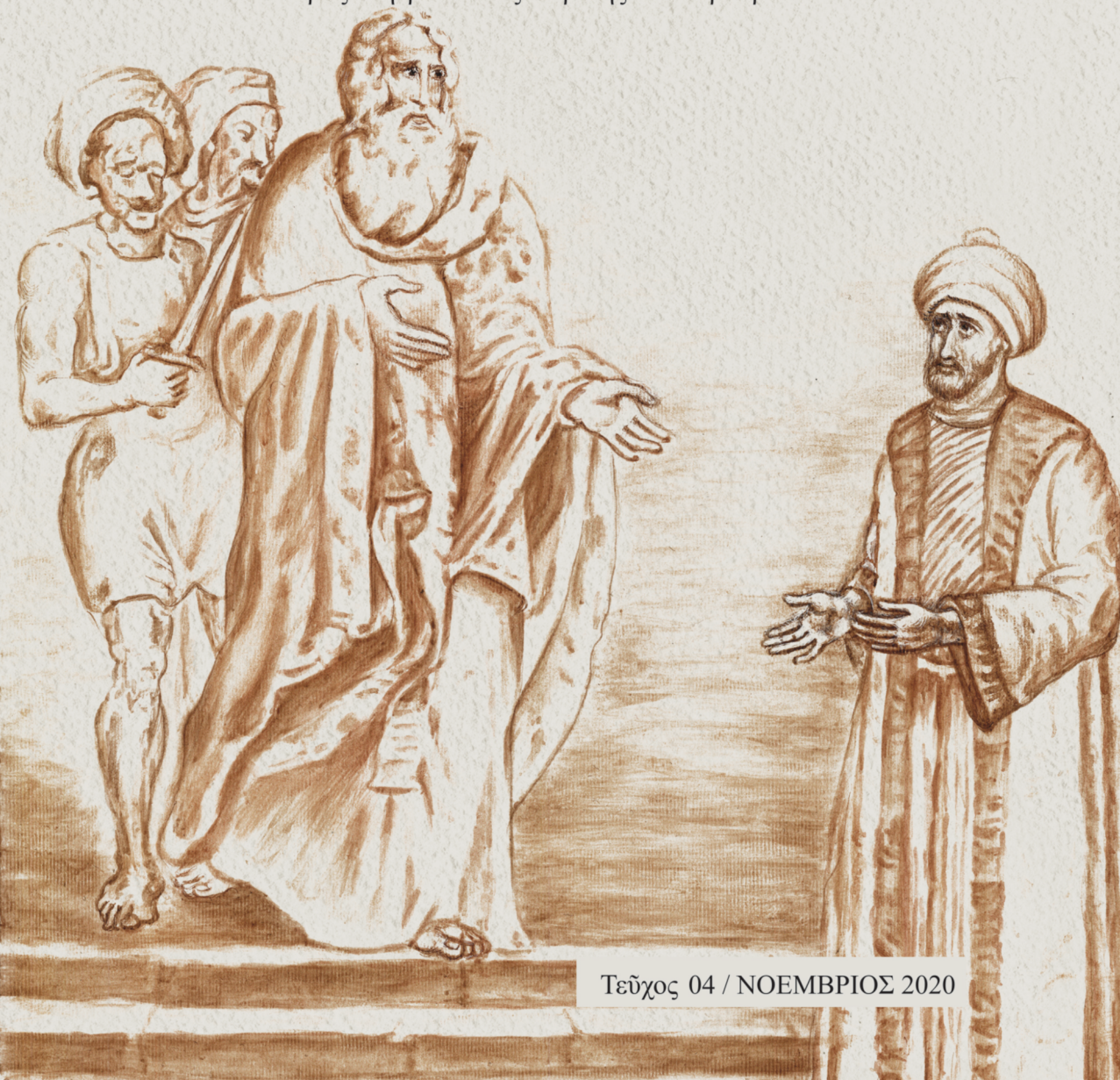




ΑΧΙΛΛΙΟΥ ΠΟΛΙΣ

Έξαμηνιαία περιοδική έκδοση
Γερᾶς Μητροπόλεως Λαρίσης καὶ Τυρνάβου



Τεύχος 04 / ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 2020

ΑΧΙΛΛΙΟΥ ΠΟΛΙΣ

ΕΞΑΜΗΝΙΑΙΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΥΡΝΑΒΟΥ

ΤΕΥΧΟΣ 04 / ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 2020

ΑΧΙΛΛΙΟΥ ΠΟΛΙΣ

ΕΞΑΜΗΝΙΑΙΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ
ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΥΡΝΑΒΟΥ

ΤΕΥΧΟΣ 04 / ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 2020 / 10,00 €

ΚΑΤΑ ΝΟΜΟΝ ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ:

ό Μητροπολίτης Λαρίσης καί Τυρνάβου Γερώνυμος

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ:

Πρωτ. Θεμιστοκλῆς Α. Μουρτζανός

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

Σ. Μπαλατσούκας, Κ. Σπανός, Ν. Παπαθεοδώρου, Ά. Χρυσοβέργης

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ: Ίωαννίνων 3, 413 34, Λάρισα

ΤΗΛΕΦΩΝΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ: 2410 61 76 85 καί 6945 152 571 / e-mail: info@imlarisis.gr

Τό περιοδικό ἀναρτάται ηλεκτρονικά στὸν ιστότοπο www.imlarisis.gr καί στό Facebook στό προφίλ ΑΧΙΛΛΙΟΥ ΠΟΛΙΣ

Συνεργασίες γίνονται δεκτές σταλμένες σέ ηλεκτρονική μορφή

Οἱ θέσεις καί ἀπόψεις τῶν συγγραφέων τῶν κειμένων εἶναι προσωπικές καί δέν ἀπηχοῦν κατ' ἀνάγκη τίς θέσεις τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Λαρίσης

ΘΕΜΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Χρῆστος Παπανικολάου

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Γιάννης Πέτρου

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΚΗ ΔΙΟΡΘΩΣΗ: Βασίλης Μαλισιόβας

ΕΚΤΥΠΩΣΗ-ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: Λυχνία Α.Ε.

ISSN: 2654-0223

Περιεχόμενα

EDITORIAL: Ὁρθοδοξία καί Ἰσλάμ: Σχέσεις παραδοξότητας
Μητροπολίτης Λαρίσης καί Τυρνάβου Ἱερώνυμος

9

ΜΕΡΟΣ Α΄ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑ ΚΑΙ ΙΣΛΑΜ

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΑΛΒΑΝΙΑΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΓΙΑΝΝΟΥΛΑΤΟΣ
Ἰσλάμ

11

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΥΡΝΑΒΟΥ ΙΕΡΩΝΥΜΟΣ
Ὁ διάλογος τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ μέ τούς Χιόνες

37

ΠΡΩΤ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΚΑΡΥΩΤΟΓΛΟΥ
*Ἀναζητώντας τή σωτηρία: Μουσουλμᾶνοι σέ κατάσταση
κοινωνικῆς καί πνευματικῆς ἀπόγνωσης*

73

ΠΡΩΤ. ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ ΜΟΥΡΤΖΑΝΟΣ
Τό Ἰσλάμ καί ἡ «διεφθαρμένη» Δύση

79

ΜΕΡΟΣ Β΄ ΤΟΥ ΤΟΠΟΥ ΜΑΣ

GEORGES RADET
Οἱ Θεσσαλοί θεωροί στόν τάφο τοῦ Ἀχιλλέα

95

Δρ ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ ΣΔΡΟΛΙΑ
Οἱ παλαιότερες εἰκόνες τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας Φανερωμένης Τυρνάβου

111

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΑΘ. ΠΑΠΑΘΕΟΔΩΡΟΥ
Ἱερός Ναός Ἁγίου Ἀθανασίου Λαρίσης. Ἱστορική διαδρομή

123

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ- Δρ ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ ΣΔΡΟΛΙΑ
Οἱ παλιές εἰκόνες τοῦ Ναοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου Λάρισας

135

ΚΩΣΤΑΣ ΣΠΑΝΟΣ

*Μιά ἐπιστολή τοῦ Κωνσταντίνου Οἰκονόμου πρὸς τὸν Ἐλασσῶνος Νεόφυτο
(15 Ὀκτωβρίου 1840)*

151

ΑΘΑΝΑΣΙΑ ΝΤΑΛΛΑ

*Ἕνας κανονισμός γιὰ τὴν εὐρύθυμη λειτουργία
τῆς μοναστικῆς κοινότητος τῆς Μονῆς Ὀλυμπιώτισσας*

157

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Γ. ΚΑΛΟΥΣΙΟΣ

Τρικαλινὰ σύμμεκτα τοῦ Ἁγίου Νικολάου Μύρων

163

ΦΑΝΗ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΥ

Τὰ ἱστορικά πιάτα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης

193

ΝΙΚΟΣ ΔΙΑΜΑΝΤΑΚΟΣ

Κώστας Ν. Λιάπης: Κορυφαία πνευματικὴ μορφή τῆς Θεσσαλίας

201

ΜΕΡΟΣ Γ'

ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΛΑΡΙΣΑΙΩΝ ΜΝΗΜΕΣ

Δρ ΣΤΑΥΡΟΣ ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ

*«Βίος τοῦ ἁμαρτωλοῦ Πολυκάρπου»· Πολιτεία καὶ μαρτύριο
τοῦ ἐκ Λάρδας Ἡπείρου μητροπολίτη Λαρίσης*

205

ΑΡΧΙΜ. ΙΓΝΑΤΙΟΣ ΜΟΥΡΤΖΑΝΟΣ

*Ὁ ἀπὸ Λαρίσης Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν Δωρόθεος Κοτταρᾶς
καὶ τὸ ζήτημα τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας*

227

ΑΓΓΕΛΟΣ ΠΕΤΡΟΥΛΑΚΗΣ

*Μιά μνήμη - Μ. Καραγάτσης:
Ἡ δικαίωση ἦρθε μετὰ τὸν θάνατό του*

231

ΑΡΧΙΜ. ΝΙΚΟΛΗΜΟΣ ΓΑΛΙΑΤΣΟΣ

† Πρωτοπρεσβύτερος Νεκτᾶριος Κατσαμπάνης

257

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΕΡΖΟΥΔΗΣ
Γεώργιος Μωραΐτης:
Καθηγητής Βυζαντινής και Δημοτικής μουσικής
263

ΜΕΡΟΣ Δ΄
ΜΟΡΦΕΣ ΚΑΙ ΘΕΜΑΤΑ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

Δρ ΣΩΤΗΡΙΟΣ Ι. ΜΠΑΛΑΤΣΟΥΚΑΣ
Διονύσιος Μητροπολίτης Τρίκκης και Σταγών (1907-1970)
Μια σύγχρονη μαρτυρική μορφή
269

Δρ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΧΡΥΣΟΒΕΡΓΗΣ
Ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Καλλίνκος Γ΄ ὁ ἐκ Ζαγοράς
καί τό πρόβλημα τοῦ ἀναβαπτισμοῦ. Οἱ θεολογικές του κατευθύνσεις
281

ΠΡΩΤ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ
Ἡ συμβολή τῆς Βιβλικῆς ἔννοιας τῆς εἰκόνας στή συγκρότηση
τῆς θεολογικῆς Κοσμολογίας, Ἀνθρωπολογίας καί Χριστολογίας
307

ΚΩΣΤΑΣ ΧΡ. ΝΟΥΣΗΣ
Κριτική τῆς καινοφανοῦς τροποῦπαρξιακῆς ἐρμηνείας
ἀπό πλευρᾶς Ὁρθόδοξων Θεολόγων
317

ΜΕΡΟΣ Ε΄
ΕΟΡΤΟΛΟΓΙΟ

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΥΡΝΑΒΟΥ ΙΕΡΩΝΥΜΟΣ
Μήνυμα Χριστουγέννων
343

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΥΡΝΑΒΟΥ ΙΕΡΩΝΥΜΟΣ
Μήνυμα Πρωτοχρονιάς
347

ΠΡΩΤΟΠΡ. ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΓΙΑΝΝΑΡΟΣ
«Χαῖρε, Σκέπη Ἑλλήνων, Πλατυτέρα νεφέλης!»
349

ΑΡΧΙΜ. ΤΙΜΟΘΕΟΣ ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ
Οἱ Ἄγγελοι
353

ΑΡΧΙΜ. ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ ΚΙΑΜΕΤΗΣ
Ὁ ἅγιος τῆς θάλασσας καί τῆς καρδιάς μας
357

ΑΡΧΙΜ. ΣΥΜΕΩΝ ΒΕΝΕΤΣΙΑΝΟΣ
Ἡ διαχρονική πρόταση τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν γιά ἐνότητα καί σύγκλιση
καί ἡ ταραγμένη ἐποχή μας
363

ΜΕΡΟΣ ΣΤ΄ ΤΟΥ ΚΑΙΡΟΥ ΜΑΣ

ΟΠΟΥ Ο ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΕΚΕΙ ΚΑΙ Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ
Χρονικά Ἀπριλίου-Σεπτεμβρίου 2020
369

Δρ ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΣ (ΝΤΙΝΟΣ) ΑΥΓΟΥΣΤΗ
Οἱ Ἕλληνες τῆς Πόλης μετά τή «Λωζάνη» - Τά «Σεπτεμβριανά»
379

ΒΑΡΒΑΡΑ Γ. ΒΑΣΙΛΑΚΗ
Φόβος: Πολέμος ἢ δάσκαλος
387

ΠΡΩΤ. ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΚΑΛΛΙΓΕΡΗΣ
«Μπορεῖ νά μὴν πηγαίνω στήν Ἐκκλησία... Ἀλλά κατά τ' ἄλλα ἀκολουθῶ...»
Σχόλια σέ μιά ἔρευνα
401

ΟΡΘΟΔΟΞΙΑ ΚΑΙ ΙΣΛΑΜ: ΣΧΕΣΕΙΣ ΠΑΡΑΔΟΞΟΤΗΤΑΣ

Όταν παλαιότερα συμπατριώτες μας επισκέπτονταν τις Άραβικές χώρες, έμεναν έκπληκτοι από την αποδοχή που είχε στον πληθυσμό ή ιδιότητα του Έλληνα, του Ρωμιού γενικότερα. Η λαμπερή ανάμνηση των εν Χριστώ τῷ Θεῷ Ἑλλήνων Αυτοκρατόρων της Βασιλεύουσας των πόλεων, ή θύμηση των χλιοτραγουδισμένων ήρωικών κατορθωμάτων των άκριτών έκαστέρωθεν των συνόρων, ή παράλληλη ιστορική συμπόρευση καί τά κοινά βάσανα καί μαρτύρια από τούς ίδιους ξένους εισβολείς στην Ἀνατολική γωνιά της Μεσογείου, μās είχαν φέρει πολύ πιο κοντά, είχαν σφυρηλατήσει έναν αμοιβαίο σεβασμό καί μία επάλληλη αναγνώριση της παραγωγής ύψηλου πολιτισμοῦ, καλλιέργειας ήθους καί άπονομής τιμής. Αυτό τά τελευταία χρόνια άλλαξε... Κάποιοι ξέχασαν καί παρέσυραν κι άλλους νά ξεχάσουν πώς όταν οί Σταυροφόροι μπήκαν στην Ἱερουσαλήμ έσφαξαν άδιάκριτα Ὁρθόδοξους, Μουσουλμάνους καί Ἑβραίους. Κάποιοι έπιμελώς άποσιώπησαν από τις νέες γενιές πώς στην Ὁθωμανική Αυτοκρατορία τό ίδιο καταπιεσμένος ήταν ό Ὁρθόδοξος ραγιάς μέ τόν μουσουλμάνο φελάχο της Αιγύπτου ή τόν νομά της άραβικής ερήμου. Κάποιοι φρόντισαν, αφήνοντας πολλούς στην άμάθεια καί την άμορφωσιά, νά ξεχαστεί ό γεμάτος σεβασμό θαυμασμός τοῦ ίδρυτή τοῦ Ἰσλάμ πρὸς την Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία, κάτι που έκφράστηκε μέ πολλές διατάξεις προστασίας υπέρ των Ὁρθόδοξων καί μέ τούς περίφημους άκτιναμές, έγγραφα που φέρουν τό άποτύπωμα της παλάμης τοῦ Μωάμεθ μέ μελάνι, ως άπόδειξη των έκχωρουμένων πρὸς την Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία προστατευτικῶν προνομίων, όπως π.χ. ό περίφημος άκτιναμές της Μονής Σινᾶ.

Γιά άλλη μία φορά στά νεώτερα χρόνια, ή πολιτική καί οί σκοπιμότητες της δείχνουν νά ύπονομεύουν συνύπαρξη αιώνων, νά ύποδαυλίζουν αντιπαλότητες καί νά εκμεταλλεύονται τό θρησκευτικό συναίσθημα γιά νά καλλιεργήσουν φανατισμό καί ακρότητες. Παλαιότερα είχαμε γράψει πώς όλες οί θρησκείες έχουν την προοπτική της ειρήνης. Ἀκόμη καί τό Ἰσλάμ δέν έχει στους πέντε βασικούς πυλώνες του τί βία, τό τζιχάντ, τό όποιο προκύπτει από έρμηνείες συγκεκριμένων ούλεμάδων. Ὅπου όμως ή πολιτική κατορθώνει καί ποδηγετεί την θρησκεία, δημιουργώντας συγκεκριμένους όρους εκμετάλλευσής της, τότε κυριαρχεί ή έσωστρέφεια, ή θεώρηση τοῦ άλλου ως έχθροῦ, ή άρνηση στό δικαίωμα της ύπαρξης τοῦ όποιοι διαφορετικοῦ. Ὅταν μάλιστα ή

πολιτική πορεύεται με όρους υπερχονδρίας και υποτίμησης των αρχών και αξιών που διέπουν τη ζωή και χαρακτηρίζουν την ύπαρξη ολόκληρων λαών, συμπεριλαμβανομένης της θρησκευτικής και γενικότερης πολιτιστικής τους ταυτότητας, τότε πυροδοτούνται κύκλοι βίας με άλυσιδωτές εκρήξεις, τήν ευθύνη των οποίων μάταια κάποιος αναζητούν στον όποιον άλλον. Ένας στοχαστής του 20ού αιώνα σε συνέντευξή του είχε πει πώς: «κανένα παιδί στην Αμερική δεν μπορεί να αισθάνεται ασφαλές στο κρεβάτι του, εάν στο Καράτσι ή την Βαγδάτη τα παιδιά δεν νιώθουν ασφαλή στα δικά τους. Οί Ευρωπαίοι δεν θά κομπάζουν για πολύ για τις ελευθερίες τους, εάν οί άνθρωποι σε άλλα μέρη του κόσμου παραμένουν στερημένοι και ταπεινωμένοι»¹.

Η Όρθοδοξία αιώνες τώρα, λόγω της γεωπολιτικής θέσης των παραδοσιακά Όρθοδόξων λαών, υφίσταται από τήν μία τήν πίεση της Δύσης (είτε μέσω των παραδοσιακών της πιστευμάτων του Ρωμαιοκαθολικισμού και του Προτεσταντισμού, είτε των νεώτερων ιδεολογημάτων, υλιστικών ή ιδεαλιστικών, με κορύφωμα τόν άγνωστικισμό και τήν μαχητική άθεια), και από τήν άλλη τήν πίεση του Ισλάμ, ή οποία αυξάνει κάθε φορά που τό δεύτερο πιστεύει ότι έχει λόγους να θέλει να εκδικηθεί τήν πρώτη. Στην πίεση αυτή έχουμε αντιδράσει κι έχουμε άντέξει, και με τρόπους πνευματικού μεγαλείου, αλλά και με τρόπους μαχητικής γενναιότητας και αυτοθυσίας. Γεγονός είναι πώς πάντα με τό Ισλάμ είχαμε επίγνωση του παντελώς ασύμπτωτου της Πίστης, αλλά και βαθειά συνειδηση ενός αμοιβαίου σεβασμού και διάθεσης αλληλοβοήθειας στίς κοινές ιστορικές περιπέτειες. Άνθρωποι βαθειάς Πίστης και από τίς δύο μεριές, μπορούσαν πάντα και συμφωνοῦσαν έναν αλληλοπροστατευτικό τρόπο συνύπαρξης, με άπτά άποτελέσματα στήν κοινωνική συνοχή διαχρονικά. Δέν είναι τυχαίο ότι στο έξώφυλλο τοποθετήθηκαν σε σχέδιο του γνωστού και κορυφαίου Λαρισαίου εικαστικού Χρήστου Παπανικολάου, μαζί ό Άγιος Γρηγόριος ό Ε΄, τόν όποιον κρέμασε ό Σουλτάνος γιατί ενήργησε μετά τήν έκρηξη της Έλληνικής Έπανάστασης ώστε να σωθούν από τί σφαγή οί Έλληνικοί πληθυσμοί των παραλίων της Μικρής Ασίας και της ένδοχώρας, και δίπλα του ό Σεΐχουλislam Χατζή Χαλίλ Έφέντης, ό θρησκευτικός ηγέτης των Μουσουλμάνων, τόν όποιον έπνιξε ό Σουλτάνος γιατί, κατόπιν παρότρυνσης του Αγίου Γρηγορίου του Ε΄, αρνήθηκε να εκδώσει φετβά (διαταγή) γενικής σφαγής των Όρθοδόξων. Η συνεργασία των δύο θρησκευτικών ηγετών

¹ Benjamin R. Barber, σε συζήτηση με τόν Artur Domoslawski, *Gazeta Wyborcza*, 24-26 Δεκεμβρίου 2004, σ. 19-20.

ἔσωσε ἑκατοντάδες χιλιάδες Ὁρθοδόξων κι ἄς κόστισε τή ζωή σέ αὐτούς τούς δύο, μέ συνήθη δῆμιο τίν πολιτική ἐξουσία.

Τό παρόν τεῦχος διερευνᾷ διαχρονικά αὐτὴν τή συνύπαρξη. Ἀνθρώποι ἐγνωσμένου κύρους, μέ κορυφαῖο τόν Μακαριώτατο Ἀρχιεπίσκοπο Τιράνων καί πάσης Ἀλβανίας κ.κ. Ἀναστάσιο, ἀποτυπώνουν τή θεωρητική καί πρακτική ἐξέλιξη τῆς σχέσης αὐτῆς, δείχνοντάς μας ὁμοιότητες καί διαφορές πού πιθανόν μᾶς διαφεύγουν. Εἶναι χρήσιμο νά γνωρίζουμε, καθὼς τό πρόσφατο παρελθόν ἀνέδειξε τὴν χρησιμοθηρική προοπτική τῆς γειτονικῆς μας χώρας, ἡ ὁποία ὑποδαυλίζει σύγκρουση θρησκειῶν στὸν βωμό ἰδιοτελῶν συμφερόντων. Εἶναι πλέον κατανοητό πὼς ἡ μετατροπὴ τῆς Μεγάλῃς μας Ἐκκλησιᾶς σέ τζαμί ξανά, ἐνέργεια πού καταδικάσθηκε ἀπὸ πολλοὺς μουσουλμάνους ἱεροδιδασκάλους ὡς ἀντίθετη μέ τό Κοράνι, δέν ἀποσκοποῦσε τόσο στὴν προσβολή τῶν Ὁρθοδόξων, ἀλλὰ στὴν ἐκμετάλλευση καί συστράτευση τοῦ σουνιτικοῦ Ἰσλάμ πίσω ἀπὸ πολιτικό ἡγέτη, τοῦ ὁποίου ὁ μεγαλύτερος ἀντίπαλος δέν εἶναι ἄλλος πολιτικός, ἀλλὰ ἓνας μουσουλμάνος Ἱεροκλήρυκας! Δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι τὴν ἐνέργεια αὐτὴ χαιρέτισε ἀπὸ τούς πρῶτους ἡ τρομοκρατικὴ ὀργάνωση Χαμάς.

Ὅσοι κατάγονται ἀπὸ προσφυγικούς πληθυσμούς τῶν ἀλυσμόνητων πατρίδων, διασώζουν τὴν ἐτερόκλητη ἀνάμνηση τῆς ἀγαθῆς συνύπαρξης καί γειτνίασης μέ Μουσουλμάνους καί ταυτόχρονα τῶν σφαγῶν καί καταστροφῶν ἀπὸ Μουσουλμάνους. Τί δείχνει αὐτό; Πὼς οἱ θρησκείες μόνες τους εἶναι παράγοντες εἰρήνης, παρὰ τίς ἀβυσσαλεές διαφορές. Πὼς ὅταν οἱ πολιτικές ἐκμετάλλευσης λαῶν ὁλόκληρων, πού τούς ἀρνοῦνται οὐσιαστικὴ παιδεία, σύστημα ὑγείας, στοιχειώδεις συνθηκὲς εὐπρεποῦς διαβίωσης καί ἀνάπτυξης τοῦ πολιτισμοῦ τους, ὀδηγίσουν τούς καταπιεζόμενους στὴν ἀπόγνωση, τότε καί αὐτοί, μὴ ἔχοντας νά χάσουν τίποτα μᾶς πού κι ἡ ζωὴ τους εἶναι ἓνα μαρτύριο, ἐνεργοῦν μέ μόνο γνώμονα τὴν ἐκδίκηση, δικαιολογώντας τὴν ὅποια ἀκρότητα κάτω ἀπὸ τὸν μανδύα τῆς προσβολῆς τῶν πιστευμάτων τους, τῶν ἀρχῶν καί τῶν ἀξιῶν τους. Στό ὄνομα τοῦ Θεοῦ ἔχουν γίνει τά μεγαλύτερα ἐγκλήματα, ἀπὸ ἀνθρώπους πού δέν εἶχαν ποτέ καμιά σχέση μ' Αὐτόν.

† Ὁ Λαρίσης καί Τυρνάβου Ἱερώνυμος

Ὁρθοδοξία καί Ἰσλάμ

* * *

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΓΙΑΝΝΟΥΛΑΤΟΣ

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΤΙΡΑΝΩΝ, ΔΥΡΡΑΧΙΟΥ ΚΑΙ ΠΑΣΗΣ ΑΛΒΑΝΙΑΣ

ΙΣΛΑΜ¹

Ἡ λέξις islām² ἦτο κατά τὴν προϊσλαμικὴν περίοδο ἐν χρήσει εἰς τὸ ἐμπορικὸν λεξιλόγιον τῶν ἀνθρώπων τῆς Μέκκας καὶ ἐσήμαινε τὴν «συμφωνίαν», τὴν «συνθήκην», τὸν λόγον τιμῆς διὰ τὸ «κλείσιμον» τῆς ὑποθέσεως. Ὁ Μωάμεθ μετὰ τὸ κήρυγμά του ἔδωσε νέον περιεχόμενον καὶ δύναμιν εἰς τὸν παλαιὸν ὅρον, χρησιμοποιοῦσας αὐτόν ἀπὸ τὴν πρώτην φάσιν τῆς δράσεώς του, διὰ νὰ δηλώσῃ τὴν ὑπαρξιακὴν ὑπακοὴν εἰς τὴν κλῆσιν τοῦ Ἀλλάχ καὶ νὰ προσδιορίσῃ τὸν σκοπὸν καὶ προσανατολισμὸν τῶν ὁπαδῶν του.

Ὅσοι ἀποδέχονται τὴν μορφὴν αὐτὴν σχέσεως πρὸς τὸν Θεὸν ὀνομάζονται muslim (ἔξ οὗ μουσουλμᾶνος, μουσουλμᾶνοι). Ἡ ἀραβικὴ φράσις «εἶμαι μουσουλμᾶνος» εἰς τὸ βάθος τῆς σημαίνει «εἶμαι παραδεδομένος τῷ Κυρίῳ». Ὁ Μωάμεθ καὶ οἱ πρῶτοι ὁπαδοὶ του ὠνόμαζον ἑαυτοὺς muslim, διακηρύσσοντες οὕτως ὅτι ὡς βασικὸν χαρακτηριστικὸν τῶν ἐθεώρουν τὴν ὁλοκληρωτικὴν ἀφοσίωσίν των εἰς τὸν Θεὸν καὶ ὅτι τὸ μήνυμά των ἦτο εἷς νέος, ὀρθὸς τρόπος ζωῆς τοῦ λαοῦ, ἦτοι islām, «ὑποταγὴ εἰς τὸν Θεόν». Ἐν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου ὁ ὅρος islām ἀπεστερήθη τῆς ἀρχικῆς θρησκευτικῆς θερμοτῆτος καὶ ἐντάσεως καὶ ἔγενεν, ἰδίως εἰς τὰς ἐκτὸς τοῦ ἀραβικοῦ κόσμου γλώσσας, τὸ ὄνομα ἐνὸς θρησκευτικοῦ συστήματος ἰδεῶν, νόμων, πράξεων, τὸ ὄνομα μᾶς «θρησκείας».

¹ Ὁ Μακαριώτατος μᾶς παρεχώρησε εὐγενῶς τὴν ἄδεια νὰ ἀναδημοσιεύσουμε ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ σπουδαῖο βιβλίον του *Ἰσλάμ: Θρησκευτιολογικὴ ἐπισκόπησις*, ἐκδ. «Πορευθέντες», Ἀθῆναι 1975. Τὸν εὐχαριστοῦμε ὁλοκαρδίως.

² Γραμματικῶς ἡ λέξις islām εἶναι ἀπαρέμφατον τοῦ ρήματος aslama, τὸ ὅποῖον σημαίνει «ἀποδέχομαι», «ὑποτάσσομαι, παραδίδομαι» συνεπῶς συμπεκνώνει τὰς ἐννοίας, τὰς ἐκφραζομένας ὑπὸ τῶν λέξεων: ἀποδοχή, παράδοσις, ὑποταγὴ, ἀφοσίωσις. Ὁ ἀπαρεμφρατικός τύπος προσδίδει δυναμικὸν τόνον συνεχείας· πρόκειται περὶ μᾶς «ἐσωτερικῆς καταστάσεως, ἡ ὁποία ἐπαναλαμβάνεται καὶ ἀνανεύσεται». Ch.J. Adams, *A Reader's Guide to the Great Religions* (New York, London 1965), σελ. 288.

1. ΤΑ «ΘΕΜΕΛΙΑ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ»

Οἱ κύριοι πόλοι τῆς θεολογίας τοῦ Κορανίου εἶναι ἀφ' ἑνός μὲν ἡ ἔμφασις εἰς τὸν μονοθεϊσμόν, εἰς τὴν ὑπερβατικότητα καὶ τὸ ἀπρόσιτον τοῦ Θεοῦ, ἀφ' ἑτέρου δέ ἡ πίστις εἰς τὴν κρίσιν καὶ τὴν μέλλουσαν ζωὴν. Αἱ οὐσιώδεις διδασκαλαὶ τοῦ Ἰσλάμ ταξινομοῦνται συνήθως εἰς τὰς ἀκολουθούς θέσεις³:

α) Αὐστηρὸς μονοθεϊσμός.

Ἰδιαίτερος τονίζεται ἡ ὑπαρξίς, ἡ μοναδικότης, τὸ ἀπρόσιτον τοῦ Θεοῦ (Allāh)⁴. Οὐδεὶς ὑπάρχει ὁμοίος Του, οὐδεὶς εἶναι δυνατόν νά παραλληλισθῇ, πρὸς Αὐτόν· δέν ἔχει υἱόν ἢ θυγατέρα. Οὐδεὶς ἀπολύτως μοιράζεται τὸν θρόνον μετ' Αὐτοῦ. Μεταξὺ τοῦ Ἀλλάχ καὶ πάσης ἄλλης ὑπάρξεως ὑφίσταται ἀγεφύρωτον χάσμα. Ἐδημιούργησε τὸν κόσμον εἰς ἕξ ἡμέρας καὶ ἔδωσε πνοὴν εἰς τὸν ἄνθρωπον. Δεσπόζει τοῦ σύμπαντος. Εἰς τὸ τέλος ἐκάστης μουσουλμανικῆς προσευχῆς ἐπαναλαμβάνεται ὁ στίχος τοῦ Κορανίου: «Οὗτος ἐστὶν ὁ Ὑψιστος, οὗτός ἐστιν ὁ μέγας» («Ἡ Βοῦς», 2:256). Ἡ ἀνωτέρω φράσις γράφεται καὶ φέρεται εἰς περιάπτα. «Ὁ Θεὸς εἶναι τὸ φῶς τῶν οὐρανῶν καὶ τῆς γῆς... Ὁ Κύριος κατευθύνει ὅντινα βούλεται πρὸς τὸ φῶς αὐτοῦ» («Τὸ Φῶς», 24:35).

Ὁ Θεὸς εἶναι ὁ ἐντελὼς ΑΛΛΟΣ. Κατέχει εἰς ἄπειρον βαθμὸν ὅλας τὰς ἀνθρωπίνους ἀρετὰς καὶ τελειότητας· ἀλλ' οὐδεμίαν σύγκρισιν, οὐδεὶς παραλληλισμὸς δύναται νά γίνη μεταξύ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ὠρισμένα παραγγέλματα τοῦ Εὐαγγελίου, ὅπως «γίνεσθε οὖν οἰκτίρμονες καθὼς καὶ ὁ Πατὴρ ὑμῶν οἰκτίρμων ἐστὶ», ἀποτελοῦν διὰ τὸν μουσουλμᾶνον εἶδος βλασφημίας· διότι ἀποκλείεται εἰς τὸν ἄνθρωπον νά πλησιάσῃ καὶ νά ὁμοιωθῇ πρὸς τὸν Θεόν. Ἰδέαι, ὡς ἡ τῆς «θέσεως τοῦ ἀνθρώπου», ἄκρως οἰκεῖται εἰς τὴν χριστιανικὴν ὀρθόδοξον θεολογίαν, εἰς τὴν μουσουλμανικὴν σκέψιν ἡχοῦν ὡς ἀνυπόφορος βλασφημία. Τὸ κήρυγμα τοῦτο καὶ ἡ ἔμφασις εἰς τὴν ἀποκλειστικότητα τοῦ Ἀλλάχ ἀποτελοῦν ἀντίδρασιν κατὰ τοῦ πολυθεϊσμοῦ, ὅστις ἐπεκράτει τότε εἰς τὸν ἀραβικὸν κόσμον, συγχρόνως ὅμως καὶ

³ Εἰς τὸ παρὸν κεφάλαιον ἐπισημαίνομεν ἐκ τῆς πληθύος τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας τὰ κάτωθι εἰδικά ἔργα: M.G. DeTassy, *Exposition de la foi musulmane* (Paris 1822). A. von Kremer, *Geschichte der herrschenden Ideen des Islams* (1868, Hildesheim ²1961). M. Horten, *Muhammedanische Glaubenslehre* (Bonn 1916). H.U.W. Stanton, *The Teaching of the Qurān* (London 1919). H. Stieglecker, *Die Glaubenslehren des Islam* (Paderborn, München, Wien 1962). D.A. Ajjola, *The Concept of Islamic Faith* (Ikaré-Nigeria 1971).

⁴ Βλ. M. Fakhry, «The Classical Islamic Arguments for the Existence of God», *MW*47 (1957), σσ. 133-145.

ἀντίκρουσιν τοῦ περὶ Ἁγίας Τριάδος χριστιανικοῦ δόγματος⁵. Περὶ τούτου, ὡς φαίνεται, ὁ Μωάμεθ ἐγνώριζε μόνον ἀπὸ τὰς πληροφορίας καὶ τὰ σκώμματα τῶν ἐν Ἀραβίᾳ εὐρισκομένων ἐβραίων καὶ τὴν πολεμικὴν διαφόρων αἰρετικῶν χριστιανῶν τῆς πατρίδος του.

Εἰς τὴν ἰσλαμικὴν θεολογίαν χρησιμοποιοῦνται 99 ὀνόματα διὰ τὸν Θεόν, ἐκφράζοντα διαφόρους ὅψεις τοῦ μεγαλείου τῆς ὑπάρξεώς του: π.χ. ὁ Ἅγιος, ὁ Πρῶτος, ὁ Ἔσχατος, ὁ Δημιουργός, ὁ Ἀκούων, ὁ Βλέπων, ὁ Ἴσχυρός, ὁ Πλούσιος, ὁ Σοφός, ὁ Σώζων, ὁ Ἐλεήμων, ὁ Ὑψὼν, ὁ Συγχωρῶν, ὁ Ἀγαπητός, ἡ Δικαιοσύνη, ἡ Ἀλήθεια κ.λπ.⁶. Ἡ περὶ αὐτοῦ ὁμῶς γνώσις δέν εἶναι πλήρης· τό μυστήριον τοῦ Θεοῦ παραμένει ἀνεξερευνήτον.

Τό Κοράνιον ἐπανέρχεται ἐπανειλημμένως μέ ζωηράν γλῶσσαν εἰς τό θέμα τῆς μοναδικότητος τοῦ Ἀλλάχ, τῆς παντοδυναμίας καὶ παντοκρατορίας του.

β) Πίστις εἰς τοὺς ἀγγέλους.

Συμφώνως πρὸς τό Κοράνιον οἱ ἄγγελοι, ὄντα δημιουργηθέντα ἐκ φωτός, εὐρίσκονται διαρκῶς εἰς τὰς διαταγὰς τοῦ Θεοῦ, εἶναι ἐκτελεσταὶ τῶν παραγγελμάτων Του καὶ μεσολαβοῦν μεταξύ Αὐτοῦ καὶ τῶν ἀνθρώπων. Εἰς τὴν χορείαν τῶν ἀγγέλων ἰδιαίτεραν θέσιν κατέχουν ὁ Μιχαήλ καὶ ὁ Γαβριήλ. Ὁ τελευταῖος κατ' ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ μετέφερεν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ τό Κοράνιον καὶ τό ὑπηγόρευσεν εἰς τὸν Μωάμεθ· ἐκόμισε πρὸς τὴν Παρθένον Μαριάμ τό μῖνυμα ὅτι θά γεννήσῃ ἀσπύρως τὸν Ἰησοῦν. Πολλάκις ὁ Γαβριήλ ἀποκαλεῖται «πνεῦμα Θεοῦ». Οἱ ἄγγελοι ἐπιβλέπουν τὴν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων, καταγράφουν τὰς πράξεις των· καὶ ἡ βίβλος, εἰς τὴν ὁποίαν καταχωροῦνται, θά ἀνοιγῇ κατὰ τὴν ἐσχάτην κρίσιν.

Πλὴν τῆς πίστεως εἰς τὴν ὑπαρξιν τῶν ἀγαθῶν ἀγγέλων, ἔντονος εἶναι ἐπίσης εἰς τό Ἰσλάμ ἡ βεβαιότης περὶ τῆς ἐντὸς τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς δράσεως τοῦ Σατανᾶ (Shaitān), τοῦ πειρασμοῦ. Κατὰ το Κοράνιον οὗτος κατεκρημνίσθη ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, διότι ἠρνήθη νά λατρεύσῃ τὸν Ἀδάμ –ὅστις θεωρεῖται ὁ

⁵ H.A. Wolfson, "The Muslim Attributes and the Chritian Trinity", *Harvard Theological Review* 49 (1956), 1-18.

⁶ Κατὰ τό Κοράνιον, «Οὐκ ἔστιν ἄλλος Θεός πλὴν αὐτοῦ· οὗτος φέρει τὰ ὠραιότερα ὀνόματα» (T.X., 20:7, Πρβλ. «Ἐλ-Ἀαράφ», 7:180· «Ἡ Μετοικεσία», 59:24). Εἰς τοὺς διαφόρους καταλόγους παρουσιάζονται παραλλαγαὶ τινες τὸσον εἰς τὴν σειρὰν μέ τὴν ὁποίαν ἀναφέρονται, ὅσον καὶ εἰς ὀρισμένα ὀνόματα. Βλ. R. Stade, *Ninety-Nine Names of God* (Ibadan 1970), ὅπου δίδεται ἡ μετάφρασις τοῦ μεγαλυτέρου μέρους τοῦ ἔργου τοῦ al-Ghazālī, *Kitāb al-Maqṣad al-Asnā Sharh Asmā al-Husnā*. J R(obson), «Ninety-Nine Names of Islam», DCR (1971), σσ. 306-307. DHI (1964), σσ. 141-142. Πρβλ. A.A. Nadwī, «The Excellent Names of Allah», *JRAI* 2, No 2(1974), σσ. 10-13.

πρῶτος προφήτης– καί ἔγινεν ὁ χειρότερος ἐχθρός τοῦ ἀνθρώπου. Ἐκτός τῶν ἀγγέλων καί τοῦ Σατανᾶ, εἰς τό κύκλωμα τῶν ὑπερανθρωπίνων ὄντων, τά ὁποῖα παραδέχεται τό Κοράνιον, ἀπαντᾷ καί μία ἐνδιάμεσος κατηγορία μεταξύ ἀγγέλων καί ἀνθρώπων, τά *jinn* (τζίν). Ἔχουν δημιουργηθῇ ἐκ πυρός καί πολλά ἐξ αὐτῶν πιστεύουν εἰς τό Κοράνιον καί εἶναι ἀγαθά. Ἄλλ’ ὑπάρχουν καί τά κακά τζίν, τά ὁποῖα ἔκλειψαν τά μυστικά τοῦ οὐρανοῦ καί διά τοῦτο ἐλιθοβολήθησαν διά θραυσμάτων ἀστέρων καί κατωλίσθησαν εἰς τήν ἄβυσσον. Ἀρχηγός τῶν τελευταίων εἶναι ὁ *Iblīs* (Ιμπλίς = Διάβολος). Ἐδάφια τοῦ Κορανίου ἀναφέρουν ὅτι ὠρισμένα τζίν ἐγνώρισαν εἰς τόν Σολομώντα μαγικά μυστικά.

γ) Προφῆται· κορωνίς ὁ Μωάμεθ.

Κατά τήν διαδρομήν τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας ὁ Θεός, ὡς βεβαιώνει τό Κοράνιον, ἀπέστειλεν εἰς τόν κόσμον προφήτας καί ἀποστόλους διά νά ἐξαγγείλῃ τās βουλὰς Του καί νά ὁδηγήσῃ τούς ἀνθρώπους εἰς τήν ὁδόν τῆς ἀληθείας⁷: «Ὁ Θεός ἀπέστειλε τούς προφήτας ὅπως κηρύξωσι καί διδάξωσι» (Η Βουῆς, 2:209). Πρῶτος ὑπῆρξεν ὁ Ἀδάμ καί τελευταῖος, ὡς κορωνίς, ὁ Μωάμεθ. Τό Κοράνιον ἀναφέρει 26 ὀνόματα προφητῶν· πλεῖστα ἐξ αὐτῶν ἔχουν ληφθῇ ἐκ τῆς Ἀγίας Γραφῆς, ἄλλα προέρχονται ἐξ ἀραβικῶν λαϊκῶν παραδόσεων τῆς ἐποχῆς· π.χ. Ἐνῶχ, Νῶε, Ἰσμαήλ, Ἰσαάκ, Ἰακώβ, Δαβίδ, Σολομών, Ζαχαρίας, Ἰωάννης ὁ Βαπτιστής⁸, Ἀκόμῃ καί ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος⁹. Μεταγενέστεραι μουσουλμανικά παραδόσεις ἀναβιβάζουν τόν ἀριθμόν τῶν προφητῶν εἰς 124.000¹⁰. Τούτων προεξάρχουν οἱ πέντε μεγάλοι «ἀπόστολοι» («ἀπεσταλμένοι»): (i) ὁ Νῶε (Nūh), ὁ ὁποῖος μετά τόν κατακλυσμόν συνωμολόγησε τήν πρώτην συνθήκην μετά τοῦ Θεοῦ· (ii) ὁ Ἀβραάμ (Ibrāhīm) «ὁ φίλος τοῦ Θεοῦ»,

⁷ L. Gardet, “La notion de prophétie en théologie musulmane”, *Revue Thomiste* 66 (1966), 353-409. F. Rahman, *Prophecy in Islam* (London 1958). D. Sidersky, *Les origines des légendes musulmanes dans le Coran et dans les vies des prophètes* (Paris 1933).

⁸ J. C. L. Gibson, “John the Baptist in Muslim Writings”, *MW* 45 (1955), σσ. 334-345.

⁹ Εἰς τό ἐδάφιον ὁ τελευταῖος ὀνομάζεται Δίκερος (Ζούλ-Καρνέιν) («Τό ἄντρον», 18:82)· πρβλ. Αὐτόθι, στίχ. 83: «Ὁρίσαμεν τήν ἐξουσίαν αὐτοῦ ἐπὶ τῆς γῆς καί τῷ παρεχωρήσαμεν τά μέσα ἵνα ἐκτελέσῃ πᾶν ὅ,τι ἐβούλετο ἀκολουθῶν ὁδόν τινα» [ῥρθ.: ...καί ἠνοίξαμεν αὐτῷ ὁδόν, διά νά ἐκτελέσῃ πᾶν ὅ,τι ἐβούλετο· Ullmann, *Koran* (1959), σσ. 242-243. Πρβλ. Paret, *Koran* (1966), σελ. 245. Blachère, *Koran* (1959), σελ. 344. Bell, *Qurʾān* (1960) I, σελ. 281].

¹⁰ Οἱ Βυζαντινοί εἰρωνεύοντο τόν μέγαν ἀριθμόν τῶν προφητῶν τοῦ Ἰσλάμ: «Καί ἄκουε τοῦ βίου αὐτοῦ τά ἔπαθλα καί τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ τά ληρήματα λέγοντος ὅτι ἀριθμός ὑπάρχει προφητῶν ἑκατόν εἴκοσι τέσσαρες χιλιάδες. Εἶπατε ἡμῖν· Εἶχεν ὁ Θεός μετά τίνος καί ἐδέετο συμμαχίας τούτου;»· Erich Trapp, “Die Dialexis des Mönchs Euthymios mit einem Sarazenen”, *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 20 (1971), σελ. 128.

ἀρχέτυπον τῆς πίστεως εἰς ἓνα Θεόν¹¹. (iii) ὁ Μωϋσῆς (Mūsā), ὅστις ὠμίλησε μετὰ τοῦ Ὑψίστου («Τά Συμβάντα», 28:30)· (iv) ὁ Ἰησοῦς (Īsā), «ὁ Μεσσίας Ἰησοῦς, υἱὸς τῆς Μαριάμ, ἀπόστολος τοῦ Θεοῦ καὶ ὁ λόγος αὐτοῦ» («Αἱ Γυναῖκες», 4:169)· καὶ τέλος (v) ὁ Μωάμεθ «ἀπόστολος τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ σφραγὶς πάντων¹² τῶν προφητῶν» («Οἱ Ὁμόσπονδοι», 33:40). Ὁ Μωάμεθ ἔλαβεν ἀπὸ τὸν Θεὸν κατ' ἐξοχὴν τὴν ἀποστολὴν τῆς Διδαχῆς: «Καὶ λέγουσιν οἱ ἄπιστοι [περὶ τοῦ Μωάμεθ]: “Ἰσως ὁ Θεὸς δέν ἔδωκεν αὐτῷ ἐξουσίαν ὅπως διαπράττῃ θαύματα;” Σὺ εἶσαι ἐντεταλμένος [προσθετέον: μόνον]¹³ νά διδάξῃς. Ἐκαστος λαὸς εἶχεν ἀπόστολόν τινα ὁδηγοῦντα αὐτόν» («Ἡ Βροντή», 13:8)¹⁴.

Ἔργον τῶν προφητῶν ἦτο νά ἐξαγγεῖλουν τὴν πίστιν εἰς τὸν ἓνα καὶ μόνον Θεὸν καὶ νά ἀποσπιάσουν τὸν ἄνθρωπον ἐκ τῆς λατρείας τῶν εἰδώλων. Διότι τό βασικώτερον ἁμάρτημα, συμφώνως πρὸς τὴν θεολογίαν τοῦ Ἰσλάμ, εἶναι ἡ τάσις τῶν ἀνθρώπων νά λησιμονοῦν τὸν ἓνα καὶ μοναδικὸν Θεὸν καὶ νά στρέφονται πρὸς τὰ εἰδῶλα. Οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ Θεοῦ συνήντησαν εἰς τό ἔργον τῶν πολλὰς ἀντιξοότητος, ἀλλ' ἐνισχύοντο συνεχῶς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ.

Κατὰ τὴν πορείαν τῆς ἀνθρωπότητος διὰ τῶν σκοτεινῶν ἀτραπῶν τῆς Ἱστορίας φωτίζουν τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ὠρισιμεῖν δέσμαι φωτός, τὰς ὁποίας προκαλεῖ ἡ παρουσία τῶν προφητῶν. Διὰ τό Ἰσλάμ δέν ὑπάρχει ἡ αἰσθησις τῆς ἀποφασιστικῆς τομῆς ἐντὸς τοῦ χρόνου –ὅπως συμβαίνει εἰς

¹¹ Βλ. ὠραίαν ἀνάλυσιν A. Guthrie, “The Significance of Abraham”, *MW* 45 (1955), σσ. 113-120.

¹² Ὁρθ.: καὶ ἡ σφραγὶς τῶν προφητῶν. Ὁ Ullmann [*korah* (1959)], σελ. 342] γράφει: «καὶ ἡ σφραγὶς τοῦ προφήτου». Τὴν φράσιν «σφραγὶς προφήτου» εἶχον χρησιμοποιοῦσι καὶ ἄλλοι προηγουμένως διὰ τὸν ἑαυτὸν τῶν –ὅπως ὁ Μάνης– διὰ νά δηλώσουν ὅτι δι' αὐτῶν ἐκκλίνει ἡ σειρά τῶν προφητῶν· Buhl, Muhammad (1961), σελ. 398.

¹³ Βλ. Alberry, *Koran* (1971), I, σελ. 268: “Thou art only a Warner”. Πρβλ. Paret, *Koran* (1966), σελ. 201. Bell, *Qur'an* (1960), I, σελ. 229. Montet, *Coran* (1949), σελ. 567.

¹⁴ Ὁ Μωάμεθ ισχυρίζετο ὅτι ἡ ἔλευσις του προανηγγέλη ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ἰησοῦ: «Ὁ δέ Ἰησοῦς υἱὸς τῆς Μαριάμ εἶπε πρὸς τὸν λαόν αὐτοῦ: “Ὡ υἱοὶ Ἰσραὴλ! ἐγὼ εἰμὶ Ἀπόστολος τοῦ Θεοῦ πεμφθεὶς πρὸς ὑμᾶς, ὅπως κυρώσω τὴν πρὸ ἐμοῦ ἀποσταλῆσαν Πεντάτευχον καὶ εὐαγγελίσωμαι ὑμῖν τὴν ἔλευσιν ἐτέρου Ἀποστόλου, μετ' ἐμέ, οὗ τὸ ὄνομα Ἀχμέτ.» («Πολεμικὴ Παράταξις», 61:6). Κατὰ τοὺς μουσουλμάνους ἐρμηνευτὰς εἰς τό εὐαγγελικόν ἐδάφιον *Ἰωάν.* 16,7 («Εάν γάρ μὴ ἀπέλθω, ὁ παράκλητος οὐκ ἐλεύσεται πρὸς ὑμᾶς, ἐάν δέ πορευθῶ, πέμψω αὐτόν πρὸς ὑμᾶς») ὑπῆρχε κατ' ἀρχάς ἡ λέξις «περικλυτός» (καὶ οὐχί «παράκλητος»), ἡ ὁποία σημαίνει «ἐνδοξος» καὶ εἶναι συνώνυμος τῆς κορανικῆς λέξεως «Ἀχμέτ». Ἡ τελευταία ἔχει τὴν αὐτὴν ρίζαν καὶ ἔννοιαν μέ τὸ ὄνομα Muhammad (= δεδοξασμένος), τὸ ὄνομα τοῦ Προφήτου. Οἱ χριστιανοὶ ὁμῶς, λέγουσιν οἱ μουσουλμάνοι, διέστρεψαν τὸ ἱερὸν κείμενον. Βλ. Yūsuf 'Alī, *Holy Qur'an* (1968), 144, σμ. 416 καὶ 1540, σμ. 5438. Πρβλ. Πεντάκη, *Κοράνιον* (1928), 404-405. Κατὰ τὸν ὑπομνηματιστὴν Yūsuf 'Alī «καὶ ἂν ἀκόμη ἀναγνώσωμεν Παράκλητος, τοῦτο ἀναφέρεται εἰς τὸν ἅγιον Προφήτην (δὴλ. τὸν Μωάμεθ), ὅστις εἶναι πρὸς ἔλεος τοῦ συμπαντος κόσμου» (21:107), «πλήρης καλοκαγαθίας καὶ ἐλέους [πρὸς τοὺς πιστοὺς]» (9:128/129)»· αὐτόθι σελ. 1.540.

τόν Χριστιανισμόν, τόν δεχόμενον τίν ἐν χρόνῳ Σάρκωσιν τοῦ Λόγου– διά τῆς ὁποίας ἡ Ἱστορία ἥλλαξεν ὀριστικῶς πορείαν καί νόημα.

δ) Τά βιβλία τῶν προφητῶν· Κοράνιον.

Θεμελιώδους σημασίας εἶναι ἐπίσης διά τοὺς μουσουλμάνους ἡ πίστις εἰς τὰ βιβλία τῶν προφητῶν καί ἰδιαίτερος εἰς τό Κοράνιον, ὡς τό ἐπιστέγασμα τῶν ἱερῶν βιβλίων: «Κατεπέμφθη δέ ἵνα κυρώσῃ τὰς πρό αὐτοῦ Βίβλους καί ἐξηγήσῃ τὰς ἀναμφισβητήτους Γραφάς [Γραφήν]¹⁵, ἃς κατέπεμψεν ὁ Κύριος τοῦ παντός¹⁶...» («Ἰωνᾶς», 10:38). Τό Κοράνιον, ὡς εἶδομεν καί εἰς προηγούμενον κεφάλαιον, θεωρεῖται τὸσον τέλειον, ὥστε κατὰ τὴν ἐντὸς αὐτοῦ εὕρισκομένην ρῆσιν: «...ἐάν «ἐνωθῶσιν ἄνθρωποι καί πνεύματα ἵνα δημιουργήσωσι παρόμοιον τι ἀνάγνωσμα [Qur'ān], δέν θέλουσι δυνηθῇ νά πράξωσι τοιοῦτόν τι καίπερ βοηθούμενοι ἀμοιβαίως» («Ἡ Νυκτερινή Ὀδοιπορία», 17:90).

Ὡς βιβλία προφητῶν ἀναγνωρίζονται ἡ Πεντάτευχος¹⁷, οἱ Ψαλμοί¹⁸ καί τό Εὐαγγέλιον¹⁹. Συμφώνως πρὸς τὴν κορανικὴν ἄποψιν, τό πρῶτον ἀπεκαλύφθη εἰς τόν Μωυσέα, τό δεύτερον εἰς τόν Δαβίδ καί τό τρίτον εἰς τόν Ἰησοῦν. Κατ' οὐσίαν τὰ ἱερά βιβλία, ὡς πιστεύουν οἱ μουσουλμᾶνοι, τονίζουν τὰς αὐτὰς ἀληθείας καί ὑπαυνίσσονται τό ἔργον τοῦ Μωάμεθ. Ἄλλ' οἱ Ἑβραῖοι καί οἱ χριστιανοὶ ἠλλοίωσαν τὰ ἱερά κείμενα, τὰ ἐνόθευσαν καί ἀφήρεσαν ἐξ αὐτῶν τὰς εἰς τόν Μωάμεθ ἀναφερομένας μαρτυρίας: «ᾧ ὅπαδοί τῆς Βίβλου! Διατί περιβάλλετε τὴν ἀλήθειαν μέ τόν χιτῶνα τοῦ ψεύδους; Διατί καλύπτετε

¹⁵ Arberry, *Koran* (1971), I, σελ. 229. Paret, *Koran* (1966), σελ. 171.

¹⁶ Πρόκειται ἐδῶ περὶ τοῦ Κορανίου. Πρβλ. καί Ulimann, *Koran* (1959), σελ. 170 (ἐν συναρτήσει πρὸς τὰς «ἀναμφισβητήτους Γραφάς»): «es ist daher kein Zweifel, dass er (τό Κοράνιον) vom Herr der Welten gekommen ist».

¹⁷ «Ἔδωκα εἰς τόν Μωυσῆν τὴν Βίβλον καί τὴν Διάγνωσιν [Fürkan] ὅπως κατευθυνθῇτε ἐν ὁδῷ εὐθείᾳ» («Ἡ Βούς», 2: 50). «Κατεβίβάσαμεν τὴν Πεντάτευχον, περιέχουσαν τὸ φῶς καί τὴν ὁδηγίαν. Οἱ προφῆται, ἀληθῶς πιστοί, ἀφωσιωμένοι τῷ Ἰσλαμισμόῳ, ἤθελον δι' αὐτῆς δικάσει τοὺς Ἑβραίους» («Ἡ Τράπεζα», 5:48).

¹⁸ «Ὡσαύτως ἐδώκαμεν τὴν ἀποκάλυπτον τῷ Ἀβραάμ καί Ἰσααὶλ, τῷ Ἰσαάκ καί Ἰακώβ καί ταῖς φυλαῖς, τῷ Ἰησοῦ καί Ἰωβ, τῷ Ἰωνᾷ καί Ἀαρών καί τῷ Σολομῶντι· εἰς δέ τόν Δαυὶδ ἐδώκαμεν τὸ Ψαλτήριον» («Αἱ Γυναικες», 4:161). «... καί ἐδώκαμεν τὸ Ψαλτήριον εἰς τόν Δαυὶδ» («Ἡ Νυκτερινή Ὀδοιπορία», 17:57).

¹⁹ «Ἐξαπέστειλε πρὸς σέ τὴν Βίβλον τῆς ἀληθείας, ἥτις κυροῖ τὰς πρό αὐτῆς ἀποκαλυφθείσας· κατέπεμψε τὴν Πεντάτευχον καί τό Εὐαγγέλιον, ὅπως χρησιμεύσωσιν ὡς ὁδηγὸς τοῖς ἀνθρώποις» («Ὁ Οἶκος Ἐμράν», 3:2). «Ἐπέμψαμεν τόν Ἰησοῦν, υἱόν τῆς Μαριάμ, ἵνα κυρώσῃ τὴν Πεντάτευχον. Ἔδωκαμεν αὐτῷ τό Εὐαγγέλιον, ὅπερ ἐμπεριέχει ὡσαύτως τὴν ὁδηγίαν καί τό κήρυγμα πρὸς τοὺς φοβούμενους τόν Κύριον» («Ἡ Τράπεζα», 5: 50).

αὐτὴν καίτοι γινώσκοντες ταύτην;» («Ὁ Οἶκος Ἑμράν», 3:64). «᾽Ω ὅπαδοί τῶν Γραφῶν! Ἦλθε πρὸς ὑμᾶς ὁ ἡμέτερος ἀπόστολος ἵνα δηλώσῃ πολλά χωρία, ἅτινα ἀπεκρύνετε ἐκ τῶν Γραφῶν, παραλείποντες πολλά ἄλλα» («Ἡ Τράπεζα», 5:18). Τοιοῦτοτρόπως, παρὰ τὴν θεωρητικὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἀξίας τῆς ἡμετέρας Ἀγίας Γραφῆς, δὲν τὴν μελετοῦν, διότι τὴν θεωροῦν ἡλλοιωμένην. Ἐκλέγουν ἐν τούτοις ὠρισμένους στίχους, ἔχοντες ὡς κριτήριον τὸ Κοράνιον.

ε) Ἀνάστασις τῶν νεκρῶν καὶ ἐσχάτη κρίσις.

Ἐκ τῶν βασικωτέρων μὴνυμάτων τοῦ Κορανίου καὶ γενικώτερον τοῦ Ἰσλάμ εἶναι ἡ πεποίθησις εἰς τὴν τιμωρίαν τῶν ἁμαρτωλῶν, τὴν ἀνταμοιβὴν τῶν δικαίων, τὸν παράδεισον καὶ τὴν κόλασιν. Πυρὴν τοῦ κηρύγματος τοῦ Μωάμεθ κατὰ τὴν πρώτην περίοδον ὑπῆρξεν ὁ τονισμὸς τῆς ἡμέρας τῆς κρίσεως. Ἐν τῷ Κορανίῳ παρατίθενται πλείστα περιγραφαὶ καταστροφῶν, ἐσχατολογικοῦ περιεχομένου, αἵτινες θὰ προηγηθοῦν τῆς ἐσχάτης ἡμέρας. Προφητεύεται ἡ εἰσβολὴ τῶν τεράτων Γῶγ καὶ Μαγῶγ, τῶν ἀποκαλυπτικῶν ζῶν· γίνεται ἀκόμῃ λόγος περὶ σκοτισμοῦ τῆς σελήνης καὶ τῆς ἐπ' αὐτῆς συμβησομένης ρωγμῆς, περὶ τῆς ἐλεύσεως τοῦ Ἀντιχρίστου καὶ τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ Ἰησοῦ. Συνολικῶς, ἀναφέρονται δέκα σημεῖα προοιωνίζοντα τὸ τέλος τοῦ κόσμου. Τό πᾶν θὰ ἐξαφανισθῇ, διὰ νὰ ἀποκατασταθῇ καὶ νὰ κριθῇ. Θ' ἀνοιγῇ κατόπιν τὸ βιβλίον, θὰ γνωσθοῦν τὰ ἔργα τῶν ἀνθρώπων καὶ ἐκ τῆς ζυγοσταθμίσσεως τῶν καλῶν καὶ τῶν κακῶν ἔργων θὰ κριθῇ ἡ θέσις ἑνὸς ἐκάστου²⁰. Ὅσοι καταδικασθοῦν – ἄδικοι, ἄπιστοι, πονηροί – θὰ ὀδηγηθοῦν εἰς τὸν χώρον τῶν αἰωνίων βασάνων, τὸν Ἄδην· οἱ δίκαιοι θὰ εἰσέλθουν εἰς τὸν εὐλογημένον τόπον τοῦ παραδείσου. Ὁ τελευταῖος περιγράφεται ὡς θὰ ἐφαντάζετο τὸν ἰδανικόν τόπον εἰς βεδουῖνος τοῦ Ζ' αἰῶνος μ.Χ.: μέ ὕδατα πηγῶν, καρποφόρα δένδρα, ὡραίας μελανοφθάλμους γυναῖκας εὐρισκομένας εἰς τὴν διάθεσιν ὅλων τῶν κατοίκων τοῦ παραδείσου, οἶνον (τὸν ὅποιον ἔχουν στερηθῇ εἰς τὴν ζωὴν των οἱ μουσουλμᾶνοι) κ.λπ.

(Κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς κρίσεως); «Τῶν δὲ ἀπίστων τὰ ἔργα ἔσσονται ὡς ὁ ἀντικατοπτρισμὸς τῆς ἐρήμου, ὃν ὁ διψῶν ἐκλαμβάνει ὡς ὕδωρ καὶ ὅμως προχωρῶν οὐδὲν εὐρίσκει. Θὰ εὕρῃ ὅμως ἐνώπιον αὐτοῦ τὸν Θεόν ὅστις θὰ καταλογίσῃ αὐτόν. Ὁ Κύριος εἶναι ἀκριβὴς εἰς τοὺς ὑπολογισμούς του» («Τὸ Φῶς», 24:39).

²⁰ Γενικώτερον περὶ τῆς ἐσχατολογίας εἰς τὴν μουσουλμανικὴν θεολογίαν βλ. T. Andrae, *Die letzten Dinge*, deutsch von H. H. Schaeder (Leipzig 1940, ²1941, σσ. 114-126. L. Gardet, "Les fins derniers selon la théologie musulmane", *Revue Thomiste* 56 (1956), σσ. 445-479, 57 (1957), σσ. 246-300, Schimmel, *Islam* (1971), σσ. 184-190.

Τά αναπτυχθέντα πέντε σημεία αποτελούν τās βασικές πεποιθήσεις ἐκάστου πιστοῦ, «τά θεμέλια τῆς πίστεως» του· συνιστοῦν, κατὰ τό Κοράνιον, τὴν σπονδυλικὴν στήλην τοῦ ὀρισμοῦ τῆς μουσουλμανικῆς εὐσεβείας καὶ πίστεως:

«...εὐσεβεῖς εἶναι οἱ πιστεύοντες εἰς τόν Θεόν, εἰς τοὺς Ἀγγέλους αὐτοῦ, εἰς τὴν ἡμέραν τῆς κρίσεως, εἰς τὴν Βίβλον καὶ εἰς τοὺς Προφῆτας...». («Ἡ Βοῦς», 2: 172).

στ) Ἀπόλυτος προορισμός τοῦ ἀνθρώπου;

Εἰς τὰ ἀνωτέρω βασικά ἄρθρα πίστεως τοῦ Ἰσλάμ ὠρισμένοι θεολόγοι προσθέτουν καὶ ἓν ἕκτον: τὴν πίστιν εἰς τόν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ προορισμὸν τοῦ ἀνθρώπου. Βάσιν τῆς μουσουλμανικῆς σκέψεως ἀποτελεῖ, ὡς εἶδομεν, ἡ πεποιθήσις ὅτι ὁ Θεός εἶναι ὁ ἐξουσιαστής ὅλων τῶν ὄντων καὶ τῶν πλευρῶν τῆς ζωῆς, ὁ προσδιορίζων τὰ πάντα. Ὅ,τι ἐκεῖνος καθορίζει, οὐδεὶς δύναται νὰ τό παραβλέψῃ ἢ νὰ τό ἀνατρέψῃ. Τό ὅλον ὅμως πρόβλημα τῆς ἰσλαμικῆς ἀπόψεως περὶ τοῦ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου –τό ὅποῖον συνήθως ἀπλοποιοῦμεν ἀποδίδοντες εἰς τόν μουσουλμᾶνον μίαν παθητικὴν μοιρολατρίαν (κασμέτ)– εἶναι περίπλοκον· διότι ἐν τῷ Κορανίῳ ἀπαντοῦν ἀφ' ἑνός μὲν ἐδάφια ἀρνούμενα οἰανδήποτε δυνατότητα ἐλευθερίας, ἀφ' ἑτέρου δέ ἄλλα ἀποδεχόμενα τὴν ἐλευθερίαν ταύτην, ἐπὶ τῆς ὁποίας στηρίζεται καὶ ἡ ἀνθρωπίνη εὐθύνη²¹. Θὰ εἴμεθα ὅμως λίαν ἀπαιτητικοί ἐάν ἠθέλομεν νὰ εὐρωμεν εἰς τās βασικῶς ἀπλᾶς θεολογικὰς διδασκαλίας τοῦ Ἰσλάμ τὴν λύσιν ἑνός προβλήματος, εἰς τό ὅποῖον ἡ χριστιανικὴ θεολογικὴ σκέψις εἰς διάστημα εἴκοσι αἰώνων δέν ἔχει δώσει ἀπάντησιν ἱκανοποιοῦσαν ἀπολύτως τὴν λογικὴν.

ζ) Ἄφεσις ἁμαρτιῶν. Ἑσχατολογία.

Οἱ μουσουλμᾶνοι βεβαίως δέν πιστεύουν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν ἐν τῇ χριστιανικῇ ἐννοίᾳ. Ὡς ὑποκατάστατον τῆς πρώτης θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ἡ μουσουλμανικὴ ἡμπα. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν, ἡ ἰδέα αὕτη διαστίζει τὴν διδασκαλίαν τοῦ Κορανίου²². Ἀδιακόπως τονίζεται ὅτι ὁ Θεός εἶναι ἐλεήμων, πολυέλεος, φιλεῦσπλαχνος καὶ ἔτοιμος νὰ συγχωρῇ τās ἁμαρτίας τῶν ἀνθρώπων, ὅταν ἐπιστρέφουν εἰς Αὐτόν. Ἐν τούτοις ἡ συγχώρησις δέν νοεῖται ὡς κάθαρσις ἢ ἀνακαίνισις· διότι κατὰ τὴν μου-

²¹ Βλ. κλασσικόν ἔργον W. Montgomery Watt, *Free Will and Predestination in Early Islam* (London 1948). Πρβλ. M. Abdul Rauf, "The Qur'an and Free Will", *MW* 60 (1970), σσ. 205, 289. Schimmel, *Islam* (1971), σσ. 183-184. Γρ. Ζιάκα, *Ἡ ἐννοια τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως καὶ τοῦ κακοῦ εἰς τὸν μεταγενέτερον ἰσλαμικὸν μυστικισμόν* (Θεσσαλονίκη 1973).

²² Abd al-Tafahum, "Seek Forgiveness of God", *MW* 47 (1957), σσ. 239-247.

σουλμανικήν διδασκαλίαν δέν ύφίσταται προπατορικόν άμάρτημα καί ή άμιαρτία δέν έπιδρα επί της φύσεως του άνθρώπου.

Η άνάστασις των νεκρών καί ή αιώνιος ζωή άποτελούν πρωταρχικήν διδασκαλίαν του Κορανίου, ώς είδομεν άνωτέρω κατά τήν ανάπτυξιν των θεολογικών θεμελίων του Ισλάμ. Άξιοσημείωτον είναι ότι κατά τήν κορανικήν διαβεβαίωσιν καί έξ άλλων θρησκευών άνθρωποι πιστεύοντες εις τόν Θεόν καί τήν μέλλουσαν κρίσιν καί συμμορφούντες τήν ζωήν των προς αυτές τάς δύο ύφίστας άληθείας, ούδέν έχουν νά φοβηθούν, διότι τελικώς θά σωθούν: «Βεβαίως, οί πιστεύσαντες καί οί όπαδοί της έβραϊκής θρησκείας, οί Χριστιανοί καί οί Σαβαίοι²³ καί πάντες όσοι έπίστευσαν εις τόν Θεόν καί εις τήν ήμέραν της κρίσεως, πράττοντες τά άγαθά, θά ανταμειφθώσι παρά του Κυρίου των, ούδένα φόβον θά έχωσι καί δέν θά πενήθίσωσι» («Η Βούς», 2:59).

* * *

Κατόπιν των άνωτέρω είναι σαφές ότι τό Κοράνιον συμμερίζεται πολλές χριστιανικές άντιλήψεις, ένω μετά πείσματος άποκηρύσσει ώρισμένας βασικάς. Άμφίγνωμον παρουσιάζεται ιδιαίτερος έναντι των χριστιανών. Ένίοτε όμιλεί περί αυτών μετά συμπαθείας, κατ' άντιδιαστολήν προς τούς όπαδούς άλλων θρησκευών. «Θά άνακαλύψης ότι μεταξύ των ανθρώπων οί Έβραίοι καί οί πολυθείσται είσιν έχθροί άσπονδοί των Μουσουλμάνων, καί ότι οί καλούμενοι Χριστιανοί [Nasāra] είναι οί μάλλον διατεθειμένοι νά αγαπώσι τούς πιστούς· τοϋτο δέ διότι έχουν σιν ιερείς καί μοναχούς καί διότι είσιν άνευ ύπεροχής» («Η Τράπεζα», 5:85). Άλλοτε καταφέρεται μετά σφοδρότητος έναντίον Ιουδαίων καί χριστιανών: «Όσοι πιστοί! Μή συνάπτετε σχέσεις μετά των Έβραίων, ούτε μετά των Χριστιανών· οϋτοι είναι φίλοι άλλήλων. Όστις έξ υμών συνάψει φιλίαν μετ' αυτών, θά όμοιάση αυτοίς. Ό Κύριος δέν κατευθύνει αίσίως τούς διεφθαρμένους» («Η Τράπεζα», 5:56). Οϋτως, οί μουσουλμάνοι άναλόγως των διαθέσεών των δύνανται νά δικαιώσουν καί τήν φιλίαν καί τήν έχθρότητα των προς τούς χριστιανούς.

²³ Ταυτόσημος προς τήν αίρεσιν των Μανδαίων ή ήμεροβαπτιστών ή μαθητών του Ιωάννου, κατοκούντων εις τήν Μεσοποταμίαν καί αριθμούντων μερικάς χιλιάδας όπαδών· ή σύγχρονος έρευνα παραδέχεται ότι άνήκουν μάλλον εις τήν αίρεσιν των Όφιτών. Έκτός της άνωτέρω μνείας, τό Κοράνιον αναφέρεται εις αυτούς εις τάς σύρας: «Η Τράπεζα», 5:73 καί «Η Έρα Άποδημία», 22:17 Rodwell, *Koran* (1971), σελ. 344, σημ. 2. Πρβλ. J. Schmid, "Mandäismus", *Lexikon für Theologie und Kirche*, Bd. 6, σσ. 1343-1347.

Τό Κοράνιον γενικῶς διακηρύσσει ὅτι: «Ὅστις ἐπιθυμεῖ ἄλλην λατρείαν, διάφορον τῆς ὑποταγῆς εἰς τόν Ἰσλαμισμόν, δέν θά εἶναι δεκτός παρ' αὐτοῦ, καί ἐν τῇ μελλούσῃ ζωῇ οὗτος ἔσται μετὰ τῶν ἀπολωλότων» («Ὁ Οἶκος Ἐμράν», 3:79)²⁴. Ἀλλά πρὸς ὀρθήν κατανόησιν τοῦ ἀνωτέρω χωρίου πρέπει νά ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι, κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Μωάμεθ, τό Ἰσλάμ ἀποτελεῖ τὴν βαθύτεραν ἔκφρασιν τόσον τῆς θρησκείας τῶν ἐβραίων, ὅσον καὶ τῶν χριστιανῶν· ὁ ἀρχικός, ὁ «ἀνόθευτος» δηλαδή Ἰουδαϊσμός καὶ ὁ πραγματικός Χριστιανισμός εἶναι islām = ὑποταγή εἰς τόν Θεόν. Ὡς κοινόν ἔδαφος πάντων, ὡς δοθεῖσα εἰς τοὺς «ὅπαδούς τῶν Γραφῶν» «ἀληθὴς θρησκεία» ὀρίζεται ἡ «μετ' εὐλαβείας λατρεία τοῦ Θεοῦ, ἡ πρὸς τόν Κύριον ὑπακοή, ἡ τήρησις τῆς προσευχῆς, καὶ ἡ ἐλεημοσύνη» («Ἡ Ἐναργὴς Ἑνδειξις», 98:4). Τά ἱερά των κείμενα ἐνοθεύθησαν καὶ ἠλλοιώθησαν²⁵, τὰ γνήσια ὅμως εὐρίσκονται ἐντός τῆς γραμμῆς τοῦ Ἰσλάμ. Ἐπομένως, ὅταν εἰς τό Κοράνιον γίνεταί λόγος περὶ Ἰσλάμ, δέν νοεῖται ὅ,τι ἡ Ἱστορία τῶν Θρησκευμάτων ἀποκαλεῖ «Ἰσλαμισμόν», ἀλλ' ἡ καθαρὰ μορφὴ τῆς Θρησκείας, συμπεριλαμβανομένων τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ.

Οὕτω π.χ. τονίζεται ὅτι: «Ὁ Ἀβραάμ δέν ἦτο οὔτε Ἑβραῖος, οὔτε Χριστιανός, ἀλλ' ἦτο Μουσουλμᾶνος»²⁶ («Ὁ Οἶκος Ἐμράν», 3:60). Ὡσαύτως «Μουσουλμᾶνοι» ἀποκαλοῦνται καὶ οἱ Μαθηταὶ τοῦ Ἰησοῦ: «Ἡμεῖς, ἀπεκρίθησαν οἱ μαθηταὶ (εἰς τόν Ἰησοῦν), θέλομεν σέ βοηθήσει ἐν τῇ ὁδῷ τοῦ Θεοῦ, καὶ σύ θά ὁμολογήσῃς ὅτι ἐσμέν Μουσουλμᾶνοι» (αὐτόθι, στίχ. 45)²⁷.

²⁴ Ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνὸς εἶχεν ἐπισημάνει τὰς ἀντιφατικὰς δηλώσεις τοῦ Κορανίου σχετικῶς μέ τὴν σωτηρίαν τῶν ὁπαδῶν τῶν μονοθεϊστικῶν θρησκειῶν: «Ὅτι ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ λεγομένῳ Μπακαρά, ὅπερ ἐρμηνεύεται δάμαλις («Ἡ Βούς», 2) ὡς οἱ Ἰουδαῖοι καὶ οἱ Χριστιανοὶ σωθῆναι μέλλουσιν· ἐν δὲ τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἀμράμ («Ὁ Οἶκος Ἐμράν», 3) αὐθὺς φησὶν ὅτι οὐδεὶς δύναται σωθῆναι ἀνευ τῶν ἐν τῷ νόμῳ τῶν Ἰσλαμικῶν» («Κατὰ Μωάμεθ»: PG, 154, 585C).

²⁵ «Διέστρεψαν [οἱ υἱοὶ τοῦ Ἰσραὴλ] τοὺς λόγους τῶν Γραφῶν, καὶ ἐλησμόνησαν μέρος ἐκείνου ὅπερ ἐδιδάχθησαν. Μὴ παύσης ἀποκαλύπτων τὰς ἐπιβουλάς αὐτῶν· ἐκτός ὀλίγων, πάντες εἰσὶν ἐνοχοί. Συγχώρησαν ὅμως αὐτούς, διότι ὁ Θεὸς ἀγαπᾷ τοὺς γενναίους. / Καὶ μετὰ τῶν καλουμένων Χριστιανῶν συνήραμεν συνήκην, ἀλλὰ καὶ οὗτοι ἐλησμόνησαν μέρος τῶν διδασχθέντων.../Ὡ ὅπαδοί τῶν Γραφῶν! ἦλθε πρὸς ὑμᾶς ὁ ἡμέτερος Ἀπόστολος ἵνα δηλώσῃ πολλὰ χωρία ἅτινα ἀπεκρύπτετε ἐκ τῶν Γραφῶν, παραλείποντες πολλὰ ἄλλα» («Ἡ Τράπεζα», 5:16-18).

²⁶ «Hanīfan musliman». Βλ. Paret, *Koran* (1966), σελ. 49. Bell, *Qur'an* (1960), σελ. 51 (a Hanīf) καὶ Montet, *Koran* (1949), σελ. 136 καὶ σημ. 3. Arberry, *Koran* (1971), I, σελ. 83: «a Muslim and one of pure faith». Θά ἠδύνατο νά ἀποδοθῇ διὰ τῆς φράσεως: ἀνθρώπος καθαρὰς (ὀρθῆς, μονοθεϊστικῆς) πίστεως, ὑποτεταγμένης εἰς τόν Θεόν.

²⁷ Ὁρθ.: «Εἵμεθα βοηθοὶ τοῦ Θεοῦ· πιστεύομεν εἰς τόν Θεόν, μαρτύρησον ὅτι εἵμεθα ὑποτεταγμένοι [muslim] (αὐτῷ)». Βλ. Rodwell, *Koran* (1971), σελ. 391. Paret, *Koran* (1966), σελ. 48. Arberry, *Koran* (1971), I, σελ. 81. Bell, *Qur'an* (1960), σελ. 50 κ.ἄ. Πλείονα περὶ τῆς στάσεως τοῦ Μωάμεθ ἔναντι τῶν χριστιανῶν βλ. Α. – T. Khoury, «Mohammed und die Christen in der Aussage des

Ἐν κατακλείδι θά ἡδύνατο, νομίζομεν, νά λεχθῇ ὅτι διά πολλοὺς μουσουλμάνους ὁ Χριστιανισμός θεωρεῖται ἡλλοιωμένον, παραχαραγμένον «Ἰσλάμ», ἐνῶ διά πολλοὺς χριστιανούς τό Ἰσλάμ εἶναι εἷς παρεφθαρμένος, μί κατανοηθεῖς καί ἀφομοιωθεῖς ὀρθῶς Χριστιανισμός.

2. ΛΑΤΡΕΥΤΙΚΗ ΖΩΗ

ΟΙ ΠΕΝΤΕ ΣΤΥΛΟΙ ΤΟΥ «ΟΙΚΟΥ ΤΟΥ ΙΣΛΑΜ»

Ἡ λατρεία τοῦ Θεοῦ συνιστᾷ, κατά τό Κοράνιον, τήν οὐσιαστικωτέραν ἔκφρασιν τῆς ἀνθρωπίνης υπάρξεως. «Ἐπλασα τά πνεύματα καί τοὺς ἀνθρώπους μόνον διά νά μέ λατρεύωσι» («Οἱ Διασπείροντες», 51:56), λέγει ὁ Ἀλλάχ. «...ὦ ἄνθρωποι! Λατρεύετε τόν Κύριον ὑμῶν, τόν πλάσαντα ὑμᾶς καί τοὺς προγόνους ὑμῶν. Φοβήθητέ με» («Ἡ Βοῦς», 2:19). Τάς πρακτικές ἐκφράσεις τῆς μουσουλμανικῆς θρησκευτικότητος συνιστοῦν πέντε βασικά καθήκοντα, ἀποκαλούμενα συνήθως «πέντε θεμέλια» ἢ «πέντε στῦλοι», ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζεται ὁ «Οἶκος τοῦ Ἰσλάμ». Συμφώνως πρὸς τήν Παράδοσιν ὁ Προφήτης ἐδήλωσε: «Τό Ἰσλάμ ἔχει ἀνεγερθῇ ἐπὶ πέντε πραγμάτων: ἐπὶ τῆς μαρτυρίας ὅτι δέν ὑπάρχει θεός πλὴν τοῦ Ἀλλάχ καί ὅτι ὁ Μωάμεθ εἶναι ὁ Ἀπόστολος τοῦ Ἀλλάχ· ἐπὶ τῆς τακτικῆς προσευχῆς· ἐπὶ τῆς ἐλεημοσύνης· τῆς ἱερᾶς ἀποδημίας εἰς τόν Οἶκον· καί τῆς νηστείας κατά τόν μῆνα Ramadān²⁸».

α) Ὁμολογία πίστεως: shahāda (σαχάντα).

Πολλάκις τῆς ἡμέρας ὁ μουσουλμᾶνος ὑποχρεοῦται νά ἐπαναλαμβάνῃ, μέ τρόπον τελετουργικόν, τό πιστεύω τοῦ Ἰσλάμ:

«La ilāha illā llāh

Muhammadu rasūlu llāh»:

Korans", *Theologie und Glaube* 58 (1968), σσ. 244-254. S.M. Iqbal, "Prophet Muhammad and the Non-Muslim Minorities", *JRAI*, 1, No 11 (1974), σσ. 15-24.

²⁸ Τὴν ἀνωτέρω χαντίθ συνέλεξαν οἱ al-Bukhārī καί Muslim καί περιέλαβεν εἰς τὴν ἐπιτομὴν τοῦ ὁ Al-Nawawī, *Arbaʿīn* 3, Πρβλ. Schacht, *Islam* (1931), σελ. 16, Jeffery, *Reader* (1962), 1962, σελ. 146. Doi, *Introduction* (1971), σσ. 69-70. Μερικοὶ θεωροῦν ὡς ἕκτον στῦλον τόν ἱερόν πόλεμον (jihad). Εἰς τὴν 29^η Hadīth τῆς ἐπιτομῆς τοῦ Al-Nawawī, μετὰ τὴν ἀπαρίθμησην τῶν πέντε βασικῶν στύλων προστίθεται ἡ ἑξῆς δῆλωσις τοῦ Προφήτου: «Ἡ ἀρχὴ τοῦ Ἰσλάμ καί ὁ στῦλος του εἶναι αἱ προσευχαὶ καί ἡ ὑψίστη κορυφὴ του εἶναι ὁ ἱερός πόλεμος»· παρὰ Schacht, ἔνθ' ἄν., σελ. 22. Jeffery, ἔνθ' ἄν., σελ. 155.

«Δέν ὑπάρχει ἕτερος θεός πλὴν τοῦ Θεοῦ.

Ὁ Μωάμεθ (εἶναι) ὁ ἀπόστολος τοῦ Θεοῦ».

Ἡ ἀνωτέρω δίλωσις, καίτοι δέν ἀπαντᾷ αὐτοτελής εἰς τό Κοράνιον, συνοψίζει τὴν κεντρικὴν διδασκαλίαν του²⁹. Ἀποτελεῖ μίαν ἔντονον διαμαρτυρίαν κατὰ πάσης μορφῆς εἰδωλολατρίας, μίαν στεντορίαν διακήρυξιν τοῦ πυρῆνος τῶν ἰσλαμικῶν πεποιθήσεων. Ἡ shahāda, γεγραμμένη ἀραβιστί ἐντὸς κύκλου, ἀποτελεῖ τό βασικόν ὀπτικόν σύμβολον τοῦ Ἰσλάμ. Ἐπαναλαμβανομένη χαράσσεται εἰς τὴν μνήμην καὶ τὴν καρδίαν τοῦ μουσουλμάνου, καὶ ἀπαγγελλομένη μετ' εὐλαβείας θέτει τὸν πιστὸν ἐν κατανύξει καὶ ὑποταγῇ ἐνώπιον τοῦ μυστηρίου τοῦ Ἐνός Θεοῦ, τοῦ ἀποκλειστικοῦ Κυρίου τοῦ Σύμπαντος.

β) Προσευχή: ṣalāt (σαλάτ), namaz (νάμαζ).

Ἡ βασικὴ λατρευτικὴ πρᾶξις τοῦ μουσουλμάνου εἶναι ἡ προσευχή. Ἄνω τῶν τεσσαράκοντα ἐδαφίων τοῦ Κορανίου ἀναφέρονται εἰς αὐτήν. Ἡ ṣalāt ἀποτελεῖ «τελετουργίαν» αἵνου καὶ ὑποταγῆς εἰς τὸν Θεόν. Εἶναι πηγὴ πνευματικῆς μακαριότητος: «Εὐδαίμονες οἱ πιστοί./Οἱ προσευχόμενοι μετὰ ταπεινοφροσύνης» («Οἱ Πιστοί», 23:1-2). Εἶναι «ἡ κλεις τοῦ παραδείσου».

Οἱ μουσουλμᾶνοι προσεύχονται πεντάκις τῆς ἡμέρας: τὴν πρωίαν μεταξύ χαρυγῆς καὶ ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου, τὴν μεσημβρίαν, περὶ τὴν τρίτην ἀπογευματινὴν, μετὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου καὶ τὸ ἑσπέρας, ὅταν πλέον κυριαρχῇ τὸ σκότος. (Πρβλ. ἡμέτερον λατρευτικὸν ρυθμὸν: ὄρθρον, ἑκτὴν ὥραν, ἐνάτην, ἑσπερινόν, ἀπόδειπνον). Τό Κοράνιον ἀναφέρει μόνον τρεῖς ὑποχρεωτικὰς προσευχὰς – τονίζον ἰδιαίτερος τὴν μεσημβρινήν: «Τηρεῖτε τὰς προσευχὰς καὶ τὴν προσευχὴν τὴν μεσαίαν, καὶ ἐγέρθητε ἐξ αὐτῆς συγκεκνημένοι ἐξ εὐλαβείας» («Ἡ Βοῦς», 2:239). Οἱ εὐσεβέστεροι προσεύχονται ὀκτάκις τοῦ ἡμερονυκτίου³⁰. Ὅσοι λόγῳ ἀνυπερβλήτου ἐμποδίου, π.χ. οἱ ταξιδεύοντες, δέν εἶναι εἰς θέσιν νά τηρήσουν τό ἀνωτέρω ὠράριον τῆς ṣalāt, δύνανται νά μεταθέτουν εἰς ἄλλας ὥρας τὰς δεήσεις των. Εἰς πολεμικὰς περιόδους τό ἥμισυ τοῦ στρατοῦ ἀφοσιώνεται εἰς τὴν

²⁹ Εἰς τό περιεχόμενον τοῦ πρώτου σκέλους τῆς ἀντιστοιχοῦν πολλὰ ἐπὶ μέρους ἐδάφια· ὅπως: «Ὁ Θεός! Οὐδεὶς ἕτερος Θεός πλὴν ἐκείνου τοῦ ζῶντος, τοῦ ἀναλλοιώτου!...» («Ἡ Βοῦς», 2:256). «Εἰπέ· εἰς ἔστιν ὁ Θεός. / Ὁ Θεός ὁ αἰώνιος. / Οὐδέποτε ἐγέννησε καὶ οὐδέποτε ἐγεννήθη. / Οὐδὲν ὄν ὁμοιάζει πρὸς αὐτόν» («Τό Ἐνιαῖον τοῦ Θεοῦ», 112:1-4). Ὡς πρὸς τό δεύτερον σκέλος, χαρακτηριστικώτερος εἶναι ὁ κορανικὸς στίχος: «Εἰπέ αὐτοῖς·/ὦ ἀνθρώποι! ἐγὼ εἰμι ὁ παρὰ τοῦ Θεοῦ ἀποσταλὴς Προφήτης, εἰς πάντας ὑμᾶς» («Ἐλ. Ἀράφ» 7:157).

³⁰ Ὅταν ὁ ἥλιος ἔχει πλέον ἀνυψωθῇ εἰς τὸν οὐρανόν, περὶ τὴν 11^{ην} προμεσημβρινήν, καὶ μετὰ τό μεσονύκτιον· *HDI* (1964), σελ. 469.

καθιερωμένην προσευχήν, ἐνῶ τό ἕτερον εὐρίσκεται ἐν ἐτοιμότητι³¹.

Πρό τῆς ṣalāt ἐπιβάλλεται τελετουργική νήρις τοῦ προσώπου, τῶν χειρῶν μέχρι τῶν ἀγκῶνων καί τῶν ποδῶν μέχρι τῶν ἀστραγάλων. Ἐλλείπει ὕδατος ὁ πιστός δύναται νά χρησιμοποιοῖσι λεπτὴν ἄμμον³². Ὁ προσευχόμενος ὀφείλει νά εἶναι νηφάλιος, τελετουργικῶς ἐξηγνισμένος. Ἡ προσευχή γίνεται εἰς καθαρὸν τόπον καί ἐπὶ εἰδικοῦ τάπητος.

Ἐκ τῶν βασικωτέρων δομικῶν στοιχείων τῆς μουσουλμανικῆς προσευχῆς εἶναι: (α) μερικαὶ σύντομοι ἀναφωνήσεις, ὅπως *Allāhu akbar*, δηλ. «Ὁ Ἀλλάχ εἶναι μέγας» ἢ «Μέγας ὁ Θεός» (γνωστὴ ὡς *takbīr*) καί ἡ δοξολογικὴ φράσις: *subhāna Ṭāhi*, ἥτοι «Κηρύσσω τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ» ἢ «Δόξα τῷ Θεῷ» (γνωστὴ ὡς *tasbīh*). ἀμφότεραι ἐπαναλαμβάνονται πολλάκις τῆς ἡμέρας, (β) Κορανικαὶ περικοπαὶ μεταξύ τῶν ὁποίων πρωτεύουσιν θέσιν κατέχει ἡ πρώτη σούρα ἡ ἀποκαλουμένη *Fātiha* (Ἑναρξίς):

«Ἐν ὀνόματι τοῦ οἰκτίρμονος καί ἐλεήμονος Θεοῦ.

Αἴνως τῷ Θεῷ Κυρίῳ τοῦ παντός.

Οἰκτίρμονι καί ἐλεήμονι.

Δεσπότη ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως.

Σέ προσκυνούμεν καί σέ ἱκετεύομεν.

Ὁδηγήσον ἡμᾶς ἐν ὁδῷ εὐθείᾳ.

Ἐν τῇ ὁδῷ τῶν εὐεργετηθέντων παρὰ σοῦ.

Καί οὐχί ἐν τῇ τῶν ὑποπεσόντων εἰς τὴν ὀργὴν σου καί ἐν τῇ τῶν πεπλανημένων».

Πρόκειται περὶ τῆς τυπικωτέρας προσευχῆς τοῦ Ἰσλάμ, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὴν καρδίαν τῆς μουσουλμανικῆς πνευματικότητος καί παραλληλίζεται πρὸς τὸ χριστιανικόν «Πάτερ ἡμῶν»³³.

Εἰς καθωρισμένας ὥρας ὁ κῆρυξ (*mu'azzin*) ἀνερχόμενος ἐπὶ τοῦ πυργίσκου

³¹ Schimmel, *Islam* (1971), σελ. 146.

³² «Ὡ πιστοὶ! δασάκις μέλλετε νά προσευχηθῆτε, νήριστε τό πρόσωπον καί τοὺς βραχίονας μέχρι τοῦ ἀγκῶνος καί σπογγίσατε τὴν κεφαλὴν καί τοὺς πόδας μέχρι τῶν ἀστραγάλων» («Ἡ Τράπεζα», 5:8). «Ὡ πιστοὶ! Μὴ προσεύχεσθε ἐνῶ εἰσθε μεθύοντες· ἀναμένετε μέχρις οὗ συνελθόντες αἰσθανθῆτε ὅ,τι προσφέρετε. Ὡσαύτως μὴ προσεύχεσθε ἐνῶ εἰσθε ἀκάθαρτοι· ὀφείλετε νά νιφθῆτε πρότερον, ἐκτός ἐάν εὐρίσκεσθε εἰς ὁδοποιρίαν. Ἐάν ἀσθενῆτε ἢ ταξιθεύητε, ἢ κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν ἐξεπληρώσατε τὴν φυσικὴν ὑμῶν ἀνάγκην, ἢ συνουσιάσθητε μετὰ γυναικός, τρήσατε τό πρόσωπον καί τὰς χεῖρας, ἐν ἡλείψει ὕδατος, μέ λεπτὴν ἄμμον. Ὁ Θεός εἶναι ἐπιεικέστατος καί πολυεύσπλαχνος» («Αἱ Γυναῖκες», 4: 46).

³³ Ἐκτενὴ καί βαθεῖαν ἀνάλυσιν τοῦ τυπικοῦ τῆς προσευχῆς, καθὼς καί συσχετίσιν πρὸς τὴν χριστιανικὴν λατρευτικὴν ὁρολογίαν βλ. εἰς C.E. Padwick, *Muslim Devotions. A study of Prayer – Manual in Common Use* (London 1961).

τοῦ τεμένους ἢ ἱστάμενος ἐπὶ τινος βάθρου πλησίον τοῦ πλήθους καλεῖ μελωδικῶς τοὺς πιστοὺς νά προσέλθουν εἰς τὴν προσευχήν:

«Ὁ Θεὸς εἶναι μέγας! (τετράκις).

Ὁμολογῶ ὅτι δέν ὑπάρχει ἕτερος θεὸς πλὴν τοῦ Θεοῦ (δῖς).

Ὁμολογῶ ὅτι ὁ Μωάμεθ εἶναι ὁ Ἀπόστολος τοῦ Θεοῦ (δῖς).

Προσέλθετε εἰς τὴν προσευχήν (δῖς).

Προσέλθετε εἰς τὴν σωτηρίαν (δῖς).

Δέν ὑπάρει ἕτερος θεὸς πλὴν τοῦ Θεοῦ».

Κατὰ τὴν πρωινήν πρόσκλησιν προστίθεται: «Ἡ προσευχή εἶναι καλλιτέρα τοῦ ὕπνου».

Οἱ πιστοί, ἀνυπόδητοι, ἀφοῦ νιφθοῦν καὶ ἑτοίμασθοῦν, στρέφονται πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς Μέκκας. Κατὰ τὴν ὁμαδικὴν προσευχήν ὁ διευθύνων ἵσταται πρὸ τῆς συνάξεως, ἡ ὁποία παρατάσσεται ὀπισθεν αὐτοῦ – ὡς νά ἐπρόκειτο νά ὀδηγηθῇ εἰς παρέλασιν. Οἱ πιστοὶ ἐπαναλαμβάνουν τὰς φράσεις καὶ τὰς ἀντιστοίχους κινήσεις τοῦ διευθύνοντος. Ἡ *ṣalāt* ἀρχίζει μέ τὴν ἀπαγγελίαν τῶν φράσεων τῆς προσκλήσεως τοῦ μουεζίνι. Κατόπιν ὁ προσευχόμενος, ἱστάμενος εἰς προσοχήν, λέγει: «Προτίθεμαι νά προσφέρω εἰς μόνον τόν Θεόν μετ' εἰλικρινοῦς καρδίας, ἐστραμμένος πρὸς τὴν Μέκκαν τὴν πρωίαν ταύτην (ἢ τὴν μεσημβρίαν κ.λπ.) δύο rak'a. Ἡ καθιερωμένη μουσουλμανικὴ προσευχή ἔχει ἕναν αὐστηρῶς καθορισμένον ρυθμόν, εἰς τόν ὁποῖον μετέχει ὁλόκληρον τό σῶμα.

Ἡ μεσημβρινή προσευχή τῆς Παρασκευῆς³⁴ γίνεται ἀπὸ κοινοῦ εἰς τό τέμενος³⁵. Ὁ *imām*, ἱστάμενος ἔμπροσθεν τῆς συνάξεως, ἀπαγγέλλει τοὺς καθορισμένους στίχους τοῦ Κορανίου, οἱ δέ πιστοί, εἰς ζυγούς ὀπισθεν αὐτοῦ, ἐκτελοῦν ρυθμικῶς τὰς προβλεπομένας κινήσεις. Κατὰ τὴν περίοδον τῆς νηστείας ἢ τήρησις τῆς προσευχῆς εἶναι αὐστηροτέρα. Ὁ ὅλος παλμός τοῦ πλήθους ἐντυπωσιάζει καὶ συγκινεῖ³⁶.

³⁴ Κατὰ τὴν μουσουλμανικὴν παράδοσιν «ἡ Παρασκευὴ ἐθεσπίσθη ὡς ἱερὰ ἡμέρα τόνον διὰ τοὺς ἰουδαίους, ὅσον καὶ τοὺς χριστιανούς, ἀλλ' ἐκεῖνοι ἐνέργησαν ἀντιθέτως πρὸς τὴν ἐντολήν. Οἱ ἰουδαῖοι ὥρισαν τὸ Σάββατον καὶ οἱ χριστιανοὶ ὥρισαν τὴν Κυριακὴν». Κατ' ἄλλην παράδοσιν, ἡ Παρασκευὴ ἦτο ἡμέρα «κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Ἀδάμ εἰσῆλθον εἰς τὸν παράδεισον, ἡ ἡμέρα κατὰ τὴν ὁποίαν ἐξεδιώχθη, ἡ ἡμέρα κατὰ τὴν ὁποία μετενόησε καὶ κατὰ τὴν ὁποίαν ἀπέθανε. Θά εἶναι ἐπίσης ἡ ἡμέρα τῆς Ἀναστάσεως»· *HDI* (1964), σελ. 131. Πλεῖον βλ. S.D.Goitein, "The Origin and Nature of the Muslim Friday Worship", *MW* 49 (1959), σσ. 183-195. H. Kamel, *City of Wrong: A Friday in Jerusalem*, transl. from the Arabic with an introduction by Cragg (Amsterdam 1959).

³⁵ Περί τοῦ ἰσλαμικοῦ τεμένους, τό ὁποῖον ἀποτελεῖ τό λατρευτικόν κέντρον τῶν μουσουλμάνων, βλ. ἐναργῇ μελέτην τοῦ J. Pedersen, "Masdjid", *SEI* (1961), σσ. 330-353.

³⁶ Πλεῖον, βλ. F. Peirone, *L' Islam prega osi. Note sulla preghiera quotidiana dell' Islam* (Torino 1968). Y. Moubarac, "La Prière Coranique en Islām", *Eglise Vivante* (1956), σσ. 411-423. A. Schim-

γ) Ἐλεημοσύνη: zakāt (ζακάτ)· ἀγαθοεργία (ṣadaqa).

Μετ' ἰδιαιτέρας ἐπιμονῆς, συχνάκις μετὰ λυρικοῦ πάθους, τὸ Κοράνιον συνιστᾷ τὴν ἐλεημοσύνην³⁷. ὀγδοήκοντα δύο ἐδάφια ἀναφέρονται εἰς αὐτὴν καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐν συναρτήσει πρὸς τὴν προσευχήν· ἡ μία θεωρεῖται στοιχειῶδες χρέος πίστεως καὶ ἀγάπης πρὸς τὸν Θεόν, ἡ ἄλλη πρὸς τὴν κοινότητα. Ἡ ἰσλαμικὴ ἐλεημοσύνη ἀπὸ τινος πλευρᾶς διευρύνει τὴν παλαιολατίναν ἀρετὴν τῆς ἀραβικῆς φυλῆς, τὴν φιλοξενίαν. Ὁ Μωάμεθ ἀνύψωσε ταύτην εἰς ἀξιόμισθον θρησκευτικὴν πράξιν. Θεωρεῖται καθήκον παντός ἐνήλικος μουσουλμάνου καὶ παρέχεται εἰς χρῆμα ἢ εἰς εἶδος ἐπὶ τῇ βάσει λεπτομερῶν διατάξεων τῆς ἰσλαμικῆς νομοθεσίας. Τό εἶδος τοῦτο τῆς ἐλεημοσύνης – φόρου κοινωνικῆς προνοίας – ἀναλογεῖ πρὸς τὸ 1/40 τῶν οἰκονομῶν τοῦ πιστοῦ, ἥτοι τοῦ πλεονάσματος μετὰ τὴν κάλυψιν τῶν ἐξόδων του. Ἐπὶ πλέον τῆς καθιερωμένης zakāt συνηθίζεται προσφορά τροφῆς ἐπὶ τῇ λήξει τοῦ Ramadān (Ραμαζανίου) εἰς τοὺς ἔχοντας ἀνάγκην ὡς καὶ ἄλλαι προαιρετικαὶ προσφοραὶ, ἀγαθοεργίαι (ṣadaqa)³⁸. Αἱ ἐλεημοσύναι ἐξυλεώνουν διάφορα ἁμαρτήματα καὶ παραβάσεις ἄλλων καθηκόντων³⁹. Συμφώνως πρὸς συγχρόνους ἐρμηνευτὰς ἢ ὑπὸ τοῦ Κορανίου ἐπιβαλλομένη «ἐλεημοσύνη», ἡ ὁποία σημειωτέον ἀνέκαθεν προσεφέρετο ἐκτός τῆς κανονικῆς κρατικῆς φορολογίας, εἶναι εἰς θέσιν νά καλύψῃ τὸν προϋπολογισμόν τῶν μουσουλμανικῶν κρατῶν καὶ νά ἀποδειχθῇ ἢ θετικώτερα ἀντίστασις κατὰ τοῦ κομμουνισμοῦ καὶ τοῦ καπιταλισμοῦ⁴⁰.

mel, "The Idea of Prayer in the Thought of Iqbāl", MW 48 (1958), 205-222. A. J. Wensinck, "Salāt", SEI (1961), σσ. 491-499.

³⁷ «Δέν ὑπάρχει χρέος εἰς τὸ ὅποιον ἀναφέρεται συχνότερον τὸ Κοράνιον ἀπὸ τὸ χρέος τῆς ἐλεημοσύνης»· R. Robert, *The Social Laws of the Qorān* (London 1925, 1971), σελ. 70· βλ. καὶ σσ. 70-78. Πρβλ. ἔργα μνημονεύόμενα ἐν σημ. 1 καὶ J. Schacht, "Zakāt", SEI (1961), σσ. 644-656.

³⁸ Ὁ ὅρος sadaqa ἔχει εὐρύτεραν σημασίαν. Συμφώνως πρὸς παράδοσιν ἀποδιδομένην εἰς τὸν Abū Huraira, ὁ Μωάμεθ εἶπεν: «Ἡ ἀγαθοεργία (sadaqa) εἶναι ὑποχρεωτικὴ δι' ἐκάστην ἡμέραν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀνατέλλει ὁ ἥλιος ἀπὸ ἑκαστον ἄρμόν δακτύλου τοῦ λαοῦ. Ἐάν εἰρηνεύσετε δύο διαμαχομένους ἀνθρώπους, τοῦτο εἶναι ἀγαθοεργία. Ἐάν βοηθήσετε ἓνα ἀνθρώπον νά ἱππεύσῃ τὸ ζῶον του ἢ νά τὸ φορτώσῃ, εἶναι ἀγαθοεργία. Εἰς ἑκάστον βῆμα, τὸ ὅποιον κάμνει τις βαδίζων πρὸς προσευχήν, ὑπάρχει ἀγαθοεργία. Ὅταν παραμερίζετε ἐν ἐμποδίον ἐκ τοῦ δρόμου, εἶναι ἀγαθοεργία»· Al-Nawawī, *Arbaʿīn*, σελ. 26· παρὰ Schacht, *Islam* (1931), σελ. 21. Jeffery, *Reader* (1962), σελ. 153. Πρβλ. Bukhārī, *Sahīh* 57,72· παρὰ Doi, *Introduction* (1971), σελ. 106.

³⁹ Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Abū Huraira ὁ Προφῆτης εἶχεν πεῖ: «Ὅστις καταβάλλει προσπάθειάς (νά βοηθήσῃ) τὴν χήραν καὶ τὸν πτωχόν ὁμοιάζει πρὸς πολεμιστὴν εἰς τὴν ὁδὸν τοῦ Ἀλλάχ ἢ πρὸς ἐκείνον, ὅστις ἀγρυπνεῖ τὴν νύκτα προσευχόμενος καὶ νηστεύει κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἡμέρας»· Bukhārī, *Sahīh* 69,1· παρὰ Doi, *Introduction* (1971), σελ. 11.

⁴⁰ Schimmel, *Islam* (1971), σελ. 152.

δ) Άποχή, νηστεία: sawm (σάουμ).

Τό Κοράνιον επιβάλλει νηστείαν είκοσι έννέα έως τριάκοντα ήμερών κατ' έτος δι' όλους τούς πιστούς (άνδρας καί γυναίκας άνω των δέκα τεσσάρων έτών), τούς σωματικώς καί πνευματικώς ύγιείς⁴¹. Οί άσθενείς, αί εις κατάστασιν έγκυμοσύνης εύρισκόμεναι γυναίκες, οί ταξιδεύοντες έξαιρούνται· ύποχρεούνται όμως νά νηστεύσουν εκ των ύστέρων ίσον αριθμόν ήμερών, όταν δέν θά εύρίσκονται πλέον εις έκτακτον περίστασιν. Η νηστεία αύτη τελείται κατά τόν μήνα Ramadān (Ραμαζάνιον), τόν ένατον του μουσουλμανικού «σελνιακού» έτους, καί συνδέεται μετά του γεγονότος τής άποκαλύψεως του Κορανίου εις τόν Μωάμεθ. Αρχίζει καί λήγει μέ τήν εμφάνισιν τής νέας σελήνης. Η έν λόγω νηστεία συνίσταται εις πλήρη άποχήν τροφής, ποτοϋ, σαρκικών σχέσεων, από τής χαρ.auγής μέχρι τής δύσεως του ήλιου. Κατά τήν διάρκειαν τής ήμέρας άπαγορεύεται επίσης τό κάπνισμα, ή όσφρησις αρώματος, διά δέ τούς άκρως συντηρητικούς άκόμη καί ή χρήσις ένέσεως. Ως βάση ίσχύει ότι ουδεμία ξένη ούσία επιτρέπεται νά εισαχθί έντός του σώματος. Κατά τήν νύκτα αίρονται όλοι οί περιορισμοί.

Η μουσουλμανική νηστεία θεωρείται ότι έχει άξίαν μόνον έν συνδυασμῳ προς τήν τήρησιν των άλλων έντολων. Κατά τόν Abū Huraira, ό Προφήτης είπεν ότι «όστις δέν απέχει ψευδών λόγων καί πράξεων πονηρών κατά τόν Ramadān ουδαμώς εύαρεστεί τόν Θεόν δι' άποχής εκ τής τροφής καί του ποτοϋ⁴², διότι ό Θεός δέν ύπολογίζει τοιούτου είδους νηστείαν». Καλλιεργούσα τήν αύτοπειθαρχίαν καί διδάσκουσα εις τόν πλούσιον τό αίσθημα τής πείνης, ή νηστεία συμβάλλει γενικώτερον εις τήν ανάπτυξιν τής μουσουλμανικής εύσεβείας καί θεωρείται πηγή εύλογων. Υπό πολλων τονίζονται σήμερον καί τά εύεργετικά άποτελέσματα διά τήν άποτοξίνωσιν του όργανισμου καί γενικώτερον διά τήν ύγείαν. Αντιθέτως ή παράβασις τής νηστείας εις ώρισμένας μουσουλμανικάς χώρας υπόκειται καί σήμερον εις ποινήν⁴³. Προς έξυλασμόν επιβάλλονται υπό του Κορανίου έλεημοσύνα, λύσις, ή όποία βεβαίως προσφέρεται κυρίως εις τούς πλουσίους.

⁴¹ Πλήν των έν σημ. 3 αναφερομένων έργων, βλ. C.C. Berg, «Sawm», *SEI* (1961), σσ. 504-507. Z.IANSARI, «Some Reflections on Fasting», *JRAI* 1, No 12 (1974), σσ. 34-36. E. Kazim, «Medical aspects of Fasting», *JRAI* 1, No 12 (1974), σσ. 37-39, K. Cragg, ««Ramadān Prayers» from Mukhtasar Ad'iyat Ramadān», *MW* 47 (1957), σσ. 210-223. M.A. Khan, «Some Social Aspects of Id ul-Fitr» *JRAI* 1, No 12 (1974), σσ. 43-44.

⁴² Al-Bukhārī, Sahīh. Περί νηστείας: παρά Jeffery, *Reader* (1962), σελ. 92. Πολλά χαντίθ αναφέρονται εις λεπτομερείας τής νηστείας. Ό A-Bukhārī αφιερώνει όλόκληρο μέρος: βλ. Jaffery, ένθ. άν., σσ. 88-123. Πρβλ. «Commandments of the Holy Prophet», *JRAI* 2, No 11(1974), σσ. 6-12.

⁴³ Schimmel, *Islam* (1971), σελ. 152.

Ἐξ ἄλλου οἱ μουσουλμᾶνοι προκειμένου νά ἐξαγνισθοῦν δι' ὠρισμένα σοβαρά ἁμαρτήματα νηστεύουν καί ἐκτάκτως πλὴν τῆς μεγάλης νηστείας τοῦ Ramadān· ἀποκλείονται ὅμως τοιαῦται νηστεῖαι πρὸ τοῦ μηνὸς τούτου κατὰ τὰς δύο μεγάλας ἐορτὰς καί ἀποφεύγονται κατὰ τὴν Παρασκευὴν, τὸ Σάββατον καί τὴν Κυριακὴν.

ε) Ἱερὰ ἀποδημία: hajj (χάτζ)

Κατὰ τὸν δωδέκατον μῆνα τοῦ μουσουλμανικοῦ ἔτους λαμβάνει χώραν τὸ ἱερὸν προσκύνημα εἰς τὴν Μέκκαν⁴⁴. Ὁ ἔχων οἰκονομικὴν εὐχέρειαν μουσουλμᾶνος ὑποχρεοῦται νά πραγματοποιήσῃ τοῦτο τοῦλάχιστον ἅπαξ εἰς τὴν ζωὴν του. Εἰς τὴν παλαιὰν ἐποχὴν οἱ προσκυνηταὶ ἐκτὸς τῶν ἄλλων κακουχιῶν ἐκινδύνευον κατὰ τὸ ταξίδιον τῶν ἀπὸ ἀσθενείας, θηρία καί ληστές· εἰς ἐνίσχυσίν τῶν ἤρχετο ἡ διάχυτος εἰς τὸν μουσουλμανικὸν κόσμον πεποίθησις ὅτι ὁ ἀποθνήσκων κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἱεροῦ προσκυνηματος ἦτο «μάρτυς» (shahīd). Εἰς τὰς ἡμέρας μας ἑκατοντάδες χιλιάδων μουσουλμᾶνοι ἐξ ὅλου τοῦ κόσμου ἐπιχειροῦν τὸ ταξίδιον διὰ ζῶων, ἁμαξῶν, πλοίων καί δι' εἰδικῶς ναυλωμένων ἀεροπλάνων.

Οἱ προσκυνηταὶ φροντίζουν νά εἶναι τελετουργικῶς καθαροί, κόπτουν τὴν κόμην καί τοὺς ὄνυχάς των, ἀπέχουν πάσης γενετησίου σχέσεως καί, φθάνοντες εἰς ἀπόστασιν δέκα μιλίων ἀπὸ τῆς Μέκκας, ἐνδύονται λευκὸν χιτῶνα· αἱ γυναῖκες καλύπτονται τελείως. Βασικὸς ἄξων τοῦ προσκυνηματος εἶναι ἡ Ka'ba, «ὁ ἀρχαῖος οἶκος» κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Κορανίου. Οἱ προσκυνηταὶ περιέρχονται αὐτὴν ἐπτάκις προσπαθοῦντες νά ἀσπασθοῦν ἢ νά ἐγγίσουν τὸν μέλανα λίθον. Εἰς δεδομένην στιγμὴν ἀπαγγέλλουν μὲ ἰσχυράν φωνήν: «Παρόντες εἰς τὰς διαταγὰς Σου». Κατόπιν διανύουν τροχάδην ἐπτάκις ὠρισμένον διάστημα μεταξύ δύο μικρῶν λόφων, ὀνομαζομένων Safa καί Marwa. Ἀργότερον ὁδοιποροῦν μέχρι τοῦ 'Arafa, τὸ ὁποῖον εὐρίσκεται μερικὰς ὥρας πορείας ἀνατολικῶς τῆς Μέκκας. Ἐκεῖ παραμένουν, ἀπὸ τῆς μεσημβρίας ἕως τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου, «πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ Θεοῦ». Ἡ εὐλαβικὴ πορεία καί ἡ μεγαλειώδης κατασκίνωσις χιλιάδων ἀνθρώπων μὲ τὸ αὐτὸ ἀπέρριπτον ἔνδυμα εἶναι ἓν αἰσθητὸν σύμβολον τῆς μουσουλμανικῆς ἀδελφότητος. Ἐπιστρέφοντες ἐκ

⁴⁴ Διὰ τὴν ἱερὰν ἀποδημίαν βλ. R.F. Burton, *A Personal Narrative of a Pilgrimage to el-Medinah and Meccah* (London 1855-56). M. Gaudetroy-Demombynes, *Le pèlerinage à la Mekke* (Paris 1923), ἐνθα πολλαὶ ἱστορικαὶ πληροφορίαι σχετικῶς μὲ τὴν Ka'ba. Ahmad Kamal, *The Sacred Journey* (New York 1961), «Συνέκδημος» διὰ τὴν ἱερὰν ἀποδημίαν, περιλαμβάνων μετὰφρασιν προσευχῶν καί ἐρμηνείαν τῶν τελετουργικῶν τύπων.

του ἸΑrafa συλλέγουν ἕκαστος τεσσαράκοντα ἐννέα χάλικας καί φθάνοντες εἰς τὴν κωμόπολιν Minā τοὺς ῥίπτουν ἐπὶ τῶν διαφόρων μνημείων. Πρόκειται περὶ παλαιοῦ ἀραβικοῦ ἐθίμου, εἰς τὸ ὁποῖον ἀργότερον προσεδόθησαν βιβλικάι συναρτήσεις· οἱ μουσουλμᾶνοι τελοῦν τοῦτο ἀναμνησκόμενοι τὸν λιθοβολισμόν τοῦ διαβόλου ὑπὸ τοῦ Ἰσμαήλ⁴⁵. Τέλος, τὴν δεκάτην ἡμέραν τοῦ δωδεκάτου μηνός, ὡς ἐπιστέγασμα τοῦ προσκυνήματος προσφέρεται εἰς τὸν Θεόν θυσιά ζώου, ὑπὲρ ἀπάσης τῆς μουσουλμανικῆς κοινότητος, εἰς ἀνάμνησιν τῆς θυσίας τοῦ Ἀβραάμ (Id al-Adhā). Οἱ προσκυνηταὶ ἐπισκέπτονται συνήθως καὶ τὸν τάφον τοῦ Μωάμεθ εἰς τὴν Μεδίναν, φροντίζοντες νὰ προμηθευθῶν ὀλίγον ὕδωρ ἐκ τοῦ ἱεροῦ φρέατος, τὸ ὁποῖον ἡ παράδοσις συνδέει μὲ τὴν προσευχὴν τῆς Ἁγαρ. Ὡρισμένοι μουσουλμᾶνοι ἀσκηταὶ δὲν ἔδιδον μεγάλην σημασίαν εἰς τὴν hajj, τονίζοντες τὴν ἀνάγκην ἐνός «ἐσωτερικοῦ ἱεροῦ προσκυνήματος». Παρὰ ταῦτα πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ὄχι μόνον μετέβησαν εἰς τὴν Μέκκαν, ἀλλὰ καὶ ἔζησαν ἐπὶ τι διάστημα εἰς τὴν ἀτμόσφαιράν της· οὕτως, ἡ ἱερὰ πόλις ὑπῆρξε πάντοτε κέντρον συναντήσεως προσωποποιήτων ἐξ ὅλου τοῦ ἰσλαμικοῦ κόσμου⁴⁶, διακρινομένων ἐπ' εὐσεβείᾳ καὶ γνώσει.

Αἱ ἀνωτέρω πέντε θεμελιώδεις ὑποχρεώσεις μὲ τὴν ἐπιβλητικὴν των ἀπλότητα προσφέρουν εἰς τὸν μουσουλμᾶνον σαφές πλαίσιον θρησκευτικῆς ζωῆς, τὸ ὁποῖον δύναται εὐκόλως νὰ ἀποδεχθῇ ὁ ἄνθρωπος καὶ τὸ ὁποῖον ταυτοχρόνως ἀσκεῖ βαθεῖαν ἐπίδρασιν εἰς τὴν ψυχὴν. Διὰ τῆς ἐν κατανύξει τελετουργικῆς ἐπαναλήψεως τῆς εὐσυνόπτου shahāda τὸ μουσουλμανικὸν πιστεύω σταθεροποιεῖται εἰς τὴν σκέψιν καὶ τὴν καρδίαν, ἐνῶ συγχρόνως ὁ τακτικὸς ρυθμὸς τῶν συντόμων καὶ συντόνων προσευχῶν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἡμερονυκτίου – εἰς τὰς ὁποίας ἐκφραστικῶς μετέχει νοῦς καὶ σῶμα – κρατεῖ ἄγρυπνον πρὸ τοῦ Θεοῦ τὸν πιστόν. Ἡ νηστεία ἐπιβάλλει παρατεταμένην αὐτοπειθαρχίαν, ἡ ἔλεημοσύνη καλλιιεργεῖ τὸ φιλάδελφον καὶ φιλεὐσπλαχρον ἐντὸς τοῦ «Οἴκου τοῦ Ἰσλάμ», ἐνῶ τὸ προσκύνημα μὲ τὰς ἀλησμονήτους συγκινήσεις του ἐξαιρεῖ τὴν ἐνότητά τῆς παγκοσμίου μουσουλμανικῆς κοινότητος.

⁴⁵ Κατὰ τὴν ἰσλαμικὴν παράδοσιν ὁ Ἀβραάμ ἐπεχείρησε νὰ θυσιάσῃ τὸν Ἰσμαήλ καὶ ὄχι τὸν Ἰσαάκ· βλ. σημ. 38 κεφ. Ι/Α'. Τότε ὁ διάβολος παρεκίνησε τὸν Ἰσμαήλ νὰ δραπετεύσῃ, ἀλλ' ὁ τελευταῖος ἐλιθοβόλησε τὸν πειραστὴν.

⁴⁶ Schimmel, *Islam* (1971), σελ. 155.

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟΙ ΘΕΣΜΟΙ. ΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΟΣ

(ι) Ἐκ τῶν πλέον ἐντυπωσιακῶν διαφορῶν μεταξύ τοῦ Ἰσλάμ καί τοῦ Χριστιανισμοῦ εἶναι ἀναμφισβητήτως ἡ ὑπό τοῦ πρώτου ὑποτίμησις τῆς γυναικός⁴⁷. Τό ἱερὸν βιβλίον τοῦ Ἰσλάμ τονίζει ἀπεριφράστως τὴν κατὰ πάντα ὑπεροχήν τοῦ ἀνδρός:

«Οἱ ἄνδρες εἶναι ἀνώτεροι τῶν γυναικῶν ἕνεκα τῆς ιδιότητος δι' ἧς ὁ Θεὸς ὕψωσε τοὺς μὲν ἐπὶ τῶν δέ, καὶ διότι οἱ ἄνδρες προικίζουσι τὰς γυναῖκας ἐκ τοῦ πλούτου αὐτῶν. Αἱ ἐνάρετοι γυναῖκες εἶναι εὐπειθεῖς καὶ ὑπήκοοι, τηροῦσι μετὰ προσοχῆς, κατὰ τὴν ἀπουσίαν τῶν ἀνδρῶν αὐτῶν, ὅ,τι ὁ Θεὸς διέταξε νά τηρῇται ἀνέπαφον. Ὁνειδίζετε ἐκεῖνας, ὧν τὴν ἀπειθείαν πτοεῖσθε· θέλετε ὀρίσει εἰς αὐτάς χωριστὴν κοίτην, ἔστε πρὸς αὐτάς εὐμενεῖς. Ὁ δὲ Κύριος εἶναι ὑψιστος καὶ μέγας» («Αἱ Γυναῖκες», 4:38).

Ἀπλῇ σύγκρισις τοιούτων ρήσεων πρὸς τὰ περὶ γυναικῶν γραφόμενα ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ (π.χ. Γαλ. 3, 28 «οὐκ ἔνι ἄρσεν καὶ θῆλυ») ἀποκαλύπτει τὴν ἐπὶ τοῦ θέματος διαφορὰν ἀντιλήψεων τῶν δύο θρησκειῶν. Τό δίκαιον τοῦτο τοῦ ἰσχυροτέρου φύλου ἐκτείνεται εἰς ποικίλας μορφάς τῆς ζωῆς. Παρά τὴν καλωσύνην καὶ τὴν εὐγένειαν τοῦ Μωάμεθ πρὸς τὰς γυναῖκας, ἡ πείρα του, φαίνεται, εἶχε καὶ πολλές δυσαρέστους πλευράς. Κατὰ παράδοσιν ἀποδιδόμενην εἰς τὸν Ἰmrān ibn Husain, ὁ Προφήτης εἶπε: «Παρετήρησα τὸν παράδεισον καὶ εἶδον ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν κατοίκων τοῦ ἦσαν πτωχοί· καὶ παρετήρησα τὴν κόλασιν καὶ εἶδον ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν κατοίκων τῆς ἦσαν γυναῖκες»⁴⁸.

Ἐκφρασις τῶν περιορισμῶν τῆς γυναικός εἰς τὴν ἰσλαμικὴν κοινωνίαν εἶναι καὶ αἱ διάφοροι δεσμεύσεις αἱ ἐπιβαλλόμεναι εἰς τὴν μουσουλμανίδα· π.χ. ἡ ἀπόκριψις τοῦ προσώπου διὰ καλύπτρας, ἡ ἰσχύουσα ἀκόμη εἰς τινὰς ἰσλαμικὰς χώρας⁴⁹.

⁴⁷ Πλεόνα βλ. G.H. Bousquet, *L' éthique sexuelle de l' Islam* (Paris 1966), σσ. 115-159. Ben Abdallah, "L' Islam et la condition féminine: Une opinion algérienne". *Le Monde Non-Chrétien* (1958), σσ. 185-203. Jomier, *Introduction* (1964), σσ. 139-155. Προσπάθειαν δικαιοσύνης τῶν ἰσλαμικῶν θέσεων βλ. εἰς ἄρθρα τῶν: M.F.R. Ansari, "The position of woman in Islam", *JRAI* 2, No 1 (1974), σσ. 45-55, No 2 (1974), σσ. 20-25. M. Imran, "Counsel and Warning to Women", *JRAI* 2, No 2 (1974), σσ. 40-44. *The Fifth Book of Islam, Marriage, Divorce and Sex*. 'Lessons in Islam' Series, Book V (Lahore 1958, 1967, 4th repr. 1973).

⁴⁸ Al-Bukhārī, Sahīh. Περί τοῦ παραδείσου· παρά Schacht, *Islam* (1931), σελ. 3.

⁴⁹ «Αἱ ὑμέτεροι γυναῖκες δύνανται νά μένωσιν ἄνευ καλύπτρας ἐνώπιον τῶν πατέρων αὐτῶν, τῶν υἱῶν τῶν, τῶν ἀδελφῶν τῶν, τῶν ἀνεμιῶν καὶ τῶν συζύγων αὐτῶν καθὼς καὶ ἐνώπιον τῶν δούλων τῶν. Φοβήθηκε δὲ τὸν Θεὸς ὅστις εἶναι μάρτυς τῶν πάντων./.../ Ὡς Προφήτα! Παράγγειλον εἰς

Ἡ κραυγαλέα ὁμως διάκρισις εἰς βάρος τῶν γυναικῶν εὐρίσκεται εἰς τὴν περὶ γάμου καὶ διαζυγίου κορανικὴν νομοθεσίαν. Τό ἱερὸν βιβλίον τοῦ Ἰσλάμ καθοσιώνει τὴν πολυγαμίαν τοῦ ἀνδρός⁵⁰. Ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν συζύγων τὸ μοναδικὸν σχετικὸν ἐδάφιόν του καθορίζει: «Ἐάν φοβῆσθε μήπως ἀδικήσῃτε τὰ ὀρφανὰ, μὴ λαμβάνετε συζύγους, ἢ δύο, τρεῖς ἢ καὶ τέσσαρας ἐκ τῶν γυναικῶν τῆς ἀρεσκείας ὑμῶν. Ἐάν εἰσέτι φοβῆσθε μὴ ἀδικήσῃτε αὐτά, μὴ νυμφευθῇτε ἢ μίαν μόνην, ἢ ὅ,τι προμηθευθῇ ἡ δεξιὰ ὑμῶν» («Αἱ Γυναῖκες», 4:3). Ἡ τελευταία φράσις ἐννοεῖ δούλην ἐκ πολέμου ἢ ἀγορᾶς (πρβλ. «Αἱ Βαθμίδες», 70:21). Εἰς τὴν κλασικὴν νομικὴν γραμματείαν ὅχι μόνον ἐπιτρέπεται, ἀλλὰ συνιστᾶται ἡ πολυγαμία, ἐφ' ὅσον τηρηθῇ ὁ ὅρος τῆς ἰσοτιμίας μεταξύ τῶν συζύγων ἐκ μέρους τοῦ ἀνδρός⁵¹. Οἱ σπῖται, ἐκτός τῶν κανονικῶν γάμων μέ τέσσαρας συζύγους, ἔχουν καὶ τὴν δυνατότητα συνάψεως προσωρινῶν γάμων⁵². Πρέπει, ἐν τούτοις, νὰ σημειωθῇ ὅτι ὁ Μωάμεθ δὲν ὑπῆρξεν εἰσηγητῆς τῆς πολυγαμίας, ἀλλ' ἀπλῶς υἱοθέτησε τὸ ἰσχύον εἰς τὴν ἀραβικὴν κοινωνίαν καθεστώς, ἐν τινι δέ μέτρῳ τὸ περὶώρισεν. Ἐνδιαφέρουσα εἶναι καὶ ἡ δέσμευσις τοῦ ἀνδρός, νὰ μὴ νυμφεύηται περισσοτέρας γυναικάς, ἀπὸ ὅσας δύναται νὰ θρέψῃ καὶ ἡ προτροπὴ ὅπως συμπεριφέρηται πρὸς ὅλας τὰς συζύγους του καλῶς.

Παραλλήλως πρὸς τὰς νομίμους γυναικάς, ὡς διαφαίνεται καὶ ἐκ τοῦ ἀνωτέρω χωρίου, ὁ μουσουλμᾶνος δύναται νὰ ἔχῃ ἀπεριόριστον ἀριθμὸν παλλακίδων⁵³. Αἱ αἰχμάλωτοι πολέμων προσετίθεντο αὐτομάτως εἰς τοὺς γυναικωνίτας (τὰ «χαρέμα») τῶν ἰσχυρῶν μαχητῶν. Τοῦτο ἀσφαλῶς ἐνίσχυε τὸ πολεμικὸν μένος καὶ τὴν ἀποφασιστικότητά τῶν μουσουλμάνων πολεμιστῶν εἰς τοὺς κατὰ τῶν «ἀπίστων» πολέμους των. Αἱ παλλακίδες δοῦλαι τίθενται εἰς

τὰς γυναικάς σου, τὰς θυγατέρας σου καὶ τὰς γυναικάς τῶν πιστῶν, ν' ἀφίνωσι κρεμασμένην τὴν ἑαυτῶν καλύπτραν μέχρι τῶν ποδῶν· οὕτω δ' εὐκόλως δέν θ' ἀναγνωρίζωσιν αὐτάς καὶ δέν θὰ τὰς συκοφαντῶσιν» («Οἱ Ὁμόσπονδοι», 33:55, σελ. 59). Τό ἔθιμον τοῦτο προϋπῆρχε τοῦ Μωάμεθ εἰς τὴν ἀραβικὴν κοινωνίαν.

⁵⁰ Ὅμιλεῖ ἐπανειλημμένως περὶ «γυναικῶν» καὶ περὶ «ἀποκτηθεισῶν διὰ τῆς δεξιᾶς» («Αἱ Βαθμίδες», 70:21. «Οἱ Πιστοί», 23:6 κ.ά.).

⁵¹ Gibb, *Islam* (1971), σελ. 179.

⁵² Αὐτόθι, Roberts, *Social Laws* (1971), σελ. 7.

⁵³ «Δέν ἐπιτρέπεται ὑμῖν νὰ λαμβάνητε σύζυγον ἐκ τῶν ἐλευθέρων ὑπάνδρων γυναικῶν, ἐκτός ἂν κατακτίσῃτε αὐτές διὰ τῆς δεξιᾶς ὑμῶν. Αὐτός εἶναι ὁ ἐφ' ὑμῶν νόμος τοῦ Θεοῦ. Ἐν τούτοις ἐπιτρέπεται ὑμῖν νὰ λαμβάνητε συζύγους διὰ τοῦ ἀργυρίου ὑμῶν ἅς θὰ μεταχειρίζησθε εὐπρεπῶς» («Αἱ Γυναῖκες», 4:28). «Οἱ καταβάλλοντες τὰ σαρκικά αὐτῶν πάθη. / Καὶ περιορίζοντες τὰς τέρεφεις αὐτῶν εἰς μόνας τὰς γυναικάς των καὶ εἰς τὰς ἀποκτηθείσας διὰ τῆς δεξιᾶς των» («Οἱ Πιστοί», 23:5-6. Πρβλ. «Αἱ Βαθμίδες», 70:29-30).

τὴν ἀπόλυτον διάθεσιν τοῦ κυρίου των· οὗτος δύναται νά τās χρησιμοποίησῃ ὡς θέλει, νά τās πωλήσῃ ὁπότεν ἀποφασίσῃ. Ἐάν μία δούλῃ γίνῃ μπετέρα, ἔχει καλλιτέραν μεταχειρίσιν· ἐάν μάλιστα γεννήσῃ υἱόν, συνήθως κερδίζει τὴν ἐλευθερίαν της.

Ὑπάρχουν βεβαίως ὠρισμένοι περιορισμοί εἰς τὴν σύναμιν γάμου· δέν ἐπιτρέπονται π.χ. γάμοι μεταξύ στενῶν συγγενῶν⁵⁴. Ἀπαγορεύεται ἐπίσης εἰς τόν μουσουλμᾶνον νά νυμφευθῇ ὑπανδρον γυναῖκα, ἡ ὁποία δέν ἔλαβεν διαζύγιον. Ἐάν ὅμως εἶναι σύζυγος ἐνός «ἀπίστου», δύναται νά γίνῃ ὁ γάμος χωρὶς νά προηγηθῇ διαζύγιον⁵⁵. Ὁ μουσουλμᾶνος ἔχει τὸ δικαίωμα νά νυμφευθῇ χριστιανὴν ἢ ἐβραίαν χωρὶς ἐκείνη νά ἐγκαταλείψῃ τὴν θρησκείαν της⁵⁶. Ἡ μουσουλμανὴς ὅμως δέν δικαιούται νά γίνῃ σύζυγος χριστιανοῦ ἢ ἰουδαίου.

Σαφῶς ἐπίσης υἰοθετεῖται τὸ ἔθμιον τῆς προικός, ἀλλ' εἶναι ἀντιθέτου φορᾶς τῆς γνωστῆς εἰς ἡμᾶς· τὴν «προϊκα» δίδει ὁ σύζυγος εἰς τὴν νύμφην. Ἄνευ τῆς καταβολῆς της ὁ γάμος μετὰ γυναικός ἐλευθέρας θεωρεῖται ἄκυρος⁵⁷.

(ii) Ἐπανειλημμένος τό Κοράνιον ἀντιμετωπίζει τό θέμα τοῦ διαζυγίου καί τό θεσπίζει μέ ἐκπληκτικὴν εὐκολίαν· τοῦτο ὅμως μόνον διὰ τόν ἄνδρα⁵⁸. Ἐάν ἡ σύζυγος τολμήσῃ νά τό ζητήσῃ, ὁ μουσουλμᾶνος δικαιούται νά τὴν δείρῃ⁵⁹. Μόνον κοινῇ συναινέσει καί μέ καταβολὴν ἀποζημιώσεως εἰς τόν σύζυγον

⁵⁴ Διὰ τὰ κωλύματα γάμου βλ. «Αἱ Γυναῖκες» 4:26-27. Ὑπάρχει ὅμως καί ἡ περιορισμένη ἐνδογαμία, ἰδίως μεταξύ ἐκ πατρὸς ἐξαδελφῶν· ἡ πρότασις μάλιστα γάμου διὰ τὴν θυγατέρα τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ πατρὸς ἔχει προτεραιότητα, τὸ δέ διαζύγιον μέ αὐτὴν δημουργεῖ σκάνδαλον· Gibb, *Islam* (1971), 178.

⁵⁵ «Ὡ πιστοὶ! ὁπότεν αἱ πισταὶ γυναῖκες προσέρχονται πρὸς ὑμᾶς, ἀποδράσαι ἐκ τῆς εἰδωλολατρίας, θέσατε τὴν πίσιν αὐτῶν ὑπὸ δοκιμασίαν. Ἀφοῦ δέ βεβαιωθῇτε, ὅτι εἶναι πισταί, μὴ ἀφίσητε αὐτάς νά ἐπανέλθωσι πρὸς τοὺς ἀπίστους, δέν εἶναι νόμιμον ἐκεῖναι νά εὐρίσκωνται μετ' αὐτῶν καί οὗτοι νά ὦσι σύζυγοι των. Ἀπόδοτε ὅμως ὅ,τι ἔδωκαν αὐταῖς ὡς ἀντίφερνα. Δέν ἁμαρτάνετε ἐάν τās νυμφευθῇτε, ἀλλ' ἐξασφαλίσате αὐταῖς τὴν προῖκα» («Ἡ Δοκιμασία», 60:10).

⁵⁶ «Σήμερον ἐπετρέψαμι ὑμῖν πᾶν ὅ,τι ἀγαθόν. Ἡ τροφή των ὀπαδῶν των Γραφῶν εἶναι ὑμῖν θεμιτή, ἐπίσης καί ἡ ὑμετέρα πρὸς αὐτούς. Ἐπιτρέπεται ὑμῖν ἡ μετὰ των ἐναρέτων θυγατέρων των πιστῶν σύζευξις, ὡσαύτως καί ἡ μετὰ των θυγατέρων των ὀπαδῶν των γραφῶν, ἀρκεῖ νά ὀρίσητε εἰς αὐτάς προῖκα. Συζῆτε μετ' αὐτῶν ἐν σεμνότητι, μὴ μοιχεύετε καί μὴ προσλαμβάνετε αὐτάς παλλακίδας» («Ἡ Τράπεζα», 5: 7).

⁵⁷ Πλείονα βλ. Gibb, *Islam* (1971), σελ. 179.

⁵⁸ «Ὅσοι ἔταξαν ν' ἀπέχωσι των γυναικῶν αὐτῶν, δίδεται αὐτοῖς τρετράμνος προθεσμία. Ἴσως ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ ἐπανεέλθωσιν εἰς αὐτάς· ὁ Κύριος εἶναι ἐπιεικής καί ἐλεήμων./... Δέν εἶναι ἀμάρτημα ν' ἀποβάλῃτε γυναῖκα μετὰ τῆς ὁποίας δέν συνεζεύχθητε ἢ εἰς τὴν ὁποία δέν ὠρίσατε προῖκα. Δότε εἰς αὐτὴν τὰ χρεώδη εὐπρεπῶς, ὡς ἀρμόζει» («Ἡ Βούς», 2:226, 237).

⁵⁹ Guillaume, *Islam* (1969), σελ. 71.

(συνήθως ἐπιστροφῆς τῆς προικός) εἶναι δυνατή ἡ λύσις τοῦ γάμου μέ πρωτοβουλίαν τῆς γυναίκος⁶⁰. Ἡ καταφυγή εἰς τὰ δικαστήρια δέν εἶναι συνήθως εἰρηστική διὰ τό ἀσθενές φύλον.

Ἡ διαδικασία τοῦ διαζυγίου εἶναι πολὺ ἀπλῆ· ἀρκεῖ ὁ σύζυγος νά ἀνακοινώσῃ ἐπισήμως: «Ἀπό τοῦδε σέ ἀπολύω»⁶¹ καί ὁ γάμος καταρρέει. Ἐκτός τῆς ἀνωτέρω εὐκολίας ξενίζουν καί ὠρισμένα ἰδιάζουσα λεπτομέρεια τῶν μουσουλμανικῶν διατάξεων περί λύσεως τοῦ γάμου· π.χ. ὁ σύζυγος δύναται νά διαζευχθῇ δις τὴν γυναῖκα του καί πάλιν νά τὴν νυμφευθῇ. Ἐάν ὅμως θελήσῃ τοῦτο διὰ τρίτην φορὰν⁶², ἀπαγορεύεται νά συζευχθῇ ἐκ νέου μετ' αὐτῆς, ἐκτός ἐάν ἐκεῖνη ὑπανδρευθῇ ἄλλον καί αὐτός ἀκολούθως τὴν διαζευχθῇ. Εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ γάμου καί τοῦ διαζυγίου αἱ ἰσλαμικαὶ διατάξεις ἀποτελοῦν σαφῇ ὑποχώρησιν τοῦ ἐπιπέδου, εἰς τό ὅποῖον ἀνύψωσεν ὁ Χριστιανισμός τόν γάμον. Τά παρεχόμενα εἰς τόν ἄνδρα προνόμια θέτουν τὴν γυναῖκα εἰς σαφῶς κατωτέραν μοῖραν καί μετατρέπουν τόν θεσμόν τοῦ γάμου εἰς ἄνισον συναλλαγὴν. Ἀνεξαρκῆτως ἂν εἰς τὴν ἐποχὴν μας παρουσιάζωνται περιορισμοὶ εἰς τὴν πολυγαμίαν, γεγονός εἶναι ὅτι οἱ ἀποφάνσεις τοῦ Κορανίου παραμένουν διὰ τοὺς μουσουλμάνους «Λόγος τοῦ Ἀλλάχ».

Τό Κοράνιον ἐν τούτοις λαμβάνει πρόνοιαν διὰ τὰς ἀποπεμπόμενας συζύγους. Τὰς ἐμποδίζει νά συζευχθοῦν μέ ἄλλον ἄνδρα πρὸ τῆς παρελεύσεως τριῶν μηνῶν, ὥστε νά εἶναι σαφὴς ἡ πατρότης τοῦ τέκνου των⁶³ καί νά δύναται νά ἀποκατασταθῇ ὁ γάμος, ἐάν ὁ ἀνὴρ ἀλλάξῃ γνώμην. Λαμβάνει ἐπίσης πρόνοιαν διὰ τὴν μητρότητα· ἐάν ἡ ἀπολυθεῖσα ἀποδειχθῇ ἔγκυος, δικαιούται

⁶⁰ Εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐφηρμόσθη ἡ ἀναγραφὴ εἰς τό συμβόλαιον τοῦ γάμου ὠρισμένων ὅρων, τοὺς ὁποίους ὤφειλε νά εκπληρώσῃ ὁ σύζυγος, ἄλλως ὑπεχρεοῦτο νά δώσῃ διαζύγιον. «Ἡ συμφωνία, ἐν τούτοις, ὅτι ὁ σύζυγος δέν θὰ συνάψῃ ἕτερον γάμον, καίτι σήμερον θεωρεῖται ἔγκυρος, ἐκρίνετο ὑπὸ τῶν κλασσικῶν νομομαθῶν ἄκυρος, μέ τό ἐπιχείρημα ὅτι ἀντιβαίνει εἰς δικαίωμα παρεχόμενον σαφῶς ὑπὸ τοῦ Κορανίου»· Gibb, *Islam* (1971), σελ. 180.

⁶¹ Roberts, ἐνθ' ἂν. σελ. 25.

⁶² «Ἐάν τις ἐξ ὑμῶν διαζευχθῇ τρίς τὴν σύζυγον αὐτοῦ, δέν ἐπιτρέπεται εἰς αὐτόν νά τὴν ἀναλάβῃ, ἐάν πρῶτον δέν ἤθελε συζευχθῇ αὐτὴν ἕτερος, ὅστις ἤθελε ἐπίσης διαζευχθῇ αὐτήν. Οὗτοι ἐάν συμφιλιωθῶσι δέν ἁμαρτάνουσι, βέβαιοι ὅτι δέν παραβαίνουν τοὺς ὁρους τοῦ Κυρίου. Τοιοῦτοί εἰσιν οἱ ὅροι οὗς ὁ Κύριος ἐξηγεῖ εἰς λαόν ἐχέφρονα» («Ἡ Βούς», 2:230).

⁶³ «Αἱ διαζευχθεῖσαι γυναῖκες θ' ἀναμένωσι νά παρέλθωσι τρεῖς περίοδοι τῶν ἐμμῆνων αὐτῶν πρὶν ἢ ἔλθωσιν εἰς ἕτερον γάμον. Ὀφείλουσι νά μὴ ἀποκρύψωσιν ὅ,τι ὁ Θεός ἐχάραξεν ἐν τῇ μήτρᾳ αὐτῶν, ἐάν φοβῶνται τόν Κύριον καί τὴν ἐσχάτην ἡμέραν. Ἐάν εὐρίσκωνται εἰς τοιαύτην κατάστασιν προτιμότερον οἱ σύζυγοι αὐτῶν νά ἀναλαμβάνωσιν αὐτάς ἐάν ἐπιθυμῶσι τό ἀγαθόν. Αἱ γυναῖκες ὀφείλουσι νά εκπληρῶσι τὰ ἑαυτῶν καθήκοντα ὡς ἀμύξει, οἱ δέ ἄνδρες νά προσφέρωνται πρὸς αὐτάς». («Ἡ Βούς», 2:28).

νά παραμείνῃ εἰς τόν οἶκον τοῦ ἀνδρός της, ἐάν δέ ἀποκτήσῃ τέκνον, ὁ πρόων σύζυγος ὑποχρεοῦται νά τήν διατρέφῃ ἐπὶ δύο ἔτη μέχρις ἀπογαλακτίσεως τοῦ νηπίου. Ἡ διαζευχθεῖσα σύζυγος δικαιούται νά ἀναλάβῃ τήν ἐπιτροπείαν τῶν τέκνων της, συνήθως μέχρι τῆς ἡλικίας τῶν ἑπτὰ ἐτῶν. Ὡς πρὸς τόν χρόνον συμβιώσεως τέκνων καὶ μητρός ὑπάρχουν ποικίλα ἀπόψεις εἰς τὰς διαφοροῦς σχολάς. Τὰ ἐκ παλλακίδων τέκνα θεωροῦνται νόμιμα καὶ ἔχουν τὰ αὐτὰ δικαιώματα μέ ἐκεῖνα τῶν κανονικῶν συζύγων. Ἀναγνωρίζεται ἐπίσης ἡ υἱοθεσία, ἀλλὰ τὰ ἐκ ταύτης προερχόμενα δικαιώματα δέν ἐξισοῦνται πρὸς ἐκεῖνα τῶν κανονικῶν, ἰδίως δέ προκειμένου περὶ κληρονομίας. Τέλος, μετὰ πολλῆς ἀκριβείας τό Κοράνιον καθορίζει τήν σύνταξιν διαθήκης καὶ τὰ κληρονομικά θέματα. [...]

Ἐκ τῶν λεπτοτέρων θεμάτων πάντως θά παραμείνῃ τό πρόβλημα τῆς θέσεως τῶν γυναικῶν ἐν τῇ Ἰσλαμικῇ κοινωνίᾳ καὶ εἰδικώτερον τὰ ζητήματα γάμου, διαζυγίου, κληρονομίας, τὰ ὅποια ὑπὸ τῆς shari'a ρυθμίζονται οὐσιαστικῶς ὑπὲρ τοῦ ἀνδρός. Αἱ γυναῖκες πάντως σήμερον σπουδάζουν καὶ ἀρχίζουν νά λαμβάνουν ὑπευθύνους κοινωνικάς θέσεις. Τό Πακιστάν, ἡ Ἰνδονησία καὶ ἡ Συρία ὑπῆρξαν τὰ πρῶτα ἰσλαμικά κράτη, τὰ ὅποια ἔδωσαν ψῆφον εἰς αὐτάς. Ὡς εἶναι εὐνόητον, αἱ ἀνωτέρω ἀλλαγαὶ συνεπάγονται γενικωτέρας ἐπιπτώσεις ἐπὶ τοῦ Ἰσλάμ καὶ συνδέονται μέ σοβαρά θεολογικά προβλήματα.

Θεωρία περὶ ἱεροῦ πολέμου (jihād)

Ὑπὸ τήν ἐπίδρασιν τῶν εἰρηνοποιῶν κηρυγμάτων καὶ τῆς καλλιιεργείας φιλικῆς ἀτμοσφαίρας μεταξὺ τῶν λαῶν ὑπάρχει σήμερον ἡ τάσις ἀποσιωπήσεως τῆς χαρακτηριστικῆς αὐτῆς παραγράφου τῆς ἰσλαμικῆς τακτικῆς. Ἐν τούτοις, καὶ ἂν ἀκόμη παραθιωρήσωμεν τὰ συγκεκριμένα ἱστορικά γεγονότα, παραμένουν τὰ ἱερά κείμενα. Αἱ παροτρύνσεις τοῦ Κοράνιου πρὸς δυναμικὴν, μαχητικὴν ἀντιμετώπισιν τῶν «ἀπίστων» εἶναι πολλάι καὶ ἄμεσοι: «Μάχεσθε μέχρις ὅτου ἀποσοβηθῇ ἀπ' ὑμῶν ὁ κίνδυνος τοῦ πειρασμοῦ, καὶ ὅταν δέν ὑπάρχῃ ἄλλη λατρεία εἰμὶ ἡ τοῦ μόνου Θεοῦ. Ἄν οἱ ἐχθροὶ θέσωσι τέρμα εἰς τὰς πράξεις αὐτῶν, τότε ἅς παύσωσιν αἱ ἐχθροπραξίαι, ἐκτός ἂν πρόκειται περὶ ἀσεβῶν» («Ἡ Βούρς», 2:189)⁶⁴.

⁶⁴ «Μάχεσθε ὑπὲρ πίστεως, καὶ μάθετε ὅτι ὁ Κύριος ἀκούει καὶ τὰ πάντα γινώσκει» («Ἡ Βούρς», 2:245). «Ὅταν παρέλθωσι οἱ ἱεροὶ μῆνες, τότε φονεύετε τοὺς πολυθεϊστάς, ὅπου ἂν συναντήσιτε, ζωγραφεῖτε δέ πολιορκοῦντες καὶ ἐνεδρεύνοντες αὐτούς. Ἐάν ὁμως μετανοήσωσιν, ἐάν τηρήσωσι τὴν προσευχὴν, ἐάν ἐλεήσωσιν, ἄφετε αὐτοὺς ἐλευθέρους, καθότι ὁ Θεός εἶναι μακρόθυμος καὶ ἐλεήμων» («Ἡ Μετάνοια», 9:5, σελ. 60). «Ὅποταν συναντᾷτε τοὺς ἀπίστους φονεύετε καὶ κατασφά-

Ενίοτε δίδεται ευρύτερα έννοια εις τόν «ιερόν πόλεμον» π.χ. *jihād* θεωρείται καί ἡ διαμαρτυρία κατὰ τῶν καταχρήσεων μουσουλμάνων ἀρχόντων⁶⁵. Ἡ κλασσική πάντως σημασία τῆς ἐντολῆς παραμένει ἀναμφισβήτητος. Αἱ ἐκτός τῆς κυριαρχίας τοῦ Ἰσλάμ χῶραι ὀνομάζονται «Οἶκος Πολέμου» (*Dār al-Harb*) καί ἀντιδιαστέλλονται τοῦ *Dār al-Islām*, τοῦ «Οἴκου τοῦ Ἰσλάμ». Εἶναι περιοχαί ἀγῶνος –ιδιαιτέρως ὅπου ἐπικρατεῖ ὁ πολυθεϊσμός, ἡ ἀθεΐα, ἡ εἰδωλολατρία– ἔως ὅτου τεθοῦν διὰ τῆς *jihād* ὑπὸ τό κράτος τῆς ἀληθοῦς πίστεως⁶⁶. Ὁ χαρακτήρ τοῦ Ἰσλάμ ὑπῆρξεν ἐπιθετικός· ἐκεῖ ὅπου ἡ πειθὴ δέν ἔφευγεν ἀποτέλεσμα, τό ξίφος ἀπεδεικνύετο πειστικότερον. Ἡ μέσῳ τοῦ «ιεροῦ πολέμου» διάδοσις τῆς πίστεως ἐνεύρωσε τό Ἰσλάμ εις τὰς περιόδους τῆς ἐπεκτάσεώς του. Οὕτω κατώρθωσε νά ἐπιβάλῃ μέ ταχύτητα ἀστραπῆς τήν κυριαρχίαν του ἀπὸ τῶν σπηλῶν τοῦ Ἡρακλέους μέχρι τοῦ Ἰνδοῦ ποταμοῦ. Τό Ἰσλάμ, διὰ νά ἐπικρατήσῃ, δέν ἐχρειάσθη ὡς ὁ Χριστιανισμός ἑκατομμύρια μαρτύρων ἐκ τῶν ὁπαδῶν του. Προετίμησε νά τοὺς ἀναζητήσῃ μεταξύ τῶν ὁπαδῶν τῶν ἀντιπάλων θρησκειῶν. Οἱ ἐβραϊκοὶ καί χριστιανικοὶ πληθυσμοί, ὡς κάτοχοι τῶν Γραφῶν (καί ἀναγκαῖοι διὰ τήν οἰκονομικὴν εὐμάρειαν τοῦ κράτους τῶν πολεμιστῶν) εἶχον δικαίωμα νά διατηρήσουν τήν θρησκείαν των καταβάλλοντες κεφαλικόν φόρον· ἐννοεῖται καί τό δικαίωμα τοῦτο ὑπὸ πολλῶν ἡγεμόνων κατεπατήθη ἐπανειλημμένως. Ἡ ἀντίληψις περὶ *jihād*, ἥτις ὑπῆρξεν ἀναμφισβήτητον στοιχεῖον τῆς δυναμικότητος τῆς μουσουλμανικῆς θρησκείας, ἐπισημαίνει διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν ὅτι τό Ἰσλάμ, παραλλήλως πρὸς

ξετε, συγκρατοῦντες στερεῶς τὰ δεσμὰ τοῦ αἰχμαλώτου. / Μετὰ δέ τὴν κατάπαισιν τῆς μάχης, ἄφετε αὐτόν ἐλεύθερον ἢ ἀνταλλάξατε ἀντὶ λύτρων. Πράττετε οὕτως. Ἐάν ἐβούλετο ὁ Θεός, θά ἐθιριάμβευεν ὁ ἴδιος ἐπ' αὐτῶν, ἀλλ' ὑποβάλλει ὑμᾶς εἰς τόν πόλεμον, ἵνα δοκιμάσῃ τοὺς μὲν διὰ τῶν δέ· ὁ Θεός δέν θά ἀπολέσῃ τὰ ἔργα τῶν πεσόντων ἐν τῇ μάχῃ ὑπὲρ πίστεως. / Θά ὀδηγήσῃ αὐτοὺς καί θά κατευθύνῃ τὰς καρδίας αὐτῶν. / Θά εἰσαγάγῃ αὐτοὺς εἰς τόν παράδεισον ὃν ἤδη ὑπέδειξεν αὐτοῖς. / "Ὅσοι πιστοὶ! Ἐάν συνδράμῃτε τόν Θεόν ἐν τῇ μάχῃ αὐτοῦ κατὰ τῶν ἀπίστων, καί ὁ Θεός θά συνδράμῃ ὑμᾶς, κατευθύνων τὰ ὑμέτερα διαβήματα» («Ὁ Μωάμεθ» 47:4-10. Πρβλ. «Τὰ Λάφυρα», 8:73,76· «Ὁ Σιδηρός», 57:10 κ.ά.).

Μία «παράδοσις» ἀναφέρει: «Ἐπὶ τῆς 7ης πύλης [τοῦ Παραδείσου] εἶναι γεγραμμένον: 'Ἡ πύλη ἐκείνων οἱ ὅποιοι ἐξέρχονται εἰς ἱερόν πόλεμον'» *al-Kisā ī, Qisas al-Anbiyā* παρὰ *Jeffery, Reader* (1962), σελ. 173.

⁶⁵ Κατὰ παράδοσιν, μνημονευομένην ὑπὸ τῶν *Abū Dā ūd*, *Tirmidhī* καί *Ibn-Māja* καί ἀποδοιόμενῃν εἰς τόν *Abū Sai id al-Khudrī*, ὁ Προφῆτης εἶπε: «Τό ἀνώτατον εἶδος ἱεροῦ πολέμου (*jihād*) εἶναι νά λέγῃς τὴν ἀλήθειαν κατὰ πρόσωπον ἐνός Σουλτάνου (ἢ ἄλλης ἐξουσίας), ὅστις παρεκκλίνει τῆς εὐθείας ὁδοῦ *Doi*, *Indroduction* (1971), σελ. 94.

⁶⁶ *M. Khadduri, War and Peace in the Law of Islam* (Baltimore 1955). Περί τῶν νέων τάσεων τῶν μουσουλμανικῶν χωρῶν ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας βλ. *A. Μαρίνου, Ἡ θρησκευτικὴ ἐλευθερία* (Ἀθῆναι 1972), σσ. 319-329.

τόν θρησκευτικόν του χαρακτήρα, υπῆρξε καί μέγεθος πολιτικόν. Ὁ Προφήτης δέν ἱδρυσε μόνο μίαν θρησκευτικήν κοινότητα, ἀλλά καί ἓν κράτος.

Ἡ νοοτροπία τοῦ «ἱεροῦ πολέμου», ἐνῶ υπῆρξεν τό ἰσχυρόν νεῦρον τοῦ Ἰσλαμισμοῦ κατά τήν πρώτην ἱστορικήν του περίοδον. κατέληξε κατά τόν ΙΘ΄ αἰῶνα καί εἰς τās ἀρχάς τοῦ ἰδικοῦ μας εὐαίσθητον καί κρίσιμον σημείον διά τούς ὁπαδούς τοῦ Μωάμεθ. Ὅταν ἀναλογισθῇ τις, ὅτι συμφώνως πρὸς τήν διδασκαλίαν τοῦ Προφήτου οἱ πιστοί θά εἶχον πάντοτε τήν εὐλογίαν τοῦ Θεοῦ καί μετ' αὐτῆς τήν νίκην, ἀντιλαμβάνεται εὐκόλως διατί πολλοί μουσουλμανικοὶ λαοί, εὐρισκόμενοι τότε εἰς παρακμήν καί ὑπὸ τήν ἐξουσίαν ἄλλων κρατῶν, ἀντιμετώπισαν μίαν ἰδιότυπον θρησκευτικήν κρίσιν.

**Συνέντευξη τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀλβανίας στόν Ἀλέξη Παπαχελά
καί τήν ἐφημερίδα «Καθημερινή»
31.12.2017**

«Γιά τό Ἰσλάμ, πράγματι, τόλμησα κι ἔγραψα καί δημοσίευσα τό πρῶτο βιβλίό τό 1976, ὅταν ἔγινα καθηγητής στό Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν. Τόν πρῶτο καιρό μιλοῦσα γιά τίς δικές μου ἔρευνες πού ἔκανα στήν ἀφρικανική θρησκευτικότητα. Κατόπιν, κατάλαβα ὅτι τό πιό σημαντικό πράγμα ἦταν τό Ἰσλάμ ἐδῶ κι ἔφαξα τί βιβλιογραφία καί εἶδα ὅτι δέν υπῆρχε προηγουμένως κείμενο συστηματικό. Διλαδή, πρέπει νά ἔχουμε τό θάρρος νά βλέπουμε τόν ἄλλο στό σύνολό του. Νά βλέπουμε τό Ἰσλάμ ὄχι σέ μερικές ἐκφράσεις του μόνο, ἀλλά στό σύνολο. Αὐτό δέν υπῆρχε. Καί ἔτσι ἀποφασίσαμε ὅτι καί στό πανεπιστήμιο οἱ φοιτητές θά ἔπρεπε νά δίνουν καί ἐξετάσεις στό Ἰσλάμ. Πολλοί ἀπό αὐτούς ἔχουν γίνει σήμερα μνηστοπολίτες καί μερικοὶ εἶναι καί Πατριάρχες.

Τό Ἰσλάμ δέν εἶναι μιὰ εὐκόλη υπόθεσις. Τό Ἰσλάμ ὅπωςδήποτε ἔχει μιὰ συνέχεια, καμιά φορά λέω, ἔχει πάρει τόσα στοιχεῖα ἀπό τόν χριστιανισμό, ἀπό τόν ἰουδαϊσμό, ἀπό τήν πολυαραβική θρησκεία μέ τόν δικό του τρόπο. Ἀλλά τό πολιτικό στοιχεῖο στό Ἰσλάμ εἶναι δεμένο, καί δέν τό ἔχουμε καταλάβει. Καί ἐπίσης δέν ἔχουμε καταλάβει ὅτι δέν υπάρχει ἓνα ἑνιαῖο Ἰσλάμ. Μόλις τώρα καταλαβαίνουμε καί ἐμεῖς τί σύγκρουσις πού υπάρχει μεταξύ σουνιτικοῦ καί σιιτικοῦ Ἰσλάμ. Ἀλλά πέρα ἀπό αὐτό εἶναι πῶς τό ζοῦν τό Ἰσλάμ ὀρισμένοι, κάτω ἀπό τά κηρύγματα τῶν πιό ἀκραίων φανατικῶν καί τά παρακολουθοῦμε τώρα πῶς γίνονται. Καί ξέρετε, οἱ ἀκραῖες ἐρμηνεῖες εἶναι πολύ πιό εὐπρόσδεκτες ἀπό τόν ἀπλό λαό ἀπό ὅ,τι οἱ λεγόμενες συνθετικές καί πιό ἥπιες. Εἶναι σέ μιὰ ἐξέλιξις τό πράγμα καί φοβοῦμαι ὅτι στή Δύση δέν εἶχαν ποτέ συστηματικά ἀσχοληθεῖ μέ τί μελέτη αὐτοῦ τοῦ φαινομένου.

Είναι πολύ πιο σύνθετο φαινόμενο από ό,τι φαίνεται. Όταν βλέπετε όλη αυτή τη βία! Πολλές φορές λέμε «α, δέν είναι βία. Τό Ισλάμ δέν είναι βίαιο, είναι μιά μορφή βιαιότητας». Ναί, αλλά ό άλλος πού παίρνει τό μαχαίρι πρόσφατα καί σκοτώνει τούς αθώους καί φωνάζοντας αντί νά λέει «Δόξα τῷ Θεῷ» λέει «Αλλάχ άκμπάρ», «ό Θεός είναι δυνατός», κάτι σημαίνει έν πάση περιπτώσει. Όταν ό,τι έγινε γιά τούς Πύργους στή Νέα Υόρκη είχε μιά προετοιμασία –μελέτες τοῦ Κορανίου– έχει μιά σημασία αὐτό τό πράγμα. Δηλαδή, δέν νομίζω ότι τά πράγματα είναι τόσο πολύ άπλά καί ρομαντικά. Νά σās πῶ, όμως, κάτι τό όποιο ἴσως νά φανεί λίγο παράδοξο.

Πρίν από πολλά χρόνια είχα διατυπώσει τήν ἐξῆς άποψη σέ περιβάλλοντα λίγο διεθνή. Ότι ό 20ός αἰώνας είχε τό φαινόμενο αὐτό τό όποιο γνωρίζουμε μέ τά κομμουνιστικά καθεστῶτα, μιά αντίσταση στήν παλαιά άριστοκρατία καί στους πλουσίους κάτω από συνθήματα τοῦ διαλλακτικοῦ ὕλισμου, πού ἦταν γερμανικό κατασκεύασμα καί προχώρησε μέ αὐτά τά συνθήματα. Βεβαίως στό τέλος όδηγήθηκε στήν περιπέτεια πού ξέρουμε. Καί ἔλεγα τό ότι φοβοῦμαι ότι στόν 21ο αἰῶνα άδικημένες κοινωνίες πού έχουν τήν αἴσθηση ότι είναι παραγκωνισμένες καί ὑποτιμημένες από τίς πλούσιες χώρες πού δῆθεν είναι χριστιανικές θά κάνουν ἕναν ἄλλο τύπο ἐπαναστάσεως, τόν όποιο δέν μπορούμε νά προβλέψουμε χρησιμοποιώντας συνθήματα θρησκευτικά. Καί αὐτό τό βλέπω. Δηλαδή πάρα πολλές από αὐτές τίς άδικημένες κοινωνίες, πού κάποτε ἦταν κάτω από τήν άποικιοκρατία τῶν δυτικῶν δυνάμεων πού ἔβαζαν καί τό όνομα χριστιανισμός, έχουν ἐξεγερθεῖ μέ συνθήματα τέτοια. Καί αὐτά τά συνθήματα τά θρησκευτικά δέν αντιμετωπίζονται μέ τάνκς καί αεροπλάνα. Νά ξέρετε, τό θρησκευτικό βῆμα είναι πάρα πολύ εὐαίσθητο καί μπερδεμένο, είναι λίγο σάν τήν πυρηνική ἐνέργεια. Όταν αρχίζει νά διαχέεται, δέν μαζεύεται.

Ἡ άπάντηση τῆς Δύσης είναι περισσότερη σοβαρότητα, περισσότερο νά μελετήσει σοβαρά πρῶτα από όλα τίς άδικίες πού έχει κάνει καί δεύτερον νά φροντίσει νά διορθώσει ἕνα φοβερό λάθος πού ἔκανε. Ἡ Εὐρώπη ιδιαίτερα, περισσότερο από τήν Ἀμερική, σνόμπαρα τόν χριστιανισμό. Πραγματικά προσπάθησε νά τόν ὑπονομεύσει καί δημιούργησε ἕνα κενό πίστεως, στό όποιο κενό πίστεως τό Ισλάμ εὐκολότερα εισδύει. Προσφέρει μιά πίστη. Ἀπλή, πού πολύ γρήγορα, μέσα σέ πέντε λεπτά, τήν προσδιορίζει, ἄλλα προσφέρει μιά πίστη. Καί μιά Εὐρώπη χωρίς πίστη δέν ξέρω ἔάν θά άντέξει. Ἀρα, ἡ αντίσταση είναι μιά ζωντανή πίστη στόν Θεό τῆς αγάπης γιά νά μπορέσει όλη αὐτή ἡ βία, πού μέ συνθήματα ἄλλα ἐξελίσσεται, νά περιοριστεῖ».

ΙΕΡΩΝΥΜΟΣ
ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΥΡΝΑΒΟΥ

Ο ΔΙΑΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΛΑΜΑ ΜΕ ΤΟΥΣ ΧΙΟΝΕΣ

Συμβολή στη μελέτη της εξέλιξης του διαθηρησκειακού διαλόγου
καί των σχέσεων Ὁρθοδοξίας καί Ἰσλάμ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ
Ο ΑΓΙΟΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΠΑΛΑΜΑΣ
ΣΤΗΝ ΠΡΟ ΤΟΥ ΔΙΑΛΟΓΟΥ ΕΠΟΧΗ

Μία από τις πλέον ταραγμένες όσο και πολυσυζητημένες περιόδους της βυζαντινής¹ ιστορίας αποτελεί ο 14ος αιώνας², και τοῦτο διότι κατά τή διάρκειά του δέν συμβαίνουν μόνο σημαντικά πολιτικά καί στρατιωτικά γεγονότα, τά ὁποῖα προδικάζουν καί ὁδηγοῦν στήν ὀριστική κατάρρευση καί τό τέλος τήν Αὐτοκρατορία τῆς Ρωμανίας, ἀλλά καταγράφεται καί ἕνας ἀναπάντεχος πνευματικός, μαθησιακός καί καλλιτεχνικός ὀργανισμός καί μία πέρα ἀπό κάθε προσδοκία πολιτιστική ἀνάπτυξη σχεδόν σέ κάθε τομέα τοῦ ἐπιστητοῦ, τά ὁποῖα εἶναι γνωστά μέ τόν ὄρο «Παλαιολόγεια Ἀναγέννηση»³. Τά παραπάνω ἀποτελοῦν τό πρόκρμα γιά τήν πνευματική θωράκιση τοῦ γένους τῶν Ὁρθοδόξων στούς δύσκολους αἰῶνες πού ἀκολουθοῦν, ἀλλά

¹ Χρησιμοποιοῦμε τόν ὄρο “βυζαντινή”, γιά νά χαρακτηρίσουμε τήν Αὐτοκρατορία τῆς Νέας Ρώμης-Κωνσταντινουπόλεως, λόγω τοῦ ὅτι διεθνῶς ἔχει καθιερωθεῖ ὡς *terminus technicus* προσδιοριστικός τοῦ ιστορικοῦ αὐτοῦ μορφώματος. Γιά τή χρήση τοῦ ὅρου καί τίς ἐναντί του διαφοροποιήσεις, βλ. Μεταλλινού, *Ἑλληνισμός Μετέωρος*, 7-29, μέ περαιτέρω βιβλιογραφικές ἀναφορές.

² Γιά μία συνοπτική μελέτη τῆς περιόδου τόσο ὡς πρὸς τά ἱστορικά γεγονότα, ὅσο καί ὡς πρὸς τοὺς ἐπὶ μέρους τομεῖς παραγωγῆς ἐπιστήμης καί πολιτισμοῦ, βλ. Ἐκδοτικῆς Ἀθηνῶν, *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, Θ', 137-192, 214-347, 354-366, 375-380, 390-393, καί 423-458. Γιά μελέτη τῶν προσώπων καί τῶν εἰδικῶν θεμάτων τῆς περιόδου, ἐνδείκνυται ἡ καταφυγή στά ἐπὶ μέρους σχετικά λήμματα τοῦ *ODB*, ὅπου καί περαιτέρω παραπομπές.

³ Γιά περαιτέρω μελέτη τῆς Παλαιολόγειας Ἀναγεννήσεως, βλ. π.χ. Runciman, *Ἀναγέννηση*, *passim*, ὅπου καί ἀναλυτική βιβλιογραφία.

καί τό πρίσμα μέσα ἀπό τό ὁποῖο πρέπει νά ἰδωθοῦν τόσο τά ἱστορικά γεγονότα, τά ὁποῖα ὀδήγησαν στή δημιουργία, ἀνάπτυξη καί παρακμή τῆς Ὁθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας καί τή διαβίωση τῶν Ὁρθοδόξων μέσα σέ αὐτήν, ὅσο καί οἱ πνευματικές ζυμώσεις τήν ἀντίστοιχη περίοδο στά Βαλκάνια καί τή Δύση⁴.

Τελείως ἐπιγραμματικῶς καί προκειμένου νά ἀνασυνθέσουμε τό κλίμα μέσα στό ὁποῖο πραγματοποιήθηκε ὁ διάλογος τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ μέ τούς Χιόνες, εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά ἀναφέρουμε τίς πολιτικές συνθήκες τῆς ἐποχῆς, καθὼς καί ὀρισμένα γεγονότα ἀπό τό Βίο⁵ τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου, τά ὁποῖα σκιαγραφοῦν τήν προσωπικότητά του, χαρακτηρίζουν τόν τρόπο σκέψεώς του καί αἰτιολογοῦν τή σύνολη στάση του στόν παραπάνω διάλογο.

1. Οἱ πολιτικές καί ἐκκλησιαστικές συνθήκες τῆς ἐποχῆς

α. *Ὁ ἐμφύλιος πόλεμος (1341-1347)*. Τά ἔτη 1341-1347 τραυμάτισαν ἀνεπανόρθωτα τήν Αὐτοκρατορία, ἡ ὁποία ἦδη χειμαζόταν ἀπό πολλαπλούς ἐξωτερικούς κινδύνους. Ὁ ἐμφύλιος πόλεμος⁶ μεταξύ τῶν παρατάξεων τοῦ Ἰωάννη Ε΄ Παλαιολόγου⁷ –οὐσιαστικῶς τῆς μητέρας του Ἄννας τῆς Σαβοΐας, ἡ ὁποία ὑποστηριζόταν ἀπό τόν τότε Πατριάρχη Ἰωάννη Καλέκα⁸– καί τοῦ Ἰωάννη ΣΤ΄ Καντακουζηνού⁹, ὁ ὁποῖος ἔληξε μέ ἐπικράτηση τοῦ δευτέρου, χωρὶς ὁ πρῶτος νά ἀπολέσει τά ἐπὶ τοῦ θρόνου δικαιώματά του, ἐρήμωσε τήν ὑπαιθρο, κατακερμάτισε τίς δυνάμεις τῆς Αὐτοκρατορίας καί ἔδωσε τήν ἀφορμή σέ πολλούς ἐξωγενεῖς παράγοντες νά ἐπέμβουν ἐκμεταλλευόμενοι πρὸς ἴδιον ὄφελος τή δυναστική ἔριδα.

β. *Ἡ παρουσία τῶν Τούρκων Ὁσμανιδῶν*. Τό χαρακτηριστικότερο γεγονός ξενικῆς ἐκμεταλλεύσεως ἀποτελεῖ ἡ πρόσκληση, τήν ὁποία ἀπηυθύνε ὁ

⁴ Χαρακτηριστικὴ ὡς πρὸς τὴ διαπραγμάτευση τῶν σχετικῶν θεμάτων εἶναι ἡ μονογραφία τοῦ Μεταλλινού, *Τουρκοκρατία*, ὅπου καί περαιτέρω ἀναλυτικὴ βιβλιογραφία.

⁵ Γιά τόν Βίο τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, βλ. Φιλοθέου, *Β. Παλαμᾶ*. Ἐπίσης, βλ. Ἰωάννου Σ. Ῥωμανίδου, Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου, *Ῥωμαῖοι ἢ Ῥωμηοὶ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, Γρηγορίου Παλαμᾶ Ἔργα 1, Ὑπὲρ τῶν Ἱερῶς Ἡσυχάζοντων Τριᾶς Α΄*, ἐκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1991, 35-194. Τέλος, βλ. A. Cutler, *ODB*, λήμμα Palamas, Gregory.

⁶ Γιά μία ἱστορικὴ ἀποτύπωση τῶν γεγονότων τοῦ ἐμφυλίου πολέμου τῶν ἐτῶν 1341-1347, βλ. π.χ. Norwich, *Byzantium*, 293-306, ἐκδ. Viking, 1995· ἐπίσης, Ἀγγελικῆς Λαΐου, *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, Θ΄, 154-160· Φειδᾶς, *Βυζάντιο*, 136.

⁷ Γιά τόν Ἰωάννη Ε΄ Παλαιολόγο, βλ. A.M. Talbot-A. Cutler, *ODB*, λήμμα John V Palaiologos.

⁸ Γιά τόν Ἰωάννη ΙΔ΄ Καλέκα, βλ. A.M. Talbot, *ODB*, λήμμα John XIV Kalekas.

⁹ Γιά τόν Ἰωάννη ΣΤ΄ Καντακουζηνό, βλ. A.M. Talbot, *ODB*, λήμμα John VI Kantakouzenos.

Ἰωάννης ΣΤ΄ Καντακουζηνός πρὸς Τούρκους Ὀσμανίδες μισθοφόρους, νά τόν στηρίξουν μέ ἀντάλλαγμα οἰκονομικά ὀφέλη¹⁰. Ἡ πρόσκληση αὐτή ἀποτελέσκει καί τή νομότυπη ἀφορμή γιά νά περάσουν οἱ Τοῦρκοι στό Εὐρωπαϊκό τμήμα τῆς Αὐτοκρατορίας καί, παρὰ τά συμπεφωνημένα, νά ἐγκατασταθοῦν γιά πρώτη φορά μονίμως ἔκτοτε σέ περιοχές τῆς Θράκης. Συνάμα ὁ Ἰωάννης ΣΤ΄ Καντακουζηνός ἀναγνώρισε τήν κυριαρχία τῶν Ὀσμανιδῶν στά ἐδάφη τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τά ὁποῖα εἶχαν μέχρι τότε κατακτήσει.

γ. *Οἱ ἐπιπτώσεις τοῦ ἐμφυλίου πολέμου στὸν ἐκκλησιαστικὸ χῶρο.* Μέ τὴν ἐπικράτηση τοῦ Ἰωάννη ΣΤ΄ Καντακουζηνοῦ, ὁ ἕως τότε Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Ἰωάννης ΙΔ΄ Καλέκας (1334-1347) ἐξαναγκάζεται σέ παραίτηση. Ἔτσι, ἀνοίγει ὁ δρόμος γιά τὴν ἀνάδειξη Πατριάρχῃ ἀπὸ τὴν μερίδα τῶν Ἡσυχαστῶν¹¹, ἀφοῦ ὁ Καντακουζηνός διέκειτο εὐμενῶς πρὸς τὴν παράταξή τους. Τό τελευταῖο φυσικά δέν σημαίνει ἐνεργὸ ἀνάμειξη τῆς ἡσυχαστικῆς παρατάξεως καί τῶν ἐκπροσώπων της στίς δυναστικές ἔριδες, ἀπλῶς διαπιστώνεται μία ἀμοιβαία συμπάθεια, ἡ ὁποία ὀφειλόταν κυρίως στό γεγονός ὅτι ἀπὸ τοὺς ἀντιπάλους τοῦ Καντακουζηνοῦ ἡ Ἄννα τῆς Σαβοΐας ἡ Παλαιολογίνα ἦταν Καθολική, ὁ δέ Πατριάρχης Ἰωάννης ΙΔ΄ Καλέκας ὑποστήριζε τοὺς πολεμίους τῶν Ἡσυχαστῶν καί εἰδικῶς τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ. Σημασία πάντως ἔχει τὸ ὅτι τὴν 17^η Μαΐου 1347 ἐνθρονίζεται ὡς Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης ὁ Ἰσίδωρος Βουχερᾶς (1347-1350)¹², μαθητὴς καί ὑποστηρικτὴς τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ¹³.

Ἡ προβολή τοῦ Ἰσίδωρου στὸν Πατριαρχικὸ θρόνο συνεπιφέρει ἀλλαγές στὴν ἐκκλησιαστικὴ διοίκηση. Λόγω τῶν συνεχῶν πολέμων, τῆς προελάσεως τῶν Τούρκων καί τῶν Σέρβων, ἀλλὰ καί τῶν ἐπικρατουσῶν κοινωνικοπολιτικῶν συνθηκῶν, πολλὲς Μητροπόλεις καί Ἐπισκοπές εἶχαν ἐγκαταλειφθεῖ καί παρέμεναν κενές. Ὁ Ἰσίδωρος ἀμέσως προέβη στή χειροτονία τριάντα δύο (32)

¹⁰ Γιά ὅλ' αὐτά, βλ. ἀνωτέρω σημ. 6, καθὼς καί Μεντβέντιεφ, *Διπλωματία*, 136,137.

¹¹ Γιά τὸν Ἡσυχασμό, βλ. Α.Ρ. Kazhdan, *ODB*, λήμμα Hesychasm, ὅπου καί περαιτέρω βιβλιογραφία.

¹² Γιά ἕναν πλήρη κατάλογο τῶν Πατριαρχῶν μέ τά ἀντίστοιχα ἔτη Πατριαρχείας, βλ. Μητροπολίτου Ἐλβετίας Δαμασκηνοῦ-Βλασίου Φειδᾶ-Ἀριστείδη Πασαδαίου-Ἀθανασίου Παλιούρα, *Τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, ἡ Μεγάλη τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία* (συλλογικὸς τόμος), ἐκδ. Ὁρθόδοξο Κέντρο Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου Γενεύης, Ἐλβετία - Ε. Τζαφέρη Α.Ε., Ἀθίνα 1989, 348-349. Γιά τὸν Ἰσίδωρο Α΄ Βουχερᾶ, βλ. Α.Μ. Talbot, *ODB*, λήμμα Isidore I Boucheiras.

¹³ Εἰδικῶς γιά τὴ στάση τοῦ Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ἐμφυλίου πολέμου βλ. Βλάχου, *Παλαμᾶς Ἀγιολογίας*, 238.

νέων Μητροπολιτών, τούς οποίους απέστειλε κυρίως σέ Μητροπόλεις περιοχών υπό τουρκική κυριαρχία. Εἶναι ἡ ἐποχή κατά τήν ὁποία τά σύνορα τῆς Αὐτοκρατορίας δέν ταυτίζονται μέ τά ὅρια δικαιοδοσίας τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, μέ ἀποτέλεσμα συμπαγεῖς χριστιανικοί πληθυσμοί, τό μεγαλύτερο τμήμα τοῦ ποιμνίου τοῦ Πατριαρχείου, νά βρίσκονται ἐκτός συνόρων, κυρίως σέ περιοχές υπό ἰσλαμική πολιτική κυριαρχία. Τά παραπάνω ἀναφέρονται κυρίως γιά νά φανεῖ ὅτι ἐκ τῶν πραγμάτων ὑπῆρχε ἐπαφή μεταξύ Ὁρθοδοξίας καί Ἰσλάμ, ἐξαιτίας τῆς συμβιώσεως τῶν ἀντίστοιχων πληθυσμῶν.

2. Ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς κατά τήν μετά τόν Ἐμφύλιο πόλεμο περίοδο

α. Ὁ νεοχειροτονηθεὶς Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Ἅγιος Γρηγόριος Παλαμᾶς καί τό κίνημα τῶν Ζηλωτῶν (1342-1349). Ἐνας ἀπό τούς τριάντα-δύο (32) νεοχειροτονηθέντες Μητροπολίτες ἦταν ὁ ὡς Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης ἀναδειχθεὶς Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς. Παρά τήν ἀνάδειξή του ὅμως σέ ἕναν ἀπό τούς πλέον σημαντικούς θρόνους τῆς Αὐτοκρατορίας, δέν μπόρεσε νά ἀναλάβει τά καθήκοντά του, λόγω τῆς πολιτικῆς ἀναταραχῆς, ἡ ὁποία ἐπικρατοῦσε στήν πόλν. Συγκεκριμένως, ἐνῶ μετέβη λίγες μόλις ἐβδομάδες μετά τή χειροτονία του στήν Θεσσαλονίκη, προκειμένου νά ἐνθρονισθεῖ καί νά ἀναλάβει τά καθήκοντά του, ἡ πολιτική ἀρχή τῆς πόλεως, οἱ Ζηλωτές¹⁴, ἀρνήθηκε νά τοῦ ἐπιτρέψει ἔστω τήν εἴσοδο στήν πόλν. Ἡ ἄρνησι αὐτή δέν ὀφείλεται σέ ἄλλο λόγο, παρὰ στήν συμπίπτει τῶν Ζηλωτῶν πρὸς τήν μερίδα τοῦ Ἰωάννη Ε΄ Παλαιολόγου καί τήν θεώρησι ὅτι τόν νέο Μητροπολίτη¹⁵ ἐπιβάλλει στήν πόλν ὁ Ἰωάννης ΣΤ΄ Καντακουζηνός. Γιά τούς ἴδιους λόγους τοῦ ἀρνήθηκαν πάλι τήν εἴσοδό του στήν πόλν, ὅταν ὁ Παλαμᾶς γιά δεύτερη φορά, τό 1348, κατά προτροπή τῶν βασιλέων Ἰωάννη Ε΄ Παλαιολόγου καί Ἰωάννη ΣΤ΄ Καντακουζηνοῦ, καθώς καί τοῦ Πατριάρχου Ἰσιδώρου Βουχερά, ἐπιχείρησε νά εἰσέλθει καί νά ἐνθρονισθεῖ¹⁶.

Τελικῶς, ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς ἐνθρονίσθηκε ὡς Μητροπολίτης Θεσ-

¹⁴ Γιά μελέτη τοῦ κινήματος τῶν Ζηλωτῶν καί τίς ἱστορικές, θεολογικές καί κοινωνικές διαστάσεις του, βλ. Κωτσιόπουλου, *Ζηλωτές*, passim· Βλάχου, *Παλαμᾶς, Ἀγιορείτης*, 207-218.

¹⁵ Γιά τή σχέση Παλαμᾶ-Ζηλωτῶν, βλ. Κωτσιόπουλου, *Ζηλωτές*, 215-222· Βλάχου, *Παλαμᾶς, Ἀγιορείτης*, 218-238· Π.Κ. Χρήστου, «Εἰσαγωγικά», εἰς Γ. Παλαμᾶ, *Συγγράμματα*, τ. Δ΄, 19-25.

¹⁶ Γιά ἀναλυτική περιγραφή τῶν γεγονότων, βλ. Κωτσιόπουλου, *Ζηλωτές*, 71 ἐπ.

σαλονίκης μετά τήν πτώση τῶν Ζηλωτῶν καί τήν παράδοση τῆς διοικήσεως τῆς πόλεως στόν Ἀλέξιο Μετοχίτη, τόν ὅποιον εἶχε διορίσει ὁ Ἰωάννης ΣΤ΄ Καντακουζηνός¹⁷. Ἐτσι, τόν Δεκέμβριο τοῦ 1350 ὁ Παλαμᾶς γίνεται δεκτός ἐνθουσιωδῶς ἀπό τό λαό τῆς πόλεως, ἐνῶ ὁ βιογράφος του Φιλόθεος Κόκκινος ἀντιδιαστέλλει τήν «πόλιν», μέ τήν ἔννοια τῆς διοικήσεως, ἡ ὁποία στό ἄμεσο παρελθόν ἀπέρριψε τόν Παλαμᾶ, μέ τόν «λαόν», τούς κατοίκους, οἱ ὅποιοι ἀπό τήν πρώτη στιγμή τῆς ἐκλογῆς του τόν εἶχαν ἀποδεχθεῖ, ἐνῶ μέ τήν ἐνθρόνιση ἔσπευσαν νά τόν ἀγκαλιάσουν ὡς πατέρα καί ποιμένα τους. Μάλιστα, ὁ ἐνθουσιασμός τοῦ λαοῦ ἦταν τέτοιος, ὥστε νά ἀφεθοῦν κατὰ μέρος τά συνήθη ἄσματα γιά νά ψαλοῦν τροπάρια τοῦ Πάσχα¹⁸, ἐνῶ ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ἤδη μέ τήν πρώτη ὁμιλία¹⁹ του πρὸς τόν λαό τῆς πόλεως, τονίζοντας τήν ἀνάγκη τῆς ὁμόνοιας καί τῆς εἰρήνης, καταφέρει νά μεταστρέψει ὑπέρ του ἀκόμη καί τούς πρῶν ἐχθρούς του. Ἡ περίοδος αὐτή τοῦ βίου του εἶναι ἡ μοναδική, μέ ἐξαίρεση τήν περίοδο τῆς αἰχμαλωσίας του, κατὰ τήν ὁποία ὁ Παλαμᾶς καλεῖται νά κινηθεῖ, πέρα ἀπό τό καθαρό ἐκκλησιαστικό πεδίο, σέ πολιτικό καί κοινωνικό ἐπίπεδο, καί ἀποτελεῖ τήν πρώτη του ἐμπειρία στά πεδία αὐτά, μέ βάση τήν ὁποία θά πολιτευθεῖ στόν διάλογό του μέ τούς Χιόνες.

β. Ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς ὡς διπλωμάτης. Ἀμέσως μετά τήν πρώτη ἀποτυχημένη προσπάθειά του νά ἐνθρονισθεῖ στή Θεσσαλονίκη, ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς κατευθύνθηκε, ὡς εἰκός, στό ἀγαπητό τοῦ Ἁγίου Ὄρος, ὅπου οἱ Πατέρες τῶν διαφόρων Μονῶν ἐπέμεναν νά τόν κρατήσουν κοντά τους, μέχρις ὅτου δοθεῖ ἡ δυνατότητα νά εἰσέλθει στήν πόλη του²⁰. Κάτι τέτοιο ὅμως δέν κατέστη δυνατό, λόγω τοῦ ἐξῆς γεγονότος. Τήν ἴδια περίπου περίοδο ἐπισκέπτεται τό Ἅγιο Ὄρος ὁ ἡγεμόνας τῶν Σέρβων Στέφανος Δουσάν²¹, ὁ ὁποῖος εἶχε ἤδη τήν πολιτική κυριαρχία τῆς περιοχῆς²².

¹⁷ Γιά ὅλ' αὐτά, βλ. Κωτισιόπουλου, *Ζηλωτές*, 70-78· Π.Κ. Χρήστου, «Εἰσαγωγικά», εἰς Γ. Παλαμᾶ, *Συγγράμματα*, τ. Δ΄, 19-25.

¹⁸ Βλ. Π.Κ. Χρήστου, «Εἰσαγωγικά», εἰς Γ. Παλαμᾶ, *Συγγράμματα*, τ. Δ΄, 25· Βλάχου, *Παλαμᾶς Ἀγιορείτης*, 233-237.

¹⁹ Βλ. Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, *Ὁμιλία 1*, PG 151, 120.

²⁰ Γιά ὅλ' αὐτά, βλ. Βλάχου, *Παλαμᾶς Ἀγιορείτης*, 229-233· Π.Κ. Χρήστου, «Εἰσαγωγικά», εἰς Γ. Παλαμᾶ, *Συγγράμματα*, τ. Δ΄, 21,22.

²¹ Γιά τό Στέφανο Δουσάν, βλ. A. Kazhdan, *ODB*, λήμμα Stefan Uros IV Dušan.

²² Τόν ἐμφύλιο πόλεμο ἐκμεταλλεύθηκε ὁ ἡγεμόνας τῶν Σέρβων Στέφανος Δουσάν, γιά νά ἐπεκτείνει τήν ἡγεμονία του νοτιότερα, καταλαμβάνοντας ἀνυπεράσπιστα ἐδάφη τῆς Αὐτοκρατορίας. Εἶναι ἡ ἐποχή κατὰ τήν ὁποία τό κράτος τῶν Σέρβων φθάνει στό ἀπόγειό του, ἐ-

Συναντᾶται μέ τόν Παλαμᾶ καί τοῦ ζητᾶ νά τόν βοηθήσει νά ἐπιβάλει μία νέα Ἱεραρχία στίς περιοχές πού εἶχε κατακτήσει προσφάτως, συμπεριλαμβανομένου καί τοῦ Ἁγίου Ὁρους, μέ ἀντάλλαγμα πλούσια Μητρόπολη τοῦ κράτους του καί ἐκκλησιαστικά ἀξιώματα. Ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ὄχι ἀπλῶς ἀρνήθηκε, ἀλλά λίγες μόλις μέρες μετά προήδρευσε Συνάξεως ἡ ὁποία ἀθώωσε τόν τότε Πρῶτο τοῦ Ἁγίου Ὁρους, Μοναχό Νήφωνα, ἀπό τίς κατηγορίες ἐπὶ Μασσαλιανισμῷ, τίς ὁποῖες εἶχαν διατυπώσει ἐναντίον του Σέρβοι Μοναχοί. Εἶναι προφανές ὅτι ἡ ὅλη ὑπόθεση συνιστοῦσε μία ἀκόμη προσπάθεια τοῦ Δουσάν νά ἐκσερβίσει τό Ἁγιώνυμο Ὅρος, τουλάχιστον στά διοικητικά του ὄργανα, προσπάθεια στήν ὁποία ὁ Παλαμᾶς ἀντέδρασε σθεναρῶς καί ἀποτελεσματικῶς, διασφαλίζοντας, ἔστω γιά λίγο, τήν κανονική τάξη. Συνεπεία τῶν ἀνωτέρω, ὁ Δουσάν ἀναγκάσθηκε νά στείλει τόν Παλαμᾶ ὡς ἐκπρόσωπό του σέ διπλωματική ἀποστολή στήν Κωνσταντινούπολη, προκειμένου νά ἀποφύγει τόν ἐνοχλητικό γι' αὐτόν θιασώτη τῆς τῶν Ρωμαίων Βασιλείας²³. Λίγες μέρες ἀργότερα, ἐκλέγεται ὁ πρῶτος Σέρβος Πρῶτος τοῦ Ἁγίου Ὁρους, Μοναχός Ἀντώνιος²⁴.

Ἡ διπλωματική ἐμπλοκή τοῦ Παλαμᾶ στά ἀνωτέρω γεγονότα δέν ἦταν καί ἡ μοναδική. Πολλές φορές κατά τή διάρκεια τοῦ Ἐμφυλίου πολέμου χρησιμοποιήθηκε ἀπό τίς ἀντίπαλες πλευρές ὡς διαμεσολαβητής καί διάυλος ἐπικοινωνίας. Ἡ προσωπικότητά του διασφάλιζε μία ἔντιμη διαπραγματεύση σέ ἐποχή πού ἡ βυζαντινὴ διπλωματία²⁵ εἶχε περιπέσει σέ μία γενικώτερη ἀνυποληψία²⁶, κυρίως λόγω τῶν φαινομένων ἐξαγοράς τῶν ἀπεσταλμένων, ἀλλά καί τῆς μὴ τηρήσεως τῶν συμπεφωνημένων ἀπό μέρους τους. Ἐτσι, ὁ Παλαμᾶς, πολὺ πρὶν τόν ἀναγκαστικό διάλογό του μέ τοὺς Χιόνες, ἀποδεδειγμένα εἶχε πλούσια διπλωματικὴ ἐμπειρία, λόγω τῶν συνθηκῶν ὑπὸ τίς ὁποῖες κλήθηκε νά διακονήσει τό Πατριαρχεῖο καί τήν Αὐτοκρατορία.

νῶ ἡ σερβικὴ πολιτικὴ καθίσταται κυρίαρχη στά Βαλκάνια.

²³ Γιά ὅλ' αὐτά, βλ. Βλάχου, *Παλαμᾶς Ἀγιορείτης*, 230-233· Π.Κ. Χρήστου, «Εἰσαγωγικά», εἰς Γ. Παλαμᾶ, *Συγγράμματα*, τ. Δ΄, 21,22.

²⁴ Βλ. Π.Κ. Χρήστου, «Εἰσαγωγικά», εἰς Γ. Παλαμᾶ, *Συγγράμματα*, τ. Δ΄, 22.

²⁵ Γιά τὴ βυζαντινὴ διπλωματία γενικῶς, βλ. Φειδᾶ, *Βυζάντιο*, 175-185· Μεντβέντιεφ, *Διπλωματία*, *passim*.

²⁶ Γι' αὐτό, βλ. Μεντβέντιεφ, *Διπλωματία*, 114-119.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

«Ἀπό Θεσσαλονίκης εἰς Προῦσσαν»

Ἡ ἐπαφή καὶ γνωριμία τοῦ Παλαμᾶ μετὰ τὸ Ἰσλάμ

1. Ἡ σύλληψη τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ ἀπὸ τοὺς Τούρκους

α. *Ἐναρξη ταξιδιοῦ πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολην.* Στὶς ἀρχές τοῦ 1354 οἱ σχέσεις μεταξὺ Ἰωάννη Ε΄ Παλαιολόγου καὶ Ἰωάννη ΣΤ΄ Καντακουζηνοῦ ἦταν γιὰ μιὰ ἀκόμη φορά τεταμένες σέ ἀνησυχητικό γιὰ τὴ συνοχή τῆς Αὐτοκρατορίας βαθμῶ. Τότε ἀκριβῶς καὶ οἱ δύο ἀντίπαλες παρατάξεις προσέβλεψαν στὸ πρόσωπο τοῦ Μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, ὡς προσώπου κοινῆς ἀποδοχῆς, προκειμένου νὰ ἀναλάβει μεταξὺ τους διαμεσολαβητικό ρόλο²⁷. Ὁ Γρηγόριος ἀποδεχόμενος τὴν πρόσκληση, ἂν καὶ σέ στάδιο ἀναρρώσεως μετὰ τὴν προσβολή του ἀπὸ ἡπατική νόσο, ξεκίνησε τὸ ταξίδι του γιὰ τὴν Κωνσταντινούπολη «τῷ κηδεστῇ τε καὶ βασιλεῖ πρεσβευσόμενος καὶ σπονδὰς εἰρηνικὰς ἀμφοτέρων μεταξὺ θύσων»²⁸. Πρῶτος του σταθμὸς στὸ ταξίδι αὐτὸ ἦταν ἡ Τένεδος, ὅπου βρισκόταν ὁ Ἰωάννης Ε΄ Παλαιολόγος, τοῦ ὁποῖου ὁ Ἅγιος εἶχε σκοπὸ νὰ διερευνήσει τίς προθέσεις, ὥστε νὰ μεταφέρει ἀνάλογες εἰσρηγίσεις καὶ προτάσεις στὸν πεθερὸ καὶ ἀντίπαλο τοῦ Παλαιολόγου Ἰωάννη ΣΤ΄ Καντακουζηνό.

β. *Τὰ φυσικὰ φαινόμενα καὶ οἱ ἐπιπτώσεις τους.* Στὶς 2 Μαρτίου 1354 ἔγινε μεγάλος καὶ καταστρεπτικὸς σεισμὸς, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε πρόξενος πολλῶν ζημιῶν, ἰδίως σέ ὀχυρωματικὰ ἔργα. Κατὰ τὸν σεισμὸ αὐτὸ, ὁ Παλαμᾶς βρισκόταν στὴν Τένεδο, ἀπ' ὅπου ἀπέπλευσε λίγες μέρες μετὰ ἐπιβιβασόμενος σέ ὀκτακοσιομέδιμνο²⁹ πλοῖο. Κατευθυνόμενος πρὸς Κωνσταντινούπολη συνάντησε σφοδρὴ τρικυμία, τὸ δὲ πλοῖο ἀναγκάσθηκε νὰ προσεγγίσει τίς ἀκτές τῆς Καλλιπόλεως, γιὰ νὰ καλυφθεῖ κάτω ἀπὸ τοὺς ὀρεινοὺς ὄγκους τῶν ἀκτῶν. Ἡ Καλλίπολη μόνις ἐκεῖνες τίς ἡμέρες εἶχε καταληφθεῖ ἀπὸ τοὺς Τούρκους τῆς Ἀσιατικῆς πλευρᾶς τῶν στενῶν, οἱ ὁποῖοι ἐπωφελήθηκαν τοῦ

²⁷ Βλ. Π.Κ. Χρήστου, «Εἰσαγωγικά», εἰς Γ. Παλαμᾶ, *Συγγράμματα*, τ. Δ΄, 51· Sahas, "Palamas, Islam", 197.

²⁸ Φιλοθέου, *Ἐγκώμιον*, PG 151, 626Α.

²⁹ Πλοῖο μεγάλης χωρητικότητος, 81 τόννων. Τὰ πλοῖα αὐτά, πέρα ἀπὸ τὴν κοινὴ μεταφορὰ ἐμπορευμάτων, χρησιμοποιοῦνταν καὶ ἀπὸ ἐπίσημα πρόσωπα, λόγῳ τοῦ ἐπιβλητικοῦ μεγέθους τους καὶ τῆς ἀυξημένης ἀσφάλειας, τὴν ὁποία παρείχαν σέ ἐποχές κατὰ τίς ὁποῖες ἡ ναυσίπλοια ἐγκυμονοῦσε πολλοὺς κινδύνους.

σεισμού της 2^{ας} Μαρτίου 1354, συνεπεία του οποίου είχαν καταστραφεί τά τείχη και έτσι μπόρεσαν να δηώσουν την πόλη χωρίς αντίσταση. Γνωρίζοντας προφανώς οι επιβαίνοντες στο πλοίο τό γεγονός, δέν εισήλθαν στό λιμάνι, αλλά ναυλόχησαν κοντά στην ακτή. Παρά τούτο, οί Τούρκοι τήν ίδια νύκτα, ἐφώρμησαν μέ πλοίαρια καί συνέλαβαν ὅλους τούς ἐπιβαίνοντες, τούς ὁποίους καί μετέφεραν ὡς αἰχμαλώτους στή Λάμψακο³⁰.

γ. *Ἡ ἀναγκαστική περιοδεία τοῦ Παλαμᾶ στή Μικρά Ἀσία καί ἡ ἀποκτηθεῖσα ἀπό αὐτήν ἐμπειρία*. Ἀπό τή στιγμή τῆς συλλήψεώς του, ξεκινᾷ γιά τόν Παλαμᾶ μία ἄνευ προηγουμένου ταλαιπωρία³¹, τήν ὁποία προκάλεσαν οί δεσμοφύλακές του προκειμένου νά ἀποσπάσουν περισσότερα λύτρα. Κρίνοντας ἀπό τό μέγεθος τοῦ πλοίου, κατάλαβαν ὅτι αὐτό μετέφερε ἐπίσημους ἐπιβάτες, χωρίς νά γνωρίζουν ἀκριβῶς ποιούς. Ἐτσι, οί Τούρκοι μερίμνησαν πρῶτον γιά τήν ἀποστολή ἀγγελιοφόρων στήν Κωνσταντινούπολη, προκειμένου νά διαπραγματευθοῦν τό ὑψηλό ποσό τῆς ἐξαγορᾶς τῶν αἰχμαλώτων. Ταυτοχρόνως, περιέφεραν τόν Παλαμᾶ καί τούς συνοδούς του στίς πλησιόχωρες πόλεις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, προκειμένου νά συγκινηθοῦν οί χριστιανικοί πληθυσμοί καί νά μεριμνήσουν καί αὐτοί γιά τήν ἀπελευθέρωσή τους διά πραγματοποιήσεως ἐράνου. Ὡς ἀποτέλεσμα τῆς περιφορᾶς αὐτῆς, οί Τούρκοι συνειδητοποιήσαν ποιόν κρατοῦσαν αἰχμάλωτο, μέ συνέπεια ὁ Στρατηγός τῶν Τούρκων Σουλεϊμάν, στόν ὁποῖον ἐπαίνεσαν τόν Παλαμᾶ γιά τή μόρφωσή του καί τίς ἀρετές του, νά ἀνεβάσει τό ποσό τῆς ἐξαγορᾶς σέ ἀνέφικτα ὕψη³².

Κατά τή διάρκεια τῆς περιοδείας του αὐτῆς, ὁ Παλαμᾶς συνειδητοποίησε

³⁰ Βλ. Π.Κ. Χρήστου, «Εἰσαγωγικά», εἰς Γ. Παλαμᾶ, *Συγγράμματα*, τ. Δ΄, 52· Sahas, "Palamas, Islam", 198-203. Στήν αἰχμαλωσία τοῦ Παλαμᾶ καί τῶν συνοδῶν του ἀναφέρεται καί ὁ ἀντίπαλός του Νικηφόρος Γρηγοράς, κατά τρόπο ὅμως μεροληπτικό καί κακεντρέχη. Γιά παράδειγμα, θεωρεῖ ὡς μεγάλη εὐλογία γιά τήν Αὐτοκρατορία τό ὅτι οί Τούρκοι αἰχμαλώτισαν τόν Παλαμᾶ, ἀπαλλάσσοντάς τους ἔστω γιά λίγο ἀπό τήν ἐνοχλητική, γι' αὐτόν, παρουσία του, ἐνῶ πιστεῖει πῶς μέ τήν αἰχμαλωσία αὐτή ἀποδεικνύεται θεόθεν ἡ ἁμαρτωλότητα τοῦ Παλαμᾶ. Βλ. Νικηφόρου τοῦ Γρηγορά, *Ῥωμαϊκῆς ἱστορίας βιβλίοι ΑΖ΄*, βιβλίο Γ΄, εἰς PG 148,200-201. Γιά τόν λόγο αὐτό ἡ μαρτυρία του σχετικῶς μέ τά γεγονότα, τά ὁποῖα πρόκειται κατωτέρω νά ἐξετάσουμε, λαμβάνεται περιορισμένως ὑπ' ὄψη.

³¹ Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Ἐπιστολή 1*, 7. Εἶναι χαρακτηριστικό τό γεγονός ὅτι ὁ Παλαμᾶς ὡς ὑπεύθυνος ποιμένας θεωρεῖ αὐτονόητο νά ἐνημερώσει τήν Ἐκκλησία του, ὅχι τόσο γιά ὅσα τοῦ συνέβησαν, ὅσο γιά τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖον αὐτός ὡς Ἐπίσκοπος ἐνίργησε. Γιά τόν λόγο αὐτό, ἰδίως σέ θέματα πίστεως, δίνει ἀναλυτικά ἀναφορά, ὥστε τό ποιμνίό του νά γνωρίζει τίς ἐνέργειές του καί νά ἔχει τή δυνατότητα κριτικοῦ λόγου.

³² Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Ἐπιστολή 1*, 7.

ὅτι ὁ τούρκικος ζυγὸς δὲν ἦταν ἰδιαίτερος βαρὺς³³. Βεβαίως, εἶχε γνώση τῆς τουρκικῆς ἀγριότητος κατὰ τίς πειρατικὲς ἐπιδρομὲς, τίς ἐφόδους καὶ τίς ἀλώσεις τῶν πόλεων. Ἐβλεπε ὅμως ὅτι μετὰ τὴν ἐπικράτησίν τοις οὔτε διωγμούς κατὰ τῶν Χριστιανῶν πραγματοποιοῦσαν, οὔτε τὴν πίστιν τοὺς ἔθιγαν· ἀντιθέτως, τοὺς μεταχειρίζονταν πολὺ ἀνεκτικῶς, διότι τοὺς χρειάζονταν γιὰ τίς παραγωγικὰς ἐργασίες. Δεῖγμα τῆς θρησκευτικῆς ἀνοχῆς τῶν Τούρκων εἶναι τὸ ὅτι ὅπου πῆγε ὁ Παλαμᾶς, οἱ Χριστιανοὶ εἶχαν τὴ δυνατότητα νὰ τὸν πλησιάζουν ἐλευθέρως καὶ νὰ συνομιλοῦν μαζί του³⁴.

Ταυτοχρόνως, ὁ Παλαμᾶς συνειδητοποιεῖ τὴ συντριπτικὴ ὑπεροχὴ τῶν Χριστιανῶν σέ πνευματικὸ, μορφωτικὸ καὶ πολιτιστικὸ ἐπίπεδο, καθὼς καὶ τὴν ἀδιαφορίαν τῶν Ὁσμανιδῶν Τούρκων γιὰ ὅλ' αὐτά, σέ σημεῖο ποὺ νὰ ἀναγκασθεῖ νὰ τοὺς ὀνομάσει ὡς «τοὺς πάντων βαρβάρων βαρβαρωτάτους»³⁵. Ἐξάλλου, παρατηρῶντας τὸν τρόπο ζωῆς τῶν Μουσουλμάνων στοὺς τόπους ἀπὸ τοὺς ὁποίους περνοῦσε, ἀντλεῖ πολὺτιμες γνώσεις γιὰ τὸ Ἰσλάμ καὶ τὴ βασικὴ του διδασκαλία, μὲ τὴν παρατήρησιν ὅτι οἱ Ὁσμανίδες ἦταν Ἀλεβίδες, δηλαδὴ ἀνῆκαν σέ μία αἵρεση τοῦ Ἰσλάμ, τὴν ὁποία εἶχε ἐγκαθιδρύσει ὁ γενάρχης τοὺς Ὁσμάν καὶ ἡ ὁποία συναναμίγνυε μὲ τὰ ἰσλαμικὰ στοιχεῖα, στοιχεῖα σαμανισμοῦ, σιτισμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ³⁶. Βεβαίως, πρέπει νὰ παρατηρηθεῖ ὅτι ἡ ἐμπειρία αὐτῆ τοῦ Ἀγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ δὲν ἦταν ἡ πρώτη στὴ μακρόχρονη ἐπαφὴ Ὁρθοδοξίας καὶ Ἰσλάμ. Μεγάλοι Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός³⁷, εἶχαν προηγηθεῖ στὴ γνωριμία τῆς νέας θρησκείας καὶ εἶχαν διατυπώσει κρίσεις πολὺτιμες γιὰ τοὺς ἐπιγενομένους³⁸. Ὅπωςδήποτε ὁ Παλαμᾶς, λόγῳ τῆς εὐρυμάθειάς του, θὰ εἶχε γνώση τῶν ἔργων αὐτῶν, δὲ φαίνεται ὅμως νὰ τὰ χρησιμοποιοῖ συστηματικῶς, διότι τόσο ἡ ἐπιχειρηματολογία του ὅσο καὶ ἡ κριτικὴ του στάση ἔναντι τῶν Τούρκων διαφέρουν πολὺ. Βεβαίως, καὶ πάλι πρέπει νὰ ὑπενθυμίσουμε ὅτι

³³ Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Ἐπιστολή 1*, 7-9.

³⁴ Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Ἐπιστολή 1*, 7 καὶ 9.

³⁵ Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Ἐπιστολή 1*, 3.

³⁶ Βλ. Βλάχου, «Παλαμᾶς, Ἀλεβισμός», σ. 389.

³⁷ Βλ. Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, *Διάλεξις Σαρακηνοῦ καὶ Χριστιανοῦ*, PG 96,1336-1347.

³⁸ Μία ἱστορικὴ ἀποτίμησις τῶν πρώτων ἐπαφῶν Ὁρθοδοξίας καὶ Ἰσλάμ, καθὼς καὶ μία ἀναλυτικὴ περιγραφὴ τοὺς, βλ. π.χ. στὸ Ἀλέξη Γ.Κ. Σαββίδη, *Τὸ Οἰκουμενικὸ Βυζαντινὸ Κράτος καὶ ἡ ἐμφάνισις τοῦ Ἰσλάμ (518-717)*, [σειρά: Πολιτικὴ καὶ Ἱστορία, ἀριθ. 28], Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἑστίας», Ἱ.Δ. Κολλάρου & Σίας Α.Ε., Ἀθῆνα 1990², ὅπου καὶ περαιτέρω βιβλιογραφία ἐπὶ τοῦ θέματος.

οί Ὄσμανίδες ἦσαν Ἀλεβίδες, ἐνῶ οἱ πρό τοῦ Παλαμᾶ Πατέρες φαίνεται νά εἶχαν ἐπαφές μέ τό «ὀρθόδοξο» Ἰσλάμ.

δ. *Ἡ ἀντιμετώπιση ἀπό τόν Παλαμᾶ τοῦ γεγονότος τῆς αἰχμαλωσίας του.* Μία φράση ἀπό τήν πρώτη ἐπιστολή τοῦ Παλαμᾶ πρὸς τήν Ἐκκλησία του ἀποκαλύπτει τό πῶς ἐβλεπε ὁ ἴδιος τό γεγονός τῆς αἰχμαλωσίας του. Γράφει χαρακτηριστικῶς: «Δοκεῖ γάρ μοι διὰ τῆς οἰκονομίας ταύτης φανεροῦσθαι τὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ, καὶ αὐτοῖς τοῖς πάντων βαρβάρων βαρβαρώτατοις, ὡς ἀναπολόγητοι ὧσιν ἐπὶ τοῦ μέλλοντος αὐτοῦ φρικωδεστάτου βήματος, ἐγγὺς ὄντως ἦδη»³⁹. Ἐκλαμβάνει τήν αἰχμαλωσία του ὡς εὐκαιρία ἱεραποστολῆς, προκεμένου καὶ οἱ Τοῦρκοι ἀκόμη νά γνωρίσουν τό σωτηριῶδες μήνυμα τοῦ Εὐαγγελίου. Ἀναγνωρίζει ὅμως πῶς, λόγω τοῦ θρησκευτικοῦ τους φανατισμοῦ καὶ τῆς ἀμάθειάς τους, εἶναι δύσκολο ἕως ἀδύνατο νά ἀσπασθοῦν τόν Χριστιανισμό. Παρὰ ταῦτα, αὐτός ὀφείλει νά τόν κηρύξει προκεμένου νά εἶναι ἀναπολόγητοι ἐπὶ τοῦ φοβεροῦ βήματος τοῦ Χριστοῦ, κατὰ τὴ Δευτέρα Παρουσία Του, ἡ ὁποία –κατὰ τόν Παλαμᾶ– ἦταν ἦδη ἐγγύς.

2. Γνωριμία τοῦ Παλαμᾶ μέ τόν Ὁρχάν καὶ τό περιβάλλον του

α. *Ἡ ἄφιξη στὴν Προῦσσα καὶ ἡ μετάβαση στὴν ἔπαυλη τοῦ Ὁρχάν.* Στίς 25 Ἰουνίου 1354, ὁ Παλαμᾶς καὶ ἡ λοιπὴ συνοδεία τῶν αἰχμαλώτων ἐφθασαν στὴν Προῦσσα, τόν τελευταῖο τους σταθμὸ στὴν τρίμηνη περιπλάνησή τους. Ἡ Προῦσσα ἦταν τότε ἡ ἔδρα⁴⁰ τῆς Ὁθωμανικῆς διοικήσεως, ὅπου καὶ βρίσκονταν οἱ κατοικίες τῶν ἀξιωματούχων της. Ὡς πλέον ἐπίσημοι αἰχμάλωτοι ὅμως ὁ Παλαμᾶς καὶ οἱ συνοδοὶ του μεταφέρθηκαν στὴν ἔπαυλη τοῦ ἡγεμόνα τῶν Ὄσμανιδῶν, Ὁρχάν. Ἐκεῖ ἐφθασαν μετὰ πεζοπορία δύο ἀκόμη ἡμερῶν, δηλαδή στίς 27 Ἰουνίου 1354⁴¹.

³⁹ Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Ἐπιστολὴ 1*, 3.

⁴⁰ Διστάζουμε νά χρησιμοποιήσουμε τὸν ὄρο «πρωτεύουσα», λόγω τοῦ ὅτι οἱ δομές καὶ ἡ νοοτροπία τῆς Ὁθωμανικῆς διοικήσεως, καθὼς καὶ οἱ συχνές μεταφορές τῆς ἔδρας της, πρὶν τὴν ἐγκατάστασή της στὴν Κωνσταντινούπολη, ἀποτρέπουν τὴ χρῆσι ὄρων πού ἔχουν διαφορετικὸ περιεχόμενο, νοοῦνται ἄλλοιῶς καὶ ἀνάγονται σὲ διοικητικὸ σύστημα μεταγενέστερο καὶ τελείως διαφορετικὸ τοῦ Ὁθωμανικοῦ. Γιά τὴν Ὁθωμανικὴ διοικητικὴ διάθρωση, ἀπὸ τίς ἀπαρχές της ἕως τὴν ἐγκαθίδρυση τοῦ κεμαλικοῦ κράτους στὴν Τουρκία, βλ. Kitsikis Dimitrios, *L' empire ottoman*, (σειρά: Que sais-je?), Paris 1985, passim· εἰδικῶς γιὰ τὴ διοικητικὴ διάρθρωση τοῦ πρώτου κράτους τῶν Ὄσμανιδῶν, βλ. H. Inalcik, "The Emergence of the Ottomans", στό *Cambridge History of Islam*, τ. 1, Cambridge, Cambridge Univ. Press 1970, 268-274.

⁴¹ Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Ἐπιστολὴ 1*, 12-13.

β. Ὁ *πρῶτος διάλογος τοῦ Παλαμᾶ περί Ὁρθοδοξίας καί Ἰσλάμ*⁴². Στήν ἔπαυλη τοῦ Ὁρχάν, ὁ Παλαμᾶς συνάντησε ἰδιαίτερως, ὄχι κατόπιν προσκλήσεως, ἀλλά κατόπιν βιαίας προσαγωγῆς, τόν ἐγγονό τοῦ Ὁρχάν, Ἰσμαήλ, φανατικό μουσουλμᾶνο⁴³, ὁ ὁποῖος καί ἐξ ἀφορμῆς τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς δέν κρεοφαγοῦσε, ξεκίνησε διάλογο μαζί του περί νηστείας, ὁ ὁποῖος ἐπεκτάθηκε καί στήν ἐλεημοσύνη. Στή συνέχεια ὁ διάλογος στράφηκε πρὸς τὸ πρόσωπο τὸ ὁποῖο θέσπισε τὴν ἐλεημοσύνη, ὅποτε ἀναγκαστικῶς ἔγινε ἀναφορά καί σύγκριση στὰ πρόσωπα Χριστοῦ καί Μωάμεθ. Στήν προσπάθειά του νὰ ὑποτιμῇσῃ τὸν Χριστὸ ἔναντι τοῦ Μωάμεθ, ὁ Ἰσμαήλ ἀναφέρεται στήν Σταύρωση καί τὴν Γέννησί Του ἐκ «Μαρίας τῆς Παρθένου». Ὁ Παλαμᾶς ἀπαντῶντας ὑπερασπίζεται καταλλήλως τὴν ἄσπιλο Σύλληψη τοῦ Κυρίου «ἐκ Πνεύματος Ἁγίου καί Μαρίας τῆς Παρθένου», ἐνῶ μιᾶ γιὰ τὸν Τίμιο τοῦ Κυρίου Σταυρὸ ὡς σύμβολο δόξας καί σωτηρίας. Ὁ Παλαμᾶς σημειώνει ὅτι, παρὰ τίς ἀποστομωτικές ἀπαντήσεις, ὁ Ἰσμαήλ παρέμεινε ἥρεμος, ἐνῶ ὁ διάλογος διακόπηκε βιαίως ἀπὸ μία ξαφνικὴ μπόρα, ὅποτε καί ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ὁδηγήθηκε πίσω στοὺς συναχμαλώτους του⁴⁴.

Ἀποτιμῶντας κανεῖς τὴν ἀξία τοῦ πρώτου αὐτοῦ διαλόγου, θὰ μπορούσε νὰ τὸν χαρακτηρίσει ἀναγνωριστικὸ τῶν ἐκατέρωθεν θέσεων καί μία πρώτη θεωρητικὴ συνειδητοποίηση τοῦ ἀνυπέρβατου ἀσυμπτώτου τῶν δύο θρησκειῶν.

γ. *Ἡ ἐπέμβαση τοῦ ἱατροῦ Ταρωνεῖτη*. Ἐνόσω ὁ Παλαμᾶς παρέμενε στήν ἔπαυλη τοῦ Ὁρχάν, αὐτὸς προσβλήθηκε ἀπὸ ἡπατική ἀσθένεια. Ἔτσι, προσκλήθηκε ὁ Χριστιανὸς ἱατρός Ταρωνεῖτης, ἀπὸ παλαιὰ εὐγενῆ οἰκογένεια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἀρμενικῆς καταγωγῆς⁴⁵, τὸν ὁποῖον ὁ Παλαμᾶς χαρακτηρίζει: «ἐν ἱατροῖς φιλοθεώτατόν τε ὁμοῦ καί θεοφιλέστατον»⁴⁶. Ἀπὸ αὐτόν

⁴² Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Ἐπιστολή 1*, 13-16. Ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς εἶχε τὴν εὐκαιρία νὰ διαλεχθῇ μὲ ἐκπροσώπους τοῦ Ἰσλάμ ἄλλες δύο φορές· κατὰ τὸν διάλογό του μὲ τοὺς Χιῶνες καί κατὰ τὸν διάλόγόν του μὲ τὸν Τασμάνη τῆς Νίκαιας.

⁴³ Συγκεκριμένως γιὰ τὸν Ἰσμαήλ, ὁ Παλαμᾶς γράφει: «καθάπερ λέγουσιν οἱ τοῦτον εἰδότες, οὗτός ἐστι τῶν ἀπηνῶν καί κατὰ χριστιανῶν μεμνόντων τὰ πρῶτα», (Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Ἐπιστολή 1*, 15).

⁴⁴ Δίνοντας καί μία ἀφορμὴ νὰ κατανοήσουμε τίς ὁχι καί τόσο... ἄνετες συνθήκες κρατήσεώς του, γράφει χαρακτηριστικῶς ὁ Ἅγιος: «ἐγὼ δὲ πρὸς τοὺς αἰχμαλώτους ἐπανήκω, μετ' ἐκείνων ὑπαίθριος τὸν ὑετὸν ὑφιστάμενος», (Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Ἐπιστολή 1*, 16).

⁴⁵ Βλ. Δ. Φανουργάκη, σχόλια στήν Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Ἐπιστολή 1*, 16, 129, σημ. 2.

⁴⁶ Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Ἐπιστολή 1*, 17. Ἐπίσης, βλ. Π.Κ. Χρήστου, «Εἰσαγωγικά», εἰς Γ. Παλαμᾶ, *Συγγράμματα*, τ. Δ', 56.

ὁ Ὁρχάν πληροφορεῖται ἀναλυτικῶς τὰ περὶ τὸν Ἅγιο Γρηγόριο τὸν Παλαμᾶ καὶ θαυμάζει τὴν παιδεία του. Ὁ Ταρωνεΐτης ἐπιμνησκύει τὸν διάλογο σὲ μία προσπάθεια νὰ πείσει τὸν Ὁρχάν νὰ στείλει τὸν Παλαμᾶ στὴ Νίκαια, ὅπου τὸ κλίμα ἦταν καλύτερο γιὰ τὴν κατάσταση τῆς ὑγείας του, ὅμως ἐκεῖνο πού τελικῶς καταφέρνει εἶναι νὰ προκαλέσει τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Ὁρχάν νὰ διακριβώσει, ἐάν ὁ Παλαμᾶς εἶναι ἀνώτερος ἀπὸ τοὺς δικούς του σοφούς. Ἔτσι, δίνει ἐντολή νὰ πραγματοποιηθεῖ ὁ δεύτερος αὐτὸς διάλογος στὸν ὁποῖο μετεῖχε ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, περὶ Ὁρθοδοξίας καὶ Ἰσλάμ. Ὡς «σοφούς» δὲ ἐκ μέρους τοῦ Ἰσλάμ δὲν ὀρίζει κάποιους οὐλεμάδες, ἀλλὰ τοὺς Χιόνες. Ἐπιτρέπει δὲ καὶ τὴ μεταφορὰ τοῦ Παλαμᾶ στὴ Νίκαια, μετὰ ὅμως τὴν ὁλοκλήρωση τοῦ διαλόγου⁴⁷.

3. Οἱ Χιόνες

α. *Παράθεση τῶν περὶ Χιόνων θεωρήσεων τῶν ἐρευνητῶν*⁴⁸. Ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα ἔχει καταγράψει πολλές ἀπόψεις σχετικῶς μὲ τὴν προέλευση καὶ τίς ιδιότητες τῶν Χιόνων. Καὶ τοῦτο, διότι στίς πηγές καταγράφονται μὲ ὀχι σαφῆ τρόπο. Τὸ ὄνομά τους ἐμφανίζεται μὲ τίς ἑξῆς μορφές: Χιόνιος, Χιονίδης, Χιόνας, Χίονας. Ὁ Φιλόθεος στοὺς *Ἀντιρρητικούς* του τοὺς ἀποκαλεῖ ἀπροσδιορίστως «Ἀχαμενίδας». Ἐξαιτίας αὐτῶν ὑπάρχουν πολλές ἐρμηνεῖες ὡς πρὸς τὴν ἐτυμολογία τοῦ ὀνόματος, μὴ πειστικές ὅμως, καὶ πάντως ἀνίκανες νὰ ἐπιλύσουν ὀριστικῶς τὸ πρόβλημα.

Κατὰ τὸν Γ. Ἀρνάκη, τὸ «Χιόνες» προέρχεται ἀπὸ τὸ Akhis, τουρκικὸ σωματεῖο τεχνιτῶν. Ὁ P.Wittek τὸ ἐτυμολογεῖ ἀπὸ τὸ Khodja, τὸ ὁποῖο δηλώνει τὸν μουσουλμᾶνο θεολόγο. Ὁ J. Meyendorff τὸ συνδυάζει μὲ τὸ ὄνομα τῆς ἰουδαϊκῆς συναγωγῆς τῆς Προύσσας Etz-Hayyim, ἐνῶ θεωρεῖ τοὺς Χιόνες ὡς Χριστιανούς, οἱ ὅποιοι προσχώρησαν στὸν ἰουδαϊσμό, γιὰ νὰ προσεγγίσουν

⁴⁷ Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Ἐπιστολὴ 1*, 17. Ὁ Παλαμᾶς δὲν περιγράφει περαιτέρω τὸν διάλογό του μὲ τοὺς Χιόνες. Σὲ αὐτὸν ἀναφέρεται περιληπτικῶς στὴν προηγουμένως μνημονευθεῖσα 17^η παράγραφος τῆς πρώτης Ἐπιστολῆς του πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν του. Παραπέμπει ὅμως στὴν παράγραφο αὐτὴ στίς σημειώσεις τοῦ ἱατροῦ Ταρωνεΐτη, ὁ ὁποῖος ἦταν αὐτῆκος μάρτυς τοῦ διαλόγου, καὶ μάλιστα κρατοῦσε σημειώσεις, προφανῶς γιὰ νὰ ἀναφέρει σχετικῶς στὸν ἀπόντα Ὁρχάν, τίς ὁποῖες σημειώσεις μετὰ δεύτερη ἐπεξεργασία ἔθεσε στὴ διάθεση τοῦ Παλαμᾶ. Ἔτσι, κύρια πηγὴ τῶν πληροφοριῶν μας περὶ τοῦ διαλόγου ἀποτελοῦν οἱ σημειώσεις τοῦ ἱατροῦ Ταρωνεΐτη στίς δύο τοὺς μορφές, συνεπτυγμένη καὶ ἀνεπτυγμένη. Βλ. κατωτέρω κεφ. 2, ἐν. 1, § β.

⁴⁸ Βλ. Π.Κ. Χρήστου, «Εἰσαγωγικά», εἰς Γ. Παλαμᾶ, *Συγγράμματα*, τ. Δ΄, 57-63, ὅπου περαιτέρω βιβλιογραφικὲς παραπομπές καὶ Βλάχου, «Παλαμᾶς, Ἀλεβισμός», 390/391 καὶ Sahas, «Palamas, Islam», 203/204.

τούς κατακτητές τους και νά ἀποφύγουν διώξεις. Ὁ G.M. Prohoron πιστεύει ὅτι οἱ Χιόνες ἀνῆκαν στὸν καραϊτικό κλάδο τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, γι' αὐτό καί ἐτυμολογεῖ τὸ ὄνομά τους ὡς παραφθορά τοῦ ὀνόματος Abele-Siygon. Ἡ A. Philippiades-Braat ἐπιμένει ὅτι ἡ ρίζα τῆς λέξεως πρέπει νά ἀναζητηθεῖ στὴν περσική λέξη akhond, ἡ ὁποία σημαίνει τὸν διδάσκαλο τῆς θεολογίας, ἐνῶ θεωρῶντας ὡς ἀνεπαρκῆ τὴν παραπάνω θεώρηση τοῦ J. Meyendorff, πιστεύει πὺς οἱ Χιόνες ἦταν πρῶν Χριστιανοί, οἱ ὁποῖοι προσχώρησαν ὄχι στὸν Ἰουδαϊσμό, ἀλλὰ στὸν ἰσλαμισμό. Τέλος, ὁ M. Jugie σχημάτισε τὴ γνώμη ὅτι οἱ Χιόνες εἶναι πρῶν Ἰουδαῖοι, οἱ ὁποῖοι ἀσπάσθηκαν τὸ Ἰσλάμ, ἀποψη τὴν ὁποία ἀποδέχεται καί ὁ Σπύρος Βρυώνης.

Ὡς γενικό συμπέρασμα ἀπὸ τὶς ἀνωτέρω ἀπόψεις μπορεῖ νά συναχθεῖ τὸ ὅτι ἡ ρίζα τοῦ ὀνόματος τῶν Χιόνων ἀναζητεῖται στὴν ἀραβική, περσική ἢ τουρκική γλῶσσα, ἐνῶ φαίνεται νά κινοῦνται μεταξύ Χριστιανισμοῦ, Ἰουδαϊσμοῦ καὶ Μωαμεθανισμοῦ, χωρὶς νά διευκρινίζεται κατηγορηματικῶς ἡ προέλευσή τους καὶ ἡ κατάστασή τους κατὰ τὸν χρόνον διεξαγωγῆς τοῦ διαλόγου.

β. *Ἡ ἄποψη τοῦ Ἀγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ γιὰ τοὺς Χιόνες.* Ἡ γνώμη τοῦ Ἀγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ γιὰ τοὺς Χιόνες δέν σώζεται ἀμέσως, ἀλλ' ἐμμέσως. Αὐτὸ τὸ λέμε, διότι στὰ κείμενά του δέν διευκρινίζεται τὸ τί τοὺς θεωρεῖ· καταγράφεται μόνον ἓνας ἀξιολογικός χαρακτηρισμός γι' αὐτοὺς στὴν ἐπιστολὴ «πρὸς τὴν ἑαυτοῦ Ἐκκλησίαν», ὅπου ὁ Παλαμᾶς γράφει χαρακτηριστικῶς: «(ὁ ἀμνηρᾶς) παραυτὰ (sic) πέμπει μεταστελλόμενος τοὺς Χιόνας, ἀνθρώπους μηδὲν ἄλλο μελετήσαντας καὶ παρὰ τοῦ Σατανᾶ διδαχθέντας ἢ βλασφημίαν καὶ ἀνασχυντίαν εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, τὸν τοῦ Θεοῦ υἱόν»⁴⁹. Ἀπὸ τὸν χαρακτηρισμὸ αὐτὸ θά μπορούσε κανεὶς νά συναγάγει μία διάθεση τοῦ Ἀγίου νά διαφοροποιήσει τοὺς Χιόνες ἀπὸ τοὺς μουσουλμάνους. Μᾶλλον ἀνιχνεύεται ἡ γνώμη του ὅτι οἱ Χιόνες ἐνεργοῦν ὡς ἰδιαίτερη ὁμάδα, μὴ ταυτιζόμενη στίς θρησκευτικές της πεποιθήσεις μέ τοὺς λοιποὺς μουσουλμάνους, ἡ ὁποία ὅμως χρησιμοποιεῖται στὸν διάλογο μέ τοὺς Χριστιανούς, προφανῶς λόγω τοῦ μορφωτικοῦ ἐπιπέδου, σαφῶς ἀνώτερου τῶν λοιπῶν μουσουλμάνων. Ἀπὸ τὸν χαρακτηρισμὸ αὐτὸ δέν μπορούμε νά συναγάγουμε ὡς τί ἀκριβῶς θεωρεῖ ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς τοὺς Χιόνες.

Ὑπάρχει ἄλλη μία φράση, ἡ ὁποία ἀποδίδεται στὸν Ἅγιο Γρηγόριον τὸν Παλαμᾶ, καταγράφεται ὅμως στή «Διάλεξη», ἡ ὁποία δέν εἶναι ἔργο τοῦ ἴδιου

⁴⁹ Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Ἐπιστολὴ 1*, 17.

τοῦ Ἁγίου, ἀλλὰ τοῦ ἱατροῦ Ταρωνεῖτη. Βεβαίως, ὁ Ταρωνεῖτης κρατοῦσε σημειώσεις γιὰ τὸ τί ἐλέχθη στὸν διάλογο ἐκεῖνο, δὲν παύουν ὅμως νὰ ἐγείρονται ἐπιφυλάξεις γιὰ τὴν ἱκανότητά του νὰ ἀποδίδει πιστῶς τὰ ὅσα ἐλέχθησαν, ἢ καὶ ἀμφιβολίες ἀκόμη, γιὰ τὴν ἀκριβή καταγραφὴ τῶν λόγων τῶν ἐμπλακέντων μερῶν. Γεγονὸς πάντως εἶναι ὅτι κανεὶς ἀπὸ τοὺς ἐρευνητὲς μέχρι σήμερα δὲν ἀμφισβήτησε τὴν ἀξία τῶν σημειώσεων τοῦ Ταρωνεῖτη, ὁ δὲ Παλαμᾶς παραπέμπει καὶ συνιστᾷ τὸ κείμενό του ἀνεπιφυλάκτως⁵⁰.

Ἡ ἐπίμαχη φράση ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ Ταρωνεῖτη, ἡ ὁποία ἀποδίδεται στὸν Ἅγιο Γρηγόριο τὸν Παλαμᾶ, εἶναι ἡ ἐξῆς: «(...) οὐ πρὸς τοὺς Χιόνους ἀπολογούμενος· οὗτοι γὰρ καὶ ἀφ' ὧν ἤκουσα πρότερον περὶ αὐτῶν καὶ ἀφ' ὧν νῦν λέγουσιν Ἑβραῖοι ὄντες ἀναφαίνονται, ἀλλ' οὐ Τοῦρκοι· ἐμοὶ δὲ νῦν οὐ πρὸς Ἑβραίους ὁ λόγος»⁵¹. Ἔτσι, σαφῶς, μὲ διπλὴ χρῆση τοῦ χαρακτηρισμοῦ «Ἑβραῖοι», ὁ Παλαμᾶς ἀποδέχεται τοὺς Χιόνους ὡς ἰουδαῖζοντες καὶ ὄχι ὡς «καθαρόαιμους» μουσουλμάνους, στηριζόμενος τόσο σὲ πληροφορίες γι' αὐτοὺς («ἀφ' ὧν ἤκουσα πρότερον περὶ αὐτῶν»), ὅσο καὶ στὴν προσωπικὴ του διαπίστωση («ἀφ' ὧν νῦν λέγουσιν»). Ἡ παραπάνω θεώρηση εἶναι ἀρκετὰ σημαντικὴ, καθὼς ἀποτελεῖ καταγραφὴ τῆς γνώμης τῶν συγχρόνων τους γιὰ τοὺς Χιόνους, πράγμα πού στή μεθοδολογία τῆς ἔρευνας συνιστᾷ τεκμήριο – μαχητὸ βεβαίως, ἀλλὰ πάντως τεκμήριο.

γ. *Ἡ προσωπικὴ μας γνώμη περὶ τῶν Χιόνων*. Ἀναφερόμενος κανεὶς στοὺς Χιόνους καὶ προσπαθώντας νὰ προσδιορίσει τὴν ταυτότητά τους, πρέπει νὰ ἔχει κατὰ νοῦ ὅσα μποροῦν νὰ συναχθοῦν γι' αὐτοὺς ἀπὸ τίς πηγές. Κατ' ἀρχὴν ἀπὸ τίς πηγές δὲν συνάγεται ἡ ἀνάγκη νὰ ἀναζητήσουμε τὴ ρίζα τοῦ ὀνόματός τους σὲ ἄλλη γλῶσσα, ἐκτός τῆς ἐλληνικῆς. Ἐξάλλου, τὸ ὄνομα αὐτὸ δὲν συναντᾶται ὑπὸ ὁποιαδήποτε μορφή σὲ μὴ ἐλληνικὴ πηγή. Τὸ ὄνομα αὐτὸ, ὑπὸ διάφορες παραλλαγές (Χιόνιος, Χιονιάδης κ.λπ.) ὑπάρχει ὡς ἐπώνυμο καὶ σήμερα. Δεύτερον, οἱ Χιόνους στὸν διάλόγόν τους μὲ τὸν Παλαμᾶ συνομιλοῦν ἀπευθείας μαζί του, χωρὶς τὴν παρέμβαση διερμηνέως, συνεπῶς καταλαβαίνουν καὶ ὁμιλοῦν ἐλληνικά⁵².

⁵⁰ “(...) ἅπερ ἐλαλήθη καὶ ἐτελέσθη, παρὼν ὁ Ταρωνεῖτης, αὐτόπτης τε καὶ αὐτίκοος ὢν, ἐγγράφως ὑπεσημνίνατο, παρ' οὗ καὶ ταῦτα διαδοθέντα διελθεῖν καὶ μαθεῖν ἔνεστι τοῖς βουλομένοις”, (Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Ἐπιστολή 1*, 17).

⁵¹ Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλεξις 4*.

⁵² Ἐάν παρενέβαινε διερμηνέας, θὰ σημειωνόταν ἡ παρουσία του στὴν ἀναλυτικὴ περιγραφὴ τοῦ διαλόγου ἀπὸ τὸν Ταρωνεῖτη. Στὴν ἀντίστοιχη περίπτωση κατὰ τὴ διεξαγωγὴ τοῦ τρίτου διαλόγου τοῦ Παλαμᾶ περὶ Ὁρθοδοξίας καὶ Ἰσλάμ, μὲ τὸν τασιμάνη τῆς Νίκαιας, ἀναφέρεται ρητῶς ἡ χρῆσις διερμηνέως, ἐνῶ ὁ Παλαμᾶς γράφει χαρακτηριστικῶς: «Ἡρόκλῃ οὖν ἔκει καθεζόμε-

Από τὰ δύο ἀνωτέρω στοιχεῖα καταλαβαίνουμε ὅτι δέν ἦσαν ἐπὶ λυδές, ὅπως οἱ Τούρκοι, ἀλλὰ γηγενεῖς, φορεῖς τοῦ προγενέστερου τῶν Τούρκων βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ, οἱ ὅποιοι προσαρμόσθηκαν στὰ νέα δεδομένα. Δέν μποροῦμε ὅμως νά συναγάγουμε ὅτι ἦσαν καί ἐλληνικῆς καταγωγῆς, λόγω τῶν κατωτέρω στοιχείων.

Οἱ Χιόνες διαφοροποιοῦνται ὡς ὁμάδα ἀπὸ τῆ συμπεριφορά τοῦ λοιποῦ ἐλληνικοῦ πληθυσμοῦ, ὁ ὁποῖος παραμένει πιστός στὴν πατρῶα εὐσέβεια καὶ δέν ἐξιλαμίζεται.

Ὑπάρχουν πηγαῖες ἀναφορές τῆς ἴδιας περιόδου γιὰ κάποιον Χιόνιο⁵³ στὴ Θεσσαλονίκη, ὁ ὁποῖος συστηματικῶς ὑπερασπιζόταν ὡς συνήγορος στίς ὑποθέσεις τοὺς τοὺς Ἰουδαίους τῆς πόλεως. Μάλιστα, ἐπειδὴ φέρεται ὅτι δίδασκε κιόλας, καὶ μᾶλλον «τὰ τῶν Ἰουδαίων ἐφρόνει», καλεῖται ἀπὸ τοὺς δικαστὲς τῆς πόλεως νά δώσει διευκρινίσεις «περὶ τῶν αὐτοῦ διδασκάλων καὶ μαθητῶν»⁵⁴. Ὁ ἴδιος ἀναφέρεται καὶ ὡς ἀρχηγὸς οἰκογενείας μέ τὸ ἴδιο ὄνομα. Ἐπομένως, μποροῦμε νά συμπεράνουμε ὅτι ὁ Χιόνιος τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἡ οἰκογένειά του εἶχαν ἀγαθὲς καὶ πολλὰς σχέσεις μέ τοὺς Ἰουδαίους, ἐνῶ μποροῦμε νά υποθέσουμε ὅτι πιθανόν νά ἦταν καὶ κρυπτοῦδοι, οἱ ὁποῖοι γιὰ λόγους ἐπιβίωσης προσαρμόσθηκαν στὸ χριστιανικὸ περιβάλλον τῆς πόλεως.

Κρατώντας τὸ ἀνωτέρω προηγούμενο, καὶ μέ βάση τὸ γεγονὸς ὅτι θά μπορούσαμε νά θεωρήσουμε τοὺς Χιόνες, ὄχι ὡς ὁμάδα ἀλλὰ ὡς οἰκογένεια, θά μπορούσαμε βασιμῶς νά υποθέσουμε ὅτι, ὅπως ἡ ἀντίστοιχη συγγενική τους οἰκογένεια στὴν Θεσσαλονίκη προσαρμόσθηκε στὸ χριστιανικὸ περιβάλλον τῆς πόλεως, κατὰ παρόμοιο τρόπο καὶ αὐτοὶ τῆς Προύσας προσαρμόσθηκαν στὸ ἰσλαμικὸ περιβάλλον, χωρὶς νά ἀπολέσουν τὴν Ἰουδαϊκή τους συνείδηση, καλύπτοντας κάτω ἀπὸ τὸν ἰσλαμικὸ μανδύα τίς πραγματικὲς τους θρησκευτικὲς πεποιθήσεις.

Ἡ ὑπόθεσή μας ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ τὸ ὅτι κατὰ τὴ διεξαγωγή τοῦ διαλόγου οἱ Χιόνες δέν χρησιμοποιοῦν στὴν ἐπιχειρηματολογία τους θέσεις τοῦ σουνιτικοῦ Ἰσλάμ, ἀλλὰ ἐπιμένουν στὴ χρήση τοῦ Μωσαϊκοῦ Δεκαλόγου ὡς κοινῆς βάσεως συζητήσεως τῶν τριῶν μεγάλων θρησκειῶν τῆς περιοχῆς καὶ ὡς *modus*

vos εἴ τις εἶδεναι ἔχει ἀμφοτέρων τῶν διαλέκτων ὧν ἐδεόμην. Ἐπεὶ οὖν παρῆν, ἤξιωσα τοῦτον ὡς ἀπ' ἐμοῦ τοῖς Τούρκοις εἰπεῖν (...)» (Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Ἐπιστολὴ 1*, 22).

⁵³ Βλ. Μ. Miklosich - J. Müller, *Acta et Diplomata graeca medii aevi sacra et profana*, Vindibonae, 1 (1860), 175.

⁵⁴ Βλ. Μ. Miklosich - J. Müller, *Acta et Diplomata graeca medii aevi sacra et profana*, Vindibonae, 1 (1860), 175.

vivendi τῶν πιστῶν τους. Αυτό αποδεικνύει καί τίς ἰουδαϊκές τους ἀποκλίσεις, καθὼς καί μία ἀδιανόητη γιά τό πνεῦμα τοῦ Ἰσλάμ ὑποχωρητικότητα σέ θέματα πίστεως.

Ἐπάρχει ἀκόμη ἓνα στοιχεῖο γιά τούς Χιόνες, τό ὁποῖο ἀναφέρει ὁ Ταρωνεΐτης, καί τό ὁποῖο προξενεῖ ἀπορίες. Οἱ Χιόνες θεωροῦνται ἀπολύτως ἀρμόδιοι ἀπό τόν ἐμίρη Ὁρχάν νά ὁμιλήσουν περὶ θεολογικῶν θεμάτων· παρά ταῦτα, μόλις τούς ἀνακοινώνεται ὅτι θά διεξαγάγουν διάλογο περὶ Ὁρθοδόξιας καί Ἰσλάμ μέ τόν Ἅγιο Γρηγόριο τόν Παλαμᾶ, ὑπεκφεύγουν σέ βαθμό πού νά δημιουργεῖ ὑπόνοιες⁵⁵. Στήν ἀρχή προσπαθοῦν νά ἀποφύγουν τόν διάλογο, παρακαλῶντας ἀκόμη καί γιά τή μεσολάβηση τοῦ Παλαμᾶ στόν Ὁρχάν, ὥστε νά τόν ἀκυρώσει. Ὄταν δέ καταλαβαίνουν ὅτι κάτι τέτοιο εἶναι ἀδύνατο, παρακαλοῦν τουλάχιστον νά μὴ διεξαχθεῖ ὁ διάλογος παρουσία τοῦ Ὁρχάν, πράγμα τό ὁποῖο τελικῶς ἐπιτυχάνουν. Ἔτσι, ὡς παρατηρητῆς τοῦ Ὁρχάν στόν διάλογο ὀρίζεται ὁ στρατηγός «Παλαπᾶνος»⁵⁶. Τά παραπάνω δέν τούς ἐμφανίζουν ὡς καί τόσο θερμούς ὑποστηρικτές τῶν θρησκευτικῶν δοξασιῶν τοῦ Ἰσλάμ, ἐπομένως ἐνισχύουν τήν ὑποψία ὅτι δέν ἦταν.

Τελικῶς, κατὰ τή διάρκεια τοῦ διαλόγου συμπεριφέρονται στόν Παλαμᾶ κατὰ τρόπο ἥκιστα διαλεκτικό, διακόπτοντάς τον πολλές φορές, ἐνῶ καθὼς ἔφευγαν ντροπιασμένοι ἀπό τίς ἀποστομωτικές ἀπαντήσεις του, ἓνας ἀπό αὐτούς τόν κτυπᾷ στό πρόσωπο παρουσία τοῦ ἐκπροσώπου τοῦ Ὁρχάν, γεγονός πού συνιστᾷ μεγάλη ἀσέβεια, κατὰ τήν ἥθη τῆς ἐποχῆς⁵⁷, καί κατὰ τήν μαρτυρία τοῦ Ταρωνεΐτη, ἀναφέρθηκε στόν Ὁρχάν γιά τήν ἐπιβολή τῆς ἀνάλογης ποινῆς. Τά παραπάνω σαφῶς ὑπενθυμίζουν ἰουδαϊκή χάβρα.

Συμπερασματικῶς, μποροῦμε νά θεωρήσουμε τούς Χιόνες ὡς οἰκογένεια ἐξ ἰουδαίων μουσουλμάνων, οἱ ὁποῖοι γιά λόγους καιροσκοτισμοῦ παρουσιάζονται μέ τό θρησκευτικό ἔνδυμα τοῦ Ἰσλάμ, καί μάλιστα ὡς διδάσκαλοι αὐτοῦ, χωρίς ὅμως νά ἀρίστανται τῶν ἰουδαϊκῶν τους δοξασιῶν καί πεποιθήσεων. Ἔτσι, ἀποδεχόμενοι τή θεώρηση τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ γι' αὐτούς, συντάσσόμαστε μέ τήν ἀνωτέρω ἀναφερομένη γνώμη τῶν Μ. Jugie καί Σπ. Βρυώνη, μέ ἐπιπλέον ὅμως ἐπιχειρήματα.

⁵⁵ Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλεξις* 1.

⁵⁶ Πρόκειται γιά τόν στρατηγό Μπαλαμπαντίς, ὁ ὁποῖος κατόρθωσε νά κυριεύσει τήν Προῦσα καί θεωρεῖται ἓνας ἀπό τούς σημαντικότερους ἄρχοντες τοῦ πρώτου κράτους τῶν Ὁσμανιδῶν Τούρκων. Βλ. Βλάχου, «Παλαμᾶς, Ἀλεβισμός», 391· Sahas, "Palamas, Islam", 204/205.

⁵⁷ Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλεξις* 16.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

«Εἰς τὸ διαλεχθῆναι»

1. Πραγματολογικά στοιχεία τοῦ κειμένου

α. *Τόπος καὶ χρόνος συγγραφῆς*. Εἶπαμε ἀνωτέρω⁵⁸ ὅτι ὁ Παλαμᾶς ἔφθασε στὴν ἔπαυλη τοῦ Ὁρχάν στίς 27 Ἰουνίου 1354. Κατὰ τὴν πρώτη ἐπιστολή⁵⁹ του ὅμως, ἦδη τὸ ἀπόγευμα τῆς ἡμέρας κατὰ τὴν ὁποία ἀφίχθησαν στὴν ἔπαυλη, εἶχε τὸν πρῶτο διάλογο μὲ τὸν Ἰσμαῖλ, ἐγγονό τοῦ Ὁρχάν. Στὴν συνέχεια μεσολαβοῦν ἡ ἡπατική ἀσθένεια τοῦ ἡγεμόνα, ἡ ἄφιξη τοῦ Ταρωνεῖτη, ἡ συζήτησή του μὲ τὸν Ὁρχάν περὶ Παλαμᾶ καὶ ἡ ἀπόφασις νὰ πραγματοποιηθεῖ ὁ διάλογος τοῦ Παλαμᾶ μὲ τοὺς Χιόνες. Ἐπίσης, οἱ προσπάθειες τῶν Χιόνων νὰ ἀποφύγουν τὸν διάλογο, καθὼς καὶ ἡ διαπραγματεύσιμη τῶν ὁρῶν διεξαγωγῆς του. Ἐάν ὑπολογίσουμε ἓνα εὐλόγο χρονικὸ διάστημα, μέσα στὸ ὁποῖο συνέβησαν ὅλα τὰ παραπάνω, μποροῦμε βασίμως νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὁ διάλογος πραγματοποιήθηκε τὶς πρῶτες ἡμέρες τοῦ Ἰουλίου 1354. Συμπερασματικῶς, τόπος διεξαγωγῆς τοῦ διαλόγου εἶναι ἡ ἔπαυλη τοῦ Ὁρχάν, σὲ ἀπόστασις δύο ἡμερῶν πορείας ἀπὸ τὴν Προῦσσα⁶⁰, καὶ χρόνος πραγματοποίησέος του, οἱ πρῶτες ἡμέρες τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1354.

β. *Συγγραφέας*. Συγγραφέας τοῦ κειμένου εἶναι ὁ ἱατρός Ταρωνεῖτης. Τοῦτο μαρτυρεῖται τόσο ἀπὸ μία σχετικὴ φράσις τοῦ Ἀγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ στὴν πρώτη του ἐπιστολή⁶¹, ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν ἐπικεφαλίδα τοῦ διαλόγου (χειρόγραφη παράδοσις), ἡ ὁποία ἔχει ὡς ἑξῆς: «Διάλεξις πρὸς τοὺς ἀθέους Χιόνας συγγραφείσα παρὰ ἱατροῦ τοῦ Ταρωνεῖτου, παρόντος κα (sic) αὐτῆς γεινόμενος τοῦ Παλαμᾶ μετὰ τῶν Ἰσμαηλιτῶν ὅτε αἰχμάλωτος ἐγένετο περὶ πίστεως τίνες ἂν εἶεν περὶ τὸ θεῖον εὐσεβέστεροι... ἀθέους»⁶². Ἡ ἐπι-

⁵⁸ Βλ. ἀνωτέρω, κεφ. 1, ἐν. 2, § α.

⁵⁹ Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Ἐπιστολή 1*, 13.

⁶⁰ Στὸ περιθώριο τοῦ φ. 205^v τοῦ κώδ. Μετοχίου Παναγίου Τάφου Κωνσταντινουπόλεως 46 (χρονολογούμενου σὺν ἰδ. -ιε' αἰῶνα), ἀναγράφεται ἡ πληροφορία ὅτι ἡ ἔπαυλη βρισκόταν σὺν χωρίῳ Μαλεγινᾶ· πρβλ. Β.Δ. Φανουργάκη, σχόλια στὴν Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Ἐπιστολή 1*, 13, 127, σημ. 3. Ἡ πληροφορία ὅμως αὐτὴ σώζεται μόνο στὸν ἓνα ἀπὸ τοὺς ἐννέα κώδικες ποὺ καταγράφουν τὸ κείμενο τῆς «Διαλέξεως» καί, συνεπῶς, δὲν μπορεῖ νὰ διασταυρωθεῖ.

⁶¹ «(...) ἅπερ ἐλαλήθη καὶ ἐτελέσθη, παρὼν ὁ Ταρωνεῖτης, αὐτόπτης τε καὶ αὐτίκοις ὢν, ἐγγράφως ὑπεσημῖναιτο, παρ' οὗ καὶ ταῦτα διαδοθέντα διελθεῖν καὶ μαθεῖν ἔνεστι τοῖς βουλομένοις», (Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Ἐπιστολή 1*, 17). Πρβλ. ἀνωτέρω σημ. 42.

⁶² Μὲ ἐλάχιστες παραλλαγές μᾶς παραδίδεται μὲ τὴν ἴδια μορφή σὲ ὅλους τοὺς κώδικες κα-

κεφαλίδα τέθηκε μεταγενεστέρως από κάποιον τρίτον, ο οποίος μᾶς εἶναι βεβαίως ἄγνωστος, πάντως προσθέτει τὴν μαρτυρία του, ἂν ὅχι ὡς σύγχρονος, τουλάχιστον ὡς ἀμέσως ἐπιγενόμενος, πληροφορημένος γιὰ τὸν διάλογο⁶³. Ὡς σύγχρονος ἐπίσης, καταθέτει τὴν μαρτυρία του καὶ ὁ Ἅγιος Φιλόθεος ὁ Κόκκινος ὅταν γράφει γιὰ τὸ κείμενο τῆς «Διαλέξεως» πὺς ὁ Ταρωνεΐτης «γράφας ἐκεῖθεν ἀπέστειλε τοῖς ἐν Βυζαντίῳ»⁶⁴.

γ. *Μορφές τοῦ κειμένου*. Τὸ κείμενο μᾶς σώζεται σέ δύο μορφές⁶⁵, συνεπτυγμένη⁶⁶ καὶ ἐκτεταμένη. Ἡ μεταξὺ τους διαφορὰ ἐγκείται στό ὅτι στή συνεπτυγμένη μορφὴ –ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὰ δύο τρίτα (2/3) σέ ἔκταση τῆς ἐκτεταμένης– ὑπάρχουν μόνο τὰ διαλογικὰ μέρη, ἐνῶ στήν ἐκτεταμένη παρατίθενται καὶ περιγραφές τῶν ὧσων συνέβησαν καὶ ἀναλύεται τὸ κλίμα τοῦ διαλόγου.

Ὁ Ταρωνεΐτης φέρεται ὡς ὁ συντάκτης καὶ τῶν δύο μορφῶν τοῦ κειμένου⁶⁷. Ὡς λόγος ὑπάρξεως δύο μορφῶν φέρεται τὸ ὅτι ἡ μὲν βραχεία ἀποτελεῖ τίς συντομογραφικές σημειώσεις τοῦ Ταρωνεΐτη κατὰ τὴ στιγμὴ τοῦ διαλόγου, ἐνῶ ἡ ἐκτενὴς τὸ τελικὸ κείμενο, τὸ ὁποῖο χρησιμοποίησε ὁ Ταρωνεΐτης ὡς ἀναφορὰ πρὸς τὸν Ὁρχάν, ἀλλὰ καὶ τὸν Παλαμᾶ, πρὸς ἐνημέρωση τῆς

ταγραφῆς τοῦ κειμένου. Βλ. Β.Δ. Φανουργάκη, κριτικὸ ὑπόμνημα στὴ Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Ἐπιστολή 1*, ἐπικεφαλίδα, 148.

⁶³ Ὁ Β.Δ. Φανουργάκης θεωρεῖ ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Ταρωνεΐτης συνέταξε τὴν ἐπικεφαλίδα καὶ ἔθεσε τὸ ὄνομά του, χωρὶς ὅμως ἐπιχειρήματα ὑπὲρ τῆς ἀπόψεώς του αὐτῆς. Ἀπλῶς ἀναφέρει ὅτι κάτι τέτοιο εἶναι «εὐλόγο»· βλ. Β.Δ. Φανουργάκη, «Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Διάλεξιν Παλαμᾶ πρὸς Χιόνας», στὸ Π.Κ. Χρήστου, *Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, Συγγράμματα*, 115. Κατὰ τὴν προσωπικὴ μας ἄποψη, ἰδίως ἐπειδὴ στὰ χειρόγραφα οἱ ἐπικεφαλίδες τῶν κειμένων τίθενται ἀπὸ κάποιο γραφέα ἐπιφορτισμένο μὲ τὴν ταξινόμησι τῶν περιεχομένων τοῦ χειρογράφου, καλὸν εἶναι νὰ θεωρήσουμε τὴν ἐπικεφαλίδα ὡς προστεθεῖσα ἀπὸ κάποιο τρίτο κι ὄχι ἀπὸ τὸν Ταρωνεΐτη.

⁶⁴ Φιλοθέου, *Β. Παλαμᾶ* 8, 25.

⁶⁵ Στὴν κριτικὴ ἔκδοσι τῆς «Διαλέξεως» ἀπὸ τὸν Β.Δ. Φανουργάκη στὸ Π.Κ. Χρήστου, *Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, Συγγράμματα*, 148-165, οἱ δύο μορφές τοῦ κειμένου παρατίθενται σέ δύο παράλλες στίλβες, ὅπου ἀντιπαραβάλλονται τὰ ὅμοια τμήματα.

⁶⁶ Τὴ συνεπτυγμένη μορφὴ διασώζει μόνον ὁ κώδικας Οὐνιάλας 28 (τοῦ 15 αἰῶνα) στὰ φφ. 453^v-454^r.

⁶⁷ Ἡ μὲν ἀπὸ τοὺς ἐρευνήτες πού διαφωνεῖ, εἶναι ἡ Α. Philippidis Braat, ἡ ὁποία θεωρεῖ πὺς ὁ Ταρωνεΐτης συνέταξε τὴ συνεπτυγμένη μορφὴ τοῦ κειμένου, ἐνῶ ὁ Παλαμᾶς τὴν ἀνεπτυγμένη, στὴν ὁποία προσέθεσε τίς δικές του παρατηρήσεις γιὰ τὸν διάλογο. Τὴν ἄποψή της ἀντικρούει ὁ Β.Δ. Φανουργάκης μὲ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι «ὁ Παλαμᾶς δὲν ἦτο ἐξ ἐκείνων οἱ ὁποῖοι ἐνασμενίζονταν εἰς διασκευὴν ξένων γραμματειακῶν προϊόντων, ἀλλὰ καὶ διότι τὰ στοιχεῖα διαφοροποιήσεως μεταξὺ ἐκτενοῦς καὶ βραχείας παραλλαγῆς εἶναι ἀνάρροστα διὰ τὸν μητροπολίτην Θεσσαλονίκης», (Β.Δ. Φανουργάκη, «Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Διάλεξιν Παλαμᾶ πρὸς Χιόνας», στὸ Π.Κ. Χρήστου, *Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, Συγγράμματα*, 115).

Ἐκκλησίας τῶν Θεσσαλονικέων⁶⁸. Ἐξ αὐτοῦ κατανοοῦμε ὅτι ἡ συντετμημένη μορφή τοῦ διαλόγου εἶναι καί ἡ παλαιότερη.

δ. *Ἡ σκοπιμότητα τῆς ὑπάρξεως τῶν δύο μορφῶν*. Οὐσιαστικῶς σπὴν ἐκτεταμένη μορφή δέν ἀλλάσσουν τὰ διαλογικά μέρη. Ἐκεῖνο τό ὁποῖο συμβαίνει εἶναι ὅτι προστίθενται τὰ πραγματικά περιστατικά τοῦ διαλόγου, δηλαδή τό ὅτι ὁ διάλογος προγραμματίσθηκε ἀπό τόν «ἀμηνῶν», ὅτι οἱ Χιόνες ἤθελαν νά τόν ἀποφύγουν ἀλλά τελικῶς δέχθηκαν νά συμμετάσχουν χωρίς τήν παρουσία τοῦ Ὁρχάν, μέ παρόντα ὅμως τόν «Παλαπᾶνον», καί ὅτι οἱ Χιόνες δέν σεβάσθηκαν τόν Παλαμᾶ, ἐνῶ ἕνας ἀπό αὐτούς τόν προσπλάκισε. Ἐπίσης, ὁ Ταρωνεΐτης σπὴν ἐκτεταμένη μορφή προσθέτει τό σύνθηδες ἐγκώμιο τοῦ ἡγεμόνος, ἐνῶ προσπαθεῖ νά διαφοροποιήσει τοὺς Χιόνες καί τήν ἄσχημη συμπεριφορὰ τους ἀπό τοὺς λοιποὺς Τούρκους, τοὺς ὁποίους παρουσιάζει θετικῶς· εἶναι προφανές ὅτι τὰ δύο τελευταῖα αὐτά στοιχεῖα προστέθηκαν ἐν ὄψει τοῦ ὅτι οἱ σημειώσεις θά ἀναγινώσκονταν ἀργά ἢ γρήγορα ἀπό τόν Ὁρχάν, ἐναντι τοῦ ὁποίου ὁ Ταρωνεΐτης ἤθελε νά εἶναι πλήρως καλυμμένος⁶⁹. Ἡ παρατήρηση αὐτή δέν ἰσχύει γιὰ τὰ σημεῖα ἐκεῖνα τοῦ διαλόγου αὐτοῦ καθ' αὐτόν, ὅπου διατυπώνονται εὐνοϊκές κρίσεις γιὰ τοὺς Τούρκους ἢ γίνεται εὐγενική μνεία τῆς θρησκείας τους⁷⁰. Συμπερασματικῶς πρέπει νά ποῦμε ὅτι ἡ ἐκτεταμένη μορφή τοῦ κειμένου ἀποτελέσσει τήν καθαρογραφὴ τῶν σημειώσεων, τοῦ συντετμημένου δηλαδή κειμένου, καί χρησίμευσε ὡς ἐπίσημη ἀναφορὰ τοῦ Ταρωνεΐτη τόσο πρὸς τόν Ὁρχάν, ὅσο καί πρὸς τόν Παλαμᾶ καί τήν Ἐκκλησία του, γιὰ τὰ περὶ τόν διάλογο.

2. Μεθοδολογία τοῦ διαλόγου

α. *Τό ὕφος τοῦ Ἀγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ*. Ἀποτιμῶντας κανεῖς συνολικῶς τή στάση τοῦ Ἀγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, τόσο ἀπό τὰ ὅσα εἶπε, ὅσο καί ἀπό τή γενικότερη συμπεριφορὰ του, ὅπως τήν καταγράφει ὁ Ταρωνεΐτης, διαπιστώνει ὅτι ὁ Ἅγιος εἶναι σαφής καί σταθερός στίς θέσεις του, χωρίς τήν παραμικρὴ παραχώρηση ἢ ἔχνος μικροπολιτικῆς σκοπιμότητας, ἀλλὰ ταυτοχρόνως εἶναι εὐγενικός, γλυκὺς καί ἀνεκτικὸς στίς ποικίλες ἀντιδράσεις τῶν

⁶⁸ Βλ. Β.Δ. Φανουργάκη, «Εἰσαγωγή εἰς τὴν Διάλεξιν Παλαμᾶ πρὸς Χιόνας», στό Π.Κ. Χρήστου, *Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, Συγγράμματα*, 114-116.

⁶⁹ Γιὰ ὅλ' αὐτὰ, βλ. Β.Δ. Φανουργάκη, «Εἰσαγωγή εἰς τὴν Διάλεξιν Παλαμᾶ πρὸς Χιόνας», στό Π.Κ. Χρήστου, *Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, Συγγράμματα*, 114-116.

⁷⁰ Βλ. κατωτέρω κεφ. Β', παρ. 2, § β', ὅπου ἀποδεικνύεται ὅτι τὴν πατρότητα τῶν σημείων αὐτῶν κατέχει ὁ Παλαμᾶς.

μουσουλμάνων, οί όποίς φθάνουν μέχρι χειροδικίας. Έχει επίγνωση του ποϋ βρίσκεται, ως και τής σκληρότητας των αντιπάλων του, όμως, αποδεικνύοντας τόσο τήν φιλαλήθειά του, όσο και τίσ αγαθές προθέσεις του γιά τήν αποφυγή μιάς άσκοπτης αντιπαράθεσης και τή διεξαγωγή ενός ούσιαστικού διαλόγου, δέν διστάζει μέ ευγένεια μέν, σαφώς και άπεριφράστως δέ, νά όμολογήσει τήν άνωτερότητα τής άληθινής πίστewς των Χριστιανών και τό μάταιο τής πίστewς των Μωαμεθανών⁷¹. Η έπιχειρηματολογία του είναι εύστροφη και διαλεκτικώς εκλεπτυσμένη. Δέν αποφεύγει όμως νά τίξει κρίσιμα σημεία, ούτε μένει σέ μία έπιφανειακή άρμονική έντύπωση. Τελικώς καταφέρνει τό εκ πρώτης όψεως άκατόρθωτο· νά διατηρηθεί ή φιλικότητα των αίσθημάτων παρά τήν μή επίτευξη συμφωνίας και τήν μή ταύτιση των άπόψεων.

β. *Περί των σημείων θετικής αντιμετώπισης του Ισλάμ και των Τούρκων.* Ειδική παρατήρηση πρέπει νά γίνει γιά τά σημεία εκείνα του διαλόγου, στά όποια ό Παλαμής φέρεται ευνοϊκώς εκφραζόμενος υπέρ των Τούρκων. Είναι λάθος νά θεωρήσουμε ότι αυτά δέχθηκαν τήν επέμβαση του Ταρωνέιτη, ώστε νά προδιαθέσουν ευνοϊκώς τόν Όρχάν. Αντιθέτως, έν όψει του γεγονότος ότι ό ίδιος ό Παλαμής⁷² τονίζει πώς ό Ταρωνέιτης κατέγραψε πιστώς τά όσα άκουσε και διημιέθησαν στόν διάλογο Παλαμής-Χιόνων, αλλά και έχοντας κατά νου τίσ διπλωματικές ικανότητες και τήν έμπειρία του Παλαμής όπως τίσ εκθέσαμε άνωτέρω⁷³, οφείλουμε νά δεχθούμε πώς όπου στό κείμενο του διαλόγου, αυτό καθ' αυτό, γίνεται ευνοϊκή αναφορά στό πλῆθος των συγκεντρωμένων και παρακολουθούντων τόν διάλογο Τούρκων ή ευγενική μνεία τής θρησκείας τους, αυτή πρέπει νά άποδοθεί στόν Παλαμής⁷⁴, ό όποίος είχε τί

⁷¹ Χαρακτηριστικό ως πρός αυτό είναι τό έξής απόσπασμα από τήν εισαγωγή του κατά τήν έναρξη του διαλόγου: «Εμοί ούκ έπρεπε άπολογηθῆναι νύν· (...) δεύτερον, ότι και οί άρχοντες, οί και ως κριταί προκαθήμενοι, πρόσκεινται τῷ μέρει των αντιδίκων και ούκ ένι πρέπον ίνα δεικνύω εις τά παρ' αυτών άντιλεγόμενα τά δικαιώματα τής ευσεβείας (...) τρίτον ότι και παραδεδομένος εις αιχμαλωσίαν ειμι και γινώσκω παρὰ του Κυρίου και Θεου και σωτήρος ήμῶν Ιησοϋ Χριστου ότι μετά τό παραδοθῆναι έρωτώμενος ούκ άπεκρίνατο. Όμως, έπειδή όρίζει τουτο ό μέγας άμψρής, και καταλαμβάνω ότι ό Θεός έδωκεν αυτῷ αυθεντικήν γνώσιν - (...) ό δέ αυθέντης και ταϋτα ό έχων εις έξουσίαν έαυτου πολλά γέννη αναγκαίον έστι γινώσκειν περι παντός δόγματος και μετά άληθείας - διά τουτο θέλω ειπεῖν περι τής καθ' ήμās ευσεβείας ό,τι αν δῶ ό του Θεου λόγος (...)», (Γρηγορίου Παλαμής, *Διάλεξις* 3-4).

⁷² Βλ. Γρηγορίου Παλαμής, *Επιστολή 1*, 17.

⁷³ Βλ. άνωτέρω Εισαγωγή, έν. 2, § α΄ και β΄.

⁷⁴ Αυτό τό ύποστηρίζουμε έχοντας κατά νου τήν αντίστοιχη συμπεριφορά του Παλαμής στόν τρίτο διάλογο περί Όρθοδοξίας και Ισλάμ, τόν όποίο περιγράφει ό ίδιος ό Παλαμής στήν πρώτη του έπιστολή πρός τούς Θεσσαλονικείς (Γρηγορίου Παλαμής, *Επιστολή 1*, 22-29). Εκεί, ό Παλαμής

σκοπιμότητα νά κερδίσει τό ἀκροατήριό του καί νά μή προδιαθέσει δυσμενῶς τοὺς Τούρκους, ὥστε νά ἀποφευχθοῦν τυχόν προβλήματα γιά τοὺς χριστιανικούς πληθυσμούς πού θά ἔμεναν πίσω, ὅταν αὐτός θά ἀπελευθερωνόταν. Ὁ Ταρωνεΐτης ἀπλῶς κατέγραψε ὅ,τι ἄκουσε.

Οὔτε πάλι ἐπιτρέπεται νά θεωρήσουμε πῶς ὁ Παλαμᾶς εἶχε συγκρητιστική διάθεση προσεγγίσεως τοῦ Ἰσλάμ μέ σκοπό τή συνένωση τῶν δύο θρησκειῶν, ἢ τὴν ἀπορρόφηση τῆς μιᾶς ἀπὸ τὴν ἄλλη⁷⁵, καί πῶς γιὰ τόν λόγο αὐτό μιλοῦσε ἡπιῶς καί συγκαταβατικῶς σά νά διαπραγματευόταν κάτι τέτοιο. Ἐξάλλου, ἀποδείξαμε ἀνωτέρω ὅτι τό ὕφος τοῦ Παλαμᾶ δικαιολογεῖται ἀπολύτως ἀπὸ τίς περιστάσεις, οἱ ὁποῖες ἐπέβαλαν χειρισμό τοῦ διαλόγου μέ εὐστροφία καί διπλωματική δεξιότητι, ὥστε νά ἀναδειχθεῖ μέν ἡ ἀλήθεια, νά ἀποφευχθοῦν δέ τυχόν δυσάρεστες συνέπειες μετὰ μία ἀνεπιθύμητη ἔνταση μέ τοὺς Τούρκους⁷⁶.

συζητώντας μέ ἕναν τασμάνη τῆς Νικαίας χρησιμοποιεῖ συντριπτικά ἐπιχειρήματα καί ἐπιθετική τακτική στὸν διάλογο, μέ ἀποτέλεσμα νά ἐκνευρισθοῦν οἱ παριστάμενοι Τούρκοι, γεγονός τό ὁποῖο ἀντελήφθησαν οἱ ἀκροῶμενοι ὑπόδουλοι Χριστιανοί. Ἔτσι, κάνουν νόημα στὸν Παλαμᾶ, ὁ ὁποῖος «ἰλαρόπιτα μεθέλικων, ὑπομειδιάσας» λέει κάτι οὐδέτερο πρὸς ἐκτόνωση τῆς καταστάσεως: «Εἰ γε κατὰ τοὺς λόγους συμφωνοῦμεν ἐνὸς ἂν ἤμεν καὶ δόγματος». Βεβαίως, στὴν ἐπιστολή του ὁ Παλαμᾶς συμπληρώνει ἀμέσως μετὰ τὴ φράση αὐτὴ χαρακτηριστικῶς: «Ἄλλ’ ὁ νοὼν νοεῖται τῶν εἰρημένων τὴν δύναμιν», ἀκριβῶς γιὰ νά διευκρινίσει στοὺς ἀναγνώστες τῆς ἐπιστολῆς του ὅτι «ἐξ ἀνάγκης καὶ βίας», περιφρουρώντας ἀκόμη καὶ τὴ ζωὴ τῶν ὑπόδουλων χριστιανικῶν πληθυσμῶν τῶν περιοχῶν ἐκείνων, χρησιμοποιεῖ τό ὕφος αὐτό. Περισσότερο χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ συνέχεια τοῦ ἐπεισοδίου αὐτοῦ. Μετὰ τὴν ἀνωτέρω φράση τοῦ Παλαμᾶ, κάποιος ἀπὸ τοὺς παρευρισκομένους Τούρκους λέει: «Ἔσται ποτὲ ὅτε συμφωνήσωμεν ἀλλήλοις». Τότε ὁ Παλαμᾶς σπεύδει νά ὑπερθεματίσει: «Καὶ ἐγὼ συνεθέμην καὶ ἐπευξάμην τάχιον ἦκειν τὸν καιρὸν ἐκεῖνον». Ἡ φράση αὐτὴ ἔγινε κατανοητὴ ἀπὸ τοὺς Τούρκους, ὅπως αὐτοὶ ἠθελαν, ὁ Παλαμᾶς ὁμως ἐπεξηγεῖ τὴ φράση του αὐτὴ ὡς ἐξῆς: «Ἀλλὰ τί τοῦτ’ ἔφην πρὸς τοὺς νῦν κατὰ δόξαν ἐτέρως ἢ τότε ζήντας; Συνεθέμην γὰρ μνησθεὶς τῆς τοῦ ἀποστόλου φωνῆς, ὅτι ἐπὶ “τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ πᾶν γόνυ κάμψει καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογίσεται ὅτι κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρὸς” (Φιλιπ. 2, 10-11) τοῦτο δ’ ἔσται πάντως ἐν τῇ δευτέρᾳ παρουσίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ», (Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Ἐπιστολή 1*, 29). Ἔτσι, ἀπὸ τό κεῖμενο αὐτό καταφαίνεται ἡ πνευματικὴ καὶ ἐσχατολογικὴ προοπτικὴ τῶν λόγων τοῦ Παλαμᾶ, ἀλλὰ καὶ ἡ διπλωματικὴ του ὁξύνουα στὸ νά μὴν προκαλεῖ τὸν ἀντίπαλο, χωρὶς ταυτοχρόνως νά ὑποχωρεῖ σέ θέματα πίστεως, ὅπου «οὐ χωρεῖ συγκατάβασις».

⁷⁵ Βλ. π.χ. τὸ αὐθαίρετο συμπέρασμα τοῦ Καθηγητῆ Δ. Κιτσίκη ὅτι: «ὁ Παλαμᾶς εἶχε σέ τέτοιο σημεῖο ἐντυπωσιασθεῖ ἀπὸ τὸν Ἀλεβισμό, πού τόσο κοντὰ εὕρισκόνταν στὴν Ὁρθόδοξία, ὥστε εὐλυκρινὰ πίστεψε πῶς σύντομα οἱ Τούρκοι θά γίνονταν Χριστιανοὶ Ὁρθόδοξοι» (παρὰ Βλάχου, «Παλαμᾶς, Ἀλεβισμός», 390), τό ὁποῖο στηρίζει στίς τελικὲς φράσεις τοῦ διαλόγου τοῦ Παλαμᾶ μέ τὸν τασμάνη τῆς Νικαίας (βλ. ἀνωτέρω σημ. 69). Συνολικὴ ἀπάντησις στίς ἐν πολλοῖς αὐθαίρετες θεωρήσεις τοῦ Δ. Κιτσίκη δίνει ὁ ἡδ. Σεβ. Μητροπολίτης Ναυπάκτου καὶ Ἁγίου Βλασίου κ.κ. Ἱεροθεὸς μέ σχετικὸ ἄρθρο του στὸ περιοδικό «Παράδοσις»· βλ. Βλάχου, «Παλαμᾶς, Ἀλεβισμός», *passim*.

⁷⁶ Βλ. ἀνωτέρω κεφ. Β', ἐν. 2, § α', καθὼς καὶ τὴν ἀμέσως προηγούμενη παράγραφο.

Τελικώς, ακόμη και τόν έντονο τονισμό των κοινών σημείων μεταξύ Ισλάμ και Όρθοδοξίας, τά όποια ύπάρχουν κυρίως λόγω χρήσεως κοινών ιερών κειμένων (άποσπάσματα Παλαιάς και Καινής Διαθήκης), μπορούμε νά τόν δικαιολογήσουμε ως προσπάθεια άποδείξεως και άναγωγής των μουσουλμάνων στην αλήθεια τής όρθόδοξης πίστεως μέσα από τίς ίδιες τους τίς βασικές διδασκαλίες. Σέ καμία δέ περίπτωση δέν μπορούμε νά θεωρήσουμε ότι ό Παλαμās έπικαλείται τά κοινά αυτά σημεία ως προσπάθεια γεφυρώσεως των διαφορών μεταξύ των δύο θρησκειών. Αυτό εξάλλου άποδεικνύεται από τό ότι στην πορεία του διαλόγου ό Παλαμās παραθέτει όμολογιακώς τήν πίστη του, ως πρόσκληση σωτηρίας, και όχι ως διαπραγματεύσιμο μέγεθος.

γ. *Η τεχνική του λόγου του Αγίου Γρηγορίου του Παλαμά.* Ό λόγος του Αγίου Γρηγορίου του Παλαμά δομείται αναλόγως μέ τόν σκοπό του, βάσει των κανόνων τής ρητορικής τέχνης, τήν όποίαν ό ίδιος, ως κάτοχος μεγάλης παιδείας, είχε διδαχθεί καλώς.

Είπαμε άνωτέρω⁷⁷ ότι ό Παλαμās είχε σαφώς ιεραποστολικό προσανατολισμό σέ όλες τίς πράξεις και τούς λόγους του κατά τή διάρκεια τής αιχμαλωσίας του. Επίσης, άναφέραμε ότι ό Παλαμās κατά τούς διαλόγους όμιλούσε όμολογιακώς⁷⁸. Επόμενο είναι από αυτές τίς δύο διαστάσεις, τής ιεραποστολής και τής όμολογίας, νά έκκινά ή διαπλοκή του λόγου του.

Χαρακτηριστικό είναι ότι τόν διάλογο τόν ξεκινούν οί Χιόνες, ένω ό Παλαμās καλείται νά άπαντήσει στην άρχική τους τοποθέτηση, ή όποία δέν ήταν τίποτε άλλο παρά προβολή του Δεκαλόγου ως κοινού στοιχείου αυτού που «έφρόνουν πρότερον» και τής πίστεως των Τούρκων⁷⁹. Άπαντητικώς ό Παλαμās διασαφηνίζει ευθύς εξ άρχής ότι τυχόν δική του άποτυχία στον διάλογο δέν συνεπάγεται μείωση τής πίστεως της Έκκλησίας, αφού ή άποτυχία θά πρέπει νά χρεωθεί στον ίδιο και όχι στην Έκκλησία του Χριστού⁸⁰. Επομένως, ή άρχική του δήλωση περί τής δικής του άμαρτωλότητας και έλαχιστότητας δέν είναι ένα άπλό σχήμα λόγου χάριν ταπεινοσχημίας, αλλά

⁷⁷ Βλ. άνωτέρω κεφ. Α΄, έν. 1, § δ΄.

⁷⁸ Βλ. άνωτέρω κεφ. Β΄, έν. 2, § β΄.

⁷⁹ Βλ. Γρηγορίου Παλαμά, *Διάλεξις*, 2. Χαρακτηριστικό του διαλόγου είναι ότι ή παραπάνω θέση είναι τό μόνο συγκροτημένο έπιχείρημα των Χιόνων, γιά τούτο και δέν μπορούμε νά ξετάσουμε τήν τεχνική του δικού τους λόγου ή τή μεθοδολογία τής έπιχειρηματολογίας τους, ακριβώς διότι τέτοια πράγματα δέν ύφίστανται καν.

⁸⁰ Βλ. Γρηγορίου Παλαμά, *Διάλεξις* 3.

τοποθέτηση του κύρους της Ἐκκλησίας στο ἀπυρόβλητο⁸¹.

Στὴν συνέχεια ὑπογραμμίζει τὴν μεροληψία τοῦ ἀκροατηρίου του, χωρὶς ὁμῶς νὰ τὸ προσβάλλει, ἐνῶ ἀκολούθως προβαίνει στὴν συνήθη στοὺς ρητορικούς λόγους τῆς ἐποχῆς κολακεία τοῦ ἡγεμόνα. Μάλιστα τονίζει τὸ γεγονὸς ὅτι χάριν αὐτοῦ κυρίως ὁμιλεῖ, παραβλέποντας τοὺς Χιόνες, τοὺς ὁποίους χαρακτηρίζει «Ἐβραίους» καὶ συνεπῶς ἄσχετους μὲ τὸν διάλογο, ὡς ἀκατάλληλους νὰ ὁμιλοῦν ἐκ μέρους τῶν Τούρκων. Ἡ παρατήρηση αὐτὴ ἐνέχει καὶ τὴν σκοπιμότητα τοῦ νὰ ἀποτρέψει τυχόν ὀργὴ τῶν Τούρκων σὲ περίπτωση ἥττας τῶν Χιόνων⁸².

Ἐπεται τὸ πρῶτο μέρος τοῦ λόγου του, τὸ ὁποῖο εἶναι καὶ τὸ μεγαλύτερο, ὅπου καὶ παρουσιάζει τὴν ὀρθόδοξη πίστη. Χαρακτηριστικό εἶναι ὅτι πρῶτο αὐτὸ μέρος ἀποφεύγει νὰ ἀναφερθεῖ στοῦ Ἰσλάμ⁸³. Ἐπίσης, χαρακτηριστικό τοῦ πρώτου αὐτοῦ μέρους εἶναι ὅτι ὁ Παλαμᾶς ἀναπτύσσει συστηματικῶς μία θεολογία γεγονότων καὶ ὄχι ἀντικειμένων. Δὲν ἐξαντικειμενοποιεῖ τὸν Θεό, γιὰ νὰ ὁμιλήσει περὶ Αὐτοῦ, –ὅπως κάνουν οἱ Χιόνες, οἱ ὁποῖοι ἐμφανίζουν τὴν πίστη τους ὄχι ὡς κεντρικὸ σημεῖο τῆς ζωῆς τους, ἀλλὰ ὡς σημεῖο συμβιβασμοῦ– ἀλλὰ ἐξωτερικεύει αὐτὸ πού βιώνει.

Ἔτσι, φυσιολογικῶς παρουσιάζει τὰ δύο βασικὰ δόγματα τῆς πίστεως, τὸ Τριαδολογικὸ⁸⁴ καὶ τὸ Χριστολογικόν, μὲ τέτοια ἀνάπτυξη πού νὰ διευκολύνει τοὺς ἀλλόπιστους ἀκροατές του νὰ τὸν παρακολουθήσουν. Στὴν συνέχεια

⁸¹ Καὶ μόνο ἡ ἀπλή αὐτὴ σύγκριση τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖον ξεκινᾷ ὁ Παλαμᾶς, καὶ τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖον ξεκινοῦν οἱ Χιόνες, ἀρκεῖ νὰ ἀποδείξει ποιὸς ἦταν ὁ συνειδητὸς πιστὸς καὶ ποιὸς ὁ καιροσκόπος. Οἱ Χιόνες παρουσιάζουν τὴν προσχώρησή τους στοὺς Τούρκους ὡς ἀποτέλεσμα ἱστορικῶν συγκυριῶν, χωρὶς νὰ ἐπιδεκνύουν ἐνθουσιασμό γιὰ τὴν πίστη τους. Ἀντιθέτως, ὁ Παλαμᾶς μὲ τὴ στάση του προστατεύει ὅ,τι σπουδαιότερο κατέχει, τὴν Ὀρθόδοξη πίστη, τὴν ὁποία δὲν ἀντέχει νὰ δεῖ νὰ μειώνεται, γι' αὐτὸ καὶ προτιμᾷ νὰ χρεωθεῖ ἐκ τῶν προτέρων κάθε ἀποτυχία, ὥστε αὐτὸς νὰ γίνῃ ἀντικείμενο χλεύης, καὶ ὄχι ἡ Ἐκκλησία.

⁸² Βλ. ἀνωτέρω, Εἰσαγωγή, ἐν. 2, § α καὶ β, ὅπου ἐκτίθενται τὰ περὶ διπλωματικῶν ἱκανοτήτων τοῦ Παλαμᾶ.

⁸³ Στὸ Ἰσλάμ ἀναφέρεται μόνον ἀφοῦ προκαλεῖται ἀπὸ σχετικὴ ἐρώτηση, ἀλλὰ ἐνδεικτικὸ τῆς τακτικῆς του εἶναι τὸ ὅτι στὴν Ὀρθόδοξη πίστη ἀναφέρεται σὲ δέκα ἀπὸ τὶς δεκατρεῖς παραγράφους τοῦ διαλόγου, ἐνῶ μόνο στίς τρεῖς τελευταῖες προβαίνει σὲ συγκριτικὴ ἀποτίμηση σημείων πίστεως Ὀρθοδοξίας καὶ Ἰσλάμ, ἐμφανίζοντας ἔτσι ὡς κύρια μέριμνά του νὰ παρουσιάσει τὴ δική του πίστη, παρὰ νὰ ἀσχοληθεῖ μὲ ὅποιαδήποτε ἄλλη θρησκεία. Βλ. ἀνωτέρω, κεφ. Α', ἐν. 1, § δ, καὶ κεφ. Β', ἐν. 2, § β, γιὰ τὸν ἱεραποστολικὸ καὶ ὁμολογιακὸ προσανατολισμὸ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Παλαμᾶ.

⁸⁴ Εἰδικῶς γιὰ τὴν τριαδολογία τοῦ Παλαμᾶ, βλ. Μητροπολίτου Μαυροβουνίου καὶ Παρθενόπολης Ἀμφιλοχίου Ράντοβιτς, *Τὸ Μυστήριον τῆς Ἁγίας Τριάδος κατὰ τὸν Ἅγιον Γρηγόριον τὸν Παλαμᾶν*, σειρά: Ἀνάλεκτα Βλατάδων ἀριθ. 16, ἐκδ. Πατριαρχικὸν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, Θεσσαλονίκη 1991², passim.

ἀναφέρεται στήν πτώση τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἀφ' ἐνός μὲν γιατί ἀποτελεῖ κοινὸ σημεῖο πίστεως, ἀφ' ἑτέρου δέ διότι τὸν διευκολύνει στὸν λόγο του περὶ Χριστοῦ ὡς λυτρωτῆ τοῦ ἀνθρώπινου γένους.

δ. *Ἡ δομὴ τῆς συζητήσεως.* Ὁ λόγος του ὅμως ξεσηκώνει θύελλα ἀντιδράσεων ἀπὸ μέρους τῶν Τούρκων ὅταν φθάνει στήν Γέννηση τοῦ Χριστοῦ «ἐκ Μαρίας τῆς Παρθένου». Ἔτσι, ὁ Παλαμᾶς ἀναγκάζεται νά κάνει τὴν πρώτη του μεγάλη παρέκβαση, προκειμένου νά ἐπεξηγήσει τὴν Γέννηση τοῦ Χριστοῦ ἐκ «Πνεύματος Ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς Παρθένου», μιλώντας περὶ τῆς παντοδυναμίας τοῦ Θεοῦ ὡς συντελεστικοῦ παράγοντος τῶν γεγονότων τῆς Θείας Οἰκονομίας.

Μὴν μπορῶντας νά τὸν ἀντικρούσουν στὰ παραπάνω, οἱ Χιόνες προκαλοῦν συζήτηση γιὰ τὸ πρόσωπο τοῦ Μωάμεθ. Ἔτσι, ὁ Παλαμᾶς ἀναγκάζεται νά ἀφήσει τὴ δική του ἀνάπτυξη καὶ περνᾷ σὲ ἓνα θέμα ἐπικίνδυνο γι' αὐτόν καὶ τοὺς ὑπόδουλους χριστιανικοὺς πληθυσμοὺς. Καὶ πάλι ὅμως, ἀφ' ἐνός μὲ εὐγένεια καὶ ἀφ' ἑτέρου μὲ σαφήνεια καὶ σταθερότητα ἀναπτύσσει τὸ πῶς ἀντιμετωπίζουν οἱ Χριστιανοὶ τὸν Μωάμεθ, στηριζόμενος κυρίως στὰ ἱερὰ κείμενα καὶ ἐπιχειρηματολογῶντας ἐναντίον του μὲ βάση τὴν ἔλλειψη προφητικῶν μαρτυριῶν περὶ αὐτοῦ. Ἀπὸ τὸ σημεῖο αὐτὸ καὶ μετὰ ἀρχίζει τὸ δεῦτερο μέρος τοῦ διαλόγου, στὸ ὁποῖο ὁ Παλαμᾶς δὲν μπορεῖ νά ἀκολουθήσει τὴ δική του συστηματικὴ ἀνάπτυξη, ἀλλὰ ἀναγκάζεται νά ἀκολουθήσει τὰ ἐρωτήματα πού οἱ ἀντίπαλοί του τοῦ θέτουν.

Ἐνοχλημένοι ἀπὸ τὸ ὅτι δὲν μπόρεσαν νά τὸν παγιδεύσουν οἱ Χιόνες θέτουν, πάλι ξαφνικά, τὸ θέμα τῆς περιτομῆς, τὴν ὁποία δέχονται τόσο οἱ Ἰουδαῖοι, ὅσο καὶ οἱ Μουσουλμᾶνοι, ἀπορρίπτουν ὅμως οἱ Χριστιανοί, παρὰ τὸ ὅτι ἡ Παλαιὰ Διαθήκη τὴν θεσπίζει ὡς ὑποχρεωτική. Ἔτσι, πάλι ὁ Παλαμᾶς δὲν διστάζει νά ἐγκαταλείψει τὴ δική του θεματικὴ ἀνάπτυξη προκειμένου νά ἀντιμετωπίσει τὴ νέα πρόκληση. Ἀναγκάζεται λοιπὸν νά ὑπενθυμίσει πολλές ἄλλες νομικὲς διατάξεις, θεσπισμένες κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο, τίς ὁποῖες ὅμως οὔτε οἱ Μουσουλμᾶνοι οὔτε οἱ Χριστιανοὶ ἀκολουθοῦν.

Καὶ πάλι οἱ Χιόνες προκαλοῦν ἀλλαγὴ τοῦ θέματος, περνώντας στὸ ζήτημα τῆς τιμητικῆς προσκυνήσεως τῶν Ἱερῶν Εἰκόνων καὶ κατηγορώντας τοὺς Χριστιανούς γιὰ εἰδωλολατρία. Καὶ πάλι ὅμως, ὁ Παλαμᾶς ἀναπτύσσοντας τὴν θεολογία τῆς Ἐκκλησίας ἀπαντᾷ, μνημονεύοντας ταυτοχρόνως τὴν ἐντολή τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν Μωυσῆ νά κατασκευάσει «εἰς ὁμοίωμα καὶ τύπον τῶν ἐπουρανίων» τὰ Χερουβεὶμ ἐπὶ τῆς Κιβωτοῦ τῆς Διαθήκης, ὡς προηγούμενο τιμητικῆς κατασκευῆς ὁμοιωμάτων, παρὰ τὴ σχετικὴ ρητὴ ἀπαγόρευση τοῦ δεκαλόγου.

ε. *Τό αποτέλεσμα του διαλόγου.* Στο σημείο αυτό τελειώνει ο διάλογος, με τους παρευρεθέντες ἄρχοντες τῶν Τούρκων νά σηκώνονται καί νά χαιρετοῦν μέ σεβασμό τόν Παλαμᾶ, ἐντυπωσιασμένοι ἀπό τήν ἐπιχειρηματολογία του. Αὐτό τό σημειώνει ὁ Ταρωνεΐτης ὡς ἀποδεικτικό τῆς ἀποτελεσματικότητος τῶν λόγων τοῦ Παλαμᾶ καί τῆς παταγώδους ἀποτυχίας τῶν Χιόνων. Βεβαίως, τό αποτέλεσμα τοῦ διαλόγου δέν εἶναι κάποια μεταστροφή τῶν ἀκροατῶν του πρὸς τήν Ὁρθόδοξη πίστη, ὅπως ἴσως θά ἐπιθυμοῦσε ὁ Παλαμᾶς. Ὁ λόγος γι' αὐτό πρέπει νά ἀναζητηθεῖ στήν αὐστηρότητα τῶν ἀπαιτήσεων τοῦ Ἰσλάμ⁸⁵ καί τήν ἀνελευθερία πού τό χαρακτηρίζει, μέ αποτέλεσμα οἱ ὁπαδοί του, λαμβανομένου ὑπόψη καί τοῦ γεγονότος ὅτι σκοπίμως ἀποτρέπονται ἀπό τήν μόρφωση καί τήν ἐπαφή μέ ἀλλόπιστους, νά στεροῦνται τῆς δυνατότητας ἐπιλογῆς καί νά καθοδηγοῦνται πρὸς τήν μονομέρεια⁸⁶.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Ἀνάλυση τῆς ἐπιχειρηματολογίας τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ

1. Τριαδολογία⁸⁷

α. *Μεθοδολογία.* Ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς ἀναπτύσσει τήν περὶ Ἁγίας Τριάδας διδασκαλία του στίς παραγράφους 5 ἕως 10 τῆς Διάλεξεως. Ξεκινώντας καταφατικῶς⁸⁸ καί συνεχίζοντας ἀποφατικῶς⁸⁹ ἀναφέρει τίς ιδιότητες τοῦ Θεοῦ, ἔχοντας κατά νοῦ τόν Θεό Πατέρα ὡς αἰτία τῆς Τριάδος, ἂν καί δέν τό διασαφηνίζει εὐθύς ἐξ ἀρχῆς προκεκμένου μέσω λογικῶν ἐπιχειρημάτων καί διά τῆς ἐπαγωγικῆς μεθόδου νά ἀναγκάσει τοὺς ἀκροατές του νά δεχθοῦν τήν ὀρθότητα τῶν λόγων του· οὐσιαστικῶς νά ἀποδεχθοῦν τήν πίστη του περὶ Ἁγίας Τριάδας. Στή συνέχεια παρουσιάζει τόν Θεό καί ὡς αἰτία, δημιουργό τῆς κτίσεως⁹⁰.

⁸⁵ Βλ. Γιαννουλάτου, *Ἰσλάμ*, 156-157.

⁸⁶ Βλ. Γιαννουλάτου, *Ἰσλάμ*, 169-171.

⁸⁷ Βλ. ἀνωτέρω, σμ. 79.

⁸⁸ «Μόνος ὁ Θεός ἐστίν, ὁ αἰεὶ ὢν καί διαμένων εἰς τοὺς αἰῶνας (...)» (Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλεξις* 5^{14,15}).

⁸⁹ «(...) ἀναρχος, ἀτελεύτητος, ἄτρεπτος, ἀναλλοίωτος, ἄτμητος, ἀσύγχυτος, ἀπεριόριστος» (Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλεξις* 5, 151¹⁵⁻¹⁷).

⁹⁰ Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλεξις* 5, 151¹⁹⁻²¹.

Ἐάν κανείς προσπαθήσει νά ἀνιχνεύσει τίς ἐξαρτήσεις τοῦ Παλαμᾶ κατὰ τήν ἀνάπτυξη τῆς ἐπιχειρηματολογίας του καί νά ἀνακαλύψει δάνεια στὸν λόγο του ἀπὸ ἄλλους, πρὸ αὐτοῦ, Πατέρες, θά ἀπογοητευθεῖ· καί τοῦτο, διότι ὁ Παλαμᾶς στὸν διάλογο μὲ τοὺς Χιόνες πρωτοτυπεῖ. Βασίζεται στὴν ἐν τῷ μεταξύ ἀποκτηθεῖσα ἐμπειρία⁹¹ του, καθὼς καί στὴν μεγάλη μόρφωσή του. Ἡ ἱκανότητά του νά παρουσιάζει ἐκλαϊκευτικά καί ἀπλοστευμένα σημαντικά τμήματα τῆς δογματικῆς, ὥστε νά γίνεται πλήρως κατανοητὸς ἀπὸ τοὺς ἀδαεῖς περὶ αὐτὰ ἄκροατές του, χωρὶς νά παραλείπει τίποτε, φέρει ἐνώπιόν μας ἕναν Παλαμᾶ πολὺ διαφορετικὸ ἀπ' ὅ,τι παρουσιάζεται στὰ λοιπὰ συστηματικά ἔργα του. Ἀλλὰ καί ἡ μοναδικότητα τῆς περιπτώσεως τῆς διεξαγωγῆς ἑνὸς τέτοιου διαλόγου, ὑπὸ τέτοιες συνθήκες, μᾶς ἀποτρέπει ἀπὸ τὸ νά ἀναζητήσουμε ὅποι-εσδήποτε ὁμοιότητες στὰ κείμενα προηγουμένων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων.

β. *Τὸ δεύτερο καί τρίτο πρόσωπο τῆς Ἁγίας Τριάδας.* Ἐπανερχόμενος στὸν Θεὸ Πατέρα ὡς πηγὴ τῆς Τριάδας κάνει λόγο περὶ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ⁹², μὲ βασικὸ ἐπιχείρημα τὸ ὅτι ὁ Θεὸς ὁ ἄναρχος καί αἰώνιος δέν μπορεῖ ποτέ νά ὑπῆρξε ἄλογος ἢ ἄσοφος⁹³. Ἔτσι, ξεκινώντας νά μιλᾷ περὶ Χριστοῦ ὡς τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ Πατρός, κατοχυρώνει τὸ αὐτονόητο τῆς προαιωνίας ὑπάρξεώς του ὡς πρόκρμα, γιὰ νά ἀποδεχθοῦν οἱ ἄκροατές του τὴν θεότητα τοῦ Λόγου. Μάλιστα συνδέει ἀδιαστάτως τίς ἔννοιες «λόγος» καί «σοφία»⁹⁴.

Θέλοντας νά ὁμιλήσει καί περὶ Ἁγίου Πνεύματος, ἐπικαλεῖται τὸ λογικὸ ἐπιχείρημα ὅτι «οὐδὲ λόγος εὐρίσκεται ποτε χωρὶς πνεύματος»⁹⁵. Τὸ ἐπιχείρημα αὐτὸ τὸ ἐνισχύει μὲ τὴν ἴδια τὴ δοξασία τοῦ Ἰσλάμ, κατὰ τὴν ὁποία ὁ Χριστὸς ἀποκαλεῖται τόσο λόγος, ὅσο καί πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, τὴν ἐρμηνεύει ὁμῶς ὀρθοδόξως διὰ τοῦ ὁμοουσίου τῶν Τριῶν Προσώπων, «ὡς μηδέποτε τοῦ ἁγίου Πνεύματος χωριζόμενον»⁹⁶ τὸν Χριστό.

⁹¹ Βλ. γι' αὐτὸ ὁλόκληρο τὸ πρῶτο κεφάλαιο, ἀνωτέρω.

⁹² Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλεξις* 5, 151²³-152⁶.

⁹³ Μάλιστα ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον ξεκινᾷ νά ἀναπτύσσει τὰ ἐπιχειρήματά του παραπέμπει σὲ ἀρειανικὴ ὀρολογία, ἀποδεικνύοντας βαθειὰ γνώσι τῶν θεολογικῶν ὅρων καί συστηματικὰ τοὺς χρήσι, ὥστε νά ἀκριβολογεῖ ἀκόμη καί σὲ ἄκροατὴριο μὴ εἰδημόνων· «Εἰ οὖν ἦν ποτε ὅτε οὐκ ἦν ὁ λόγος ἢ ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ, λοιπὸν ἦν ὅτε ἦν ὁ Θεὸς ἄλογός τε καί ἄσοφος· ὅπερ ἀσεβές ἐστὶ καὶ ἀδύνατον· (...)» (Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλεξις* 5, 151³⁰-152⁶).

⁹⁴ «Ὡστε ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ καὶ σοφία ἐστὶ τοῦ Θεοῦ· ἡ γὰρ σοφία ἐν λόγῳ, καὶ χωρὶς λόγου σοφία οὐκ ἔστιν» (Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλεξις* 5, 151²⁶⁻³⁰).

⁹⁵ Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλεξις* 6, 152⁶⁻⁷.

⁹⁶ Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλεξις* 6, 152¹³⁻¹⁴.

γ. *Ἐξεικονίσσεις τῆς Ἀγίας Τριάδας*. Ἔτσι, ἀβιάστως προκύπτει τό συμπέρασμα ὅτι ὁ Θεός ἔχει καί Λόγο καί Πνεῦμα «ἀνάρχως καί ἀχωρίστως σὺν αὐτῷ ὄντα καί διαμένοντα· οὐ γὰρ ἦν ποτε ὁ Θεὸς οὐδ' ἔσται ἄπνους ἢ ἄλογος. Ἐν γοῦν τὰ τρία καί τὰ τρία ἓν»⁹⁷. Μετά δέ ἀπὸ αὐτὴν τὴν λογικὴ ἀλληλουχία καί τό λογικὸ συμπέρασμα, ὁ Παλαμᾶς χρησιμοποιεῖ τό παράδειγμα τοῦ ἡλίου· ὅπως ὁ ἥλιος «γεννᾷ» τό φῶς τοῦ καί «ἐκπορεύει»⁹⁸ τίς ἀκτίνες του, χωρὶς ποτέ νά χωρίζεται ἀπὸ τὸν ἡλιακὸ δίσκο οὔτε τό φῶς, οὔτε ἡ ἀκτίνα, κατὰ παρόμοιο τρόπο καί ὁ Πατήρ γεννᾷ τὸν Υἱόν καί ἐκπορεύει τό Πνεῦμα τό Ἅγιο, ὁπότε λέγοντας Θεό τὸν Λόγο ἢ τό Ἅγιο Πνεῦμα δέν ἐννοοῦμε ἄλλον ἀπὸ τὸν Ἕνα Θεό.

δ. *Οἱ μαρτυρίες τῶν Προφητῶν*. Δέν περιορίζεται ὅμως μόνο στὰ ἐπιχειρήματα αὐτά· προσάγει ὑπὲρ τῶν θέσεών του τίς σχετικὲς μαρτυρίες τῶν προφητῶν, ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τοῦ Μωυσέως⁹⁹. Μάλιστα χρησιμοποιεῖ στίχους τῆς Γενέσεως, ἀπὸ τοὺς ὁποίους προκύπτει ὅτι διὰ τοῦ Λόγου «ἐγένετο πάντα τὰ κτιστά», ἐπομένως ὁ Λόγος προϋπῆρχε τῆς δημιουργίας καί εἶναι «ἄκτιστος». Ἐφόσον ὅμως εἶναι ἄκτιστος, πῶς μπορεῖ νά μὴν εἶναι Θεός; Ἀλλὰ καί γιὰ τό Πνεῦμα τό Ἅγιο ἐπικαλεῖται τὴν μαρτυρία τοῦ Μωυσέως στὴν καταγραφή τῆς δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπινου γένους· παίρνει ἀφορμὴ ἀπὸ τό «ἐνέπνευσε»¹⁰⁰, γιὰ ν' ἀποδείξει ὅτι ὁ Θεός ἔχει Πνεῦμα «δημιουργόν»¹⁰¹ καί νά καταλήξει ἀμέσως «δημιουργὸς δὲ τῶν ψυχῶν, μόνος ὁ Θεός»¹⁰².

στ. *Ἐπικράτηση τῶν θέσεων τοῦ Παλαμᾶ*. Στό σημεῖο αὐτό ὁ Παλαμᾶς διακόπτεται ὄχι μόνον ἀπὸ τοὺς Χιόνες, ἀλλὰ καί ἀπὸ τοὺς παρισταμένους Τούρκους, οἱ ὁποῖοι παραδέχονται τὴν ὀρθότητα τῶν ἐπιχειρημάτων του, καί γιὰ νά μὴ μακρυγορήσει φέρνοντας παραδείγματα ἀπὸ τοὺς λοιποὺς Προφῆτες, ὁμολογοῦν ὅτι δέν μπορεῖ τὰ πράγματα νά εἶναι ἄλλιως. Ἡ παραδοχὴ αὐτὴ ὅμως δέν συνεπάγεται καί μεταστροφή τους στὴν Ὁρθοδοξία, παρὰ τό γεγονὸς ὅτι ὁ Παλαμᾶς ἐμφαντικῶς τονίζει κλείνοντας τὸν λόγο του

⁹⁷ Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλεξις* 6, 152¹⁸⁻²¹.

⁹⁸ Καί οἱ δύο ὅροι σκοπῆτως ἐπιλεγμένοι, ἀλλὰ καί ἀπολύτως ἀκριβεῖς στὴν περιγραφὴ τοῦ τριαδολογικοῦ δόγματος. Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλεξις* 6, 152²⁶⁻²⁷.

⁹⁹ Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλεξις* 7.

¹⁰⁰ Βλ. Γεν. Β', 7.

¹⁰¹ Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλεξις* 8, 154³⁰.

¹⁰² Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλεξις* 8, 154³⁰⁻³².

περί Ἀγίας Τριάδας μέ τή χαρακτηριστική συμπερασματική φράση ὅτι «Οὐκοῦν ὁ Θεὸς τρία, καὶ τὰ τρία ταῦτα εἷς ἐστὶ Θεὸς καὶ δημιουργός»¹⁰³.

2. Χριστολογία

α. *Τά ἀναπτυσσόμενα σημεῖα.* Στό διάλογό του μέ τούς Χιόνες ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμῆς προσπαθεῖ νά ἀναπτύξει πλήρως τό χριστολογικό δόγμα, ἔχοντας ἥδη ἀποδείξει τή θεότητα τοῦ Λόγου. Ἐπειδὴ ὅμως διακόπτεται συνεχῶς ἀπὸ τοὺς ἀντιπάλους του, γιὰ τοῦτο καὶ κατορθώνει νά ἀναπτύξει μόνο δύο σημεῖα· τὴν πτώση τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν ἀναγκαιότητα σαρκώσεως τοῦ Λόγου, ὥστε νά σωθεῖ καὶ νά ἀγιασθεῖ ἡ ἀνθρώπινη φύση. Στηρίζει μάλιστα τὴν ἀνάπτυξη τῶν σχετικῶν θέσεών του στὴν Θεία Δικαιοσύνη¹⁰⁴.

Ἡ κεντρικὴ ἰδέα τῶν λεγομένων του εἶναι ὅτι, ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος ἐκουσίως ὑπετάγη στὸν διάβολο, θά ἦταν ἄδικο ὁ Θεὸς ὡς Παντοδύναμος νά ἀποσπᾷ βιαίως ἀπὸ τὰ χέρια του τό ἀνθρώπινο γένος. Κάτι τέτοιο ἐξάλλου θά συνιστοῦσε καὶ κατὰλυση τοῦ αὐτεξουσίου, ἐνός ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα δῶρα τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπο. Ἐπρεπε ἐπομένως νά βρεθεῖ ἀναμάρτητος ἄνθρωπος, γιὰ νά βοηθήσει τὸν ἄνθρωπο πού ἐλευθέρως ἀμάρτησε. Ὅμως, κάτι τέτοιο δέν εἶναι δυνατό, γιατί ὅλοι οἱ ἄνθρωποι χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὴν ἀμαρτωλότητά τους, ἀκόμη κι ἂν ζήσουν μόνο μιὰ στιγμή ἐπὶ γῆς. Προβάλλει ἔτσι ἡ ἀναγκαιότητα Σαρκώσεως τοῦ Λόγου, ὁ ὁποῖος ἦλθε ἐπὶ γῆς καὶ γιὰ τὸν ὁποῖο μαρτύρησε ὁ ἴδιος ὁ Πατὴρ κατὰ τὰ Θεοφάνια, ἐνῶ μπόρεσε νά πολεμήσει καὶ νά νικήσει τὸν διάβολο καὶ ἐπιπλέον ὁ ἀπολύτως ἀναμάρτητος ἀναδεχόμενος τὰ πάθη «ἡμῶν τῶν ὑπευθύνων» σταυρώνεται καὶ πεθαίνει, ὥστε κατεβαίνοντας στὸν Ἄδη νά σώσει καὶ τοὺς ἐκεῖ πιστεύοντες¹⁰⁵.

β. *Διακοπή καὶ προθέσεις.* Στό σημεῖο αὐτό ὅμως, οἱ Χιόνες διακόπτουν τὸν Παλαμᾶ, ὅχι γιὰ τὸν ἴδιο λόγο, ὅπως ἀνωτέρω, ἐπειδὴ δηλαδή συμφωνοῦσαν καὶ θεωροῦσαν περιττὴ τὴν ἐπιπλέον ἐπιχειρηματολογία, ἀλλὰ γιὰ νά στρέψουν τὴ συζήτηση πρὸς τὴν κατεύθυνση τὴν ὁποία αὐτοὶ θεωροῦσαν ὡς συμφέρουσα, πιστεύοντας ὅτι θά μπορούσαν νά παγιδέψουν τὸν Παλαμᾶ μέ τὸν τρόπο Γεννήσεως τοῦ Κυρίου. Ἐτσι, τὸν ἐμποδίζουν νά ὁμιλήσει περὶ Ἀ-

¹⁰³ Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλεξις* 9, 155²⁷⁻²⁹.

¹⁰⁴ Χωρὶς ὅμως, μιλώντας γιὰ τὴ Θεία Δικαιοσύνη καὶ τὴ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπινου γένους, νά θυμίζει σέ τίποτε τὸν Ἀνσέλμο Κανταβρυγίας καὶ τὴν αἰρετικῶν ἀποκλίσεων θεωρία του περὶ ἱκανοποιήσεως τῆς Θείας Δικαιοσύνης· βλ. Ἀνσέλμου Κανταβρυγίας, *Cur deus homo?*, PL, 159 passim.

¹⁰⁵ Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλεξις* 10-11, 156¹¹ - 158¹⁴.

ναστάσεως καὶ Ἀναλήψεως, καθὼς καὶ νά χρησιμοποιήσει τίς μαρτυρίες τῶν Προφητῶν, ἀπὸ τίς ὁποῖες προκύπτει ὅτι ὁ Χριστὸς εἶναι τέλειος Θεὸς καὶ τέλειος ἄνθρωπος¹⁰⁶.

γ. *Ἡ χρῆση λειτουργικῆς γλώσσας*. Τό χαρακτηριστικό στή Χριστολογία τοῦ Παλαμᾶ, ὅσο τὸν ἀφήνουν νά ἀναπτύξει τίς θέσεις του, εἶναι ἡ σαφῶς λειτουργικὴ γλῶσσα πού χρησιμοποιεῖ, σέ σημεῖο πού ὀρισμένα τμήματα τῶν λόγων του νά παραπέμπουν εὐθέως στά λειτουργικά κείμενα τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας¹⁰⁷.

3. Γέννηση Χριστοῦ ἐκ Πνεύματος Ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς Παρθένου

α. *Ἡ θέση τῶν Χιόνων*. Εἶδαμε ἤδη πὼς οἱ Χιόνες πολλές φορές διέκοπταν τὸν Ἅγιο καὶ δέν τοῦ ἐπέτρεπαν νά ὀλοκληρώσει τὴν ἀνάπτυξη τῶν θέσεών του. Ἡ μεθοδολογία αὐτή, ἡ ὁποία οὐσιαστικῶς τοὺς ἀπογυμνώνει ὡς στερούμενους ἐπιχειρημάτων καὶ μεταχειριζόμενους παρελκυστικὴ τακτικὴ, γνώρισε τὴν κορύφωσή της κατὰ τὴν ἐφαρμογὴ της στὴν προσπάθεια τοῦ Παλαμᾶ νά ἀναπτύξει τὸ Χριστολογικὸ δόγμα. Δέν τοῦ ἐπιτρέπουν λοιπὸν νά ἀναφέρει ὅσα αὐτὸς νομίζει ὡς ἀξιολογούμενα, ἀλλὰ πιστεύοντας ὅτι θά τὸν φέρουν σέ δύσκολη θέση, θέτουν τὸ πάγιο ἐρώτημα τῶν ἀρνητῶν τοῦ Χριστοῦ γιὰ τὸν τρόπο τῆς Γεννήσεώς Του. Ἔτσι, ζητοῦν ἀπὸ τὸν Παλαμᾶ νά ἐξηγήσει πὼς μπορεῖ καὶ δέχεται ὡς ἀληθινὴ τὴν διδασκαλία ὅτι ὁ γεννηθεὶς ἐκ Θεοῦ χώρεσε σέ μήτρα γυναίκας. Μάλιστα συμπληρώνουν τὸ ἐρώτημα καὶ μὲ τὴν δική τους θέση, τὴν ὁποία δέν προβάλλουν ὡς συζητήσιμη, ἀλλὰ ὡς συμπέρασμα τῆς «αὐτονόητης», γι' αὐτούς, ἀπορρίψεως τῆς θέσεως τοῦ Παλαμᾶ· λένε δηλαδή ὅτι μὲ τὸ νά γεννηθεῖ ὁ Χριστὸς ἐκ Μαρίας τῆς Παρθένου, οὐσιαστικῶς εἶπε ὁ Θεὸς καὶ ἐγεννήθη, ἄρα ὁ Χριστὸς εἶναι κτίσμα τοῦ Θεοῦ καὶ

¹⁰⁶ Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλεξις* 12, 158¹⁵⁻²⁸.

¹⁰⁷ Ἐνα ἀπλό παράδειγμα ἀρκεῖ γιὰ νά γίνει κατανοητό τὸ τί ἐννοοῦμε. Ἀναφερόμενος στὴν πτώση τοῦ ἀνθρώπου, ὁ Παλαμᾶς λέει: «Πλάσας οὖν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον ἐπ' ἔργοις ἀγαθοῖς καὶ ζῆν κατὰ τὴν αὐτοῦ θεῖαν ἐντολὴν προστάξας (...)» (Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλεξις* 10, σ. 156³⁰ - 157³)· πρβλ. εὐχὴ ἀναφορᾶς Θεῖας Λειτουργίας Μ. Βασιλείου: «πλάσας γὰρ τὸν ἄνθρωπον (...) τέθεικας αὐτὸν ἐν τῷ παραδείσῳ τῆς τροφῆς, (...) ἐν τῇ τηρήσει τῶν ἐντολῶν σου» (*Ιερατικὸν περιέχον τὰ τῷ ἱερεὶ ἀνήκοντα ἐν ταῖς ἀκολουθίαις τοῦ νυχθημέρου, τὰς Θεῖας καὶ Ἱερᾶς Λειτουργίας Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, Βασιλείου τοῦ Μεγάλου καὶ τῶν Προηγιασμένων, καὶ τινὰς ἄλλας Ἀκολουθίας καὶ Εὐχὰς, ἐγκρίσει τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος*, ἐκδ. Ἀποστολικὴ Διοκονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 2002⁴, 165).

ὄχι Θεός τέλειος¹⁰⁸. Οἱ Χιόνες προβάλλουν τό ἐπιχείρημα αὐτό ἐκμεταλλευόμενοι τή –μεγάλης ἀπτηρήσεως στό Ἰσλάμ– γενική διδασκαλία τοῦ Μωάμεθ¹⁰⁹ περί Χριστοῦ, ὡς μεγάλου μὲν Προφήτη, ὄχι ὅμως ὡς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, πρᾶγμα τό ὁποῖο γι' αὐτούς ἀποτελεῖ μέγα σκάνδαλο.

β. *Ἡ ἀπάντηση τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ*. Ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς ξεκινᾷ τήν ἀπάντησή του ἀπό τό γεγονός ὅτι ὁ Θεός εἶναι ἀσώματος καί συνεπῶς σέ Αὐτόν δέν ἔχουν ἐφαρμογή ἔννοιες ὅπως «μικρός», «μεγάλος», «χωρῶ», «περισεύω» κ.λπ. Ἔτσι, μπορεῖ νά εἶναι παντοῦ, πέρα ἀπό τό παντοῦ, ἀλλά καί στό ἕνα, ὅσο μικρό κι ἄν εἶναι. Σέ δεύτερη φάση δέ, ἐπικαλεῖται τό ἐπιχείρημα ὅτι οἱ ἴδιοι οἱ ἀκροατές του πρὶν λίγο ὁμολόγησαν πῶς ὁ Χριστός εἶναι ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ· «πῶς οὖν ὁ λόγος ὑπὸ ἄλλου λόγου γίνεται πάλιν;»¹¹⁰. Ἀναλύοντας δέ τό ἐρώτημα αὐτό, ἐπεξηγεῖ πῶς ἡ παραδοχή τῆς δημιουργίας λόγου ἀπό λόγο ὁδηγεῖ σέ ταύτιση τῆς Θεότητος μέ κτίσμα καί ὑποβιβασμό τῆς ἔννομιας τοῦ Θεοῦ. Ἐπεξηγεῖ δέ ὅτι ὁ «προαιώνιος» Λόγος τοῦ Πατρὸς «ὑστερον» προσέλαβε τήν ἀνθρώπινη φύση, χωρὶς ὅμως νά χωρισθεῖ τοῦ Θεοῦ-Πατρὸς, «ἦν δὲ αἰ ἐν τῷ Θεῷ»¹¹¹.

Μέχρι τοῦ σημείου αὐτοῦ, μποροῦμε νά παρατηρήσουμε ὅτι δέν ἔχει γίνει ἀκόμη λόγος περί Ἰσλάμ, ἀποκλειστικό δέ θέμα ἀποτελεῖ ἡ παρουσίαση τῆς Ὁρθόδοξης Πίστεως ἀπὸ τὸν Παλαμᾶ, μέ βάση τὰ ὅσα αὐτὸς θεωρεῖ ὡς ἀπαραίτητα νά εἰπωθοῦν καί ὅσα οἱ ἀντίπαλοί του τὸν ρωτᾶνε. Ἀκριβῶς δέ ἐπεὶ οἱ Χιόνες ἀποτυγχάνουν νά παγιεύσουν τὸν Παλαμᾶ ἀπὸ τὰ λόγια του, διακόπτουν καί πάλι κάνοντας μεγάλο θόρυβο. Ἡ τάξη ἀποκαθίσταται μέ τήν παρέμβαση τοῦ παρατηρητῆ τοῦ Ὁρχάν, Παλαπάνου.

4. Περί Μωάμεθ

α. *Ἡ σκοπιμότητα τοῦ ἐρωτήματος*. Ὁ Παλαπᾶνος δέν ἀποκαθιστᾷ ἀπλῶς τήν τάξη, ὑποβάλλει καί ἕνα ἐρώτημα, τό ὁποῖο μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ὡς θεμελιώδες στήν ἀνάπτυξη τῶν σχέσεων Ὁρθοδοξίας καί Ἰσλάμ· ρωτᾷ πῶς βλέπουν οἱ Χριστιανοὶ τὸν Μωάμεθ. Δέν τό ρωτᾷ ὅμως, ἀπλῶς καί χωρὶς σκοπιμότητα. Ὁ Παλαπᾶνος ὡς πολιτικοστρατιωτικὸς παράγοντας ἐνδιαφέρεται

¹⁰⁸ Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλεξις* 12, 158²⁸ - 159².

¹⁰⁹ Βλ. Γιαννουλάτου, *Ἰσλάμ*, 146-154.

¹¹⁰ Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλεξις* 12, 159¹⁸⁻²⁰.

¹¹¹ Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλεξις* 12, 159³-160²⁵.

γιά τή διατήρηση τῆς εἰρήνης στίς κατακτημένες ἀπό τοὺς Τούρκους περιοχές, ὥστε νά διασφαλισθεῖ ἡ τουρκικὴ κυριαρχία. Καταλαβαίνει πὼς ἡ ὑπαρξὴ διαφορῶν μεταξύ τῶν δύο πληθυσμῶν, τῶν αὐτόχθονων καὶ τῶν ἐπὶ λυδων, τῶν Ρωμίων καὶ τῶν Τούρκων, ἀποτελεῖ τὸ πρόκρμα τῆς ὑπάρξεως τῶν ἀντίστοιχων ἐντάσεων, ἡ δὲ ἐξομάλυνση τῶν ἀντιθέσεων, ἂν δὲν ὀδηγεῖ στὴν ἀφομοίωση τῶν ὑπόδουλων ἀπὸ τοὺς κατακτητὲς, ὅπως οἷον ποτε σημασιοδοτεῖ τὴν ἀπίσχνανση τῶν διαθέσεων πολιτικῆς μεταβολῆς. Ἔτσι, ὁ Παλαμπάνος λαμβάνοντας ἀφορμὴ ἀπὸ τὴν ἀποδοχὴ τοῦ Χριστοῦ, ὅχι βεβαίως ὡς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ ὡς μεγάλου προφῆτη, ἐρωτᾷ γιατί, βάσει τῆς διπλωματικῆς ἀρχῆς τῆς ἀμοιβαιότητος, δὲν ἀποδέχονται καὶ οἱ Χριστιανοὶ τὸν Μωάμεθ, ὡς προφῆτη-ἀπεσταλμένο τοῦ Θεοῦ¹¹².

β. *Ἡ διπλωματικὴ ἀπάντηση τοῦ Παλαμᾶ*. Εἶναι σαφές μέχρι τώρα ὅτι ὁ Παλαμπάνος στὴν τακτικὴ του ἀκολουθεῖ τὴ μέθοδο τῆς μὴ προκλήσεως. Ἡ ἐρώτηση τοῦ Παλαμπάνου εἶναι σαφῶς ἐπικίνδυνη, γιατί ἀφορᾷ στὸν ἰδρυτὴ τοῦ Ἰσλαμ, τυχόν δὲ προκλήσει δημιουργεῖ κίνδυνο, ὅχι μόνο γιὰ τὸν Παλαμπᾶ, ἀλλὰ –τὸ σπουδαιότερο– γιὰ τοὺς ὑπόδουλους χριστιανικοὺς πληθυσμούς. Ἔτσι, ὁ Παλαμπάνος δὲν ὁμιλεῖ ἀπαξιωτικῶς περὶ Μωάμεθ καί, γιὰ ν' ἀποφύγει τὸν σκόπελο, χρησιμοποιοῖ τὴν δεσμευτικὴ διδασκαλία τοῦ Χριστοῦ περὶ ἐσχάτων, λέγοντας ὅτι οἱ Χριστιανοὶ ἀπὸ ἀγάπη πρὸς τὸν διδάσκαλό τους τηροῦν ἐπακριβῶς τοὺς λόγους του. Ἐνας μάλιστα ἀπὸ αὐτοὺς εἶναι τὸ νά μὴ δεχθοῦν κανέναν ἄλλον ὡς διδάσκαλό τους μέχρι ἐκεῖνος νά ἐπανέλθει ἐν δόξῃ κατὰ τὴν Δευτέρα Του Παρουσία, ἐπομένως δὲν μποροῦν νά δεχθοῦν τὸν Μωάμεθ ὡς Προφῆτη. Ἐπικαλεῖται δὲ ἐπικουρικῶς καὶ τὴ μαρτυρία τοῦ Ἀποστόλου Παύλου ὅτι «κἂν ἄγγελος εὐαγγελίσσεται ὑμῖν παρ' ὃ παρελάβετε, ἀνάθεμα ἔστω»¹¹³. Ἔτσι, ἀποκλείεται παντελῶς ἡ ὅποιαδήποτε ἀποδοχὴ τοῦ Μωάμεθ καὶ τῶν λόγων του¹¹⁴.

5. Περιτομή

α. *Τὸ ἐρώτημα*. Μετὰ τὸ θέμα περὶ Μωάμεθ, ἐρχονται οἱ Χιόνες καὶ ὑποβάλλουν νέο ἐρώτημα, χωρὶς πολιτικὴ σκοπιμότητα αὐτὴν τὴν φορὰ, γεμάτο ὅμως ἐμπάθεια. Θέτουν εὐθέως τὸ θέμα τῆς περιτομῆς, καὶ μάλιστα ἐπικαλοῦνται τὸ γεγονός ὅτι ὁ Θεὸς τὴν νομοθέτησε, ἐνῶ καὶ ὁ ἴδιος ὁ Χριστὸς

¹¹² Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλεξις* 13, 160²⁶ - 161¹⁰.

¹¹³ Γαλ. 1, 8.

¹¹⁴ Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλεξις* 13, 161¹¹ - 162³.

«νόμον εκπληρῶν» περιετμήθη. Πῶς λοιπόν δέχεται ἡ Ἐκκλησία τὴν κατάργη-
ση τῆς περιτομῆς καὶ δὲν τὴν ἐφαρμόζει στὰ μέλη της¹¹⁵;

β. *Ἡ ἀπάντησις.* Ἡ ἀπάντησις τοῦ Παλαμᾶ εἶναι λακωνικὴ καὶ ἐπιθετική. Ὑπογραμμίζοντας τὸ ἐπιχείρημα τῶν Χιόνων ὅτι ἡ περιτομὴ ἔχει νομοθετηθεῖ ἀπὸ τὸν Θεὸ τὸν ἴδιο, ὑπενθυμίζει ἓνα σωρὸ ἄλλα νομικά ἔθιμα, τὰ ὁποῖα κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο ἔχουν νομοθετηθεῖ διὰ τοῦ Μωυσέως ἀπὸ τὸν Θεό, ὅπως ἡ τήρησις τοῦ Σαββάτου, τὸ ἐβραϊκὸ πάσχα, ἡ τέλεσις τῶν θυσιῶν μόνον ἀπὸ ἱερεῖς, ἡ εἴσοδος στὸν ναὸ μόνον ἀπὸ ἱερεῖς «καὶ τοιαῦθ' ἕτερα». Θέτει δὲ εὐθέως τὸ ἐρώτημα γιατί οἱ Χιόνες κόπτονται τόσο γιὰ τὴν περιτομή, τὴν στιγμὴν πού δὲν τηροῦν ὅλα τὰ παραπάνω· «πῶς ὑμεῖς οὐδὲν τούτων στέργετε, οὐδὲ ποιεῖτε αὐτά;»¹¹⁶. Λαμβάνει δὲ ἀφορμὴ ἀπὸ τὴν ἐπιστροφή αὐτῇ σέ θέμα-
τα τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ προσπαθεῖ νὰ περάσει στοῦ καταλυτικὸ γιὰ τίς θέσεις τῶν Χιόνων ἐπιχείρημα τῶν Προφητῶν, οἱ ὁποῖοι προκατήγγειλαν τὰ περὶ Χριστοῦ, καθὼς καὶ τῇ «μετάθεσιν» τοῦ νόμου¹¹⁷.

6. Τιμητικὴ προσκύνησις τῶν ἱερῶν Εἰκόνων

α. *Ἡ θέσις τῶν Χιόνων.* «Καὶ πάλιν περιέκοψαν» οἱ Χιόνες καὶ δὲν ἐπέ-
τρεψαν στὸν Παλαμᾶ νὰ ἐπεκταθεῖ εὐρέως στοὺς Προφῆτες, γιὰ νὰ θέσουν
τὸ θέμα τῆς τιμητικῆς προσκυνήσεως τῶν ἱερῶν Εἰκόνων ἀπὸ τοὺς Χριστιανούς.
Τὸ κύριο ἐπιχείρημά τους εἶναι ἡ σαφὴς ἀπαγόρευσις τῆς κατασκευῆς
«παντὸς ὁμοιώματος»¹¹⁸ καὶ ἡ προφανὴς ἀναγωγὴ τῆς κατασκευῆς ὁμοι-
ωμάτων σέ εἰδωλολατρεία¹¹⁹.

β. *Τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Παλαμᾶ.* Ὁ Παλαμᾶς ἀπαντᾷ μέ τρία ἐπιχειρήματα
μέ τὸ ὅτι «προσκυνοῦνται καὶ οἱ φίλοι παρ' ἀλλήλων», μέ τὸ ἴδιο τὸ παράδειγμα
τοῦ Μωυσῆ, ἀλλὰ καὶ μέ τὴν ἀνάλυσις τῆς σκοπιμότητος τῆς ἀπαγορεύσεως.

Ὁ Ἅγιος προσπαθεῖ νὰ ἀποσυνδέσει τὴν κίνησις τῆς προσκυνήσεως ἀπὸ τὸ
νόημα πού κάθε φορὰ ἐκφράζει. Ἔτσι, ἀντλεῖ παράδειγμα ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ
ζωή, ὅπου ὑπάρχει ἀντίστοιχη κίνησις μεταξὺ φίλων, ἡ ὁποία ὅμως δὲν σημαίνει

¹¹⁵ Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλεξις* 14, 162⁶⁻¹⁰.

¹¹⁶ Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλεξις* 14, 162¹⁵⁻²⁹.

¹¹⁷ Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλεξις* 15, 162³⁰ - 163¹¹.

¹¹⁸ Βλ. Ἔξ. 20, 4 καὶ Δευτ. 5, 8.

¹¹⁹ Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλεξις* 15, 163¹²⁻²¹.

καί λατρευτική προσκύνηση, αλλά τήν αγαπητική ἀλληλοπεριχώρηση¹²⁰.

Στὴν συνέχεια μετέρχεται τὸ παράδειγμα τοῦ ἴδιου τοῦ Μωυσῆ, ὁ ὁποῖος ἀφ' ἑνὸς μὲν κατέγραψε τὴν σχετική ἀπαγόρευση στὸν Δεκάλογο καί ἀφ' ἑτέρου κατασκεύασε τὸ ἔνδον τοῦ καταπετάσματος «εἰς ὁμοίωμα καὶ τύπον τῶν ἐπουρανίων», τὰ Χερουβείμ ἐπὶ τῆς Κιβωτοῦ τῆς Διαθήκης καί «τὸ ἔξω τοῦ ναοῦ (...) εἰς τύπον τῶν ἐπιγείων». Ἐτσι, ὁ Μωυσῆς κατασκεύασε ὁμοιώματα, ὅχι ὅμως πρὸς λατρευτική προσκύνηση, ἀλλὰ ὡς σύμβολα τοῦ πνευματικοῦ κόσμου, τὰ ὅποια βοηθοῦν τὸν πιστὸ στὴν ψυχική του ἀνέλιξη¹²¹.

Ἐπιμένοντας σὲ αὐτά, ἔρχεται νὰ ἀναπτύξει καί τὴν σκοπιμότητα τῆς ἀπαγορεύσεως κατασκευῆς ὁμοιωμάτων. Ἐπεξηγεῖ δηλαδὴ ὅτι ἡ ἀπαγόρευση θεσπίσθηκε, προκειμένου νὰ περιορισθῇ ἡ εἰδωλολατρία, μᾶς πού τὸ πνευματικὸ ἐπίπεδο τῆς ἐποχῆς δὲν βοηθοῦσε στὴν διάκριση μεταξύ λατρευτικῆς καί τιμητικῆς προσκυνήσεως τῶν ὁμοιωμάτων αὐτῶν. Ἐτσι, τίθεται ἡ γενική ἀπαγόρευση πρὸς ἀποφυγὴ εἰδωλολατρικῶν φαινομένων, ἐπιτρέπεται ὅμως στὸν Μωυσῆ ἡ κατασκευὴ συγκεκριμένων ὁμοιωμάτων, προκειμένου νὰ ὑποδλωθῇ ἡ διαφορὰ μεταξύ λατρευτικῆς καί τιμητικῆς προσκυνήσεως¹²².

Ὁ ἐπίλογος στοῦ τμήμα αὐτοῦ τοῦ διαλόγου εἶναι τὸ παράδειγμα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καί ἡ ἀντιδιαστολή του μὲ τὴν πρακτική τῶν Χριστιανῶν. Οἱ Ἕλληνες λατρεύουν τὰ κτίσματα, τὰ ὁμοιώματα τὰ ὅποια εἶχαν μπροστά τους· οἱ Χριστιανοὶ τὰ χρησιμοποιοῦν προκειμένου νὰ ἀναχθοῦν στὴν δόξα τοῦ Θεοῦ, χωρὶς τὴν παραμικρὴ ὑποψία ἔστω, ἀποδόσεως λατρευτικῆς προσκυνήσεως στὰ ἄψυχα ὑλικά¹²³.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Ἀνακεφαλαιώνοντας μποροῦμε νὰ καταλήξουμε στοῦ συμπεράσμα ὅτι κατὰ τὸν διάλογο μὲ τοὺς Χιόνες ὁ Παλαμᾶς, χρησιμοποιώντας στὸν μέγιστο βαθμὸ τίς διπλωματικές του ικανότητες καί τὴν ἐμπειρία, μὲ ὕφος ἥπιο καί εὐγενικό, ἀφ' ἑνὸς μὲν προβάλλει ὁμολογιακῶς τὴν Ὁρθόδοξη πίστιν, ἀφ' ἑτέρου τὴν ὑποδεικνύει ἱεραποστολικῶς ὡς τὴν μοναδικὴ ὁδὸ σωτηρίας. Ταυτοχρόνως, παρὰ τὸ ὅτι εἶναι ἐμπερίστατος, δὲν διστάζει νὰ πεῖ τὴν ἀλήθεια στοὺς

¹²⁰ Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλεξις* 15, 163²²⁻²⁵.

¹²¹ Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλεξις* 15, 163²⁵-164¹¹.

¹²² Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλεξις* 15, 164¹¹⁻²².

¹²³ Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλεξις* 15, 164²²⁻²⁶.

Τούρκους ως προς τήν πίστη τους, τονίζοντας τό αδύνατο τῆς ταυτίσεως ἢ ἔστω τῆς συγκλίσεως τῶν δύο μεγάλων θρησκειῶν.

Ἐν κατακλείδι, ἡ στάσις τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ στὸν ἀνωτέρω διάλογο εἶναι πολὺ διδακτικὴ καὶ ἐπίκαιρη ἐν ὅψει τῶν διεξαγομένων σήμερα διομολογιακῶν καὶ διαθρησκευτικῶν διαλόγων, ἐνῶ τό παράδειγμά του, ἀπολύτως ἐναρμονισμένο μὲ τὴν Ὁρθόδοξη Παράδοση, συνιστᾷ τό μέτρο συμπεριφορᾶς τῶν νεώτερων Ὁρθόδοξων συζητητῶν.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

α. ΠΗΓΕΣ

Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Ἐπιστολή 1* = Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, *Ἐπιστολὴ πρὸς τὴν ἐαυτοῦ Ἐκκλησίαν*, κριτ. ἔκδ. Β.Δ. Φανουργάκη στό: Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, *Συγγράμματα*, ἐπιμέλεια Π.Κ. Χρήστου, (ἐφ' ἑξῆς Γ. Παλαμᾶ, *Συγγράμματα*), τ. Δ΄, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 120-141.

Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Ἐπιστολή 2* = Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, *Ἐπιστολὴ τοῦ Θεσσαλονίκης ὅτε ἐάλω*, κριτ. ἔκδ. Β.Δ. Φανουργάκη στό: Γ. Παλαμᾶ, *Συγγράμματα*, τ. Δ΄, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 142-147.

Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλεξις* = Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, *Διάλεξις πρὸς τοὺς ἀθέους Χιόνας συγγραφείσα παρὰ ἱατροῦ τοῦ Ταρωνεῖτου, παρόντος κα (sic) αὐτοκόου γεγονότος*, κριτ. ἔκδ. Β.Δ. Φανουργάκη στό: Γ. Παλαμᾶ, *Συγγράμματα*, τ. Δ΄, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 148-165. Γιά λόγους εὐκολίας τοῦ ἀναγνώστη τό κείμενο τῆς παρουσίας πηγῆς παρατίθεται στό παράρτημα σέ φωτοστατικό ἀντίγραφο ἀπὸ τὴν ἀνωτέρω κριτικὴ ἔκδοσι.

Νικηφόρου τοῦ Γρηγορᾶ, *Ῥωμαϊκῆς ἱστορίας βιβλίοι ΔΖ΄*, Ρ.Γ., 148 καὶ 149.

Φιλοθέου, Β. Παλαμᾶ = Φιλοθέου Κόκκινου, *Βίος Γρηγορίου Παλαμᾶ*, κριτικὴ ἔκδοσι, Δ. Γ. Τσάμπι, *Φιλοθέου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Κοκκίνου, Ἀγιολογικά Ἔργα Α΄*, Θεσσαλονικεῖς Ἅγιοι, Θεσσαλονίκη 1985, σ. 425-491. Ἐπίσης, στό Ρ.Γ. 151, 551-655.

β. ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

Βασιλειάδης Νικ. Π., *Ὁρθοδοξία, Ἰσλάμ καὶ Πολιτισμός*, ἐκδ. Ἀδελφότητος Θεολόγων «Ο ΣΩΤΗΡ», Ἀθῆναι, Μάρτιος 2000.

Βλάχου, Παλαμᾶς Ἀγιορείτης = Ἀρχιμ. Ἱεροθέου Σ. Βλάχου (ἴδιη Σεβ. Μητροπολίτου Ναυπάκτου καὶ Ἁγίου Βλασίου), *Ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς ὡς Ἀγιορείτης*, ἐκδ. Ἱερᾶς Μονῆς Γενεθλίου τῆς Θεοτόκου (Πελαγίας), 1992.

Βλάχου, «Παλαμᾶς, Ἀλεβισιός» = Ἀρχιμ. Ἱεροθέου Σ. Βλάχου (ἴδιη Σεβ. Μητροπολίτου Ναυπάκτου καὶ Ἁγίου Βλασίου), «Ἀλεβισιός καὶ Ἅγιος Γρηγόριος Παλαμᾶς (Γύρω ἀπὸ τό ἄρθρο τοῦ Καθηγητῆ Δ. Κιτσίκη)», ΠΑΡΑΔΟΣΗ, Β΄ περ., τεῦχος 4, Ὀκτώβριος-Δεκέμβριος 1993, σ. 389-394.

Γιαννουλάτου, Ἰσλάμ = Ἀναστασίου Γιαννουλάτου, Ἀρχιεπισκόπου Τυράνων καὶ πάσης Ἀλβανίας, Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, *Ἰσλάμ, Θρησκευτολογικὴ ἐπισκόπησις*, ἐκδ. «Πορευθέντες» [Σειρά: Ἑθνὴ καὶ λαοί], Ἀθῆναι 1975 (ἔκτι ἀνατύπωση, 1995).

Μητροπολίτου Ἑλβετίας Δαμασκινού - Βλασίου Φειδᾶ - Ἀριστείδη Πασαδαίου - Ἀθανασίου Παλιούρα, *Τό Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, ἡ Μεγάλῃ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ* (συλλογικός τόμος), ἐκδ. Ὁρθόδοξο Κέντρο Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου Γενεύης, Ἑλβετία - Ε. Τζαφέρη Α.Ε., Ἀθήνα 1989.

Ἱερατικόν περιέχον τὰ τῷ ἱερῷ ἀνίκοντα ἐν ταῖς ἀκολουθίαις τοῦ νυχημέρου, τὰς Θείας καὶ

Τεράς Λειτουργίας Ιωάννου του Χρυσοστόμου, Βασιλείου του Μεγάλου και των Προηγιασμένων, και τινας άλλας Ακολουθίας και Ευχάς, εγκρίσει τῆς Τεράς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἐκδ. Ἀποστολική Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 2002¹.

Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους = Ἐκδοτικῆς Ἀθηνῶν, *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, (συλλογικό ἔργο), τόμος Θ': «Βυζαντινός ἑλληνισμός, Μεσοβυζαντινοί καί Ὑστεροβυζαντινοί χρόνοι», Ἀθήνα 1980.

Kitsikis Dimitrios, *L' empire ottoman*, (σειρά: Que sais-je?), Paris 1985, (Ἑλληνική μετάφραση ἀπό τό βιβλιοπωλεῖο τῆς Ἑστίας).

Κωτσιοπούλου, Ζηλωτές = Κ. Π. Κωτσιοπούλου, Καθηγητοῦ Ἑλληνικοῦ Κολλεγίου Θεσσαλονίκης, Διδάκτορος Θεολογικῆς Σχολῆς Α.Π.Θ., *Τό Κίνημα τῶν Ζηλωτῶν στή Θεσσαλονίκη (1342-1349), Ἱστορική, Θεολογική καί Κοινωνική διερεύνηση*, Χορηγός Ἑλληνικό Κολλέγιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1997.

Μαντζαρίδου, *Παλαμικά* = Γ. Ἰ. Μαντζαρίδου, *Παλαμικά*, ἐκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1983².

Μεντβέντιερ, *Διπλωματία* = Ζ. Οὐνταϊτσόβα - Γ. Λιτάβριν - Ν. Μεντβέντιερ, *Βυζαντινὴ Διπλωματία*, (μτφρ. Παναγιώτα Ματέρη - Δημήτρης Πατέλης), ἐκδ. Ἑλληνικά Γράμματα, Ἀθήνα 1995.

Μεταλλινού, *Ἑλληνισμός Μετέωρος* = Πρωτοπρ. Γεωργίου Δ. Μεταλλινού, *Ἑλληνισμός Μετέωρος*, Ἐκδόσεις Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 1999².

Μεταλλινού, *Τουρκοκρατία* = Πρωτοπρ. π. Γεωργίου Δ. Μεταλλινού, *Τουρκοκρατία*, [σειρά "ΑΠΘΟΣ"], ἀριθ. 3, ἐκδόσεις ΑΚΡΙΤΑΣ, Ἀθήνα 1988 (τρίτη ἀνατύπωση: Μάιος 1998).

Miklosich M. - Müller J., *Acta et Diplomata graeca medii aevi sacra et profana*, Vindibonae, τόμος 1 (1860).

Norwich, *Byzantium* = J. J. Norwich, *Byzantium, The Decline and Fall*, τόμος 3, ἐκδ. Viking, 1995.

ODB = A.P. Kazhdan-A. - M. Talbot-A. Cutler - T.E. Gregory - N.P. Ševčenko, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, τόμοι 3, New York/Oxford 1991.

P.G. = Migne, J.P., *Patrologiae cursus completus, series graeca*, 162 τόμοι, Parisiis 1857-1866.

P.L. = Migne, J.P., *Patrologia cursus completus, series latina*, 217 τόμοι, Parisiis 1844-1855.

Ράντοβιτς Ἀμφιλοχίου, Μητροπολίτου Μαυροβουνίου καί Παραθαλασσίας, *Τό Μυστήριον τῆς Ἁγίας Τριάδος κατὰ τὸν Ἅγιον Γρηγόριον τὸν Παλαμᾶν*, [Ἀνάλεκτα Βλατάδων ἀριθ. 16], ἐκδ. Πατριαρχικὸν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, Θεσσαλονίκη 1991².

Runciman, Ἀναγέννηση = St. Runciman, *Ἡ τελευταία Βυζαντινὴ Ἀναγέννηση*, (μτφρ. Λάμπρος Καμπεριδής), ἐκδ. Δόμος, Ἀθήνα 1991.

Ῥωμανίδου Ἰωάννου Σ., Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου, *Ῥωμαῖοι ἢ Ῥωμοὶ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, Γρηγορίου Παλαμᾶ Ἔργα 1, Ὑπὲρ τῶν Ἱερῶς Ἡσυχάζοντων Τριάς Α'*, ἐκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1991.

Σαββίδη Ἀλέξη Γ.Κ., *Τό Οἰκουμενικὸ Βυζαντινὸ Κράτος καὶ ἡ ἐμφάνισις τοῦ Ἰσλάμ (518-717 μ.Χ.)*, [Ἱστορική καὶ Ἱστορία], ἀριθ. 28], Βιβλιοπωλεῖον τῆς "Ἑστίας", Ἰ.Δ. Κολλάρου & Σίας Α.Ε., Ἀθήνα 1990².

Sahas, "Palamas, Islam" = D.J. Sahas, "Gregory Palamas (1296-1360) on Islam", *Revue des Etudes Islamiques* XLIX/2, (1981), σ. 197-214.

Φειδᾶ, *Βυζάντιο* = Βλ. Ἰω. Φειδᾶ, Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, *Βυζάντιο, Βίος - Θεσμοὶ - Κοινωνία - Ἐκκλησία - Παιδεία - Τέχνη*, Ἀθήνα 1990³.

ΠΡΩΤ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΚΑΡΥΩΤΟΓΛΟΥ
Δρ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ-ΘΡΗΣΚΕΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΑΝΑΖΗΤΩΝΤΑΣ ΤΗ ΣΩΤΗΡΙΑ: ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΟΙ ΣΕ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΑΠΟΓΝΩΣΗΣ

1. Ἡ ἀλλαγὴ τῶν κοινωνικῶν δεδομένων σέ Ἀνατολή καί Δύση

Ἡ εἰκόνα πού παρουσιάζει σήμερα ὁ κόσμος, μᾶς ὁδηγεῖ μᾶλλον στό συμπέρασμα ὅτι οἱ ὅροι «Ἀνατολή» καί «Δύση» εἶναι καθαρά ἀνθρώπινες ἐφευρέσεις. Παλαιότερα εἶχαν διαδραματίσει σημαντικό ρόλο, μιάς καί ἡ Δύση προσπαθοῦσε νά κατανοήσῃ τὴν Ἀνατολή πραγματοποιώντας μιά κατανομή τῆς γεωπολιτικῆς συνείδησης σέ κείμενα θεωρητικά, οἰκονομικά, κοινωνιολογικά, ἱστορικά καί φιλολογικά. Πρόκειται γιὰ προσπάθειες σάν κι αὐτές τῶν λεγόμενων ὀριενταλιστῶν, οἱ ὅποιοι πίστευαν ὅτι μέ τὰ κείμενά τους ἀπέδιδαν μιά ἄρτια εἰκόνα γιὰ τὴν Ἀνατολή. Τελικά αὐτοὶ οἱ ἐπιστήμονες, λογοτέχνες καί συγγραφεῖς ἀπέτυχαν νά ταυτιστοῦν μέ τὴν ἀνθρώπινη ἐμπειρία, ἀπέτυχαν ἐπίσης νά δοῦν τὴν Ἀνατολή ὡς ἀνθρώπινη ἐμπειρία¹.

Ἀπὸ τὸν περασμένο αἰῶνα καί παλαιότερα οἱ ὀριενταλιστές ἐπισκέπτονταν τὴν Ἀνατολή, μελετοῦσαν τοὺς ἀνθρώπους μέ καθαρά δυτικά κριτήρια καί ὁδηγοῦνταν σέ συμπεράσματα, τὰ ὅποια σήμερα εἶναι μὲν σημαντικά, ἀλλὰ ὄχι ἀπόλυτα ἀληθινά. Κι αὐτό, ἐπειδὴ ἔχουν ἀλλάξει τὰ δεδομένα σχετικά μέ τὴ ζωὴ καί τίς προσδοκίες τῶν ἀνθρώπων τῆς Ἀνατολῆς.

Σήμερα οἱ μετακινήσεις μουσουλμάνων ἀπὸ τίς χῶρες καταγωγῆς τους μέ κατεύθυνση τὴ Δύση δημιουργοῦσαν νέα δεδομένα. Καί εἶναι δεδομένα τὰ ὅποια πολλές φορές φορτίζονται μέ πλῆθος ἀντιφάσεων. Ἕνας ἐρευνητὴς τοῦ φαινομένου πιστεύει ὅτι «ὁ ξεριζωμὸς τῶν ἀνθρώπων μεταφράζεται μᾶλλον ὡς ἀναζήτησι οἰκουμενικότητος παρὰ ὡς νοσταλγία γιὰ μιά χώρα ἢ μιά κοι-

¹ Edward W. Said, *Ὁριενταλισμός*, μτφρ. Φώτης Τερζάκης, ἐκδ. Νεφέλη, Ἀθήνα 1996, σ. 395.

νωνία πού, έτσι κι αλλιώς, δέν εἶναι θετικά μοντέλα (π.χ. ἡ Ἀλγερία ἢ τό Πακιστάν σήμερα) καί ἀπ' ὅπου οἱ ἄνθρωποι φεύγουν γιά νά βροῦν καλύτερες συνθηκες διαβίωσης, στήν Εὐρώπη ἢ στήν Ἀμερική... Αὐτή ἡ ἀναζήτηση τῆς οἰκουμενικότητας συντελεῖται ἐνάντια στήν κουλτούρα καταγωγῆς, ἀλλά καί ἐνάντια στή “δυτική κουλτούρα”, τήν ὁποία προσπαθοῦν νά συνδέσουν –καί αὐτήν– μέ συγκεκριμένη ἱστορική περίσταση»².

Υπάρχει, ὥστόσο, σήμερα μιά διαφορετική ἐξέλιξη ἀπό τήν ἐποχή πού γράφηκε τό πιό πάνω κείμενο. Σήμερα ὁ ξεριζωμός μεγάλου ἀριθμοῦ μουσουλμάνων δέν ἔγινε γιά τήν ἀναζήτηση καλύτερων συνθηκῶν διαβίωσης, ἀλλά ἦταν βίαιος ἐξαιτίας τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων στή Μ. Ἀνατολή. Αὐτό σημαίνει ὅτι καί ἡ ἐγκατάστασή τους σέ χώρες ὅπως ἡ Ἑλλάδα, ἡ Ἰταλία καί πολύ λιγότερο σέ χώρες τῆς Εὐρώπης εἶχε ἕναν ἐξίσου «βίαιο» χαρακτήρα.

Ἀπό τό σημεῖο αὐτό τίθεται τό ἐρώτημα στίς χώρες ὑποδοχῆς καί πού ἀργά ἢ γρήγορα θά χρειαστεῖ νά ἀπαντήσουν: Ἄνθρωποι σέ κατάσταση ἀπόγνωσης, ξεριζωμένοι κοινωνικά, θρησκευτικά, πολιτισμικά, πῶς θά μπορέσουν νά διαχειριστοῦν τή ζωή τους σέ ἕνα τόπο μέ διαφορετική κουλτούρα, διαφορετικούς κοινωνικούς κανόνες, διαφορετική θρησκευτική πίστη;

Ἕνας πρῶτος προβληματισμός μέ τό πέρασμα τῶν μουσουλμάνων στόν δυτικό κόσμο εἶναι ὁ βαθμός ἀποκόλλησής τους ἀπό τήν ἀρχική τους κουλτούρα. Τό θέμα αὐτό εἶναι παρόμοιο μέ τό πρόβλημα πού ἀντιμετώπησαν οἱ χώρες τῆς Εὐρώπης πρὶν ἀπό πολλά χρόνια, ὅταν μουσουλμανικοὶ πληθυσμοὶ μετανάστευσαν στίς χώρες αὐτές. Ὡστόσο τό πρόβλημα τῶν μουσουλμάνων πού καταφεύγουν στίς χώρες τῆς Δύσης δέν εἶναι τό ἴδιο. Παρατηροῦνται δύο πιθανές ἐπιλογές:

Ἡ πρώτη ἀφορᾷ στήν ἀπόπειρα νά προσδιοριστεῖ μιά νέα κοινότητα, ἡ ὁποία θά βασίζεται στόν σεβασμό σέ ἕναν αὐστηρό κώδικα συμπεριφορᾶς. Εἶναι ἕνα νέο εἶδος φονταμενταλισμοῦ καί ἐκφράζεται μέ τήν προσπάθεια ἐπίδειξης τῆς ἰσλαμικῆς πίστεως μέ τήν ἐμφάνιση (μαντίλα στίς γυναῖκες, σέ πολλές περιπτώσεις κάλυψη ὁλοκλήρου τοῦ σώματος μέ τήν παραδοσιακή μαύρη ἀμπάγια, ἢ τό χιτζάμπ, τά παραδοσιακά ἐνδύματα τήν Παρασκευή, ἡμέρα προσευχῆς, ἀπό τοὺς ἄνδρες καί πολλές φορές ἀτομική ἢ ὁμαδική προσευχή σέ πάρκα). Ἀκόμα ἐκφράζεται καί μέ τήν βεβήλωση χριστιανικῶν συμβόλων καί ἱερῶν χώρων.

Ἡ δευτέρη ἐπιλογή βρίσκεται στήν ἐντελῶς ἀντίθετη θέση ἀπό τήν προ-

² Olivier Roy, *Τό παγκοσμιοποιημένο Ἰσλάμ*, μτφρ. Βιργινία Πισιμίση, ἐκδ. Scripta, Ἀθήνα 2006, σ. 16.

ηγούμενη. Πρόκειται για μία προσπάθεια να επαναδιαμορφωθεί η θρησκευτικότητα με τούς όρους της πίστης μέν, αλλά με μία ατομική υλοποίησή τους και με βάση έναν ατομικό κώδικα αξιών. Κατά την πραγματοποίηση αυτού, σημαντικό είναι το παιχνίδι μεταξύ θρησκείας και κουλτούρας. Με τον όρο «μουςουλμάνος» κατανοούμε κάθε άτομο μουςουλμανικής καταγωγής που συμμετέχει στην ίδια μουςουλμανική κουλτούρα, όποια κι αν είναι ή πραγματική κουλτούρα καταγωγής. Η κουλτούρα αυτή χαρακτηρίζει το άτομο όποια κι αν είναι η πίστη του. Αυτό σημαίνει ότι θα μπορούσε να είναι και άθεος μουςουλμάνος, απλώς δεν εκφράζεται και τό κρύβει με κάθε τρόπο. Πιστεύω, ότι στις χώρες που πέρασαν από την Ανατολή μετανάστες δεν έχουν εμφανιστεί ακόμα τά πραγματικά κοινωνικά, θρησκευτικά και πολιτιστικά προβλήματα. Όλοι υπολογίζουν σε μία μελλοντική μετακίνησή τους προς τη δυτική Ευρώπη, όπου εκεί έχουν από πολλά χρόνια αντιμετωπιστεί και ζουν κάτω από συγκεκριμένους κανόνες, τούς οποίους θα πρέπει να λάβουν υπόψη οι Αρχές της πατρίδας μας. Είναι πολύ πιθανό να εμφανιστούν θρησκευτικοί ηγέτες μικρής ή μεγάλης ἐμβέλειας για να καθοδηγήσουν τούς μουςουλμάνους, ιδίως τούς νέους για να προστατευτούν από την πιθανότητα αφομοίωσής τους από την ελληνική κοινωνία. Φαίνεται λίγο ουτοπικό, όμως έτσι συνέβη σε χώρες της δυτικής Ευρώπης, σε βαθμό που πάντοτε λαμβάνεται υπόψη η φωνή αυτών των θρησκευτικών ηγετών.

2. Ένα ανθρωπιστικό Ισλάμ στον χώρο της Δύσεως

Στις μέρες μας ένας σημαντικός αριθμός ηγετών της θρησκείας αυτής, οι οποίοι ζουν και δραστηριοποιούνται στην Ευρώπη, προσπάθησαν να δώσουν μία εικόνα για τό Ισλάμ περισσότερο ειρηνική και ανθρωπιστική³. Με κηρύγματα πραγματιστικά δεν στοχεύουν στη συμφιλίωση του δόγματος με τον μοντέρνο κόσμο, αλλά περισσότερο να προσφέρουν ένα νόημα στον κάθε μουςουλμάνο –και όχι μόνο– που δεν είναι ιδιαίτερα μυημένος στη θρησκεία, ώστε να μπορέσει να ζήσει σε έναν κόσμο όπου η αυστηρή τήρηση της σαρία (του ισλαμικού νόμου) δεν είναι δυνατό να αποτελεί κοινωνική νόρμα. Ό πολύ γνωστός στην Ευρώπη μουςουλμάνος θεολόγος Ταρίκ Ραμαντάν στην εισαγωγή

³ Βλ. F. Dassetto, *Paroles d' Islam: individus, sociétés et discours dans l' islam européen contemporain*, Maisonneuve και Larose, European Science Fondation 2000. Μία έρευνα της *Le Monde* «Οι ιμάμδες της Γαλλίας κηρύττουν ένα Ισλάμ ήθοπλαστικό και όχι πολεμικό», *Le Monde*, 8 Φεβρουαρίου 2002.

ένός βιβλίου του διερωτᾶται: «Πῶς θά βροῦμε τὴν εἰρήνη;»⁴. Ἀπευθύνεται κυρίως σέ νέους μουσουλμανικῆς ρίζας, οἱ ὅποιοι μέσα σέ ἓνα κοινωνικό περιβάλλον τῆς Δύσεως ἔχουν χάσει τὸν προσανατολισμό τους, τίς θρησκευτικές ἀξίες τους καί προτείνει μιά προβληματική σωτηρίας, πνευματικῆς καί ἐξίσου κοινωνικῆς. Εἶναι μιά πρόταση ἀτομικῆς ἐμπειρίας, καί καθὼς ἀναφέρει ὁ Olivier Roy, «ἡ ὑπενθύμιση τῆς πίστες ἐπιτρέπει τὴν προσέγγιση ἑνός ὅφους κοινοῦ μέ τὸν Χριστιανισμό, γιὰ τὸν ὁποῖο ἡ πίστη εἶναι χωρὶς ἀμφιβολία τό στοιχεῖο θρησκευτικότητας μέ τὴν μεγαλύτερη ἀξία, πού ὑπογραμμίζει τὴ συμμετοχή, μέ τὴν ἔννοια ἀκόμη ὅτι ἡ φράση “ἡ πίστη μου μοῦ ἀνήκει” γίνεται ἀντιληπτὴ ὅχι ὡς ἔκφραση θρησκευτικῆς τάξης ἢ μᾶς θεϊκῆς ὑπερβατικότητας, ἀλλὰ ὡς “ἐνδόμυχον”, ὡς ἔκφραση τοῦ βαθύτερου ἐγώ. Ἡ θρησκεία βιώνεται σάν πράξη, σάν ἐμπειρία καί ὅχι σάν κουλτούρα ἢ νομικός κώδικας»⁵. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἐξαφανίζεται ἡ ἐπιθυμία ἐπιβολῆς τῆς θρησκείας τοῦ Ἰσλάμ στὶς κοινωνίες τῆς Εὐρώπης, ὅπως πολλές φορὲς τὴν φανταζόμαστε, καί πραγματοποιεῖται μιά προσπάθεια εἰρηνικῆς παρουσίας τῆς πίστες, ξεκινῶντας ἀπὸ τοὺς μουσουλμάνους, οἱ ὅποιοι βρίσκονται στή δίνη τῆς δυτικῆς κουλτούρας, καί φθάνοντας μέχρι καί αὐτοὺς οἱ ὅποιοι, μὴ ὄντας μουσουλμᾶνοι, θά ἐπιθυμοῦσαν νά γνωρίσουν τὴν πνευματικότητα τοῦ Ἰσλάμ. Ὁ Roy μάλιστα πιστεύει ὅτι «στὶς ὑποβαθμισμένες συνοικίες, ὁ ἑπανεξιλαμισμός μοιάζει περισσότερο μέ δράση προτεσταντικῶν ἐκκλησιῶν –κυρίως τῶν Βαπτιστῶν– στὰ γκέτο τῶν μαύρων Ἀμερικανῶν, παρὰ μέ τὴν ἀποκατάσταση τῆς ἰσλαμικῆς τάξης ἀπὸ Ταλιμπάν ἢ μέ τίς *φάτουα* (οἱ γνωστοὶ φετφάδες) τῶν νομικῶν τοῦ Ἀλ Ἀζχαρ»⁶. Οἱ ἐκπρόσωποι αὐτῆς τῆς στάσης κάνουν μιά στροφή στὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό, εἶναι αὐτὸ πού ὀνομάζουν «φροντίδα γιὰ τὸν ἑαυτό». Μὲ τρόπο εἰρηνικὸ προτείνουν μιά βαθειὰ στροφή στὸν ἑαυτό τοῦ καθενός, μιά διαδικασία αὐτοπραγμάτωσης, ἡ ὁποία ζητάει ἀπάντηση στό ἐρώτημα: «γιατί ἐπέλεξα τό Ἰσλάμ, γιατί ἐπέστρεψα στό Ἰσλάμ;». Ἡ ἀπάντηση δὲν ἀφορᾷ μόνο τοὺς μουσουλμάνους, ἀλλὰ καί τοὺς προσήλυτους. Ἔτσι γεννιέται μιά καινούργια ιδέα, αὐτὴ τῆς ἠθικῆς στάσης στὴ ζωὴ, ἓνα σύν γιὰ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό, ὅταν εἶναι κανεὶς μουσουλμᾶνος. Εἶναι μιά εἰρηνικὴ μαρτυρία πίστες, χωρὶς μάρτυρες τῆς πίστες, ὅπως θά τό ἐπιθυμοῦσαν οἱ ἰσλαμιστές.

⁴ Tarik Ramadan, *Les musulmans dans la laïcité*, Editions Tawhid, Λυών 1994, σ. 10.

⁵ Olivier Roy, *Τό παγκοσμιοποιημένο Ἰσλάμ*, ἔκδ. Scripta, Ἀθῆνα 2006, σσ. 162-163.

⁶ Ὁ.π., σ. 162.

Ειρηνικό το Ίσλάμ; Μύθος ή πραγματικότητα

Ἡ τελευταία εικοσιπενταετία, μέ τό πλῆθος τῶν γεγονότων βίας στόν χῶρο τοῦ Ἰσλάμ σέ Ἀνατολή καί Δύση, ἔδωσε ἀφορμή σέ πολλούς ἐρευνητές νά ἀσχοληθοῦν μέ τό θέμα τῆς εἰρήνης στό Ἰσλάμ. Ἀναρωτιοῦνται ἂν τό Κοράνιο, οἱ χαντίθ καί ἡ εὐρύτερη παράδοση διακηρύσσουν μιᾶ εἰρηνική συνύπαρξη τῶν ἀνθρώπων καί ἀρνοῦνται κάθε ἔννοια βίας.

Ἀπό τούς πρῶτους πού ἀσχολήθηκαν εἰδικά μέ τό θέμα τῆς εἰρήνης στό Ἰσλάμ συστηματικά εἶναι ὁ K.G. Saiyidain. Ἰνδός τήν καταγωγή, πανεπιστημιακός στόν χῶρο τῆς παιδαγωγικῆς, βαθιά θρησκευόμενος, συνέγραψε τό τελευταῖο πρῖν ἀπό τόν θάνατό του βιβλίό μέ τίτλο *Islam: the religion of peace*. Σ' αὐτό προσπάθησε νά δείξει ὅτι τόσο ἡ κορανική διδασκαλία ὅσο καί οἱ διδασκαλίες τῆς παράδοσης συνηγοροῦν ὑπέρ μιᾶς εἰρηνικῆς συνύπαρξης τῶν ἀνθρώπων. Ὁ συγγραφέας διαλύει τό πλῆθος τῶν ἐσφαλμένων ἀντιλήψεων γιά τό Ἰσλάμ πού προέρχονται ἀπό φανατικούς κύκλους καί συσχετίζει τίς σημαντικότερες διδασκαλίες μέ ἀντιλήψεις τῆς νεωτερικότητας στήν προσπάθειά του νά ἀπομυθοποιήσει τόν φανατισμό.

Ἐνα πλῆθος κειμένων ἀκολούθησαν τά ἐπόμενα χρόνια πολύ περισσότερο ἐπειδή πολλοί μουσουλμᾶνοι θεολόγοι ἢ ἐρευνητές προσπάθησαν νά συνδιαλεχθοῦν μέ ἐκπροσώπους ἄλλων θρησκειῶν, ἰδιαίτερα στόν δυτικό κόσμο μέ χριστιανούς. Πραγματοποιήθηκαν σεμινάρια καί ἐκδόθηκαν συλλογικοί τόμοι πού ἐρευνοῦν τό θέμα τῆς εἰρήνης καί τῆς εἰρηνικῆς συνύπαρξης ἀνάμεσα σέ ἀνθρώπους μέ διαφορετικά πιστεύω. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ὁ συλλογικός τόμος *Peace-Building by, between, and beyond Muslims and Evangelical Christians* πού ἐξέδωσαν οἱ Muhammed Abu-Nimer καί David Augsburg (2009). Ἡ Ayse Kadayifci-Orellana εἶναι ἐπίσης ἐρευνήτρια τοῦ θέματος πόλεμος καί εἰρήνη στό Ἰσλάμ καί ἔχει συγγράψει τό ἔργο *Islamic Approaches to Conflict Resolution and Peace* (2002)⁷, καθώς καί ἄλλα σχετικά ἄρθρα.

Κάτω ἀπό αὐτό τό πρίσμα τῶν προσπαθειῶν πού προαναφέραμε καί σέ μιᾶ ἐπιστολή του ἀπό τίς 23 Ἰουνίου τοῦ 2000 ὁ τότε Μουφτίς τῆς Κομο-

⁷ Βλ. ἐπίσης Michael Nagler, "Is There a Tradition of Nonviolence in Islam?" στό *War and its Discontents- Pacifism and Quietism in Abrahamic Traditions* ed. J. Patout Burns (Washington 1996) σσ. 98-106. Mohammed Abu-Nimer, *Nonviolence and Peace Building in Islam: Theory and Practice*, Caineville, Univarsity Press of Florida 2003. Jawat Said, *Peace and Nonviolence in History and with the Prophets*, Damascus 1997. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει καί ὁ συλλογικός τόμος *Interfaith Just Peacemaking. Jewish, Christian and Muslim Perspectives on the new paradigm of Peace and War*, edited by Susan Brooks Thistlethwaite (2012).

τινῆς Μέτζο Τζεμαλῆ ἔγραφε: «Οἱ μεγάλες θρησκείες τοῦ κόσμου κουβαλοῦν μιά σοφία αἰώνων. Εἴμαστε ὅλοι δημιουργήματα Θεοῦ καί κάτω ἀπό αὐτό τό πρίσμα ἐμεῖς βλέπουμε τούς ἀνθρώπους. Ἐκμεταλλευόμενοι αὐτή τή σοφία μποροῦμε νά μιλήσουμε γιά τόν ἀλληλοσεβασμό τῶν ἀνθρώπων, γιά τά δικαιώματα ὅλων, μποροῦμε νά μιλήσουμε ἐνάντια σέ κάθε μορφῆς διάκριση, φυλετική, ἐθνική, θρησκευτική, κοινωνική. Δέν ἔχουμε τήν «πολυτέλεια» νά διχάσουμε τούς ἀνθρώπους. Ἀρκετά ὑπέφερε ἡ ἀνθρωπότητα ἀπό ἄδικους πολέμους καί διακρίσεις. Μιά δημοκρατική κοινωνία πού θά σέβεται τόν ἀνθρώπο καί ὅλες τίς ἀνάγκες του εἶναι ἡ πρότασή μας γιά τό μέλλον τῆς Εὐρώπης καί τοῦ κόσμου. Εὐλογημένα ὄντα τοῦ Θεοῦ ὅλοι, ἔχουμε βαριά εὐθύνη γιά τό μέλλον τοῦ κόσμου. Κυρίως οἱ θρησκευτικοί ἡγέτες καλοῦνται νά καταθέσουν στούς ἀνθρώπους μήνυμα ἀγάπης καί συνεννόησης. Κοιτώντας πίσω μας, τίς ματωμένες σελίδες τοῦ ἀνθρώπου, πρέπει νά ποῦμε ξεκάθαρα ὅτι ὁ ἐφιάλτης τῆς βίας πρέπει νά σταματήσει. Μέλος ὄντας μᾶς θρησκευτικῆς μειονότητας, σηκώνω τό χέρι μου στούς ἀδελφούς μου καί συμπατριῶτες μου Χριστιανούς καί ζητῶ νά πορευθοῦμε ὅλοι μαζί γιά τήν προκοπή τῆς κοινῆς μας πατρίδας τῆς Ἑλλάδας, μακριά ἀπό τίς μισαλλοδοξίες πού ἔχουμε βιώσει τοπικά ἐδῶ στή Θράκη. Νά ξεπεράσουμε δυσκολίες καί προκαταλήψεις τοῦ παρελθόντος καί νά δουλέψουμε μαζί μέ ἐμπιστοσύνη. Στίς νέες συνθήκες, στούς νέους καιρούς εἶναι πολύτιμη ἡ σοφία τῶν μεγάλων θρησκειῶν, εἶναι σημαντικός ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ, γιά τήν καταλλαγή τῶν παθῶν. Εἰρήνη στόν κόσμο, εἰρήνη στούς ἀνθρώπους».

Πρό ἡμερῶν εἶχα μιά συνομιλία μέ ἕναν ἔφηβο ἀπό τό Μπαγκλαντές. Τοῦ ἀνέφερα ὅτι στό Ἰσλάμ δέν γίνεται ἰδιαίτερος λόγος γιά τήν ἀγάπη καί μοῦ ἀπάντησε ὅτι, ὅταν ἐπιδιώκουμε τήν εἰρήνη, τότε ἔρχεται καί ἡ ἀγάπη. Ἦταν μιά σοφή ἀπάντηση πού θά εὐχόταν κανεῖς νά ἐκφράζει κάθε μουσουλμᾶνο ὅπου γῆς.

ΤΟ ΙΣΛΑΜ ΚΑΙ Η «ΔΙΕΦΘΑΡΜΕΝΗ» ΔΥΣΗ

«**Τ**ρεῖς εἶναι οἱ βασικοὶ μύθοι, πάνω στους οποίους θεμελιώθηκε ἡ ἐκρηκτικὴ ιδεολογία πού ἐμφανίζεται στίς μέρες μας ὡς *τρομοκρατία* (ἂν καὶ αὐτός εἶναι ἕνας χρονικά, κοινωνικά καὶ πολιτικά ἀπλουστευτικός ὀρισμός). Ἡ ὑπαρξὴ ἑνός ἀραβικοῦ ἔθνους μὲ κοινὰ χαρακτηριστικά, μιᾶς *ισλαμικῆς θρησκείας* μὲ ἀξιακὸ περιεχόμενο, πού λειτουργεῖ ὡς συστατικὸ πνευματικὸ του στοιχείο, καὶ μιᾶς γηραλέας, παρηκμασμένης, *χριστιανικῆς Δύσης*, πού πολεμᾷ, ἀκρωτηριάζει καὶ δολοφονεῖ τό πρῶτο ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν Σταυροφοριῶν καὶ μέχρι σήμερα, μέσα ἀπὸ τὴν πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ της παρακμὴ, τὸν σατανικὸ της καταναλωτισμὸ καὶ τὴν καταλυτικὴ ἀθεϊστικὴ της ἐπίδραση στους ἀνθρώπους καὶ τίς κοινωνίες σέ ὅλο τὸν κόσμο»¹.

Τό Ἰσλάμ σήμερα ἐξαπλώνεται στὴν Εὐρώπη μὲ ταχύτατους ρυθμούς. Αὐτὸ δὲν ἔχει νὰ κάνει μόνον μὲ τὴν μετανάστευση, διὰ τῆς ὁποίας ἰσλαμικοὶ πληθυσμοὶ διοχετεύονται κυρίως μέσω τῆς Τουρκίας στὴν Εὐρώπη. Ἔχει νὰ κάνει καὶ μὲ τό ἀξιακὸ καὶ ὑπαρξιακὸ κενὸ του δυτικοῦ κόσμου, ὁ ὁποῖος ὀλοένα καὶ περισσότερο βρίσκεται ἀντιμέτωπος μὲ μιὰ πραγματικότητα στὴν ὁποία, ἐπεὶδὴ ὁ Θεὸς καὶ ἡ πίστη ἀπουσιάζουν, οἱ ἄνθρωποι δὲν ἔχουν πνευματικὰ ἀποκορύμματα. Καὶ ἐπεὶδὴ σήμερα ἐπικρατεῖ μιὰ προϊούσα «ἀπο-ἱστορικοποίηση»² τῆς ζωῆς μας, κυρίως λόγω τῆς «κουλτούρας τῆς ἔκτασης», δηλαδή τῆς προτεραιότητος πού δίνουμε «στὸν χῶρο σέ βάρος τοῦ χρόνου, στὴν ἀμεσότητα σέ βάρος τῆς διάρκειας, ἀντλῶντας ὡς πρὸς τοῦτο τὴ μερίδα τοῦ λέοντος ἀπὸ τὰ νέα τεχνολογικά προϊόντα»³ οἱ ἄνθρωποι ἔχουμε εἰσδύσει σέ ἕναν ὅλο

¹ Νίκου Παπαδημητρίου, *Ἐνα μετανεωτερικὸ requiem-θέματα Εὐρωπαϊκῆς φιλοσοφίας, Τέχνης καὶ Πολιτισμοῦ στὸν 21ο αἰῶνα*, ἐκδόσεις Gutenberg, Ἀθήνα 2017, σελ. 123.

² Βλ. Ρεζίς Ντεμπρέ, *Ἡ διδασκαλία τῆς θρησκείας στὸ οὐδετερόθρησκο σχολεῖο*, μετάφραση Γιώργου Καράμπελα, ἐκδόσεις ΠΟΛΙΣ, Ἀθήνα 2004, σελ. 17.

³ Ντεμπρέ, ὁ.π., σελ. 17.

καί διαρκῶς ὀγκούμενο μηδενισμό. Ἡ ταυτότητά μας εἶναι μετοχική στὸν σύγχρονο πολιτισμό. Στὴν ἀγωνία καὶ τὸν ἀγῶνα μας γιὰ εὐτυχία, τὴν ὁποία τὴν ταυτίζουμε μὲ τὴν παρούσα ζωή, εἴτε μετατρέπουμε τὴν θρησκευτικότητα σέ συνήθεια καὶ φολκλόρ, εἴτε τὴν ἀπορρίπτουμε. Αὐτό ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα ὁ δυτικός πολιτισμός νά γίνεται ὁλοένα καὶ πιο ἐκκοσμικευμένος, οὐδετερόθρησκος, ἀπορριπτικός τῆς δημόσιας ἔκφρασης τῆς θρησκείας καὶ τῆς διδασκαλίας τῆς στὴν ἐκπαίδευση, μὲ ἀποτέλεσμα ἡ ἀπιστία νά καθιστᾷ τοὺς ἀνθρώπους, ἰδίως τοὺς νέους, εὐάλωτους στὴν ἀνάγκη τοῦ «ἀνίκηιν», τὴν ὁποία ὑπηρετεῖ μὲ τὴν ἀπλότητα τῶν ἐντολῶν τοῦ τό Ἰσλάμ.

Ὁ Ντεμπρέ ἐπισημαίνει: «Πῶς νά καταλάβουμε τὴν 11η Σεπτεμβρίου 2001 χωρὶς νά ἀνατρέξουμε στὸν οὐαχαβισμό, στὶς διάφορες κορανικὲς γενεαλογίες καὶ στὶς μεταμορφώσεις τοῦ μονοθεϊσμοῦ;»⁴. Καὶ συνεχίζει: «ἡ ἀναζήτηση νοήματος εἶναι ἀσφαλῶς μία κοινωνικὴ πραγματικότητα. Οἱ μεταφυσικὲς ἀνησυχίες τοῦ ἀνθρώπου ἀφοροῦν αὐτό πού συνδέει τὸ ἄτομο μὲ τὸν χρόνο, τὸν κόσμο καὶ τοὺς ὁμοειδεῖς του... ἡ ἀποπομπή τοῦ θρησκευτικοῦ φαινομένου ἐκτός τῶν τειχῶν τῆς ὀρθολογικῆς καὶ δημοσίως ἐλεγχόμενης μετάδοσης τῶν γνώσεων εὐνοεῖ τὴν παθολογία τοῦ πεδίου ἀντὶ τὴν ἐξυγίανσή του. Ἡ ἀγορά τῆς εὐπιστίας, ὁ Τύπος καὶ τὰ βιβλιοπωλεῖα διογκώνουν μὲ τὴ σειρά τους τὸ κύμα τοῦ ἐσωτερισμοῦ καὶ τοῦ ἀνορθολογισμοῦ. Τό σχολεῖο τῆς Δημοκρατίας μας δέν ὀφείλει, ἄραγε, νά σταθεῖ ἀντίβαρο στὶς μετρήσεις ἀκροαματικότητας, στοὺς τσαρλατάνους καὶ στὰ σεκταριστικὰ πάθη; Ἡ ἀποχή δέν ἀποτελεῖ θεραπεία. Ὁ Σκεπτόμενος τοῦ Ροντέν πού κλοτσάει μακριὰ τὴ Βίβλο μὲ ἓνα ἀφηρημένο λάκτισμα (ὅπως τὸν βλέπουμε νά κάνει σέ μιὰ γελοιογραφία) λησμονεῖ πῶς τὸ ἱερό Βιβλίον δέν ἐξαφανίζεται ὥστόσο μέσα στὴ φύση, δέν χάνεται γιὰ ὅλο τὸν κόσμο. Θὰ τοῦ γίνουν ἄλλου (ἐκτός συμβολαίου) ἀναγνώσεις φονταμενταλιστικές, τόσο πιο ἐπιζήμιες ὅσο οἱ νέοι κατηχούμενοι δέν ἔχουν ἀκούσει καμία ἐρμηνεία μὲ ποιότητα γι' αὐτό τὸ κείμενο ἀναφορᾶς»⁵. Ὁ Ντεμπρέ, ὑπεύθυνος γιὰ τὴν σύνταξη μιᾶς ἐκθεσης γιὰ τὴν θρησκευτικὴ ἐκπαίδευση στὴ Γαλλία, προτείνει ὄχι ἐπαναφορὰ τῆς διδασκαλίας τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν μὲ τὸν κατηχητικό-ὁμολογιακὸ του χαρακτῆρα, ἀλλὰ σπουδὴ τῶν τριῶν μονοθεϊστικῶν θρησκειῶν μέσα ἀπὸ τὴν λογοτεχνία, τὴν φιλοσοφία, ἀπὸ κείμενα προβληματισμοῦ, ὥστε ἡ νέα γενιά νά μὴν εἶναι εὐάλωτη στὸ θρησκευτικὸ μηδέν, διὰ τοῦ ὁποίου ὁ ἰσλαμισμὸς βρίσκει πρόσφορο ἔδαφος.

⁴ Ντεμπρέ, ὁ.π., σελ. 17.

⁵ Ντεμπρέ, ὁ.π., σελ. 24-27.

Τό Ισλάμ γεννᾷ τό αἶσθημα τοῦ ἀνήκειν. Οἱ ἀπλές ἐντολές του, ὅπως ἡ ὁμολογία πίστεως, πού δέν συνδέεται μέ τήν ἀνάγκη ἰσχυρῆς κατήχησης, ἡ ἀπλότητα τῆς προσευχῆς διά τῆς ἀνάγνωσης τοῦ Κορανίου στή γλῶσσα τίν ὁποία οἱ ἄνθρωποι κατανοοῦν, ἡ ἐλεημοσύνη καί ἡ νηστεία τοῦ ραμαζανιοῦ πού φέρνουν τούς πιστούς κοντά στούς λιγότερο δυνατούς, ἀλλά καί ἕνα αἶσθημα διατήρησης παραδοσιακῶν ἀξιῶν πού ἔχουν νά κάνουν μέ τή θέση τῆς γυναίκας στήν κοινωνία, ἡ προάσπιση τοῦ θεσμοῦ τῆς οἰκογένειας, ὅπως ἐπίσης καί ἡ ἀπόρριψη τῆς ὁμοφυλοφιλίας, τῆς οἰνοποσίας, τῶν ἐξαρτήσεων, δηλαδή μιᾶς ἐλευθερίας τοῦ νά ζεῖ ὁ ἄνθρωπος χωρίς ὅρια, καθιστοῦν τό Ἰσλάμ θρησκεία προσιτή⁶. Αὐτό βεβαίως δέν σημαίνει ὅτι τό Ἰσλάμ δέν ἔχει θεολογία, δέν ἔχει σκεπτόμενους ἀνθρώπους, ἀρνεῖται τήν οἰκείωση τῆς ἐπιστήμης καί τῶν ἐπιτευγμάτων της. Ὅμως τά τελευταῖα δέν ἀγγίζουν τούς πολλούς. Καί ὁ δυτικός κόσμος, ἔχοντας θεοποιήσει τά ἐπιτεύγματά του, δέν κατανοεῖ ὅτι τό νόημα ζωῆς δέν μπορεῖ νά προσεγγιστεῖ ἀπό τούς πολλούς πού κουράζονται ἀπό τό νά εἶναι μόνο σάρκες⁷.

Τά τελευταῖα χρόνια ἔχει ἀναπτυχθεῖ ἰδιαίτερα τό ριζοσπαστικό Ἰσλάμ. «Κανείς ἄλλος δέν ἔπραξε περισσότερα γιά τή διαμόρφωση τῆς θεωρητικῆς βάσης τοῦ ριζοσπαστικοῦ Ἰσλάμ ἀπό τόν Αἰγύπτιο θεωρητικό Σαγίντ Κούτιμπ (1906-1966), συγγραφέα καί ποιητή, ὁ ὁποῖος ἐκτελέστηκε στίς 29 Αὐγούστου 1966 ἀπό τό νασερικό καθεστώς. Ἐπηρεασμένος ὁ Σαγίντ Κούτιμπ ἀπό τόν Πακιστανό Ἀμπούλ Ἀλά Μαουντούντι (1903-1979), ὁ ὁποῖος καί πρῶτος ἀναφέρθηκε στόν *ιερό πόλεμο* (jihad), προβάλλει ὡς κεντρικό θέμα σέ ὅλα τά κείμενά του τήν πνευματική κενότητα τοῦ δυτικοῦ κόσμου... Ὁ Κούτιμπ ὑπῆρξε σημαντικώτατο στέλεχος καί θεωρητικός τῆς *Μουσουλμανικῆς Ἀδελφότητας*, ἡ ὁποία εἶχε ἀπήχηση στίς λαϊκές τάξεις καί ἔδωσε ριζοσπαστικό χαρακτήρα στό Ἰσλάμ μέσα ἀπό τήν καταπίεση καί τήν ἀπελπισία τήν ὁποία ὑφίστατο ὁ λαός, ἀνοίγοντας τήν ὁδὸ πρὸς τή βία»⁸.

Τό ριζοσπαστικό Ἰσλάμ ἔδειξε ὅτι ἀπέναντι στήν «διεφθαρμένη» Δύση ὑπάρχει καί ὁ δυναμικός τρόπος ἀντίδρασης. Δέν ἀρκεῖ ὁ διάλογος οὔτε ἡ ἀπόπειρα ἀπόδειξης τῆς ὁποίας θρησκευτικῆς ὑπεροχῆς. Ἡ Δύση θά πρέπει νά παταχθεῖ, διότι ὁ πολιτισμός της εἶναι ἕνας εἰδωλολατρικός πολιτισμός. Κι

⁶ Ἀναστασίου Γιαννουλάτου, Ἀρχιεπισκόπου Τιράνων καί πάσης Ἀλβανίας, *Ἰσλάμ-θρησκευολογική ἐπισκόπηση*, ἐκδόσεις Ἀκρίτας, Ἀθήνα 2006, σελ. 245 κ.έ.

⁷ Γέν. 6, 3.

⁸ Παπαδημητρίου, ὁ.π., σελ. 124-125.

ἐνῶ τὸ Ἰσλάμ δείχνει ἀνοχή ἐναντὶ τῶν λαῶν τῆς Βίβλου (χριστιανοὶ καὶ Ἑβραῖοι)⁹, τὸ ριζοσπαστικὸ Ἰσλάμ ἐπιτίθεται ἐναντίον ἑνὸς πολιτισμοῦ ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι χριστιανικὸς. Ἔτσι ὁ «ἱερός πόλεμος», τὸ τζιχάντ¹⁰, πῆρε στίς μέρες μας νέες μορφές. Ἡ φρικωδέστερη ἦταν ἡ ἀνατίναξη –μέ ἐπίθεση αὐτοκτονίας ὕστερα ἀπὸ ἀεροπειρατεία– τῶν Δίδυμων Πύργων στὴ Νέα Ὑόρκη τὴν 11η Σεπτεμβρίου 2001. «Οἱ προερχόμενοι ἀπὸ τὰ προάστια τοῦ Λονδίνου νεαροὶ τρομοκράτες γνωστοί μετὰ τὸ προσωνύμιον *The Beatles* εἰσήγαγαν καινοφανῆ στοιχεῖα φρίκης μετὰ τὴν δολοφονία καὶ τοὺς ἀναρτημένους στὸ *You Tube* ἀποκεφαλισμούς, ἀρχικὰ τοῦ Ἀμερικανοῦ δημοσιογράφου Τζίμ Φόλεϊ (ἀποκεφαλίστηκε τὴν 19η Αὐγούστου 2014) καὶ στὴ συνέχεια τῶν Βρετανῶν ἐθελοντῶν Ντέιβιντ Χέινς (ἀποκεφαλίστηκε τὴν 13η Σεπτεμβρίου 2014) καὶ Ἄλαν Χένινγκ (ἀποκεφαλίστηκε τὴν 3η Ὀκτωβρίου 2014). Μετὰ κρυμμένα τὰ πρόσωπά τους (*“The executioners’ faces are always well hidden”*, Bob Dylan), ἀλλὰ μετὰ ἐντονη τὴ βρετανικὴ προφορὰ καὶ μετὰ ψύχραιμη, κινηματογραφικὴ συμπεριφορὰ, οἱ ἐκτελεστές δολοφόνου ἀπευθύνονταν στὰ δυτικὰ κράτη, καλῶντας τα νὰ ἀποδεχθῶν τὴν ἥττα τους. Ἦταν ἡ πρώτη φορὰ πού ἡ Δύση διαπίστωσε πὼς νέοι, γεννημένοι στὸ ἔδαφος τῆς καὶ σπουδασμένοι στὰ σχολεῖα τῆς (στὴ Μ. Βρετανία, ἀλλὰ καὶ στὴ Γαλλία καὶ στὸ Βέλγιο, ὅπως ἔδειξε ἡ συνέχεια) ταξίδευαν στὴ Μέση Ἀνατολή καὶ ἐντάσσονταν στὶς τάξεις τῆς ἰσλαμικῆς τρομοκρατίας. Θὰ ἐπαναληφθεῖ τὸ φαινόμενο, μετὰ τὰ τραγικὰ γεγονότα τοῦ Παρισιοῦ (13 Νοεμβρίου 2015) καὶ τῶν Βρυξελλῶν (22 Μαρτίου 2016), ὅπως καὶ τῆς Νίκαιας καὶ τῆς Βαρκελώνης, νὰ μεταφέρουν τὴν αἱματηρὴ, τυφλὴ βία στὶς ἴδιες τίς πόλεις καταγωγῆς τῶν τρομοκρατῶν. Καὶ ἐρωτᾶται: εἶναι οἱ νεαροὶ τρομοκράτες (δύο ἀπὸ τοὺς παραπάνω *Beatles*, βρετανικῆς καταγωγῆς, ἀσπασθήκαν τὸ Ἰσλάμ πρόσφατα) ἐκπρόσωποι ἑνὸς ριζοσπαστικοῦ, φανατικοῦ θρησκευτικοῦ ρεύματος ἢ, ἀπλῶς, διαταραγμένοι πνευματικὰ καὶ ἐξαιρετικὰ ἐπικίνδυνου ἐγκληματίες; Ἡ ἀπάντηση οὔτε εὐκόλη, ἀλλὰ οὔτε καὶ πλήρης μπορεῖ νὰ εἶναι»¹¹.

Τὸ ριζοσπαστικὸ Ἰσλάμ βρῆκε πρόσφορο ἔδαφος στὸν ἀγρό τῆς δυτικῆς τεχνολογίας. Τὰ Μέσα Κοινωνικῆς Δικτύωσης, ἡ ἐλεύθερη πρόσβασις σὲ ιστοσελίδες, ἡ ἐκδοτικὴ ἀνοιχτὴ κατέστησαν τὸν Σαγίντ Κούτμπ, θεωρητικὸ τοῦ ριζοσπαστικοῦ Ἰσλάμ, πολὺ γνωστὸ σὲ χώρους ὅπου ὑπάρχει ἡ ἀνησυχία γιὰ

⁹ Γιαννουλάτος, ὁ.π., σελ. 285 κ.έ.

¹⁰ Γιαννουλάτος, ὁ.π., σελ. 292.

¹¹ Παπαδημητρίου, ὁ.π., σελ. 128 ἐπ.

τὴν ἀνθρωπότητα καὶ τὴν ζωὴ, καθὼς καὶ μὴ ἀνάγκη κοινωνικῆς δικαιοσύνης τὴν ὁποία ὁ Δυτικὸς κόσμος, μὲ τὸν πολιτισμὸ τῆς αὐτάρκειας, τοῦ πλούτου καὶ τῶν ἀνισοτήτων δὲν δείχνει νὰ ἐνδιαφέρεται νὰ προσεγγίσει. Τὸ ὑπαρξιακὸ κενὸ τῶν νέων, οἱ ὁποῖοι ἀναζητοῦν τὴν περιπέτεια πού θὰ τοὺς βγάλει ἀπὸ τὴν πλήξη καὶ θὰ τοὺς κάνει νὰ αἰσθανθοῦν δυνατοί, ὅπως ἐπίσης καὶ νὰ πιστέψουν σὲ μίαν ἀποστολή, ἡ ὁποία σήμερα δὲν μπορεῖ νὰ ἀγγίξει τοὺς παραδομένους στὴν παιθητικότητα, τὴν ἀποχαύνωση καὶ τὴν ἄκοπτη ἱκανοποίηση τῆς φιληδονίας πού ἐξασφαλίζονται διὰ τῆς εἰκονικῆς πραγματικότητας νέους, ὅπως ἐπίσης καὶ ἡ συστηματικὴ περιφρόνηση τῶν μεταφυσικῶν ἀνισχυῶν τῶν ἀνθρώπων, γεννοῦν τὸ ὕλικο γιὰ ἓνα ἐκρηκτικὸ μείγμα¹².

«Ὅπως καὶ στὴν ὕστερη τσαρική Ρωσία τῆς μεγάλης ἀνάπτυξης τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τῶν πόλεων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀρχαϊκῶν δομῶν πού παρέμεναν στά τέλη τοῦ 19ου αἰῶνα, οἱ ἀναρχικοὶ σπουδαστές χρησιμοποίησαν τὸν τρόμο ὡς πολιτικὸ ὄπλο, ἀτενίζοντας, γιὰ νὰ πάρουν δύναμη, ὅχι ἓνα εὐτυχισμένο, εἰδυλλιακὸ παρελθόν, ἀλλὰ ἓνα μυθικὸ μέλλον, ἔτσι καὶ οἱ νεαροὶ τρομοκράτες τοῦ *Ισλαμικοῦ Κράτους* πολεμοῦν ἓναν κόσμον χωρὶς νόημα γιὰ νὰ τὸν νομιματοδοτήσουν διὰ τῆς βίας καὶ τοῦ καθαρτήριου τρόμου, μὲ τὴν ἰδεολογία τους νὰ βασίζεται στὴν τριπλῇ μυθοπλασία τῆς *καταγωγῆς* (ἀραβικὸ ἔθνος), τῆς *θρησκείας* (Ισλάμ) καὶ τῆς *ὑπεροχῆς* ἔναντι ἐνός παρηκμασμένου ἀντιπάλου (τῆς χριστιανικῆς Δύσης), προβάλλοντας τὸ μεσσιανικὸ, ἀλλὰ καὶ τιμωρητικὸ τοὺς ὄραμα στὸ μέλλον. Ἡ προβολὴ τῆς θέλησης πού ξεπερνᾷ τὸν φόβο τοῦ θανάτου, ἡ μανία γιὰ καταστροφὴ πού ἐμφανίζεται ὡς δημιουργικὸ πάθος καὶ ἡ ἀναφορὰ στὸ μέλλον τῶν νῦν αὐτοχείρων φέρνουν στὸν νοῦ τὰ λόγια τοῦ Νετσάγιεφ: *Ὁ ἐπαναστάτης εἶναι ἓνας καταδικασμένος ἐκ τῶν προτέρων. Δὲν ἔχει προσωπικὲς ἀνάγκες, οὔτε ἄλλη δουλειά, οὔτε σχέσεις, οὔτε αἰσθήματα, οὔτε ἰδιοκτησία, οὔτε κἂν ὄνομα. Τὸ μόνο πού παραμένει ἀπορροφημένο ἀπὸ ἓναν καὶ μόνον ἓνα σκοπὸ, ἀπὸ μίαν μόνον σκέψη, ἀπὸ ἓνα μόνον πάθος: ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση!* Ὑπὸ αὐτὴ τὴν ὀπτική, ἡ τρομοκρατία τῶν νεαρῶν τοῦ ISIS δὲν εἶναι παρὰ ὁ θρίαμβος μιᾶς μορφῆς *μετανεωτερικῆς βουλησιαρχίας*, καὶ τὸ ριζοσπαστικὸ Ἰσλάμ ἀποδεικνύεται ἓνα *μετανεωτερικὸ* φαινόμενο χωρὶς ἴδιες ἱστορικὲς καταβολές, προϊόν καὶ ἔνδειξη τῶν *ἀποδομπτικῶν* ἀδιεξόδων κατανόησης, ἐκφρασης καὶ δημοκρατίας στὸν σύγχρονον κόσμον»¹³.

¹² Ἡ δολοφονία στὶς 16.10.2020 τοῦ καθηγητῆ Σάμουελ Πατί στὸ Παρίσι δείχνει ὅτι τὸ πρόβλημα δὲν θὰ ἀντιμετωπιστεῖ καθόλου εύκολα. <https://www.iefimerida.gr/kosmos/gallia-tzihantistis-apo-kefalise-kathigiti-binteo>.

¹³ Παπαδημητρίου, ὁ.π., σελ. 131 ἐπ.

ἼΑΣ φέρουμε στὸν νοῦ μας ἀκόμη τὴν ἀπόπειρα τῆς Δύσης νὰ ἐπιβάλλει τὴν δημοκρατία της, σέ μία σειρά ἀπὸ ἀραβικές-ισλαμικές χώρες, ὅπως τὸ Ἰράκ, ἡ Αἴγυπτος, ἡ Λιβύη, ἡ Συρία, καθιστῶντας τες στὴν οὐσία προτεκτοράτα της, σέ συνέχεια τῆς ἴδιας ἀπόπειρας στὴν πρώην Γιουγκοσλαβία, μέ ἐπικέντρο τὴν Σερβία¹⁴. Τὴν ἀδυναμία της νὰ λυθοῦν ὀριστικά το παλαιστινιακό καὶ τὸ κουρδικὸ πρόβλημα. Τὴν σύγκρουση στὴν Τσετσενία τοῦ ριζοσπαστικοῦ Ἰσλάμ μέ τὴν ὀρθόδοξη χριστιανικὴ Ρωσία, πού παρότι δέν ἀκολουθεῖ τὸν δυτικὸ χριστιανισμό, στὴν πράξη ἔχει ἐκδυτικιστεῖ ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ Μεγάλου Πέτρου, μέ μερικές πινελιές κρατικῆς συντηρητικότητας, ὅπως στὸ θέμα τῶν ὁμοφυλοφίλων. Αὐτές οἱ ἐνδεικτικές ἀναφορές δείχνουν ὅτι τὸ πρόβλημα δέν εἶναι μόνον θρησκευτικό, ἀλλὰ καὶ πολιτικό-πολιτισμικό.

Τὰ παραπάνω φέρνουν στὸν νοῦ μας τὴν θεωρία τοῦ Ἀμερικανοῦ καθηγητῆ τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Χάρβαρντ Σάμουελ Χάντιγκτον σχετικά μέ τὸν πόλεμο τῶν πολιτισμῶν¹⁵. «Οἱ συγκρούσεις χριστιανισμοῦ καὶ Ἰσλάμ ἀπορρέουν ἀπὸ τὴ φύση τῶν δύο θρησκειῶν, καθὼς καὶ τῶν πολιτισμῶν πού στηρίζονται σ' αὐτές. Ἀφενός, ἡ σύγκρουση ἦταν τὸ προϊόν μιᾶς διαφορᾶς, συγκεκριμένα τῆς μουσουλμανικῆς ἀντίληψης τοῦ Ἰσλάμ ὡς τρόπου ζωῆς, πού ὑπερβαίνει καὶ ταυτόχρονα ἐνώνει τὴ θρησκεία μέ τὴν πολιτική, ἐναντι τῆς δυτικῆς χριστιανικῆς ἀντίληψης τῶν δύο ξεχωριστῶν βασιλείων, τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Καίσαρος. Περιέργως, ἡ σύγκρουση ἐντείνεται ἐπίσης καὶ ἀπὸ τίς ὁμοιότητες τους. Τὸ Ἰσλάμ καὶ ὁ Χριστιανισμός εἶναι μονοθεϊστικές θρησκείες πού, ἐν ἀντιθέσει μέ τίς πολυθεϊστικές, δέν μποροῦν εὐκόλα νὰ ἀφομοιώσουν καινούργιες θεότητες καὶ βλέπουν τὸν κόσμον μέσα ἀπὸ τὸ πρίσμα πού διαχωρίζει τὸ ΕΜΕΙΣ καὶ ἀπὸ τοὺς ἈΛΛΟΥΣ. Καὶ οἱ δύο, ἐπίσης, εἶναι οἰκουμενικές καὶ ἰσχυρίζονται ὅτι ἀποτελοῦν τὴ μοναδικὴ ἀληθινὴ θρησκεία στὴν ὁποία οἱ ἄνθρωποι μποροῦν νὰ στηριχτοῦν. Καὶ οἱ δύο εἶναι ἱεραποστολικές καὶ πιστεύουν ὅτι οἱ ὁπαδοί τους ἔχουν ὑποχρέωση νὰ προσπλυτίσουν τοὺς ἀπίστους στὴν μοναδικὴ ἀληθινὴ θρησκεία. Ἀπὸ τότε πού πρωτοεμφανίστηκε τὸ Ἰσλάμ, ἐπεκτεινόταν μέσω τῶν κατακτίσεων. Ὅταν τοῦ δινόταν ἡ εὐκαιρία, καὶ ὁ Χριστιανισμός ἔκανε ἀκριβῶς τὸ ἴδιο. Οἱ ταυτόσημες ἐννοιες τοῦ TZIXANT καὶ τῶν ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΙΩΝ ὅχι μόνον τίς κάνουν νὰ μοιάζουν μεταξύ τους, ἀλλὰ καὶ διαφοροποιοῦν αὐτές τίς δύο θρησκείες ἀπὸ τίς ἄλλες μεγάλες παγκόσμιες θρη-

¹⁴ Παπαδημητρίου, ὁ.π., σελ. 119 κ.έ.

¹⁵ Σάμουελ Π. Χάντιγκτον, *Ἡ σύγκρουση τῶν πολιτισμῶν καὶ ὁ ἀνασχηματισμός τῆς παγκόσμιος τάξης*, μετάφραση Σήλια Ριζοθανάση, ἐκδόσεις TERZOBOOKS, Ἀθήνα 1998.

σκεῖς. Τό Ἰσλάμ καί ὁ Χριστιανισμός, μαζί καί μέ τόν Ἰουδαϊσμό, ἔχουν ἐπίσης τελεολογικές ἀντιλήψεις γιά τήν ἱστορία, σέ ἀντίθεση μέ τίς κυκλικές ἢ στατικές ἀντιλήψεις πού κυριαρχοῦν σέ ἄλλους πολιτισμούς»¹⁶.

Ὁ Χάντιγκτον περιγράφει τόν Χριστιανισμό ὅπως τόν ζεῖ ἡ Δύση, δηλαδή ἔχοντάς τον στήν ὑπηρεσία τῆς ἐθνικῆς πολιτικῆς καί τοῦ παιχνιδιοῦ τῆς ἐξουσίας. Ὁ Χριστιανισμός ἦταν ἓνα ἀπό τά κύρια προσχήματα γιά τήν ἀποικιοκρατία ἡ καί γιά τίς σταυροφορίες. Ἄς μῖν ξεχνοῦμε ὅτι ἡ θρησκεία, ὅσο κι ἂν πολλοί θέλουν νά μῖν τό βλέπουν, ἐνώνει μεγάλες ὁμάδες ἀνθρώπων, ἀφοῦ τοὺς δημιουργεῖ τό αἶσθημα τοῦ «ἀνήκειν», καθὼς καί τῆς ταυτότητας πού ἔχει μεταφυσικές προεκτάσεις. Κάλλιστα χρησιμοποιοῦθηκε καί μπορεῖ ἀκόμη νά χρησιμοποιηθεῖ ἀπό τήν πολιτική γιά ἄλλους σκοπούς. Ὁ Χάντιγκτον ὅμως παραθεωρεῖ στήν ἐρμηνεία του τό γεγονός ὅτι γιά τό Ἰσλάμ πολιτική καί θρησκεία δέν εἶναι μόνο ἀλληλένδετες πού λειτουργοῦν ὡς ἐνωτικό στοιχεῖο μεταξύ τῶν λαῶν. Ὁ ἐχθρός τῆς ἰσλαμικῆς θρησκείας εἶναι ἀναγκαστικά καί ἐχθρός ἐθνικός καί πολιτικός. Κι ἐνῶ στὸν χριστιανισμό ἡ πολιτική χρησιμοποιεῖ τήν θρησκεία, στὸ Ἰσλάμ ἡ πολιτική ρυθμίζεται ἀπὸ τήν θρησκεία.

Αὐτὴ ἡ λεπτή, στήν οὐσία ὅμως πολὺ σημαντικὴ διαφορὰ, κάνει τό ριζοσπαστικὸ Ἰσλάμ σήμερα νά εἶναι γιά τὸν δυτικὸ κόσμον ὁ φόβος, ὁ ἐχθρός καί συχνά ἡ ἰδέα πού σχηματίζεται γιά τό ποιοῦ πραγματικά εἶναι τό Ἰσλάμ, μολονότι δέν ἐκφράζει τήν πλειονοψηφία τῶν μουσουλμάνων. Δέν εἶναι πρόφαση ἡ θρησκεία γιά τήν ἀπόκτηση ζωτικοῦ χώρου ἢ γιά τήν οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη τῶν λαῶν. Γιά τό ριζοσπαστικὸ Ἰσλάμ ὁ πόλεμος εἶναι ἱερός. Δέν γίνεται ἀλλιῶς, ἂν ὁ πιστός θέλει νά σωθεῖ, ὅταν μάλιστα ὁ ἐχθρός εἶναι διεφθαρμένος. Ὅταν δέν ἀκολουθεῖ κἂν τίς θρησκευτικὲς πεποιθήσεις πού θά ἔπρεπε νά ρυθμίζουν τήν καθημερινότητά του. Ὅταν ἡ θρησκευτικότητα ἔχει νικηθεῖ ἀπὸ μία δυναμικὴ ἐκκοσμίκευση καί ἡ ἐλευθεριότητα τῶν ἡθῶν, τό δικαίωμα στήν διαφορετικότητα, κυρίως τήν σεξουαλική, καθιστᾷ τήν Δύση οὐσιαστικά ἄθην. Ὅταν ἡ Δύση δέν σεβεται τά πρόσωπα καί τά σύμβολα τοῦ Ἰσλάμ¹⁷. Ὁ

¹⁶ Χάντιγκτον, ὁ.π., σελ. 241.

¹⁷ Διαβάζουμε σχετικὰ μέ τήν πρόσφατη δολοφονία στὸ Παρίσι τοῦ Σάμιουελ Πατί, ἡλικίας 47 ἐτῶν, ὁ ὁποῖος δεχόταν ἀπειλές γιά τὴ ζωὴ του. Νωρίτερα, ὁ Πατί φέρεται νά ἔδειξε σέ μιά τάξη μαθητῶν σκίτσα τοῦ Μωάμεθ ἀπὸ τὴ σατιρικὴ ἐφημερίδα *Charlie Hebdo* κατὰ τὴ διάρκεια μᾶς συζήτησης γιά τὴν ἠθικὴ καί πολιτικὴ ἐκπαίδευση γιά τὴν ἐλευθερία τοῦ λόγου, πυροδοτώντας τὴν ὀργισμένη ἀντίδραση ἀπὸ γονεῖς πού ζήτησαν τὴν παραίτησή του. Πρὶν παρουσιάσει τὰ σκίτσα, ὁ δάσκαλος ζήτησε ἀπὸ τοὺς μουσουλμάνους μαθητὲς νά φύγουν ἀπὸ τὴν τάξη ἐὰν τὸ ἐπιθυμοῦσαν. Στὴ συνέχεια, ὁ πατέρας ἑνὸς 13χρονου κοριτσιοῦ πού δέν ἔφυγε ἀπὸ τὴν τάξη δημοσίευσε ἓνα βίντεο στὸ YouTube ἰσχυριζόμενο ὅτι ὁ δάσκαλος εἶχε δεῖξει μιά «φωτογραφία

πόλεμος λοιπόν έχει ως ανταμοιβή τόν ισλαμικό Παράδεισο. Τό συγκλονιστικό μυθιστόρημα του Μαροκινού συγγραφέα Μαχί Μπινμπίν *Τά αστέρια του Σίντι Μουμέν*¹⁸ αποτυπώνει ακριβώς αυτή τήν στάση ζωής πού δέν αφήνει περιθώρια άλλης πορείας.

Αυτή τήν κριτική έναντι τής Δύσης δυστυχώς συμμερίζεται μέ ευκολία καί ό κηρυγματικός λόγος πολλών έκ τών όρθοδόξων, κυρίως έκκλησιαστικών ταγών. Αντί νά τονιστεί ή τραγικότητα τής ύπαρξιακής περιπέτειας του δυτικού ανθρώπου, ό όποιος χρησιμοποιεί τήν έλευθερία του αυτοθεωτικά, αλλά διατηρεί πάντοτε τήν δυνατότητα τής μετάνοιας καί τής επιστροφής στήν αλήθεια, ό έκκλησιαστικός λόγος μένει στίς ήθικές παρεκτροπές του. Απορρίπτει συλλήβδην τόν δυτικό πολιτισμό, ό όποιος –είτε τό όμολογεί είτε όχι– έχει χριστιανικές ρίζες¹⁹ καί όπου λειτουργεί στήν κατεύθυνση τής αγάπης είτε πρός τόν συνάνθρωπο είτε πρός τόν κόσμο, όπου κινητοποιείται έθελοντικά, αποδεικνύει ότι τό χριστιανικό μήνυμα δέν έπαψε νά έχει ισχύ. Είναί άλλο ή ανάγκη γιά μετάνοια, ή θέαση τών διαφορών στόν τρόπο μέ τόν όποιο αντιλαμβάνεται καί ζει τήν πίστη ή Όρθοδοξία καί ό δυτικός άνθρωπος, ρωμαιοκαθολικός καί προτεστάντης, καί άλλο ή παντελής απόρριψη τής Δύσης, στάση πού ουσιαστικά έρχεται νά δικαιώσει τήν κριτική του ριζοσπαστικού Ίσλαμ καί νά τό καταστήσει είτε συμπαθές είτε έν μέρει δικαιολογημένο.

Πολιτικές πεποιθήσεις πού έρχονται νά απορρίψουν τόν οικονομοκεντρικό τρόπο ζωής καί τήν παγκοσμιοποίηση, καθιστούν τήν Δύση απορριπτέα. Οί φορείς τους όμως, ιδιαίτερα οί κληρικοί, ζουνε συνήθως έκδυτικισμένα, παρακολουθούν τίς πολιτισμικές εξελίξεις, αξιοποιούν όλα τα δυτικά μέσα πού ευκολύνουν τί ζωή, καρπώνονται τήν ιατρική καί επιστημονική πρόοδο καί ταιντόχρονα, σά νά μίν τρέχει τίποτα, αυτοπροβάλλονται ως οί γνήσιοι έκφραστές του όρθόδοξου ήθους, τής άσκητικής καί ήσυχαστικής παράδοσης, του

ένός γυμνού άνδρα» πού ήταν «μουσουλμάνος προφίτης». Ό πατέρας κάλεσε άλλους γονείς νά ένωθούν σέ μία συλλογική δράση έναντίον του δασκάλου, τόν όποίο περιέγραψε ως «νογού» (κακοποιός). Γιά νά ήρεμίσει ή κατάσταση, τό σχολείο διοργάνωσε μία συνάντηση μεταξύ του διευθυντή, του δασκάλου καί ενός αξιωματικού από τήν εκπαιδευτική άρχή. Αλλά τό κακό είχε ήδη γίνει. Ό ένοπλος, ένας 18χρονος Τσετσένος πού γεννήθηκε στή Μόσχα, έπιτέθηκε καί αποκεφάλισε τόν Πατί, φωνάζοντας «Αλλάχου Άκμπαρ». Αρχικά, ή Αστυνομία διέψευθε τόν άποκεφαλισμό καί έκανε λόγο γιά μαχαίρωμα στόν λαμίο, αλλά στή συνέχεια επιβεβαίωσε ότι ό δράστης αποκεφάλισε τό θύμα. <https://www.ethnos.gr/kosmos/128988.parisi-aytos-einai-o-kathigitis-poy-apokefalistike-apo-ton-tsetseno-islamisti>

¹⁸ Μετάφραση Έλγκας Καβαδιά, έκδόσεις ΑΓΡΑ, Αθήνα 2016.

¹⁹ Ένδιαφέρουσες είναι οί έπισημάνσεις του π. Νικολάου Λουδοβίκου. https://www.huffingtonpost.gr/2016/03/24/nikolaos-loudovikos-elliniki-taytotita-sinedeyxi-_n_9523946.html

χωρισμού από τήν άμαρτία, μιάς ταυτότητας ή όποία άπαιτεί έπιστροφή στό χτές, πού όμως έχει παρέλθει άνεπιστρεπті. Γι' αυτό και ό Χάντιγκτον συμπεριλαμβάνει τήν Όρθοδοξία στην πολιτισμική συγγένεια μέ τό Ίσλάμ και τήν άποκόπτει από τήν Δύση. Αυτό δέν είναι για έμάς έπαινος. Άς μίν ξεχνάμε ότι ό πολιτισμός μας και ή παράδοσή μας είναι σέ άμεση συνάρτηση μέ τήν Δύση. Άλλά και τό ήθος μας δέν έπιτρέπει νά θεωρούμαστε άθθεντικά όρθόδοξοι, όσο κι άν τό έπικαλούμαστε. Θα συνέβαινε αυτό άν ή άγάπη νικούσε τόν φθόνο και τήν ύποκρισία. Άν διασώζαμε κοινοτικό πνεύμα και συλλογικότητες πού μπορούσαν νά λειτουργήσουν συνοδικά, δηλαδή μέ άθθεντικότητα, συνάντηση προσώπων και συνοδοιπορία και όχι ως ένας μηχανισμός έξουσίας πού έπικαλείται τήν Όρθοδοξία ως έτικέτα, αλλά έχει ύποστει άλλοτριώσεις πού άκυρώνουν τό όρθόδοξο μήνυμα²⁰.

Δέν γνωρίζουμε πάντως άν αυτή ή αντιδυτική στάση ζωής, πού έρμηνεύεται από τήν στάση της Δύσης έναντι της Όρθοδοξίας τόσο στά χρόνια των Σταυροφοριών, όσο και στην άρνηση της Δύσης νά συνδράμει στην άποτροπή της άλωσης της Κωνσταντινούπολης, στην προπαγάνδα των μισσιοναριών κατά τήν Τουρκοκρατία, στην οικειοποίηση της έλληνικής επανάστασης του 1821 από τίς Μεγάλες Δυνάμεις, στην έπιβολή του δυτικού κρατικού μοντέλου από τήν Βαυαροκρατία και στην συνεχή πολιτική μας έξάρτηση από τόν δυτικό κόσμο²¹, είναι ή αιτία για τήν όποία τό ριζοσπαστικό Ίσλάμ μäs άφησε στην άκρη τά τελευταία χρόνια. Τό ίδιο συμβαίνει και μέ τί Ρωσία, τήν χώρα πού έχει αναλάβει, και πριν και μετά τήν Γαλλική Έπανάσταση, τήν προστασία των Όρθοδόξων, έστω και θεωρητικά.

Ό Χάντιγκτον έπισημαίνει πάντως και μερικές άλλες αλήθειες, οι όποιες μäs όδηγούν και στό μεγαλύτερο πρόβλημα των καιρών μας, τό μεταναστευτικό. «Στά τέλη του 20ου αιώνα ένα μείγμα παραγόντων έχει όξύνει τίς συγκρούσεις μεταξύ Δύσης και Ίσλάμ. Πρώτον, ή αύξηση του μουσουλμανικού πληθυσμού προκάλεσε μεγάλο άριθμό άνέργων και δυσαρεστημένων πού, άφενός μέν εύκολα μετατρέπονται σέ μαχητές στην ύπηρεσία των ισλαμιστών, άφετέρου δέ άσκοϋν πίεση στίς γειτονικές κοινωνίες και μεταναστεύουν στή Δύση. Δεύτερον, ή Ίσλαμική αναβίωση προσέφερε στους μουσουλμάνους άναγεωμένη έμπιστοσύνη στον ξεχωριστό χαρακτήρα και τήν άξία του πολιτισμού

²⁰ Χρίστου Γιανναρά, *Ενάντια στή θρησκεία*, εκδόσεις ΙΚΑΡΟΣ, Αθήνα 2010.

²¹ Συναρπαστική ή ιστορική περιγραφή του Χρίστου Γιανναρά στο *Όρθοδοξία και Δύση στί νεώτερη Ελλάδα*, εκδόσεις ΔΟΜΟΣ, Αθήνα 2006 και στο *Η Εϋρώπη γεννήθηκε από τό σχίσμα*, εκδόσεις ΙΚΑΡΟΣ, Αθήνα 2015.

τους σέ σχέση με τή Δύση. Τρίτον, οί ταυτόχρονες προσπάθειες τῆς Δύσης νά ἀναδείξει σέ παγκόσμιες τίς ἀξίες καί τούς θεσμούς της, νά διατηρήσει τή στρατιωτική της ὑπεροχή καί νά διαμεσολαβήσει στίς συγκρούσεις στό ἐσωτερικό τοῦ μουσουλμανικοῦ κόσμου προκαλοῦν τήν ἔντονη δυσαρέσκεια τῶν μουσουλμάνων. Τέταρτον, ἡ κατάρρευση τοῦ κομμουνισμοῦ ἀπομάκρυνε ἕνα κοινό ἐχθρό της Δύσης καί τοῦ Ἰσλάμ καί ὁ κάθε πολιτισμός ἔμεινε μέ τήν γνωστή καί μεγάλη ἀπειλή τοῦ ἄλλου. Πέμπτον, ἡ αὐξανόμενη ἐπικοινωνία μεταξύ μουσουλμάνων καί δυτικῶν δημιουργεῖ στήν κάθε μιά πλευρά μιά καινούργια δέσμευση στήν δική της ταυτότητα καί στίς διαφορές της ἀπό τήν ταυτότητα τῶν ἄλλων. Ἡ ἀλληλεπίδραση, ἐπίσης, ὀξύνει τίς διαφορές ὅσον ἀφορᾷ στά δικαιώματα τῶν μελῶν ἑνός πολιτισμοῦ πού ζοῦν σέ μιά χώρα πού κυριαρχεῖται ἀπό μέλη τοῦ ἄλλου πολιτισμοῦ. Στίς μουσουλμανικές καί στίς χριστιανικές κοινωνίες ὁ βαθμός ἀνοχῆς τοῦ ἑνός γιά τόν ἄλλο ἐξασθένησε δραματικά στίς δεκαετίες 1980 καί 1990»²².

Τά παραπάνω ἔρχονται νά συναντήσουν καί τήν κυρίαρχη τάση τῆς ἐποχῆς μας, πού εἶναι ἡ πολυπολιτισμικότητα. «Ἡ δυτική κουλτούρα δέχεται προκλήσεις ἀπό ὁμάδες μέσα στίς ἴδιες τίς δυτικές κοινωνίες. Μιά τέτοια πρόκληση ἔρχεται ἀπό τούς μετανάστες ἀπό ἄλλους πολιτισμούς, πού ἀντιστέκονται στήν ἀφομοίωση καί ἐμμένουν καί διαδίδουν τίς ἀξίες, τά ἔθιμα καί τήν κουλτούρα τῆς πατρίδας τους»²³. Ἡ πολυπολιτισμικότητα ἔχει ἐπιφέρει μιά σειρά ἀλλαγές τόσο στό νομικό, ὅσο καί στό ἐκπαιδευτικό σύστημα. Κυρίως ὁμως ἔχει δημιουργήσει δυό κυρίαρχα ρεύματα-τρόπους γιά τήν ἔνταξη τῶν μεταναστών στήν κοινωνία τῶν χωρῶν ὑποδοχῆς τους, στίς ὁποῖες οἱ ἐθνικοί πληθυσμοί δέν ρωτήθηκαν ποτέ ἐάν ἦταν διατεθειμένοι νά δεχτοῦν τά μεταναστευτικά ρεύματα, νόμιμα ἢ παράνομα, στίς χῶρες τους. Καί δέν ἦταν μόνο θέμα ἀνάγκης, πού ἔχει νά κάνει μέ τούς πρόσφυγες σέ καιρό πολέμου. Ἰδίως στήν Εὐρώπη τά κράτη σύρθηκαν πίσω ἀπό τίς ἐξελίξεις. Διαπίστωσαν μιά συστηματική εἰσροή πληθυσμῶν μέ κύριο χαρακτηριστικό τους τήν ἰσλαμική ταυτότητα, ὥστε ὅταν ξεκίνησαν νά ἀντιδρῶν, πῶς συστηματικά ἀπό τό 2015 καί μετά, ἤδη ἡ πληθυσμιακή διαφοροποίηση νά εἶναι μιά πραγματικότητα.

Δύο δρόμοι ὑπάρχουν γιά τήν ἔνταξη τῶν μεταναστών σέ ἕνα κράτος: **ἡ ἐνσωμάτωση καί ἡ ἀφομοίωση**. Ὁ πρῶτος δρόμος ἀποσκοπεῖ στήν ἔνταξη στήν πολιτική κοινότητα, ἐνῶ ὁ δεύτερος στήν ἐθνική κοινότητα. Μέ τόν

²² Χάντιγκτον, ὁ.π., σελ. 242.

²³ Χάντιγκτον, ὁ.π., σελ. 359.

πρώτο ούσιαστικά γίνεται πράξη ή πολυπολιτισμικότητα. «Τό μοντέλο αυτό υιοθετήθηκε από διάφορες χώρες σέ δύο βασικές διαφορετικές έκδοχές: τό συντηρητικό/φιλελεύθερο μοντέλο, τό όποιο δέχεται τήν πολιτισμική διαφοροτικότητα υπό τήν προϋπόθεση ότι τά άτομα συμπεριφέρονται ως καταναλωτές/καταναλώτριες στήν οικονομία τής αγοράς καί ως πολίτες τής χώρας καί β. τό κοινωνικό μοντέλο, τό όποιο έμμένει στήν αναγνώριση τής πολιτισμικής διαφορετικότητας, ή όποία πρέπει νά διεκδικείται από τίς κοινότητες τών μεταναστών/μεταναστριών καί νά αναγνωρίζεται συλλογικά, όπως τά ανθρώπινα δικαιώματα»²⁴.

Έπομένως, οί μετανάστες, χωρίς νά άπαρνηθοῦν τήν ταυτότητά τους, μπορούν νά ένταχθοῦν στήν κοινωνία τής χώρας ύποδοχής: νά έπιβιώσουν, νά έργαστοῦν, νά μορφωθοῦν, νά γνωρίσουν τά βασικά στοιχεία τής ταυτότητας τής χώρας στήν όποία ήλθαν, αλλά νά κρατήσουν καί τά δικά τους συστατικά ταυτοτικά στοιχεία. Κλειδιά έδω εἶναι ή γλώσσα καί ή θρησκεία. Ό ένσωματωμένος μετανάστης μαθαίνει νά μιλά τήν γλώσσα τής χώρας ένταξης, στοιχεία από τήν ιστορία καί τόν πολιτισμό της, έντάσσεται στό εκπαιδευτικό της σύστημα, αλλά κρατά τήν δική του θρησκευτική ταυτότητα, ή όποία, εάν εἶναι άλλόθρησκη, θά τόν έχει πάντοτε έναν «άλλο» σέ σχέση μέ τούς γηγενείς. Έδω εἶναι τό κλειδί σέ σχέση μέ τό Ίσλάμ. Οί μουσουλμάνοι μετανάστες θά ένσωματωθοῦν αλλά θά παραμένουν ξένοι. Κι αυτό μπορεί σέ επίπεδο κοινωνικής κουλτούρας νά μίν ένοχλεῖ, έφόσον ύπάρχει άνεκτικότητα σέ συνθήκες πολυπολιτισμικότητας, ώστόσο γεννά έρωτήματα γιά τό μέλλον. Έάν σέ μία χώρα όπως ή Ελλάδα τό δημογραφικό πρόβλημα εἶναι μεγάλο, εἶναι έμφανές ότι ή ένσωμάτωση μουσουλμανικών πληθυσμών φέρνει έντονο στό προσκήνιο τό έρώτημα σχετικά μέ τήν ελληνική ταυτότητα στό μέλλον καί κατά πόσον θά ύπάρχουν γηγενείς Έλληνες σέ αύξημένη πλειονοψηφία νά τήν κρατήσουν, από τί στιγμή πού ή άναλογία θά τείνει υπέρ τών μουσουλμάνων.

Τό έρώτημα τής εθνικής ταυτότητας σήμερα από μία σημαντική ομάδα διανοουμένων, κάποτε καί πολιτικών, έχει άποσυνδεθεί από τήν σύνδεση μέ τήν θρησκεία. Όταν ή θρησκεία θεωρείται ιδιωτική υπόθεση καί γίνεται συζήτηση γιά τόν θρησκευτικό άποχρωματισμό τής κοινωνίας, τότε γιατί ή εθνική ταυτότητα νά μίν εἶναι εύρωπαϊκή ταυτότητα ή άνθρωπιστική ταυτότητα; Εἶναι άρκετό οί γηγενείς πληθυσμοί νά υιοθετοῦν άνθρωπιστικές άρχές καί άξίες, όπως εἶναι ό σεβασμός στήν διαφορετικότητα καί τά ανθρώπινα δικαιώματα,

²⁴ <http://www.opengov.gr/immigration/?p=795>

ή απόρριψη του ρατσισμού, ή θέαση του ανθρώπου στην προοπτική της παρούσης ζωής και ο μεταφυσικός μηδενισμός, ώστε να μπορούν να συνυπάρχουν με τους μετανάστες, για τους οποίους όμως δεν ισχύει το ίδιο ακριβώς. Η δική τους θρησκευτική ταυτότητα και ιδιαιτερότητα είναι ιερή. Για χάρη τους θα πρέπει οι γηγενείς να μὴν ἐφορτάζουν δημόσια παραδοσιακές θρησκευτικές γιορτές (ὅπως τὰ Χριστούγεννα, τὰ ὁποῖα συνοδεύονται ἀπὸ στολισμούς με φάμπες, με εὐχές πού περιλαμβάνουν τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ, με σχολικές διακοπές καὶ ἀργίες), νὰ μὴν ἔχουν θρησκευτικά σύμβολα καὶ εἰκόνες σὲ δημόσιους χώρους, γιὰ νὰ μὴν προσβάλλονται οἱ μετανάστες, ὅπως καὶ ὅσοι θέλουν νὰ εἶναι ἄθρησκοι καὶ ἄθεοι ἐκ τῶν γηγενῶν, νὰ καταργηθεῖ τὸ μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν ἀπὸ τὴν ἐκπαίδευση ἢ νὰ μετατραπῇ σὲ θρησκευολογία κ.ο.κ.

Ἐδῶ ἔρχεται ὁ δεύτερος δρόμος, αὐτός τῆς **ἀφομοίωσης**. «Τὸ πρότυπο αὐτὸ δὲν ἐπιτρέπει τὴν ὕπαρξη τῆς διαφορετικότητας καὶ τῆς ἀνομοιογένειας. Στοχεύει στὴν πολιτισμικὴ ὁμογενοποίηση καὶ τὴ δημιουργία μιᾶς συνεκτικῆς σύγχρονης κοινωνίας ἐργαζομένων καὶ καταναλωτῶν/καταναλωτριῶν, πού ἀκολουθοῦν τὸν τρόπο ζωῆς (τόσο στὸν ἰδιωτικὸ ὅσο καὶ στὸν δημόσιο βίο) τοῦ γηγενοῦς πληθυσμοῦ, ἐγκαταλείποντας συνήθειες, προσδέσεις καὶ πρακτικές τῶν χωρῶν προέλευσης»²⁵. Προϋπόθεση γιὰ τὴν ἔνταξη καὶ τὴν ἀποδοχή τῶν μεταναστῶν εἶναι ἡ πλήρης ἀποδοχή τῆς ἐθνικῆς ταυτότητας τῶν γηγενῶν, κάτι πού προϋποθέτει καὶ τὴν ἀλλαγὴ τῆς θρησκευτικῆς πίστεως τῶν μεταναστῶν. Οἱ μετανάστες, ἐάν βαπτιστοῦν χριστιανοί σὲ χώρες ὅπου τὸ χριστιανικὸ στοιχεῖο πλειοψηφεῖ, ἔχουν κάνει τὸ μεγάλο βῆμα γιὰ νὰ ἀφομοιωθοῦν ἀπὸ τὴν κοινωνία τῆς χώρας ἔνταξης, γιὰτὶ πλέον τὸ μόνο πού τοὺς χωρίζει ἀπὸ αὐτὴν εἶναι ἡ καταγωγὴ τους. Ὅσο κι ἂν αὐτὸ μπορεῖ στὴν πρώτη γενιά μεταναστῶν νὰ μὴν εἶναι εὐκόλο νὰ συμβεῖ, στὴν δεύτερη καὶ τρίτη εἶναι πιὸ πιθανό. Ἡ ἐνσωμάτωση σταδιακὰ μπορεῖ νὰ γίνῃ ἀφομοίωση, ἐάν τὰ παιδιά τῶν πρώτων μεταναστῶν μάθουν καλὰ τὴν γλῶσσα, τὴν ἱστορία, τὴν παράδοση καὶ ἔρθουν σὲ ἐπαφὴ καὶ μετὰ τὴν θρησκευτικὴν τῆς χώρας ἔνταξη. Στὴν Ἑλλάδα, ἐάν θέλουμε νὰ εἴμαστε εἰλικρινεῖς, αὐτὸ δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ συμβεῖ, διότι οὔτε ἡ πολιτεία ἔχει φύγει ἀπὸ τὴν λογικὴ τῆς ἐνσωμάτωσης, ἀλλὰ οὔτε καὶ ἡ Ἐκκλησία τολμᾷ νὰ ζητήσῃ καὶ νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν ἱεραποστολὴ στους μετανάστες. Αὐτὸ διότι ἐπηρεάζεται ἀπὸ μία politically correct νοοτροπία ἢ καὶ ἀπὸ μία ἀδιαφορία γιὰ τὴν ἱεραποστολή, ἡ ὁποία φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ἐπανευαγγελισμὸς τῶν ἀνθρώπων μόνον στὴν θεωρία ἐνδιαφέρει τὴν πλειοψηφία τοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας.

²⁵ <http://www.opengov.gr/immigration/?p=795>

Ἀναφορικά μέ τήν ἀφομοίωση ἡ πολυπολιτισμικότητα θέτει ἕνα ἐνδιαφέρον ἐρώτημα: «Εἶναι σωστό νά ἀναγκαστεῖ ὁ μετανάστης νά ἀπαρνηθεῖ τήν ταυτότητά του;». Ἡ χριστιανική πίστη καί παράδοση χαρακτηρίζεται ἀπό τόν ἀπόλυτο σεβασμό στήν ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἀνάγκη ἐπιβίωσης δικαιολογεῖ τήν ἄσκηση ὀργανωμένης πίεσης στούς μετανάστες νά ἀλλάξουν θρησκεία; Σέ τί διαφέρουμε τότε ἀπό τοὺς ἀποικιοκράτες τοῦ παρελθόντος, οἱ ὁποῖοι στήν Ἀφρική καί τήν Ἀμερική ἐκχριστιάνισαν τοὺς γηγενεῖς πληθυσμούς γιά νά τοὺς ἔχουν πειθήνια ὄργανα στά συμφέροντά τους, χωρίς νά ἐνδιαφέρονται γιά τήν ἀφομοίωσή τους ὡς πρὸς ἄλλα καίριας σημασίας θέματα, ὅπως τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα, ἡ ἰσότητα ἀποδοχῇ τους ἀπὸ τήν ἄρχουσα φυλετικά τάξη, κάτι πού ἀκόμη καί σήμερα διαπιστώνουμε ὅτι ταλανίζει χῶρες ὅπως οἱ Ἡνωμένες Πολιτεῖες τῆς Ἀμερικῆς; Γιά ὅσους πιστεύουν ἀληθινὰ στὸν Χριστό καί ἀκολουθοῦν τήν ὀρθόδοξη παράδοση ἡ ἀπάντηση εἶναι αὐτονόητη: δέν χρειάζεται νά βαπτιστεῖ κάποιος γιά νά θεωρεῖται εἰκόνα Θεοῦ, ἀφοῦ αὐτὸ εἶναι ἐν ἰσχύϊ ἐξ ἄκρας συλλήψεως. Ὅμως ἂν βαπτιστεῖ κάποιος μπορεῖ νά μετέχει στὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, νά κοινωνεῖ τήν ἀλήθεια καί τήν ἀγάπη καί νά ζεῖ μέ τήν ἐλπίδα τῆς ἀνάστασης. Ἐλλειμμα πίστεως ἔχουμε λοιπόν, εἶναι αὐτονόητο, ἂν παρακολουθήσουμε τήν πραγματικότητα.

Ἐκτός ἀπὸ τήν ἀφομοίωση καί τήν ἐνσωμάτωση ὑπάρχει καί ὁ δρόμος τῆς **ἀπόρριψης**. Εἶναι ἡ ἐπὶ κλίση τοῦ φόβου πὼς οἱ μεταναστευτικοὶ πληθυσμοί, ἐπεὶ δέν μποροῦν νά ἀφομοιωθοῦν θρησκευτικά, θὰ ἰσχυροποιηθοῦν ἀριθμητικά, θὰ διεκδικήσουν τὸ δικαίωμα νά λατρεύουν ἐλεύθερα τὸν θεὸ πού πιστεύουν καί ἐπεὶ δὲν ὁ καθένας τους εἶναι πιθανὸ μέλος τῆς ριζοσπαστικῆς ἐκδοχῆς τῆς θρησκείας τους, θὰ θελήσει νά ὑποτάξει στὴ δική του θρησκευτικὴ καί ἐθνικὴ ἀντίληψη καί ταυτότητα καί τοὺς γηγενεῖς. Ἀπέναντι σ' αὐτὴ τήν προοπτικὴ μόνος ἕνας δρόμος ὑπάρχει: τῆς ἀπομάκρυνσης μέ κάθε τρόπο, ἀκόμη καί μέ τήν ἄσκηση βίας, ἀπὸ τήν χώρα καί τῆς ἐπιστροφῆς στὴν χώρα προέλευσης. Καί ἡ ἀμνηστία τοῦ κράτους, ἡ ὁποία εἶναι ἐμφανὴς στὴν καθυστέρηση ἐξέτασης τῶν αἰτημάτων γιά ἄσυλο, στὸν ἐγκλεισμό τῶν μεταναστῶν σὲ στρατόπεδα-περιφραγμένους χώρους, ὥστε νά μὴν κυκλοφοροῦν στὶς πόλεις καί τὰ χωριά καί νά μὴ καθίστανται ἐπικίνδυνοι, ἡ καθυστέρηση λήψης ἀποφάσεων, ἡ ἐπὶ κλίση τοῦ διεθνοῦς παράγοντα, συντηροῦν τήν δυσκολία καί ἀφήνουν περιθώρια γιά συμπεριφορές πού δέν τιμοῦν τήν χριστιανικὴ πίστη καί παράδοση.

Τέλος, ὑπάρχει καί μία παραλλαγὴ τῆς ἐνσωμάτωσης ἡ ὁποία υἱοθετήθηκε ἀπὸ τὴν Εὐρωπαϊκὴ Ἐνωση. Στὸ τέλος τῆς δεκαετίας τοῦ 1990, καί εἶναι τὸ μοντέλο τῆς **κοινωνικῆς ἔνταξης** ὡς ἔννοια καί πολιτικὴ πού διαμορφώθηκε

στό πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης και της Ευρωπαϊκής Ένωσης. «Ός κοινωνική ένταξη όρίζεται ή διαδικασία άλληλεπίδρασης και άμοιβαίας προσαρμογής των μεταναστών / μεταναστριών, των αιτούντων και δικαιούχων διεθνούς προστασίας, καθώς και της κοινωνίας ύποδοχής με στόχο τί δημιουργία κοινωνιών με ίσχυρή συνοχή και τήν επίτευξη της συνύπαρξης με όρους ειρήνης και άλληλοκατανόησης. Για τόν σκοπό αυτό, υιοθετήθηκε ή διαπολιτισμική προσέγγιση με τελικό στόχο τήν πολιτισμική, κοινωνική, οικονομική και πολιτική καινοτομία και τόν πλουραλιστικό μετασχηματισμό της δημόσιας σφαίρας μέσω της γόνιμης άνταλλαγής και σύνθεσης μεταξύ πλειονότητας και μειονοτήτων, κυρίαρχης κουλτούρας και διαφόρων ειδών ύποκουλτούρας, κοινωνικών τάξεων, θρησκευτικών άντιλήψεων, κεντρικής διοίκησης και τοπικής αυτόδιοίκησης κ.ο.κ.. Ό διαπολιτισμικός διάλογος υιοθετήθηκε από τό συγκεκριμένο μοντέλο ως μέσο διαχείρισης της διαφορετικότητας, άφενός, χωρίς νά διακυβεύεται ή πλήρης ένσωμάτωση των μεταναστών/μεταναστριών στις κοινωνίες ύποδοχής και, άφετέρου, για νά επιτυγχάνεται ή συνοχή στις σύγχρονες πολυπολιτισμικές κοινωνίες»²⁶.

Μέσα σ' αυτό τό πλαίσιο έρχεται τό Ίσλάμ νά συναντήσει τήν Ευρώπη και κατά συνέπεια και τήν Ελλάδα ως μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Για νά επικρατήσει ή πολιτική της πολυπολιτισμικότητας, ώστε νά επιτευχθεί ή ένσωμάτωση των μουσουλμανικών πληθυσμών στην Ευρώπη, χρειάζεται νά αποδυναμωθούν τά στοιχεία της έθνικής ταυτότητας.

Παράλληλα, μία Ευρώπη ή όποία δέν θά έχει στόν πυρήνα της τό χριστιανικό-θρησκευτικό στοιχείο, αλλά μόνο μία ήθική των νόμων, ή όποία όμως άδιαφορεί, όπως είναι φυσικό, για τήν προσωπική ήθική των πολιτών, άρκει νά μίν κάνουν κακό στό σύνολο, όταν θεσμοί όπως ή οικογένεια, άντιμετωπίζονται άντι-παραδοσιακά, και μάλιστα με θόρυβο (άπό τό τελετουργικό του γάμου, μέχρι τήν υιοθέτηση νέων μορφών συμβίωσης, όπως είναι τά όμόφυλα ζευγάρια, ή τεκνοθεσία από αυτά, μία φεμινιστική έξαρση στην θέαση των σχέσεων άνδρων και γυναικών, ή γυμνότητα ως κεκτημένο), όταν ό άνθρωπος της Δύσης δικαιούται νά ζει με έξαρτήσεις, όπως είναι τό άλκοολ και τά ναρκωτικά, κυρίως όμως όταν ή Δύση γεωπολιτικά στηρίζει έχθρους του Ίσλάμ όπως είναι τό Ισραήλ, για τό όποιο ύπάρχει ένας ύφέρπων, κάποτε και έμφανής, άντισιμιτισμός, τότε ή «διεφθαρμένη» Δύση στοχοποιείται! Η μοναδικότητα του ανθρώπου θεάται στην προοπτική του «άπίστου» και του «έχθρου» και

²⁶ <http://www.opengov.gr/immigration/?p=795>

ἐπικρατεῖ ἡ λογικὴ τῆς ἐκδίκησης, ἡ ὁποία προκαλεῖ ἐνθουσιασμό, ἀκόμη καὶ σέ ὑπηκόους τῆς Δύσης!

Τὰ παραπάνω συνδυάζονται μέ τὴν περιπέτεια πού τό Ἰσλάμ ὑπόσχεται, σέ ἀντίθεση μέ τὴν πλήξη, τὴν στατικότητα καὶ τὴν ἠθικὴ κόπωση τῆς Δύσης, ὅπως ἐπίσης καὶ τό γεγονός ὅτι σταδιακὰ στὸν δυτικὸ κόσμο ἡ αὐτοκριτικὴ γιὰ τὰ ἀδιέξοδα τοῦ δυτικοῦ ἀνθρώπου ἔχει ὀδηγηθεῖ σέ πολιτικὸ ἐπίπεδο στὴν τάση γιὰ ἀπομόνωση ἀπὸ τὴν διεθνὴ κοινότητα, στὴν ἐπιστροφή στὰ «καθ' ἡμᾶς» κάθε χώρας, στὴν ἀνάγκη εὗρεσης ἐχθρῶν, στὸν φόβο γιὰ τὸν ξένο καὶ τὸν μετανάστη, στὴν ἐμφάνιση ἀκραίων μορφῶν πολιτικῆς ἔκφρασης, ὅπως εἶναι τὰ νεοναζιστικὰ κόμματα τῆς ἀκροδεξιᾶς, τὰ ὁποῖα προσπαθοῦν νὰ μεταλλαχθοῦν σέ ἐθνικὰ καὶ πατριωτικὰ κόμματα μέ σκοπὸ νὰ ξανακάνουν περήφανους τοὺς γηγενεῖς! Συντηρητικὰ ρεύματα στὶς εὐρωπαϊκὲς κοινωνίες, τὰ ὁποῖα συνδέονται κατ' ἀνάγκην μέ παραδοσιακοὺς θεσμοὺς ὅπως ἡ θρησκεία, γίνονται ὁ πυρήνας τῆς ἀπόρριψης τῆς συνύπαρξης, ἐνῶ ἡ ἐντολή τοῦ Χριστοῦ «ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου», τὸν ὅποιο πλησίον σου, «ὡς σεαυτὸν»²⁷, παραγράφεται, ὅπου χριστιανοί, κληρικοὶ καὶ λαϊκοί, διακατέχονται ἀπὸ τὸν φόβο ἔναντι τοῦ ἄλλου, τὸν φόβο γιὰ τὴν πατρίδα, ὅταν δηλαδὴ «ἡ ὧδε μένουσα πόλις» ὑπερβαίνει τὴν σημασίαν καὶ τὴν πρόταξιν τῆς «μέλλουσας»²⁸.

Ὁ ὅποιος διάλογος λοιπόν, ὅσο κι ἂν εἶναι ἐπιθυμητός, γίνεται σέ πλαίσια πού δὲν μποροῦν νὰ καλύψουν ρεύματα φονταμενταλισμοῦ καὶ φανατισμοῦ πού συναντοῦμε καὶ στὶς δύο πλευρὲς. Βεβαίως τό παρελθὸν δὲν ἀλλάζει. Ὡς Ἕλληνες δὲν μποροῦμε, γιὰ παράδειγμα, νὰ λησιμονίσουμε τό πλῆθος τῶν Νεομαρτύρων²⁹, οἱ ὁποῖοι στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας ὀδηγήθηκαν στό μαρτύριο μόνο καὶ μόνο γιατί παρέμεναν χριστιανοί. Ὅσο ὑπάρχει ἡ ἐχθρότητα καὶ ἡ ἀπειλή στό πολιτικὸ ἐπίπεδο ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ Ἰσλάμ, τό ὁποῖο γιὰ τοὺς Ἕλληνες ταυτίζεται μέ τὴν Τουρκία, ὁ διάλογος καὶ ἡ συνύπαρξις ἀπαιτοῦν μεγάλες ψυχικὲς ὑπερβάσεις.

Ὅσο ἡ πίστις ἀπὸ ὀργανωμένους ὁμάδες διανοουμένων καὶ «στρατευμένων ἀιθέων» θεωρεῖται στὴν καλύτερη τῶν περιπτώσεων ἰδιωτικὴ ὑπόθεσις καὶ συνήθως «θλιβερό κατὰλοιπο» τοῦ χτέος, ἐνῶ καὶ στὸν θεολογικὸ καὶ ἐκκλησιαστικὸ χωρὸ, ἀντὶ νὰ προβάλλεται τό αὐθεντικὸ μας ἦθος τῆς ἀγάπης καὶ

²⁷ *Mārk.* 12, 31.

²⁸ *Εβρ.* 13, 14

²⁹ Ἁγίου Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείου, *Νέον Μαρτυρολόγιον δηλαδὴ μαρτυρία τῶν νεοφανῶν Ἀγίων*, ἔκδοσις Συνοδείας Σπυριδωνος Ἱερομονάχου, Νέα Σκίτη Ἁγίου Ὁρους, 2012.

τῆς συνάντησης μέ τούς ἄλλους, ἐντός τῶν ὁρίων τοῦ ἀλληλοσεβασμοῦ καί τῆς ἰσότητος, αὐτομαστιγωνόμαστε ὡς δῆθεν φανατικοί καί ἐθνικιστές (παρότι καί τέτοια ρεύματα ὑπῆρχαν καί θά ὑπάρχουν, ἀλλά δέν εἶναι καί δέν μποροῦν νά γίνουν ἡ πλειονοψηφία), καί ἀπό τήν ἄλλη θριαμβεῦει μία συνεχῆς κινδυνολογία πού μεταφέρει στούς ἄλλους τήν ἀδυναμία μας νά εἴμαστε αὐθεντικοί χριστιανοί, ἡ ρευστότητα δέν θά φεύγει. Εἶναι εὐκόλο νά φωνάζουμε ἐναντίον τῶν μεταναστῶν. Τό δύσκολο εἶναι νά προχωρήσουμε μέ τιμότητα, ζητώντας τήν ἐπίλυση προβλημάτων πού μᾶς συρρικνώνουν, ὅπως τό δημογραφικό, νά ἀρνηθοῦμε νά θέσουμε τήν πίστη στόν ἰδιωτικό χῶρο τῆς ζωῆς, τῆς παιδείας, τῶν προτεραιοτήτων μας καί νά γίνουμε πιό συνειδητοί χριστιανοί.

Τό πρόβλημα τοῦ ριζοσπαστικοῦ Ἰσλάμ δέν θά πάψει νά μᾶς ἀπασχολεῖ ὅσο ὁ κόσμος βρίσκεται ἐν ἀδικίᾳ. Δέν εἶναι ἡ Δύση συλλήβδην διεφθαρμένη, οὔτε ἄθεν. Οἱ ἄνθρωποι διαφθειρόμαστε καί ἀρνούμαστε τόν Θεό. Ἡ δική μας λοιπόν ἀλλαγί εἶναι ὁ μεγαλύτερος σταυρός. Τά λόγια τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀλβανίας Ἀναστασίου δείχνουν τήν ὁδὸ πρὸς τήν ὁποία, ἂν στραφεῖ ὁ δυτικός κόσμος, σέ βάθος χρόνου, ἡ ἐλπίδα εἰρηνικῆς συνύπαρξης θά ἐπανεέλθει:

«Υπῆρξαν ἐποχές κατὰ τίς ὁποῖες καλλιεργήθηκε ἡ ἀντίληψη ὅτι ἡ ἐνότητα τῆς ἀνθρωπότητας θά ἐδραιωθεῖ μέ τήν ἐπιβολή διὰ τῆς βίας τῆς μίας ἢ τῆς ἄλλης θρησκείας. Μιά τέτοια ἄποψη δέν ὑποστηρίζεται πλέον σήμερα. Πιστεύω ὅτι μέ τή βία ἐν ὀνόματι τῆς θρησκείας βιάζεται ἡ οὐσία τῆς θρησκείας. Γιά νά καλλιεργηθεῖ θετικότερο κλίμα στίς σχέσεις χριστιανῶν καί μουσουλμάνων πρέπει νά ἐνταθεῖ ὁ χριστιανο-ἰσλαμικός διάλογος μέ κέντρο τήν μελέτη καί τήν ἔξαρση τῶν οὐσιαστικῶν ἀνθρωπολογικῶν ἀρχῶν τῶν δύο θρησκειῶν: π.χ. ἓνας στίχος τοῦ Κορανίου (κεφ. 49., «Τά δώματα», στ. 13) τονίζει: “ὦ ἄνθρωποι! Σᾶς ἔχουμε πλάσει ἀπὸ ἓναν (μόνο) ἄνδρα καί μία (μόνο) γυναῖκα καί ἀπὸ σᾶς κάναμε λαούς, φυλές, γιά νά ἀναγνωρίζουν ὁ ἓνας τόν ἄλλο. Ὁ πιό τιμημένος ἀνάμεσά σας ἐνώπιον τοῦ Ἀλλάχ εἶναι ὁ πιό ἐνάρετος”. Ὅσο γιά τί φοβερὴ ραδιενέργεια μίσους πού ἐξαπλώνεται στίς διάφορες περιοχές, τό ἰδιαίτερο χρέος τῶν εὐσυνειδητῶν χριστιανῶν εἶναι νά ἀντισταθοῦν μέ πρωτοβουλίες ἀγάπης. Στή σύγχρονη πλουραλιστικὴ κοινωνία ἡ μόνη δυνατότητα γιά εἰρηνικὴ συμβίωση εἶναι ἡ ἀποδοχὴ τῆς ἰδιατερότητας τοῦ ἄλλου, ὁ σεβασμὸς τῆς ἀξιοπρέπειας καί τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας τοῦ κάθε ἀνθρώπου»³⁰.

³⁰ <https://www.in.gr/2020/06/04/plus/features/mia-synenteyksi-potamos-tou-arxiepiskopou-anastasiou-gia-islam/>

Τοῦ τόπου μας

* * *

GEORGES RADET
ΕΛΛΗΝΙΣΤΗΣ - ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΣ

ΟΙ ΘΕΣΣΑΛΟΙ ΘΕΩΡΟΙ ΣΤΟΝ ΤΑΦΟ ΤΟΥ ΑΧΙΛΛΕΑ

Μετάφραση από τὰ γαλλικά: ΚΩΣΤΑΣ ΣΑΜΑΡΑΣ
Προλογικά: ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΒΟΓΙΑΣ

Πρόλογος

Τὴν ὑπαρξὴν τοῦ ἄρθρου τοῦ Γεωργίου Ραδέτ¹, τὴν ἐντοπίσαμε ὡς μιὰ ἀναφορὰ σὲ ὑποσημείωση στό βιβλίο *Ἀπό τόν Ὀλυμπο στὴν Ὀλυμπία*², τοῦ καθηγητοῦ Θαδδαίου Σίνκο³, κορυφαίου Πολωνοῦ ἐπιστήμονα κλασικῶν σπουδῶν. Τό βιβλίο περιγράφει τίς ἐντυπώσεις καί ἐκτιμήσεις τοῦ ταξιδιοῦ του στὴν Ἑλλάδα τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1925, σὲ δυό ὁλόκληρες παραγράφους γιὰ τὴν Θεσσαλία, μέ τίτλους «Ὀλυμπος» καί «Στὴ γῆ τῶν μαγισσῶν». Κατὰ τό ταξίδι, πού τό ἔκανε μέ τρένο, ἀπὸ τὴν Πολωνία στὴν Ἑλλάδα, περιγράφει

¹ Radet Georges, Albert (28/11 /1859 - 9 /7/ 1941): Ἑλληνιστής, μέ ἐξειδίκευση στὴν ἑλληνικὴ ἀρχαία ἐπιγραφολογία καί ἀρχαιολογία, ἱστορία καί πολιτισμὸ τῆς Λυδίας καί Φρυγίας, τοπογραφία καί ἀστική ἱστορία τῆς Ἐφέσου, Παμφυλίας καί Πισιδίας καί βιογραφία τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Σπούδασε στὴν «École Normale Supérieure» καί ἀποφοίτησε τὸ 1884. Στὰ χρόνια 1884-1887 ἦταν μέλος τῆς Γαλλικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν. Τό 1892 ἐκπόνησε τὴν διδακτορικὴ του διατριβή, μέ τίτλο: *La Lydie et le monde grec au temps de Mermnades*. Μεταξὺ 1888 καί 1934, δίδαξε στὴ Σχολὴ Ἐπιγραφῶν καί Καλῶν Τεχνῶν, τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Μπορντό, σχολὴ τῆς ὁποίας ἦταν διευθυντής, ἀπὸ τὸ 1899 ἕως τὸ 1919. Ἦταν μέλος τῶν Académie des inscriptions et belles-lettres ἀπὸ τὸ 1904.

² Sinko, Tadeusz, *Od Olimpu do Olimpji: wrazenia i rozważania z podrozy greckiej*, Κεφάλαιο IV. Στὴ γῆ τῶν μαγισσῶν, ἑκδ. Książnica-Atlas, Λβόβ Βαρσοβία 1928, σελ. 77-78.

³ Ὁ Θαδδαῖος Σίνκο (1877-1966), σπούδασε στό Πανεπιστήμιο Jagiellonski τῆς Κρακοβίας, ὅπου, ἀπὸ τὸ 1913 μέχρι τὸ 1960, ἦταν ἐκεῖ διευθυντὴς τῆς σχολῆς Κλασικῆς Φιλολογίας. Τὰ ἐπιστημονικά ἐνδιαφέροντά του περιελάμβαναν τὴν ἑλληνικὴ καί λατινικὴ λογοτεχνία, λεξικογραφία καί πατρολογία. Στὸ μεγάλο ἔργο του «Ἡ Ἑλληνικὴ Λογοτεχνία», παρουσίασε μιὰ ὁλοκληρωμένη σύνθεση τῆς ἱστορίας τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς λογοτεχνίας. Ἀνέπτυξε ἐπίσης τὴ σύνθεση τῆς Ἀλεξανδρινῆς ποίησης. Μελέτησε, μεταξύ ἄλλων, τὰ ἔργα Ἡροδότου, Ἡσιόδου, Ξενοφῶντος καί Θουκυδίδου, Ὁρατίου, Περωνίου καί Πλαύτου.

καί τις έντυπώσεις από τήν παραμονή του στήν Λάρισα, όπότε άνέβηκε καί στήν Άκρόπολη τής πόλης καί βρέθηκε καί έπισκέφθηκε τήν εκκλησία του Άγίου Άχιλλίου, του πρώτου αρχιεπισκόπου τής Λάρισας, καί συσχετίζει τό όνομά του μέ τόν Θεσσαλό ήρωα, τόν Άχιλλέα. Έν συνεχεία προσθέτω τό σχετικό κείμενό του⁴: «Δέν γνωρίζουμε ούτε καν τί θέση του μοναδικού μεγαλύτερου ναού που κοσμούσε αυτό τό λόφο, αυτό τής Πολιάδος Αθηνάς⁵. Ίσως στή θέση του νά αναγέρθηκε ή εκκλησία, κάτω από τήν επίκληση του Μεγάλου Κωνσταντίνου, εις τό όνομα του Άγίου Άχιλλίου (μήπως έπειδή ό Θεσσαλός Άχιλλέας, στους πρώτους χρόνους τής χριστιανισμένης, ήταν ακόμα μέρος τής παγανιστικής λατρείας ως ήρωας;) καί έκανε τόν αρχιεπίσκοπο Άγιο Άχίλλιο μητροπολίτη των 14 έπισκοπών τής Θεσσαλίας. Αυτή ή μητρόπολη βρίσκεται σήμερα στή δυτική μεριά τής Ακρόπολης. Στίς πανηγυρικές γιορτές, οι ήλικιωμένοι καί νέοι Θεσσαλοί καί των δύο φύλων, φιλούν τή χρυσή εικόνα του Άγίου Άχιλλίου [Οί Θεσσαλοί στήν αρχή του τρίτου αϊ. μ.Χ., εγκατέλειψαν τί λατρεία του Άχιλλέα. Για νά τήν επαναφέρουν, τους ένθάρρυνε καί πάλι ό Φιλόστρατος (στό «Ηρωικός»), ό όποιος απεικονίζει τις δυστυχίες, που έπесαν στους “πονηρούς” Θεσσαλούς, όχι βέβαια χωρίς τί βοήθεια του ρωμαϊκού κράτους. Προφανώς, αυτή ή διδαχή έπιασε τόπο⁶.

Είμαι φανερό ότι ό πολωνός επιστήμονας θέτει τό θέμα του συνδυασμού τής βαθειάς ριζωμένης λατρείας του ήρωα Άχιλλέα από τους Λαρισαίους καί γενικά τους Θεσσαλούς, σέ σχέση μέ τήν έπιλογή του νέου επισκόπου τής Λάρισας, μέ όνομα που παραπέμπει ευθέως στό όνομα του Άχιλλέα τής Ίλιάδος του Όμήρου. Μήπως όταν αποφασίστηκε νά σταλει ό νέος έπίσκοπος Λάρισας μετονομάστηκε Άχίλλιος, για νά είναι πιο οικείος στους ντόπιους καί στήν πλειοψηφία τότε ειδωλολάτρες Λαρισαίους καί νά τόν αποδεχτούν; Βέβαια δέν κατάφερα νά τό επιβεβαιώσω από τις υπάρχουσες πηγές, αν όνομαζόταν ό νέος έπίσκοπος τής Λάρισας ήδη στήν πατρίδα του Άχιλλέας. Μέ

⁴ Sinko, ό.π., σσ. 77-78.

⁵ Ό Sinko πρέπει νά γνώριζε για τόν ναό τής Αθηνάς από τήν υπάρχουσα τότε βιβλιογραφία. Πάντως ή Έφορία Αρχαιοτήτων Λάρισας μάς πληροφορεί ότι: «όπως μαρτυρούν μεταγενέστερες επιγραφικές μαρτυρίες, θά πρέπει νά υπήρχε ό ναός τής Πολιάδος Αθηνάς, ανατολικά του σημερινού ναού του Αγ. Άχιλλίου, αν σχετίζεται μέ αυτόν μία πώρινη θεμελίωση κτιρίου που αποκαλύφθηκε σέ μήκος 23μ. μέ κατεύθυνση από Α προς Δ.» στήν ιστοσελίδα: <http://larisa.culture.gr/index.php/arxaiologikoι-xoroi-kai-mnimeia/9-uncategorised/178-mnimeia-tis-larissas>

⁶ Radet, Georges, «Note sur l'histoire d'Alexandre», στό: *Revue des Études Anciennes. Tome 27, 1925, n°.*, έκδ. Presses Universitaires de Bordeaux, Μπορντό 1925, σ. 81-93. Τό γαλλικό πρότυπο στό: <https://doi.org/10.3406/rea.1925.2354>

αυτές τις παρατηρήσεις δέν ἔχω σκοπό νά γίνω αἰρετικός καί ἀσεβής σέ μᾶς τοὺς χριστιανούς, ἀπλῶς θέτω τό θέμα πρὸς περαιτέρω συζήτηση ἀπὸ καλυτέρους γνῶστες τοῦ θέματος⁷.

Τό ἄρθρο τοῦ Γάλλου ἐπιστήμονα Γεωργίου Ραδέτ φέρνει στό φῶς τό πόσο σημαντικός ἦταν γιά τοὺς Θεσσαλοὺς ὁ Ἀχιλλέας καί πόσο μεγαλειώδες ἦταν τό τελετουργικό τῆς λατρείας του, ὅπως μποροῦμε νά μάθουμε ἀπὸ τόν Ραδέτ, πού ἀντλήσε τὴν περιγραφή τῆς, κυρίως ἀπὸ τόν Φιλόστρατο. Θά ἦταν εὐχῆς ἔργον, μετὰ ἀπὸ σχεδόν 2.000 χρόνια, νά τιμήσουμε, ἐμεῖς οἱ Θεσσαλοί, τόν ἥρωά μας Ἀχιλλέα, στὸν τύμβο του στὴν Τροία, ὅπως τό ἔπραξε ὁ ἀπόγονός του ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος, ὅταν πέρασε τόν Ἑλλήσποντο.

Πιστεύουμε ὅτι αὐτή ἡ μελέτη τοῦ Ραδέτ, ἄγνωστη μέχρι πρόσφατα στὴν ἑλληνική βιβλιογραφία γιά τόν Ἀχιλλέα, θά προσθέσει τεκμήριο γιά τό θέμα τῆς διαχρονικῆς λατρείας τοῦ Ἀχιλλέα στὴν Θεσσαλία.

ΟΙ ΘΕΣΣΑΛΟΙ ΘΕΩΡΟΙ ΣΤΟΝ ΤΑΦΟ ΤΟΥ ΑΧΙΛΛΕΑ⁸

Ἡ λατρεία τῶν ἡρώων, παρὰ τίς ἐπιστημονικὲς μελέτες τῆς ὁποίας ὑπῆρξε τό ἀντικείμενο⁹, παρουσιάζει ἀκόμη σκοτεινὰ σημεῖα. Ἐνα ἀπὸ αὐτά εἶναι νά συνδέει κανεῖς δύο ἀνόμοιες ἀντιλήψεις, ὅταν τὰ ἀνώτερα ὄντα, ἀνώτερα τῆς ἀνθρώπινης φύσης τὰ ὁποῖα χαρακτηρίζει κανεῖς ὡς τέτοια, ἐκτός ἀπὸ τίς τιμητικές διακρίσεις, προορισμένους εἰδικά γιά τοὺς ἥρωες, αὐτὰ ἐπωφελήθηκαν ἀρκετὰ ἀπὸ διάφορες τελετές ὅπως αὐτῶν πού ἦταν προνόμιο τῶν θεῶν.

Πῶς προέκυψε ὁμως μιὰ τέτοια ἐξάπλωση; Προέκυψε, ὅπως πιστεύει ὁ

⁷ Βλ. καί Γουλούλης Σταῦρος, «Ὁ ἥρωας Ἀχιλλέας στὴν ὕστερη ρωμαϊκὴ καί μεσαιωνικὴ θεσσαλικὴ παράδοση (ἱστορικὴ – ἱστορικο-γεωγραφικὴ ἀνάλυση)», πρακτικά τοῦ 2ου ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ ΦΑΡΣΑΛΩΝ, Φάρσαλα, 7-9 Φεβρουαρίου 2019, *Ὁ Ὀμηρικός Ἀχιλλέας: διαχρονικὲς ἀντανάκλασεις στὴν τέχνη καί τὴ γραμματεία*, Φάρσαλα 2019, σσ. 49-73.

⁸ Ὑπόμνημα τό ὁποῖο ὑποβλήθηκε στὴν Academie des Inscriptions et des Belles-Lettres στὴ συνεδρίαση τῆς 28ης Μαρτίου 1924, ἀπὸ τόν κ. Camille Jullian, τόν ὁποῖο εὐχαριστῶ, καθὼς καί τόν κ. Gustave Glotz, τοῦ ὁποίου θά βροῦμε πῶς κατὰ τίς ἐξοχὲς παρατηρήσεις, πού προτείνονται μετὰ τὴν ἀνάγνωσι.

⁹ Οἱ πρόσφατες ἐργασίες δέν πρέπει νά μᾶς κάνουν νά ξεχνοῦμε τοὺς παλιούς μελετητές, μεταξὺ τῶν ὁποίων θά ἀναφέρουμε τόν Maury, *L'Histoire de la religion de la Grece antique*, ζ, λ, 1857 σ. 553-557 τοῦ P. Decharme, *Mythologie de la Grece antique*, 1897. Βιβλίο IV σ. 463-626 τοῦ J.A. Hild, *Dictionnaire de Saglio*, τ. V, 1900, βλ. Λήμματα heros.

Foucard¹⁰, από τό γεγονός ότι οί ήρωες, όλοι τους άνδρες άρχικά, άνυπνώθηκαν σέ πολλές περιπτώσεις στήν κορυφή τής μυθικής ιεραρχίας; Πρέπει –άντίθετα– νά παραδεχθούμε, σύμφωνα μέ τόν Luigi Pareti¹¹, ότι πολλοί ήρωες άρχισαν από τό νά εΐναι θεοί; Ύπήρξε αποθέωση ή υποβιβασμός; Αυτό τό έρώτημα τέθηκε πρόσφατα μέ άντικρουόμενα έπιχειρήματα, χωρίς αυτά νά εΐναι άσυμβίβαστα καί δέν νομίζω ότι έπείγει νά τά αναφέρω. Νομίζω ότι εΐναι προτιμότερο νά προσεγγίσουμε ένα άλλο ζήτημα καί νά αναρωτηθούμε άν, εκτός από τίς άλλαιές στίς πεποιθήσεις, τά ιστορικά γεγονότα έχουν καί αυτά άσκήσει έπίσης τήν έπιρροή τους στό ζήτημα του ήρωισμού καί τής αποθέωσης.

Άς εξετάσουμε τήν περίπτωση του Άχιλλέα. Έδειχναν τόν τάφο του στήν Τρωάδα, κοντά στό άκρωτήριο Σίγειον, στό άκρο τής πεδιάδας, όπου ο Άχιλλέας δοξάστηκε γιά τά κατορθώματά του. Άποτελείτο από ένα κωνικό ύψωμα, κατασκευασμένο από συσώρευση χωμάτων. Ο τύμβος αυτός, πού όρθώνεται άκόμη καί σήμερα στήν είσοδο του Έλλησπόντου, ήταν, σύμφωνα μέ τίς άρχαιές παραδόσεις, τό ίδιο άνάχωμα τό όποιο άνήγειρε ο Άγαμέμνωνας καί οί σύντροφοί του στά όπλα, γιά νά περικλείσει τά λείψανα του γιου τής Θετιδας¹². Ός βασιλιάς τής Φθίας, ο Άχιλλέας υπήρξε γιά τούς Θεσσαλούς έθνικός ήρωας. Έτσι, τούς συγκαταλέγουμε στήν τάξη των προσκυνητών του.

Ο Φιλόστρατος τής Λήμνου μάς άφησε μιá ολοζώντανη περιγραφή των τιμών πού του αποδίδονταν¹³. Νά ποιές ήταν οί θρησκευτικές τελετές οί όποιες τηρούνταν από αυτούς:

1. Η ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΕΟΡΤΗΣ

Η άποστολή τής ιερής άντιπροσωπείας πραγματοποιούνταν κάθε έτος (όσα έτη).

¹⁰ *Le culte de heros chez les Grece* (άπόσπασμα των μνημονίων τής Academie d' inscriptions et Belles -Lettres τ..XLII) 1:18, σ. 15 κ.έξ.

¹¹ *Rivista di Filologia*, z. XLVIII, 1920, σ. 117.

¹² *Οδύσσεια*, XXIV, 80-84. Γιά τί θέσι των τόπων βλ. Schlieman, *Ίλιον*, κεφ. XII, παρ. 2, σ. 854-859: Ο τύμβος του Άχιλλέα. Η γαλλική έκδοση δημοσιεύτηκε τό 1885.

¹³ *Ηρωικός*, XX, 25 κ.έξ. (παραθέτω τήν έκδοση Wesetrmann, στόν Dedot). Γι' αυτό τό έργο καί τόν συγγραφέα του βλ. Hertzberg, *Histoire de la litterature greque*, τ. V, σ. 770. Η διήγηση του Φιλόστρατου χρησιμοποιήθηκε από τόν Choisel-Gouffier, *Voyage pittoresque de la Grece*, z. II 1809, σ. 308-310.

2. Ο ΑΡΙΘΜΟΣ ΤΗΣ ΑΠΟΣΤΟΛΗΣ

Ὁ ἀριθμός τῶν θεωρῶν ἦταν «δύο φορές ἑπτά»¹⁴. Αὐτό τό πρότυπο ἀποκαλύπτει μιά πὸ παλιά λατρεία¹⁵. Γνωρίζουμε τή θέση πού κατέχει στὴν ἀρχέγονη Ἀνατολή ἡ πίστη στὸν ἑπταδικὸ ἀριθμὸ¹⁶.

3. Η ΕΠΙΛΟΓΗ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΟΡΩΝ

Τὰ εἶδη τῶν σπονδῶν πού προσφέρονται στὴν Τροία προέρχονται ἀποκλειστικά ἀπὸ τὴ Θεσσαλία. Κομίζουν γιὰ θυσία δύο ταύρους, ἕναν λευκὸ καὶ ἕναν μαῦρο, ὄχι ἄγριους ἀλλὰ ἐξημερωμένους. Γιὰ νὰ μὴ ζητήσουν τίποτε ἀπὸ τὴν πόλη (πρόκειται γιὰ τὸ Ἴλιον), ἔφερναν μαζί τους πῦρ, ξύλα γιὰ τὴν πυρά ἀπὸ τὸ Πήλιο, ὕδωρ ἀπὸ τὸν Σπερχεῖο ποταμὸ, σπονδές, καὶ στεφάνια ἀπὸ ἄνθη ἀμαράντου. Οἱ Θεσσαλοὶ ὑπῆρξαν οἱ πρῶτοι πού στίς ἐπικήδειες τελετές χρησιμοποιοῦσαν αὐτὰ τὰ στεφάνια ἀμαράντου: ἔτσι, ἂν ὁ πλοῦς τους μαπαωνόταν λόγω μὴ οὐρίων ἀνέμων, τὰ ἄνθη δὲν θὰ ἔφταναν οὔτε μαραμμένα οὔτε σαπισμένα.

4. ΤΟ ΤΑΞΙΔΙ ΤΩΝ ΘΕΩΡΩΝ

Τὸ πλοῖο τὸ ὁποῖο διατίθετο στὴν εὐσεβῆ ἀντιπροσωπεΐα εἶχε μαῦρα ἰστία καὶ δὲν ἔπρεπε νὰ εἰσέλθει στὸ λιμάνι παρὰ μονάχα νύχτα.

5. Η ΕΠΙΚΛΗΣΗ ΣΤΗ ΘΕΤΙΔΑ

Πρὶν προσεγγίσουν τὴν ἀκτὴ, οἱ Θεσσαλοὶ ᾄδουν ἕναν ὕμνο πρὸς τιμὴν τῆς μητέρας τοῦ Ἀχιλλέα. Θυμίζουν τὴν διττὴ φύση τοῦ ἥρωα, τὴν θνητὴ καὶ τὴν ἀθάνατη, καὶ καλοῦν τὴν ναυτικὴ θεὰ νὰ ἀνέβει μαζί τους στὸν τύμβο, ὅπου θὰ μεταφέρουν τίς προσφορὲς πού προορίζονταν νὰ ἀποτεφρωθοῦν στὴν πυρά (ἔμπυρα).

¹⁴ «Θεωροὺς μὲν δὶς ἑπτά» (*Ηρωικός*, XX, 25).

¹⁵ Βλ. *Πανσανίας*, II, 7: Οἱ κάτοικοι τοῦ Αἰγαίου, γιὰ νὰ ἐξυμνήσουν τὸν Ἀπόλλωνα καὶ τὴν Ἄρτεμι, στέλνουν «παιδὰς ἑπτὰ καὶ παρθένους».

¹⁶ Γιὰ τὴν ἀξία τοῦ ἀριθμοῦ ἑπτὰ στὸ τελετουργικὸ πάρα πολλὰ παραδείγματα συγκεντρώθηκαν ἀπὸ τὸν W. Roscher, «Zur bedeutung der siebenzahl im kultus und Myths der Griechen», στὸ *Philologus*, τ. LX, 1901, σ. 360-373, καὶ στὸ «Die siebenund Neuenzahl im Kultus der Griechen» στὸ *Abhandlungen d. Kon. Sachsischen Gesellsch. d. Wissensch.* (Philolog.histor.Klasse), Λειψία, τ. XXIV, 1905. Σημειώνουμε ἐπίσης τὸ κεφάλαιο τοῦ Victor Berard, *Rythmes et nombres dans les Phenitiens et l'Odysee* τ. I., 1902, σ. 461-447, καὶ ἡ προσέγγιση τοῦ Adolphe Reinach, στὴ *Revue de l'histoire des religions*, z. LVIII, 1908, σ. 138-139.

6. Η ΔΙΤΤΗ ΘΥΣΙΑ

Όταν τελειώσουν τήν άπαλή τους ύμνωδία, οί θεωροί πλησιάζουν στόν τάφο. Χτυπούν τίς άσπίδες τους όπως σέ μάχη. Ό άγώνας δρόμου διεξάγεται μέ ρυθμό. Οί συμμετέχοντες κραυγάζουν τό όνομα του Άχιλλέα, τοποθετούν ένα στεφάνι στην κορυφή του τύμβου, σκάβουν έναν λάκκο στο έδαφος του αναχώματος και σφάζουν εκεί τον μαύρο ταύρο, καλώντας τον Πάτροκλο στο συμπόσιο του αίματος. Η πρώτη αυτή τελετή είναι ή παραδοσιακή θυσία στον νεκρό (ώς τεθνεώτι)¹⁷, όπως τήν έπισημαίνει ο Φιλόστρατος και όπως τό δείχνει ή χρήση ειδικών όρων (έντεμόντες, έναγίσαντες), οί όποιοι αντιδιαστέλλουν τήν ήρωική λατρεία από τήν θεϊκή.

Η θυσία, όπως σέ έναν νεκρό, ακολουθείται από τήν θυσία όπως σέ έναν θεό (ώς θεώ). Έτσι, τό λεξιλόγιο αλλάζει. Οί λέξεις που χρησιμοποιούνται σέ μία τέτοια περίπτωση αντικαθιστούν τίς άλλες στο κείμενο (θύσαντες, έθνον, θυσία). Κατερχόμενοι από τον τύμβο προς τό πλοίο τους, στον αιγιαλό, οί Θεσσαλοί θυσιάζουν τον λευκό ταύρο. Μοιράζονται τά έντόσθια του θυσιασθέντος ζώου και περί τά ξημερώματα, κουβαλώντας τίς σάρκες του, που τό τελετουργικό τους επιτρέπει αυτή τή φορά νά καταναλώσουν, επιστρέφουν στο πλοίο τους, έτσι ώστε νά μίν ολοκληρώσουν τό γεύμα σέ ξένη γή.

Θά έπισημάνουμε άκόμη ότι στον διάλογο του Φιλόστρατου υπάρχουν μερικές ένδιαφέρουσες παρατηρήσεις. Καταρχάς, κατά τήν διάρκεια των τελετών που πραγματοποιούνται κάθε χρόνο (ανά πᾶν έτος) στον τάφο, οί αντιπρόσωποι τής Θεσσαλίας επαναλαμβάνουν για τον Άχιλλέα ό,τι έκαναν και για τή μητέρα του, ύμνωδούν τή νύχτα ύμνους προς τιμήν του, αλλά οί ύμνοι αυτοί έχουν έτοϋτο τό ιδιαίτερο, ότι στίς θυσίες των ήρωικών τελετών εισάγονται ειδικά στοιχεία κατάλληλα για μυστήρια¹⁸.

Ένα δεύτερο σημείο που αξίζει νά έπισημάνουμε είναι ή γεωγραφική διαίρεση του θρύλου: ό,τι ο Άχιλλέας πήρε από τήν ανθρώπινη φύση του πατέρα του, τό άφησε στην Τροία. Όσο για τήν άθάνατη φύση που έλαβε από τήν θεϊκή του μητέρα, τήν κράτησε ο Εϋξείνος Πόντος. Βρίσκουμε έδω ένα από τά περίφημα θέματα τής μεθομνηκής ποίησης. Στα *Αιθιοπικά* του Άρκτίνου ή Θέτις άρπάζει από τήν πυρά τον γιο της πριν και τον μεταφέρει στη Λευκή νήσο, ένα σχεδόν μυθικό νησί που σημαίνει και συμβολίζει τον κόσμο του φωτός σέ αντίθεση μέ τον σκοτεινό κόσμο του Άδη¹⁹.

¹⁷ Βλ. Decharme, ό.π. σ. 403.

¹⁸ «τελετής τέ έγκαταμινόντες τοίς έναγίμασιν» (*Ηρωικός*, XX, 22).

¹⁹ Βλ. Ducherre, ό.π., σ. 403.

Τέλος, τρίτη παρατήρηση. Ἡ πρωτοβουλία τῶν θρησκευτικῶν τελετῶν πού δόθηκε στούς Θεσσαλοὺς ἀποδίδεται στό Μαντεῖο τῆς Δωδώνης. Ὁ Δωδωναῖος Ζεὺς, τόν ὁποῖο ἐπικαλεῖται ὁ Ἀχιλλέας στήν Ἰλιάδα, διατάσσει νά γίνονται θυσίες στόν ἥρωα πού ἔφυγε ἀπό τή ζωή²⁰, καί δέν ὑπάρχει τίποτα ἐδῶ πού νά μὴν ταιριάζει μέ τίς ἱστορικές παραδόσεις, ἀφοῦ ἡ Δωδώνη εἶναι τό πιό ἀρχαῖο λίκνο τῆς Ἑλλάδας καί ὁ Ἀχιλλέας «ὁ πρῶτος καθαρῶαμος Ἕλληνας πού γνωρίζουμε»²¹. Ἡ διπλή ὁμως λατρεία πού καθιερώθηκε μέ τήν παρότρυνση τοῦ μαντείου δέν καθιερώθηκε χωρίς κόπο. Χρειάστηκε νά ὑποστεί πολλές μετατροπές, οἱ ὁποῖες συνοψίζονται στό ἀπόσπασμα τοῦ Φιλόστρατου. Μποροῦμε νά τίς χωρίσουμε στίς ἑξῆς περιόδους:

1ον. ΟΙ ΠΡΟΕΛΕΥΣΕΙΣ. Οἱ τελετές οἱ ὁποῖες θεσπίστηκαν εἶναι «σεβαστές καί ἀρχέγονες»²². Χρονολογοῦνται ἀπό τίς «ἀπαρχές»²³. Ἀνάγονται στά χρόνια τῶν Αἰακιδῶν, τῶν ὁποίων ὁ Ἀχιλλέας ἦταν ὁ πιό ἐπιφανής ἐκπρόσωπος.

2ον. ΟΙ ΠΕΡΙΟΔΟΙ. Τούς Αἰακίδες βασιλεῖς διαδέχτηκαν οἱ τύραννοι, ἀπό τοὺς ὁποῖους οἱ προηγούμενες ἱερές τελετές λέγεται ὅτι καταργήθηκαν.

Πῶς πρέπει νά ἐρμηνευτεῖ ἐδῶ ὁ ἰσχυρισμός τοῦ Φιλόστρατου; Τεῖνω νά τό ἐξηγήσω μέ τόν ἀκόλουθο τρόπο: Κατά τήν περίοδο ἐπικράτησης τῆς τυραννίας στόν ἑλληνικό κόσμο κατά τόν 7ο πρὸς τόν 6ο αἰῶνα, μπορεῖ ἡ Θεσσαλία νά πῆρε καί αὐτή μέρος σ' αὐτό τό ἐπαναστατικό κίνημα. Ἡ ἀπαγόρευση τῆς λατρείας πρὸς τόν Ἀχιλλέα ἀπό τοὺς Θεσσαλοὺς τυράννους κάνει κάποιον νά σκεφτεῖ τή γνωστή ἀπομάκρυνση τοῦ Ἀδράστου ἀπὸ τόν τύραννο τῆς Συκεῶνας Χρισθένη²⁴. Ἦταν πάγια πολιτική τῶν τυράννων νά καταλύουν τοὺς θρησκευτικούς θεσμούς μέ τίς παλιές νόμιμες μοναρχίες.

Ὅταν αὐτή ἡ ἐρμηνεία παρουσιάστηκε ἐνώπιον τῆς Academie des inscriptions et de Belles-Lettres, ὁ κ. Gustave Glotz, στή συζήτηση ἡ ὁποία ἀκολούθησε τήν ἀνάγνωση, ἀντέταξε μίαν ἄλλη ἐρμηνεία καί εἶχε τήν καλοσύνη νά τή συνορίσει μ' αὐτά τά λόγια:

«Πρῶτον, δέν γνωρίζω ἂν ἐκείνη τήν ἐποχή ὑπῆρχαν τύραννοι στήν Θεσσαλία. Δεύτερον, δέν μποροῦμε νά θεωροῦμε σάν ἀπόλυτη ἀρχή τήν ἐχθρότη-

²⁰ «τά μέν ὡς θεῶ τά δέ ὡς ἐν μοῖρα τῶν μεμνῶν» (Ηρωικός XX, 25).

²¹ Curtius, *Hist. Greque* τ. I, σ. 33.

²² «σεμνά καί ἀρχαία» (Ηρωικός, XX, 28).

²³ «κατ' ἀρχάς» (Ηρωικός, XX, 25).

²⁴ Ηρόδοτος, V. 67, βλ. Curtius, *Hist. Grecque*, z.l. σ. 310.

τα τῶν τυράννων κατὰ τῶν παραδοσιακῶν λατρειῶν, διότι ἂν ὁ Κλεισθένης θέλησε νά ἀντικαταστήσει τόν Ἄδραστο μέ τόν Διόνυσο, ὁ Πεισίστρατος ἔκανε ὅ,τι ἦταν δυνατό νά τόν ἐπαναφέρει στήν Ἀθήνα (ἐπιστροφή τῶν ἐξόριστων Παναθηναίων). Μοῦ φαίνεται πολύ πῶς πιθανό νά πρέπει νά ἀναζητήσουμε τό κλειδί τοῦ προβλήματος στό ἴδιο το Σίγειον. Βρισκόμαστε σ' ἐκείνη τήν ἐποχή ὅπου οἱ Θεσσαλοί εἶναι σύμμαχοι τῶν Πεισιστρατιδῶν. Δέν εἶναι πλέον οἱ Αἰολεῖς τῆς Θεσσαλίας πού ἔχουν τήν πρωτοβουλία στήν ὑπόθεση τοῦ Ἀχιλλέα, εἶναι οἱ Αἰολεῖς τῆς Αἰολίδας, εἶναι οἱ Λέσβιοι, εἶναι οἱ Μυτιληναῖοι. Ἡ Μυτιλήνη ἔκανε προφανῶς μιά σθεναρή προσπάθεια τή στιγμή αὐτή νά ἀντιδράσει ἐνάντια στόν ἰωνικό σφετερισμό τῶν τρωικῶν παραδόσεων. Ἐνῶ οἱ Πεισιστρατίδες ἐπιφορτίζουν τήν ἐπιτροπή ὑπό τόν Ὀνομάκριτο νά ἐτοιμάσει μιά ἀθηναϊκή ἔκδοση τῶν ἐποποιῶν, ἡ Λέσβος θυμᾶται τά δικαιώματά της καί τά ὑποστηρίζει μέ τό ὅπλο στό χέρι. Θυμᾶται ὅτι ὁ πρόγονος τῶν Πενθελιδῶν, ὁ Πένθυλος, εἶναι ἐγγονός τοῦ Ἀγαμέμνονα καί τοῦ Μενελάου, καί ὅτι ἡ Πύρρα ἔχει τό ἐπώνυμο τοῦ Πύρρου πού εἶναι γιός τοῦ Ἀχιλλέα καί ὅτι ὁ Ἀχιλλέας κατέκτησε τή Λέσβο καί πῆρε ἐπτὰ γυναῖκες, μία ἀπό κάθε πόλη, καί ὅτι ἡ Βρισηῖς, ἀλήθεια ἢ ὄχι, εἶναι μία ἀπό αὐτές τίς ἐπτὰ καί εἶναι Λεσβία. Ἡ μάχη στό Σίγειον εἶναι μιά μάχη γιά τόν Ἀχιλλέα. Ὁ Μυτιληναῖος Ἀστιάνας ὀχυρώνει τό Σίγειον ἀκόμη καί μέ λίθους πού ἀποσπᾶστηκαν ἀπό τά ἐρείπια τοῦ Ἰλίου. Ἡ ἀπέναντι ἀπό τό ἀθηναϊκό Σίγειον πόλη λαμβάνει τό ὄνομα Ἀχιλλεῖον. Τέλος, ὁ Πιττακός δοξάζεται φονεύοντας τόν Φρύωνα σέ μιά μοναδική μάχη: Ὁ Ἀχιλλέας ἐνάντια στόν Ἑκτορα»²⁵.

Ἡ ὑπόθεση τοῦ κ. Glotz εἶναι τόσο ἔξυπνη ὅσο καί γοητευτική. Πρέπει νά ὁμολογήσουμε ὅτι πρὶν ἀπό τό τέλος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου δέν γνωρίζαμε κανέναν Θεσσαλό ἄρχοντα πού νά ἔλαβε τόν τίτλο τοῦ τυράννου²⁶. Ὁ Φιλόστρατος, ὁ ὁποῖος εἶναι μυθογράφος καί ὄχι ἱστορικός, φαίνεται ὅτι διέπραξε ἕνα λάθος χρησιμοποιοῦντας αὐτόν τόν ὄρο. Ὡστόσο, μὴν ξεχνᾶμε ὅτι οἱ ἰσχυροί τῆς Θεσσαλίας, δηλαδή οἱ Ἀλευάδες, παρά τόν τίτλο τοῦ βασιλιά πού τούς χάρισε ὁ Ἡρόδοτος²⁷ ἀκολούθησαν τή συνήθη πολιτική τῶν τυράννων, οἱ ὁποῖοι στόχευαν στό νά ἀσκοῦν μιά προσωπική ἐξουσία καί νά δημι-

²⁵ Γιά ὅλα αὐτά βλ. Curtius, *Hist. Grecque*, τ.Ι. σσ. 445-446, μέ παραπομπή στίς πηγές, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ κυριότερες εἶναι ὁ Ἡρόδοτος, V, 94-95, καί ὁ Στράβωνας XIII, σ. 138.

²⁶ Στούς καταλόγους ὅπου ὁ Plass (*Die tyrannis bei den Griechen*, ἀ' ἔκδ. 1859) ταξινόμησε τούς τυράννους κατὰ χρονολογική καί γεωγραφική σειρά, ἡ Θεσσαλία δέν ἐμφανίζεται παρά τό ἔτος 405 μέ τόν Λυκόφωνα ἀπό τίς Φερεές (ζ.Π, σ. 365 καί 378).

²⁷ VII, σ. 2.

ουργοῦν μιά δεσποτική²⁸ κυριαρχία, εύρισκόμενοι σέ ἐχθρότητα μέ τό μεγαλύτερο μέρος τῆς χώρας²⁹, ζήτησαν μιά ἔξωθεν ὑποστήριξη καί συμμάχησαν μέ τήν Περσία. Ἀπό αὐτή τήν ἄποψη συμπεριφέρθηκαν ἀπόλυτα στό θέμα αὐτό ὅπως οἱ Πεισιστρατίδες, καί στό θέμα τοῦ μηδισμού ὁ θώρακας εἶναι ἐφάμιλλος τοῦ Ἰππία. Ὑπάρχει λοιπόν μιά στενή καί ἀπόλυτη ὁμοιότητα τάσεων, συμπεριφορῶν καί τακτικῆς, μεταξύ τῆς μεγάλης ἀθηναϊκῆς οἰκογένειας καί τοῦ πομπώδη οἴκου τῶν Λαρισαίων πριγκίπων.

Γι' αὐτό, ἂν τό καλοσκεφτοῦμε, δέν θά ἐκπλαγῶ ἂν τό ἐδάφιο τοῦ *Ἡρωικοῦ* (Φιλόστρατος) ὑπονοεῖ τούς Ἀλευάδες³⁰. Αὐτούς τούς φιλόδοξους δυνάστες τούς ὁποίους ἡ Σπάρτη πολέμησε³¹ καί σάν τυράννους³² καί σάν προδότες τοῦ Ἑλληνισμοῦ, οἱ ὁποῖοι ἀναγκάστηκαν ὑποχρεωτικά, τήν ἡμέρα πού ἔνωσαν τό συμφέρον τους μέ τήν Περσία, νά σταματήσουν γιά λογαριασμό τους νά τιμοῦν τόν Ἀχιλλέα, γιατί ἡ πατροπαράδοτη μνημόνευσή του στήν Τροία δέν θά ἦταν ἀρεστή σ' ἐκείνους στούς ὁποίους δῆλωναν ὅτι ἦταν πιστοί.

Ἀλλά ὅμως οἱ ἀναφερόμενοι ἀπό τόν Φιλόστρατο νεωτερισμοί ἔλαβαν χώρα γύρω στίς ἀρχές τοῦ βου αἰῶνα ἢ πρὸς τό τέλος του, προέρχονται ἀπό τή Λέσβο, ἐφαρμόστηκαν στήν Λάρισα κι ἔφεραν στήν Θεσσαλία μεγάλη ἀναταραχή στίς συνήθειες. Ὅρισμένες πόλεις παρέμειναν πιστές στή μνήμη τοῦ ἐθνικοῦ ἥρωα, ἄλλες, χωρίς νά ἀρνοῦνται νά πέμπουν πρεσβεῖα στήν Τρωάδα, ἀνέβαλαν τήν ἀποστολή θεωρῶν. Ἄλλες καταδίκασαν καί ἀπέρριψαν τό ἔθιμο. Μέσα σ' αὐτή τή σύγχυση, μιά ἀδιαφορία, μιά μεγάλη θλίψη πλανᾶται πάνω ἀπό τή χώρα. Κλήθηκε τό μαντεῖο. Ὑπῆρχε ἀκόμη τό μαντεῖο τῆς Δωδώνης; Ἔτσι φαίνεται. Ἀλλά ἐπειδή ὁ συγγραφέας μας δέν τό διευκρινίζει, θά ἦταν ἀδύνατο ὄντας ἡ Θεσσαλία μέλος τῆς Δελφικῆς Ἀμφικτυονίας νά μὴν ἀπευθύνθηκε αὐτή τή φορὰ στήν Πυθία. Ὁ θεός Πύθιος Ἀπόλλωνας, ἢ ὁ Δωδωναῖος Ζεὺς, πρόσταξε νά τιμοῦν τόν Ἀχιλλέα «σύμφωνα μέ τόν ἱερό νόμο» (ὡς Θέμις). Οἱ Θεσσαλοί, ἐρμηνεύοντας σύμφωνα μέ τίς νέες τους ἰδέες αὐτή τήν αἰνιγματική φόρμουλα, κατέλυσαν τίς θυσίες οἱ ὁποῖες ἀποδίδονταν στόν

²⁸ Βλ. Curtius, *Hist. Grecque*, z.l. σ. 273.

²⁹ *Ἡρόδοτος*, VII, 170.

³⁰ «τά οὕτω σεμνά καί ἀρχαία καταλυθῆναι μέν ὑπὸ τῶν τυράννων φασιν, οἱ λέγοντας μετὰ τούς Αἰακίδας ἄρξαι Θετταλῶν, ἀμεληθῆναι δέ καί ὑπὸ Θετταλίας» (XX, 28).

³¹ Ἐκστρατεία τοῦ Λεύκιππου (*Ἡρόδοτος*, I, 72, καί *Πανσανίας*, III, 7,8).

³² Τό λῆμμα ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Fougeres ὅταν μιλάει γιὰ τίς ἐπιχειρήσεις τους, στί μελέτη του γιὰ τὴν θεσσαλικὴ συνομοσπονδία (*Dictionnaire de Saglio*, στό «λῆμμα κοινόν»).

Αιακίδα ὅπως σέ ἔναν θεό³³ καί δέν ἀπέδιδαν πλέον παρὰ τήν τυπική θυσία πρὸς τοὺς νεκροὺς θυσιάζοντας ὁποιοδήποτε σφαγιο³⁴.

3η ΠΕΡΙΟΔΟΣ. Μὲ τήν εἰσβολή τοῦ Ξέρξη, τό κακό ἐπιδεινώθηκε. Οἱ Θεσσαλοὶ ἦταν τότε στή γραμμὴ τῶν διαφωνούντων στὴν Ἑλλάδα καί «ἐμῆδισαν». Μεταβαίνοντας λοιπὸν στὴν Τρωάδα γιὰ νά θυσιάσουν σ' αὐτόν ποῦ ἦταν ἡ μάστιγα τῆς χώρας, προσέκρουσαν στὰ συναισθήματα τοῦ κυρίαρχου τῆς Ἀσίας, στὰ μάτια τοῦ ὁποίου ἡ ἄλωση τοῦ Ἰλίου ἦταν ἰσχυρή αἰτία μίσους κατὰ τῶν Ἑλλήνων³⁵. Ὅταν κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ναυμαχίας τῆς Σαλαμίνας εἶδαν τοὺς Αἰακίδες ὑπὸ μορφὴ ὀπλισμένων ἀνδρῶν νά ἀπλώνουν τὰ χέρια τους σέ ἔνδειξη προστασίας πάνω ἀπὸ τὸν ἑλληνικό³⁶ στόλο, ἡ ρήξη ὑπῆρξε πλήρης μὲ τὸν μεγαλύτερο ἥρωα τῶν προγόνων τους. Οἱ παλιοὶ πιστοὶ ἐγκατέλειπταν τίς ἱερές τους παραδόσεις.

4η ΠΕΡΙΟΔΟΣ. Ἐρχεται ἡ ὥρα τῆς μακεδονικῆς ἡγεμονίας. Ὁ Φίλιππος εἶχε ὑποδουλώσει τὴ Θεσσαλία. Ἀλλὰ ὁ Ἀλέξανδρος, ἀπὸ τῆς μεριᾶς τῆς μητέρας του, καταγόταν ἀπὸ τὸν Ἀχιλλέα. Ὑπενθύμιζε στοὺς Θεσσαλοὺς αὐτὴ τοῦ τὴν κοινὴ καταγωγή³⁷. Ἡ Φθία, ἡ πατρίδα τοῦ προγόνου, λαμβάνει ἓνα προνομιακὸ καθεστῶς: γίνεται ἓνα εἶδος ὀμηρικοῦ φέουδου, τό ὁποῖο ἀποδίδεται στὸν ἥρωα³⁸. Οἱ Θεσσαλοὶ μεταπειθόνται καί ἀρχίζουν νά ἐνδιαφέρονται πάλι γιὰ τὸν Ἀχιλλέα³⁹.

Στὴν Τρωάδα, ἐκεῖνοι ἀπὸ τοὺς Θεσσαλοὺς ἱππεῖς τοὺς ὁποίους εἶχε στὴ διάθεσή του ὁ Ἀχιλλέας συμμετέχουν στὴ μεγάλη τελετὴ τοῦ τύμβου στὴν ὁποία ὁ βασιλιάς δοξάζει τὸν νικητὴ τοῦ Ἑκτορα⁴⁰. Πρῶτοι αὐτοὶ ἐκτελοῦν ἐλιγμούς γύρω ἀπὸ τὸν τύμβο κάνοντας μιὰ ἀναπαράσταση ἱππομαχίας. Τέλος, ἀπευθύνουν ἐπικλήσεις πρὸς τὸν ἥρωα καί θυσιάζουν πρὸς τιμὴν του. Ἡ γιορτὴ ἔχει σάν ἐπίλογο μιὰ παράξενη σκηνή. Ἀποχωρῶντας, οἱ θεσσαλικές

³³ «ἄ μὲν ὡς θεῶ ἐνόμιζον» (*Ηρωικός*, XX, 28).

³⁴ «ἐνήγιζον δέ ὡς τεθνεῶτι καὶ ἐπιτυχόντα» (*Ηρωικός*, XX, 28).

³⁵ *Ἡρόδοτος*, 1,5.

³⁶ Παραπομπὴ στὰ κείμενα τοῦ ἀρθροῦ τοῦ Hild (*Dictionaire de Saglio*, t.V. σ. 75-76).

³⁷ «ἔξελιπον τὰ εἰς τὸν Ἀχιλλέα νόμιμα» (*Ηρωικός*, XX, 28).

³⁸ Droyzen, *Hist. De l'hellenisme*, z.I.σ. 108-109. Ὁ δελφικός παιάνας στὸν Διόνυσο, ὁ ὁποῖος γράφτηκε ἀκριβῶς αὐτὴ τὴν ἐποχὴ (335), συνδέει τὴν Θεσσαλίαν μὲ τὴν Μακεδονίαν (W. Vollgraff, *Bull de Corr. Hell.* τ. XLVII, 1924, σ. 195).

³⁹ «τὴν δέ Φθίαν τῷ Ἀχιλλεῖ ἀνήκεν» (*Ηρωικός*, XX, 29).

⁴⁰ «ἐπεστράφησαν τοῦ Ἀχιλλέως» ὁ.π.

ίππικες ἴλες ἐπικαλοῦνται τόν Βάλιο καί τόν Ξάνθο, τῶν ὁποίων κραυγάζουν τά ὀνόματα πάνω στ' ἄλογά τους.

Τί εἶδους θυσία ἔκαναν αὐτή τί φορά; Ὁ ὅρος ὁ ὁποῖος χρησιμοποιεῖται ἀπό τόν Φιλόστρατο, «*θύσαντες*», ἃν ἔχει ἐδῶ τήν τεχνική του ἀξία, δείχνει ὅτι ὁ Ἀχιλλέας λατρευόταν τήν ἀνοιξη τοῦ 334 σάν θεός. Ἀλλωστε, ἡ σοβαρότητα ἡ ὁποία ὀφειλόταν στήν πρωτοβουλία τοῦ Ἀλέξανδρου εἶναι ἔξω ἀπό τά συνηθισμένα πλαίσια. Εἶναι μιὰ ἐξαιρετική τελετή. Δέν εἶναι τό συνηθισμένο τελετουργικό τῶν θεωρῶν.

Αὐτοί, ἐπηρεασμένοι ἀναμφίβολα ἀπό τό παράδειγμα τοῦ ἐπικυρίαρχοῦ τους, ἐπανασυνδέθηκαν μέ τήν παράδοση τοῦ ἱεροῦ προσκυνητάτος. Ἀλλά μᾶς λένε ὅτι μείωσαν τίς θυσίες⁴¹. Πρῶτα, αὐτές τοῦ ἡρωικοῦ τυπικοῦ. Τόν μαῦρο ταῦρο τόν ἀντικατέστησαν ἀπλῶς μέ ἓνα μαῦρο ἀμνό. Ἐπιπλέον, ἐλάχιστα ἐνδιαφέρονται γιά τήν ἐτήσια περιοδικότητα. Τέλος, ἃν δέχονταν νά μεταβοῦν στήν Τρωάδα, ἦταν γιά νά γιορτάσουν τίς τελετές κατὰ τί διάρκεια τῆς ἡμέρας, σ' ἀντίθεση μέ τό ἔθιμο.

Φαίνεται ὅτι αὐτές οἱ προσβολές στή λατρεία τοῦ Ἀχιλλέα συνέβησαν μετά τί δολοφονία τοῦ Δαρείου, ὅταν ὁ Ἀλέξανδρος ἦταν στήν Ἰνδία, δηλαδή μεταξύ 330-325. Ἡ ἀναφερόμενη ἀπό τόν Φιλόστρατο σύμπτωση βρίσκει τήν ἐξήγησίν της στόν Ἀρριανό: Ὁ ἱστορικός μᾶς πληροφορεῖ ὅτι πράγματι δύο φορές, στά Ἐκβάτανα καί στή Βακτριανή⁴², οἱ Θεσσαλοὶ στάλθηκαν πίσω στίς ἐστίες τους⁴³ καί ὅτι ὁ στρατηγός Κοῖνος, στίς ὄχθες τοῦ ποταμοῦ Ὑφάσι, φανερώνει τοὺς λόγους τῆς ἀπόλυσής τους: εἶναι γιατί ὁ ζῆλος τῶν ἐπικουρικῶν αὐτῶν δυνάμεων χαλάρωσε⁴⁴. Ἄς μὴν ξεχνᾶμε ὅτι τό 330 ἡ Θεσσαλία συμμάχησε μέ τί Σπάρτη καί τήν Ἀθήνα καί ἐξεγέρθηκε κατὰ τῆς Μακεδονίας. Εἶναι ἀρκετά λογικό, ἡ πολιτική ἀπομάκρυνση νά ὀδήγησε σέ μιὰ θρησκευτική ἀπομάκρυνση. Ἀπαρνούμενοι τόν Ἀλέξανδρο, ἀπομακρύνθηκαν ἐπίσης ἀπό τόν πρόγονό τους.

5η ΠΕΡΙΟΔΟΣ. Πέρα ἀπό τίς κάθε εἰδους περιπέτειες πού ὑπέστη ὁ Ἀχιλλέας, ὀργισμένος ἀπό τί λήθη τῆς λατρείας του, ἐξεγέρθηκε κατὰ τῶν Θεσσαλῶν. Ὁ τύμβος τοῦ ἀκρωτηρίου τοῦ Σιγείου δέν ἐλάμβανε πλέον ἀφιερῶμα-

⁴¹ Ἀρριανός, 1, 12, I Πλούταρχος, Ἀλεξ. XV, 3 Ἰουστίνος XI, 5, 12.

⁴² «*ξυνέστησαν τά ἐναγίσματα*» (Ἡρωικός), XX, 29.

⁴³ III, 19, 5: 29, 5.

⁴⁴ Βλ. Foucard, *Bull. De corr. Hellen. Z.* III, 1874, σ. 456 σχετικά μέ τήν ἀφιέρωση τῶν ἱππέων τοῦ Ὀρχομενοῦ (Ch. Michel, *Rev. D' inser. Gr.*, n III2).

τα από τούς άλλοτινους λάτρεις. Οί ντόπιοι κάτοικοι δέν παραμελοῦσαν νά κατευνάξουν τήν ψυχή τοῦ νεκροῦ ἥρωα, τοῦ ὁποῖου οἱ ἐμφανίσεις ἦταν φοβερές⁴⁵. Ἀλλά δέν ἔβλεπαν πλέον τούς θεωρούς νά φέρνουν πῦρ καί ξύλα γιά τήν πυρά ἀπό τό Πήλιο, ὕδωρ ἀπό τόν Σπερχεῖο καί ἄνθη ἀμάραντου ἀπό τή Φθιώτιδα. Ἄν κατά τύχη παρουσιάζονταν κανένας ταξιδιώτης, αὐτός ἦταν κάποιος θαυματοποιός, ὅπως ὁ Ἀπολλώνιος ὁ Τυανεύς, ὁ ὁποῖος χρησιμοποιοῦσε τίς τοπικές δεισιδαιμονίες σχετικές μέ τόν Ἀχιλλέα πρὸς ἐξυπηρέτηση τῆς ἀγυρτείας του⁴⁶.

Ἀπό τή στιγμή πού οἱ Ρωμαῖοι κυριάρχησαν στά ἄλλοτε ὑποταγμένα στήν Μακεδονία ἐδάφη, τό μυθικό ἐνδιαφέρον μετατοπίστηκε στήν ἄλλη πλευρά. Ἀλλάξε στρατόπεδο. Ἕνας νέος θρῶλος βασιλεὺς, καθορίζοντας ἄλλες ἀξίες. Ὅταν ὁ Καίσαρας σταμάτησε στό Ἴλιον, δέν ἦταν μόνο γιά νά μνηθεῖ τόν Ἀλέξανδρο καί ἀπό αἰσθημα ἁμύλλας σ' αὐτόν τόν λάτρη τοῦ Ὀμήρου: ἦταν ἐπίσης διότι ἡ οἰκογένειά του, ἡ Ἰουλία γενιά, πάει πίσω στόν Τρῶο ἥρωα Αἰνεία⁴⁷. Οἱ ἐπικές συγγένειες γιά τίς ὁποῖες ὑπερηφανεύεται γιά τόν ἑαυτό του εἶναι στήν ἴδια πλευρά τῆς πολεμικῆς⁴⁸. Τό γενεαλογικό του δέντρο τόν συνδέει μέ τήν Ἀφροδίτη τῆς Ἰδης καί ὄχι μέ τόν Δωδωναῖο Δία. Ὁ Ἀλέξανδρος, εἰσβάλλοντας στήν Ἀσία, εὗρισκε στόν Ἀχιλλέα ἕναν πολεμικό σύμμαχο⁴⁹. Τώρα ὁ Ἀχιλλέας εἶναι ἕνας ἀναδρομικός ἀντίπαλος τοῦ κυρίαρχου τοῦ κόσμου.

Ὅταν οἱ Ἰούλιοι, αὐτό τό κατ' ἐξοχὴν «Τρωαγενές» γένος ἐξέλιπε, τίποτα πλέον δέν ἀντιτίθεται ὥστε ἡ λατρεία τοῦ μυθικοῦ ἐχθροῦ τῆς οἰκογένειάς τους νά τεθεῖ σέ ἰσχύ. Ὡστόσο, οἱ Θεσσαλοὶ συνεχίζουν νά δείχνουν τήν ἀδιαφορία τους. Ὁ Ἀχιλλέας παραπονιέται στή «Ζωή τοῦ Ἀπολλώνιου τοῦ Τυανέως»⁵⁰. Ἄν πράγματι οἱ ἀποσπασματικές φράσεις αὐτοῦ τοῦ θαυματουργικοῦ μυθιστορήματος ἀληθεύουν, τότε λίγο καιρὸ μετὰ τήν περίφημη νύχτα πού στόν τύμβο τοῦ ἀκρωτηρίου τοῦ Σιγείου, ἡ σκιά τοῦ ἥρωα παρέχει ἐμπιστοσύνη καί διδάγματα στόν μεγάλο θαυματοποιό πού συμμετέχει σέ πρεσβεία στίς Θερμοπύλες κατὰ τή συνάντηση τοῦ ἀμφικτυονικοῦ συμβουλίου, οἱ Θεσσαλοὶ φοβισμένοι

⁴⁵ «οὐ προθύμους ἔτι» (V, 27, 5).

⁴⁶ Φιλόστρατος, *vit. Apoll.*, IV, 16, 3.

⁴⁷ 41 ὁ.π., IV, 11, κ.ἑξ.

⁴⁸ 42 Βλ. *Στράβωνας*, XIII, 1, 27.

⁴⁹ «ξύμμαχον τόν Ἀχιλλέα ἐν Τροίᾳ ἐποιήσατο» (*Ηρωικός*, XX, 29).

⁵⁰ IV, 16, 3.

αποφάσισαν νά αποκαταστήσουν τίς ὀφειλόμενες τιμές στόν τύμβο⁵¹.

Αὐτή ἡ ἐπίσημη ἀπόφαση ἔμεινε ἀνεφάρμοστη. Ἀλλά ὁ Ἀχιλλέας ἀποζημιώθηκε μέ μιὰ ὑπέρτατη λαμπρότητα ἀπό τήν ἀγνωμοσύνη τῶν συμπατριωτῶν του. Ὁ Καρακάλλας εἶχε μιὰ παθιασμένη ἀγάπη γιά τόν Ἀλέξανδρο. Ἐμπνεόταν ἀπό αὐτόν σέ ὅλα. Γέμισε τήν αὐτοκρατορία μέ ἀπεικονίσεις καί ἀγάλματά του. Ἡ ψυχὴ τοῦ κατακτητῆ πέρασε μέσα του, δέν μποροῦσε νά ταυτιστεῖ μέ αὐτόν χωρίς νά δείχνει μιὰ ἐντονη προτίμηση στόν Ἀχιλλέα. Τό ἔτος 214 ἔρχεται στό Ἴλιον καί ξαναζωντανεῖ μέ θεατρική μεγαλοπρέπεια τίς τελετές πού πρίν ἀπό περίπου πεντέμισι αἰῶνες πραγματοποιήθηκαν στό ἴδιο μέρος: Ἀνθη καί στεφάνια στό μνημεῖο τοῦ ἀκρωτηρίου στό Σίγειον, ἀγῶνες μέ ἄρματα, γύρω ἀπό τόν τύμβο, θανάτωση τῶν θυσιαζόμενων ζώων σύμφωνα μέ τό τυπικό τῶν ταφικῶν θυσιῶν στόν ἥρωα⁵². Ἐπιπρόσθετα, πεθαίνοντας ἓνας ἀπό τοὺς εὐνοούμενους του, ὁ νέος Ἀλέξανδρος-Ἀχιλλέας ἔκαψε πανηγυρικά τή σορό του σάν ἐνός νέου Πάτροκλου-Ἡφαιστῖωνα⁵³. Ὡς μὴν εἴμαστε τόσο αὐστηροί μ' αὐτή τήν ἀσυνήθιστη παρωδία. Εἶναι ἴσως σ' αὐτή πού ὀφείλουμε τίς πληροφορίες μας γιά τοὺς Θεσσαλοὺς θεωροῦς. Ὁ μυθογράφος ῥήτορας πού ἔγραψε τόν *Ἡρωικό* ἀνῆκε σέ μιὰ γενιά σοφιστῶν εὐνοούμενων τῆς αὐτοκράτειρας Ιουλίας-Δόμνας⁵⁴. Ἐχοντας ὁ ἴδιος ἐξασφαλίσαι τήν εὐνοία τοῦ φοβεροῦ γιοῦ τῆς ζωηρῆς καί εὐφυοῦς Σύρας⁵⁵, ὁ Φιλόστρατος τῆς Λήμνου εἶχε ἓναν τρόπο νά ξεπληρώνει τό χρέος του: ἐπανέφερε στή γενέτειρα χώρα τοῦ Ἀχιλλέα τή λατρεία τοῦ ἥρωα πού τόσο θαύμαζε ὁ Καρακάλλας.

Τό ἔπραξε αὐτό, ἀλλά ἡ κερδοσκοπικὴ πεζότητα τῶν Θεσσαλῶν περιφρόνησε τό αὐτοκρατορικό παράδειγμα. Οἱ Θεσσαλοὶ εὗρισκαν καλύτερες τίς ἐπικερδεῖς ἀπολαβές ἀπό τή μαγεία παρὰ τή δαπανηρὴ ἀποστολὴ προσφορῶν καί θεωρῶν στὴν μακρινὴ χώρα. Ὁ Ἀχιλλέας καί ἡ Θέτις, ὀριστικά ἀποκηρυγμένοι, ἱκανοποιοῦνταν πλέον μέ τό νά ἀσκοῦν τὰ συνήθη ἀντίποινα τῶν θεῶν ὅταν αὐτοὶ ἐκδικοῦνται: καταστροφὴ τῶν σιτηρῶν ἀπὸ δαυλίτη, ἀφανισμὸ τῆς συγκομιδῆς ἀπὸ τὴν παγωνιά, ἐρήμωση τῶν πόλεων ἀπὸ πλημμύρες. Ἐπέβαλαν στοὺς ἀσεβεῖς μιὰ ἄλλου εἶδους ποινὴ, ἡ ὁποία φαίνεται νά συνίστατο σέ

⁵¹ Ὁ συγγραφέας συγκρίνεται ἀπὸ τὸν Renan (*Hist. Des Origines du chrestianisme*, V. 6, 339, n. 3) μέ τὸν Δουμᾶ τὸν πατέρα: «διασκευάζει τὴν ἱστορίαν ἀλλὰ δέν τὴν ἔχει πολὺ καλὰ μελετήσει».

⁵² «ἐψηφίσαντο ἀναλάβειν τὰ προσήκοντα τῷ τάφῳ» (*vit. Apoll.*, IV, 20, 1).

⁵³ Βλ. Hertzberg, *Hist. De la Grece*, τ. III, σ. 29 καὶ Haubold, *De rebus Iliensium*, σ. 56-57.

⁵⁴ Βλ. Hertzberg, *Hist. De la Grece*, σ. 99 κ. ἑξ.

⁵⁵ ὁ.π., σελ. 102.

μιά δημοσιονομική πράξη⁵⁶: οί αποστάτες κατηγορούνται για ἀθέτηση σχε-
τικῶν μέ τήν τέχνη τῆς πορφύρας νόμων⁵⁷.

Καί ἐδῶ ἀκόμη ἡ πολιτική ἱστορία φωτίζει τή θρησκευτική ἱστορία. Οἱ
καλύτεροι δικαστές ἀποκαλύπτουν τή σύνδεση τοῦ Ἡρωικοῦ στά χρόνια τοῦ
Ἀλέξανδρου-Σεβήρου⁵⁸. Ἄρα, εἶναι στά χρόνια τῆς βασιλείας αὐτοῦ τοῦ πρίγ-
κιπα πού γιά πρώτη φορά ἀκοῦμε νά γίνεται λόγος γιά αὐτοκρατορικό βαφεῖο
νημάτων πορφύρας τοῦ ὁποῖου τά προϊόντα διατίθενται στό ἐμπόριο⁵⁹. Ὁ εἰδι-
κός ἐπιμελητής εἶναι ὑπεύθυνος γιά τή διαχείρισή του καί τήν ἐπιβλεψη ὅχι
μόνο τῆς Θεσσαλίας⁶⁰ ἀλλά καί τῆς Ἀχαΐας καί τῆς Ἡπείρου. Καθώς οἱ παρα-
νομίες οἱ ὁποῖες διαπράττονται ἀπό τούς Θεσσαλούς σέ αὐτό τό εἶδος τῆς
βαφῆς προηγήθηκαν κατὰ τέσσερα χρόνια τοῦ Διαλόγου τοῦ Φιλόστρατου⁶¹,
εἶναι πιθανόν ἡ «θεομνία ἡ ὁποία ἦρθε ἀπό τή θάλασσα»⁶² νά εἶχε ὡς ἀπο-
τέλεσμα ἀπάτες στήν ἐπεξεργασία τῶν κογχυλίων καί νά δηλώνει κάποιο διοι-
κητικό μέτρο πού πάρηκε τήν ἐποχή ἐκείνη, ὅποτε ὁ νομικός σύμβουλος
Οὐλπιανός διακρίνεται μέ τήν ιδιότητα τοῦ διοικητῆ τοῦ πραιτωρίου ἀπό
ἄγρυπνη ἀστυνόμευση, ὅπου ἡ προστάτιδα τοῦ Μαιμης, μητέρα τοῦ νέου
μονάρχῃ ὁ ὁποῖος γυναικοκρατεῖται, ὅχι μόνο θησαύριζε γιά λογαριασμό της⁶³,
ἀλλά καί μετέδωσε στόν γιό της τό ἴδιο ἐλάττωμα τῆς φιλοχρηματίας⁶⁴.

Ἡ περιγραφή τήν ὁποία δίνει ὁ Φιλόστρατος γιά τήν τιμωρία τήν ὁποία
ὑπέστησαν οἱ Θεσσαλοί καλύπτεται ἀπό μιᾶ αἰνιγματική σκιά: «λίθοι ἐπικρέ-
μανται ἐπάνω τους⁶⁵, κάτι πού τούς ἀναγκάζει νά πουλήσουν τούς ἀγρούς καί
τίς οἰκίες τους. Μεταξύ τῶν δούλων τους, ἄλλοι μέν πουλήθηκαν, ἄλλοι δέ
δραπέτευσαν μακριά ἀπό τά ἀφεντικά τους. Αὐτοί ὡς ἐπὶ τό πλεῖστον δέν

⁵⁶ Ἡ ἐρμηνεία εἶναι αὐτή πού δίνει ὁ Hertzberg, *Hist. De la Grece*, τ. III, σελ. 112.

⁵⁷ «μεγάλην ἐπιτιμίαν ὄντων ἐπὶ τῇ κόλῳ, παρ' ἧς οἱ ἄνθρωποι σοφίζονται τήν πορφύραν, αἰτίαν ἔσχον οἱ Θεσσαλοί παρανομήσαι τί ἐς τήν βαθὴν ταύτην» (*Ἡρωικός*, XX, 31).

⁵⁸ Maurice Croiset, *Hist. de la litterature grecque*, z. v, σ. 770.

⁵⁹ Lambrides Alex., Sev., 40. Βλ. Γ' αὐτό τό θέμα βλ. J. Marquand, *La vie prive des Romains*, z. II, σελ. 150 καί M. Besnier, *Dictionaire de Saglio*, στό λῆμμα *Purpura*, σελ. 776.

⁶⁰ C., I. L., III, 536, Βλ. Marquand, ὁ.π., σελ. 150, n 6.

⁶¹ «πρὸ ἐτῶν δέ που τεττάρων», (*Ἡρωικός*, II, 30).

⁶² «τό κακόν... ἐκ θαλάττης» (ὁ.π., XX, 31).

⁶³ «οὔσαν φιλοχρήματον... ἰδία ἐθησαύριζε» (*Ἡρωδιανός*, I z.8).

⁶⁴ Julien, *Les Cesards*, 313 (ἐκδ. Hertlein).

⁶⁵ Ὁ διαπρεπὴς Γάλλος νομικός Paul Huvelin ὑποθέτει ὅτι ἡ φράση «λίθοι ἐπικάθηνται ἐπάνω τους» εἶναι ἕνας ὑπαινιγμός σέ κάποια φορολογικὴ ποινὴ ἡ ὁποία ἐπιβλήθηκε στοὺς Θεσσαλούς μέ πιθανή διήμευση τῆς περιουσίας τους (Σ.τ.Μ.).

τελοῦσαν πλέον θυσίες στους προγόνους, γιατί απομακρύνθηκαν ακόμη και από τους τάφους»⁶⁶.

Αυτές ἦταν οἱ σχέσεις μεταξύ τῆς Θεσσαλίας, πατρίδας τοῦ Ἀχιλλέα, καί τοῦ ἥρωου τοῦ ἀκρωτηρίου τοῦ Σιγείου. Αὐτές οἱ σχέσεις, χρόνο μέ τόν χρόνο, δέχτηκαν τόν ἀντίκτυπο τῶν ἱστορικῶν γεγονότων καί ἔστρεψαν τό ἐνδιαφέρον στίς χωρίς ἀποτέλεσμα ἐξελίξεις, οἱ ὁποῖες μᾶς ἀποκαλύπτονται μεταξύ τῶν ἀναμνήσεων τοῦ μύθου καί τῶν ἀνησυχιῶν τῶν συγχρόνων. Σ' αὐτή τή διαδοχή ἐπεισοδίων ὑπάρχει ἓνα το ὁποῖο ἀποσυνδέεται ἀπό τά ἄλλα λόγω τῆς ἐπικῆς του φλόγας καί τῆς ἱπποτικῆς του ὁμορφιάς: εἶναι αὐτό πού χρησιμεύει σάν προοίμιο στήν κατάκτηση τῆς Ἀσίας, τῆς ὁποίας ἡ πολεμική ἐντολή ξετυλίγεται κάτω ἀπό τό βλέμμα τοῦ Ἀλέξανδρου.

⁶⁶ «Λίθοι οὖν ἐπικρέμανται σφίσιν ὧν ἀποδίδονται ἡμῖν τοὺς ἀγρούς, ἀποδίδονται σφᾶς, τά δέ πεμπραται καί οὐδέ τοῖς γονεῦσιν οἱ πολλοί ἐναγνίζουσιν, ἀπέδοντο γάρ καί τοὺς τάφους» (*Ηρωικός*, XX, 31).

ΟΙ ΠΑΛΑΙΟΤΕΡΕΣ ΕΙΚΟΝΕΣ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ ΦΑΝΕΡΩΜΕΝΗΣ ΤΥΡΝΑΒΟΥ

Ο ναός της Παναγίας Φανερωμένης* βρίσκεται στο κέντρο του Τυρνάβου, πάνω στον κύριο δρόμο που συνδέει τον οικισμό με το Δαμιάσι και την Έλασσόνα. Στην σημερινή του μορφή είναι μία μεγάλη τρικλιτη βασιλική θολοσκεπαστη, κτισμένη το 1872, στή θέση παλαιότερου ναού. Την εποχή εκείνη ή λίγο νωρίτερα έγινε ο μνητροπολιτικός ναός του Τυρνάβου¹, γεγονός που όπως ούτως ή άλλως θα συνετέλεσε στην μεγαλοπρέπεια του νέου κτηρίου και την πλούσια διακόσμησή του. Είναι χαρακτηριστικό ότι δύο σημαντικές συντεχνίες της πόλης, εκείνη των ύφαντάδων και εκείνη των παντοπωλών, αφιερώνουν εικόνες στο τέμπλο, τις οποίες υπογράφουν γνωστοί ζωγράφοι της εποχής.

Είναι γνωστό ότι ο Τύρναβος γνώρισε ιδιαίτερη οικονομική ανάπτυξη ήδη από την πρώιμη οθωμανική περίοδο, γεγονός που αποτυπώθηκε, εκτός των άλλων, στον μεγάλο αριθμό εκκλησιών με τα πλούσια αφιερώματα. Οι περισσότεροι περιηγητές από τον 17ο αιώνα και έξης αναφέρουν σταθερά την ύπαρξη δύο μοναστηριών και 16 εκκλησιών στην πόλη², οι περισσότερες από τις οποίες αντιστοιχοῦσαν σε όμώνυμες ένορίες. Μία από αυτές ήταν και εκεί-

* Θεμέλιες εὐχαριστίες οφείλονται στον Άρχιερατικό ἐπίτροπο Τυρνάβου πατέρα Βησσαρίωνα Μπλέτσα και τον ἐφημέριο του ναού πατέρα Γεδεών Μαντᾶ γιά τί συμβολή τους στην καταγραφή και προστασία των εικόνων.

¹ Στόν ναό τῆς Φανερωμένης γιορτάσθηκε ἡ ἀπελευθέρωση τῆς πόλης τό 1881. Δημ. Ἀνδρεάδης, Ὁ Τύρναβος στά πρῶτα 25 ἐλεύθερα χρόνια του, *Θεσσαλικά Χρονικά*, Ἑκτακτος ἐκδοσις ἐπί τῷ ἐορτασμῷ τῆς πεντηκονταετηρίδος ἀπό τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Θεσσαλίας, Ἀθῆναι 1935, 320. Θά πρέπει νά ἀναφερθεῖ ὅτι τό 1858 ὁ ναός τοῦ Προδρόμου ἦταν ἀκόμη ὁ ἐπισκοπικός ναός τοῦ Τυρνάβου. L. Heuzey, *Ὁδοιπορικό στήν Τουρκοκρατούμενη Θεσσαλία τό 1858*, μετ. Χ. Δημητρουλόπουλος, Σχόλια-ἐπιμέλεια Θ. Νημᾶς, Θεσσαλονίκη 1991, 39.

² Σ. Σδρόλια, Οἱ μεταβυζαντινοί ναοί τοῦ Τυρνάβου, *Πρακτικά Πρώτου Συνεδρίου Τυρναβίτικων Σπουδῶν*, (Τύρναβος 9-10 Σεπτεμβρίου 1990), Τύρναβος 1991, 75-92.

νη της Φανερωμένης, που μνημονεύεται μαζί με τήν αντίστοιχη ένορία από τό 1674³ καί συγκαταλέγεται στίς σπουδαιότερες εκκλησίες σέ όλες τίς επόμενες καταγραφές. Κέντρο του οικισμού καί μητροπολιτικός ναός υπήρξε μέχρι τόν 19ο αιώνα ό ναός του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου, δίπλα στον όποιο βρίσκονταν ή κατοικία του μητροπολίτη καί ή περίφημη σχολή του Τυρνάβου.

Γιά τήν μορφή καί ιστορία του παλαιού ναού της Φανερωμένης δέν έχει διασωθεί κανένα στοιχείο καί γι' αυτό άποτελεί εύτυχή συγκυρία ή συντήρηση των εικόνων του από τήν Ιερά Μητρόπολη Λάρισης καί Τυρνάβου⁴, ή όποία προσέφερε πλήθος νέων δεδομένων. Ό πλοῦτος της παλαιάς συλλογής του ναού είχε επισημανθεί ήδη από τό 1990, όταν διοργανώθηκε από τόν Δήμο Τυρνάβου τό 1ο Συνέδριο Τυρναβίτικων Σπουδών⁵. Έκτοτε οί έρευνες δέν προχώρησαν, μέ δεδομένη τήν κακή κατάσταση των εικόνων, αλλά τό επιστημονικό ενδιαφέρον αναξωσπυρώθηκε μέ τήν πρό όλίγων έτών συντήρηση λίγων κεμηλίων του Τυρνάβου από τήν Έφορεία Άρχαιοτήτων Λάρισας καί τήν ένταξή τους στήν περιοδική έκθεση γιά τόν 16ο αιώνα στό Διαχρονικό Μουσείο⁶. Σήμερα είμαστε στήν ευχάριστη θέση νά διαθέτουμε μεγαλύτερο εύρος πληροφοριών από ένα δείγμα 40 εικόνων του ναού της Φανερωμένης, τό ένα τέταρτο περίπου του συνόλου.

Κατ' άρχήν θά πρέπει νά αναφερθεί ότι ή συλλογή αυτή άπαρτίζεται από τρεις ομάδες διαφορετικής προέλευσης, που δέν είναι πάντα εύκολο νά διαχωρισθούν: πρώτα από τίς εικόνες του ίδιου του ναού της Παναγίας καί έπειτα από τίς εικόνες δύο άλλων ιστορικών ναών της ένορίας, του Αγίου Νικολάου Τουραχάν καί του Προφήτη Ήλία της Άγοράς, που κατεδαφίσθηκε λόγω παλαιότητας τό 1912⁷. Τό ενδιαφέρον σύνολο του τελευταίου ναού, μετά τίς αλληπάλληλες μεταφορές, κλοπές καί φθορές που υπέστη, άπαιτεί πλέον μεγάλη έρευνα προκειμένου νά άποκατασταθεί. Όστόσο άς σημειωθεί ότι ή

³ Κ. Σπανός, Μιά άνέκδοτη Τυρναβίτικη πρόθεση του 1674, *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* ΙΣΤ', 1989, σσ. 130-131.

⁴ Η συντήρηση άρχισε μέ πρωτοβουλία του μητροπολίτη κ. Γερωνύμου καί διεξήχθη από τί συντηρήτρια Σταυρούλα Νάκου υπό τήν επίβλεψη της Προϊσταμένης στό Τμήμα Συντήρησης της Έφορείας Άρχαιοτήτων Λάρισας Βασιλικής Τούλη.

⁵ Σ. Σδρόλια, *Οί μεταβυζαντινοί ναοί*, ό.π., 82. Τ. Παπαζήσης, *Άγιογράφοι του 16ου-18ου αιώνα στον Τύρναβο καί τήν επαρχία του, Πρακτικά Πρώτου Συνεδρίου*, ό.π., σσ. 136-137, Σ. Σδρόλια, «Ναός Παναγίας Φανερωμένης», *Άρχαιολογικόν Δελτίον* 46, 1991, σσ. 232-33.

⁶ Σ. Σδρόλια (έπιμ.), *Έλπίδα καί Πίστη, Έκκλησία καί Τέχνη στήν Θεσσαλία τόν 16ο αιώνα*, Διαχρονικό Μουσείο Λάρισας (2 Δεκεμβρίου 2018-28 Φεβρουαρίου 2019), Κατάλογος έκθεσης, Λάρισα 2018, εικ. 1-6. http://www.dml.culture.gr/images/entypa/elpida_pisti.pdf

⁷ Σ. Σδρόλια, *Μεταβυζαντινοί ναοί*, ό.π., (σπμ. 2) σελ. 88.

συντήρηση όρισμένων εικόνων του επιτρέπει πλέον νά διακρίνουμε δύο χρονολογικές περιόδους, μία του 17ου καί μία του 18ου αιώνα. Στην τελευταία εντάσσεται, εκτός των άλλων, καί τό ενδιαφέρον έργο του ζωγράφου Δημητρίου του 1786 στό οποίο αναφέρθηκαν σποραδικά παλαιότεροι έρευνητές⁸. Στίς συντηρημένες εικόνες περιλαμβάνονται ακόμη αρκετά έργα από τόν ναό του Αγίου Νικολάου Τουραχάν, τόν θεωρούμενο ως τόν παλαιότερο του Τυρνάβου⁹. Αὐτά έχουν μεγάλη σημασία γιά τήν ἱστορία τῆς πόλης, ὅπως φάνηκε ἀπό ἐκεῖνα τοῦ 16ου αἰώνα πού συμπεριλήφθηκαν στήν προαναφερθεῖσα έκθεση.

Ξεκινώντας τήν παρουσίαση τῆς κυρίως συλλογῆς τοῦ ναοῦ τῆς Φανερωμένης, ὁ έρευνητής ἔρχεται γιά μιᾶ ἀκόμη φορά ἀντιμέτωπος μέ ἐπιμέρους ὁμάδες, στίς ὁποῖες ἀνήκουν δεσποτικές εἰκόνες τέμπλου ἀπό τόν 16ο ἕως τόν 19ο αἰώνα, δύο τουλάχιστον σειρές εἰκόνων Δωδεκαόρτου, μία τοῦ 18ου καί μία τοῦ 19ου αἰώνα, καθῶς καί μεμονωμένα ἀφιερώματα τῶν πιστῶν. Τά τελευταῖα μαρτυροῦν παλαιότατη συνήθεια πού δέν ἔχει διακοπεῖ μέχρι σήμερα.

Περιοριζόμαστε ἐδῶ σέ μικρή ἀναφορά στίς ἀρχαιότερες εἰκόνες αὐτοῦ τοῦ συνόλου, οἱ ὁποῖες, ὅπως φάνηκε ἀπό τήν πρόσφατη συντήρηση, ἀποτελοῦν μερικά ἀπό τά πιό ἐνδιαφέροντα έργα τῆς πρώιμης μεταβυζαντινῆς ζωγραφικῆς.

-Ἡ Θεοτόκος Πεφανερωμένη (α/α 1 στήν καταγραφή εἰκόνων τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων Λάρισας) εἶναι μιᾶ μεγάλη εἰκόνα διαστ. 99 x 65 ἐκ. πού ἐπιβάλλεται μέ τά σκούρα χρώματα καί τήν αὐστηρότητά της (εἰκ. 1). Ἡ Παναγία εἰκονίζεται σέ προτομή, στόν τύπο τῆς Ὁδηγίας καί ὑποβαστάζει τόν Χριστό μέ τό ἀριστερό της χέρι, ἐνῶ φέρει τό δεξιό σέ δέηση μπροστά στό στήθος. Εἶναι ντυμένη μέ σκούρο γαλανό χιτῶνα, ἴδιο μέ ἐκεῖνο τοῦ παιδιοῦ καί ἐρυθρό μαφόριο. Ὁ Χριστός εὐλογεῖ μέ τό δεξιό καί κρατεῖ μέ τό ἄλλο κλειστό εἰλητάριο, ἐνῶ εἶναι τυλιγμένος μέ πορτοκαλόχρωμο ἱμάτιο μέ χρυσοκονδυλίες.

Ἡ στάση τῶν δύο μορφῶν, πού πλησιάζουν ἐλαφρά ἢ μιᾶ τήν ἄλλη, ἀπομακρύνει τήν εἰκόνα τοῦ Τυρνάβου ἀπό τόν αὐστηρό τύπο τῆς μετωπικῆς Ὁδηγίας καί



Εικ. 1.

Θεοτόκος Φανερωμένη

⁸ Τ. Παπαζήσης, *Αγιογράφοι*, ὁ.π. (σημ. 5), σσ. 132-133, Ἀ. Πασαλῆ, «Τρεῖς δεσποτικές εἰκόνες ἀπό τό καθολικό τῆς Μονῆς τοῦ Προφήτη Ἠλία στόν Τύρναβο», *Πρακτικά Πρώτου Συνεδρίου*, ὁ.π. (σημ. 2), σελ. 152.

⁹ Σ. Σδρόλια, «Ο ναός τοῦ Αγίου Νικολάου Τουραχάν», *Ψηφίδες Ἱστορίας Περιοχῆς Τυρνάβου*, *Πρακτικά Δημερίδας* (Τύρναβος 6-7 Φεβρουαρίου 2016), ἐπιμ. Α. Μάτος, Τύρναβος 2018, σσ. 17-24.

τόν ἐντάσσει σέ μιά σειρά εικόνων μέ τρυφερή ἐπικοινωνία μητέρας καί παιδιοῦ, πού ξεκινοῦν ἀπό τή βυζαντινή περίοδο. Τόν 16ο αἰώνα αὐτή ἡ παραλλαγή τῆς Ὁδηγήτριας ἀναπτύσσεται τόσο στούς κρητικούς ζωγράφους ὅσο καί σ' ἐκείνους τῆς Βόρειας Ἑλλάδας¹⁰.

Τό ἔργο χαρακτηρίζει ἡ τάση γιά ἐπιμύκυνση τῶν μορφῶν καί τυποποιημένη διευθέτηση τοῦ ἐνδύματος, διά τῶν ὁποίων ἀποκτᾶ μεγάλη αὐστηρότητα. Τό ἴδιο ἰσχύει ἐπίσης στά γυμνά μέρη (εἰκ. 2), ὅπου οἱ φωτεινές περιοχές ἔχουν μειωθεί σέ σχέση μέ τά ἔργα τοῦ 16ου αἰώνα καί ἡ σκουροπράσινη σκιά πού περιγράφει τά μάγουλα προβάλλει ἔντονα ἀνάμεσα στά φωτεινά μέρη καί στόν καστανό προπλάσμο. Ὡστόσο, ὁ ζωγράφος σχεδιάζει μέ ἐπιμέλεια τά



Εἰκ. 2.
Θεοτόκος Φανερωμένη, λεπτομέρεια.

χαρακτηριστικά τοῦ προσώπου καί ἀποδίδει μέ λεπτομέρεια τόν γραμμικό φωτισμό στά ἐξέχοντα μέρη, ὅπως καί τήν διακόσμηση τῶν παρυφῶν τῶν ἐνδυμάτων μέ χρυσοκονδυλίες. Μεγαλύτερη ἀκόμη ἐπιμέλεια ἐπιδεικνύει στήν διακόσμηση τῶν φωτοστεφάνων μέ στικτό ἐλίσσόμενο βλαστό καί ἔνθετα στικτά σχέδια σέ μεγάλη ποικιλία (ρόδακες, καρδιοσχῆμα, ἀστερόσχῆμα).

Οἱ ἐπιγραφές εἶναι δύο εἰδῶν. Τά ἀρχικά ΜΡ ΘΥ ἔχουν τεθεῖ σέ στρογγυλά κόκκινα διάχωρα γεμισμένα μέ χρυσό βλαστό, πολύ φθαρμένα σήμερα, ἐνῶ οἱ τίτλοι Η ΠΕΦΑΝΕΡΩΜΕΝΗ καί Ο ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ εἶναι γραμμένοι μέ χρυσά γράμματα σέ μαῦρα ὀρθογώνια διάχωρα μέ ὀξυκόρυφες ἀπολήξεις, ἐπίσης γεμάτα μέ ἐλίσσόμενο βλαστό. Φαίνεται ὅτι οἱ ἀρχικές ἐπιγραφές εἶχαν γραφεῖ μέ κόκκινα γράμματα, ὅπως φαίνεται ἀπό τό τιμῆμα πού ἀπέμεινε δεξιά τοῦ Χριστοῦ, καί ἐκεῖνες στά μαῦρα διάχωρα προστέθηκαν ἀργότερα.

Τό βάθος τῆς εἰκόνας εἶναι χρυσό καί περιβάλλεται ἀπό ἐρυθρή ταινία. Οἱ φθορές πού ἔχει ὑποστεῖ εἶναι φανερές, τόσο στό κάρνιμο πού διακρίνεται στήν κατεστραμμένη πάνω ἀριστερή γωνία, ὅσο καί στίς ρωγμές πού φέρει καί κυρίως στήν ἐπιμύκη ἀπολεπισμένη ζώνη στό δεξιῖ χέρι τῆς Παναγίας, πού φανερώνει τήν μακροχρόνια ἀποθήκευσή της σέ ἐπαφή μέ κάποιο ἀντικείμενο.

¹⁰ Γιά τόν τύπο αὐτό βλ. Π. Βοκοτόπουλος, *Εἰκόνες τῆς Κέρκυρας*, Ἀθήνα 1990, ἀρ. 6, σσ. 13-14, Ε. Τσιγαρίδας, Κ. Λοβέρδου-Τσιγαρίδα, *Τερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου, Βυζαντινές εἰκόνες καί ἐπενδύσεις*, Ἅγιον Ὄρος 2006, εἰκ. 192-195, Ἀ. Στρατιῆ, *Ὁ Φράγγος Κατελάνος στήν Καστοριά*, Θεσσαλονίκη 2018, σελ. 76.

Τά κύρια τεχνικά καί τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά τῆς εἰκόνας ἀπαντοῦν αὐτούσια σέ μιά σειρά εἰκόνων τῶν Ἀγρᾶφων καί κυρίως σέ ἐκεῖνες τῆς μονῆς Ἀγίου Γεωργίου στό Μαυρομμάτι Καρδίτσας, πού χρονολογοῦνται τό 1602¹¹. Στίς εἰκόνες τέμπλου τοῦ ναοῦ αὐτοῦ ἀπαντᾷ ἡ Θεοτόκος μέ τήν ἐπιγραφή Περφανερωμένη μέ τά ἴδια χρώματα καί αὐστηρά χαρακτηριστικά, πού ἔχουν ἀποδοθεῖ στήν ἐπίδραση παλαιότερων εἰκόνων τῆς περιοχῆς, ὅπως ἡ εἰκόνα τῆς μονῆς Κορώνας (γύρω στό 1580). Οἱ δύο εἰκόνες, τοῦ Μαυρομματίου καί τοῦ Τυρνάβου, διαφέρουν μόνο στό πουκάμισο τοῦ παιδιοῦ, πού σέ αὐτή τοῦ Ἀγίου Γεωργίου εἶναι λευκό, ὅπως στήν πλειονότητα τῶν προτύπων, καθῶς καί στούς κατακόσμους φωτοστεφάνους, πού ἐκεῖ ἀπουσιάζουν. Κατά τά ἄλλα, ἡ κατά πολύ μικρότερη εἰκόνα τῆς μονῆς Ἀγίου Γεωργίου (68 x 45 ἐκ.) ἔχει πιό πλούσιο πλάσιμο στά γυμνά μέρη καί λίγο θερμότερες ἀποχρώσεις, πού μειώνουν κάπως τήν αὐστηρότητα τοῦ συνόλου. Ὡστόσο, εἶναι φανερό ὅτι οἱ δύο εἰκόνες ἔχουν γίνει ἀπό τό ἴδιο ἐργαστήριο καί στήν ἴδια περίοδο, στίς ἀρχές τοῦ 17ου αἰῶνα.

Στήν εἰκόνα τοῦ Τυρνάβου ἡ ἐπίκληση τῆς Θεοτόκου ὡς Περφανερωμένης ἔχει μεγαλύτερη σημασία, καθῶς δείχνει ὅτι σχετίζεται μέ τήν ὀνομασία τῆς ἐκκλησίας. Ἡδὴ ὁ Heuzey, πού ἐπισκέφθηκε τόν ναό τῆς Φανερωμένης τό 1858¹², ἀναφέρει ὅτι «ἡ Ἁγία Φανερωμένη ὀφείλει ἀσφαλῶς τό ὄνομά της σέ μιά θαυματουργή εἰκόνα τῆς Παρθένου». Ὁ τρόπος ἔκφρασης τοῦ περιηγητῆ δείχνει ὅτι μᾶλλον δέν τοῦ ἔδειξαν τήν εἰκόνα καί τό σχόλιό του ἔχει γλωσσικό χαρακτῆρα: ἡ εἰκόνα πού φανερώθηκε μέ θαυματουργικό τρόπο. Ἀντίστοιχες παραδόσεις συνοδεύουν συχνά εἰκόνες τῆς Παναγίας μέ τήν ἐπιγραφή «ἡ Φανερωμένη» καί κάθε μία ἔχει τήν δική της ξεχωριστή διήγηση ἀνεύρεσης. Στίς εἰκόνες αὐτές, ἡ Παναγία ἀποδίδεται στόν τύπο τῆς Ὁδηγήτριας ἥδη ἀπό τή βυζαντινὴν περίοδο¹³. Στήν περίπτωση τῆς Φανερωμένης τοῦ Τυρνάβου δέν εἶναι εὐδιάκριτη ἡ παράδοση τῆς φανέρωσης τῆς εἰκόνας, ὡστόσο ὑπάρχει κατα-

¹¹ Σ. Σδρόλια, «Οἱ δεσποτικές εἰκόνες τῆς μονῆς Ἀγίου Γεωργίου στό Μαυρομμάτι Καρδίτσας», *Βυζαντινά* 26, 2006, 241-264. Οἱ εἰκόνες τοῦ Χριστοῦ καί τῆς Θεοτόκου συμπεριλήφθηκαν στήν ἐκθεση τοῦ Διαχρονικοῦ Μουσείου Λάρισας (*Ελπίδα καί Πίστη*, ὅ.π. [σημ.6], ἀρ. 23 καί 24).

¹² L. Heuzey, ὅ.π. (σημ. 1), σελ. 39. Αὐτό πού τόν ἐντυπωσίασε πάντως ἦταν τά καταπληκτικά ξυλόγλυπτα τοῦ 1724, τά ὅποια δέν σώζονται σήμερα.

¹³ Χ. Κωνσταντινίδη, «Ἡ Ἀχειροποίητος-Φανερωμένη τῶν πρώτων Παλαιολόγων», *Δελτίο Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας* 24, 2003, σσ. 89-100. Πρβλ. τήν περίπτωση τοῦ ναοῦ τῆς Φανερωμένης Τρικάλων, ὅπου ἡ ἱστορική φερώνυμη εἰκόνα σέ προσκυνητάρι ἀνήκει στόν ἴδιο τύπο μέ τοῦ Τυρνάβου καί ἀνακαταστάθηκε γιά τελευταία φορά τό 1862. Δ. Καλούσιος, «Τρικαλινὰ Σύμμεκτα», *Θεσσαλικό Ἡμερολόγιο* 27, 1995, σελ. 94.

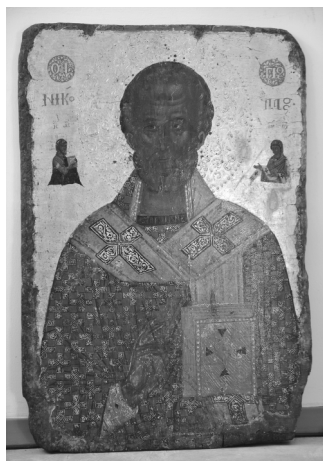
γραμμένη μιὰ ἐνθύμησι¹⁴ γιὰ τὴν ὑπαρξὴ παλαιότερα ἔξω ἀπὸ τὸν ναὸ ἑνὸς προσκυνηταρίου, ὅπου οἱ πιστοὶ προσκυνοῦσαν εἰκόνα τῆς Ὁδηγήτριας. Αὐτὴ μεταφέρθηκε ἀργότερα μέσα στὸν ναὸ καὶ εἶναι αὐτὴ ποὺ βρίσκεται σήμερα στὸ ἀριστερὸ προσκυνητάρη. Προέκειται πράγματι γιὰ εἰκόνα τῆς Θεοτόκου Ὁδηγήτριας, μὲ ἀντίστοιχη ἐπιγραφή, ποὺ χρονολογεῖται στὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνα.

Εἶναι εὐτύχημα ὥστόσο ἡ διατήρησις τῆς παλαιότερης εἰκόνας τῆς Φανερωμένης, ἡ ὁποία γιὰ πρώτη φορὰ μπόρεσε νὰ περιγραφεῖ ἐδῶ μετὰ τὴν συντήρησίν της, καθὼς ἦταν πολὺ μαυρισμένη καὶ ἀποθηκευμένη ἐκτὸς χρήσεως γιὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα. Ἡ ἐπιγραφή τῆς εἰκόνας καὶ ἡ παλαιότητά της, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ὑπάρχουσα παράδοσις περὶ προσκυνήματος, μᾶς ὁδηγεῖ στὸ νὰ συνδέσουμε τὴν εἰκόνα αὐτὴ μὲ τὴν ἐποχὴ ἀνδρῶν τοῦ ναοῦ, ὁ ὁποῖος πιθανόν κτίσθηκε στὴν θέσιν τῆς ἀνεύρεσης τῆς εἰκόνας καὶ ἐνῶ ἡ εἰδικότερη αὐτὴ θέσις συνέχισε νὰ ἀποτελεῖ προσκύνημα γιὰ αἰῶνες. Ὅταν ἡ παλιὰ εἰκόνα ἔπαθε μεγάλες φθορὰς ἀπὸ πυρκαγιά, οἱ πιστοὶ τὴν ἀντικατέστησαν μὲ τὴ νεώτερη Ὁδηγήτρια, γεγονός ποὺ μπορεῖ νὰ τοποθετηθεῖ μετὰ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνα. Ἀκόμη καὶ ἂν ἡ ὑπόθεσις αὐτὴ δὲν εὐσταθεῖ καὶ ἡ εἰκόνα τῆς Φανερωμένης ἦταν τοποθετημένη στὸ τέμπλο, ὅπως ἡ ἀντίστοιχη τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Ἀγράφων, ἡ σὲ προσκυνητάρη τοῦ ναοῦ, κάποτε ἔπαθε σοβαρὰ φθορὰ καὶ ἀντικαταστάθηκε. Ὡστόσο, θὰ πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ εἰκόνα αὐτὴ δὲν συνδέεται μὲ σύνολο τέμπλου, ἀφοῦ ὑπάρχει στὸν ναὸ μεγάλη σειρὰ δεσποτικῶν εἰκόνων τοῦ 17ου αἰῶνα, ὅπως θὰ ἀναφέρουμε.

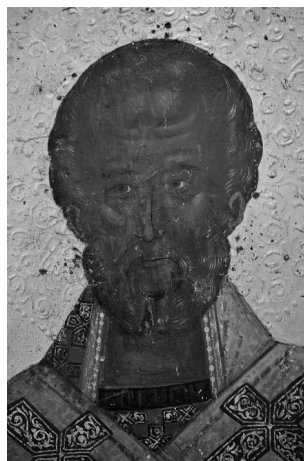
Ἡ μόνη εἰκόνα ποὺ συγγενεὺε ὥς ἕνα βαθμὸ τεχνοτροπικὰ μὲ τὴ Φανερωμένη εἶναι ἡ εἰκόνα τοῦ **Ἁγίου Νικολάου** σὲ προτομῇ (ἀρ. 3, διαστάσεων 86 x 59 ἐκ.). Ὁ ἅγιος παριστάνεται μετωπικὸς (**εἰκ. 3**), στὴν συνήθη στάσις εὐλογίας. Φέρει ἐρυθρόχρωμο φαλόνιο, κατὰκοσμο μὲ σταυρούς, ποὺ ἀποδίδονται μὲ χρυσογραφία, ἐνῶ τὸ ἴδιο παρατηρεῖται καὶ στὸ ὠμοφόριο, ὅπου προβάλλει ἔντονα ὁ ἐλικοειδὴς βλαστός τοῦ κοσμήματος τῶν σταυρῶν, τόσο στὸ στήθος, ὅσο καὶ στὸ ἀριστερὸ χερὶ τοῦ ἁγίου, μὲ τὸ ὁποῖο κρατεῖ τὸ κατὰκοσμο εὐαγγέλιο.

Ὁ ἅγιος πλαισιώνεται ἀπὸ τίς μορφές τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Θεοτόκου σὲ μικρογραφία, οἱ ὁποῖοι τοῦ προσφέρουν τὰ σύμβολα τῆς ἱερωσύνης, σύμφωνα

¹⁴ Ἀρχμ. Ἀχίλλιος Τσοῦτσουρα, «Προσκύνημα στὴν Παναγία Φανερωμένη τοῦ Τυρνάβου καὶ τὴν θαυματουργὴν εἰκόνα τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Λαρίσης καὶ Τυρνάβου» (15-8-2017) <https://imlarris.gr/%CF%80%CF%81%CE%BF%CF%83%CE%BA%CF%85%CE%BD%CE%B7%CE%BC%CE%B1-%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CF%80%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CF%86%CE%B1%CE%BD%CE%B5%CF%81%CF%89%CE%BC%CE%B5/>



Εικ. 3. Άγιος Νικόλαος άρ. 3.



Εικ. 4. Άγιος Νικόλαος άρ. 3, λεπτομέρεια.

μέ τό ὄραμα πού εἶδε, ὅταν ἦταν φυλακισμένος, τήν ἐποχή τῆς Α΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου.

Ἡ μορφή τοῦ ἁγίου ἔχει ἥπια χαρακτηριστικά (εἰκ. 4) καί πλάθεται μέ καστανοπράσινο προπλάσμο καί περιορισμένα φωτεινά μέρη, τά ὁποῖα παρουσιάζουν ἀρκετή ἀναλογία μέ ἐκεῖνα τῆς Θεοτόκου Φανερωμένης, πού συνδέθηκε μέ καλλιτέχνη ἀπό τήν περιοχή τῶν Ἀγρᾶφων. Ἡ διαφαινόμενη σάρκα ἔχει θερμή ἀπόχρωση καί τά φῶτα δέν ξεχωρίζουν ἔντονα, ὡς ἀποτέλεσμα τῆς φθορᾶς πού ἔχει ὑποστεί τό πρόσωπο τοῦ ἁγίου. Περιβάλλεται ἀπό πλατύ φωτοστέφανο, πού φέρει διάχυτα ἀνάγλυφα καμπυλόγραμμα σχέδια, τοῦ τύπου τοῦ ἐλικοειδοῦς βλαστοῦ, καθῶς καί παρυφή μέ ἀνάγλυφες στιγμές. Ἡ ἐπιγραφή Ο Α/ ΓΙΟΣ ἔχει τεθεῖ σέ δύο ἐρυθρά διάχωρα μέ χρυσογραφία, ἐνῶ τό τμήμα ΝΙΚΟ/ΛΑΟΣ εἶναι γραμμένο ἀπό κάτω μέ ἐρυθρούς χαρακτῆρες.

Ἡ εἰκόνα δημιουργεῖ ὑποβλητική καί ἥρεμη ἐντύπωση καί φέρει τήν ἐπίδραση τῶν κρητικῶν εἰκόνων τοῦ 16ου αἰῶνα, ὅπως ἀποδόθηκε ἀπό τοὺς ζωγράφους τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδας¹⁵. Εἶναι γνωστές οἱ κρητικές ἐπιδράσεις στά ἐργαστήρια τῶν Ἀγρᾶφων, οἱ ὁποῖες ὁμως συνδυάζονται μέ παλαιότερες παραδόσεις καί ἄλλα στοιχεῖα, ὥστε νά δημιουργηθοῦν ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 17ου

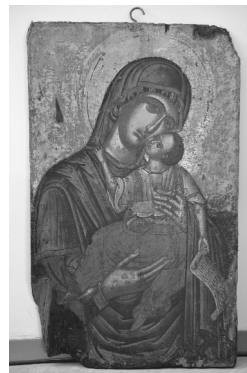
¹⁵ Ὁμοίωτες παρατηροῦνται στό πλάσιμο μέ εἰκόνα τοῦ ἁγίου στήν Ἀγία Τριάδα Σάκας, ὅπως καί μέ τήν μορφή του στήν πολυπρόσωπη εἰκόνα Δέησης τῆς μονῆς Ἀγίου Γεωργίου Μαυροματιῶν (Ελπίδα καί Πίστη, ὅ.π., σμ. 6, άρ. 26).

αἰώνα εὐδιάκριτες τοπικές τάσεις, πού καθιστοῦν εὐρύτερα γνωστούς τοὺς Ἀγραφιῶτες ζωγράφους¹⁶. Ἐδῶ μπορεῖ νά προστεθεῖ ὅτι μεταξύ Ἀγράφων καὶ Τυρνάβου ἀναπτύσσονται ἀπὸ τὸν 17ο αἰώνα πυκνές ἐμπορικές καὶ πνευματικές σχέσεις, λόγῳ τῆς ἐπικοινωνίας λογίων καὶ ἐμπόρων¹⁷.

Ἡ ἐξεταζόμενη εἰκόνα τοῦ Τυρνάβου εἶναι ἐπιβλητική –ἐκτός τῶν ἄλλων– ἐξαιτίας καὶ τῆς διακοσμητικότητας τῆς ἐνδυμασίας, ἡ ὁποία, σέ συνδυασμὸ μὲ τὴν εἰκόνα τῆς Φανερωμένης, τὴν τοποθετεῖ στὶς ἀρχές τοῦ 17ου αἰώνα. Ὁ τρόπος ἀπόδοσης εἶναι διαφορετικός στὴ λίγο μεταγενέστερη εἰκόνα τοῦ Ἀγ. Νικολάου ἀρ. 6, καθὼς καὶ στὴν ἀντίστοιχη τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀγίου Νικολάου Τουραχάν¹⁸, ἀφοῦ κάθε μία φέρει τὰ χαρακτηριστικά του ἐργαστηρίου πού τίς δημιούργησε.

Ἐνα ἄλλο ἐνδιαφέρον δείγμα ἀπὸ τίς πρώιμες εἰκόνες τοῦ ναοῦ τῆς Φανερωμένης εἶναι ἡ Παναγία «Ἐλεοῦσα» ἀρ. 4 (διαστάσεων 83 x 50 ἐκ.). Ἡ εἰκόνα αὐτὴ εἶναι ἀμφιπρόσωπη καὶ φέρει στὸ πίσω μέρος παράσταση τῆς ἐνθρονῆς Θεοτόκου, ἡ ὁποία μπορεῖ νά περιγραφεῖ ἐδῶ γιὰ πρώτη φορὰ, ἀφοῦ μέχρι πρόσφατα ἦταν ἐντελῶς μαυρισμένη.

Ἡ Παναγία σέ προτομή (εἰκ. 5), φέρει τὸν μικρὸ Χριστὸ στὴν ἀγκαλιά της στραμμένο ἐντελῶς πρὸς αὐτή, σέ παραλλαγή τοῦ τύπου πού ὀνομάσθηκε «Καρδιώτισσα». Στὴν παραλλαγή αὐτή, πού δημιουργήθηκε ἀπὸ Κρητικούς ζωγράφους τὸν 15ο αἰώνα¹⁹, ὁ μικρὸς Χριστὸς ἀκουμπάει τρυφερά τὸ μάγουλό του σ' ἐκεῖνο τῆς μητέρας του, γέρνοντας τὸ κεφάλι του πρὸς τὰ πίσω, ἐνῶ ὑψώνει τὸ ἀριστερὸ του χέρι πρὸς τὸ πρόσωπό της. Φορεῖ γκριζόλευκο χιτῶνα πού σφίγγει στὴν μέση μὲ κόκκινη πτυχωτὴ ζώνη. Τὰ χαρακτηριστικά αὐτά, μαζί μὲ τὸ ὀρατὸ γυμνὸ του πέλμα, εἶναι κοινὰ στὶς εἰκόνες τῆς «Καρδιώτισσας», ὅπως καὶ ἡ θλιμμένη ὄψη τῶν μορφῶν,



Εἰκ. 5. Ἀμφιπρόσωπη εἰκόνα, Θεοτόκος Ἐλεοῦσα

¹⁶ Σ. Σδρόλια, *Οἱ τοιχογραφίες τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Πέτρας (1625) καὶ ἡ ζωγραφικὴ τῶν ναῶν τῶν Ἀγράφων τοῦ 17ου αἰώνα*, Βόλος 2012, σσ. 333, 428. Πρβλ. Κ.Φλώρου, «Εἰκόνες τοῦ 16ου αἰώνα ἀπὸ τὰ Βραγγιανά τῆς Εὐρυτανίας, Πρώτη προσέγγιση στὴν τέχνη τοῦ 16ου αἰώνα στὴν Εὐρυτανία», *Θεσσαλικὸ Ἡμερολόγιο* 53, 2008, σσ. 289-314.

¹⁷ Κ. Τσιώλης, «Ἀγραφα καὶ Τύρναβος: πνευματικές καὶ ἐμπορικές σχέσεις κατὰ τὴν Τουρκοκρατία», *Ψηφίδες Ἱστορίας*, ὅ.π., (σημ. 9), σελ. 126 κ.έ.

¹⁸ *Ἐλπίδα καὶ Πίστη*, ὅ.π., (σημ. 6), ἀρ. 1.

¹⁹ Χ. Μπαλτογιάννη, *Εἰκόνες, Μίτηρ Θεοῦ Βρεφοκρατοῦσα στὴν Ἐνσάρκωση καὶ τὸ Πάθος*, Ἀθήνα 1994, σελ. 106.

πού σχετίζεται με τή συναίσθηση του έπερχόμενου Πάθους. Στην παραλλαγή της εικόνας μας, ό Χριστός στρέφει τό δεξί χέρι πρός τά πίσω, κρατώντας άνοιχτό ειληπτάριο μέ τό κείμενο ΠΝ<ΕΥΜΑ> ΚΙ[ΡΙΟΥ]/[Ε]ΠΙΕΜΕ ΟΥ/ ΗΝΕΓΚ [Ε]/ <ΧΡΙ>Σ[Ε ΜΕ]²⁰. Ή παραλλαγή αυτή άπαντά σέ άρκετές εικόνες του 16ου αιώνα, πάντα μέ τό ίδιο κείμενο στό ειληπό του Χριστού²¹ και φαίνεται ότι ή επίδρασή της έπεκτάθηκε επίσης σέ ζωγράφους διαφορετικής καλλιτεχνικής παιδείας, όπως σέ εκείνον στην Κρασιά Όλύμπου, πού σήμερα εκτίθεται στό Διαχρονικό Μουσείο Λάρισας²².

Ή εικόνα του Τυρνάβου μεταφέρει πιστά τό πρότυπο των κρητικών ζωγράφων, ίστορημένη από ικανό καλλιτέχνη της ήπειρωτικής Ελλάδας του 17ου αιώνα. Χρησιμοποιεί άπαλά χρώματα στά γυμνά μέρη, χωρίς έντονες φωτοσκιάσεις, μέ σκοπό νά άποδώσει τό τρυφερό σύμπλεγμα των δύο μορφών. Τά φωτοστέφανα είναι χρυσά και δηλώνονται μέ άπλή καστανή γραμμή, ενώ τό βάθος της εικόνας έχει άποδοθεί μέ άπαλή ώχρα στό επάνω μέρος και σκούρο πράσινο κάτω. Ή εικόνα έχει πάθει μεγάλη καταστροφή στό παρελθόν από φωτιά και μέ δυσκολία διακρίνονται οι έπιγραφές ΜΡ ΘΥ Η ΕΛΕΟΥΣΑ μέ λευκά γράμματα.

Πολύ μεγαλύτερη καταστροφή υπέστη ή πίσω πλευρά της εικόνας, ή όποία φαίνεται ότι ήταν ή άρχική. Αυτό σημαίνει ότι ή εικόνα δέν ήταν από τήν άρχή άμφιπρόσωπη, αλλά μετά τήν φθορά της έδώ περιγραφόμενης όψης, δημιουργήθηκε στην άλλη πλευρά ή παράσταση της Έλεούσας²³. Ή Θεοτόκος στην άρχική όψη εικονίζεται καθισμένη (εικ. 6), σέ ξύλινο θρόνο πού κοσμεϊται μέ τοξύλλια και χρυσογραφίες και φέρει δύο κοσμημένα μαξιλάρια.



Εικ. 6. Άμφιπρόσωπη εικόνα, Θεοτόκος ένθρονη

²⁰ Λουκ. 4, 16-22. Ή παραπομπή αναφέρεται στην είσοδο του Χριστού στην Συναγωγή της Ναζαρέτ, όπου ανέγνωσε τί σχετική προφητεία του Ήσαϊα. Διαβάζεται στην λειτουργία τήν 1η Σεπτεμβρίου (Αρχή της Ήνδίκτου).

²¹ Μπαλτογιάννη, ό.π., Μ. Μπομπουδάκης (έπιμ.), *Εικόνες της Κρητικής τέχνης (Από τόν Χάνδακα ως τήν Μόσχα και τήν Αγία Πετρούπολη, Κατάλογος έκθεσης, Ήράκλειο 1993*, εικ. 42 και 70.

²² Α. Μπασλής [έπιμ.], *Ναοί και κειμήλια Εκκλησιαστικής Συλλογής Κρασιάς Όλύμπου*, 2014, σελ. 224 (Γ. Παπαναστασούλη).

²³ Τό ίδιο συνέβη στις εικόνες τέμπλου του 16ου αιώνα του Αγίου Δημητρίου Κρασιάς Όλύμπου. Μπασλής, ό.π., σσ. 224-239 (Γ. Παπαναστασούλη), καθώς και στην Άνω Σωτηρίτσα Αγιάς, της ίδιας έποχής.

Είναι μετωπική, μέ πλάγια στροφή των ποδιών της και φέρει τόν μικρό Χριστό καθισμένο στά αριστερά της. Φορεῖ σκοῦρο γαλανό χιτώνα καί ἐρυθρό μαφόριο, ἐνῶ τά ἐνδύματα τοῦ Χριστοῦ ἔχουν ἀνοικτό πορτοκαλί χρῶμα μέ χρυσογραφίες, πού μόλις διακρίνονται. Τά πρόσωπα τῶν μορφῶν φανερώουν μιά ἐνδιαφέρουσα τεχνική μέ πυκνά καί ἔντονα φῶτα πάνω στά ροδόχρωμα σαρκώματα, τά ὁποῖα ἔχουν ἀκτινωτή διάταξη πού τούς προσδίδει ἔντονη ἐκφραστικότητα. Οἱ πτυχές τῶν ἐνδυμάτων δέν σχηματίζουν γεωμετρικά σχήματα, ὅπως συνηθίζεται στόν 16ο αἰῶνα, ἀλλά εἶναι εὐθύγραμμες μέ χρήση διαφορετικῶν ἀποχρώσεων τοῦ κόκκινου, στό βαθμό πού ἐπιτρέπει τήν παρατήρηση ἢ παρουσία ἐπιζωγραφίσεων. Τό βάθος τῆς εἰκόνας ἔφερε φύλλο χρυσοῦ, ἀπό τό ὁποῖο μόνον ἴχνη ἀπέμειναν, ἐνῶ στό πλαίσιο ὑπάρχει ἐρυθρή ταινία. Τήν ἴδια ἀπόχρωση φέρουν τά δύο εὐμεγέθη στρογγυλά διάχωρα, πού φέρουν τά διακοσμητικά ἐπίτιτλα ΜΡ ΘΥ. Τό φωτοστέφανο τῆς Παναγίας ἀποδίδεται μέ ἀπλή ἐγγάρκατη γραμμή καί στίξη, ἐνῶ τοῦ παιδιοῦ μέ φαρδιά κόκκινη γραμμή μέ σταυρό στό κέντρο καί τά ἀρχικά Ο ΩΝ.

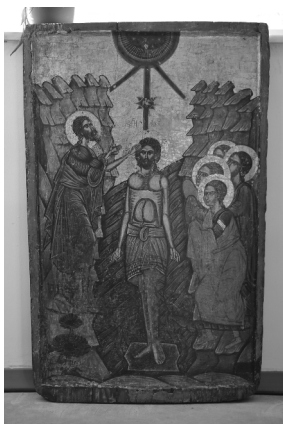
Τά χαρακτηριστικά τῆς εἰκόνας δέν ἀπαντοῦν στά γνωστά ρεύματα τοῦ 16ου, ἀντίθετα προσεγγίζουν τάσεις τῆς ζωγραφικῆς στά τέλη τοῦ 15ου αἰῶνα, ὅπως φαίνεται ἀπό εἰκόνες τῆς Μακεδονίας²⁴.

Δυστυχῶς, ἡ ἐνδιαφέρουσα αὐτή εἰκόνα ἔχει ὑποστει ἀνεπανόρθωτη φθορά καί δέν προσφέρεται γιά περαιτέρω ἐκτιμῆσεις. Μέ τά μέχρι σήμερα δεδομένα, μᾶς ὁδηγεῖ στήν ἀρχική φάση τοῦ οἰκισμοῦ τοῦ Τυρνάβου, ὅταν ἀκόμη εἶχε πολύ μικρό μέγεθος, σύμφωνα μέ τίς ὀθωμανικές ἀπογραφές²⁵.

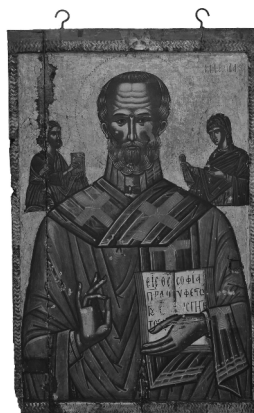
Εἰκόνα τῆς Βάπτισης (ἀρ. 3, 99 x 64 ἐκ.). Ἡ μεγάλη αὐτή εἰκόνα (εἰκ. 7) θά πρέπει νά ἀνῆκε κάποτε στό τέμπλο τοῦ παλίου ναοῦ, ὅπως καί ἡ ἐπόμενη, ἐκείνη τοῦ Ἁγίου Νικολάου. Σ' αὐτήν εἰκονίζεται ὁ Χριστός στό κέντρο, μετωπικός μέσα στά νερά τοῦ Ἰορδάνη, τήν ὥρα πού ὁ Ἅγιος Ἰωάννης Πρόδρομος τόν βαπτίζει θέτοντας τό χέρι στήν κεφαλή του. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, παρευρίσκονται τέσσερις ἄγγελοι, μέ καλυμμένα εὐλαβικά τά χέρια. Οἱ ὄχθες ἀποδίδονται ἀπτόμεες καί βραχώδεις, ἐνῶ ὁ ποταμός εἶναι γεμάτος ψάρια. Μέσα στά νερά διακρίνεται στά δεξιά ἡ προσωποποίηση τῆς Θάλασ-

²⁴ Χ. Μπαλτογιάννη, *Εἰκόνες τῆς Συλλογῆς Οἰκονομοπούλου*, Ἀθήνα 1986, 27 εἰκ. 16, Φ. Καραγιάννη-Γ. Φουστέρης (ἐπιμ.), *Τό Ἡμέτερον Κάλλος, Βυζαντινές Εἰκόνες ἀπό τήν Θεσσαλονίκη*, Θεσσαλονίκη 2018, ἀρ. 20 (Κ. Βαφειάδης).

²⁵ Ὁ Τυρνάβος σημείωσε ἀματώδη ἀνάπτυξη ἀπό τόν 15ο μέχρι τά μέσα τοῦ 16ου αἰῶνα καί ἐξελέχθηκε στήν μεγαλύτερη πόλη τῆς Θεσσαλίας. Μ.Κιελ, *Türkische Thessalien: Etabliertes Geschichtsbild versus Osmanische Quellen, Die Kultur Griechenlands in Mittelalter und Neuzeit, Bericht über das Kolloquium der Sudosteuroopa-Kommission*, 28-31 October 1992, Göttingen 1996, σελ. 126 κ.έ.



Εικ. 7. Βάπτισμ



Εικ. 8. Άγιος Νικόλαος, αρ.6.

σας, ως γυναικεία μορφή που επιβαίνει σέ δελφίни, ενώ ό Χριστός πατεί σέ πλάκα από τήν όποία έξέρχονται φίδια.

Η σύνθεση, συμμετρική καί λιτή, ακολουθει τίς βασικές αρχές τών κρητικών εικόνων, όπως αποδίδεται τόν 17ο αιώνα²⁶. Τό θέμα τής πλάκας μέ τά φίδια όπου πατεί ό Χριστός²⁷ προέρχεται από τήν βυζαντινή παράδοση τής Μακεδονίας, αλλά επιζει σέ αρκετά μεταγενέστερα έργα.

Εικόνα του Άγιου Νικολάου (αρ. 6, διαστ. 94 x 61 εκ.). Ό άγιος εικονίζεται σέ προτομή (εικ. 8), όπως καί στήν προηγούμενη όμόθεμη εικόνα. Έδώ αποδίδεται μέ άπλό καστανόχρωμο φαιλόλιο καί ώμοφόριο μέ κόκκινους σταυρούς, κρατώντας άνοιχτό βιβλίο. Οι μορφές του Χριστού καί τής Θεοτόκου που τόν παραστέκουν, αποδίδονται σέ αρκετά μεγάλο μέγεθος, καταλαμβάνοντας τόν διαθέσιμο χώρο που άπομένει γύρω από τή μορφή του άγιου. Τό πρόσωπο του άγιου είναι έπιμελώς άποδοσμένο, μέ τετραπλή σειρά ρυτίδων στό μέτωπο καί στρογγυλό σχηματοποιημένο γένι. Τά σαρκώματα πλάθονται μέ άνοιχτή ώχρα που φωτίζεται από λευκές παράλληλες γραμμές καί ξεχωρίζουν έντονα δίπλα στόν σκούρο καστανό προπλασμό. Τά χαρακτηριστικά τών μορφών (μικρά μάτια, σχηματοποιημένη άπόδοση, επιλογή τής αντί-

²⁶ Κ. Βαφειάδης, *Η ζωγραφική στό Άγιον Όρος στίς αρχές του 17ου αιώνα*, Ό ζωγράφος Δανιήλ μοναχός, Θεσσαλονίκη 2008, σελ. 266, εικ. 152.

²⁷ Πηγάζει από τήν ύμνολογία τής εορτής.

θεσης στην παράθεση των χρωμάτων), σέ συνδυασμό μέ τό γενικότερο στίσι-μο τῆς μορφῆς, προσιδιάζουν σέ καλές δημιουργίες τοῦ βορειοελλαδικοῦ χώρου τοῦ πρώτου μισοῦ τοῦ 17ου αἰῶνα, χωρίς ἰδιαίτερα γνωρίσματα συγκεκριμένης περιοχῆς²⁸. Ὅμοιες τάσεις παρατηροῦνται καί σέ ἄλλες εἰκόνες τοῦ Τυρνάβου, ἰδιαίτερα δέ σέ σειρά ἑξι εἰκόνων τῆς Φανερωμένης (Χριστός, Θεοτόκος, Πρόδρομος, Πέτρος καί Παῦλος, Ταξιάρχες, Ἅγιος Ἀθανάσιος), πού θά μπορούσαν νά ἀποδοθοῦν στό τέμπλο τοῦ 17ου αἰῶνα, μαζί μέ τόν Ἅγιο Νικό-λαο καί τή Βάπτισι. Οἱ εἰκόνες αὐτές ἔχουν παρόμοιες διαστάσεις καί οἱ περισσότερες ξεχωρίζουν γιά τήν ξυλόγλυπτη ἐργασία τοῦ πλαίσιου τους, ἀλλά φέρουν κακότεχνες ἐπιζωγραφίσεις τοῦ 19ου αἰῶνα, οἱ ὁποῖες ἐμποδίζουν πρὸς τό παρόν τήν ἐκτίμηση τῆς ἀρχικῆς τους ζωγραφικῆς. Ἀξίζει νά σημειωθεῖ ἐπίσης τό ἐπιμελημένο ξυλόγλυπτο πλαίσιο τῆς εἰκόνας τοῦ Ἁγίου Νικολάου μέ τά συνεχῆ σχέδια ζίγκ-ζάγκ καί τόν ξυλόγλυπτο σταυρό στό κέντρο.

Ἀπό τίς πέντε παραπάνω εἰκόνες καί ἐκεῖνες ἄλλων ναῶν πού συντηρή-θηκαν, φαίνεται ὅτι στόν Τύρναβο δούλεψαν πολλά διαφορετικά καλλιτεχνικά συνεργεῖα στήν πρώτη περίοδο (16ος-17ος αἰῶνας), πού στήν πλειονότητά τους δέν ὑπογράφουν τά ἔργα τους, ὅπως συμβαίνει γενικότερα στήν ἡπειρω-τική Ἑλλάδα τήν ἐποχή αὐτή. Ἐξαίρεση ἀποτελοῦν γνωστοί καλλιτέχνες τῶν Λινοτοπιτῶν, ὅπως ὁ ζωγράφος Νικόλαος, πού ὑπέγραψε τίς τοιχογραφίες τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Προφίτη Ἠλία τό 1632²⁹. Ἡ τέχνη του παρουσιάζει σχέση μέ τίς εἰκόνες τέμπλου πού παρουσιάσθηκαν ἀμέσως πρῖν, χωρίς νά ταυτίζεται μαζί τους, καί δείχνει ὅτι τά ἔργα αὐτά ἐντάσσονται στό ἐνιαῖο ρεῦμα τοῦ βόρειου ἐλλαδικοῦ χώρου, ὅπως προέκυψε ἐπίσης γιά ὀρισμένα ἀπό τούς ναοούς Ἁγίου Νικολάου Τουραχάν καί Ἁγίου Γεωργίου³⁰. Γιά τό ἐνδε-χόμενο τῆς δραστηριοποίησης ζωγράφων ἀπό τήν Κεντρική Ἑλλάδα στήν πλούσια παραγωγή τοῦ Τυρνάβου, ὅπως προέκυψε μέ ἐκείνους τῶν Ἀγράφων, πιστεύεται ὅτι θά ὑπάρξουν περισσότερα στοιχεῖα μετά τήν συνέχιση τῶν ἔργων τῆς συντήρησης.

Ὅσον ἀφορᾷ στόν ναό τῆς Φανερωμένης Τυρνάβου, φάνηκε ὅτι ἔχει δια-νύσει μιά μακρά καί ενδιαφέρουσα διαδρομή καί διαφύλαξε μέχρι σήμερα μερι-κά ἀπό τά σημαντικότερα κειμήλια τῆς πρώτης ἱστορίας του.

²⁸ Πρβλ. *Εἰκόνες ἀπό τίς Ὁρθόδοξες Κοινότητες τῆς Ἀλβανίας, Συλλογὴ Ἐθνικοῦ Μουσείου Μεσαιωνικῆς Τέχνης Κορυτσᾶς* (ἐπιμ. Α. Τούρτα), κατάλογος ἐκθεσης, Μουσεῖο Βυζαντινοῦ Πολι-τισμοῦ, 14 Μαρτίου-12 Ἰουνίου 2006, Θεσσαλονίκη 2006, ἀρ. 28.

²⁹ Α. Τούρτα, *Οἱ ναοὶ τοῦ Ἁγίου Νικολάου στή Βίτσα καί τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ στό Μονοδένδρι. Προ-σέγγιση στό ἔργο τῶν ζωγράφων ἀπό τό Λινοτόπι*, Θεσσαλονίκη 1986, σσ. 23-25.

³⁰ *Ἐλπίδα καί Πίστη*, ὁ.π., (σημ. 6), εἰκ. 1-6.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΑΘ. ΠΑΠΑΘΕΟΔΩΡΟΥ
ΙΑΤΡΟΣ - ΙΣΤΟΡΙΟΔΙΦΗΣ

ΙΕΡΟΣ ΝΑΟΣ ΑΓΙΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΛΑΡΙΣΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἀπό τὰ ὁδοιπορικά τῶν ξένων περιηγητῶν οἱ ὅποιοι ἐπισκέφθηκαν τὴν πόλιν μας κατὰ τὴν μέση καὶ ὕστερη τουρκοκρατία (17ος-19ος αἰ.), ἀπὸ τοὺς κώδικες, ἀρ. 1472 τῆς Ἱ. Μητροπόλεως Λαρίσης πού εἶναι θησαυρισμένος στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη¹ καὶ ἀρ. 15 τοῦ Ἱ. Ναοῦ τοῦ Ἀγ. Ἀχιλλίου Λαρίσης, ὁ ὅποιος βρίσκεται στὸ Μουσεῖο Μπενάκη², καὶ ἀπὸ ἄλλο διάσπαρτο ἀρχαιακὸ ὕλικό, γνωρίζουμε ὅτι κατὰ τὴ διάρκεια τῆς τουρκοκρατίας ἡ Λάρισα διέθετε ἐν λειτουργίᾳ μόνον ἓναν ἐνοριακὸ ναό, τοῦ Ἀγίου Ἀχιλλίου, καὶ αὐτόν σε μερικές περιπτώσεις ἐκτὸς λειτουργίας. Ὅμως ὑπῆρχαν στὴν πόλιν διάσπαρτα μερικά παρεκκλήσια, ὅπως τῶν 40 Μαρτύρων στὸν Σουφλάρ μαχαλά, τό ὅποιο ἦταν μετόχι τῆς Ἱ. Μ. Ἐκροποτάμου τοῦ Ἀγ.



Ὁ ναός τοῦ 1925. Λεπτομέρεια φωτογραφίας ἀπὸ ἐπιστολικό δελτάριο τοῦ Νικ. Κουρτίδη (Nicourt). Περίπου 1932.

¹ Καλούσιος Δημήτριος. *Ὁ κώδικας τῆς Μητροπόλεως Λαρίσης Ε.Β.Ε. 1472 (1647-1868)*. Λάρισα (2009), σελ. 286.

² Ἡ Λάρισα τῆς περιόδου 1810-1881. Στοιχεῖα ἀπὸ τὸν Κώδικα τοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ τοῦ Ἀγίου Ἀχιλλίου. Πρακτικά τῆς Ἡμερίδας τοῦ «Ὁμίλου Φίλων τῆς Θεσσαλικῆς Ἱστορίας» καὶ τῆς «Λαογραφικῆς Ἑταιρείας Λαρίσης», ἐν ἔτει 1988, Δεκεμβρίου 13. Ἐκδόσεις «Θετταλός» Λάρισα (1994), σελ. 200.

Όρους, τοῦ Ἀγ. Ἀθανασίου τῆς συνοικίας Παράσχου, τοῦ Ἀγ. Ἀθανασίου στόν Ἀρναούτ μαχαλά, τά ὅποια ὅμως δέν ἀποτελοῦσαν ἐνοριακοὺς ναοὺς, λειτουργοῦσαν εὐκαιριακά καί ἐξυπηρετοῦνταν ἀπὸ τοὺς ἱερεῖς τοῦ Ἀγίου Ἀχιλλίου. Στόν κώδικα 1472 ἀναφέρεται ὅτι σέ κάποια χρονική περίοδο, τόν ναό τοῦ Ἀγ. Ἀχιλλίου ἐξυπηρετοῦσαν 13 ἱερεῖς. Εἶναι ἐπίσης γνωστό ὅτι κατὰ τό διάστημα τῆς Τουρκοκρατίας ἡ ἔδρα τῆς Μητροπόλεως εἶχε μετατεθεῖ γιά μεγάλο χρονικό διάστημα στά Τρίκαλα, ὁ δέ ἐκάστοτε μητροπολίτης Λαρίσης βρισκόταν διαδοχικά, ἀναλόγως τῶν περιστάσεων, στά Τρίκαλα, στόν Τύρναβο ἢ στήν Λάρισα.

Ἐπειδή τό θέμα μας εἶναι ἡ ἱστορική διαδρομή τοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ τοῦ Ἀγίου Ἀθανασίου, ὁ ὁποῖος ἐπὶ τουρκοκρατίας βρισκόταν στόν Ἀρναούτ μαχαλά, θά πρέπει νά γράψουμε καί μερικά γιά τό τοπωνύμιο αὐτό. Ἀρναούτ σημαίνει Ἀρβανίτης καί ἐπομένως Ἀρναούτ μαχαλάς εἶναι ἡ συνοικία τῶν Ἀρβανιτῶν, δηλ. τῶν ἀτόμων ἐκείνων οἱ ὁποῖοι ἦλθαν ἀπὸ τίς περιοχές τῆς Β. Ἠπείρου καί κατοίκησαν στόν συγκεκριμένο μαχαλά τῆς Λάρισας, ὁ ὁποῖος ἀντιστοιχεῖ μέ τήν σημερινή συνοικία τοῦ Ἀγ. Ἀθανασίου. Οἱ ἱστορικοὶ τοῦ 19ου αἰῶνα ἀναφέρουν πὼς ὅταν ὁ Ἀλή πασάς μπῆκε στό στόχαστρο τοῦ Σουλτάνου καί δολοφονήθηκε στό νησί τῶν Ἰωαννίνων, οἱ Ἀρβανίτες κάτοικοι τοῦ μαχαλά αὐτοῦ, φοβισμένοι μίπως ὑποστοῦν ἀντίποινα ἀπὸ τοὺς γενίτσαρους Τούρκους, ἐγκατέλειψαν τήν περιοχή, στήν ὁποία ἐν συνεχείᾳ ἦλθαν καί ἐγκαταστάθηκαν σταδιακά χριστιανοί ἀπὸ διάφορες περιοχές τῆς Θεσσαλίας.

Παραεκκλήσιο τοῦ Ἀγίου Ἀθανασίου

Πρώτη μνεῖα τοῦ παραεκκλησίου τοῦ Ἀγ. Ἀθανασίου στόν Ἀρναούτ μαχαλά ἔχουμε τό 1826 στό κώδικα τοῦ Ἱ. Ναοῦ τοῦ Ἀγ. Ἀχιλλίου. Ὁ συγκεκριμένος κώδικας εἶναι μιά συλλογή ἐγγράφων τά ὅποια ἀφοροῦν τήν δοσοληψία τοῦ παγκαρίου τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀγ. Ἀχιλλίου ἀπὸ τό 1810 μέχρι τό 1881. Στόν ἴδιο κώδικα ἔχουμε μεταξύ τῶν ἄλλων καί τά ὀνόματα ὀρισμένων ἱερέων οἱ ὁποῖοι εἶχαν κατὰ διαστήματα ὑπὸ τήν ἐποπτεία τους τό παραεκκλήσιο.

Ὁ ἱστορικός τῆς Λάρισας Ἐπαμεινώνδας Φαρμακίδης στό βιβλίο του *Ἡ Λάρισα* ἔχει καταγράψει ἀποφάσεις ἱεραρχῶν τῆς μητροπόλεως Λαρίσης τῆς περιόδου 1831 μέ 1839 γιά ἱερεῖς οἱ ὁποῖοι ἐξυπηρετοῦσαν τοὺς χριστιανούς στόν Ἀρναούτ μαχαλά καί τόν γειτονικό Σαρασλάρ μαχαλά³ «ἐπὶ τό ψάλλειν ἐν

³ Ἀρναούτ καί Σαρασλάρ ἦταν δύο γειτονικοὶ μαχαλάδες. Ἀρναούτ μαχαλάς ἦταν ἡ σημερινή συνοικία τοῦ Ἀγίου Ἀθανασίου καί Σαρασλάρ μαχαλάς ἡ περιοχή μεταξύ Ἀρναοῦτ μαχαλά



Ὁ ναός μετά τήν καταστροφή ἀπό τόν σεισμό τοῦ 1941.
Βορειοανατολική ἔποψη. Ἀρχεῖο τοῦ ναοῦ.

αὐταῖς, εὐλογεῖν τε καί ἀγιάζειν τοὺς ἐν αὐτῇ Χριστιανούς». Ὁ συνήθης ἐκκλησιασμός τῶν χριστιανῶν κατοίκων τῶν συνοικιῶν αὐτῶν, ὅπως καί ὅλων τῶν ἄλλων συνοικιῶν τῆς πόλεως, γινόταν στόν Ἅγιο Ἀχίλλιο, καί ὅταν ὁ τελευταῖος δέν λειτουργοῦσε, στήν Ἁγία Μαρίνα ἢ σέ ἄλλους πλησιόχωρους οἰκισμούς.

Ἀπό τά μέσα περίπου τοῦ 19ου αἰῶνα ἡ παρακμάζουσα ὀθωμανική αὐτοκρατορία ὑποχρεώθηκε ἀπό τίς μεγάλες εὐρωπαϊκές χῶρες νά ἐκδώσει μεταρρυθμιστικά διατάγματα, τά γνωστά Τανζιμάτ, μέ τά ὁποῖα παραχωροῦσε στούς χριστιανούς τῆς ἐπικράτειάς της, πέραν τῶν ἄλλων, καί πολλές θρησκευτικές ἐλευθερίες. Λ.χ. ἀπό τήν περίοδο αὐτή παρατηροῦμε ὅτι ἐπιτρεπόταν ἡ κωδωνοκρουσία στόν ναό τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου, ἡ Κατάδυση τοῦ Τιμίου Σταυροῦ ἀπό τόν μνηστοπολίτη κατὰ τήν ἐορτή τῶν Θεοφανείων στήν γέφυρα τοῦ Πηνειοῦ καί ἡ ἀνέγερση νέων ναῶν. Ἀπό τοὺς ναοούς προηγήθηκε ἡ ἀνέγερση τοῦ Ἁγίου Νικολάου τό 1857 καί ἀκολούθησαν τό 1862 ὁ ναός τῶν Ἁγίων Τεσσαράκοντα

καί τῆς γέφυρας, κατὰ μήκος τῆς δεξιᾶς ὁχθῆς τοῦ Πηνειοῦ.

Μαρτύρων, τό 1869 ὁ ναός τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου καί τό 1880 ὁ ναός τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς (Παναγία). Μέ τήν ἐφαρμογή τῶν μεταρρυθμίσεων αὐτῶν δόθηκε ἡ εὐκαιρία στούς χριστιανούς ποῦ εἶχαν ἀποτραβηχτεῖ ἀπό χρόνια πρὶν στίς γύρω ὀρεινές περιοχές τῆς Θεσσαλίας γιά νά ἀποφύγουν τήν σκληρότητα τοῦ μουσουλμανικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Λάρισας, νά ἐπιστρέψουν στίς πατρογονικές ἐστίες τους. Τότε ἦταν ποῦ ἄρχισε νά ἐποικίζεται ὁ Ἄρναούτ μαχαλάς ἀπό Ἑλλήνες τῆς Πίνδου, τῶν Ἀγράφων, τοῦ Ὀλύμπου καί, ἀργότερα, τῶν Ἀμπελακίων, τοῦ Βλαχολίβαδου, τοῦ Ζάρκου καί ἄλλων περιοχῶν. Οἱ νέοι ἐποικοὶ τῆς περιοχῆς ἵδρυσαν καταστήματα στά ὁποῖα διακινοῦσαν κυρίως προϊόντα ποῦ παρήγαν καί στίς πατρίδες τους. Μέ τόν τρόπο αὐτό, μέσα σέ λίγα χρόνια, ἡ συνοικία αὐτή ἀπέκτησε ἀμυγῇ ἑλληνικό πληθυσμό. Προφορικές μαρτυρίες παλαιότερων ἀναφέρουν ὅτι δίπλα ἀπό τό παρεκκλήσιο εἶχε κτισθεῖ καί τό σχολεῖο τῆς συνοικίας Ἀρναούτ, αὐτό ποῦ ἦταν γνωστό σάν «κρυφό σχολεῖο».

Πέραν αὐτῶν, ἐπειδή στόν κεντρικό τομέα τῆς Λάρισας, τόν καλούμενο Παζάρ μαχαλά, κατοικοῦσαν ὡς ἐπὶ τό πλεῖστον Ὀθωμανοὶ γαιοκτήμονες (μπέηδες), ἡ ἀστική τάξη τῆς πόλης θέλησε νά βρεθεῖ μακριά τους καί ἐγκαταστάθηκε στόν Ἀρναούτ μαχαλά. Ἀπό τόν πυρῆνα τῶν εὐπορῶν καί μορφωμένων αὐτῶν χριστιανῶν τῆς συνοικίας προῆλθαν τά ἄτομα ἐκεῖνα τά ὁποῖα ἔπαιξαν κατά τήν ἐπανάστασι τοῦ 1878 πρωταγωνιστικό ρόλο καί μετὰ τήν ἀπελευθέρωσι τοῦ 1881 ἡγετικό ρόλο. Ἀναφέρονται οἱ οἰκογένειες τοῦ ἱατροῦ Ἀναστασίου Ζαρμάνη, τοῦ Δημ. Ἀλέκου, τοῦ δικηγόρου Δημ. Γαλανίδη, τοῦ χρυσοχόου Νικ. Ἀρσενίδη, τῶν ἐμπόρων Κων. Σηλυβρίδη, Σαλτζῆ, Ἰωάννη Σκεμπέ, τοῦ Ἀριστ. Χατζημέμου, τοῦ Σπ. Σκαλιώρα καί ἄλλων, οἱ κατοικίες τῶν ὁποίων κοσμοῦσαν τόν Ἀρναούτ μαχαλά. Μόλις τό 1924, μετὰ τήν ἀνταλλαγὴ τῶν πληθυσμῶν, ἄρχισε ἡ μετακόμισι τῶν Λαρισαίων ἀστῶν τῆς συνοικίας τοῦ Ἀγ. Ἀθανασίου στό κέντρο τῆς Λάρισας. Ἀρκεῖ νά φαντασθεῖ κανεῖς ὅτι ἡ Ἀνωτέρα Διοίκησις Χωροφυλακῆς Θεσσαλίας στεγαζόταν μέχρι τό 1928 σέ ἓνα διώροφο οἰκίμα τῆς συνοικίας τοῦ Ἀγ. Ἀθανασίου ἐπὶ τῆς σημερινῆς ὁδοῦ Ζαρμάνη. Τά πρῶτα μεταπολεμικά χρόνια στὴν ὁδὸ Ζαρμάνη καί γύρω ἀπ' αὐτὴν διατηροῦνταν πολλὰ ἀπὸ τά σπίτια τῶν μεγαλοαστῶν τῆς Λάρισας. Ἦταν ὅλα κτισμένα μέ στοιχεῖα δανεισμένα ἀπὸ τὴν παραδοσιακὴ καί τὴν νεοκλασικὴ ἀρχιτεκτονικὴ, αὐτὰ ποῦ ὁ Γιώργος Γουργιώτης τὰ χαρακτηρίζει σάν «λαϊκὰ νεοκλασικὰ κτίσματα». Σήμερα, ἂν δὲν κάνω λάθος, δὲν ἔμεινε ἀπ' αὐτὰ κανένα.



Ὁ πρόχειρος ναός τοῦ Ἀγ. Ἀθανασίου. Νοτιοανατολική ἄποψη. 1962.

Ὁ πρῶτος ναός τοῦ 1869

Τό 1855 οἱ χριστιανοί κάτοικοι τῶν συνοικιῶν Ἀρναούτ καί Σαρασλάρ υπέγραψαν εἰδικό πληρεξούσιο γιά τήν κατασκευή τοῦ ναοῦ τῆς συνοικίας τους, τοῦ Ἀγίου Ἀθανασίου. Τό ἔγγραφο αὐτό ἔχει διασωθεῖ μέχρι σήμερα, συντάχθηκε στίς 26 Φεβρουαρίου 1855 μέ τήν ἐποπτεία τοῦ μητροπολίτου Λαρίσης Στεφάνου τοῦ Κυδωνιέως καί τό υπέγραψαν «ὄλοι οἱ Μαχαλιῶτες» κάτοικοι, μέ πρῶτους τούς ἱερεῖς τοῦ παρεκκλησίου τοῦ Ἀρναούτ μαχαλά. Μέ τό πληρεξούσιο αὐτό συνεστήθη ἐρανική ἐπιτροπή ἀποτελούμενη ἀπό εὐυπόληπτα μέλη τῆς συνοικίας, τά ὅποια θά φρόντιζαν γιά τήν εἰσπραξη τῶν εἰσφορῶν μέχρι τήν ἀποπεράτωσή του. Τό πληρεξούσιο ἔχει ὡς ἑξῆς:

«Σήμερον τήν 26 Φεβρουαρίου τοῦ ἔτους χιλίου ὀκτακοσίου πεντηκοστοῦ πέμπτου συνελθόντες οἰκειοθελῶς ἅπαντες οἱ κάτοικοι τοῦ Ἀρναούτ καί Σαρασλάρ Μαχαλά καί συσκεφθέντες συνενέσει τοῦ Σεβασμιωτάτου Ἀγίου Λαρίσης Κυρίου Στεφάνου, ἀπεφασίσαμεν νά οἰκοδομήσωμεν τήν ἐν τῷ Μαχαλᾷ μας ἐκκλησίαν τοῦ Ἀγίου Ἀθανασίου. Πρὸς τοῦτο δέ τό θεάρεστον

ἔργον διορίζομεν τούς κυρίους Διονύσιον, Δημήτριον Σμυρλή, Ἀναγνώστην Μακρὴν, Μιχαλὸν Χ/Μέμου, Ἰωάννην Θεολόγου, Ἀποστόλῃν Ἐμμανουήλ, Δημήτριον Δραμάνην καὶ Ἀθανάσιον Τριανταφύλλου (οἵτινες θέλουσι διορίσει καὶ ἄλλους ἐν καιρῷ ἀνάγκης) ἀπολύτους πληρεξουσίους νά φροντίσωσιν τόσον εἰς τὴν εἰσπραξίν τῶν συνεισφορῶν ὅσον καὶ λοιπάς [ἐννοεῖ δωρεάς] μέχρι τῆς ἀποπερατώσεως τῆς οἰκοδομῆς ταύτης. Διό καὶ ὑπεγράφη τό παρόν παρ' ὅλων τῶν Μαχαλιωτῶν καὶ ἐδόθη εἰς χεῖρας τῶν κυρίων πληρεξουσίων. Καὶ ὑποφαινόμεθα. Τὴν εἰκοστὴν ἔκτῃν (26) Φεβρουαρίου 1855. Ἀρναοῦτ Μαχαλά Λαρίσης»⁴. Ἀκολουθοῦν τριάντα πέντε (35) ὑπογραφές μαρτύρων. Προηγούμενοι οἱ ἱερεῖς Παπαπόστολος καὶ Κωνσταντῖνος τοῦ Ἀρναοῦτ Μαχαλά, ἔπονται οἱ ὑπόλοιποι κάτοικοι τῶν δύο ἐνοριῶν καὶ προσυπογράφεται ἀπὸ τὸν ἀρχιερατικὸ ἐπίτροπο τοῦ μητροπολίτου Στεφάνου.

Θὰ ἀναφερθοῦν ὀρισμένα ὀνόματα ποὺ ὑπάρχουν στὸ πληρεξούσιο, τὰ ὁποῖα ἦταν πολὺ γνωστὰ τὴν περίοδο τῆς ὕστερης τουρκοκρατίας καὶ ἔπαιξαν σημαντικό ρόλο στὴν ἀνέγερση τοῦ ναοῦ.

- Μητροπολίτης Λαρίσης τὸ 1855 ἦταν ὁ Στέφανος Β' (1853-1870) ἀπὸ τὸ Αἰβαλί (Κυδωνίες τῆς Μ. Ἀσίας). Χαρακτηριζόταν ὡς αὐστηρὸς τηρητὴς τῶν ἐκκλησιαστικῶν τύπων. Μετὰ τὸν θάνατό του τὸ 1870, ἐνταφιάσθηκε στὴν ἀνατολική πλευρά τοῦ περιβόλου τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου, ἀκριβῶς πίσω ἀπὸ τὴν κόγχη τοῦ Ἱεροῦ Βήματος. Σέ λιθανάγλυφη μαρμαρίνη πλάκα, ὁ διδάσκαλος τοῦ Ἑλληνικοῦ Σχολείου στή Λάρισα Ἰωάννης Οἰκονομίδης-Ἀρβανίτης εἶχε ἀναρτήσει ἓνα ἐπιτάφιο ἐπίγραμμα στὴν μνήμη τοῦ ἀρχιερέα.

- Ὁ ἀναφερόμενος ὡς Διονύσιος πιστεύεται ὅτι εἶναι ὁ μετέπειτα δήμαρχος Λαρίσης γιὰ μία τετραετία (1887-1891) Διονύσιος Γαλάτης, μέ καταγωγή ἀπὸ τὴν Ἰθάκη. Ἀναφέρεται στὸ πληρεξούσιο μόνο μέ τὸ βαπτιστικὸ του ὄνομα, καθὼς τὸ Διονύσιος δὲν ἦταν συνηθισμένο στὴν περιοχὴ μας, καὶ τὸν χαρακτὴριζε. Στή Λάρισα ἐγκαταστάθηκε ἀπὸ πολὺ νωρὶς καὶ διέμενε ἀρχικά στή συνοικία Ἀρναοῦτ. Ἀσχολήθηκε μέ τὴν ἐμπορία τοῦ σίτου. Τὸ 1877 ἦταν προξενικὸς πρᾶκτορας τῆς Γαλλίας καὶ ἔπαιξε σημαντικό ρόλο στὴν ἐπανάσταση τῆς Θεσσαλίας τοῦ 1878.

- Ὁ Χατζη-Δημήτριος Φαρμακίδης ἦταν ἔμπορος, καὶ τὸ ὄνομά του ἀναφέρεται καὶ στὸν Κώδικα τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου κατὰ τὸ χρονικὸ διάστημα 1857-1874.

⁴ Γουργιώτης Γιώργος, *Μικρά Μελετήματα. Κοινοτικά ἔργα στὴ Θεσσαλία τὰ τελευταῖα χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴν προσάρτηση*, Ἀθήνα (2000), σ. 136-143.



Ὁ πρόχειρος ναός τοῦ Ἀγ. Ἀθανασίου. Νοτιοδυτική ἄποψη.
Φωτογραφία Τάκη Τλούπα. 1960.

- Ὁ Μιχαλός Χατζημέμος, ἦταν καί αὐτός γνωστός ἔμπορος τῆς Λάρισας, ὅπως καί ὁ Ἰω. Σκεμπές, οἱ ἀπόγονοί του ὁποίου διατηροῦσαν ὑαλοπωλεῖο στὴν ὁδὸ Μακεδονίας (Βενιζέλου).

Ἡ κατασκευὴ τοῦ ναοῦ ἔγινε στό σημεῖο ὅπου βρισκόταν τό παρεκκλήσιο τοῦ Ἀγίου Ἀθανασίου. Ἡ ὀλοκλήρωση τοῦ ναοῦ ἄρχισε. Ὁ ἱστορικός Ἑπαμ. Φαρμακίδης ἀναφέρει ὅτι κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἐργασιῶν τῆς κατασκευῆς τοῦ «ἐκ θεμελίων», οἱ οἰκοδόμοι, οἱ ἐργάτες καί οἱ ἐπίτροποι δέχονταν συνεχῶς κατάρες, ἐπιθέσεις καί λιθοβολισμούς ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανοὺς τῆς Λάρισας, οἱ ὁποῖοι μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ προσπαθοῦσαν νὰ ἀποτρέψουν τὴν ὁμαλὴ συνέχιση τῆς ἀνέγερσης τοῦ ναοῦ. Τό γεγονός αὐτό εἶχε σάν ἀποτέλεσμα ἡ διαδικασία κατασκευῆς νὰ κρατῆσει 14 ὀλόκληρα χρόνια. Τελικὰ τὰ ἐγκαίνια τοῦ ναοῦ ἔγιναν τό 1869 ἀπὸ τὸν μητροπολίτη Στέφανο καί πρῶτοι ἐπίτροποι ἀναφέρονται ὅτι ἦταν οἱ Γεώργιος Φαρμακίδης⁵, Κωνσταντῖνος Σηλυβρίδης, Ἀριστ.

⁵ Ὁ Γεώργιος Φαρμακίδης ἦταν γνωστός ἔμπορος στὴν ἀγορὰ τῆς Λάρισας καί νυμφεύθηκε τὴν

Χατζημέμος (προφανώς συγγενής του Μιχαλῶ Χατζημέμου), Παναγιώτης Κουκουτάρας καὶ Γεώργιος Κόμης.

Ἡ ἀρχική ἀρχιτεκτονική του μορφὴ δὲν μᾶς εἶναι γνωστή. Ἐπειδὴ ὅμως τὴν περίοδο ἐκείνη καὶ κατὰ τὸ ἴδιο περίπου χρονικὸ διάστημα κτίσθηκαν, ὅπως ἀναφέρθηκε, οἱ ναοὶ τοῦ Ἁγίου Νικολάου, τῶν Ἁγίων 40 Μαρτύρων καὶ ἀργότερα τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς (τῆς Παναγίας ὅπως μᾶς εἶναι γνωστή), ὅλοι στὸν ρυθμὸ τῆς τρίκλιτης βασιλικῆς, λογικά καὶ ἡ μορφὴ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγ. Ἀθανασίου τοῦ 1869 θὰ πρέπει νὰ ἦταν ἴδια μὲ αὐτούς, δηλ. μικρὴ τρίκλιτη βασιλική. Ἐξ ἄλλου οἱ Τοῦρκοι δὲν ἐπέτρεπαν τὴν οἰκοδόμησι ναῶν μὲ ἐμφανῆ θρησκευτικὰ ἐξωτερικὰ γνωρίσματα, ὅπως τρούλους, κωδωνοστάσια καὶ ἐξωτερικὲς ἀγιογραφικὲς παραστάσεις. Τὸ τέμπλο τῆς βασιλικῆς αὐτῆς κοσμήθηκε μὲ δεσποτικὲς εἰκόνες καὶ εἰκόνες τοῦ Δωδεκάορτου⁶, οἱ ὁποῖες ζωγραφίσθηκαν ἀπὸ τοὺς ἀδελφούς Ἀναστάσιο καὶ Σωτήριο Ἰωάννου ἀπὸ τὸ Λιτόχωρο. Σήμερα ἀπ' αὐτὲς σώζονται ἑπτὰ δεσποτικὲς εἰκόνες καὶ δεκαπέντε εἰκόνες Δωδεκάορτου σὲ εἰδικὰ διαμορφωμένο χῶρο στὸ ὑπόγειο τοῦ σύγχρονου ναοῦ.

Ἐκεῖνο πού γνωρίζουμε γιὰ τὸν ναὸ αὐτὸ ἀπὸ τὴν ἐφημερίδα τῆς Λάρισας «Ὁλυμπος» εἶναι ὅτι τὸ 1893 κατασκευάστηκε πλησίον τοῦ κωδωνοστάσιου, ἐνῶ τὸ 1899 ἔγιναν ὁρισμένες συμπληρωματικὲς ἐπεμβάσεις μέσα καὶ ἔξω ἀπὸ τὸν ναὸ. Ἀπὸ τὴν περίοδο αὐτὴ ἔχουν διασωθεῖ δεσποτικὲς εἰκόνες φιλοτεχνημένες τὸ 1899 ἀπὸ τὸν ζωγράφο καὶ φωτογράφο τῆς Λάρισας Ἰωάννη Μιχαὶλ Παντοστόπουλο.

Ὁ ναὸς τοῦ 1925

Τὸ 1925-26, προφανῶς ἐπειδὴ ὁ ναὸς ἦταν ἀπλὸς στὴν κατασκευή, ἀνεπαρκὴς στὸ μέγεθος ὥστε νὰ ἐξυπηρετεῖ τίς αὐξανόμενες ἀνάγκες τῆς ἐνορίας καὶ ἐμφάνισε φθορές, «ἀνακαινίσθηκε ἐκ βάθρων»⁷ στὸ ἴδιο σημεῖο. Ὁ Ἐπα-

Μαρινῶ, κόρη τοῦ Ἀμπελακιώτη Ἰωάννη Λεονάρδου, συγγραφέα τοῦ ἔργου *Νεωτάτη τῆς Θεσσαλίας Χωρογραφία*. Διετέλεσε ἐνεργὸ μέλος τῆς ἐπιτροπῆς κατοίκων τῆς Λάρισας, οἱ ὁποῖοι ἐναντιώθηκαν τὸ 1870 στὴν ἐκλογὴ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Δημητριάδος Δωρόθεου Σχολάριου ὡς μητροπολίτου Λαρίσης, ταξιδεύοντας μέχρι τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο στὴν Κωνσταντινούπολη. Γιὸς του ἦταν ὁ συμβολαιογράφος καὶ ἱστορικός τῆς Λάρισας Ἐπαμεινώνδας Φαρμακίδης. Βλέπε: Φαρμακίδης Ἐπαμεινώνδας, *Ἡ Λάρισα. Ἀπὸ τῶν μυθολογικῶν χρόνων μέχρι τῆς προσαρτήσεως αὐτῆς εἰς τὴν Ἑλλάδα. Τοπογραφικὴ καὶ ἱστορικὴ μελέτη*, Βόλος (1926), σελ. 206.

⁶ Δεσποτικὲς λέγονται οἱ μεγάλες εἰκόνες τοῦ τέμπλου καὶ Δωδεκάορτο οἱ μικρὲς εἰκόνες πάνω ἀπὸ τίς δεσποτικὲς, οἱ ὁποῖες ἐκτείνονται καθ' ὅλο τὸ μῆκος τοῦ τέμπλου καὶ ἀπεικονίζουν συνήθως γεγονότα τῆς ζωῆς τοῦ Ἰησοῦ.

⁷ Ἀβραμόπουλος Μιχ.-Βουτσιλᾶς Βασ., *Λάρισα*, Λάρισα (1962), σελ. 54.

μεινώνδας Φαρμακίδης στο βιβλίο του *Λάρισα*, πού εκδόθηκε τό 1926, τήν περίοδο όπου κτιζόταν ὁ ναός τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, γράφει: «...ἀνοικοδομούμενον δέ ἤδη τοῦ Ναοῦ τούτου ἐκ θεμελίων»⁸. Ἀπό ἐπιστολικό δελτάριο τοῦ Ἀθηναίου ἐκδότη Nicourt (Νικόλαος Κουρτίδης), ταχυδρομημένο τό 1932 καί ἀπό μιᾶ φωτογραφία ἡ ὁποία βρίσκεται στό ἀρχεῖο τοῦ σημερινοῦ ναοῦ καί ἀποτυπώνει τίς ζημιές πού υπέστη ἀπό τόν σεισμό τῆς 1ης Μαρτίου 1941, διαπιστώνουμε ὅτι ὁ ναός ἐξωτερικά ἦταν μεγαλοπρεπής καί ἀκολουθοῦσε ἀρχιτεκτονικά τόν ρυθμό τῆς σταυρεπίστεγης βασιλικῆς μέ τρούλο, ὁ ὁποῖος ἔφερε ὀκτώ μεγάλα τοξωτά παράθυρα. Δυτικά ἐμφάνιζε μεγάλες ὁμοιότητες μέ τόν προπολεμικό ναό τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου πού εἶχε ἐγκαινιασθεῖ τό 1907, μέ τή διαφορά ὅτι ὁ ναός τοῦ Ἀγ. Ἀθανασίου εἶχε μικρότερες διαστάσεις καί διέθετε μόνον ἓνα τετραώροφο κωδωνοστάσιο, στή βορειοδυτική γωνία, τό ὁποῖο ὑπολείπετο σέ ὕψος τοῦ τρούλου. Στήν ἀνατολική πλευρά ὁ ναός τοῦ 1926 εἶχε τρεῖς κόγχες, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ κεντρική ἦταν μεγαλύτερη. Τό ἐσωτερικό του ἦταν διακοσμημένο μέ εἰκόνες ἀπό τό ἐργαστήριον τῶν Λαρισαίων ἀγιογράφων Χρυσόστομου Παπαμερκουρίου καί Παντελῆ Γκίνη, πολλές ἀπό τίς ὁποῖες φυλάσσονται στό ὑπόγειο τοῦ ναοῦ. Τόν ναό αὐτό ἀποτύπωσε καί ὁ Ἀγίνωρας Ἀστεριάδης στό ἔργο του «Πολιτεία» μέ τόν προσωπικό ἰδιότυπο τρόπο σύνθεσης. Ὁ πίνακας ἐκτίθεται στήν Δημοτική Πινακοθήκης Λάρισας-Μουσείου Γεωργίου Ι. Κατσίγρα. Δυστυχῶς ἡ διάρκεια ζωῆς τοῦ ναοῦ αὐτοῦ ὑπῆρξε σύντομη, μόνον 15 χρόνια. Ἀπό τόν σεισμό τῆς 1ης Μαρτίου 1941 καταστράφηκε ἀνεπανόρθωτα καί τό κωδωνοστάσιο σχεδόν ἰσοπεδώθηκε. Ἀπό τά ἐρείπια πού κατέπεσαν ἀπό τόν ναό τραυματίσθηκε θανάσιμα ὁ Ἀθανάσιος Ἀκζιώτης, ἕνας ἔφηβος 18 ἐτῶν, ὁ ὁποῖος κοιμόταν (ὁ σεισμός ἐγινε στίς 5.53' τό πρωί) στή διπλανή μέ τόν ναό οἰκογενειακή κατοικία του. Ὁ ναός σταμάτησε νά λειτουργεῖ, κρίθηκε κατεδαφιστέος, χωρίς ὅμως μέχρι τό 1946 τουλάχιστον νά ἔχει ἀκόμα κατεδαφισθεῖ⁹.

⁸ Φαρμακίδης Ἐπαμεινώνδας. *Ἡ Λάρισα*, ἀπό τῶν μυθολογικῶν χρόνων μέχρι τῆς προσαρτίσεως αὐτῆς εἰς τήν Ἑλλάδα (1881), Βόλος (1926).

⁹ «Ἡ ἀεροφωτογράφησις τῆς πόλεως τῆς Λαρίσης ἐγένετο ἐν ἔτει 1946 [...]. Κατά τήν ἐποχὴν ἐκείνην ὁ ναός τοῦ Ἀγ. Ἀθανασίου ἴστατο εἰς τήν θέσιν του, ἀλλά μέ καταφανεῖς τὰς ἐκ τοῦ σεισμοῦ τῆς 1ης Μαρτίου 1941 προξενηθείσας ζημίας, διό καί ἐχαρκτηρίσθη κατεδαφιστέος», ἐφ. *Λάρισα*, φύλλο τῆς 5ης Ἀπριλίου 1971, στό ἄρθρο: «Διχογνωμία περὶ τήν ἀνοικοδόμησιν τοῦ Ἀγ. Ἀθανασίου. Σχετικά ἀπόψεις ἐνοριτῶν».

Ὁ πρόχειρος ναός

Μετά τήν καταστροφή αὐτή, τό ἐκκλησιαστικό συμβούλιο καί οἱ ἐνορίτες ἀναγκάσθηκαν νά στεγάσουν προσωρινά τόν Ἅγιο Ἀθανάσιο σέ κάποιο οἶκημα πού βρισκόταν στήν αὐλή τοῦ ναοῦ. Παλαιότερα σ' αὐτό τό οἶκημα στεγαζόταν τό Δημοτικό Σχολεῖο τῆς συνοικίας, ἀλλά μετά τό 1932, ὅταν ὁ δήμαρχος Μιχαήλ Σάπκας φρόντισε νά κτίσει σέ μικρή ἀπόσταση νοτιοανατολικά τοῦ ναοῦ ἕνα νέο, διώροφο καί ἐπιβλητικό Σχολεῖο, τό Ζ' Δημοτικό Σχολεῖο, τό παλαιό οἶκημα μετατράπηκε σέ ἀποθήκη. Τό ἐκκλησιαστικό συμβούλιο τοῦ ναοῦ, μέ τήν βοήθεια τῶν ἱερέων καί τῶν ἐνοριτῶν, ἐπέφερε στήν ἀποθήκη αὐτή ὀρισμένες κοιμβικές μετατροπές καί διαρρυθμίσεις μέ τήν προσθήκη βασικῶν στοιχείων τῆς ναοδομίας, ὥστε νά δημιουργηθεῖ μέ ἑλαφρά ὑλικά μιά μικρή τρίκλιτη βασιλική μέ ὑπερυψωμένο τό μεσαῖο κλίτος. Ἀνατολικά προστέθηκε εἰδικός χώρος γιά τό Ἱερό Βῆμα, στό μέσον τοῦ ὁποῖου πρόβαλε ἐξωτερικά ἡμικυκλική κόγχη, ἡ ὁποία ἐσωτερικά ἀντιστοιχοῦσε στήν ἀψίδα τῆς Ἁγίας Τραπεζῆς, ἐνῶ δυτικά προστέθηκε πρόχειρη στοά καί ἀνοίχθηκε ἡ κυρία εἴσοδος πρὸς τόν ναό. Σ' αὐτήν μεταφέρθηκαν οἱ εἰκόνες, τά ἱερά σκεύη, τά λειτουργικά βιβλία καί ὅ,τι εἶχε σωθεῖ ἀπό τήν καταστροφή τοῦ προηγούμενου ναοῦ καί σύντομα ἄρχισε νά λειτουργεῖ. Σύμφωνα μέ σημείωμα πού βρέθηκε σχετικά πρόσφατα καί τό ὁποῖο προερχόταν ἀπό τό «ἐγκαίνιο» τῆς Ἁγίας Τραπεζῆς τοῦ ἐρειπωμένου σήμερα πρόχειρου ναοῦ, τά ἐγκαίνιά του ἔγιναν τήν 1η Νοεμβρίου 1953 ἀπό τόν μνητροπολίτη Λαρίσης Δωρόθεο Κοτταρά (1935-1956), παρουσία τοῦ μνητροπολίτου Παραμυθίας Δωροθέου Βασιλά (1952-1966)¹⁰. Μέ τήν πάροδο τοῦ χρόνου νότια τοῦ πρόχειρου ναοῦ κτίσθηκαν διάφορα οἰκήματα (γραφεῖο, εἰκονοστάσιο, μόνιμη ἐξέδρα) καί ἕνα τριώροφο κωδωνοστάσιο. Ἡ διάρκεια λειτουργίας τοῦ προσωρινοῦ αὐτοῦ ναοῦ δυστυχῶς δέν ἦταν προσωρινή, κράτησε μέχρι τό 1987. Μέ τήν ἀνέγερση τοῦ νέου ναοῦ, ἡ παράγκα τῆς προσωρινῆς ἐκκλησίας ἐξακολουθεῖ ἀδικαιολόγητα νά διατηρεῖται μέχρι καί σήμερα ἐρειπωμένη, ἂν καί πέρασαν τόσα χρόνια. Προφανῶς κάποιος λόγος θά ὑπάρχει.

¹⁰ Ὁ ἀρχιμανδρίτης Δωρόθεος Βασιλάς μεταπολεμικά διετέλεσε ἱεροκίρυκας τῆς Μητροπόλεως Λαρίσης καί κατοικοῦσε στή συνοικία τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου (Ἐξιδρόμοι). Τό 1952 χειροτονήθηκε μνητροπολίτης Παραμυθίας, Φιλιατῶν καί Γηρομερίου καί τό 1957 μετετέθη στήν Μητρόπολη Θηβῶν καί Λεβαδείας. Ἡ παρουσία του στά ἐγκαίνια τοῦ πρόχειρου ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου προφανῶς ὀφείλεται στήν θητεία του στή Λάρισα καί κυρίως ὅτι ὑπῆρξε ἐνορίτης τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου.

Οι εργασίες για τήν ανέγερση τοῦ νέου ναοῦ

Ἀπό τό 1960 ἀναφέρεται ὅτι τό ἐκκλησιαστικό συμβούλιο τοῦ Ἀγ. Ἀθανασίου καί ὀρισμένοι ἐνορίτες ἀνέλαβαν τήν πρωτοβουλία νά ἀνοικοδομήσουν νέο ναό στή θέση τοῦ κατεστραμμένου ἀπό τόν σεισμό. Καταρτίσθηκε ἐρανική ἐπιτροπή καί παρακλήθηκε ὁ ἀρχιτέκτονας Δημήτριος Διαμάντος, ὁ ὁποῖος ὅταν ἦταν μαθητής Γυμνασίου κατοικοῦσε κοντά στόν Ἀγ. Ἀθανάσιο, νά ἐκτελέσει τά ἀρχιτεκτονικά σχέδια. Τό ἴδιο ἔγινε καί μέ τόν πολιτι-



Ὁ σημερινός ναός τοῦ Ἀγ. Ἀθανασίου.
Φωτογραφία τοῦ Βαγγ. Ρηγόπουλου, 2020.

κό μηχανικό Ἀπόστολο Σακελλαρίου, πού ἦταν κάτοικος τῆς συνοικίας καί παρακλήθηκε νά ἐκπονήσει τή στατική καί τήν οικονομική μελέτη τοῦ ἔργου. Καί οἱ δύο ἀνέλαβαν νά ἐκτελέσουν τίς ἐργασίες δωρεάν. Ὅλα πῆγαιναν καλά, μέχρις ὅτου μεσολάβησε μιᾷ διχογνωμία ὡς πρός τόν τόπο ἀνέγερσης τοῦ νέου ναοῦ, ἡ ὁποία εἶχε σάν συνέπεια τήν καθυστέρηση τῆς ἑναρξης τῶν ἔργων. Συγκεκριμένα, κατὰ τήν ὑποβολή αἴτησης τῆς ἐρανικῆς ἐπιτροπῆς στό πολεοδομικό γραφεῖο τοῦ Δήμου γιά τήν ἔκδοση τῆς σχετικῆς ἄδειας πρός ἀνέγερση νέου ναοῦ στή θέση τοῦ προηγούμενου, διαπιστώθηκε ὅτι τό ἐν λόγω οἰκόπεδο ἦταν χαρακτηρισμένο ὡς δημοτικό, καί μάλιστα προοριζόταν γιά πλατεία. Συνεπῶς «ἦταν ἀδύνατον νά κτιστεῖ νέα ἐκκλησία, διότι δέν ἦτο ἰδικόν της τό οἰκόπεδον»¹¹. Κατόπιν αὐτοῦ ἡ ἐρανική ἐπιτροπή ἄρχισε τήν ἀναζήτηση νέου οἰκοπέδου, ἄν καί σέ ὅλους ἦταν γνωστό ὅτι στή θέση αὐτή εἶχε κτιστεῖ ὁ πρῶτος ναός τῆς συνοικίας πολύ πρὶν ἀπό τήν ἀπελευθέρωση τῆς Λάρισας ἀπό τούς Τούρκους. Σάν πῖο κατάλληλο ἡ ἐπιτροπή ἔκρινε τό οἰκόπεδο πού βρισκόταν στή γωνία τῶν ὁδῶν Σκουφᾶ-Καραθάνου-Ζαρκάνη, ἰδιοκτησίας Λάππα, τό ὁποῖο εἶχε κληροδοτηθεῖ στό Γηροκομεῖο. Τό γεγονός τῆς μετατό-

¹¹ Ἡ ἐξεύρεσις τοῦ οἰκοπέδου πρός ἀνέγερσιν τοῦ ναοῦ Ἀγ. Ἀθανασίου, ἐφ. Ἐλευθερία, Λάρισα, φύλλο τῆς 15ης Ἀπριλίου 1970.

πισης τῆς θέσης τοῦ νέου ναοῦ προκάλεσε τεράστιες διενέξεις μεταξύ τῶν ἐνοριτῶν, οἱ ὅποιοι κατὰ κάποιον τρόπο μέ τόν ὀβολό τους ἦταν καί οἱ χορηγοί του. Ἐπειτα ἀπό πολλές παλινωδίες καί ἀντεγκλήσεις, τό Τμήμα Οἰκισμοῦ τοῦ Συμβουλίου Δημοσίων Ἔργων μέ τήν ὑπ' ἀριθ. 1369/81 πράξη του γνωμοδότησε γιά τήν τροποποίηση τοῦ σχεδίου στόν χώρο τοῦ παλαιοῦ ναοῦ, ἡ ὁποία ἐγκρίθηκε ἀπό τό Δημοτικό Συμβούλιο τόν Ἰανουάριο τοῦ 1982. Τά ἐμπόδια ὑπερνικήθηκαν, οἱ ἐργασίες ἀνέγερσης ἄρχισαν καί στίς 3 Μαΐου 1987, ἔπειτα ἀπό 46 χρόνια ἀπό τήν καταστροφή τοῦ προηγούμενου ναοῦ, ἔγιναν τά ἐγκαίνια τοῦ νέου περιλάμπρου οἰκοδομήματος, πού θαυμάζουμε σήμερα, ἀπό τόν μνητροπότη Λαρίσης καί Τυρνάβου Σεραφεῖμ Ὁρφανό (1974-1989). Νά σημειωθεῖ ὅτι ὁ σημερινός ναός εἶναι μεγαλύτερός του προπολεμικοῦ καί τά θεμέλια του ἔχουν μετατεθεῖ λίγα μέτρα ἀνατολικότερα τοῦ προηγούμενου τοῦ 1926.

Γιά τόν σημερινό ναό δέν θά ἀναφερθοῦν περαιτέρω στοιχεῖα καί δέν θά γίνει περιγραφή του. Εἶναι σχετικά νεόδμητος καί κάθε ἱστορική ἀναφορά εἶναι περιττή. Ἐξ' ἄλλου ἓνα προσκύνημα στους χώρους του εἶναι ἀρκετό γιά προσωπική γνωριμία μέ τήν ἀρχιτεκτονική καί τί διακόσμησή του¹².

¹² Θά ἤθελα μέ τόν προσήκοντα σεβασμό νά εὐχαριστήσω τόν Πρωτοσύγκελο τῆς Μητροπόλεως Λαρίσης καί Τυρνάβου π. Ἰγνάτιο Μουρτζανό, τόν προηγούμενο προϊστάμενο τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀγ. Ἀθανασίου π. Θεόφιλο, τόν σημερινό προϊστάμενο π. Βησσαρίωνα, τόν π. Ἀλέξανδρο καί τόν κ. Εὐάγγελο Ρηγόπουλο, ἐνορίτη τοῦ Ἀγ. Ἀθανασίου καί μέλος τῆς Φωτοθήκης. Χωρίς τί βοήθεια καί τήν προθυμία τους δέν θά μπόρουσε νά ὁλοκληρωθεῖ ἡ παρούσα μελέτη.

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΟΣ, ΥΠΟΨΗΦΙΑ ΔΙΔΑΚΤΩΡ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ ΣΔΡΟΛΙΑ
Δρ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ, ΠΡΟΪΣΤΑΜΕΝΗ ΕΦΑ ΛΑΡΙΣΑΣ

ΟΙ ΠΑΛΙΕΣ ΕΙΚΟΝΕΣ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΑΓΙΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΛΑΡΙΣΑΣ¹

Ο Άγιος Αθανάσιος είναι ο ένοριακός ναός μᾶς ιστορικῆς συνοικίας τῆς Λάρισας, τῆς συνοικίας Ἀρναούτ καί κτίσθηκε τή δεκαετία τοῦ 1860, τήν ἴδια ἐποχή πού κτίζονται ὅλοι σχεδόν οἱ ναοί τῆς πόλης, ἀντικαθιστώντας τά παλαιότερα παρεκκλήσια². Ἡ ἀνέγερση ναῶν μεγάλου μεγέθους ἀρχίζει στή Λάρισα ἀμέσως μετά τά προνόμια πού χορηγοῦν οἱ Ὀθωμανοί μέ τό Τανζιμάτ (1854). Φαίνεται ὅτι πρῶτος κτίζεται ὁ Ἅγιος Νικόλαος, τό 1857, ἀκολουθεῖ ὁ ναός τῶν Τεσσαράκοντα Μαρτύρων τό 1862 καί τρίτος ὁ Ἅγιος Αἰθανάσιος τό 1869³, ἐνῶ οἱ ὑπόλοιποι γύρω στά 1880. Οἱ πληροφορίες αὐτές διασώθηκαν στίς εἰκόνες καί τά ὑπόλοιπα κειμήλια πού διαφυλάχθηκαν στούς ναούς, ἀφοῦ τά ἴδια τά κτήρια κατεδαφίσθηκαν καί στή θέση τους ὑπάρχουν σήμερα νεόκτιστοι ναοί. Ἡ μορφή τῶν παλιῶν κτηρίων μπορεῖ νά ἐξαχθεῖ συγκριτικά ἀπό ἐκεῖνη τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου καί τῶν Τεσσαράκοντα Μαρτύρων, γιά τούς ὁποίους διατηρήθηκαν στοιχεῖα, καί ἀνῆκαν στόν τύπο τῆς ξυλόστεγης βασιλικῆς. Τήν ἴδια ἐποχή, 1860-1880, λίγα χρόνια πρῖν ἀπό

¹ Τό ἀρχικό κείμενο παρουσιάστηκε στίς 19/01/2017 σέ ἡμερίδα ἀφιερωμένη στή συμπλήρωση 148 χρόνων ἀπό τά ἐγκαίνια τοῦ ἀρχικοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ τοῦ Ἁγίου Αἰθανασίου Λάρισας καί 30 ἀπό τά ἐγκαίνια τοῦ νεότερου ναοῦ. Ἀπό τήν θέση αὐτή εὐχαριστοῦμε τόν πατέρα Θεόφιλο, ἐφημέριο τοῦ ναοῦ Ἁγίου Αἰθανασίου γιά τήν πρόσκληση καί τήν φροντίδα μέ τήν ὁποία περικλείει τά παλιά κειμήλια, καθώς ἐπίσης καί τήν Ἱερά Μητρόπολη Λαρίσης καί Τυρνάβου, πού ὀργάνωσε τήν ἐκδίλωση.

² Γιά τήν πρῶτην ἱστορία τῶν ναῶν τῆς πόλης βλ. Παλιούγκας 1994, 34-41.

³ Παπαθεοδώρου 2016, 21-24.

τὴν ἀπελευθέρωση, κτίζεται μεγάλος ἀριθμὸς ναῶν στὴ Θεσσαλία, τόσο στὶς πόλεις ὅσο καὶ στὴν ὑπαιθρο, καὶ δραστηριοποιεῖται ἓνα πλῆθος καλλιτεχνῶν γιὰ τὴ διακόσμησίν τους. Τὰ ἔργα τους δὲν ἔχουν ἀκόμη καταγραφεῖ στοὺς σύνολο τους καὶ πολλὰ ἔχουν ἤδη χαθεῖ ἢ δὲν βρίσκονται σὲ καλὴ κατάστασι. Σ' αὐτὰ φθάνουν οἱ ἀπόηχοι τῶν σύγχρονων ρευμάτων ποὺ ἔρχονται ἀπὸ τὴν πρωτεύουσα, ἀλλὰ διατηροῦνται ἀκόμη οἱ ἀρχές τῆς παραδοσιακῆς ζωγραφικῆς ποὺ ἐπικρατοῦσαν τὴν προηγούμενη περίοδο, κυρίως χάρι στοὺς ζωγράφους τῆς βόρειας Ἑλλάδας. Ἡ σημασία τῶν ἔργων αὐτῶν, ὅπως ἐκεῖνα τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, εἶναι ὅτι ἀντιπροσωπεύουν μιὰ κοινωνία ποὺ βρίσκεται στοὺς μεταίχμιο, μεταξύ τῆς παράδοσης καὶ τῆς πλήρους ἀνανέωσης, ποὺ συντελεῖται στὴ Θεσσαλία μετὰ τὸ 1880.

Οἱ παλιές εἰκόνες ποὺ σώθηκαν στὸν ναὸ εἶναι πάνω ἀπὸ ὀγδόντα, ἀπὸ τίς ὁποῖες θὰ παρουσιάσουμε τίς βασικὲς κατηγορίες, καὶ κυρίως τίς εἰκόνες τέμπλου, τόσο τῆς ἀρχικῆς φάσης ὅσο καὶ τῶν μεταγενέστερων. Ἀρκετὰ στοιχεῖα ἀπὸ τίς ἐπιγραφές τῶν εἰκόνων, μερικὲς ἀπὸ τίς ὁποῖες διαβάζονται σήμερον μὲ δυσκολία, ἀντλοῦνται ἀπὸ τὴ δημοσίευσιν τοῦ Θεόδωρου Παλιούγκα, πρὶν ἀπὸ μιὰ εἰκοσαετία⁴.

Γιὰ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου πληροφοροῦμαστε ἀπὸ τὴν παλιὰ εἰκόνα τῆς **Κοίμησης τῆς Θεοτόκου**, ἡ ὁποία βρισκόταν τοποθετημένη στὸν δυτικὸ τοῖχο, πάνω ἀπὸ τὴν εἴσοδο⁵. Σ' αὐτὴ τὴ θέσιν παραδοσιακὰ τίθεται ἡ κτητορικὴ ἐπιγραφή, ὅταν ὁ ναὸς εἶναι πλήρως τοιχογραφημένος, κάτι ποὺ δὲν συμβαίνει στοὺς μεγάλους ναοὺς τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, ποὺ ἔχουν ἐπηρεασθεῖ ἀπὸ δυτικούς τρόπους καὶ συνήθειες. Ἔτσι, οἱ ζωγράφοι πρωτοτυποῦν καὶ εἰσάγουν τὴν κτητορικὴ ἐπιγραφή μέσα στὴν εἰκόνα. Ἀπὸ αὐτὴ πληροφοροῦμαστε ὅτι ὁ ναὸς ἀνηγέρθη τὸ 1869, τὴν ἐποχὴ τοῦ μπροπολίτη Λαρίσης Στεφάνου (1853-70), μὲ τὴν συνδρομὴ τῶν χριστιανῶν τῶν δύο ἐνοριῶν, Ἀρναούτ καὶ Σαρατσλάρ. Ἀναφέρονται οἱ ἐπίτροποι τοῦ ναοῦ, ἐνῶ αὐτοὶ ποὺ συνέδραμαν στὴν ἀνέγερσιν εἶχαν ἀναγραφεῖ στὸν κώδικα τοῦ ναοῦ, ποὺ δὲν σώζεται ἀπὸ ὅσα ἔχουμε ὑπόψη μας. Ἀπὸ διάφορες πηγές, καὶ κυρίως ἀπὸ τὸν κώδικα τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου, προκύπτει ὅτι ὑπῆρχε παλιὸ παρεκκλήσι στὴν θέσιν τοῦ ναοῦ, τουλάχιστον ἀπὸ τίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶνα καὶ εἶναι γνωστὰ τὰ ὀνόματα τῶν ἱερέων ἀπὸ τὸ 1839 κ.έ.

Κτίτορας τῆς μεγάλης αὐτῆς εἰκόνας ὑπῆρξε ὁ Βασίλειος Βακάλης μὲ τὴ

⁴ Παλιούγκας 1998, 161-184.

⁵ Παλιούγκας 1998, 168-169, εἰκ. σ. 169.

σύζυγό του Μαρία. Τό θέμα της Κοίμησης της Παναγίας εικονίζεται σύμφωνα με την παραδοσιακή εικονογραφία, καθιερωμένη ήδη από τον 11ο αιώνα⁶, με την κλίνη στο κέντρο και τους αποστόλους και επισκόπους σκυμμένους πάνω από αυτή, ενώ ο Χριστός λαμβάνει την ψυχή της για να την ανεβάσει στον ουρανό. Στο επάνω τμήμα της εικόνας εικονίζονται ξανά οι απόστολοι, σέ δύο ομάδες, μέσα στα σύννεφα που τους μεταφέρουν εκ περάτων για να παραστούν στην τελετή. Τό πλήθος των μορφών που συνωθείται πίσω από την κλίνη έχει επικρατήσει από την παλαιολόγια περίοδο⁷.

Τήν ίδια χρονιά, τό 1869, φιλοτεχνήθηκαν οι περισσότερες από τίς εικόνες του τέμπλου, όπως φαίνεται από τίς επιγραφές που τίς συνοδεύουν. Από τίς δύο σειρές εικόνων σώζονται επτά δεσποτικές και δεκαπέντε εικόνες Δωδεκαόρτου. Οι δεσποτικές εικόνες έχουν ύψος 1μ. και πλάτος 0,65-0,72μ. Αν έχουμε μπροστά μας όλο το σύνολο, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι τό πλάτος του αρχικού ναού θά ήταν 8-9 μ., ανάλογα μέ τόν αριθμό των θυρών προς τό Ίερό Βήμα. Δυστυχώς οι περισσότερες έχουν υποστεί εκτεταμένες φθορές και δέν μπορούν νά παρουσιασθοῦν αναλυτικά πρίν τήν συντήρησή τους.

Εικόνα τοῦ Χριστοῦ. Ὁ Χριστός εικονίζεται ἐνθρονος, στόν τύπο τοῦ Βασιλέα-Ἀρχιερέα, φορῶντας ἀρχιερατικά ἄμφια καί κρατῶντας ἀνοικτό εὐαγγέλιο⁸. Ὁ τύπος αὐτός τοῦ Χριστοῦ ἔχει λειτουργικές ἀναφορές, όπως δείχνει ἐπίσης ἡ στάση του καί χρησιμοποιεῖται ἀπό τήν παλαιολόγια περίοδο.

Εικόνα τῆς Παναγίας (εἰκ. 1). Φέρει τήν ἐπιγραφή *Ἡ Ἐλεοῦσα*⁹. Εἰκονίζεται βρεφοκρατοῦσα σέ προτομή, φορᾷ στέμμα καί ἐπιστέφεται μέ ομάδα ἀγγέλων σέ σύννεφα, που κρατοῦν εἰλητά μέ χαιρετισμούς τῆς Παναγίας. Ὁ τρόπος που κρατεῖ τόν Χριστό καί τά ὑπόλοιπα χαρακτηριστικά της δείχνουν ἐπιρροή τοῦ τύπου τῆς Παναγίας «Ἀξιόν Ἐστι» τοῦ Ἀγίου Ὁρους, τῆς θαυ-

⁶ *Hadermann – Misguich* 1975, 184, Διαμαντί 2012, 110. Ἡ ἀπεικόνιση τοῦ Χριστοῦ νά κρατᾷ τήν ψυχή τῆς Παναγίας ἀποτελεῖ εἰκονογραφικό στοιχεῖο που ἔλκει τήν καταγωγή του ἤδη ἀπό τόν 10ο αἰώνα, *Σωτηρίου – Σωτηρίου* 1958, 58.

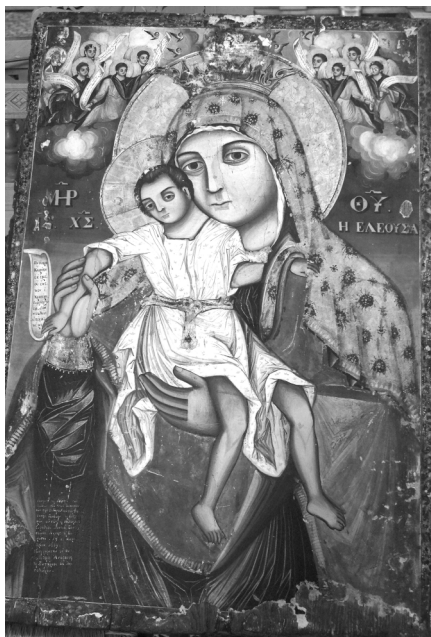
⁷ Βλ. λ.χ. τήν Κοίμηση τῆς Θεοτόκου στόν ναό τῆς Ἁγίας Τριάδας στήν Sopocani (1260-1265, *Djuric* 1991, XXVII) καί στήν Περίβλεπτο Ἀχρίδας (1294-1295, *Πανσελίνου* 2000, 232, εἰκ. 118).

⁸ Γιά τήν εἰκονογραφία τοῦ τύπου βλ. *Παπαμαστοράκης* 1994 σελ. 67-78 καί *Γραῖκος* 2011, σελ. 604-606.

⁹ Σχετικά μέ τό προσωνύμιο Ἐλεοῦσα βλ. ΘΗΕ 8, 688, λήμμα «Μαρία, Εἰκονογραφία», (Κωνσταντῖνος Δ. Καλοκύρης), *Reau* 1977, 73, *Velmans* 1979, 389 καί *Tsironis* 2005, 96-99. Γιά τούς εἰκονογραφικούς τύπους τῆς Θεοτόκου βλ. *Κ. Καλοκύρης* 1972 καί *Γραῖκος* 2011, 609-624.

ματουργής εικόνας του Πρωτάτου¹⁰. Στο κάτω μέρος αναφέρεται η χρονολογία 1869, ο κτίτορας Ιωάννης και η σύζυγός του Φωτεινή, καθώς και τα ονόματα των ζωγράφων: *Εξωγράρισαν οί αυτάδελφοι Αναστάσιος και Σωτήριος έκ Λιτοχώρου*. Τους ίδιους ζωγράφους θα συναντήσουμε και στις άλλες εικόνες του τέμπλου, ενώ σε όρισμένες υπογράφει μόνον ο Σωτήριος με την επωνυμία Ιωάννου. Πρόκειται για μέλη γνωστής ομάδας ζωγράφων από το Λιτόχωρο, που απαντούν στην Κεντρική Μακεδονία αλλά και σε περιοχές της Θεσσαλίας, όπως στην Κρανιά Όλυμπου¹¹.

Εικόνα του επώνυμου αγίου, του Αγίου Αθανασίου (είκ. 2). Παρουσιάζεται ένθρονος, κρατώντας ανοικτό ευαγγέλιο, στο οποίο αναγράφεται το χωρίο *Υμείς ἐστέ τό φῶς τοῦ κόσμου. Οὐ δύναται πόλις κρυβῆναι ἐπάνω ὄρους κειμένη*¹². Ο θρόνος, μορφής μπαρόκ¹³, ακολουθεῖ ἕναν ιδιαίτερα διαδεδομένο τύπο τήν ἐποχή αὐτή καί ἀπεικονίζεται συχνά μέ παρόμοιο τρόπο ἀπό τό ἐργαστήριο τῶν Λιτοχωρινῶν ζωγράφων.



Εικ. 1. Εικόνα Θεοτόκου Ἐλεούσας.

¹⁰ Γιά τόν εἰκονογραφικό τύπο, πού πηγάζει ἀπό τί Θεοτόκο Κυκκώτισσα, βλ. Βοκοτόπουλος 1995, 48-49, εἰκ. 22, 23. Σιμωνοπετρίτης 1982.

¹¹ Μέ τό ὄνομα Ἀναστάσιος ἐργάζονται καί ἄλλοι ζωγράφοι ἀπό τό Λιτόχωρο τόν 19ο αἰῶνα, μεταξύ τῶν ὁποίων ὁ ζωγράφος τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου μπορεῖ νά ταυτισθεῖ μέ ἐκεῖνον πού ἀπαντᾷ στόν Ἅγιο Γεώργιο στό Λιτόχωρο τή δεκαετία τοῦ 1870, καθώς καί στούς Ἁγίους Θεοδώρους Δρίτσας Πιερίας. Εὐχαριστοῦμε θερμά τόν Ν.Γραῖκο γιά τί συμβολή του στήν προσέγγιση τοῦ ζητήματος τῶν Λιτοχωρινῶν ζωγράφων. Βλ. σχετικά Γραῖκος 2014, 694-696, Γραῖκος 2008, 432-434 καί Παπαθανασίου 2013, 186-187, ὑποσημείωση 10.

¹² Ματθ., 5 14.

¹³ Γιά τίς μπαρόκ ἐπιδράσεις στήν ἀπόδοση τῶν θρόνων στή ζωγραφική τῆς περιόδου βλ. ἐνδεικτικά Μακρῆς 1981, ἰδιαίτερα 35 κ.ε. καί Γραῖκος - Μακρῆ 2001, 518, 541, εἰκ. 11. Ἡ ἀπεικόνιση τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου καθισμένου σέ θρόνο μέ πλούσια κοσμημένα ἄμφια εἶναι ἀγαπητή στόν 19ο αἰῶνα, Γραῖκος - Μακρῆ 2008, 611-612, ὑποσημείωση 24.



Εικ. 2. Εικόνα Αγίου Αθανασίου, 1867.

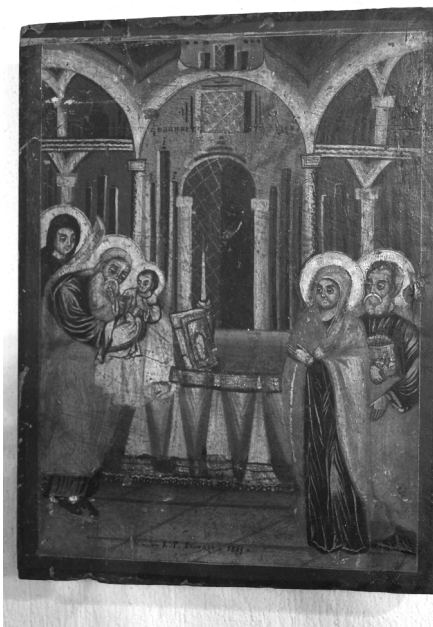
Από τό τέμπλο σώζονται ακόμη οι εικόνες του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου, του Αγίου Νικολάου μέ τόν Άγιο Στυλιανό, των Τριών Ίεραρχων καί τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς¹⁴. Στήν τελευταία εικονίζεται στό κέντρο ἡ Θεοτόκος σέ μεγάλη κρήνη μέ μπαρόκ διακόσμηση, ἐνῶ πλαισιώνεται ἀπό αὐτοκράτορες, πλῆθος κόσμου καί κτήρια τῆς Κωνσταντινούπολης στό βάθος, σύμφωνα μέ τόν τύπο πού διαδίδεται ἀπό τόν 18ο αἰώνα μέσω τῆς Πόλης¹⁵. Ὁ τύπος αὐτός σχετίζεται μέ τήν ἀνακαίνιση πού γίνεται τήν ἐποχή αὐτή στό γνωστό ἀγίασμα στό Μπαλουκλή τῆς Κωνσταντινούπολης.

Στίς εἰκόνες τοῦ Δωδεκαόρτου παρατηροῦμε τήν παράθεση ὅλων τῶν μεγάλων ἐορτῶν τῆς Ὁρθοδοξίας, πού τοποθετοῦνται στό τέμπλο ἀπό τήν βυζαντινὴ περίοδο, ἀπό τίς ὁποῖες σώζονται οἱ παρακάτω: Γέννηση Προ-

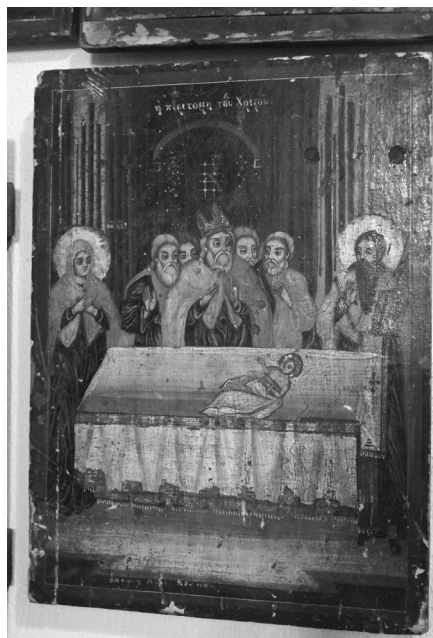
δρόμου, Περιτομή, Ὑπαπαντή, Βάπτισμα, Μεταμόρφωση, Ἑγερση Λαζάρου, Βαῖοφόρος, Μυστικός Δείπνος, Σταύρωση, Ψηλάφηση, Μεσοπεντηκοστή, Σαμαρεῖτις, Ἰαση τοῦ Παραλύτου, Ἰαση τοῦ Τυφλοῦ, Ἀνάληψη. Οἱ τύποι τους ἀκολουθοῦν τήν καθιερωμένη εἰκονογραφία ἀπό τήν παλιότερη τέχνη καί μόνο στό τοπίο καί τά κτήρια ἀνταποκρίνονται στήν τέχνη τῆς ἐποχῆς τους. Στό παραπάνω σύνολο, καθὼς ἔχει καλύτερη διατήρηση, μπορεῖ νά παρατηρήσει κανεῖς τό ἔργο τῶν ἀδελφῶν Ἀναστάσιου καί Σωτηρίου Ἰωάννου ἐκ Λιτοχώρου. Ἀνίκουν σέ εὐρύτερη ομάδα, πού ἐργάζεται παραδοσιακά σέ οἰκογενειακές συντροφίες καί εἶναι γνωστή ἀπό τά τέλη τοῦ 18ου αἰώνα. Οἱ Λιτοχωρινοὶ ζωγράφοι ἀποτελοῦν μιά ἀπό τίς πιό δραστήριες ομάδες ἀγιογρά-

¹⁴ Δαπάνη Θεοδῶρου Χατζῆ Βησαρίωνος μετά τῆς μητρὸς αὐτοῦ Αἰκατερίνης. Ἔργον Σωτηρίου ἐκ Λιτοχώρου τῇ 12ῃ Φεβρουαρίου 1870. *Παλιούγκας* 1998, 172.

¹⁵ Thierry 2001, 333-340.



Εικ. 3. Ἡ Ὑπαπαντή, 1869.



Εικ. 4. Ἡ Περιτομή, 1869.

φων εἰκόνων πού δραστηριοποιοῦνται στήν Κεντρική Μακεδονία, μετά τούς Γαλατσιάνους (ἀπό τή Γαλάτιστα τῆς Χαλκιδικῆς)¹⁶ καί ἐκείνους ἀπό τήν Κολακιά (Χαλάστρα) Θεσσαλονίκης¹⁷. Τό ἔργο τους εἶναι γνωστό ἀπό περιοχές τῆς Θεσσαλονίκης καί τῆς Πιερίας, ἐνῶ ἀπό τόν ναό Ἀγίου Ἀθανασίου φαίνεται ὅτι δραστηριοποιήθηκαν καί στήν περιοχὴ τῆς Λάρισας. Στόν ναό τῶν Ἁγίων Τεσσαράκοντα Μαρτύρων στή Λάρισα, τήν ἴδια ἐποχή, συναντοῦμε τούς ζωγράφους ἀπό τήν Κολακιά, ὅπως ἀντίστοιχα στήν περιοχὴ τοῦ Στομίου¹⁸. Ἀπό ὅσες πηγές ἔχουν γίνει γνωστές φαίνεται ὅτι ὑπῆρχε ἰσχυρός ἀνταγωνισμός μεταξύ τῶν ζωγραφικῶν συνεργείων πού ἔδιναν προσφορές στίς

¹⁶ Γιά τή δράση τῶν ζωγράφων ἀπό τήν Ἠπειρο καί τή Χαλκιδική βλ. Μπούρα – Τσιγκάκου 1983, 22-30, Καλλιανός 1990, 5-6, Κωνστάντιος 2001, 144, Μπονόβας 2009, 22 κ.έ., 36.

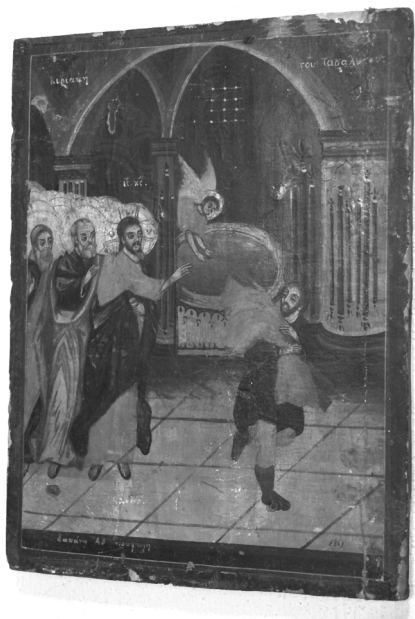
¹⁷ Ἐνδεικτικά γιά τή δράση τῶν Κουλακιωτῶν ζωγράφων βλ. Εὐγενίδου 1982, σελ. 180-204, Γραϊκος 2008, σελ. 385-500, Γραϊκος – Μαρκῆ 2008, σελ. 630-631 καί Τσιγκαροπούλου 2012.

¹⁸ Τσιγκαροπούλου 2010, σελ. 335-348.

ἐκκλησιαστικές ἐπιτροπές ἀλλὰ ὅπως-
δήποτε οἱ προσωπικές γνωριμίες ἔπαι-
ζαν σημαντικό ρόλο.

Οἱ Λιτοχωρινοὶ ζωγράφοι κινοῦνται
ἀνάμεσα στὴν παλαιότερη παράδοση
καὶ στὰ νεωτερικά στοιχεῖα, ἰδίως αὐτοὶ
τοῦ δευτέρου μισοῦ τοῦ αἰῶνα, ὅπως οἱ
ἀδελφοὶ Ἰωάννου. Ὁ πλέον δραστήριος
φαίνεται ὅτι εἶναι ὁ Σωτήριος, πού
ἀπαντᾷ συχνὰ σέ εἰκόνες τῆς Πιερίας. Οἱ
ζωγράφοι αὐτοὶ ἀποφεύγουν τό χρυσό
βάθος πού ἦταν συνηθισμένο σέ παλιό-
τερες εἰκόνες καὶ χρησιμοποιοῦν λαδί
κάμπο ἐνιαῖο μέ τό φυσικό τοπίο. Χρη-
σιμοποιοῦν μακροσκελεῖς ἀρχαιοπρεπεῖς
ἐπιγραφές. Στὰ πρόσωπα παρατηροῦμε
σκουρούς προπλασμούς, καὶ μεγάλα
σχετικά κεφάλια μέ κάποιες ἀδεξιότητες,
ἰδίως στὴν ἀπόδοση τῆς μύτης, πού
εἶναι τό χαρακτηριστικό τους γνώρισμα.
Ὡς πρὸς τὰ ἐνδύματα ὑπάρχει ποικιλία
διακοσμητικῶν στοιχείων, ὅπως καὶ στοὺς
θρόνους μέ μορφή μπαρόκ, κοινὰ στοι-
χεῖα ὅλων των βορειοελλαδίτικων ἐργαστηρίων.
Ἀνάμεσα στοὺς ζωγράφους τοῦ
ἐργαστηρίου ὑπάρχουν ἀρκετές διαφορές
ποιότητας, ὅπως φαίνεται μέ τὴ σύγ-
κριση τοῦ ἔργου τοῦ Σωτηρίου μέ τοῦ
Ἰωάννου ἐκ Λιτοχώρου τῶν ἀρχῶν τοῦ
19ου αἰῶνα, πού φιλοτέχνησε εἰκόνες τῆς
Κρανῖδας Ὀλύμπου¹⁹.

Κύριο χαρακτηριστικό τοῦ ἔργου τῶν
ἀδελφῶν Ἰωάννου στὸν Ἅγιο Ἀθα-
νάσιο εἶναι ἡ ἐπιμέλεια στὴν ἀπόδοση τοῦ
ἀρχιτεκτονικοῦ βάθους, ἰδίως στίς
σκηνές σέ ἐσωτερικό χῶρο, ὅπως αὐτές τοῦ
Δωδεκαοῦρου²⁰. Εἶναι ἐμφανής ἡ
προσπάθεια γιὰ ἀπόδοση τῆς προοπτικῆς
καὶ μεγάλη ἡ διαφορὰ μέ τὴν ἀπό-
δοση τῶν προσώπων, πού γίνεται σχηματικά.
Μέ μεγαλύτερη σαφήνεια παρα-
τηροῦμε αὐτὴ τὴν τάση στὸ ἔργο τοῦ
προγενέστερου ζωγράφου ἀπὸ τό Λιτό-
χωρο, τοῦ Ἰωάννη.



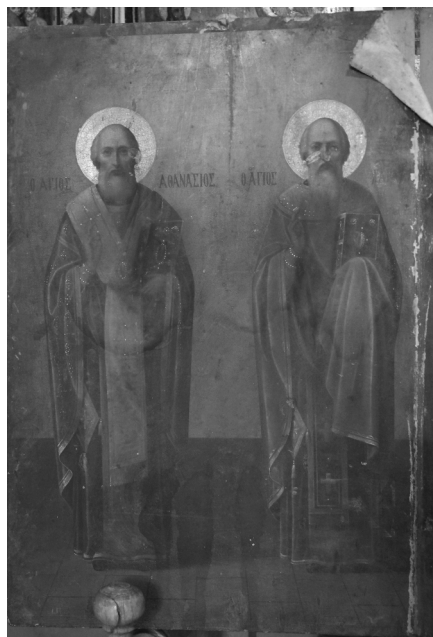
Εἰκ. 5. Ἡ ἴαση τοῦ Τυφλοῦ, 1869.

¹⁹ Μπασλῆς 2014, 122, ἀρ. 3.1.25 (Γ.Χ. Παπαναστασοῦλη).

²⁰ Γιὰ τὴν ἀπεικόνιση τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου καὶ τῆς προοπτικῆς βλ. Γραϊκός 2009, 268 κ.έ.



Εικ. 6. Παναγία ἡ Γοργοεπήκοος, 1899.



Εικ. 7. Ὁ Ἅγιος Ἀθανάσιος
καὶ ὁ Ἅγιος Χαράλαμπος, 1899.

Ὁ ναός τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου τοῦ 1869 ὑπέστη ἀργότερα κάποιες ἀνακαινίσεις. Ἡ πρώτη σημειώνεται τριάντα χρόνια μετά, τό 1899²¹ καί μαρτυρεῖται ἀπό λίγες εἰκόνες φιλοτεχνημένες ἀπό τόν ζωγράφο Ἰωάννη Μιχαήλ Παντοστόπουλο (1863-1928). Πρόκειται γιά εἰκόνες τοῦ Χριστοῦ καί τῆς Θεοτόκου Γοργοεπηκόου σέ πρωτομή (εἰκ. 6), καθώς καί εἰκόνες ὁλόσωμων ἱεραρχῶν (εἰκ. 7). Αὐτός καταγόταν ἀπό τήν Σαμαρίνα²², ἔμαθε τήν τέχνη τῆς ἀγιογραφίας στό Ἅγιο Ὅρος καί διατηροῦσε ἐργαστήριο στή Λάρισα στά τέλη 19ου καί τίς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 20οῦ αἰῶνα²³.

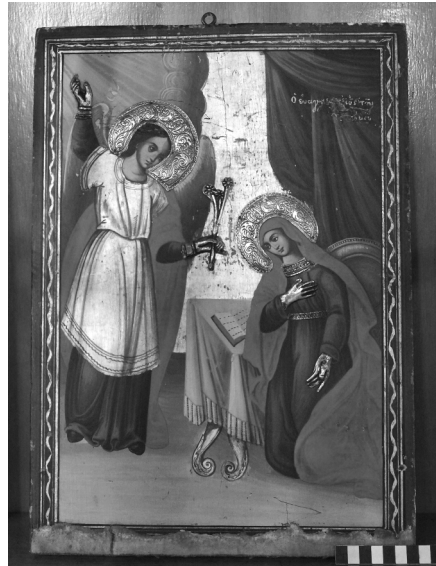
²¹ Παλιούγκας 1998, 162.

²² Γιά τούς ἀγιογράφους ἀπό τή Σαμαρίνα τῶν Γρεβενῶν βλ. ἐνδεικτικά Μακρῆς 1991 καί κυρίως Παπαγεωργίου 2010. Γιά τήν δραστηριότητα Σαμαριναίων ζωγράφων στήν γειτονική Πιερία βλ. Γραϊκός – Μαρκῆ 2008, 624-630 καί στήν Λάρισα Σπανοπούλου-Κωσταρίγκα 2005, 186.

²³ Σπανοπούλου-Κωσταρίγκα 2005, 186, Παπαθεοδώρου 2019.



Εικ. 8. Ο Άγιος Άθανάσιος. Έργαστήριο Παπαμερκουρίου-Γκίνη.



Εικ. 9. Ευαγγελισμός της Θεοτόκου. Έργαστήριο Παπαμερκουρίου-Γκίνη.

Τό 1925 ό ναός κατεδαφίσθηκε καί κτίσθηκε νέος, ρυθμού βασιλικής μέ τροϋλλο. Λίγα χρόνια νωρίτερα, τό 1907, είχε έγκανιασθει ό νεοκλασικού τύπου ναός του Άγίου Άχιλλίου, στόν σταυροειδή ρυθμό μέ τροϋλλο, άφου οί βασιλικές δέν ίκανοποιούσαν πλέον τά γούστα της έποχής²⁴. Ο νέος ναός του Άγίου Άθανασίου διακοσμήθηκε άπό τό έργαστήριο των ζωγράφων Χρυσόστομου Παπαμερκουρίου καί Παντελή Γκίνη – καλλιτέχνες πολύ δραστήριοι στή Λάρισα μέχρι τί δεκαετία του 1950, ένω έργα τους σώζονται καί στήν ευρύτερη περιοχή²⁵.

Η μορφή των σωζόμενων εικόνων, πού έχουν μεγάλες διαστάσεις (1,50μ.

²⁴ Παπαθεοδώρου 2005.

²⁵ Έργα τους έντοπίζονται λ.χ. στόν οικισμό των Παλαιών Πόρων Πιερίας στόν ναό του Άγίου Γεωργίου, Γραίκος 2014, 689. Επίσης, Γραίκος 2008, 444-445, του ίδιου 699.

ύψος, 1925 κ.έξῃς), ἐπιτρέπει τή διατύπωση ὑπόθεσης γιά τόν τύπο τοῦ τέμπλου, πού θά εἶχε νεοκλασικό χαρακτήρα, ὅπως συνηθίζοταν στούς μεγάλους ναούς τῆς ἐποχῆς. Στίς δεσποτικές εἰκόνες ἀνῆκαν ἐκεῖνες τοῦ ὁλόσωμου Χριστοῦ καί τῆς Θεοτόκου, τοῦ Προδρόμου, τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου (εἰκ. 8), τοῦ Ἁγίου Στυλιανοῦ, τῆς Ἁγίας Βαρβάρας, τοῦ Ἁγίου Νικολάου καί τῶν Ἁγίων Ἀναγύρων, ἐνῶ τά βημόθυρα κοσμοῦνταν μέ τίς μορφές τῶν Ἀρχαγγέλων καί τῆς Θείας Μεταλήψεως. Ἀπό τό συνεργεῖο τῶν Παπαμερκουρίου – Γκίνη παρήχθησαν ἐπίσης καί φορητές εἰκόνες στόν Ἅγιο Ἀθανάσιο (εἰκ. 9). Οἱ περισσότερες ἀπό αὐτές σώζουν ἀφιερωματικές ἐπιγραφές μέ τά ὀνόματα τῶν ἐνοριτῶν πού δαπάνησαν γιά τήν κατασκευή τους.

Τόσο οἱ ζωγράφοι τοῦ 1925 ὅσο καί ὁ Ἰωάννης Παντοστόπουλος τοῦ 1899 ἔχουν ἐπηρεασθεῖ ἀπό τήν ἐπίσημη τέχνη τῆς ἐποχῆς τους, ὑπό τό πρῖσμα τῆς λεγόμενης Ναζαρινῆς ζωγραφικῆς²⁶, πού διαδόθηκε στήν ἀπελευθερωμένη Ἀθήνα ἀπό τό περιβάλλον τοῦ Ὁθῶνα καί χαρακτηρίζεται ἀπό τήν ἀπομάκρυνση ἀπό τήν ὀρθόδοξη παράδοση²⁷. Ἡ τέχνη αὐτή ἀντιπροσώπευε τήν ἀστική τάξη τῆς ἐποχῆς, ἡ ὁποία ἀμέσως μετά τήν δημιουργία τοῦ ἐλεύθερου Ἑλληνικοῦ Κράτους προσπαθοῦσε νά ἐξομοιωθεῖ μέ τά εὐρωπαϊκά κέντρα. Πρόκειται γιά ἀκαδημαϊκή τάση, πού μεταδίδεται μέσω τῆς ἐπίσημης σχολῆς Καλῶν Τεχνῶν, σέ ἀντίθεση μέ τήν λεγόμενη λαϊκή τέχνη τῆς βόρειας Ἑλλάδας²⁸. Στή σχολή αὐτή δίδαξε στά μέσα τοῦ 19ου αἰῶνα ὁ Βαυαρὸς Θεῖρσιος. Αὐτός, καί ἄλλοι τῆς ἐποχῆς, μελετῶντας τήν βυζαντινὴ τέχνη στό Λαφνί καί τόν Ὅσιο Λουκά, ὀδηγήθηκαν σέ βελτιωμένη ἐκδοχή τοῦ ρεύματος πού ἀντιπροσώπευε ἡ σχολή τοῦ Μονάχου, ἀπό τήν ὁποία προέρχονταν²⁹. Τήν ἴδια διαδικασία ἀκολούθησαν ἀργότερα καί οἱ ὑπόλοιπες πόλεις, καί μόνο μετά τό 1930 ἄρχισαν σταδιακά οἱ διαδικασίες ἐπιστροφῆς στήν παλιότερη ἐκκλησιαστική τέχνη.

²⁶ Γιά τοὺς Ναζαρινοὺς ζωγράφους βλ. κυρίως *Γραῖκος* 2003, 39, 61, τοῦ ἰδίου 2011, σελ. 27, 225, ὑποσημείωση 41, ὅπου ὑπάρχει βασικὴ βιβλιογραφία, ἀλλὰ καί *Φριλίγκος* 2004, *Grewe* 2009, *Χοτζάκογλου* 2014. Ἐνδεικτικὰ βλ. τήν συλλογὴ εἰκόνων ἀπὸ τὸν 18ο ἕως τὸν 19ο αἰῶνα τοῦ Βυζαντινοῦ καί Χριστιανικοῦ Μουσείου στό *Μπούμπουλη* 2004, σελ. 411 κ.έ.

²⁷ Στά πρῶτα μετεπαναστατικά χρόνια καταλυτικός ἦταν ὁ ρόλος τοῦ Λύσανδρου Κανταντζόγλου στήν ὀργάνωση τοῦ Σχολείου τῶν Τεχνῶν βάσει τῶν εὐρωπαϊκῶν προτύπων, βλ. *Φιλιππίδης* 1995, *Πουλημένος* 2006 καί *Γραῖκος* 2003, 43 κ.έ., 94 κ.έ., τοῦ ἰδίου 2012, 379-381. Στό γενικότερο κλίμα τῆς δυτικότητος στροφῆς ἀνῆκε ἐπίσης τό Ἐργαστήριον τῶν Ἰωασαφαίων τοῦ Ἁγίου Ὁρους, τό ὁποῖο ἐπηρέασε ἰδιαίτερα τοὺς ζωγράφους τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου τῆς Λάρισας. *Γραῖκος* 2014, 700.

²⁸ Στά βορειοελλαδικὰ ἐργαστήρια συγκαταλέγονται οἱ ζωγράφοι ἀπὸ τῆ Σαμαρίνα, τό Καπέσοβο Ἰωαννίνων, τὴν Κολακιά, τὸν Αἶνο Θράκης, τό Λιτόχωρο κ.λπ., *Γραῖκος* 2012, 382.

²⁹ *Γραῖκος* 2003, 32-33, 41, 193, 217.

Έτσι, στον ναό του Αγίου Αθανασίου αντιπροσωπεύονται τρία σημαντικά ζωγραφικά συνεργεία της εποχής, που διαδέχθηκαν τό ένα το άλλο για εβδομήντα περίπου χρόνια, μέχρι τό 1941, όποτε ό ναός κατέρρευσε από σεισμό. Τότε βρέθηκε μιά πρόχειρη λύση για τόν εκκλησιασμό των πιστών και οι προηγούμενες εικόνες μεταφέρθηκαν στον νέο ναό, κατάσταση που διήρκεσε μέχρι τίν δεκαετία του 1980, όποτε αποθηκεύθηκαν στο κτήριο που λειτουργεί σήμερα. Δυστυχώς, ή κατάσταση αυτών των κειμηλίων δέν είναι καλή, αφού οι ναοί που τά περιείχαν καταστράφηκαν όλοσχερώς, τόσο εκείνος του 1869 όσο και ό επόμενος του 1927, ενώ και ό πρόχειρος του 1941 είναι σέ κακή κατάσταση. Τά σύνολα αυτά προσφέρουν πολύτιμα στοιχεία για τίν καλλιτεχνική δραστηριότητα της εποχής και τόν τρόπο πρόσληψής της από τό κοινό της Λάρισας. Φαίνεται καθαρά ή εξέλιξη του καλλιτεχνικού κριτηρίου σέ μιά διαρκώς μεταβαλλόμενη κοινωνία από τόν 19ο στον 20ο αιώνα, που προσπαθεί νά ακολουθήσει στή διακόσμηση των ναών τίς προτιμήσεις της πρωτεύουσας³⁰. Μπορεί νά παρατηρήσει κανείς, επίσης, τίς διαφορές ανάμεσα στον αστικό πληθυσμό της πόλης και της υπαίθρου, καθώς στήν δεύτερη συχνά επιλέγονται οι Σαμαριναίοι ζωγράφοι. Αυτοί είναι και οι τελευταίοι που εφαρμόζουν τό εικονογραφικό σύστημα των παλιότερων μεταβυζαντινών αιώνων³¹.

Σέ τελευταία ανάλυση, στίς παραπάνω εικόνες υπάρχουν σημαντικές μαρτυρίες για τίν κοινωνία της εποχής που υποστήριζε ένθερμα τόν ναό, παρ' όλες τίς δυσκολίες των καιρών και τίν ξένη κατοχή. Παρέχουν στοιχεία για τίν σύνθεση του πληθυσμού, τίν οικονομική του κατάσταση μέσα από τά αφιερώματα των οικογενειών, των μεμονωμένων ατόμων και των ιερέων, αλλά και τίν ευλάβειά του. Για τόν λόγο αυτό αξίζει νά συντηρηθοῦν και νά μελετηθοῦν ένδελεχώς, σέ σύγκριση και μέ τά κειμήλια των υπόλοιπων ναών της Λάρισας. Συνολικά, άποτελοῦν πολύτιμη αναφορά για τίν πίστη και τίν ιδεολογία του κόσμου της εποχής τους, λίγο πριν και λίγο μετά τίν άπελευθέρωση της πόλης, και αυτή είναι και ή σημαντικότερη αξία που αντιπροσωπεύουν.

Συντομογραφίες

ΔΧΑΕ= Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Έταιρείας
ΘεσΗμ= Θεσσαλικό Ημερολόγιο

³⁰ Για τί δημιουργία αστικής τάξης στή Λάρισα του 19ου αιώνα βλ. Βαφειαδάκη 2005.

³¹ Βλ. για παράδειγμα τίν εικονογράφηση του Αγίου Νικολάου Αμυγδαλέας Λάρισας, των μέσων του 19ου αιώνα.

‘Ο Νεοκλασικισμός στή Θεσσαλία= ‘Ο Νεοκλασικισμός στή Θεσσαλία (μέσα 19ου αιώνα-1920), Πρακτικά Έπιστημονικῆς Συνάντησης, (Λάρισα 11 Ὀκτωβρίου 2003, Χατζηγιάννειο Πνευματικό Κέντρο), Λάρισα 2005.

Έλληνόγλωσση Βιβλιογραφία

Βαφειαδάκη 2005

Α. Βαφειαδάκη, «Άστικά Λάρισα. ‘Ο έξευρωπαϊσμός τῆς ἐνδυμασίας στό μεταίχμιο δύο ἐποχῶν», ‘Ο Νεοκλασικισμός στή Θεσσαλία, 205-221.

Βοκοτόπουλος 1995

Π. Βοκοτόπουλος, *Βυζαντινές Εἰκόνες*, Ἀθήνα 1995.

Γραῖκος 2003

Ν. Γραῖκος, *‘Η «βελτιωμένη» βυζαντινὴ ζωγραφικὴ στό 19ο αἰώνα. ‘Η περίπτωση τοῦ Σπυριδῶνα Χατζηγιαννόπουλου (τοιχογραφικὸ ἔργο)*, μεταπτυχιακὴ διπλωματικὴ ἐργασία, Θεσσαλονίκη 2003.

Γραῖκος 2008

Ν. Γραῖκος, «‘Η ἐκκλησιαστικὴ εἰκονογραφία ὡς πηγὴ γιὰ τὴν τοπικὴ ἱστορία τῆς Πιερίας. Καλλιτεχνικὲς τάσεις καὶ σύνολα φορητῶν εἰκόνων ἀπὸ τὴν Πιερία (τέλη 18ου-μέσα 20οῦ αἰώνα). Πρώτη συμβολή», στό Νικόλαος Γραῖκος (ἐπιμ.), *3ο Ἐπιστημονικὸ Συνέδριο, ‘Η Πιερία στὰ Βυζαντινὰ καὶ Νεότερα Χρόνια*, Πρακτικά, Κατερίνη 2008, σελ. 385-500.

Γραῖκος 2009

Ν. Γραῖκος, «‘Ο ζωγραφικὸς χώρος στὴν Ἑλληνικὴ ἐκκλησιαστικὴ ζωγραφικὴ (19ος-ἀρχὲς 20οῦ αἰῶνα). Στοιχεῖο “συνέχειας” ἢ “ἀσυνέχειας” τῆς “παράδοσης”», στό *Α’ Ἐπιστημονικὸ Συνέδριο τῆς Νεοελληνικῆς Ἐκκλησιαστικῆς Τέχνης: Πρακτικά: Β’ Ἀμφιθέατρο Θεολογικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, 14-15 Μαρτίου 2008*, Ἀθήνα 2009, σελ. 265-284.

Γραῖκος 2011

Ν. Γραῖκος, *Ἀκαδημαϊκὲς τάσεις τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωγραφικῆς στὴν Ἑλλάδα κατὰ τὸ 19ο αἰώνα. Πολιτισμικὰ καὶ εἰκονογραφικὰ ζητήματα*, διδακτορικὴ διατριβή, Θεσσαλονίκη 2011, σελ. 604-606.

Γραῖκος 2012

Ν. Γραῖκος, «Νεοελληνικὴ Ἐκκλησιαστικὴ Ζωγραφικὴ. Τὸ ἐρώτημα τῆς μεθόδου καὶ τοῦ ἐρευνητικοῦ πεδίου» στό Ἰωάννα Στουφῆ-Πουλημένου, Σταῦρος Μαμαλοῦκος (ἐπιμ.), *Β’ Ἐπιστημονικὸ Συμπόσιο Νεοελληνικῆς Ἐκκλησιαστικῆς Τέχνης*, Πρακτικά, Βυζαντινὸ καὶ Χριστιανικὸ Μουσεῖο, 26-27 Νοεμβρίου 2010, Ἀθήνα 2012, σελ. 377-393.

Γραῖκος 2014

Ν. Γραῖκος, «Νεότερα εὐρήματα γιὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ τέχνη τῆς Πιερίας», στό Νικόλαος Γραῖκος (ἐπιμ.), *‘Η Πιερία στὰ Βυζαντινὰ καὶ στὰ Νεότερα Χρόνια*. Πρακτικά 4ου Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου, Κατερίνη 2014, σελ. 682-722.

Γραῖκος-Μαρκῆ 2001

Ν. Γραῖκος, Ε. Μαρκῆ, «“Ἐκ κόμης Κατερίνης”. Φορητὲς εἰκόνες ἀπὸ τὴν πόλιν τῆς Κατερίνης (1831-1912) [α’ μέρος]», στό *Κατερίνη. Ἱστορία – Κοινωνία – Πολιτισμός*, Πρακτικά Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου, Κατερίνη 2001, σελ. 495-543.

Γραϊκος-Μαρκή 2008

Ν. Γραϊκος, Ε. Μαρκή, “Έκ κόμης Κατερίνης”. Φορητές εικόνες από τίν πόλη τῆς Κατερίνης (1831 – 1912) [β’ μέρος]», στὸ *Νικόλαος Γραϊκος (ἐπιμ.)*, 3ο Ἐπιστημονικὸ Συνέδριο, Ἡ Πιερία στὰ Βυζαντινά καὶ Νεότερα Χρόνια, Πρακτικά, Κατερίνη 2008, σελ. 603-643.

Διαμαντῆ 2012

Κ. Διαμαντῆ, *Οἱ τοιχογραφίες τοῦ Ἁγίου Δημητρίου (1286) στίς Κροκεές τῆς Λακωνίας καὶ τὸ ἐργαστήριό τοῦ ἀνώνυμου ζωγράφου. Συμβολή στή μελέτη τῆς πρώιμης παλαιολόγειας ζωγραφικῆς στή Λακωνία*, Τρίπολη 2012

Εὐγενίδου 1982

Δ. Εὐγενίδου, «Μία “συντεχνία” ἀγιογράφων τοῦ 19ου αἰῶνα ἀπὸ τίν Κολακιά», *Μακεδονικά* 22 (1982), σελ. 180-204.

Καλλιανός 1990

Κ. Ν. Καλλιανός πρεσβ., «Ἀπὸ τοὺς θησαυροὺς τῆς Γαλάτιστας. Ἱστορία – Λαογραφία – Τέχνη – Παράδοση. Ἕνα ἀγιογραφικὸ ἐργαστήριό σπὴν Σκόπελο τὸν καιρὸ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης», *Ἀνθεμῶς* 5 (Οκτώβριος 1990), σελ. 5-6.

Καλοκύρης 1972

Κ. Καλοκύρης, *Ἡ Θεοτόκος εἰς τίν εἰκονογραφίαν τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσης*, Θεσσαλονίκη 1972.

Κωνστάντιος 2001

Δ. Ν. Κωνστάντιος, *Προσέγγιση στὸ ἔργο τῶν ζωγράφων ἀπὸ τὸ Καπέσοβο τῆς Ἠπείρου. Συμβολή στή μελέτη τῆς θρησκευτικῆς ζωγραφικῆς σπὴν Ἠπείρῳ τὸ 18ο καὶ τὸ 19ο αἶμα, Ἀθήνα 2001.*

Μακρῆς 1981

Κ. Α. Μακρῆς, *Χιοναδίτες ζωγράφοι. 65 λαϊκοὶ ζωγράφοι ἀπὸ τὸ χωριὸ Χιονάδες τῆς Ἠπείρου*, Ἀθήνα 1981.

Μακρῆς 1991

Κ. Μακρῆς, *Οἱ ζωγράφοι τῆς Σαμαρίνας*, Θεσσαλονίκη 1991.

Μπασλῆς 2014

Ι. Μπασλῆς (ἐπιμέλεια), *Ναοὶ καὶ Κεμίλια Ἐκκλησιαστικῆς Συλλογῆς Κρανιάς Ὀλύμπου*, Κρανιά Ὀλύμπου 2014.

Μπονόβας 2009

Ν. Μ. Μπονόβας, *Ὡριμὴ μεταβυζαντινὴ ζωγραφικὴ στὸ Ἅγιον Ὅρος. Τὸ ἐργαστήριό τῶν Καρπενησιωτῶν ζωγράφων (1773-1890)*, διδακτορικὴ διατριβή, Θεσσαλονίκη 2009.

Μπούμπουλη 2004

Φ. Μπούμπουλη (ἐπιμ.), *Ὁ Κόσμος τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου*, Ἀθήνα 2004.

Μπούρα-Τσιγκάκου 1983

Δ. Μπούρα, Φ. - Μ. Τσιγκάκου, «Σχέδια ἐργασίας μεταβυζαντινῶν ζωγράφων ἀπὸ τῆς Γαλάτιστας τῆς Χαλκιδικῆς», *Ζυγός* (Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1983), σελ. 22-30.

Παλιούγκας 1994

Θ. Παλιούγκας, Τοπογραφικά, Τοπωνυμολογικά καί ἄλλα στοιχεία τοῦ κώδικα τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου τῆς Λάρισας (1810-1881), *Ἡ Λάρισα τῆς περιόδου 1810-1881, Στοιχεῖα ἀπό τόν κώδικα τοῦ ἱεροῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου, Πρακτικά τῆς Ἡμερίδας τοῦ Ὁμίλου Φίλων τῆς Θεσσαλικῆς Ἱστορίας καί τῆς Λαογραφικῆς Ἑταιρείας Λαρίσης*, Ἐκδόσεις Θετταλός, Λάρισα 1994.

Παλιούγκας 1998

Θ. Παλιούγκας, *Συναγωγὴ ἐπιγραφῶν καί ἐνθυμίσεων τῶν παλιῶν ναῶν τῆς Λάρισας*, βιβλίον Β΄, Μέρος Πρῶτο, Ὁ ναός τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, 161-184, *Θεσσαλικό Ἡμερολόγιο* 34, 1998, 161-184.

Πανσελίνου 2000

Ν. Πανσελίνου, Βυζαντινὴ ζωγραφικὴ. *Ἡ βυζαντινὴ κοινωνία καί οἱ εἰκόνες τῆς*, Ἀθήνα 2000.

Παπαγεωργίου 2010

Ν. Παπαγεωργίου, *Τό Καθολικό τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς καί ὁ ναός τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος Σαμαρίνας Γρεβενῶν. Συμβολὴ στὴ μελέτη τῆς θρησκευτικῆς ζωγραφικῆς στὰ τέλη τοῦ 18ου καί στὶς ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶνα στὴν Δυτικὴ Μακεδονία*, διδακτορικὴ διατριβή, Θεσσαλονίκη 2010.

Παπαθεοδώρου 2005

Ν. Παπαθεοδώρου, «Οἱ νεοκλασικὲς ἐπεμβάσεις στό ναό τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου τῆς Λάρισας στό τέλος τοῦ 19ου καί στὶς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰῶνα» *Ὁ Νεοκλασικισμός στὴ Θεσσαλία*, 167-180.

Παπαθεοδώρου 2016

Ν. Παπαθεοδώρου, «Ὁ ναός τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου», *Ἰχνηλατῶντας τὴν Παλιὰ Λάρισα*, 53 δημοσιεύματα στὴν καθημερινὴ ἐφημερίδα τῆς Λάρισας «Ἐλευθερία» κάθε Τετάρτη κατὰ τὸ ἔτος 2014, Λάρισα 2016, 21-24.

Παπαθεοδώρου 2019

Ν. Παπαθεοδώρου, *Λαρισαῖοι ζωγράφοι τοῦ μεσοπολέμου*, *Ἐλευθερία 19 Ἀπριλίου 2019* www.eleftheria.gr/m/ἀφιερῶματα/item/228440.html.

Παπαμαστοράκης 1994

Τ. Παπαμαστοράκης, «Ἡ μορφή τοῦ Χριστοῦ – Μεγάλου Ἀρχιερέα», *ΔΧΑΕ, περίοδος Δ΄, στή μνήμη τῆς Ντούλας Μουρίκη (1934-1991)*, 17 (1993-1994) [1994], σελ. 67-78.

Πουλμμένος 2006

Γρ. Α. Πουλμμένος, *Ἀπὸ τόν χριστιανικὸ Παρθενῶνα στὸν Λύσανδρο Καυταντζόγλου*, Ἀθήνα 2006.

Σιμωνοπετρίτης 1982

Γεομ. Ἰουστίνος Σιμωνοπετρίτης, «Ἄξιον Ἑστίν», *Ἡ θαυματουργὴ εἰκόνα τοῦ Πρωτάτου*, Καρυές Ἁγίου Ὁρους, 1982.

Σπανοπούλου-Κωσταρίγκα 2005

Ἄννα Σπανοπούλου-Κωσταρίγκα, «Ναζαρινὴ τεχντροπία στὴν περιοχὴ τῆς Λάρισας», *Ὁ Νεοκλασικισμός στὴ Θεσσαλία*, 181-192.

Σωτηρίου-Σωτηρίου 1958

Γ. Σωτηρίου, Μ. Σωτηρίου, *Εἰκόνες τῆς Μονῆς Σινᾶ*, Ἀθήνα 1958.

Τσιγκαροπούλου 2010

Α. Τσιγκαροπούλου, «Τό τέμπλο του ναού του Αγίου Νικολάου Στομίου Δήμου Εύρυμενων: Η καλλιτεχνική ταυτότητα της συντεχνίας των Κολακιωτών ζωγράφων και η τέχνη του Μπτάκου Χατζησταμάτη», *Άγιος Δημήτριος Στομίου, Ιστορία - Τέχνη - Ιστορική Γεωγραφία του μοναστηριού και της περιοχής των εκβολών του Πηνειού*, επιμέλεια Σ. Γουλούλης- Σ. Σδρόλια, Λάρισα 2010, 335-348.

Τσιγκαροπούλου 2012

Α. Ι. Τσιγκαροπούλου, *Η καλλιτεχνική ταυτότητα της συντεχνίας των Κολακιωτών ζωγράφων. Συμβολή στη μελέτη της αιογραφίας του 19ου αιώνα*, διδακτορική διατριβή, τ. Α', Β', Θεσσαλονίκη 2012.

Φιλιππίδης 1995

Δ. Φιλιππίδης, *Η ζωή και το έργο του αρχιτέκτονα Λύσανδρου Κανταντζόγλου (1811-1885). Το ιστορικό άποτύπωμα ως οδηγός συνεκδοχικών παρεμβάσεων και διαμεσολαβήσεων με το παρόν*, Αθήνα 1995.

Φριλίγκος 2004

Ι. Β. Φριλίγκος, «Κωνσταντίνος Φανέλλης. Τό κίνημα των Ναζαρινών», *Σύναξη – Ένθετο Τέχνης*, τεύχος 89, 2004 (διαθέσιμο στον σύνδεσμο: https://www.synaxi.gr/archive/entheto_089.php, 24-09-2020).

Χοτζάκογλου 2014

Χ. Χοτζάκογλου, *Ζωγραφίζοντας το Θεϊόν: Τάσεις και επιδράσεις στην εκκλησιαστική ζωγραφική της Κύπρου κατά τον 19ο και 20ό αιώνα και ο ρόλος του νεοελληνικού κράτους*, Κατάλογος Έκθεσης, Έταιρεία Κυπριακών Σπουδών – Μέγαρο Παλαιάς Αρχιεπισκοπής, 30/6 - 25/10/2014, Λευκωσία 2014.

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

Djurić 1991

V. Djurić, *Sopocani*, Beograd 1991.

Grewe 2009

C. Grewe, *Painting the Sacred in the Age of Romanticism*, Aldershot 2009.

Hadermann-Misguich 1975

L. Hadermann – Misguich, *Kurbinovo, les fresques de Saint Georges et la peinture byzantine du XII^e siècle*, Bruxelles 1975.

Reau 1977

L. Reau, *Iconographie de l'art Chrétien*, vol. 2, *Iconographie de la Bible. II. Nouveau Testament*, Nendeln - Liechtenstein, 1977.

Tsironis 2005

N. Tsironis, "From poetry to liturgy: the cult of the Virgin in the Middle Byzantine era", στο Maria Vassilaki (ed.), *Images of the Mother of God. Perceptions of the Theotokos in Byzantium*, Μουσείον Μπενάκη – Ashgate 2005, 91-102.

Thierry 2001

N. Thierry, Sur une icône inédite de la Vierge Source de Vie, *ΔΧΑΕ ΚΒ* (2001) 333-340.

Velmans 1979

T. Velmans, "Rayonnement de l' icône au XIIe et au début du XIVe siècle", στο *Πρακτικά του ΙΕ' Διεθνούς Συνεδρίου Βυζαντινών Σπουδών, Ι. Χρονικόν του Συνεδρίου, Τέχνη καί Αρχαιολογία Αθήνα, Σεπτέμβριος 1976, Actes du XV^e Congrès International d'études byzantines, I. Chronique du Congrès, Art et Archeologie, Athenes, Septembre 1976*, Αθήνα 1979, σελ. 375-419.

ΚΩΣΤΑΣ ΣΠΑΝΟΣ
ΕΚΔΟΤΗΣ ΤΟΥ ΘΕΣΣΑΛΙΚΟΥ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΥ

ΜΙΑ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΕΛΑΣΣΩΝΟΣ ΝΕΟΦΥΤΟ (15 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1840)

ΠΡΟΛΟΓΙΚΑ

Ἡ γυναίκα τοῦ Κωνσταντίνου Οἰκονόμου Μεταξιά καί ἡ ἀδελφή της Ζαχαρίνα κληρονόμησαν ἀπὸ τὸν πατέρα τους Δῆμο Στατήρη τὸ 1/2 τοῦ τσιφλικίου στό Τσερνίλο, στό σημερινὸ Ἄγιονέρι, λίγα χιλιόμετρα στὰ δυτικά της Ἐλασσόνας. Ὁ πατέρας τους κατεῖχε τὸ τσιφλίκι αὐτὸ ἐξ ἀδιαρέτου μέ τὸν Ἡπειρώτη ἔμπορο τῆς Μόσχας Γεώργιο Χατζηκώνστα. Μετά τὴν ἀποτυχία τοῦ κινήματος τοῦ παπα-Θύμιου Βλαχάβα, στὴν περιοχὴ τῆς Καλαμπάκας, ὁ Οἰκονόμος, φοβούμενος τὴν ἐκδικητικὴ μανία τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ἔφυγε μέ τὴν οἰκογένειά του ἀπὸ τὴν Τσαριτσάνη. Τὴν ἐκμετάλλευση τοῦ τσιφλικίου ἐμπιστεύθηκε στὴ γυναικαδέσφη του, Ζαχαρίνα.

Ὁ Βελὶ πασᾶς, διοικητὴς τῆς Θεσσαλίας (1812-1819), ἐποφθαλμιοῦσε τὸ τσιφλίκι τοῦ Τσερνίλου καί μέ δόλιους τρόπους τὸ οἰκειοποιήθηκε. Μετά τὴν ἀπελευθέρωση καί τὴν δημιουργία τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, ὁ Χατζηκωνσταντίνος, ὡς Ρῶσος ὑπὸ πικρὸν, μέσω τοῦ ρωσικοῦ Προξενείου τῆς Θεσσαλονίκης, κατάφερε νὰ ἐπανακτήσει τὸ 1/2 τοῦ τσιφλικίου, ἐνῶ οἱ θυγατέρες τοῦ Στατήρη, παρὰ τίς προσπάθειες τοῦ Οἰκονόμου, δέν κατάφεραν νὰ ἐπανακτήσουν τὸ ἄλλο 1/2.

Ὁ Οἰκονόμος ἀπευθύνθηκε σέ πολλούς, πολλὰ χρόνια, προκειμένου νὰ πετύχει τὸν σκοπὸ του. Προσέφυγε καί στὰ Δικαστήρια τῶν Ἰωαννίνων, ὅπου ὑπαγόταν δικαστικῶς ἡ Θεσσαλία, ἀλλὰ, δυστυχῶς, οἱ ἐνέργειές του δέν ἔφεραν ἀποτέλεσμα. Μέχρι τὸ 1913, τὸ 1/2 τοῦ τσιφλικίου τῶν θυγατέρων τοῦ Στατήρη ἀνῆκε στὸν Νετζήπ Ταχίρ ἐφέντη, κάτοικο τῶν Ἰωαννίνων, ὅπως πληροφοροῦσε, στίς 6.3.1913, ὁ πρόξενος τῆς Ἐλασσόνας Λ. Χρυσανθακόπουλος τὸν διπλωματικὸ ὑπάλληλο Ἀλέξιο Σ. Πάλλη, ἐγγονό τοῦ Οἰκονόμου.

Όλη αυτή η υπόθεση, βασισμένη σε 16 έγγραφα, παρουσιάστηκε από τον γράφοντα τό 2015¹.

Οί δυσκολίες του Οικονόμου να επαναφέρει τό 1/2 του τσιφλικίου στους νόμιμους ιδιοκτήτες του, τον ανάγκασαν να καταφύγει καί στον μητροπολίτη της Έλασσόνας, τον όποιο δέν κατονομάζει στην έπιστολή του, αλλά γνωρίζουμε ότι τό 1840 ήταν ό Νεόφυτος².

Στήν έπιστολή του, σταλμένη από τήν Άθήνα, μέσω ενός συγγενούς καί φίλου του Τσαριτσανιώτη, τον όποιο συνάντησε μετά από 30 χρόνια, δέν αναφέρεται στο συγκεκριμένο θέμα, ίσως έπειδή δέν ήθελε να εκθέσει τον μητροπολίτη στην περίπτωση κατά τήν όποία η έπιστολή του θά έπεφτε σε χέρια κάποιου Όθωμανού της περιοχής.

Στό προοίμιο της έπιστολής του μιλάει κολακευτικά καί μέ σεβασμό στον άρχιερέα της πατρίδας του, αποκαλώντας τον, μεταξύ των άλλων καί «εὐεργετικώτατον καί θεόπεμπτον άστέρα της τεθλιμένης μου κατά σάρκα πατρίδος». Άκολούθως αναφέρεται, έν συντομία, στη ζωή του: γεννήθηκε «πρόβατον της λογικής του ποιμένης», χειροτονήθηκε ιερέας στη γενέτειρά του Τσαριτσάνη, «μακράν διατρίβων». Όμως, πριν από πολλά χρόνια, αναγκάστηκε να φύγει «υπό των βιωτικών περιστάσεων άπεσχοινημένος».

Γνωρίζει ότι η έπαρχία της Έλασσόνας, άλλοτε «περικλεής καί λαμπρά» εύρίσκεται σε «λυπηρά» κατάσταση καί είναι γνωστά όσα έχει υποστεί, αλλά τώρα έχει «παρήγορον καί προστάτην» αυτόν, τον άρχιερέα της. Έπρεπε να είχε επικοινωνήσει μαζί του πριν από χρόνια³, αλλά υπήρξαν δυσκολίες καθώς μετακινούνταν από τόπο σε τόπο καί δέν ήταν εύκολο να βρει κάποιον κομιστή της έπιστολής του.

Τώρα πού βρήκε κομιστή, του στέλνει τήν έπιστολή του καί δύο μικρά βιβλία του: τους Έκκλησιαστικούς Λόγους του καί τήν Επίκρισιν⁴. Τό δώρο του αυτό είναι μικρό, αλλά «πλουσία του προσάγοντος ή προαίρεσις».

Μετά από όλα αυτά, ό Οικονόμος φέρνει τον λόγο του «έπί τοις προδιαρ-

¹ Κώστας Σπανός, «Η οικογένεια του Κων. Οικονόμου έξ Οικονόμων καί τό τσιφλίκι του Τσερνίλου της Έλασσόνας. 16 άνέκδοτα έγγραφα της περιόδου 1834-1913», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 68 (Λάρισα 2015) 369-410.

² Γρηγόριος Παν. Βέλκος, *Η Έπισκοπή Δομενίκου καί Έλασσώνος*, Έλασσόνα 1980, 191-193.

³ Ο Νεόφυτος εκλέχθηκε τον Νοέμβριο του 1830. Βλ. Βέλκος, ό.π., σ. 191.

⁴ Πρόκειται για τό έργο του, *Επίκρισις εις τήν περί Νεοελληνικής Έκκλησίας σύντομον άπάντησιν του σοφολογιώτατου Διδασκάλου κυρίου Νεοφύτου Βάμβα*, υπό του πρεσβυτέρου καί Οικονόμου Κωνσταντίνου του έξ Οικονόμων (ΑΩΛΘ΄, 1839).

παγήσι χωρίοις δικαιωμάτων», γιά τήν άρπαγή τοῦ τσιφλικίου τῆς γυναίκας του καί τῆς ἀδελφῆς της, εἰσέρχεται στό θέμα τό ὁποῖο τόν ἀπασχολεῖ. Ἡ ἀναφορά του εἶναι ὀλιγόλογη, γιά εὐνόητους λόγους, μὴν τύχει καί πέσει στά χέρια τῶν Ὀθωμανῶν. Λεπτομέρειες θά τοῦ ἀνακοινώσει προφορικά ὁ κοιμιστής τῆς ἐπιστολῆς του καί αὐτός πρέπει νά «συνεργήσῃ» ὥστε ὅλοι οἱ Ἑλασσονίτες καί οἱ Τσαριτσανιώτες νά μαρτυρήσουν ὅτι τό 1/2 τοῦ τσιφλικίου ἦταν τῶν θυγατέρων τοῦ Στατήρη.

Κλείνοντας τήν ἐπιστολή του, ὁ Οἰκονόμος εὐχεται ὑγεία στόν μπτροπολίτη Νεόφυτο καί νά φροντίζει τοὺς χριστιανούς τῆς Ἑλασσόνας, τήν ὁποία ὁ Ὅμηρος ὕμνησε ὡς «λευκή Ὀλοοσσόνα» καί τώρα εἶναι «μελάμφορος», λόγω τῶν περιπετειῶν καί τῶν συμφορῶν τίς ὁποῖες ὑπέστη, ἐννοώντας τίς λεηλασίες τῶν ὀθωμανικῶν στρατευμάτων τά ὁποῖα ἔρχονταν ἀπό τή Μακεδονία πρὸς τή Λάρισα μέσω τῆς Ἑλασσόνας⁵.

Δέν εἶναι γνωστές οἱ ἐνέργειες τοῦ μπτροπολίτη Νεοφύτου. Γνωρίζουμε, ὅμως, ὅπως προαναφέρθηκε, ὅτι μέχρι τό 1913, τό 1/2 τοῦ τσιφλικίου τοῦ Τσερνίλου δέν εἶχε ἀποδοθεῖ στοὺς ἰδιοκτῆτες του.

Η ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΚΩΝ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

Σεβασμιώτατε Ἱεράρχα

εἰς Τσαριτσάνη

Τόν γνήσιον ποιμένα τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας κ(αί) πιστόν τοῦ ἀρχιποίμενος λειτουργόν, τόν λόγιον τοῦ θείου λόγου / διδάσκαλον καί τόν ἀποστολικῶν ἀγώνων διάδοχον ἀθλητήν, τόν λύχνον τόν καιόμενον καί φαίνοντα ἐν αὐχμηρῷ τό/πῳ, τόν εὐεργετικώτατον κ(αί) θεόπεμπτον ἀστέρα τῆς τεθλιμένης μου κατὰ σάρκα πατρίδος, τήν ὑμετέραν λέγω θεσπε/σίαν κορυφὴν προσκυνῶ ταπεινῶς κ(αί) πανευλαβῶς ἐν Κυρίῳ προσαγορεύω. Δέσποτα πανιερώτατε καί σοφώτατε, / πρόβατον ἐγεννήθην τῆς λογικῆς σου ποιίμνης, ἱερεὺς ἐχειροτονήθην, ἥς προϊστασαι ἐκκλησίας καί μακράν διατρίβων / κ(αί) πρό χρόνων πολλῶν ὑπὸ τῶν βιωτικῶν περιστάσεων ἀπεσχοινισμένος σέβομαι κ(αί) τιμῶ κ(αί) γεραίρω κ(αί) τό ἀξίωμα κ(αί) / τὰς ἀρετὰς τοῦ ἱεροῦ ποιμένος τῆς πάλαι ποτέ περικλεοῦς κ(αί) λαμπρᾶς, ἥδη δέ λυπηρᾶς κ(αί) ὀλίγης κ(αί) ταπεινᾶ πρᾶττούσης / Ἑλασσῶνος, κ(αί) κατὰ τοῦτο μόνον ὀνομαστῆς, ὅτι, περιβόητα

⁵ Χρῆστος Ντάμπλιας, «Τό κατὰστιχο 218 τῆς Ὀλυμπιώτισσας, 23.4.1823-23.4.1824», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 26 (Λάρισα 1994) 148.

παθοῦσα, διαβόητον ἔσχε σέ παρήγορον κ(αί) προστάτην. Ἐπρε/πεν, ὁμολογῶ, πρὸ πολλοῦ, πάτερ, ἵνα κ(αί) δι' ἐπιστολῆς προσαγάγω πρὸς τὴν ὑμετέραν Πανιερότητα τὰς ἐνδομύχους τῆς εὐλαβείας μου τιμὰς, ἐκφράζων καὶ διὰ λόγων, ὅτι λαλεῖ ἐν τῇ καρδίᾳ μου τό υἱόν μου σέβας, ἀλλ' αἶ ἀπὸ τόπων εἰς τόπους μετα/βολαί καὶ πιστῶν κομιστῶν σπανιότης κ(αί) αὐτός ὁ τοῦ γήρατος ὄκνος ἀφίηρουν μου τὴν χαρὰν τῆς πρὸς τὴν θεσπεσίαν ψυχὴν σου / γλυκυτάτης προσ-
λαλιᾶς. ἤδη δέ κομιστοῦ τυχὼν συμπατριώτου, φίλου, συγγενοῦς, ὃν μετὰ τριά-
κοντα χρόνους ἐώρακα πάλιν, γράφω δι' / αὐτοῦ πρὸς ὑμᾶς ἀφικνουμένου μου ταύτην τὴν ἐπιστολὴν κ(αί) πρόσεμι πρὸς τὴν ὑμετέραν Πανιερότητα γνωστο-
ποιῶν ἑμαυτόν, / προσφωνῶν, περιπτυσσόμενος, χειροφίλων, πᾶν ὅτι πολλῆς
εὐλαβείας δείγμα ποιῶν πρὸς τὸν πολυσέβαστον Ποιμενάρχη / μου. Καὶ φόρον
δέ προσάγω ἱερὸν κ(αί) πρέποντα τῷ τῶν λόγων προδόντι, δύο τῶν μικρῶν μου
βιβλιδαρίων, ὧν συνέγραφα τοὺς / ἐκκλησιαστικούς λόγους μου κ(αί) τὴν Ἐπί-
κρισιν, μικρόν τό δῶρον, Δέσποτα, καὶ λιτόν, κ(αί) οἷον ἂν πένης ἀνὴρ πρὸς
παμπλουσίον προσαγάγοι, ἀλλὰ πολὺ τό σέβας κ(αί) πλουσία τοῦ προσάγοντος
ἢ προαίρεσις. πρὸς ταῦτ' ἀπιδὼν δέξαι τό προσαγόμενον, ἀρ/χιρεῦ ὅσιε, παρα-
καλῶ, κ(αί) πού τῆς λαμπρᾶς σου βιβλιοθήκης ἀπόθεθαι τὰ τεύχη, τὸν ἔσχατον
αὐτῆς ἀποκληρώσεως τόπον, ὡς / εἰς οὐδὲν ἄλλο χρησιμεύοντα, πλὴν εἰς ὑπό-
μνημα τῆς παρὰ τοῦ προσενεγκόντος εὐλαβείας κ(αί) τιμῆς. Ἐγὼ δέ κ(αί) τοῦ/τό
εὐτυχίαν μου νομίζω κ(αί) θησαυρόν ἀνέκφραστον κρίνω τὰς ἀγίας σου κ(αί)
θεοπειθεῖς εὐχὰς ὧν μὴ μέ ἀπαξιώσης Ἱεράρχα //

Πανιερώτατε, εἰ δέ τί κ(αί) προσδιακηρύξωμεν τὸν ἐπὶ τοῖς προδιαρπαγίσι
χωρίοις δικαιωμάτων συνεργήσεις (περὶ ὧν ὅτε κομιστῆς τῆς ἐπιστολῆς μου
δηλώσει κ(αί) πάντας σχεδὸν μαρτυρήσουσιν οἱ αὐτόθε) κ(αί) πρὸς τὴν τούτων
ἀπόληπιν συμμα/χήσεις τὰ μέγιστα μοί ἔση εὐεργετικός. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν γενέ-
σθω ὅππῃ κ(αί) Θεῷ φίλον. Σὺ δέ Πανσέβαστε Ἱεράρχα ἔρ/ρωσο, κ(αί) τοὺς
ὑ(πὸ) Θεοῦ σοὶ πιστευθέντας ἀγίαζε καταφωτίζων τὴν Ἐκκλησίαν κ(αί) τὴν
πάλαι ποτὲ ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου Ὀλοοσ/σὸνα λευκὴν ὑμνηθεῖσαν, ἥδη δέ μελάμ-
φορον διατελοῦσαν ταῖς τοῦ βίου περιπετείαις κ(αί) συμφοραῖς ἐπιλάμπρυνε
/ κ(αί) παραμύθει τὰ δυνατά, στηρίζων ἐν τῇ πίστει καὶ προβιάζων ἐν τοῖς
παραγγέλμασι τοῦ Κυρίου κ(αί) Σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ.

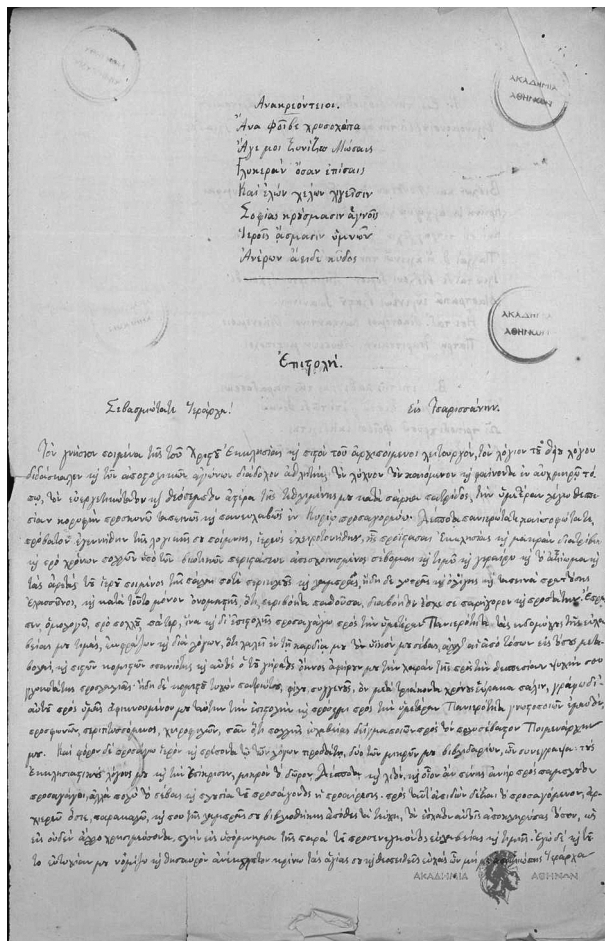
ιε' Ὀκτωβρίου ἀωμ' ἐξ Ἀθηνῶν

τῆς ὑμετέρας Σεβασμοτάτης μοί Πανιερότητος

υἱός ἐν Χ(ριστ)ῷ κ(αί) δοῦλος ταπεινός

Κωνσταντῖνος πρεσβύτερος κ(αί) Οἰκονόμος

Πηγὴ: Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, ΚΕΜΝΕ, ἀρχεῖο Κων. Οἰκονόμου, φάκ. 5.



Εἰκ. 1. Ἡ πρώτη σελίδα τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Κων/νου Οἰκονόμου πρὸς τὸν μητροπολίτη τῆς Ἑλασσῶνος Νεόφυτο (15.10.1840).



ΑΘΑΝΑΣΙΑ ΝΤΑΛΛΑ
ΦΙΛΟΛΟΓΟΣ

ΕΝΑΣ ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΥΡΥΘΜΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΗΣ ΜΟΝΑΣΤΙΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΟΛΥΜΠΙΩΤΙΣΣΑΣ

Ὁ κώδικας¹ 221 τῆς βιβλιοθήκης τῆς Μονῆς Ὀλυμπιώτισσας τῆς Ἐλασσόνας βασικά, εἶναι ἓνα βιβλίο ἐπίσημων «ληποδοσιῶν», ἰσολογισμῶν ὅπως λέμε σήμερα, πού ἔγιναν στό μοναστήρι μέ σκοπτό νά σταλοῦν στό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως γιά νά ἐνημερωθεῖ αὐτό, ὡς προϊσταμένη ἀρχή πού ἦταν (ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία, ὅπως ἀποκαλεῖται σέ κάποια σημεία τῶν ἰσολογισμῶν), γιά τήν οἰκονομική κατάσταση τοῦ μοναστηριοῦ. Ἡ ἐνημέρωση ἐξυπηρετοῦσε τούς παρακάτω στόχους: α) νά ἐλέγξει τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο τή σωστή ἢ μί διαχείριση τῶν ἐσόδων καί ἐξόδων τοῦ μοναστηριοῦ καί β) νά τοῦ ἀποδοθοῦν οἱ ἀναλογοῦσες εἰσφορές.

Οἱ ἐπίσημες αὐτές ληποδοσίες καταγράφουν τά ἔσοδα καί ἔξοδα, διάφορων πηγῶν, σέ ἐτήσια βάση, στήν μία σελίδα, ἐν εἶδει ἀνοιχτοῦ τετραδίου, τά ἔσοδα καί στήν ἄλλη τά ἔξοδα. Ὅλα ὑπολογίζονται σέ γρόσια καί παράδες. Εἶναι γραμμένες ἀπό ἔμμισθους γραμματικούς πού ἔχουν καλλιγράμματη, καθαρή καί στρωτή γραφή καί εἶναι πολύ καλοί, γιά τήν ἐποχή τους, γνώστες τῆς ὀρθογραφίας τῶν λέξεων.

Στόν κώδικα 221 καλύπτονται οἱ ἰσολογισμοί σχεδόν μιᾶς δεκαπενταετίας, ἀπό τόν Νοέμβριο τοῦ 1851 ἕως καί τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1865. Οἱ ληποδοσίες μάλιστα τῶν ἐτῶν 1851 μέ 1857 συντάχθηκαν μέ τήν παρουσία ἀπεσταλμένων τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχοῦ καί κατόπιν ἐλέγχου τῶν ἰδιαίτερων βιβλίων, τῶν καταστίχων, ὅπου ἐγγράφονταν λεπτομερῶς καί μέ τίς τρέχουσες ἡμερομηνίες

¹ Περιγραφή τοῦ κώδικα βλ. Εὐάγγ. Α. Σκουβαράς, *Ὀλυμπιώτισσα. Περιγραφή καί ἱστορία τῆς μονῆς. Ἡ βιβλιοθήκη καί τά χειρόγραφα. Κατάλογος τῶν κωδίκων. Αναγραφαί καί χρονικά σημειώματα*, ΚΕΜΝΕ, Ἀθήνα 1967, 416.

τά ἔσοδα καί τά ἔξοδα. Καί τῶν δύο ἐπόμενων χρόνων 1857-1859 θεωρήθηκαν οἱ ἰσολογισμοί ἀπό πατριαρχικούς ἀπεσταλμένους.

Ἐκτός ὅμως ἀπό τόν οἰκονομικό ἔλεγχο, οἱ πατριαρχικοί ἀπεσταλμένοι, οἱ ἑξαρχοί, ὅπως ὀνομάζονταν, εἶχαν καί ἄλλες ἐντολές τίς ὁποῖες ἔπρεπε νά ἐκτελέσουν. Στόν συγκεκριμένο κώδικα, στό πρῶτο μέρος, μέ τίς ὁδηγίες καί τήν ἐπίβλεψη τοῦ πρῶτου ἐξάρχου τῆς δεκαπενταετίας, τοῦ πρώην ἐπισκόπου Τρίκκης Ἰωσήφ, γίνεται καταγραφή αὐτῶν τῶν ἐντολῶν καί τῆς ὑλοποιήσής τους, πράγμα τό ὁποῖο μᾶς βοηθάει νά ἀποκτήσουμε πολύ καλή εἰκόνα γιά τήν λειτουργία τῶν μοναστηριῶν καί τῶν ἐκκλησιῶν, τήν ἐποχή πού ἐξετάζουμε. Οἱ ἐντολές πού εἶχε ὁ πρῶν Τρίκκης Ἰωσήφ² ἦταν σέ γενικές γραμμές οἱ ἑξῆς:

α) Νά φροντίσει γιά τήν ἐκλογή νέου ἡγουμένου καί νά ὀρίσει ἄλλα δύο ἄτομα ὡς συνεργάτες του (συμπράκτορες, ὅπως τούς ὀνομάζει), γιά νά ἐνεργοῦν ἀπό κοινοῦ στήν σωστή διαχείριση τῶν οἰκονομικῶν τῆς μονῆς.

β) Νά καταγράψει τήν κινητή καί ἀκίνητη περιουσία.

γ) Νά ἐλέγξει τά βιβλία στά ὁποῖα καταγράφονταν ἀναλυτικά οἱ οἰκονομικές δοσοληψίες καί στή συνέχεια νά τίς καταγράψει σέ δύο καταστάσεις. Ἡ μία ἀπό τίς καταστάσεις αὐτές νά μείνει στό μοναστήρι καί ἡ ἄλλη νά σταλεῖ στό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο.

δ) Ἐπίσης ἔπρεπε νά συντάξει ἕναν κανονισμό μέ τά καθήκοντα τῶν μοναχῶν καί τοῦ ἡγουμένου τους, μέ σκοπό τήν εὐρυθμὴ λειτουργία τοῦ μοναστηριοῦ.

Ὅλες οἱ παραπάνω ἐντολές ὑλοποιήθηκαν καί καταγράφηκαν καί ἔτσι ἀποτελοῦν πολὺτιμες πληροφορίες γιά τήν ὑπόσταση τῆς Ὀλυμπιώτισσας ὡς θρησκευτικοῦ καί οἰκονομικοκοινωνικοῦ παράγοντα τῆς περιοχῆς, ἀλλά καί πληροφορίες πού ρίχνουν φῶς στίς σχέσεις της μέ τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο.

Η ΣΥΝΤΑΞΗ ΤΟΥ ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΥ

Ὁ κανονισμός καταγράφεται μέ τόν τίτλο «Ἐκθεσις κανονισμοῦ ἑναρθρος». Οἱ κανόνες (τά ἄρθρα) εἶναι 8 καί ἀριθμοῦνται μέ τά πρῶτα ὀχτῶ κεφαλαῖα γράμματα τῆς ἑλληνικῆς ἀλφαβήτου, ἀπό τό Α ἕως τό Η.

Θά ἀποδώσουμε περιληπτικά τά κύρια σημεῖα τοῦ κανονισμοῦ καί στήν συνέχεια θά τόν ἐκθέσουμε στό πρωτότυπο, μεταγραμμένο.

Τό ἄρθρο Α ἀναφέρεται στό χρέος τοῦ ἡγουμένου νά ἀγαπᾷ μέ εὐλικρίνεια

² Ὁ Ἰωσήφ ἐκλέχθηκε ἐπίσκοπος Τρίκκης στίς 23.5.1842 καί καθαιρέθηκε πρὶν ἀπό τίς 6.5.1849. Βλ. Δημήτριος Γ. Καλούσιος, *Ὁ Κώδικας τῆς Μητροπόλεως Λαρίσης*, Λάρισα 2009, 249.

καί πατρική φιλοστοργία, ὡς πνευματικά τέκνα, τοὺς πατέρες (μοναχοὺς) ἀλλὰ καί οἱ μοναχοὶ νά σέβονται καί νά ὑπακούουν στόν ἡγούμενο, πού εἶναι ὁ πνευματικός τους πατέρας.

Στό Β ὑπενθυμίζεται τό καθήκον τους νά πηγαίνουν μέ εὐχαρίστηση στίς ἀκολουθίες τῆς ἐκκλησίας πρωί-βράδυ.

Στό Γ ὅτι πρέπει νά τρῶνε ὅλοι μαζί σε «κοινή τράπεζα» καί ὄχι καθένας χωριστά, πού εἶναι ἀντίθετο μέ τόν «καλογερικό χαρακτήρα».

Στό Δ γίνεται ἀναφορά στήν ἀνάγκη νά ἐκτελοῦν μέ προθυμία τήν ἐργασία πού τοὺς ἀναθέτει ὁ ἡγούμενος καί νά μὴν μπλέκονται σέ ἐργασίες ἄλλου μοναχοῦ μέ σκοπό νά τόν ἐκθέσουν.

Στό Ε γίνονται νουθεσίες γιά ἀγάπη καί ὁμόνοια μεταξύ τῶν πατέρων. Παρατίθενται, μάλιστα, καί ἐπιχειρήματα γιά νά ἐπιτευχθεῖ ὁ στόχος. Ἀναφέρεται δέ καί μία λαϊκή παροιμία τῆς ἐποχῆς «κάλλια λάχανα κι εἰρήνια, πάρεξ ζάχαρι καί γκρίνια» καί μία ἀρχαία ρήση «Πόρρω διός τέ καί κεραυνοῦ», γιά νά δείξει πῶς πρέπει νά κρατιοῦνται μακριά ἀπό γκρίνιες καί ἐχθρότητες, (δράβαλα καί γκριζιάλες) πού –ὅπως λέει– εἶναι ἔργο τῶν «ἐπάρατων διαβόλων». Γενικά το ἄρθρο αὐτό ἔχει πιό λαϊκή γλῶσσα.

Στό ἄρθρο ΣΤ γίνεται σύσταση κατὰ τίς ὥρες τῶν γευμάτων στήν κοινή τράπεζα νά γίνεται ἀνάγνωση, καί μάλιστα ἀπό ἀναγνώστη ὁ ὁποῖος νά διαβάσει καλά καί καθαρά, κειμένων σχετικῶν μέ τόν Ἅγιο πού γιορτάζει, γιά νά τρέφουν καί τήν ψυχή.

Στό Ζ δίνονται συμβουλές πού θά τοὺς ἐπιτρέψουν νά ἐμπλουτίσουν τήν τροφή τῆς ψυχῆς καί τοῦ πνεύματός τους μέσα ἀπό τά βιβλία τῆς πλούσιας βιβλιοθήκης τοῦ μοναστηριοῦ. Τοὺς συμβουλεῖ νά παίρνουν ἓνα βιβλίο στό κελί τους, νά τό διαβάζουν καί ὅταν πίνουν τόν καφέ τους στό συνοδικό, ὅλοι μαζί, ὁ καθένας νά διηγεῖται αὐτά πού διάβασε. Ἔτσι καί οἱ ἴδιοι θά ἀποκτήσουν περισσότερες γνώσεις καί θά ὠφεληθοῦν, ἀλλὰ καί ὅσοι τοὺς ἀκοῦν, ὄχι μόνο οἱ πατέρες ἀλλὰ καί οἱ ἐπισκέπτες. Προσπαθεῖ νά τοὺς κεντρίσει τό φιλότιμο ὥστε νά ἀμιλλῶνται νά διαβάζουν καί νά μεταδίδουν γνώσεις, οἱ ὁποῖες καί τοὺς ἴδιους θά μορφώσουν καί τό μοναστήρι θά ἀποκτήσει καλή φήμη.

Η. Τό τελευταῖο ἄρθρο εἶναι γραμμένο σέ πρῶτο πληθυντικό πρόσωπο καί ἀποτελεῖ διαβεβαίωση τῶν ἀδελφῶν τοῦ μοναστηριοῦ ὅτι ἀποδέχονται ὅλες τίς ἐντολές τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχῃ³, ὅπως αὐτές διατυπώθηκαν στόν κανονισμό τόν ὁποῖο συνέταξε ὁ ἑξαρχος κατόπιν ἐντολῆς του.

³ Πρόκειται γιά τόν Ἄνθιμο ΣΤ', πού διετέλεσε Οἰκουμενικός Πατριάρχης σέ τρεῖς χρονικές περιόδους: α) 1845-1848. β) 1853-1855 καί γ) 1871-1873.

ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΤΥΠΟΥ ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΥ

Ἐκθεσις κανονισμοῦ ἑναρθρος.

Α. Ὁ ἡγούμενος εἶναι εἰς χρέος νά ἀγαπᾷ ὅλους τοὺς πατέρας καί ἐν Χριστῷ ἀδελφούς μέ εὐλογοῦν καί πατρικὴν φιλοστοργίαν ὡς τέκνα τοῦ πνευματικά. Ὁμοίως καί οἱ πατέρες πρέπει νά ἀνταγαπῶσι τόν ἡγούμενον καί νά τόν εὐλαβῶνται ὡς πνευματικόν πατέρα καί ποιμένα των, προσφέροντές τῳ τὴν ὑπακοήν καί εὐπειθειαν καθ' ὅλας τὰς διαταγὰς του, ἀφορώσας ἐπιμόνως εἰς τόν καλλωπισμὸν τῶν χρηστῶν ἡθῶν των, καί εἰς τὴν εὐρυθυμίαν τῆς ἐναρέτου διαγωγῆς των.

Β. Οἱ πατέρες νά συντρέχωσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἐσπέρως καί πρωΐας ὡς ἄλλα διηῶσαι ἔλαφοι διὰ νά ἀκούωσι ἐν τάξει τὰς ἱεράς ἀκολουθίας, ἐν αἷς καί ἐκλήθησαν, μέ τὰς ὁποίας νά ἱερεύρουν ὅτι δίδωσιν τὴν εὐχαρίστησιν καί εἰς τόν πανάγαθον θεόν, τόν ἐπουράνιον καί κοινόν ἡμῶν πατέρα καί εὐεργέτην, τόν καθημερινῶς τρέφοντα ἡμᾶς ἐν πάσῃ ἀγαθοσύνῃ καί χρηστότητι.

Γ. Τράπεζα κοινὴ νά ὑπάρχῃ, εἰς τὴν ὁποίαν νά συνάζονται κοινῶς ὅλοι οἱ πατέρες καί ἐν Χριστῷ ἀδελφοί, καί ὅχι καθ' εἷς κατ' ἰδίαν καί κατὰ μόνας ὡς ἀνάρμοστον εἰς τόν καλογερικὸν χαρακτῆρα.

Δ. Εἰς ὁποιονδήποτε ὑποῦργημα⁴ ἤθελε διορισθῇ καθ' εἷς τῶν πατέρων παρὰ τοῦ ἡγουμένου, καί τῶν συμπρακτόρων αὐτοῦ, εἶναι εἰς χρέος νά τό ἐκτελῇ προθύμως εὐχαρίστως ἀγογγύστως, καί εὐγνωμόνως, χωρὶς νά ἐνέχηται ἄλλος τίς εἰς αὐτό, ἐχθροπαθείᾳ φερόμενος, ἀλλ' οὔτε καί ἐκεῖνος εἰς ἄλλου τινός.

Ε. Ὅλοι οἱ πατέρες καί ἐν Χ(ριστ)ῷ ἀδελφοί νά ᾔναι ἐξωσμένοι μέ τό σχοινὶ τῆς ἀγάπης, τῆς ὁμονοίας, τῆς εἰρήνης, καί τῆς φιλαδελφείας κατὰ τό «ἰδοὺ τί καλόν ἢ τί τερπνόν, ἀλλ' ἢ κατοικεῖν ἀδελφούς ἐπὶ τό αὐτό» (ὅπου ἡ ὁμόνοια καί ἡ ἀγάπη ἐκεῖ καί ὁ Χριστός ἡμῶν). Ὅπου δέ τὰ δράβαλα⁵ καί ἡ γκριζιάλας⁶, ἐκεῖ καί οἱ ἐπάρατοι διάβολοι, οἵτινες πόρρω ἀπέστωσαν ἀφ' ἡμῶν. Πόρρω διὸς τε καί κεραυνοῦ. Καί κατὰ τὴν κοινὴν παροιμίαν «Κάλλια λάχανα κ' εἰρήνια πάρεξ ζάχαρι καί γκρίνια», ὁ δὲ αἴτιος καί πρωταίτιος τῶν σκανδά-

⁴ Ὑποῦργημα ἢ διακόνημα· ἡ ἐργασία ποὺ ἀναλαμβάνει ὁ κάθε μοναχός. Στὸν παρόντα κώδικα ἀναφέρονται ὁ ἀναγνώστης, ὁ σκευοφύλαξ, ὁ οἰκονόμος. Μερικά ἄλλα εἶναι: δοχειάριος, κωδωνοκρούστης, κηροπλάστης, ἀρχοντάρης, ἀγιογράφος, ἀρχαιοφύλαξ, περιβολάρης.

⁵ Δράβαλα ἢ νιράβαλα· μπελάδες, μπλεξιμάτα. Ἐδῶ ἔχουμε λαϊκές καί ἀρχαίες ρήσεις καί παροιμίες ἀνακατεμένες.

⁶ Γκριζιάλα (πληθ. γκριζιάλες)· τὰ παράπονα, ἡ διαμαρτυρία, ἡ γκρίνια.

λων, τῶν ταραχῶν καί τῶν φατριῶν νά ἀποδιώκηται κακῶς ἔχοντας ἀπό τήν μάνδραν τοῦ Χριστοῦ ὡς καί τό ψωριάρικον πρόβατον χωρίς νά λυμαίνῃ καί νά βλάπτῃ τήν ἐν Χ(ριστῷ) ἀδελφότητα.

ΣΤ. Οἱ πατέρες ὅταν ἐσθίωσι εἰς τήν τράπεζαν τήν κοινήν νά ἐξακολουθῇ καί ἀνάγνωσις τοῦ τυχόντος ἀγίου ἢ ἄλλου τινός ἀρμοδίου ὡς τροφή τῆς ψυχῆς, καί νά τήν ἀκούωσιν οἱ πάντες προσεκτικῶς, τῆς ὁποίας ὁ ἀναγνώστης⁷ νά ἦναι εὐφραδής καί ἐλευθερόστομος, ὥστε νά κάμῃ τούς ἀκροατάς μέ τήν καλὴν καί καθαράν ἀνάγνωσίν του νά τόν ἀκούωσιν χωρίς νά θέλωσιν.

Ζ. Βιβλιοθήκην εἰς τήν μονήν σας ἔχετε, προικισμένην μέ πολλά καί διάφορα βιβλία. Λοιπόν διατί νά μὴ μελετᾶτε ὅταν ἔχετε καιρόν; Καί διατί νά τόν χάνετε ἓνα τοιοῦτον πολύτιμον καιρόν τοῦ κάκου χωρίς νά ὠφελησθε ποσῶς ἀπὸ αὐτόν; Εἰς τό ἐξῆς ὅμως καθ' εἷς νά παίρνῃ εἰς τήν κέλλαν του καί νά μελετᾶ, καί ὅταν συνάξησθε εἰς τό συνοδικόν νά πίνετε τόν καφέν σας καθ' εἷς τό τί ἐμελέτησε ἀφ' ἐστέρας νά τό διηγῆται ἐπὶ τήν αὖριον ἐνώπιον τῆς ἐν Χριστῷ ὑμῶν ἀδελφότητος, καί νά τό ἀκροάζωνται προσεκτικῶς οἱ πάντες καί τόσον θά ἐντυπώνηται εἰς τοῦ καθ' ενός τόν νοῦν εὐχαρίστως ὥστε θά συνερίζονται νά λέγωσι ὅτι τήν ἐρχομένην θά ἀκούσωσι καλυτέραν διήγησιν ἀπὸ τήν ἐχθεσινήν. Καί ἐθέλῃ σᾶς γίνῃ μία ἑξις, ἐν ἄλλο σχολεῖο, εἰς τό ὅποιον θέλετε ἀκοῦν διηγήσεις ἀξιολόγους, γνώμας σοφῶν, διδασκαλίας, νουθεσίας, παραδείγματα, παροικίας, στρατηγήματα καί λοιπά τούτων ἐπακόλουθα, δυνάμει τῶν ὁποίων κοντά ὁποῦ θέλετε στολίζῃ τόν ἑαυτόν σας, θά φαίνεσθε καί πρὸς πάντας ἓνας τύπος καί ὑπογραμμός. Εἰς τό συνοδικόν ὅπου θά διηγῆσθε τό τῆς μελέτης σας ἡμπορεῖ νά εὐρεθῶσι καί ξένοι ἄνθρωποι οἱ ὅποιοι θέλουσιν ἀκούσῃ πράγματα, ὅποια ποτέ δέν ἤκουσαν. Μέ τό ἀποτέλεσμα λοιπόν αὐτό τῆς μελέτης καί τῆς διηγήσεώς σας εἰς τό συνοδικόν ὁποῖαν εὐκλειαν ἄραγε δέν θέλετε προξενήσῃ καί εἰς τόν ἑαυτόν σας καί εἰς τήν Μονήν σας; Εἵπατέ μοι καί νά σᾶς εἰπῶ ὅτι πολλά ὀγλήγορα θά αἰσθανθεῖτε τήν μεγίστην ὠφέλειαν προερχομένην ἐπιμόνως ἀπὸ τήν ἀκατάπαυστον μελέτην σας, ὥστε θά εὐαρεστηθῆτε μόνοι σας νά τήν ἐξακολουθήσητε ἀόκνως, ἀφοῦ θά γλυκαθῆτε ἀπὸ τὰ νάματα τῆς προσεκτικῆς μελέτης σας.

Η. Τὰς ἀνωτέρω διαταγὰς τοῦ παναγιωτάτου πατρὸς ἡμῶν καί πατριάρχου τὰς ἐδεξάμεθα ὡς φωνὰς Κυρίου τὰς ὁποίας καί θέλει τὰς φυλάξωμεν ἀπαρέγκλιτα, χωρίς νά προβῶμεν τῶν ὁρίων των.

⁷ Ἀναγνώστης: ὁ μοναχὸς ποῦ διάβαζε τὰ ἀναγνώσματα στὸν ναὸ καί στὴν κοινὴ τράπεζα.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Γ. ΚΑΛΟΥΣΙΟΣ
ΘΕΟΛΟΓΟΣ - ΦΙΛΟΛΟΓΟΣ

ΤΡΙΚΑΛΙΝΑ ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΜΥΡΩΝ¹

I. ΜΟΝΕΣ

Στόν νομό Τρικάλων λειτουργεί σήμερα στά Μετέωρα ή μονή τοῦ Ἀγίου Νικολάου Ἀναπαυσᾶ καί στήν Καστανιά Καλαμπάκας ή ὁμώνυμη τῶν Σιαμιάδων.

Στό ὄνομα τοῦ ἁγίου τιμώνται ἄλλα τρία μοναστήρια, σήμερα διαλυμένα: Μπάντοβα Μετεώρων, Αὔρας καί Δολιανῶν (Τιμίου Σταυροῦ). Ἀπό τήν βυζαντινή μονή τοῦ Ἀγίου Νικολάου Τρικάλων οἱ ἀνασκαφές ἔφεραν στό φῶς ἐρείπια.

1. Μονή Ἀγίου Νικολάου Ἀναπαυσᾶ Μετεώρων²

Τό ὁμώνυμο καθολικό ἀνηγέρθη ἐκ βάθρων μέ κτίτορες τόν μπτροπολίτη Λαρίσης Διονύσιο († 20.3.1510) καί τόν ἱερομόναχο Νικάνορα, ἔξαρχο τῶν Σταγῶν († 1521/1522). Λίγα χρόνια ἀργότερα τελείωσε ή τοιχογραφία ἀπό τόν Θεοφάνη Στρελίτζα.

Ὁ ἅγιος Νικόλαος εἰκονίζεται δύο φορές, ὁλόσωμος καί στήν κοίμησή του.

Τό 1971 ἀνακαινίστηκε τό παρεκκλήσι τοῦ Προδρόμου, δίπλα στήν παλιά τράπεζα.

Στούς τοίχους τοῦ ἀρχαίου παρεκκλησίου τοῦ Ἀγίου Ἀντωνίου διακρίνονται

¹ Ὃταν συνεγράφη ή παροῦσα ἐργασία πολύτιμη ἦταν ή βοήθεια τῶν τότε μπτροπολιτῶν Τρίκης καί Σταγῶν κ. Ἀλεξίου (πρώην πλέον) καί τοῦ μακαριστοῦ πλέον Σταγῶν καί Μετεώρων κυροῦ Σεραφεῖμ, ὅπως καί τοῦ ἡγουμένου τῆς ἱερᾶς μονῆς Βαρλαάμ π. Ἰσιδώρου, τοῦ προηγουμένου τῆς ἱερᾶς μονῆς Ἀναπαυσᾶ π. Πολυκάρπου καί τῆς μακαριστῆς πλέον ἡγουμένης Ἀγάθης τοῦ Ἀγίου Στεφάνου Μετεώρων. Τέλος, ἀναφέρομαι μέ εὐγνωμοσύνη πρὸς ὅλους τοὺς ἐφημερίους καί ἄλλα ἐκκλησιαστικά πρόσωπα, πού μέ βοήθησαν καθ' οἷονδιόποτε τρόπο στήν ἐν λόγῳ ἐρευνα.

² α) Σοφριανός 1990, σσ. 58-69. β) Καλούσιος 1995, σσ. 87-88, 99-105.

λίγα υπόλειμματα από παλιές τοιχογραφίες, πιθανόν του 14^{ου} αιώνα.

Τό 1909 ο άειμνηστος έρευνητής των Μετεώρων Νίκος Βέης βρήκε στή μονή του Άναπαυσᾶ 43 κώδικες, από τούς όποιους δυστυχώς, διασώζονται σήμερα μόνον 35, ἥτοι χάθηκαν 8 χειρόγραφα.

2. Μονή Ἀγίου Νικολάου Μπάντοβα ἢ Κοφινᾶ Μετεώρων³

Ἡ μονή εἶναι κτισμένη σέ κοιλότητα βράχου μέ θέα, πρὸς βορρᾶν, τό Καστράκι καί τίς παρακείμενες μονές τοῦ Ἀγίου Γρηγορίου καί τοῦ Ἀγίου Ἀντωνίου, πολιορκημένη ἀπό ἐπιβλητικούς βράχους, κατάλληλους γιά ἀναρρίχηση. Μέ ἐσωτερικές σκάλες ἀνεβαίνουμε μέχρι τόν τελευταῖο ὄροφο, ὅπου καί τό καθολικό, ἀφιερωμένο στόν ἅγιο Νικόλαο Μύρων, ὁ μοναδικός ναός.

Ἡ πρώτη γνωστή ἀναφορά τῆς μονῆς γίνεται σέ γράμμα ἀδήλου ἐπισκόπου τῶν Σταγῶν, καθὼς καί τῶν γύρω ἀπό αὐτόν ἐκκλησιαστικῶν καί πολιτικῶν, γιά κάποιο κελί τῆς σκήτης τῶν Σταγῶν. Ἡ ἐν λόγω ἐπιστολή εἶναι μὲν ἀχρονολόγητη, ἀλλά πιθανότατα ἀνῆκει στό ἔτος 1387/1388.

Τά ἔτη 1997-1999 ὑπέστη ριζική ἀνακαίνιση. Σήμερα εἶναι ἀκατοίκητη καί ἀποτελεῖ μετόχι τῆς Ἀγίας Τριάδας τῶν Μετεώρων.

3. Μονή Ἀγίου Νικολάου Κόπραινας (Αὔρας) Καλαμπάκας⁴

Σήμερα ἡ μονή εἶναι διαλυμένη, σώζεται μόνον τό καθολικό της, ἀφιερωμένο στόν Ἅγιο Νικόλαο Μύρων, τώρα κομνηνιακός ναός τῆς Αὔρας. Οἱ σωζόμενες τοιχογραφίες ἱστορήθηκαν τόν Μάιο τοῦ 1869 ἀπό τούς Σαμαριναίους ἀγιογράφους Μιχαὴλ καί Γ. Ζήση. Στὴν κόγχη ἡ ἔνθρονη Πλατυτέρα, πού περιβάλλεται ἀπό ἀγγέλους, τό σπήλαιο τῆς Γέννησης κ.λπ. Τό ταβάνι παλιό, χρωματισμένο καί μέ ξυλόγλυπτα κεντίδια, σώζεται μέρος ἀπὸ τό παλιό ξυλόγλυπτο τέμπλο μέ χαμηλό ἀνάγλυφο.

Ἡ μονή ἀναφέρεται ὡς μετόχι τῆς μονῆς Βαρλαάμι τῶν Μετεώρων σέ ἀγοραπωλησία τοῦ 1529/1530.

4. Μονή Ἀγίου Νικολάου Σιαμάδων Καλαμπάκας⁵

Ἀνῆκει στὴν Καστανιά, χτισμένη σέ ὥραια λιβάδια καί ὁμαλά βουνά μέ ποι-

³ Καλούσιος 1195α, σσ. 207-208.

⁴ Καλούσιος 1994, 148, σσ. 160-162.

⁵ Καλούσιος 1990.

κίλη βλάστηση. Από τό 1932 τό μοναστήρι εἶναι διαλυμένο⁶, σήμερα ὄρθιο μόνον τό καθολικό, τό 1935 σωζόταν καί τό ἐκκλησάκι τῶν Ἀγίων Κωνσταντίνου καί Ἑλένης.

Ὁ ναός εἶναι τρικλίτη σταυρεπίστεγη βασιλική μέ τρούλο, ἔτους 1807, Μαΐου 1, ἡγουμενεύοντος Γερμανοῦ, ἱερομονάχου. Εἶναι ὁλόκληρος τοιχογραφημένος ἀπό τόν Ἰούνιο τοῦ 1821, διά χειρός Γεωργίου καί Γεωργίου, ἀπό τοὺς Χιονάδες τῆς Κόνιτσας. Στὴν Πρόθεση ἀναγράφεται μεγάλη σχετική εὐχή 36 στίχων. Τό τέμπλο εἶναι ἐξαίρετο ξυλόγλυπτο μέ πλούσια παραδοσιακή διακόσμηση, διά χειρός τοῦ μαστορο-Δημήτρη, ἀπό τό Μέτσοβο (1815).

Σήμερα ὑπεύθυνος ὁ ἱερομόναχος Μακάριος Ἰακωβάκης, ὁ ὁποῖος ἀνήγειρε νέα μεγαλοπρεπῆ πτέρυγα (κελιά, ἀρχονταρίκι, βοηθητικοί χώροι κ.λπ.).

5. Μονὴ Ἀγίου Νικολάου (ἢ Τιμίου Σταυροῦ) Δολιανῶν Καλαμπάκας⁷

Βρίσκεται στό ὄρεινὸ καί πανέμορφο σύμπλεγμα τοῦ Ἀσπροποτάμιου, μέσα σέ πυκνότατο ἐλάτινο δάσος μέ παφλάζοντα νερά. Τό πρῶτο καθολικό, ἀφιερωμένο στὸν Ἅγιο Νικόλαο Μύρων, ἴσως κτίστηκε στίς ἀρχές τοῦ 18^{ου} αἰ. Στὴν θέση του σήμερα ὁμώνυμος ναῖσκος τοῦ 1966. Ὁ δεῦτερος ναός τῆς Ἀγίας Ζώνης ἴσως ἀνήκει στό μισό τοῦ 18^{ου} αἰ., τώρα σωρὸς ἀπὸ πέτρες, καταστράφηκε, ὅπως καί ὁ Ἅγιος Νικόλαος, τό 1943, ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς. Τέλος, τό 1792, κτίστηκε ὁ τρίτος ναός, ἀφιερωμένος στὸν Τίμιο Σταυρό, μεγάλοπρεπος καί μέ 13(!) τρούλους, διασώθηκε τό 1943, σήμερα εἶναι πολὺ καλὰ συντηρημένος.

Δύο κώδικες τῆς ἐν λόγω μονῆς συγκαταλέγονται σήμερα ἀνάμεσα στά χειρόγραφα τῆς μονῆς τοῦ Ἀγίου Στεφάνου Μετεώρων μέ ἀριθμ. 109 (Πρόθεση) καί 113 (Παρησία).

Ἡ μονὴ Δολιανῶν διαλύθηκε τό 1924, ἔκτοτε ἀποτελεῖ μετόχι τοῦ Ἀγίου Στεφάνου Μετεώρων.⁸

6. Μονὴ Ἀγίου Νικολάου Τρικάλων⁹

Ἀναφέρεται στό χρυσόβουλο τοῦ Ἀνδρόνικου Γ' Παλαιολόγου ὑπὲρ τῆς μονῆς τοῦ Ἀγίου Γεωργίου τῶν Ζαβλαντίων (Παλαιοπύργου) Τρικάλων, ἔτους 1336, μετόχι τῆς, τὴν ὁποία καί κληρονόμησε. Κατὰ τὰ ἔτη 1985-1987 στὸν

⁶ ΠΔ τῆς 21.3.1932 (ΦΕΚ 95Α/ 29.3.1932, σελ. 647).

⁷ Καλούσιος 2000.

⁸ ΦΕΚ 134Α/ 14.6.1924, ΠΔ 9.6.1924.

⁹ Καλούσιος 1996α, σσ. 168-170.

χώρο του Ἀσκληπείου Τρικάλων, μόλις 20 μ. ἀνατολικά ἀπὸ τὸν σημερινό ναό τοῦ Ἀγίου Νικολάου, «ἀπεκαλύφθησαν τὰ θεμέλια τρικόγχου ναοῦ καὶ τῶν τεσσάρων πεσσῶν, οἱ ὅποιοι ἐστήριζον μᾶλλον τροῦλλον». Πρόκειται γιὰ «σημαντικό κτίσμα γιὰ τὴν ἱστορία τῆς πόλης στὰ μεσοβυζαντινά χρόνια (10^{ος} αι.), πού εἶναι δυνατό νά ταυτιστεῖ μέ τό μονύδριο τοῦ Ἀγίου Νικολάου», αὐτό δέ ἀποτελεῖ ἐξέλιξη τοῦ σημερινοῦ ὁμώνυμου μητροπολιτικοῦ ναοῦ.

II. ΝΑΟΙ

Στόν νομό Τρικάλων εἶναι ἀφιερωμένοι στόν ἅγιο Νικόλαο πολλοί ναοί, ἐνοριακοί καί ἐξωκκλησία, μερικοί μάλιστα οἰκισμοί κατέχουν δύο ναούς τοῦ ἁγίου:

Ἁγία Παρασκευή (Καλαμπάκας) (δύο)	Κορυδαλλός
Ἅγιος Βησσαρίων	Κρήνη
Ἅγιος Νικόλαος (Καλαμπάκας)	Κρηνίτσα
Ἅγιος Νικόλαος (Τρικάλων) (δύο)	Λεπτοκαρυά
Ἀγιοφύλλο	Λογγάς
Ἀμάραντος	Μαλακάσι
Ἀπόστολοι	Ματονέρι
Ἀρδάνι (δύο)	Μαυρέλι
Βασιλική (δύο)	Μεγάλα Καλύβια
Γάβρος (δύο)	Μεγαλοχώρι
Γλίστρα	Μεγάρχη
Γόμφοι	Μηλιά
Γριζάνο	Μυρόφυλλο
Δέση	Νεοχώρι
Θεόπετρα	Νεραϊδοχώρι
Κακοπλεύρι	Παλιοκαρυά
Καλλιρρόη	Παχτούρι
Καλόγηροι	Πεύκη
Καλογριανή	Πλάτανος
Καλοχώρι	Πολυθέα
Καστράκι	Πολυνέρι
Κατάφυτο	Πύλη

Πύργα
Σερβωτά
Σπαθαδες
Στουρναραίικα
Τρίκαλα

Τριφύλλια
Φαρκαδόνα
Φήκη
Φλαμπουρέσι
Χρυσανγή

Αναφέρουμε ένδεικτικά όρισμένους ναούς του Ἀγίου Νικολάου:

1. Ναός Ἀγίου Νικολάου Δουσίκου.

Ὁ ἀρχικός ναός κτίστηκε ἀπό τόν ἅγιο Βησσαρίωνα (1490-1540), μητροπολίτη τῆς Λάρισας (1527-1540), ὁ ὁποῖος καί θάφτηκε μέσα σ' αὐτόν. Ἀργότερα, τό 1798, ὁ ναός ἀνεγέρθηκε «ἐκ βάθρων» ἀπό τόν ἡγούμενο τῆς μονῆς Δουσίκου Ἱερόθεο. Τέλος, τό 1961 ξανακτίστηκε ἀπό τήν ἐν λόγω μονή μέ κενοτάφιο τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνα στό κέντρο.

2. Ναός Ἀγίου Νικολάου Μεγαλοχωρίου

Ἰστορήθηκε τό 1568 μ.Χ. Δυστυχῶς, οἱ τοιχογραφίες τοῦ ἀνώνυμου ἀγιογράφου δέν βρίσκονται σέ καλή κατάσταση.

3. Ναός Ἀγίου Νικολάου Φαρκαδόνας

Μικρό κτίσμα, μονόκλιτο μέ σαμαρωτή στέγη καί νάρθηκα, ἀνεγέρθηκε καί ζωγραφίστηκε στίς 2.3.1612 ἐπί Μητροφάνους Γαρδικίου.

4. Ναός Ἀγίου Νικολάου Γάβρου στήν σπηλιά

Μονόκλιτος ναῖσκος, χωμένος σέ σπηλιά. Τό ἅγιο βῆμα ἔχει τοιχογραφίες τοῦ 1796, διά χειρός ΜΑΝΩΗΛ ἀπό τή Σαμαρίνα, ἐνῶ ὁ κυρίως ναός τοιχογραφήθηκε στίς 12.5.1893 ἀπό τόν Ἀδάμ Δ. Κράια, ἐπίσης Σαμαριναῖο.

5. Ναός Ἀγίου Νικολάου Βασιλικῆς Καλαμπάκας¹⁰

Πέτρινη τρίκλιτη σταυρεπίστεγη βασιλική μέ τροῦλο, «... ΔΙΑ ΚΙΝΔΡΟΜΗC ΒΑCΙΛΙΚΗC ΑΥΘΕΝΤΙΚΗC ΒΟΪΒΟΝΤΑC ΚΑΙ ΤΩΝ ΑΔΕΛΦΩΝ ΑΥΤΗC ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΧΗΜΟΥ ΙΩ(ΑΝΝΟΥ)... ΕΝ ΕΤΕΙ ΑΩΙΗ 1818 ΜΑΪΟΥ ΙΒ 12», μέ ἀνοιχτό ἐξωνάρθηκα (χαγιάτι) δυτικά καί νότια. Οἱ τοιχογραφίες ἀνήκουν στόν Σαμαριναῖο Χρῆστο Παπαϊωάννου, 1839, Μαρτίου

¹⁰ Καλούσιος 1989.

22. Ὁ νάρθηκας ἱστορήθηκε ἀργότερα, 12.1.1845. Ὁ ναός κατέχει ἐξαίρετα ξυλόγλυπτα (τέμπλο, ἄμβωνας, δεσποτικός θρόνος) μέ πλούσια παραδοσιακή διακόσμηση καί χρύσωση τῆς 1.5.1847. Στὴν ἀνατολική ἐξωτερική πλευρά ἀνάγλυφον ἢ κυρα-Βασιλική.

6. Ναός Ἁγίου Νικολάου Φήκης

Γνωστότατος ναός, θεωρούμενος θαυματουργός, ὁλόκληρος τοιχογραφημένος ἀπὸ τὸν 19^ο αἰῶνα. Νότια τοῦ ἱεροῦ ὑπάρχει ξεχωριστό προσκύνημα τοῦ ἁγίου Νικολάου μέ παραστάσεις ἀπὸ τῆ ζωῆ του. Ὁ ναός κατέχει κελιά (δωματιάκια) γιὰ τὴ θεραπεία ψυχασπαθῶν.

III. ΛΕΙΨΑΝΑ

1) Καταγράφονται γιὰ τὴν ἱερὰ μονὴ Βαρλαάμ Μετεώρων, ἀνάμεσα στὰ ἱερὰ λείψανα, καί «14. Τεμάχια τῶν Ἁγίων Ἰωάννου τοῦ Καλυβίτου καὶ Νικολάου τοῦ ἐν Μύροις τοῦ θαυματουργοῦ».¹¹

2) Τό 2004 ὁ μητροπολιτικός ναός τοῦ Ἁγίου Νικολάου Τρικάλων ἀπέκτησε τεμάχιο ἱεροῦ λειψάνου τοῦ ἁγίου, δωρεά τῆς μονῆς Ἁγίου Νικολάου Τσιριλόβου Καστοριᾶς.

IV. ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΑ

1. Γενικά

Ὁ ἅγιος Νικόλαος εἰκονίζεται μόνος του: ὁλόσωμος, σέ προτομή ἢ ἐνθρονος. Ἀκόμη ὁ ἅγιος παριστάνεται σέ σκηνές ἀπὸ τῆ ζωῆ του: χειροτονίες, φυλάκιση, κοίμησὶ τοῦ, θαύματα.

Ἐπίσης ὁ ἅγιος Νικόλαος εἰκονίζεται στὸν τύπο τῆς δέησης ἢ καί μέ ἄλλους ἁγίους.

Ὁ ἅγιος Νικόλαος παριστάνεται ἐκτός ἀπὸ τίς τοιχογραφίες, τίς φορητές εἰκόνες καί τὰ ψηφιδωτά, καί στὴν μεταλλοτεχνία, τὴν ξυλογλυπτική, ἀκόμη καί στὴν χρυσοκεντητική.

Ἡ θέση τῶν παραστάσεων τοῦ ἁγίου Νικολάου εἶναι, ἐκτός ἀπὸ τὴν κεν-

¹¹ Διονύσιος 1976, σελ. 27.

τρικλή κόγχη, τά υπέρθυρα, ό νάρθηκας (άνατολική πλευρά), στόν κυρίως ναό ή νότια πλευρά καί κοντά στό τέμπλο, οί πεσσοί κ.λπ.

2. Ό άγιος Νικόλαος όλόσωμος

Α) Ό άγιος Νικόλαος παριστάνεται όλόσωμος σέ τοιχογραφίες 16^{ου} καί 17^{ου} αιώνα:

α) 1527, Όκτωβρίου 12, χείρ Θεοφάνη Στρελίτζα, καθολικό μονής Άγίου Νικολάου Άναπαυσά Μετεώρων.

β) 1548, χείρ Φράγκου Κατελάνου¹², καθολικό (ναός Άγίων Πάντων) μονής Βαρλαάμι Μετεώρων, κυρίως ναός.

γ) 1557, καθολικό μονής Δουσίκου (ναός μεταμόρφωσης Χριστού), κόγχη ίερού καί άνατολική πλευρά νάρθηκα, χείρ Τζιόρτζη, από τήν Κωνσταντινούπολη.

δ) 1637, χείρ Ιωάννη ίερέα καί τών τέκνων αυτού από τούς Σταγούς, παρεκκλήσι τών Τριών Ίεραρχών τής μονής Βαρλαάμι Μετεώρων.

Β) Έπίσης, 1964-1966, διά χειρός Διονυσίου Καρούσου καί υιού αυτού Ιωάννη, τοιχογραφία κόγχης ναού Άγίου Νικολάου Τρικάλων.

3. Ό άγιος Νικόλαος ένθρονος

Ό άγιος Νικόλαος τοιχογραφείται ένθρονος στούς όμώνυμους ναούς τής Φαρκαδόνας (1612), τής Μεγάλης, τής Φίκης, του Βερεντζή κ.λπ.

Παρίσταται επίσης ό άγιος ένθρονος καί σέ φορητή εικόνα του όμώνυμου ναού του Γριζάνου (10.10.1888).

ΣΚΗΝΕΣ ΑΠΟ ΤΗ ΖΩΗ ΤΟΥ (4-9)

4. Ό άγιος Νικόλαος χειροτονείται διάκονος

Καθολικό μονής Άγίου Νικολάου Σιαμιάδων, νάρθηκας, δυτική πλευρά: Ό άγιος μπροστά στήν άγία τράπεζα ύποκλίνεται μέ σταυρωμένα τά χέρια στόν άρχιερέα, πού τόν χειροτονεί, έναποθέτοντας μέ τά δύο του χέρια τό επιγονάτιο στό κεφάλι του. Δύο διάκονοι κρατούν ό ένας δικέρι, ό άλλος τρικέρι, καί στέκονται δεξιά καί άριστερά, άλλοι κληρικοί, έπάνω από τόν χειροτονούμενο άγιο Νικόλαο πετάει περιστέρι, σύμβολο του Άγίου Πνεύματος. Έπιγραφή: Ο ΑΓΙΟΣ ΧΕΙΡΟΤΟΝΟΥΜΕΝΟΣ ΔΙΑΚΟΝΟΣ.

Όλες οί τοιχογραφίες του έν λόγω καθολικού ιστορήθηκαν τόν Ιούνιο του

¹² Δέν αναφέρεται μέν ό άγιογράφος, αλλά σύμφωνα μέ τεχνοτροπικά κριτήρια ή τοιχογράφηση του κυρίως ναού άποδίδεται στόν Θηβαίο ζωγράφο Φράγκο Κατελάνο.

1821, διά χειρός τῶν Χιοναδιτῶν Γεωργίου καί Γεωργίου.

Παρόμοια τοιχογραφία καί στόν ναό τοῦ Ἁγίου Γεωργίου στό Γλίνο (ὁ ἅγιος νι-/κόλαος χει-/ροτονοῦμενος / διάκονος): Στόν θολίσκο τοῦ διακονικοῦ ὁ ἅγιος σέ προτομή, γύρω του πέντε σκηνές τῆς ζωῆς του, μέσα 19^{ου} αἰῶνα, σαμαρινιώτικη τέχνη.

5. Ὁ ἅγιος Νικόλαος χειροτονεῖται πρεσβύτερος

Ἰδια παράσταση μέ τήν προηγούμενη. Ἐπιγράφεται: *Ο ΑΓΙΟΣ ΧΕΙΡΟΤΟΝΟΥΜΕΝΟΣ ΙΕΡΕΥΣ*. Καθολικό μονῆς Σιαμιάδων, νόρθηκας, δυτική πλευρά.

6. Ὁ ἅγιος Νικόλαος χειροτονεῖται ἐπίσκοπος

Καθολικό μονῆς Σιαμιάδων, νόρθηκας, βόρεια πλευρά. Ἰδια εἰκονογραφία μέ τίς δύο προηγούμενες, διακρίνεται διάκονος μέ τρικέρι. Ἐπιγράφεται: *Ο ΑΓΙΟΣ ΧΕΙΡΟΤΟΝΟΥ/ΜΕΝΟΣ ΑΡΧΙΕΡΕΥΣ*.

7. Ὁ ἅγιος Νικόλαος στήν φυλακή

Καθολικό μονῆς Ἁγίου Νικολάου Σιαμιάδων, ἀνατολική πλευρά νόρθηκα: Ὁ ἅγιος Νικόλαος, μέ τήν ἀρχιερατική στολή, κάθεται πίσω ἀπό τά κάγκελα τῆς φυλακῆς, στό ἀριστερό χέρι κρατάει εὐαγγέλιο, μέ τό ἄλλο εὐλογεῖ. Ψηλά στό κεφάλι του ὁ Χριστός τοῦ προσφέρει εὐαγγέλιο, ἡ Παναγία ὠμοφόριο. Ἐπιγράφεται: *Ο ΑΓΙΟΣ ΕΝ ΤΗ ΦΥΛΑΚΗ ΛΑΜΒΑΝΩΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ ΥΠΟ ΤΟΥ Χ(ΡΙΣΤΟ)Υ / καί ὠμόφορον ὑπό τῆς παναγίας*.

8. Ὁ ἅγιος Νικόλαος λαμβάνει ὠμοφόριο καί εὐαγγέλιο

Ὁ ἅγιος Νικόλαος παρίσταται μετωπικός, ὁλόσωμος ἢ σέ προτομή, δεξιά καί ἀριστερά ἀπό τό κεφάλι του οἱ καθιερωμένες προτομές τοῦ Χριστοῦ καί τῆς Παναγίας, πού τοῦ προσφέρουν εὐαγγέλιο καί ὠμοφόριο ἀντίστοιχα, ὡς «βραβεῖα» γιά τούς γνωστούς ἀγῶνες του ὑπέρ τῆς ὀρθόδοξης πίστεως: ράπισμα στόν Ἄρειο, φυλάκισή του κ.λπ.

Ὁ Γ. Ἀντουράκης παρατηρεῖ σχετικά: «*Ἡ τόσο τιμητική θέση τοῦ Ἁγ. Νικολάου –μεταξύ τοῦ Χριστοῦ καί τῆς Παναγίας πού ἐπέχουν θέση Δείσεως ἢ τριπροσώπου- καθιερώνεται κυρίως μετά τόν 12^ο αἰῶνα, ὅποτε καί ἐπικρατεῖ τόσο στίς φορητές εἰκόνες ὅσο καί στή μνημειακή ζωγραφική τῆς Ἀνατολῆς καί τῆς Δύσεως*».¹³

¹³ Ἀντουράκης 1988, σελ 20.

- Α) Τέτοιες απεικονίσεις έχουμε μέ τόν ἅγιο Νικόλαο σέ προτομή:
- α) Εἰκόνα ιδ'-ιε' αἰῶνα, καθολικό Μεγάλου Μετεώρου στά Μετέωρα.
 - β) Εἰκόνα τῆς 20.8.1721, διά χειρός Ναούμ, τέμπλο ναοῦ Ἀγίου Νικολάου στό Νεραῖδοχώρι.
 - γ) Εἰκόνα μάλλον 18^{ου} αἰῶνα, τέμπλο ναοῦ Ἀγίου Νικολάου Νεοχωρίου.
 - δ) Τοιχογραφίες στόν ναό τοῦ Ἀγίου Νικολάου Νεραῖδοχωρίου, βόρεια πλευρά, μέσα 18^{ου} αἰῶνα, καθώς καί στόν Ἅγιο Γεώργιο τοῦ Γλίνου, θολίσκος τοῦ διακονικοῦ (ὁ ἅγιος νικόλαος ἐν τῇ φυλακῇ / λαμβάνων εὐαγγέλιον παρὰ τοῦ χρι/στοῦ καί ὡμοφόριον / παρὰ τῆς / παναΓίας).
- Β) Ὁ ἅγιος Νικόλαος ὁλόσωμος:
- α) Εἰκόνα στό τέμπλο τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Δουσίκου.
 - β) Ναός Ἀγίου Στεφάνου Τρικάλων, φορητή εἰκόνα (*Ιω. Μεταξά ἐκ χόρας Σταγοῦς, ἔτι ἀχξε*), μέ 12 σκηνές ἀπό τήν ζωή του.

9. Ἡ κοίμηση τοῦ ἁγίου Νικολάου

Μονή Ἀγίου Νικολάου Ἀναπαυσᾶ Μετεώρων, νάρθηκας καθολικοῦ, δυτική πλευρά, ἄνω νοτιοδυτικό ἄκρο, 12.10.1527, διά χειρός Θεοφάνη Στρελίτζα: Ἐκκλησία καί ὁ ἅγιος νεκρός στό κρεβάτι μέ τήν ἀρχιερατική στολή, κρατώντας στό στήθος μέ τό δεξιό χέρι τό εὐαγγέλιο, ἐπάνω στό ἀριστερό του. Ἀρχιερεῖς, κοντά στό σκῆνωμα, θυμιατίζουν, κρατοῦν ἐνεπίγραφο εἰλητάριο ἢ ἐξαπτέρυγο. Παρίστανται ἱερεῖς, διάκονοι, γυναῖκες, πενθοῦντες καί κλαίοντες, ἕνας ἀσπάζεται τόν ἅγιο, ἄλλοι βαστάζουν ἀνοιχτά βιβλία ἢ λαμπάδες ἀναμμένες.

Ἡ κοίμηση τοῦ ἁγίου Νικολάου τοιχογραφεῖται ἀκόμη:

1) Ναός Ταξιαρχῶν Πλατάνου, βόρεια πλευρά κυρίως ναοῦ (1608). 2) Καθολικό μονῆς Σιαμιάδων, ἀνατολική πλευρά νάρθηκα (Ιούνιος 1821, διά χειρῶν τῶν Χιοναδιτῶν Γεωργίου καί Γεωργίου). 3) Ναός Ἀγίου Νικολάου Φήκης, ἀνατολική πλευρά στό προσκύνημα, νότια τοῦ ἱεροῦ (19^{ος} αἰώνας). 4) Ναός Ἀγίου Νικολάου Τρικάλων, βόρεια πλευρά κυρίως ναοῦ (χειρῶν ἀφῶν Ἐμμανουὴλ καί Ἰωάννη Ἀλμπάνη, 10.6.1998).

ΘΑΥΜΑΤΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ (10-16)

10. Ὁ ἅγιος Νικόλαος βοηθαί τόν φτωχό οἰκογενειάρχη

Εἰκονίζεται σπῆτι, στό ὁποῖο κοιμῶνται ὁ μεσόκοπος πατέρας, πού σκέφτηκε νά βάλει σέ πορνεῖο τίς τρεῖς κόρες του, οἱ ὁποῖες ἐπίσης ἔχουν καταληφθεῖ ἀπό τόν ὕπνο. Ὁ ἅγιος Νικόλαος, νέος στήν ἡλικία καί μέ πολιτικά ρούχα, ἀπό μία θυρίδα ρίχνει κρυφά ἕνα σακουλάκι μέ χρήματα δίπλα στό

κεφάλι του πατέρα, ό όποίος τό βαστάζει συλλογισμένος. Άνω δεξιά καί έξω από τό σπίτι ό πατέρας είχε ίκετεύσει τόν άγιο. Έπιγράφεται: *ό άγιος νικόλαος / ποιη έν κρυπτῳ τήν έλεη/μοσύνην.*

Η παραπάνω τοιχογραφία, μέ τίς άλλες σχετικές, βρίσκεται στόν ναό του Άγίου Νικολάου τής Βασιλικής, στη θολωτή όροφή του διακονικού στό ιερό, χείρ Χρήστου οίκονόμου, του παπα-Ιωάννη, 1839, Μαρτίου 22.

Ανάλογες παραστάσεις, μέ τόν άγιο ένδεδυμένο τήν άρχιερατική στολή, στή βόρεια πλευρά του νάρθηκα του καθολικού των Σιαμάδων (*Ο ΑΓΙΟΣ ΡΗΠΤΩΝ / ΤΑ ΑΡΓΥΡΙΑ ΕΝ ΤΩ ΟΙΚΩ*), καθώς καί στόν θολίσκο του διακονικού στόν Άγιο Γεώργιο του Γλίνου (*ό άγιος νικόλαος ρίπτων τά άρ/γύρια έν τῳ οίκῳ*).

11. Ό άγιος Νικόλαος σώζει τόν πεσόντα στήν θάλασσα

Ναός Άγίου Νικολάου (ένοριακός) τής Βασιλικής Καλαμπάκας, στήν όροφή (φουρνικό) του διακονικού, στό ιερό, τοιχογραφία: Ό άγιός μας πιάνει μέ τό δεξί του χέρι τό άριστερό του πεσόντος στή θάλασσα καί τόν έχει ήδη τραβήξει κατά τό ήμισυ από τόν βυθό. Έπιγραφή: *ό άΓιος νικόλαος λυτρῶσας τόν έν τη θα/λάσση πεπτοκότα.*

12. Ό άγιος Νικόλαος ρίχνει στήν θάλασσα τό έλαιοδοχείο του σατανά

Ό διάβολος, μεταμορφωμένος σέ γριά γυναίκα, προσφέρει σέ προσκυνητή του ναού του Άγίου Νικολάου στά Μύρα δοχείο μέ λάδι, μέ τήν παράκληση ν' ανάψουν τά καντήλια, στήν πραγματικότητα θά καιγόταν έτσι ό ναός. Ό άγιος παρουσιάζεται στόν πλοίαρχο, τήν ώρα του ύπνου, άποκαλύπτει τό διαβολικό τέχνασμα καί τό ύποτιθέμενο έλαιο χύνεται στήν θάλασσα. Έπιγράφεται: *Φένεται κατόναρ / τῳ ναύτι διά τό έλα/δικόν.* Η παράσταση άνήκει στόν ναό του Άγίου Νικολάου Βασιλικής, φουρνικό διακονικού.

13. Ό άγιος Νικόλαος καταπαύει τήν τρικυμία

Ναός Άγίου Νικολάου Τρικάλων, νότια πλευρά κυρίως ναού, διά χειρῶν άφῶν Έμμανουήλ καί Ιωάννη Άλμπάνη, έτους 1996: Άφρισμένο πέλαγος, στή μέση πλοίο κινδυνεύει, οί ναύτες έντρομοί καί φοβισμένοι. Ό άγιος Νικόλαος σπκώνει ψηλά τό έλαιοδοχείο του σατανά, όταν ρίχτηκε στή θάλασσα σπκώθηκε μεγάλη τρικυμία, τήν όποία κατέπαυσε ό άγιος Νικόλαος.

14. Ό άγιος Νικόλαος άνασταίνει τόν ναύτη

Μονή Άγίου Νικολάου Σιαμάδων, νάρθηκας, άνατολική πλευρά: Τρείς

ναύτες ἔχουν ἐγκαταλείψει τὰ κουπιά καί παρακαλοῦν τόν ἅγιο Νικόλαο νά ἀναστήσει τόν νεκρό ναύτη. Ἐπιγράφεται: *Ο ΑΓΙΟΣ ΑΝΙΣΤΩΝ ΤΟΝ ΝΑΥΤΗΝ ΕΝ ΤΩ ΠΛΟΙΩ.*

Ἀνάλογη τοιχογραφία καί στόν Ἅγιο Γεώργιο τοῦ Γλίνου, θολίσκος διακονικοῦ (ὁ ἅγιος νικόλαος ἀνιστῶν τόν / ναύτην ἐν τῷ πλοίῳ).

15. Ὁ ἅγιος Νικόλαος φοβερίζει στόν ὕπνο τόν Μέγα Κωνσταντίνο καί τόν Ἀβλάβιο

Ὁ βασιλιάς Κωνσταντίνος κοιμᾶται ἀμέρμινος στό πολυτελές κρεβάτι, ὁ ἅγιός μας παρουσιάζεται πάνω ἀπό τό κεφάλι του καί μέ προτεταμένο τό δεξιό χέρι ἀπαιτεῖ τήν ἀπελευθέρωση τῶν τριῶν στρατηγῶν, ποῦ συκοφαντήθηκαν καί καταδικάστηκαν σέ θάνατο. Κάτω ἀπό τό κρεβάτι εἰκονίζονται φυλακισμένοι οἱ ἐν λόγῳ στρατηγοί, ἀριστερά ἄνω ὁ ἅγιος σέ στάση προσευχῆς. Ἐπιγράφεται: *ὁ ἅγιος νικόλαος φένηται κατῶ/ναρ τῷ βασιλεῖ κωστατίνῳ.* Πρόκειται γιά τοιχογραφία στόν ναό τοῦ Ἀγίου Νικολάου Βασιλικῆς, ἱερό, φουρνικό διακονικοῦ.

Στήν ἀνατολική πλευρά τοῦ νάρθηκα, καθολικό τῆς μονῆς Σιαμιάδων: *Ο ΑΓΙΟΣ ΟΦΘΕΙΣ ΚΑΤ' ΟΝΑΡ ΤΩ ΒΑΣΙΛΕΙ ΚΩΣΤΑΝΤΙΝΩ, ΚΑΙ ΤΩ ΑΒΛΑΒΕΙΩ.*

16. Ὁ ἅγιος Νικόλαος σώζει τούς τρεῖς ἀθώους στρατηγούς

Ὁ ἅγιος ἀρπάζει μέ τό δεξιό του χέρι τό σπαθί τοῦ δημίου, ποῦ ἦταν ἔτοιμος νά ἀποκεφαλίσῃ τούς τρεῖς στρατηγούς, γονατιστούς καί δεμένους στή φυλακή. Ἀπό πίσω τρεῖς ἐπίσημοι ἄνθρωποι, μέ ἀνασπκωμένα τὰ χέρια, βρίσκονται σέ ἀπορία γιά τήν ἄδικη πράξη. Ἐπιγράφεται: *ὁ ἅγιος νικόλαος λυτρῶσας / τούς τρεῖς καταδίκους / ἐκ τοῦ θανάτου.* Ἡ τοιχογραφία στόν ναό τοῦ Ἀγίου Νικολάου, τῆς Βασιλικῆς, ὁροφί τοῦ διακονικοῦ.

Ἀνάλογες παραστάσεις στό καθολικό των Σιαμιάδων, ἀνατολική πλευρά τοῦ νάρθηκα: *Ο ΑΓΙΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΩΝ ΤΟΥΣ ΑΘΟΟΥΣ ΕΚ ΤΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ,* ἐπίσης βόρεια τοῦ κυρίως ναοῦ τῶν Ἀσωμάτων ταξιαρχῶν τοῦ Πλατάνου, καθὼς καί στόν θολίσκο τοῦ διακονικοῦ, ναός Ἀγίου Γεωργίου Γλίνου (ὁ ἅγιος νικόλαος ἐλευθερῶν τούς ἀθώους ἐκ τοῦ θανάτου).

17. Ὁ ἅγιος Νικόλαος στήν παράσταση τῆς δέησης

Στόν ὑπ' ἀριθμ. 292 κώδικα τῆς μονῆς Βαρλαάμ τῶν Μετεώρων, σέ μονόφυλλο δίπτυχο Πρόθεσης τοῦ 18^{ου} αἰῶνα, στό ἐπάνω μέρος καί κάτω ἀπό τό

ἐπίτιπλο, μέσα σέ κυκλικά πλαίσια, παριστάνονται ἑγχρωμες τρεῖς προτομές: τοῦ Χριστοῦ, στή μέση καί σέ μεγαλύτερη κλίμακα, τῆς Παναγίας (ἀριστερά) καί τοῦ ἁγίου Νικολάου Μύρων (δεξιά). Ὁ Χριστός εὐλογεῖ μέ ἀνασπικωμένα τά χέρια μετωπικά, οἱ ἄλλες δύο μορφές, μέ ἑλαφρά κλίση τοῦ σώματος πρὸς τόν Χριστό, σέ στάση δέησης, ὁ ἅγιος Νικόλαος μέ τό ἀριστερό κρατᾷ κλειστό Εὐαγγέλιο καί φορᾷ ἀρχιερατική στολή μέ σταυρούς, τό δεξιό ἀνασπικωμένο σέ δέηση¹⁴.

Σέ πολλές παραστάσεις εἰκονίζεται ὁ ἅγιος Νικόλαος μέ τόν Χριστό, τήν Παναγία καί τόν Πρόδρομο.

Ἔτσι ὁ ἅγιος Νικόλαος τοιχογραφεῖται ἀνάμεσα στήν Παναγία καί τόν Πρόδρομο, ἀνατολική πλευρά τοῦ νάρθηκα στόν ναό τοῦ Ἁγίου Νικολάου Βερεντζῆ.

Στόν νάρθηκα πάλι καί ἀνατολικά παριστάνονται οἱ: Νικόλαος, Παναγία, Χριστός, Πρόδρομος, στούς ναοὺς τοῦ Ἁγίου Νικολάου Ἀρδανίου, Πλατάνου καί Κακοπλευρίου.

Στό καθολικό τῆς μονῆς τοῦ Δουσίκου, ἀνατολική πλευρά τοῦ νάρθηκα, εἰκονίζονται: Παναγία, Χριστός, Πρόδρομος, Νικόλαος.

Ναός Ἁγίου Γεωργίου στό Γλίνο, ἀνατολική πλευρά τοῦ νάρθηκα: Μέγας Ἀθανάσιος, Γεώργιος, Παναγία, (εἴσοδος), Χριστός, Πρόδρομος, Νικόλαος.

Σέ φορητή εἰκόνα τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου Μεγάλων Καλυβίων στό κάτω τιμῆμα ζωγραφίζεται ὁ ἅγιος Νικόλαος ἀνάμεσα στούς ἁγίους Ἀθανάσιο καί Σπυρίδωνα, στό ἐπάνω δέ μέρος ἔνθρονος ὁ Χριστός ἀνάμεσα στήν Παναγία καί τόν Πρόδρομο.

18. Ὁ ἅγιος Νικόλαος ὡς συλλειτουργὸς ἱεράρχης

Μέ τόν εὐχαριστιακὸ χαρακτῆρα τῆς θείας λειτουργίας σχετίζεται μέν ὁ ΙΧΘΥΣ, ἀλλ' ἀκόμη καί τά θαύματα τῆς θάλασσας, καί μάλιστα τοῦ σίτου, ποὺ πραγματοποιοῦσε ὁ ἅγιος Νικόλαος. Οἱ πιστοί, ποὺ χόρτασαν ἀπὸ τόν ὑλικὸ ἄρτο τοῦ ἁγίου, τόν ἀπεικόνισαν νά προσφέρει καί τόν πνευματικὸ ἄρτο κατὰ τὴν θεία εὐχαριστία ὡς συλλειτουργό ἱεράρχη στήν κόγχη τοῦ ἱεροῦ. Ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι κατὰ τὴν Προσκομιδὴ ἐξάγεται εἰδικὰ μερίδα τοῦ ἁγίου Νικολάου.

Ἔτσι ἀπὸ παλιά μέχρι σήμερα ὁ ἅγιος Νικόλαος εἰκονίζεται στήν κόγχη τοῦ ἁγίου βήματος μέ ἄλλους συλλειτουργοῦντες ἱεράρχες:

Α) Στούς ὁμώνυμους ναοὺς: Ἀγιοφύλλου, Φίκης, Λεπτοκαρυᾶς, Γριζάνου,

¹⁴ Βένης 1984, σσ. 400-401.

κ.λπ. Ἀκόμη στά καθολικά τῶν ὁμώνυμων μονῶν Σιαμάδων καί Αὔρας.

Β) Ἐπίσης: Προφήτης Ἡλίας Δέσης, Ἁγία Παρασκευή Στουρναραϊκῶν, Μεταμόρφωση Χριστοῦ Βροντεροῦ, Ἅγιος Γεώργιος Πύργου, Ἁγία Παρασκευή (νέα) Φλαμουλίου, Ζωοδόχος Πηγὴ (νέα) Σαραγίων Τρικάλων, Ἅγιος Κωνσταντίνος Τρικάλων, Ἅγιος Γεώργιος Μικροῦ Κεφαλοβρύσου, Παναγία Ἐπίσκεψη Τρικάλων, Γένεση Θεοτόκου Δροσοπηγῆς, Ἅγιος Γεώργιος Γλίνου, Ἁγία Παρασκευή Νομῆς, Ἁγ. Ἀθανάσιος Περδικορράχης, Ἁγ. Ἀντώνιος Παραποτάμιου.

Εἶναι ἀκόμη χαρακτηριστικό, ὅτι ὀρισμένες φορὲς ὁ ἅγιος Νικόλαος ὡς συλλειτουργῶν ἱεράρχης εἰκονίζεται πρῶτος ἀπὸ βορρᾶ, στό ἄκρο τῆς ἀψίδας, ἥτοι πιὸ κοντὰ στὴν Πρόθεση:

Α) Ναοί:

Ἅγιος Ἀθανάσιος Ἀγιοφύλλου, Κοίμησι Θεοτόκου Ἐλάτης, Ἅγιος Νικόλαος Βουναίνης Βυτουμᾶ, Ἅγιος Ἀθανάσιος (νέος) Πυργετοῦ, Ἁγία Παρασκευή (ἐξωκκλήσι) ὁμώνυμου χωριοῦ Καλαμπάκας, Ἀγίων Κωνσταντίνου καί Ἐλένης Καλοχωρίου, Ἅγιοι Ἀπόστολοι, Ἅγιοι Ἀνάργυροι Γενεσίου, Ἅγιοι Ἀνάργυροι Γλίνου, Ἀγίου Γεωργίου Πατουλιᾶς, Κοίμησι Θεοτόκου (νέα) Ἀμπελοχωρίου, Ἁγία Παρασκευή Κλεινοῦ, Κοίμησι Θεοτόκου Διαλεκτοῦ, Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος Δενδροχωρίου, Κοίμησι Θεοτόκου Καλομοίρας, Παναγία Φανερωμένη Τρικάλων, Ἁγία Κυριακή ὁμώνυμου χωριοῦ, Ἅγιος Δημήτριος Διάβας, Κοίμησι Θεοτόκου (νέα) Ζάρκου, Ἅγιος Γεώργιος Αὔρας.

Ἀκόμη στά καθολικά τῶν μονῶν Δουσίκου (Μεταμόρφωση Χριστοῦ) καί Γριζάνου (Ἅγιος Δημήτριος).

Β) Ἐπίσης στοὺς ὁμώνυμους ναοὺς:

Σερβωτῶν, Τρικάλων, Γόμφων, Φλαμπουρεσίου, Ἀρδανίου, Γάβρου (σπηλιᾶς), Μεγάλων Καλυβίων, Παχτουρίου, Πύλης, Μαλακασίου.

V. ΨΗΦΙΔΩΤΑ

Ναὸς Ἀγίου Νικολάου Τρικάλων, ὑπέρθυρο νότιας εἰσόδου κυρίως ναοῦ καί ἐξωτερικά, διὰ χειρὸς Παύλου Σαρφατῆ, 1991: Προτομή, ἀρχιερατικὴ στολή μέ μεγάλους σταυροὺς, στό ἀριστερὸ χέρι, καλυμμένο, βαστάζει κλειστὸ εὐαγγέλιο, τό ἄλλο, ἀνασπικωμένο, εὐλογεῖ.

VI. ΜΕΤΑΛΛΟΤΕΧΝΙΑ

1) Σέ έντυπο εὐαγγέλιο (Βενετία, αφππ, 1588) τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Ἐπίσκεψης Τρικάλων σέ μεταλλικό πολυπρόσωπο κάλυμμα τοῦ 1612, διά χειρός παπα-Θωμᾶ, ἀνάμεσα στίς ἀνάγλυφες προτομές καί *Ο ΑΓΙΟΣ ΝΗΚΟΛΑΟΣ*: μετωπικός, μέ ἀρχιερατική στολή, εὐλογεῖ μέ τό δεξιὸ χέρι μπροστά στό στήθος, μέ τό ἄλλο κρατάει εὐαγγέλιο.

2) Στόν Ἅγιο Νικόλαο Κακοπλευρίου παρίσταται σέ φορητὴ εἰκόνα ἐπάνω ὁ ἅγιος Νικόλαος, κάτω, σχεδὸν ὁλόσωμοι, οἱ ἅγιοι ἀνάργυροι Κοσμᾶ καί Δαμιανὸς καί ὁ ἅγιος Ἀχίλλιος.

Ὁ ἅγιος Νικόλαος, σχεδὸν καί αὐτὸς ὁλόσωμος, μετωπικός καί ἔνθρονος, φοράει τὴν ἀρχιερατικὴ του στολή, μέ τό ἀριστερὸ χέρι κρατάει εὐαγγέλιο, τό ἄλλο ἀνασπικωμένο σέ στάση εὐλογίας, στό ἄνω μέρος τοῦ θρόνου, δεξιὰ καί ἀριστερὰ τῆς κεφαλῆς, σέ προτομὴ ὁ Χριστὸς καί ἡ Παναγία, τοῦ προσφέρουν εὐαγγέλιο καί ὠμοφόριο. Τό πῶς χαρακτηριστικὸ εἶναι ὅτι στίς τέσσερις ἄκρες γύρω ἀπὸ τὸν ἅγιο Νικόλαο καί σέ προτομὴ παρίστανται οἱ τέσσερις εὐαγγελιστὲς μέ τὰ σύμβολά τους:¹⁵

Διά χειρός τοῦ χρυσοκοῦ

1864: Δημητρίου Σίμου

3) Στόν ναὸ τοῦ Ἁγίου Νικολάου Φίκης ὑπάρχουν τρεῖς φορητὲς εἰκόνες τοῦ ἁγίου μας σέ προτομὴ καί μέ μεταλλικά καλύμματα, στό ἓνα χαράσσονται:

A) *1894 Μαΐου 20 Ὁ ἅγιος Νικόλαος Βαρμπόπι*

B) *Χαραλάμπος Κλαπανάρας*

Γ) *Ἱ. Επιτρόπι Ἀθανάσις Σ Ζισο Σταβρέλα Βούργαρος:*

Σπίρος Πουρουκόστα

4) Στόν μητροπολιτικὸ ναὸ τοῦ Ἁγίου Νικολάου Τρικάλων ἔχουμε δύο σχετικές παραστάσεις, κάλυμμα εἰκόνας καί δίσκο.

α) Ποδιὰ εἰκόνας τοῦ ἁγίου Νικολάου, σέ προσκυνητάρι μαρμάρينو, συνεχόμενο βόρεια τοῦ μαρμαρίνου τέμπλου:

Ὁ ἅγιος Νικόλαος, σχεδὸν ὁλόσωμος, μετωπικός, φοράει τὴν ἀρχιερατικὴ του στολή, μέ πολλές πτυχώσεις καί γεμάτες μέ ποικίλους κλάδους (ἀνθοφόρους, φυλλοφόρους, καρποφόρους). Μέ τό ἀριστερὸ του χέρι κρατάει εὐαγγέλιο.

¹⁵ Σὲ ἐπάργυρο στρογγυλὸ δίσκο, τῆς 30.3.1806, διά χειρός Γεωργίου, ἐκ Καλαρρυτῶν τῆς Ἡπείρου, εἰκονίζονται ἀναγλυφα καί κυκλικά σπίν ἐσωτερικὴ ἐπάνω ἐπιφάνεια ἔνθρονος ὁ ἅγιος Νικόλαος, οἱ τέσσερις εὐαγγελιστὲς μέ τὰ σύμβολά τους, ἐναλλασσόμενοι μέ ἑξαπτέρυγα (*Δαλαμπύρας* 1986-1987, σσ. 90, 91).

γέλιο (στό κέντρο ή ανάσταση του Χριστού, στίς ἄκρες οἱ τέσσερις εὐαγγελιστές μέ τά σύμβολά τους), μέ τό ἄλλο, ἀνασκηκωμένο, εὐλογεῖ. Στό κάτω μέρος ἑξαπτέρυγο, ἐπάνω, ἀπό τά δύο μέρη τῆς κεφαλῆς, ὁ Χριστός καί ἡ Παναγία προσφέρουν εὐαγγέλιο καί ὠμοφόριο. Παντοῦ παραστάσεις, ἀκάλυπτα παραμένουν μόνον τά τρία πρόσωπα.

Γύρω γύρω, στίς τέσσερις πλευρές, εἰκονίζονται:

Α) Κάτω μέρος: Μέσα σέ φυλλοφόρους καί ἀνθοφόρους κλάδους δύο ἑξαπτέρυγα, ἀνάμεσα σέ δύο λιοντάρια, χαραγμένη ἡ ἐπιγραφή:

Ἐπιτροπεύοντος

Του Κ. Ἀναστασίου Γ.

Ζουρνατζῆ Ἐπεξεργ

ἀσθη υπο Ἀναστασίου

Δ. Τζιναρίδη εκ Χαλκ[ι]

Ἐν Ἐτει 1902

Β) Ἄνω μέρος: Παριστάνονται δύο φτερωτοί δράκοντες, ἀκόμη οἱ ἅγιοι Γεώργιος καί Δημήτριος, ἀνάμεσα σέ κλάδους φυλλοφόρους καί ἀνθοφόρους.

Γ) Ἀριστερά, ὅπως βλέπουμε τήν εἰκόνα, παριστάνονται οἱ ἅγιοι Βασίλειος, Γρηγόριος, Χρυσόστομος καί Ἀθανάσιος.

Δ) Στήν ἄλλη μεγάλη πλευρά εἰκονίζονται ἄλλοι τέσσερις ἅγιοι (Βησσαρίων, Οἰκουμένιος, Σπυρίδων, Ἀχίλλιος).

Στίς δύο μεγάλες πλευρές (Γ, Δ) οἱ παραστάσεις ἀνάμεσα σέ φυλλοφόρους, ἀνθοφόρους καί καρποφόρους κλάδους, πτινά δέ, ζῶα καί φῖδια τσιμπολογοῦν καρπούς.

β) Στό κέντρο δίσκου, ἴσως 18^{ου} αἰῶνα, ἀνάγλυφα *Ο ΑΓΙΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ / ο μυρεων*: ἔνθρονος, ἐνδεδυμένος τήν ἀρχιερατική στολή, μέ τό ἀριστερό χέρι κρατάει στό γόνατο εὐαγγέλιο, τό ἄλλο ἀνασκηκωμένο σέ στάση εὐλογίας. Στήν ἄκρη κυκλικά καί ἀνάμεσα σέ σταφυλή ἀνάγλυφα ὁ Χριστός καί ἡ Παναγία μέ δώδεκα ἀποστολικές μορφές.

5) Εἰκόνα τοῦ ἁγίου Νικολάου μέ μεταλλική ποδιά ὑπάρχει καί στό τέμπλο τοῦ ὁμώνυμου ναοῦ τῶν Μεγάλων Καλυβίων:

Δαπανη Αγίου Νικολάου Ἐπιτροπευοντες Παππαναστάσιος Κλάντζος

Σταυρ. Πολυκαρπος Δ. Μακρῆς Θ Χαχαμης

Ν. Τριανταφυλλος 1919

6) Μεταλλικά καλύμματα ὑπάρχουν καί σέ ἄλλες εἰκόνες τοῦ ἁγίου Νικολάου, ὅπως στόν ὁμώνυμο ναό τοῦ Παχτουρίου.

7) Ὁ ἅγιός μας εἰκονίζεται καί σέ λειψανοθήκες:

α) Στή μονή Δουσίκου υπάρχει λειψανοθήκη διά χειρός Νικολάου Απ. Παπαγεωργίου καί του υιού του Άποστόλη, από τούς Καλαρρύτες τών Ίωαννίνων, τῆς 7.3.1819. Σέ πλευρά τῆς βάσης εἰκονίζεται *Ο ΑΓΙΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ*.

β) Σέ λειψανοθήκη τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Μυροφύλλου, 12.3.1875, χεῖρ Θεοδώρου Κ. Ζάγγλη, Καλαρκιώτου χρυσικοῦ, παριστάνεται ἐπίσης *Ο ΑΓΙΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ*, σέ πλευρά τῆς βάσης.

Καί στίς δύο περιπτώσεις ὁ ἅγιός μας εἶναι ἀνάγλυφος, ὁλόσωμος καί μετωπικός, φορᾷ τήν ἀρχιερατική στολή, στό ἀριστερό χέρι βαστάζει εὐαγγέλιο, τό ἄλλο ἀνασπκωμένο σέ εὐλογία.

8) Μονή Ἁγίου Στεφάνου Μετεώρων, ἀργυρεπύχρυση πόρπη 18^{ου} αἰώνα, μέ πολλές ἀνάγλυφες παραστάσεις. Οἱ τρεῖς κύριες: στό κέντρο ὁ Χριστός, στό ἀριστερό σκέλος ἡ Μεταμόρφωση τοῦ Χριστοῦ, στό δεξιό ἡ βρεφοκρατοῦσα Παναγία ἔχοντας στά δεξιά της τήν ἁγία Αἰκατερίνη, ἀριστερά ὁ ἅγιος *ΝΗΚΟΛΑ[ΟΣ]*, ὁλόσωμος, μέ ἀρχιερατική στολή, στρέφεται πρὸς τήν Παναγία, κρατάει εὐαγγέλιο μέ τό ἀριστερό χέρι, ἔξω ἀπὸ τό σῶμα, μέ τό ἄλλο, ἀνασπκωμένο, εὐλογεῖ.

9) Γόμφοι, ναός Ἁγίου Νικολάου: *Ο ΑΓΙΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ* χαράσσεται σέ προτομή, στό στήθος σταυρός, μέ τό ἀνασπκωμένο δεξιό χέρι εὐλογεῖ, στό ἄλλο εὐαγγέλιο.

VII. ΛΙΘΑΝΑΓΛΥΦΑ

Ναός Ἁγίου Νικολάου Μύρων στὸν Πλάτανο, θύρωμα νότιας εἰσόδου κυρίως ναοῦ, 1800: ὁ ἅγιος ἔνθρονος, ἀνάμεσα σέ δικέφαλο, σταυρό, ναό, ἀνθοδοχεῖο καί σχέδια.

VIII. ΞΥΛΟΓΛΥΠΤΙΚΗ

1) Ὁ ναός τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου Ριζώματος (1803) κατέχει παλιό ξυλόγλυπτο τέμπλο μέ πλούσια παραδοσιακὴ διακόσμηση. Ἀνάμεσα στίς ἄλλες μορφές σκαλίζεται καί ὁ ἅγιος Νικόλαος σέ προτομή, στό ἀριστερό χέρι εὐαγγέλιο, μέ τό ἄλλο εὐλογεῖ.

2) Φλαμπουρέσι, ναός Ἁγίου Νικολάου, φορητὴ εἰκόνα, ἀνάγλυφη: Ὁ ἅγιος σέ προτομή, μέ τό ἀριστερό χέρι κρατάει εὐαγγέλιο, τό ἄλλο ἀνασπκωμένο σέ

στάση εὐλογίας, φοράει τὴν ἀρχιερατικὴ στολή, ἐπάνω ἀπὸ τὴν κεφαλὴ του σταυρός, ἀνάμεσα σὲ δύο ἀγγελικὲς κεφαλές. Ἀπὸ πίσω χαράσσεται:

ΔΩΡΩΝ / Η / ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ / ΧΡΗΣΤΟΥ / ΛΟΥΛΕ / ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ / ΕΤΟΣ 1987 / ΓΕΝΟΣ 1935.

3) Ἦνω Παλιοκαρυά, ναὸς Ἁγίου Νικολάου, φορητὴ ἀνάγλυφον εἰκόνα: Μέσα σὲ φυλλοφόρους καὶ καρποφόρους κλάδους, ψηλά δύο σημαῖες, ἀνάμεσα σὲ τέσσερα ἄνθη παριστάνεται ὁλόσωμος *Ο ΑΓ. ΝΙΚΟΛΑΟΣ* μὲ ἀρχιερατικὴ στολή, μὲ τὸ ἀριστερὸ χέρι κρατᾷ κλειστὸ εὐαγγέλιον, μὲ τὸ ἄλλο, ἀνασπικωμένο, εὐλογεῖ.

4) Στόν Ἅγιον Νικόλαο τῶν Γόμφων *Ο ΑΓΙΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΔΩΡΕΑ / ΟΙΚΟΓΕΝΙΑ / ΚΩΝ/ΝΟΥ / ΣΑΠΕΙΤΗ*, εἰκονίζεται ἀνάγλυφον σὲ προτομή, εὐλογεῖ καὶ βαστάζει κλειστὸ εὐαγγέλιον.

5) Φορητὴ ἀνάγλυφον εἰκόνα *ΔΙΑ ΧΕΙΡΟΣ / ΑΓΓΕΛΟΥ ΠΑΤΣΙΑΤΖΗ ΟΖ* στό ἐργαστήριό του στό Βροντερό Τρικάλων. Μὲ καλυμμένο τὸ ἀριστερὸ χέρι βαστάει εὐαγγέλιον, τὸ ἄλλο ἀνασπικωμένο σὲ δέσση.

ΙΧ. ΧΡΥΣΟΚΕΝΤΗΤΙΚΗ

Μονὴ Ἁγίου Στεφάνου Μετεώρων, χρυσοκέντητο πετραχήλι τοῦ 17^{ου} αἰῶνα, διαστάσεων 125x22 ἐκ. Μεταξωτὸ βαθυκόκκινο ὕφασμα, κεντημένο μὲ κλωστὲς χρυσές, ἀσημένιες καὶ χρωματιστές. Ὁ Κύριος, ὡς ἀρχιερέας, εἰκονίζεται στή θέση τοῦ τραχήλου. Ἀκολουθοῦν ὁλόσωμοι καὶ κατὰ ζεύγη: Παναγία-Πρόδρομος, Μ. Βασίλειος-Γρηγόριος, Νικόλαος-Μ. Ἀθανάσιος, Σπυριδίων-Κύριλλος¹⁶.

Χ. ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ

Ὁ ἅγιος Νικόλαος θεωρεῖται ὡς ὁ γιατρός τῶν πασχόντων, ἰδιαίτερα τῶν φρενοβλαβῶν. Ἐγράψε τὸ 1966 σχετικὰ ἡ Ἀσ. Πατριτισσοπούλου γιὰ τὴ Φήκη καὶ τὸν ναὸ της, τοῦ ἁγίου Νικολάου:¹⁷

«Ὁ Ἅγιος Νικόλαος ἀπὸ τοὺς κατοίκους τοῦ χωρίου καὶ ὁλοκλήρου τῆς περιοχῆς τιμᾶται καὶ λατρεύεται ὡς ἱατρός τῶν τρελλῶν. Διὰ τοῦτο μαζί μὲ

¹⁶ Μονὴ Ἁγίου Στεφάνου Μετεώρων, 1999, σελ. 66.

¹⁷ Πατριτισσοπούλου 1966, σελ. 14.

τὴν ἀνέγερσι τῆς ἐκκλησίας ἔκτισαν παραπλεύρως καὶ κελλιὰ, ὅπου ἔφερναν τοὺς ψυχικὰ ἀρρώστους πρὸς θεραπείαν. Εἰς τὸ πάτωμα ἐκάστου κελλιοῦ ὑπῆρχεν χοντρός κρίκος ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἔδενον μίαν ἀλυσίδα (ἄλυτσο). Ἡ ἀλυσίδα αὐτὴ ἐστερεώοντο γύρω ἀπὸ τὸν λαιμὸ τοῦ τρελλοῦ καὶ ἐκλειδώνετο. Ἔτσι ὁ ἀρρώστος παρέμεινεν εἰς τὸ κελλί του ἐπὶ σαράντα ὀλοκλήρους ἡμέρας καὶ ἐτρέφετο μόνον μὲ ψωμί ἀνάλατο.

Ὑπῆρχε δὲ καὶ εἷς ἐργάτης τοῦ ναοῦ ὁ ὁποῖος προσήρχετο δύο φορές τὴν ἡμέραν καὶ ἐκαθάριζε τὰ κελλιὰ ἀπὸ κάθε ἀκαθαρσίαν.

Μέ αὐτὴν τὴν ἐφαρμοζομένην θεραπευτικὴν μέθοδον πάρα πολλοὶ τρελλοὶ ἐθεραπεύθησαν. Καὶ ὅλοι οἱ ἰαθέντες ὁμολογοῦν ὅτι ἓνας λευκομάλλης γέροντας, προφανῶς ὁ Ἅγιος Νικόλαος, ἐπήγαινε, ἔλυνε τὴν ἀλυσίδα των καὶ τοὺς ἐβγαζεν ἀπὸ τὸ κελλί. Ἀργότερα ἓνας Νομάρχης ὀνόματι Κατσαμπῆς ἀπηγόρευσε νὰ βάθουν μέσα εἰς τὰ κελλιὰ τοὺς τρελλοὺς καὶ νὰ τοὺς θεραπεύουν μέ τὸν προαναφερθέντα τρόπον. Διότι τὴν θεραπείαν δι' αὐτῆς τῆς μεθόδου τὴν ἐθεώρησε πάρα πολὺ ἀναχρονιστικὴν. Μάλιστα τὰς ἀλυσίδας τὰς ἐβγαλεν καὶ τὰς ἐπῆρε. Παρ' ὅλας ὁμως τὰς ἐνεργείας τοῦ κυρίου νομάρχου ἐξακολουθοῦν καὶ σήμερον νὰ φέρουν εἰς τὸν Θανατοουργὸν Ἅγιον Νικόλαον τρελλοὺς, πολλοὶ τῶν ὁποίων θεραπεύονται τελείως».

Ἀπὸ τὰ 4-5 κελλιὰ σήμερα διατηρεῖται μόνον ἓνα, καὶ αὐτὸ γιὰ καθαρὰ ἱστορικοὺς λόγους.

Αὐτὴ ἡ ἀντίληψη γιὰ τὸν ἅγιο Νικόλαο ὡς προστάτη τῶν ψυχοπαθῶν σχετίζεται καὶ μέ τὴν ἐξῆς παράδοσι στὴν Φήκη γιὰ τὴν ἐκκλησίαν της, τοῦ Ἁγίου Νικολάου.¹⁸ «Τὸ ἔτος 1897 μετὰ τὴν μετανάστευσιν τρόπον τινὰ τῶν Μακεδόνων ἀπὸ τὴν Σλήμτσα, ἓνας Μακεδὼν, ὁ Γιοβάννης, ψευδώνυμον τοῦ Φιστοπούλου, διωρίσθη ὀπλαρχηγὸς ἐσωτερικῆς ζώνης, ἐπολέμησε κατὰ τῶν Τούρκων εἰς τὸν λόφον τῆς Μακρυκόμης καὶ τοὺς κατετρόπωσεν.

Οἱ ἐχθροὶ εἰς ἀντίποινα ἔβαλαν κανόνι ψηλὰ εἰς τὸν λόφον διὰ νὰ καταστρέψουν τὴν ἐκκλησίαν. Τὸ κανόνι ὅμως ἔσκασε καὶ ἐκτύπησε τοὺς ἰδίους τοὺς Τούρκους. Οἱ ἐχθροὶ δὲν ἀπεγοπεύθησαν. Κατέβηκαν κάτω εἰς τὸ χωριὸ διὰ νὰ γκρεμίσουν τὴν ἐκκλησίαν. Ὅταν ὅμως ἀνέβηκαν ἐπάνω εἰς τὴν ὀροφὴν της, ὁ Ἅγιος Νικόλαος τοὺς ἔκανε τρελλοὺς. Τοὺς εἶδαν οἱ ἄλλοι Τούρκοι, ἐφοβήθησαν καὶ δὲν ξαναεπιχείρησαν νὰ καταστρέψουν τὸν ναόν».

Διάφορες δοξασίες κυκλοφοροῦν γιὰ τὸ κτίσμιον ναῶν στοῦ ὀνομα τοῦ ἁγίου Νικολάου, ὅπως αὐτὴ τῆς Φήκης.¹⁹

¹⁸ Πατριτισπούλου 1966, σελ. 14.

¹⁹ Πατριτισπούλου 1966, σελ. 14.

«Περί τῆς ἀνεγέρσεως τοῦ ὡς ἄνω ναοῦ ὑπάρχει ἡ ἐξῆς παράδοσις: Οἱ κάτοικοι τοῦ Παλιχωρίου μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ παλαιοῦ χωρίου των “Μακρυκόμπι” ἤθελαν εἰς τὸν νέον των οἰκισμὸν νὰ κτίσουν καὶ ἐκκλησίαν. Προσωρινῶς λοιπὸν ἐκρέμασαν τὴν εἰκόνα τοῦ Ἀγίου Νικολάου εἰς ἓνα δένδρον πλησίον τοῦ ὁποίου ἐσκόπευον νὰ κτίσουν τὴν ἐκκλησίαν των. Μὰ τὴν νύκτα ἡ εἰκόνα ἔφυγε ἀπὸ τὸ δένδρον καὶ πῆγε καὶ ἐστάθηκε ἐπάνω εἰς ἓναν θάμνον ἀκανθώδη λεγόμενον “πάλιουρα”. Τό αὐτὸ ἐπανελήφθη διὰ δευτέραν καὶ τρίτην φορὰν. Ἡ εἰκόνα ἔφυγε ἀπὸ τὸ δένδρον καὶ πῆγαινε καὶ ἐστέκετο εἰς τὸν πάλιουρα. Ἔτσι σὺν τῷ τέλος οἱ κάτοικοι ἐκτίσαν τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἀγίου εἰς τὸν πάλιουρα».

Στὴν ἐπαρχία Τρικάλων καὶ στὴν περιοχὴ τοῦ Ἀσπροποτάμιου ὑπάρχει τὸ ὄρεινὸ χωριὸν Καμινά, πού μετονομάστηκε σὲ Ἅγιον Νικόλαο. Δυτικὰ τοῦ χωριοῦ, 3-4 χιλιόμετρα μακριά, κτίστηκε στίς ἡμέρες μας (1996) κομψότατη ὁλοπέτρινη ἐκκλησοῦλα τοῦ ἁγίου μας σὲ κοίλωμα βράχου, στὸν ὁποῖο εἰκονίζεται ὁ ἅγιος Νικόλαος. Κατέγραψα τὸ 1996 τὶς σχετικὰς παραδόσεις ὡς ἐξῆς:²⁰

«Ἐδὼ ἦταν παλιά τὸ Καμινά, ἔφυγε γιὰ τοὺς κλέφτες. Ἀλλὰ ἡ εἰκόνα τοῦ Ἀγίου Νικολάου ἐπέστρεφε, τὴν ἔπαιρναν, αὐτὴ πάλι πίσω. Γιὰ μιὰ στιγμὴ εἶπαν ὅτι “χάθηκε”, ἀλλὰ ὁ Ἅγιος ἀποτυπώθηκε στὴν σπηλιά, στὸν βράχον ψηλά, γιὰ νὰ μὴν μποροῦν νὰ τὸν μετακινήσουν πλέον.

-Γι' αὐτὸ τώρα χτίζουμε ἐκεῖ καὶ τὴν ἐκκλησίαν του.

Πράγματι ψηλά στὴν κοφτὴ πέτρα καὶ στὴν εἴσοδο τῆς σπηλιάς μέχρι σήμερα εἶναι ζωγραφισμένοι σὲ σπηθάριον ὁ Ἅγιος Νικόλαος Μύρων. Ὑπῆρχε ἐδὼ παλιά κάποιος Ναὸς του; Συνδέεται μέ κάποιο θαῦμα του; Ὁ Ἄλ. Χατζηγάκης μιλάει γιὰ εἰκόνισμα τοῦ Ἀγίου Νικολάου σὺν Καμινά. Στίς μέρες μας ὑπῆρχε ἐδὼ σὺν προσκύνημα, ἀριστερὰ τοῦ δρόμου γιὰ Γαρδίκι, μωσαϊκὸ εἰκονοστάσι, τοῦ Ἀγίου Νικολάου:

ΔΩΡΕΑ

ΜΑΡΙΑΣ ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗ

1971

Τὸ 1993 κατὰ τὴν διαμόρφωση τοῦ χώρου “ξηλώθηκε” μέν, ἀλλὰ μέ τὴν σκέψη νὰ ξαναστηθεῖ.

-Καὶ ἡ εἰκόνα ἐκτεθειμένη στὴν κακοκαιρία ἀντέχει.

-Μόνον λίγα στίγματα ἔχει.

-Ἀλλὰ αὐτὰ δὲν εἶναι ἀπὸ τὸν καιρὸ, κάκηψε ὁ κόσμος καὶ ὁ Ἅγιος χαλαεῖ ἀπὸ τὶς ἀμαρτίες μας!

²⁰ Καλούσιος 1996, 30.6.1996.

Πολύ σοφή κουβέντα. Ὁ κόσμος ἔχει γερό αἰσθητήριο, ὁ καλύτερος καὶ δικαιοτέρος κριτής.

-Δίπλα στήν εἰκόνα εἶναι καί μιά ἀγριομυγαλιούλα, πού εἶναι πάντα λοχε-
ρή.

-Εἶναι θαῦμα! Πῶς δέν ξηραίνεται πάνω στήν πέτρα;

-Εκεῖ δίπλα στήν εἰκόνα εἶναι κι ἓνα ἀγριομελίσι, ἦρθε μαζί μέ τόν Ἅγιο Νικόλαο καί δέν τολμάει κανένας νά τό πειράξει! Μόνο μιά φορά κάτι ἔμποροι ἀπό τήν Ἥπειρο θέλησαν νά τό χαλάσουν. Αὐτός πού ἔβγαξε τό μέλι κάποια στιγμή ἄκουσε μιά φωνή:

-Φτάνει τώρα! Μή βγάζεις ἄλλο!

-Ἔεε! τώρα πού βρῆκα τό πολύ μέλι;

Κοιτάζοντας ὅμως μιά στιγμή τό σχοινί, μέ τό ὁποῖο ἦταν δεμένος, νόμισε ὅτι κατέβαινε φίδι, πέρασε δηλαδή τήν τριχιά γιά φίδι! Χράπ! Τήν κόβει μέ τήν χαντζιάρα του, πᾶει στό ρέμα, σκοτώθηκε».

Τόν ἅγιο Νικόλαο σέβονταν καί αὐτοί οἱ ἄπιστοι. Μία σχετική δοξασία μέ τό ἐξωκλήσι τοῦ Ἀγίου Νικολάου στό χωριό τῶν Ἀποστόλων²¹:

«Μιά ἄλλη παράδοση ἀναφέρει ὅτι τόν Ἅγιο Νικόλαο τιμοῦσαν ἀκόμα καί οἱ ἀλλόθρησκοι. Κάποιος Τοῦρκος, πού τόν περιφρόνησε μέσα του, ὅταν πέρασε ἀπό ἐδῶ μέ τό ἄλογό του ἐκεῖνο σταμάτησε καί δέν προχωροῦσε μέ τίποτε. Ὁ Τοῦρκος κατάλαβε τότε ὅτι ἐπρόκειτο γιά ἐπέμβαση τοῦ Ἀγίου Νικολάου. Κατέβηκε λοιπόν καί βάδισε πεζός μπροστά στόν Ἅγιο μας, πράγμα πού τό ἔκανε εἰς τό ἐξῆς, κάθε φορά ὅταν περνοῦσε ἀπό ἐδῶ γιά νά τιμᾷ τόν Ἅγιο Νικόλαο».

Εἶναι βεβαιωμένο, ὅτι τόν ἐντυπωσιακό ναό τοῦ Ἀγίου Νικολάου στή Βασιλική Καλαμιπάκας ἔκτισε ἡ κυρά Βασιλική τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, χριστιανή μέν αὐτή, ἀλλά σύζυγος ἑνός ἀλλόθρησκου²².

Ὅπως συμβαίνει καί μέ ἄλλες θρησκευτικές γιορτές, ἔτσι καί γιά τόν ἅγιο Νικόλαο γίνεται διάκληση, ἦτοι πανηγύρι θρησκευτικό μέ προσφορά φαγητοῦ σέ ὅλους τούς προσκυνητές. Τό ἔθιμο τοῦ φαγητοῦ στά παλιότερα χρόνια, πού ὁ κόσμος ἔφτανε στά θρησκευτικά πανηγύρια μετά ἀπό πεζοπορία πολλῶν ὥρων, ἐξυπηρετοῦσε πράγματι οὐσιαστικές ἀνάγκες. Σήμερα ὅπωςδῆποτε ὄχι. Ἀλλά ἡ παράδοση αὐτή πρέπει νά συνεχισθεῖ, ἐφ' ὅσον ἐξ ἄλλου ὄχι μόνον δέν βλάπτει, ἀλλ' ἀπεναντίας συγκεντρώνει πολλούς πιστούς γύρω ἀπό τήν ἐκκλη-

²¹ Καλούσιος 1990α, σελ. 68-69.

²² Καλούσιος 1989, σελ. 47.

σία, πού ένώνονται ἔτσι μεταξύ τους, ἀλλά καί μέ αὐτούς τούς ἁγίους. Ἀπό τό ἄλλο μέρος οἱ ἄνθρωποι θεωροῦν ὡς εὐλογία τοῦ ἁγίου (Νικολάου) τό φαγητό, τό τρῶνε γιά τό καλό τους, παίρνουν καί γιά τούς ἀπόντες τοῦ σπιτιοῦ.

Ὅλα τά ἀπαραίτητα τοῦ φαγητοῦ προσφέρονται συνήθως ἀπό τούς πιστούς, μαγειρεύουν κρέας, τίς ἡμέρες τῶν νηστειῶν φασουλάδα, σέ καζάνια, γιά τό σεργίρισμα χρησιμοποιοῦνται μ'ψοῦρες (παλιότερα), πιάτα τσίγκινα, τώρα συνήθως πλαστικά μπόλ. Ὁ παπάς μετά τήν εὐλογία τοῦ φαγητοῦ δοκιμάζει πρῶτος μιὰ κουταλιά, γιά νά διαβεβαιώσει τή νοστιμίδα.

Στούς Γόμφους «Μαγεύουν φασολάδα καί τηγανητά ψάρια ἢ βακαλῆο, ὅλα τάματα τῶν πιστῶν. Τά παιδιά τοῦ χωριοῦ περιέρχονταν τό χωριό καί συγκέντρωναν τίς προσφορές πού ἔδινε τό κάθε σπίτι, ἀκόμα καί τά ξύλα γιά τό μαγεύμα ἦταν προσφορά τῶν πιστῶν. Ἡ ἐκκλησία ἔχει σήμερα 10 καζάνια καί ἀπό 1.000 πιάτα καί κουταλοπήρουνα, ὑπάρχει καζαναριό ὅπου μαγειρεύουν, πολλές καρέκλες καί τραπέζια. Μαγειρεύουν περίπου 1.000 μερίδες καί στόν Ἑσπερινό καί ἀνήμερα»²³.

Ἀκόμη, «Σέ πολλούς ναούς του οἱ πιστοί κάνουν τάμα στόν Ἅγιο νά κοιμηθοῦν στήν χάρι του μέσα στόν ναό στίς 20 Μαΐου πού γιορτάζουμε τήν ἀνακομιδή τῶν λειψάνων του, τότε πού ὁ καιρός εἶναι καλός. Σέ ἀρκετές περιπτώσεις γεμίζει καί ὁ περίβολος τοῦ ναοῦ μέ ἀνθρώπους πού φτάνουν νά κοιμηθοῦν στή χάρι του. Ἔχουμε τίς λεγόμενες ἐγκοιμήσεις»²⁴.

Ὅσον ἀφορᾷ τήν εἰκόνα τοῦ ἁγίου Νικολάου, «Στούς Γόμφους τό ἔθιμο εἶναι πολύ παλιό, ὅπως καί στίς δύο ἄλλες γιορτές τῶν ναῶν τοῦ χωριοῦ (Ἅγιο Πνεῦμα, Ἅγία Παρασκευή). Ὑπῆρχε παλιά συνήθεια ὅταν κάποιος εἶχε ἕνα πρόβλημα, ἔπαιρνε τήν εἰκόνα τοῦ ἁγίου στό σπίτι καί τήν ξενυχτοῦσαν ὅλοι μέ τό καντήλι, προσευχές καί τάματα. Μέ τήν εἰκόνα τοῦ ἁγίου ἔκαναν λιτανεῖες γιά τήν ἀνομβρία, νά σταματήσουν οἱ ἀρρώστειες καί θεομηνίες»²⁵.

Τέλος, ἄλλοι τρέφουν ξεχωριστή τιμή πρὸς τόν ἅγιο Νικόλαο. Ἐπὶ παραδείγματι:

«Ὁ Πολιοῦχος Ἅγιος τοῦ νομοῦ μας, ὁ Ἅγιος Βησσαρίων [προφορική μαρτυρία Ἱερομονάχου Βησσαρίωνος Δουσικιώτη] τιμοῦσε πάρα πολύ τόν Ἅγιο Νικόλαο, καί προσπαθοῦσε νά τόν μιμηθεῖ στή ζωή, στήν ἄσκηση, στήν φιλανθρωπία, στήν βοήθεια πρὸς τούς φτωχοὺς, στήν ἀπελευθέρωση αἰχμα-

²³ Παπαβασιλείου 2000, σελ. 545.

²⁴ Παπαβασιλείου 2002-2003, σελ. 22.

²⁵ Παπαβασιλείου 2000, σελ. 545.

λώτων. Τόν εἶχε προσωπικό Ἅγιο, συχνά ἔλεγε “τοῦ Ἀγίου μου” καί προέτρεπε τοὺς μοναχοὺς νά ἐπικαλοῦνται τή βοήθειά του. Ὁ ἴδιος ὁ Ἅγιος Βησσαρίων ἐκτίσε ναό πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀγίου Νικολάου ἀνατολικά καί σέ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τό χωριό Δούσικο, στὸν ὁποῖο καί ἐτάφη μετὰ τὴν κοίμησή του»²⁶.

ΧΙ. ΟΙΚΙΣΜΟΙ

Δύο χωριά τοῦ νομοῦ Τρικάλων φέρουν τό ὄνομα τοῦ Ἀγίου Νικολάου ἀπὸ τὸν ὁμώνυμο ἐνοριακὸ τους ναό, ἓνα ἀκόμη δείγμα τῆς ξεχωριστῆς τιμῆς καί ἀγάπης πρὸς τὸν ἅγιο.

Τό Καμινά τῆς ἐπαρχίας Τρικάλων ἀρχικά μετονομάστηκε σέ Ψυχί²⁷, ἀργότερα, ἀπὸ τό 1961, πῆρε τό ὄνομα Ἅγιος Νικόλαος.²⁸

Στὴν ἐπαρχία Καλαμπάκας ὁ συνοικισμὸς Βερεντζῆς μετονομάστηκε σέ Κοιλιάδα²⁹ καί, ἀπὸ τό 1955, σέ Ἅγιο Νικόλαο.³⁰

Στὴν πόλη τῶν Τρικάλων ὑπάρχει μικρὴ *ΟΔΟΣ / ΑΓ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ*, βορειοανατολικά τοῦ ὁμώνυμου μητροπολιτικοῦ ναοῦ.

ΧΙΙ. ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ

Τὰ χειρόγραφα τῶν Μετεώρων ἀναφέρονται στὸν ἅγιο Νικόλαο μὲ Ἀκολουθίες, Κανόνες, Κοντάκια, Συναξάρια, Βίους, Διηγήσεις, Λόγους, Ἑγκώμια καί Δεήσεις.

Α) ΑΚΟΛΟΥΘΙΕΣ

Ἀναγράφονται δύο ἀκολουθίες τῆς στ΄ Δεκεμβρίου:

Α΄

† Μν(νί) δεκεμβ(ρ)ί(ω) στ τοῦ ἐν ἀγ(ίοις) π(ατ)ρ(ό)ς ἡμῶν / ἀρχ(ι)εραρχ(ου) καί θαυματουργ(οῦ) νικολάου: /
στιχηρά εἰς τ(ό) κ(ύρι)ε ἐκέ(κρα)ξ(α)

²⁶ Παπαβασιλείου 2002-2003, σελ. 21.

²⁷ ΒΔ 20.9.1955, ΦΕΚ 287 Α / 10.10.1955, σελ. 2.405.

²⁸ ΒΔ 3.6.1961, ΦΕΚ 99 Α / 20.6.1961, σελ. 997.

²⁹ ΠΔ 12.3.1928, ΦΕΚ 81 Α / 14.5.1928, σελ. 614.

³⁰ ΒΔ 20.9.1955, ΦΕΚ 287 Α / 10.10.1955, σελ. 2.405.

ἦχος β'. Ὅτε ἐκ τοῦ ξύλου
Μύροις παροικίσας αἰσθητῶς· μύρον ἀληθῶς ἀνεδείχθησ' μύρω χρησθεῖς νοπτῶ·
ἅγιε νικόλαε / ἀρχιεράρχα χ(ριστο)ῦ³¹.

Μεταξύ ζ' καί ζ' ὥδῃς τοῦ κανόνα τό συναξάρι τοῦ ἁγίου μέ τούς στίχους
(φ. 26β-37β):

Ὁ νικόλαος, πρέσβυς ὢν ἐν γῇ μέγας·
Καί γῆς ἀποστάς, εἰς τό πρεσβεύειν ζέει·
Ἐκτε νικολέω γε φάνη βίοτιοι τελευτῇ·

Ἀρχίζει (τό συναξάρι): Οὗτος ὑπῆρχεν ἐν τοῖς χρόνοις διοκλῆ/τίανου καί μαξιμιά-
νου τῶν τυράννων· / πρότερον τῇ μοναδικῇ πολιτείᾳ δια/πρέψας·

Τελειώνει (τό συναξάρι): μακάριο(ς) οὗτος καί ἐν σαρκί ὢν· καί ἀπό σαρκός
ἐκδημῶν· / κ(αί) μεταχωρῶν πρὸς κ(ύριο)ν· ὅτι αὐτῷ / πρέπ(ει) δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας ἀμήν· /
Τό χειρόγραφο ἀνήκει «(περὶ τά μέσα)» τοῦ 14^{ου} αἰῶνα³².

Β'

μνὴ δῖκεμ[β]ρίω ζ· τοῦ ἐν / ἁγίοις π(ατ)ρ(ό)ς ἡμῶν· νικολάου / ἀρχιεπισκόπου
μύρων· / τοῦ θαυματουργοῦ:

εἰς τ(ό) κ(ύρι)ε / ἐκέκραξα: στήχηρά, προ/σόμε(ια)

ἦχ(ος) β': ὅτε ἐκ τοῦ ξύλου

Μύροις· παροικίσας αἰσθητ(ῶς)· μύρων ἀληθῶς ἀνεδείχθ(ης) μύρω χρησθεῖς
νοπτῶς· / ἅγιε νικόλαε, ἀρχιεράρχα / χ(ριστο)ῦ³³.

Τό χειρόγραφο ἀνήκει στὸν 16^ο αἰῶνα.

Β) ΚΑΝΟΝΕΣ

ἦ τῇ ε

καν(ών) εἰς τ(όν) ἅγιον νικόλ(αον) οὗ ἡ ακρο(στι)χ(ί)ς

Δέησιν οἰκτρὰν νικόλας προεδέχου ἰωσὶφ

ὥδ(ή) α' Δεῦτε λαοὶ ἄσωμεν:

Δῖπνεκῶς τῷ θεῷ θρόνῳ τῆς χάριτος παρεστῆκώς / νικόλαε³⁴.

Τό χειρόγραφο ἀνήκει στὸν 14^ο (φ. 1-369) / 16^ο αἰῶνα (ἔτος 1539, φ. 370-394).

Γ) ΚΟΝΤΑΚΙΑ

κοντάκ(ιον)

τοῦ ἐν ἁγ(ίοις) π(ατ)ρ(ό)ς ἡμῶν / νικολάου ἀρχιεπισκόπου μύρων τοῦ θαυματουργοῦ:

ἦχος / πλ. δ'

Ἀρχίζει: Τῷ ὑπερμάχῳ τῶν πίστων γε / ὑμνητήριον· ὡς λυτρωθέν/τεσ διὰ σοῦ τῶν

³¹ Κώδ. 56, φ. 2α-18β, μονῆς Ἁγίας Τριάδας Μετεώρων (Σοφριανός 1993, σελ. 500).

³² Σοφριανός 1993, σελ. 500.

³³ Κώδ. 126, φ. 109β-127β, μονῆς Βαρλαάμ Μετεώρων (Βένης 1984, σελ. 132).

³⁴ Κώδ. 32, φ. 365α-370β, μονῆς Ἁγίας Τριάδας Μετεώρων (Σοφριανός 1993, σελ. 418).

περιστάσεων· / ... ἵ/να κράζωμεν· χαίροις π(άτε)ρ νικόλ(αε)/

Ἀκολουθοῦν με ἀλφαβητική ἀκροστιχίδα 24 τροπάρια:

Ἄμετρα κεκτημένος· ἐκ θε(ο)ῦ θεο/φόρε· ἰσχύν τοῦ θεραπεύειν / τάς νόσους· τῆς
δεινῆς ἀρρω/σείας τῆς νῦν ἐλευθέρωσόν / με δῦσωπῶ ἄγιε· ... χαίροις π(άτ)ερ
νικ(όλαε) /

Τό τελευταῖο:

Ἦ πανένδοξε π(άτ)ερ· ὁ ποιμὴν τῶν / μυραίων· ἀγίων ὑπέρ ἁγίων λό/γον· ... καί
πίστως βοῶντα / ἀλληλοῦῖα³⁵:

Δ) ΣΥΝΑΞΑΡΙΑ

Καταγράφονται τρία συναξάρια:

Α΄

τῷ αὐτ(ῷ) μνί ς· μνήμ(η) τοῦ ἐν ἀγ(ίοις) / π(ατ)ρ(ός) ἡμῶν νικόλαου ἀρχ(ι)ἐπί-
σκοπ(ου) μύρ(ων) / τῆς λῆκί(ας)

Στίχοι:

ὁ νικόλαος πρέσβις ὢν ἐν γῇ μέγας,
καί γῆς ἀποστάς εἰς τό πρεσβεύειν ζέει·
ἐκτη νικόλεώ γε φάνη βιότις τελευτῇ:

Ἀκολουθεῖ συναξάρι τοῦ ἁγίου:

Ἀρχίζει: Οὗτος ὑπῆρχεν ἐν τοῖς χρόνοις διο/κλητίανου καί μαξιμίανου· πρῶ/τερον
διαπρέψας ἐν τῇ μοναδί/κῃ πολιτείᾳ καί διὰ τὴν ὑπερ/βάλλουσαν ἀρετὴν, τὴν ἀρχι-
ερω/σύνην δεξάμενος·

Τελειώνει: λιπὴν δέ καί ἀγρυ/πνίαν διαλαλήσαντες καί πανδημί / συναθροισθέν-
τες εἰς τὸν ναόν τοῦ ἁγίου / ἀπήεσαν δοξάζοντες καί εὐλο/γοῦντες τὸν θε(όν)· κ(αί)
τῷ πιστῷ αὐτοῦ θε/ράποντι τ(ὴν) εὐχαριστίαν ἀπονέμοντες.³⁶

Τά φ. τοῦ χειρογράφου ἀνήκουν στὸν 14^ο αἰῶνα (ἔτος 1364), τό φ. 134 (μέ
ἄλλα φ.) στὸν 15^ο αἰῶνα (ἔτος 1465/6).

Β΄

Ἀρχίζει τό συναξάρι (ἀκέφαλο): καί πᾶν πάθος, κ(αί) ἀρρώστί(αν) / αὐτοί περιέ-
πιπτον· ὁμοίως / κ(αί) τὰ κτήνη ἐτελευτοῦσαν· πο-/λλῶν τε χρόνων ἀγρυπνίας / κ(αί)
προσευχῆς γενομένων, καί / ἐκτενῶν ἀκαταπαύστως πρὸς / τὸν θε(όν) οὐδὲν ὀφελί-
θισαν·

Τελειώνει: τούτοις τοῖς / θαύμασι τοῦ ἁγίου νικόλαου / εὐχαριστήσωμ(εν) τῷ θε(ε)ῷ
κ(αί) σ(ωτῇ)ρι / ἡμ(ων) ἱ(ησο)ῦ χ(ριστ)ῷ· τὸν δοξάσαντα / πᾶσιν τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν /
ὃ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶν(ας) / ἀμίν³⁷:

³⁵ Κώδ. 126, φ. 127α-138α (κανονικά φ. 128α-139α) μονῆς Βαρλαάμ Μετεώρων (Βέης 1984, σελ. 132).

³⁶ Κώδ. 14, φ. 134β-136α, μονῆς Ἀγίας Τριάδας Μετεώρων (Σοφριανός 1993, σελ. 282).

³⁷ Κώδ. 126, φ. 159α (κανονικά φ. 160α) – 164β (κανονικά 165β), μονῆς Βαρλαάμ Μετεώρων (Βέης 1984, σελ. 132).

Τό χειρόγραφο ἀνήκει στὸν 16^ο αἰῶνα.

Γ

Ἐπίσης στὴν Α΄ Ἀκολουθία, πού προαναφέραμε, παρεμβάλλεται στὸν κανόνα καὶ Συναξάρι τοῦ ἁγίου Νικολάου.

Ε) ΒΙΟΙ

Α΄

Ἐπιγράφεται: *βίος καὶ πολιτεία· καὶ με/ρική θανμάτων διήγη/σῖς, τοῦ ἐν ἁγίοις π(ατ)ρ(ό)ς ἡμ(ῶν) / ἀρχιερέρχου κ(αί) θαυμα/τουργοῦ νικολάου ἐπὶ/σκόπου μύρων τῆς / λυκίας,*

Ἀρχίζει: *Σοφόν τί χρῆμα ζωγράφων / χεῖρ· κ(αί) δεινή μέν μιμή/σασθαι τὴν ἀλήθ- θειαν· δεινή / δέ τῶν πραγμάτων ἐναργῆ / παραστήσαι τὰ σύμβολα·*

Τελειώνει: *καὶ μετὰ λαμπρῶν / τῶν τροπαίων ἐπανελ/θόντα χρῆστ(ι)ανοῖς, κ(αί) τὴν / προτέραν τιμὴν. τῇ δευ/τέρα διαδεξάμενον· / ἐν Χ(ριστ)ῷ ἱ(ησο)ῦ τῷ κ(υρί)ῳ ἡμῶν. μεθ οὗ τῷ π(ατ)ρί. ἅμα τῷ / ἁγίῳ καὶ ἀγαθῷ πν(εύματ)ι δό/ξα κράτος· τιμὴ καὶ / προσ- κύνησις· νῦν καὶ αἰεὶ, / καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν / αἰώνων, ἀμήν. /³⁸*

Ὁ βίος εἶναι «Ἑλληνίης (ἔχουν ἐκπέσει δύο φύλλα)»³⁹.

Τό χειρόγραφο ἀνήκει στὸν 14^ο αἰῶνα (ἔτος 1345/6).

Β΄

Ἐπιγράφεται: *ἦ βί(ο)ς καὶ πολειτεία καὶ μερική θανμά(των) / διήγησις τοῦ ἐν ἁγί- οῖς π(ατ)ρ(ό)ς ἡμ(ῶν) ἀρχ(ι)ε/ράρχ(ου) καὶ θαυματουργοῦ νικολάου.*

Ἀρχίζει: *Σοφόν τι χρῆμα ζωγράφων χεῖρ· / καὶ δεινή μέν μιμήσασθαι τὴν / ἀλήθει- αν· δεινή δέ τῶν πραγμ(άτων) / ἐναργῆ προσθεῖναι τὰ σύμβολα·*

Τελειώνει: *ἀλλ' ὁ / μέν, οὕτω τὸν ἐπίκληρον καταλείπει / βίον· καὶ πρὸς τὴν μακράν ἐκείνην / κ(αί) μακαρίαν διαβαίνει ζωήν· λαμπρότησιν ἀγγέλων σὺνών καὶ σὺνα/γαλό- μενος· καὶ τῷ τῆς τριάδος⁴⁰, ἥτοι εἶναι κολοβό.*

Τό χειρόγραφο ἀνήκει «(περὶ τὰ μέσα)»⁴¹ τοῦ 14^{ου} αἰῶνα.

Γ

Ἐπιγράφεται: *βίος καὶ / πολιτεία τοῦ ἐν ἁγίοις π(ατ)ρ(ό)ς ἡμ(ῶν) νικολάου τοῦ / μυροβλύτου· μερική θανμάτων / διήγησις·*

Ἀρχίζει: *Σοφόν τι χρῆμα ζωγράφων / χεῖρ· καὶ δεινή μέν μιμήσασθαι / τὴν ἀλήθειαν· δεινή δέ τῶν πραγμά(των) / ἐναργῆ προθεῖναι τὰ σύμβολα·*

³⁸ Κώδ. 96, φ. 152α-167β, μονῆς Ἀγίας Τριάδας Μετεώρων (Σοφιανός 1993, σελ. 680).

³⁹ Σοφιανός 1993, σελ. 680.

⁴⁰ Κώδ. 56, φ. 49α-94β, μονῆς Ἀγίας Τριάδας Μετεώρων (Σοφιανός 1993, σελ. 500).

⁴¹ Σοφιανός 1993, σελ. 500.

Τελειώνει: καὶ μ(ε)τ(ά) λαμπρ(ων) τροπαί(ων) ἐ/πανελθόντα χριστιανοῖς· καὶ τὴν προτέραν / τιμίν· τῇ δευτέρᾳ διαδεξάμ(εν)ον· ἐν χ(ριστ)ῶ ἱ(ησο)ῦ τῶ / κ(υρί)ῳ ἡμ(ων)· μ(ε)θοῦ τῶ π(ατ)ρί ἅμα τῶ ἀγίῳ κ(αί) ἀγαθῶ πν(εύματ)ι / δόξα τιμὴ κράτ(ος) καὶ πρ(οσ)κύνησις· νῦν(ν) κ(αί) ἀεὶ / καὶ εἰς τοὺς αἰῶ(νας) ἀμὴν.⁴²

Τό χειρόγραφο εἶναι τοῦ 16^{ου} αἰῶνα.

ΣΤ) ΔΙΗΓΗΣΕΙΣ

Ἐπιγράφεται: νεοφύτου πρεσβυτέρου μονα/χοῦ καὶ ἐγκλείστου. Διήγη/σις εἰς τὸν βίον καὶ τὰ θαύ/ματα τοῦ ἐν ἀγίοις π(ατ)ρ(ό)ς ἡ/μῶν νικολάου ἀρχιεπισκόπου / μύρων τῆς λυκί(ας).

Ἀρχίζει: Νενίκηκεν ὄρους τῆς φύσε/ως, ὁ τῆς νίκης ἐπώνυμος· / ὁ μέγας ἐν ἱεράρ-
χοις νικό/λαος ὁ κλεινός· ὁ πρός/δρος τῶν μυρέων· ὁ ἰα/τρός τῶν νοσούντων· ὁ κυ/βερ-
νίτης τῶν πλευστικῶν / ὁ ἔξαρχος τῆς εὐποΐας·

Τελειώνει: ἵνα τὸν σέ δοξάσαντα / δοξάσωμεν καὶ ἡμεῖς χεῖ/λεσιν ἀναξίοις·
π(ατέ)ρα καὶ / υἱόν σὺν ἀγίῳ πν(εύματ)ι ἐν θεότη/τι μιᾷ· ἥ πρέπει πᾶσα / δόξα τιμὴ
καὶ προσκύνησις / πάντοτε· νῦν καὶ ἀεὶ / καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν / αἰώνων, Ἀμὴν.⁴³

Τό χειρόγραφο ἀνήκει στὸν 16^ο αἰῶνα.

Ζ) ΕΓΚΩΜΙΑ

Α΄

Ἐγκώμιο Νικολάου Καβάσιλα

Ἐπιγράφεται: ᾧ ἐγκώμιον, εἰς τὸν ἐν ἀγίοις π(ατέ)ρα ἡμ(ων) / θεῖον ἀρχιεράρχην,
θανματουργόν κ(αί) / μύροβλύτην, ΝΙΚΟΛΛΑΟΝ ᾠ ᾠ ᾠ

Ἀρχίζει: Ἐπεὶ δέ πάντα ἀπίντησεν ἡμῖν παρὰ σοῦ / ᾧ ποιμένων ἄριστε τὰ ἐκ τῶν
εὐχῶν, / ἥκομεν ὥς ἂν οἶοι τε ἐγενόμεθα, ἀπο/δώσοντες τὴν ἐπὶ τούτοις χάριν λόγ(οις)
/ δέ εὐξάμεθα·

Τελειώνει: καὶ μειζόνων ἀξιώσας χαρίτων, δίδο καὶ τὸν λόγον ὑπέρ τούτων καλλίω·
ἐν / χ(ριστ)ῶ ἱ(ησο)ῦ τῶ κ(υρί)ῳ ἡμῶν· ᾧ ἡ δόξα καὶ τό κράτος / νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς
αἰῶνας τῶν αἰώ(νων) / ἀμὴν ᾠ ᾠ /⁴⁴

Τό χειρόγραφο ἀνήκει στὸν 15^ο αἰῶνα.

Β΄

Ἐγκώμιο Ἀνδρέα Ἱεροσολυμίτου, ἀρχιεπισκόπου Κρήτης

Ἐπιγράφεται: τοῦ ἐν ἀγίοις π(ατ)ρ(ό)ς ἡμῶν ἀν/δρέου, ἀρχ(ι)επίσκοπου κρήτης·
ἐγκώμι/ον εἰς τ(όν) ἅγιον π(ατέ)ρα ἡμῶν Νικόλαον / τὸν θανματουργόν κ(αί)
ἀρχ(ι)επίς/κοπον μύρων(ων) τῆς λυκίας·

Ἀρχίζει: Ἀνθρῶπε τοῦ θε(ο)ῦ καὶ πιστέ θερά/πων καὶ οἰκονόμῃ τῶν τοῦ χ(ριστο)ῦ

⁴² Κώδ. 144, φ. 213α-222β, μονῆς Βαρλαάμ Μετεώρων (Βένς 1984, σελ. 181).

⁴³ Κώδ. 126, φ. 285α-308β, μονῆς Ἁγίου Στεφάνου Μετεώρων (Σοφριανός 1986, σελ. 375).

⁴⁴ Κώδ. 202, φ. 81α-89ΑΒ+89α-91α, μονῆς Βαρλαάμ Μετεώρων (Βένς 1984, σελ. 291).

μυ/στηρίων· καί ἄνερ ἐπιθυμιῶν τῶν / τοῦ πν(εύματο)ς, δέχου τόν παρ ἡμῶν σοι
προ/σαγόμενον λόγον ὡς δῶρον·

Τελειώνει: καί τῆς ἐν πλά/νῃ δουλεί(ας) ἡμᾶς ἀπαλλάξαν/ντος ἱ(ησο)ῦ χ(ριστο)ῦ
τοῦ κ(υρίου) ἡμῶν· μεθ' οὗ πρέπει πᾶσα τιμή, δόξα / κράτος· μεγαλωσύνη τε καί μεγα-
λοπρέπεια τῷ π(ατ)ρί κ(αί) / τῷ ἁγίῳ καί ζωοποιῷ πν(εύματ)ι· νῦν καί αἰεὶ καί εἰς /
τούς αἰῶνας / τῶν αἰώ/νων / ἀ/μίν.⁴⁵

Τό χειρόγραφο εἶναι τοῦ 16^{ου} αἰῶνα.

Γ'

Ἐγκώμιο Ἀνδρέα Ἱεροσολυμίτου, ἀρχιεπισκόπου Κρήτης

Ἐπιγράφεται: Τοῦ ἐν ἁγίοις, π(ατ)ρ(ό)ς ἡμῶν· ἁν/δρέου τοῦ ἱεροσολυμίτου / καί
ἀρχιεπισκόπου κρήτης· ἐγκώμιον εἰς τόν ἐν ἁγίοις / π(ατ)ρα ἡμῶν νικόλαον

Ἀρχίζει: Ἀν(θρῶπ)ε τοῦ θ(εο)ῦ καί πιστέ θερά/πων καί οἰκονόμε τόν τοῦ /
χ(ριστο)ῦ μυ/στηρίων· καί ἄνερ / ἐπιθυμιῶν τῶν τοῦ πν(εύματο)ς / δέχου τόν παρ' ἡμῶν
σοι προ/σαγόμενον λόγον ὡς δῶρον·

Τελειώνει: καί τῆς ἐν πλά/νῃ δου/λείας ἡμᾶς ἀπαλλάξαν/τος χ(ριστο)ῦ ἱ(ησο)ῦ τοῦ
κ(υρίου) ἡμῶν, με/θοῦ πρέπει δόξα τῷ π(ατ)ρί, / καί τῷ εἰῶ καί τῷ ἁγίῳ πν(εύματ)ι,
νῦν καί αἰεὶ καί εἰς τούς / αἰῶνας τῶν αἰώνων ἀμ(ήν).⁴⁶

Τό χειρόγραφο ἀνήκει στόν 16^{ου} αἰῶνα.

Η) ΛΟΓΟΙ

Λόγος τοῦ Γρηγορίου Κεραμέως, ἀρχιεπισκόπου Ταυρομενίου

Ἐπιγράφεται: τ(οῦ) αὐτ(οῦ) ὁμ(ί)α εἰς τ(ό) κ(α)τ(ά) μα(τ)θ(αῖον) εὐα(γγέλιον) ἡκο-
λουθησ(αν) τῷ ἱ(ησο)ῦ ὁχλοὶ πολλοί(οί) κ(αί) εἰς τ(όν) μ(α)καρισμ(όν) τοῦ ὁσ(ίου)
π(ατ)ρ(ό)ς ἡμ(ῶν) νικόλ(ά)ου· λόγ(ος) ΙΕ:

Ἀρχίζει: Ὅτ(ε) πρότ(ον) ἑαυτ(όν) αὐλῶν ὁ δεσπότης ἐκάλει τά ἴδια πρόβατα· ἐπιγ-
γεῖλατ(ο) πράξιν αὐτ(ῶν), ἵ/να ζω(ήν) ἔχωσι, κ(αί) περισσ(όν) ἔχωσι

Τελειώνει: οὗτοι / πάντ(ες) ἐν ἀπολαύσει τ(ῶν) ἀγαθῶν γίνοντ(αι) τ(ῇ)ς βασιλεί(ας)
τ(ῶν) οὐ(ρα)νῶν ἀπολαυόντ(ες)· ἡς σωτ(ηρ)ί(ας) κ(αί) τ(ῆς) τρυφῆς παντ(ων) ἡμ(ῶν)
πρ(εσ)βεῖαι τ(οῦ) μεγάλ(ου) π(ατ)ρ(ό)ς κ(αί) ἀρχ(ι)ιερέ(ως) κ(αί) θαυματουργ(οῦ) νικο-
λάου κ(αί) παντ(ων) / τ(ῶν) ἁγ(ίων) τ(ῶν) εὐαρεστησάντ(ων) θ(ε)ῶ ὧ πρέπ(ει) πᾶ(σα)
δό(ξα) τιμ(ή) κ(αί) προσκύ(νησι)ς⁴⁷.

Τό χειρόγραφο εἶναι τοῦ 16^{ου} αἰῶνα.

Θ) ΔΕΗΣΗ

Εἰς τήν δόξαν τοῦ μεγάλου θ(εο)ῦ καί σ(ωτῆ)ρ(ο)ς ἡμ(ῶν) ἱ(ησο)ῦ χ(ριστο)ῦ· / εἰς τὰς
πολλὰς πρεσβείας τῆς ὑπερευ/λογημένης δεσποίν(ης) ἡμ(ῶν) θ(εοτό)κου καί ἀειπαρ-

⁴⁵ Κώδ. 136, φ. 201α-204β, μονῆς Βαρλαάμ Μετεώρων (Βένς 1984, σελ. 156).

⁴⁶ Κώδ. 139, φ. 36α-41α, μονῆς Βαρλαάμ Μετεώρων (Βένς 1984, σελ. 166).

⁴⁷ Κώδ. 144, φ. 38β-40β, μονῆς Βαρλαάμ Μετεώρων (Βένς 1984, σελ. 179).

θένου / μαρί(ας)· εἰς τὴν πρεσβείαν τοῦ ἐν ἁγίοις π(ατ)ρ(ό)ς / ἡμ(ῶν) ἀρχιερέαρχου κ(αί) θαυματουργοῦ νικολάου· / εἰς σ(ωτη)ρί(αν) ὑγείαν κ(αί) ἄφεσιν τ(ῶν) ἁμαρτι(ῶν) τοῦ πανιε/ρωτ(ά)τ(ου) ἡμ(ῶν) μ(ητ)ροπολίτου κ(αί) δεσπότη κυροῦ ὁδε(εἰ)ν(ος)⁴⁸.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

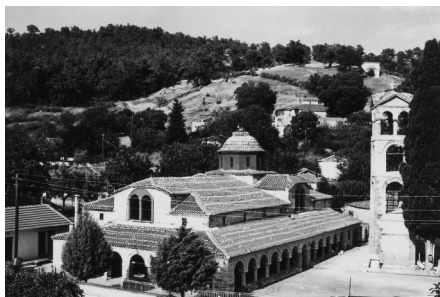
- 1) Ἀντουράκης 1988: Ἀντουράκης Γεώργιος, *Ὁ Ἅγιος Νικόλαος στὴν Βυζαντινὴ τέχνη καὶ παράδοση*, Ἀθῆναι 1988.
- 2) Βέης 1984: Νίκος Α. Βέης, *Τὰ χειρόγραφα τῶν Μετεώρων, Β΄*, Ἀθῆναι 1984.
- 3) Δαλαμπύρας 1986-1987: Στέφανος Δαλαμπύρας, «Ἀνέκδοτες ἐπιγραφές τῶν μεταβυζαντινῶν μνημείων τῆς Τσαριτσάνης καὶ τῆς περιοχῆς τῆς», *Θεσσαλικὸ Ἡμερολόγιο*, Λάρισα 1986 (10), σσ. 81-96· 1987 (11), σσ. 97-112· 1987 (12), σσ. 113-122.
- 4) Διονύσιος 1976: Διονύσιος (Χαραλάμπους), μητροπολίτης Τρίκκης καὶ Σταγῶν, *Τὰ Μετέωρα*, Ἀθῆναι 1976 (δ΄ ἐκδοση).
- 5) Καλούσιος 1989: Δημήτριος Γ. Καλούσιος, *Οἱ ἐκκλησίες τῆς Βασιλικῆς Καλαμπάκας*, Τρίκαλα 1989.
- 6) Καλούσιος 1990: Δημήτριος Γ. Καλούσιος, «Τὸ μοναστήρι τῶν Σιαμιάδων Καλαμπάκας», *Τρικαλινὰ* 1990 (10), Τρίκαλα 1990, σσ. 253-298.
- 7) Καλούσιος 1990α: Δημήτριος Γ. Καλούσιος, *Οἱ ἐκκλησίες στοὺς Ἀποστόλους Τρικάλων*, Τρίκαλα 1990.
- 8) Καλούσιος 1994: Δημήτριος Γ. Καλούσιος, «Τρικαλινὰ Σύμμεκτα, Η΄» *Μετεώρα 1994-1995* (48-49), Τρίκαλα 1994, σσ. 145-181.
- 9) Καλούσιος 1995: Δημήτριος Γ. Καλούσιος, «Τρικαλινὰ Σύμμεκτα, Ι΄» *Θεσσαλικὸ Ἡμερολόγιο 1995* (27), Λάρισα 1995, σσ. 81-134.
- 10) Καλούσιος 1995α: Δημήτριος Γ. Καλούσιος, «Τρικαλινὰ Σύμμεκτα, ΙΑ΄» *Θεσσαλικὸ Ἡμερολόγιο 1995* (28), Λάρισα 1995, σσ. 177-248.
- 11) Καλούσιος 1996: Δημήτριος Γ. Καλούσιος, «Προσκύνημα στὸν Ἅγιο Νικόλαο τῆς Ἀσφάκας Ἀσπροποτάμου», ἐφ. *Πρωινὸς Λόγος*, Τρίκαλα 28/6-3/7-1996, σελ. 6.
- 12) Καλούσιος 1996α: Δημήτριος Γ. Καλούσιος, «Τρικαλινὰ Σύμμεκτα, ΙΒ΄» *Μετεώρα 1996-1997* (50), Τρίκαλα 1996, σσ. 153-194.
- 13) Καλούσιος 2000: Δημήτριος Γ. Καλούσιος, *Τὸ μοναστήρι τῶν Δολιανῶν Καλαμπάκας*, Τρίκαλα 2000.
- 14) Μονὴ Ἁγίου Στεφάνου Μετεώρων, *Τὰ κειμήλια τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ἁγίου Στεφάνου*, Ἅγια Μετέωρα 1999.
- 15) Παπαβασιλείου 2000: Γεώργιος Παπαβασιλείου, «Ἡ διάκληση στὰ πανηγύρια τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ νομοῦ Τρικάλων», *Τρικαλινὰ*, Τρίκαλα 2000 (20), σσ. 511-546.
- 16) Παπαβασιλείου 2002-2003: Γεώργιος Παπαβασιλείου, «Ὁ Ἅγιος Νικόλαος στὴ λαογραφία μας», *Ἅγιος Βησσαρίων*, Τρίκαλα 2002 (21), σσ. 117-119· 2003 (22), σσ. 18-23.
- 17) Πατριτισσοπούλου 1966: Ἀσημίνια Πατριτισσοπούλου, «Ἱστοριο-Λαογραφικαὶ σημειώσεις ἐκ τοῦ χωριοῦ Φίκης Τρικάλων, ἦθη – ἔθιμα – παραδόσεις – τραγούδια – κ.λπ.», *Ἱστορία – Λαογραφία τῶν χωριῶν τοῦ Νομοῦ Τρικάλων*, ἐκδίδεται ὑπὸ τῆς Φιλαρχαίου Ἐταιρείας Τρίκκης, τεῦχος Γ΄, Τρίκαλα, Σεπτέμβριος 1966, σσ. 11-110.
- 18) Σοφιανός 1986: Δημήτριος Ζ. Σοφιανός, *Τὰ χειρόγραφα τῶν Μετεώρων, Γ΄*, Ἀθῆναι 1986.
- 19) Σοφιανός 1990: Δημήτριος Ζ. Σοφιανός, *Μετεώρα, ὁδοιπορικὸ*, [Ἅγια Μετέωρα 1990].
- 20) Σοφιανός 1993: Δημήτριος Ζ. Σοφιανός, *Τὰ χειρόγραφα τῶν Μετεώρων, Δ΄*, Ἀθῆναι 1993.

⁴⁸ Κώδ. 116, γ. 37β, μονῆς Ἁγίας Τριάδας Μετεώρων (Σοφιανός 1993, σελ. 757).

Ἐνδείξεις
() ἀνάλυση συντομογραφίας.
[] δική μου προσθήκη



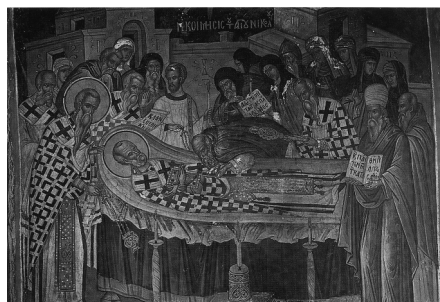
Εἰκ. 1. Τό καθολικό τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Ἀγίου Νικολάου Σιαμάδων νοτιοδυτικά μέ τό σύγχρονο εὐρύχωρο κτήριο (19.5.2016).



Εἰκ. 2. Ὁ περικαλλής ἱστορικός ναός τοῦ Ἀγίου Νικολάου τῆς Βασιλικῆς Καλαμπάκας νοτιοδυτικά (12.5.1818), μέ τό ὀλοπέτρινο καμπαναριό του, κτίσμα τῆς κυρα-Βασιλικῆς τοῦ Ἀλῆ πασᾶ (28.6.1995).



Εἰκ. 3. Ὁ μεγαλοπρεπής βυζαντινός μητροπολιτικός ναός τοῦ Ἀγίου Νικολάου Τρικάλων νοτιοδυτικά (1948-1966), σχέδιο τοῦ ὀνομαστοῦ Ἀθηναίου ναοδόμου Γεωργίου Νομικοῦ (19.11.2016).



Εἰκ. 4. Ἡ κοίμηση τοῦ Ἀγίου Νικολάου, διά χειρὸς Θεοφάνη Στρελίτζα (12.10.1527), καθολικό Ἱερᾶς Μονῆς Ἀγίου Νικολάου Ἀναπανσᾶ Μετεώρων.



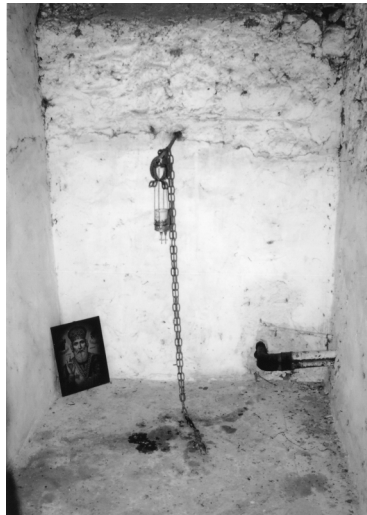
Εικ. 5. Ο Άγιος Νικόλαος μέ μεταλλική πολυπρόσωπη - περίτεχνη ποδιά στόν όμώνυμο μητροπολιτικό ναό τών Τρικάλων, χείρ Άν. Τσιναρίδη, 1902 (11.12.2016).



Εικ. 7. Ο Άγιος Νικόλαος φυλακισμένος λαμβάνει Εὐαγγέλιο από τόν Κύριο καί ὠμοφόριο από τήν Παναγία (καθολικό Άγιου Νικολάου Σιαμάδων, διά χειρῶν τῶν Χιοναδιτῶν Γεωργίου καί Γεωργίου, Ιούλιος 1821) (14.6.1998).



Εικ. 6. Ανάγλυφη παράσταση τοῦ Άγιου Νικολάου σέ μεταλλικό δίσκο, 18ου αἱ. (Μητροπολιτικός ναός Άγιου Νικολάου Τρικάλων) (29.9.2002).



Εικ. 8. Τό μοναδικό σωζόμενο «κελί» σωφρονισμοῦ τῶν ψυχοπαθῶν στόν ναό τοῦ Άγιου Νικολάου Φήκης (2.3.2003).

ΤΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΠΙΑΤΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΦΙΛΕΛΛΗΝΙΚΑ ΚΑΙ ΣΥΡΙΑΝΑ

Κατά τήν διάρκεια τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης στά εὐρωπαϊκά κρά-
τη σημειώθηκε μιὰ εὐρεία τάση κατασκευῆς ποικίλων κεραμικῶν
ἀντικειμένων ἀπό φαγεντιανή καί πορσελάνη, τά ὁποῖα ἀπεικόνιζαν σκηνές
ἐμπνευσμένες ἀπό τόν Ἀγῶνα τῆς Ἀνεξαρτησίας, συνοδευόμενες τίς περισσό-
τερες φορές ἀπό ἑλληνικές ἐπιγραφές καί σύμβολα.

Ἦδη ἀπό τόν 18ο αἰ. εἶχε καθιερωθεῖ ἡ κατασκευή τέτοιων ἐπιτραπέζιων
σκευῶν μέ θέματα ἀναμνηστικά πού σχετίζονταν ἄμεσα ὄχι μόνο μέ τήν καθη-
μερινότητα, ἀλλά, κυρίως, μέ τήν Ἱστορία, ἀπεικονίζοντας γεγονότα ἢ σκηνές
πολεμικές, καθὼς καί σημαντικά πρόσωπα πολιτικά, ἥρωικά, ἢ καί ἄλλα πού
εἶχαν διεγείρει, μέ διάφορους τρόπους, τό ἐνδιαφέρον τοῦ κοινοῦ.

Τά κεραμικά αὐτά, ἔργα τῆς ἱστορικῆς εἰκονογραφίας, ἀποτελοῦσαν ἔντυ-
πες ζωγραφίες καί ἀντανakλοῦσαν τήν εὐρύτερη ἔξαρση τοῦ φιλελληνικοῦ
πνεύματος τήν περίοδο αὐτή. Ὡστόσο, στήν ἀρχή, τέτοιου εἴδους ἀντικείμενα
διακινουῦνταν ἀποκλειστικά ἐντός τῶν ὁρίων τῆς Εὐρώπης, ὅπου φιλοτε-
χνοῦνταν, μέ ἐλάχιστες ἐξαίρεσεις κάποιων ἀντιτύπων πού ἔφθασαν στήν
Ἑλλάδα, πιθανότατα μετά τό 1827.

Τήν ἐποχή τοῦ ἑλληνικοῦ Ἀγῶνα, ὁ Eugene Delacroix, διαβάζοντας τά ἀπο-
μνημονεύματα τοῦ στρατηγοῦ Vautier γιά τήν σφαγή τῆς Χίου, ἐμπνέεται τήν
μεγάλη, γνωστή σύνθεση πού σήμερα βρίσκεται στό Λοῦβρο. Συνεπαραμένος
ἀπό τόν ἥρωισμό καί τό μεγαλεῖο των Ἑλλήνων φιλοτεχνεῖ τήν τριλογία του
(«Σκηνές ἀπό τίς Σφαγές τῆς Χίου»-1824, τήν «Ἑλλάδα πάνω ἀπό τά εἰρεῖπια
τοῦ Μεσολογγίου»-1826, τόν «Ἐφιππο Ἑλλήνα Ἀγωνιστή»-1856).

Ὁ Victor Hugo γράφει τά ποιήματά του *Orientales* (1827) πού ἐκφράζουν
τά φιλελληνικά του συναισθήματα, ἐνῶ ὁ Berlioz συνθέτει τήν Ἡρωική Συμ-
φωνία γιά τήν Ἑλληνική Ἐπανάσταση.

Περιηγητές που έπισκέπτονται την Ελλάδα (1770-1825), θά αποδώσουν μέσα από απεικονίσεις των ίδιων ή των ζωγράφων που τους συνοδεύουν, εικόνες αρχαίων μνημείων, Νεοέλληνες με παραδοσιακές φορεσιές, διεγείροντας έτσι τό ενδιαφέρον των Ευρωπαίων για τό «Ταξίδι της Ανατολής».

Επιπλέον, ό άγώνας για τήν έλευθερία του ύπόδουλου Γένους, μαζί μέ τήν καταλυτική συμμετοχή στον άπελευθερωτικό άγώνα προσωπικοτήτων της εποχής, όπως ό Λόρδος Βύρων, θά προκαλέσουν τον ξεσηκωμό ευρωπαϊκών λαών, καί κυρίως των Γάλλων. Η έφημερίδα *Le Courier Francais* στις 26 Νοεμβρίου 1825 σχολιάζει: «Ό ήρωισμός των σύγχρονων Έλλήνων μās κάνει πιο ευαίσθητους σ' αυτόν τον ήρωισμό των τριών χιλιάδων έτών... Οί σμμερινοί ήρωες είναι άξιοι θαυμασμού όπως οί ήρωες εκείνης της εποχής... Ό ένθουσιασμός που έμπνέει πρέπει νά είναι επικερδής στην Έλληνική Υπόθεση, ξεπερνά τον φιλολογικό θρίαμβο, είναι ένας θρίαμβος για τήν ανθρωπότητα».

Στό πλαίσιο αυτό ως άπόρροια του φλογερού ενδιαφέροντος των Φιλελλίνων θά είναι ή μόδα των «φιλελληνικών» σεργίσιων φαγιτου, γλυκού, καφέ από φαγεντιανή (σειρές μέ δώδεκα διαφορετικά θέματα σέ κάθε πιάτο): τά συγκεκριμένα σεργίσια κατασκευάστηκαν σέ τρεις πόλεις της Γαλλίας: Choisy-Le Roi ή Choisy, Montereau καί Toulouse. Οί σειρές στηρίχτηκαν κυρίως στις λιθογραφίες του ζωγράφου/χαράκτη Loeillot, ό όποιος σχεδίασε μέσα σέ δέκα μίνες, δεκαέξι, δικής του έπινόησης ως προς τά χαρακτηριστικά των προσώπων, λιθογραφίες, που χρησιμοποιήθηκαν για τήν διακόσμηση των σεργίσιων.

Άπό τίς πρώτες όμως δεκαετίες του νεοσύστατου ελληνικού κράτους ή κατάσταση διαφοροποιήθηκε. Οί ευνοϊκές εξελίξεις που έλαβαν χώρα, ιδιαίτερα κατά τό β' μισό του 19ου αϊ. κατέστησαν πρόσφορο τό έδαφος για τήν άνθηση ανάλογης καλλιτεχνικής δημιουργίας καί στον έλλαδικό χώρο. Έτσι, παρατηρήθηκε έντονα μία κίνηση από Έλληνες εμπόρους, οί όποιοι παρήγγελαν σέ εργοστάσια της Ευρώπης κεραμικά από φαγεντιανή καί πορσελάνη, αναμνηστικά πιάτα μέ παραστάσεις από πολεμικές στιγμές του Άγώνα καί απεικονίσεις προσώπων που παρέμειπαν στο έγγύς (π.χ. Κολοκοτρώνης), στο άπώτερο (π.χ. Βυζαντινοί αυτοκράτορες) ή στο άπώτατο ελληνικό παρελθόν (π.χ. Μέγας Άλέξανδρος) ενώ σπανιότερα πολιτικών παραγόντων της εποχής.

Τά κεραμικά αυτά άπευθύνονταν σέ όλους τους Έλληνες γιατί περνούσαν μηνύματα, διακινούσαν ιδέες καί αποτύπωναν σημαντικά ιστορικά γεγονότα που έπρεπε νά μείνουν ανεξίτηλα χαραγμένα στην μνήμη όλων. Άπό τήν άλλη πλευρά, οί παραγγελιοδότες φρόντιζαν οί παραγγελίες τους νά ανταποκρίνονται στις προτιμήσεις των οικονομικά άνερχόμενων αστών, οί όποιοι παρήγγελαν όλόκληρες

σειρές χρηστικών ή διακοσμητικών ειδών για τόν εξοπλισμό των σπιτιών τους.

Οί ποσότητες τέτοιου είδους κεραμικών, ιδιαίτερα πιάτων, που κατά καιρούς παραγγέλθηκαν, ήταν αρκετά μεγάλες και γι' αυτό άκριβως φρόντιζαν οί Έλληνες έμποροι οικιακών σκευών. Τό σημαντικότερο έμπορικό κέντρο πού προπορεύτηκε σέ τέτοιου είδους δραστηριότητες ήταν ή Σύρα, ή όποία άνοιξε άργότερα τόν δρόμο και σέ έμπόρους από τόν Πειραιά, τόν Βόλο, τίν Πάτρα, τίν Σάμο, τίν Κωνσταντινούπολη και τίν Σμύρνη νά κάνουν τό ίδιο. Γι' αυτό άλλωστε και έχει επικρατήσει τά αναμνηστικά πιάτα από φαγιάντσα νά αναφέρονται αποκλειστικά ως «συριανά» ή «πιάτα μέ τούς βασιλείς», παρ' όλο πού τά απεικονιζόμενα θέματα δέν είχαν πάντα σχέση μέ τίν βασιλική δυναστεία.

Από άποψη τεχνικής τά υπό εξέταση κεραμικά κατασκευάζονταν μέ βάση κάποιες μακέτες πού σχεδιάζονταν στήν Ελλάδα και στή συνέχεια στέλνονταν στά εργοστάσια τής Ευρώπης (Αγγλία, Ίταλία, Ουκρανία) για τίν αποτύπωσή τους στήν φαγεντιανή. Η αποτύπωση συντελούνταν μέ τόν εξής τρόπο: Αρχικά ένας ειδικευμένος χαρακτήης μετέφερε τό θέμα σέ μία χάλκινη πλάκα, ή όποία στή συνέχεια μελανωνόταν μέ μία ειδική μελάνη και έκτυπωνόταν σέ λεπτό χαρτί. Έπειτα τό χαρτί αυτό πιεζόταν και επικολλούνταν πάνω στήν ύαλωμένη φαγεντιανή, μέ αποτέλεσμα τίν αποτύπωση του σχεδίου πάνω στό κεραμικό. Τέλος, ακολουθοῦσε τό ψήσιμο στόν κλίβανο, μέ τό όποιο ή ειδική μελάνη εισχωροῦσε ἐξ όλοκλήρου στήν ἐφυαλωμένη επιφάνεια και ἐκεῖ σταθεροποιούνταν (transfer-printing). Η τεχνική μέθοδος αυτή εφαρμόστηκε ευρέως στήν Αγγλία στά μέσα του 18ου αἰ., κυρίως λόγω του όα δέν ήταν δαπανηρή.

Χαρακτηριστικό των κεραμικών αυτών, ό κύκλος των όποίων κλείνει μέ τό ξέσπασμα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ήταν, πέρα από τά θέματά τους, οί σφραγίδες πού διέθεταν στό πίσω μέρος, οί όποιες αποτύπωναν τούς λογότυπους των ξένων (αγγλικών, ιταλικών, ουκρανικών) εργοστασίων κατασκευής τους, καθώς και των Ελλήνων εμπορών ή εμπορικών οίκων πού έκαναν τίς παραγγελίες. Οί συγκεκριμένες σημάνσεις έχουν αποδειχτεί έξαιρετικά χρήσιμες γιατί χάρη σ' αυτές έχουν καταστεί γνωστά τόσο τά τοπωνύμια των πόλεων όπου βρίσκονταν τά εργοστάσια φαγεντιανής (Birmingham, Cardiff, Piza κ.λπ.), όσο και τά όνόματα των εμπορών τής Σύρου (Δ. Χ. Αργυρόπουλος, Αφοί Καλοκαιρινοί, Α. Γρέζος) και άλλων περιοχών (Αφοί Κυριακόπουλοι-Βόλος).

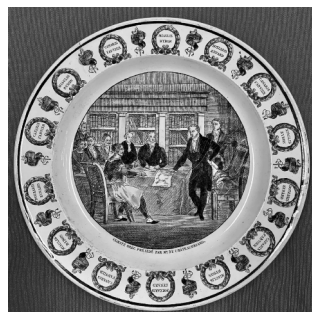
Τά πολιτογραφημένα πλέον ως «συριανά» πιάτα σχετίζονται μέ τά φιλελληνικά από τίν άποψη όα ναί μέν εκείνα (τά ευρωπαϊκά) «άσχολούνται» μέ ελληνικά θέματα και, σχεδόν αποκλειστικά, μέ ήρωες και έπεισόδια τής Επανάστασης εναντίον των Τούρκων, ώστόσο τά συριανά έμπλούτισαν τό ρεπερτόριό

τους καί με άλλα ιστορικά θέματα ή γεγονότα, ενώ, παράλληλα, μιμήθηκαν, καί αυτά, τήν γενικότερη συνήθεια τών χρηστικῶν, δηλαδή τών εὐρωπαϊκῶν σερβίτσων γιά καθημερινή χρήση πού μεσουρανοῦσαν, τήν ἴδια ἐποχή, στήν Εὐρώπη. Στήν πραγματικότητα, τά φιλελληνικά θεωροῦνται «προδρομική» φάση τών συριανῶν πού ἐκπροσωποῦν πολιτισμικές ὁσμώσεις, ἀνταλλαγές ἰδεῶν, ἀλληλο-ἐμπνεασμούς, δάνεια καί ἀντι-δάνεια ἀπό τήν ἀποψη τοῦ θεματολογίου.

Σήμερα, ἕνας σημαντικός ἀριθμός κεραμικῶν τέτοιου τύπου –φιλελληνικῶν καί συριανῶν– διασώζεται σέ μουσεῖα τῆς Ἀθήνας καί τῆς περιφέρειας, καθῶς καί σέ ἰδιωτικές συλλογές. Μιά σειρά πιάτων μέ ἱστορικά θέματα ἀπό φαγεντιανή καί πορσελάνη περιλαμβάνει στίς συλλογές του τό Λαογραφικό-Ἱστορικό Μουσεῖο Λάρισας. Ἀπό αὐτά θά παρουσιαστοῦν ἐνδεικτικά, τρία φιλελληνικά καί τρία συριανά.

ΦΙΛΕΛΛΗΝΙΚΑ

Εἰκ. 1. Ρηχό πιάτο (δ. 0,215 μ.) ἀπό φαγεντιανή ἀπό τά λεγόμενα «φιλελληνικά». Στό κέντρο ἀποδίδεται ἐγχρωμη παράσταση μέ θέμα «Τό ἑλληνικό Κομιτάτο μέ Πρόεδρο τόν Σατωβριάνδο». Στό περιχεῖλωμα μέσα σέ ρυθμικά ἐπαναλαμβανόμενα δάφνινα πλαίσια ἀναγράφονται στήν γαλλική γλῶσσα ὀνόματα ἡρώων τῆς Ἐπανάστασης (Κανάρης, Μιαούλης, Μπότσαρης-ἐπάνω) καί Φιλελλήνων (Byron-Eynard- Fabvier-κάτω). Στό κέντρο ἀναγράφεται ὁ τίτλος τῆς παράστασης «Comite Grec Preside par Mr. de Chateaubriand».

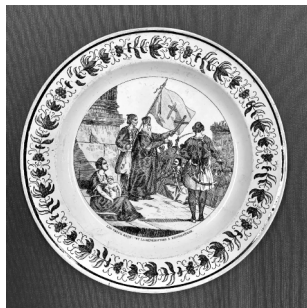


Εἰκ. 2. Ρηχό πιάτο (δ. 0,215 μ.) ἀπό φαγεντιανή, «φιλελληνικό». Στό κέντρο ἐγχρωμη παράσταση μέ τόν Κωνσταντῖνο Κανάρη ὄρθιο στό κατάστρωμα πολεμικοῦ πλοίου, ἔχοντας δύο ἄνδρες στά δεξιὰ του. Στό κάτω μέρος ἀναγράφεται «Constantin Canaris sur un brulot», ὁ Κωνσταντῖνος Κανάρης στό πυρπολικό του. Στό περιχεῖλωμα ἐπαναλαμβάνονται ρυθμικά δάφνινα πλαίσια μέ ὀνόματα ἡρώων τῆς Ἐπανάστασης (Κανάρης, Μιαούλης,



Μπότσαρης-έπάνω) καί Φιλελλίνων (Byron - Eynard-Fabvier-κάτω).

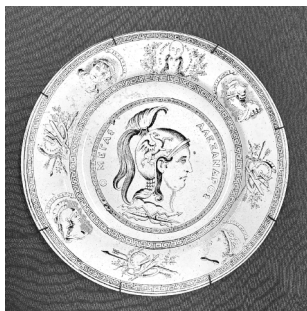
Εικ. 3. Ρηχό πιάτο (δ. 0,215 μ.), από φαγεντιανή, «φιλελλινικό». Στο κέντρο αποδίδεται άσπρόμαυρη παράσταση μέ θέμα τήν εύλογία τών Έλλήνων στό Μεσολόγγι. Στο κάτω μέρος τής παράστασης αναγράφεται «Les Grecs recevant la benediction a Missolonghi». Στο περιχειλίωμα σέ πυκνή διάταξη άναπτύσσονται φυλλοειδή μοτίβα μέ μίσχους.



ΣΥΡΙΑΝΑ

Εικ. 4. Ρηχό πιάτο (δ. 0,24 μ.) που άπεικονίζει τόν Μέγα Άλεξάνδρο. Τό φόντο εΐναι ύπόλευκο καί ό διάκοσμος καφέ. Στο κέντρο τής κύριας όψης άπεικονίζεται δεξιόστροφη προτομή του Μεγάλου Άλεξάνδρου μέ περικεφαλαία, ή όποία στήν επιφάνειά της φέρει φτερωτό δράκο. Δεξιά καί άριστερά τής μορφής ύπάρχει σέ ήμικυκλική διάταξη σέ κεφαλαία ό ύπομνηματισμός Ο ΜΕΓΑΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ.

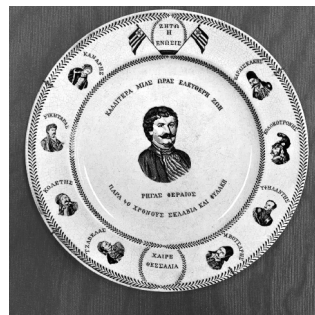
Όσον άφορā στήν περιφερειακή διακόσμηση, προέχει ή κεφαλή τής Άθηνās που βρΐσκεται πάνω ακριβώς άπό τήν προτομή του Μεγάλου Άλεξάνδρου. Πάνω άπό τό κεφάλι τής θεάς ύπάρχει ένα προσωπεΐο που καλύπτει τό μέτωπό της ένw δεξιά καί άριστερά της άναπτύσσεται ήμικυκλικά ή επιγραφή ΣΥΝ ΑΘΗΝΑ ΚΑΙ ΧΕΙΡΑ ΚΙΝΕΙ καί δύο φυλλώδη κλαδιά. Στήν ύπόλοιπη επιφάνεια άπεικονΐζονται οί προτομές τών συνεργατών του Μεγάλου Άλεξάνδρου, ΚΑΣΣΑΝΔΡΟΥ, ΑΝΤΙΓΟΝΟΥ, ΣΕΛΕΥΚΟΥ καί ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ, εκ τών όποίων οί δύο πρώτοι φοροΐν περικεφαλαία, ένw μόνον ή μορφή του Σέλευκου άποδίδεται μετωπικά. Πάνω άπό τίς κεφαλές ύπάρχουν οί αντίστοιχοι ύπομνηματισμοί, ένw άνάμεσά τους παρεμβάλλεται κάθε φορά τό ίδιο σύμπλεγμα άπό περικεφαλαία, δόρυ, βέλος καί κλαδί έλιάς. Τό περιχειλίωμα κοσμούν πάνω καί κάτω δύο συγκεντρικές άνισοπαχείς ταινίες μέ πανομοΐτυπα μαιανδροειδή μοτίβα.



Στὴν πίσω ὀψη τοῦ πιάτου ἀποτυπώνεται στρόγγυλη σφραγίδα μέ προτομή τοῦ Ἑρμῆ καί μέ κεφαλαιογράμματη γραφή ἡ ἐμπορική ἐπωνυμία ΑΔΕΛΦΟΙ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΙ ΣΥΡΑ. Ἐπάνω ἀπὸ τὴ σφραγίδα ὑπάρχει ρομβοειδὴς σήμανση, στό κέντρο τῆς ὁποίας ἡ ἔνδειξη Rd (Registered). Ἡ σήμανση αὐτὴ ἀποτελεῖ τὴν σφραγίδα κατάρθεσης τοῦ σχεδίου τοῦ πιάτου στό Γραφεῖο Προτύπων καί ἀπὸ τὰ στοιχεῖα πού περιλαμβάνει, γράμματα καί ἀριθμούς, εἶναι δυνατόν νά συναχθοῦν συμπεράσματα σχετικὰ μέ τὴν κλάση καί τὴν μερίδα τοῦ κεραμικοῦ, καθὼς καί τὴν ἡμερομηνία καί τό ἔτος κατάρθεσής του.

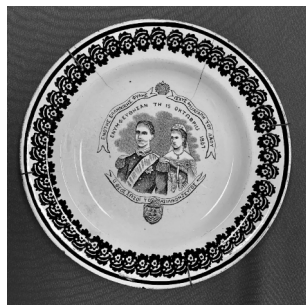
Ἡ ἐπιλογή ἀποτύπωσης τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου ὡς κύριο θέμα τοῦ πιάτου ἔγινε ἐσκεμμένα γιὰ τὴν ὑπενθύμιση στοὺς Ἕλληνες τῆς ἔνδοξης ἱστορίας τους, σέ μιὰ ἐποχὴ ὁπότε ἡ Ἑλλάδα πιεζόταν ἀπὸ τοὺς ἀδηνάφους ἡμπεριαλιστὲς γείτονές της καί ὁ λαὸς ἐπέμενε γιὰ πολεμικὴ ἀναμέτρηση μέ τὴν Τουρκία μέ σκοπὸ τὴν ἐπανάκτηση τῆς Θεσσαλίας, τῆς Μακεδονίας καί τῆς Κρήτης. Ἔτσι, μιὰ ἀναδρομὴ σέ μορφές τοῦ παρελθόντος θά θύμιζε σέ ὅλους τὴν ἀδιάλειπτη ἱστορικὴ συνέχεια τῶν Ἑλλήνων πού δὲν ἔπρεπε νά χαθεῖ παρὰ τίς δυσκολίες.

Εἰκ. 5. Ἀναμνηστικὸ πορσελάνινο πιάτο (δ: 0.24 μ.) μέ τὸν Ρήγα Φεραῖο. Εἶναι ρηχὸ λευκοῦ χρώματος μέ καφέ διακόσμηση. Στό κέντρο τῆς κύριας ὀψης τοῦ φέρει τὴν προσωπογραφία τοῦ Ρήγα Βελεστινλή μέ μουστάκι καί τραχηλιά, ὅπως ἀκριβῶς εἶναι γνωστὸς καί ἀπὸ ἄλλες ἀπεικονίσεις. Κάτω ἀπὸ αὐτόν σημειώνεται ὁ ὑπομνηματισμὸς ΡΗΓΑΣ ΦΕΡΑΙΟΣ, ἐνῶ πάνω καί κάτω ἀναπτύσσονται ἡμικυκλικά οἱ στίχοι: ΚΑΛΛΙΤΕΡΑ ΜΙΑΣ ΩΡΑΣ ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΖΩΗ ΠΑΡΑ 40 ΧΡΟΝΟΥΣ ΣΚΛΑΒΙΑ ΚΑΙ ΦΥΛΑΚΗ. Στό περιχεῖλωμα τοῦ πιάτου σχεδὸν πάνω ἀπὸ τό κεφάλι τοῦ Ρήγα δύο ἑλληνικὲς σημαίες πλαισιώνουν στεφάνι μέ τὴν ἐπιγραφή ΧΑΙΡΕ ΘΕΣΣΑΛΙΑ. Ἐκατέρωθεν τῆς κεντρικῆς προσωπογραφίας ἀποτυπώνονται ὀκτὼ ἄλλες προτομὲς πού φέρουν ἀντίστοιχους ὑπομνηματισμούς. Εἶναι οἱ συναγωνιστὲς τοῦ Ρήγα στὸν Ἄγωνα τῆς Ἀνεξαρτησίας: ΚΑΡΑΪΣΚΑΚΗΣ - ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗΣ - ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ - Μ. ΒΟΤΣΑΡΗΣ - ΚΑΝΑΡΗΣ - ΝΙΚΗΤΑΡΑΣ - ΚΟΛΕΤΗΣ - ΤΖΑΒΕΛΑΣ. Τό περιθώριο περιγράφουν στὴν πάνω καί κάτω πλευρὰ του δύο συγκεντρικὰ ἀνισοπαχῆ στεφάνια.



Στὴν πίσω ἐπιφάνειά του εἶναι ἀποτυπωμένος ὁ λογότυπος τῶν παραγγελιοδοτῶν ἔμπορων ΑΔΕΛΦΟΙ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΙ - FRATELLI CHIRIAKOPULO – ΒΩΛΟΣ, καθὼς καὶ μιά ρομβοειδὴς σφραγίδα μὲ τὰ ἐξῆς στοιχεῖα IV- 27 – L, H, 14; Ἐπιπλέον εἶναι σημειωμένα τὰ ἀρχικά N. W. P. C. B. πού σημαίνουν New Wharf Pottery Burslem καὶ χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ τὸν κατασκευαστὴ γιὰ τὰ προϊόντα πού κυκλοφόρησαν μεταξὺ 1878 καὶ 1894. Κατὰ συνέπεια τὸ πιάτο κατασκευάστηκε μετὰ τὸ 1878, καὶ πρὶο συγκεκριμένα μετὰ τὸ 1881, ὅποτε καὶ ἔγινε ἡ ἐνσωμάτωση τῆς Θεσσαλίας στὴν Ἑλλάδα.

Εἰκ. 6. Ἀναμνηστικὸ πιάτο τῶν γάμων τοῦ Γεωργίου Α΄ μὲ τὴ δούκισσα Ὑλγα Κωνσταντίνοβνα. Εἶναι ῥηχό (δ:0.24 μ.), ἡ φαγιάντσα του ὑπόλευκη, ἐνῶ τὸν διάκοσμο ἐπενδύουν χρωματικὰ ἀποχρώσεις τοῦ μαύρου καὶ τοῦ γκριζοῦ. Στὸ κέντρο, σὲ γκριζαρισμένο φόντο, ἀπεικονίζεται τὸ βασιλικὸ ζευγάρι, ὁ νεαρὸς Γεώργιος Α΄ μὲ ἐπίσημη στολὴ ναυάρχου καὶ μεγαλόσταυρο καὶ ἡ Ὑλγα μὲ νυφικὸ φόρεμα, ἐπίσης μεγαλόσταυρο, περιλαίμιο κόσμημα, διάδημα καὶ πέπλο. Πάνω ἀπὸ αὐτοὺς, ἡμικυκλικά ἡ ἐπιγραφή ΕΝΥΜΦΕΥΘΗΣΑΝ Τῇ 15 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1867 καὶ πρὶο πάνω το στέμμα. Ἐκατέρωθεν τοῦ στέμματος δύο κυματιστὲς ταινίες πού φέρουν τίς ἐξῆς ἐπιγραφές: ΕΝΟΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΥΛΗΣ – ΙΣΧΥΣ ΜΟΥ ΑΓΑΠΗ ΤΟΥ ΛΑΟΥ. Κάτω ἀπὸ τὸ βασιλικὸ ζευγάρι σὲ μιά πανομοιότυπη ταινία ἀποτυπώνεται ἡ εὐχή: Ο ΘΕΟΣ ΣΩΖΟΙ ΤΟ ΒΑΣΙΛΙΚΟΝ ΖΕΥΓΟΣ, σὲ μέσον τῆς ὁποίας ἀπεικονίζεται θυρεός. Τὸ περιχέλιωμα στολίζουν πυκνοὶ ρόδακες, ἐνῶ ἡ σύνθεσις τοῦ πιάτου ὁλοκληρῶνεται ἐξωτερικά μὲ μιά μαύρη ζώνη πού περιτρέχει τὸ χεῖλος. Στὴν πίσω ὀψη του δὲν φέρει κανένα σφράγισμα.



Μιά ποσότητα τέτοιων πιάτων παραγγέλθηκε μὲ ἀφορμὴ τὸ γεγονός αὐτό, τὸ ὁποῖο ἔτυχε μεγάλης ἀποδοχῆς ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸ λαό, κυρίως ἐπειδὴ ἡ νεαρὴ δούκισσα ἦταν ὁμόθρησκη. Τὸ τελευταῖο, ἄλλωστε, ἀποτελοῦσε καὶ τὸν λόγο γιὰ τὸν ὁποῖο οἱ Ἕλληνες εἶχαν ἐναποθέσει ἕνα μέρος τῶν ἐλπίδων τους γιὰ ἀπελευθέρωση τῶν ἀλύτρωτων ἐδαφῶν στὴν ὁμόδοξη Ρωσία. Ἀποδεικτικὸ αὐτοῦ ἀποτελοῦν οἱ ἐπιγραφές τοῦ πιάτου, ἀπὸ τίς ὁποῖες μποροῦν νὰ συναχθοῦν ἀξιόλογα συμπεράσματα καὶ οἱ ὁποῖες, ἀναμφισβήτητα, μᾶς μεταφέρουν τὸ κλίμα τῆς ἐποχῆς, καὶ ἰδιαίτερα τὴν ἐνθουσιώδη ὑποδοχὴ τοῦ βασιλικοῦ γάμου ἀπὸ τὸν λαό. Τὴν σημαντικότητα τοῦ γεγονότος ἐξαίρει ἰδιαίτερα

ή ευχή για θεία πρόνοια προς τούς νεόνυμφους, ενώ έμμεσα προτρέπει ο έλληνικός λαός να ενισχύει τόν βασιλέα με τήν αγάπη του, ώστε να επιτευχθεί ο ποθητός στόχος, ή ενότητα τής ελληνικής φυλής. Καί βέβαια είναι γνωστό ότι στο αποτέλεσμα αυτό θα μπορούσε να συμβάλει σε μεγάλο βαθμό ή Ρωσία, ειδικώς έπειτα από τόν γάμο τής Όλγας με τόν Γεώργιο Α'.

Κλείνοντας, είναι δέον να σημειωθεί πώς παρόμοια θέματα πού σχετίζονταν με τόν απελευθερωτικό Άγώνα τών Ελλήνων, αποτυπώθηκαν καί σε ποικίλα άλλα αντικείμενα (π.χ. χαρτιά ταπετσαρίας, βεντάλιες, κασετίνες, ταμπакιέρες, επιχρυσωμένα μπρούντζινα ή αλαβάστρινα έπιτραπέζια ρολόγια, με ήρωες του Άγώνα στήν επίστεψη, κηροπίγια, ανθρωπόμορφα αγαματίδια, φιαλίδια με όλόσωμες παραστάσεις Ελλήνων αγωνιστών ή καί προτομές κ.ά.), όλα σχεδόν με ήρωες καί έπεισόδια τής Έπανάστασης του 1821. Καί βέβαια όλα είχαν έναν καί μοναδικό σκοπό: να περάσουν μηνύματα, να διακινήσουν ιδέες, να διεγείρουν αισθήματα πατριωτισμού καί να αποτυπώσουν σημαντικά ιστορικά γεγονότα, όπως ή Έλληνική Έπανάσταση, γεγονότα πού έπρεπε να μείνουν ανεξίτηλα χαραγμένα στήν μνήμη όλων.

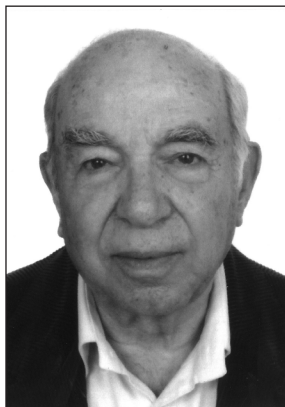
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Amandry A. (1982), *Η Έλληνική Έπανάσταση σε γαλλικά κεραμικά του 19ου αιώνα*, Αθήνα.
 Κορρέ-Ζωγράφου Κ. (1995), *Τά Κεραμικά του Έλληνικού Χώρου*, Αθήνα, Μέλισσα.
 Κορρέ-Ζωγράφου Κ. (2016), *Η Ελλάδα μέσα από 231 ιστορικά πιότα (1863-1973)*, Συλλογή Λόλας Νταυρά, Αθήνα, Μίλητος.
 Λαδά-Μινώτου Μ., Συνοδιού Κ. (2006), *Γαλλικά κεραμικά καί λιθογραφίες από τήν Έλληνική Έπανάσταση του 1821: Συλλογή Νικίτα Γ. Σταυρινάκη - Εύαγγελίας Ν. Σταυρινάκη*, Μεσσήνη, Δήμος Μεσσίνης-Μουσείο Χαρακτικής Τάκη Κατσουλίδη.
The Kyriazopoulos Collection of Greek Commemoratives, Μύκονος, Mykonos Folklore Museum 1975.
Η Έλληνική Έπανάσταση. Ο Ντελακρούα καί οι Γάλλοι ζωγράφοι 1815-1848, Παρίσι-Αθήνα, Réunion des Musées Nationaux-Εθνική Πινακοθήκη καί Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, 1997.
 Θαλασσινός Δ. (2011), *Ο φιλελληνισμός καί ή Έλληνική Έπανάσταση*. Διαθέσιμο στόν διαδικτυακό τόπο: <https://www.historical-quest.com/arxio/sygxroni-istoria/35-o-philhellinismos-kai-i-elliniki-epanastasi.html> (4/10/2020).
Τά «Συριανά Πιότα» ανάμεσα στά Έλληνικά Εικονογραφημένα Άναμνηστικά Κεραμικά του 19ου & 20ου αιώνα. Διαθέσιμο στόν διαδικτυακό τόπο: <https://www.syros-agenda.gr/ta-syriana-piota-anamesa-sta-ellinika-eikonografimena-anamnistika-keramika-tou-19ou-20ou-aioua/> (1/10/2020).
Η Έλληνική Έπανάσταση. Ο Ντελακρούα καί οι Γάλλοι ζωγράφοι 1815-1848. Διαθέσιμο στόν διαδικτυακό τόπο: <https://www.nationalgallery.gr/el/periodikes-ektheseis/arxio/ethnikh-pinakothiki/1992-2000/128-i-elliniki-epanastasi-o-ntelakroua-kai-oi-galloi-zographoi-1815-1848.html> (1/10/2020).
1821: Ο Ντελακρούα ξεσίκωσε τί διεθνή κοινή γνώμη. Διαθέσιμο στόν διαδικτυακό τόπο: https://www.ethnos.gr/ellada/28386_1821-o-ntelakroya-xesikose-ti-diethni-koini-gnomi (1/10/2020).

ΝΙΚΟΣ ΔΙΑΜΑΝΤΑΚΟΣ
ΔΑΣΚΑΛΟΣ - ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ

ΚΩΣΤΑΣ Ν. ΛΙΑΠΗΣ: ΚΟΡΥΦΑΙΑ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΜΟΡΦΗ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

Κοντεύει νά κλείσει χρόνος από τί μέρα πού ὁ Κώστας Λιάπης ἐγκατέλειψε τήν πρόσκαιρη ἐπίγεια ζωή (21.12.2019), ἀφήνοντας δυσαναπλήρωτο κενό στήν πνευματική ζωή τοῦ Βόλου, ὁλόκληρης τῆς Μαγνησίας καί πολύ πέραν αὐτῆς. Γεννήθηκε τό 1935 στό πανέμορφο χωριό Ἅγιος Γεώργιος Νηλείας τοῦ Πηλίου, πού ὁ ἴδιος καμάρωνε νά τό ὀνομάζει «Μεγάλο Ἄϊ - Γιώργη», ὄνομα τό ὁποῖο ἀποτελοῦσε τό ἀπαύγασμα τῆς μεγάλης ἀγάπης του πρὸς τήν πατρώα γῆ.



Ὡς μαθητής στό 2ο Γυμνάσιο Ἀρρένων τοῦ Βόλου (1947-53) καί ὡς σπουδαστής στήν Παιδαγωγική Ἀκαδημία τῆς Λάρισας (1953-1955) διακρινόταν γιά τήν εὐφυΐα, τήν ἐπιμέλεια καί τήν ἐπίδοσή του στά μαθήματα, καθώς καί γιά τήν ἀκεραιότητα τοῦ χαρακτῆρα καί τό σπιρτόζικο πνεῦμα του.

Εἶχε τήν ἀτυχία νά στερηθεῖ τόν πατέρα του σέ ἡλικία 23 ἐτῶν, ὅποτε ὡς πρωτότοκος γιός ἐπωμίστηκε, μέ προθυμία καί ὑπευθυνότητα, τή συμπαράσταση τῆς πολύτεκνης μητέρας του, ἡ ὁποία εἶχε ἄλλα 5 μικρότερα παιδιά.

Ὑπηρετήσε σέ πολλά σχολεῖα τοῦ νομοῦ καί τοῦ Βόλου, μέ ζῆλο, μέ παιδαγωγική καί διδακτική ἐπάρκεια, ἐμφορούμενος πάντοτε ἀπό τά ἰδανικά τῆς πατρίδας, τῆς θρησκείας καί τῆς οἰκογένειας. Τό διδασκαλικό, πολιτιστικό καί συγγραφικό του ἔργο βρῆκε πανθομολογούμενη ἀναγνώριση ἀπό τοὺς γονεῖς τῶν μαθητῶν του, τοὺς συναδέλφους, τοὺς προϊσταμένους του, τήν κοινωνία καί τήν Πολιτεία.

Πλούσιο είναι και τό συγγραφικό του έργο. Έχει γράψει 20 βιβλία, από τά όποια 8 είναι ιστορικά, 6 λαογραφικά, 2 γλωσσολογικά, 2 ταξιδιωτικά και 2 συλλογές διηγημάτων. Επίσης έχουν εκτυπωθεί 31 ανάτυπα από όμιλίες του σέ συνέδρια και εκτενή δημοσιεύματα σέ περιοδικά, αναφερόμενα στή τοπική ιστορία, στή λαογραφία, σέ εκκλησιαστικά και ιστορικά μνημεία και σέ εξέχουσες μορφές τής Μαγνησίας. Οί τίτλοι τών βιβλίων του, κατά τί σειρά έκδοσής τους, είναι οί έξής:

- 1) *Σελίδες από τήν ιστορία του Ανατολικού Πηλίου* (1969)
- 2) *Όρες του Πηλίου* (1976 και άλλες 5 επανεκδόσεις του).
- 3) *Γοργόνα Κρήτη* (1978)
- 4) *Καπετάν Κώστας Γαρέφης, ό σταυραετός του Πηλίου* (1979 και μία άκόμη επανέκδοση τό 2008).
- 5) *Η μάνα στό τραγούδι του Λαού μας* (1990)
- 6) *Τό Πήλιο τής παράδοσης* (1990)
- 7) *Στό νησί τής πληγωμένης Αφροδίτης* (1991)
- 8) *Τό Κάστρο του Βόλου μέσα στους αιώνες* (1991)
- 9) *Τό Κισμέτ - πηλιορείτικα διηγήματα* (1992)
- 10) *Νικόλας, μά πηλιορείτικη μορφή τής Τέχνης* (1992)
- 11) *Ό «μεγάλος» Άϊ - Γιώργης του Πηλίου* (1994)
- 12) *Τό γλωσσικό ιδίωμα του Πηλίου* (1996)
- 13) *Μέ τί μάσκα του ψαρντουφεκά* (1998)
- 14) *Πήλιον Όρος, ιστορία, παράδοση, πολιτισμός* (2001)
- 15) *Τό Δημοτικό τραγούδι στή Μαγνησία, Α΄ τόμος* (2006)
- 16) *Τό Δημοτικό τραγούδι στή Μαγνησία, Β΄ τόμος* (2009)
- 17) *Τά Παλιοκάστρα του Πηλίου* (2010)
- 18) *Πήλιο, άναδρομές, καημοί κι έξομολογήσεις* (2010)
- 19) *Πηλιορείτικα και βολιώτικα άνθρωπωνύμια* (2015)
- 20) *Ό παροιμιακός και γνωμικός λόγος στό παραδοσιακό Πήλιο* (2017).

Επιπλέον είναι έτοιμο γιά έκδοση τό βιβλίό *Παναγίες του Πηλίου* (σ. 450), και περιέχει 23 δημοσιεύματα του Κ. Λιάπη, σέ περιοδικά, αρκετά δημοσιευμένα σέ συνέχειες στό «Θεσσαλικό Ημερολόγιο», αναφερόμενα σέ εκκλησίες τής Παναγίας στό Πήλιο, όσες πρόλαβε νά ιδεί και νά έρευνήσει. Η έκδοση αυτή γίνεται μέ πρωτοβουλία τής κόρης του Ένης Λιάπη-Παπαδημητροπούλου, φιλόλογου, μέ έπιμέλεια τών φίλων του συγγραφέων Βασίλη Άναγνωστόπουλου, Νίκου Διαμαντάκου, Τάκη Παντελόπουλου, μέ δαπάνη τής Ί. Μητρόπολης Δημητριάδος και Άλμυροῦ.

Θεωρώ ως πιο χρονοβόρα, απαιτητικά και επίπονα τά πιο πολλά βιβλία της δεύτερης δεκάδας, πού είναι:

1) *Ὁ «μεγάλος» ἸΑΙ-Γιώργης τοῦ Πηλίου* (512 σελίδες 17 X 24 ἐκ.). Γίνεται ἐνδελεχὴς ἔρευνα στὴν ἱστορία τοῦ χωριοῦ, στὴ μορφολογία τῶν οἰκισμῶν καὶ τῶν τοπίων, στὰ χτίσματα (σπίτια, ἐκκλησίες, μοναστήρια, σχολεῖα, βρύσες, μουσεῖα), καὶ στὶς μορφές τοῦ τόπου.

2) *Τό γλωσσικό ἰδίωμα τοῦ Πηλίου* (522 σελίδες 17X 24 ἐκ.), βραβευμένο ἀπὸ τὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, ὅπου περιέχονται περίπου 5.500 ἰδιωματικές λέξεις πού λέγονται στὸ Πήλιο.

3) Οἱ δύο τόμοι γιὰ τὸ δημοτικὸ τραγούδι στὴ Μαγνησία. Στὸν Α΄ τόμο (612 σελίδες 19X26,6 ἐκ.) καταγράφονται τραγούδια ἀπὸ 6 μεγάλες ἐνότητες: τοῦ ἀκριτικοῦ κύκλου, παραλογές, ἱστορικά, κλέφτικα, ἐρωτικά καὶ τραγούδια τοῦ γάμου. Στὸν Β΄ τόμο (594 σελίδες ἴδιων διαστάσεων μὲ τὸν προηγούμενο) περιέχονται τραγούδια ἀπὸ 7 βασικὲς ἐνότητες: α) θρησκευτικά - λατρευτικά - εὐχетικά καὶ ἐπαινετικά. β) ναυοιρίσματα, ταχταρίσματα, καὶ λοιπὰ παιδιαστικά, γ) ξενιτιάς, δ) ἐργατικά - ἐποχικά - φυσιολατρικά τῆς στεριάς καὶ τῆς θάλασσας, ε) γνωμικά- διδακτικά - κοινωνικά, στ) εὐτράπελα - σατιρικά καὶ ζ) μοιρολόγια καὶ τραγούδια τοῦ Χάρου καὶ τοῦ Κάτω Κόσμου.

4) *Τὰ Παλιοκάστρα τοῦ Πηλίου* (494 σελίδες 17X24 ἐκ.), ὅπου παρέχονται πληροφορίες γιὰ τὰ εὐρήματα 26 ἀρχαίων καὶ μεσαιωνικῶν κάστρων, «γιὰ τὰ ὁποῖα κανένας ὡς τώρα παλιός ἢ νεότερος ἀρχαιολόγος, ἱστορικός ἢ λόγιος δὲν καταπιάστηκε ζεστά μὲ τὴ μικρὴ καὶ πικρὴ ἀνθρώπινη ἱστορία τους».

5) *Πηλιορείτικα καὶ βολιώτικα ἀνθρωπωνύμια* (272 σελίδες 17X24 ἐκ.). Πρόκειται γιὰ μιὰ ὑπερπροσπάθεια συλλογῆς ἀμέτρητων ὀνομάτων καὶ διαίρεσής τους σὲ μεγάλες ἐνότητες, σὲ ὑποενότητες καὶ μικρότερες ὁμάδες.

6) *Ὁ παροιμακὸς καὶ γνωμικὸς λόγος στὸ παραδοσιακὸ Πήλιο* (688 σελίδες 20X27,5 ἐκ.), πού πῆρε ἔπαινο ἀπὸ τὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν. Εἶναι τὸ πρῶτο ὀγκῶδες βιβλίον, ὅπου ἀποθηκεύτηκε ἓνας καταπληκτικὸς παροιμακὸς πλοῦτος, ἀποτελούμενος ἀπὸ περίπου 3.000 παροιμίες, «πολλές ἀπὸ τίς ὁποῖες εἶναι γνήσιοι καρποὶ τῆς πηλιορεϊτικῆς λαϊκῆς σοφίας».

Τὸ συγγραφικὸ ἔργο τοῦ Κ. Λιάπη δὲν περιορίζεται στὰ παραπάνω βιβλία, ἀλλὰ περιλαμβάνει περισσότερες ἀπὸ 1.000 δημοσιεύσεις στὸν ἡμερήσιο καὶ περιοδικὸ τύπο. Ἐπίσης ἔχει κάνει περίπου 200 ἐκπομπές στὸν Ραδιοφωνικὸ Σταθμὸ τοῦ Βόλου καὶ στὸν ραδιοσταθμὸ «Βόλος 9,86 FM Stereo» μὲ θέματα ἱστορικά. Ἀκόμη ὑπῆρξε συνεργάτης τοῦ ραδιοσταθμοῦ τῆς Ἰ. Μητροπόλεως Δημητριάδος «Ὁρθόδοξη Μαρτυρία».

Τεράστια ήταν η συμβολή του στον περιοδικό Τύπο, με την εξαμηνιαία έκδοση του περιοδικού «Βίγλα» (Ιούνιος 1996 - Δεκέμβριος 2006), με την ετήσια έκδοση του περιοδικού «Πλώρη» (Ιούνιος 1996 - Ιούνιος 2007) και με την κοινή ετήσια έκδοση των δυο αυτών περιοδικών, με τον τίτλο «Βίγλα - Πλώρη» (Ιούνιος 2008 - Ιούνιος 2019). Καί στά τρία περιοδικά ήταν μοναδικός υπεύθυνος, συντονιστής και έπιμελητής τής έκδοσής τους και ό πολυγραφότερος συντάκτης κειμένων.

Έπιπλέον, συμμετείχε στή συντακτική έπιτροπή του περιοδικού «Ρόπτρο» και ήταν έπιμελητής έκδοσης του περιοδικού «Μαγνησία» τής Νομαρχίας Μαγνησίας (2003-2010).

Η προσφορά στό χωριό του συνοψίζεται στήν όργάνωση και διεύθυνση του «Εικαστικού Μουσείου του γλύπτη Νικόλα», στήν πρωταγωνιστική συμμετοχή του στήν ίδρυση του Έκκλησιαστικού Μουσείου και του Βαφειάδειου Πνευματικού Κέντρου, στό διάστημα 1995-2010.

Σέ άναγνώριση τής πολύπλευρης πολιτιστικής του προσφοράς, τό 2015, έννά Πνευματικά Σωματεία του Βόλου εξέδωσαν τιμητικό συλλογικό τόμο 372 (17 Χ24) σελίδων, με τον τίτλο «Φίλιος Άμπτός», όπου καταχωρίστηκαν 42 κείμενα άφιερωμένα σ' αυτόν.

Σέ γενικές γραμμές αυτή ήταν η προσφορά στήν εκπαίδευση, στήν ιστορία, στή λαογραφία, στήν κοινωνία, στό άγαπημένο του χωριό του άκαταπόνητου, του άφιλοκερδοϋς, του πρόθυμου για κάθε βοήθεια, έκλεκτου γόνου του Πηλίου Κώστα Λιάπη.

Γιά νά μή νομιστεί ότι ήταν άνθρωπος μόνο του γραφείου, τής μελέτης και του γραψίματος, πληροφορω όσους δέν τον γνώρισαν ότι ήταν τύπος έξωστρεφής, έπικοινωνιακός και φυσιολάτρης. Ήταν φίλος του βουνου και τής θάλασσας: άγρότης, όδοιπόρος, όρειβάτης, κυνηγός, κολυμβητής, ψαροντουφεκάς και ιστιοπλόος.

Είχα την τύχη νά τον γνωρίσω άπό τά γυμνασιακά μας χρόνια και νά ζήσουμε μαζί πολλές ευφρόσυνες ώρες. Μιά γνωριμία που σφυρηλατούνταν με τί ροή του χρόνου και διευρύνθηκε σέ οικογενειακή φιλία. Έφυγε για τά σούράνια, αφήνοντας μνήμη άγαθή, ζωηρή, ανεξίτηλη.

Λαρίσης καί Λαρισαίων μνήμες

* * *

ΣΤΑΥΡΟΣ ΓΟΥΛΟΥΔΗΣ
Δρ. BYZANTINΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

«ΒΙΟΣ ΤΟΥ ΑΜΑΡΤΩΛΟΥ ΠΟΛΥΚΑΡΠΟΥ»: Πολιτεία καί μαρτύριο τοῦ ἐκ Δάρδας Ὑπείρου μυτροπολίτη Λαρίσης* († 17 Σεπτεμβρίου 1821) (Α΄ Μέρος: Βιογραφία)**

Ὁ μυτροπολίτης Λαρίσης Πολύκαρπος, ὁ Δαρδαῖος, καταγόταν ἀπὸ τῆ Δάρδα (Ντάρντα ἢ Ντάρδα, Dardha, Ἀπιδέα) στὴν περιοχή τῆς Κορυτσᾶς, χωριὸ πού –ὅπως φαίνεται– διατήρησε καί τίμησε τὸν 19ο αἰῶνα τῇ μνήμῃ του, τὸν μαρτυρικό του θάνατο μὲ ἐντολή τοῦ Μαχμούτ πασᾶ Δράμαλη, διοικητῆ τῆς Λαρίσης. Ἐδῶ ὑπῆρχε καί τό πατρικό σπίτι καί σὺν τῷ χρόνῳ ἐξυφάνθηκε ἕνας πυρήνας βιογραφικῶν στοιχείων, γραπτῶν καί προφορικῶν, ὁ ὁποῖος διευρύνθηκε, ὅταν ὁ Δαρδιώτης ἱερέας Σπύρος Ν. Ζέγκος ἀνέλαβε νά συγκεντρώσει ὅ,τι ἀνταποκρινόταν γιὰ ἔκδοση βιβλίου (1927), ἀνιχνεύοντας τεκμήρια κυρίως στὴ Θεσσαλία¹.

Ὁ συγγραφέας, πού διέμενε στὴν Ἀθήνα (ὁδὸς Κρατύλου 19 ἀπὸ τό 1921, ὅταν ἐγκατέλειψε ὀριστικά τῇ Δάρδα), ἦταν συγγενής τοῦ Πολυκάρπου².

* Τό παρὸν ἄρθρο ἀφιερώνεται στὴ μνήμῃ τοῦ μακαριστοῦ μυτροπολίτη Λαρίσης Θεολόγου Πασχαλίδου (1968-1974).

** Ὅφειλω νά εὐχαριστήσω τὸν καθηγούμενο τῆς Ἱ.Μ. Σίμωνος Πέτρου π. Ἐλισαῖο γιὰ τὴν χρῆσιν τῆς πολύτιμης βιβλιοθήκης της, χάριν στοῦ ὁποῖου τῆς ὁποίας ἡ μελέτη ἔλαβε τὴν παρούσα μορφή.

¹ Παπα-Σπύρος Ν. Ζέγκος, *Βιογραφία τοῦ Πολυκάρπου τοῦ Δαρδαίου μυτροπολίτου Λαρίσης καρατομνηθέντος ὑπὸ Μαχμούτ-πασᾶ τῷ 1821. Σύντομος περιγραφή τῆς Δάρδας μετὰ εἰκόνας*, Ἐν Αθήναις, τύποις Ἱ. Βάρτσου, ὁδὸς Πραξιτέλους 21, 1927, 84, 89 (οἰκία) 99, 101 (Ντάρδα, Ἀπιδιά). Πρβλ. Ν.Ι. Γιαννόπουλος, «Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι Θεσσαλίας», *Ἑπετηρίς Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσός*, Ι΄ (1914), 253-312, 279-280. Ν.Ι. Γιαννόπουλος, «Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι Θεσσαλίας. Διορθώσεις καί προσθήκαι», *Θεολογία*, 11.4 (1933), 330-342, 340-341.

² Ζέγκος, ὁ.π., 15: ὁ πάππος του ἐκ μητρὸς ἦταν υἱὸς τῆς Χριστίνας, ἀδελφῆς τοῦ Πολυκάρπου, σσ. 20-21.

Καταγράφει τή βιογραφία τοῦ μητροπολίτη μέ τίτλο «Βίος τοῦ ἁμαρτωλοῦ Πολυκάρπου» «γραφεῖσα τῷ 1821 ὑπὸ τοῦ ἱεροδιακόνου του Ἰγνατίου» (ἄμεσου συνεργάτη τοῦ μητροπολίτη), «τοῦ μετέπειτα ἡγουμένου τῆς μονῆς Ἀγίου Νικολάου ἐν Βοβοσιτίσῃ τῆς Κορυτσᾶς», εὐρισκόμενη στή βιβλιοθήκη τῆς ἴδιας μονῆς. Τό κείμενο αὐτό μετεγράφη ἀπὸ τό πρωτότυπο ἀπὸ τόν ἐκ Δάρδας πρωθιερέα Ἠλία Κέρρες καί τόν υἱό του στίς 27 Ὀκτωβρίου 1905, καί αὐτό δημοσίευσε ὁ Σπῦρος Ζέγκος (2 Ἀπριλίου 1927)³. Μέχρι τώρα δέν ἐντοπίσθηκε τό χειρόγραφο μέ τόν πρωτότυπο «Βίο».

Ἡ ἔρευνα τοῦ Σπύρου Ζέγκου, ὅπως σημειώνει στά προλεγόμενα, ἄρχισε μέ τή διαπίστωση ὅτι δέν ὑπῆρχαν στήν Μητρόπολη τεκμήρια τῆς δράσεως τοῦ Πολυκάρπου. Ἐντοπίζει νέο ἀρχαιακό ὕλικό, μέ πῶς σημαντικό τίν ἔμμετρο βιογραφία συγγραφεῖσα πρὸ τοῦ 1890 ἀπὸ τόν διδάσκαλο Σωτήριο Νάτση, ἡ ὁποία στηρίζεται στὸν «Βίο τοῦ ἁμαρτωλοῦ Πολυκάρπου»⁴. Ὁ τιμώμενος ὅμως δέν λησιμονήθηκε ποτέ στή Δάρδα⁵. Ἐτσι καταφεύγει στήν προφορική παράδοση πού διετηρεῖτο σέ Δαρδιῶτες, τόν πάππο του παπα-Ἀντώνιο Ζέγκο, τόν παπα-Ἀθανάσιο, υἱό τοῦ Ἰσιδώρου, συμμαθητῇ τοῦ μητροπολίτη⁶. Ἐξάλλου ὁ

³ Ζέγκος, ὁ.π., 9, 56. Τό σίγουρο εἶναι ὅτι ὄντως ἐγράφη ἐπὶ σουλτάνου Μαχμούτ Β΄, βλ. σ. 46: «...ὁ κραταιότατος ἡμῶν βασιλεὺς Σουλτάνος Μεχμέτ Β΄». Ἄλλο ἓνα ἀντίγραφο αὐτοῦ εἶχε ἐκπονήσει ὁ διδάσκαλος τῆς Βοβοσιτίσας Βασίλειος Ζέγκος, ἀδελφός τοῦ παπα-Σπύρου, τό 1899, ἀλλά μετὰ χάθηκε, βλ. ὁ.π., σ. 15.

⁴ Προέρχεται ἀπὸ κώδικα τῆς μονῆς Βαρλαάμ Μετεώρων (ὁ ὁποῖος ὅμως δέν ἐντοπίσθηκε) καί δημοσιεύτηκε στὴν ἡπειρωτικὴ ἐφημερίδα «Πύρρος» τό 1905, ἀφοῦ ἀντιγράφηκε ἀπὸ τόν Ἠλία Μπουζιώτα, ἄλλοτε γραμματέα τῆς Μητροπόλεως Καστορίας, μετέπειτα συνεργάτη τοῦ «Πύρρου», ὅπου καί δημοσιεύτηκε σέ συνέχειες στά φύλλα: 23/9, 8/10, 29/10, 10/11, 24/11, 15/12/1905 καί 12/01/1906, βλ. Ζέγκος, ὁ.π., σσ. 15-16, 57-72. Ὁ βιογράφος Σωτ. Νάτσης (ἀπέθανε τό 1893 ὡς διευθυντής τοῦ Παρθεναγωγείου Κορυτσᾶς) ἦταν συγγενής ἀπὸ τὴν μητέρα του, συνέγραψε δέ τό ποίημα ὅσο ζοῦσε ὁ ποτέ ἱεροδιάκονος Ἰγνάτιος περὶ τό 1880-1885. Εἶχε ὑπηρετήσει στή Δάρδα, σέ ἐποχὴ πού ζοῦσε ἀκόμη ὁ ἡγούμενος Ἰγνάτιος. Στά Μετέωρα, ὅπου μετέβαινε τακτικά καί ὁ Πολυκαρπός, μετέβη ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας καί κατέγραψε τή βιογραφία, τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1890 βλ. Ζέγκος, ὁ.π., σσ. 13-15. Πρβλ. Σπ. Λάμπρος, *Νέος Ἑλληνομνημίων*, ΙΑ' (1914), 489-491.

⁵ Ζέγκος, ὁ.π., σσ. 9-11: 1. ἐπιστολὴ πατριάρχῃ Γρηγορίου Ε' (3 Ἰουν. 1820) ἀπὸ τό Μουσεῖο Ἄλμουροῦ (κειμένο: σσ. 77-80), 2. τρία πρακτικά τοῦ Πολυκάρπου (1811-1812) ἀπὸ Τύρναβο καί μονὴ Δουσίκου, 3. διαθήκη τῆς Κυράτσας μητέρας τοῦ Πολυκάρπου (25 Ἰαν. 1823), 4. ἐπιστολὴ ἡγουμένου Σωφρονίου πρὸς τόν διδάσκαλο Τυρνάβου Ἰσιῶρο, συμμαθητῇ τοῦ Πολυκάρπου, 5. κατάλογοι τῶν μητροπολιτῶν Λαρίσης ἀπὸ δημοσιευμένα βιβλία, 6. σύντομη ἱστορία τῆς Δάρδας, 7. φωτογραφίες.

⁶ Ὁ Σπῦρος Ζέγκος, ὁ.π., σελ. 11 κ.έ., προσθέτει τὰ ἑξῆς: ἦταν συνεργάτης τοῦ Γρηγορίου Ε', μέλος τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, συμμαθητὴς καί φίλος του Ἰωάννη Κωλέττη, φίλος συνεργατῶν τοῦ Ἀλῆ-πασᾶ Μάνθου καί Τέρπου Πάνου ἐκ Δάρδας (βλ. σ. 104), εἶχε σχέσεις μέ καπετάνιους τῆς Θεσσαλίας, συγκρούσθηκε μέ τόν Ἀλῆ-πασᾶ, ὑπῆρξε ὑποψήφιος πατριάρχῃς μετὰ τόν Γρηγόριο Ε', κ.ο.κ.

Πολύκαρπος είχε κοντά του συνεργάτες από τήν πατρίδα του –έκτός από τόν Ἰγνάτιο ἱερομόναχο–, ὅπως τόν Ἀντώνιο Δαρδιώτη ἢ τόν «ξυλοφόρο» «κύρ Μέλιο» (Θεμελῆ) Μάντζιο τόν Βοβοστιανό, «πατριώτη», «ἄξιο ἄνθρωπο»⁷. Ἔτσι δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι τό διασωθέν ἀρχεῖακό ὑλικό ὀφείλεται σέ πρωτοβουλία κυρίως Δαρδιωτῶν ἢ καπιόντων συγγενῶν τοῦ Πολυκάρπου, οἱ ὁποῖοι τό διατήρησαν ἐξ ἀρχῆς στή Δάρδα ἢ ἀνακάλυψαν νέο, ὅταν τόν 20ό αἰῶνα ἔγινε προσπάθεια ἀνασυστάσεως τοῦ ἀρχικοῦ Βίου σέ ἔντυπο.

Ὁ παπα-Σπύρος Ζέγκος ἀφιερώνει τό ἔργο του στόν μητροπολίτη Λαρίσης Ἀρσένιο Ἀφεντούλη (1869-1934), Κων/πολίτη, «τῷ ἐπαξίως κατέχοντι ἤδη ἀπό δωδεκαετίας (1914-1934) τόν ἱστορικό θρόνον τοῦ ἀειμνήστου ἐθνομάρτυρος μητροπολίτου Λαρίσης κυροῦ Πολυκάρπου». Ἐκφράζει, ἐπίσης, εὐχαριστίες σέ ἕνα ἄλλον Θεσσαλό ἱεράρχη, τόν μητροπολίτη Τρίκκης Πολύκαρπο Θωμᾶ ἐκ Πρεμετῆς (1876-1945, ὁ ὁποῖος ἐθίπευσε στά 1914-1945) γιά τή βοήθειά του στήν ἀνεύρεση ἀρχεῖακοῦ ὑλικοῦ.

Ἀφορμή τῆς δημοσίευσης τοῦ βιβλίου εἶναι ὅτι: «Ἐκατονταετηρὶς ἤδη παρῆλθεν ἀφ' ἧς ἐποχῆς ἕνας ἐκ τῶν ἀφανῶν ἡρώων τῆς Ἐκκλησίας καί τοῦ Γένους... ἡρωϊκῶς ἀνθιστάμενος κατὰ τῶν παρανόμων ἀπαιτήσεων τῶν τυράννων, ἐκαρτομήθη ὑπὸ τοῦ Μαχμούτ πασᾶ Δράμαλη παρὰ τήν γέφυραν τοῦ Πηνειοῦ ἐν Λαρίσῃ τήν 17ην Σεπτεμβρίου 1821»⁸. Ἡ ἡμερομηνία αὐτὴ ἐπιβεβαιώνεται σέ «ἐκκλησιαστικό βιβλίον» τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου Τυρνάβου, παλαιὰ μονή τῶν ἀρχῶν τοῦ 17ου αἰ., μέ τήν ὁποία ὁ Πολύκαρπος εἶχε σχέση, πιθανόν ἦταν ἡσυχαστήριον τοῦ μητροπολίτη Λαρίσης⁹. Ἡ ἐπέτειος τῶν 100 χρόνων τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως καί τοῦ θανάτου τοῦ Πολυκάρπου Δαρδαίου πρέπει νά εἶχε ἀπασχολήσει τή Μητρόπολη Λαρίσης, ἀλλά οἱ ἔκτακτες συνθήκες

⁷ Γιά τόν Ἀντώνιο Δαρδιώτη βλ. πρὸ κάτω σημ. 84. Γιά τόν ξυλοφόρο Μέλιο Μάντζιο βλ. Ζέγκος, ὁ.π., σελ. 39. Τό ἐπάγγελμα τοῦ «ξυλοφόρου» συνδέεται μέ τὰ προγονικά ἐπαγγέλματα τῶν Δαρδιωτῶν σχετιζόμενα μέ τήν ὑλοτομία, βλ. Ἀλεξ.Χ. Μαμμόπουλος, *Ἡπειρος, λαογραφικά-ἠθογραφικά-ἐθνογραφικά*, τόμ. Β', Ἀθῆναι 1964, 221.

⁸ Ζέγκος, ὁ.π., σσ. 7, 45: «Πολύκαρπος...ὑπὸ τὰς καιρικὰς περιστάσεις ἐκαρτομήθη εἰς Λάρισαν ἔμπροσθεν τῆς Μητροπόλεως εἰς τό γεφύρι...».

⁹ Ν. Ι. Γιαννόπουλος, «Ἐπιγραφαὶ Τυρνάβου», *Ἀρμονία* 2 (1901), 214-226, 222 (ἀρ. 31): «+ Εἰς τοὺς ἁώκας (=1821) Σεπτεμβρίου ἡ ἔγινεν ἡ ἀποτομὴ τοῦ Ἀρχιερέως Πολυκάρπου Λαρίσης ὑπὸ τοῦ τυράννου Μαχμούτ-Πασᾶ Δράμαλη...». Στὸ ἄρθρο αὐτὸ παραπέμπουν: Ζέγκος, ὁ.π., σελ. 54. Ἐπαμ. Φαρακίδης, *Ἡ Λάρισα - Τοπογραφικὴ καὶ ἱστορικὴ Μελέτη*, Βόλος, 1926, 114. Μέ τό μοναστήρι τότε τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου ὁ Πολύκαρπος εἶχε σχέση, πιθανόν ἦταν τό κατάλυμα τοῦ Πολυκάρπου στόν Τύρναβο. Ὁ ναὸς κτίσθηκε τὸ 1615 καί στή νεώτερη ἐποχὴ ἔγινε κοιμητηριακός, βλ. Ν.Ι. Γιαννόπουλος, ὁ.π., σελ. 218 (ἀρ. 18). Σταυροῦλα Σδρόλια, «Οἱ μεταβυζαντινοὶ ναοὶ τοῦ Τυρνάβου», *Πρακτικὰ Πρώτου Συνεδρίου Τυρναβιτικῶν Σπουδῶν, Τύρναβος 9-10 Σεπτεμβρίου 1990*, Δῆμος Τυρνάβου, Τύρναβος 1991, σσ. 75-92, 87.

λόγω του Μικρασιατικού μετώπου τίς ανέβαλαν για λίγα χρόνια. Ο μητροπολίτης Ἀρσένιος Λαρίσης θεώρησε χρέος του μέσω του ιερέα Σπύρου Ζέγκου να αποκαταστήσει τη μνήμη ενός προκατόχου του, όχι μόνον με ένα τυπικό «ἁγιολόγιο», αλλά με ἐντοπισμό καὶ δημοσίευση ἱστορικῶν τεκμηρίων γι' αὐτή τὴν ἐντονη προσωπικότητα, πού κατέφερε νά ἀποσπνέει σεβασμό, ἀκόμη καὶ πρὸς τοὺς Ὀθωμανούς.

Τὴν ὅλη εἰκόνα γιὰ τὸν Πολύκαρπο συμπληρώνουν: 1. Τὸ δημοσιευμένο ἀρχεῖο τοῦ Ἀλῆ πασᾶ καὶ ἔγγραφο τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου Ε΄. 2. Οἱ σημειώσεις τοῦ Ἀγγλοῦ γιατροῦ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ Henry Holland πού διαμένει στὴ Λάρισα τὸ 1812 (20 ἕως 24 Νοεμβρίου καὶ μετὰ πάλι στίς 20-22 Δεκεμβρίου), δύομισι χρόνια μετὰ τὴν ἐκλογὴ του ὡς μητροπολίτη Λαρίσης¹⁰. Ἀντίθετα, ὁ Γάλλος διπλωμάτης Fr. Rouquerville (Αὐγούστος 1814) δέν σχολιάζει κάτι γιὰ τὸν Πολύκαρπο, οὔτε ἄλλος περιηγητὴς τῆ δεκαετίας 1810/11-1821¹¹.

Ὁ «Βίος τοῦ ἁμαρτωλοῦ Πολυκάρπου» ἀξιοποιήθηκε ἐλάχιστα ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα¹², καὶ πάλι με ἀποσπασματικὸ τρόπο, ἐπιλογὴ ἐπιμέρους στοιχείων, χωρὶς νά ληφθεῖ ὑπόψη ὅτι πρῶτα ἀπὸ ὅλα εἶναι ἔργο τέχνης, ὅπως καὶ σέ ποιούς ἀναφέρεται, ἀποκλειστικά τὸ τοπικὸ ἐκκλησιασμός ἢ τὴν εὐρύτερη κοινωνία.

Γιὰ τὴν σμίλευση τοῦ τραγικοῦ χαρακτῆρα τοῦ Πολυκάρπου ὁ «Βίος» ἐμφανίζει μία δέσμη ἀναγνώσεων πού πρέπει νά ληφθοῦν ὑπόψη: 1n: ἡ προφορική παράδοση πού μεταφέρει ὁ Σπύρος Ζέγκος, 2n: ἡ ἐντύπωση πού ἔχει σχημα-

¹⁰ Henry Holland, *Ταξίδι στὴ Μακεδονία καὶ Θεσσαλία*, μετάφραση Γιώργος Καραβίτης, πρόλογος-ἐπιμέλεια Τάσου Βουρνᾶ, Ἐκδόσεις Ἀφῶν Τολίδη, Ἀθήνα 1989 [Λονδίνο 1815], 101-140, 259-265. Σχόλια γιὰ τὴ διαμονὴ τοῦ H. Holland βλ. Χριστίνα Πολέζε, *Λάρισα καὶ Θεσσαλικὸς κάμπος. Ἀφηγήσεις ἱστορικῶν καὶ πολιτισμικῶν γεγονότων 63 Εὐρωπαίων περιηγητῶν ἀπὸ τὸν 16ο ἕως τίς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰῶνα*, Ἐκδοτικός Οἶκος Ἀντ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2007, 208-229. Νικόλαος Παπαθεοδώρου, «Ὁ Holland περιγράφει τὴ Λάρισα τοῦ 1812», ἐφημ. *Larissanet*, φύλλα τῆς 10ης, 17ης καὶ 24ης Ὀκτωβρίου 2014.

¹¹ Χριστίνα Πολέζε, ὁ.π., σσ. 235-246. Γιάννης Σκούρης, «Περιγραφή τῆς Λάρισας ἀπὸ τὸν Πουκεβίλ», *Πρακτικά του Α' Ἱστορικοῦ - Ἀρχαιολογικοῦ Συμποσίου Λάρισα: Παρελθόν καὶ Μέλλον 26-28/4/1985*, Δῆμος Λάρισας, Λάρισα 1985, 340-346.

¹² Τὴ «βιογραφία» ἔλαβε κριτικὰ ὑπόψη ὁ Γιώργος Β. Ντρογκοῦλης, «Οἱ συντεχνίες στὴ Λάρισα στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας. Ἀνέκδοτα ἔγγραφα γιὰ τίς οἰκονομικές καὶ κοινωνικές δομές στὴν περιοχὴ», *Πρακτικά του Α' Ἱστορικοῦ - Ἀρχαιολογικοῦ Συμποσίου Λάρισα: Παρελθόν καὶ Μέλλον 26-28/4/1985*, Δῆμος Λάρισας, Λάρισα 1985, 241-322, 291-294. Ἐπίσης ὁ Δημ. Χατζηγιάννης, «Ὁ Λαρίσης Πολύκαρπος, ὁ Βορειοηπειρώτης ἐθνομάρτυς τοῦ Εἰκοσιένα», *Ἡπειρωτικὴ Ἑστία*, Ε' (1956), 550-551. Ὁ Ἰωάννης Ε. Αναστασίου, «Ἡ ἀλληλογραφία τοῦ Βελί πασᾶ μετὰ τὸ Πατριαρχεῖο γιὰ τὸν μητροπολίτη Λαρίσης Πολύκαρπο», *Πρακτικά του Α' Ἱστορικοῦ-Ἀρχαιολογικοῦ Συμποσίου Λάρισα: Παρελθόν καὶ Μέλλον 26-28/4/1985*, Δῆμος Λάρισας, Λάρισα 1985, 323-339, 337-338, ἔλαβε ὑπόψη τὸ ποίημα τοῦ Σωτηρίου Νάτσπ.

τίσει ὁ ἱεροδιάκονος Ἰγνάτιος ὡς αὐτόπτης καὶ αὐτίκοος μάρτυρας, 3η: τὸ τί πιστεύει ὁ ἴδιος ὁ Πολύκαρπος μέσω τῶν διαλόγων του ποὺ παραθέτει ὁ ἄμεσος συνεργάτης τοῦ Ἰγνατίου. 4η: τὸ πλαίσιο ποὺ τοῦ καθόριζε ἀφενὸς ἡ παράδοση τοῦ Πατριαρχείου, ἀφετέρου τὸ κυρίαρχο Ὀθωμανικὸ σύστημα, καὶ δὴ σέ μία κρίσιμη περίοδο.

1. «Ἀθλα Πολυκάρπου»: Γεγονότα καὶ τεκμηρίωση

Σύμφωνα μέ τόν Ἰγνάτιο, ὁ μητροπολίτης Πολύκαρπος, κατὰ κόσμον Πέτρος Βέσσης ἢ Μπότσης, πραγματοποίησε μία ζωὴ ἀγώνες: «αὐτὰ εἶναι τὰ ἄθλα τοῦ μακαρίτου... κυροῦ Πολυκάρπου», τοῦ περίφημου Ἀλβανοῦ Δαρδιώτου», καταλήγει στό τέλος τοῦ «Βίου». Γεννήθηκε τὸ 1778 στὴ Δάρδα (Dardha ἢ Dardhë) τῆς Κορυτσᾶς¹³. Τὸ «Δαρδαῖος» εἶναι ἡ λόγια ἐκδοχὴ τοῦ κανονικοῦ «Δαρδιώτης». [Στὴ Λάρισα ἦταν γνωστός καὶ ὡς «Μπιθικούκης», ἀπὸ τὴν θεωρούμενη ὡς ἰδιαίτερη πατρίδα του, τὸ Μπιθικούκι τῆς Κορυτσᾶς¹⁴]. Ὁ περιηγητὴς Henry Holland, ποὺ φιλοξενήθηκε τὸ 1812 στὴν οἰκία τοῦ μητροπολίτη Λαρίσης, ὑπολογίζει ὅτι τότε ἦταν περίπου σαράντα ἐτῶν, ἄρα γεννήθηκε περί τὸ 1772¹⁵. Οἱ γονεῖς του Ἰωάννης καὶ Κυράτσα εἶχαν καὶ ἄλλες τέσσερις θυγατέρες (Ζωῖτσα, Χριστίνα, Σωτηρία, Ἑλένη). Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ παπα-Σπύρος Ζέγγος, ὁ βιογράφος Ἰγνατίου καὶ ἄλλες πηγές τὸν θεωροῦν «Ἀλβανό» (δηλαδὴ Ἀρβανίτη)¹⁶, προφανῶς εἶχε ρωμαϊκὴ συνειδησι [Ὁμοίως καὶ ἡ κοινότητα τῆς Δάρδας ἢ τουλάχιστον ἓνα μεγάλο μέρος της, καὶ δὴ στό Ἑξωτερικό¹⁷, ἐργαζόμενοι σέ ὅλη τὴ Βαλκανικὴ]¹⁸. Ἦγινε μητροπολίτης νεώτατος σέ ἡλικία, ἦταν «μετρίου ἀναστήματος, νευρώδης, ὀστεώδης, καὶ μέ μεγά-

¹³ Ζέγγος, ὅ.π., σσ. 29, 56: «ὁ περίφημος Ἀλβανὸς Δαρδιώτης».

¹⁴ Τὴν πληροφορία αὐτὴ ἀπορρίπτει ὁ Ν. Γιαννόπουλος, «Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι» (1933), σελ. 340, ἂν καὶ ἀρχικὰ (Ν. Γιαννόπουλος, «Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι» (1914), σελ. 279), δέχεται τὸ Μπιθικούκης. Ὁμοίως ὁ Ἰω. Φαρμακίδης, *Ἡ Λάρισα*, 114, δέχεται τὴν καταγωγὴ ἀπὸ τὸ Μπιθικούκι, ἀλλὰ στί σελ. 321 ἀπορρίπτει τὴ θέσι αὐτή, μέ βάση πληροφορία ποὺ τοῦ παρέσχε ὁ Ν. Γιαννόπουλος ὅτι κατάγεται ἀπὸ τὴ Δάρδα. Πρβλ. Ἰω. Ε. Ἀναστασίου, «Ἡ ἀλληλογραφία τοῦ Βελῆ πασᾶ», 323. Ἄν ἦταν γνωστό ὅτι τὰ χωριά Δάρδα καὶ Μπιθικούκι εἶναι στὴν ἴδια περιοχὴ, τὸ «Μπιθικούκης» μπορεῖ νὰ εἶναι σχετλιαστικὸ ἐπίθετο.

¹⁵ *H. Holland*, ὅ.π., σελ. 107. Πρβλ. Ἰω. Ε. Ἀναστασίου, ὅ.π., σελ. 324.

¹⁶ Βλ. Ζέγγος, ὅ.π.: 1) Ἀλῆ-πασάς, σ. 36: «Ἐμπρὲ μύτρο δεσπότη... ἡμεῖς οἱ Ἀλβανοὶ κατόπιν σκεπτόμεθα». 2) Πατριάρχης Γρηγόριος Α', σ. 44: «Εἶσαι Ἀλβανὸς ἀδελφέ. ... εἶσαι ἰσχυρογνώμων». Τὴν ἰδιοσυγκρασίαν τοῦ Ἀλβανοῦ ἐκθειάζει καὶ ὁ *H. Holland*, ὅ.π., σσ. 106-107, 116: ἦταν ὑπερήφανος γιὰ τὴν καταγωγὴν του καὶ ὅτι ἦταν ὁ μόνος στὴν σύγχρονή του Ὁρθόδοξη Ἐκκλησίᾳ, ἀλλὰ καὶ ὅτι «τὸ βίαιον πνεῦμα τοῦ Ἀλβανοῦ δὲν εἶχε ἐντελῶς χαθεῖ».

¹⁷ Ζέγγος, ὅ.π., σσ. 16-17, ὅπου σχολιάζεται ὁ πατριωτισμὸς τῶν Δαρδαίων τῆς Βοστώνης.

¹⁸ Ἀλεξ. Μαμιόπουλος, *Ἡπειρος*, σελ. 221.

λιν κεφαλήν, ὀφθαλμούς μεγάλους, καί ὑπογαλάνους, ὀφρὺς παχείας, τρίχας δασείας, καί καστανάς»¹⁹. Ἀντίθετα, ὁ H. Holland, πού τόν γνώρισε προσωπικά ἀναφέρει: «μεγάλο μαῦρο γένι, πού κατέβαινε στό στήθος του, ἡ ὄψη του θά ἦταν ὄψη νεαροῦ...τά μαῦρα ράσα ἔδιναν σεβάσμια ὄψη σέ ἕνα ψηλό καί καλοσχηματισμένο ἄτομο»²⁰.

Ὁ «Βίος» ἐστιάζει τί δράση του κατά τόπους: 1. Ἡπειρος (Δάρδα-Μοσχόπολη-Καστοριά-Ἰωάννινα-Περάτιον-Ἄρτα): Σπουδές-χειροτονία. 2. Ἐφεσος (μέσω Κων/πόλεως): σχέση μέ τούς γέροντες μητροπολίτες. 3. Λάρισα-Τύρναβος: σύγκρουση μέ τόν Βελή πασά, 4. Ἰωάννινα: Ὑπόθεση ἐπισκόπου Σταγῶν Ἀνθίμου, 5. Κωνσταντινούπολη (ἀπό Λάρισα): καθαίρεση Ἀλῆ πασά, 6. Λάρισα: πολεμικές ἐπιχειρήσεις, 7. Λάρισα-φυλακή: ἄρνηση φυγῆς, 8. Λάρισα-Πηνειός: καρατόμηση, συναπτή ταφή στόν Ἅγιο Ἀχίλλιο.

1. Ὁ Πέτρος ἀνατράφηκε μέ τά ἱερά γράμματα στή Μοσχόπολη στόν διδάσκαλο ἱερέα Γεώργιο Σακελλάριο γιά δύο χρόνια καί μετά στήν Καστοριά, στόν μητροπολίτη Γεννάδιο. Ἀργότερα πῆγε μαζί μέ τόν φίλο του Ἰσιδωρο στή Ἰωάννινα στόν περίφημο διδάσκαλο Ἀθανάσιο Ψαλίδα ἄλλα δύο χρόνια, καί μετά στό Μπεράτι (Περάτιον) στόν διδάσκαλο Κωνσταντίνο. Εἶναι ἐμφανές ὅτι οἱ γονεῖς του –ἔχοντας κάποια οἰκονομική ἐπιφάνεια– ἤθελαν νά σπουδάσουν τόν μοναχογιό τους γιά νά σταδιοδρομήσει ὡς κοσμικός, ἀλλά στήν πορεία ἐκεῖνος θέλησε νά ἀφιερωθεῖ στήν διοικοῦσα Ἐκκλησία καί ὄχι στόν μοναχισμό, ἀμέσως μετά τίς σπουδές του²¹. Χειροτονήθηκε διάκονος τό 1806 στήν Ἄρτα ἀπό τόν μητροπολίτη Μακάριο, ὁ ὁποῖος λίγο ἀργότερα ἐξελέγη μητροπολίτης Ἐφέσου.

2. Μεταβαίνει στήν πατρίδα του καί πείθει τόν πατέρα του νά τόν μεταφέρει στήν Κωνσταντινούπολη, στόν γέροντα μητροπολίτη Δέρκων Γρηγόριο (1801-1821), ἄνθρωπο μέ πολύ σημαντική παιδεία καί δράση²². Φαίνεται ὅτι

¹⁹ Ζέγκος, ὁ.π., σελ. 86: τό σχόλιο εἶναι δικό του βάσει προφορικῆς παραδόσεως, ὄχι τοῦ Ἰγνατίου.

²⁰ H. Holland, ὁ.π., σελ. 107. Οἱ Ἀλβανοί εἶναι χαμηλοί στό ὕψος. Πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι ὁ πατέρας του πού κάποια στιγμή τόν μεταφέρει ἀπό τί Δάρδα στήν Κων/πολη ἴσως ἦταν ἀγωγιάτης ἢ ἔμπορος καί διέθετε σίγουρα μεταφορικά ζῶα, ἐφόσον οἱ Δαρδιῶτες κυκλοφοροῦσαν στή Βαλκανική, ἐνῶ ὑπῆρχε φήμη ὅτι τό χωριό εἶχε γερούς κατοίκους, βλ. Ἀλέξ, Μαμμόπουλος, *Ἡπειρος*, 221.

²¹ Ζέγκος, ὁ.π., σσ. 12, 29-30.

²² Ὁ Ἰγνάτιος ἀμφιταλαντεύεται ἀνάμεσα σέ δύο ὀνόματα: «τόν ἅγιον Δέρκων Ρωμανόν (μᾶλλον Γερμανόν)». Τό πραγματικό τελικά ἦταν Γρηγόριος, ἀρχικά μητροπολίτης Λακεδαιμονίας (Σπάρτης), ὁ ὁποῖος διέφυγε στήν Κων/πολη τό 1790/91, ὅπου ἀργότερα ἀνέλαβε τί Μητρόπολη Δέρκων στή θρακικά περὶχωρα, βλ. Στέφανος Θωμόπουλος, «Ὁ μέγας Δέρκων Γρηγόριος (1801-1821)», *Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καί Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος*, 1 (1928), σελ. 52-56. Νικόλαος Φορόπουλος, «Γρηγόριος ὁ Δέρκων», *Θρησκευτική καί Ἠθική Ἐγκυκλοπαίδεια*, τόμ. 4 (1964), στ. 798-

ἐκεῖνη τὴν περίοδο ἔκανε σπουδές («πεπαιδευμένος») στὴν Κωνσταντινούπολη²³. Τό 1808 τόν ζήτησε ὁ ἅγιος Ἐφῆσου καὶ τόν χειροτόνησε τιτουλάριο ἐπίσκοπο Τρωάδος, ἀλλὰ μετὰ ἕναν χρόνο ἀπεβίωσε. Ἐμεινε ἐκεῖ δύο χρόνια μέχρι πού ἀφίχθη ὁ διάδοχος, ὁ ἀπὸ Λαρίσης (1791-1806) Διονύσιος Καλλιάρχης μητροπολίτης Ἐφῆσου (1808-10 Ἀπριλίου 1821), ἐπίσης σημαντικός ἀνθρωπος μέ παιδεία²⁴. Ὁ Καλλιάρχης τόν ἐξετίμησε διὰ τόν «καθαρώτατον λογαριασμόν» πού παρέδωσε στὰ οἰκονομικά, τοῦ εἶπε ὅτι τοῦ ἄξιζε ἀνώτερη θέσι: «ἐφέρθης πιστός εἰς τὴν ἐκδούλευσιν τῆς Ἐκκλησίας, νά σου δοθεῖ μία ἐπαρχία, ἔνεκα τῆς πιστότητός σου». Ἐκεῖνος ζήτησε τὴ Λάρισα, τὴν πρότερον θέσι τοῦ ἰδίου, διὰ νά εἶναι «σιμὰ τῆς πατρίδος» του. Τὸν Σεπτέμβριο 1810 ψηφίσθηκε ἀπὸ τὴν Ἱερά Σύνοδο τῆς Κων/πόλεως μητροπολίτης Λαρίσης [γιά τόν βιογράφο Ἰγνάτιο «Ἔλαβε (=διορίστηκε ἐπίσημα;) τὴν ἐπαρχίαν Λαρίσης κατὰ τὸ 1811 Μαρτίου 20 καὶ κατὰ Ἰούνιον ἐκατέβη εἰς τὴν ἐπαρχίαν του»]²⁵. Τὴν ἐπικείμενη ἐκλογή του γνωστοποίησε στὸν Ἀλή πασά μέ ἀναφορά (ἀρτζουχά-λι) ἀπὸ τὴν Κων/πολη στίς 28 Σεπτεμβρίου 1810 ὁ ἀντιπρόσωπός του Σουλεϊμάν ἐφένδης²⁶. Ὁ H. Holland μεταφέρει ὅτι ἐξελέγη μέ τὴν βοήθεια τοῦ Ἀλβα-

800. Ὁ ἅγιος Δέρκων ἦταν ἀπὸ τοὺς μορφωμένους καὶ φίλους τῆς ἐπαναστάσεως μνημένος στὴν Φιλικὴ Ἐταιρεία καὶ ἐκτελέστηκε μέ ἀπαγχονισμό μαζί μέ ἄλλους ἑξὶ ἱεράρχες στὴν Κωνσταντινούπολη στίς 3 Ἰουνίου 1821, ἡμέρα πού τιμᾶται ὡς ἅγιος. Ὁ μητροπολίτης Δέρκων ἀνῆκε στὴν ομάδα τῶν γερόντων μητροπολιτῶν, σταθερῶν μελῶν τῆς ἱερᾶς Συνόδου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου (Εφῆσου, Ἡρακλείας, Κυζίκου, Νικομηδείας, Χαλκηδόνος καὶ Δέρκων ἐπὶ πατριαρχείας Σαμουὴλ Χαντζερῆ). Ὁ γεροντισμός καθιερώθηκε στὰ πλαίσια τοῦ καθεστώτος τῶν προνομίων ὡς εἶδος «πεφωτισμένης δεσποτείας», βλ. Ἀνδρέας Νανάκης, «Οἰκουμενικὸ πατριαρχεῖο: ἀπὸ τὸν γεροντισμὸ στοὺς Γενικούς Κανονισμούς», *Ἐπιστημονικὴ Διμερίδα, Τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο καὶ ἡ Οἰκονομία τοῦ Γένους*. Εἰσηγήσεις, Ἀδελφότης Ὀρφικαλίων τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου «Παναγία ἡ Παμμακάριστος», Ἀθήνα 2007, 115-124, 118-119. Ἀνδρέας Νανάκης, *Τὸ Οἰκουμενικὸ πατριαρχεῖο κατὰ τὴν Ὑστέρη Ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία, Ἀπὸ τὸ Γένος καὶ τὴν Ἐθναρχία στό ἔθνος*, ἐκδ. Μπαρμπουνάκη, Θεσσαλονίκη 2013, 283-288.

²³ Πρβλ. πὸ κάτω σημ. 26.

²⁴ Ζέγκος, ὅ.π., σσ. 30-31. Τὸν «ἅγιο γέροντα Ἐφῆσου» Διονύσιο θά συναντήσει ὅταν καταφύγει στὴν Κων/πολη τὸ 1818-20, βλ. σσ. 40-41.

²⁵ Πρβλ. Νεκτάριος Δρόσος, «Ἐξ ὑπομνήματα ἐκλογῆς μητροπολιτῶν τῆς Λαρίσης (1803- 1821)», *Θεσσαλικὸ Ἡμερολόγιο*, 49 (2006), σσ. 145-160, 152- 155. Βασίλης Σπανός, «Προσθήκαι καὶ διορθώσεις στὸν ἐπισκοπικὸ κατάλογο τῆς Λαρίσης 1799-1870)», *Θεσσαλικὸ Ἡμερολόγιο*, 41, 2002, σσ. 145-160, 149-152.

²⁶ Βασίλης Παναγιωτόπουλος, *Ἀρχεῖο Ἀλῆ πασᾶ. Συλλογὴ I. Χώτῃ Γενναδείου Βιβλιοθήκης τῆς Ἀμερικανικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν*, ἔκδοσι-σχολιασμός-εὑρετήρια, τόμος Β', 1809-1817, INE-EIE, Ἀθήνα 2007, 159-162: γιά τόν Πολύκαρπο ἐνδιαφερόταν ὁ δραγουμάνος Παναγιωτάκης Μουρούζης, τοῦ ὁποῦ ἡ ἀδελφὴ Ραλλοῦ ἦταν νύφη τοῦ μητροπολίτη Ἐφῆσου Διονυσίου Καλλιάρχη ἀπὸ τὸν ἀδελφὸ του Κωνσταντῖνο Καλλιάρχη, ἐνῶ ὁ Σουλεϊμάν-ἐφένδης ἀναφέρει στὸν Ἀλή πασά ὅτι «εἶναι Ἀρβανίτης καὶ μάλιστα ὅταν ἦλθεν ἦτον συστημένος μέ γράμματα τοῦ ὕψους σας (τοῦ Ἀλῆ) εἰς τὴν ἐκκλησίαν διὰ νά τόν κυβερνήσουν ἐν καιρῷ. Ὅθεν ὄντας ἀνθρώπος τῶν Μουρούζιδων,

νου πασᾶ²⁷, ἀλλά τὴν πραγματικὴ ἐπιρροή ὑποδηλώνει τὸ προαναφερθέν ἀρτζουχάλι. Τὸν Πολύκαρπο, πού ἀπὸ νέος ἐνδιαφερόταν γιὰ σταδιοδρομία (στὸν Κόσμο ἢ τὴν Ἐκκλησία) καὶ κινούμενος κοντὰ σέ Δαρδιῶτες τοῦ αὐλικοῦ περιβάλλοντος τῶν Ἰωαννίνων²⁸, δὲν ἀποκλείεται οἱ γονεῖς του νά τὸν προ-όριζαν γιὰ τὴν αὐλή τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ἢ τουλάχιστον ἤθελαν καλὴ σχέση μαζὶ της, ἀπὸ ὅπου δόθηκε ἡ συστατικὴ ἐπιστολὴ ὅσο βρισκόταν στὴν Δύση. Εὐρισκόμενος ὁμως στὴν Κων/πολη, ἀποκτᾶ πῶ οὐσιαστικές σχέσεις μὲ τὴν οἰκογένεια Μουρούζη, σύμφωνα μὲ τὴν ἀνωτέρω ἀναφορά. Τὸ Πατριαρχεῖο ἴσως ὑπολόγισε ὅτι ἓνας «Ἀλβανός» στὴ Θεσσαλία θὰ εἶχε καλύτερη συνεννόησι ὡς γνωστός μὲ τὸν Ἀλῆ πασᾶ, πλὴν ὁμως συνέβη τὸ ἀντίθετο.

3. Ἡ Λάρισα (Γενί Σεχίρ, Νέα Πόλη) ἦταν παλαιὰ διοικητικὴ ἔδρα τῶν Ὀθωμανῶν στὴ Θεσσαλία, ἔχοντας στὴν πλειοψηφία μουσουλμανικὸ πληθυσμὸ²⁹. Στὴ δεκαετία 1810-1820, παρὰ τὴν οἰκονομικὴ ὕφεση σέ ὅλο τὸ ὀθωμανικὸ κράτος, εἶναι μιὰ πόλη μὲ 5.000 οἰκίες, δηλαδὴ κάπου 20.000 κατοίκους, δίνοντας δυνατότητα ἐξέλιξης σέ ὁμάδες Ἑλλήνων ἐπαγγελματιῶν ἐνταγμένων σέ συντεχνίες³⁰. Ὡς μιὰ ἀναδυόμενη κοινωνία, παρέμενε στρατιωτικὴ ἔδρα, τὴν ὁποία ἡ Ἐπανάσταση τοῦ 1821 ἐνίσχυσε ἀκόμη περισσότερο. Οἱ Τοῦρκοι διαμόρφωσαν τὴν πόλη ὡς βάση, τὴν περιέβαλαν μὲ ὀχυρωματικὴ γραμμὴ, μεγάλῃ ἐξωτερικῇ τάφρῳ καὶ πρόχωμα³¹. Ἀπὸ τὴ Λάρισα θὰ ὀρμηθοῦν ὁ νικητὴς τοῦ Ἀλῆ πασᾶ Χουρσίτ πασᾶς στὴ Νότια Ἑλλάδα, ἀλλὰ λόγω τῆς ἀποτυχίας του ἐκτελέσθηκε ἡ αὐτοκτονία ἐδῶ (30 Νοε. 1822)³², ὅπως καὶ ὁ Δράμαλης, πού

καθὼς εἶπα, καὶ ἡξεύρωντας ὅτι εἶναι καὶ σκλάβος σας καὶ δὲν θὰ θέ νά λάβητε καμμίαν δυσσέσκειαν, τὸν ἔκαναν καὶ ἔλαβε τέλος αὐτός ὁ μαδὲς τῆς Λάρισας, καὶ καθὼς μοῦ λέγουν ὅτι ἦλθε μὲ γράμματά σας [συστατικὲς ἐπιστολές] καὶ εἶναι Ἀρβανίτης καὶ παιδεμένος καλὰ ἐδῶ, θαρρῶ νά φανῇ ἄξιός καὶ εἰς τὸ χουσμὲτ σας».

²⁷ H. Holland, ὁ.π., σσ. 106-107: «...Λέγεται πὼς ἀναρριχίθηκε μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Ἀλῆ πασᾶ...».

²⁸ Γιὰ συνεργάτες τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ἀπὸ τὴ Λάρισα βλ. πῶ πάνω σημ. 6.

²⁹ Φωκίων Κοτζαεργῆς, *Πρώτῃ Ὀθωμανικὴ πόλη. 7 περιπτώσεις ἀπὸ τὸν Νοτιοβαλκανικὸ χῶρο*, Ἐκδόσεις Βιβλιόραμα, Ἀθῆνα 2019, ὅπου βιβλιογραφία.

³⁰ Ἑλένη Ἀγγελολοῦνη-Τσουγκαράκη, «Συμβολὴ στὴν Ἱστορία τῆς οἰκονομικῆς, κοινωνικῆς καὶ εκπαιδευτικῆς ζωῆς τῆς Λάρισας κατὰ τὴν τουρκοκρατία», *Μεσαιωνικά καὶ Νέα Ἑλληνικά*, 3, Ἀθῆνα 1990, σσ. 255-331, 258-259) (πληθυσμὸς τὸν 19ο αἰῶνα), 264 κ.έ. (ἀγορά), 272 κ.ε. (συντεχνίες). H. Holland, *Ταξίδι*, 119-120, (1812) ὑπολογίζει ὅτι οἱ Ὀθωμανοὶ ἦταν τὰ 3/4 τοῦ συνολικοῦ, περίπου 3.000 οἰκογένειες, ἐφόσον Ἑβραῖοι καὶ Χριστιανοὶ ἦταν περίπου 1.000 οἰκογένειες.

³¹ Θεόδωρος Παλιούγκας, *Ἡ Λάρισα κατὰ τὴν τουρκοκρατία (1423-1881)*, τόμ. Α΄, Δῆμος Λάρισας, Λάρισα, 1996, 94-95. Θεόδωρος Παλιούγκας, *Ἡ Λάρισα κατὰ τὴν τουρκοκρατία (1423-1881)*, τόμος Β΄, ἐκδόσεις Μάτι, Κατερίνη 2007, 551-570.

³² Ὁ τάφος-μαυσωλεῖο τοῦ Χουρσίτ στὸν Πέρα Μαχαλὰ βρίσκεται κοντὰ στὴ γέφυρα, ἀπέναντι ἀπὸ τὸν Ἅγιο Ἀχίλλιο, βλ. Θεόδ. Παλιούγκας, *Ἡ Λάρισα*, τόμ. Β΄, σσ. 580-586.

καταστράφηκε στά Δερβενάκια (26 Ιουλίου 1822) καί πέθανε στις 26 Οκτωβρίου 1822. Ή θέση καί ό ρόλος τής πεδινής πόλης εἶναι ἀπαραίτητα γιά νά κατανοηθεῖ ὅτι ὁ μητροπολίτης Πολύκαρπος δέν μποροῦσε παρὰ νά ἔχει συμβιβαστική στάση στήν Ἐπανάσταση τής Θετταλομαγνησίας τό 1821.

Τό κέντρο τής δράσεως τοῦ Πολυκάρπου θά ἦταν ἔκτοτε ὁ ναός τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου, ἡ τρίκλιτη βασιλική τοῦ 1794, τόν ὁποῖο εἶχε κτίσει ὁ προκάτοχος μητροπολίτης Διονύσιος Καλλιάρχης. Τό ἐπισκοπεῖο, ἡ μητροπολιτική κατοικία, ἀπό τό βόρειο μέρος εἶχε θέα στόν Πννεῖο. Τό εἶχε κτίσει κι αὐτό ὁ ἴδιος, ἀλλά κατεδαφίστηκε τό 1904 μέ τήν ἀνέγερση νέου ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου³³. Ἐδῶ ὁ Ἀγγλος περιηγητής Henry Holland πέρασε μερικές ἡμέρες τό 1812 δίνοντας καί τί μοναδική πληροφορία ὅτι ἐξωτερικά το κτήριο ἦταν «παλιό καί ἀκανόνιστο σχῆμα», «ἔμοιαζε μέ φυλακή ἢ κρυφὸ καταφύγιο», «τό ἐσωτερικὸ σκοτεινὸ καί καταθλιπτικὸ, ἡ διακόσμηση ἐπιφανειακή, σέ μικρὴ κλίμακα καί χωρὶς γοῦστο ἢ λαμπρὸ ἀποτελέσμα», ταυτόχρονα ὅμως ἐσωτερικά «ἦταν πολὺ πιο ἄνετο ἀπὸ ὅ,τι προδιέθετε τό ἐξωτερικὸ του»³⁴.

Ἡ ζωὴ στό Ἐπισκοπεῖο ἦταν ὁργανωμένη μέ μοναστική αὐστηρότητα. Ο Η. Holland ἀναφέρει ὅτι ὑπηρετοῦσαν μέ πολὺ ὑποτακτικὸ τόνο στήν τράπεζα τοῦ ἐπισκοπεῖου τέσσερις «λειτουργοὶ στήν ἐκκλησία»³⁵, μᾶλλον μοναχοὶ καί ὄχι ἔγγαμοι κληρικοὶ, ἐφόσον ἡ Λάρισα μέ μία οὐσιαστικά ἐνορία καί μερικές ἑκατοντάδες πιστῶν δέν διέθετε πολλούς. Περιβαλλόταν ἀπὸ ἱερομονάχους, ὅπως ὁ πρωτοσύγκελος Σαμουήλ πού τόν χειροτόνησε ἐπίσκοπο Σταγῶν, ὁ βιογράφος ἱεροδιάκονος Ἰγνάτιος, ὅπως καί οἱ Ἀκάκιος καί Ἰωσήφ³⁶.

Μέ τήν ἀνάληψη τῶν καθηκόντων του ὁ Πολύκαρπος ἔδωσε τά διαπιστευτήριά του στόν Ἀλή πασά στά Ἰωάννινα³⁷. Πιο στενὴ σχέση εἶχε μέ τόν γιό τοῦ

³³ Θεόδ. Παλιούγκας, *Ἡ Λάρισα*, τόμ. Β' 527-534. Γεώργιος Κ. Γουργιώτης, *Σχεδιάσμα μεταβυζαντινῆς-Νεοελληνικῆς Ἱστορίας τοῦ ναοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης. Ἱστορικὴ ἀναδρομή*, Λάρισα 1986, 4-5, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι ὁ ναός αὐτός πού κτίσθηκε μετὰ τόν ἐρχομὸ τῶν Ὀθωμανῶν καί καταστράφηκε κατὰ τὰ Ὁρλωφικά τό 1769, δέν περιγράφεται ἀπὸ κάποια πηγὴ. Νικόλαος Ἀθ. Παπαθεοδώρου, «Ἰερὸς ναὸς Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης», *Ἀχιλλίου Πόλις*, τεῦχος 01, Μάιος 2019, σσ. 103-144, 110-116, εἰκ. 10, 11, 12, 14.

³⁴ H. Holland, ὅ.π., σσ. 103, 123, 126. Πρβλ. Νίκος Παπαθεοδώρου, «Ὁ Ἰωάννης Βηλαράς στὴ Λάρισα-Β'», *Ἰχνηλατῶντας τὴν Παλιὰ Λάρισα*, Λάρισα, 2016, σσ. 187-190. Θεόδωρος Παλιούγκας, *Ἡ Λάρισα*, τόμ. Β', σελ. 529.

³⁵ H. Holland, ὅ.π., σσ. 115-116.

³⁶ Οἱ τελευταῖοι φυλακίστηκαν τὶς ὥρες πού διατάχθηκε ἡ ἐκτέλεση τοῦ Πολυκάρπου, βλ. Ζέγκος, ὅ.π., σελ. 53.

³⁷ Τὴν ἐπικείμενη ἐπίσκεψη στά Ἰωάννινα ἀναφέρει σέ ἐπιστολὴ τῆς 22ας Φεβρουαρίου 1811 ἀπὸ τὴν Κων/πολὴ ὁ Δημήτριος Ραζῆς πρὸς τόν Κώστα γραμματικὸ, βλ. Βασ. Παναγιωτόπουλος, *Ἀρχεῖο Ἀλῆ πασᾶ*, τόμος Β', σσ. 183-184 (ἀρ. 561): «Αὐτοῦ ὅπου ἔρχεται ὁ ἅγιος Λαρίσης, ἐάν σᾶς

Βελή, ό όποιος διορίστηκε διοικητής στή Θεσσαλία τό 1812 καί διέμενε κυρίως στόν Τύρναβο. (Η παραμονή τοῦ H. Holland συνέπεσε μέ τήν ἄφιξη τοῦ ἐγγράφου διορισμοῦ του).

Ό Βελής, ἀναφέρει ό Ίγνάτιος, συγκρούσθηκε μαζί του, ὄχι γιά προσωπική διαφορά, ἀλλά ἐπειδή ἐπηρεάστηκε ἀπό τόν ἐκ Πρεμετῆς γραμματέα του Εὐθύμιο Κωφό, ό όποιος ἐπενέβη σέ ἐσωτερική ὑπόθεση τῆς Μητροπόλεως. Συγκεκριμένα ἤθελε νά δώσει αὐτός συστατική ἐπιστολή στόν μοναχό τῆς μονῆς Δουσίκου Παῖσιο, μεταβαίνοντα σέ μετόχι στό Μπουτοῖ τῆς Βλαχίας, ἀλλά χωρίς νά γνωρίζει ό Λαρίσης. Ό Πολύκαρπος ἔσκισε τό γράμμα τοῦ Κωφοῦ κι ἐκεῖνος τόν κατήγγειλε στόν Βελή, ό όποιος ἀνέχθηκε ό ἐντεταλμένος του (σάν στρατονόμος!) Πανούς Σάβρανη νά τόν σέρνει στόν Τύρναβο χωρίς τό ράσο σάν νά τόν συνέλαβε σέ αὐτόφωρο ἀδίκημα³⁸! Σταθερός στή γνώμη του ἀντιτείνει νά τοῦ δείξει σουλτανικό «φιρμάνιον» τοῦ διορισμοῦ του, «ὅτι ἐγώ εἶμαι ὁμοιος μέ τόν Βεζύρη, σταλμένος ἀπό τό Δοβλέτι». Ἀπάντησε στόν Βελή πασά: «Κατ' οὐδένα τρόπον μπορεῖς νά μέ παιδεύσεις βεζύρη μου. Καθ' ὅτι κατὰ τό φιρμάνιόν μου, δέν ἠμπορεῖς νά ἀνακατεύσεις εἰς Ἑκκλησίας, εἰς Μοναστήρια, εἰς Καλογήρους καί Παπάδες...». Ό Βελής πάντως τοῦ ὁμιλεῖ ἀξιοπρεπῶς, καί γνωρίζοντας ἑλληνικά, χρησιμοποιεῖ πιό ἐπίσημη γλῶσσα (π.χ. εἶναι ό μόνος πού τόν ἀποκαλεῖ «μητροπολίτη» ἀντί τοῦ «δεσπότης»).

Ό Βελής, φαίνεται, ἐπηρεαζόταν ἀπό τοπικούς παράγοντες (τόν τσιφλικά προεστό Χατζή-Γιαννακό καί τόν παπα-Δημήτριο Οἰκονόμο, θεῖο τοῦ Ἰωάννη Οἰκονόμου Λογιωτάτου) καί ἔστειλε ἀναφορές εἰς βάρος τοῦ μητροπολίτη στό Πατριαρχεῖο, μέ καταγγελίες γιά ἐπιβολή ὑπερβολικῶν φόρων. Ὡστόσο ἡ ἔρευνα τοῦ Πατριαρχείου, πού ἀπαντοῦσε καί πρὸς ἀναφορές τῶν κατοίκων, ἀπέδωσε δικαιοσύνη: οἱ ὀριζόμενες εἰσφορές ἦταν μέν πιεστικές, ὅμως δέν ἐπιβλήθηκαν ἀπό κακοβουλία ἢ διά ἴδιον ὄφελος, ἀλλά διά τό καλό τοῦ συνόλου, σέ μιὰ ἐπαρχία πού βρέθηκε νά εἶναι χρεωμένη ἀπό δοσίματα λόγω διαδοχῆς ἐντός ὀλίγων ἐτῶν ἀρκετῶν μητροπολιτῶν [Διονύσιος Λαρίσης μετατεθεῖς στήν Ἑφεσο τόν Σεπτ. 1803, Ἰκονίου Ραφαήλ (Σεπ. 1803 - Σεπ. 1806, τυπικά 8.4.1808), Γαβριήλ Γκάγκας ό ἀπό Γρεβενῶν (Σεπ. 1806 - Σεπ. 1810)]. Ό μητροπολίτης βοηθοῦσε πιό φτωχές κοινωνικές ομάδες, σχολεῖα, φιλανθρωπικά

περνᾷ ἀπό χέρι κανένα καλόν, κουσουρί νά μίν κάνετε καί θέλει μέ ὑποχρεώσετε».

³⁸ Ζέγκος, ὁ.π., σσ. 31-34. Γιά τά φιρμάνια διορισμοῦ ἐπισκόπων βλ. Παρασκευᾶς Κονόρτας, *Οἱ Ὄθωμανικές θεωρήσεις γιά τό Οἰκουμενικό πατριαρχεῖο. Βεράτια γιά τοὺς προκαθήμενους τῆς Μεγάλης Ἑκκλησίας (17ος-ἄρχές 20οῦ αἰῶνα)*, ἐκδ. Ἀλεξάνδρεια, Ἀθήνα 1998, 53 κ.ε. (βεράτια καί διοριστήρια φερμάνια), σελ. 79 κ.έ., ὅπου ρυθμίζονται οἱ ἀρμοδιότητες τῶν ἐπισκόπων, σσ. 394-395 (βεράτια Βισσαρίωνος Β' Λαρίσης καί ἄλλων Θεσσαλῶν ἐπισκόπων πού σώθηκαν).

ιδρύματα³⁹. Πιθανόν οι φόροι ήταν μεγάλοι, αλλά έπρεπε ως άρτι διορισμένος να αποδώσει τήν εισφορά του στο Πατριαρχείο, όπως και ο Πολύκαρπος συνιστά στον επίσκοπο Τρίκκης να εισπράξει τά εισοδήματά του⁴⁰. Τά νέφη όμως σύντομα διαλύθηκαν. Όταν τό 1818 κατέφυγε στο Πατριαρχείο για να γλιτώσει από τήν μίση του Άλῃ πασᾶ, δηλώνει ότι δέν αποχωρίζεται τή Λάρισα, εφόσον «...ἡ ἐπαρχία μου εἶνε εὐχαριστημένη μέ ἐμέ. Κανένα ἐνάγοντα τῆς ἐπαρχίας μου δέν ἔχω»⁴¹. Τό 1812, λίγο μετά τήν πρώτη καταγγελία στις 15 Αὐγούστου, ὁ Η. Holland μεταφέρει γιά τόν Πολύκαρπο ὅτι ἐλέγχει ἀπόλυτα τόν χώρο του, ἔχοντας ἀγαστή σχέση μέ τούς Λαρισαίους Χριστιανούς. Ἡ ἀρχιερατική Θεία Λειτουργία πού τελεῖ συγκεντρώνει πάνω ἀπό 500 ἄτομα (ἀπό μερικές ἐκατοντάδες οἰκογένειες Χριστιανῶν τῆς Λάρισας), ἐνῶ δέχεται τούς Πιστούς στά ζητήματα πού τοῦ ἐξέθεταν⁴². Τό δῶμα πού τούς ὑποδέχεται δέν εἶναι πολυτελές, ἀλλά χάρι στο πνεῦμα οἰκονομίας μποροῦσε νά ἐπιδαμιλεύεται ἀνετη φιλοξενία σέ ἐπίσημους φιλοξενουμένους, ὅπως οἱ γιατροί τοῦ Άλῃ πασᾶ καί τοῦ Βελῃ πασᾶ Βηλαρᾶς, Βάγιας, Θερειανός καί ὁ ἴδιος ὁ Holland⁴³. Προφανῶς τό πρόβλημα μέ τόν νέο σέ ἡλικία, σχετικά ἄπειρο καί ἐξ ἰδιοσυγκρασίας ἀψύ μνηροπολίτη ξεπεράστηκε.

³⁹ Ἰω. Ε. Ἀναστασίου, «Ἡ ἀλληλογραφία τοῦ Βελῃ πασᾶ», 327 κ.έ., 335. Γιά τό θέμα βλ. ἐπίσης Γιώργος Ντρογκούλης, *Οἱ συντεχνίες στή Λάρισα*, σσ. 284 κ.έ., 293-294. Πρβλ. Μ.Μ. Παπαϊωάννου, *Ἰωάννου Οἰκονόμου Λαρισαίου (1783-1842), Ἐπιστολαί διαφόρων Ἑλλήνων Λογίων, ἀνωτάτων κληρικῶν, Τούρκων διοικητῶν, ἐμπόρων καί ἐσναφίων (1759-1824)*. Ἀνέκδοτος χειρόγραφος κώδικας. Μεταγραφῇ-παρακολούθησι-πρόλογος Γιάννη Α. Ἀντωνιάδη, φιλολογική παρουσίασι-μελέτη-πίνακες Μ.Μ. Παπαϊωάννου, Γιάννης Ἀντωνιάδης, Ἀθήνα, ριθ'-ρκί'. Πρβλ. καί Νικ. Κ. Γιαννούλης - Θεόδωρος Νημᾶς, *Κώδικας Τρίκκης ΕΒΕ, ἀρ. χφ. 1471*, ἐκδόσεις Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2017, σσ. 261-263 (καταγραφῇ αὐλικοῦ χρέους Μνηροπόλεως Λαρίσης: 15 Ἰουλίου 1812). Κώστας Κωστής, «Κοινότητες, Ἐκκλησία καί μιλλέτ στις ἑλληνικές περιοχές τῆς Ὁθωμανικῆς αὐτοκρατορίας κατά τήν περίοδο τῶν Μεταρρυθμίσεων», *Μνήμων*, 13 (1991), σσ. 57-76, 59-69, 67-68, ὅπου δίδεται ἐμφασι στόν κυρίαρχο ρόλο τῶν κοινοτήτων.

⁴⁰ Βασίλης Σπανός, ὅ.π., σσ. 150-152. Γιά τίς εἰσφορές βλ. Πέτρος Γεωργαντζής, *Ἡ Ἐκκλησία κατά τό 1821. Σελίδες ἱστορίας ἀπό τόν κώδικα ἀλληλογραφίας Ἰγνατίου μνηροπολίτου Ἡρακλείας (1821-1830)*, Ἐάνθη 2002, σελ. 23 κ.έ. (τακτικές οἰκονομικές ὑποχρεώσεις, χρέη, πεσσεσλίκια/δῶρα, ἐκτακτες ὑποχρεώσεις, ἐμμεσα χρέη).

⁴¹ Ζέγκος, ὅ.π., σελ. 43.

⁴² Γιά τόν ἀριθμό τῶν σπιτιῶν καί τόν πληθυσμό τῆς Λάρισας βλ. *Ἐλένη Ἀγγελομάτη-Τσουγκαράκη*, ὅ.π., σσ. 256-259, ὅπου πύο ἐγκυρη πληροφορία ἀπό ὅλες εἶναι αὐτή τοῦ Λαρισαίου Ἰωάννη Οἰκονόμου ὅτι στις ἀρχές 19ο αἰῶνα τά σπῖτια ἦταν 5.000 καί ἑλληνικά μέχρι 500 καί συνολικό πληθυσμό περίπου 20.000 κατοίκους.

⁴³ Η. Holland, ὅ.π., σσ. 115-116. Ὁ Θερειανός ἀναφέρεται νά εἶναι στή Λάρισα κοντά στόν Βελῃ, καί ἦταν αὐτός πού ἐπεῖσε τόν Ἀλβανό διοικητή νά ἀποφυλακίσει τόν Πολύκαρπο, βλ. Ζέγκος, ὅ.π., σελ. 34: «...ἐπαρουσιάσθη ἓνας ἱατρός ὁ Θερειανός...».

4. Η προηγούμενη υπόθεση όπου ο Πολύκαρπος ταπεινώθηκε δημοσίως ήταν τό προανάκρουσμα των όσων θά ακολουθούσαν μέ τόν Άλή πασά, όταν ό Άλβανός δυνάστης επέμενε νά χειροτονήσει στήν έπισκοπή Σταγών έναν προσκεϊμένο, τόν «Ίωαννίτι» Άνθιμο, τό επώνυμο Ντούρντας [άσφαλώς όδηγει στή Δάρδα / Dardhë], «*όστις έχρημάτισεν καί πρωτοσύγκελλός του (Πολυκάρπου), ό όποϊός διά κάποιαν κατάχρησιν απέβάλλθη από αυτόν...*». Φαίνεται ότι ό Άνθιμος ήταν ένας από τούς Δαρδιώτες (γεννηθείς στή Δάρδα ό ίδιος ή πρόγονοί του)⁴⁴ από αυτούς πού ήταν στό περιβάλλον του Πολυκάρπου⁴⁵, αλλά σύντομα τόν έκρινε άκατάλληλο καί τόν απομάκρυνε. Έκείνος όμως επανήλθε δριμύτερος. Η άδελφή του Αϊκατερίνη, πού διέμενε μέ τόν Άλή πασά, έπηρέασε νά διοριστεί στήν έπισκοπή Σταγών. Δέν ενδιαφερόταν άν ή έπισκοπή είχε ήδη πληρωθεί πρό τριμήνου, όταν είχε αποβιώσει τόν Σεπτέμβριο 1815 ό προκάτοχος <Άβέρκιος> Σταγών⁴⁶. Ό Πολύκαρπος άρνήθηκε, άφού ήδη είχε χειροτονήσει τόν (έκ Σάμου όπως τόν θεωρεί ό Ίγνάτιος) Δουσικιώτη μοναχό Άμβρόσιο εκ Φαναρίου⁴⁷, λέγοντας ότι ό έπίσκοπος έχει μία

⁴⁴ Για τό επώνυμο Ντούρντας βλ. Γεώργιος Άθ. Οικονόμου, «Ό Λαρίσης Πολύκαρπος καί ό Σταγών Άνθιμος», *Ήπειρωτική Έστία*, Ε' (1956), 981-982: «*πήρε τό παρατσούκλι Ντούρντας διότι του έλεγαν οι Τούρκοι "ντούρ ντέ", "στάσου λοιπόν"*». Σχολιάζεται ότι «ό Άνθιμος στά γηραιά του ήλθε από τίν Καλαμπάκα στό Νησί του... έφτιαξε ένα καλό σπίτι πού του έβαλε ώρολόγι» (ήχητικό). Κληροδότησε στή μονή Αγίου Νικολάου Ντίλιου τίν πατερίτσα, τά άμφια καί τό άρχείο του, από τό όποιο δημοσιεύεται έγγραφο τής 20ής Φεβρουαρίου 1816. Φαίνεται ότι εΐναι μέλος τής άστικής τάξεως των Ίωαννίνων μέ πολιτιστικά ενδιαφέροντα. Μπορεί νά γεννήθηκε στή Δάρδα ό ίδιος ή οι γονείς / πρόγονοί του. Τίν πληροφορία αυτή ό συγγραφέας έντοπίζει άρχάς 20ού αι. από έναν Νησιώτη Γεώργιο Ντούρντα, πού υποστήριζε ότι ό Άνθιμος ήταν άνεπίός του παππού του. Πρβλ. καί Δημ. Καλούσιος, «Ό έπίσκοπος των Σταγών Άμβρόσιος από τό Φανάρι τής Καρδίτσας (1815-1821)», *Θεσσαλικό Ήμερολόγιο*, 65 (2014), σσ. 289-314, 311.

⁴⁵ Βλ. πύ πάνω σημ. 6. Ό όρος «κατάχρησις» μπορεί νά νοηθεί κυριολεκτικά, δηλαδή πέραν του δέοντος χρήση κάποιας άρμοδιότητας, όχι άναγκαστικά χρημάτων.

⁴⁶ *Ζέγκος*, ό.π., σελ. 34: «*Κατά δέ τό 1815 κατά Σεπτέμβριον απέθανεν ό Σταγών Άβέρκιος...*». Γεγονός είναι ότι ως τό 1815 ήταν ό Γαβριήλ ό από Δυρραχίου (12.04.1808-2.10.1815) [πρβλ. υπόμνημα έκλογής του Σταγών Γαβριήλ στις 12.04.1808: Δημ. Καλούσιος, *Ό κώδικας τής Μητροπόλεως Λαρίσης EBE 1472: 1647-1868*, Λάρισα 2009, σσ. 118-119 (φ.104α)]. Τό όνομα Άβέρκιος είναι άγνωστο πώς προκύπτει, εκτός άν έλλαξε λόγω χειροτονίας.

⁴⁷ Καλούσιος, ό.π., σελ. 289 (αυτοβιογραφία, βλ. ΓΑΚ, Μινιστέριο Θρησκείας, φάκ. 21α 1829): «*...Εγώ καταγόμενος από πατρίδα Φανάρι τής Θεσσαλίας έπροβιάσθην... χειροτονηθείς κατά τούς 1815: κατά μήνα Νοέμβριον παρά του Άγίου Λαρίσης μακαρίου Πολυκάρπου έπίσκοπος Σταγών...*». Όμως ό Άμβρόσιος έμεινε στή Σάμο τουλάχιστον στό διάστημα 4.1.1819-11.3.1820, βλ. Καλούσιος, ό.π., σσ. 294, 300-303. Κάτι τόν συνέδεε μέ τό νησί αυτό. Ό ίδιος θεωρεί στήν αυτοβιογραφία του ότι βρίσκεται στήν «*επαρχία*» του (έπισκοπή Σταγών;) ως τό τέλος του 1821: («*...εύρισκόμουν εις περιόδιαν τής επαρχίας μου*»), καί τότε άναγκάστηκε νά φύγει όριστικά από τί Θεσσαλία κυρίως στή Νότια Ελλάδα, ενώ είχαν κληθεί από τόν Πολύκαρπο νά συγκεντρωθούν όλοι οι έπίσκοποι στή Λάρισα. Φαίνεται μέ τίν έπικείμενη πτώση του Άλή-πασά (Μάιος

σχέση πνευματικού γάμου μέ τήν τοπική Ἐκκλησία, δέν τήν ἀφίνει νά ἔλθει ἄλλος. Πλήν ὁμως ὑποχρεώθηκε νά συμβιβαστεῖ, –παρακάμπτοντας τόν Ἀμβρόσιο–, ἀφοῦ τόν ἔπεισε ὁ ἱατρός Ἰωάννης Κωλέττης καί ἄλλοι γραμματικοί τοῦ Ἀλῆ, ὅτι εἶχε νά κάνει μέ ἕναν «τύραννο» πού θά τόν «χαλοῦσε». Ὅπως τοῦ ἐξήγησαν, «*ἡ ὑπόθεσις ἐμπῆκε εἰς τόν γυναικωνίτην*»⁴⁸. Ἀναγκάστηκε λοιπόν νά χειροτονήσει τόν Ἀνθίμο, ἐφαρμόζοντας τήν ἀρχή τῆς «οἰκονομίας», ὅπως στό Ρωμαϊκό δίκαιο, χωρίς αὐτό νά συνεπάγεται ἐκπτώση ἀξιών, διότι ἐνόψει κάποιου σοβαροῦ λόγου ἀναστέλλεται ἡ ἀκριβής τήρηση τῶν Ἱερῶν Κανόνων⁴⁹. Τό γεγονός αὐτό δέν ἀπέσυρε τόν σεβασμό τοῦ Ἀμβροσίου πρὸς τόν Πολύκαρπο. Ἀλλωστε ἐμφανίζεται στή Θεσσαλία λίγο πρὶν ἀπό τήν καρατόμηση τοῦ μητροπολίτη τόν Σεπτέμβριο 1821. Ἀρχισε ὁμως μία χρόνια διελκυστίνδα ἀνάμεσά σε μητροπολίτη καί ἐπίσκοπο. Μάλιστα στή Λάρισα λίγο ἀργότερα (Νοέμβριος 1815, ὅπως ἀναφέρει ὁ Ἰγνάτιος), ὁ Ἀνθίμος ἐκδιώχθηκε ἀπό τοὺς φύλακες τοῦ ἐπισκοπείου κακὴν κακῶς⁵⁰. Οἱ ὑπηρεσιακές ὁμως σχέσεις τοῦ νέου ἐπισκόπου Σταγῶν θά ἦταν κανονικές, ἐφόσον φέρεται νά ἐξόφλησε τίς τυπικές οἰκονομικές του ὑποχρεώσεις πρὸς τήν Μητρόπολη (στὶς 20 Φεβ. 1816)⁵¹.

5. Ὁ Ἀνθίμος λίγο ἀργότερα, ἀφοῦ πέρασε σέ ἀπόλυτη δυσμένεια ἀπὸ τόν Πολύκαρπο, μετέβη στὸν Ἀλῆ πασά καί τοῦ εἶπε περίπου ὅτι «*στή Λάρισα*

1820 κ.έ., βλ. Ζέγκος, ὁ.π., σελ. 46) ἐπέστρεψε γιά λίγο στὴν «ἐπαρχία» του, ἀφοῦ ἐκδιώχθηκε ὁ Ἀνθίμος, ὅπως σημειώνει ὁ Ἰγνάτιος, βλ. Καλούσιος, ὁ.π., σσ. 290, 293. Ὁ Ἀμβρόσιος ἐπανῆλθε τὸ 1820, βλ. Γιαννούλης - Νημάς, ὁ.π., σελ. 297.

Ὁ Σαμουὴλ, ἀναφέρει ὁ Σπύρος Ζέγκος, χειροτονήθηκε στή θέση τοῦ Ἀνθίμου βλ. σ. 49: «*Καὶ οὗτος φεύγει, καὶ ἀντ' αὐτοῦ χειροτονεῖ τὸν Σαμουὴλ τὸν Πρωτοσύγκελλον*» [Πρβλ. πρὸ κάτω σημ. 77]. Εἶναι ἄγνωστο ἂν κατέλαβε τελικὰ τί θέση του. Πρβλ. Μ.Μ. Παπαϊωάννου, *Ἐπιστολαὶ διαφορῶν*, ργκ'-ρκδ', ὁ ὁποῖος τὸν θεωρεῖ ἐπίσκοπο Τρίκης.

⁴⁸ Ζέγκος, ὁ.π., σσ. 34-37. Γιά τόν Ἀνθίμο βλ. Ν.Ι. Γιαννόπουλος, «Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι Θεσσαλίας, Ἡ Ἐπισκοπὴ Σταγῶν», *Ἐπετηρὶς Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσός*, 11 (1915), 172-180: 1820. Νικ. Κ. Γιαννούλης-Θεόδωρος Νημάς, *Κώδικας Τρίκης*, 297 (12.05.1818-1820;), ὅπου βιβλιογραφία.

⁴⁹ Παναγιώτης Μπούμης, *Ἡ ἐκκλησιαστικὴ οἰκονομία κατὰ τὸ κανονικὸν δίκαιον τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*, Ἀθῆνα 1971 (ἀνάτυπο). Ἀμίλκας Σ. Ἀλιβιζάτος, *Ἡ οἰκονομία κατὰ τὸ κανονικὸν δίκαιον τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*, ἐκδ. Οἶκος «Ἀστήρ» Ἀλ. & Ε. Παπαδημητρίου, Ἀθῆνα 1949, 41 κ.ε. (γενικῶς), 102-104 (ἐκκλ. διοίκησις: ἐπιτρέπεται ἡ ἐγκατάλειψη τῆς ἐπισκοπῆς ἀπὸ ἐπίσκοπο καὶ ἀπόδοσή της εἰς ἕτερον δι' εὐλογον αἰτίαν). Γεώργιος Δημ. Πλατανίτης, *Ὁ θεσμός τῆς ἐκκλησιαστικῆς οἰκονομίας μέ ἐμφασιν στό ἱερωνυμικὸ ζήτημα καὶ σέ ἄλλα σπουδαῖα ζητήματα τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως*, ἐκδ. Ἀντ. Ν. Σάκκουλα, Ἀθῆνα 2016, σσ. 406 κ.έ., 408-410 (ὅπου ὁ ἐπίσκοπος θεωρεῖται νημφίος τῆς Ἐκκλησίας). Ἐκεῖ καί ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

⁵⁰ Ζέγκος, ὁ.π., σσ. 37-38. Γιά τόν Ἀνθίμο βλ. Καλούσιος, ὁ.π., σσ. 309-311, ὅπου πηγές καί βιβλιογραφία γιά τόν Ἀνθίμο.

⁵¹ Γεώργιος Ἀθ. Οἰκονόμου, *Ὁ Λαρίσης Πολύκαρπος καὶ ὁ Σταγῶν Ἀνθίμος*, σσ. 981-982.

Ἀλή πασάς εἶναι ὁ δεσπότης»! Ὁ Ἀλής θά τόν καλοῦσε σέ ἀπολογία μέσω ἀπεσταλμένου, τοῦ Σαντίκ, ἀλλά ὁ Πολύκαρπος ἀπέδρασε ἀπό τόν Βόλο καί μετέβη στήν Κων/πολη γιά νά ὑποβάλει τά παράπονά του στόν Πατριάρχη Γρηγόριο Ε΄ (1797-1798, 1806-1808, 1818-1821). Τά τελευταῖα γεγονότα συνέβησαν τόν Ἰανουάριο 1818 κατά τόν βιογράφο⁵². Πλήν ὅμως σέ ἀναφορά (ἀρτζουχάλι) τοῦ Χουσεῖν μπέη πρὸς τόν Ἀλή πασά (Κων/πολη 6 Ἀπριλίου 1817), ἀναφέρεται ὅτι ἀνέμεναν στήν Πόλη τόν μπτροπολίτη Λαρίσης νά ἀπολογηθεῖ –δέν δηλώνεται ὅμως ἂν ἦταν ἡ συγκεκριμένη αἰτία– καί ὅτι θά τόν ὑποχρῶναν σέ παραίτηση γιά νά τοποθετήσουν τόν Βελᾶς Θεοδόσιο⁵³, γεγονός πού συνέβη ἔντεκα μῆνες ἀργότερα. Πιθανόν ἡ διαφορά Πολυκάρπου-Ἀλῆ δέν περιοριζόταν στό ζήτημα τοῦ Ἀνθίμου. Ἀλλά καί ἡ σύμπραξη Ἀλῆ πασᾶ καί Ἀνθίμου γιά τήν πλησιέστερη στή Ἰωάννινα ἱστορική ἐπισκοπή Σταγῶν, ὀδηγοῦσε στόν ἔλεγχο οὐσιαστικά τῶν μονῶν τῶν Μετεώρων, τοῦ πνευματικοῦ ὄπλοστασίου τῆς μπτροπόλεως Θεσσαλίας, καί ἀσφαλῶς κρύβει κάποιον ὑπολογισμό.

Γιά νά ἀποφευχθεῖ περαιτέρω κλιμάκωση, τό Πατριαρχεῖο κατ' οἰκονομίαν πάλι ἀπέσυρε τόν Πολύκαρπο ἀπό τή Λάρισα: «Ἐ ἀδελφέ», τοῦ εἶπε ὁ Πατριάρχης, «βλέπομεν ὅτι ὁ τύραννος ὑπερισχύει. Δῶσε τήν παραίτησιν τῆς ἐπαρχίας σου, διότι εἰς τό ἐξῆς δέν ἡμπορεῖς νά ζήσεις ἐκεῖ. Καί ἡ Ἐκκλησία σέ δίνει ἄλλην ἐπαρχίαν, Σμύρνην, Θεσσαλονίκην ἢ ἄλλου». Ὁ Πολύκαρπος δέν δεχόταν νά ὑποβάλει παραίτηση: «Ἡ ἀπόφασίς μου εἶναι νά ἀποθάνω ἐκεῖ ἢ ἄλλως δέν γίνεται» τοῦς εἶπε. Καί κατέληξε: «Ἐγὼ ἀπό τήν πρώτη μου γυναῖκα χέρι δέν τραβῶ». Φαίνεται ὅμως ὅτι παρατιθήκε⁵⁴. Κλείνει, ἐπομένως, πάλι ὅπως ἄρχισε, ὅταν ὁ Ἀλή πασάς τοῦ ζήτησε νά χειροτονήσῃ τόν Ἀνθίμο: Ἡ Ἐκκλησία πού ἔχει νυμφίον τόν ἐκπρόσωπο τοῦ Χριστοῦ ἐπίσκοπο εἶναι ἄποψη βασισμένη στό χωρίο Ἐφεσίους 5.32 [ὁ γάμος ὡς «μυστήριον μέγα»: «ἐγὼ δέ λέγω εἰς Χριστόν καί εἰς τήν Ἐκκλησίαν»]. Τόν «πατρικό χαρακτῆρα

⁵² Ζέγκος, ὅ.π., σελ. 40: ὑπάρχει χρονική διαφορά τριῶν ἐτῶν μεταξύ τοῦ ἐπεισοδίου Πολυκάρπου-Ἀνθίμου (1815) καί τῆς ἀποστολῆς τοῦ Σαντίκ νά τόν συλλάβει τό 1818.

⁵³ Βασίλης Παναγιωτόπουλος, *Ἀρχεῖο Ἀλῆ πασᾶ*, τόμος Β΄, 818-819 (ἀρ. 957): «...ὁ Λαρίσης ἕως εἰς αὐτήν τήν ὥραν δέν ἐφάνηκε καί τόν προσμένουν μέ τό σήμερον καί αὔριον νά ἔλθῃ νά τόν κρίνουν καί νά τοῦ πάρουν τόν ἱστιφᾶν του... τόν Βελᾶς τόν ἔχουν γιά Λαρίσης κατά τήν θέλησίν σας».

⁵⁴ Ζέγκος, ὅ.π., σελ. 38 κ.έ., 43, 44. Κανονικά ὅμως πρέπει νά ὑπέβαλε τυπική παραίτηση τόν Μάρτιο 1818, βλ. Νεκτάριος Δρόσος, «Ἐξ ὑπομνήματα», 154-155, 156: «...ἄτε δὴ τοῦ ἐν αὐτῇ ἀρχιερατεύοντος κύρ Πολυκάρπου παραίτησιν ἀπ' αὐτῆς ἐνυπόγραφον καί ἐνσφράγι-στον ποιησαμένου, ὡς ἀντικρὺ κατεστρωμένη φαίνεται...». Πρβλ. τήν ἄποψη ὅτι παρατιθήκε τό 1818 οἰκειοθελῶς καί διέμενε στή Λάρισα: Ἀναστασίου, ὅ.π., σελ. 335, στηριζόμενος σέ κατάλογο ἐπισκόπων [Αἰμ. Τσακόπουλος, «Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι», *Ὁρθοδοξία*, 31 (1956), σσ. 417-452].

τῆς ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας» προβάλλει ὁ Πολύκαρπος στὸν H. Holland⁵⁵.

Τὸ Πατριαρχεῖο ὁμως, σύμφωνα μέ τὸν Ἰγνάτιο, διόρισε μέ ἀπαιτήτηση τοῦ Ἀλῆ διαδοχικά τρεῖς μητροπολίτες. Οἱ δύο ἀπεβίωσαν καί ὁ τρίτος ἀποχώρησε.

α) Πρῶτα ἐξελέγη ὁ ἀπὸ Βελᾶς Θεοδόσιος τὸν Μάρτιο 1818 καί ἔφθασε στὴ Λάρισα τὸν Μάιο, ἀλλὰ ἀπέθανε μετὰ τρία ἐξάμηνα (κατὰ Ἰγνάτιο), τὸν Ὀκτώβριο 1819⁵⁶. β) Μετὰ ὁ Ἀλῆς ἐπέβαλε τὸν παπα-Κώνστα ἀπὸ τῆ Σέλτσα τῆς Ἡπείρου, ἔγγαμο ἀλλὰ χῆρο, ὁ ὁποῖος ὀνομάσθηκε Κωνστάντιος, ἀλλὰ ἀπέθανε κι αὐτὸς λόγῳ δυσεντερίας μετὰ ἀπὸ 40 ἡμέρες, τέλη τοῦ 1819⁵⁷. Ἡ ὑπαρξη τοῦ Κωνσταντίου ἀγνοεῖται ἀπὸ τοὺς ἐρευνητές. Πλὴν ὁμως μπορεῖ νὰ ταυτισθεῖ ἢ νὰ σχετισθεῖ μέ ἄτομο πού ἔχει σχέση μέ τὸν Κωνστάντιο ἀπὸ Δομενίκου καί Ἐλασσῶνος, μαθητὴ τοῦ Εὐγενίου Βουλγάρεως, στὸ χειρόγραφο ἔργο τοῦ ὁποῖου ἐντοπίσθηκε προσφωνητικὴ ἐπιστολὴ ἐπὶ τῇ ἀναλήψει ποιμαντικῶν καθηκόντων ἀνωνύμου μητροπολίτου Λαρίσης⁵⁸. γ) Ὁ ἐπόμενος ἦταν ὁ Κύριλλος ὁ Πολίτης, πού κατὰ τὸν π. Νεκτάριο Δρόσο ἐξελέγη τὸν Ἰούλιο 1819 καί ἦλθε στὴ Λάρισα, ἀλλὰ ὑπέβαλε παραίτηση τὸν Ἰούνιο 1820 καί ἐπέστρεψε στὴν Κων/πολη⁵⁹. Ὁ Ἰγνάτιος δὲν ἀναφέρει ἂν ὁ Κύριλλος ἦλθε στὴ Λάρισα, γι' αὐτὸν δὲν ἔχει σημασία, ἐνῶ ὁ Σπύρος Ζέγκος προσθέτει ὅτι κατέλθε στὴν Ἀθήνα. Ταυτίζεται μέ τὸν Κύριλλο Βογάσαρη, ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται ὡς πρῶτον Λαρίσης στὴν Πελοπόννησο, ἀρχικὰ τοποτηρητὴς τῆς ἐπαρχίας Ὠλένης καί κατόπιν μητροπολίτης Ἀργολίδος (1833-1842) τῆς Αὐτοκεφά-

⁵⁵ H. Holland, ὁ.π., σελ. 261.

⁵⁶ Ζέγκος, ὁ.π., σελ. 45. Νεκτάριος Δρόσος, ὁ.π., σσ. 155-157 (θεωρεῖ ὅτι ἀπεβίωσε τὸν Ἰούλιο τοῦ 1819). Βασίλης Σπανός, ὁ.π., σσ. 152-153. Ὁ Θεοδόσιος, προφανῶς ἀφοῦ εἶχε ἐκλεγεί, εἶχε στείλει ἐπιστολὴ στὴ Λάρισα ἥδη στίς 21 Μαρτίου 1818, βλ. Ἀναστασίου, ὁ.π., σελ. 336. Ὁ Θεοδόσιος ἀναφέρεται σὲ ὑπόμνημα ἐκλογῆς τοῦ Ζητουνίου Νικηφόρου στίς 11 Ἰουνίου 1819, βλ. Δημ. Καλούσιος, Ὁ κώδικας τῆς Μητροπόλεως Λαρίσης, σελ. 124.

⁵⁷ Ζέγκος, ὁ.π., σελ. 45. Ὁ π. Νεκτάριος Δρόσος, δὲν ἀναφέρεται σὲ ἐκλογὴ τοῦ Κωνσταντίου. Προφανῶς ἡ ἐκλογὴ ἐγινε ἀπὸ τὴ Σύνοδο τῆς Μητροπόλεως Θεσσαλίας, ὅπως συνέβη μέ τὴν ἐκλογὴ τοῦ Γαβριὴλ Γκάγκα, βλ. Δρόσος, ὁ.π., σελ. 149.

⁵⁸ I.N. Ηλιοῦδης, «Προσφωνητικὴ ὁμιλία πρὸς τὸν μητροπολίτη Λαρίσης Κύριλλο Βογάσαρη (1819-1820)», *Ἡ Λάρισα καὶ ἡ περιοχὴ τῆς ἀπὸ τὴν Ἀρχαιότητα μέχρι σήμερα, Πρακτικὰ 3ου Συνεδρίου Λαρισαϊκῶν Σπουδῶν, Λάρισα 8-9 Ἀπριλίου 1995*, Λάρισα 1997, σσ. 119-128, 120: «...ἐκμετρήσαντος τοῦ ζῆν ὁ προκάτοχος τῆς κύρ Θεοδόσιος...». Δικαιολογημένα θεωρεῖται ὅτι ὁ Κωνστάντιος ἦταν ἥδη προχωρημένης ἡλικίας, ἂν ζοῦσε τὸ 1819, γιὰ νὰ ἀναλάβει μητροπολίτης Λαρίσης. Πιθανόν, ἂν ὑπάρχει λάθος, εἶναι ἀπὸ τί μεριά τοῦ Ἰγνατίου, ἢ λανθάνει κάτι ἀγνωστο, π.χ. ὅτι ὁ ἐπίσκοπος Κωνστάντιος ἦταν ὁμώνυμος ἔχων στενὴ σχέση μέ τὸν ἡλικιωμένο διδάχο Κωνσταντίο.

⁵⁹ Νεκτάριος Δρόσος, ὁ.π., σσ. 157-159. Ὁ Κύριλλος ἀναφέρεται σὲ ὑπόμνημα ἐκλογῆς τοῦ Θωμάκου Κυρίλλου, 11 Ἀπριλίου 1820, βλ. Καλούσιος, ὁ.π., σελ. 123. Ὁ Βασ. Σπανός, ὁ.π., σελ. 153, θεωρεῖ ὅτι ἦλθε στὴ Θεσσαλία.

λου Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος⁶⁰. Ἡ λήξη τῆς θητείας του σχετίζεται μέ τίς ἐξε-
λίξεις τόν Μάιο τοῦ 1820, ὅταν μέ τήν καθαίρεση τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ἀποκαταστά-
θηκε ὁ Πολύκαρπος δ) Ὁ μπροσπολίτης Λαρίσης Κύριλλος ἐκ Τρικάλων πού
πέθανε στίς 29 Σεπτεμβρίου 1821 εἶναι ἄλλο πρόσωπο ἀπό τόν Κύριλλο ἀπό
τὴν Κων/πολη, ὅπως τούς ταυτίζει ὁ Ἰω. Ἀναστασίου, παραπέμποντας σέ δύο
πηγές (20 Ἰουνίου 1821, ὅταν χειροτονήθηκε, καί στίς 25 Ἰουνίου 1821, ὅταν
ἔστειλε ἐπιστολή στόν θεῖο του παπα-Δημήτριο Οἰκονόμο νά διοικεῖ τή
Μητρόπολη)⁶¹. Τήν πληροφορία γιά τόν θάνατο τοῦ Κυρίλλου δίνει σημείωμα
«ἐκκλησιαστικοῦ βιβλίου» τοῦ Ἀγίου Ἀθανασίου Τυρνάβου (γράφεται κάτω
ἀπό τή σημείωση πού ἀναφέρει τήν ἀποτομή του ἀρχιερέως Πολυκάρπου στίς
17-9-1821)⁶². Ὁ Κύριλλος Β', ἔχοντας καταγωγή ἀπό τή Θεσσαλία, γνώριζε τήν
κατάσταση καί εἶχε στήριγμα στήν πόλη τόν παπα-Δημήτρη Οἰκονόμο, θεῖο
τοῦ Ἰωάννη Οἰκονόμου-Λογιωτάτου, ἀντίπαλο τοῦ Πολυκάρπου, πού τόν
κατήγγειλε γιά μεγάλη φορολογία στό Πατριαρχεῖο. ε) Ὁ ἐπόμενος, ὁ Λαμια-
σκηνός, ἐκλέχτηκε τόν Νοέμβριο τοῦ 1821, ἀλλά ἀπεβίωσε μετά δύο μῆνες, ἐνῶ
στή συνέχεια ὁ Μελέτιος Δ' ἐξελέγη τόν Μάρτιο 1822⁶³.

Στήν πτώση τοῦ Ἀλῆ πασᾶ συνέδραμε καί ὁ Πολύκαρπος μέ τό νά ἀνα-
δείξει μέ τά δικά του δεδομένα τό μέγεθος τῶν αὐθαιρεσιῶν του, συνεπι-
κουρῶντας σέ ἕναν Τοῦρκο ἀξιωματοῦχο τῆς Λάρισας, τόν Πασόμπη, πρῶην
συνεργάτη τοῦ Βελῆ πασᾶ⁶⁴. Τήν ἔχθρα αὐτοῦ πιστοποιεῖ ὁ Βελῆς σέ ἀναφο-
ρά (ἀρτζουχάλι) τῆς 9ης Δεκεμβρίου 1819 στόν Ἀλή πασά ἀπό τή Γούνιτσα
(σύνορα Λαρίσης-Τρικάλων), ὅπου ἀναφέρει ὅτι ὁ Ἀπτὴν μπέης ἀπό τήν
Κων/πολη φιλοξενεῖ στό σπίτι του τόν Πασόμπη, ἐχθρό του οἴκου του⁶⁵.

⁶⁰ Ζέγκος, ὅ.π., σελ. 45: «...καί ἐπειδή ἐπρόκειτο νά διορισθῇ Κύριλλος Πολίτης...», καί σημ. 2:
«ἐξώσθη εἰς Ἀθήνας». Βλ. καί Ἡλιούδης, ὅ.π., σελ. 121, ὅπου βιβλιογραφία.

⁶¹ Βασ. Σπανός, ὅ.π., σελ. 154. Ἀναστασίου, ὅ.π., σελ. 336, ὅπου βιβλιογραφία (Χειροτονία, βλ.
Τσακόπουλος, ὅ.π., σελ. 440). Ὁμοίως δέχεται ὅτι εἶναι τό ἴδιο πρόσωπο καί ὁ Μ.Μ. Παπαϊωάν-
νου, *Επιστολαὶ διαφόρων*, ργκ', σσ. 202-203 (ὁ παπα-Δημήτρης Οἰκονόμος καί ὁ ἱατρός Κων/νος
Νοσημάχος (Ζαχαρόπουλος) ἦταν θεῖοι τοῦ Ἰωάννη Οἰκονόμου).

⁶² Γιαννόπουλος, ὅ.π., σελ. 222 (ἀρ. 31): «+ Εἰς τὰς 29 Σεπτεμβρίου ἐν Κυρίῳ ὁ Λαρίσης Κύριλλος
Τρικκαῖος εἰς χωρίον Ματαράγκα ἄωκα (1821)». Τήν σημείωση παραθέτει ὁ Ἐπαμ. Φαρμακίδης,
Ἡ Λάρισα, σελ. 114, παραπέμποντας στόν Ν. Γιαννόπουλο. Πρβλ. Νεκτάριος Δρόσος, ὅ.π., σσ.
159-160. Στόν κώδικα 59 τῆς μονῆς Δουσίου σημειώνεται: «1821: ἔτος. Κύριλλος Τρικαλινός
σαράντα ἡμέρας καί ἀπέθανεν», βλ. Νεκτάριος Δρόσος, ὅ.π., σελ. 160, ὅπου βιβλιογραφία.

⁶³ Βασ. Σπανός, ὅ.π., σσ. 154-155.

⁶⁴ Ζέγκος, ὅ.π., σσ. 45-46. Τόν Πασόμπη ἐντοπίζει στή Λάρισα στό περιβάλλον τοῦ Βελῆ ὁ
H. Holland, ὅ.π., σσ. 133-134, 136, 262. Πρβλ. Ντρογκούλης, ὅ.π., σσ. 292-293.

⁶⁵ Βασίλης Παναγιωτόπουλος, *Ἀρχεῖο Ἀλῆ πασᾶ*, τόμος Γ', Ἀθήνα 2007, σσ. 331-335 (ἀρ. 1246):
«...ὄντας φανερός ἐχθρός μας ὁ Ἀπτινπεῖς, ὅχι μοναχά διατί ἐφέρθη ἐχθρικά στόν μαντέ τοῦ ἀξι-

Ἐχθρό τους ἀκόμη ὁ Βελίς θεωρεῖ, ἐκτός ἀπὸ μερικούς ἄλλους Τούρκους «Λαρσινούς», τὸν μουλά/ἐροδικαστὴ τῆς Λάρισας, ὁ ὁποῖος φαίνεται ἐνεργοῦσε ἐπίσημα ἔρευνες γιὰ ὀρισμένες πράξεις τους⁶⁶. Ἡ συνδρομὴ τοῦ Πολυκάρπου στὴν πτώση τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ἐκτιμήθηκε ἀπὸ τὸ Δοβλέτι καὶ ἀποκαταστάθηκε ἀμέσως, ὁ δὲ Κύριλλος Βογάσαρης ἐπέστρεψε στὴν Κων/πολν. Σχετικὰ ἀναφέρεται σὲ ἐπιστολὴ τῆς 19ης Νοεμβρίου 1820 τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου Ε΄ πρὸς τὸν ἐπίσκοπο Λοιδορικού⁶⁷. Σὲ ἄλλη ἐγκύκλιο ἐπιστολὴ τοῦ Γρηγορίου Ε΄ (3 Ἰουνίου 1820) πρὸς μονές τοῦ Ἁγίου Ὁρους καταδικάζει τὸν Ἀλῆ πασᾶ γιὰ τὴ συμπεριφορὰ του ἐπὶ 40 σχεδὸν χρόνια⁶⁸. Ὅπως ἀναφέρεται σὲ σουλτανικὸ χάρτι σερίφ ἀποκαταστάθηκε ἡ τάξη μετὰ ἀπὸ σαραντάχρονη τυραννία, ἀπὸ συνεχεῖς παρανομίες, ἀκόμη καὶ ἐξόντωση οἰκογενειῶν παντοῦ, ὅπως καὶ στὴ Λάρισα⁶⁹. Ὁ Πατριάρχης Γρηγόριος Ε΄ ἀπνύθηκε ἐπιστολὴ τὴν 26η Ἰουνίου 1820 στὸν Πολύκαρπο καὶ τοὺς ἐπισκόπους τῆς Θεσσαλίας πληροφωρῶντας γιὰ τὴν εὐμενὴ ἀποδοχὴ τοῦ σουλτάνου Μαχμούτ Β΄ τῶν προσπαθειῶν τους κατὰ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ⁷⁰.

κιού μου, παρὰ ἱνατὶ φυλάττει τὸν μεγαλύτερον ἐχθρὸ του σπιτιοῦ μᾶς τὸν χαῖνι τὸν Πάσο ἡμέρα καὶ νύκτα εἰς τὸ κονάκι του...». Τὸν Ἰσμαῖλ Πασόμπετ ἀναφέρει σὲ ἀναφορὰ (ἀρτζουχάλι) στὶς 11 Φεβρουαρίου 1820 ὁ Ἐλμάζ Μίτζε πρὸς τὸν Ἀλῆ πασᾶ ὅτι ὑποκινεῖ ἐναντίον του μὲ ἀφορμὴ διαφορὲς κατοίκων Λαρίσης καὶ Κονιάρων πρὸς τὸν Βελί πασᾶ, βλ. Παναγιωτόπουλος, ὅ.π., σσ. 400-406 (ἀρ. 1277). Ὁ Ἀλῆς ἔστειλε ἀνθρώπους του νὰ δολοφονήσουν τὸν Πασόμπετ (Φεβ. 1820), βλ. Douglas Dakin, *Ὁ ἀγὼνας τῶν Ἑλλήνων γιὰ τὴν ἀνεξαρτησία (1821-1833)*, ΜΙΕΤ, Ἀθῆναι, 1999, 74. Γεώργιος Φίνλεϋ, *Ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως*, μετάφραση Ἀλ. Παπαδιαμάντης, Ἰδρυμα τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων, τόμος πρῶτος, Ἀθῆνα 2009, σσ. 117-118.

⁶⁶ Παναγιωτόπουλος, ὅ.π., σελ. 334: «Ὁ χάλια Γενισεχέρ Μολασίς εἶναι ἕνας διάβολος ἀνακατοσιάρης ὁποῦ σύνδροπον δὲν ἔχει, τὸν ὁποῖον ἐπεριποιήθηκα καλὰ...». Ἀντιπάλους Λαρισαίους ἀναφέρει ἐπίσης ὁ Χουσεῖν μπέης πρὸς τὸν Ἀλῆ πασᾶ σὲ ἀναφορὰ (ἀρτζουχάλι) ἀπὸ τὴ Λάρισα στὶς 18 Ἰανουαρίου 1820, βλ. Παναγιωτόπουλος, ὅ.π., σσ. 384-393 (ἀρ. 1270).

⁶⁷ Γ.Γ. Παπαδόπουλος & Γ.Π. Ἀγγελόπουλος, *Τὰ κατὰ τὸν αἰοίδιμον πρωταθλητὴν τοῦ ἱεροῦ τῶν Ἑλλήνων ἀγῶνος τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριον τὸν Ε΄, Παρὰ τῷ Ἐθνικῷ Τυπογραφείῳ, Ἐν Ἀθῆναις 1865*, τόμος Β΄, 510-511: «...Μεταβάσης τῆς ἐπαρχίας Λαρίσης ἀπὸ τοῦ κυριάρχου αὐτῆς κύρ Κυρίλλου εἰς τὸν πρῶτον κυριάρχην τῆς κύρ Πολύκαρπον καθ' ὑψηλὴν προσκυνητὴν βούλησιν καὶ εὐχάριστον συναίνεσιν ἐκκλησιαστικὴν...». Ἡ ὑψηλὴ προσκυνητὴ βούλησις εἶναι σουλτανικὴ.

⁶⁸ Μοναχοῦ Μαξίμου (Νικολοπούλου) Ἰβηρίτη, *Ὁ Ἐθνομάρτυς Γρηγόριος ὁ Ε΄ καὶ τὸ Ἅγιον Ὅρος*, ἐκδοσις Ἱερᾶς μονῆς Ἱβήρων, Ἅγιον Ὅρος, 1988, 104-167.

⁶⁹ Ἰβάν Σοκολόφ, *Ἡ Ἐκκλησία Κων/πόλεως κατὰ τὸν 19ο αἰῶνα*, University Studio Press, μετάφραση π. Βασίλειος Παπαθανασίου, ἐπιμέλεια Ἀντ.-Αἰμ. Ταχιάος, Θεσσαλονίκη 2011, σελ. 190.

⁷⁰ Γ.Γ. Παπαδόπουλος & Γ.Π. Ἀγγελόπουλος, *Τὰ κατὰ τὸν αἰοίδιμον*, σσ. 507-510: Ὁ Γρηγόριος Ε΄ δικαιολογεῖ τὴν ἐπέμβαση τοῦ σουλτάνου νὰ θέσει τέλος στὴν τυραννία τοῦ Ἀλῆ πασᾶ διὰ «τὸν ζυγόν, τὸν ὁποῖον ὁ τύραννος ἐκεῖνος εἶχεν ἀνιλεῶς ἐκτεθειμένον ἐπὶ τὸν τράχηλον τῶν αὐτόθι ὁμογενῶν μας χρόνους ἥδη ὑπὲρ τριάκοντα Ἐφθασαν ἐκ μέρους σου ἐγγράφοι ἀποκρίσεις καθὼς καὶ τῶν πλησιοχώρων σου συναδέλφων σου ἀγίων ἀρχιερέων, διαπορήμενθεῖσαι πρὸ μικροῦ διὰ

6. Ο Πολύκαρπος μετέβη πάλι στή Λάρισα συνοδεύοντας τόν πασά Δράμαλη σέ πορεία διά ξηρᾶς. Ὅμως ὁ συγγραφέας ἀντιστρέφει (ποιητικῶς) τήν εἰκόνα: «*Κατέβη ὁ Πολύκαρπος εἰς Λάρισσαν μετά τοῦ Μαχμούτ πασᾶ Δράμαλη...*»⁷¹. Ἡ παρουσία του στή Μητρόπολη ἐντοπίζεται στήν ἐπιστολή τῆς 3ης Ἰουνίου 1820 τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου Ε΄ πρὸς τόν ἴδιο⁷². Στὴν ἐπιστολή τῆς 26ης Ἰουνίου 1820 πρὸς τόν Βενιαμίν Κοζάνης ὁ Γρηγόριος Ε΄ ἀναφέρει τόν Πολύκαρπο Λαρίσης, συνιστᾷ δέ συνεργασία τῶν δύο ἐπισκόπων μετὰ τὴν περιπέτεια τῆς ἀπουσίας του⁷³. Ὑπογράφει ἀκόμη στίς 29 Σεπτεμβρίου 1820 ἀπογραφὴ ὁσπητίων βιλαετίου Τρικάλων⁷⁴.

Στό μεταξύ ὁ Πολύκαρπος ἐρχόμενος στή Λάρισα «*ἐσύναξε τοὺς καπεταναίους μέ προσταγὴν βασιλικήν...*» νά συμμετάσχουν στὸν πόλεμο κατὰ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ἐκφράζοντας ἀπόλυτα τὴ βούληση τοῦ Πατριαρχείου⁷⁵. Ἦταν σάν νά εὐλογοῦσε τὰ ὅπλα, ὅπως ἐγινε τό 1821. Ὁ Δράμαλης ὅμως δέν τοὺς ἤθελε, παρὰ νά κινηθοῦν μετὰ τό δικό του στράτευμα, γεγονός πού μεταφέρθηκε ἀπὸ τόν Πολύκαρπο στήν Κων/πολη (πιθανόν μέσω τοῦ προαναφερθέντος Πασόμπεη), ὅποτε σύμφωνα μέ τόν Ἰγνάτιο γι' αὐτόν τόν λόγο ὁρίσθηκε ἀρχηγός τῆς ἐκστρατείας ὁ Χουσεῖν πασάς Γαβανάζογλου. Ὅντως ὁρίσθηκε ὑπεύθυνος ὁ Χουρσίτ πασάς καί «*τοῦ ἐκακοφάνη τοῦ Δράμαλη*». Ἀφοῦ εἶχε ἐκστρατεύσει στίς 15 Αὐγούστου 1820 κατὰ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ [ἐκτελέσθηκε στίς 24/25 Ἰαν. 1822] μέ 6.000 στρατό, ἐπέστρεψε στήν Λάρισα τόν Μάιο τοῦ 1821.

τοῦ ... ἐξάρχου, καὶ ἀνενεχθεῖσαι ἀμέσως τῷ βασιλεῖω κράτει διετράνωσαν τὴν δουλικὴν ὑπόκλισιν καὶ ὑποταγὴν καὶ πίστιν καὶ τό σακατάτι σας πρὸς τὴν θεόδοτον βασιλείαν, καθὸ ἀποστραφέντες καὶ ἀποπτύσαντες ὅλα τὰ τοῦ τυράννου ἐκείνου καὶ λυμεῶνος κοινοῦ, ἐνηγκαλίσθητε ψυχῇ τε καὶ σώματι τὰς ἀνακτορικὰς βουλῆσεις. Ἡ δέ αὐτοκρατορικὴ του μεγαλειότης, ἐνασμενισθεῖσα εἰς αὐτὰ ταῦτα ἀπεδέξατο τὴν εὐγνωμοσύνην σας καὶ ἐξέδωκεν ἱερὸν ὑψηλὸν αὐτοκρατορικόν, ἀνακτορικόν, αὐτόγραφον διπλωτικόν τῆς φιλανθρώπου αὐτοῦ εὐμενείας...». Τό ἔγγραφο αὐτὸ ἐρμηνεύεται ὡς ἔκφραση εὐγνωμοσύνης τοῦ σουλτάνου Μαχμούτ. Πρὸβλ. Σοκολόφ, ὅ.π., σσ. 190-191.

⁷¹ Ζέγκος, ὅ.π., σσ. 45-47.

⁷² Τὴν ἐπιστολή δημοσιεύει ὁ Ζέγκος, ὅ.π., σσ. 77-80 [Πρὸβλ. σημ. 5]. (Τὴν ἐπιστολή αὐτὴ εἶχε γνωστοποιήσει καὶ στοὺς Φαρμακίδη καὶ Ζέγκο, ὁ Ν. Γιαννόπουλος). Βλ. *Ἐπαμ. Φαρμακίδης*, ὅ.π., σελ. 321. Γιαννόπουλος, ὅ.π., (1933), σελ. 341. Πρὸβλ. *Αναστασίου*, ὅ.π., σελ. 336.

⁷³ *Ἡλιοῦδης*, ὅ.π., σελ. 121, ὅπου βιβλιογραφία.

⁷⁴ Γιαννούλης - Νημᾶς, ὅ.π., σσ. 280-287.

⁷⁵ Ζέγκος, ὅ.π., σσ. 47-48. *Βασ. Σπανός*, ὅ.π., σελ. 154. Γιά τὴν ἐντολή συνδρομῆς τῶν Θεσσαλῶν στὸν ἔνοπλο ἀγῶνα τῆς Ὑψηλῆς Πύλης κατὰ τοῦ Ἀλῆ μέσω πατριαρχικῶν ἐξάχων βλ. Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, «Ἡ Ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἡ μεγάλη Ἐπανάσταση τοῦ 1821», *Θεολογία*, 21 (1950), 305-324, 322. Γιά τό ἀρματολίκι στὰ Ἄγραφα βλ. Πέτρος Πιζάνιας, «Ὁ κόσμος τῆς "θάλασσης τῶν βουνῶν". Ὁ ἀρματολισμός ἀπὸ τὸν 16ο αἰῶνα ὡς τό 1821», *Νέα Ἐστία*, τχ. 1857, σσ. 41-96, 55-65 κλπ.

Στή δύσκολη συγκυρία τόν πλησίασε ό Άνθιμος, ό όποιος τώρα συμβάδιζε μέ τή νέα κατάσταση, και τοῦ ζήτησε νά ἀναλάβει νά πείσει τόν μητροπολίτη νά «φιλιωθεί» μαζί του. Ό Δράμαλης τό μετέφερε στή συνέχεια μέ ἐπιστολή, ἀλλά ό Πολύκαρπος ἀπέρριψε τήν πρόταση, προχώρησε μάλιστα στή χειροτονία ἄλλου στή θέση του, τοῦ πρωτοσύγκελου Σαμουήλ, μέ ἀποτέλεσμα νά χολωθεί ό Δράμαλης: «*εἰς δέ τόν Δράμαλιν ἔμεινεν ἡ ἔχθρα*» κάπου τήν ἀνοιξη τοῦ 1821⁷⁶, όταν ἄρχιζε ἡ Ἐπανάσταση στόν Μοριά! Μέ βεβαρυμένο τό κλίμα ἀνάμεσα σέ στρατιωτικό διοικητή καί ἐκκλησιαστικό ἡγέτορα οἱ ἐξελίξεις στήν περιοχὴ μέ τήν ἐπανάσταση τόν Μάιο-Ἰούνιο τοῦ 1821⁷⁷ (Ἰούνιο γιά τόν Ἰγνάτιο) τῶν κατοίκων τοῦ Πηλίου-Βελεστίνου ὁδηγοῦσαν στήν παραδειγματική θανάτωση τοῦ δευτέρου. Προηγουμένως ὅμως καί οἱ δύο μετέβησαν στό Πήλιο καί ἐπετεύχθη «συμβιβασμός» στή Μακρινίτσα, ὅποτε ἡ τοπική ἐπανάσταση ἔληξε προσωρινά χωρίς συνέπειες⁷⁸.

7. Τήν 1η Ἰουλίου ό Δράμαλης ἔβαλε φύλακες στή Μητρόπολη, αἰχμαλωτίζοντας τόν Πολύκαρπο, ἀφοῦ ἐπέστρεψε στή Λάρισα ἀπό τά ἤδη ἐπαναστατημένα ἸΑγγραφα (τέλη Ἰουνίου)⁷⁹. Στό μεταξύ στίς 20 Ἰουνίου 1821 εἶχε χειροτονηθεῖ ό ἀντικαταστάτης του Κύριλλος ό ἐκ Τρικάλων. Ἐπομένως ἡ ἀπόφαση εἶχε ληφθεῖ ἀπό πρῖν. Πιθανόν τοῦ χρεώθηκε ἡ ἐπανάσταση στό Πήλιο.

Στίς 20 Ἰουλίου ό Δράμαλης μετέφερε τόν Πολύκαρπο στό Σερά (Διοικη-

⁷⁶ Ζέγκος, ὅ.π., σσ. 47-49. Γιά τόν θάνατο τοῦ Ἀλῆ βλ. Douglas Dakin, *Ο ἄγωνας τῶν Ἑλλήνων*, 96.

⁷⁷ Ζέγκος, ὅ.π., σελ. 49. Πρβλ. Δημ. Καλούσιος, *Ο ἐπίσκοπος τῶν Σταγῶν Ἀμβρόσιος*, ὅ.π., σελ. 311.

⁷⁸ Γιάννης Κορδάτος, *Ἱστορία ἐπαρχίας Βόλου καί Ἀγιάς*, ἐκδ. 20ός αἰώνας, Ἀθῆνα 1960, 624 κ.έ., 675-679, 702-703 (ὅπου ἀναφέρεται στά ἀρχεῖα Κουντουριωταίων ὅτι «ό δεσπότης Λαρίσης ὅμως περιφέρεται εἰς τά χωρία...»). Γιάννης Κορδάτος, *Ἡ ἐπανάσταση τῆς Θεσσαλομαγνησίας*, 2η ἐκδοσι, Ἀθῆνα 1974, σσ. 74-100. Τά γεγονότα ἐξελίσσονται μετά τό Πάσχα (1η Μαΐου) 1821. Τά ἔγγραφα ποῦ παραθέτει ὀντως ἐπιβεβαιώνουν τήν παρουσία τοῦ δεσπότη (Πολυκάριου) γιά τήν εἰρήνευση τῆς περιοχῆς μέχρι τόν Ἰούνιο 1821. Εἶναι ἡ πρώτη φάση τοῦ ἀγῶνα ποῦ ἔληξε χωρίς ἔντονες ἀντεκδικίσεις τῶν Ὀθωμανῶν. Τά ἐπόμενα χρόνια 1822 καί 1823 συνεχίστηκαν οἱ ἐπιχειρήσεις. Πρβλ. *Φίνλεϋ*, ὅ.π., σσ. 247-248. Διονύσιος Κόικανος, *Ἡ ἐλληνική ἐπανάσταση*, Ἀθῆνα, 6η ἐκδοσι, Μέλισσα 1974, τόμ. 1, σσ. 304-311, ό όποιος ἐκτιμᾷ ὅτι ἡ ἐπανάσταση στό Πήλιο ἦταν καταδικασμένη σέ ἀποτυχία. Γιά τό Βελεστῖνο βλ. Γιώργος Θωμᾶς, «Παπα-Γιώργης Σακελλάριος, ἕνας φλογερός πατριώτης τοῦ Βελεστίνου στό 1821», *Υπέρεα*, 1, Πρακτικά Α' Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστῖνο-Ρήγας», Βελεστῖνο 30-31 Μαΐου - 1 Ἰουνίου 1986, Ἀθῆνα 1990, σσ. 135-140, ὅπου σχολιάζεται ἡ καταστροφὴ τοῦ λίγο μετά τίς 7 Ἰουνίου 1821. Ἀκόμη Κώστας Σπανός, "Ἀγνωστοί Βελεστινῶτες ἀγωνιστές τοῦ 1821: Ἡ οἰκογένεια τοῦ Χατζη-Κυριαζῆ Ἀναγνώστου", *Υπέρεα*, 1, ὅ.π., σσ. 357-375, 357. Ἐπίσης, Δημήτριος Καραμπερόπουλος, "Βουλὴ Θεσσαλομαγνησίας" Βελεστῖνο, 11 Μαΐου 1821. Ἡ ἀνέγερσι τούτου μνημείου τό 2000 καί τό γκρέμισμά του τό 2008, Ἐκδοσι Ε.Ε. Μελέτης Φερῶν-Βελεστίνου-Ρήγα, Ἀθῆνα 2009.

⁷⁹ Ν. Κ. Γιαννούλης, «Θεσσαλοί ἀγωνιστές τοῦ 1821», *Ἀρχεαϊκό ὕλικό, Θεσσαλικά Χρονικά*, 12 (1977-1979), Ἀθῆνα 1979, σσ. 15 κ.έ., 19-21, ὅπου βιβλιογραφία.

τήριο)⁸⁰ ἔγκλειστο σέ «μικρόν κοιτώνα, τρόπον τινά ὡς εἰς φυλακὴν». Παρά τὴν ἐκκλήση τοῦ Ἀναστασίου Ζάρκα, τοῦ ἀλβανικῆς καταγωγῆς μπουλούκιμπασι Ἀγράφων, νά ἐλευθερωθεῖ, ὁ Δράμαλης δέν δέχτηκε: «Αὐτός δέν εἶναι ἄνθρωπος, τόσες παρεκάλιες τοῦ ἔκαμα καί δέν μέ εἰσηκούσθησαν». Τότε ἦλθε σέ ἐπαφὴ μαζί του ὁ καπετάν Διαμαντῆς Στουρνάρας καί τοῦ πρότεινε νά τόν φυγαδεύσει ὁ ἴδιος. Ὁ Πολύκαρπος ἀρνήθηκε: «Ὅχι, καπετάνιε μου! Δι' ἓνα καλογερικό κεφάλι νά ἀφανισθοῦν οἱ Χριστιανοί; Κάλλιον νά χαθεῖ ἓνα κεφάλι παρά πολλά!». Καί τόν εὐχαρίστησε, γιά νά φύγει ὁ καπετάνιος⁸¹.

Τὴν 17η Σεπτεμβρίου ὁ Δράμαλης ἔστειλε ἓναν τσαούση (λοχία) Ὅσμάν νά τόν μεταφέρει στή Μεγάλη φυλακὴ, ἡ ὁποία πρέπει νά βρισκόταν ἀπέναντι ἀπὸ τὸ Σεράι: «κατεβαίνει εἰς τὴν αὐλὴν νά περάσει ἄντικρυ τοῦ Βεζύρη». Ὁ Πολύκαρπος ἔνωσε τὸ ἐπικείμενο τέλος του: «Τό ἡξεύρω πολὺ καλά. Ἀφοῦ τὸ Δοβλέτι ἐχάλασε τόσους δεσποτάδες, ὡς καί αὐτόν τόν πατριάρχην, ἔπειτα θά ἀφήσει ἐμένα; Ἄς γίνω ἐγὼ θυσία διὰ τόν σουλτάνον καί διὰ τοὺς χριστιανούς». Ὁ Ὅσμάν τότε σχολίασε: «Ἀλλάχ, ἀλλάχ, τεχροῦ μπειλί ἀντάμ γιόρμεμτς» [Θεέ, Θεέ, τοιοῦτον εὐγενῆ (μπειλί=σάν μπέης, πραγματικός μπέης) ἄνθρωπον δέν ἔχω ἰδῆ]. Τὴν ἴδια ὥρα κρατήθηκαν οἱ παρόντες Ἰγνάτιος ἱεροδιάκονος, ὁ συγγραφέας τοῦ Βίου, καί Ἰωσήφ διάκονος, ἐνῶ ἀργότερα φυλάκισαν τόν Ἰωσήφ καί τόν συμπατριώτη του μητροπολίτη Ἀντώνιο Δαρδιώτη. Κατόπιν τόν μετέφεραν στὸν Δράμαλη, ὁ ὁποῖος «τόν ὠμίλισεν αὐστηρὰ τουρκιστί». Πιθανόν τοῦ ἀνίγγειλε τὴν καταδίκη του δι' ἀποκεφαλισμοῦ. Ταυτόχρονα κινήθηκαν στή Μητρόπολη, τὴν ὁποία λεηλάτησαν.

8. Ὁ μητροπολίτης μεταφέρθηκε μέ συνοδεία πέντε ἀτόμων στὴν ὄχθη τοῦ Πηνειοῦ. Ὁ Ἰγνάτιος ἀκολούθησε καί στάθηκε «εἰς μερικά τουρκικά μνήματα νά εἰδοῦμε τὰ ἀποβησόμενα». Ἔτσι εἶδε καί κατέγραψε τὴν πλήρη σκηνὴ τῆς ἐκτέλεσης.

«Πηγαίνοντάς τον, λοιπόν, εἰς τὸ χεῖλος τοῦ ποταμοῦ ἄρχισαν νά τόν δένουν. Αὐτὰ εἶναι τὰ λόγια ἐνός λευκατζῆ ὅστις ἔπλυνεν. Τότε λοιπόν τοὺς λέγει: "Δέν εἶναι ἀνάγκη νά μέ δέσετε καθότι ἐγὼ ἡξεύρω. Δέν γλυτώνω. Καί ὅτι ἐγὼ ἔχω τρανέψει εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν" [Ἐγὼ μεγαλώσει στήν Κων/πολη, ἔχω μάθει]. Ἔπειτα ἔβγαλε τὸ φόρεμά του, τοὺς τὸ δίνει. Δίνει καί τὸ μικρὸ πουγκὶ του. Ρίχνει καί ἓνα τί εἰς τὸν ποταμόν. Ἔπειτα τοὺς λέγει. "Ἡσυχᾶστε, νά κάνω τὸν ντουβά μου" (τὴν προσευχήν μου). Καί οὕτω σπκώνει τὰς χεῖρας του ἄνω,

⁸⁰ Γιά τὸ Διοικητήριο (Κονάκι, Σεράϊ) αὐτό τοῦ 1876 βλ. *Παλιούγκας*, ὁ.π., σσ. 521-526, σημ. 1, ὅπου τα σχετικά καί βιβλιογραφία γιά τὰ παλαιότερα διοικητήρια, οἰκίες τοῦ ἐκάστοτε πασᾶ Λάρισας. Τὸ Σεράϊ τὸ ὁποῖο ἐλέγχει ὁ Βελί-Πασάς ἀναφέρει ὁ περιηγητής *H. Holland* ὁ.π., σσ. 107-108, 115, 132, 262.

⁸¹ *Ζέγκος*, ὁ.π., σσ. 49-51.

προσεύχεται, εὐλογεῖ καὶ ἀπὸ τὰ τέσσερα μέρη τοὺς Χριστιανούς. Ἐπειτα γονατίζει καὶ τοῦ λέγει: "Βούρουνους" (κτυπάτε). Τοῦ τραβοῦν μίαν μέ τὴν μάχαιραν, δὲν τὸν κόπτουν, τραβοῦν καὶ δευτέραν ὁμοίως. Αὐτός ἐν μέσω τῶν αἱμάτων τοὺς λέγει: "«Βουκοῦσεν ἔκιοσκεκλέρ" (κτυπάτε βρὲ σκυλιά). Καὶ ἔτσι τὸ τρίτον τὸν ἀπέκοψαν καὶ οὕτως ἀπέπτῃ ἡ αἰοῖδιμος ψυχὴ του εἰς τὰ οὐράνια⁸².

Πιάνοντας δὲ τὴν κεφαλὴν ἀπὸ τὰ γένια τὴν ἐπέταξεν εἰς τὴν μέσσην τοῦ ποταμοῦ, τὸ δὲ σῶμα μένει μέ τὸ ὑποκάμισον. Τὸ ἔσπρωξαν εἰς τὴν ἄκραν του ποταμοῦ καὶ ἔμεινεν ἐπάνω τοῦ ὕδατος. Ἡμεῖς δὲ πηγαίνοντες εἰς τὴν Μητρόπολιν δὲν νύραμεν τίποτα».

Ἀκολουθεῖ ἡ περιγραφή τῆς ταφῆς, μετὰ ἀπὸ ἄδεια πού ἔδωσε ὁ Δράμαλης στὸν μουλά (δικαστῆ-εἰσαγγελέα), ἀφοῦ τοῦ τὸ ζήτησε ὁ Ἰγνάτιος καὶ ἄλλοι κληρικοί. Ὁ μουλάς, μέ τὸν ὁποῖο ἐνωνόταν στὸν ἑλεγκχο τῶν αὐθαιρεσιῶν τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, τοὺς εἶπε ὅτι ἡ θανάτωσι δὲν ἔγινε μέ ἀπόφασι δικῆ του, ἀλλὰ τοῦ βεζύρη (Δράμαλη). Ὑποσχέθηκε νὰ μεταβεῖ νὰ τὸ ζητήσει ὁ ἴδιος: «Ἦτο φίλος μου καὶ κρίμα αὐτός ὁ ἄνθρωπος». Πέτυχε τὴν ἄδεια, ὅποτε ὁ πάλι ὁ Ἰγνάτιος καὶ μερικοὶ ἄλλοι μετέβησαν στὴν ὄχθη τοῦ ποταμοῦ γιὰ νὰ μεταφέρουν καὶ νὰ θάψουν τὴ σορὸ του: «Λοιπὸν ἀφοῦ ἐπήγαμεν εἰς τὸν ποταμόν βγάλαμεν τὸ σῶμα ἀπὸ τὸ νερό. Γυρεύοντες δὲ τὴν κεφαλὴν κατὰ τὸν λόγον τοῦ λευκατῆ, δὲν τὴν νύραμεν. Τέλος πάντων ἐμβαίνοντες εἰς τὸν ποταμόν ἐκεῖ ὅπου ἦταν τὸ σῶμα πατᾶ ἐπάνω εἰς τὴν κεφαλὴν. Ὡ τοῦ θαύματος, ἡ ἀγία ἐκείνη κεφαλὴ εἶχεν ἔλθει ὑποκάτω του σώματος! Ἐβγάζοντες δὲ καὶ αὐτὴν ἔξω ἐν τῷ ᾧμα ἔφθασαν δύο ἄνθρωποι τοῦ βεζύρη καὶ πέρνοντας ἀπὸ τὰ χέρια μας τὴν κεφαλὴν, τὴν ἔκδειραν, καὶ μᾶς ἄφησαν μόνον τὸ κόκκαλον. Καὶ οὕτως ἐσπκώσαμεν τὸ ἅγιον λείψανον, τὸ ἐπήγαμεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, τὸν ἐνδύσαμεν μέ τὰ ἀρχιερατικὰ κατὰ τὴν συνήθειαν καὶ κατὰ τὴν ἐνδεκάτην [5ην μ.μ.] τὸν ἐθάψαμεν οὕτινος αἰωνία ἡ μνήμη.

Αὐτὰ εἶναι τὰ ἄθλα τοῦ μακαρίτου ἁγίου Λαρίσης Κυροῦ Πολυκάρπου, τοῦ περιφημοῦ Ἀλβανοῦ Δαρδιώτου, τοῦ τελευτήσαντος ἐν σωτηρίῳ ἔτει 1821 Σεπτεμβρίου 17 ἡμέραν Σαββάτω»⁸³.

⁸² Ὁ Χατζή-Γεράσιμος στὸν κώδικα 59 τῆς μονῆς Δουσίκου ἀναφέρει σχεδὸν τὰ ἴδια, βλ. Βασ. Σπανός, ὅ.π., σελ. 149: «Ἐν τῷ μεταξὺ ἔλαβεν ἄδειαν ἀπὸ τοὺς σπικουλάτορας καὶ τοὺς ἐδιαμοίρασεν ἐκεῖνα τὰ φορέματα ὅπου ἐφοροῦσε. Ἐπειτα ἐπροσευχήθη καὶ εὐλόγησεν τὸ ποίμνιόν του τετραμερῶς, καὶ εἶπεν: "Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, εἰς χεῖρας σου παρατίθω τὸ πνεῦμα μου, πλὴν τοὺς ἐχθροὺς μου ὅσους ἐνήργησαν περὶ τὴν καρατομὴν μου ἢ ἐσωτερικοὶ ἢ ἐξωτερικοὶ μετὰ τεσσαράκοντα ἡμέρας νὰ ἔλθουν κοντά μου" καὶ ἐτελείωσεν ἡ προφητεία του. Αἰωνία ἡ μνήμη του».

⁸³ Ζέγκος, ὅ.π., σσ. 52-56. Στὴν ἴδια περιοχὴ στὸν Πηνειὸ καὶ τὴ γέφυρα ἐκτελέσθηκε σὲ πλάτανο

Ὁ τάφος τοῦ μητροπολίτη Πολυκάρπου τό 1927 ὑπῆρχε δίπλα στόν Ἅγιο Ἀχίλλιο, στό ἱερό βῆμα: «Ὁ τάφος τοῦ Πολυκάρπου εὐρίσκεται ἔξωθεν τοῦ ἁγίου βήματος τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου ἐν Λαρίσσει ἐφ' οὗ σῶζεται εἰσέτι μαρμαρίνη πλάξ, ἣτις κατεχώσθη κατά τήν ἐσχάτως γενομένην ἰσοπέδωσιν τῆς πλατείας τῆς Ἐκκλησίας. Ὀλίγα βήματα νοτιώτερον ἀρχίζει ἡ ὁδός Πολυκάρπου»⁸⁴.

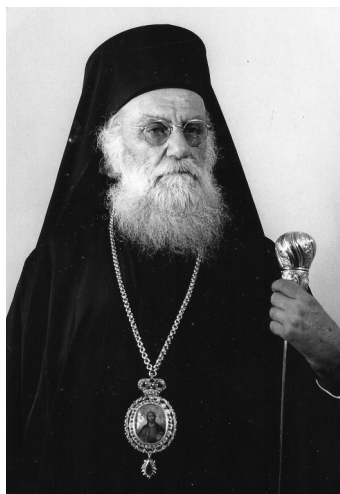
ὁ ὅσιος Δαμιανός τό 1568, 14 Φεβρουαρίου, βλ. *Ὁσιομάρτυς Δαμιανός ὁ νέος ὁ ἐκ Μυριχόβου Θεσσαλίας*, Ἀθῆναι 1974, σσ. 34, 59.

⁸⁴ Τήν ἄποψη αὐτή βεβαίωσε ὁ συνταγματάρχης Ξενοφών Ἀντωνιάδης-Λάτσης, κατιών συγγενής τοῦ Ἀντωνίου Δαρδιώτου, ὁ ὁποῖος ὡς ἄμεσος συνεργάτης εἶχε φυλακισθεῖ μαζί μέ τόν μητροπολίτη, βλ. *Ζέγκος*, ὁ.π., σελ. 86.

ΑΡΧΙΜ. ΙΓΝΑΤΙΟΣ ΜΟΥΡΤΖΑΝΟΣ
ΠΡΩΤΟΣΥΓΚΕΛΛΟΣ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΥΡΝΑΒΟΥ

Ο ΑΠΟ ΛΑΡΙΣΗΣ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΑΘΗΝΩΝ ΔΩΡΟΘΕΟΣ ΚΟΤΤΑΡΑΣ ΚΑΙ ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΣ

Ὁ ἀπὸ Λαρίσης Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος Δωρόθεος Κοτταρᾶς (1888-1957) πρόσφερε σημαντικότερο ἔργο στὴν Ἐκκλησίᾳ τῆς Ἑλλάδος. Ἐξησε καὶ ἔδρασε σέ μία πολὺ κρίσιμη γιὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ κατ' ἐπέκτασιν καὶ γιὰ τὴν Ὁρθόδοξον Ἑλλαδικὴν Ἐκκλησίαν ἐποχὴ. Ἡ φλογερὴ τοῦ πίστις, ἡ ἀφοσίωσις στὴν Ἐκκλησίαν, ἡ φιλομάθεια καὶ ἡ ἐπιμέλειά τοῦ ἐπιστρατεύθησαν ἀπὸ τὴν πολὺ νεαρήν τοῦ ἡλικία στὴν παραγωγὴ ἑνὸς σημαντικότερου ἔργου. Ἄνθρωπος εὐρύτατης μόρφωσης, δὲν σταματοῦσε νὰ ἐρευνᾷ ὅ,τι εἶχε σχέση τόσο μὲ τοὺς κανόνες καὶ τὸ Ὁρθόδοξο δόγμα, ὅσο καὶ μὲ τοὺς νόμους, τοὺς ὁποίους, μέσῳ τῆς ἐνδελεχοῦς γνώσεως τοῦ, ἐρευνοῦσε στὴν κάθε τους λεπτομέρεια συνδυάζοντάς τοὺς μὲ τοὺς κανόνες τῆς Ἐκκλησίας. Λόγῳ τῶν γνώσεών τοῦ γύρω ἀπὸ τὰ οἰκονομικὰ θέματα προσέφερε ἐπίσης τίς ὑπηρεσίες τοῦ ὡς Οἰκονομικός Ἐπίτροπος τῆς Ἐκκλησίας. Μὲ αὐτὴν τὴν ἐπιμελή συνεχῇ ἐνασχόλησιν ἔλυσε πολλὰ προβλήματα νομικῆς καὶ οἰκονομικῆς φύσεως πού προέκυψαν στὰ χρόνια τοῦ στὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος.



Ἡ ὑπαρξὴ καὶ ἡ διατήρησις τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας ἔχει ἄμεση σχέση μὲ ἕνα κλάδο πού ἀνήκει στὸ Κανονικὸ δίκαιο. Ἡ Ἐκκλησία, μέσῳ κανο-

νικῶν διατάξεων καὶ κανόνων δικαίου θέλησε, ἐκτός τῶν ἄλλων, νά περιφρουρήσει τὴν περιουσία της. Τό σημεῖο τοῦ ἀναπαλλοτριώτου τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας εἶναι ἡ σύμπτωση τῶν κανονικῶν διατάξεων καὶ τοῦ κανονικοῦ δικαίου. Σύμφωνα μ' αὐτά, ἡ ἐκκλησιαστικὴ περιουσία, ἡ ὁποία προέρχεται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπὸ ἀφιερώματα, θεωρεῖται ἱερή λόγῳ τοῦ ὅτι ἀνήκει στὴν Ἐκκλησία. Γι' αὐτόν τόν λόγο δέν πρέπει νά μεταβιβάζεται σέ ὁποιοδήποτε ἄλλο φυσικό ἢ νομικό πρόσωπο, ὅπως καὶ δέν πρέπει νά ἀφαιρεῖται ἀπὸ ἐκεῖνον πού εἶναι ὁ ἀρχικός κάτοχος. Θά πρέπει δέ νά παραμένει στὴν ἐξουσία καὶ στὴν κυριότητά του γιὰ νά χρησιμοποιεῖται γιὰ τὴν ἐκπλήρωση τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀναγκῶν¹.

Αὐτά πιστεύοντας καὶ ὠθούμενος ἀπὸ τὴν ἀστείρευτὴ ἀγάπη του γιὰ τὴν Ἐκκλησία καὶ τὴν διαφύλαξη τῆς περιουσίας της ἀπὸ ὁποιοδήποτε νομικῆς καὶ οἰκονομικῆς φύσεως πρόβλημα θά μπορούσε νά ἀντιμετωπίσει, ἐργάσθηκε ἀκαταπόνητα προσφέροντάς της τίς ἐπιστημονικὲς του γνώσεις, τίς ὁποῖες ἄλλωστε γι' αὐτόν τόν λόγο εἶχε μοχθήσει γιὰ τὴν ἀπόκτησίν τους.

Ὁ Δωρόθεος, ὅπως ὁ ἴδιος τονίζει, ἀπὸ τὸ 1910, τὴν ἐποχὴ δηλαδὴ πού ἦταν ἓνας ἀπλὸς διάκονος καὶ κατεῖχε μίαν μικρὴ «ὕπαλληλική» θέση μέσα στοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας, παρακολουθοῦσε αὐτόν τόν ἰδιαίτερο τομέα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς. Συνέχισε δέ τὴν ἐργασία του ἐπάνω σ' αὐτὸ τὸ ἀντικείμενο καὶ ὅταν προβιβάσθηκε σέ ἀρχιερέα. Ὅταν κάποια χρόνια πρὶν γίνει Ἀρχιεπίσκοπος ὁρίσθηκε ὡς Οἰκονομικός Ἐπίτροπος τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τὴν Ἱερά Σύνοδο καὶ ἐργάσθηκε ἀκόμα πιὸ ἐμπεριστατωμένα ἐπ' αὐτῶν τῶν θεμάτων, θεώρησε καθήκον του νά ἐκδώσει βιβλίον, στὸ ὁποῖο ἀναφερόταν λεπτομερῶς σέ ὅ,τι εἶχε σχέση μὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴ περιουσία. Ὁ λόγος πού προχώρησε σ' αὐτὴν τὴν ἐκδοσὴ ἦταν ὅτι ἐπιθυμοῦσε νά γίνει γνωστὸ αὐτὸ τὸ σημαντικὸ ἐκκλησιαστικὸ ζήτημα, ὅχι μόνο στὸν κλῆρο, ἀλλὰ καὶ σέ ὅλον τὸν ἑλληνικὸ χριστιανικὸ λαόν.

Πολλοὶ εἶχαν ἄγνοια τοῦ θέματος καὶ ἄλλοι δέν γνώριζαν τίς σημαντικὲς λεπτομέρειές του, ὅπως καὶ τὸ τί ἔχει προσφέρει ἡ Ἐκκλησία στὸν λαόν. Ἕνας ἄλλος λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο ἐπιθυμοῦσε ὁ Δωρόθεος νά δημοσιοποιήσει τὸ θέμα αὐτὸ ἦταν ὅτι ἐπιθυμοῦσε νά γίνει γνωστὸς ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο ἡ Ἐκκλησία παραπονεῖται γιὰ τὴν ἐγκατάλειψη ἀπὸ τὸ Ἑλληνικὸ Κράτος, μέσω τῆς ἀφαίρεσης τῆς λιγιστῆς περιουσίας της. Ἐπρεπε, ἐπίσης, νά γίνουν γνω-

¹ Δωροθέου Μητροπολίτου Λαρίσης, *Ἡ ἐξέλιξις τοῦ ἀναπαλλοτριώτου τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας μέχρι σήμερον*, ἐκδ. Ἀστίου, Ἀθῆναι, 1951.

στοι οί σκοποί για τούς οποίους ή Έκκλησία παρεχώρησε δωρεάν πολλές εκτάσεις για τόν λαό².

Στήν σημαντική αυτή μελέτη ό Δωρόθεος κάνει μιά ιστορική αναδρομή σέ ντοκουμέντα πού συνδέονται άμεσα μέ αυτό τό ζήτημα, για νά αναλυθεί και νά τεκμηριωθεί επιστημονικά τό αναπαλλοτρίωτο τής εκκλησιαστικής περιουσίας. Ξεκινάει από τά πρωτοχριστιανικά χρόνια και τήν συνεισφορά τών πρώτων χριστιανών για τήν αντιμετώπιση τών δαπανών τής κοινής τους λατρείας, τήν συντήρηση τών Λειτουργών τής Έκκλησίας, τήν βοήθεια εκείνων πού ήταν οικονομικά αδύναμοι και τών ασθενών. Ό Δωρόθεος αναφέρεται στην περίοδο τών διωγμών, όταν ή Έκκλησία δέν είχε τήν δυνατότητα απόκτησης περιουσίας και συνεχίζει τήν ιστορική του διερεύνηση φθάνοντας στην εποχή κατά τήν οποία απέκτησε τήν έλευθερία, όποτε αρχίζει και ή κτήση ακίνητης και κινητής περιουσίας μέσω τής όποιας εξυπηρετούσε τίς ανάγκες.

Επομένως, τό αναπαλλοτρίωτο, για τό όποιο θεσπίσθηκαν σύν τῷ χρόνῳ διάφορες εκκλησιαστικές και πολιτικές διατάξεις, έλαβε χαρακτήρα ασφαλείας για τήν Έκκλησία και υπεράσπισής της από όποιασδήποτε μορφής εκτροπή, όπως και από κάθε έπιβουλή. Μέσα από αυτές τίς διατάξεις ή Έκκλησία διοικεί και διαχειρίζεται έλεύθερα τήν περιουσία της για όποιον σκοπό κρίνει ότι είναι χρήσιμος, αλλά και για όποιαδήποτε επείγουσα ανάγκη προκύψει στους κόλπους της³.

Ό Δωρόθεος αναφέρεται στίς Οικουμενικές Συνόδους και στους ιερούς κανόνες, οί όποιοι στήριξαν τό αναπαλλοτρίωτο τής Έκκλησιαστικής περιουσίας. Η τεκμηρίωση του ζητήματος εμπλουτίζεται μέ τήν έμπεριστατωμένη αναφορά στίς «Νεαρές» τών Βυζαντινών Αυτοκρατόρων, οί όποίες επανέλαβαν και βεβαίωσαν τίς εκκλησιαστικές διατάξεις κηρύσσοντας μέσω τής πολιτικής εξουσίας τό αναπαλλοτρίωτο και απαγορεύοντας τήν παλλοτρίωση τής εκκλησιαστικής περιουσίας. Επιπλέον, τονίζει ότι οί διατάξεις αυτές επεκράτησαν και κατά τούς χρόνους τής Τουρκοκρατίας και ούδέποτε ή Έκκλησία έχασε τά δικαιώματα τής κτήσης και τής διαχείρισης τής περιουσίας της, πράγμα τό όποιο θεσπίσθηκε και μέσω τών βερατιών τών Σουλτάνων.

Κάνοντας μνεία στους χρόνους τής Έλληνικής Έπαναστάσεως φθάνει στό Διάταγμα τής 13ης Μαΐου του Κυβερνήτη τής Ελλάδος Ιωάννη Καποδίστρια,

² Δωροθέου Μητροπολίτου Λαρίσης, *Η εξέλιξις του αναπαλλοτρίωτου τής εκκλησιαστικής περιουσίας μέχρι σήμερα*, αυτόθι, σσ. 8-9.

³ Αυτόθι, σσ. 9-12.

σύμφωνα με τό οποίο στιγματίζονται οί εκποιήσεις μοναστηριακῶν κτημάτων πού ἔλαβαν χώρα καί κηρύσσονται ἄκυρες τόσο ἐκεῖνες οί ὁποῖες εἶχαν πραγματοποιηθεῖ, ὅσο καί ὅποιες ἄλλες θά προχωροῦσαν στό μέλλον. Τό Διάταγμα ὀνομάζει τίς εκποιήσεις αὐτές ἱερόσυλες, καταχρηστικές καί παράνομες πράξεις, οί ὁποῖες ὑποκρύπτουν ἀθέμητη ἰδιοτέλεια. Στό ἴδιο πνεῦμα κινήθηκαν καί οί ἐπόμενες πολιτικές διατάξεις μέχρι περίπου τά μέσα τοῦ 19ου αἰῶνα⁴.

Ὁ Δωρόθεος, ἀναφερόμενος σέ λεπτομέρειες, οί ὁποῖες τεκμηριώνουν τό ἀναπαλλοτριώτο τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως καί σέ διάφορα γεγονότα καταπάτησης τῶν ἐκκλησιαστικῶν δικαιωμάτων, φθάνει στίς σύγχρονές του Συνταγματικές Διατάξεις περί ἀπαλλοτριώσεων τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας, ὅπως καί στήν κωδικοποίηση τῶν ἀγροτικῶν νόμων περί τῶν ἀπαλλοτριώσεων. Ἀναφέρεται στήν ἐναντίωση τῆς Ἐκκλησίας σ' αὐτές τίς πολιτικές ἀποφάσεις, τήν περίοδο, μάλιστα, τῆς θητείας του ὡς Οἰκονομικοῦ Ἐπιτρόπου τῆς Ἐκκλησίας, ἐκθέτοντας στό βιβλίό ὅλα τά ντοκουμέντα καί τίς ἐπιστολές του πρὸς τόν τότε Ἀρχιεπίσκοπο. Σ' αὐτά τά κείμενα βεβαιώνεται ἡ ἔγκυρη ἐπιστημονική γνώση του ἐπὶ τοῦ θέματος, ἀλλά καί ἡ ἀκατάβλητη ἐργασία του ἐπάνω στό σοβαρότατο αὐτό ζήτημα μέσα ἀπό τήν ἐπίσημη ιδιότητα τοῦ Οἰκονομικοῦ Ἐπιτρόπου τῆς Ἐκκλησίας.

Ἀξίζει νά σημειωθεῖ ὅτι ὡς Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν ὁ Δωρόθεος ἔλαβε τήν ἀπόφαση νά παραιτηθεῖ ἀπό τίς ἀποδοχές του ὡς Ἀρχιεπισκόπου γιά νά διοχετευθοῦν αὐτά τά χρήματα γιά τήν ἴδρυση νοσοκομείου τῶν Κληρικῶν, ἀφοῦ εἶχε ἐξασφαλίσει προηγουμένως τόν χώρο στόν ὁποῖο θά οἰκοδομεῖτο τό νοσοκομεῖο καί ἐνδιαφέρθηκε ἰδιαίτερα γιά τήν βελτίωση τῶν ὁρῶν διαβίωσης τῶν κληρικῶν, ἐνῶ προσπάθησε γιά τήν ἐπίλυση τῶν ὀργανωτικῶν καί διοικητικῶν θεμάτων τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Ὁ πρόωρος θάνατός του στίς 27 Ἰουλίου 1957 δέν ἐπέτρεψε ὥστε οἱ γνώσεις καί οἱ ἱκανότητές του νά λύσουν προβλήματα τά ὁποῖα ταλανίζουν μέχρι καί σήμερα τίς σχέσεις Ἐκκλησίας καί Πολιτείας.

⁴ Δωροθέου Μητροπολίτου Λαρίσης, *Ἡ ἐξέλιξις τοῦ ἀναπαλλοτριώτου τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας μέχρι σήμερον*, αὐτόθι, σσ. 12-16.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΠΕΤΡΟΥΛΑΚΗΣ
ΔΗΜΟΣΙΟΓΡΑΦΟΣ - ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ

ΜΙΑ ΜΝΗΜΗ - Μ. ΚΑΡΑΓΑΤΣΗΣ: Η ΔΙΚΑΙΩΣΗ ΗΡΘΕ ΜΕΤΑ ΤΟΝ ΘΑΝΑΤΟ ΤΟΥ

Θεωρείται Λαρισαίος. Θά έλεγα, όχι.
Βεβαίως είναι αυτός που έζησε στην πόλη μας.
Τό σημαντικότερο είναι, όμως, πώς κατέγραφε την Λάρισα του χθές
περισσότερο από κάθε άλλον συγγραφέα.
Μέ την έννοια αυτή, ναι, είναι Λαρισαίος.
Ό δέ στενός του φίλος, αείμνηστος Γιώργος Χατζηλαός,
μας άφησε σημαντικές μαρτυρίες γι' αυτόν.
Όπως και η κυρία Δέσποινα Βλαχοστέργιου-Βασβατέκη...

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ

Η γνωριμία μου με τον Καραγάτση ξεκινά στα 1964, τό καλοκαίρι μετα-
ξύ του Δημοτικού σχολείου καί του Γυμνασίου. Τό *Ό Συνταγματάρ-
χης Λιάπκιν* ήταν ένα από τά βιβλία
πού με προμήθευσε ή θεία Έρμιόνη,
άδελφή της μητέρας μου, τό πίο μορ-
φωμένο μέλος της οικογένειας. Στην
θεία Έρμιόνη είχε αναθέσει ή μητέρα
μου νά μέ έξοπλίζει με έξωσχολικά
βιβλία, κι εκείνη μεταξύ άλλων βιβλίων
είχε επιλέξει, προφανώς από τόν τίτλο
του, καί τό *Ό Συνταγματάρχης Λιάπ-
κιν*. Τό λέω αυτό, γιατί άν τό είχε δια-
βάσει, δέν θά τολμούσε νά τό έχει άγο-



ράσει για να διαβαστεί από ένα 12χρονο αγόρι της εποχής.

Δέν θυμάμαι τίς εντυπώσεις μου από εκείνη τήν πρώτη ανάγνωση, παρά μόνο ότι μέ είχε καθηλώσει ή πρώτη μου επαφή μέ τόν έρωτισμό του βιβλίου, κάτι πού δέν τολμούσα να έξομολογηθῶ ούτε σέ έναν-δυό επιστήθιους φίλους μου.

Έκείνο επίσης πού θυμάμαι εἶναι πώς ἄρχισα να καίγομαι από τήν ἐπιθυμία να ἐπισκεφθῶ τήν συνοικία του Ἁγίου Θωμά τῆς πόλης μας, γιά τήν ὁποία τόσα καί τόσα ἔγραφε ὁ Μ. Καραγάτσης, ὅπως καί τήν Γεωργική Σχολή.

Ἀλλά, πρὶν ὀλοκληρώσω τήν ανάγνωση του «Ὁ Συνταγματάρχης Λιάπκιν», συνέβη κάτι πού γιά μένα ὑπῆρξε ἄρκετά σημαντικό.

Ήταν ἀπόγευμα κι ἐγώ διάβαζα τό μυθιστόρημα, καθισμένος σ' ἓνα σκαμνάκι στὸν φοῦρνο του πατέρα μου. Σέ κάποια στιγμή σταματᾷ ἔξω ἀπὸ τὸν φοῦρνο μιά μαύρη λιμουζίνα. Εἶδα να βγαίνει ἓνας κουστουμαρισμένος εὐτραφής κύριος καί να κατευθύνεται πρὸς τὸν πατέρα μου. Χαιρετιοῦνται ἐγκάρδια. Πίσω ἀπὸ τὸν ἄγνωστο σ' ἐμένα κύριο, κατεβαίνει μιά κυρία, μέ ἰδιαίτερο ντύσιμο. Ἡ μητέρα μου σπεύδει να χαιρετίσει τοὺς ἐπισκέπτες καί ἀποσύρεται γιά να ψήσει καφέδες. Ἐγὼ ἐπιστρέφω στό βιβλίο μου...

Ἐνῶ ὁ πατέρας συζητᾷ μέ τὸν φίλο του, ἡ κυρία σπκάνεται καί μέ πλησιάζει. Ρωτᾷ πὼς μέ λένε καί ἀμέσως μετά, τί διαβάζω. Τῆς ἀπαντῶ, δείχνοντάς της τό βιβλίο. Τότε ἀκούω να μοῦ λέει: «Ὁ Καραγάτσης εἶναι ἀδελφός του συζύγου μου. Ροδόπουλος ἦταν τό πραγματικό του ὄνομα. Ὁ σύζυγός μου ἦταν Πρόεδρος τῆς Βουλῆς».

Τὴν κοιτάζω ἐκπληκτος, μέ ἀπορία. Ἀφοῦ εἶναι ἀδελφία, πὼς ὁ ἓνας λέγεται Καραγάτσης καί ὁ ἄλλος Ροδόπουλος; Ἡ κυρία παίρνει τήν καρέκλα της καί τήν τραβᾷ κοντά μου. Νιώθω τό χέρι της να μοῦ χαϊδεύει τά μαλλιά. «Εἶναι λογοτεχνικό ψευδώνυμο τό Καραγάτσης», μοῦ λέει, καί μοῦ ἐξηγεῖ πὼς πολλοί λογοτέχνες ἐπέλεξαν ἄλλο ὄνομα γιά τό λογοτεχνικό τους ἔργο, ὁ καθένας γιά τοὺς δικούς του λόγους. Τὴν ρωτῶ ποιούς λόγους εἶχε ὁ συγγραφέας γιά να ἀλλάξει τό ὄνομά του. «Δέν ἤθελε ὁ πατέρας του να γράφει ὁ γιός του διηγήματα καί μυθιστορήματα», ἀπαντᾷ...

Μοῦ εἶπε καί ἄλλα. Πὼς ἡ μητέρα του Καραγάτση ἦταν ἀπὸ τὸν Τύρναβο καί πὼς ὁ ἴδιος, ἐκτὸς ἀπὸ τό ὅτι εἶχε πᾶει Δημοτικό σχολεῖο στὴν Λάρισα, ἐρχόταν συχνά γιατί εἶχε φίλους στὴν πόλη μας.

Ὅταν οἱ ἐπισκέπτες ἔφυγαν, ὁ πατέρας μου μοῦ ἐξήγησε τί σήμαινε Πρόεδρος τῆς Βουλῆς. Καί ὅταν, μιά μέρα μετά, τελείωσα τήν ανάγνωση του βιβλίου, ζήτησα ἀπὸ τήν ἀγαπημένη θεία μου, τὴν Ἐρμιόνη, να μοῦ φέρει ὅ,τι ἄλλο βιβλίο του Καραγάτση ὑπῆρχε στὰ βιβλιοπωλεῖα τῆς Λάρισας.



Έτσι, τό καλοκαίρι τοῦ 1964, 12χρονος γνώρισα τόν Καραγάτση, χωρίς ὅμως νά τόν πολυκαταλάβω. Αὐτό ἔγινε τρία χρόνια μετά, συζητώντας μέ τόν καθηγητή μου Βασίλη Λιαπῆ, τόν ἄνθρωπο πού μέ ὁδήγησε μέ τρυφερότητα στά μονοπάτια τῆς λογοτεχνίας.

Ὅμως, πολύ περισσότερα χρόνια μετά, μέ περίμενε μιά ἐκπληξη. Διαβάζοντας διάφορα βιογραφικά τοῦ συγγραφέα, «συνάντησα» καί πάλι τόν ἀδελφό του Κωνσταντῖνο Ροδόπουλο (1896-1971), πληροφορήθηκα τήν πολιτική του δραστηριότητα καί, τό κυριότερο: Τό χέρι τῆς κυρίας πού μοῦ εἶχε χαϊδέψει τό κεφάλι ἦταν τό χέρι τῆς μοναδικῆς κόρης ἑνός μεγάλου Ἑλλήνα, τοῦ Κωνσταντῖνου Καραθεοδωρῆ, τοῦ διάσημου μαθηματικοῦ, ἐκλεκτοῦ φίλου καί συνεργάτη τοῦ Ἀϊνστάιν. Ἦταν τό χέρι τῆς σεβάσμιας κυρίας Δέσποινας Καραθεοδωρῆ-Ροδοπούλου. Ἡ Δέσποινα Καραθεοδωρῆ-Ροδοπούλου σέ προχωρημένη ἡλικία ἔγραφε μαζί μέ τήν σεβαστή Λαρισαία κυρία Δέσποινα Βλαχαστέργιου-Βασβατέκη τό βιβλίο *ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΡΑΘΕΟΔΩΡΗ - Ο ΣΟΦΟΣ ΕΛΛΗΝ ΤΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ* (ἐκδ. ΚΑΚΤΟΣ). Ἡ δέ κυρία Δέσποινα Βλαχαστέργιου-Βασβατέκη μᾶς ἔδωσε ἕνα ἰδιαίτερο κείμενο γιά τόν Μ. Καραγάτση καί τήν Ραψάνη, τίς φίλεις του καί τίς συνήθειές του, ἀπό ὁμιλία τῆς τό 2004 στήν Ραψάνη σέ ἐκδηλώσεις τιμῆς γιά τόν συγγραφέα.

Ἀπό Ροδόπουλος... Μ. Καραγάτσης

Ἐν ἀρχῇ ἦταν ὁ Δημήτρης Ροδόπουλος, πού εἶχε γεννηθεῖ στήν Ἀθήνα στίς 23 Ἰουνίου τοῦ 1908. Ἦταν τό πέμπτο παιδί τοῦ Γεωργίου Ροδόπουλου (1863-



1938) καί τῆς Ἀνθῆς Σταμιουλάκη-Μουλούλη, κόρης προύχοντα τοῦ Τυρνάβου, τὴν ὁποία νυμφεύθηκε τὸ 1891.

Ὡς Δημήτρης Ροδόπουλος δὲν ἤξερε πὼς θὰ γινόταν κάποτε ἓνας ἀπὸ τοὺς σπουδαιότερους Ἑλληνες συγγραφεῖς τοῦ 20οῦ αἰῶνα, ἀλλὰ μὲ ἄλλο ὄνομα. Ὅμως ὅταν ἔγραψε πὼς «Γεννήθηκα στὴν Ἀθήνα, σέ ἓνα ἀπὸ τὰ τέσσερα γωνιακὰ σπῖτια τῶν ὁδῶν Ἀκαδημίας καὶ Θεμιστοκλέους. Δέν σᾶς λέω ὅμως σέ ποιό. Καί τὸ κάνω ἐπίτιδες γιὰ νά μπλέξω ἄγρια –σέ αὐτὸ τὸ ἀθηναϊκὸ σταυροδρόμι– τοὺς διάφορους “ἀρμοδίους”, ὅταν ἔρθῃ ἡ στιγμή νά ἐντοιχιστεῖ ἡ ἀναμνηστικὴ πλάκα. Ἐγώ, βέβαια, θὰ τὰ ἔχω τινάξει πρὸ πολλοῦ καὶ θὰ σπάω κέφι στὸν οὐρανό, μὲ τὴν μεταθανάτια φάρσα μου. Θὰ ἔχω παρέα καὶ τὸν Σολωμό πού θὰ μοῦ λέει κουνῶντας τὸ κεφάλι: “Τράβα κι ἐσύ, Καραγάτση, ὅσα τράβηξα ἐγὼ ἀπὸ τὸν Καιροφύλλα, τὸν Ἀποστολάκη καὶ τὸν Σπαταλά”. Ὅπως βλέπετε, τὸ κυριότερο γνῶρισμά μου εἶναι ἡ μετριοφροσύνη...», εἶχε πλήρη ἐπίγνωση τοῦ τί εἶχε προσφέρει στὰ ἑλληνικὰ γράμματα. Γι’ αὐτὸ καὶ ἦταν συχνὰ καυστικός ἀπέναντί σε ὁμοτέχνους του, καὶ ἀκόμα πιὸ συχνὰ συμπεριφερόταν ὡς μοναχικός λύκος, ἐπιλέγοντας τίς παρέες του καὶ μιλῶντας μὰ γλῶσσα ὅχι πάντα ἀρεστή.

Ὁ πατέρας του, Γεώργιος Ροδόπουλος (ιδιαίτερα αὐταρχικός· τὴν σκληρότητα τοῦ ὁποίου ὁ Καραγάτσης τὴν περιέγραψε κυρίως στὸν *Μεγάλου Ὑπνο*, τὸ πιὸ αὐτοβιογραφικὸ του ἔργο, καὶ στὸ διήγημα «Ἀπὸ τῆ ζωῆ τοῦ Μιχάλη Ρούση»), δικηγόρος καὶ πολιτικός, γόνος ἱστορικῆς καὶ πλούσιας οἰκογένειας τῆς Πάτρας, ἐγκαθίσταται στὴν Λάρισα ὡς διευθυντὴς τῆς Ἐθνικῆς Τράπεζας καὶ ὁ μικρὸς Δημήτρης πηγαίνει δημοτικὸ σχολεῖο στὸ τότε Ἀρσάκειο τῆς πόλης μας. Γιὰ τὰ χρόνια ἐκεῖνα, ἀργότερα, ὡς Μ. Καραγάτσης, θὰ γράφει:

«...Διδάχτηκα τά πρώτα γράμματα στό Ἀρσάκειο τῆς Λάρισας καί ἀντί νά ἐρωτευῶ τίς συμμαθήτριάς μου, ἀγάπησα παράφορα τήν δασκίδα μου. Γεγονός πού μαρτυρᾷ τήν σκοτεινὴ ἐρωτική ἰδιοσυγκρασία μου. Ἐκανα ὅ,τι μποροῦσα γιά νά μὴν προβιβαστῶ, νά μείνω στήν ἴδια τάξη, κοντά στήν “γυναῖκα τῶν ὀνείρων μου”». Εἶναι ἡ «Κυρία Νίτσα», μιά νέα κοπέλα πού εἶχε μόλις διοριστεῖ δασκίδα στό Δημοτικό Σχολεῖο καί πού ὡς διήγημα, τό 1927, τοῦ ἀποφέρει τόν Α΄ Ἑπαινο τοῦ πρώτου Λογοτεχνικοῦ Διαγωνισμοῦ τῆς «Νέας Ἑστίας».

Ὁ Γρηγόρης Ξενόπουλος, εἰσηγητής τοῦ διαγωνισμοῦ, ἔγραψε γιά τήν «Κυρία Νίτσα»: «...εἶναι ἀληθινά ἓνα χαριτωμένο διηγηματάκι. Ὁ συγγραφέας φαίνεται διαβασμένος, ἔχει γούστο καί προσπάντων χιοῦμορ – τό χιοῦμορ ἐκεῖνο πού εἶναι μιά εἰρωνική φιλοσοφική διάθεση. Τό διήγημα εἶναι πολιτισμένο. Μεγάλο ὄχι, ἀλλά λεπτό, ἀβρό, στιλπνό, κομψό, γελαστό, ἔξυπνο. Τό διάβασμά του ἀφήνει ὕστερα μιά γλυκεία μελαγχολία».

Σέ ἀντίθεση μέ τόν πατέρα του, ὁ Καραγάτσης λάτρευε τήν μητέρα του, εὐαίσθητη καί καλλιεργημένη γυναῖκα, καλῆς οἰκογενείας τοῦ Τυρνάβου, στήν ὁποία, ὅταν αὐτή πέθανε τό 1946, ἀφιέρωσε τόν «Μεγάλο Ὑπνο» πού κυκλοφόρησε τήν ἴδια χρονιά.

Τό 1922 ἕως τό 1924, ὁ πατέρας του τόν τιμωρεῖ, ἐπειδὴ εἶχε πλαστογραφήσει τήν ὑπογραφή του σέ σχολικό ἔλεγχο. στέλνοντάς τον Γυμνάσιο στήν Θεσσαλονίκη. Μετά τήν ὀλοκλήρωση τῆς βασικῆς ἐκπαίδευσης γράφτηκε στήν Νομική Σχολή τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Γκρενόμπλ, στή Γαλλία, μέ σκοπό νά σπουδάσει ἐμπορικά. Γιά οἰκονομικούς λόγους ἐπέστρεψε στήν Ἀθήνα τό 1925 καί γράφτηκε στήν Νομική Σχολή τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ἀπ’ ὅπου ἀποφοίτησε τό 1930, χωρίς ὅμως νά δικηγορήσει ποτέ.

Στό Πανεπιστήμιο εἶχε συμφοιτητές καί ἄλλους λογοτέχνες. Γιά ἐκείνη τήν ἐποχή ὑπάρχει ἡ δική του μαρτυρία:

«...Κάποτε σπούδαζα νομικά. Εἶχα συμφοιτητές τούς κ. Πέτρον Χάρην, Ἄγγελο Τερζάκη, Γιώργο Θεοδοκᾶν, Πετσάλην καί Ὀδυσσέα Ἐλύτην, τά ἐξαιρετικά αὐτά νομικά πνεύματα πού τόσο διέπρεψαν στή δικανική σταδιοδρομία τους – ὅπως καί ἐγώ ἐξάλλου. Ὁ ἰσχυρισμός τοῦ κ. Κλ. Παράσχου ὅτι ὑπῆρξε συμφοιτητής μου εἶναι ἀνακριβέστατος. Ὅταν ὁ νεαρότατος κ. Παρασχος γράφτηκε πρωτοετής στή νομική, ἐγώ ἤμουν κιόλας δικηγόρος παρ’ Ἀρείῳ Πάγῳ. Ἐφηβος ἤμουν ὅταν ἔγραφα τά πρώτα μου καί τελευταῖα ποιήματα. Δέν τά δημοσίευσα ποτέ. Ἀργότερα τό ῥιξα στήν πεζογραφία, ἓνας Θεός ξέρει τό γιατί...».

Τά καλοκαίρια τῆς Ραψάνης

Όμως, ἐκεῖνα πού παίζουν κάποιο σημαντικό ρόλο στήν ζωή του εἶναι τά καλοκαίρια, πού περνᾷ στήν γραφική Ραψάνη. Ἀρχικά διαμένει στό σπίτι τοῦ προέδρου τῆς κοινότητας Ἰωάννη Βλαχοστέργιου, ὅπου (κατά τήν μαρτυρία τῆς κυρίας Δέσποινας Βλαχοστέργιου-Βασβατέκη) συνδέεται στενά μέ τά τρία ἀπό τά ἑννιά παιδιά τῆς οἰκογένειας, τόν Νάσο, τόν Θωμᾶ καί τόν Χρῆστο, μιά παρέα πού ἔχει ἄλλοτε κρησφύγετο, ἄλλοτε ὀρμητήριο γιά τίς παιδικές σκανταλιές τους, τό καραγάτσι (φτελιά) τοῦ Ἀϊ-Θανάση.

Ἀπ' αὐτό τό καραγάτσι θά πάρει καί τό ψευδώνυμό του, Καραγάτσης, μέ τό ὁποῖο θά μείνει στήν αἰωνιότητα. Συμπλήρωμα τοῦ «Καραγάτσης» εἶναι τό Μ.

Μίμη τόν φώναζαν οἱ φίλοι του στήν Ραψάνη, Μίτια οἱ συμφοιτητές του, γιά τήν ἐμμονική του ἀγάπη στόν Μίτια τῶν ἀδελφῶν Καραμαζόφ τοῦ Ντοστογιέφσκι. Ἡ κόρη του Μαρίνα θά ὑπαινιχθεῖ καί τό Μιχάλης, κάτι, ὅμως, πού δέν τό ἀναφέρει στά κείμενά της γιά τόν πατέρα της.

Τολμῶ νά καταθέσω μιά δική μου ὑπόθεση. Γιά τούς δικούς του, στό σπίτι του, ἴσως νά ἦταν ὁ Μίμης. Γιά τούς ὁμότεχνους τῆς γενιᾶς του ὁ Μίτια. Γιά τούς συνεργάτες του στούς ἐπαγγελματικούς χώρους, Δημήτρης. Καί ὁ Ἐμπειρικός, Δημήτρης τόν φώναζε... Ἀλλά αὐτό δέν ἔχει καμιά σημασία. Όπως καί νά τόν προσφωνοῦσαν, γιά τήν ἑλληνική λογοτεχνία ἦταν ὁ ἀσυμβίβαστος, αἰρετικός, ἐνίοτε κυνικός, ὁ πάντα ρεαλιστής Μ. Καραγάτσης, ὁ Ἕλληνας Ζολά...

Ἐπιστρέφω στά καλοκαίρια του στήν Ραψάνη, στήν ὁποία σταμάτησε νά καταφεύγει τό 1937, χρονιά πού πεθαίνει ἡ ἀγαπημένη του ἀδελφή Ροδόπη, σύζυγος τοῦ Φιλοποίμενος Τζουλιᾶδης, διευθυντῆ ἐπί 26 συναπτά χρόνια τῆς Ἀβερωφείου Γεωργικῆς Σχολῆς, πρόσωπα πού συναντᾶμε στό πρῶτο του μυθιστόρημα *Ὁ Συνταγματάρχης Λιάπκιν*. Καταφεύγω καί πάλι στήν ὁμιλία τῆς κυρίας Δέσποινας Βλαχοστέργιου-Βασβατέκη, γιατί πιστεύω ὅτι εἶναι ἡ πλέον ἔγκυρη μαρτυρία. Τό «γιατί» εἶναι ἀπλό. Γιατί, ἀπό ἐκεῖνα τά καλοκαίρια, ὁ Καραγάτσης ἔχει ἀντλήσει καί «ἥρωες» καί ἱστορίες. Ἐχει μεταφέρει μέ ἀπόλυτο ρεαλισμό (κάτι πού μέ ὀδηγεῖ στόν Χεμινγκουέι), τό ἀποτύπωμα τῆς ἑλληνικῆς ἐπαρχίας (καί λέω ἐδῶ, αὐτό πού χρόνια ὑποστηρίζω, πώς ἂν ἡ ἑλληνική μας γλῶσσα εἶχε τήν διάδοση τῆς ἀγγλικῆς, τό κοινό της θά ἦταν περισσότερο ἀπό τό ἀγγλόφωνο).

«Ἄς γυρίσουμε λοιπόν πίσω... Τήν ἐποχή πού οἱ γυναῖκες τῆς Ραψάνης πρόβαλαν στίς πόρτες, στά παράθυρα καί στά μπαλκόνια γιά νά δοῦν τούς

παραθεριστές από τήν Λάρισα, τήν Θεσσαλονίκη καί τήν Ἀθήνα κυρίως, νά ἀνηφορίζουν στόν Ἀνίλιο ἢ νά κατηφορίζουν στή γαστέρνα. Στήν ἐποχή πού ἕνας ὥραϊος νέος ἀνηφορίζει κάθε πρωί τό γκαλερίμι τῆς Ἰτιάς καί τοῦ Ἀι-Θανάσι γιά νά καθίσει κάτω ἀπό τό καραγάτσι τοῦ Ἀι-Θανάσι. Νά βυθιστεῖ μέσα στά βιβλία του καί νά καταβροχθίσει ὁλόκληρες σελίδες. Ἡ νά ξεδιπλώσει τό μπλοκάκι του, νά βγάλει τό μολύβι ἀπό τήν τσέπη του καί νά ἀρχίσει νά γράφει, νά γράφει ἀσταμάτητα ἀκούγοντας τόν ψίθυρο ἀπό τίς φυλλωσιές τοῦ Ἀνίλιου κι ἀναπνέοντας τό γεμάτο μυρωδιές τῆς φύσης χῶμα τῆς Ραϊράνης. Κι ὅσο περισσότερο διάβαζε, κι ὅσο περισσότερο ἔγραφε, τόσο πιο ἀχαλίνωτη γινόταν ἡ φαντασία του. Οἱ ὄνειροπολήσεις του εἶχαν πάρει τέτοιες διαστάσεις, ὥστε δύσκολα πιά ξεχώριζε ἂν κάτι πού τό ζοῦσε ἦταν ἀληθινό ἢ δημιούργημα τοῦ ἐφηβικοῦ του μυαλοῦ. Ὁ ἴδιος ἔλεγε ὅτι μποροῦσε νά ἀκούσει στήν κυριολεξία τούς ἥρωές του νά μιᾶνε, πρὶν τούς βάλει ἀκόμα στό χαρτί. Οἱ ἄνθρωποι τοῦ χωριοῦ μέ τά σκαμμένα πρόσωπα καί τά χέρια γεμάτα ρόζους ἔκαναν τή φαντασία του νά ὀργιάζει καί τόν παρακινοῦσαν νά γράφει διηγήματα μέ ἥρωες τούς ταπεινούς ἀνθρώπους, τούς μεροκαματιάρηδες, ὅπως τούς ζοῦσε τά καλοκαίρια στή Ραϊράνη. Ἱστορίες θλιβερές καί χαρούμενες συγχρόνως, ἀλλά καί τόσο δυνατές πού θά ἔκαναν καί τήν πιο σκληρή καρδιά νά χτυπήσει ἀπό συγκίνηση.

»Ὁ Μίμης εἶχε κάνει δικό του τόν ἴσκιο ἀπ' τό Καραγάτσι τοῦ Ἀι-Θανάσι. Πολλά λέγανε γι' αὐτό τό δένδρο στό χωριό. Ὅτι ἦταν στοιχειωμένο, ὅτι στόν κορμό τοῦ κατοικοῦσαν νύφες πού ἅμα σοῦ μιλοῦσαν καί τούς ἀπαντοῦσες, σοῦ ἔπαιρναν τί φωνή... Αὐτά ἔλεγε ἡ γριά Ἀναστάσινα ἡ καντηλανάφτισσα, πού πίστευε ὅτι καί τόν Μίμη τόν εἶχαν μαγέψει τά στοιχεῖα πού ἦταν κρυμμένα στόν κορμό τοῦ δένδρου. Ἀλλιῶς δέν ἐξηγοῦνταν πού ὅλη μέρα, παλικάρι πρῶμα, ἦταν κάτω ἀπό τόν ἴσκιο του καί διάβαζε, ἔγραφε κι ἀγνάντευε. Ἄσε πού εἶχε ἀκουστῇ στό χωριό ὅτι ἀπαρνήθηκε τόν πατέρα του κι ἔκανε πατέρα τό δένδρο τοῦ Ἀι-Θανάσι, τό καραγάτσι καί πῆρε τό ὄνομά του...».

Ἀκριβῶς αὐτό ἔκανε ὁ Δημήτρης, Μίμης, Μίτια, Μ. Καραγάτσης: Ἀπαρνήθηκε τό «Ροδόπουλος» καί αὐτοβαφτίστηκε Καραγάτσης. Ὅχι, ὅμως, γιατί τόν εἶχαν μαγέψει τά ξωτικά, ἀλλά γιατί ὁ πατέρας του (πέθανε τό 1939) θεωροῦσε ντροπή γιά τήν οἰκογένεια, τήν ἐνασχόληση τοῦ γιοῦ του μέ τήν Λογοτεχνία. Εἶναι χαρακτηριστικό ἕνα ἀπόσπασμα ἐπιστολῆς τοῦ πατέρα του πρὸς τόν Πέτρο Χάρη: «Οἱ διαμορφωτικές μου προσπάθειες γιά νά διαπλάσω τό γυιό μου πῆγαιναν χαμένες».

Ἴσως, ὅμως, καί ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας νά ἤθελε νά ἀποστασιοποιηθεῖ ἀπ'

τὴν οἰκογένειά του, πού πλέον τὴν ἐκπροσωποῦσε ὁ μεγαλύτερος ἀδελφός του, ὁ Κωνσταντῖνος (Τάκης), ὁ ὁποῖος πολιτεύθηκε μέ τὴν ΕΡΕ καὶ ἔκανε ἐπιτυχημένη πολιτική καριέρα (Πρόεδρος τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων, ἐπὶ σχεδόν 10 ἔτη 1953-1962, ὑπουργός καὶ ὑφυπουργός σέ πολλές κυβερνήσεις τοῦ κόμματός του). Ὁ ἴδιος εἶχε πολιτευθεῖ, χωρὶς ἐπιτυχία, δύο φορές μέ τό κόμμα τῶν Προοδευτικῶν τοῦ Σπύρου Μαρκεζίνη (1956 καὶ 1958), δηλώνοντας, ἀργότερα, πὼς αὐτό τό ἔκανε γιὰ νά κόψει ψήφους ἀπὸ τόν ἀδελφό του.

Καλημέρα, λογοτεχνία!

Τὴν πρώτη του ἐμφάνιση μέ τό διήγημα «Ἡ κυρία Νίτσα» ἀκολουθεῖ τό μυθιστόρημα *Ὁ Συνταγματάρχης Λιάπκιν* (1933), πού ἡ πλοκή του περιστρέφεται γύρω ἀπὸ τὰ ἔργα καὶ τίς ἡμέρες τοῦ Βασίλι Βασίλιεβιτς Νταβίντοφ, ταγματάρχη τῆς τσαρικήs φρουράs, πού ἔφθασε σάν ἐμικρὲς στὴν Λάρισα καὶ προσελήφθη ὡς ζωτέχνης κτηνίατρος στὴν Ἀβερῶφειο Γεωργική Σχολή, μιά καὶ εἶχε κάνει ἀνώτερες σπουδές στὴν Γερμανία.

Ἡ ὑποδοχή του ἀπὸ τοὺς λογοτεχνικοὺς κύκλους τῆς Ἀθῆνας εἶναι ἐνθουσιώδης. Ὅχι ὅμως καὶ στὴν Λάρισα. Κάποια ἀπὸ τὰ πρόσωπα τοῦ μυθιστορήματος ἦταν ὑπαρκτά καὶ ἡ τοπικὴ κοινωνία σκανδαλίζεται. Ἀλλὰ αὐτό ἀφήνει ἀδιάφορο τὸν Καραγάτση. Ἐκεῖνο πού τόν ἐνδιαφέρει εἶναι ἡ πιστὴ ἀπεικόνιση τῆς ζωῆs καὶ δέν διστάζει νά γίνει ὑπέρμετρα τολμηρὸς γιὰ τὴν ἐποχή του, ἀγνοώντας ἐπιδεικτικὰ ἐκείνους πού θὰ τὸν κατηγοροῦσαν μέχρι καὶ γιὰ εὐσχμη πορνογραφία.

Πολλὰ χρόνια ἀργότερα ὁ Ν.Δ. Καροῦζος θὰ γράφει:

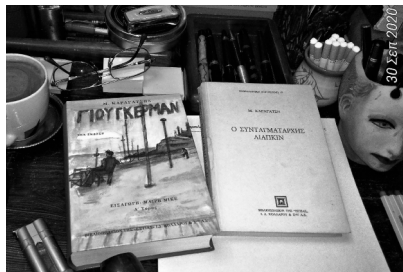
«Ἐκφράζοντας τὴν ἀλήθεια τοῦ Φρόνιτ, δίνει ὅλη τὴ δυναμικὴ μυστηριώδη ἐξουσία στοὺς ἡμέρους τῆς σάρκαs καὶ ἀνάγει κεφαλαιώδη στοιχεῖα τῆς ἀνθρώπινης συμπεριφορῆs στὴν λίμπιντο, ἀλλὰ ὑποσυνείδητα ὑποτυπώνει μίαν αἴσθηση ἀμαρτίας».

Τό 1933 εἶναι ἡ χρονιά-σταθμὸς στὴν νεοελληνικὴ πεζογραφία, γιὰ τό μυθιστόρημα. Τὸν ἴδιο χρόνο ἐφανίστηκαν ταυτόχρονα σημαντικὰ μυθιστορήματα, ἀπὸ τὰ κορυφαῖα τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας. *Οἱ Δεσμῶτες* τοῦ ᾽Αγγελοῦ Τερζάκη, *Ὁ Συνταγματάρχης Λιάπκιν* τοῦ Μ. Καραγάτση, *Ἡ Ἀργὼ* τοῦ Γιώργου Θεοτοκά, *Ἡ δασκάλα μέ τὰ χρυσὰ μάτια* τοῦ Στράτη Μυριβήλη, *Ὁ Προορισμὸς τῆς Μαρίας Πάρνη* τοῦ Θανάση Πετσάλη-Διομήδη, *Οἱ Γυναῖκες* τῆς Γαλάτειας Καζαντζάκη, *Τὰ Μυστήρια τῆς Ρωμοσύνης* τοῦ Θράσου Καστανάκη καὶ ἄλλα.

Είναι, λοιπόν, ή χρονιά που κάνει δυναμικά τήν εμφάνισή της ή λεγόμενη «Γενιά τοῦ '30», φέροντας τά πάνω κάτω στήν ἑλληνική λογοτεχνία, μέ τήν ἀνανέωση τῆς ποίησης καί τίς νέες ἀναζητήσεις στόν χώρο τῆς πεζογραφίας.

Ὡστόσο ή θερμή ὑποδοχή τοῦ Ὁ Συνταγματάρχης Λιάπκιν ἐπιφυλάσσει καί μιὰ μεγάλη ἔκπληξη γιά τόν ἴδιο. Τόν καλεῖ στό γραφεῖο του ὁ πατέρας του, ὁ ὁποῖος ἐν τῷ μεταξύ ἔχει παραιτηθεῖ καί ἀπό διοικητῆς τῆς Τραπεζῆς Κρήτης καί πλέον διατηρεῖ ἕνα ἀπό τά μεγαλύτερα δικηγορικά γραφεῖα τῆς Ἀθήνας, ἐνῶ παράλληλα πολιτεύεται, καί τοῦ ζητᾶ νά ὑπογράψει τά ἔργα του μέ τό πραγματικό του ὄνομα, ὡς Δημήτρης Ροδόπουλος, καί ὄχι μέ τό ψευδώνυμο Μ. Καραγάτσης, ρωτῶντας τον: «Κηλιδωμένο ὄνομα σοῦ ἔδωσα καί πῆρες ψευδώνυμο;».

Ὁ νεαρός συγγραφέας, ὅμως, ὄχι μόνο κράτησε τό ψευδώνυμό του, ἀλλά τό 1957 προκάλεσε καί ἀπόφαση τῆς Νομαρχίας Ἀττικῆς, σύμφωνα μέ τήν ὁποία πέτυχε καί τήν επίσημη ἀλλαγὴ τοῦ ὀνόματός του σέ Μ. Καραγάτσης.



Στόν ἀστερισμό τοῦ ἔρωτισμοῦ

Ὁ Μ. Καραγάτσης, μετά τό πτυχίο Πολιτικῶν καί Οἰκονομικῶν πού παίρνει ἀπό τό Πανεπιστήμιο, ἐργάζεται στήν ἀσφαλιστική ἐταιρεία τοῦ ἀδερφοῦ του Νίκου, στόν Πειραιᾶ. Τό 1935 θά κάνει γυναίκα του τήν ζωγράφο Νίκη Καρυστινάκη, κόρη τοῦ Ἀνδριώτη καπετάνιου Λεωνίδα Καρυστινάκη, μετέπειτα γνωστή ὡς Νίκη Καραγάτση (1914-1986).

Τό 1936 κυκλοφορεῖ τό μυθιστόρημά του *Ἡ χίμαιρα* καί στήν κόρη του, πού γεννιέται τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1936, δίνει τό ὄνομα τῆς ἡρωίδας τοῦ βιβλίου, Μαρίνα. Δύσκολος χαρακτήρας ὁ Μ. Καραγάτσης, πολλές φορές οἱ ἐμμονές του καταλυτικές.

Στήν περίπτωση τῆς Μαρίνας Ρεῖξη τῆς *Χίμαιρας*, ὁ ἔρωτας ἐκφράζεται μέ τήν κυριαρχία τοῦ πόθου. Ἡ Μαρίνα προσπαθεῖ μάταια ν' ἀντισταθεῖ στήν ἰσοπεδωτική του δύναμη.

Ὁ Καραγάτσης ἀποδίδει μέ ἀκρίβεια τίς ψυχικές ἀμφιταλαντεύσεις καί τό ἐρωτικό πάθος τῆς Μαρίνας, πού ἀσφυκτιᾷ μέσα στήν ἑλληνική νησιώτικη ζωὴ στό ἀρχοντικό τῆς Σύρας. Ἡ πτώση τῆς Μαρίνας εἶναι καταστροφική,

άλλα ό Καραγάτσης έπιχειρεί νά τήν δεί μέ συγχωρητική ματιά, αποδίδοντας ευθύνες στήν ίδια τήν μοίρα: «Ή Άτροπος όρισε: εἶναι ἔτσι γραμμένο, νά φέρει τόν χαλασμό στους ἄλλους καί στόν ἑαυτό της τήν ὥρα πού ἡ εὐτυχία ἔκρουγε τά φτερά της πάνωθῆ τους...».

Ό Άνδρέας Καραντώνης θά θεωρήσει τήν Μαρίνα ὡς τό ἑλληνικό ἀντίστοιχό της κυρίας Μποβαρί. Ή παράνομη ἡδονή πού γεύεται, πληρώνεται σκληρά. Ή αὐτοκτονία, ἡ αὐτοκαταστροφή, εἶναι τό κόστος μιᾶς τέτοιας συμπεριφοράς.

Ή Μαρίνα, πού τιμωρεῖται, εἶναι ἡ πόρνη. Ή ἴδια βέβαια ἔχει τόν ἀντίλογό της ἀπέναντι στά κοινωνικά δεδομένα: «Ή δυστυχία, ἡ ἀγωνία, ἡ μεταμέλεια μ' ἔβγαλαν ἀπ' τά σύνορα τῆς ζωῆς καί τῶν ἀνθρώπων...» Πεθαίνει ὡς θῦμα τῆς κοινωνίας, τῶν περιστάσεων, τῆς ἰδιοσυγκρασίας της.

Ό Καραγάτσης, παίζοντας μέ τόν ἀμφιλεγόμενο χαρακτήρα της, θά δημιουργήσει μέ τό τέλος καί τόν θάνατό της, μιάν ἐντύπωση ἡρωική. «Σχεδόν μοιραῖα βρέθηκε μέ τήν πράξη της, ἀντιμέτωπη σ' ἓνα σύστημα στερεωμένο στους αἰῶνες, δυναμωμένο ἀπό τό αἷμα τῶν θυμάτων, δηλαδή ὅλων ἐκείνων πού διανοήθηκαν νά τό ἀμφισβητήσουν, προτοῦ ἔρθῃ ἡ ὥρα τῆς ἱστορικῆς του ἀμφισβήτησης».

Ό Γιούγκερμαν εἶναι ἐδῶ

Τήν 1η Ἰανουαρίου 1938 ἀρχίζει νά δημοσιεύεται σέ συνέχειες στήν *Νέα Ἑστία* ὁ *Γιούγκερμαν*. Σέ βιβλίο θά κυκλοφορήσει τό 1940. Ἐν τῷ μεταξύ, δημοσιεύονται στήν *Νέα Ἑστία* μεταφράσεις του ἀπό ἀποσπάσματα ἔργων Γάλλων συγγραφέων καί ἡ νουβέλα *Ό γυρισμός τοῦ Γιούγκερμαν* πού θά συμπεριληφθεῖ στό μυθιστόρημα *Τά στερνά τοῦ Γιούγκερμαν*. Παράλληλα μέ τήν ἔκδοση τοῦ *Γιούγκερμαν* κυκλοφορεῖ καί ἡ συλλογή διηγημάτων του *Ή λιτανεία τῶν ἀσεβῶν*. Τήν ἴδια χρονιά δημοσιεύεται στήν *Νέα Ἑστία* τό διήγημά του «Όργη».

Ό Γιούγκερμαν «ζοῦσε μόνο γιά νά ἱκανοποιεῖ τίς ὁρέξεις του». Μέσα ἀπ' αὐτό τό ἀμφιλεγόμενο πρόσωπο, ὁ συγγραφέας θά ξεδιπλώσει ἓναν κόσμο κυριευμένο ἀπό ἀντινομίες. Ό κλασικός τυχοδιώκτης ἀναδεικνύεται ἀπό τούς σημαντικότερους παράγοντες τῆς οἰκονομικῆς καί κοινωνικῆς ζωῆς τοῦ τόπου. Ή ἀναρχίχσή του αὐτή δέν γνωρίζει ἠθικούς φραγμούς, ὅμως ἡ συναναστροφή του μέ τόν διανοούμενο Καραμάνο «δέν θά τόν ἀφήσει νά ξαναβρεῖ πιά ἡδονές». Ό κάποτε ἀδίστακτος Γιούγκερμαν θά «τιμωρηθεῖ» γνωρίζοντας τήν

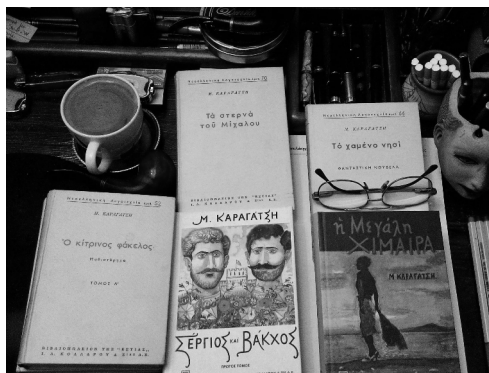
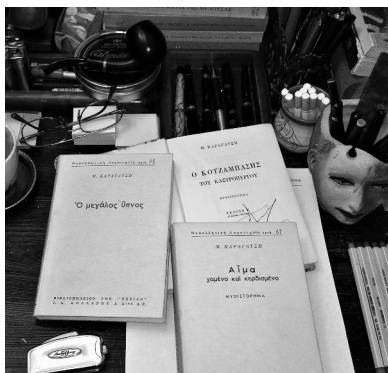
αγάπη στο πρόσωπο μιάς άπλης κοπέλας, τής φυματικής Βούλας, ή όποία θά ζωντανέψει ένα όνειρο ζωής, πού όμως θά έξοστρακίσει ό κοινωνικός συμβιβασμός καί θά συντρίψει ό θάνατος. Μέσα από τί γαλήνια παρουσία τής Βούλας, ό Καραγάτσης θά στηλιτέψει μιά νοσηρή κοινωνική κατάσταση πού έβλεπε τί γυναίκα ως κατώτερο όν πού δέν δικαιούται νά έχει προσωπική ζωή. Ό πλατωνικός έρωτας τού Γιούγκερμαν γιά τήν Βούλα γίνεται ή απόδειξη τής πρόθεσης τού συγγραφέα νά έξυψώσει τήν αγάπη ως μόνη πηγή τής ζωής, πού όμως τού τήν στερεί ό θάνατος, «ό μεγάλος άφέντης, αυτός πού κάνει τά μάτια γυάλινα».

Ακόμα πιό άμφιλεγόμενο πρόσωπο στο μυθιστόρημα είναι ό Καραμάνος, πού άδυνατεί νά κοινωνικοποιηθεί. Ό Καραμάνος είναι ό ήττημένος, αντίθετα ό Γιούγκερμαν, επιθετικός από τήν φύση του, είναι ό νικητής. Η αγάπη του, όμως, γιά τόν φίλο του δέν μειώνεται καί ό Γιούγκερμαν θά είναι κοντά του ως τόν θάνατο.

Ό,τι αξίζει στόν *Γιούγκερμαν* είναι ή σκληρή ματιά πού έχει ό ήρώας του γιά τόν άνθρωπο καί τήν ζωή. Αυτή ή ματιά είναι τό καθρέφτισμα ενός όλόκληρου κόσμου, ενός μέρους τής ελληνικής κοινωνίας, ενός κοχλασμού πού κρύβει όλες τίς δυνάμεις τού κακού καί όλα τα στοιχεία τής φθοράς. Είναι ή ματιά τού συγγραφέα πού αναζητά τήν λύτρωσή του μέσα από τήν στάση ζωής τών προσώπων πού έπινοεί. Τό δράμα τών ήρώων του έχει άφετηρία τό δικό του δράμα, τήν δική του περιπέτεια ζωής. Γι' αυτό καί ό Άνδρέας Καραντώνης θά γράψει πώς ό Μ. Καραγάτσης «... είναι ένας από τούς πιό ανθρώπινους πεζογράφους μας».

Όταν ή *Νέα Έστία* άρχισε νά δημοσιεύει τόν *Γιούγκερμαν*, τά πράγματα έγιναν δύσκολα γιά τόν Μ. Καραγάτη, πού ήδη αντιμετωπιζόταν μέ δυσπιστία από πολλούς συντηρητικούς τής τότε αθηναϊκής κοινωνίας. Άρκετοί άκαδημαϊκοί, καί κυρίως πατεράδες θυγατέρων, είτε προσπαθοΰσαν νά κρύβουν τό περιοδικό από τά σαλόνια τους, είτε ζητοΰσαν νά μίν τούς έρχεται σπίτι. «Έχουμε κορίτσια», παραπονιούνταν. Ό συγγραφέας αντιμετώπις μέ τήν άτυπη κατηγορία τού διαφθορέα.

Κατανοπτές οί αντιδράσεις. Η ελληνική κοινωνία μετά τό 1925, αυτή πού είχε κάποια σχέση μέ τήν Λογοτεχνία, αλλά καί μέ τίς Τέχνες, είχε βρεθεί μπροστά σε νέες καί άγνωστες εκφράσεις: Ρεαλισμός, Έπερρεαλισμός, πρωτοποριακά κινήματα. Τό πλέον άπαγορευμένο θέμα τών δημόσιων συζητίσεων, ό έρωτας, ξεφυτρώνει απρόβλεπτα σέ κείμενα πού σκανδαλίζουν πολλούς. Η πολιτική ζωή τού Μεσοπολέμου μόνο ήρεμη δέν είναι. Ό Διχασμός συνεχίζεται,



τά κινήματα διαδέχονται τό ένα το άλλο. Τά μηνύματα πού φτάνουν στην Ελλάδα από την Ευρώπη, κάθε άλλο παρά συνηγορούν για ένα ήρεμο μέλλον. Η προσφυγιά, πού ακολούθησε τό τραγικό 1922, δίνει αγώνα επιβίωσης μέσα σε συνθήκες δραματικές. Άλλωστε, τό άτελείωτο ΔΕΚΑ του Μ. Καραγάτση αναφέρεται σ' αυτό.

Παρά ταύτα, ό Μ. Καραγάτσης αναγνωρίζεται ως άσυμβίβαστος καί απόλυτα ρεαλιστής. Ακόμα καί όσοι διαφωνούν μαζί του, τόν σέβονται. Καί είναι ακόμα νωρίς. Γιατί, μετά τόν Γιούγκερμαν θά ακολουθήσουν πολλά, ακόμα πιο άνατρεπτικά κείμενα, είτε ως διηγήματα καί νουβέλες, είτε ως μυθιστορήματα. Στά είκοσι χρόνια πού μεσολαβούν μέχρι τόν θάνατό του θά ταξιδέψει σε πολλούς άστερισμούς. Από τούς παράνομους έρωτες τής κοινωνικής καθημερινότητας μέχρι τήν ιστορία καί τήν θρησκεία. Συνήθως ίχνηλατώντας τίς μαύρες πτυχές τους.

Διαβάζοντας καί ξαναδιαβάζοντας τό έργο του, από τά 12 μου μέχρι σήμερα πού άγγίζω τά 69, κατασταλαίωω στην άποψη ότι ό Μ. Καραγάτσης ήταν μιά άπεγνωσμένη φωνή διαμαρτυρίας, άπέναντι σε όσα έκρινε στραβά, ανήθικα, διεφθαρμένα «χόρευαν» γύρω του. Καί ήταν πολλά αυτά. Για όσα τό κοινωνικό δεδομένο μπορούσε νά άνεχτεί, μιλούσε καθαρά καί καταγγελτικά. Για όσα έκρινε πώς θά προκαλούσαν σφοδρές αντιδράσεις, όπως τό διήγημα «Μπουχούνστα» (τό Μεγαλοχώρι Τρικάλων), χρησιμοποιούσε τήν μυθοπλασία καί τά σύμβολα.

Γράφοντας για τά δεινά της Κατοχής, τούς λεγεωνάριους, τήν συνεργασία κάποιων Ελλήνων μέ τούς κατακτητές καί τήν αντιπαλότητα πού είχε ξεσπάσει στον χώρο τών άντιστασιακών ομάδων, στο «Μπουχούνστα», εκφράζει τήν πίκρα καί τήν άπόγνωσή του:

«Εἶναι χρόνια τώρα πού οἱ ἄνθρωποι τοῦ κόσμου ἐτούτου δέν ζοῦσαν πιά. Μόνο πεθαῖναν ἢ πρόσμεναν τόν θάνατο σκοτώνοντας ἀνθρώπους. Ἦσαν τόσο μαῦρα τά μάτια καί τά χεῖλια τόσο γυμνά ἀπό αἷμα! Ἀκούστηκε πώς σ' ἓνα χωριό πού δέν ἀπόμεινε κανεῖς –Κούρνοβο τό λέγαν– βγῆκαν οἱ πεθαμένοι ἀπ' τά μνήματα καί γύρισαν στά σπίτια τους. Κάποια γυναῖκα –πού πέρασε ἀπό κεῖ καί δέν ἤξερε– ἦρθε σ' ἐπαφή μ' ἓναν ἀπ' αὐτούς. Καί στούς ἐννιά μῖνες, γέννησε τράγο μέ κεφάλι δεντρογαλιάς. Ἔτσι ὁ κόσμος κατάλαβε πώς οἱ Κουρνοβίτες εἶναι πεθαμένοι...».

Ὁ στενός του φίλος Γιώργος Χατζηπλάκος

Γιά τούς συμβολισμούς καί τόν «μαγικό» ρεαλισμό πού ἐντοπίζουν οἱ μελετητές τοῦ Καραγάτση, βρίσκω πλέον ἔγκυρα ὅσα μᾶς ἄφησε στό βιβλίο του *Οἰδιπόδειο σέ παραλλαγή* (ἐκδόσεις ΕΣΤΙΑ, 1998), ὁ Λαρισαῖος εὐπατρίδης, ὁ γεωπόνος Γιώργος Χατζηπλάκος, ἐπιστήθιος φίλος του Μ. Καραγάτση, ὁ ὁποῖος μᾶς ἀφηγεῖται τά ὅσα κοινοί φίλοι διηγήθηκαν στόν Μ. Καραγάτση μιά βραδιά τσιπουροκατάνυξης σέ ταβέρνα τῶν Ταμπάκικων. Τά ἀντιγράφω ἀπό τό δυσεύρετο, πλέον, βιβλίο του:

«Τό σίγουρο εἶναι πώς τή βραδιά ἐκείνη στό τσιπράδικο τῆς Λάρισας, στά Ταμπάκικα, ὁ Μ. Καραγάτσης συνέθεσε (δέν λέω ἐμπνεύστηκε, οὔτε συνέλαβε), τήν “Μπουχούνστα”, τό παλαβό διήγημά του. Μή γελαστεῖς καί πεις πώς εἶναι σχιζοφρενικό, μὴν κάνεις τέτοιο λάθος. Οὔτε νά δεχτεῖς τούς ἰσχυρισμούς του πώς τάχα εἶναι μιά παράξενη, μιά ἰδιότροπη, μιά ἀνισόρροπη ἱστορία. Πῶς ὅλα αὐτά πού γράφονται εἶναι, καθὼς ὁ συγγραφέας δηλώνει, “ἄρρητα θέματα, κουκιά μαγειρεμένα”. Ὁχι. Μὴν τό πεις, μίτε νά τό σκεφτεῖς.

»Εἶναι ἡ παρέα μας τή νύχτα ἐκείνη, μέ τήν τσιπουροποτισμένη εὐφρόσυνη διάθεση ὅλων μας στήν ἀρχή, εἶναι τό κατρακύλισμα στήν ἄβυσσο τῆς μελαγχολίας στό τέλος. Ἐκεῖ στήν “Μπουχούνστα” θά βρεῖς τόν γεωπύνο, τόν μαθηματικό καί τούς ἄλλους πού κουβεντιάζουν γιά τόν Λιάπκιν (ὅλοι τόν γνώριζαν, μερικοὶ εἶχαν προσωπικές σχέσεις μαζί του), τόν Ραμπουντίκα, τό πρωτοπαλικάρο τῶν λεγεωνάριων τῆς περιοχῆς μας, ἓναν ἀχαρκτήριστο βλάχο, τυχοδιώκτη. Ὁ Μ. Καραγάτσης τό ἔπιασε ἀκούγοντάς μας. Εἶδε πώς τό κυρίαρχο στοιχεῖο τοῦ τραμπούκου αὐτοῦ ἦταν ἡ γκλίτσα καί θά τό διαπιστώσεις διαβάζοντας τήν “Μπουχούνστα”. Μ' αὐτήν τήν ὀζώδη μαγκούρα, ὅχι μόνο ἔδερνε ἀλλά καί σκότωνε ὅποιον ἀντιστεκόταν στήν θέλησή του. Ἐναν τέτοιο σκοτωμό θά εἶχε ὁ Μετσοβίτης βλάχος εὐπατρίδης (ἐννοεῖ τόν Εὐάγγε-

λο Ἀβέρωφ-Τοσίτσα καί τό μυθιστόρημά του “*Ἡ φωνή τῆς Γῆς*”), ἀργότερα ὑπουργός, ἀπό τούς ρυθμιστές τῆς πολιτικῆς ζωῆς τῆς χώρας. Θά τόν ἀπόσωνε τόν Βαγγέλη ὁ Ραμπουντίκας στήν κεντρική πλατεία τῆς πόλης, ἂν ψυχραιμότεροι (ἀπό αὐτά τά φασιστόμουτρα) δέν μπαίνουν στήν μέση, μέ κίνδυνο τῆς ζωῆς τους καί αὐτοί βέβαια.

»Ακόμα καί σκινές ἀπό τό λαϊκό δικαστήριο τῆς Ἀργαλαστῆς θά δεῖς στήν “Μπουχούνστα”. Ἐκεῖ εἶναι, τότε πού σπάραξε ἡ καρδιά τοῦ Βασίλη Φόμυτς Σολομόνοφ ἀντικρίζοντας τόν Στεπὶν Ντιμίτριεβιτς καί συλλογίστηκε: “Πολύ παράξενη ἡ ζωὴ στοὺς στερνούς τούτους χρόνους. Πολύ ἀλλόκοτη καί παράλογη...”, τότε πού “...τό θάνατο σπέρναμε καί τό θάνατο θερίζαμε”, λόγια τοῦ ταβερνιάρη τῆς ὁδοῦ Βάκχου τῇ βραδιά ἐκείνη, μεταφερμένα στήν “Μπουχούνστα”.

»Στήν “Μπουχούνστα”, ἂν λίγο σταθεῖς, θά δεῖς καί τόν συγγραφέα μας. Εἶναι αὐτός πού ὅταν ρωτιέται:

-Πῶς μπορεῖς νά κοροϊδεύεις τό χάρο; Ἀπαντάει:

-Χμ... Αὐτό ἀναρωτιέμαι κι ἐγώ... Νά δοῦμε ὅμως ὥς πότε θά βαστάξει. Τό πόσο βάσταξε τό ‘δαμε ἐμεῖς πού ἀπομείναμε. Λίγα χρόνια μετὰ τὴν βραδιά ἐκείνη. Τό ‘60 μᾶς ἄφησε, κι αὐτό πολύ μᾶς στοίχισε...».

Ὁ Γιώργος Χατζηλᾶκος ἀναγνωρίζει ὅλα τα πρόσωπα τῆς «Μπουχούνστα», πού εἶναι μεταφορὲς προσώπων πού συνδέονταν μέ τὴν συντροφιά τοῦ συγγραφέα. Τό ἓνα μάλιστα, ὁ Πέτια, ἦταν μέχρι πρὶν χρόνια ὁ γνωστός στοὺς παλιότερους Λαρισαίους, Μάχος ἢ Φόν Τέλεμακ, πού ὅπως ὑποστηρίζει ὁ Χατζηλᾶκος, ὅταν τόν στρίμωξαν οἱ ΕΑΜίτες στήν πλατεία Ταχυδρομείου «καί τόν ἀπείλησαν οἱ ἰνστρούκτορες τοῦ ΕΑΜ, τοῦ μίλησαν ἔξω ἀπὸ τά δόντια: “...πρόσεξε, κακομοίρη μου... δέν μᾶς ξέρεις ἀπ’ τὴν καλή... δέν τό ‘χουμε καί πολύ... καί πρόσεξε γιατί ἡ Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ...”, ἔ τότε κι ἐκεῖνος ἀπάντησε θαρραλέα καί χωρὶς περιστροφές: “...τὴν ἔχω χεσμένη τὴν Κεντρικὴ σας Ἐπιτροπὴ”. Θά τί δεῖς τί θαρραλέα αὐτὴ ἀπάντησή του στήν “Μπουχούνστα”».

Ὁ Γιώργος Χατζηλᾶκος μᾶς πληροφορεῖ πῶς ὁ Μ. Καραγάτσης ὑπῆρξε μαριώδης θηρευτὴς ἀνθρώπων ἱστοριῶν, ὅπου κι ἂν τίς συναντοῦσε αὐτές. Καί ἀκόμα μέσα ἀπὸ συμβολισμούς ἢ ἀλλόκοτα παραμῦθια, ἔβγαζε τίς πικρότατες ἀλήθειες:

«Εἶχε γίνεῖ πολύ παράξενη ἡ ζωὴ τούς στερνούς τούτους χρόνους. Πολύ ἀλλόκοτη καί παράξενη. Ὅλος ὁ κόσμος ἔπαιζε καρπαζιές μέ τόν Χάρο, σά νά ‘ταν μακαντάσης παλιόφιλος. Κάτι τάχα κυνηγούσαμε γιὰ τὴ ζωὴ. Καί μόνο θάνατο κυνηγούσαμε. Τόν θάνατο σπέρναμε, τόν θάνατο θερίζαμε».



Πολυγραφότατος, αλλά και αλύτρωτος

Ἡ παραγωγή του μεγάλη, καί ὄχι μόνο λογοτεχνική. Κριτικές θεάτρου (τό 1946 ἀνέλαβε τήν θεατρική στίλην τῆς ἐφημερίδας *Βραδυνή*, ἐνῶ τόν ἴδιο χρόνο ἀνεβαίνει καί στό θέατρο τό ἔργο του *Μπάρ Έλδοράδο* πού δέν σημείωσε ἐπιτυχία), πολεμικές ἀνταποκρίσεις ἀπό τά βουνά τοῦ Γράμμου καί τοῦ Βίτσι, ὅπου ὁ ἐμφύλιος πόλεμος βάδιζε πρὸς τό τέλος του, ταξιδιωτικά (Αγγλία, Γαλλία, Τουρκία, Αἴγυπτο, Ἀνατολική Ἀφρική). Ἐπιχειρεῖ χωρίς ἐπιτυχία καί στὸν κινηματογράφο, ὑπογράφοντας τό σενάριο καί τή σκηνοθεσία τῆς ταινίας «Καταδρομή».

Σταματῶ γιά λίγο στά ταξιδιωτικά του. Στὴν Κωνσταντινούπολη, γράφοντας ἓνα κείμενο μέ τίτλο «Ἡ μάχη τῆς πίστεως» ἐξομολογεῖται τήν «λαχτάρα πότε θά ἰδῶ τὴν Ἁγία Σοφία. Πότε θά διαβῶ τὴν πύλην τὴν βασιλική. Πότε θά νιώσω νά σχηματίζεται, ὀλόγυρα ἀπὸ τό εὐτελές σαρκίό μου, τό θεώρημα τῆς χρυσῆς ὕλης καί διαλαλεῖ ὅτι τό μὴ πεπερασμένο χάος μόνο μέ τό πεπερασμένο τῆς ὕλης ἀποδείχεται. Πότε ἡ ἐλληνική ψυχὴ μου θά σμίξει σφιχτά μέ αὐτὴν τὴν ὕλην, τὴν διαποτισμένην μέ δεκαπέντε αἰῶνων τραγικὸ ἐλληνικὸ μεγαλεῖο. Ἔτσι ἔσκηνα τό κεφάλι στό πεπρωμένο. Καί πῆρα τὸν δρόμο τῆς Ἁγία-Σοφίας.

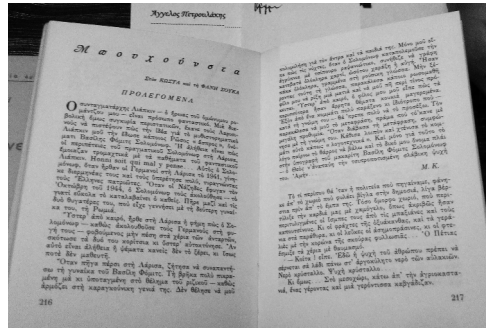
»Ἦταν πρῶι ὅταν μπῆκα τρέμοντας σύγκορμος στὴν Ἁγία-Σοφία. Καί μεσημέρι ὅταν ἔφυγα γιά νά πάω στά Πατριαρχεῖα. Ὁ δρόμος εἶναι μακρὺς, στὴν ἄλλη ἄκρη τῆς πόλης – στό Φανάρι. Εἶναι ὁ δρόμος πού πῆρε ἐκεῖνο πού ἀπέμεινε –τότε– ἀπὸ τὴν ὀργανωμένη ὑπόσταση τοῦ Ἑλληνισμοῦ, γιά νά κρυφτεῖ ταπεινά καί νά ἐπιζήσει, νά φυτοζωήσει, φυλάγοντας μέ δέος τὴν ἱερὴ φλόγα πού σιγόκαιγε τρεμουλιάζοντας, πού μιά στερνὴ πνοὴ τῆς ζοφερῆς θεομηνίας κίνδυνος ἦταν νά τὴν σβήσει. Ἐκεῖ, στά ταπεινά κτίρια τοῦ Φανα-

ριοῦ, τὰ σφιγμένα στὸν ἐλάχιστο βραχνιασμένο χῶρο, πού περιστοιχίζουν ἓναν ἀκόμα πιό ταπεινό ναό, ὁ ἑλληνισμός ἔδωσε τὴν μεγαλύτερη, τὴν πιό σκληρή, τὴν πιό ἀπελπισμένη, ἀλλὰ καὶ τὴν πιό δοξασμένη μάχη, τῆς ἱστορίας του. Μάχη πού κράτησε σταθερά τέσσερις αἰῶνες. Μάχη σιωπηλή, ὑπουλη, πεισματική, περιτυλιγμένη, στὴν πορφυρή φλόγα τῆς πίστεως, στὸ μαῦρο καπνὸ τοῦ πάθους. Πολεμιστὲς δὲν ἦταν ἄνθρωποι μέπανοπλίες ἀλλὰ ἄνθρωποι μέ ράσα. Θύματα δὲν ἦταν οἱ ἄνθρωποι πού ἔχαναν τὴ ζωὴ τους, μὰ ἐκεῖνοι πού ἔχαναν τὰ ἰδανικά τους. Κέδρος τῆς δὲν ἦταν μιά πόλη, μιά ἐπαρχία ἢ ἓνα κράτος, ἀλλὰ ἓνας λαὸς μέ τίς ιδέες του καὶ τὸν πολιτισμὸ του. Χάσιμὸ τῆς δὲν ἦταν μιά ἀλλαγὴ ἢ ἓνα σβήσιμο συνόρων, ἀλλὰ μιά ὀπισθοδρομὸν τῆς ὑδρογείου μέσα στὸ διάστημα τῆς Ἱστορίας.

»Φτάνω μπροστά στὴν ἐξωτερικὴ πύλη. Κοιτῶ. Εἶναι τριπλή. Οἱ δύο πλαϊνὲς εἰσοδοὶ ἀνοιχτές. Ἡ κεντρικὴ κλειστή. Ἀνθρώπου πόδι δὲν τὴν διάβηκε ἐδῶ καὶ ἑκατὸν τριάντα ἀκριβῶς χρόνια· δηλαδή ἀπὸ τὴν μέρα πού τὴν στόλισε τὸ αἰωρούμενο κουφάρι τοῦ Γρηγορίου Ε', δίνοντας δοξασμένα νικηφόρο τέλος στὴ σιωπηλὴ μάχη τῶν 468 χρόνων. Ἀπὸ τούτη τὴ στιγμή –καὶ γιὰ ἓνα αἰῶνα– τὸ λόγὸ τὸν εἶχαν τὰ ὄπλα. Τώρα σώπασαν κι αὐτά. Ὁ μέγας πόλεμος πῆρε τέλος ὀριστικό, ἀφοῦ ἔκρινε τελειωτικά τὴν μοῖρα τῶν δυὸ ἀντιπάλων. Ὅ,τι ἦταν νὰ κερδηθεῖ ἢ νὰ χαθεῖ κι ἀπὸ τίς δυὸ μεριές, κερδήθηκε καὶ χάθηκε. Μὰ ἡ κεντρικὴ πύλη τοῦ Πατριαρχείου ἀπομένει σφραλιστὴ καὶ ἀδιάβατη, μνημεῖο ἱερό καὶ καθγιασμένο τῆς μεγαλύτερης καὶ ἐνδοξότερης μάχης πού ἔδωσε ὁ Ἑλληνισμός γιὰ τὴ ζωὴ του, τῆς μάχης τοῦ Φαναριοῦ....».

Ἐδῶ θέλω νὰ σημειώσω ὅτι ὁ αἰρετικός, ὁ ἀμφισβητίας, ὁ πικρόχολος –συχνά– Μ. Καραγάτσης, ἔδωσε, πρὶν ἀπὸ ἐξήντα καὶ περισσότερα χρόνια, τὴν πλέον ἀποστομωτικὴ ἀπάντησιν σέ ὅλους τοὺς νέους ἱστορικοὺς πού σπλιτεύουν τὸν ρόλὸ τοῦ Πατριαρχείου καὶ τῆς Ὁρθοδοξίας στὰ προεπαναστατικὰ χρόνια.

Συνιστῶ, σέ ὅσους ἐπαίρονται ὅτι θαυμάζουν τὸν Καραγάτση, κάνοντας ἀναφορὲς στὸν Λιάπκιν καὶ τὸν Γιούγκερμαν, νὰ σκύβουν καὶ πάνω σε ἄλλα του κείμενα, γιὰ νὰ γνωρίσουν καὶ τὸν ἄλλο Μ. Καραγάτση, τὸν ἱστορικό (ἔγραψε καὶ βιβλίον ἱστορίας), τὸν χριστιανό, πού συνομλεῖ μέ τὸν Παπαδια-



μάντη («Ο άνθρωπος μέ τό κανελί πανωφόρι»), τόν δίκαιο κριτή. Εἶναι μικρά διαμάντια τά διηγήματά του. Εἶναι πραγματικό χρυσάφι τά ταξιδιωτικά του. Οἱ κριτικές θεάτρου εἶναι ἐπίσης κοσμήματα, πού διδάσκουν στούς σύγχρονους θεατροκριτικούς πῶς μπορεῖ ἕνας στοχαστής νά προσεγγίσει τό Θέατρο.

Στόν δρόμο τῆς ἀθανασίας...

Τό 1958, πρωτοδημοσιεύεται στήν ἐφημερίδα *Ἀκρόπολη* τό *Μυθιστόρημα τῶν Τεσσάρων*, πού γράφει μαζί μέ τόν Ἄγγελο Τερζάκη, τόν Ἡλία Βενέζη καί τόν Στράτη Μυριβίλη. Εἶναι ἡ χρονιά πού, στά πενήντα του, ἀρχίζει νά βλέπει τό τέλος του. Στίς 8 Νοεμβρίου παθαίνει καρδιακή προσβολή. Κλείνεται στόν ἑαυτό του. Προαισθάνεται πῶς βαδίζει πρὸς τό τέλος. Ἀποξενώνεται καί δουλεύει μέ ἀκόμα μεγαλύτερο πείσμα. Τήν προθανάτια ἀγωνία του τήν βιώνουν ἀκόμα πιό ἔντονα ἡ σύζυγος καί ἡ κόρη του. Λίγο μετά ξεκινᾷ νά γράφει τό *ΔΕΚΑ*, ἕνα μυθιστόρημα διαφορετικό ἀπό τά προηγούμενα, σέ ὕφος καί θεματική. Ὅλα αὐτά μέχρι τά χαράματα τῆς 14ης Σεπτεμβρίου 1960, πού πεθαίνει ὕστερα ἀπό πολύωρη κρίση ταχυκαρδίας, στά 52 του.

Κηδεύεται στίς 15 Σεπτεμβρίου, στό πρῶτο νεκροταφεῖο Ἀθηνῶν. Στόν τάφο του χαράζεται τό ἐπίγραμμα ἀπό τό ἔργο του *Τό μεγάλο συναξάρι*: «Οἱ μοναδικές ὁμορφιές εἶναι προνόμιο τοῦ θανάτου».

Ὁ Ἀνδρέας Καραντώνης, ἀπό τά μεγάλα πνευματικά ἀναστήματα τῆς ἐποχῆς, θά δώσει ἐπιγραμματικά μιά εἰκόνα τοῦ δρόμου πρὸς τήν αἰωνιότητα, πού θά βαδίσει ὁ Καραγάτσης, ὁ ὁποῖος, μεταθανάτια, λατρεύτηκε καί διαβάστηκε πολύ περισσότερο ἀπό ὅσο ζοῦσε:

«Τό μνῆμα τοῦ Καραγάτση δέν θά μείνει ποτέ ἀνανθό καί νοερά καί πραγματικά. Θά ἔχει τούς προσκυνητές του κι ἀπ' τούς τωρινούς κι ἀπ' τούς μελλούμενους. Κάποιο πορφυρό σάν ἀπό αἷμα λουλούδι –τό σύμβολο τῆς ἐρωτικῆς ζωῆς– θ' ἀνθίζει πάντα πάνω ἀπ' τό μνῆμα του».

Ἦταν ὁ πιό προικισμένος ἀπ' ὅλους μας

Θεωρῶ χρήσιμο νά παραθέσω ἕνα κείμενο-μνημόσυνο τοῦ Στράτη Μυριβίλη, ἕναν χρόνο μετά τόν θάνατο τοῦ Μ. Καραγάτση, πού δημοσιεύθηκε στίς 15 Ὀκτωβρίου 1961, στήν *Νέα Ἑστία* (τεῦχος 823):

«Μέ τό χαμό τοῦ Καραγάτση, τά Ἑλληνικά Γράμματα στερήθηκαν μιά ἀπό τίς πιό ξεχωριστές καί πιό ιδιότυπες μορφές τῆς λογοτεχνίας μας. Ἦταν ἕνα γνήσιο ταλέντο, πού μέ χαρά χειροκροτήσαμε τήν ἐμφάνισί του στά 1933.

Από τότες τό ἀναγνωστικό κοινό δέν ἔπαιρε νά δέχεται κάθε λίγο καί λιγάκι τά μηνύματά του. Μυθιστορήματα, διηγήματα, δημοσιογραφικές κριτικές, ιστορικά μελετήματα, ταξιδιωτικές ἐντυπώσεις, ἀπ' ὅλα.

»Μιά πλούσια ιδιοσυγκρασία πού τήν κατεῖχε μιά ἀνάγκη καί ἓνας πυρετός ἐκφράσεως καί δημιουργίας πού δέ χόρταινε, πού δέ σύχαζε, πού δέν καταλάγιαζε σέ καμιάν ἐκδήλωσή της. Παρακολουθώντας κανείς αὐτή τή ραγδαία πνευματική ἐμφάνιση, πάει νά πιστέψει πώς ὑπῆρχε μιά μυστική διαίσθηση μέσα του, πού τοῦ ἔλεγε νά κάνει γρήγορα, νά βιαστεῖ, γιά νά προφτάσει νά πεῖ ὅσα εἶχε νά πεῖ, πρὶν ἢ μοῖρα τοῦ τσακίσει τήν πέννα στά χέρια του τόσο νωρίς.

»Πολλές φορές τό ὕφος του ἦταν πρόχειρο, ἀδούλευτο, στερημένο ἀπό τήν τελειωτική ἐπεξεργασία ἐκείνη πού δείχνει τήν ἱκανοποίηση τοῦ δημιουργοῦ, πού δέν ἀφίνει τά χειρόγρατά του πρὶν τοὺς δώσει τή μορφή πού θά τόν ἡρεμήσει. Γι' αὐτό καί συχνά ξανάπιανε ἓνα ἐκδομένο ἔργο καί τό μετάπλαθε. Ὁ Καραγάτσης ἦταν ὁ πλούσια προικισμένος λογοτέχνης, πού πέρασε βιαστικός σάν λαμπρό μετέωρο ἀπό τό στερέωμα τῆς νέας μας λογοτεχνίας.

»Ἦταν ὁ πιό προικισμένος ἀπ' ὅλους μας, ὁ πιό ἐργατικός, ὁ πιό συνθετικός, ὁ πιό γνήσιος μυθιστοριογράφος. Κανένας ἄλλος μας δέν μποροῦσε νά στήσει τό μύθο καί νά κινήσει τοὺς ἥρωές του μέ τόση εὐκολία καί μέ τόση ἀληθοφάνεια. Ἦταν ἐκπληκτικές οἱ ἱκανότητές του στή δημιουργία ἀτμοσφαίρας καί στήν ἐπινόηση πειστικῶν ἐκ πρώτης ὄψεως καταστάσεων.

»Ὁ Καραγάτσης ἦταν μιά σύντομη καί θετική παρουσία, πού τό πέρασμά του ἀπό τά Νεοελληνικά Γράμματα ἐσφράγισε γιά πάντα τή μεταπολεμική μας λογοτεχνία».

Ἀνῆκε στοὺς ἄδολους ἀφηγητές

Ἰδιαίτερη ἀξία ὅμως ἔχει τό σημείωμα τοῦ ἰδιαίτερα συντηρητικοῦ διανοούμενου, μεγάλου κεφαλαίου τῆς Λογοτεχνίας μας, Ἀγγελου Τερζάκη, πού δημοσιεύθηκε στήν ἐφημερίδα *ΤΟ ΒΗΜΑ* στίς 13 Σεπτεμβρίου 1961, ὡς πνευματικό μνημόσυνο γιά τόν ἓναν χρόνο ἀπὸ τόν θάνατο τοῦ Μ. Καραγάτση:

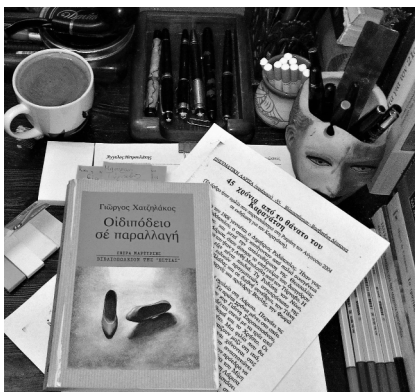
«Ὁ Χρόνος κυλάει μέ ἄνιση ταχύτητα. Δέν συνεπῆρε, δέ θόλωσε τήν παρουσία τοῦ Καραγάτση μέσα στό δωδεκάμηνο τοῦτο διάστημα ἀπὸ τόν θάνατό του, πού συμπληρώνεται αὔριο. Ὁ ἄνθρωπος εἶταν πολὺ ζωντανός γιά νά σβηστέῖ ἀπὸ τόν ἀέρα γύρω μας, ὁ συγγραφέας εἶχε νά πεῖ πολλὰ ἀκόμα μέ τόν ἀκατάστατο πληθωρισμό του. Ὁ πληθωρισμός αὐτός εἶταν τό ἐχέγγυο, τό προ-

τέρημα και μαζί τό ὄριο τοῦ Καραγάτση. Ἐχέγγυο γιατί ἔπειθε. Προτέρημα γιατί τροφοδοτοῦσε σταθερά τόν ὀϊστρο του. Ὅριο γιατί τοῦ στεροῦσε τό μέτρο.

»Συλλογίζομαι συχνά, καθώς κάνω μιά προσπάθεια νά παρακολουθήσω μιά πλευρά τῆς σύγχρονης πεζογραφίας, πώς μαζί μέ ιδιοσυγκρασίες σάν τοῦ Καραγάτση πάει, θά ἔλεγε κανένας, νά ἐξαφανιστεῖ σιγά-σιγά ἕνας τύπος συγγραφέα προικισμένου μέ ὑψηλή αὐθεντικότητα, ἀνεξάρτητη ἀπό τά συγκεκριμένα ἐπιτεύγματά της: Ὁ τύπος τοῦ συγγραφέα ἀφηγητῆ ἄδολου, πηγαίου, θά ἔφτανε νά πῶ “παιδικό”. Ἡ ἐποχή μας, καί σάν προπομπός ἀκόμα τῶν ἐρχομένων καιρῶν, ὅπως μοιάζει, φέρνει στήν ἐπιφάνεια, ἄλλες ιδιοσυγκρασίες, μικτές, σύνθετες, πονηρεμένες, ἐγκεφαλικές, ἀλγεβρικές. Τό πεζογράφημα, τό μυθιστόρημα, στά χέρια τους γίνεται ἀλληγορία, ὑπαινιγμός, αἶνιγμα, συμβολική ἐξίσωση, κεφαλοθραύστης, ὅτιδήποτε θέλετε ἔξω ἀπό ἀφήγημα. Κατασκευάζονται καί θεωρίες γιά νά τό στηρίξουν, νά τό νομιμοποιήσουν, πρᾶγμα καθόλου δύσκολο, ἀφοῦ δέν ὑπάρχει στόν κόσμο ἄποψη, ἀκόμα καί ἡ πιό αὐθαίρετη, πού νά μή μπορεῖ νά ὀργανωθεῖ σέ θεωρία, σώνει νά τό θέλει. Τό σταθερό γνώρισμα αὐτοῦ τοῦ τύπου πεζογραφήματος εἶναι πώς ὅταν διακόψετε τήν ἀνάγνωσή του, δέν δοκιμάζετε ὕστερα καμιά λαχτάρα νά τή συνεχίσετε. Τό πολὺπολύ νά νιώθει μιά τέτοια περιέργεια ὁ ἐπαγγελματικά ἐνδιαφερόμενος, δηλαδή ὁ νεαρός συγγραφέας ἢ κρυπτοσυγγραφέας. Καμμιᾷ ἀναλογία ὁμως μέ τό αἶσθημα εὐδαιμονίας, τῇ βαθειᾷ κι ἀνέφελῃ ἐκείνῃ ἡδονῇ πού ἔκανε τόν ἀναγνώστη τῆς πηγαίας πεζογραφίας νά βυθίζεται στό ρεῦμα τῆς καθώς σέ θερμό λουτρό καί νά νιώθει τῇ ζωῇ του ν' ἀναδιπλώνεται σέ μίαν ἄλλη δευτέρου βαθμοῦ ζωῇ γεμάτην μεθυστικά βιώματα καί συναρπαστικές γνωριμίες. Θά ἔλεγα πώς ἡ τέχνη τοῦ μυθιστορήματος πάει νά στερεθῇ μίαν ἀνθρωπιά καί μιά προσήνεια πού εἶταν ἀκριβῶς οἱ ἀποχρῶντες λόγοι τῆς παρουσίας της στόν κόσμο.

»Ὁ Καραγάτσης ἀνῆκε στοὺς ἄδολου ἀφηγητές. Ὅποιαδήποτε “προθεσπ” κι ἂν ἔβαζε πότε-πότε, ἐκ τῶν ὑστέρων, στά κείμενά του, δέν κατόρθωνε, εὐτυχῶς, νά πείσει πώς εἶναι αὐτή καί ἡ ἀφετηρία του. Ὁ ἐπιστημονισμός τοῦ εἶταν ὄψιμος, ἀναφομοίωτος, πίσω ἀπὸ τόν ὑπερτονισμένο πανσεξουαλισμό τοῦ ἔβλεπες συχνά το πείσμα, τήν ἐπιθυμία τοῦ πειραχτηρίου νά σκανταλίσει τοὺς πουριτανούς ἢ τοὺς ὑποκριτές. Μή λησμονοῦμε πώς ἐπιστημονίζουσες ἀφέλειες εἶχαν ἀκόμα καί οἱ μέγιστοι τῆς μυθιστοριογραφίας! Ὁ Ζολά νόμιζε πώς κάνει βιολογία, ὁ Μπαλζάκ κοινωνιολογία, ὁ Τολστόι ἔφτασε ν' αὐτοκαταργηθεῖ ἀπὸ τήν ψύχωση τῆς ἠθικῆς διδαχῆς.

»Ὅλ' αὐτά εἶναι φαινομενικές μόνον ἀντιφάσεις. Στήν οὐσία κάνουν κατά-δηλη τῇ θεμελιακῇ ιδιότητά τοῦ γεννημένου μυθιστοριογράφου, τήν ἀφέλεια,



τήν εὐπιστία. Ξεγελιέται, πιστεύει σέ μίαν “ἀποστολή” μέ τόν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο πού ξεγελιέται καί πιστεύει στά πρόσωπα πού ξεπνῶνε μεσ’ ἀπό τή φαντασία του κι ἀπό τό σκοτεινό του ἔνστικτο. Στήν ἀφόρητη κοινοτοπία, νά θυμίσω τό κλασικό ἀνέκδοτο τοῦ Μπαλζάκ, πού διέκοψε ἕνα φίλο του, καθώς ἐκεῖνος τοῦ ἀνιστοροῦσε τά βάσανά του, γιά νά τοῦ πει: “Ἄς γυρίσουμε τώρα στήν πραγματικότητα. Μέ ποιόν νά παντρεύουμε τήν Εὐγενία Γκραντέ;”.

»Τήν ἔνταση αὐτή τῆς δημιουργικῆς αὐθυποβολῆς τή δοκιμάζει κάθε γνήσιος μυθιστοριογράφος, ὅπως ἄλλωστε καί κάθε γνήσιος δραματικός ποιητής. Ἡ ἐπινόηση τῆς τελευταίας φιλολογικῆς ὥρας νά καταρνηθοῦν, τόσο στό μυθιστόρημα ὅσο καί στό δράμα, τά ζωντανά πρόσωπα, οἱ χαρακτήρες μέ ταυτότητα κι ὁλοκληρία, γιά νά προβληθεῖ στή θέση τους τό διαλυτικό στοιχεῖο τῆς σύγχρονης ψυχῆς ἢ καί ἡ ὄντολογική της ἀοριστία, εἶναι “θέσεις” ἐνδιαφέρουσες ἀλλά καί ξένες στήν πραγματική φύση τοῦ δημιουργικοῦ δαιμόνιου. Ὁ γεννημένος μυθιστοριογράφος ξεκινάει βασικά ἀπό ἕνα στοιχεῖο θετικό: Ἀπό ἕνα ὄραμα πού τό ἀπαρτίζουν ὑποκατάστατα τῆς ζωικῆς ἐμπειρίας: ἄνθρωποι καί γεγονότα, πρόσωπα καί περιστάσεις. Αὐτά ὅλα μαζί, στόν ἀμοιβαῖο συσχετισμό τους, ἀναδίνουν ἕνα προσωπικό ἄρωμα καί λούζονται σ’ ἕνα εἰδικό φῶς: Εἶναι ἡ “ἀτμόσφαιρα” τοῦ μελλογένητου ἔργου. Ὁ ποιητής ζωῆς συγκινεῖται ἀπό τήν ἀτμόσφαιρα ἀκριβῶς αὐτήν, δηλαδή ἀπό τήν πεμπτοσύνη τοῦ διάχυτου ἀνθρώπινου στοιχείου. Συγκινεῖται καί δοκιμάζει ἐπιταχτική τήν παρόρμηση νά τήν ἀνακοινώσει. Ἡ ἀνακοίνωση, εἶναι τό ἔργο.

»Βρίσκουμε στόν Καραγάτση τήν εὐπιστία τούτη, τή σημαδιακή, τοῦ μυθιστοριογράφου. Τή συναντούσαμε στόν ἄνθρωπο, τότε πού ζοῦσε, νά ἐκδηλώνεται σά μιὰ μανία του ν’ ἀφηγεῖται προφορικά, στίς φιλικές του ἐπαφές, τίς ἱστορίες πού ἔπλαθε. Τ’ ἀνιστοροῦσε ὅλ’ αὐτά διεξοδικά, μ’ ἐπιμονή, λεπτομέρειες, συνεπαρμένος. Τό πρόσωπό του, τότε, ἔφεγγε, τό χαμόγελό του γινόταν παιδικά πονηρό, καταθαμπωμένο. Κι ἐμεῖς, εἴτε τόν παρακολουθοῦσαμε, εἴτε κάναμε πῶς τόν παρακολουθοῦμε, συλλογιζόμεσταν πῶς μέσα του στοιχειώνει τή στιγμή τούτη τό προαιώνιο δαιμόνιο τοῦ παραμυθῆ, πού ζεῖ σύγκαιρα σέ δύο διαφορετικά ἐπίπεδα, στήν πραγματικότητα καί στήν ὑπερπαραγ-

ματικότητα. Καί πώς γι' αυτόν ή πρώτη ύπαρχει μόνο καί μόνο για νά τροφοδοτεῖ τή δεύτερη.

»Ενόσω ζοῦσε, τόν διάβαζαν πολύ καί τόν ἐπέκριναν. Ὅταν πέθανε, τόν ἀνέβασαν στά σύννεφα, τόν μεταχειρίστηκαν γιά μέτρο. Πολύ φυσικά ὅλ' αὐτά: ζοῦμε ἀκόμα τήν ὥρα τοῦ πάθους. Ἄς μοῦ ἐπιτραπεί ὥστόσο νά θυμίσω ὅ,τι παρατηροῦσα κι ἓνα χρόνο πρίν ἀπό σήμερα: Πώς ὁποῖος ἐνδιαφέρεται εἰλικρινά καί τίμια νά κάνει Ἱστορία, πρέπει νά συγκρίνει μέ ὅ,τι ἔχει προηγηθεῖ προπάντων, γιατί ἡ Ἱστορία εἶναι ἀνέλιξη ὀργανική.

»Ὁ Καραγάτσης, τήν ὥρα πού ἦρθε στό προσκήνιο, εἶχε νά πει τό λόγο του. Καί τόν εἶπε. Ἀντί νά τοῦ ζητᾶμε ὅ,τι δέν εἶχε σκοπό νά δώσει, ἤ νά τοῦ φορτώνουμε ὅ,τι δέν τοῦ ἀνῆκε, καλλίτερα θά εἶταν νά ξεκρίνουμε νηφάλια ἐκεῖνο πού τόν χαρακτήριζε. Εἶταν ἀρσενικό κι ὠραῖο. Δέν θά προθυμοποιηθῶ νά τό ἐξηγήσω ἐδῶ, γιατί δέν εἶναι ἔργο τῶν συνοδοιπόρων νά συμπεραίνουν. Καταθέσεις μονάχα μποροῦν καί πρέπει νά κάνουν, χρήσιμες γιά τήν κρίση τῆς Ἱστορίας. Κι ἔπειτα θά ἐξομολογηθῶ καί τοῦτο: Προτιμῶ νά κρατήσω τό μυστικό, νά πάρω μαζί μου τό σύνθημα τοῦ καιροῦ μου. Ἄν οἱ νεώτεροι θέλουν, δέν ἔχουν παρά νά τό ἀναζητήσουν καί νά τό ἀνακαλύψουν μέ τή γόνιμη ἔρευνα πού ἀποκρυπτογραφεῖ τίς ἐποχές καί δίνει φωνή στά χεῖλη ἐκείνων πού ἔχουν φύγει. Ἄν πάλι τό θεωροῦν ἄσκοπο, ἂν τό περιφρονήσουν, εἶναι ὁλότελα περιττό νά τό ἔχει καταδώσει ἓνας στρατιώτης τῆς φρουρᾶς πού τό τήρησε ἐπειδή πίστευε πώς εἶχε κάτι νά διαφυλάξει».

Ὁ περισσότερο Εὐρωπαῖος συγγραφέας μας

Ὅμως ιδιαίτερα ἐνδιαφέρον εἶναι ἓνα κείμενο τοῦ Γιάννη Χατζίνη (γιά τόν ὁποῖο δέν ἔτρεφε ἀγαθά συναισθήματα ὁ Καραγάτσης), στήν *Νέα Ἑστία*, στίς 15 Ὀκτωβρίου 1961 (τεῦχος 823):

«Ὁ Μ. Καραγάτσης ἔχει πάρει πρό πολλοῦ (ἀπό τό πρῶτο κιόλας βιβλίο του, τόν ἐκπληκτικό ἐκεῖνον "Συνταγματάρχη Λιάπκιν") τή θέση πού τοῦ ταιριάζει μέσα στή λογοτεχνία μας. Εἶναι ἀπό τίς πρῶτες-πρῶτες, χωρίς νομίζω ἀντίρρηση ἀπό πουθενά. Ἀλλά καθεμιά ἀπ' αὐτές τίς θέσεις κορυφῆς ἔχει καί τόν ιδιαίτερο λόγο της, πού μπορεῖ νά βρίσκεται σέ μιά πλήρη ἀντίθεση μέ τίς ἀξίες πού ἀντιπροσωπεύουν οἱ ἄλλες. Γι' αὐτό καί δέν εἶναι πάντα εὐκόλη ἡ ἀλληλοαναγνώριση, θέλω νά πῶ ἡ ἀμοιβαιότητα στήν ἐκτίμηση τοῦ στοιχείου ζωῆς μέ τό ὁποῖο ἡ καθεμιά ἀπό τίς θέσεις αὐτές ἐπιδιώκει τήν ἐπιβίωσή της.

«Η παρατήρηση αυτή έχει μιά ιδιαίτερη σημασία προκειμένου για τόν Καραγάτση, πού περισσότερο απ' όλους δέ μπόρεσε ποτέ ν' αναγνωρίσει με τήν καρδιά του αξίες άλλες, έξω από κείνες πού φορέας τους εΐταν ό ίδιος.

»Πρόκειται, άραγε, για μιά έγωιστική αυτόεγκάθειρξη, όπότε τό πνεύμα καταντάει νά μίν μπορεί νά γονιμοποιηθεί χωρίς νά φορέσει παρωπίδες; Εΐναι ή περίπτωση πολλών μεγάλων καλλιτεχνών, πού αποκλείουν τόν έαυτό τους απ' όλον τόν άλλο κόσμος, γιατί βρίσκουν πώς ό δικός τους εΐναι ύπεραρκετός. Όστόσο, ό Καραγάτσης άνίκη σέ διαφορετική τάξη. Δέν απομακρύνθηκε από τόν κόσμο των άλλων, αλλά στάθηκε διαρκώς αντιμετώπος σέ ό,τι αντιπροσώπευε καί εξέφραζε. Οί αντιδράσεις του σέ ιδέες, σέ πράξεις καλλιτεχνικές, σέ μορφές ζωής, εΐταν όρμητικές, βίαιες. Τόν κατακυριαρχούσε πάντοτε ένα πνεύμα άνατροπής. Ό Καραγάτσης βεβαιωνόταν για τόν έαυτό του, μόνο με τήν προϋπόθεση ότι μπορούσε νά έκμυδενίσει τούς άλλους. Όχι νά τούς άγνοήσει.

»Όλο του τό έργο, κατά βάθος, άποτελεί μιά πρόκληση. Καί στίς καλλίτερες ώρες του, τίς τόσο ήμερες καί γαλήνιες, όταν ή πρόζα του μοιάζει σάν ένας κάμπος από λουλούδια πού τόν θωπεύει τό άνοιξιάντικο άέρι, ξέρουμε πώς κάποια θύελλα παραμονεύει. Τό πρόσωπο τοϋ συγγραφέα θά σκοτεινιάσει, τό παιδί θά ξαναγίνει θηρίο. Ό Καραγάτσης, όταν βρεθεί χωρίς άλλη λεία, κατασπαράζει τόν έαυτό του.

»Χρησιμοποιεί τήν τέχνη σάν ένα μέσον για νά λυτρωθεί από τούς δαίμονες πού τόν βασανίζουν. Δέν εΐναι διόλου παράξενο, αν θέλοντας νά βγει από τό κλουβί του, δέν καταφέρει παρά νά χαλκεύει για τόν έαυτό του βαρύτερα δεσμά. Όστερ' από κάθε έργο του, πού χρειάστηκε πάντοτε κατανάλωση μιās τεράστιας ψυχονευρικής δύναμης, δέν απολαμβάνει τή φυσική ίκανοποίηση τής άπελευθέρωσης, όπως ή γυναίκα πού έφερε στόν κόσμο ένα γερό, όμορφο παιδί. Ένα καινούργιο έμβρυο μέσα στά σπλάχνα έχει ήδη αρχίσει νά μεγαλώνει, ν' άπαιτεί μιά άποκλειστική, μιά ολοκληρωτική φροντίδα. Έμπνέοντας τό θηριώδη πόθο νά ξεπεράσει κάθε άλλο σέ ύγεία καί όμορφιά.

»Ό Καραγάτσης στέκεται αντιμετώπος καί στό έργο του τό ίδιο.

»Γι' αυτό καί κάθε βιβλίο του εΐναι κάτι άλλιώτικο, σάν άποκομμένο απ' όλα τ' άλλα. Θέλει νά σταθεί μοναχό του, νά επιζήσει με τίς δυνάμεις του. Όταν γράφει τί "Χίμαιρα" ύστερ' από τόν "Λιάπκιν", τό "Μεγάλο Όπνο", ύστερ' από τόν "Γιούγκερμαν" καί τόν "Κοτσάμπαση", τό άφρικανικό "Αμρι-α-Μούγκου" ή τόν αστυνομικοφανή "Κίτρινο φάκελλο", τόν δυσπερίγραπτο "Σέργιο καί Βάκχο", δέν εΐναι για ν' αλλάξει ροϋχο, μολονότι σέ πολλές περιπτώσεις με έκπλήττει με αξιοθαύμαστα έπιτεύγματα τεχνικής, αλλά για ν' αντικαταστή-

σει τήν ίδια τήν ψυχή του μέ μιά καινούργια. Κανένας άλλος συγγραφέας δέν ἔζησε τό μαρτύριό του. Καταναλίσκεται ἄμετρα, χωρίς φειδώ, σέ μιά λυσσαλέα πάλη μέ τό ἀνέφικτο. Νιώθει τόν κόσμο νά τρίζει κάτω ἀπό τά πόδια του, καί τόν διαπερνάει ἡ φοβερή ὑποψία πώς δέν εἶναι ὁ κόσμος πού κινδυνεύει, ἀλλά ἡ ίδια του ἡ ὑπαρξη. Κάθε βιβλίο του ἀποτελεῖ ἀναζήτηση μιᾶς θέσης καινούργιας, γιά νά μπορέσει νά πατήσκει πιό σίγουρα, νά βεβαιωθεῖ πώς δέν θ' ἀνοίξει μπροστά του ὁ γκρεμός, τό χάος. Κατά βάθος, τά βιβλία του δέν διαφέρουν ἀπό τά S.O.S. τοῦ καραβιοῦ πού βουλιάζει.

»Εἶναι ἡ ίδια ἡ φαντασία του ὀργιαστική, παράφορη, πού πλέκει αὐτό τό φοβερό δίχτυ, ἀπό τό ὁποῖο μάταια ἀγωνίζεται νά ξεγαντζωθεῖ. Κάποτε θέλησε νά καταφύγει στήν ἱστορία, πιστεύοντας ὅτι θά βρεῖ σ' αὐτήν κάτι ἀφ' ἑαυτοῦ του στερεό, ὅπου θά μπορούσε νά χαρεῖ τήν ἀσφάλεια πού τοῦ ἔλειπε.

»Ἀλλά τί σχέση μπορούσε νά ἔχει ὁ Καραγάτσης μέ ὁ,τι ἀκριβῶς ἀποτελοῦσε τόν ἀντίποδά του; Μέσα σ' αὐτόν τόν ἀντικειμενικά ἀσφαλῆ χῶρο, πάτησε τή σφραγίδα τοῦ ὑποκειμενισμοῦ του τόσο βίαια, ὥστε ἡ ἱστορία ν' ἀλλάξει μονομιᾶς πρόσωπο, νά μεταβληθεῖ σ' ἓνα τυπικό Καραγατσικό βίωμα. Εἶναι κρίμα πού ἡ κριτική δέ θέλησε ν' ἀντικρύσει τό παράτολμο ἐγγεῖρημα ἀπό τήν ἀποκαλυπτική τούτη πλευρά. Ὁ Καραγάτσης γύρεψε προστασία ἀπό τόν ἑαυτό του καί δημιούργησε ἓναν καινούργιο κίνδυνο.

»Τά βιβλία του εἶναι ὄχι μόνο ἀνόμοια μεταξύ τους, ἀλλά καί παραπλανητικά πολύ συχνά τῆς πιό κρυφῆς σκέψης του, τῆς ἴδιας τῆς στάσης πού ἡ φύση του κάθε φορά τοῦ ὑπαγορεύει μπροστά στό φαινόμενο τῆς ζωῆς. Θά χρειαζόταν μιά πολύ ἐκτεταμένη μελέτη τῶν ἡρώων του, μιά διείσδυση στό μυστήριό τους, γιά νά καταδειχτεῖ ποιοί ἀπ' αὐτούς ἀποτελοῦν ἔκφραση αὐτοματη τοῦ ἐγώ του καί ποιοί πεισματική ἀπάρνηση τῶν δυνάμεων πού κατευθύνουν τόν κόσμο του. Ἀλλά στό βάθος, στό σημεῖο δηλαδή πού ὁ συγγραφέας κάνει τήν προσωπική του κατάθεση, φανερώνουν, καί τοῦτοι καί κείνοι, τήν κοινή τους προέλευση. Ξεπερνάει πάντα ὁ Καραγάτσης αὐτό πού ὀνομάζουμε ζωντάνια, γονιμότητα, ἀφηγηματική ἔξαρση, παρατηρητικότητα, φαντασία.

»Αὐτά ὅλα ἀξιοποιοῦνται μέ τή σύνθεση, μέ τήν ἁρμονία, στήν ὁποία ἔφτασαν ὅλοι οἱ μεγάλοι δημιουργοί ὕστερ' ἀπό χρόνια βαρεῖας, πειθαρχημένης δουλειᾶς. Ὁ Καραγάτσης παραμένει μιά ἔκρηξη ἡφαιστείου. Ἰδοῦ, τό κοινό γνώρισμα ὅλων των βιβλίων του, πού μοιάζουν μεταξύ τους σάν ἀδέρφια, ὄχι ἀπό τά ἐξωτερικά χαρακτηριστικά τους, ἀλλά ἀπό τό δαίμονα πού κινεῖται μέσα τους. Σ' αὐτό τό λεπτό σημεῖο βρίσκεται ἡ ἀδιάσπαστη ἐνότητα τοῦ Καραγατσικοῦ ἔργου.

»Πιστέψαμε πώς ή βαθείά ουσία αυτού του έργου είναι ό πανσεξουαλισμός του. Άλλά αντικρύσαμε τό θέμα πολύ στενά, μονοκόματα. Τό μικρύνουμε. Καί βρισκόμαστε σέ μιά εποχή, όπου καί τά πιό ασφαλή πράγματα τά βλέπουμε ξαφνικά νά χάνουν τήν αίγλη τους, νά καταρρέουν, γιά ν' αντικατασταθοῦν από άλλα, προορισμένα μόνο νά καλύψουν ανάγκες τῆς στιγμῆς.

»Τί εἶναι λοιπόν ἐκεῖνο πού μπορεί νά κρατήσει τόν Καραγάτση στήν ἐπιφάνεια; Ασφαλῶς ὄχι αὐτό καθαυτό τό σεξουαλικό στοιχείο, πού πραγματικά κυριαρχεῖ μέσα στό ἔργο του, πού ξεχειλίζει ἀπό παντοῦ, ἀλλά ἡ στάση του μπροστά στή ζωή πού βρῆκε τό *sexus* ὡς μέσον γιά νά ἐκδηλωθεῖ. Ὁ Καραγάτσης δέν ἀποβλέπει διόλου σέ μιά διέγερση τῶν αἰσθήσεων, σέ μιά πρόσκληση στό ἐλεύθερο παιχνίδι τῆς ἡδονῆς. (Απ' αὐτή τήν ἄποψη, ὁ Ξενόπουλος μέ τά πονηρά του ὑπονοούμενα εἶναι ἀπείρως πιό τεχνίτης, καί κατά συνέπεια πιό ἐπικίνδυνος, ὅπως εἶναι τό ἐπιδεικτικά μισόγυμνο μπροστά στό ὁλοκληρωτικό γυμνό).

»Αἰσθάνομαι τήν ἀνάγκη νά ζητήσω συγγνώμην ἀπό τή σκιά του (ἂν κάποιου περιπλανιέται ἀνάμεσά μας) γιατί κάποτε μιλῶντας γι' αὐτόν πρόφερα τή λέξη *κανθαρίνη*. Ὁ Καραγάτσης εἶναι στό βάθος ἕνας ἀπελπισμένος πού δέν ἤθελε νά τό παραδεχτεῖ, ὅπως ἀκριβῶς κι ὁ Καζαντζάκης. Ἄν ὅμως ὁ δημιουργός τοῦ Ζορμπά, σέ στιγμές ἀδυναμίας, ἔτυχε νά μᾶς τό ἐξομολογηθεῖ, χωρίς νά τό καταλάβει, ὁ Καραγάτσης πάλαιψε ἀπεγνωσμένα γιά νά τό κρύψει κι ἀπό τόν ἴδιο τόν ἑαυτό του. Κι ἀπάνω σ' αὐτόν τόν ἀγῶνα του ἀκριβῶς, γίνεται τόσο τραχύς, τόσο ὠμός, σχεδόν ἀποτρόπαιος. Ὅλη του ἡ προσπάθεια (στίς γνήσιες καραγατσικές στιγμές του, ἐκεῖ δηλαδή πού ἐκφράζει τίς πραγματικές ἀλήθειες του) εἶναι νά στραπατσάρει, νά ἐξευτελίσει κάθε ἰδανικό, καί πρῶτ' ἀπ' ὅλα τόν ἴδιο τόν ἔρωτα, κατεβάζοντας τόν ἄνθρωπο στή μοίρα τοῦ ζώου. Ὁ σκοπός του δέν εἶναι νά διεγείρει τόν σαρκικό πόθο, ἀλλά νά γελοιοποιήσει ὅ,τι ἀκριβῶς τόν ἐξυψώνει καί τόν ἐξιδανικεύει.

»Πέρα ἀπ' αὐτή τήν κακεντρέχεια, ὁ Καραγάτσης ἔχει θαυμαστές ὄρες παιδικῆς ἀθωότητας, ὅταν οἱ κακοί του δαίμονες τόν ἔχουν ἀφήσει ἥσυχο. Ἡ ὑποψία, ἡ μᾶλλον ἡ βεβαιότητα, ὅτι αὐτοί οἱ κακοί δαίμονες εἶναι ἡ ἐκφραση τοῦ προσωπικοῦ του πνεύματος, δέν μᾶς κάνει διόλου ἐπιφυλακτικούς ἀπέναντι στήν ἀξία του. Ἡ ἀθωότητα εἶναι κάτι πολύ συνηθισμένο. Ἡ λογοτεχνία μας εἶναι γεμάτη ἀπό ἀγγέλους. Ἡ ἰδιαιτερότητά του, ἡ πρωτοτυπία του, ὀφείλεται σ' αὐτήν τήν ἀπελπισία, πού γίνεται κακία μπροστά στή ζωή. Καί ἡ κακία ἐξαγνίζεται ὅταν ξέρουμε τήν προέλευσή της.

»Ὁ Καραγάτσης εἶναι ὁ περισσότερο Εὐρωπαῖος συγγραφέας μας, ὁ

όποιος μολαταῦτα δέν ἔχει μεταφραστῆ. Πάντα σκεφτόμουν νά τόν ρωτήσω ποιός εἶταν ὁ λόγος πού ἴδιος δέν τό φρόντισε, μολονότι δέν εἶμουν βέβαιος πώς ἡ ἐξήγησή του θά εἶταν εἰλικρινής. Πιστεύω πάντα πώς ὀρισμένα ἔργα του μποροῦσαν νά κάμουν κρότο στό εὐφλεκτο Παρίσι. Τί σκεφτόταν



ἄραγε, πάνω σ' αὐτό τό πυρακτωμένο θέμα; Ὅταν κάποτε, ἓνας πολυμεταφρασμένος φίλος του ἔκαμε νά τοῦ δείξει μιά ξένη ἐφημερίδα μέ πλατεῖα κριτικά σχόλια καί μιά μεγάλη φωτογραφία, ὁ Καραγάτσης δέ θέλησε νά ρίξει οὔτε μιά ματιά. Τήν παραμέρισε μέ μιά χειρονομία κάπως περιφρονητικῆς ἀδιαφορίας. Ἀλλά ἐνδεικτική τίνος πράγματος; Ὅτι ὅλα αὐτά, συμβατικά, τυχαῖα, δέν ἄξιζαν τόν κόπο, καί ὅτι τό οὐσιώδες εἶταν νά κατακτηθῇ, νά αἰχμαλωτισθῇ τό Ἑλληνικό κοινό; Ἡ μίπως εἶταν ἡ ἐνδειξη μιᾶς ἀνομολόγητης ζήλειας; Πάντως, δέν εἶταν μιά Παπαδιαμαντική ἀδιαφορία. Ἴσως σέ μερικά σημεῖα συναντοῦσε συμπτωματικά τόν μονόχρωτο Σκιαθίτη. Ἀλλά σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τίς ἀνθρώπινες οὐσίες, βρισκόταν στήν ἀντίθετη ἄκρη.

»Ποῦ, λοιπόν, ἔγκειται ὁ Εὐρωπαϊσμός του; Ὅχι, φυσικά, στά θέματά του, ἀλλά στήν ἴδια τήν ὑφή τοῦ πνεύματός του, ἐπαναστατικοῦ, βίαιου, ἀπροσάρμοστου, πού κι ὅταν ἀκόμη χειρίζεται ἐθνικά ἢ φυλετικά θέματα (ἀπό τά ὁποῖα ἰδιαίτερα ἔλκεται) δέν δεσμεύεται διόλου ἀπό προκαταλήψεις. Τά ἀντιμετωπίζει μέ τό ἀνθρώπινο, ὑπερεθνικό του πάθος. Ἴσως ὅ,τι περισσότερο τόν κάνει ἐκφραστή μιᾶς εὐρωπαϊκῆς ἐποχῆς εἶναι αὐτή ἡ ἀπόγνωση, γιά τήν ὁποία μιλήσαμε ἥδη, καί πού τόν βάζει στό χεῖλος τοῦ χάους, στά τελευταῖα ὅρια τοῦ κόσμου. Καγχάζει μπροστά στίς ἐξευτελιζόμενες ἀξίες, τάχα ἀπό περιφρόνηση, ἀλλά ξερούμε ἥδη ὅτι ἡ ὑπεροψία του εἶναι στό βάθος ἀδυναμία καί παράπονο. Ὁ Καραγάτσης, θύμα τῆς ἴδιας τῆς εὐφυΐας του, παλεύει συνεχῶς ἐναντίον τῶν πανίσχυρων δυνάμεων τῆς αὐταπάτης, πού κινοῦνται μέσα του σέ φορᾶ ἀντίστροφη πρὸς ὅ,τι ὁ ἴδιος ποθεῖ καί ἐπιδιώκει. Κι ὅταν νικᾷ, τότε ἀκριβῶς ἐγγίζει τήν ἔσχατη ἀπελπισία.

»Αὐτᾶμαι πού τόν τελευταῖο καιρό, ἀπουσιάζοντας ἀπό τήν Ἑλλάδα, δέν εἶχα τήν εὐκαιρία νά τόν δῶ ἀπό πιό κοντά, ὅπως τό εἶχα ἐπιθυμήσει γιά νά ζητήσω καί τή λύση κάποιων ἀποριῶν μου μέσα σέ στιγμές πρόσφορης οἰκειότητας. Εἶταν μιά περίοδος πού τόν εἶχε κυριεύσει ἓνα παράλογο μίσος ἐναντίον

μου, έκδηλωμένο μέ πολλούς τρόπους, κ' ἤξερα πώς ἔφτανε μιά μικρή από μέρος μου χειρονομία γιά νά διαλυθεῖ. Εἶχε παρεξηγήσει παρατηρήσεις μου γιά τό ἔργο του καί γιά τόν ἴδιον τόν ἑαυτό του, γιά τίς ὁποῖες θά ἔπρεπε νά εἶναι ὑπερήφανος. Δέν ἀνῆκε στους συγγραφείς πού τοῦ ταιριάζει τό μικρό, θωπευτικό ἐγκώμιο, ἀφοῦ οἱ γερές του πλάτες μποροῦσαν νά σκώσουν καί τίς πιό δυσβάσταχτες ἀλήθειες. Αὐτό δέν ἤθελε νά τό καταλάβει.

»Από τήν παιδική ἀθωότητα, τήν ἐμπιστοσύνη, μεταπηδοῦσε ἀπότομα στήν ὀργή καί τήν ἐχθρότητα, ἔτοιμος νά σοῦ ἀποδώσει σκέψεις πού ποτέ δέν ἔκαμες καί διαθέσεις πού τούς εἴσουν ξένος. Ἀλλά ποιός θά μποροῦσε νά τόν παραξηγήσει; Τό δράμα του εἶναι ὅτι δέν εἶταν πλασμένος γιά νά χαρεῖ τήν ἐπιτυχία του. Καί ποιά εἶναι πιό μεγάλη ἐπιτυχία, παρὰ νά διακρίνεις σέ μιά γκριμάτσα, σ' ἕναν τόνο φωνῆς τί ζήλεια ἑνός συναδέλφου πού τιμᾷς καί πού ἀγαπᾷς; Ἀξίζει πιό πολύ ἀπό δέκα ἐγκωμιαστικά ἄρθρα. Καί τέτοιες εὐκαιρίες τίς εἶχε ὁ Καραγάτσης.

»Από μιά τέτοια ἡφαιστειακή φύση, πολύ λίγο πειθαρχημένη, δέ μποροῦσε κανείς νά περιμένει ἕνα ἔργο ὁλοκληρωτικῆς ἰσορροπίας. Ἐκπληκτικά ἄνισος, παρουσιάζεται πότε σέ μιά μορφή Τολστοϊκῆς τελειότητας, ἀληθινός ἀρχιτέκτονας τῆς πρόζας, καί πότε ἀφόρητα πρόχειρος, χαμπλός, ἐπιφυλλιδογραφικός. Δέν εἶχε καιρό νά σουλουπιάσει τή φράση του, νά ἐπεξεργαστεῖ τό ὕφος του, νά αὐτοκαλλιεργηθεῖ, γιά νά γίνει ἕνας συνειδητός συγγραφέας. Δέν πρόφθανε νά κοιτάξει πίσω του. Ἐμοιαζε σάν ἕνα ἀεριοθούμενο, σέ διαρκῆ πτήση. Μ' ἄλλα λόγια, οἱ δυνάμεις πού τόν ἐξουσίαζαν, ἀλόγιστες, ἀνυπότακτες, δέν ἄφηναν ἔδαφος γιά ν' ἀναπτυχθεῖ ἀνάλογα ὁ καλλιτέχνης. Γι' αὐτό θαύμαζε τόν Τολστόι. Ἐβλεπε σ' αὐτόν ἕνα ὄριο, πού τοῦ εἶταν ἀπλησίαστο.

»Ο Καραγάτσης, σά συγγραφέας καί σάν ἄνθρωπος, ἤθελε νά κατακτήσει τό σύμπαν. Καί τό ὕφος τοῦ κατακτητῆ τοῦ ταίριαζε τόσο πολύ, ὄχι μόνο γιά τήν ὀρμή καί τή δύναμη τοῦ πνεύματός του, ἀλλά καί γιά τό φυσικό του παράστημα καί τήν ἀρρενωπή του ἔκφραση. Πρέπει ν' ἄρесе πολύ στίς γυναῖκες. Κι ὅμως εἶταν ἕνας καυχησιάρης, σάν ἐκείνους πού δέ γνώρισαν ποτέ τήν πραγματική τους εὐνοια. Περίεργες ἀντιφάσεις. Σ' ἔκανε νά τά χάνεις ὅταν τόν ἔβλεπες νά ξοδεύει τόν ἑαυτό του (κάποτε χωρίς λόγο) μέ μίαν ἀφάνταστη ταχύτητα καί ἀπλοχεριά. Ἀνῆκε σέ κείνους πού γεννιήθηκαν γιά νά πεθάνουν νέοι».

ΑΡΧΙΜ. ΝΙΚΟΛΗΜΟΣ ΓΑΛΙΑΤΣΟΣ
ΘΕΟΛΟΓΟΣ - ΙΕΡΟΚΗΡΥΞ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΥΡΝΑΒΟΥ
ΠΡΟΪΣΤΑΜΕΝΟΣ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΑΓΙΩΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΚΑΙ ΕΛΕΝΗΣ ΛΑΡΙΣΗΣ

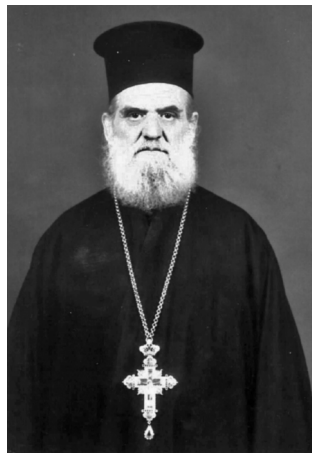
† ΠΡΩΤΟΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΣ ΝΕΚΤΑΡΙΟΣ ΚΑΤΣΑΜΠΙΑΝΗΣ

Ὁ π. Νεκτάριος, κατὰ κόσμον Σωτήριος Κατσαμπιάνης, κατήγετο ἀπὸ τὸ Δώριον τῆς Μεσσηνίας τῆς Πελοποννήσου. Χειροτονήθηκε ἀπὸ τὸν Μακαριστὸν Μητροπολίτην Τριφυλίας (μετέπειτα Δημητριάδος) Κυρὸν Δαμασκηνόν (Διάκονος: 29-6-1953 καὶ Πρεσβύτερος: 7-9-1953).

Ἡ Ἐκκλησία, ἡ Ἑνορία τῶν Ἁγίων Ἰσαποστόλων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης Λαρίσης εἶχε τὴν εὐλογία πρὶν ἀπὸ μερικές δεκαετίες νὰ διαποιμανθῇ ἀπὸ τὸν Πατέρα Νεκτάριον. Τὴν εὐλογίαν αὐτὴν, πλουσιοπαρόχως καὶ ἡμεῖς ἐγευθήκαμεν, ὡς διάκονος, τότε, τοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ.

Πρωτοπρεσβύτερος, Ἐφημέριος καὶ Πρόεδρος τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Συμβουλίου, Προϊστάμενος ὅλης τῆς πνευματικῆς καὶ διοικητικῆς διακονίας τοῦ Ἑνοριακοῦ Ναοῦ τῶν Ἁγίων Ἰσαποστόλων καὶ Μεγίστων Βασιλέων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης Λαρίσης. Προϊστάμενος τοῦ Ἱεροῦ μας Ναοῦ καὶ Πρόεδρος τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Συμβουλίου καὶ τῶν ὑπολοίπων διακονιῶν τῆς Ἐκκλησίας.

Οἱ Ἐπίσκοποι-Μητροπολίται, οἱ Πρεσβύτεροι καὶ ὁ εὐσεβής, πιστός Λαός, οἱ Λαρισαῖοι καὶ ὄχι μόνον, περιέβαλον μετὰ πολλῆς καὶ περισῆς τιμῆς καὶ ἀγάπης τὸ σεπτὸν πρόσωπόν του, τὸν Ἱερέα, τὸν Πατέρα καὶ τὸν καλὸν Ποιμένα. Εἶχε καὶ τὴν κατ' οἶκον Ἐκκλησίαν, τὴν Οἰκογένειαν. Τὴν ἀείμνηστον Πρεσβυτέρα, τὴν Κωνσταντίναν. Σπουδαῖος ἄνθρωπος! Γυναίκα μέ ταπεινο-



φροσύνη καί ἀρχές. Σύζυγος καλή διά τόν ιερέα καί μητέρα σπουδαία διά τήν ἀνατροφή καί διαπαιδαγώγησι τῶν πέντε τέκνων αὐτῶν.

Κατά τήν μακράν ιερατικήν του διακονίαν εἰς τήν Ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ, τοῦ ἀνατέθηκαν τοῦ πατρός Νεκταρίου, ἐκτός τῶν ἀνωτέρω, καί τά ἑξῆς διακονήματα εἰς τήν Ἱεράν Μητρόπολιν μας: α) Πρόεδρος τῆς Ἑρανικῆς Ἐπιτροπῆς Ἀνεγέρσεως τοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ τοῦ Ἁγίου Μεγαλομάρτυρος Γεωργίου τοῦ Τροπαιοφόρου –Ἐθνικῆς ὁδοῦ– Λαρίσης (τοῦ ὁποίου Ἱεροῦ Ναοῦ ἀξιώθηκε τοῦ ἀγιασμοῦ, τοῦ «Θεμελίου Λήθου» ὑπό τοῦ Μητροπολίτου, τότε, Κυροῦ Σεραφεῖμ. β) Ἀντιπρόεδρος τοῦ Ἱεροῦ Προσκυνήματος τῆς Ἁγίας Ὁσιοπαρθενομάρτυρος Παρασκευῆς Τεμπῶν. Ἀνατεθέντων τά ἀνωτέρω ὑπό τοῦ Μακαριστοῦ Μητροπολίτου Λαρίσης, Πλαταμῶνος καί Τυρνάβου Κυροῦ Σεραφεῖμ.

Ἐπειτα, διαθέτοντας εὐλάβειαν, θάρρος καί πείραν ἔλαβεν ἀξίως τήν ὑψηλὴν καί τετιμημένην θέσιν τῆς διακονίας τοῦ Γενικοῦ Ἀρχιερατικοῦ Ἐπιτρόπου τῆς Ἱερᾶς μας Μητροπόλεως Λαρίσης καί Τυρνάβου, ὑπό τοῦ Μακαριστοῦ Τοποτηρητοῦ Κυροῦ Κλεόπα, Μητροπολίτου τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως, Θεσσαλιώτιδος καί Φαναριοφερσάλων ἀπὸ τῆς ἀναλήψεως τῆς τοποτηρητείας Αὐτοῦ, ἕως καί τῆς παραιτήσεως, ἔπειτα ἀπὸ τέσσαρας μῆνας.

Ἀνανεώθηκε ἡ τιμὴ καί ἐμπιστοσύνη τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὸ πρόσωπόν του δι' ὀλίγον ἀκόμη καιρὸν ἀπὸ τὸν νέον Τοποτηρητὴν τῆς Μητροπόλεως μας Κυρὸν Δαμασκινόν, Μητροπολίτην Φθιώτιδος.

Ὅθεν ὁ Δεσπότης Χριστὸς «ὁ καὶ νεκρῶν καί ζώντων τὴν ἐξουσίαν ἔχων ὡς ἀθάνατος Βασιλεὺς...» (Ἐξόδιος Ἀκολουθία) τὸν πιστὸν καί ὑπάκουον εἰς τὴν Ἐκκλησίαν Του καί εἰς Αὐτόν Πρεσβύτην καί ταπεινὸν διάκονον τὸν ἐκάλεσε κοντά Του εἰς τὴν μακαρίαν καί ἀτελεύτητον ζωὴν, λέγοντας πρὸς αὐτόν: «Εὖ δοῦλε ἀγαθέ καί πιστέ! ἐπὶ ὀλίγα ἦς πιστός, ἐπὶ πολλῶν σέ καταστήσω· εἴσελθε εἰς τὴν χαρὰν τοῦ Κυρίου σου» (Ματθ. 25, 23).

Ἀρχὴ ἄνδρα δείκνυσιν». Αὐτὸ διεκήρυττε ὁ Βίας ὁ Πριηνεύς, ἓνας ἀπὸ τοὺς ἐπτά σοφοὺς τῆς ἀρχαιότητος ἀπὸ τὴν Ἰονίαν (Μικρὰ Ἀσία). Αὐτό, ἀναδιφώντας καταδεικνύουμε μὲ ἀδρές καί λιτές γραμμὲς τοῦ λόγου μας, σκιαγραφώντας τὴν προσωπικότητα τοῦ Πατρός, τὸ χρηστὸν καί ὠφέλιμον τοῦ ιερέως καί ἀνδρός.

Ὁ πατὴρ Νεκτάριος, πιστὸς εἰς τὰ καθήκοντα τὰ ὅποια τοῦ ἀνατέθηκαν, ἐργάστηκε μὲ ὑψηλὴν εὐθύνη καί ιερατικὸν φιλότιμον. Πιστὸς καί ταπεινὸς ἐργάτης τοῦ Εὐαγγελίου. Προσπνίς, γλυκὺς ὡς πρὸς τοὺς τρόπους, εὐγενής, μὰ καί ἐνίοτε αὐστηρὸς. Διέθετε ἀπλότητα καί διάκρισι, σῆμα κατατεθέν ὄλων

τῶν Ἀγίων τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ μας καί τοῦ ἰδίου τοῦ Κυρίου μας. Ἀγαπητός καί σεβαστός ἀπό ὅλους, κλῆρον καί λαόν τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεώς μας. Ἡ διαγωγή του ὡς Γενικοῦ Ἀρχιερατικοῦ Ἐπιτρόπου ἦτο ὑπόδειγμα καλῆς καί συνετῆς διοικήσεως, σέ ἡμέρες δύσκολες διά τήν τοπικήν μας Ἐκκλησίαν καί «εἰς καιρούς οὐ μενετούς»...

Ὑπάκουσε καί σεβάστηκε τήν ἐντολήν τῆς Ἐκκλησίας! Μέ πολὺν σεβασμόν ἀπεδέχθη τό κάλεσμα τῶν Μητροπολιτῶν Τοποτηρητῶν κυρῶν Κλεόπα καί Δαμασκηνοῦ. Ἡ ἀποστολή αὐτῇ ἦταν καί ἡ δυσκολότερη πορεία του ἐπὶ τῆς γῆς, ἡ «ὁδός τοῦ μαρτυρίου»... Θά ἔμποροῦσε νά ἀρνηθῇ, λέγοντας «παρελθέτω». Μά ὁ μακάριος ἐκεῖνος Πατήρ, ἐνθυμούμενος τόν Δεσπότην καί Μέγα Ἀρχιερέαν, εἶπε, καί αὐτός, ὡς Ἐκεῖνος: «Πάτερ μου... οὐχ ὡς ἐγὼ θέλω, ἀλλ' ὡς σύ... γεννηθῶ τό θέλημά σου» (Ματθ. 26, 39-42). Καί ἀκολούθησε τήν «στενήν ὁδόν» καί τεθλιμμένην, παραδίδοντας εἰς χεῖρας Θεοῦ Ζῶντος τήν ἱερατικήν του ψυχὴν, ἐν ὑπακοῇ πολλῇ καί ἐν τῇ διακονίᾳ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ. «Μακάριοι οἱ ἐν Κυρίῳ ἀποθνήσκοντες, τά δέ ἔργα αὐτῶν ἀκολουθεῖ μετ' αὐτῶν» (Ἀποκ. 14, 13).

«Ἰδοὺ δὴ τί καλόν ἢ τί τερπνόν, ἀλλ' ἢ τό κατοικεῖν ἀδελφούς ἐπὶ τό αὐτό; Ὡς μῦρον ἐπὶ κεφαλῆς τό καταβαῖνον... ὡς δρόσος Ἀερμών ἡ καταβαίνουσα... ἐπὶ τὰ ὄρη Σιών...» (Ψαλμ. 132, 1-3).

Τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1981, μέ ἐντολή τοῦ μακαριστοῦ Μητροπολίτου Λαρίσης, Πλαταμῶνος καί Τυρνάβου Κυροῦ Σεραφεῖμ, ὁ γράφων, ἐτοποθετήθη Διάκονος εἰς τόν ἐπιβλητικόν καί μεγαλοπρεπὴν Ἱερόν Ναόν τῆς πόλεως Λαρίσης, τῶν Ἀγίων Ἰσαποστόλων. Ἐκεῖ συνάντησα καί ἐγνώρισα τρεῖς πολυσεβάστους Κληρικούς, Ἐφημερίους-Ἱερεῖς. Τόν πολὺν Πρωτοπρεσβύτερον Ἀθανάσιον Τσίντσιν, τόν μακαριστὸν Πρεσβύτερον Δημήτριον Τσολάκην καί τόν αἰόδιμον Πρωτοπρεσβύτερον Νεκτάριον Κατσαμπιάνην. Καταθέτω καί γραπτῶς τήν ἐκ βαθέων ἐκτίμησιν καί αἰωνίαν εὐγνωμοσύνην τῆς ἱερατικῆς μου ψυχῆς καί καρδίας, πρὸς τὰ τετιμημένα καί ἱερά πρόσωπα τῶν τριῶν αὐτῶν ἁγίων Λευιτῶν τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ καί τῆς τοπικῆς μας Ἐκκλησίας.

Εἶμαι εὐγνώμων εἰς τόν Θεόν καί τοὺς Ἀγίους Κωνσταντῖνον καί Ἑλένην. Εἶμαι εὐγνώμων διά τήν τότε συνάντησίν μου μέ τοὺς Πατέρας αὐτῆς τῆς Ἑνορίας.

Ὁ παπα-Νεκτάριος, διά τόν γράφοντα, ἦταν καί παραμένει σταθμὸς πνευματικός, ἱερός! Ἕνας εὐσεβὴς Λευΐτης τοῦ Χριστοῦ. Ἕνας Παπᾶς ὁ ὁποῖος συνένωνε τήν ἐκκλησιαστικὴν εὐλάβειαν καί τήν παραδοσιακὴν λεβεντιάν. Ἐλαμπε ἀπὸ καλοσύνη καί πηγαία χαρά. Τό χαμόγελό του σέ πλούτιζε. Εἶχε

φιλότιμο Ρωμιού! Ήταν προσπνής και καλοκάγαθος. Ο λόγος του, φθινοπωρινή βροχή! Έφημέριος μέ ζήλον Θεού. Χαλκέντερος ως προς τά ανθρώπινα, τά μικρά και ἐφήμερα... Πόσην ὠφέλειαν ἀπεκόμισα! Γεμάτος ἀπλότητα. Ἐλαμπε ἀπό χαρά ὁ Λειτουργός τοῦ Ὑψίστου. Ἐνωθεσ σιμά του γαλήνη. Ἐκπορευόταν ἀπό τήν ἱερατική του καρδίαν ἡ «Ἀνωθεν Εἰρήνη» καί ἐξεπέμπετο «Ἀρχοντική Ἀγάπη» ὡς ὁ Ὁσίος Παῖσιος ὁ Ἀγιορείτης διδάσκει. Ήταν ἄρχοντας αὐτός ὁ παπάς! Τό χαμόγελό του καί ἡ ἀπλότητά του σέ κατακτούσαν. Ἡ συναναστροφή μετά τοῦ ἱερέως αὐτοῦ σέ ἐνδυνάμωνε. Εἶχε κατά τήν θυμοσοφίαν τοῦ λαοῦ μας «στόφα» ἀρχοντική καί κατά τό ἀπόσταγμα τῶν Ἁγίων Πατέρων: «Ἀρχοντική Ἀγάπη». Ἄλλωστε ὅλοι, ἢ μάλλον οἱ περισσότεροι Ἱερεῖς τῶν παλαιότερων ἐτῶν, ἦταν «ἄρχοντες» Χριστοῦ, καί διάκονοι τοῦ Λαοῦ Του!

«Προσδοκῶ ἀνάστασιν νεκρῶν» (Σύμβολο Πίστεως). Παρῆλθαν εἴκοσι ὀκτώ ἔτη ἀπό τήν πρὸς Κύριον ἐκδημίαν τοῦ Πατρός, τήν κοίμησιν καί τήν μετάβασίν του «ἀπό γῆς πρὸς οὐρανῶν», εἰς τόν τόπον τῶν «Μακάρων». Ήταν ἡ 3η Ἰουνίου τοῦ 1992, Καλοκαίρι καί Ἑορτί-Ἀπόδοσις τοῦ Πάσχα, τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου ἡμῶν! «Ὅντως Θεοῦ προστάξει, ὡς γέγραπται τοῦ παρέχοντος τοῖς μεταστᾶσι τὴν ἀνάπαυσιν» (Ἀγ. Ἰωάννης Δαμασκηνός).

Ἡ πρὸς Κύριον ἐκδημία τοῦ Μακαριστοῦ πατρός Νεκταρίου διέκοψε τήν ἐπίπονον μά καί καρποφόρον διαδρομὴν του εἰς τὴν γῆν. Ἀκούραστος ἐργάτης τοῦ Χριστοῦ καί τοῦ Εὐαγγελίου Του. Ἀτελείωτες οἱ ὥρες εἰς τὴν καλλιέργειαν τῆς «Ἀμπέλου» τοῦ Κυρίου μας Ἰησοῦ Χριστοῦ «ἣν ἐφύτευsen ἡ δεξιὰ» Του.

Ἐκεῖ, εἰς τόν Ἱερόν Ναόν τῶν Ἁγίων Θεοστέπτων καί Ἰσαποστόλων, ἐκεῖ, «εἰς τὰς αὐλὰς τοῦ Κυρίου» τὸν βλέπω θαρρῶ, νά εὐτρεπίζει καί νά εὐπρεπίζει, νά στολίζει τὴν Ἐκκλησίαν, τὴν Ἁγίαν Τράπεζαν καί νά τοποθετῇ γύρωθεν τῶν σεπτῶν Εἰκόνων, ἄνθη εὐώδη καί γαρύφαλα κόκκινα, πού τόσο τοῦ ἄρεσαν! Ἐπίσης, νά «ἀναλίσκεται» κατὰ τὸν Μέγαν Παῦλον, «ἀλλήλοις ὑπηρετῶν», εἰς τὴν ποιμαντικὴν διακονίαν τῆς Ἑνορίας. Ἐγώ, ἐπιτρεπάτέ μου, παρά τοὺς πόδας του, ὡς Διάκονος, ἐκεῖ, τότε καί σήμερον, νά μαθητεύω. Εὐχαριστῶ τὸν Θεόν, εὐχαριστῶ καί τὴν ἁγίαν Ἱερωσύνην του, καθὼς καί τὴν πατρικὴν του ἀγάπη.

Περαίωνν τὴν «διαλογί μου» αὐτὴν, αἰσθάνομαι τὴν ψυχὴν μου πεπληρωμένην ἀγαλλιᾶσεως καί τά χεῖλη μου εὐχαριστήριον ὠδὴν ἀναμείλποντα, τὸν τῆς Θείας Λειτουργίας λόγον καί τό κήρυγμα τῶν Ἁγίων Πατέρων: «Εὐχαριστήσωμεν τῷ Κυρίῳ». Ὁ πατήρ Νεκτᾶριος, ἐκεῖ, τώρα, εἰς τὴν «Θριαμβεύουσαν» Ἐκκλησίαν, «εἰς τό ἅγιον καί ὑπερουράνιον καί νοερόν αὐτοῦ θυσιαστή-

ριον...» (Θ. Λειτουργία) δέεται έκτενῶς, πρὸς τὸν Φιλάνθρωπον Θεόν. Τό αὐτό καί ἡμεῖς, εἰς τὸ ἅγιον Θυσιαστήριον, ὅπου καί ἐκεῖνος ἐπὶ τῆς γῆς ἱερουργήσῃ, εἰς τὴν «Στρατευομένη» ἐδῶ Ἐκκλησίαν, ταπεινῶς καί ἱερῶς ἀναπέμπομεν ἱκεσίαν πρὸς Κύριον:

«Τῶν μακαρίων καί αἰοδιμίων κτιτόρων, ἀνακαινιστῶν καί ἀφιερωτῶν τοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ τούτου... (τῶν Ἁγίων Ἰσαποστόλων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης) καί τῶν εὐλαβῶς Ἱερατευσάντων ἐν αὐτῷ, πατέρων καί ἀδελφῶν ἡμῶν, μνησθεῖν Κύριος ὁ Θεός ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ πάντοτε...».

14η Σεπτεμβρίου 2020.

Ἑορτὴ τῆς Παγκοσμίου Ὑψώσεως
τοῦ Τιμίου καὶ Ζωοποιοῦ Σταυροῦ.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΕΡΖΟΥΔΗΣ
ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΩΡΑΪΤΗΣ: ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ

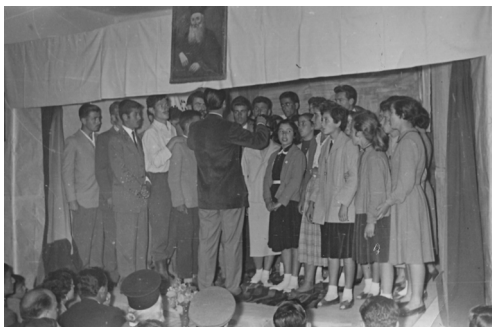
Κορωνοϊός. Μία λέξη πού ξαφνικά μπήκε στή ζωή μας καί άνέτρεψε πολλές άπό τίς καθημερινές συνήθειες. Μέσα στίς τόσες άνατροπές πού βιώσαμε τούς προηγούμενους μῆνες ἦταν καί αὐτή: θά ἔπρεπε νά μένουμε κλεισμένοι στά σπίτια μας ἔχοντας ἀρκετές ὥρες, διαθέσιμες γιά ἄλλες ἀσχολίες, χωρίς νά ἔχουμε τόν φόρτο τῆς καθημερινῆς μας ἐργασίας. Ἔτσι, λοιπόν, προκειμένου νά ἀξιοποιήσω τόν ἄφθονο, ἐλεύθερο χρόνο μου, κατέφυγα στό «χρονοντούλαπο» τοῦ φωτογραφικοῦ ἀρχείου μου. Γιά καλή μου τύχη τό φωτογραφικό ὑλικό τῶν παιδικῶν, ἀλλά καί τῶν νεανικῶν μου χρόνων, εἶναι ἀρκετά μεγάλο. Καί, ὅπως ἀναφέρει μία κινέζικη παροιμία, «μία φωτογραφία ἰσοδυναμεῖ μέ χίλιες λέξεις».



Ξεφυλλίζοντας, λοιπόν, τά φωτογραφικά λευκώματα, συνάντησα φωτογραφίες ἀπό συναυλίες, πρόβες καί μαθήματα μουσικῆς καί ἀντίκρισα ἀγαπημένα μου πρόσωπα. Ἔτσι, ἀνακάλεσα στή μνήμη μου πάρα πολλές ξεχωριστές στιγμές τοῦ παρελθόντος. Ἡ ἀναζήτησή μου στάθηκε κυρίως σέ ὅσους ἔχουν φύγει ἀπό αὐτή τή ζωή, ὅμως μέ τήν προσωπικότητά τους καί τά χαρίσματά τους, τίς γνώσεις τους, τήν ἀγάπη καί τό μεράκι τους εἶναι ἀκόμη ἐδῶ καί θά εἶναι πάντοτε παρόντες, ἀφοῦ σφράγισαν μέ ἀνεξίτηλες ἐμπειρίες τήν παιδική μου ἡλικία καί τήν ἐφηβική μου ψυχή καί καθοδηγοῦν τή ζωή μου ἀκόμη καί σήμερα. Ἐνα ἀπό αὐτά τά πρόσωπα, εἶναι ὁ καθηγητής τῆς Βυζαντινῆς καί Δημοτικῆς Μουσικῆς, ὁ Γεώργιος Μωραΐτης.

Παρατηρώντας μέ πολλή προσοχή καί σεβασμό ἀρκετές φωτογραφίες, στίς

όποιες ήταν τό κεντρικό πρόσωπο καί προστρέχοντας στή βοήθεια, τόσο τῆς συζύγου του Μαρίας καί τῆς κόρης τοῦ Ἑλενας, ἀλλά καί ἀρκετῶν μαθητῶν καί φίλων του, ὅπως τοῦ πρώην κοινοτάρχου καί δημάρχου Κιλελέρ καί σήμερα ἱερέως πατρός Ρίζου Κομίτσα, μετά ἀπό λίγο διάστημα εἶχα στή διάθεσή μου ἀρκετές πληροφορίες γιά τήν ζωή καί τή μουσική πορεία τοῦ δασκάλου μας.



Ὁ Γεώργιος Μωραΐτης γεννήθηκε ἀνήμερα τῶν Χριστουγέννων τοῦ 1927 καί ὑπῆρξε γέννημα θρέμμα τῆς Νίκαιας τῆς Λάρισας. Οἱ γονεῖς του Σπύρος καί Ὑλγα ήταν φτωχοί ἄνθρωποι καί ἔστειλαν ἀπό μικρή ἡλικία τόν νεαρό τότε Γεώργιο γιά νά γίνει βοσκός. Τά παιδικά του χρόνια ήταν δύσκολα, πολύ φτωχικά, ἐνῶ ἦλθε καί ὁ πόλεμος, γιά τόν ὁποῖον πολλές φορές ἀνέφερε σκληρές σκηνές του, πού στιγμάτισαν τήν παιδική του ἡλικία. Θυμᾶμαι χαρακτηριστικά, ὅτι μᾶς διηγήθηκε μία ἱστορία γιά κάποια ἐκτέλεση πού ἔκαναν οἱ Γερμανοί κάπου σέ μία περιοχή τῆς Μεσορράχης, τοῦ Δήμου Κιλελέρ, τήν Κυριακή 2 Ἀπριλίου 1944. Οἱ Γερμανοί εἶχαν δημιουργήσει 8 ὀκτάδες κρατουμένων, ἄν καί ἡ τελευταία εἶχε 7 ἄτομα, καθῶς ἓνας ἱερέας τήν τελευταία στιγμή πῆδηξε ἀπό τό τρένο μέ τό ὁποῖο μεταφερόταν ἀπό τό ἀντιαεροπορικό τῆς Λάρισας, ὅπου ήταν αἰχμάλωτοι, στό σημεῖο τῆς ἐκτέλεσης. Οἱ πατριῶτες τραγουδώντας τόν Ἑθνικό Ὕμνο δέν δέιλιασαν οὔτε μία στιγμή, στέλνοντας μεγαλειῶδες μῖνυμα Ἀντίστασης. Γιά τή δημιουργία τοῦ ὁμαδικοῦ τάφου, ἐπιστρατεύτηκαν κάτοικοι ἀπό τό χωριό τῆς Μεσορράχης. Ὁ νεαρός βοσκός Γεώργιος τότε ήταν μόλις δεκαεπτά χρονῶν καί ἔγινε μάρτυρας αὐτῆς τῆς ἐκτέλεσης ἀπό τόν ἀπέναντι λόφο πού ἔβοσκε τά πρόβάτα του.

Ἡ μεγάλη του ἀγάπη ὅμως ήταν ἡ μουσική. Ἐφευγε ἀπό τά πρόβατα καί πῆγαινε στήν ἐκκλησία γιά νά ἀκούσει τούς ψάλτες, γιατί ἡ μελωδία τους τόν συνέπαιρνε. Ἡ ἐκκλησία βρισκόταν δίπλα στό πατρικό σπίτι του κι ἔτσι οἱ μουσικές ἐμπειρίες του ήταν καθημερινές. Τά πρῶτα του μουσικά ἐρεθίσματα τά ἔλαβε ἀπό ἐμπειρικούς ἱεροψάλτες τῆς Νίκαιας Λάρισας: Δημήτριο Σαλγκάμη, Θεμιστοκλῆ Σολωμό καί Ἡρακλῆ Παπαδημητρίου, ὅπως ἐπίσης καί ἀπό τόν δημοδιδάσκαλο Δημήτριο Παπαγιαννόπουλο, ὁ ὁποῖος γνώριζε Βυζαντινή Μουσική. Τό 1939, σέ ἡλικία μόλις 12 ἐτῶν, οἱ μουσικές του ἀνησυχίες τόν ὁδή-



γησαν στόν Πρωτοψάλτη τοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ Ἀγίου Ἀχιλλίου, τόν Πλάτωνα Στωϊκίδη, προκειμένου νά μαθητεύσει κοντά του. Ὁ Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος καί στή συνέχεια ὁ σεισμός τοῦ Μαρτίου τοῦ 1941 εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα τήν διακοπή τῶν μουσικῶν του σπουδῶν. Στίς 14 Ἰανουαρίου τοῦ 1947, μέ προϋστάμενο τόν πατέρα Βασίλειο Ἀργυρόπουλο, ἀναλαμβάνει Πρωτοψάλτης στόν παλιό τότε Ἱερό Ναό Ἀγίου Γεωργίου Νίκαιας μέ πρῶτο μισθό 30 δραχμές. Συνέχισε νά ψάλλει στήν ἴδια θέση ἕως τίς 28/10/2008, ὅπου καί παραιτήθηκε λόγω γήρατος. Ἐπὶ 55 συναπτά ἔτη μόνιμος συνεργάτης του ἦταν ὁ Ἀθανάσιος Ψαρούλης, Λαμπαδάριος στόν ἐν λόγω Ἱερό Ναό. Μετά τό τέλος τοῦ ἐμφυλίου πολέμου ἡ Σχολή Βυζαντινῆς Μουσικῆς τοῦ Πλάτωνα Στωϊκίδη, ξαναλειτούργησε καί ἔτσι κατάφερε νά ὁλοκληρώσει τόν διετή κύκλο σπουδῶν καί νά λάβει τό ἀντίστοιχο ἐνδεικτικό τό 1953. Κατά τήν ἀποφοίτησή του, ὁ δάσκαλός του τοῦ ἀφιέρωσε ἕνα μουσικό βιβλίο καί προέβλεψε ὅτι ὁ νεαρός τότε Γεώργιος θά γίνει μουσικοδιδάσκαλος.

Ἔτσι καί ἔγινε. Τό 1955 γίνεται ἰδρυτικό μέλος τῆς Χορωδίας Ἀγροτοπαιδῶν καί Ἀγροτονεανίδων τῆς Νίκαιας, τήν ὁποία διευθίνει ἕως τό 1967, ὅταν σταμάτησε ἡ δραστηριότητά της, λόγω τῆς δικτατορίας. Ἡ ἐνασχόλησή του ὅμως μέ τή μουσική σέ γενικότερο ἐπίπεδο ἦταν καθημερινή. Ἐργάστηκε στό περίπτερο τοῦ πατέρα του καί ἔτσι εἶχε στή διάθεσή του ἀρκετές ὥρες, τίς ὁποῖες ἀφιέρωνε στό νά ἀκούει καί νά ἀπομαγνητοφωνεῖ τραγούδια δημοτικά, ἔντεχνα, ἀλλά καί ρεμπέτικα. Τρεῖς μεγάλες ἀγάπες εἶχε: τή βυζαντινὴ μουσική, τό δημοτικό τραγούδι καί τὰ ρεμπέτικα. Ἀγαπημένος του ρεμπέτης ὁ Κώστας Ρούκουνας. Στόν στρατό γνωρίστηκε μέ τόν Δημήτριο Ζᾶχο, ὁ ὁποῖος ἔπαιξε σημαντικὸ ρόλο στήν ἐξέλιξή του ὡς μουσικοῦ. Ἡ σχέση αὐτὴ διατηρήθηκε γιὰ πολλὰ χρόνια καί οἱ μουσικὲς ἀνταλλαγές ἀπόψεων τῶν δύο ἦταν συχνές. Παράλληλα γνωρίστηκε καί διατηροῦσε σχέσεις τόσο μέ τόν Γιώργο Μπαγιώκη, ὅσο καί μέ τόν Μιχάλη Τερζή.

Τό 1951 γνώρισε τή μετέπειτα σύζυγό του Μαρία καί τήν 25η Ὀκτωβρίου

του 1959 παντρεύτηκαν και απέκτησαν δύο κόρες, τήν Βασιλική και τήν Έλενα. Στή βάπτισις τῆς κόρης του Βασιλικῆς, ἔψαλε στό μυστήριο ὁ Μανώλης Χατζημιᾶρκος, μία ἀπό τίς σημαντικότερες μορφές τῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς τῶν τελευταίων χρόνων.

Ἀκολούθησε τό ἐπάγγελμα τοῦ μεσίτη ἀγροτικῶν προϊόντων καί κατά καιρούς ἐργάστηκε καί στόν ἀγροτικό συνεταιρισμό Νίκαιας.

Πάντα ὑπῆρξε ἀνήσυχος πνεῦμα, ἀπό τή νεανική του ἡλικία ἀκόμη. Τό 1980 ἱδρυσε καί ἕως τό 1988 ἀνέλαβε τή χορωδία δημοτικῆς μουσικῆς τοῦ Πολιτιστικοῦ Συλλόγου Νίκαιας «Θεόκλητος Φαρμακίδης».



Ἡ συναυλία πού ἔδωσε τό 1986 μέ δημοτικά καί ἔντεχνα τραγούδια, ὑπῆρξε πολύ σημαντική γιά τά πολιτιστικά δρώμενα τῆς περιοχῆς τῆς Λάρισας.

Τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1988 προσλαμβάνεται στή Σχολή Βυζαντινῆς Μουσικῆς «Ὁ Ἅγιος Ἀχίλλιος», ὡς καθηγητής Βυζαντινῆς Μουσικῆς, ἀλλά παράλληλα δημιουργεῖ καί τήν χορωδία παραδοσιακῆς μουσικῆς τῆς σχολῆς. Μία χορωδία ἡ ὁποία ἔδωσε πολλές συναυλίες καί ἄφησε τό δικό της στίγμα ἐκεῖνη τήν ἐποχή. Τό 1994 καί συγκεκριμένα στίς 2 Φεβρουαρίου, ὅταν ἐγκρίθηκε ἀπό τό πρωτοδικεῖο τῆς Λάρισας τό καταστατικό, μέ τούς ἐπιστήμιους φίλους του Κωνσταντῖνο Κωστούλη, Ἀθανάσιο Κουφοδῆμο καί Θεοδόση Διαμιάντη, δημιούργησαν τόν Σύλλογο Φίλων Βυζαντινῆς καί Δημοτικῆς Μουσικῆς, στόν ὁποῖο διετέλεσε γιά 10 καί πλέον συναπτά ἔτη μαέστρος. Ἡ τελευταία ἐκδήλωση πού διηύθυνε τή χορωδία τῶν Φίλων Βυζαντινῆς καί Δημοτικῆς Μουσικῆς ἦταν στό Χατζηγιάννειο Πνευματικό Κέντρο Λάρισας, στίς 6 Ἀπριλίου τοῦ 2005, σέ ἐκδήλωση τοῦ Συλλόγου Κυπρίων Λάρισας. Ἡ προσφορά του στήν δημοτική παράδοση ἀλλά καί στό ἑλληνικό τραγούδι τεράστια καί μέσα σέ αὐτά τά χρόνια ἔγραψε τή δική του ἱστορία στό ἑλλαδικό μουσικό στερέωμα. Παρατίθηκε ἀπό τή Σχολή Βυζαντινῆς Μουσικῆς τό 2003, ἀφοῦ συμπλήρωσε τά ἐπιτρεπόμενα ἔτη διδασκαλίας.

Τόν Φεβρουάριο τοῦ 2011, ἓνα τραγικό γεγονός κλόνησε τήν ὑγεία του καί μετά ἀπό λίγα χρόνια, στίς 18 Αὐγούστου τοῦ 2016, ἔφυγε ἀπό αὐτή τή ζωή.

Κάτι πού θυμάμαι ἔντονα ἀπό τόν Γιώργο Μωραῖτη εἶναι οἱ ἀγωνίες του καί οἱ ἀνησυχίες του τήν περίοδο τῶν προβῶν ἀλλά κατά τή διάρκεια κάθε συναυλίας. Μοῦ τηλεφωνοῦσε συνέχεια ὑπενθυμίζοντας τίς πρόβες καί παρακαλῶντας με νά μὴν λείπω ἀπό καμία. Σέ μία συναυλία μάλιστα στήν Αἰδηψό



Ευβοίας, όπου μας είχαν καλέσει, από τήν ένταση καί τό άγχος του κλονίστηκε ἡ υἡγία του καί χρειάστηκε ακόμα καί ἡ φαρμακευτική άγωγή, ὥστε νά μπορέσει νά διευθύνει τή συγκεκριμένη συναυλία. Πάντα εὐγενικός καί μειλίχιος, μέ μεγάλη υπευθυνότητα, προσπαθοῦσε γιά τό καλύτερο αποτέλεσμα.

Άξέχαστη θά μοῦ μείνει καί ἡ τελευταία μας συνάντηση, ἀρχές καλοκαιριοῦ τοῦ 2016, στήν κλινική όπου νοσηλευόταν. Δέν ἦταν σέ θέση νά μιλήσει. Μοῦ κράτησε σφιχτά το χέρι γιά ἀρκετή ὥρα, καί μοῦ φάνηκε ὅτι κάναμε μία ἀνασκόπηση ὅλων αὐτῶν τῶν χρόνων πού μαθήτευσα δίπλα του. Μέσα ἀπό αὐτή τή σιωπή, εἶπαμε τόσα πολλά...

Ὁ Γεώργιος Μωραΐτης ἦταν εὐγενικός ἄνθρωπος, μέ κοινωνική μόρφωση, δίχως νά ἔχει τελειώσει οὔτε τήν βασική ἐκπαίδευση ἐξαιτίας τῆς Κατοχῆς, καί ὑπῆρξε διακριτικός καί ἀπογος διδάσκαλος. Εἶχε ἓνα ἰδιαίτερο βυζαντινό ὕφος κατὰ τήν ἐκτέλεση ὕμνων, τό ὁποῖο τόν χαρακτήριζε καί τόν διέκρινε, καί ακόμα καί στίς ἡμέρες μας ἀναφέρεται ὡς πρότυπο. Προσέφερε πολλά στήν μουσική καί στήν τέχνη ἀνιδιοτελῶς, πάντα μέ καλές προθέσεις καί ἀνέδειξε πλειάδα μαθητῶν καί μετέπειτα διδασκάλους, τόσο στήν βυζαντινή μουσική ὅσο καί στήν δημοτική. Άφησε μία μεγάλη παρακαταθήκη ἀπό σπάνια τραγούδια, ἀφοῦ ἔδινε ἰδιαίτερη βαρύτητα στίς αὐθεντικές ἐκτελέσεις τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν, πολλές καί σημαντικές συναυλίες μέ τίς κατὰ καιρούς χορωδίες του καί ἓνα πλούσιο φωτογραφικό ὕλικό μέ ἐκδηλώσεις τῶν χρόνων ἐκείνων. Ἡ προσφορά του ἀναγνωρίστηκε ἀπό πολλούς φορεῖς, οἱ ὁποῖοι τόν βράβευσαν ἐπανελημμένα.

Τά λόγια εἶναι φτωχά γιά τόν δάσκαλο καί τόν ἄνθρωπο Γεώργιο Μωραΐτη καί ἡ πένα ἀδυνατεῖ νά καταγράψει συναισθήματα, εἰκόνες, ἀγωνίες, χαρούμενες καί μελαγχολικές στιγμές. Εἶμαι βέβαιος ὅτι ὁ κάθε μαθητής του θά μποροῦσε νά μᾶς διηγηθεῖ καί ἀπό μία –τουλάχιστον– ἐνδιαφέρουσα ἱστορία. Μία μοναδική, ἀνθρώπινη στιγμή, τήν ὁποία ἔζησε μαζί μέ αὐτόν τόν ὑπέροχο δάσκαλο, ὁ ὁποῖος πάνω ἀπό ὅλα ἦταν γνήσιος ἄνθρωπος. Ὁ Γεώργιος Μωραΐτης μᾶς ἄφησε μία πλούσια κληρονομιά κυρίως στήν δημοτική ἀλλά καί τήν βυζαντινὴ μουσική. Λένε ὅτι τό χρέος τοῦ κάθε διδασκάλου εἶναι νά μεταλαμπαδεύει τίς γνώσεις του στοὺς μαθητές του. Εἶμαι βέβαιος ὅτι ὁ ἴδιος ἔκανε τό καλύτερο δυνατό. Τό ἐρώτημα εἶναι ἂν ὅλοι ἡμεῖς, οἱ ὁποῖοι ὑπῆρξαμε μαθητές του, εἴχαμε τήν ἱκανότητα καί τό ταλέντο νά «κατακτίσουμε» ὅλες αὐτές τίς γνώσεις, τίς ὁποῖες πλουσιοπάροχα μᾶς μετέδιδε. Εἶμαι βέβαιος ὅτι ὁ Θεός θά τόν ἀνταμείψει γιά τό ἔργο πού προσέφερε τόσο στήν Ἐκκλησία ὅσο καί στήν Ἑλληνική μουσική παράδοση καί ἔχω τήν πεποίθησι ὅτι, ἀπό τίς ἀγκάλες τοῦ Δημιουργοῦ του, ὅπου βρίσκεται καί εὐφραίνεται, θά βλέπει τήν κατὰ σάρκα οἰκογένειά του ἀλλά καί τήν πνευματική του οἰκογένεια, ὅλους τοὺς μαθητές του, νά ἀκολουθοῦν τά βήματά του καί θά ἀγάλλεται.

Μορφές καί θέματα ὀρθοδόξου πνευματικότητας

* * *

Δρ ΣΩΤΗΡΙΟΣ Ι. ΜΠΑΛΑΤΣΟΥΚΑΣ
ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΑΓΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΤΡΙΚΚΗΣ ΚΑΙ ΣΤΑΓΩΝ (1907-1970)*

Μιά σύγχρονη μαρτυρική μορφή

«Ὡς ἔφηβος ἔζησε, τήν μπροστά στά μάτια του,
στήν Μικρά Ἀσία, μαρτυρική σφαγή τῶν γονέων
καί τῶν ἀδελφῶν του.
Ὡς μοναχός, ἐπί δεκαετία, στήν Ἱερά Μονή
Μεγίστης Λαύρας Ἁγίου Ὁρους,
ἔζησε ἀσκούμενος τό μαρτύριο τῆς συνειδήσεως.
Ὡς ἡγούμενος ἔζησε ἐκουσίως, ἐπί τριετία, παρότι
τοῦ δόθηκε ἐξαρχῆς χάρη, τήν μαρτυρική ἀνεν λόγου
καταδίκη του, ἀπό ἀγάπη γιά τούς συνανθρώπους-
συγκρατούμενους του, στά στρατόπεδα τῆς
Γερμανίας, Μπερνάου καί Νταχάου.
Ὡς ἐπίσκοπος, ἐπί εἰκοσαετία, ἔζησε μέ αὐταπάρνηση τό μαρτύριο τῆς
ἀρχιερατικῆς του διακονίας.
Ὡς ἄνθρωπος, τέλος, μέχρι τήν τελευτή του,
ἐβίωσε καρτερικά τό μαρτύριο τῆς χρόνιας ἀνίατης ἀσθενείας του.
Ἡ ἐδῶ ἐπίγεια ζωή του ὑπῆρξε ὅλη μέ τρεῖς λέξεις:
ὁ μ ο λ ο γ ί α - π ό ν ο ς – μ α ρ τ ύ ρ ι ο».



* ἀπό τό βιβλίό Δρος Σωτηρίου Ι. Μπαλατσούκα, ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΤΡΙΚΚΗΣ ΚΑΙ ΣΤΑΓΩΝ (1907 -1970), Βίος καί πνευματικές παρακαταθήκες, Β΄ έκδοση, Τρίκαλα 2012.

1. Βιογραφικά

Μία από τις σημαντικότερες αρχιερατικές μορφές του 20^{ου} αιώνα υπήρξε ο από Λήμνου καταστάς Μητροπολίτης Τρίκκης καί Σταγών Διονύσιος Χαραλάμπους. Ο μακαριστός Διονύσιος γεννήθηκε τό 1907 στό Άβτζιλάρ (Κυνήγοί) Άδραμντίου τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Οἱ γονεῖς του, Χαράλαμπος καί Κλεοπάτρα, καί δύο ἀδελφές του κατακρεουργήθηκαν κατά τήν Μικρασιατική καταστροφή. Τά πρῶτα μαθήματα παρακολούθησε στό Δημοτικό Σχολεῖο Στύρης Λέσβου¹. Στή συγκλονισμένη καρδιά τοῦ ἐφήβου, πού κατέφυγε στή Μυτιλήνη, ἡ φιλανθρωπία τοῦ Θεοῦ ἄναψε φλόγα μεγάλη. Θά γράψει ὁ ἴδιος ἀργότερα:

«Ἡ πατρική τοῦ Κυρίου χεῖρ ἔφερε τό χεμαζόμενον πλοιαρίόν μου εἰς εὐδion λυμένα. Γηραιός, πεπειραμένος καί διά πολλῶν ἀρετῶν κεκοσμημένος ἅγιος Γέρων, χειραγωγίσας με, μοί ἥνοιξε τήν “Πύλνν τοῦ Οὐρανοῦ”»².

Ἐπί δέκα ἔτη ἐμόνασε στήν Ἱερά Μονή Μεγίστης Λαύρας Ἀγίου Ὁρους³. Ἀναφερόμενος στίς ἀγιορείτικες ἐμπειρίες του σημειώνει:

«Ὁ Μοναχισμός θεμελιούται ἐπὶ περιβάλλοντος ἀθορύβου. Ἐν τῇ ἐπικρατούσῃ ἀδιαταράκτῳ ἡσυχίᾳ ἔστρεφον χωρίς κόπον τās κεραῖας τῆς ψυχῆς μου εἰς τήν περιοχὴν τοῦ θείου καί συνελάμβανον εὐκρινῶς τὰ μηνύματα τοῦ οὐρανοῦ. Ἐπεδιδόμην ἀπερίσπαστος εἰς τήν προσευχὴν καί τήν μελέτην. Ἐφιλοσόφουν περὶ τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων. Μετηρσιούμην καί ἀφιστάμην τῶν ἐγκοσμίῶν. Ἐπτερύγιζα διαρκῶς εἰς ὑψηλοὺς πνευματικούς ὁρίζοντας»⁴.

Κεκοσμημένος μέ τέτοιες πνευματικές ἐμπειρίες, ἀφοῦ ἀποφοίτησε ἀπὸ τήν Ἀθωνιάδα καί ἀκολούθως τήν Θεολογική Σχολή τῆς Χάλκης⁵, χειροτονή-

¹ Βλ. *Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια (ΘΗΕ)*, τόμ. 5, Ἀθῆναι 1964, σελ. 52-53. Βλ. *Μοναχολόγιον Ἱερᾶς Μονῆς Λειμῶνος Ἀγίου Ἰγνατίου*, ἀρ. 73.

² Διονυσίου Μητροπολίτου Τρίκκης καί Σταγών, «Εὐγνώμων μνεῖα καί προσφορά» (ἀνάπτυπον ἐκ τοῦ *Πνευματικοῦ Συμποσίου ἐπὶ τῇ χιλιετηρίδι τοῦ Ἀγίου Ὁρους Μοναχισμός καί σύγχρονος κόσμος*), Ἀθῆναι 1963, σελ. 11.

³ Σύμφωνα μέ τὰ ἀναγραφόμενα στό *Μοναχολόγιο* τῆς Μονῆς, στό ὁποῖο φέρει αὐξοντα ἀριθμὸ ἐγγραφῆς 92, προσήλθε στήν Ἱερά Μονή Μεγίστης Λαύρας τό ἔτος 1924 καί ἡ κουρά του ἔλαβε χώρα τήν 10^η Αὐγούστου 1925. Τοῦ ἐδόθη τό μοναχικὸ ὄνομα «Ἀγάπιος». Στό *Μοναχολόγιο* αὐτὸ φέρεται ἐγγεγραμμένος μέ τό ἐπώνυμο «Γιαβατσᾶς» ἀντὶ τοῦ «Χαραλάμπους». Τό ἐπώνυμο «Γιαβατσᾶς» ἀνῆκε στή μητέρα του, ἡ ὁποία ἦταν τό γένος «Παράσχου-Γιαβατσᾶ». Στό *Μοναχολόγιο Ἱερᾶς Μονῆς Λειμῶνος*, ὅ.π., ἀναφέρεται μέ τό ἐπώνυμο «Γιαβατσᾶς».

⁴ *Ὁ.π.*, σ. 5.

⁵ Αἰξίζει νά σημειωθεῖ ἡ πιστοποίηση ἀρίστης διαγωγῆς τοῦ Διονυσίου Χαραλάμπους ἀπὸ τό Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο κατὰ τήν φοίτησίν του στήν Θεολογική Σχολή τῆς Χάλκης. Βλ. *Ἀρχεῖο Ἱερᾶς Μητροπόλεως Μνηθῆνης* (Φάκελος Διονυσίου Χαραλάμπους) ἐγγραφον Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ἀρ. πρωτ. 694, ἡμερ. 8 Ἰουλίου 1940.

θηκε τόν Αύγουστο 1934 διάκονος καί τό 1935 (21 Ιουλίου) πρεσβύτερος, από τόν τότε Σχολάρχη Ἐπίσκοπο Μιλίτου Αἰμιλιανό. Ἐλαβε δέ τό ὀφφίκιο τοῦ ἀρχιμανδρίτη τό 1940. Ἀπολυτήριο ἀπό τήν Μονή τῆς μετανοίας του πῆρε τήν 18^η Ἰουνίου 1935, σύμφωνα μέ τά ἀναφερόμενα στό Μοναχολόγιο αὐτῆς⁶.

Κατά τά ἔτη 1941-1942 ὑπηρέτησε ὡς ἱεροκίρυκας στήν Μητρόπολη Μηθύμνης⁷ καί ἀνέλαβε τήν ἡγουμενία τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Λειμῶνος. Τόν Αὔγουστο τοῦ 1942 τόν συνέλαβαν οἱ Γερμανοί, ἐπειδή περιέθαλπε Βρετανούς στρατιῶτες, τόν βασάνισαν φρικτά⁸ καί τόν κατεδίκασαν σέ δεκαετή εἰρκτή.

Μεταφέρθηκε στό στρατόπεδο Παύλου Μελά Θεσσαλονίκης. Ἐκεῖ τελοῦσε συχνά τή Θεία Λειτουργία, κήρυττε, ἐξομολογοῦσε καί ἐνίσχυε τοὺς κρατουμένους. Κινητοποιώντας ἀκόμη ὅλη τήν φιλάνθρωπη Θεσσαλονίκη, ἔσωσε ἀπό τόν ἐκ πείνης θάνατο πολλούς⁹.

Οἱ Γερμανοί κατακτητές ἀποφάσισαν νά στείλουν ἕναν ἀριθμό κρατουμένων σέ στρατόπεδο συγκεντρώσεως. Μολοντί τοῦ δόθηκε χάρις, τήν ἀπέκρουσε¹⁰ ζητώντας νά συγκακοπαθῇ μέ τό ποῖμνιο. Ἔτσι, ἐνεκλείσθη ἐπὶ τρία ἔτη στά φρικτά Γερμανικά στρατόπεδα, (Στάουν, Μπερνάου καί Νταχάου)¹¹, ὅπου ὑπέ-

⁶ Βλ. *Μοναχολόγιο Ἱ.Μ. Μεγίστης Λαύρας*, ὁ.π. καί *Μοναχολόγιο Ἱ.Μ. Λειμῶνος*, ὁ.π.

⁷ Βλ. *Ἀρχεῖο Ἱερᾶς Μητροπόλεως Μηθύμνης*, (Φάκελος Διονυσίου Χαραλάμπους), Πρωτόκολλον Ὁρκωμοσίας, ὅπου ἀναφέρεται ὁ διορισμός-ὁρκωμοσία, ὡς ἱεροκίρυκα τῆς Ἱ.Μ. Μηθύμνης, ἐνώπιον τοῦ Μητροπολίτου Μηθύμνης Διονυσίου (10 Σεπτεμβρίου 1941, ἡμέρα Τρίτη καί ὥρα 6 μ.μ.), ἀριθμ. ἐγγράφου 57881, 26 Μαρτίου 1941 τοῦ Ὑπουργείου Ὁρησκευμάτων καί Ἐθνικῆς Παιδείας.

⁸ Κάνει ἰδιαίτερη μνεῖα σ' αὐτά ὁ Μητροπολίτης Μηθύμνης Διονύσιος μέ τήν ἐπιστροφή τοῦ Ἀρχιμ. Διονυσίου Χαραλάμπους ἀπό τά στρατόπεδα τῆς Γερμανίας ἀπευθυνόμενος πρὸς τήν Ἱερὰ Σύνοδο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος μέ σχετικά ἔγγραφα. Βλ. Ἀρχεῖο Ἱερᾶς Μητροπόλεως Μηθύμνης, (Φάκελος Διονυσίου Χαραλάμπους), (ἀνεκτ. ἀριθμ.), Καλλονί 29-8-1945. Βλ. καί ἐγγραφο ἀριθμ. Πρωτ. 51, Καλλονί 13/2/1946.

⁹ Δράση ἀξιοθαύμαστη γιά τήν ὁποία ὁ ἴδιος, ἐν τῷ πλίθει τῆς ταπεινώσεώς του, οὐδέν ἀναφέρει στό βιβλίό του *Μάρτυρες*, ἔκδ. Ζ' Ἱ. Μονῆς Κοιμήσεως Θεοτόκου Βυτουμᾶ Καλαμπάκας, βλ. σελ. 76-86, 92, 96, 112. Βλ. ἐπίσης ἀνάπτυπο περιοδ. *Ἀνάπλασις*, «Ὁ Τρίκκης καί Σταγῶν Διονύσιος - ἕνας Ἅγιος Ἱεράρχης», Ἀθῆναι 1971, σελ. 53.

¹⁰ Βλ. Διονυσίου Μητροπολίτου Τρίκκης καί Σταγῶν, *Μάρτυρες*, ἔκδ. Ἱ.Μ. Βυτουμᾶ, Καλαμπάκα 2004⁷, σ. 12-13 καί 100.

¹¹ Βλ. Stanislav Zámečník, *Das war Dachau*, (Stiftung Comite International de Dachau), Druck: Sankt – Paulus – Drucherei A.G. Luxemburg, 2002, σσ. 435. Βλ. ἐπίσης Dr. Johannes Neuhausler (1888- 1973), *Wie war das im KZ Dachau?*, München 1996, σσ. 82. Βλ. ἀκόμα *KONZENTRATIONSLAGER DACHAU* (1933-1945), Druck: Lipp GmbH, München 1978, σσ. 221. Στά ἐν λόγῳ ἔργα παρουσιάζεται διεξοδικῶς ἕνα ἀπό τά πῖο «γνωστά-σκληρά» στρατόπεδα (τό πρῶτο, τό Νταχάου, τό ὁποῖο λειτουργοῦσε ἐπὶ δώδεκα χρόνια) τῆς Γερμανίας, ὅπου μπορεῖ νά δεῖ κανεῖς καί νά ἀντλήσει πληροφορίες γιά τή γενικότερη ζωή-συνθήκες τοῦ στρατοπέδου (-ων).

στη βασανιστήρια μάρτυρος¹² και έφθασε «πλειστάκις παραπλησίον του θανάτου»¹³.

Άξιοσημείωτα είναι τά όσα γράφει από τίς άναμνήσεις τής κατοχής ό συγκρατούμενος (στρατόπεδο ύποδίκων στίς ποινικές φυλακές Μυτιλήνης, Θεσσαλονίκης -Παύλου Μελά-, Γερμανία) Δημήτριος Καλλιγέρης:

«Στάθηκε, όπως πάντα, στό ύψος του. Γενναίος στό σώμα και τήν ψυχή. Μιά σπάνια μορφή άγιοςύνης και άνθρωπιās. Ήγούμενος Μονής Λειμώνας Καλλονής (Ν. Λέσβου), Αρχιμανδρίτης και ιεροκλήρυξ μέ τό όνομα Διονύσιος Χαραλάμπους-μετέπειτα Μητροπολίτης Τρίκκης και Σταγών και κατά κόσμον Κωνσταντίνος Γιαβαστσάς [...]: Αγόγγυστα κι άδελφωμένοι άνεβαίνουμε τόν Γολγοθά. Μαζί θά δοκιμασθούμε και μαζί θα νικήσουμε ως τό τέλος [...] Ή κακομοιριά πού άντικρύζουμε μέσα στίς φυλακές είναι άνευ προηγούμενου [...] ό θάλαμος τών άνηλίκων ή καλύτερα ό θάλαμος τών σκελετωμένων παιδιών, πού πέθαιναν από τήν πείνα και τήν ψώρα. Έκει ό πατήρ Ήγούμενος [...] δέν μπορεί νά άντέξει σ' αυτό τό τραγικό σκηνικό. Πρέπει κάτι νά κάνει, νά σωθούν τά παιδιά. Αυτά, πού γιά μικροαδικήματα είναι καταδικασμένα σ' έναν άργό, αλλά βέβαιο θάνατο. Άπ' τήν στιγμή αυτή αρχίζει τό μεγάλο του έργο! Μέ τά χρήματα πού συγκεντρώνει από τούς χριστιανούς άποφυλακίζονται πολλά άπ' αυτά τά παιδιά, και άλλα αρχίζουν νά πιστεύουν πώς δέν είναι πιά μόνα τους κι έγκαταλελειμμένα. Στίς φυλακές αρχίζει νά φυσά ένας ζωογόνας άνεμος, χάρι στίς προσπάθειές του. Στό πρόσωπό του αρχίζουμε να βλέπουμε και έλπίδα και παρηγοριά.

Κυνηγημένα άγρίμια έμεις οί άλλοι, ζητούσαμε προστασία από εκείνον. Προσπαθούσαμε ν' άρπαχτούμε από τήν δικιά του πίστι, γιά τήν δική μας σωτηρία. Είχε πλήρη αντίληψη του ψυχικού μας κόσμου και μās έπροστάτευε, όπως ή κλωσσα φροντίζει τά πουλάκια της, κάτω από τά προστατευτικά φτερά της. Έτσι ακριβώς ζέσταινε και εκείνος τήν πίστι μας, πού ξανάρχιζε και

¹² Στά τέλη του, ό ιατρός πού τόν νοσίλευε είδε κατάπληκτος στό σώμα του μία τεράστια ουλί από καυτό σίδερο. Βλ. άνάτυπο, 'Ο Τρίκκης και Σταγών Διονύσιος, ό.π., σ. 31, Κ. Κούρκουλα, 'Ο Τρίκκης Διονύσιος, ό γνήσιος και κρατερός άγωνιστής.

¹³ Διονυσίου Μητροπολίτου Τρίκκης, *Γεροί Παλμοί*, Αθήνα 1962, σ. 147, καθώς και του ίδιου, 'Ο πιστός στον πόνο και στον θάνατο, έκδ. 'Η Δαμιασκός, Αθήνα 4^η, 1960, σελ. 40, όπου αναφέρει: «Άλλη μία νύχτα άγωνίας, άλλη μία νύχτα άγρυπνίας και προσευχής. Νά, αυτή ή σιωπή πού βασίλευει στό Στρατόπεδο, πού σ' αφίνει νά ακούσεις τούς πελώριους κτύπους τών καρδιών, αυτό πρέπει νά είναι ό θάνατος. Κάποια στιγμή, εκεί πού προσεύχομαι γονατιστός, ένα χαρτάκι φτερουγίζει. Σάν πεταλούδα. Τ' άρπάζω μέ όρμη. Οί άλλοι μέ τριγυρίζουν. Εκτέλεσις άνεστάλη. Είδο-ποιήσατε όλους».

πάλι νά ξυπνᾷ μέσα στίς ψυχές μας. Τίποτε, ποτέ, δέν ἐκλόνισε τήν πίστι του. Ἦταν ἀπόλυτος καί δέν χωροῦσε συμβιβασμός μέ ὅ,τι δέν εἶχε ὡς βάσιν τήν ἠθική, τήν ἀλήθεια, τόν Χριστό.

Ἄβυσσος, ἀλήθεια, σωστή ἐχώριζε τούς δύο κόσμους, τόν δικό του καί τόν δικό μας. Σύνδεσμος, θά ἔλεγε κανεῖς, μεταξύ Θεοῦ καί ἀνθρώπων ἐκεῖνος. Δέν θά περάσῃ πολὺς καιρὸς καί θ' ἀλλάξῃ καί στό στρατόπεδο ἡ κατάσταση. Τό ἐνδιαφέρον πού δείχνει τώρα ὁ Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης θ' ἀφήσῃ ἐποχὴν.

Ἀλλά καί ὁ πατήρ Ἡγούμενος δέν μένει ἄργος. Κινεῖ γῆν καί οὐρανόν. Ἐγραφε συνεχῶς ἐπιστολές παρακλητικές, ἀλλά καί σέ ἐντονον ὕφος. Ζητᾷ καί ἀπαιτεῖ κάθε δυνατὴ βοήθεια γιὰ τούς πεινασμένους καί ψωριασμένους κρατούμενους.

Νά σκεφθῇ κανεῖς, ὅτι ἡ μοναδική τροφή καθημερινῶς ἦταν νερόβραστο σπανάκι! Πολύ σύντομα, ὅμως, ἀρχίζουν νά καταφθάνουν τρόφιμα, ἐνδύματα καί πάσης φύσεως πράγματα πρὸς ἀνακούφισιν τῶν φυλακισμένων. Καί ὅλα ἤρχοντο γιὰ ἐκεῖνον προσωπικῶς. Μέ τό δίκαιο, ἀλήθεια, χέρι ἔκανε τή δια-
νομή! Καί τό βράδυ, κατάκοπος, ἀλλά γεμᾶτος ἀγαλλίασι, πού μπόρεσε καί τήν ἡμέρα αὐτή νά βοηθήσῃ αὐτούς πού ὑπέφεραν. Μᾶς προσέφερε πλεῖστα ὅσα πνευματικά ἀγαθὰ, ἀλλά δέν ὑστεροῦσε καί σέ ὑλικά ἀγαθὰ.

Ἀνεκτίμπτες ὑπηρεσίες μᾶς προσέφερε, χάρις σ' ἐκεῖνον, καί ἡ ἀδελφή του –κ. Βαλσαμῆ– κάτοικος Θεσσαλονίκης. Ἔθεσε ὅλην τῆς τήν οἰκογένεια στή διάθεσί μας. Γιατί ἐκεῖνος τῆς τό ἐζήτησεν. Οἱ ἔγνοιες οἱ δικές μας δέν μᾶς ἄφηναν νά σκεφθοῦμε καί τούς ἄλλους. Δέν εἶχαμε τότε συνειδητοποιήσει τό μέγεθος τῶν φροντίδων καί κόπων τῆς χριστιανικῆς αὐτῆς οἰκογενείας. Ἐπὶ 16 ὁλόκληρους μῆνες, πού μέيناμε στό στρατόπεδο Παύλου Μελά, μᾶς ἐτοίμαζε καί μᾶς κουβαλοῦσε φαγητό γιὰ τή συντροφιά μας, 9 ἄτομα. Ἐπαιρνε τά ροῦχα μας καί μᾶς τά ἔφερνε πλυμένα καί σιδερωμένα.

[...] Ὁ πατήρ Ἡγούμενος χωρὶς νά μᾶς τό ἔλεγε καθαρά, μᾶς προειδοποιοῦσε: “Νά εἶσθε πάντοτε ἔτοιμοι. Νά ἐλπίζετε. Νά προσεύχεσθε. Νά πιστεύετε”. Γι' αὐτό, χωρὶς πολλές νηστεῖες, πολὺ συχνά μᾶς κοινωνοῦσε τοῦ Ποτηρίου τῆς Ζωῆς [...]. Ὁ καμμένος ὁ Ἡγούμενος πετάει τό στρώμα ἀπὸ τό κρεβάτι του. “Γιατί”, τὸν ἐρωτῶ, “τό κάνεις αὐτό;”. “Εκεῖ πού θά πᾶμε, δέν ξέρουμε τί θά βροῦμε καί πού θά κοιμώμαστε. Πρέπει νά συνηθίζουμε ἀπὸ τώρα”. Αὐτὴ ἦταν ἡ ἀπάντησί του.

Ὁ Μητροπολίτης, ὅμως, Θεσσαλονίκης δέν ἐμείωσε τό ἐνδιαφέρον του. Φοβᾶται πὼς ὁ χαμός τοῦ πνευματικοῦ αὐτοῦ ἀνθρώπου θά εἶναι μεγάλη ἀπώλεια. Ἐνα πλῆγμα γιὰ τήν Ἐκκλησία. Καταφέρνει νά τόν ἀπαλλάξῃ ἀπ'

αὐτὴν τὴν δοκιμασίαν. Ὅμως χαμένος κόπος. Ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ δέχεται. Δὲν ἐγκαταλείπω ἐγὼ τὸ ποίμνιόν μου. Αὐτὴ ἡ στιγμή ἀκριβῶς εἶναι πού μέ ἔχει περισσότερο ἀνάγκη. Καὶ μᾶς ἀκολούθησε στὰ καταναγκαστικά ἔργα τῆς Γερμανίας»¹⁴.

Μετά τὴν ἀπελευθέρωση ἐργάσθηκε γιὰ τὴν συγκέντρωση καὶ τὴν ἐπιστροφή τῶν Ἑλλήνων κρατουμένων στὴν πατρίδα. Στὴ συνέχεια διακόνησε ἀκαταπόνητα στὴ Μυτιλήνη, Εὐρυτανία (Καρπενήσι κ.λπ.) καὶ στὴ Ναύπακτο¹⁵, καὶ ὁργάνωσε στὴν Κύπρο τὴν Ἱερατικὴ Σχολή «Ἀπόστολος Βαρνάβας»¹⁶.

2. Πνευματικά του τέκνα

Γιὰ λίγο ἢ καὶ γιὰ ὅλο τὸ διάστημα τῆς ἑνδεκαετίας ὑπηρετήσαν κοντὰ του στὰ Τρίκαλα: Ὁ Καλλίνικος Καροῦσος, Καθηγούμενος Ἱ. Μ. Βαρλαάμ, κατοπινὸς Μητροπολίτης Πειραιῶς μέ τὴν συνοδεία του (τόν μακαριστὸ Ἀρχιεπίσκοπο Χριστόδουλο Παρασκευαΐδη καὶ τόν Μητροπολίτη Αἰγιαλαίας Ἀμβρόσιο Λενῆ), ὁ ἀρχιμ. Δοσίθεος Ἀνδριανόπουλος, πνευματικὸς τῆς Ἱ. Μ. Ἁγίου Στεφάνου Μετεώρων καὶ ἀργότερα ἰδρυτὴς τῆς Ἱ. Μονῆς Ἁγίου Παύλου Λαυρίου, ὁ ἀρχιμ. Αἰμιλιανὸς Βαφεΐδης, κατοπινὸς Καθηγούμενος Ἱ. Μ. Σίμωνος Πέτρας στὸν Ἄθω, ὁ π. Παντελεΐμων Καθρεπτίδης, Μητροπολίτης Κορωνίας, ὁ π. Ἀγαθόνικος Φατοῦρος, πρώην Μητροπολίτης Κίτρους, ὁ Προηγούμενος τῆς Ἱ. Μ. Παρακλήτου π. Ἰγνάτιος Πουλουπάτης, ὁ π. Ἰγνάτιος Παπαϊωακείμ, ὁ ἀρχιμ. Γεώργιος Στέφας, πρωτοσύγκελλος Μητροπόλεως Σταγῶν καὶ Μετεώρων, ὁ π. Ἰγνάτιος Ποῦτος, νῦν Καθηγούμενος Ἱ. Μ. Ἁγ. Βησσαρίωνος Δουσίκου, ὁ π. Πολύκαρπος Γιάνναρος, διάκονος τότε, ὁ ἀρχιμ. π. Δανιὴλ Γούβαλης, ὁ π. Ἀλέξιος Μαντζίρης, νῦν Καθηγούμενος Ἱ. Μ. Ξενοφῶντος τοῦ Ἄθω, ὁ π. Σωφρόνιος Γραβάνης, ὁ π. Χαρίτων Σαρρῆς, Καθηγούμενος Ἱ. Μ. Βαρλαάμ Μετεώρων, ὁ π. Ἰσίδωρος Τσιατᾶς, νῦν Καθηγούμενος Ἱ. Μ. Βαρλαάμ, ὁ π. Χρυσόστομος Τέτσιος, Καθηγούμενος Ἱ. Μ. Ἁγ. Τριάδος Μετεώρων, ὁ π. Φιλό-

¹⁴ Καλλιγέρη Δημητρίου, *Ὁ π. Διονύσιος Χαραλάμπους, Ἡγούμενος Λειμῶνος*, (ἀνάτυπον ἐκ τοῦ Περιοδικοῦ «Ἐφημέριος»), Ἀθῆναι 1973, σελ. 4-7.

¹⁵ Βλ. ἔγγραφον Ἱερᾶς Συνόδου Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀρ. πρωτ. 1651, Ἀθῆναι, 25 Αὐγούστου 1948, τὸ ὅποιο ὑπογράφει ὁ τότε Ἀρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός. Πρβλ. Μέ τόν Ἱεροκλήρικα Διονύσιο, μετέπειτα Μητροπολίτης Τρίκκης, *Ἐκκλησιαστικὴ Παρέμβαση* (περιοδ. Ἱ. Μητρ. Ναυπάκτου καὶ Ἁγίου Βλασίου), Σεπτ. 2005, σελ. 4-5 καὶ Δεκεμβρίου 2005, σελ. 4. Βλ. *Μοναχολόγιο Ἱ. Μ. Λειμῶνος*, ὁ.π.

¹⁶ Πρβλ. Μητροπολίτου Τρίκκης καὶ Σταγῶν Διονυσίου, *«Ἱεροὶ Παλμοί»*, Ἀθῆναι 1962, σελ. 130-145. Πρβλ. *«Ἀπόστολος Βαρνάβας»*, τόμ. ΙΒ': ΙΙ(1951), σελ. 448-449.

θεος Διανελλάκης, ό π. Απόστολος Πινακούλας, καθώς και οί έγγαμοι θεολόγοι πατέρες: Έλευθέριος Πετρίτσόπουλος, Νικόλαος Τριανταφύλλου, Άγγελος Τόλιας, Πολύκαρπος Τύμπας, Παναγιώτης Τσιάπρας, Νικόλαος Γκαγκάτσος, Κωνσταντίνος Νούλας και άλλοι. Πολλοί από αυτούς πρόσφεραν έγκαρδίως στόν Κύριο τά παιδιά τους που επέλεξαν τόν Μοναχισμό ή και έγιναν οί ίδιοι πνευματικοί αδελφοτήτων. Συνεργάστηκαν, επίσης, μαζί του και πολλοί έκλεκτοί λαϊκοί θεολόγοι και άλλοι επιστήμονες.

Γράφει στενός συνεργάτης του: «Ό μακαριστός Μητροπολίτης Τρίκκης και Σταγών Διονύσιος (κατά κόσμον Κωνσταντίνος Χαραλάμπους) ήταν έκλεκτός, έμπειρος και σεβαστός Έράρχης τής Έκκλησίας τής Ελλάδος. Έράρχης μέ όνομα και μεγάλο κύρος. Ήταν άνθρωπος πολύ δραστήριος και πνευματικός, φιλακόλουθος, φιλομόναχος και άσκητικός στή ζωή του. Ήταν πολύ έργατικός, μεθοδικός και συστηματικός στό έργο του. Πρώτιστα, όμως, ήταν άνθρωπος του Θεού, φιλόανθρωπος και ένάρετος.

Ή φιλομάθειά του τόν κατέστησε γνώστη πολλών θεμάτων, αλλά και ζητημάτων τής έκκλησιαστικής ζωής και τάξεως, τής Λατρείας μας, των Κανόνων τής Έκκλησίας (του Πηδαλίου) και των Διοικητικών πραγμάτων της. Άγαπούσε τόν Θεό και ακολουθοῦσε μέ συνέπεια τίς θρησκευτικές και ένθνικές μας παραδόσεις.

Δέν είναι υπερβολικό άν προσθέσουμε ότι ήταν πολύ σπουδαία έκκλησιαστική προσωπικότης, πρότυπο Έράρχου και Ποιμενάρχου, Πατερική μορφή»¹⁷.

Τιμήθηκε δέ από τήν Έκκλησία (Οικουμενικό Πατριαρχείο και Έκκλησία τής Ελλάδος) και τήν πολιτεία γιά τήν πολύπλευρη δράση και προσφορά του¹⁸.

3. Ή τελευταία - Ή διαθήκη του

Παρά τούς πόνους και τί δοκιμασία τής ανίατης ασθενείας του, από τό νοσοκομείο έμψυχώνει τους συνεργάτες του γιά τήν καλύτερη αντιμετώπιση των θεμάτων τής Μητροπόλεως. Ό ίδιος αφήνεται «καθ' όλοκληρίαν» στήν αγάπη του Θεού¹⁹. Προσπαθεί παρότι βρίσκεται στό κρεβάτι του πόνου πρό του θανάτου του, νά τακτοποιήσει όλες τίς εκκρεμότητες²⁰.

¹⁷ Αρχμ. Γεωργίου Στέφα, *Ποιός ήταν ό Τρίκκης Διονύσιος*, ό.π., σελ. 5.

¹⁸ ΘΗΕ, τόμ. 5^{ος}, Αθήναι 1964, σελ. 52-53.

¹⁹ Αρχείο Έρεās Μονής Βυτουμά, χειρόγραφη έπιστολή-έγγραφον (άνευ άριθμ.), ήμερομ. 12/7/1969.

²⁰ Αρχείο Έρεās Μονής Βυτουμά, χειρόγραφη έπιστολή-έγγραφον - «Μνημόνιον» (άνευ άριθμ. και ήμερομηνίας).

Ἡ καταδαπάνησι σωματικῶν καὶ πνευματικῶν δυνάμεων τοῦ Διονυσίου, σημειώνει ἡ ἐκδότρια Μονή, ὑπῆρξε γι' αὐτόν «*ἡφαιστειακή*». «Σέ ὅλες τίς ἐκδηλώσεις του ἦταν μιὰ ὑπαρξὴ ἀφημένη, μετέωρη στὴν ἄβυσσο τοῦ Θεοῦ, μιὰ ὑπαρξὴ ἐν κινδύνῳ».

Τό τέλος ἦλθε στίς ἀρχές τοῦ 1970, μετὰ ἀπὸ μακρὰ καὶ ἐπώδυνη βαριά ἀσθένεια, κατὰ τὴν ὁποία ἔδειξε πῶς συμπεριφέρεται «ὁ πιστός στὸν πόνο καὶ στὸν θάνατο». Ὁ Διάδοχος Φωτικῆς δέ σημειώνει ὅτι οἱ βαριές ἀσθένειες ἰσοδυναμοῦν μὲ μαρτύριο²¹.

«Ἐκείνη ἡ ὀλίγο πονεμένη σάρκα, τυλιγμένη εἰς τὸν μοναχικὸν ἐντάφιον σάκκον, ἀσίμαντος, ἀμελητέα» ἐκρύβη ὡς κόκκος σίτου στὸ βάθος τῆς γῆς, στὴν Ἱερὰ Μονὴ Βυτουμᾶ.

Ὁ Καλόγερος καὶ ἀρχιερεὺς εἶχε δώσει γι' αὐτό ὁδηγίες στὴ Διαθήκη του:

«Θά μὲ ἀλλάξουν οἱ ἀγαπητοί μου ἀρχιμανδριταί· θά χρησιμοποιήσουν τὸ σάβανον πού ἔχω φέρει ἀπὸ τὸν Πανάγιον Τάφον, ἓνα παλαιὸν ζωστικὸν ῥάσον, τὸ ἐπιτραχήλιόν μου καὶ τὸ μικρὸν ὠμόφορον τῆς Ἱ. Μονῆς Βυτουμᾶ. Ὅχι ὀλόκληρον ἀρχιερατικὴν στολὴν. Οὔτε ἄλλα πολυτελῆ. Ἀπλᾶ καὶ ταπεινά. Καὶ τὸ φέρετρον εὐτελές. [...] Πολύ ἐπιθυμῶ νὰ λάβουν εἰς αὐτὴν μέρος μόνον οἱ κληρικοὶ τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεώς μου. Νά μὴ ἐκφωνηθῇ ἐπικίδειος λόγος. Νά μὴν ἀποδοθοῦν τιμαί. Νά μὲ ἐνταφιάσουν δέ ὀπισθεν τοῦ Ἱεροῦ Βήματος τοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ τῆς Μονῆς Βυτουμᾶ. Καὶ ἂν ποτὲ τὰ πνευματικά μου τέκνα ἀνεγείρουν μνημεῖον, νὰ χαραχθῇ ἐπὶ τῆς πλακὸς τὸ ὄνομά μου καὶ τὸ χωρίον: “*Πρὸς σέ ἔρχομαι...*”²².

Χάριτι θεῖα ἐτήρησα τὴν ὑπόσχασίν μου περὶ ἀκτημοσύνης. Οὐδεμίαν ἀπολύτως περιουσίαν ἀπέκτησα. Δέν ἔχω ἐπομένως νὰ διαθέσω τι»²³.

Ὅ,τι εἶχε διαθέσει στίς ψυχές τοῦ ποιμνίου, τῆς Ἐκκλησίας, τῶν Ὁρθόδοξων Μοναχῶν, ὅλο τὸν Κύριο πού ἐνοικοῦσε καὶ ἐμπεριπατοῦσε μέσα του, τὸν ἑαυτό του, τὰ εἶχε διαθέσει ἀπὸ καιρό.

Ὁ μακαριστὸς Διονύσιος ἐτάφη, ὅπως ζήτησε, στὴν παλαιάφραττ Μονὴ Βυτουμᾶ, μὲ τὴν ἀδελφότητα τῆς ὁποίας πολὺ συνδέθηκε. Ὁ ἀπέριττος μαρμάρινος τάφος του κεῖται ὀπισθεν τοῦ ἱεροῦ βήματος, στὸ μέρος τῆς Προσκομιδῆς. Ἀκριβῶς ἀπέναντι, ὀπισθεν τοῦ Διακονικοῦ, εἶναι ὁ τάφος τῆς Εὐφημίας μοναχῆς, πρώτης Γερόντισσας τῆς Μονῆς.

Ὁ λόγος, γιὰ τὸν ὁποῖο ὁ Διονύσιος συνδέθηκε τόσο πολὺ μὲ τὴ Μονὴ

²¹ *Διαδόχου Φωτικῆς*, PG 65, 1206-1207.

²² *Ἰωάν.* 17, 11.

²³ Βλ. Πρωτοπρ. Πολυκάριπου Γ. Τύπτα, *Ὁ Μητροπολίτης Τρίκκης καὶ Σταγῶν Διονύσιος*, ὁ.π., σελ. 129.

Βυτουμᾶ, ὥστε νὰ τὴν ἐπιλέξει ὡς τόπο τῆς τελευταίας τοῦ κατοικίας, ἀποκαλύπτεται στὸν ἐπίλογο τοῦ βιβλίου *Μάρτυρες* ποὺ ἐξέδωσε ἡ Μονή. Οὐσιαστικά πρόκειται γιὰ ἓνα βιοματικό ἔργο, γιὰ τὸ προσωπικὸ ἡμερολόγιο τοῦ Διονυσίου, ὅπου καταγράφονται ὅσα φρικτὰ ἐβίωσε στὶς φυλακὲς τῆς Ἑλλάδος καὶ στὰ στρατόπεδα συγκεντρώσεως τῆς Γερμανίας κατὰ τὰ ἔτη 1942-1945. Ἐκεῖ, στὸν ἐπίλογο τοῦ βιβλίου, ὁ ἐπιμελητὴς αὐτοῦ καὶ συντάκτης τοῦ ἐπιλόγου ἀρχμ. Γεώργιος Στέφας, καταθέτει τὶς ἐξῆς πληροφορίες, βασισμένες στὶς διηγήσεις τῶν ἀδελφῶν τῆς Μονῆς.

Λίγες ἡμέρες μετὰ τὴν ἐνθρόνισή του στὴν Μητρόπολη Τρίκκης καὶ Σταγῶν, ὁ νέος τότε Μητροπολίτης ἐπισκέφτηκε ἐθιμοτυπικὰ τὴ Μονὴ Βυτουμᾶ. Κατὰ τὴν ἐπίσκεψή του ἔγινε ἀντιληπτὸ ἀπὸ τὴν Γερóντισσα Εὐφημία καὶ τὶς ἀδελφές νὰ προβαίνει σὲ κινήσεις καὶ μορφασμοὺς ἐκπληξης καὶ νὰ ἐκδηλώνει ἐλαφρὰ ταραχή. Τὸ ἴδιο συνέβη καὶ μέσα στὸ Καθολικὸ, ὅταν ἐξέταζε τὶς εἰκόνες τοῦ τέμπλου καὶ τὶς τοιχογραφίες.

Τὴν αἰτία τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ αὐτῆς φανέρωσε ὁ ἴδιος ἀργότερα σὲ μία ἀπὸ τὶς πνευματικότητες Συνάξεις ποὺ συνήθιζε νὰ κάνει μετὰ τὶς ἀδελφές τῆς Μονῆς. Εἶπε μεταξὺ ἄλλων:

« [...] Ἦλθε ἡ ὥρα νὰ μάθετε καὶ κάποιες πολὺ ἐνδιαφέρουσες λεπτομέρειες ἀπὸ τὴν περίοδο τῆς σκληρῆς δοκιμασίας μου. Τὶς τελευταῖες ἐβδομάδες στὶς φυλακὲς τῆς Γερμανίας περάσαμε ὅλοι οἱ κρατούμενοι ἀπερίγραπτη καὶ ἀφάνταστη ἀγωνία. Καθημερινὰ [...] οἱ φρουροὶ διάβαζαν [...] ὀνόματα κρατουμένων [...] Ἀπὸ αὐτοὺς κανένας δὲν ἐπέστρεψε. Ὁδηγοῦνταν ὅλοι στὸ ἐκτελεστικὸ ἀπόσπασμα. Κάθε μέρα λοιπὸν περιμέναμε ὅλοι νὰ ἔλθῃ καὶ ἡ δική μας σειρά [...]. Αὔξησα τότε τὴ μελέτη τῆς Ἀγίας Γραφῆς καὶ τὴν προσευχή μου. Τὰ δυὸ αὐτὰ πνευματικὰ ὄπλα μετὰ ἡρεμοῦσαν καὶ αὗξαν τὴν πίστη καὶ τὴν ἐλπίδα μου στὸ Θεό.

Ἐνα τέτοιο πρωινό, σὲ ὥρα μελέτης, προσευχῆς καὶ περισυλλογῆς, ἄκουσα μία γυναικεία φωνὴ νὰ μοῦ λέγει: “Μὴν ἀνησυχεῖς! Ἐσένα δὲν θὰ σὲ ἐκτελέσουν! Θὰ ἐπιστρέφεις στὴν πατρίδα σου καὶ θὰ περιμένω νὰ ἔλθῃς καὶ στὸ σπίτι μου!”. Ταυτόχρονα πρόβαλλαν μπροστά μου, σὰν σὲ κινηματογραφικὴ ταινία, κάποια τοπία, κτήρια καὶ εἰκόνες. Ταράχτηκα, δὲν ἤξερα πῶς νὰ τὰ ἐρμηνεύσω καὶ ποιά σημασία εἶχαν αὐτὰ γιὰ μένα. Δὲν μπορούσα νὰ κατανοήσω τὸ γεγονός [...]. Τὸ φαινόμενο αὐτὸ σιγά-σιγά ἀτόνησε καὶ ξεχάστηκε [...].

Ὅταν, λοιπὸν, ἦλθα γιὰ πρώτη φορὰ στὸ Μοναστήρι σας, μετὰ τὶς πρώτες ματιές ποὺ ἔριξα γύρω μου, ἦλθε στὸ νοῦ μου τὸ παράξενο φαινόμενο. Θυμήθηκα αὐθόρμητα τὰ λόγια ἐκεῖνα καὶ ἀμέσως ἀνεγνώρισα τὸ τοπίο, ποῦ μοῦ

εἶχε παρουσιασθεῖ τότε σὴν φυλακί. Ἦταν ὀλοζώντανη, μὲ ὅλες τὶς λεπτομέρειές της, ἡ εἰκόνα τοῦ Μοναστηριοῦ ποὺ εἶχα μπροστά μου. Τὸ γεγονὸς μὲ ἔκανε νὰ κινῶ ἐλαφρὰ τὸ κεφάλι μου ἢ νὰ ἐκφράζω τὴν ἀπορία μου μὲ μορφασμοὺς τοῦ προσώπου μου. Ὅταν κατόπιν συνειδητοποιήσα, ὅτι ἐπισκέφθηκα τὸ σπίτι τῆς ἄγνωστης τότε σ' ἐμένα γυναίκας, κατὰλαβα ὅτι ἦλθα στὸ σπίτι τῆς Παναγίας!»²⁴.

Ὁ τάφος τοῦ μακαριστοῦ Διονυσίου κατέστη ἔκτοτε τόπος προσκυνήματος τῶν πιστῶν ποὺ ἐπισκέπτονται τὴν Μονὴ Βυτουμᾶ. Ὁ ὁσιακὸς βίος τοῦ Δεσπότη καὶ ἡ λαμπρὴ ἱεραρχικὴ παρουσία του στὴν Μητρόπολη Τρίκκης καὶ Σταγῶν κατέστησε προσφιλεῖ στὸν λαὸ τὴν μνήμη του καὶ αὐτὸ ἐκδηλώνεται μὲ τὸ προσκύνημά του.

²⁴ "Ο.π., σελ. 221-225.

ΑΡΧΕΙΑΚΟ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΥΛΙΚΟ



*Γέφυρα Αγίου Βησσαρίωνος,
Πύλη Τρικάλων, 1966.*



*Χειροτονία Μητροπολίτου Κερκύρας
Πολυκάρπου, 25/6/1967.*



*Δεξιά ο Μητροπολίτης Έδέσσης Καλλίνικος καί αριστερά
ο Κερκύρας Πολύκαρπος (καί οί δύο χειροτονήθηκαν
Επίσκοποι από τόν Διονύσιο). Επίσης χειροτόνησε
εις Επίσκοπον τόν Μητροπολίτη Κονίτσης Σεβαστιανό,
καί άλλους. Μέ όλους τούς προαναφερομένους
είχε ισχυρή πνευματική σχέση.*



Τερά Μονή Βυτουμᾶ.



*Ταφή Διονυσίου Τερά Μονή Βυτουμᾶ.
Διακρίνεται ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Τερώνυμος ὁ Α΄ (8/1/1970).*

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΧΡΥΣΟΒΕΡΓΗΣ
Δρ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ-ΟΙΚΟΝΟΜΟΛΟΓΟΣ

Ο ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΚΑΛΛΙΝΙΚΟΣ Γ' Ο ΕΚ ΖΑΓΟΡΑΣ ΚΑΙ ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΑΝΑΒΑΠΤΙΣΜΟΥ. ΟΙ ΘΕΟΛΟΓΙΚΕΣ ΤΟΥ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΕΙΣ

1. Ἡ ἐξέλιξη τῆς ἔριδας

Ἀφορμὴ τῆς ἔριδας τοῦ Ἀναβαπτισμοῦ ὑπῆρξε ἡ κατὰ τὸ ἔτος 1751 ἀπόφαση τοῦ οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Κυρίλλου Ε' νά ἀναβαπτίζονται οἱ προσερχόμενοι στὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία Καθολικοί. Ἐπιπρόσθετα, συνέστησε στοὺς κληρικούς τῆς Πόλης νά κηρύττουν τὸν Ἀναβαπτισμό τῶν Καθολικῶν καὶ τῶν Ἀρμενίων, ἐνῶ μέχρι τότε γίνονταν δεκτοὶ μὲ Χρίσμα¹.

Τὸ πρόβλημα τοῦ Ἀναβαπτισμοῦ, συνδεδεμένο στενά καὶ μὲ τὰ Αὐξεντιανά², σφράγισε ἱστορικά καὶ θεολογικά τὸν σχετικὸ φτωχὸ σέ θεολογικά ἐνδιαφέροντα ΙΗ' αἰῶνα, χωρὶς βέβαια νά παραθεωροῦμε καὶ τὴν λεγόμενη Φιλοκαλικὴ Ἀναγέννηση (Κίνημα τῶν Κολλυβάδων), ἡ ὁποία κατατάραξε τὸν φιλήσυχο Ἀθῶνα, κατὰ τὸ δευτέρου μισοῦ τοῦ ΙΗ' αἰῶνα.

Σύγχρονοι ἐρευνητές, ἀποτιμώντας τὴν ἐξέλιξη καὶ τὰ ἀποτελέσματά της, ἰσχυρίζονται ὅτι «οἱ θέσεις τῶν Κολλυβάδων ἀποκαλύπτουν μίαν ἀπροσδόκητη, γιὰ τὴν ἐποχὴ, θεολογικὴ ἐγρήγορηση»³. Οἱ Κολλυβάδες ἀντιπαρέτασαν

¹ Ἀρχμ. Δημήτριος Γεωργιάδης, «Τὸ βάπτισμα τῶν αἱρετικῶν», *Νέα Σιών*, 19 (1924) σελ. 179.

² Π. Βασιλείου, λ. «Αὐξέντιος», *ΘΗΕ*, τ. 3. Στ. 474-475. Ἀθ. Χρυσοβέργης, *Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Καλλίνικος Γ' ὁ ἐκ Ζαγοράς*, 1995, σσ. 26, 59, 60, 73, 80, 152, 156.

³ Χρ. Γιανναράς, *Ὁρθοδοξία καὶ Δύση στὴ νεότερη Ἑλλάδα*, ἐκδ. Δόμος, σ. 178. Ἀθ. Χρυσοβέργης, *Οἱ θεολογικὲς κατευθύνσεις τοῦ πατριάρχου Καλλινίκου Γ' (1713-1791) καὶ τὰ βασικὰ προβλήματα τῆς ἐποχῆς του*, Λάρισα 2000, 131 κ. ἑξ., ὅπου ἐξετάζονται καὶ οἱ θεολογικὲς κατευθύνσεις τοῦ Καλλινίκου στὸ θέμα αὐτὸ καὶ παρατίθεται πλούσια βιβλιογραφία. G. Podskalsky, *Ἡ ἐλληνικὴ Θεολογία ἐπὶ Τουρκοκρατίας (1453-1821)*, ΜΙΕΤ, Ἀθήνα 2008² σελ. 412. π. Θεμιστοκλῆς Μουρτζανός, *Γρηγόριος Κωνσταντῆς. Ἐνας λόγιος συζητᾷ μὲ τὸν*

στόν ευρωπαϊκό Διαφωτισμό καί τό κοσμικό του πνεῦμα τούς «Θεομένους, τούς Ἁγίους, καί στήν σοφία τοῦ κόσμου τήν θεία σοφία καί τήν ἀγιοπνευματική ἐμπειρία»⁴. Κορυφαῖοι τοῦ κινήματος, ὁ ἅγιος Νικόδημος ὁ Ἀγιορείτης (1749-1809), ὁ ἅγιος Μακάριος Νοταρᾶς καί ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος Πάριος. Τό κίνημά τους παρουσίαζε πολλές ἀναλογίες μέ τόν Ἡσυχασμό τοῦ 14ου αἰῶνα.

Σημειωτέον ὅτι τήν ἴδια ἐποχή ἀνέπτυξαν ἀναγεννητικό ἔργο, σέ καθαρά ὀρθόδοξες βάσεις, ὁ Τυρναβίτης δάσκαλος Ἰωάννης Πέζαρος καί ὁ σπουδαῖος ἱεράρχης Πλαταμῶνος Διονύσιος⁵, οἱ ὁποῖοι ἀνῆκαν καί οἱ δύο στήν ὁμάδα τοῦ πατρο-Κοσμᾶ καί τοῦ Εὐγενίου Βούλγαρη⁶.

Ο ἸΗ΄ αἰῶνας ὑπῆρξε μία παραγμένη ἐποχή, κατά τήν ὁποία τό νέο συγκρουόταν μέ τό παλαιό (εἴτε τή δοκιμασμένη παράδοση, εἴτε τή δυσκίνητη πιά συντήρηση). Εἶναι σημαντικό νά ἔχουμε ὀρθά κριτήρια, προκειμένου νά κρίνουμε κάθε ἐποχή. Ἐν προκειμένῳ, ἡ Ἀνατολή γνώριζε πολύ καλά τίς μόνιμες διαθέσεις τῆς Δύσης. Ὁ ἀντιδυτικισμός τῆς Ἀνατολῆς συνιστοῦσε περισσότερο αὐτοάμυνα καί αὐτοπροστασία ἀπό τήν ἀλλοτριωμένη χριστιανική παράδοση τῆς Δύσης καί τήν μεταβολή τῆς Θεολογίας ἀπό μέθοδο Θεώσεως σέ σχολαστικισμό, σέ διανοητικισμό καί ἰδεολογία⁷.

Καί κάτι ἀκόμα. Οἱ ευρωπαϊκές δυνάμεις διεκδικοῦσαν τήν Πόλη γιά τόν ἑαυτό τους, ὅπως, ἄλλωστε, τό εἶχαν ἀποδείξει, καί ὄχι γιά τούς Ἕλληνες. Δέν ἀντιπαθοῦσαν τίποτε περισσότερο οἱ ἀπόγονοι τῶν Φράγκων ἀπό τήν ἰδέα ἀνασύστασης τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμαϊκῆς (Ελληνικῆς) αὐτοκρατορίας. Ἐπρεπε νά μεσολαβήσουν πολλές ἀπογοητεύσεις, γιά νά συνειδητοποιηθεῖ αὐτή ἡ ἀλήθεια⁸. Ἦδη ἀπό τά μέσα τοῦ ΙΖ΄ αἰῶνα, ἀρχίζει νά γίνεται αἰσθητή ἡ παρακμή τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Ὁ Ἑλληνισμός ἀπό τόν ΙΗ΄ αἰῶνα ἀρχίζει νά σημειώνει πρόοδο σέ ὅλους τους τομεῖς.

Ὁ ἐθναρχικός ρόλος τῆς Ἐκκλησίας συνεχίζεται. Φαναριῶτες, συντεχνίες,

Διαφωτισμό καί τήν Παράδοση, Λάρισα 2017, σσ. 425-426.

⁴ π. Γ. Μεταλλινός, *Τουρκοκρατία*, ἐκδόσεις Ακρίτας, Αθήνα 1989², σσ. 161-162.

⁵ Χρ. Περγραιβός, *Σύντομος βιογραφία τοῦ ἀοιδίμου Ρήγα Φεραίου τοῦ Θετταλοῦ*, Ἀθήνα 1960, σελ. 50. Μιχ. Λαφαζάνης, *Ἰωάννης Πέζαρος (1749-1806)*, Τύρναβος 2009, σελ. 287. π. Θεμιστοκλῆς Μουρτζανός, ὁ.π., σελ. 161.

⁶ Ἀθ. Καμῆς, *Εὐγένιος Βούλγαρης καί οἱ πνευματικές ζυμώσεις τοῦ ΙΗ΄ αἰῶνα*, ἐκδ. Παρησία, Ἀθήνα 2008.

⁷ Εὐρύτερη διαπραγμάτευση τῶν προβλημάτων αὐτῶν, βλ. Γ. Δ. Μεταλλινός, *Ὁρθοδοξία καί Ἑλληνικότητα*, ἐκδ. Μίνυμα, Αθήνα 1987. G. Podskalsky, ὁ.π., σσ. 12-476.

⁸ π. Γ. Μεταλλινός, *Τουρκοκρατία...*, σελ. 93.

ξένοι πρέσβεις καί ἄλλοι κοινωνικοί παράγοντες συνθέτουν τόν καμβά τῆς κοινωνίας τῆς Πόλης. Ὡστόσο, οἱ Ρωμιοί εἶναι δοῦλοι στὸν ἴδιο τους τόν τόπο. Ἡ θέληση τοῦ σουλτάνου ἦταν, τελικά, ὁ ὑπέρτατος νόμος. Κοντά σ' αὐτά, οἱ Ρωμιοί ἔπρεπε νά χειριστοῦν καί τὰ ἴδια τους τὰ πάθη. Ἡ δουλεία δέν βγάζει πάντα στὴν ἐπιφάνεια ὅ,τι καλύτερο ἔχει μέσα του ὁ ἄνθρωπος. Ἡ ἀπόλυτη ἀδυναμία καί ἡ ἀπόλυτη ἐξουσία διαφθείρουν ἀπολύτως⁹.

Σ' αὐτή τὴν ὁμιχλώδη περιρρέουσα ἀτμόσφαιρα τῆς Τουρκοκρατούμενης Πόλης διαδραματίσθηκαν τὰ γεγονότα τοῦ Ἀναβαπτισμοῦ, μέ πρωταγωνιστές τὸν προαναφερθέντα οἰκουμενικό Πατριάρχη Κύριλλο Ε' καί τὸν μητροπολίτη Προϊλάβου καί μετέπειτα οἰκουμενικό Πατριάρχη Καλλίνικο Γ', τὸν ἐκ Ζαγοράς τοῦ Πηλίου καταγόμενο.

Ὁ Κύριλλος γεννήθηκε στὴν Δημητσάνα, στά τέλη τοῦ ΙΖ' αἰῶνα. Τό 1715 ἤρθε αἰχμάλωτος στὴν Πόλη. Γιά λίγο διῆλθε ἀπὸ τὸ Ἅγιον Ὅρος, τὴν Πάτμο, ὡς μαθητὴς τῆς Σχολῆς, στὴν ὁποία ὁ δάσκαλος Μακάριος Καλογεράς τὸν ἔκρινε μοναχό. Τελικά, κατέληξε στὴν Πόλη, κοντά στὸν ἀδελφό του Σωτήρη, ἔμπορο τοῦ Μπεσίρ ἀγᾶ. Τὴν περίοδο 1737-1745 διετέλεσε μητροπολίτης Μελενίκου καί τὴν περίοδο 1745-1748 Νικομηδείας. Στὶς 29 Σεπτεμβρίου 1748 ἀνῆλθε στὸν οἰκουμενικό θρόνο, στὸν ὁποῖο παρέμεινε ἕως τὸν Ἰούνιο τοῦ 1751 (ἀ' πατριαρχία), ὅποτε καί καθαιρέθηκε, ἐξορισθεὶς, ἀρχικά, στὴν Κύπρο καί μετὰ στὸ Ἅγιον Ὅρος, ὅπου καί ἀπεβίωσε τό 1775¹⁰.

Τὸν ιδιόρρυθμο χαρακτῆρα του διαπιστώνουμε ἀπὸ τὴν παιδική του ἀκόμα ἡλικία, ὡς μαθητὴ στὴ Σχολή τῆς Πάτμου. Ὅπως ἀναφέρει ὁ Σαβράμης, «ἐξεδιώχθη ἐκεῖθεν διὰ τὴν ἀνοίκειον αὐτοῦ διαγωγὴν¹¹. Βγῆκε δέ προφητικός ὁ λόγος τοῦ δασκάλου του Μακαρίου Καλογερά, ὁ ὁποῖος ἀπέτρεψε τὸν Κύριλλο ἀπὸ τὴν ἱερωσύνη: «εἴ ποτε τὸ ἀνθρωπάριον τοῦτο ἱερωσύνης ἐπιδράξῃται μεγάλην ἐπάξει τῇ Ἐκκλησίᾳ φθοράν τε καί ταραχήν»¹². Χρονογράφοι καί ἱστορικοὶ καταδικάζουν, ὁμόφωνα, τὸν χαρακτῆρα καί τίς πρακτικὲς του¹³, τὸ ἴδιο καί ὁ ἀντίπαλός του στὸν Ἀναβαπτισμό Καλλίνικος, ὁ ὁποῖος ἰσχυρίζεται

⁹ Στ. Ράνσμαν, *Βυζαντινὴ Θεοκρατία*, Ἀθήνα 1982, σελ. 82.

¹⁰ Γιά τὸν βίο τοῦ Κυρίλλου, βλ. *Χρυσοβέργης*, ὁ.π., σελ. 5, ὅπου καί βιβλιογραφία..

¹¹ Εὐάγγ. Σαβράμης, «Ἡ πρώτη καθαιρέσις τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Κυρίλλου Ε' τοῦ Καράκαλου», *ΕΕΒΣ*, 10 (Ἀθῆναι 1933) σσ. 161-186.

¹² *Σαβράμης*, ὁ.π., σελ. 179.

¹³ *Χρυσοβέργης*, ὁ.π., σσ. 66-67.

ὅτι ὁ Κύριλλος ἔχασε τὴν ἔξωθεν καλὴ μαρτυρία»¹⁴. Συνεργάσθηκε μὲ τὸν ψευδοθαιματοποιό μοναχό Αὐξέντιο¹⁵, ἐξασφάλισε ἰσχυρά ἐρείσματα στό ρουφὲτι τῶν γουναράδων¹⁶, ἐπιβάρυνε οἰκονομικά τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, διαμόρφωσε δυσμενὲς κλίμα μὲ τοὺς ἀρχιερεῖς τοῦ Οἰκουμενικοῦ θρόνου καὶ διόρισε λαϊκοὺς ἐπιτρόπους ἀμειβόμενους ἀδρά.

Βαρεῖς εἶναι οἱ χαρακτηρισμοὶ γιὰ τὸ πρόσωπό του, στό κείμενο τῆς πρώτης του καθάρσεως¹⁷. Ἀναφέρεται ὡς Κακο-Κύριλλος, λύκος ὡμοφάγος, ἀλιτήριος, τολμητίας, αὐθάδης καὶ ἑωσφορικοῦ τύπου πεπληρωμένος¹⁸.

Στὴν δευτέρη πατριαρχία του (1752-Ἰανουάριος 1757) ἐξελίχθηκε καὶ ἡ ἔριδα τοῦ Ἀναβαπτισμοῦ. Ὁ Κύριλλος χρησιμοποιεῖ τὸν ψευδοόσιο Αὐξέντιο¹⁹, ὁ ὁποῖος κηρύττει, ἀρχικά, τὸν Ἀναβαπτισμό τῶν Ἀρμενίων καὶ μετὰ τῶν Λατίνων. Ἡ Σύνοδος καλεῖ τὸν Αὐξέντιο στὴν Πόλη γιὰ νὰ δώσει ἐξηγήσεις. Ἀλλὰ ματαίως. Ἀντ' αὐτοῦ, ἐπιτίθεται στὸν οἰκουμενικὸ Πατριάρχη Παῖσιο Β΄, ὁ ὁποῖος φοβάται καὶ σιωπᾷ.

Ὁ Κύριλλος περιμένει καὶ ἐλπίζει ἐπάνοδο στὸν θρόνο. Δυνατά του ὄπλα ἡ ὑποστήριξη τῶν ἰσχυρῶν συντεχνιῶν, οἱ ὁποῖες βρίσκονταν σὲ διαρκῆ ἀνταγωνισμό μὲ τοὺς λατίνους ἐμπόρους, ἡ ἄγνοια τοῦ «χύδην ὄχλου», ὁ ὁποῖος διατελοῦσε πλήρης ἀντιπαπικοῦ φανατισμοῦ καὶ θρησκευτικῆς ἄγνοιας, παρασυρμένος ἀπὸ τὸν ψευδοόσιο στό Κατιρλί, οἱ συκοφαντίες καὶ οἱ δεκασιμοὶ τῶν ἀρμοδίων καὶ, τέλος, ὁ ἐτερόκλητος κύκλος τῶν συνεργατῶν του, οἱ ὁποῖοι, κυρίως ἔνεκα χρημάτων καὶ προσωπικῶν φιλοδοξιῶν, πλαιοσιῶνουν τὸν Κύριλλο. Ὡστόσο, οἱ μεθοδεύσεις τοῦ Κυρίλλου ἀφύπνισαν νέες δυναμικὲς προσωπικότητες, ὅπως συμβαίνει σὲ παρόμοιες περιπτώσεις, γιὰ νὰ περισώσουν τὸ κύρος τῆς Ἐκκλησίας καὶ νὰ ἀναδείξουν πόσο ἐπικίνδυνη ἦταν, γιὰ τὴ ζωὴ τῶν πιστῶν, ἡ διδασκαλία τοῦ ψευδοοσίου στό Κατιρλί.

Στὸ προσκίνητο τῆς ἔριδας ἐμφανίζεται ὁ πρῶν μιτροπολίτης Προϊλάβου Καλλίνκος, σχολάζων στὴν Πόλη, προϊστάμενος τοῦ ἱεροῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου

¹⁴ Th. Papadopoulos, *The History of the Greek church and People under Turkish Domination*, Brussels 1952, σελ. 278.

¹⁵ Δ. Πασχάλης, «Ὁ ἐκ τῆς νήσου Ἀνδρου Αὐξέντιος ἀσκητής, ὁ ἐπικληθεὶς ὁσιος», *Θεολογία*, 11, Ἀθῆναι 1935, σσ. 302-318.

¹⁶ Κων. Δ. Ἀμαντος, «Δημῆτριος Σκαναβίης», *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν*, 6 (1955-1956) σσ. 147-151.

¹⁷ *Σαβράμης*, ὁ.π., σσ. 178-180.

¹⁸ *Σαβράμης*, ὁ.π., σελ. 179.

¹⁹ Κασάριος Δανπόντες, «Κατάλογος ἱστορικός», *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, Κ. Ν. Σάθας, 3 (Βενετία 1972) σελ. 129.

Δημητρίου Κανάβη, ιεροκήρυκας καί διδάσκαλος²⁰. Ὁ Καλλίνικος, βοηθούμενος ἀπὸ τὸν Παγκράτιο Δημάρη²¹, λόγιο ἀρχιδιάκονό του, σπιλίτευσε τίς ψευδοδιδασχές καί τὰ ψευδοθαύματα τοῦ Ἀνδριώτη μοναχοῦ, τὴν ἀπάτη τῶν δαιμόνων, ὅπως τὰ χαρακτήριζε. Ἡ δυνάδα Καλλινίκου-Παγκρατίου προκάλεσε μεγάλο πρόβλημα στὰ σχέδια τοῦ Κυρίλλου.

Μοναδική, σχεδόν, πηγή γιὰ τὴν δράση του κατὰ τὴν περίοδο αὐτή τὸ σπιλιτευτικὸ στιχούργημα *Πλανοσπράκτης*²², ἢ *Σπλαχνοσπαράκτης*. Ὁ Καλλίνικος ἐξαπολύει μύδρους κατὰ τοῦ Αὐξεντίου καί τῶν συνεργατῶν του ἀπὸ τὸν ἄμβωνα τοῦ Ἁγίου Δημητρίου²³.

Ἡ Σύνοδος ἀναθέτει στὸν δάσκαλο Κριτία τὴν συγγραφή νουθετικῆς ἐπιστολῆς πρὸς τὸν Αὐξέντιο, ἡ ὁποία δὲν κυκλοφόρησε ποτέ, διότι ὁ Κύριλλος ἀπειλῆσε τὸν πατριάρχη Παῖσιο²⁴.

Στὸ προσκίνιο ἐμφανίζεται ὁ Ἰωνᾶς ὁ Καυσοκαλυβίτης²⁵, ἀπεσταλμένος τοῦ Ἁγίου Ὁρους γιὰ νὰ συνετίσει τὸν Αὐξέντιο. Δυστυχῶς, ὕστερα ἀπὸ χρηματισμὸ, ἔγινε φίλος τοῦ Κυρίλλου καί ὑπέρμαχος τοῦ Αὐξεντίου²⁶. «Ἐσχάτη πλάνη» τὸν ἀποκαλεῖ ὁ Καλλίνικος²⁷. Ὁ Ἰωνᾶς συνδέθηκε μὲ τὸν συνεργάτη τοῦ Κυρίλλου Μισαίλ, πρῶν οἰνοπώλη, τουρκόφιλο μὲ μῖσος κατὰ τῶν Λατίνων. Οἱ δύο τους ξεσίκωσαν τοὺς Χιῶτες γουναράδες, *δερματορράπτες* τοὺς ἀποκαλεῖ ὁ Καλλίνικος, καί μὲ ὀχλοκρατικὴ στάση κατόρθωσαν στίς 6 Σεπτ. 1752 νὰ ἀπομακρύνουν τὸν Παῖσιο Β' ἀπὸ τὸν Οἰκουμενικὸ θρόνο καί νὰ ἀνεβάσουν, πέρα ἀπὸ κάθε νόμιμη καί κανονικὴ διαδικασία, τὸν Κύριλλο²⁸.

²⁰ Χρυσοβέργης, ὅ.π., *Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως...*, σσ. 60, 73, 80, 152, 156, ὅπου καί πλούσια βιβλιογραφία.

²¹ Β. Σκουβαράς, «Σπιλιτευτικὰ κείμενα τοῦ ΙΗ' αἰ.», *Byzantinisch-Neugriechische Jahrbucher*, 30 (1970), σσ. 50-222. Γ. Ζαβίρας, *Νέα Ἑλλάς ἢ Ἑλληνικὸν Θέατρον*, Ἀθῆναι 1972, σελ. 521. Ἀθ. Παπαδόπουλος – Κεραμεύς, «Συμβολαὶ εἰς τὴν χρονολογίαν καί ἱστορίαν τῶν μεταγενέστερων πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως», *ΕΑ*, 4 (1884), σσ. 385-390.

²² Στιχούργημα τοῦ ὑπ' ἀρ. 10077 πολυμυγῆ κώδικα τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου (φ. 277ν-316ν). Βλ. Th. Papadopoulos, *The History...*, σσ. 276-364.

²³ Ζ. 122, σελ. 31.

²⁴ *Πλαν.* στ. 810-835.

²⁵ Β. Σκουβαράς, «Σπιλιτευτικὰ...», ὅ.π., σσ. 68-71. Ἀρχιμ. Ναυκράτιος Τσουλκανάκης, *Ὁ Μέγας Διδάσκαλος τοῦ Γένους ἅγιος Μακάριος Καλογεράς*, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 330.

²⁶ *Πλαν.* στ. 1070-1100.

²⁷ Ζ. 104, σ. 9, Ζ. 106, σ. 129, 131, 152 καί Ζ. 119, σελ. 15.

²⁸ Σ. Μακραιοῦς, «Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία», *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, Κ. Ν. Σάθα, 3 (Βενετία 1872) σελ. 228.

Ὁ Ὁθωμανός ἡγεμόνας ζητᾷ νά φονευθεῖ ὁ Κύριλλος, λόγω τῆς ἀνταρσίας του. Οἱ ἄρχοντες καί οἱ ἀρχιερεῖς πληρώνουν 90 τάλαντα στόν ἐπίτροπο τοῦ σουλτάνου γιά νά τόν σώσουν, ὅχι ἐπειδὴ ἐκτίμησαν τόν ἴδιο, ἀλλά ἐπειδὴ ὑπολόγισαν τό κύρος τῆς Ἐκκλησίας καί τό ἠθικό τοῦ λαοῦ. Ὁ Ὁθωμανός ἐπίτροπος ζητᾷ 30 τάλαντα ἀπό τόν ἔκπτωτο Παῖσιο γιά νά τόν ἀποκαταστήσει στόν θρόνο. Ὁ Παῖσιος ἀρνεῖται.

Ὁ Κύριλλος ἔπρεπε ἀρχικά νά ἐκπληρώσει ὅσα εἶχε ὑποσχεθεῖ στούς συνεργάτες του. Ὁ Καλλίνικος μᾶς διασώζει τά ὀνόματά τους, σκιαγραφώντας τόν χαρακτήρα τους. Ἐκτός τῶν προαναφερθέντων, οἱ ὑπόλοιποι ἦταν ὁ Χαλεπίου Γεννάδιος²⁹, ὁ ἱερομόναχος Ἀγάπιος³⁰, ὁ ἱερομόναχος Δωρόθεος ὁ Ἐγρικαπίτης³¹, ὁ Κ. Κάλφογλου καί ὁ Κωνσταντῖνος σικερτζής³². Γιά τή φατρία τοῦ Κυρίλλου ἀποκαλυπτικά εἶναι τά ὅσα, σέ ἄλλο χειρόγραφο, περιγράφει ὁ Καλλίνικος³³.

Στόν εὐρύτερο κύκλο τοῦ Καλλινίκου ἀνῆκαν καί οἱ ἐξῆς: ὁ Ἀνανίας ὁ Ἀντιπάριος³⁴, ὁ Ἰωάννης Ρίζος, ὁ δάσκαλος Βασίλειος³⁵, ὁ Ἀλέξανδρος, γαμβρός τοῦ Λουκᾶ³⁶, ὁ Ἡλίας ὁ Κύπριος³⁷, ὁ Γεώργιος Χάτμανος³⁸, ὁ Κων. Καρατζᾶς, ὁ Χρυσάνθος³⁹ καί ὁ Διονύσιος⁴⁰. Μέ τούς δύο τελευταίους εἶχε πυκνή ἀλληλογραφία ὁ Καλλίνικος.⁴¹ Ὁ Ἐφέσου Ναθαναήλ⁴², ὁ δάσκαλος

²⁹ Ν. Χρυσοβέργης, *Ἐπίτομος ἱστορία τοῦ σχίσματος τῶν Γραικοκαθολικῶν ἐν Συρίᾳ*, Πειραιεύς 1823. Β. Σκουβαράς, «Σηπλιτευτικά...», ὅ.π., σσ. 61-62. Ἀθ. Κομνηνός – Ὑψηλάντης, ὅ.π., σσ. 374-375. Χ. Τζώγας, *Ἡ περί μνημοσύνων ἔρις ἐν Ἀγίῳ Ὁρει κατὰ τόν ΙΗ΄ αἰῶνα*, Θεσσαλονίκη 1969, σσ. 62-64.

³⁰ *Καيسάριος Δαπόντες*, ὅ.π., σελ. 123. Β. Σκουβαράς, «Σηπλιτευτικά...», ὅ.π., σσ. 76-79.

³¹ Β. Σκουβαράς, «Σηπλιτευτικά...», ὅ.π., σσ. 74-76.

³² Πλαν. στ. 1460-1500.

³³ Ζ. 119, σ. 6-18.

³⁴ Β. Σκουβαράς, «Σηπλιτευτικά...», ὅ.π., σσ. 91-92. Τ. Γριτσόπουλος, *Πατριαρχική Μεγάλη του Γένους Σχολή*, ἐν Ἀθήναις 1966, 1, σσ. 365-369. Μ. Γεδεών, *Χρονικά τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας*, ἐν Κωνσταντινουπόλει ΑΩΠΓ, σσ. 153-161. Χρυσοβέργης, ὅ.π., σσ. 101, 155, 167, 200.

³⁵ Γριτσόπουλος, ὅ.π., σελ. 445.

³⁶ Τ. Γριτσόπουλος, *Μονή Φιλοσόφου*, ἐν Ἀθήναις 1960, σελ. 282. Ε. Σαβράμης, «Ἡ πρώτη...», ὅ.π., σελ. 163.

³⁷ Τ. Γριτσόπουλος, *Πατριαρχική...*, ὅ.π. σσ. 419, 431, 444, 450. Μ. Γεδεών, «Χρονικά...», ὅ.π., σσ. 155, 157.

³⁸ Ἀθ. Κομνηνός – Ὑψηλάντης, ὅ.π., σσ. 368, 397.

³⁹ Μ. Γεδεών, ὅ.π., σσ. 153-155, 176.

⁴⁰ Ζ. 91, σελ. 627.

⁴¹ Ἀθ. Χρυσοβέργης, ὅ.π., σσ. 73-74.

Γεράσιμος (Βιζύης)⁴³ καί ἄλλοι. Ὅλοι τους ἐκλεκτοὶ δάσκαλοι, ἡ ἐλίτ τῆς Πόλης. Ὁ Καλλίνικος πάντα τοὺς συμβουλευόταν καὶ αὐτὸ ἦταν καθοριστικό, τόσο γιὰ τὴν ἔκβαση τοῦ ἀγῶνα. τὸν ὅποιο διεξῆλγε, ὅσο καὶ γιὰ τίς θεολογικές του θέσεις-κατευθύνσεις πού διατύπωνε, ὅπως θὰ δοῦμε.

Ὁ Κύριλλος πετυχαίνει τὴν ἔκδοση βασιλικοῦ ὁρισμοῦ (μπερατίου), γιὰ τὴν ἐπιστροφή τῶν ἀρχιερέων στίς ἐπαρχίες τους. Κηρύττει καὶ πάλι τὸν Ἀναβαπτισμό. Στὸ προσκίνιο ἐμφανίζεται τώρα ὁ Χριστόφορος ὁ Αἰτωλός, συνθέτοντας τὸ ἀναβαπτιστικό πόνημα *Ραντισμοῦ Στηλίτευσις*⁴⁴. Τὴν διδασκαλία τοῦ βιβλίου ἀναρεῖ ὁ Παγκράτιος. Ὁ Κριτίας τὸν συμβουλεῖ νὰ παραδώσει τὸ βιβλίον στὴν πυρά. Ὑστερα ἀπὸ αὐτό, ὁ Μισαὶλ γράφει νέο ἀναβαπτιστικό πόνημα, στὸ ὅποιο ὁ Καλλίνικος ἀπάντησε μὲ τὸ ἔργο του *Ἀὐξεντιανός ὑπὸ ὀρθοδόξου διωκόμενος*⁴⁵, ὁ δὲ Ἀνανίας ὁ Ἀντιπάριος σατίρισε⁴⁶.

Οἱ συστάσεις τῆς Συνόδου στὸν Κύριλλο νὰ ἀποκηρύξει τὸν Ἀναβαπτισμό τὸν ἐξαγρίωσαν καὶ ἐκδηλώνει προκλητικὰ τίς διαθέσεις του μπροστὰ στοὺς ἀρχιερεῖς⁴⁷. Ὁ αὐτόπτης καὶ αὐτήκοος Καλλίνικος γράφει: «ἤμιν παρὼν αὐτήκοος καὶ ἔτρεμον ὡς φύλλον»⁴⁸. Θῦμα ὁ δάσκαλος Κριτίας, πού τοῦ ἀφαιρεῖ τίς ἀποδοχές, δημιουργῶντας παρὰλληλα ἐνδοοικογενειακὸ πρόβλημα γιὰ δῆθεν καταγγελία τοῦ γιοῦ του Κωνσταντίνου ἐναντίον τοῦ πατέρα του⁴⁹.

Παράλληλα συνεχίζεται ὁ διωγμὸς τῶν ἀρχιερέων. Ἡ Σύνοδος συνέχεται στὴν οἰκία τοῦ Κυζίκου Ἀνανία⁵⁰. Ὁ Δέρκων Σαμουὴλ προτείνει τὴν καθάρση τοῦ Κυρίλλου, ἐπειδὴ «φατρίαν γάρ συνίστησιν καὶ οὐ πατριαρχίαν». Ὁ Κύριλλος ἐπιτίθεται στοὺς ἀντιπάλους του. Ὅσον ἀφορᾷ τὸν Καλλίνικο, ὁ Κύριλλος ἐφαρμόζει διαφορετικὴ τακτική. Τοῦ ὑπόσχεται χρήματα καὶ τὴν

⁴² Γριτσόπουλος, ὁ.π., σελ. 347 κ. ἐξ. *Μ. Γεδεών*, «Χρονικά...», ὁ.π., σελ. 152.

⁴³ Γριτσόπουλος, ὁ.π., σσ. 413-414. *Μ. Γεδεών*, ὁ.π., σσ. 175, 176.

⁴⁴ *Β. Σκουβαράς*, «Στηλιτευτικά...», ὁ.π., σσ. 80-82. Ἀρχμ. Ναυκράτιος Τσουγκανάκης, ὁ.π., σ. 237. *G. Podskalsky*, ὁ.π., σ. 415-416. Πλαν. στ. 1760-61.

⁴⁵ *Β. Σκουβαράς*, «Στηλιτευτικά...», ὁ.π., σσ. 71-74, 128-129.

⁴⁶ *Z. 102*, σελ. 42.

⁴⁷ Πλαν. στ. 2015-2040.

⁴⁸ Πλαν. στ. 2050.

⁴⁹ *Z. 122*, σσ. 110-111. *Β. Σκουβαράς*, «Νικόλαος Κριτίας Προυσαεύς», *Μικρασιατικά Χρονικά*, 9 (Ἀθῆναι 1960) σσ. 71-74. Ἑλένη-Νίκη Ἀγγελομάτη-Τσουγκαράκη, «Νικόλαος Κριτίας. Βιογραφικά καὶ ἐργογραφικά», *Μεσαιωνικά καὶ Νέα Ἑλληνικά*, 1, Ἀθῆναι 1984, σσ. 302, 358 κ. ἐξ.

⁵⁰ *Papadopoulos*, ὁ.π., σελ. 485. *I. Mansi, Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collection*, 38, Graz 1961, σελ. 645.

καλύτερη έπαρχία. Η ανέκδοτη αλληλογραφία του Καλλινίκου, σχετική με τό θέμα αυτό, είναι αποκαλυπτική. Γραμματοκομιστής ο επίτροπος του Κυρίλλου Συμεών⁵¹. Ο Καλλίνικος δέν πείθεται. Θέλει έγγραφη βεβαίωση του Κυρίλλου⁵². Η απάντηση ήταν 2.000 χρυσά και μία από τις 4 καλύτερες έπαρχίες. Θέλοντας, μάλιστα, να τον αποθαρρύνει, ισχυρίζεται ότι οι πάντες ξέχασαν τον Καλλνίκο και «έντρυφώσιν εις τὰς έπαρχίας των ζώντες ασώτως».

Ο Καλλνίκος δέν πείθεται. Φρόντισε, άλλωστε, ο πατριάρχης των Ιεροσολύμων Παρθένιος διά του γέροντα Τουρνόβου να τον ενημερώσει για τις πραγματικές διαθέσεις του Κυρίλλου⁵³. Ωστόσο, μέσω του Κ. Μαυροκορδάτου, φίλου του Κυρίλλου, ο δεύτερος προσπαθεί να δελεάσει τον Καλλνίκο, ο οποίος θέτει τις εξής προϋποθέσεις: Άναίρεση της κατηγορίας ότι είναι λατινόφων, με πατριαρχική δήλωση, αποκήρυξη του Άναβαπτισμού και του βιβλίου του Χριστοφόρου του Αιτωλού και ύλική αποκατάσταση των ζημιών τις οποίες υπέστη.

Ο Κύριλλος αρνήθηκε και προχωρή στον άφορισμό του Καλλνίκου και του Παγκρατίου⁵⁴. Και οι δύο τους κρύβονται στην οικία του Γεωργίου Τυανέως. Εκεί, σε διάστημα 60 ήμερων συγγράφει την *Αντίρρησην στό Έγχειρίδιον περί Άναβαπτισμού*, του Χιώτη ιατροφιλοσόφου Εύστρατίου Αργέντι⁵⁵. Τόν Ιούλιο του 1755, ο Κύριλλος παίρνει συνοδική απόφαση και καθιερώνει τον Άναβαπτισμό⁵⁶. Ο όρος υπογράφεται από τον Άλεξανδρείας Ματθαίο και τον Ιεροσολύμων Παρθένιο. Σύγχυση, πάντως, επικρατεί, σχετικά με τή γνησιότητα των υπογραφών και τον πειθαναγκασμό των συνυπογραψάντων, όπως θα δοϋμε παρακάτω.

Στις 16.1.1757, ο Κύριλλος εκθρονίζεται⁵⁷ και στον θρόνο ανέρχεται ο πρώην

⁵¹ Ζ. 119, σελ. 22.

⁵² Ζ. 119, σελ. 175.

⁵³ Ζ. 122, σελ. 176.

⁵⁴ *Χρυσοβέργης*, ό.π., σελ. 78.

⁵⁵ Α. Σάρρος, *Βίος Εύστρατίου Αργέντι του Χίου Θεολόγου*, Αθήνα 1938. Τ. Ware, *Eustratios Argenti, A study in the Greek Church under Turkish Rule*, Oxford 1964.

⁵⁶ *Χρυσοβέργης*, ό.π., σελ. 80.

⁵⁷ Σταχυολογούμε χαρακτηριστικές εκφράσεις αρχιερέων περί Κυρίλλου Ε', όπως διασώζονται σε ανέκδοτες συγχαρητικές επιστολές στον Καλλνίκο. Ο Έφessου Ναθαναήλ γράφει: «έγλυτώσαμεν από τίν τυραννίαν του Διοκλητιανού και Μαξιμιανού» (Ζ. 122, σ. 51). Ο Αΐνου χαρακτηρίζει τίν πατριαρχία του «δουλεία του Φαραώ και του Βάαλ» (Ζ. 172). Ο Διδυμοτείχου χαρακτηρίζει τον Κύριλλο και τους συνεργάτες του «ως λύκους βαρυτάτους» (Ζ. 122, 164). Ο Δύστρας όμλει για τίν Έκκλησία λυπημένην, τεταραγμένην και κατηρώσαν» (Ζ. 122, 165). Ακόμη και ο μακρινός Άθωνας όμλει διά του Μακαρίου Λαυριώτου για τον «τάραχο της Έκκλησίας» (ΓΑΚ, 42).

Προϊλάβου Καλλίνικος ὁ ἐκ Ζαγοράς⁵⁸.

Ὁ Καλλίνικος⁵⁹ ὡς πατριάρχης βρέθηκε στή δίνη τῶν ἐκκλησιαστικῶν γεγονότων, καθὼς καί τῶν κοινωνικῶν κραδασμῶν τῆς Πόλης. Πρῶτο μέλημά του ἦταν νά σταματήσει τόν διωγμό τῶν ἀρχιερέων. Παράλληλα, οἱ προθέσεις του ἦταν νά μειώσει καί τόν ἀριθμό τους, ὅπως συμπεραίνουμε ἀπό σχετική συνοδική ἀπόφασί του «κατά τῆς χειροτονίας τιτουλαρίων ἐπισκόπων» τοῦ ὑπ' ἀρ. 4 Πατριαρχικοῦ Κώδικα⁶⁰. Ὡστόσο, οἱ φατρίες, ὁ φανατισμός καί οἱ διαιρέσεις ἦταν δύσκολο νά ἀντιμετωπισθοῦν. Ὁ Καλλίνικος γνῶριζε τήν νοοτροπία τῶν ἀρχιερέων, καθὼς καί τούς ἴδιους πολὺ καλά. Σέ μία του ἐνθύμησι γράφει στό τέλος τῶν συγχαρητηρίων ἐπιστολῶν τίς ὁποῖες εἶχε λάβει: «Αἱ λοιπαὶ ὡς μακιαβελικαὶ δέν ἐγράφησαν». Εἶναι πολλές οἱ περιπτώσεις ὅπου ὁ Καλλίνικος ἐκφράζει τή βαθιά του θλίψη καί πικρία, γιά τήν συμπεριφορά τῶν ἀρχιερέων μέ σκληρές ἐκφράσεις, σπληνιτεύοντας τήν παρασκηνιακή τους δράση⁶¹.

Φοβούμενος τίς μεθοδεύσεις τοῦ Κυρίλλου καί τυχόν ὀγκοκρατικές ἐκδηλώσεις, μέσω τοῦ Ἀθ. Κομνηνοῦ-Ύψηλάντη, ἐνημερώνει τόν βεζίρη (πρωθυπουργό) Ραγίπ. Ὁ Ὑψηλάντης ἀπάντησε μέ σεβασμό καί φιλοφρόνηση, ἀρχίζοντας τήν ἐπιστολή του μέ μία συνήθη ἀποστροφή τῶν Παπικῶν: «Οἱ Τοῦρκοι χειροτονοῦσι τούς ἐν Κωνσταντινουπόλει πατριάρχας, ὡς πότε οἱ στρατηγοὶ τῶν Ρωμαίων τούς ἐν τῇ Ἱερουσαλήμ τῶν Ἑβραίων ἀρχιερεῖς»⁶².

Τό Φανάρι καί ἡ περιρρέουσα ἀτμόσφαιρά του νοσοῦσε ἀπό πολλές αἰτίες⁶³. Ὁ Ὑψηλάντης, ὥστόσο, μισοῦσε τόν Καλλίνικο καί γι' αὐτό ἐνέδωσε

⁵⁸ Ἀθ. Χρυσοβέργης, *Ὁ Πατριάρχης...*, ὁ.π. σελ. 81.

⁵⁹ Ὁ Καλλίνικος γεννήθηκε στή Ζαγορά, στίς 30.11.1713. Ἦταν γιός τοῦ Χατζη-Δημητρίου Μαυρικίου καί τῆς Κυράτζας Κλουνῶς. Τά πρῶτα γράμματα τά ἔμαθε στή Ζαγορά, κοντά στόν μοναχό Ραφαήλ. Σέ ἡλικία 15 ἐπὼν, τό 1728, μεταβαίνει στήν Πόλη, «σπουδῆς χάριν» καί μαθίτευσε κοντά στόν δάσκαλο Κριτία. Στίς 24.6.1740 χειροτονεῖται διάκονος καί στίς 29.8.1742 μέγας πρωτοσύγγελος. Τό 1743 ἐκλέγεται μητροπολίτης Προϊλάβου καί τό 1747 προσηφίζεται γιά πατριάρχης Ἀλεξανδρείας, ἀλλά δέν δέχθηκε. Στίς 16.1.1757 ἐκλέγεται Οἰκουμενικός Πατριάρχης, ἀλλά στίς 27.7.1757 ἐκθρονίσθηκε καί στίς 3.8.1757 ἀκολούθησε ἡ καθαίρεση καί ἡ ἐξορία του, ἀρχικά στή Λήμνο καί μετὰ στό Σινᾶ. Ἀπό ἐκεῖ, μετὰ ἀπό τετραετὴ παραμονή δραπετεύει καί ἐπιστρέφει στήν Πόλη. Τόν Ἰανουάριο τοῦ 1762, ἡ Σύνοδος ἀποφασίζει τήν ἀθώωσή του. Στίς 10.10.1762, ὁ Καλλίνικος ἐπιστρέφει στή Ζαγορά, ὕστερα ἀπὸ 34 ἔτη. Πλήρη βιογραφία, βλ. Ἀθ. Χρυσοβέργης, *Ὁ Πατριάρχης...*, ὁ.π., σελ. 81 κ. ἔξ. Ὁ ἴδιος, «Οἱ Θεολογικὲς...», ὁ.π., σελ. 78 κ. ἔξ.

⁶⁰ Μ. Γεδεών, *Κατὰ τῆς χειροτονίας τιτουλαρίων ἐπισκόπων, κανονικαὶ Διατάξεις*, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1889, σσ. 452-455.

⁶¹ Ζ. 122, σελ. 219. Ζ. 115, σσ. 276-277, 356.

⁶² Ζ. 122, σελ. 182.

⁶³ Πύρρος Γιαννόπουλος Ἡπειρώτης, *Οἱ Φαναριῶται*, Ἀθῆναι 1929, σελ. 14.

στόν χρηματισμό του Γαβριήλ Νικομηδείας, προκειμένου, μέσω του Ραγίπ, νά εξώσουν τόν Καλλίνικο, δίδεν ως φρονούντα τά δόγματα τών έτεροδόξων Λατίνων⁶⁴. Χίλια χρυσά γιά τόν Ύψηλάντη καί 60 πουγγιά (30.000 γρόσια) γιά τόν βεζίρη Ραγίπ πασά, τά όποια, άργότερα, τά διπλασίασαν.

Στίς 27.7.1757, ό Καλλίνικος έκθρονίσθηκε⁶⁵, όπως προναφέρθηκε. Μετά τήν τετράχρονη έξορία του επέστρεψε στή Ζαγορά, όπου, ως άλλος «ήλιος», κατά τόν χαρακτηρισμό του ύποδιδασκάλου τής Ζαγοράς Άνθίμου Μηλιώτη, θά φωτίσει, ποικιλοτρόπως, προσφέροντας άνεκτίμητες ύπηρεσίες στους ύπόδουλους άδελφούς του, ως μεγάλος δάσκαλος, δεινός ιεροκίηρυκας, βαθύς άνατόμος τών κοινωνικών προβλημάτων τής έποχής του, πνευματικός πατέρας καί θεολόγος, ό όποίος έκφράστηκε θεολογικά μέ συγγράμματα, έπιστολές καί κηρύγματα, διαλύοντας τούς άραχναίους μίτους τών παπικών κακοδοξιών καί όρθοτομώντας τόν λόγο τής Άληθείας, φύλακας άπαράτρεπτος τών όρθών δογμάτων.

Στίς θεολογικές του κατευθύνσεις, κυρίως στό θέμα του Άναβαπτισμού⁶⁶, θά άναφερθοΰμε στή συνέχεια, ύστερα από τήν άπαραίτητη, σέ γενικές γραμμές, άναφορά του ιστορικού πλαισίου, προκειμένου νά γίνει περισσότερο κατανοητή ή ιδιομορφία τής έλληνορθόδοξης Θεολογίας κατά τήν περίοδο αΰτή.

Σημειωτέον ότι, κατά τήν περίοδο τής όθωμανικής κατοχής, ό «Κυρηναίος» του Γένους ήταν τό Οικουμενικό Πατριαρχείο, τό όποιο ως κυματοθραύστης αντιμετώπιζε τά δεινά της Ρωμοσύνης, έμποδίζοντας τήν άλλοτρίωση καί έξασφαλίζοντας τήν επιβίωση καί τήν ανάκαμψη του Γένους. Συνεχής ήταν καί ή άναφορά του Καλλινίκου στό κέντρο αΰτό τής έθναρχούσας Έκκλησίας.

⁶⁴ Ζ. 97, σελ. 338. *Αθ. Χρυσοβέργης, Ό Πατριάρχης....*, ό.π., σσ. 70-75, όπου περιγράφονται μέ λεπτομέρειες ή όλιγόμηνι πατριαρχία καί ή έξωση του Καλλινίκου.

⁶⁵ Καλλίνικος Γ' πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, *Τά κατά καί μετά τήν έξορίαν έπισυμβάντα καί έμμετροι έπιστολαί*, εισαγωγή Άγ. Τσελίκας, ΜΙΕΤ, Άθήνα 2004, σσ. 499-541. Άνανίας Άντιπάριος, *Βιογραφικό σχεδίασμα του πατριάρχου Καλλινίκου Γ' καί διήγηση συμβάντων κατά τήν πατριαρχίαν του* (Ζ. 97).

⁶⁶ Ό Ιπσουίτης καθηγητής Gerhard Podskalsky, άποτιμώντας θεολογικά τήν έριδα του Άναβαπτισμού, σημειώνει: «Από τί δική μας σκοπιά, ή έριδα είναι άξιοπρόσεκτη όχι τόσο ως όρόσημο γιά τί Θεολογία, αλλά έστω καί ως σπασμωδικό προανάκρουσμα τών κατοπινών έξεγέρσεων του έλληνικού λαού (έναντίον τών διαταγμάτων του σουλτάνου καί τής έπρροής τών ξένων δυνάμεων), σύμφωνα μέ τά δυτικά ιδεώδη τών ανθρωπίνων δικαιωμάτων, όπως προπαγανδίστηκαν άργότερα, άφού στό πεδίο τής Θεολογίας δέν κόμισε τίποτε νέο». Βλ. *G. Podskalsky*, ό.π., σελ. 416.

2. Οί θεολογικές κατευθύνσεις του πατριάρχη Καλλινίκου στό θέμα του Ἀναβαπτισμοῦ

Τό μυστήριό τοῦ Βαπτίσματος κατέχει τήν πρώτη θέση μεταξύ τῶν μυστηρίων τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας. Εἶναι ἡ ἀρχή καί ἡ θύρα τῶν χριστιανικῶν μυστηρίων ἀπό δογματικῆς ἄποψης, διότι ἄνευ αὐτοῦ δέν μπορεῖ νά γίνει λόγος γιά ὅποιοδήποτε ἄλλο μυστήριο⁶⁷. Σύμπτаса ἡ Καινή Διαθήκη μαρτυρεῖ περί αὐτοῦ, χαρακτηρίζεται δέ ἀπό τοὺς Πατέρες ὡς λουτρό παλιγγενεσίας (Τίτ. 3, 5), ὡς φῶτισμα (Εβρ. 6, 4 / 10, 32, Ἐφεσ. 5, 6 κ.ἄ.), ὡς μυστικό λουτρό σωτηρίας, ὕδωρ αἰωνίου ζωῆς, ὄχημα πρὸς οὐρανόν κ.λπ. Τό βάπτισμα εἶναι «εἷς Κύριος, μία πίστις, ἓν βάπτισμα» (Εφεσ. 4, 5). «Εἴ τις μὴ λάβῃ βάπτισμα, σωτηρίαν οὐκ ἔχει»⁶⁸.

Βάπτισμα, κατὰ τόν πατριάρχη Καλλίνικο, «ἐστὶν ἀρχή καὶ ὁδοποιήσις τῆς πρὸς Θεόν οἰκειώσεως καὶ τῆς ἐπουρανίου κληρονομίας, ἐάν γάρ τις μὴ ἀναγεννηθῇ ἐξ ὕδατος καὶ πνεύματος, οὐ μὴ εἰσέλθῃ εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν»⁶⁹.

Ὁ Καλλίνικος, ἀναφερόμενος ἐπανειλημμένα στὴν ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας, ὡς ταμιούχο τῆς Ἀλήθειας καὶ τῆς Θείας Χάρης, τονίζει τὴν ἀνάγκη σταθερῆς πίστεως τῶν μελῶν τῆς στὴν διδασκαλία τῆς Ἁγίας Γραφῆς, στοὺς ἀποστολικούς καὶ συνοδικούς κανόνες καὶ στὴν διδασκαλία τῶν Πατέρων. Κάνει, μάλιστα, ἀναφορά στὸν ἀπόστολο Παῦλο καὶ τίς σχετικές νουθεσίες πρὸς τοὺς Γαλάτες, στή φερώνυμη ἐπιστολή του⁷⁰.

Αὐτὴ τὴν τακτικὴ τήρησης τῆς Παράδοσης ἀκολούθησε, ἐκτός τῶν ἄλλων, καὶ στό πρόβλημα τοῦ Ἀναβαπτισμοῦ, ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ ἴδιος, κινούμενος μεταξύ «ἀκριβείας καὶ οἰκονομίας». Ἐπιπρόσθετα, ἀναφερόμενος καὶ σέ ἄλλα εἶδη βαπτισμάτων, παραπέμπει σέ πατερικά ἔργα, τονίζοντας κυρίως τό

⁶⁷ Ἀντ. Κόμπος – Ἰω. Κασσομενάκης, *Ἐγχειρίδιον Δογματικῆς τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας*, Θεσσαλονίκη 1970, σσ. 314-338. Κ. Καλλίνικος, *Ὁ χριστιανικὸς νὰός καὶ τὰ τελούμενα ἐν αὐτῷ*, Ἀθῆναι 1958, σελ. 405. Χρ. Ἀνδρουτσος, *Δογματικὴ τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας*, Ἀθῆναι 1956², σσ. 318-336.

⁶⁸ Κύριλλος Ἱεροσολύμων, «Κατήχησις Γ' 9», *P. G.*, 33, σελ. 440.

⁶⁹ Πατριάρχης Καλλίνικος, *Ἐγχειρίδιον κατὰ τῶν αἱρέσεων ἢ ἀναβαπτιστῶν*, ἀνέκδοτο, σέ 2 κώδικες τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ζαγοράς (Ζ. 103, σσ. 1-269 καὶ Ζ. 108, σσ. 12-270). Σέ ἐνθύμησι, γραμμένη στό τέλος τοῦ πρώτου χειρογράφου, δίνει καὶ τὸν ἀκριβῆ χρόνο τῆς συγγραφῆς, 5 Σεπτεμβρίου 1752, στὴν Κωνσταντινούπολη, «προτροπῇ καὶ ἀδείᾳ τῆς Συνόδου».

⁷⁰ Γαλ. 1, 6-9.

βάπτισμα τοῦ μαρτυρίου, χάρι στο ὄνομα τοῦ Χριστοῦ⁷¹. Ὁ ἱερός Χρυσόστομος, ἀφορμώμενος ἀπό τὰ χωρία τῶν *Μάρκων* 10, 38 καί *Λουκᾶ* 12, 50, ὅπου ρητά ὁ Κύριος ὀνομάζει τόν σταυρικόν Αὐτοῦ θάνατον βάπτισμα, λέγει: «Μή θαυμάσητε, εἰ βάπτισμα τό μαρτύριον ἐκάλεσα. καί γάρ ἐνταῦθα τό Πνεῦμα μετά πολλῆς ἐφίπταται τῆς δαιφιλείας»⁷². Ὁ δέ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος λέγει: «οἶδα καί τέταρτον βάπτισμα, τό διά μαρτυρίου καί αἵματος, ὃ καί Χριστός ἐβαπτίσατο καί πολύ γε τῶν ἄλλων αἰδεσιμώτερον»⁷³. Ἐπιπρόσθετα ἀναφέρεται στοῦ βάπτισμα τοῦ Μωυσῆ, τῶν δακρύων, τοῦ κατακλυσμοῦ, τοῦ νόμου καί τῆς μελλούσης κρίσεως.

Συγκεκριμένα, στοῦ θέμα προσέλευσης στήν Ὁρθοδοξία τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν καί τῶν Ἀρμενίων, πάγια θέση τοῦ Καλλινίκου ἦταν νά γίνονται δεκτοί μέ χρίσμα: «ἀναθεματίζοντες πρῶτον πᾶσαν τήν αἵρεσιν καί δίδοντας λιβέλους τῆς ὀρθοδόξου αὐτῶν ὁμολογίας», ὅπως τονίζει σέ σχετική μέ τό θέμα αὐτό ἐπιστολή του⁷⁴. Ἀρχικά ἡ ἔρευνά του, ἐκτός ἀπό τήν παραπάνω τοποθέτησή του, ἐπεκτείνεται σέ μία ἱστορική ἀνασκόπηση τοῦ θέματος εἰσδοχῆς τῶν αἰρετικῶν, σέ σχετικές συνοδικές ἀποφάσεις, ἃν ὑπάρχουν, ἀπαντήσεις ἃν οἱ καινοτομίες τοῦ ραντισμοῦ καί τῆς ἐπίχυσης στοῦ βάπτισμα εἶναι παλιές καί περιῖ σιέλου καί ἄλατος⁷⁵.

Οἱ ὅροι τελείωσης τοῦ μυστηρίου «θεωρούμενα ἀναγκαῖα», κατά τόν Καλλνίκο, εἶναι τέσσερις. Τό ποιητικό αἷτιο, πού εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Θεός⁷⁶, τό ὀλικό αἷτιο, τό ὕδωρ, τό εἰδικό τό ὅποιο συνίσταται στήν ἐπίκληση τῆς Ἁγίας Τριάδας, σύμφωνα μέ τήν ἐπιταγή τοῦ Κυρίου (*Ματθ.* 28, 19), καί τό τελικό αἷτιο πού εἶναι «νά ἀποκαθιστᾷ τόν βαπτιζόμενον μακάριον, ἅγιον, τέλειον, ζῶντα,

⁷¹ *Ματθ.* 10, 32 / 16, 25. *Λουκ.* 9, 24. Γρηγόριος Θεολόγος, «Λόγος εἰς τὰ Θεοφάνεια», *P. G.* 36, στ. 312-334. Ἰωάννης Δαμασκινός, «Εἰς Θεοφάνεια», *P. G.* 96, στ. 825-832.

⁷² «Εἰς τόν ἅγιον μάρτυρα Λουκιανόν», *P. G.* 2, 50, 522.

⁷³ «Λόγος 39, 17». *P. G.* 36, 356.

⁷⁴ Μητρ. Προϊλάβου Καλλνίκος, «Πῶς δεῖ δέχεσθαι τοὺς ἐξ αἱρέσεων προσερχομένους τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ» (*Z.* 122). Γ. Δελιγιάννης, *Θεολογία*, 9 (1931) σσ. 240-248.

⁷⁵ Ὁ Χριστόφορος ὁ Αἰτωλός, κορυφαῖος τοῦ Ἀναβαπτισμοῦ καί φίλος τοῦ Κυρίλλου Ε΄, στοῦ ἔργου του *Ραντισμοῦ Σηπλίτευσις*, τό ὅποιο δημοσιεύθηκε στήν Πόλη τό 1756, χαρακτηρίζει τό καθολικό βάπτισμα «ἄλυρό ραντισμό». Ὡς ἀναφέρεται σέ προγενέστερο τυπικό τοῦ βαπτίσματος, κατά τό ὅποιο πασπαλιζόταν ἡ γλώσσα μέ ἄλατι, ὡς σύμβολο προφύλαξης ἀπό τή σίψη τῆς ἁμαρτίας, καθὼς καί στή σιάλωση τῶν αὐτῶν, ὡς σύμβολο θεραπείας. Βλ. σχετικά, *G. Podskalsky*, ὁ.π., σσ. 415-416. Ὁ ἴδιος, *Theologie und Philosophie in Byzanz*, Μόναχο 1977 (*Byz. Arch.* 155), 27.

⁷⁶ Ἰωάννης Χρυσόστομος, «Υπόμνημα εἰς τόν Ἅγ. Ἰωάννη τόν ἀπόστολον καί εὐαγγελιστὴν εἰς ὁμιλίας ΠΖ, Ὁμιλία ΣΤ», *P. G.* 59, στ. 59-62.

υιόν θετόν τοῦ Θεοῦ καί οἰκεῖον», σύμφωνα μέ τόν λόγον τοῦ ἀποστόλου Παύλου (Ρωμ. 6, 3-6).

Ἡ ἐπίκλησις τῆς Ἁγίας Τριάδας εἶναι τό σπουδαιότερο ἀπό τά παραπάνω «ἀναγκαῖα»⁷⁷. Σύμφωνα καί μέ τίς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων (Πράξ. 2, 38), ὅπου ὁ Παῦλος προτρέπει νά βαπτιστοῦν στό ὄνομα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ», παραπέμποντας συγχρόνως στήν σχετική ἐρμηνεία τοῦ Μεγάλου Βασιλείου⁷⁸. Ἡ παραπάνω προτροπή δηλώνει τήν ὑπό τοῦ Κυρίου σύστασις τοῦ μυστηρίου αὐτοῦ, ἀλλά καί τό, δυνάμει τῆς θυσίας τοῦ Κυρίου, τελούμενο βάπτισμα. Κατά τόν ἱερό Δαμασκινό δηλοῖ «τό πιστεύοντας εἰς αὐτόν βαπτίζεσθαι»⁷⁹. Ὅπως δέ τονίζει καί ὁ Μέγας Ἀθανάσιος, «ἐν τῇ Τριάδι γάρ ἡ τελείωσις»⁸⁰. Ἡ ἐπίκλησις τῆς Ἁγίας Τριάδας εἶναι τό *sine qua non*, καί μία μόνο λέξις ἂν ἀφαιρεθῇ ἢ διαστρεβλωθῇ, τό βάπτισμα καθίσταται ἄκυρο.

Ἡ ἐπισήμανσις αὐτῇ τοῦ Καλλινίκου ἀποτελεῖ τό θεμελιῶδες ἐπιχειρήμα του στίς θεολογικές του θέσεις, γιά τό θέμα τοῦ Ἀναβαπτισμοῦ. Θέσεις τίς ὁποῖες στηρίζει στους κανόνες Οἰκουμενικῶν Συνόδων, ὅπως ὁ 7ος τῆς Β' Οἰκουμενικῆς Συνόδου⁸¹, ὁ 14ος τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ὁ 95ος τῆς Πενθέκτης καί ὁ 19ος τῆς Α' Οἰκουμενικῆς Συνόδου.

Προσπαθώντας ὁ πατριάρχης Καλλίνικος νά ἐπιστρατεύσει ἐπιχειρήματα, καταδεικνύοντας τήν πρακτική τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας ἔναντι τῶν Λατίνων, σταχυολογεῖ χαρακτηριστικές σχετικές περιπτώσεις ἀπό τήν ἐκκλησιαστική Ἱστορία. Ἄς δοῦμε τήν ἐπιχειρηματολογία του:

Ἐπὶ πατριαρχίας τοῦ Γεωργίου Ξιφιλίνου (1191-1198) ἔγινε ἐρώτησις ἀπό τόν Ἀλεξανδρείας Μάρκο (1180-1209)⁸² ἐάν πρέπει «νά ποιοῦμε συντέκνους Ἀρμενίους ὡς καί Λατίνους καί ἐάν πρέπει νά τοὺς μεταλαμβάνουμε τῶν Ἀχράντων Μυστηρίων». Ἡ ἀπάντησις τῆς Συνόδου τῆς Πόλης ἦταν ἀρνητική, «εἰ μὴ ἀρνήσαιντο πρότερον, ἃ κακῶς παρέλαβον καί χρισθεῖεν τῷ ἁγίῳ μύρῳ τά μέτωπα καί πάντα τά αἰσθητήρια». Σημειωτέον ὅτι ὁ Ξιφιλίνος παραχώρησε «τόπον εἰς στάσιν», σέ κλίτος τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας γιά νά τελεῖται ἡ

⁷⁷ Ζ. 103, σελ. 10.

⁷⁸ Μ. Βασίλειος, «Πρός τοὺς λέγοντας ἐξαρκεῖν καί μόνον τό εἰς τόν Κύριον βάπτισμα», *P.G.*, 32, στ. 116.

⁷⁹ «Ἐκδοσις Ὁρθοδόξου Πίστεως», Δ' 9, *P.G.*, 94, 1117.

⁸⁰ «Πρός Σεραπίωνα Α' 30», *P.G.*, 26, 597.

⁸¹ Γ. Ράλλης – Μ. Ποτλῆς, *Σύνταγμα τῶν θείων καί ἱερῶν κανόνων*, Ἀθήνησιν 1852, τ. 2, σσ. 187-191. Γ. Μεταλληνός, *Ὁμολογῶ ἐν Βάπτισμα*, Ἀθῆναι 1982, σελ. 15 κ. ἐξ.

⁸² Τ. Γριτσόπουλος, λ. «Μάρκος», *ΘΗΕ*, τ. 8, στ. 755.

λατρεία κατά τό λατινικό τυπικό⁸³. Ἡ ἴδια τακτική ἐφαρμόσθηκε καί σέ ἄλλες περιπτώσεις, ὅπως ἐπὶ Γενναδίου Σχολαρίου, σέ ἐρώτηση τῶν Συναϊτῶν, γιά συμμετοχή τῶν Ἀρμενίων στὴν Θεία Λατρεία⁸⁴, ἀλλὰ καί ἐπὶ Δοσιθέου Ἱεροσολύμων (λατινομάστιγος), ὁ ὁποῖος γνωρίζει ποίων αἱρετικῶν ἀναγνωρίζεται τό βάπτισμα καί ποίων ὄχι, σύμφωνα καί μέ τόν Ζ' Κανόνα τῆς Β' Οἰκουμενικῆς Συνόδου⁸⁵ καί διατύπωσε μέ ἐνάργεια τίς θέσεις του κατά τῶν αἱρετικῶν διδασκαλιῶν τοῦ Καρποφύλλη, ἐκδίδοντας σχετικό ἐγχειρίδιο, τό ὁποῖο «διεσπάρη εἰς πάσας τὰς κατά μέρος Ἐκκλησίας», σύμφωνα μέ πληροφορία τοῦ πατριάρχῃ Καλλινίκου. Εἶναι γνωστός ἀπὸ τίς πρὸς τόν πατριάρχῃ Ἀντιοχείας Θεόδωρο Βαλσαμῶνα ὑποβληθεῖσες ἐρωτήσεις γιά διάφορα θέματα (1195), καθόσον δέν παρακολούθησε ἡ Ἀλεξάνδρεια τὸν ἐξελισσόμενο ἐν Κωνσταντινουπόλει βίον⁸⁶.

Ἐπιπρόσθετα, ὁ Καλλνίκος ἀναφέρεται στὴ Θεολογία τοῦ Ἰωσήφ Βρυενίου καί τοῦ σημαντικοῦ του ἔργου, κυρίως τῆς περὶ Ἁγίας Τριάδας διδασκαλίας του⁸⁷. Ὁ μαθητὴς του Μᾶρκος ὁ Εὐγενικός, στὸν ὁποῖο ἀναφέρεται ὁ Καλλνίκος, χαρακτηρίζει τὸν Ἰωσήφ «θεηγόρον βρύσιν, στερρότατον τῆς ἀληθείας στῦλον, φανότατον Ὁρθοδοξίας λύχνον, λαμπρότατον τῶν ἀγαθῶν ἐργάτην, ἀκριβῆ δογματιστὴν». Ἀμφότεροι δέχονταν τοὺς Λατίνους μέ χρίσμα. Ὁ Ἐφέσου Μᾶρκος προτιμᾷ τὴν οἰκονομία, μολοντὶ ἀκραφνέστατος Ὁρθόδοξος στὴν πίστιν, καί ἐντάσσει τοὺς Λατίνους «ὡς αἱρετικούς ὄντας» στὴν ὁμάδα τῶν Ἀρειανῶν κ.λπ. τῆς Β' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, καί ὁμολογεῖ ὅτι «χρίομεν τοὺς ἐξ αὐτῶν ἡμῖν προσιόντας».

Κατακλείοντας ὁ Καλλνίκος τίς σχετικές ἀναφορές του, ὑπογραμμίζει τὴν ἀπόφαση τῆς Μεγάλῃς Τοπικῆς Συνόδου στὴν Κωνσταντινούπολιν, στὸν ναὸ τῆς Παμμακαρίστου (1484), μέ πρόεδρο τὸν Κωνσταντινουπόλεως Συμεὼν καί παρουσία τοῦ Ἀλεξανδρείας Γρηγορίου, τοῦ Ἀντιοχείας Δωροθέου καί τοῦ Ἱεροσολύμων Ἰωακείμ, ἡ ὁποία ἐθέσπισε: «Μύρω μόνον χρίειν τοὺς ἐν τῇ ὀρθοδοξίᾳ προσιόντας Λατίνους, ἐπιδόντας λιβέλους τῆς πίστεως καί ἀποτινασσομένους τῶν ἁλλοτρίων τῆς πίστεως δογμάτων καί ἐθῶν τῶν Λατίνων»⁸⁸.

⁸³ Ἀρ. Πανώτης, *Τό Συνοδικόν τῆς ἐν Ἑλλάδι Ἐκκλησίας*, ἐκδ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη, σελ. 318.

⁸⁴ Γεννάδιος Σχολάριος, *Ἄπαντα τὰ εὕρεσκάμενα*, Paris 1935, τ. 4, σσ. 201-205.

⁸⁵ Ἀρχιμ. Ἱερώνυμος Κοτσώνης, *Ἡ κανονικὰ ἄποψις περὶ τῆς ἐπικοινωνίας μετὰ τῶν Ἑτεροδόξων*, ἐν Ἀθήναις 1957, σελ. 175.

⁸⁶ Τ. Γριτσόπουλος, *ΘΗΕ*, τ. 8, στ. 755. Χρυσ. Παπαδόπουλος, *Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας*, Ἀλεξάνδρεια 1935, 66, σελ. 555 κ. ἐξ.

⁸⁷ Ν. Τωμαδάκης, «Βρυένιος Ἰωσήφ (1350-1432;),» *ΘΗΕ*, 3, στ. 1049.

⁸⁸ Μητρ. Αἰνίου Γερμανός, *Περὶ τοῦ κύρους τοῦ βαπτίσματος τῶν αἱρετικῶν*, Ἰσταμπούλ 1953, σελ. 306.

Στή Σύνοδο αὐτή συντάχθηκε καί εἰδική ἀκολουθία ἐπιστροφῆς ἐκ τῶν Λατίνων καί λίβελος⁸⁹. Ἡ ἀπόφαση αὐτή πάρθηκε στόν ἀπόνχο τῆς ἔντασης τῆς Συνόδου τῆς Φλωρεντίας (1439), ἀλλά υἱοθέτησε τήν «οἰκονομία». Ἡ οἰκονομία, βεβαίως, δέν μπορεῖ νά καταστεῖ νόμος. Αὐτό τό γνωρίζει πολὺ καλά ὁ σοφός πατριάρχης καί γι' αὐτό, προλαμβάνοντας τυχόν παρανοήσεις, τονίζει αὐστηρά: «οὔτε δι' ἐπιχύσεως, οὔτε διὰ ραντισμοῦ παρελάβομεν βαπτίζειν, ἀλλά διὰ τριῶν καταδύσεων, καθὼς ἡ ἁγία Ἐκκλησία τό φυλάττει, καί ὅστις τῶν ὀρθοδόξων ἱερέων τολμήσῃ βαπτίσει ἢ διὰ ἐπιχύσεως ἢ διὰ ραντισμοῦ (εἰ μὴ ἐξ ἀνάγκης) παιδεύεται μεγάλως καί καθαιρέσει ὑπόκειται ὡς παραβάτης τῆς ἐκκλησιαστικῆς συνηθείας καί κανονικῆς διατάξεως»⁹⁰. Προτρέπει, μάλιστα, τοὺς Ἀναβαπτιστές, ἔχοντας ζῆλο κατ' ἐπίγνωσι, νά ἐλέγχουν τοὺς νεωτερισμοὺς τῶν Λατίνων, ὅπως ἔκαναν πολλοὶ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, καί νά ὁμιλοῦν ὅπως οἱ θεολόγοι «ἐν οἷς δεῖ, καί ὅ,τι δεῖ, καί καθὼς δεῖ, διὰ νά ἔχωσι μισθόν παρὰ Θεοῦ καί ἔπαινον παρὰ ἀνθρώπων»⁹¹.

Σχολιάζοντας τὰ «νεωτερίσματα» τῶν Λατίνων, τὰ ἀφορῶντα στό κανονικὸ βάπτισμα (κολυμβήθραν, ἔλαιον κ.ἄ.), τὰ ὁποῖα, κατὰ κανόνα, παραβαίνουν, τονίζει: «μ' ὅλον τοῦτο δέν εἶναι ἀβάπτιστοι»⁹². Ποιοί, ὅμως, εἶναι ἐκεῖνο πού θεραπεύει τὰ ἐν λόγῳ «νεωτερίσματα»; «Ἡ ἐπίκλησις τῆς Ἁγίας Τριάδος ἐξαρκεῖ εἰς τό νά τελειώσῃ τό βάπτισμα», ἀπαντᾷ ὁ ἴδιος⁹³, κάνοντας καί σχετικὴ ἀναφορὰ στὰ κατὰ Λατίνων ἔργα τοῦ Θεσσαλονίκης Συμεών⁹⁴.

Μελετῶντας κανεῖς τὴν ἀντιρρητικὴ διδασκαλία τοῦ Καλλινίκου ἐναντι τῶν παπικῶν κακοδοξιῶν, διαπιστώνει τὴν θεολογικὴ ἀκρίβεια καί ἐνάργεια ἀναίρεσης μέ ἀδιάσειστα ἐπιχειρήματα τῶν λατινικῶν παρεκκλίσεων. Ἐκδηλώνοντας τὰ μύχια τῶν συναισθημάτων του γιὰ τοὺς παπικούς, σημειώνει ἔμμετρα:

*«ὡς ἀληθείας τοὺς ἐχθροὺς καί ἔτι τοῦ Θεοῦ μου
μῖσος, μισῶ τό τέλειον, καί τούτου παρομοίως»* (Ζ. 116, σελ. 326).

Μέ βάση τὴν ὁμολογία τῆς Ἁγίας Τριάδας, τῆς παραδοχῆς τῆς ἐνσαρκῆς οἰκονομίας τοῦ Χριστοῦ καί τῆς βάπτισης στό ὄνομα τῆς Ἁγίας Τριάδας διαι-

⁸⁹ Ζ. 103, σσ. 240-253. *Ι. Καρμίρης, Τά Δογματικά.....*, ὅ.π., σσ. 981-989.

⁹⁰ Ζ. 103, σσ. 221-226.

⁹¹ Ζ. 103, σελ. 227.

⁹² Ζ. 103, σελ. 208.

⁹³ Συμεών Θεσσαλονίκης, «Τά εὐρισκόμενα πάντα», *P. G.*, 155.

⁹⁴ Ζ. 116, σ. 326. Ἀναλυτικὴ ἀναφορὰ στόν ἀντιαρρετικὸ ἀγῶνα του κατὰ τῶν Λατίνων, βλ. Ἀθ. Χρυσοβέργης, *Οἱ θεολογικές...*, ὅ.π., σελ. 107 κ. ἐξ.

ρει τούς αίρετικούς σέ δύο ομάδες: σ' αὐτούς οἱ ὅποιοι ὁμολογοῦν τά παραπάνω καί σ' αὐτούς οἱ ὅποιοι τά ὁμολογοῦν μέν, ἀλλά δέν βαπτίζονται μέ τήν ἐπίκληση τῆς Ἁγίας Τριάδας⁹⁵. Προχωρᾷ, βεβαίως, καί σέ μία λεπτομερέστερη κατάταξη καί ἀξιολόγηση τῶν αίρετικῶν, διαιρῶντας τους σέ 4 κατηγορίες: α) Στούς «ἀσεβεῖς», οἱ ὅποιοι δέν δέχονται τόν Χριστό, τήν Ἁγία Τριάδα καί ἀσφαλῶς δέν βαπτίζονται κανονικά. Ὡς τέτοιους κατονομάζει τούς Σιμωνιακοῦς, τούς Νικολαίτες καί τούς παρομοίους τους. β) Στούς «δυσσεβεῖς», οἱ ὅποιοι καί «Χριστόν ὁμολογοῦντες καί Τριάδα δοξάζοντες καί εἰς Αὐτῆς τήν ἐπίκλησιν βαπτίζονται, κακῶς ὅμως καί δυσσεβῶς περὶ αὐτῆς δογματίζοντες, καθῶς οἱ Ἀρειανοί, οἱ Μακεδονιανοί, Ἀπολλιναρισταί καί οἱ παρόμοιοι». γ) Στούς «σχισματικούς, ὅπου ἢ τὰς νηστείας ὅπου διωρίσθησαν δέν φυλάττουσιν, ἢ σαββατίζοντες καί ἄλλα τινά ἔξω τῶν κανόνων καί διατάξεων ποιοῦντες, τοιοῦτοι εἰσὶ οἱ Ναυατιανοί, οἱ Σαββατιανοί καί οἱ παρόμοιοι». δ) Στούς «παρασυναγωγούς, ὅσοι χωρὶς εἰδήσεως τοῦ κατὰ τόπον ἀρχιερέως συνάξεις ποιοῦντες, οἱ τὰς ἀργίας καταπατοῦντες καί τά τῆς ἱερωσύνης ἐκτελοῦντες καί οἱ παρόμοιοι»⁹⁶.

Ἀπό τίς παραπάνω 4 κατηγορίες, σύμφωνα μέ τόν Καλλίνικο, οἱ ἀσεβεῖς προσερχόμενοι στήν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία ἀναβαπτίζονται, οἱ δυσσεβεῖς καί σχισματικοί γίνονται δεκτοί μέ λίβελο κατὰ τῆς αἵρεσης, ὁμολογία πίστεως καί χρῆση μέ ἅγιο Μύρο. Οἱ δέ παρασυναγωγοί γίνονται δεκτοί μέ μόνη τήν καθαρὴ μετάνοιά τους. Ὁ Καλλίνικος, ἐν προκειμένῳ, φαίνεται ὅτι στηρίζει τίς ἀπώψεις του, ἐκτός τῶν ἄλλων, στὸν Ζ' Κανόνα τῆς Β' Οἰκουμενικῆς Συνόδου⁹⁷.

Ὅσον ἀφορᾷ τίς καινοτομίες τοῦ ραντίσματος καί τῆς μιᾶς κατάδυσης τῶν Λατίνων, ὁ Καλλίνικος ἐπιμένει ὅτι πρόκειται γιὰ μία παλιά συνήθεια καί ὄχι γιὰ «νεοφανῆ καινοτομία», ἀνάγουν δέ τήν ἀρχὴ τους στὰ χρόνια τοῦ Γρηγορίου τοῦ Διαλόγου (604 μ.Χ.). Ὑπάρχει, βεβαίως, καί ἡ ἐκδοχὴ καθιέρωσής τους ἀπὸ τόν Θωμᾶ τόν Ἀκινάτη (1225-1274). Ὁ τρόπος, ὥστόσο, τέλεσης τοῦ βαπτίσματος δι' ἐπιχύσεως ἢ ραντισμοῦ ἀντιβαίνει στήν ὀρθή τῆς Ἐκκλησίας Παράδοση καί Πράξη. «Ἐν τρισὶ καταδύσεσι καί ἰσαριθμοῖς ἐπικλήσεσι τό μέγα μυστήριον τοῦ βαπτίσματος τελειοῦται»⁹⁸.

⁹⁵ Προῦλάβου Καλλίνικος, «Πῶς δεῖ...», ὁ.π., σελ. 241.

⁹⁶ Ζ. 103, σσ. 13-14.

⁹⁷ Γ. Ράλλης – Μ. Ποτλῆς, ὁ.π., τ. 2, σσ. 187-191. Γ. Μεταλλινός, Ὁμολογῶ..., ὁ.π., σελ. 15 κ. ἐξ.

⁹⁸ Μ. Βασίλειος, «Περὶ Ἁγίου Πνεύματος», Ρ. Γ., 32, 132. Ὑπάρχει ἀρχαία ἱστορία κατὰ τὴν ὁποία κάποιος Δευτέριος, ἀρειανὸς ἐπίσκοπος στὴν Κωνσταντινούπολη, βαπτίζοντας κάποιον, Βάρβαν ὀνόματι, τόλμησε νὰ πεῖ: «Βαπτίζεται Βάρβας εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, δι' Υἱοῦ ἐν Ἁγίῳ

Ἐξαιρέσεις, βεβαίως, σέ περιπτώσεις ἀνάγκης ἔχουν σημειωθεῖ. Εἶναι χαρακτηριστική ἡ περίπτωση βαπτίσεως δι' ἐπιχύσεως ἄμμου στὴν ἔρημο, μὴ ὑπάρχοντος ὕδατος, τὴν ὁποία ἀναφέρει στὸ *Λειμωνάριο* ὁ Ἰωάννης Μόσχος⁹⁹, ποὺ προβλημάτισε τὸν ἅγιο Διονύσιο, ἐπίσκοπο Ἀσκάλωνος, γιὰ τὴν ἐγκυρότητά του, μολονότι πρότεινε νὰ σταλεῖ ὁ ἀναβαπτισθεὶς στὸν Ἰορδάνη. Ὅ,τι ὅμως ἐπιτρέπεται ἡ ἐκκλησιαστικὴ οἰκονομία, δέν γίνεται δεκτὸ ἄνευ περιορισμῶν¹⁰⁰ καὶ οὔτε καταλύει τὸν γενικὸ κανόνα.

Ὁ πατριάρχης Καλλίνικος προτίμησε τὴν «οἰκονομία» στὴν περίπτωση τοῦ Ἀναβαπτισμοῦ, ἀρνούμενος νὰ παρασυρθεῖ σέ ἐπικίνδυνες γιὰ τὸ κύρος τοῦ χειμαζόμενου Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἐνέργειες. Οἱ θεολογικὲς του κατευθύνσεις διεزمύνευν καὶ τίς ἀπόψεις ἐνός εὐρύτερου κύκλου δασκάλων καὶ ἀρχιερέων τῆς Πόλης, οἱ ὁποῖοι, μὲ νηφαλιότητα, σύνεση καὶ διονυχιστικὴ μελέτη ἀντιμετώπιζαν παρόμοια προβλήματα. Καί ἦταν συχνὴ καὶ ἐποικοδομητικὴ αὐτὴ ἡ ἐπικοινωνία του, εἴτε μὲ ἐπιστολές¹⁰¹, εἴτε μὲ ἀνταλλαγὴ θεολογικῶν πονημάτων.

Οἱ θεολογικὲς, ὅμως, κατευθύνσεις τοῦ σοφοῦ πατριάρχῃ Καλλινίκου εἶχαν ὡς ἀποδέκτες καὶ τὰ ἄλλα Πατριαρχεῖα καὶ Ἐκκλησίες, ὅπως τῆς Ἀλεξανδρείας, τῆς Ἀντιοχείας καὶ τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Κύπρου. Τὰ χειρόγραφα τῆς Ζαγοράς, ἐκτός τῶν ἄλλων ἱστορικῶν πηγῶν, παρέχουν πολὺτιμες πληροφορίες, ἐν προκειμένῳ, γιὰ τὸ θέμα αὐτό.

Ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Ματθαῖος¹⁰², ἓνας ἐκ τῶν ὑπογραψάντων τὸν περὶ Ἀναβαπτισμοῦ ὅρο τοῦ πατριάρχῃ Κυρίλλου Ε' (1755), συναντήθηκε μὲ τὸν Καλλνίκο, κατὰ τὴν σύντομὴ παραμονή τοῦ δευτέρου στὴν Αἴγυπτο, πρὶν φθάσει στὸ Σινᾶ, τόπο τῆς ἐξορίας του. Ὁ Ματθαῖος εἶχε συνταχθεῖ μὲ τοὺς Ἀναβαπτιστές, ἀλλὰ δέν παρέλειψε, μὲ τὴν ἄνοδο τοῦ Καλλινίκου στὸν θρόνο τῆς Πόλης, νὰ τὸν συγχαρεῖ, ἐκφράζοντας τὴν ἱκανοποίησίν του γιὰ τὴν πτώση

Πνεύματι», τὸ νερὸ τῆς κολυμβήθρας ἐξηφανίσθη ἀμέσως. Βλ. Παρὰ Θεοδώρου Ἀναγνώστη, «Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, Β'», *P. G.* 86, 196 καὶ Κ. Καλλινίκου, *Ὁ χριστιανικὸς ναὸς καὶ τὰ τελούμενα ἐν αὐτῷ*, Ἀθῆναι 1958², σελ. 427.

⁹⁹ Ἰωάννης Μόσχος, «Λειμών», *P. G.*, 87, 3044-3045.

¹⁰⁰ Βλ. τὸν 2ο Κανόνα τῆς Συνόδου τῆς Νεοκαισαρείας.

¹⁰¹ *Χρυσοβέργης*, «Οἱ θεολογικὲς...», ὅ.π., σσ. 90-91, ὅπου ἐνδεκτικὰ ἀναφέρονται οἱ παραληπτές τῶν σχετικῶν ἐπιστολῶν, μὲ παραπομπές στὰ χειρόγραφα τῆς Ζαγοράς, στὰ ὁποία εἶναι καταχωρισμένες.

¹⁰² Νικ. Φορόπουλος, λ. «Ματθαῖος», *ΘΗΕ*, τ. 8, στ. 837-840. Δ. Πασχάλης, *Ματθαῖος ὁ Ἄνδριος, πάπας καὶ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας καὶ πάσης γῆς Αἰγύπτου (1746-1767)*. Βιογραφικὸ σχέδιον, ἐν Ἀθῆναις 1901.

τοῦ Κυρίλλου Ε', ἀλλά καί νά τοῦ ζητήσει τήν τακτοποίηση μᾶς ὑπόθεσής του¹⁰³, ἄν καί ὁ Καλλίνικος δέν τοῦ εἶχε γνωστοποιήσει τήν ἄνοδό του στόν θρόνο. Τελικά συνεργάσθηκαν γιά ποικίλα θεολογικά καί ποιμαντικά προβλήματα¹⁰⁴.

Γιατί, ὅμως, ὁ Ματθαῖος υἱοθέτησε τόν Ἀναβαπτισμό καί συντάχθηκε μέ τόν Κύριλλο Ε'; Οἱ πηγές μᾶς πληροφοροῦν ὅτι ὁ Ματθαῖος ἦταν φίλος τοῦ Κυρίλλου ἀπό τότε πού ὁ δεύτερος ἦταν μητροπολίτης τῆς Χαλκηδόνος. Παρέμεινε φίλος, ἀναβαπτίζων ἀκόμα καί ὅταν ἐφρυσύχαζαν ἀμφοτέρω ἑκατέρω ἅγιον Ὅρος, ὅπου καί ἀπεβίωσαν, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ σέ σχετική ἐπιστολή τοῦ ὁ Καλλίνικος¹⁰⁵. Ὁ Κύριλλος, μάλιστα, χρησιμοποίησε τόν Ματθαῖο ὡς μεσολαβητή, γιά τήν ὑπογραφή ἀπό τόν Ἀντιοχείας Σύλβεστρο τοῦ ὅρου περὶ Ἀναβαπτισμού.

Ἡ κακή οἰκονομική κατάσταση τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας ἀνάγκασε τόν Ματθαῖο νά ἔχει καλές σχέσεις μέ τόν Κύριλλο. Τό βαρύτατο χρέος συντηροῦσε τήν ἐξάρτησι αὐτή, τρέφοντας ἐλπίδες βοήθειας. Ἐπιπρόσθετα, ὁ Ματθαῖος εἶχε κοντά του τόν εὐπαίδευτο Εὐστράτιο Ἀργέντη, κορυφαῖο τοῦ Ἀναβαπτισμού καί ἐπίσημο θεολόγο τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας¹⁰⁶, τόν ὁποῖο πλειστάκις χρησιμοποίησε αὐτός. Ἐκεῖνο, ὅμως, τό ὁποῖο ὑπῆρξε καθοριστικός παράγοντας ἐπιβολῆς τοῦ Ἀναβαπτισμού ἦταν ἡ προκλητική λατινική προπαγάνδα στήν Αἴγυπτο καί στήν εὐρύτερη περιοχί, ἡ ὁποία στίς μέρες τοῦ Ματθαίου εἶχε ἀποθρασυνθεῖ¹⁰⁷, καθῶς οἱ Λατῖνοι ἱεραπόστολοι ἐπιδίδονταν σέ προσηλυτισμῷ τῶν Ὁρθόδοξων.

Ὁ Ματθαῖος ἀνησυχοῦσε καί προβληματιζόταν, τόσο γιά τό ἀραιῶ του ποίμνιο, ὅσο καί γιά τήν δράση, γενικότερα, τῶν Λατίνων¹⁰⁸. Ἡ παρουσία τοῦ Καλλινίκου ἦταν μία εὐκαιρία διευθέτησης καί ἀντιμετώπισης τοῦ προβλήματος καί ὕστερα ἀπό τήν ἐμπιστοσύνη, ἡ ὁποία ἐμπεδώθηκε μεταξύ τους, οἱ δύο Πατριάρχες συνεργάσθηκαν πρὸς τήν κατεύθυνση αὐτή. Συμπαραστάτης

¹⁰³ Ζ. 122, σελ. 153. Ἐπιστολή Ματθαίου στόν Καλλίνικο.

¹⁰⁴ *Χρυσοβέργης*, «Οἱ θεολογικές..», ὁ.π., σσ. 92-101.

¹⁰⁵ Ζ. 122, σελ. 144.

¹⁰⁶ Α. Σάργος, *Βίος Εὐστρατίου Ἀργέντη τοῦ Χίου Θεολόγου*, Ἀθῆναι 1938. Ware Timothy, *Eustratios Argenti*, Oxford 1964. G. Podskalsky, ὁ.π., σσ. 45, 72, 413-418, 431, 441-442, 450-451, ὅπου καί βιβλιογραφία. λ. «Ἀργέντης Εὐστράτιος», *ΘΗΕ*, τ. 3, στ. 42.

¹⁰⁷ *Χρυσ. Παπαδόπουλος*, ὁ.π., σελ. 767.

¹⁰⁸ Γιά τήν κατάσταση τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας, ὁ Ἀργέντης εἶχε συντάξει ἕνα ὑπόμνημα (Κάιρο 1751). Βλ. P. Uspenskij, *Vostok Christianiskij. Aleksandrijskaja Patriarchija*, Ἀγία Πετρούπολη 1898, I, σσ. 340-347.

τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀλεξάνδρειας καί φίλος τῶν Κυρίλλου καί Ματθαίου καί ὁ ἡγεμόνας τῆς Βλαχίας Κ. Μαυροκορδάτος, πολυμαθέστατος καί πολύγλωσσος, σημαντικός πολιτικός, μεταρρυθμιστής καί φίλος τῆς Ἐκκλησίας¹⁰⁹. Στὴν αὐλή του φιλοξενήθηκε καί ὁ Καισάριος Δαπόντες, σημαντικός χρονογράφος τῆς ἐποχῆς¹¹⁰.

Εἶναι σημαντικές οἱ πληροφορίες γιὰ τὰ αἰσθήματα ἀγάπης καί ἀμοιβαίας ἐκτίμησης τοῦ Ματθαίου καί τοῦ Καλλινίκου πού μᾶς δίνουν οἱ ἀνέκδοτες ἐπιστολές τοῦ δευτέρου.¹¹¹ Σέ πολλά σημεία ὁ Καλλνίκος «ἀπολογεῖται» ἐντόνως, γιὰ τόν ἀγῶνα του καί γιὰ τὴ μομφή ἐναντίον του, ὅτι εἶναι Λατινόφων. Γράφει σχετικά: «τολμῶ καυχᾶσθαι ἐν Κυρίῳ ὅτι οὐδέποτε πεπλανημένος ἔσχον τὰς περὶ Θεοῦ ἀντιλήψεις. Ἡμεῖς αἱ δημοσίᾳ ταῖς ἐκκλησίαις τοῦ Θεοῦ ἐκηρύξαμεν καί κατὰ Λατίνων συνεγράψαμεν... διατὶ ἐν τῷ κοινῷ διωγμῷ κατεφύγαμεν ἐν οἴκῳ πρέσβεως, διὰ τοῦτο κοινωνός ἐκεῖνῳ γεγόναμεν»;¹¹²

Ὁ Καλλνίκος, βαθύς ἀνατόμος τῆς ὁρθόδοξης διδασκαλίας, ἀποφαίνεται αὐθεντικά, ἀπευθυνόμενος στὸν Ματθαῖο: «γίγνωσκε ὡς οὐδεὶς τῶν πατέρων τὴν τῶν Λατίνων θρησκείαν ἢ θυσίαν ἀποδέχεται καί μακάριος ὅς τοις τούτων οὐκ ἐπακουλούθησεν ἔχνεσιν. Εἰς μὲν γάρ τὴν πίστιν σφάλλονται, ὅτι τῷ Πνεύματι τῷ Ἀγίῳ ἐκ τοῦ Πατρὸς καί τοῦ Υἱοῦ προσσέμουσι τὴν ἐκπόρευσιν... ἀκίνητον τὴν ιδιότητα οἱ Θεοφόροι παρέδωκαν τῷ μὲν Πατρί τό ἀγέννητον, τῷ Υἱῷ τό γεννητόν, τῷ Πνεύματι τό ἐκπορευτόν, οἱ Λατῖνοι δέ τό Πνεῦμα τό Ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς καί τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι λέγουσιν»¹¹³.

Ἐπίσης, ἐφιστᾷ τὴν προσοχή του στὸν Ματθαῖο γιὰ τὴν ἐνημέρωση τῶν ιερέων, γιὰ τὸν τρόπο τέλεσης τῶν μυστηρίων καί κυρίως τῆς Θείας Εὐχαριστίας, ἐμμένοντας στὴν Παράδοση τῆς Ἐκκλησίας. Σχετικά μέ τίς ἐορτές τῶν Λατίνων, γράφει: «τὰς δέ τῶν Λατίνων ἐορτάς καί τελετάς ἀποστραφέτωσαν πρὸς αὐτούς, ὃ καί μέγας Ἡσαΐας ποτε πρὸς τὸν Ἰσραὴλ, “νηστείαν καί ἀργίαν καί τὰς ἐορτάς ὑμῶν μισεῖ ἡ ψυχὴ μου”. Ταῦτα δίδασκε, ταῦτα νουθετεῖ καί ὅσοι τῷ κανόνι τούτῳ στοιχίσουσι εἰρήνη ἐπ’ αὐτούς καί ἔλεος»¹¹⁴. Ὡστόσο,

¹⁰⁹ Πύρρος Γιαννόπουλος, *Οἱ Φαναριῶται*, Ἀθῆναι 1929, σελ. 24.

¹¹⁰ Ε. Σουλογιάννη, «Καισάριος Δαπόντες (1714-1784). Ἡ ζωὴ, ἡ μόρφωση καί οἱ γνωριμίες του», *Θησαυρίσματα*, 34 (2004) σσ. 447-457 καί *Μανδραγόρας*, 59 (2018) σσ. 37-91, ἀφιέρωμα στὸν Καισάριο Δαπόντε.

¹¹¹ Ζ. 115, σσ. 352-354, 371. 163-167.

¹¹² Ζ. 115, σελ. 168.

¹¹³ Ζ. 115, σελ. 92.

¹¹⁴ Ζ. 115, σελ. 92 καί *Ἡσ.* 1, 14.

υπογραμμίζει ότι κοινό Όρθοδόξων και Λατίνων είναι «ή της Τριάδος όμολογία». Παράλληλα, αναφέρεται στην ποιμαντική των νέων και των παιδιών, προκειμένου να ακούγεται ο λόγος του Θεού από την μικρή ηλικία. Συνιστά δέ αποχή από τα σαρκικά πάθη και την καταλαλιά.

Ο Ματθαίος είχε επιβάλει άκοινωνησία των πιστών του με τους Λατίνους και ρώτησε τον Καλλίνικο σχετικά με την αποτελεσματικότητα και την κανονικότητα αυτού του μέτρου. Στην απάντησή του ο Καλλίνικος συμφωνεί, χαρακτηρίζοντας τους Λατίνους «παραποιητάς του όρθου λόγου και παραχράκτας του άκιδύλου της Έκκλησίας νομίματος» και προτείνει: «μή παραχωρήσης ίνα συμβόσκηται λύκος μετά άρνων»¹¹⁵. Επιπρόσθετα, ο Καλλίνικος δέν συμφωνεί να άποκαλούν οι Όρθόδοξοι τους Λατίνους άδελφούς, έπειδή δέν φρονούν τά αυτά, άπαριθμώντας τίς δογματικές διαφορές και τους χαρακτηρίζει «αιρετικούς, άθέους, κακοδόξους». Άλλου χαρακτηρίζει την Ρωμαιοκαθολική Έκκλησία «βόθρο των Λατίνων»¹¹⁶.

Οί καυστικοί αυτοί χαρακτηρισμοί ίσως προξενούν έντύπωση, ύποθέτουμε, ώστόσο όμως πώς ήταν άπότοκος των αισθημάτων θρησκευτικής άγανάκτησης του Καλλνίκου, όταν πληροφορήθηκε από τον Ματθαίο τίς αυθαιρεσίες και την πολιτική προπαγάνδα των Δυτικών. Είναι χαρακτηριστική ή περίπτωση ότι οι Λατίνοι είχαν κατορθώσει να χειροτονηθεί έπίσκοπος από τον Ούνιτη πατριάρχη της Άντιοχείας Σεραφείμ ό Σύρος ιερέας Γιοϋσεφ Βαβύλας και να σταλεί στην Αίγυπτο ως όρθόδοξος πατριάρχης Άλεξανδρείας¹¹⁷, άναποτελεσματικά όμως¹¹⁸.

Σέ μία άλλη περίπτωση, ό Καλλίνικος άπευθυνόμενος στον άξιωματούχο του Πατριαρχείου Άλεξανδρείας Άνανία, ό όποιος του άνέφερε φαινόμενα συνεκκλησιασμού, συμμετοχής στό μυστήριο της Θείας Εύχαριστίας Λατίνων και Άρμενίων, λήψη άντιδώρου και άγιασμού, συνιστά την άπαγόρευση της Θείας Κοινωνίας, αλλά είναι έλαστικός στή λήψη άντιδώρου και του άγιασμού μέ ραντισμό. Σηπλιτεύοντας τίς λατινικές καινοτομίες, όριοθετεί την αλήθεια και διατυπώνει τίς προϋποθέσεις προσέλευσης των Ρωμαιοκαθολικών στην Όρθοδοξία. Οί προϋποθέσεις αυτές είναι οι έξης: ή όμολογία πίστεως χωρίς

¹¹⁵ Z. 115, σελ. 107 και Z. 91, σσ. 106-108.

¹¹⁶ Z. 116, σελ. 74.

¹¹⁷ Χρυσ. Παπαδόπουλος, ό.π., σελ. 762.

¹¹⁸ Άθ. Χρυσοβέργης, «Οί θεολογικές...», ό.π., σελ. 100, όπου και πλούσια βιβλιογραφία γιά τους Ούνιτες.

τό Filioque, ἀναθεματισμός τῶν ἐθίμων καί τῶν φλυαριῶν τῶν Λατίνων, χρίσμα καί ὑπογραφή λιβέλου¹¹⁹.

Στίς συμβουλές τοῦ Καλλινίκου καί στήν σοφία του κατέφευγαν ἀκόμα καί αἵρετικοί. Ὁ Ἀρμένιος πρεσβύτερος Μάσα ρωτᾷ μέ ἐπιστολή του τόν Καλλίνικο γιά τίς αἵρετικές ἀποκλίσεις τοῦ Νεστορίου καί τοῦ Εὐτυχοῦς. Ἐπικαλούμενος ὁ Καλλνίκος τήν σχετική γιά τό θέμα διδασκαλία τῶν Πατέρων, ἀπαντᾷ σύντομα καί μέ δογματική ἀκρίβεια¹²⁰.

Ὁ προαναφερόμενος Ἀνανίας ἔθεσε καί τό ἐρώτημα ἄν οἱ Ἀρμένιοι ἢ οἱ Λατίνοι βρίσκονται πιό κοντά στήν ὀρθόδοξη πίστη καί ὁ Καλλνίκος ἀπαντᾷ: «ἡμεῖς γε τό ἀνάθεμα λέγομεν ἀμφοτέροις». Σέ ἄλλη περίπτωση ὁ Καλλνίκος εἶναι ἀντίθετος μέ τόν γάμο Λατίνων καί Ὁρθοδόξων καί ἀπαγόρευσε ρητά τήν τέλεση τοῦ μυστηρίου¹²¹.

Ἀποτιμῶντας κανεῖς τίς θεολογικές κατευθύνσεις τοῦ πατριάρχη Καλλνίκου στήν Ἐκκλησία τῆς Αἰγύπτου, ἐπικεντρώνεται στήν σαφῆ ποιμαντική προσπάθειά του διαφύλαξης τοῦ ὀρθόδοξου ποιμνίου της.

Ἀνάμειξη στά γεγονότα τοῦ Ἀναβαπτισμοῦ εἶχε καί ἡ Ἐκκλησία τῆς Κύπρου¹²². Τόσο ὁ ἀρχιεπίσκοπος τῆς Κύπρου Φιλόθεος (1734-1779)¹²³, ὅσο καί ὁ δάσκαλος Ἐφραίμ ὁ Ἀθηναῖος¹²⁴, μετέπειτα πατριάρχης Ἱεροσολύμων, πού διέτριβε ἐκεῖ, ἦταν φίλοι τοῦ Καλλνίκου καί ἀντίθετοι στόν Ἀναβαπτισμό. Ὁ Καλλνίκος εἶχε συναινέσει στήν ἐκλογή τοῦ Ἐφραίμ ὡς ἀρχιεπισκόπου Σιναίου, ἀπαντώντας σέ σχετική ἐπιστολή τῶν Σιναϊτῶν, μετά τήν παραίτηση τοῦ Σιναίου Κωνσταντίου (1759). Παράλληλα, ὑποδεικνύει καί τόν Κύριλλο, ἀδελφό της μονῆς, ὁ ὁποῖος τελικά ἐπικράτησε (Ζ. 91, σελ. 349). Ἦταν ἄριστος ἐπίσκοπος, πού ἀρχιεράτευσε 30 χρόνια καί 3 μῆνες (1759-1789). Ἡ ἐπικοινωνία τους ἐκείνη τήν περίοδο ἦταν τακτική καί, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ, ὁ Ἐφραίμ, φρονοῦσε διαφοροτικά γιά τήν εἰσδοχή τῶν Λατίνων στήν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία¹²⁵. Ὁ ἀγώνας ἐναντίον τους ἦταν σφοδρός καί περιλάμβανε τήν

¹¹⁹ Ἀθ. Χρυσοβέργης, «Οἱ θεολογικές...», ὁ.π., σελ. 99.

¹²⁰ Ζ. 115, σσ. 256-257. Ἀθ. Χρυσοβέργης, «Οἱ θεολογικές...», ὁ.π., σσ. 100-101.

¹²¹ Ζ. 116, σσ. 432-433. Ἐπιστολή στόν Ἀνανία.

¹²² Χρυσ. Παπαδόπουλος, *Ἡ Ἐκκλησία τῆς Κύπρου ἐπὶ Τουρκοκρατίας (1571-1878)*, Ἀθήνησι 1929.

¹²³ Ἀθ. Χρυσοβέργης, «Οἱ θεολογικές...», ὁ.π., σελ. 101, ὅπου καί βιβλιογραφία.

¹²⁴ Ἀθ. Χρυσοβέργης, *Ὁ Πατριάρχης...*, σσ. 104-105. Ν. Φορόπουλος, λ. «Ἐφραίμ», *ΘΗΕ*, τ. 5, στ. 1166-1167, ὅπου καί βιβλιογραφία. G. Podskalsky, ὁ.π., σελ. 426.

¹²⁵ Ἀθ. Χρυσοβέργης, «Οἱ θεολογικές...», ὁ.π., σελ. 102.

ἔκδοσις εἰδικῶν συγγραμμάτων, ὅπως τὰ ἔργα τοῦ δασκάλου Μακαρίου Καλογερά¹²⁶.

Σφοδρότητα στὴν δράση τους εἶχαν καὶ οἱ Δυτικοὶ μισιονάριοι, οἱ ὁποῖοι, βοηθούμενοι καὶ ἀπὸ τὴν εὐρωπαϊκὴ Διπλωματία, προπαγάνδιζαν τὴν αἰρετικὴς δοξασίης τους μέ κηρύγματα καὶ μέ τὴν δημιουργία φιλανθρωπικῶν ἰδρυμάτων καὶ σχολείων. Ἡ Ὁρθοδοξία ἦταν ἀνυπεράσπιστη καὶ δεχόταν ἰσχυρὲς πιέσεις ἀλλοτριώσεως.

Ἀπὸ τὴν ἐπιστολογραφία τοῦ Φιλοθέου καὶ τοῦ Ἐφραίμ μέ τόν Καλλίνικο πληροφοροῦμαστε λεπτομερῶς καὶ τίς ἀπόψεις τους γιά τόν Ἀναβαπτισμό καὶ γιά τὴν παραμονή τοῦ Κυρίλλου Ε΄ στὴν Κύπρο, πρῶτο τόπο τῆς ἐξορίας του (1757). Ὁ Κύριλλος ἔφθασε ἐκεῖ φέρνοντας μαζί του «πλῆθος χρυσῶν». Ὁ Φιλόθεος τόν ὄρο περὶ Ἀναβαπτισμοῦ τόν θεωρεῖ ψευδοόρο, ληστρικό, βίαιο καὶ παράνομο, γιά τὴν ὑπογραφή τοῦ ὁποῖου ἀπειλήθηκε ἀπὸ τόν Κύριλλο Ε΄, χωρὶς νά ἐνδώσει. Ἀμφισβητεῖ δέ καὶ τὴν ὑπογραφή τοῦ ὄρου ἀπὸ τόν Ἀλεξανδρείας Ματθαῖο καὶ τόν Ἱεροσολύμων Παρθένιο¹²⁷. Βεβαιώνει τόν Καλλίνικο ὅτι φυλάττει τό «ἀρχαῖον ἔθος», μνημονεύοντας τόν Ζ΄ Κανόνα τῆς Β΄ Οἰκουμένης Συνόδου καὶ τονίζει χαρακτηριστικά: «μισοῦμεν τοὺς νεωτερισμοὺς καὶ τοὺς ἀποφεύγομεν καὶ τόν ἀναβαπτισμόν οὔτε τόν ἐδέχθημεν οὔτε τόν δεχόμεθα»¹²⁸.

Ἀργότερα, ὅταν ὁ Φιλόθεος ἀντιμετώπιζε προβλήματα υἱείας, ὁ Καλλίνικος, μέ ἐπιστολές του, τοῦ συμπαραστάθηκε πάρα πολὺ καὶ τόν παρηγοροῦσε ἀπὸ τὴν ἐξορία του¹²⁹.

Ὁ Φιλόθεος διατηροῦσε δεσμούς φιλίας καὶ μέ τόν δάσκαλο Ν. Κριτία, «τό στόμα τῆς Συνόδου», ὅπως τόν ἀποκαλοῦσαν¹³⁰. Μάλιστα θεωρεῖται ὁ Φιλόθεος καὶ δάσκαλος τῶν γιῶν τοῦ Κριτία. Ἦταν σφοδρὸς ἀντίπαλος τοῦ Κυρίλλου Ε΄, τόν ὁποῖο ἀποκαλοῦσε «ὠχρό», καὶ φίλος τοῦ Καλλινίκου. Ὁ Κριτίας διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στὴν ἔριδα τοῦ Ἀναβαπτισμοῦ. Καὶ ὁ Κύριλλος τόν μισοῦσε, τόν θεωροῦσε πᾶμπλουτο καὶ τόν συκοφαντοῦσε στὴν

¹²⁶ Ἀρχιμ. Ναυκράτιος Τσουλκανάκης, *Ὁ Μέγας διδάσκαλος τοῦ Γένους Ἅγιος Μακάριος Καλογεράς (+1737)*, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 341, ὅπου καὶ βιβλιογραφία.

¹²⁷ Ζ. 122, σελ. 186. Ἐπιστολή τοῦ Φιλοθέου στὸν Καλλίνικο.

¹²⁸ Ζ. 122, σελ. 172.

¹²⁹ Ζ. 115, σσ. 330-334 καὶ 383-385.

¹³⁰ Ζ. 105, σελ. 112. Κυπριανός, *Ἱστορία χρονολογικὴ τῆς νήσου Κύπρου*, Λευκωσία 1902², σελ. 468.

Πόλη «ὡς δημεγέρτη»¹³¹. Στή διαμάχη αὐτή, ἴσως νά ὑπῆρχαν καί οἰκονομικοί λόγοι. Ὁ Κριτίας ὑπῆρξε ἀποκρισάριος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου, ἴσως καί αὐτό νά ἦταν ἡ αἰτία τῆς ἐχθρότητας μέ τόν Κύριλλο. Ὁ ἴδιος παραπονιόταν καί ἔλεγε: «Πάσχω διά Κυπρίους». Ὡστόσο, ἡ ἀξία τοῦ Κριτία πανθομολογεῖται¹³², πλὴν τοῦ Ἀθ. Κομνηνοῦ-Υψηλάντη, ὁ ὁποῖος λέγει ὅτι ὁ Κριτίας ἦταν «λίαν ἐπικληνὴς εἰς τό κακολογεῖν»¹³³. Ὁ Κριτίας, πού ἀντιμετώπιζε καί οἰκονομικά προβλήματα, ἐπικοινωνοῦσε μέσῳ τοῦ Ἀνανία τοῦ Ἀντιπαρίου καί τοῦ δασκάλου Χρυσάνθου μέ τόν Κύπρου Φιλόθεο καί περιέγραφε τὴν ἐπικρατοῦσα στὴν Πόλη κατάστασι.

Ἡ Κυπριακὴ Ἐκκλησία ἀντιστάθηκε σθεναρά ἔναντι τῶν Λατίνων καί τῶν λεπλασιῶν τίς ὁποῖες εἶχαν ὑποστεῖ ἀπὸ αὐτοὺς. Ὑποτάχθηκε ἐξωτερικῶς στὸν Πάπα καί στὴν λατινικὴ ἱεραρχία, χωρὶς ὅμως νά νικηθεῖ ποτέ πνευματικῶς¹³⁴.

Στά ὅρια τοῦ ἀφανισμοῦ, λόγῳ τῆς δράσης τῶν Λατίνων ἱεραποστόλων, εἶχε ὀδηγηθεῖ καί τό Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας, μέ ἔδρα τὴν Δαμασκὸν¹³⁵. Ἀραβες ἐπίσκοποι ἐξαγοράζονταν γιὰ νά προσχωρήσουν στὴν Οὐνία καί νά ἐκλέξουν ψευδοπατριάρχη, ἀνατρέποντας τὴν κανονικὴ τάξη τῆς Ἐκκλησίας αὐτῆς, ἡ ὁποία εἶχε σχεδόν ἐξαραβισθεῖ¹³⁶. Πλῆθος αἵρετικῶν ἐπικρατοῦσε στὸν πληθυσμὸ τῆς δικαιοδοσίας τοῦ Πατριαρχείου¹³⁷.

Ὁ Κύπριος στὴν καταγωγὴ Πατριάρχης Σίλβεστρος, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀνατροπὴ τοῦ σὺνιτη Σεραφεῖμ Τανᾶ (ὡς Κυρίλλου ΣΤ', ὁ ὁποῖος καθαιρέθηκε καί ἐξορίστηκε ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανούς), ἀνέλαβε τό πολύμοχθο ἔργο ἀπόκρουσης τῆς Οὐνίας (1724-1766). Προέβη στὴ χειροτονία μνηστοπολίτη (Εἰρηνουπόλεως Ἀνθίμος), ὁ ὁποῖος καί περιόδευε, διένειμε βιβλία γραμμένα στὰ ἀραβικά, ἱδρυ-

¹³¹ *Ἑλένη-Νίκη Ἀγγελολομάτη-Τσουγκαράκη*, ὁ.π., σσ. 304-307. Τ. Γριτσόπουλος, λ. «Κριτίας», *ΘΗΕ*, τ. 7, στ. 1041-1043.

¹³² Ἀρχιμ. Ναυκράτιος Τσουλκανάκης, *Ὁ Μέγας Διδάσκαλος...*, σσ. 63, 73, 94, 191, 335, 269, 409.

¹³³ Ἀθ. Κομνηνός - Υψηλάντης, ὁ.π., σελ. 367. Β. Σκουβαράς, «Νικόλαος Κριτίας Προυσαεὺς», *Μικρασιατικά Χρονικά*, 9 (Ἀθῆναι 1961) σσ. 53-112.

¹³⁴ J. Hackett, *A History of the Orthodox Church of Cyprus*, London 1901. G. Podskalsky, ὁ.π., σσ. 32-33.

¹³⁵ Χρυσ. Παπαδόπουλος, *Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀντιοχείας*, Ἀλεξάνδρεια 1951, σελ. 284..

¹³⁶ Χρ. Πατρυνέλλης, *ΙΕΕ*, τ. 11, σελ. 133.

¹³⁷ Ν. Χρυσοβέργης, *Ἐπίτομος ἱστορία τοῦ σχίσματος τῶν Γραικοκαθολικῶν ἐν Συρίᾳ*, Πειραιεὺς 1923, 9. Τό ἐν λόγῳ ἀραβόφωνο Πατριαρχεῖο ἔπαιξε δευτερεύοντα ρόλο στὴν ἱστορία τῆς Θεολογίας ἐπὶ Τουρκοκρατίας.

σε σχολεία στο Χαλέπι και άνοικοδόμησε ναούς¹³⁸.

Ο πατριάρχης Καλλίνικος είχε φιλικούς δεσμούς με τον Σίλβεστρο, όπως συμπεραίνουμε από την επιστολογραφία των δύο ανδρών. Τους απασχολεί έντονα η εκκλησιαστική κατάσταση της εποχής και κυρίως, εν προκειμένω, τό θέμα του Άναβαπτισμού των Λατίνων. Ο Σίλβεστρος φέρεται υπογράφων τον όρο περί Άναβαπτισμού (1755) του Κυρίλλου Ε΄, αλλά ο ίδιος, σέ μία επιστολή του προς τον Καλλίνικο ισχυρίζεται ότι δεν υπέγραψε και άρνήθηκε τον Άναβαπτισμό «καίτοι πιεσθείς»¹³⁹. Για τό θέμα αυτό, ο ιστορικός Runce-man υποστηρίζει ότι ο Σίλβεστρος έλειπε στην Ρωσία την περίοδο αυτή¹⁴⁰ και, έπομένως, δεν υπέγραψε. Αντίθετα, ο T. Ware¹⁴¹ αναφέρει ότι ο Σίλβεστρος άρνήθηκε νά υπογράψει.

Ο Σίλβεστρος, προς έπίρρωση των λόγων του, στέλνει στον Καλλίνικο αντίγραφα επιστολών του προς τον Κύριλλο Ε΄ και τον Κριτία και τον διαβεβαιώνει ότι «δύς και τρίς» πιεσθείς άρνήθηκε νά υπογράψει τον όρο, διατυπώνοντας τίσ θεολογικές του θέσεις.

Ο Καλλίνικος συμπαρίσταται άπαντώντας και εύχεται με θρησκευτικό λυρισμό στον Σίλβεστρο «νά έχη μακρών ήλιών περιτροπάς και νίκας κατά των ύφανχένων Ιταλών, όπως άπαν ύψωμα δογμάτων καθάρη αντίθετον και ως είς χούν λεπτύνη τās εκείνων οίκοδομάς...»¹⁴².

Σέ άλλη επιστολή του Σιλβέστρου, με την οποία ενημερώνει τον Καλλίνικο ότι σχολιαζόταν η τακτική του στον Άναβαπτισμό ως έγωιστική και για προσωπική του προβολή, ο Καλλίνικος άπαντά δυναμικά με μία ωραία επιστολή-όμολογία: «οΐδαμεν ως αλήθειαν, κατά την παρομίαν, πικρά ύπάρχει φίλτατε, αλλά της αληθείας ούδέν τι προτιμήσωμεν, μή γένοιτο Χριστέ μου ... εί τι ύφ' ήμων επράχθη ή έρρέθη, επί συστάσει πέπρακται άγίας Έκκλησίας»¹⁴³. Στή συνέχεια αναφέρεται στον Ζ' Κανόνα της Β' Οικουμενικής Συνόδου και προτείνει τί λύση του προβλήματος με Οικουμενική Σύνοδο.

Η έπιμονή των παπικών μισιοναρίων, νά προβάλλουν την διδασκαλία τους

¹³⁸ Γ. Κονιδάκης, λ. «Αντοχεία», *ΘΗΕ*, τ. 2, στ. 877-908. Γ. Μεταλληνός, λ. «Σίλβεστρος», *ΘΗΕ*, τ. 11, στ. 150-151, όπου και βιβλιογραφία.

¹³⁹ Ζ. 122, σ. 177. *G. Podskalsky*, ό.π., σελ. 414.

¹⁴⁰ Στ. Ράνσιμαν, *Η Μεγάλη Έκκλησία εν αιχμαλωσία*, Αθήνα 1979, σελ. 618.

¹⁴¹ T. Ware, ό.π., σελ. 78.

¹⁴² Ζ. 115, σσ. 289-291. Ήταν η περίπτωση της Μητρόπολης του Χαλεπίου και οι καταδρομές από την έγκατάσταση στην Δαμασκό Λατίνου ψευδοπατριάρχη.

¹⁴³ Ζ. 91, σελ. 558.

ὡς κανόνα ἀληθείας, δημιούργησε ἀμφιβολίες ἀκόμα καί στούς ξένους, στούς Ἀγγλικανούς συγκεκριμένα. Εἶναι χαρακτηριστική ἡ περίπτωση τοῦ προξένου τῆς Ἀγγλίας στό Χαλέπι Σέρμαν, ὁ ὁποῖος συμπαθοῦσε τούς Ὁρθόδοξους καί ἔσωσε ἀπό βέβαιο θάνατο τόν πατριάρχη Σίλβεστρο, νά στραφεῖ στήν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία, προκειμένου νά λύσει ἀπορίες, τίς ὁποῖες εἶχε γιά θεολογικά θέματα, συγκεκριμένα στόν δάσκαλο Ἰάκωβο Ἀναστασίου. Ὁ Ἰάκωβος ἀπευθύνθηκε στόν Μακάριο Καλογερά καί αὐτός μέ ἐπιστολή του ἀπάντησε μέ θεολογική ἀκρίβεια στά ἐρωτήματα¹⁴⁴. Σημειωτέον ὅτι ὁ ἅγιος Μακάριος Καλογεράς ὑπῆρξε σθεναρός ἀγωνιστής κατά τῶν Λατίνων καί χαρακτηρίστηκε «κατά Λατίνων ἄριστος σφενδονιστής εἰς ἄκρον»¹⁴⁵.

Ὅπως μᾶς βεβαιώνει ὁ Ἐφραίμ ὁ Ἀθηναῖος, ὁ Μακάριος δέν διατυπώνει πουθενά καμία διδασκαλία γιά τόν Ἀναβαπτισμό, οὔτε ἀμφισβητεῖ τό βάπτισμα τῶν Λατίνων «διά τήν οἰκονομίαν». Ἐρωτηθεῖς ἀπό τόν πατριάρχη Σίλβεστρο γιά τήν ἀναχειροτονία ἐνός ἱερέα Μαρωνίτη, ἀπάντησε «ὅτι χρεῖα ἐστὶ κρατεῖν τό τῆς Ἐκκλησίας ἐν τοῖς τοιούτοις»¹⁴⁶.

Ὁ Σίλβεστρος ἀγωνιοῦσε γιά τό ποίμνιό του, προσπαθώντας νά ἀντιμετωπίσει τή φθορά τήν ὁποία προκαλοῦσαν οἱ Λατῖνοι στόν χώρο τῆς δουλωμένης καί ἀνυπεράσπιστης χριστιανικῆς Ἀνατολῆς.

Σύμφωνα μέ τά χειρόγραφα τῆς Ζαγοράς, καί ὁ διάδοχος τοῦ Σιλβέστρου, ὁ ἀπό Χαλεπίου Φιλίμων, ζήτησε ἀπό τόν Καλλνίκο νά τοῦ στείλει «τά κατά τῶν τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν ἐχθρῶν πονηθέντα παρ' Αὐτῆς»¹⁴⁷. Ἀπό τήν Ζαγορά ὁ Καλλνίκος στέλνει τά αἰτούμενα: «ἐπέμψαμεν κατά τήν ζήτησίν του βίβλους δύο, θανόντος δέ ἀπώλοντο, ἐγράψαμεν δὲ καί τρίς καί οὐδ' ἀπόκρισιν τοῦ διαδόχου αὐτοῦ ἐλάβομεν»¹⁴⁸.

Καί στόν εὐρύτερο ἑλληνικό χώρο, λόγω τοῦ Ἀναβαπτισμοῦ εἶχαν δημιουργηθεῖ καί ἄλλα μικρότερης σημασίας προβλήματα, κυρίως στό τελετουργικό τοῦ Μυστηρίου τοῦ Βαπτίσματος. Στά χειρόγραφα τῆς Ζαγοράς ὑπάρχουν ἀρκετές ἐπιστολές ἐπισκόπων τῆς Θεσσαλίας, οἱ ὁποῖοι διατυπώνουν σχετι-

¹⁴⁴ Ἀρχμ. Ναυκράτιος Τσουλκανάκης, «Τοῦ διδασκάλου Μακαρίου Καλογερά ἐπιστολές πρὸς τήν Συρία», *Κληρονομία*, 19 (1987), σσ. 271-314. (βλ. τήν ἐπιστολή Ι, 13).

¹⁴⁵ Σπ. Λαυριώτης, «Ἀγιορειτικά χειρόγραφα», *Γρηγόριος Παλαμάς*, 13, Θεσσαλονίκη 1929, σελ. 166.

¹⁴⁶ Μ. Παράνικας, «Περί τοῦ κατά τήν ιη' ἑκατονταετηρίδα ἀναφανέντος ζητήματος τοῦ Ἀναβαπτισμοῦ», *Ἑλληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως*, 10 (1877), σελ. 37.

¹⁴⁷ Ζ. 122, σελ. 201. Ὁ Φιλίμων ἐκλέχθηκε μετὰ τήν ἄρνηση τοῦ Πτολεμαῖδος Σωφρονίου νά δεχθεῖ τόν θρόνο.

¹⁴⁸ Ἐνθύμησι τοῦ Καλλνίκου στό τέλος τῆς ἐπιστολῆς.

κές άπορίες¹⁴⁹. Ἡ δράση τῶν Ἰησουιτῶν εἶχε φτάσει μέχρι τήν Ζαγορά¹⁵⁰. Οἱ κακοδοξίες τους προβλημάτιζαν καί ὁ μεθοδευμένος προσπλυτισμός τῶν Ὁρθοδόξων λυμαινόταν, κυριολεκτικά, τοὺς ὑπόδουλους. Ὁ Καλλίνικος διδάσκει, κατευθύνει, νουθετεῖ, συγγράφει καί ἀναλώνεται γιά τό δοκιμαζόμενο Γένος.

Εἶναι πολύ χαρακτηριστικά τά ὅσα περιεκτικά γράφει γιά τό πρόσωπό του ὁ μακαριστός ἀρχιεπίσκοπος Χριστόδουλος, ὡς μητροπολίτης τῆς Δημητριάδος: «Μελετῶντας κανεῖς τά τοῦ πατριάρχου Καλλινίκου Γ΄ ἔχει τήν αἴσθησι ὅτι μελετᾷ ἓνα Συναξάρι τῶν πιό σκοτεινῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας. Μέσα ἀπό τά πάθη καί τίς ἀρετές τῶν ἀνθρώπων ἀναδύεται ἡ μεγαλοσύνη τῆς φυλῆς, πού κατάφερε νά ἐπιβιώσει παρὰ τίς ἀντιξοότητες, διδάσκουσα τίς γενεές, ὅτι οἱ ἴδιοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι αὐτοί πού μέ τήν ποικιλία τῶν χαρακτήρων τους, ἢ ἀφανίζουν ἢ μεγαλύνουν τήν ἱστορική τους καταξίωσι. Πιό πολύ, ὅμως, διδάσκουν ὅτι πέρα καί πάνω ἀπό ὅλα αὐτά ὑπάρχει ἡ Θεία Πρόνοια καί ὁ δάκτυλος τοῦ Θεοῦ, πού στή δεδομένη στιγμή ἐπεμβαίνουν γιά νά ἐπιβάλλουν εἴτε τή δικαίωσι τῆς Νέμεσις, εἴτε τήν τιμωρία τῆς Ὑβρεως»¹⁵¹.

¹⁴⁹ Ζ. 122, σελ. 80. Ἐπιστολή στόν Φερσάλων Νικόδημο, ὁ.π., σελ. 3. Ἐπιστολή τοῦ Λιτζᾶς καί Ἀγράφων, Ζ. 101, σελ. 200. Ἐπιστολή στόν Δημητριάδος Γρηγόριο, ἀδελφό τοῦ Καλλινίκου, ὁ ὁποῖος ρωτοῦσε γιά τήν εἰσδοχή ἑνός Λατίνου στήν Ὁρθόδοξια καί γιά γάμο του μέ ὀρθόδοξη. Βλ. Ἀθ. Χρυσοβέργης, «Οἱ θεολογικές...», ὁ.π., σελ. 83.

¹⁵⁰ Μάρκος Ροῦσσος-Μηλιδώνης, *Ἑλλήνες Ἰησουίτες (1560-1573)*, Ἀθήνα 1993, σελ. 336.

¹⁵¹ Ἀθ. Χρυσοβέργης, *Ὁ Πατριάρχης...*, ὁ.π., σελ. 10.

π. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ
ΠΡΩΤΟΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΣ ΤΟΥ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΘΡΟΝΟΥ
ΜΑΣΤΕΡ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ - ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΣ - ΠΟΙΗΤΗΣ
ΓΕΝΙΚΟΣ ΑΡΧΙΕΡΑΤΙΚΟΣ ΕΠΙΤΡΟΠΟΣ Ι.Μ.ΖΑΚΥΝΘΟΥ

Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΚΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΤΗΣ ΕΙΚΟΝΑΣ ΣΤΗ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΚΟΣΜΟΛΟΓΙΑΣ, ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΟΛΟΓΙΑΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Πολύς λόγος γίνεται στους σύγχρονους καιρούς για την Εικόνα και την σημασία της. Πάμπολλοι (ή όλοι) λογομαχούν γι' αυτήν. Για την χρήση, την άχρησία ή ακόμη και την κατάχρησή της. Καθώς η πολυπρισματική εποχή μας έχει καταστεί πλέον κατεξοχήν εικονική (κυρίως μέσα από την κατακλυσμαία έμπειρία του Διαδικτύου σέ όλες σχεδόν τις πτυχές της σύγχρονης καθημερινότητας), οι νεωτερικές κοινωνίες γέμουν από μυριάδες εικονολάτρες και άλλους τόσους εικονοκλάστες όλων των ειδών, των έννοιων, των αποχρώσεων.

Ο έκκλησιαστικός άνθρωπος, κυκλοφορώντας και αυτός εντός της ανωτέρω περιρρέουσας ατμόσφαιρας, έχει πληροφορηθεί από τή Γραφή ότι πλαστοργήθηκε «κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν»¹ Θεού, ενώ, βιώνοντας τό έκκλησιαστικό γεγονός, περιβάλλεται από ζωντανές ή τεχνητές εικόνες, οι οποίες –ούτως ή άλλως– στοχεύουν στην έμπέδωση του θείου θελήματος «ὡς ἐν οὐρανῷ καί ἐπὶ τῆς γῆς»².

Μέσα από τις σκέψεις, πού επιχειρεῖ ἡ ἀνά χειρας μελέτη, εὐελπιστεῖ ὁ γράφων νά ἀκραγγίξει τή θεολογική ἔννοια τῆς «εἰκόνας», σύμφωνα μέ τήν Ἁγία Γραφή καί τήν Ἱερὰ Παράδοση, ἀνιχνεύοντας παράλληλα πῶς αὐτή ἡ ἔννοια σχετίζεται μέ τήν Ὁρθόδοξη διδασκαλία περί τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ

¹ «Καί εἶπεν ὁ Θεός: Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καί καθ' ομοίωσιν (...) καί ἐποίησεν ὁ Θεός τόν ἄνθρωπον, κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν, (...)». Γέν. 1, 26 καί 27.

² Ματθ. 6, 10.

κόσμου καὶ τοῦ ἴδιου του Ἰησοῦ Χριστοῦ. Θεμελιακὴ καὶ διαχρονικὴ πεποίθησι πάντως τοῦ Χριστιανισμοῦ εἶναι ὅτι ἡ Εἰκόνα συντίθεται, νοηματοδοτεῖται καὶ τελεσφορεῖ ὡς ἐκκλησιαστικὴ πραγματικότητα μόνον ἐν τῷ Χριστῷ.

Ἡ σημασία τοῦ ὅρου «εἰκόνα» στὴν βιβλικὴ καὶ πατερικὴ παράδοσι

Ὁ ὅρος «εἰκόνα» χρησιμοποιεῖτο ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ ἀρχαιότητα ὡς πραγματικὴ καὶ ζωντανὴ ἀναπαράστασι τοῦ εἰκονιζόμενου, γι' αὐτὸ καὶ οἱ ἀνατολικές θρησκείες ἀντιμετώπιζαν τὰ ἀγάλματα ὡς ζωντανές ὄντοτητες, ἀποδίδοντάς τους μάλιστα ἰδιαίτερη τιμὴ καὶ προσκύνησι. Ὡς θυμηθοῦμε, χάριν παραδείγματος, μία μόνον χαρακτηριστικὴ περίπτωσι: τὴν «χρυσὴ εἰκόνα» τοῦ βασιλιά Ναβουχοδονόσορα, στὸ Βιβλίον τοῦ Δανιήλ³. Δὲν εἶναι ἀμελητέον, ἐξάλλου, ὅτι ὁ βασιλιάς τῶν Περσῶν ἐκαλεῖτο «εἰκὼν Θεοῦ»⁴.

Στοὺς δύο ὅρους «κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν» τῆς Γενέσεως, κατὰ τὴν μετάφρασι τῶν Ο⁵, θησαυρίζεται τὸ πολύτιμον μυστήριον τῆς σχέσεως τοῦ Ἀνθρώπου μὲ τὸν Πλάστη του, τὸ ὅποιο δὲν κατόρθωσαν νὰ διερμηνεύσουν οἱ μυθολογίες τῶν παλαιότερων λαῶν καὶ ἐποχῶν. Δύο διαφορετικὲς ἔννοιαι (εἰκόνα | ὁμοίωσις) συναρμολογούνται μὲ τὸν σύνδεσμον «καί». Κατὰ τὴν πατερικὴ ἄποψιν, ἡ πρώτη ἔννοια ἐκφράζει τὴν ἀρχικὴ κατάστασι τοῦ δημιουργήματος ἀνθρώπου καὶ ἡ δευτέρη τὸν ἰδιαίτερον σκοπὸν, τὸν ὅποιον καλεῖται νὰ πραγματοποιήσῃ ὁ ἄνθρωπος, τελειούμενος ἠθικά. Αὐτὴ τὴν διάκρισιν πρῶτος τὴν κάνει ὁ Εἰρηναῖος Λουγδούνου καὶ συγχρόνως ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς. Ὁ Μέγας Βασίλειος γράφει πολὺ χαρακτηριστικὰ ὅτι τὸ «κατ' εἰκόνα» ἐκφράζει τὸ «δυνάμει» τοῦ ἀνθρώπου, ἐνῶ τὸ «καθ' ὁμοίωσιν» τὸ «ἐνεργείᾳ» του⁶.

Τὸ περιεχόμενον τῆς πρώτης ἔννοιαι ἀπασχόλησε πολὺ τοὺς ἐκκλησιαστικούς Πατέρες. Ἡ νοερὰ καὶ λογικὴ φύσις τοῦ ἀνθρώπου, τὸ αὐτεξούσιον, ἡ δυνατότητα ἐξουσίας ἐπὶ τῆς φύσεως, ἡ ἀναπαραγωγικὴ ἰκανότητα ἀποτελοῦν μερικὲς μόνον ἀπὸ τῆς ἐρμηνευτικῆς ἐκδοχῆς τῆς. Κάποιοι ἀπὸ τοὺς ἐκφραστές τῆς πατερικῆς θεολογίας ἐντοπίζουν τὸ «κατ' εἰκόνα» στὴν νοερὰ καὶ αὐτεξούσια ψυχικὴ λειτουργία, ἐνῶ ἄλλοι ὑποστηρίζουν ὅτι ἀφορᾷ στὴν

³ Δαν. 3, 1-3 καὶ 5 καὶ 7 καὶ συνέχεια.

⁴ Πλουτάρχου, *Θεμιστοκλῆς* 27, 4.

⁵ Οἱ Ἑβδομήκοντα (Ο') μεταφράζουν ὡς «εἰκόνα» τὴν ἑβραϊκὴν λέξιν *tselem*, ποὺ σημαίνει ἐμφάνισι, ἀντιπροσώπευσι, ἰσοτιμία, ὑποκατάστατο. Ὡς ἐκ τούτου ὁ ἄνθρωπος, ὄντας «εἰκόνα τοῦ Θεοῦ», εἶναι στὴν πραγματικότητά φανέρωσις / ἀντιπροσώπευσις τοῦ Θεοῦ μεταξύ τῶν ἄλλων κτισμάτων. Βλ. σχετικὰ στὸ: Χρήστου Γιανναρά, «Ἀνθρωπολογικὲς προϋποθέσεις», *Σύναξις* 2 (1982) σελ. 37 ἔ.

⁶ Βλ. Ἀνδρέα Θεοδώρου, «Εἰκὼν καὶ ὁμοίωσις», *Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια*, Ἀθῆναι 1964, τ. 5, σελ. 418.

ὅλη ἀνθρώπινη ὕπαρξη⁷. Γενικῶς, μπορούμε νά διατυπώσουμε λόγο ὅτι ἡ «εἰκόνα» ἀφορᾷ στήν ἀνθρώπινη προσωπικότητα, δίχως νά ἀποκλείεται ὅποια ἀδήποτε λειτουργία τοῦ ἀνθρώπου, δεδομένου πῶς θεωρεῖται ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ ὅτι ὁ ὅλος ἄνθρωπος ἀθανατίζεται μέ τήν ἐπενέργεια τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ὁπότε ἡ ἀποσπασματική θέαση τοῦ ἀνθρώπου, ἀπό πλευρᾶς σωτηριολογικῆς, εἶναι ἄνευ σημασίας. Ἀξίζει νά ὑπογραμμισθεῖ ὅτι, κατὰ τήν διδασκαλία τοῦ Φίλωνος τοῦ Ἀλεξανδρέως, ὁ αἰσθητός κόσμος ἀποτελεῖ «εἰκόνα» καί «ἀπείκασμα» τοῦ κόσμου τῶν Ἰδεῶν⁸.

Στίς Ἐπιστολές τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, στήν ἔννοια τῆς «εἰκόνας» προσδίδεται χριστολογική καί ἐσχατολογική προοπτική, μεταβάλλοντας ἔτσι ριζικά τήν ἔννοια τοῦ βιβλικοῦ «κατ' εἰκόνα». Ὁ προβολέας τῆς σκέψης του στρέφεται, ἀπό ἡθικῆς ἀπόψεως, στήν ἐσωτερική ἀναγέννηση τοῦ πιστοῦ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Σέ πλεῖστα ὅσα χωρία τῶν Ἐπιστολῶν του, «εἰκὼν Θεοῦ» εἶναι ὁ Χριστός (ὁ Υἱός τοῦ Θεοῦ ὡς ἡ ὁρατή ἀποκάλυψη τοῦ ἀόρατου Πατρὸς), ὁ ὁποῖος χειραγωγεῖ σέ Αὐτόν. Ὁ πιστός, μεταμορφούμενος, σὺν τῷ χρόνῳ καθίσταται «σύμμορφος τῆς εἰκόνας τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ»⁹, φθάνοντας «εἰς μέτρον ἡλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ»¹⁰, κάτι πού σημαίνει ὅτι ἡ παύλεια ἀνθρωπολογία καί ἡ χριστολογία συνάπτονται. Ἡ πρώτη δημιουργία, δίχως νά παραγνωρίζεται, ἀποβλέπει τρόπον τινά στήν δεύτερη, αὐτὴ τῶν Ἐσχάτων, διὰ τοῦ «δευτέρου Ἀδάμ», τοῦ Χριστοῦ¹¹.

Ὁ ἅγιος Νικόλαος ὁ Καβάσιλας σημειώνει πολὺ εὐστοχα: «Καὶ γάρ διὰ τὸν καινὸν ἄνθρωπον ἀνθρώπου φύσις συνέστη τό ἐξ ἀρχῆς· καὶ νοῦς καὶ ἐπιθυμία πρὸς ἐκεῖνον κατεσκευάσθη· καὶ λογισμόν ἐλάβομεν, ἵνα Χριστὸν γινώσκωμεν, ἐπιθυμίαν, ἵνα πρὸς ἐκεῖνον τρέχωμεν, μνήμην ἔσχομεν, ἵνα ἐκεῖνον φέρωμεν, ἐπεὶ καὶ δημιουργημένοις αὐτός ἀρχέτυπον ἦν»¹². Ὁ Ἰησοῦς Χριστός ἀποτελεῖ τό ἀρχέτυπο τοῦ ἀνθρώπου, ὄντας ὁ ἴδιος «εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ

⁷ Νίκου Α. Μαρτσούκα, *Δογματικὴ καὶ Συμβολικὴ Θεολογία Β. Ἐκθεσις τῆς ὀρθόδοξης πίστεως σὲ ἀντιπαράθεσιν μέ τὴν δυτικὴν χριστιανοσύνην*, ἔκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 2001, σσ. 194-201.

⁸ Ἰωάν. Δ. Καραβιδόπουλου, «Ἐικὼν Θεοῦ» καὶ «κατ' εἰκόνα» Θεοῦ παρὰ τῷ Ἀποστόλῳ Παύλῳ. Αἱ χριστολογικαὶ βάσεις τῆς Παυλείου Ἀνθρωπολογίας», (Εναῖσμος ἐπὶ διδασκατορία διατριβῇ), Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Θεολογικῆς Σχολῆς Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1964, σσ. 20-31.

⁹ Ρωμ. 8, 29.

¹⁰ Ἐφ. 4, 13.

¹¹ Καραβιδόπουλος, ὁ.π., σσ. 35-37. Πρβλ. Ἀρχιμανδρίτου Βασιλείου, «Ἀπὸ τὸν παλιὸν σὺν νέῳ Ἀδάμ», *Σύναξις* 2 (1982), σσ. 21-30.

¹² Νικολάου Καβάσιλα, *Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς*, λόγος στ', P.G. 150, 680A.

ἀοράτου, πρωτότοκος πάσης κτίσεως»¹³. Καί ὁ πολὺς Ὁριγένης, θεολογώντας κατὰ Κέλσου, διευκρινίζει μέ πολλή σαφήνεια: «*Εἰκὼν μὲν τοῦ Θεοῦ ὁ πρωτότοκος τῆς κτίσεως ἐστίν (...) κατ' εἰκόνα δέ τοῦ Θεοῦ ὁ ἄνθρωπος πεποιήται*»¹⁴.

Ὡς πρὸς τοὺς νεότερους θεολόγους τῆς Ὁρθοδοξίας, ἀξίζει νά ἀναφερθεῖ ἐνδεικτικά ὅτι ὁ νεοανακηρυχθεὶς ἅγιος Σωφρόνιος Σαχάρωφ τοῦ Ἑσσεξ, ἀποδεχόμενος ὅτι οἱ δύο ἔννοιες ἀφοροῦν στὴν ἀκεραιότητα τοῦ ἀνθρώπου, εἰσάγει ἕναν νέο ὄρο γι' αὐτές. Ὑποστηρίζει ὅτι ἀναφέρονται στὴ «*μορφὴ τῆς ὑπαρξῆς*» («mode of being»). Μὲ τὸν ὄρο αὐτὸν θεωρεῖ ὅτι ἀποδίδεται πληρῆστερα τὸ ἀκέραιο εἶναι τοῦ Ἀνθρώπου¹⁵.

Τὸ «κατ' εἰκόνα», μέ τὴν παρακοή καὶ τὴν πτώση τῶν Πρωτοπλάστων, «*ἐξόφωσε καὶ ἡμαύρωσε*»¹⁶, «*δὲν ἠφρανίσθη μὲν παντελῶς, πλὴν ὅμως ὑπέστη ἐξασθένησιν καὶ ἀμαύρωσιν*»¹⁷, ἀποστερῶντας ἔτσι τὴν θεία δόξα ἀπὸ τὸν παραβάτη Ἄνθρωπο. Ὁ Μέγας Βασίλειος, ἀποδίδοντας τὴν μέχρι τὴν ἐποχὴ τοῦ θεολογικῆ πεποίθησι, γράφει ὅτι «*ἡ ἀμαρτία τὸ κάλλος τῆς εἰκόνος ἠχρείωσεν, εἰς τὰς ἐμπαθεῖς ἐπιθυμίας τὴν ψυχὴν καθέλκουσα*»¹⁸.

Ἡ ἐπιστροφή καὶ ἡ ἀποκατάστασις μποροῦν νά συμβοῦν πλέον μόνον ἐν Χριστῷ, καὶ μάλιστα μέσω τῆς Σταυρικῆς Αὐτοθυσίας καὶ τῆς Ἀναστάσεώς Του. Ὁ Ἄνθρωπος, ἀπομακρυσμένος πλέον ἀπὸ τὴν θεία συνάφεια καὶ δόξα, ποθεῖ τὴν ἐπιστροφή στο «*ἀρχαῖον κάλλος*». Ὁ πόθος αὐτός ἔχει παραδοθεῖ ἕως σήμερα διὰ τῆς ὅλης ἐκκλησιαστικῆς Ὑμνογραφίας. Ἀπὸ τὴν Νεκρώσιμῃ Ἀκολουθίᾳ ἀντλοῦμε δύο πολὺ χαρακτηριστικὰ δείγματα:

«*Ὁ πάλαι μὲν, ἐκ μὴ ὄντων πλάσας με, καὶ εἰκόνι σου θεία τιμήσας, παραβάσει ἐντολῆς δέ πάλιν μέ ἐπιστρέψας, εἰς γῆν ἐξ ἧς ἐλήφθην, εἰς τό καθ' ὁμοίωσιν ἐπανάγαγε, τὸ ἀρχαῖον κάλλος ἀναμορφώσασθαι.*

Εἰκὼν εἰμί, τῆς ἀρρήτου δόξης σου, εἰ καὶ στίγματα φέρω πταισμάτων, οἰκτεῖρησον τὸ σὸν πλάσμα Δέσποτα, καὶ καθάρισον σῇ εὐσπλαγχνίᾳ, καὶ τὴν ποθεινὴν πατρίδα παράσχου μοι, Παραδείσου πάλιν ποιῶν πολίτην με»¹⁹.

¹³ Κολασ. 1, 15.

¹⁴ Ὁριγένους, Κατὰ Κέλσου, 6, 63, P.G. 11, 1393.

¹⁵ π. Νικολάου Σαχάρωφ, Ἀγαπῶ ἄρα ὑπάρχω. Ἡ θεολογικὴ παρακαταθήκη τοῦ Γέροντα Σωφρόνιου, Μτφρ. Χρήστου Μακρόπουλου, (διδασκατορικὴ διατριβή), ἐκδ. Ἐν πλῶ, Ἀθήνα 2007, σ. 164 ἐξ.

¹⁶ Θεοδώρου, ὁ.π., σελ. 419.

¹⁷ Ὁ.π.

¹⁸ Μεγάλου Βασιλείου, Λόγος ἀσκητικός 1, P.G. 31, 869.

¹⁹ Πρβλ. Πρωτοπρεσβυτέρου Θεμιστοκλέους Στ. Χριστοδούλου, Ἡ Νεκρώσιμος Ἀκολουθία κατὰ τοὺς χειρόγραφους κώδικες 10ου-12ου αἰῶνος, (διδασκατορικὴ διατριβή), ἐκδ. Θεσβίτης, Θῆρα 2005, τ. 1 (Γενικὴ Εἰσαγωγή, Κατάλογοι, Πίνακες), σσ. 175-177.

Ἡ σχέση τῆς «εἰκόνας» μέ τήν περί ἀνθρώπου, περί κόσμου καί περί Χριστοῦ διδασκαλία τῆς Ὁρθοδοξίας

Ἄπαντα τά πλάσματα τῆς Δημιουργίας μετέχουν τῆς ὑπάρξεως ἐπειδή καί ἐφόσον συναρτῶνται μέ τόν Πλάστη τους Θεό. Προερχόμενα στήν ὑπαρξιν «ἐκ τοῦ μή ὄντος» εἶναι πεπερασμένα καί ρέπουν μάλιστα διαρκῶς πρός τήν φθορά. Ὁ Ἄνθρωπος ἀποτελεῖ τήν κορωνίδα τῶν ὄλων δημιουργημάτων, καθῶς πλάθεται στό τέλος τῆς ἐξαήμερου. Τά ἀπλούστερα κτίσματα προηγήθηκαν, ἐνῶ τά συνθετότερα ἦλθαν ὕστερα στήν ὑπαρξιν. Καθίσταται σαφές ὅτι ὁ Ἄνθρωπος δέν θεμελιώνεται ὀντολογικά στόν Κόσμο, ἀλλά ὅτι ὁ Κόσμος θεμελιώνεται στόν ἴδιο τόν Ἄνθρωπο, ὁ ὁποῖος χαριτώνεται νά κοινωνεῖ μέ τόν Ἄκτιστο Θεό²⁰. Κατά τόν Olivier Clément, «ἀντίθετα στόν τρόπο πού ἔχουμε συνηθίσει νά σκεφτόμαστε, δέν εἶναι ἡ ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου πού ἐντάσσεται στήν κοσμική ἐξέλιξη, ἀλλά ἡ κοσμική ἐξέλιξη ἐντάσσεται στήν ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου, φανερώνοντας τήν πνευματική κατάσταση τοῦ ἀνθρώπου, τήν περιπέτεια τῆς ἐλευθερίας του»²¹. Ἄλλωστε, ὅπως ὁ ἴδιος ἐπισημαίνει, «ἡ ἱστορία κατανοεῖται ἀπό τήν Ὁρθοδοξία ὡς μιᾶ ἔντασι, μιᾶ διαλεκτική, μιᾶ ἀληθινῇ καί τραγικῇ πόρευσι γεμάτῃ ἀντινομίες, ἀνάμεσα στό ὀντολογικό ξεκίνημα τοῦ κόσμου καί στά Ἔσχατα»²².

Κατέχοντας ὁ Ἄνθρωπος θεόσδοτο τό «κατ' εἰκόνα» καί προοριζόμενος γιά τό «καθ' ὁμοίωσιν», ὑπερβαίνει τό σύμπαν²³. Ἡ «ὁμοίωσις» αὐτή (μέ ἄλλο λόγο: «θέωσι»), δέν ἔχει τήν ἔννοια ὅτι ὁ ἄνθρωπος μεταβάλλεται ὀντολογικά, ἀλλά σημαίνει τήν «κατά χάριν» μετοχή στή θεία δόξα. Ὁ ἅγιος Ἀναστάσιος ὁ Συναΐτης γράφει ἀκριβῶς ὅτι «Θέωσις ἐστίν ἡ ἐπί τό κρεῖττον ὑψώσις, οὐ μὴν φύσεως μείωσις ἢ μετὰστασις»²⁴. Ἡ εἰκόνα, στήν ὁποίαν ἀναφερόμαστε, σχετίζεται μέ τήν Ἀλήθεια κατά τρόπο ἐσχατολογικό. Τό ὅτι καλεῖται ὁ Ἄνθρωπος ἀπό τόν Δημιουργό του γιά μιᾶ ζωοποιό κοινωνία μαζί Του, σημαίνει ὅτι σφραγίζεται

²⁰ Κ. Αγόρα, «Περί Κόσμου, Ἀνθρώπου καί Ἱστορίας», στό ἔργο *Πίστις καί Βίωμα τῆς Ὁρθοδοξίας*, τ. 1 (Δόγμα, πνευματικότητα καί ἥθος τῆς Ὁρθοδοξίας), ἐκδ. Ἑλληνικό Ἀνοικτό Πανεπιστήμιο, Πάτρα 2002, σελ. 117 ἔξ.

²¹ Olivier Clément, *Ἡ θεολογία μετά τόν «θάνατο» τοῦ Θεοῦ*, ἐκδ. «Ἀθηνᾶ» / σειρά «σύνορο», Αθήνα 1973, σελ. 121.

²² Θανάσις Ν. Παπαθανασίου, *Ἀνεσιτότητα καί Παραπεμπτικότητα*, ἐκδ. Ἀριός, Αθήνα 1998, σελ. 110.

²³ Olivier Clément, ὁ.π., σελ. 136.

²⁴ Ἀναστασίου Συναΐτου, P.G. 89, 77.

ώς εικόνα Του, μέσα σέ κλίμα καί πνεῦμα ἀπόλυτης ἐλευθερίας. Αὐτή ἡ ἐλευθερία λειτουργεῖ κατὰ χάριν καί παραπέμπει ἢ ἀναφέρεται στήν κατὰ φύσιν ἐλευθερία τοῦ ἀρχέτυπου Δημιουργοῦ²⁵. Ὁ Ἄνθρωπος χαίρει τῆς ἐλευθερίας ἐκλογῆς (ἦτοι, τοῦ αὐτεξουσίου) ἐπειδή ἀκριβῶς ἀποτελεῖ εἰκόνα τῆς ἐλευθερίας τοῦ Θεοῦ²⁶. Καί ὡς τέτοιος, κατὰ τόν Παναγιώτη Νέλλα, μποροῦμε νά κατανοήσουμε πῶς ταυτόχρονα «εἶναι δημιουργός, (...), εἶναι κυρίαρχος, (...), εἶναι ἐλεύθερος, (...), εἶναι ὑπεύθυνος γιά τήν κτίση, ἀνακεφαλαίωση καί συνείδηση ὁλόκληρης τῆς δημιουργίας, (...)»²⁷.

Κατά τόν Πλατωνισμό, τά αἰσθητά εἶναι εἰκόνες τῶν νοητῶν (ἐνδοκτισιακή εἰκονολογία). Στήν βιβλική καί πατερική παράδοση ὁ Ἀδάμ προηγείται τοῦ Χριστοῦ καί συμβάλλει στήν πραγμάτωσή Του. Το «κατ' εἰκόνα» ἔχει ἐσχατολογική ἀναφορά, δηλαδή τό ἀρχέτυπο τῆς εἰκόνας τοῦ Θεοῦ στόν Ἄνθρωπο εἶναι ὁ «ἐσχατος Ἀδάμ». Ἐτσι ἡ Ἱστορία σχετίζεται μέ τά Ἐσχατά διά τῆς διαλεκτικότητας κτιστοῦ καί ἀκτίστου (ἐξωκτισιακή εἰκονολογία)²⁸.

Ὁ Ἀδάμ ἀποτελεῖ τήν συμπερίληψη τῆς ὅλης ἀνθρωπότητας (corporate personality). Ὡς ἀπόγονοί του ἐμεῖς οἱ ἄνθρωποι εἴμαστε ἐνσωματωμένοι καί στόν παλαιό καί στόν ἐσχατο Ἀδάμ. Ὡς ἐκ τῆς δημιουργίας τοῦ ὁ Ἀδάμ (ὁ Ἄνθρωπος) μετέχει καί τῆς πνευματικῆς καί τῆς ὑλικῆς Πλάσης. Αὐτό συνεπάγεται (καί βάσει τῆς ἀνθρωποκεντρικῆς θεώρησης τοῦ Σύμπαντος, τήν ὁποία πρεσβεύει ἡ ὀρθόδοξη διδασκαλία) ὅτι ὁ Κόσμος ἐξαρτᾶται ἀπό τήν συμπεριφορά τοῦ Ἀδάμ, ὁ ὁποῖος νοεῖται ὡς γεφυροποιός καί ἱερέας τῆς Δημιουργίας²⁹.

Τόν ρόλο αὐτόν τόν κατέχει ὁ Ἄνθρωπος καί μόνον αὐτός ἀπό ὅλα τά δημιουργήματα (καί ὄχι –λόγου χάριν– ἓνα ὄν ἀπό τά ἀγγελικά τάγματα³⁰), ἐπειδή ἀκριβῶς μετέχει καί τῆς πνευματικότητας καί τῆς ὑλικότητας τῆς Δημιουργίας. Σημειωτέον ὅτι αὐτόν τόν ὑπέρροχο ρόλο δέν δύναται νά τόν διεκπεραιώσει ἡ ψυχή, ἐπειδή αὐτή δέν ὑπάρχει ἀνεξαρτήτως τοῦ Ἀνθρώπου, οὔτε δικαιούμαστε νά διατυπώνουμε λόγο γιά μιὰ κάποια ὑπαρξη (ἐννοεῖται, ἡ

²⁵ Ἀγόρας, ὁ.π., σ. 119.

²⁶ Χρ. Τερέζης, «Ἡ Ὁρθοδοξία καί ὁ σεβασμός τῆς ἀνθρώπινης προσωπικότητας», Θεματική ἐνότητα: Ἡ Ὁρθοδοξία ὡς Πολιτισμικό Ἐπίτευγμα καί τά προβλήματα τοῦ Σύγχρονου Ἀνθρώπου, Πάτρα 2010, τ. 2 (Ἡ Ὁρθοδοξία ἀπέναντι σέ θέματα τῆς ἐποχῆς μας), σελ. 49.

²⁷ Παναγιώτη Νέλλα, Ζῶον θεούμενον. Προοπτικές γιά μιὰ ὀρθόδοξη κατανόηση τοῦ Ἀνθρώπου, β' ἐκδ. Σύναξη, Ἀθήνα 1981, σελ. 24 ἐξ.

²⁸ Ἀγόρας, ὁ.π., σελ. 120 ἐξ.

²⁹ ὁ.π., σελ. 122.

³⁰ Πρβλ. Τερέζης, ὁ.π., σελ. 30.

ψυχή) μέσα στον Ἄνθρωπο, ἀλλά ἀναφερόμαστε στήν πνευματική ἢ ψυχική διάσταση τοῦ σύνολου Ἀνθρώπου. Ὁ γεφυροποιός εἶναι λοιπόν ὁ Ἄνθρωπος ὡς πρόσωπο καί σέ καμία τῶν περιπτώσεων ἕνας ἄγγελος ἢ ἔστω μιά ψυχή³¹. Διευκρινίζοντας ἐν συντομίᾳ αὐτόν τόν περί ψυχῆς συλλογισμό, ἀξίζει νά ἀναφέρουμε ὅτι, σύμφωνα μέ τόν καθηγητή Ἰωάννη Ζηζιούλα (τώρα Μητροπολίτη Γέροντα Περγάμου), «*ἂν ἡ ψυχή ὡς κτιστή δέν εἶναι ἀθάνατη, τότε δέν εἶναι ποτέ, ὄντολογικά – φυσικά, ἀθάνατη. Τό νά γίνῃ κατά χάριν ἀθάνατη δέν μᾶς ἐπιτρέπει λογικά νά ποῦμε ὅτι εἶναι ἀθάνατη. Ἀντίθετα, ὅταν δεχθοῦμε ὅτι ἡ ψυχή μπορεῖ νά γίνῃ κατά χάριν ἀθάνατη δεχόμεθα αὐτομάτως ὅτι δέν εἶναι ἀθάνατη. Ἡ κατά χάριν ἀθανασία εἶναι (...) νοπή, ἀλλά γιατί νά τήν περιορίσουμε στήν ψυχή; Ἡ κατά χάριν ἀθανασία, ὅπου καί ὅταν ἰσχύει, ἀφορᾷ καί στό σῶμα, καί στόν ὑλικό κόσμο γενικά (...)*»³².

Ἐκεῖνο τό ὁποῖο χρειάζεται μέ ἰδιαίτερη ἔμφαση νά γίνῃ σαφές εἶναι ὅτι «*ἡ τελική ἀλήθεια τῆς φύσης τοῦ Ἀνθρώπου καί τοῦ Κόσμου φαίνεται σέ τελική ἀνάλυση μόνο μέσα ἀπό τή χάρη τῆς νίοθεσίας πού ἔλαβε ἀπό τόν Θεό στόν Χριστό· τό πραγματικό νόημα τῆς φυσικῆς τελεολογίας τοῦ Ἀνθρώπου φαίνεται μόνο μέσα ἀπό τήν προσωπική Ἑσχατολογία τῆς Ἀνάστασης καί Βασιλείας τοῦ Ἀνθρώπου μαζί μέ τόν (καί στόν) Χριστό*»³³.

Ἐξάλλου, ὁ Ἄνθρωπος, ὡς μέρος καί μέλος τῆς Πλάσης, ἀποτελεῖ συνάμα καί τήν κορωνίδα τῆς. Ἡ «*εἰκόνα τοῦ Θεοῦ*» ἐντός τοῦ (δοσμένη «*κατά χάριν*» καί ὄχι βεβαίως «*κατά φύσιν*») ἀποτελεῖ τόν «*τόπο*», ὅπου ἡ Δημιουργία δύναται νά ὑπερβῇ τήν κτιστότητά τῆς, μέ ἀπαραίτητη προϋπόθεση τήν ἀγαπητική χάρη πάντοτε τοῦ Δημιουργοῦ. Ἡ «*ἐξουσία*», στήν ὁποῖαν ἀναφέρεται τό βιβλίο τῆς *Γενέσεως*, προκαταγγέλλει τήν προοπτική του ἐξανθρωπισμοῦ τῆς Πλάσης, τήν «*προσωποποίηση*» («*προσωπική ἐνυποστασία*») στόν Ἀδάμ, μέσω τοῦ ὁποίου κατορθώνεται ἐντέλει ἡ διάνοιξη τῶν κτιστῶν ὁρίων τῆς³⁴.

³¹ ὁ.π., σελ. 122 ἐξ.

³² Ἰωάννου Ζηζιούλα (τώρα Μητροπολίτου Γέροντος Περγάμου), «Ἡ ἀπάντησις τοῦ Καθηγητοῦ Ζηζιούλα» [σέ σχόλια ἀναγνωστῶν ἐπὶ τοῦ δοκιμίου τοῦ «Χριστολογία καί ὕπαρξις» στό *Σύναξι* 2 (1982)σσ. 9-20], *Σύναξι* 3 (1982) σελ. 80.

³³ Ἀγόρας, ὁ.π., σελ. 125.

³⁴ ὁ.π., σελ. 126 ἐξ.

Σύνοψη

«Θρηνῶ καί ὀδύρομαι, ὅταν ἐννοήσω τόν θάνατον καί ἴδω ἐν τοῖς τάφοις κειμένην τήν κατ' εἰκόνα Θεοῦ πλασθεῖσαν ἡμῖν ὠραιότητα, ἄμορφον, ἄδοξον, μὴ ἔχουσαν εἶδος»³⁵.

Μέ τούς ἀνωτέρω (καί ὄχι μόνον) θρηνητικούς λόγους ὁ ἐκκλησιαστικός ὑμνογράφος –κατά πάσα πιθανότητα ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός– ἀπορεῖ ἐνώπιον τοῦ ἀνθρώπου, τόν ὅποιον ἔχει καταλάβει καί καταβάλει ὁ θάνατος. Ὁ θάνατος ὑπεισπλήθε στήν ἀνθρώπινη ζωή καί πραγματικότητα ἀμέσως μετά τήν ἀδαμιαία παρακοή, τότε πού ἀμαυρώθηκε τό «κατ' εἰκόνα» καί πλέον ὁ τάφος ὑποδέχεται ἄμορφη καί ἄδοξη τήν θεόθεν παραχωρηθεῖσα ὠραιότητα, τήν ἴδια τήν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ. Ὅμως, στό πλαίσιο τοῦ *σχεδίου τῆς θείας οἰκονομίας*, ὁ Χριστός ἀνέλαβε νά λευκάνει τήν ἀμαυρωθεῖσα φύση καί νά παρέξει λύτρωση. Μέ τό τίμιο Αἷμα Του ἐξαγοράζει τούς πεπτωκότες καί ἐπιχειρεῖ τήν ἀναστίλωση τῆς εἰκόνας τοῦ Θεοῦ μέσα στόν Ἄνθρωπο³⁶.

Καλλιεργώντας τά πολύτιμα δῶρα τοῦ «κατ' εἰκόνα» ὀδηγεῖται σταδιακά ὁ Ἄνθρωπος στήν κατάκτηση τοῦ «καθ' ὁμοίωσιν», δηλαδή ἀξιώνεται νά γίνει κατὰ χάριν Θεός (θέωση)³⁷. Ἡ δυνατότητα αὐτή δέν παρέχεται ἔτσι ἀπλά σέ ἀκαδημαϊκό / φιλολογικό / φιλοσοφικό ἐπίπεδο, ἀλλά γεννᾶται καί καλλιεργεῖται ἐντός τοῦ Σώματος τοῦ Χριστοῦ, τήν Ἐκκλησία Του, καθώς ὡς νοπή κιβωτός πλέει διά τοῦ κατακλυσμοῦ τῶν χρόνων καί τῶν αἰώνων πρὸς τά Ἑσχάτα. Πεποίθησι τῶν μελῶν αὐτοῦ τοῦ πανίερου Σώματος εἶναι ὅτι «*Ἰησοῦς Χριστός χθές καί σήμερον ὁ αὐτός καί εἰς τούς αἰῶνας*»³⁸. Ὑπὸ αὐτή τήν ὀπτική, ὁ Χριστός «*ὢν ἀπαύγασμα τῆς δόξης καί χαρακτήρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ* (ἐννοεῖται, τοῦ Πατρὸς) *φέρων τε τά πάντα τῷ ρήματι τῆς δυνάμεως αὐτοῦ δι' ἐαυτοῦ καθαρισμόν ποιησάμενος τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλωσύνης ἐν ὑψηλοῖς*»³⁹, παρέχοντας τήν δυνατότητα δι-ἐξόδου σέ κάθε ἐνδιαφερόμενο διαχρονικά καί μέχρι τό τέλος τῶν αἰώνων.

³⁵ Ἀπό τῆς Νεκρώσιμης Ἀκολουθίας.

³⁶ Παντελεΐμονος Μπεζεντίη, Μητροπολίτου Ζακύνθου (μετέπειτα πρώην Ἀττικῆς), *Ἡ ἀναστίλωση τῆς εἰκόνας τοῦ Θεοῦ μέσα στόν ἄνθρωπο*, Ἐκ τοῦ Τυπογραφείου τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 1982, σσ. 18-21.

³⁷ Πρβλ. π. Μιχαὴλ Καρδαμάκη, *Ὁρθόδοξη Πνευματικότητα. Ἡ αὐθεντικότητα τοῦ ἀνθρώπου ἡθους*, β' ἔκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 1993, σσ. 447-451.

³⁸ Ἐβρ. 13, 8.

³⁹ Ἐβρ. 1, 3.

Στόχος κάθε ανθρώπου, έφόσον επιθυμεί νά βιώνει ουσιαστικά τήν ὀρθόδοξη πνευματικότητα, εἶναι νά ἀξιοποιεῖ στόν βίο τοῦ προσωπικοῦ καί κοινωνικοῦ νυχθημέρου του τίς οὐράνιες χορηγίες τοῦ «κατ' εἰκόνα», κατορθώνοντας ὁλοένα τό «καθ' ὁμοίωσιν». Πρός τοῦτο θά ἔχει «βοηθόν καί σκεπαστήν»⁴⁰ (κατά τό ἀρχαῖο ἀνάλογο τοῦ Μωυσῆ κατά τήν Ἑξοδο στή γῆ τῆς Ἑπαγγελίας) τόν ἴδιο τόν Θεάνθρωπο Κύριο, ὁ ὁποῖος καταδέχθηκε νά προσλάβει τό ἀνθρώπινο φύραμα πλύν ἁμαρτίας, γιά νά χειραγωγήσει τόν ἀποστάτη Ἄνθρωπο –κατά χάριν καί ἐν ἀπολύτῳ ἐλευθερίᾳ– στήν διάσωση καί τήν ὁλοκληρία! Ὑπό αὐτή τήν ἐξαιρετική προϋπόθεση καί προοπτική δέν διασώζεται μόνον τό ἀνθρώπινο πρόσωπο, ἀλλά ταυτόχρονα καί ὁ κόσμος μας, μεταλαμβάνοντας μάλιστα τῶν Ἑσχάτων! Οὕτως ἤ ἄλλως, κατά τόν ἅγιο Γρηγόριο Νύσσης «ἡ πραγματική μας ὑπαρξη εἶναι προκαταβεβλημένη στό Ἑσχατα»⁴¹. Ἄν καί «οὐδεὶς γνωρίζει μέ ἀκρίβεια σέ τί ἀλλαγές θά ὑποβληθῇ τό κτιστό στό σύνολό του μέ τήν πλήρη φανέρωση τῶν Ἑσχάτων· ὥστόσο γιά ἓνα πρᾶγμα εἴμαστε βέβαιοι ὅτι θά γίνουμε ἐν γένος οἱ πάντες, ὅταν μορφωθοῦμε ἀπό τόν ἓνα χαρακτήρα τοῦ Κυριακοῦ Προσώπου· τά ψυχοσωματικά χαρακτηριστικά, πού μᾶς διαφοροποιοῦν μέ βάση τά δεδομένα τῆς συμβατικότητος τῆς Πτώσης, δέν ἔχουν καμμία σχέση μέ τή διαμόρφωση τῆς ιδιαιτερότητάς μας ἐσχολογικά· μολοντί δέν γνωρίζουμε πῶς θά μετεξελιχθοῦν τά ἐν λόγῳ γνωρίσματα, ἐν τούτοις δέν ἀμφιβάλλουμε ὅτι “κατά τό ἴσον καί ἐν” θά ἐπιλάμπῃ ἡ θεία εἰκόνα ἐπὶ τοῦ Κυριακοῦ Σώματος»⁴².

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Clement Olivier, *Ἡ θεολογία μετά τόν «θάνατο» τοῦ Θεοῦ*, ἐκδ. «Ἀθηνᾶ» / σειρά «σύνορο», Ἀθήνα 1973, σ. 121.

Ἀγόρας Κ., «Περί Κόσμου, Ἀνθρώπου καί Ἱστορίας», στό ἔργο *Πίστη καί Βίωμα τῆς Ὁρθοδοξίας*, τ. 1 (Δόγμα, πνευματικότητα καί ἥθος τῆς Ὁρθοδοξίας), ἐκδ. Ἑλληνικό Ἀνοικτό Πανεπιστήμιο, Πάτρα 2002.

Βασίλειος Ἀρχιμανδρίτης, «Ἀπό τόν παλιό στόν νέο Ἀδάμ», *Σύναξη* 2 (1982) σσ. 21-30.

Γιανναράς Χρήστος, «Ἀνθρωπολογικές προϋποθέσεις», *Σύναξη* 2 (1982) σσ. 37-46.

Ζηζιούλας Ἰωάννης (τώρα Μητροπολίτης Γέρον Περγᾶμου), «Χριστολογία καί ὑπαρξη. Ἡ διαλεκτική κτιστοῦ – ἀκτίστου καί τό δόγμα τῆς Χαλκηδόνος», *Σύναξη* 2 (1982) σσ. 9-20.

—, «Ἡ ἀπάντησι τοῦ καθηγητῆ Ζηζιούλα» [σέ σχόλια ἀγνωστών ἐπὶ τοῦ δοκιμίου του «Χριστολογία καί ὑπαρξη» στό *Σύναξη* 2 (1982) σσ. 9-20], *Σύναξη* 3 (1982) σσ. 77-82.

⁴⁰ Ἐξ. 15, 2.

⁴¹ Γιώργου Σκαλτσᾶ, «Ὁ ἄνθρωπος ὡς κάτοπτρον τῶν ἐσχάτων κατά τόν ἅγιο Γρηγόριο Νύσσης», *Σύναξη* 59 (1996) σελ. 48.

⁴² Ὁ.π., σελ. 51.

—, «Χριστολογία καὶ ὑπαρξη. Συνέχεια τῆς συζητήσεως ἀπὸ τὸν καθηγητὴ Ἰω. Ζηζιούλα», *Σύναξη* 6 (1983) σσ. 77-85.

Θεοδώρου Ἀνδρέας, «Εἰκὼν καὶ ὁμοίωσις», *Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία*, Ἀθῆναι 1964, τ. 5, σσ. 417-419.

Καραβιδόπουλος Ἰωάν. Δ., «*Εἰκὼν Θεοῦ*» καὶ «*κατ' εἰκόνα*» Θεοῦ παρὰ τῷ Ἀποστόλῳ Παύλῳ. *Αἱ χριστολογικαὶ βάσεις τῆς Παυλείου Ἀνθρωπολογίας*», (Εναῖσιμος ἐπὶ διδασκατορίᾳ διατριβή), *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Θεολογικῆς Σχολῆς Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1964.

Καρδαμάκης π. Μιχαὴλ, *Ὁρθόδοξη Πνευματικότητα. Ἡ αὐθεντικότητα τοῦ ἀνθρώπινου ἥθους*, β' ἔκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 1993 [κεφάλαιο: «Ἀνοδος καὶ Θέωσις»].

Ματσούκας Νίκος Α., *Δογματικὴ καὶ Συμβολικὴ Θεολογία Β. Ἐκθεσις τῆς ὀρθόδοξης πίστεως σὲ ἀντιπαράθεσιν μετὰ τῇ δυτικῇ χριστιανοσύνῃ*, ἔκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2001 [κεφάλαιο Α'].

Μπεζεντίης Παντελεΐμων, Μητροπολίτης Ζακύνθου (πρὶν Ἀττικῆς), *Ἡ ἀναστίλωση τῆς εἰκόνας τοῦ Θεοῦ μέσα στὸν ἄνθρωπο*, Ἐκ τοῦ Τυπογραφείου τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 1982.

Παπαθανασίου Θανάσης Ν., *Ἀνεσιώτητα καὶ Παραπεμπτικότητα*, ἔκδ. Ἀρμός, Ἀθήνα 1998 [κεφάλαιο «Ἱστορικότητα καὶ Ἀνιστορικότητα»].

Νέλλας Παναγιώτης, *Ζῶν θεούμενον. Προοπτικὲς γιὰ μιὰ ὀρθόδοξη κατανόηση τοῦ Ἀνθρώπου*, β' ἔκδ. Σύναξη, Ἀθήνα 1981, σ. 24 ἔξ.

Σαχάρωφ π. Νικολάου, *Ἀγαπῶ ἄρα ὑπάρχω. Ἡ θεολογικὴ παρακαταθήκη τοῦ Γέροντα Σωφρόνιου, Μτφρ. Χρήστου Μακροπούλου*, (διδασκατορικὴ διατριβή), ἔκδ. Ἐν πλῶ, Ἀθήνα 2007 [κεφάλαιο «Εἰκόνα καὶ Ὁμοίωσις»].

Σκαλτσᾶς Γιώργος, «Ὁ ἄνθρωπος ὡς κάτοπτρον τῶν ἐσχάτων κατὰ τὸν ἅγιον Γρηγόριο Νύσσης», *Σύναξη* 59 (1996) σσ. 45-59.

Τερζέης Χρ., «Ἡ Ὁρθοδοξία καὶ ὁ σεβασμὸς τῆς ἀνθρώπινης προσωπικότητας», *Θεματικὴ ἐνόησις: Ἡ Ὁρθοδοξία ὡς Πολιτισμικὸ Ἐπίτευγμα καὶ τὰ προβλήματα τοῦ Σύγχρονου Ἀνθρώπου*, Πάτρα 2010, τ. 2 (Ἡ Ὁρθοδοξία ἀπέναντι σὲ θέματα τῆς ἐποχῆς μας), σσ. 28-33 καὶ σσ. 46-53.

Χριστοδοῦλου Πρωτοπρεσβύτερος Θεμιστοκλῆς Στ., *Ἡ Νεκρώσιμος Ἀκολουθία κατὰ τοὺς χειρόγραφους κώδικες 10ου-12ου αἰῶνος*, (διδασκατορικὴ διατριβή), ἔκδ. Θεσβίτης, Θήρα 2005, τ. 1 (Γενικὴ Εἰσαγωγή, Κατάλογοι, Πίνακες).

ΚΩΣΤΑΣ ΧΡ. ΝΟΥΣΗΣ
ΘΕΟΛΟΓΟΣ - ΦΙΛΟΛΟΓΟΣ - Μ.Τh. ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ

ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΚΑΙΝΟΦΑΝΟΥΣ ΤΡΟΠΟΥΠΑΡΕΙΑΚΗΣ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΑΠΟ ΠΛΕΥΡΑΣ ΟΡΘΟΔΟΞΩΝ ΘΕΟΛΟΓΩΝ

(Σύντομη πραγματεία περί τῆς μεταβολῆς τῶν Εὐχαριστιακῶν Δώρων)

Α. Προλογικά – Το ιστορικό τῆς ἐμφάνισης τῆς ἐρμηνείας

Ο Covid-19 ἀφύπνισε κοιμώμενα ζητήματα ἐκκρεμῇ σέ πολλαπλά ἐπίπεδα, πολιτικά, οἰκονομικά, φιλοσοφικά, κοινωνικά, πολιτισμικά καί θεολογικά. Οἱ ἀρκοῦδες, ὥστόσο, δέν μένουν γιά πάντα σέ χειμερία νάρκη καί ἀλίμονό μας, ὅταν κατέβουν στό χωριό καί μᾶς πιάσουν ἀπροετοίμαστους! Μέ τό κλείσιμο τῶν ναῶν ὁ καισαροπαπισμός ἔδειξε τά δόντια του. Μέ τήν ἔμμεση ἀπαγόρευση τῆς Θείας Κοινωνίας τά ἔτριξε κιόλας. Ἡ ἄθρησκη μετανεωτερική παγκοσμιοποίηση ἔκανε αἰσθητή τήν παρουσία της, αὐτὴν πού οἱ ζηλωτές ἀποκαλοῦν «σκοτεινές δυνάμεις» καί ὁ ἀπόστολος Παῦλος «μυστήριον τῆς ἀνομίας» (Β΄ Θεσ. 2,7).

Ἕνας γέροντας προφήτεψε στόν γράφοντα πρό ἐτῶν καί σέ ἀνύποπτο χρόνο τά σήμερον τεκταινόμενα. Προεῖπε δέ καί τό φάρμακο: ἡ Θεία Εὐχαριστία, τό Σῶμα καί Αἷμα τοῦ Κυρίου. Αὐτό προσπαθεῖ ὁ διάβολος νά στερήσει προπαντός ἀπό τοὺς χριστιανούς καί τό ἀνθρώπινο γένος στό σύνολό του. Ὁ Χριστός καί ὅλη ἡ θεία Οἰκονομία τῆς Σάρκωσής του φαίνεται πῶς ἀπώτερο καί κύριο στόχο εἶχε αὐτό ἀκριβῶς: τήν *θεοβρωσία*. Πολλοί μιλάνε γιά τήν *ἀπροϋπόθετη Σάρκωση* τοῦ Λόγου, δηλαδή γιά τό ὅτι ὁ Χριστός θά γινόταν ἄνθρωπος ἀνεξάρτητα ἀπό τήν πτώση τοῦ Ἀδάμ. Φαίνεται νά συνηγορεῖ σέ αὐτό καί τό γεγονός τῆς πρώτης θείας Εὐχαριστίας, ἡ ὁποία τελέσθηκε πρὶν ἀπό τό Πάθος. Αὐτά, βέβαια, ἀνήκουν κυρίως στόν χῶρο τῶν θεολογουμένων, ὥστόσο δείχνουν πρὸς τήν κατεύθυνση τοῦ πλέον σημαντικοῦ: τῆς ἐπιθυμίας τοῦ Κυρίου νά ἐνωθεῖ ὀντολογικά μαζί μας καί τῆς ἡμετέρας ἀνάγκης νά κοινωνήσουμε τόν Θεό, προκειμένου νά ζήσουμε αἰώνια καί νά θεωθοῦμε.

Προέκυψε, λοιπόν, στίς μέρες τοῦ κορωνοϊοῦ καί τό θέμα τῆς φύσης τῆς Θείας Κοινωνίας: εἶναι σῶμα καί αἷμα Χριστοῦ ὄντως ἢ παραμένουν, ὡς ἔχουν, τά προσφερόμενα ἄρτος καί οἶνος καί ὕδωρ; Μεταβάλλονται στ' ἀλήθεια σέ Σάρκα Θεοῦ ἢ μένουν τό ἴδιο ἀπλό κτιστό δοχεῖο-σωλήνας, τό ὁποῖο ὁμως πλέον μεταδίδει τήν δι' αὐτοῦ διερχόμενη Χάρη τοῦ Θεοῦ; Ἐκ πρώτης ὄψεως δέν φαίνεται ἡ σημαντικότητα τῆς διαφορᾶς. Ὅμως, ὅπως θά ἀποδειχθεῖ στήν συνέχεια, αὐτή ὑφίσταται καί συνιστᾷ σοβαρή ὑπόθεση, ἡ ὁποία δέν μπορεί νά παραβλεφθεῖ χωρίς συνέπειες.

Τό θέμα ξεκίνησε ἀπό τήν προσπάθεια θεολόγων –καί μί– νά «προστατέψουν» τήν Θεία Κοινωνία ἀπό ὅσους ἔβαλαν εὐθέως ἢ ἐμμέσως κατ' αὐτῆς σάν τάχα ἐπικίνδυνη γιά τήν μετάδοση τοῦ κορωνοϊοῦ. Ὁ Στ. Ζουμπουλάκης ἔγραψε ἕνα ἄρθρο¹ στοῦ ὁποῖο, ἀναφερόμενος στήν θεία Κοινωνία, προβαίνει σέ ἄμεση ἀμφισβήτηση τῆς θεωμένης καί θεοποιοῦ φύσεώς της –τήν θεωρεῖ χωρίς περιστροφές (sic) μεταδοτική νοσημάτων– δίνοντας τό πάτημα σέ ἀθέτους καί ἐκκλησιομάχους νά ἀπορρίψουν εὐθέως τήν ὑπόσταση καί τήν χρησιμότητα τῆς ὀρθόδοξης πίστεως καί Ἐκκλησίας. Προσπαθώντας ὁ π. Νικόλαος Λουδοβίκος, καθηγητής ὀρθόδοξης δογματικῆς (στό ἐξῆς π. Ν.Λ.), νά προστατέψει τόν συνάδελφό του ἀπό τά πυρά ἑνός ἀθέου διανοητῆ, ἔφερε στοῦ προσκίνιο μιά ἐρμηνεία, ἡ ὁποία μπορεί νά χαρακτηριθεῖ ὡς *τροποῦπαρξιακή*². Φαίνεται, ὁμως, ὅτι ἥδη εἶχε καταγραφεῖ αὐτή ἡ περσοναλιστική προσέγγιση τῆς Θείας Εὐχαριστίας ἀπό τόν γνωστό τοῖς πᾶσι θεολόγο-φιλόσοφο Χρῆστο Γιανναρά (στό ἐξῆς Χρ. Γ.) στοῦ ἔργου του *Ἀλφαβητάρι τῆς Πίστεως*.

Δέν εἶναι κάτι πρωτοφανές στήν ἐκκλησιαστική ἱστορία τό ἐρμηνευτικό πρόβλημα τοῦ μέγιστου αὐτοῦ Μυστηρίου. Μιά ἀπλή ἀνάγνωση στά ἀρχαῖα Γεροντικά καί σέ ἕτερα ἐκκλησιαστικά κείμενα θά μᾶς πείσει ὅτι ἀκόμη καί πιστοί καί ἅγιοι ἄνθρωποι σκόνταφταν ὡς πρός τήν πίστη τους ἐνώπιον ἑνός τόσο ὑπερφυοῦς, ἀλλά καί τόσο προσιτοῦ σέ ὅλους μυστηρίου, τοῦ θαύματος τῆς σωματικῆς παρουσίας τοῦ Κυρίου καί τῆς κοινωνίας μαζί του. Πολλές ἐρμηνεῖες προτάθηκαν, εἰδικά ἀπό Ρωμαιοκαθολικούς καί Προτεστάντες. Στόν χώρο τῆς Ὀρθοδοξίας ἐτηρεῖτο πάντοτε μιά στάση ἱεροπρεποῦς σιγῆς ἐνώπιον τοῦ Μυστικοῦ (=μυστηριακοῦ) Δείπνου, πού ἐπαναλαμβάνεται σέ κάθε Λειτουργία. Ὁ μέγας ὀρθόδοξος δογματολόγος ὁσιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός

¹ <https://www.lifo.gr/articles/opinions/273761/epidimia-theia-koinonia-kai-metalipsi-toy-stayroy-zoymproylaki> (ἐπίσκεψη 11/9/2020).

² <https://antifono.gr/%CE%BC%CE%B5%CF%84%CE%B1%CE%BB%CE%B1%CE%BC%CE%B2%CE%AC%CE%BD%CE%BF%CE%BD%CF%84%CE%B1%CF%82-%CF%83%CE%B5> (ἐπίσκεψη 22/9/2020).

πιστεύει καί ὁμολογεῖ τήν μεταβολή τοῦ ἄρτου καί οἴνου σέ Σῶμα καί Αἷμα Χριστοῦ, ἀφήνοντας τά ὑπόλοιπα στήν πίστη μας στήν παντοδυναμία τῆς Χάρης τοῦ Πνεύματος, διά τῆς ὁποίας τελεσιουργεῖται τό μυστήριον, ὅπως καί καθετί μέσα στήν Ἐκκλησία.

Ὁ γράφων ὁμολογουμένως ἔνωσε ἄβολα διαβάζοντας τήν τροποῦπαρειακή ἐρμηνεία ἀπό πλευρᾶς Ὁρθοδόξων ἐν μέσῳ καραντίνας. Θεώρησε ὅτι εἶναι κάτι πρωτόγνωρον καί καινοφανές γιά τήν καθ' ἡμᾶς Παράδοσιν. Ἔτσι ἄρχισε ἕναν κύκλο ἀρθρογραφίας σέ ἐκκλησιαστικά sites (κυρίως στή «Ρομφαία»³), τά ὁποία, ὡστόσο, δέν ἔχουν τόν ἀναλυτικό καί ἐπιστημονικό χαρακτήρα πού ἐπιχειροῦμε ἐδῶ, φιλοξενούμενοι ἀπό τό νεότευκτο περιοδικό τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Λαρίσης καί Τυρνάβου. Ἄς ἐλπίσουμε ὅτι ἡ πραγματεύση πού θά ἀκολουθήσει θά διαφωτίσει ἀρκετά τό ζήτημα καί θά ἀνοίξει ἕνας ἐποικοδομητικός διάλογος μεταξύ ἀδελφῶν ὀρθοδόξων, πέρα ἀπό ἐμπάθειες καί στεῖρες ἀντιπαραθέσεις. Στόχος ὅλων μας ἐξάπαντος ἡ φιλάττη ἀλήθεια καί ὄχι ἡ καταβαράθρωση τοῦ κάθε φίλου Πλάτωνος.

Β. Τί ἀκριβῶς εἶναι ἡ τροποῦπαρειακή ἐρμηνεία

Μέ λίγα καί ἀπλά λόγια, ἡ ἐρμηνεία αὐτή διατείνεται πώς ὁ προσφερόμενος ἄρτος καί οἶνος δέν μεταβάλλονται καθόλου σέ σάρκα καί αἷμα Χριστοῦ, ἀλλά παραμένουν ὡς ἐξαρχῆς ἔχουν: κρασί καί ψωμί. Τό μόνο πού «μεταβάλλεται» εἶναι ὁ τρόπος τῆς ὑπαρξίς τους: ὑπάρχουν δηλαδή μέ τόν τρόπο τῆς ὑπαρξης τοῦ ἀκτίστου, τοῦ θεωμένου σώματος τοῦ Χριστοῦ, τοῦ ὁποίου γίνονται ἀγωγοί μετάδοσης τῆς Χάριτος τῆς ἐξ αὐτοῦ (τοῦ σώματος) ἐκπηγάζουσας. Εἶναι, βέβαια, ἀλήθεια ὅτι δέν μπορῶ νά προσδιορίσω ἀκριβῶς τί νεόκοπη αὐτή θεωρία καί ἴσως δέν τί μεταφέρω μέ πληρότητα, καθώς πιθανότατα βρίσκεται στό βρεφικό στάδιο τῆς δημόσιας ἐκδίπλωσής της. Ἔτσι θά ἀφήσω εὐθύς ἀμέσως τά ἴδια τά κείμενα τῶν τροποῦπαρειακιστῶν νά μιλήσουν.

Ὁ Χρ. Γ. γράφει: «Τό Πνεῦμα ἐπιφοιτᾷ στήν φύση μας μεταβάλλοντας ὄχι τό λόγο τῆς φύσης (αὐτό πού εἶναι ἡ φύση μας), ἀλλά τόν τρόπο υπάρξεώς της, τόν τρόπο συστάσεως τῆς ὑπόστασής μας [...]»⁴. Αὐτό πού μεταβάλλεται

³ <https://www.romfea.gr/katigories/10-apopseis/37955-tropo%CF%8Bparjiaki-metaboli-tis-theias-koinonias> καί <https://www.romfea.gr/katigories/10-apopseis/38654-kainofani-dogmata-peri-theias-eucharistias> (ἐπίσκεψη 19-9-2020).

⁴ Ὅπως φαίνεται, καί οἱ τρεῖς χρησιμοποιοῦν τή μαζίμεια θεολογία, προκειμένου νά στηρίξουν τίς

μέ την ζωοποιό ἐπιφοίτηση τοῦ Πνεύματος δέν εἶναι ἡ φύση τῶν ἀτόμων καί τῶν πραγμάτων, ἀλλά ὁ τρόπος ὑπάρξεως τῆς φύσης. Ὁ ἄνθρωπος παραμένει φύση κτιστή, τό ἴδιο καί τά προσφερόμενα δῶρα»⁵. Ὁ συγγραφέας δέν εἶναι τόσο ξεκάθαρος στή θέση του σέ σύγκριση μέ τοὺς ἑτερους δύο θεολόγους – τοὺς ἐδῶ ἐξεταζομένους, οἱ ὁποῖοι τοποθετοῦνται πιο ξάστερα ὑπὲρ τῆς τροποῦπαρξιακῆς ἐρμηνείας – καί παραδέχεται (λεκτικά τουλάχιστον) τὴν μεταβολή σέ ἀρκετά σημεία⁶. Ἰσως ἀκόμη νά εἶναι καί ὁ ἴδιος μπερδεμένος μέσα του ἐπὶ τοῦ θέματος. Φαίνεται πῶς ἡ ἀσάφεια ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὸν καθιστά ἀκούσιο πατέρα τῆς σχετικῆς ἐρμηνευτικῆς θεωρίας. Τό βέβαιο εἶναι πῶς πρόκειται γιά μιὰ περσοναλιστική τοποθέτηση, προφανῶς ἐπηρεασμένη ἀπὸ τὸν φιλοσοφικό Ὑπαρξισμό τοῦ 20 αἰ., ὁ ὁποῖος ἐπέδρασε στὴν ὀρθόδοξη θεολογία, κάνοντας πολλοὺς θαυμαστὲς του νά προσπαθοῦν νά τὸν παντρέψουν μέ τὴν τελευταία, πολλάκις μέ ἀτυχῇ ἀποτελέσματα.

Ὁ π. Ν.Λ. καί ὁ π. Χρυσόστομος Κουτλουμουσιανός⁷ εἶναι πιο ξεκάθαροι καί συνειδητοποιημένοι στὴν τοποθέτησή τους. Φαίνεται, μάλιστα, ἂν ἀντιπαραβάλλουμε τίς θέσεις τους, ὡσάν ὁ ἓνας νά ἀντέγραφε ἀπὸ τὸν ἄλλον. Αὐτό ὅμως δέν συνιστᾷ πρόβλημα τῆς δικῆς μας μελέτης. Θά παραπέμψουμε, λοιπόν, ἀπὸ τὸν πρῶτο, διότι καί ἀρθρογράφησε σχετικά στό Διαδίκτυο καί ἐξέδωσε προσφάτως σέ βιβλίο τίς θέσεις του: «Γιὰ νά γίνει αὐτό περισσότερο κατανοητό πρέπει (sic) νά ἐφαρμόσουμε καί στὴν Εὐχαριστιακὴ ἐνσάρκωση τοῦ Λόγου, τὴν θεολογικὴ ἔννοια τῆς μεταβολῆς τοῦ τρόπου τῆς ὑπάρξεως (‘μεταβαλὼν τῷ Πνεύματί σου τῷ Ἁγίῳ’, εἶναι ἡ καθαγιαστικὴ ρῆσις τῆς Λειτουργίας τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου). Δέν πρόκειται, πράγματι, γιά μετουσίωση· ὁ Ζουμπουλάκης ἔχει κατὰ τό ἥμισυ δίκαιο. Ἡ οὐσία τῶν προσφερθέντων ὑλικῶν στοιχείων, ὅπως ἀκριβῶς καί ἡ ἀνθρωπίνη φύσις τοῦ Χριστοῦ, παραμένει ἀναλλοίωτη – καί ὀφείλει νά παραμείνει ἀναλλοίωτη, διότι ἀλλιῶς θά ἦταν ὡσάν ὁ Θεός νά μετανοεῖ γιά τό εἶδος τῶν ὄντων ποὺ ἔπλασε καί νά ζητᾷ νά ἀφανίσει ἢ νά ἀλλοιώσει τὴν φύση τους. Ὡστόσο, ἡ κτιστὴ αὐτὴ ὕλη ὑπάρχει

θέσεις τους. Ὅπως θά δεχθεῖ ὅμως παρακάτω, ἐξάπαντος χωρὶς νά ρωτίσουν τὸν ἴδιο τὸν ἅγιο Μάξιμο!

⁵ Χρ. Γιανναρᾶ, *Αλφαβητάρι τῆς Πίστης*, Δόμος, Ἀθήνα 2006, σσ. 192, 194-195.

⁶ ὁ.π., σσ. 185-198.

⁷ <https://publicorthodoxy.org/el/2020/04/28/%CE%BF-%CE%AC%CF%81%CF%84%CE%BF%CF%82-%CE%BF-%CE%BF%CE%AF%CE%BD%CE%BF%CF%82-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%BF> (ἐπίσκεψη 22/9/2020). Σὲ αὐτὴν τὴν ἀνάρτηση ὁ π. Χρυσόστομος ἀναλύει διεξοδικά τὴν τροποῦπαρξιακὴ ἐρμηνεία τῆς μεταβολῆς.

πλέον, ἐν ἀγίῳ Πνεύματι, ἐλεύθερη ἀπὸ τὰ κτιστὰ της ὅρια, δηλαδή ὑπάρχει μὲ τὸν τρόπο ὑπάρξεως τῆς ἄκτιστης φύσης, “ἐνεργουμένη καὶ ἐνεργοῦσα ὑπὲρ τὸν ἑαυτῆς θεσμόν”, πλήρης τῆς χάριτος τοῦ θεωμένου σώματος τοῦ Χριστοῦ»⁸. Βέβαια, ὅπως καὶ ὁ Χρ. Γ., κλείνει μὲ τὴν παραδοχὴ τῆς πλήρους καὶ οὐσιαστικῆς μεταβολῆς καὶ μᾶς μπερδεύει: «Συνεπῶς, γιὰ νὰ ἐπιστρέψουμε, τὸ Θεῖο ἐπέκεινα ζῆ (τὶ ἀπόλυτη καὶ ἐξαίσια καὶ μοναδική εὐτυχία!) ἀνάμεσά μας καὶ ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος ἔχουν μεταβληθεῖ ὄντως καὶ ἀπολύτως σὲ σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ»⁹.

Εἶναι προφανές ὅτι καὶ στὴν θέση τοῦ π. Ν.Λ. ὑπάρχει μιά «δημιουργικὴ ἀσάφεια», μὲ βάση τουλάχιστον τὰ γραφόμενά του. Γιὰ τὸν ὑποφαινόμενο ἡ ἀνάγνωση εἶναι ἡ ἐξῆς: δὲν ἀλλάζει σὲ τίποτε ἡ οὐσία καὶ παραμένει ἀναλλοίωτη. Ἄρα ἔχουμε ἄρτο καὶ οἶνο ἀμετάβλητα. Ἡ μοναδικὴ περίπτωση ποὺ δὲν διαβάζουμε σωστά τὸν π. Ν.Λ. καὶ θὰ τοῦ ζητούσαμε συγγνώμη –ἐφόσον ἐτοποθετεῖτο σαφέστερα– εἶναι ἡ ἐξῆς: στὴ θέση τῆς οὐσίας ἢ φύσης ἢ λόγου τῆς φύσης νὰ ἐννοεῖ τὴν κτιστότητα γενικά. Διότι πράγματι ἡ κτιστότητα δὲν μεταβάλλεται οὔτε στὰ εὐχαριστιακὰ δῶρα οὔτε στὴν ἀνθρώπινη φύση τοῦ Χριστοῦ. Ἐάν, ὅμως, στὸν λόγο τῆς φύσης ἐννοεῖ τὴ συγκεκριμένη φύση –π.χ. τοῦ ἄρτου– τότε ἔχουμε ἀσάφεια καὶ μονάχα οἱ «τροποῦπαρξιστές» ἐρμηνευτές μποροῦν νὰ μᾶς τὴ διευκρινίσουν ἐπεξηγηματικά¹⁰.

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι κατὰ τὴν περίοδο τῆς πρώτης φάσης τοῦ κορωνοϊοῦ ἀκούστηκαν ποικίλες ἀπόψεις, καὶ δὴ ἀπὸ χεῖλη κληρικῶν πάσης βαθμίδος, οἱ ὁποῖες ἐμμέσως πλὴν σαφῶς προσέγγιζαν τινὶ τρόπῳ τὴν τροποῦπαρξιακὴ ἐρμηνεία. Καὶ αὐτό, διότι ἀμφισβητοῦσαν τὴν πραγματικότητα τοῦ θεωμένου Σώματος τοῦ Κυρίου καὶ τὸ ἔβλεπαν σάν πιθανή ἐστία μετάδοσης καὶ μόλυνσης ἐκ τοῦ ἰοῦ – ὁ Θεὸς νὰ μᾶς ἐλεήσει... Ἀκούστηκαν καὶ γράφτηκαν τραγελαφικὰ πράγματα, ὅπως γιὰ πιθανὴ μόλυνση ἐκ τοῦ μᾶκτρον ἢ καὶ γιὰ τὴν ποσότητα ἄλκοόλ ποὺ περιέχεται στὴ θεία Κοινωνία, ἡ ὁποία (ποσότητα) εἶναι τάχα ἀπαγορευτικὴ γιὰ τὴν ἐπιβίωση τῶν ἰῶν! Ὁ γράφων, σὲ προσωπικὲς ἐπαφές μὲ ἀρκετοὺς θεολόγους καὶ κληρικούς, μάλιστα ὄχι τυχαίους, διαπίστωσε εἴτε μιά σιωπηρὴ συναίνεση μὲ τὴν τροποῦπαρξιακὴ ἐρμηνεία εἴτε μιά

⁸ Ν. Λουδοβίκου (π.), *Ἡ ἀνοικτὴ ἱστορία καὶ οἱ ἐχθροὶ της*, Ἀρμός, Ἀθήνα 2020, σελ. 310.

⁹ ὁ.π., σελ. 312.

¹⁰ Πὸ ξεκάθαρος ἀπὸ τοὺς τρεῖς φαίνεται ὁ π. Χρυσόστομος. Νὰ διευκρινίσω ἐδῶ ὅτι στὴν κατηγορία τῶν τροποῦπαρξιστῶν δὲν κατατάσσω μονάχα αὐτοὺς, ἀλλὰ καὶ ὅσους κρυφὰ ἢ φανερά, εὐθαρσῶς ἢ διὰ σιωπῆς συμφωνοῦν μὲ αὐτὴν τὴν καινοφανῆ ἐρμηνεία. Καί, πιστέψτε με, μιά μικρὴ προσωπικὴ ἐρευνα ἐξέπληξε τὸν γράφοντα ἀρνητικά.

εὐθεία ἀποδοχή της. Θά μοῦ πείτε, καί τί συνέπειες ἔχει αὐτό σε πρακτικό ἐπίπεδο; Ἐχει, ὅπως θά τό δοῦμε πιό κάτω. Νά θυμηθοῦμε πάντως ἐν προκειμένῳ ὅτι στήν Ἐκκλησία μας δέν ἀρκεῖ πρὸς σωτηρία ὁ ὀρθὸς βίος, ἀλλά καί ἡ ὀρθή-ὀρθόδοξη πίστη¹¹.

Γ. Τί πιστεύουν οἱ ἐτερόδοξοι χριστιανοί γιά τὴν μεταβολή καί ἡ συγγένειά τους μέ τούς τροποῦπαρξιστές

Θά ἀρχίσουμε μέ μιὰ σύντομη καί σχηματική παρουσίαση τῶν θέσεων τῶν διαφόρων χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν¹² καί ὁμολογιῶν ἀναφορικά μέ τὴ μεταβολή τῶν εὐχαριστιακῶν δώρων. Προηγοῦνται οἱ θέσεις τῶν ἐτεροδόξων καί ἀκολουθεῖ ἡ ὀρθόδοξη ἐρμηνεία:

α. *Μετουσίωση*: ἡ ἐρμηνεία τῶν ρωμαιοκαθολικῶν. Πρόκειται γιά ἓνα σχολαστικό πάντρεμα ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας καί χριστιανισμοῦ. Σύμφωνα μέ τὸν ἀρχαῖο φιλόσοφο, τά ὄντα ἔχουν οὐσία (ἀόρατη καί σταθερή – τό εἶδος, κάτι ἀντίστοιχο μέ τίς πλατωνικές ἰδέες) καί συμβεβηκότα (τά ἐξωτερικά καί μεταβαλλόμενα χαρακτηριστικά, ἡ ὕλη). Ὁ σχολαστικισμός λοιπὸν ἐφευρίσκει τὴν «λύση» μετατροπῆς τῆς οὐσίας τοῦ ἄρτου καί οἴνου σέ σῶμα καί αἷμα, ἐνῶ τά συμβεβηκότα μένουν ἀμετάβλητα. Ἔτσι ὁ Χριστὸς παρίσταται μυστηριακά καί πραγματικά στό μυστήριό κατ' αὐτόν τὸν τρόπο¹³.

β. *Συναρτισμός-συνουσίωση*: προτεσταντική θεωρία τοῦ Λούθηρου. Στὴν προσπάθειά του ὁ Λούθηρος νά ἀπορρίψει τὴ μετουσίωση, μίλησε γιά τὴν πανταχοῦ παρουσία τοῦ Χριστοῦ σωματικῶς (ubiquitas). Δέν δέχεται τὴ μυστηριακὴ μεταβολή, ἀλλά ὅτι ὁ Χριστὸς εἶναι παρὼν σωματικά στὸν ἄρτο καί τὸν οἶνο τῆς Εὐχαριστίας καί ἐνώνονται οἱ οὐσίες ἄρτου-σώματος καί

¹¹ Στὸ *Γεροντικό ἢ Ἀποφθέγματα Γερόντων* ἔχουμε μιὰ ἐκπληκτικὴ ἱστορία ποὺ ἀφηγεῖται ὁ ὁσῖος Δανυὴλ ὁ Φαρανίτης, κατὰ τὴν ὁποία ἓνας ἀσκητὴς μέ θεῖο ὄραμα πείστηκε γιά τὴν ἀλήθεια τῆς μεταβολῆς. Τό θαυμαστό ἐν προκειμένῳ ἦταν ἡ ἀγάπη τῶν συνασκητῶν του, οἱ ὁποῖοι προσευχήθηκαν στὸν Θεὸ νά μὴ χάσει τούς κόπους του ἐξαιτίας τῆς πεπλανημένης πίστεως του γιά τὴ Θεία Εὐχαριστία. Ἡ σχέση δόγματος καί πράξης στὴν Ὁρθόδοξία εἶναι ἀρρηκτὴ καί ὀργανικὴ ἐπομένως. Βλ. *Ἀποφθέγματα Γερόντων*, Πατερικαὶ ἐκδόσεις Γρηγόριος Παλαμᾶς (ΕΠΕ), Θεσ/νίκη 1978, σσ. 198-202.

¹² Ἡ φράση μας αὐτὴ ἀποδίδει τὴν ἱστορικὴ ἀναγνώριση καί ὄχι τὴν δογματικὴ ἀποδοχὴ τῶν ἐν λόγῳ χριστιανικῶν ὁμάδων καί παραδόσεων. Ἄς τό ὑπογραμμίσουμε a priori πρὸς ἀποφυγὴ παρεξηγήσεων γιά ὅσους καροφυλακτοῦν στὴν γωνία, προκειμένου νά βαπτίσουν ἀδιακρίτως τούς πάντες οἰκουμενιστές.

¹³ Εἶναι ἀστεῖο, φυσικά, νά συζητᾶμε σήμερα γιά αὐτές τίς ἐπιστημονικές θέσεις τοῦ Ἀριστοτέλη καί συνακόλουθα γιά τὴν ἀντίστοιχη «θεολογικὴ» ἐρμηνεία τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν.

οίνου-αίματος χωρίς νά συγχέονται. Κατά κάποιον τρόπο γίνεται μυστηριακή ένωση του Χριστού με τὰ υλικά στοιχεία του μυστηρίου.

γ. *Καλβίνος-Ζβίγγλιος*: ὁ Ζβίγγλιος θεωρεῖ τὰ δῶρα τῆς Εὐχαριστίας ἀπλά σύμβολα καί ὄχι τό πραγματικό σῶμα καί αἷμα τοῦ Χριστοῦ. Ὁ Καλβίνος εἶναι περισσότερο κοντά στόν Λούθηρο. Δέν δέχεται τόν ἐναρτισμό, ὥστόσο πιστεύει ὅτι ἔχουμε πραγματικά σῶμα καί αἷμα Χριστοῦ πού μεταδίδει τίς θεῖες δωρεές σέ ὅσους κοινωνοῦν.

δ. *Μεταβολή*: εἶναι ἡ ὁρθόδοξη θέση. Χωρίς νά δέχεται τίς ρωμαιοκαθολικές ὑπερβολές τῆς μετουσίωσης καί τίς προτεσταντικές ἀκρότητες, ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία δέχεται τήν μεταβολή τῶν προσφερόμενων δώρων σέ πραγματικό Σῶμα καί Αἷμα Χριστοῦ. Τόν τρόπο τῆς μεταβολῆς δέν προσπαθεῖ νά τόν ἐξηγήσει, ἀλλά συμβουλεύει νά πιστεύουμε πῶς τελεῖται ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι.

Περνᾶμε εὐθύς ἀμέσως στήν κριτική τῆς τροποῦπαρειακῆς ἐρμηνείας. Πρόκειται γιά μιά ἐρμηνεία λογοκρατική κατά βάση. Ἐπειδή οἱ αἰσθήσεις μας μαρτυροῦν καί μετά τήν *μυστηριακή μεταβολή* τήν παρουσία ἄρτου καί οἴνου, ἡ ὥς ἄνω ἐρμηνεία συνιστᾷ μιά ἀπό τίς πύξυπνες «λογικές» λύσεις τοῦ προβλήματος. Στό ἴδιο λογοκρατικό-ἐπιστημονικοφανές πλαίσιο κινεῖται καί ἡ *μετουσίωση*¹⁴ τῶν Καθολικῶν, σύμφωνα μέ τήν ὁποία τὰ παραμένοντα συμβεβηκότα «δικαιολογοῦν» τὰ φαινόμενα καί ἡ ἀόρατη ἀλλαγὴ τῆς οὐσίας ἱκανοποιεῖ τίς ἀπαιτήσεις τῆς πίστεως. Οἱ τροποῦπαρειακοί ὁρθόδοξοι φαίνεται νά μάχονται καί νά ἀρνοῦνται ριζικά τή μετουσίωση, ἐνῶ κατ' οὐσίαν τήν ἀποδέχονται μέ ἕναν «ὁρθόδοξο» μανδύα, κάτι σάν παραλλαγμένη ἢ ἡμιτελής καί κατά τό ἥμισυ μετουσίωση. Ἐνῶ, δηλαδή, τὰ συμβεβηκότα στήν ἐρμηνεία τῶν Καθολικῶν δέν μεταβάλλονται, ἐδῶ παραμένει ἀπαράλλακτη καί ἡ οὐσία μαζί μέ τὰ συμβεβηκότα. Πρόκειται γιά κατά τό ἥμισυ ἀποδοχή τῆς ἐρμηνείας τῶν σχολαστικῶν, ἐφόσον γίνεται προσπάθεια νά ἀποδεχθεῖ ἡ λογική μας τήν «πραγματικότητα» τῶν αἰσθήσεων. Ὡστόσο, καί οἱ τροποῦπαρειακοί καί οἱ Ρωμαιοκαθολικοί σχολαστικοί καλοῦνται νά μᾶς ἐξηγήσουν οἱ μὲν δεῦτεροι πῶς μπορεῖ νά διαχωρίσει κάποιος τό *εἶναι* ἀπό τό *φαίνεσθαι* ἢ τήν οὐσία ἀπό τὰ συμβεβηκότα καί τήν ἐνέργειά της, οἱ δέ πρῶτοι πῶς γίνεται ἕνα πράγμα νά εἶναι καί νά μὴν εἶναι ταυτόχρονα. Δηλαδή πῶς μπορεῖ ὁ ἄρτος νά εἶναι ἄρτος

¹⁴ Ἀναλυτικά μπορεῖ νά δεῖ κάποιος τήν περί μετουσίωσης διδασκαλία στήν Δογματική τοῦ Ν. Ματσούκα (ἐκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη, στόν Β' τόμο). Τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τίς προτεσταντικές ἐρμηνείες. Βλ. ἐπίσης καί http://www.apostoliki-diakonia.gr/gr_main/catechism/theologia_zoi/themata.asp?cat=poim&contents=contents_SymboloPisteos.asp&main=kat002&file=13C.htm#s175 (ἐπίσκεψη 22/9/2020).

καί ταυτόχρονα νά εἶναι σῶμα ἢ ἓνα σῶμα νά εἶναι σῶμα, ἐνῶ εἶναι κατ' οὐσίαν ἄρτος!

Οἱ τροποῦπαρξιστές κατάφεραν, ἐπομένως, αὐτό πού δέν πέτυχαν οἱ Καθολικοί σπὴν ἐντέλειά του. Νά ἐκλογκεύσουν πλήρως τό μυστήριό καί νά συνταριάζουν τίς αἰσθήσεις μέ τὴν πίστι καί τό ὑπεραισθητό. Οἱ Καθολικοί δέν μπόρεσαν νά τό ἐπιτύχουν αὐτό, διότι χώρισαν τά συμβεβηκότα ἀπὸ μιά ἀόρατη ἐσωτερική οὐσία, τὴν ὁποία προσπαθοῦν νά μᾶς πείσουν νά ἀποδεχθοῦμε ὅτι ἔχει μεταβληθεῖ. Σέ αὐτό τό σημείο, λοιπόν, πρέπει νά παραδεχθοῦμε ὅτι εἶναι πιό συνεπεῖς σπὴν λογική ἐρμηνεία τους οἱ τροποῦπαρξιστές ὀρθόδοξοι, ἐφόσον ἀποδέχονται πλήρως τὴν *μὴ οὐσιαστική μεταβολή*. Ἐκεῖνο πού ἐκκρεμεῖ ἐρμηνευτικά ἀπὸ τὴν πλευρά τους εἶναι τό πῶς γίνεται ἓνα δοχεῖο χάριτος –περὶ αὐτοῦ πρόκειται γιὰ τὸν ἄρτο καί τὸν οἶνο τῆς Εὐχαριστίας κατ' αὐτούς– ἓνας σωλῖνας διὰ τοῦ ὁποίου αὐτὴ διέρχεται, γιὰ νά ταυτισθεῖ λεκτικά καί κυριολεκτικά μέ τὴν πηγὴ τῆς Χάριτος, μέ τό ἴδιο δηλαδή τό Σῶμα τοῦ Χριστοῦ, χωρὶς νά ἐρθουν σέ σύγκρουση μέ τά ἴδια τά λόγια τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ καί τὴν κοινὴ λογική.

Θά λέγαμε ὅτι σπὴν προσπάθειά τους οἱ ὀρθόδοξοι αὐτοὶ περσοναλιστές νά καταρρίψουν τὴν ρωμαιοκαθολικὴ μετουσίωση –στό πλαίσιο τῆς γενικότερης τίς τελευταῖες δεκαετίες ἀντιδυτικῆς πολεμικῆς ἐκ μέρους τῶν ἡμετέρων θεολόγων– πέρασαν στό ἄλλο ἄκρο. Νά συμφωνήσουν μέ τίς ἐρμηνείες τῶν Προτεστάντων. Τό πρόβλημα εἶναι, βέβαια, καί φιλοσοφικό, ἐφόσον πρέπει πρωτίστως νά ὀριστεῖ ἐκ νέου ἡ ἔννοια τῆς οὐσίας ἐν γένει σήμερα καί εἰδικότερα σπὴν σκέψη τῶν τροποῦπαρξιστών. Πιό ξεκάθαροι εἶναι, ὡς φαίνεται, οἱ Προτεστάντες. Σέ αὐτούς βλέπουμε τὴν «ἐναρτισμική» ἐρμηνεία τῆς σωματικῆς (Λούθηρος) ἢ συμβολικῆς (Ζβίγγλιος) συμπαρέυρεσης Χριστοῦ καί εὐχαριστιακοῦ ἄρτου. Καί στοὺς τροποῦπαρξιστές φαίνεται νά ὑποστηρίζεται κάτι παρόμοιο, ἂν καί ὄχι εὐθέως, ὅπως εἶναι εὐλόγο. Ἡ Χάρις περνάει μέσα ἀπὸ τὸν ἁγιασμένο ἄρτο καί οἶνο, τά ὁποία καθίστανται σύμβολα-φορεῖς αὐτῆς. Ὁ Ζβίγγλιος φαίνεται νά εἶναι παρὼν. Θά λέγαμε, ὥστόσο, ὅτι περισσότερο προσεγγίζουν τὸν Καλβῖνο, ὁ ὁποῖος «δέχεται μέσῃ ἄποψη ἀνάμεσα στὸν Λούθηρο καί τὸν Ζβίγγλιο. Πρῶτα πρῶτα ἀρνεῖται τὴν πανταχοῦ παρουσίαν τοῦ Χριστοῦ σωματικῶς, ὅπως τὴν δεχόταν ὁ Λούθηρος, δέν δέχεται ὅμως τό μυστήριό ὡς ἓνα καθαρό σύμβολο. Ὅταν τελεῖται τό μυστήριό, ὑποστηρίζει ὁ Καλβῖνος, καθὼς οἱ πιστοὶ παίρνουν τό σῶμα καί τό αἷμα, παίρνουν τὴν ἴδια τὴν δωρεά, πού ἀπορρέει ἀπὸ τὸν Χριστό γιὰ ὅσους εἶναι σωσμένοι καί προορισμένοι γιὰ τὴν σωτηρία»¹⁵.

¹⁵ Ν. Ματσούκα, *Ὁ Προτεσταντισμός*, Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 2007, σελ. 77.

Ὁ Λούθηρος, προκειμένου νά ἀποφύγει τήν σχολαστική ἐρμηνεία τῆς μετουσίωσης, πῆγε στό ἄλλο ἄκρο καί μίλησε γιά τήν πανταχοῦ παρουσία τοῦ Χριστοῦ σωματικῶς (ubiquitas). Θεμελίωσε λοιπόν τήν θεωρία του αὐτήν πάνω σε μιά ἐσφαλμένη χρήση τῆς ἀντίδοσης τῶν ιδιωμάτων τοῦ δόγματος τῆς Χαλκηδόνας κατὰ τήν ὑποστατική ἔνωση τῶν δύο φύσεων στόν Χριστό. Κατά τόν Λούθηρο, τό σῶμα τοῦ Κυρίου, ὡς πανταχοῦ παρόν, μπορεῖ νά εἶναι παρόν μυστηριακά στά προσφερόμενα δῶρα καί κατὰ κάποιον τρόπο γίνεται ἔνωση μυστηριακή τοῦ Χριστοῦ μέ τά ὑλικά στοιχεῖα τοῦ μυστηρίου¹⁶. Εἶναι ἀξιοσημείωτο τό γεγονός ὅτι ὁ Λούθηρος προσπαθεῖ νά προσεγγίσει ἐρμηνευτικά τό μυστήριον, ἐφαρμόζοντας μέ λάθος τρόπο τό δόγμα τῆς Χαλκηδόνας καί τίς συνέπειές του. Ὅμως αὐτό δέν μπορεῖ νά πράττεται αὐθαίρετα καί στὴν κάθε περίπτωση. Τό ἴδιο σφάλμα περίπου διαπράττουν καί οἱ τροποῦπαρξιστές ὀρθόδοξοι. Βλέπουμε ξεκάθαρα νά τό περιγράφει ὁ π. Ν.Λ.: «Ἐχουμε τή δυνατότητα τῆς φύσης αὐτῆς “ἐνεργεῖσθαι καί ἐνεργεῖν ὑπὲρ τὸν ἑαυτῆς θεσμόν”, νά ὑποδέχεται δηλαδή τήν ἄκτιστη ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ, ἀλλά καί νά ἐνεργεῖ πέρα ἀπὸ τά φαινόμενα φυσικά τῆς ὅρια, κατὰ τήν ἀκριβῆ ἐκφραση τοῦ ἁγίου Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητῆ. Ἡ Χριστολογική αὐτή θεολογία μεταφέρεται αὐτοῦσια στὴν θεολογία τῆς Θείας Εὐχαριστίας»¹⁷. Ἐρωτᾶται εὐλόγως ὁ π. Ν.Λ. ἐν προκειμένῳ: ποῦ ἐρειδόμενος μεταφέρει τήν θεολογία τοῦτη στὴν θεία Εὐχαριστία; Ποιὸς ἄλλος Πατέρας τό ἐπιχειρεῖ; Καί δὴ τί στιγμή πού οὔτε ὁ ἴδιος ὁ ἅγιος Μάξιμος δέν τό πράττει αὐτό, τὸν ὅποιον ὁ π. Ν.Λ. χρησιμοποιεῖ κατὰ κόρον; Πρέπει νά γίνει ἐπιτέλους κατανοητό πὼς δέν ἔχουμε τό δικαίωμα νά ἐφαρμόζουμε τίς ὅποιες θεολογικές παραμέτρους ἀπροϋπόθετα καί μοναχά κατὰ τήν κρίση μας, χωρὶς βάσεις καί πατήματα στὴν Παράδοση τῆς Ἐκκλησίας.

Σέ ὅλους τοὺς προηγούμενους ἀπαντάει καθαρά καί ξάστερα στὴν Ὁμολογία του ὁ Δοσίθεος Ἱεροσολύμων: «Τούτου ἐν τῇ ἱερουργίᾳ πιστεύομεν παρεῖναι τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν οὐ τυπικῶς οὐδ’ εἰκονικῶς οὐδέ χάριτι ὑπερβαλλούσῃ, ὥς ἐν τοῖς λοιποῖς μυστηρίοις, οὐδέ κατὰ μόνην παρουσίαν, καθὼς τινὲς τῶν Πατέρων εἰρήκασιν περὶ τοῦ βαπτίσματος, οὐδέ κατ’ ἐναρτισμόν, ὥστε ἐνοῦσθαι τὴν θεότητα τοῦ Λόγου τῷ προκειμένῳ τῆς εὐχαριστίας ἄρτῳ, καθὼς οἱ ἀπὸ Λουθηρίου λίαν ἀμαθῶς καί ἀθλίως δοξάζουσι, ἀλλ’ ἀληθῶς καί πραγματικῶς, ὥστε μετὰ τὸν ἁγιασμόν τοῦ ἄρτου καί τοῦ οἴνου μεταβάλλεσθαι, μετουσιοῦσθαι, μεταποιεῖσθαι, μεταρρυθμίζεσθαι τὸν μὲν

¹⁶ ὁ.π., σελ. 65.

¹⁷ Ν. Λουδοβίκου (π.), *Ἡ ἀνοικτή ἱστορία*, ὁ.π., σελ. 308.

ἄρτον εἰς αὐτό τό ἀληθές τοῦ Κυρίου σῶμα, ὅπερ ἐγεννήθη ἐν Βηθλεέμ (ὑπό) τῆς ἀειπαρθένου, ἐβαπτίσθη ἐν Ἰορδάνῃ, ἔπαθε, ἐτάφη, ἀνέστη, ἀνελήφθη, κάθηται ἐκ δεξιῶν τοῦ Θεοῦ καί Πατρός, μέλλει ἔλθειν ἐπὶ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ. Τόν δέ οἶνον μεταποιεῖσθαι καί μετουσιοῦσθαι εἰς αὐτό τό ἀληθές του Κυρίου αἷμα, ὅπερ κρεμαμένου ἀπὸ τοῦ σταυροῦ ἐχύθη ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς»¹⁸.

Στό σημείο αὐτό ἀξίζει νά σημειώσουμε τό γεγονός τῆς σχολαστικῆς ἐπίδρασης τῆς ρωμαιοκαθολικῆς θεολογίας σέ βάρος τῆς ὀρθόδοξης. Ἀγωνιζόμαστε ἀκόμα νά ἀπαλλαγούμε ἀπὸ τίς ἐπιρροές της, ὁρατές καί ὑποδόριες. Ἀκόμη καί οἱ ὀρθόδοξοι Ὁμολογίες τῆς ἐποχῆς φέρουν σημάδια τέτοια, ἄσχετα ἂν τό πνεῦμα τους εἶναι ὀρθόδοξο. Γιά παράδειγμα, τό ρῆμα «μετουσιοῦσθαι» δέν μπορεῖ παρὰ νά ἔχει ληφθεῖ καθ' ἑλξιν ἀπὸ τοὺς Ρωμαιοκαθολικούς. Εἶναι θαυμαστό το γεγονός ὅτι ἐμεῖς οἱ Ὀρθόδοξοι, προσπαθώντας νά ἀπαλλαγούμε ἀπὸ τὴν δυτικὴ θεολογικὴ αἰχμαλωσία (τὴν ἐπικληθεῖσα καί βαβυλώνια), πολλάκις δέν διαισθανόμαστε τό προφανές: ὅτι πολεμάμε μέ δικά τους ὅπλα καί ἀποδεχόμαστε δικές τους θέσεις! Χαρακτηριστικό παράδειγμα ὁ καθηγητὴς Ἀνδρέας Θεοδώρου, τοῦ ὁποίου τό κείμενο χρησιμοποιήσαμε στὴν ἀμέσως προηγούμενη ἀνάρτηση στό διαδίκτυο, ἐνῶ βάλλει κατὰ τῶν δυτικῶν ἐρμηνειῶν τῆς μεταβολῆς, ὁ ἴδιος τίθεται ξεκάθαρα ὑπὲρ τῆς λατινικῆς μετουσίωσης!¹⁹

Ὁραία ἀνάλυση τῶν προηγούμενων καί τοποθέτηση ἐγγύτερα στὴν δική μας παράδοση διαβάζουμε ἀπὸ τὸν διακεκριμένο θεολόγο Παῦλο Εὐδοκίμοφ: «Ἡ διδασκαλία τοῦ ἁγίου Θωμᾶ Ἀκινάτη γιὰ τὴν “μεταβολὴ τῆς οὐσίας”, ὅπως καί ἡ διδασκαλία τοῦ Λούθηρου γιὰ τὴν “συνύπαρξη τῆς οὐσίας” ἐκφράζουν ὡς δόγμα μιὰ φιλοσοφικὴ ἀντίληψη τῶν σχέσεων τῆς οὐσίας καί τῶν “συμβεβηκότων” της. Τό θαῦμα ἔγκειται στὴν ἐμμονή τῶν συμβεβηκότων, πού συνάπτονται σέ μιὰ ἄλλη οὐσία (μεταβολὴ τῆς οὐσίας, μετουσίωση) ἢ στὴν διαπότιση τοῦ ἄρτου, πού παρουσιάζει τίς δύο πραγματικότητες (συνύπαρξη τῆς οὐσίας): ὁ ἄρτος ἀντικατασταίνει ἢ στὸν ἄρτο προστίθεται μιὰ πνευματικὴ ἢ σωματικὴ παρουσία, ἡ οὐσία (substantia). Ἡ οὐσία εἶναι ὁ Christustotusetin-teger, “πᾶς καί ἀκέραιος ὁ Χριστός”. Χωρὶς νά ἐγκαταλείψῃ τὸν οὐρανὸ, βρίσκεται ὡστόσο στὴν γῆ καί ἀποτελεῖ τὴν οὐσία τῆς Εὐχαριστίας. Ἀπὸ τὴν

¹⁸ <https://www.sostis.gr/blog/item/398-theiakoinwnia-swmakaiaima> (ἐπίσκεψη 15/9/2020).

¹⁹ <https://www.sostis.gr/blog/item/398-theiakoinwnia-swmakaiaima> καί http://www.apostoliki-diakonia.gr/GR_MAIN/catechism/theologia_zoi/themata.asp?contents=silides_katixisis/contents_TaleraMistiria.asp&main=kat010&file=4.4.4.htm (ἐπίσκεψη 15/9/2020).

ἄποψη τοῦ οὐράνιου σώματος τοῦ Χριστοῦ μετουσίωση καί συναρτισμός (companatio) εἶναι ἀπλῶς παραλλαγές τοῦ ἴδιου πράγματος: οὐσιαστική παρουσία τοῦ Χριστοῦ μέσα καί κάτω ἀπό τά εἶδη τοῦ ἄρτου (inpane, subpane, cumpane) ἢ κάτω ἀπ' τά συμβεβηκότα ἢ τίς μορφές τοῦ ἄρτου. Ἄλλο πράγμα ὅμως εἶναι ἡ μεταβολή τοῦ ἄρτου σέ οὐράνια σάρκα προορισμένη νά ἀναλωθῇ καί ἐντελῶς ἄλλο ἡ παρουσία τοῦ Χριστοῦ μέσα στά εἶδη τῆς εὐχαριστίας καί ἄρα ἡ κάθοδός του στήν γῆ, πού συνεπάγεται λογικά τήν λατρεία τῆς φυσικῆς παρουσίας τοῦ Χριστοῦ καί ἐπομένως τήν ἄρνηση τῆς Ἀναλήψεως [...] Τό οὐράνιο σῶμα ὅμως δέν εἶναι καθόλου οὔτε κάτω ἀπό τόν ἄρτο, οὔτε μαζί μέ τόν ἄρτο οὔτε μέσα στόν ἄρτο (συνύπαρξη τῆς οὐσίας) οὔτε καί στήν θέση τοῦ ἄρτου (μετουσίωση), ἀλλά εἶναι ὁ ἄρτος: 'τοῦτό μου ἐστί τό σῶμα'. Κατά τόν ἅγιο Εἰρηναῖο, ὁ ἄρτος τῆς Εὐχαριστίας μέ τήν ἐπικλήση δέν κρύβει μιά ἄλλη παρουσία, ἀλλά ἐνώνει τήν οὐράνια καί τήν γήινη τροφή ταυτίζοντάς τες καί ἐδῶ ἐγκέται τό θαῦμα (*Ἐλεγχος ψευδωνύμου γνώσεως* IV 34). Ὅταν ὁ ἱερεὺς βυθίζει τόν Ἀμνό μέσα στό αἶμα του, πρόκειται γιά σῶμα ζῶν καί ὄχι γιά ἓνα σύμβολο ἢ μιά παραίσθησι συμβεβηκότων. Ἀκόμη περισσότερο, δέν πρόκειται γιά μιά ἐπανενσάρκωση τοῦ Χριστοῦ στά εἶδη τῆς εὐχαριστίας, ἀλλά γιά μιά ὀλική "μεταβολή" καί τῆς οὐσίας καί τῶν συμβεβηκότων σέ σάρκα οὐράνια. Δέν πρόκειται γιά διατήρησι τῶν συμβεβηκότων τοῦ ἄρτου, ἀλλά γιά τήν διατήρησι ἀνάλλαγων τῶν ὀφθαλμῶν μας, ἀνίκανων νά θεαθοῦν τήν οὐράνια σάρκα, ἐπεὶδὴ διατηροῦν τήν παραίσθησι τῶν φαινομένων. Τό λάθος τῆς δυτικῆς διδασκαλίας εἶναι ὅτι ἀσχολεῖται μέ τό ἀντικείμενο καί ὄχι μέ τό ὑποκείμενο, μέ τόν ἄρτο καί ὄχι μέ τόν ἄνθρωπο. Δέν πρέπει ν' ἀναλύωμε σάν χημικοί τό θαῦμα κατὰ τίς αἰσθήσεις μας. Πρέπει μᾶλλον νά αἰτιώμαστε τίς αἰσθήσεις μας γιατί δέν διακρίνουν τό ἀληθινό θαῦμα, τήν οὐράνια ἀλήθεια. Ὑπάρχει κάποια ἀναλογία μέ τό θαῦμα τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος στό ὄρος Θαβώρ: Αὐτό πού ἀλλάσσει δέν εἶναι ὁ Χριστός, ἀλλά τά μάτια τῶν ἀποστόλων, πού ἀνοίγονται γιά μιά στιγμή. Ὁ ἅγιος Ἰωάννης Δαμασκηνός λέγει: "Διά τῆς ἐπικλήσεως ἡ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐνέργεια... τά ὑπέρ φύσιν ἐργάζεται, ἃ οὐ δύναται χωρῆσαι, εἰ μὴ μόνη ἡ πίστις". Εἶναι λοιπόν ἀνώφελο νά φιλοσοφοῦμε πάνω σ' αὐτό τό θέμα. Οἱ δυτικοί μέ τίς διδασκαλίες τῶν προσπαθοῦν νά εἰσδύσουν στήν καρδιά τοῦ θαύματος καί νά ἐξηγήσουν τί σημαίνει τοῦτο. Οἱ ἀνατολικοί, παρατηρῶντας μέ τά μάτια τῆς πίστεως, βλέπουν εὐθύς τήν σάρκα καί τό αἶμα καί τίποτε ἄλλο»²⁰.

²⁰ Π. Εὐδοκίμοφ, *Ἡ Ὁρθόδοξία*, Ρηγόπουλος, Θεσσαλονίκη 1972, σσ. 332-334.

Δ. Γενικότερη κριτική της τροποϋπαρξιακής ἐρμηνείας – τά ἀδιέξοδα καὶ οἱ πολυεπίπεδες συνέπειές της

Ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα Γεροντικά καὶ ἄλλα κείμενα πού καταγράφουν τὴν λαϊκὴ καὶ μοναστικὴ εὐσέβεια (π.χ. *Εὐεργετινός*), ἡ Θεία Κοινωνία ἀποτελοῦσε πάντοτε ἓνα «ἀμφιλεγόμενο σημεῖο» ὡς πρὸς τὴν ὀρθή τοποθέτηση ἀπέναντί της. Καὶ ἁγιασμένες κατὰ τὰ ἄλλα ψυχές σκανδαλίζονταν, μὴ ἀντέχοντας τὸ βάρος τοῦ ἐν λόγῳ Μυστηρίου. Πῶς γίνεται, ἐνῶ ἔβλεπαν καὶ γεύονταν κρασί καὶ ψωμί, αὐτὰ νὰ εἶναι σάρκα καὶ αἷμα Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ; Ἡ τροποϋπαρξιακὴ ἐρμηνεία ἔρχεται στίς μέρες μας δι' ὀρθοδόξων χειλέων νὰ ἐρμηνεύσει μέ βελούδινη λογικότητα τὸ ἀκατάληπτο καὶ ὑπερφυές τοῦ μυστηριακοῦ εὐχαριστιακοῦ γεγονότος. Αὐτό ὅμως πρέπει πρωτίστως καὶ κυρίως νὰ περάσει ἀπὸ τὴν κρησάρα τῆς Παράδοσός μας, γιὰ νὰ γίνῃ ἀποδεκτό.

Τὸ πρῶτο λοιπὸν πού ἔχουμε νὰ παρατηρήσουμε εἶναι ὅτι πρόκειται γιὰ μιὰ καινοφανὴ ἐρμηνεία στὸ πλαίσιο τῆς Ὁρθόδοξης Παράδοσης, μᾶς Παράδοσης πού δέν τὴν ὑποστηρίζει οὔτε στίην πράξη οὔτε καὶ στίς γραπτές μαρτυρίες της. Ἡ διαχρονικὴ πράξη καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ συνειδηση (τῶν ἀπλῶν πιστῶν κυρίως) ἴσως εἶναι τὸ ἀσφαλέστερο κριτήριον. Πάντοτε ὁ λαὸς τοῦ Θεοῦ καὶ ὁ κλῆρος στέκονταν μέ ἀπέραντο σεβασμό, φρίκη καὶ εὐλάβεια ἐναντι τῆς Θείας Κοινωνίας, ὡς τοῦ μυστηρίου τῶν μυστηρίων. Ὁ εὐλαβὴς τρόμος μὴ τυχόν καὶ ὁ ἐλάχιστος θεῖος μαργαρίτης πέσει κάτω, δέν μπορεῖ νὰ ἐξηγηθῇ ἄλλως, παρὰ μονάχα ἐφόσον πρόκειται γιὰ τὸ ἴδιο τὸ σῶμα καὶ τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ. Ἐπειτα, ὅλες σχεδὸν οἱ λέξεις καὶ φράσεις τῶν βιβλικῶν, πατερικῶν καὶ λειτουργικῶν μας κειμένων ἀναφέρονται εὐθέως σέ σῶμα, σάρκα καὶ αἷμα Χριστοῦ. Θὰ ἦταν τεράστια πλάνη ἢ ἀνακολουθία, ἐάν δέν ἐπρόκειτο γιὰ αὐτὸ τοῦτο τὸ σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Κυρίου, ἀλλὰ γιὰ κάτι πού εἴτε ἀντιστοιχεῖ σέ αὐτὰ εἴτε τὰ ὑποκαθιστᾷ. Τί, ὅμως, θὰ μπορούσε νὰ ἀντικαταστήσει ἢ νὰ ὑποκαταστήσει τὴν μοναδικὴ καὶ ἀνεπανάληπτη ἀνθρώπινη φύση τοῦ Χριστοῦ;

Ἄς περάσουμε τώρα στὰ ἴδια τὰ κείμενα τῶν τροποϋπαρξιστῶν. Συνήθως εἶναι, ὡς εἶδαμε, ἀσαφῆ. Δέν μιλοῦν ξεκάθαρα περὶ τῆς μεταβολῆς καὶ «κρύβονται» κάτω ἀπὸ τὸ προφανές: ἀπὸ τὸ ὅτι παραμένει ἡ κτιστότητα. Μά καὶ ποιὸς μίλησε γιὰ πείραγμα καὶ ὑπονόμευση τῆς κτιστότητας τῶν Δώρων καὶ τῆς ἀνθρώπινης φύσης τοῦ Χριστοῦ; Εἷς ἐξ αὐτῶν συγγέει τὴν μεταβολή πού ὑφίστανται τὰ κτιστά μέ μιὰ τρόπον τινά «μετάνοια» τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος τάχα δέν θέλει νὰ ἀλλάξῃ τὴν φύση τῶν δημιουργημάτων του. Πρόκειται γιὰ μιὰ

(θεο)λογική πλάνη ή όποια άκυρώνεται καί μέσα από τά βιβλικά γεγονότα, αλλά καί από τήν ίδια τήν φύση. Για παράδειγμα: όταν ό Θεός έκανε τί μεταβολή τοῦ νεροῦ σέ κρασί στήν Κανᾶ (προτύπωση τῆς μεταβολῆς τῆς Εὐχαριστίας;), σημαίνει ότι μετάνιωσε γιά τήν φύση τοῦ νεροῦ; Μή γένοιτο! Ὅταν ἐπίσης βλέπουμε τά ὑλικά τῆς φύσης νά μεταβολίζονται καί νά ἀλλάζουν πολυτρόπως μέσω τῶν ὑπό Θεοῦ τεθέντων φυσικῶν νόμων, αὐτό δείχνει ἀπαξίωσή τους; Τρώμε καί τό φαγητό γίνεται μέσα μας σάρκα καί αἷμα. Τί φυσικότερον ὅλων αὐτῶν; Ὑπάρχει, μάλιστα, μεγαλύτερη τιμή γιά τόν προσφέροντα ἄνθρωπο ἀπό τό νά λαμβάνει ό Κύριος τά ἔργα τοῦ δούλου του καί νά τά μεταποιεῖ σέ κάτι πολύ ἀνώτερο, ὅπως εἶναι τό σῶμα καί τό αἷμα Του; Ἐπειτα, δέν τίθεται ἀπολύτως κανένα θέμα θείας «μεταμέλειας» γιά τήν ἄμεση δημιουργία Του στήν περίπτωσή μας, ἐφόσον τά εὐχαριστιακά δῶρα εἶναι ἥδη μεταλλαγμένος καρπός τῆς ἀνθρώπινης ἐνέργειας (ἄλεσμα, ζύμωση, ψήσιμο κ.λπ.) ἐπὶ οὐσιῶν πού ἐξαρχῆς χρησιμοποιοῦθηκαν! Παντελῶς ἄτοπο καί λογικά, ἐπομένως, τό ἐπιχείρημα τοῦτο.

Ἐλέγχονται οἱ τροποῦπαρξιστές καί γιά τήν θεολογική μέθοδο πού ἐφαρμόζουν. Παίρνουν δηλαδή αὐθαίρετα τήν μαξίμεια θεολογία περί λόγου φύσεως καί τρόπου ὑπάρξεως –διά τῆς όποίας ό ἅγιος πολέμησε τόν Μονοφυσισμό– καί τήν προσαρμόζουν στήν Εὐχαριστία. Κάτι πού οὔτε ό ἴδιος ό Μάξιμος δέν ἔπραξε! Τό ἴδιο εἶδαμε νά κάμει παλαιότερα καί ό Λουθήρος μέ τή θεολογία τῆς ἀντίδοσης τῶν ιδιωμάτων, τήν όποία κακοποίησε, προκειμένου νά ἐρμηνεύσει καί αὐτός τί θεολογία τῆς μεταβολῆς καί φτάνοντας μέχρι τήν *ubiquitas*. Οἱ τροποῦπαρξιστές ἐν προκειμένῳ πέφτουν σέ ποικίλα λογικά καί θεολογικά ἀδιέξοδα, τά όποια μόνοι τους κατασκεύασαν. Παραδείγματος χάριν, μιᾶνε γιά τρόπο ὕπαρξης. Ποῦ; Στά ἄνυχα πράγματα τοῦ ἄρτου καί οἴνου; Ὁ ἅγιος Μάξιμος ἀναφέρει τόν τρόπο ὕπαρξης στήν ἀνθρώπινη φύση, ή όποία ἔχει ἐκουσιότητα στίς ἐπιλογές της καί εἶναι πλασμένη κατ' εἰκόνα Θεοῦ. Αὐτό δέν μπορεῖ νά ἰσχύσει γιά ἄβουλα καί ἄνυχα ἀντικείμενα, τά όποια δύνανται μόνο νά ἐνεργηθοῦν καί ὄχι νά ἐνεργοῦν. Καί όταν ἐνεργοῦν, τό κάμουν ἀκούσια, βάσει τῶν φυσικῶν τους ιδιοτήτων. Ἐπομένως, τρόπο ὑπάρξεως σέ «θεωμένο ψωμί καί κρασί» εἶναι παράλογο νά ἀποδίδουμε.

Ἄς ὑποθέσουμε, ὅμως, ότι ἀδικοῦμε ἐν προκειμένῳ τούς τροποῦπαρξιστές, οἱ όποιοι ἀναφέρονται σέ ἄρτο καί οἶνο – ἀγωγούς τῆς θείας Χάριτος. Τίθεται λοιπόν τό ἐρώτημα: ό Θεός μπορεῖ νά κάνει τήν συγκεκριμένη μεταβολή σέ σάρκα καί αἷμα Του; Ἡ μήπως ὄχι; Ἐπίσης: ἐάν μπορεῖ, γιατί νά μὴν θέλει νά τό κάμει, τί στιγμή πού ἔχει ἥδη σαρκωθεῖ ἐκ τῆς Παρθένου Μαρίας; Σέ αὐτά

μπορούν και πρέπει να μᾶς ἀπαντήσουν οἱ ἴδιοι οἱ τροποῦπαρξιστές. Ἀμφισβητοῦν τὴν παντοδυναμία τοῦ Θεοῦ; Ἄν ὄχι, γιατί ὁ Χριστός, ἐφόσον σαρκώθηκε καὶ μᾶς ἀγαπᾷ τόσο ὑπερβολικά, νὰ μὴν θέλει νὰ κοινωνήσει ἅμεσα μαζί μας διὰ τῆς ἰδίας ἀκριβῶς φύσεώς του καὶ νὰ χρησιμοποιεῖ ὑποκατάστατα αὐτῆς; Καὶ τί ἀκριβῶς μπορεῖ νὰ ἀντιστοιχήσει στὴν/ῆ νὰ ὑποκαταστήσει τὴν θεωμένη ἀνθρωπότητα τοῦ Ἰησοῦ, τὴν πηγὴ ὅλης τῆς Χάριτος (Κολοσ. 2,9); Σέ αὐτά καὶ πολλὰ ἄλλα οἱ τροποῦπαρξιστές μποροῦν καὶ ὀφείλουν νὰ μᾶς ἀπαντήσουν, ὥστε νὰ ξεκαθαρίσουμε ἀμφότεροι τί ἀκριβῶς πιστεύουν.

Θὰ μπορούσαμε ἐδῶ νὰ τοὺς δώσουμε ἓνα ἀκόμη ἐλαφρυντικό, ἀνοίγοντας μιά κάπως «τραβηγμένη» παρένθεση. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος Νύσσης λέγει κάπου ὅτι ὁ ἄρτος εἶναι δυνάμει σῶμα, ἐφόσον μὲ τὴν βρώση μεταποιεῖται σέ σῶμα. Ἐπίσης, θὰ μπορούσε ἀμέσως μὲ τὴν μεταβολὴ νὰ συμβεῖ καὶ μιά δεύτερη, τοῦ σώματος δηλαδή καὶ αἵματος τοῦ Κυρίου σέ ἄρτο καὶ οἶνο πάλι, ὥστε νὰ κοινωνοῦν οἱ ἄνθρωποι λόγῳ τῆς ἀσθενείας τῆς φύσης τους. Ἄν ὅμως ἦταν νὰ γίνεται κάτι τέτοιο, ἀφενὸς δὲν μαρτυρεῖται πουνθενά στὴν παράδοσή μας, γραπτὴ καὶ προφορικὴ, ἀφετέρου δὲν ὑπάρχει ἔτσι καὶ λόγος νὰ γίνῃ ἡ «πρώτη» μεταβολή, ἐφόσον, αὐτόματα καὶ ταυτόχρονα, θὰ τὴν ἀκυρώσει κατὰ κάποιον τρόπο ἡ δεύτερη. Σέ κάθε περίπτωση, δὲν μπορούμε μὲ καμία συλλογιστικὴ νὰ στηρίξουμε τὴν διατήρηση τῆς φύσης τῶν εὐχαριστιακῶν δώρων καὶ νὰ τὴν συνδέσουμε μὲ τὴν ἔννοια τῆς μεταβολῆς. Ὡς ἔχουμε ἐξάπαντος ὑπόψη μας καὶ τίς λέξεις. Δέν θὰ ὑπῆρχε λόγος νὰ χρησιμοποιηθεῖ τό ῥῆμα «μεταβάλλειν» στό Μυστήριον, ἐφόσον δὲν θὰ ὑφίστατο κατὰ τέτοιο στὴν πραγματικότητα. Οἱ λέξεις δὲν μπαίνουν τυχαῖα, εἰδικά στὰ λειτουργικά καὶ δογματικά ἐκκλησιαστικά κείμενα. Σέ ποῖο ἄλλο μυστήριον χρησιμοποιεῖ ἡ Ἐκκλησία αὐτὴν τὴν λέξη καὶ τὴν ἔννοια τῆς μεταβολῆς; Σέ κανένα. Ἀκόμα καὶ στὸν Ἀγιασμό, παρόλο πού «μεταποιεῖται» τό ὕδωρ σέ ἁγιασμένο νερό, δὲν ἔχουμε τέτοιου εἴδους μεταβολή ὅπως ἐδῶ, πού ἔχουμε ἀπὸ ἄρτο σάρκα καὶ ἀπὸ οἶνο αἷμα!

Τελικά, αὐτό πού ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς τροποῦπαρξιστικῆς ἐρμηνείας εἶναι ἡ ὑπονόμευση τῆς Σάρκωσης τοῦ Λόγου. Γνωρίζουμε ὅλοι ὅτι ὁ Θεός δὲν ἐνώθηκε μὲ ἄνθρωπο. Ἐγινε ἄνθρωπος. Αὐτοί, ὥστόσο, μιλάνε γιὰ ἄρτο καὶ οἶνο σχεδόν, ἂν ὄχι παντελῶς, θεωμένα, φορεῖς – δοχεῖα – ἀγωγούς – ὑποκατάστατα τοῦ θεωμένου σώματος τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Χάρης του, ὅπως λένε. Αὐτό, ὅμως, δὲν θυμίζει κάπως καὶ Νεστοριανισμό (ἔνωση ἐξωτερικῆ τοῦ Θεοῦ μὲ διαφορετικὴ ἀνθρώπινη ὑπόσταση); Γιὰ ποιὸν λόγο ὁ Χριστός νὰ προσλαμβάνει σέ κάθε Εὐχαριστία ἄρτο καὶ οἶνο καὶ νὰ ἐνώνεται μαζί τους; Δέν ἀρκεῖ ἡ μοναδικότητα τῆς ἁπαξ ἐνσάρκωσης καὶ θυσίας Του; Αὐτό, λοι-

πόν, πού ισχυρίζονται δέν παραπέμπει σέ έναρτισμό, ὅπως σέ γενικές γραμμές τόν κατέγραψε ὁ Λουθήρος; Ἐάν, ἐπίσης, τά Δῶρα γίνονται ἀπλά φορεῖς μετάδοσης τῆς Χάρης χωρίς νά ἀποτελοῦν αὐτό τοῦτο τό Σῶμα καί Αἷμα τοῦ Κυρίου, τότε αὐτονοήτως δέν μᾶς χρειάζεται πλέον ἡ Ἐνσάρκωση. Καί δέν βρίσκουμε, βῆμα-βῆμα σκεπτόμενοι, τό νόημα γιά τό ὁποῖο ἐπιτελέστηκε – ἴσως καί νά μή συνέβη ποτέ! Ὅσο ἀκραῖο καί ἂν ἀκούγεται, ἡ ἀπόληξη τῆς τροποῦπαρξιακῆς ἐρμηνείας εἶναι ἡ ἀμφισβήτηση καί ἀκύρωση τῆς Σάρκωσης, ἥτοι ὁ Δοκητισμός. Ἡ θεία φύση φαίνεται πῶς εἶναι αὐτή πού «ἀπορροφᾶ» σιγά-σιγά τά πάντα καί σταδιακά ὀδηγούμεστε, χωρίς νά τό συνειδητοποιοῦμε, σέ ἓναν ὅλο καί πληρέστερο Μονοφυσιτισμό. Ἡ ἀνθρώπινη φύση τοῦ Χριστοῦ, σχεδόν ἄχρηστη πιά γιά ἐμᾶς καί τίν κτίσι –σπίν ἀπόλαυσι τῆς μακαριότητάς της μέσα σπίν Τριάδα– δέν παίζει οὐσιαστικό ρόλο σπίν σωτηρία τοῦ κόσμου. Ἡ θεία Χάρη φαίνεται νά μπορεῖ νά μεταδοθεῖ μέσω ενός οἰουδῆποτε ὑλικοῦ στοιχείου θελήσει ὁ Θεός. Μέ ὁποιαδήποτε τροφή, δείγματος χάριν. Ἴσως καί χωρίς ὑλικό ἀντικείμενο-μεσάζοντα. Καί γιατί ὄχι; Μιά τόσο ἀνεπαίσθητα ἐπικίνδυνη ὑπονόμευσι τῆς Σάρκωσης τοῦ Λόγου ἐξάπαντος δέν θά μπορούσε νά ἐπιτευχθεῖ πιό ἀριστοτεχνικά, εἰ μή μόνον μέσω ἐρμηνειῶν τροποῦπαρξιστικοῦ καί προτεσταντικοῦ τύπου. Ὅπως θά δοῦμε ὥστόσο παρακάτω σε κείμενο τοῦ Δαμασκηνοῦ, διά τῆς Θείας Εὐχαριστίας ὁ ἄνθρωπος κοινωνεῖ καί μέ τίν ἀνθρώπινη φύση τοῦ Λόγου. Ἐτσι ξεκαθαρίζει ἀπόλυτα καί αὐτή ἡ «ἀπορία» καί ἡ θεία Σάρκωση λαμβάνει σπίν θεολογία μας τίν ὑψιστη θέση πού τῆς ἀρμόζει²¹.

Δέν πρέπει νά ξεχνᾶμε καί τά αὐτονόητα. Ἡ σάρκα εἶναι σάρκα καί ὁ ἄρτος ἄρτος. Τό αἷμα αἷμα καί τό κρασί κρασί. Τό θεωμένο Σῶμα τοῦ Χριστοῦ εἶναι *ἀπόλυτα μοναδικό καί συγκεκριμένο καί ἀναντικατάστατη πηγή τῆς θείας Χάρης*, ὡς ἐνωμένο ἀσυγχύτως, ἀχωρίστως, ἀτρέπτως καί ἀδιασπῶτως μέ τίν θεία φύση σπίν ὑπόστασι τοῦ Λόγου. Οὔτε τῆς Παναγίας τό σῶμα καί αἷμα κοινωνοῦμε οὔτε οἰουδῆποτε ἑτέρου ἀνθρώπου, ὅσο ἅγιος καί ἂν ἦταν. Ποιός ἦ τί μπορεῖ νά πάρει τί θέση τῆς συγκεκριμένης *θεωμένης* καί *θεοποιου* ἀνθρώπινης φύσης τοῦ Χριστοῦ; Τά προβλήματα καί ἀδιέξοδα αὐτά τά ἐπιλύει ἡ *πραγματική μεταβολή* ἐν Πνεύματι τῶν εὐχαριστιακῶν δώρων καί τίποτε ἄλλο. Μέ αὐτοῦ τοῦ εἶδους τίν μεταβολή ἔχουμε ὄντως τόν Χριστό παρόντα σωματικῶς καί Πνευματικῶς, ὁλόκληρο καί ἀκέραιο, Θεό καί ἄνθρωπο, κοι-

²¹ Εἶναι μάλιστα ἰδιαζόντως ἄξιον ἀπορίας πῶς ἡ ὑπονόμευσι τῆς Σάρκωσης στηρίζεται ἀπό ἓναν θεολόγο σάν τόν π. Ν.Λ., ὁ ὁποῖος τίν στηρίξε θεολογικά (τίν Σάρκωση) ὅσο κανεῖς ἄλλος τά τελευταῖα χρόνια, μαχόμενος τόν χρῆστιανικό πλατωνισμό καί τίς σημερινές ἐπιβιώσεις του.

νωνοῦντα μαζί μας μέ ἀμφοτέρες τίς φύσεις του. Αὐτό δεικνύουν καί τά ἔκτακτα ὁράματα τῆς Εὐχαριστίας πού παραχωρεῖ κατὰ καιροὺς ὁ Κύριος, ἀνοίγοντας τοὺς ὀφθαλμοὺς κάποιων, ὅπως τῶν μαθητῶν του στοὺς Ἑμμαούς. Βλέπουμε σέ αὐτά συνήθως ἓνα βρέφος νά σφαγιάζεται. Ὁ ὅλος Χριστός, ὁ πάντοτε ἐσθιόμενος καί μηδέποτε δαπανώμενος, *παρίσταται ὑποστατικά* σέ κάθε Εὐχαριστία, καθὼς καί στὸν ἐλάχιστο θεῖο μαργαρίτη τῆς κάθε θείας Κοινωνίας. Καί μπορεῖ νά δίδει ὅλη τὴν Χάρη του, χωρὶς νά μειώνεται καί νά μερίζεται. Καί ὅλα αὐτά τὰ μπορεῖ μόνον Αὐτός, διότι εἶναι παντοδύναμος καί πανταχοῦ παρὼν ὡς Θεός. Ἐδῶ μπορούμε νά δοῦμε πῶς καθαρά τὴν ἀντίδοση τῶν ἰδιωμάτων τῶν δύο φύσεων στὸν Θεό Λόγο. Μιά ἀνθρώπινη φύση πού ἀδιαλείπτως προσφέρεται πρὸς θέωση τῶν ἀνθρώπων, χωρὶς νά ἐλαττώνεται καί νά φθείρεται. Μά πῶς γίνονται ὅλα αὐτά τὰ θαυμαστά, θὰ ἀναρωτηθεῖ κάποιος. Μέ τὴν Χάρη τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἀπαντᾷ ὁ Δαμιασκηνός Ἰωάννης. Καί ἐκεῖ σταματᾷ ὁ ὀρθόδοξος χριστιανὸς νά τὰ λιανίζει ὅλα μέ τὴ λογικὴ καί ἀρχίζει νά «βλέπει» καθαρότερα διὰ τῆς πίστεως.

Θὰ ἠθελε νά κάνω ἐδῶ καί πάλι μιά παρένθεση ἐλαφρῶς φιλοσοφική. Ἡ οὐσία δέν εἶναι ἄσχετη μέ τὴν ἐνέργειά της οὔτε μέ τὰ συμβεβηκότα της, ἐφόσον δεχτοῦμε μερικὲς ἀπόψεις τοῦ Ἀριστοτέλη βασιζόμενες στὴν ἀλήθεια τῶν ἰδίων τῶν πραγμάτων. Εἶναι γεγονός ὅτι ἡ οὐσία καί οἱ ἐνέργειες διακρίνονται καί ταυτόχρονα ἐνώνονται. Αὐτό μᾶς δίδαξαν καί οἱ θεολογοῦντες φιλόσοφοι Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας. Οἱ τροποῦπαρξιστές φαίνεται νά ἀγνοοῦν ἢ νά κόβουν αὐτὸν τὸν δεσμὸ οὐσίας καί ἐνέργειας. Ἡ ἐρμηνεία τους μοιάζει μᾶλλον φανταστικὴ καί ἄκρως θεωρητικὴ (ἀνεδαφικὴ καί ἀφηρημένη). Καλὸ, ἐπομένως, εἶναι νά λαμβάνουμε ἔννοιες καί ὅρους ἀπὸ τὴν πατερικὴ θεολογία καί φιλοσοφία, ὥστόσο νά διευκρινίζουμε πῶς τοὺς κατανοοῦμε καί τοὺς χρησιμοποιοῦμε ἐμεῖς οἱ ἴδιοι. Φοβᾶμαι ὅτι σέ ἓνα τέτοιο ξεκαθάρισμα οὐκ ὀλίγοι θὰ ἐκτεθοῦμε...

Θὰ γεννηθεῖ εὐλόγα κάποια στιγμή ἡ ἀπορία σέ μερικούς: καί τί σημασία ἔχει πρακτικὰ ἡ ὀρθὴ περί τῶν Μυστηρίων πίστη; Πρῶτα ἀπὸ ὅλα, θὰ πρέπει νά ξέροῦμε ὅτι στὴν Ὁρθοδοξία ἡ σωτηρία ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ὀρθόδοξη πίστη καί τὸν ὀρθό βίον. Ὁ δεσμὸς τους εἶναι ὀργανικός. Τὸ δόγμα ἐπηρεάζει καί συνδέεται μέ τὴν ὀρθοπραξία. Ἡ σωστή ἐσωτερικὴ τοποθέτηση-πίστη ἐναντι τοῦ Μυστηρίου θὰ γεννήσει καί τὴν ἀνάλογη στάση καί ἀγάπη ἀπέναντι στοῦ ἴδιο, στὸν Χριστὸ δηλαδή. Μέ τί πόθο θὰ λειτουργήσει ἓνας ἱερέας καί θὰ κοινωνήσει ἓνας πιστός τὰ Ἄχραντα Μυστήρια, ἐάν δέν πιστεύει ὅτι ἐκεῖ παρίσταται ὁ ἴδιος ὁ Χριστός καί ὄχι ἓνα ὑποκατάστατό του, ὅσο τέλειο θὰ μπορούσε νά εἶναι αὐτό; Ἡ *ὀντολογικὴ πεῖνα καὶ δίψα γιὰ Χριστό*, κατὰ τὴν γνώμη τοῦ

γράφοντος, δέν σβίνουν καί δέν θεραπεύονται παρά μονάχα μέ τόν ἴδιο τόν Χριστό καί ὅχι μέ ὁποιοδήποτε «γενόσημο», καθώς καί ὁ πόθος νά λειτουργήσῃ καί νά λειτουργηθῇ κάποιος ἐπηρεάζεται ἄμεσα ἀπό τέτοιες ἐσφαλμένες ἐρμηνεῖες. Δυστυχῶς, ἂν θέλουμε νά παρατηρήσουμε τό φαινόμενο σέ πιά ἀπτες διαστάσεις, θά τό δοῦμε στόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο λειτουργοῦν οἱ ἱερεῖς-κρατικοί ὑπάλληλοι, πού ἡ πίστι τους στό μυστήριο εἶναι πολυτρόπως ἐπιλήψιμη. Τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τά ἐκκοσμηκευμένα λαϊκά μέλη τῆς Ἐκκλησίας, πού αὐξάνονται δραματικά. Ἄν δέν πιστεύεις στόν Χριστό, ὅτι μέ τήν Σάρκα καί τό Αἷμα Του ἔρχεται μέσα στό σῶμα καί τήν ψυχή σου, τότε ποιός ὁ πόθος καί ὁ λόγος νά θές νά κοινωνᾷς συχνά; Μιά, δυό φορές τόν χρόνο, ἐθιμικά κυρίως, καί ἴσως εἶναι καί πολύ στίς μέρες μας. Αὐτό, ἄλλωστε, δέν παρατηροῦμε νά συμβαίνει ἤδη;

Τέλος, θά ἤθελα νά κλείσω μέ τό θέμα τῆς *θέωσης*. Θεωρῶ ὅτι μαζί μέ τήν ὑπονόμηση τῆς Σάρκωσης τοῦ Θεοῦ ἔχουμε καί μιᾶ ἀντίστοιχη τῆς ὄντολογικῆς θέωσης τοῦ ἀνθρώπου. Καί αὐτή δέν ἀποτελεῖ πολυτέλεια, ἀλλά τήν πεμπτοσύνη τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς. Ὁ Θεός σαρκώθηκε ἐν τῇ ὑποστάσει τοῦ Υἱοῦ του, προκειμένου νά θεώσῃ τόν ἄνθρωπο καί νά σώσῃ τό κτιστό ἀπό τήν ἐπιστροφή στό προκτιστικό μηδέν. Δέν εἰσῆλθε σέ ἤδη ὑπάρχοντα ἄνθρωπο, ἂν καί θά μπορούσε, ἀλλά σαρκώθηκε ὁ ἴδιος, ὥστε ἡ θέωση ὅλων τῶν ἀνθρώπων πού ἐνώνονται μαζί του νά καταστῇ ὄντολογική, πέρα γιά πέρα ἀληθινή, τόσο πραγματική καί δυνατή, πού δέν πάει παραπέρα. Ἄν ὁ Θεός δέν μπορεῖ νά μεταποιήσει τά ὑλικά στοιχεῖα τῶν προσφερομένων Δώρων σέ ἀνθρώπινη θεωμένη φύση του, ἡ ὁποία ἐνώνεται πλήρως μεθ' ἡμῶν διά τῆς θεοβρωσίας τῆς Εὐχαριστίας, τότε πολύ φοβοῦμαι ὅτι ἀρχίζει νά αἰωρεῖται ἡ δυνατότητα καί ἡ πραγματικότητα τῆς Σάρκωσης Ἐκείνου καί συνακόλουθα τῆς δικῆς μας θέωσης. Ὁ Θεός διά τῆς Εὐχαριστίας, ὅπως λέγει ὁ μέγας Γρηγόριος Παλαμᾶς, «ἀνακινῶνται» μέ ὅλο τό εἶναι μας. Μέ κάθε κύτταρο τῆς ψυχῆς καί τοῦ σώματός μας. Ἐνωθέντες, ἐπομένως, ψυχῇ καί σώματι μέ τόν Χριστό, γινόμαστε πλέον ἀληθῶς μέλη τοῦ Σώματός του, τῆς Ἐκκλησίας. Ἔτσι κατανοεῖται καί αὐτό πού λέγει ὁ Καβάσιλας γιά τήν ταυτότητα Εὐχαριστίας καί Ἐκκλησίας ὡς Σώματος Χριστοῦ: ἔχουμε ταυτότητα πραγμάτων. Πρόκειται ὄντως γιά σῶμα, γιά σάρκα, γιά θεωμένη ἀνθρωπότητα Κυρίου Ἰησοῦ μέ ἐμᾶς μέλη του. Πῶς θά μπορούσαμε νά ἰσχυρισθοῦμε κάτι τέτοιο, ἐφόσον στήν θέση τοῦ Χριστοῦ ἦταν ἓνας «θεωμένος ἄρτος καί οἶνος»; Καί τί σημαίνει σέ τελική ἀνάλυση «θεωμένος ἄρτος καί οἶνος»; Μπορεῖ ποτέ νά συμβεῖ κάτι τέτοιο; Μονάχα ἔλλογα ὄντα ἔχουν τί δυνατότητα νά θεωθοῦν. Μιά ἐμπρόσω-

ση ἢ ἐνοίνωση τοῦ Κυρίου δέν θά μπορούσε νά ταυτισθεῖ ποτέ μέ τήν εὐχαριστιακὴ ἐνσάρκωση τοῦ Λόγου. Τό γεγονός, ὥστόσο, τῆς πρόσληψης τῶν Μυστηρίων μέ τίς αἰσθήσεις μας ὑπὸ τὴ μορφὴ τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου –ὅπως δηλαδή ὑφίσταντο πρὸ τῆς μεταβολῆς τους– ἀνήκει κυρίως στὴν οἰκονομία καὶ παντοδυναμία τοῦ Θεοῦ λόγω τῆς ἀνθρώπινης ἀσθενείας στὴν παροῦσα φάση νά κοινωνήσουν αἰσθητὰ τὴν σάρκα καὶ τὸ αἷμα τοῦ Κυρίου²².

Γιὰ ποιὸν λόγο, λοιπόν, ὁ Κύριος νά ἐπιτρέπει τό *φαίνεσθαι* στίς αἰσθήσεις ἄρτου καὶ οἴνου, ἐνῶ κατ' οὐσίαν ἔχουμε μεταβολὴ σέ σάρκα καὶ αἷμα Θεοῦ; Καὶ μάλιστα, πολλές φορές ὁ Κύριος ἐπιτρέπει καὶ φθορές ἐπὶ τοῦ ἀχράντου Σώματός του (π.χ. μούχλα στὰ Τίμια Δῶρα) ἢ ἄλλες παρενέργειες ἀπὸ τὴ θεία Μετάληψη (ὅπως συμπτώματα μέθης στοὺς κληρικούς), οἱ ὁποῖες σκανδαλίζουν ὅποιον δέν τίς βλέπει μέ τὰ μάτια τῆς πίστεως; Ἡ πρώτη αἰτία, θά λέγαμε καὶ μέ βάση τίς ἀπαντήσεις τῶν Πατέρων καὶ τίς πολλές μαρτυρίες πού ἔχουμε ἀπὸ Γεροντικά καὶ ἄλλα ἀρχαῖα Συναξάρια καὶ σχετικὰ κείμενα, εἶναι ἡ ἀδυναμία τῆς φύσης μας νά κοινωνήσῃ ἄμεσα, στὴν κατάσταση πού ζοῦμε σήμερα, τὴν προοπτικὴ σάρκα καὶ αἷμα. Ἵσως, ὅμως, τό κυριότερο εἶναι ἡ θέληση τοῦ Κυρίου νά μὴν ἐκβιάσῃ τὴν πίστιν τῶν ἀνθρώπων καὶ παραβιάσῃ τὴν ἐλευθερίαν τους πρὸ τῆς Δευτέρας Παρουσίας. Μποροῦμε νά φανταστοῦμε πόσο *πιστικά πειστικό* γιὰ τίς συνειδήσεις μας θά ἦταν ἓνα τέτοιο τρανταχτὸ θαῦμα, πού θά ἐτελεῖτο ἐπὶ καθημερινῆς βάσης σέ ὅλα τὰ μῆκη καὶ πλάτη τῆς γῆς; Ὁ Κύριος, ὅμως, ἀνελήφθη σωματικῶς καὶ θέλει νά παραμένῃ *ταπεινὰ κρυπτόμενος* μέχρι τὴν ἐνδοξὴ ἐπανοδό του, διότι ποθεῖ νά μᾶς ἐλκύσῃ διὰ τῆς ἁμετρῆς σταυρικῆς ἀγάπης του καὶ ὄχι διὰ τῆς ἀνάγκης καὶ βίας τῆς δύναμης καὶ τοῦ ἐντυπωσιασμοῦ. Ὁ Θεός εἶναι ἄρχοντας καὶ ὁμολογῇ εἶναι ἡ ἀγάπη του. Στὸ πλαίσιο αὐτό, ἐπομένως, τῆς προστασίας δηλαδή τῆς ἀβίαστης καὶ ἐλεύθερης σέ αὐτόν πίστεως, «καλύπτεται» ὑπὸ τὰ εἶδη τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου, ἐνίστε μάλιστα, μέσα στὴν ἄκρα ταπείνωση καὶ κένωσή Του χάριν ἡμῶν, ἐπιτρέπει καὶ τὴν φθορὰ (π.χ. μούχλα) ἐπὶ τοῦ ἀχράντου Σώματός του, ὅπως δέχθηκε τίς πληγές, τοὺς ἐμπτυσμούς, τὸν Σταυρὸ καὶ κάθε ἀτίμωση ἐπ' αὐτοῦ κατὰ τὴν ἐν σαρκὶ παρουσία Του – συνήθως φαινόμενα φθορᾶς ἐπιτρέπει παιδαγωγικῶς λόγω τῆς ἀπιστίας καὶ ἁμαρτωλότητος τῶν ἀνθρώπων (π.χ. ἀπροσεξία καὶ ἀνευλάβεια τῶν λειτουργῶν).

²² Βλέπε πάλι στὴν περίπτωσιν τοῦ ὁσίου Δανιὴλ τοῦ Φαρανίτου στὸ *Γεροντικὸ* τὴν ἐρμηνείαν τῶν ἰδίων τῶν ἀββάδων τῆς ἐρημίου.

Μιά ακόμη ἐδῶ ἐπισήμανση. Ὁ π. Ν.Λ. ἰσχυρίζεται ὅτι τὰ Τίμια Δῶρα, ἔμπλεα Χάριτος, δέν δύνανται νά καταστοῦν μεταδοτικά ἀσθενειῶν, ἐξαιτίας τῆς παρουσίας αὐτῆς ἀκριβῶς τῆς Χάριτος. Ὡστόσο, μᾶς γεννᾶται ἡ ἀπορία γιά ποιόν λόγο ἡ Χάρη αὐτή νά ἐπιτρέπεται φαινόμενα φθορᾶς καί ἄλλων παρενεργειῶν ἐπὶ καί ὑπὸ τῶν ἰδίων τῶν Δώρων (π.χ. μούχλα, μέθη κ.λπ). Σέ αὐτό δέν δίνεται κάποια ἀπάντηση. Ἐπιλέγεται ἀπλῶς ἡ λύση ἐκείνη ποῦ μᾶς «συμφέρει». Τά ἄλλα ἀφήνονται ἐκκρεμῇ. Θέλω μέ αὐτό νά δείξω τόν διάτρητο χαρακτήρα μιᾶς θεολογικῆς ἐρμηνείας ποῦ ἔχει κατὰ βάση λογοκρατικό καί ὄχι ἀγιοπνευματικό χαρακτήρα.

Τό θέμα λοιπόν θά πρέπει νά ἀπαντηθεῖ εὐθαρσῶς καί σέ ὅλες τίς διαστάσεις του: τὰ δῶρα τῆς Εὐχαριστίας *μεταβληθέντα* εἴτε α) εἶναι σῶμα καί αἷμα Χριστοῦ εἴτε β) ἀντιστοιχοῦν σέ σῶμα καί αἷμα Χριστοῦ εἴτε, τέλος, γ) *σημαίνουν ἢ συμβολίζουν ἢ ἀποτελοῦν* τύπο τοῦ θείου σώματος καί αἵματος. Τό πρῶτο εἶναι ἡ ὀρθόδοξη θέση (καί τῶν ρωμαιοκαθολικῶν, ἀλλά μέ λάθος προσέγγιση καί ἐξήγηση). Τό δεύτερο ταιριάζει πύ πολύ στούς τροποῦπαρξιστές καί στούς Προτεστάντες Λούθηρο καί Καλβίνο. Τό τρίτο εἶναι καθαρά Ζβίγγλιος. Γιά ἐμᾶς τούς Ὁρθόδοξους, ἡ τροποῦπαρξιακή ἐρμηνεία παραμένει ἐξάπαντος κάτι τό καινοφανές –ἀποκύημα τῶν περιπετειῶν τοῦ κορωνοϊοῦ μέσα στά ἀπόνερα τοῦ ὀρθόδοξου περσοναλισμοῦ–, ὡς δέ φαίνεται, δέν βρίσκει κανένα ἔρεισμα στήν λειτουργική, ἀγιογραφική καί πατερική ἡμῶν Παράδοση. Ἄς ἀφήσουμε νά τό ἐκφράσει καλύτερα ὁ Εὐδοκίμοφ: «Ὡς τόν Θ' αἰῶνα τό σέβας γιά τό εὐχαριστιακό μυστήριον ἦταν τόσο μεγάλο, ὥστε ποτέ αὐτό δέν ἔγινε ἀντικείμενο συζητήσεων. Μετά τόν ἅγιο Ἀμβρόσιο (Desacramentis) τό ἐρώτημα τοῦ “τί” καί τοῦ “πῶς” μπαίνει γιά πρώτη φορά τόν Θ' καί ΙΑ' αἰῶνα στή Δύση. Στίς μετέπειτα συζητήσεις τό ρῆμα “εἶναι” παίρνει τήν ἔννοια τοῦ “σημαίνειν”. “Τοῦτο ἐστί τό σῶμα μου” γίνεται “τοῦτο σημαίνει τό σῶμα μου”. Ὡστόσο ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία δέν ἔθεσε ποτέ τό εὐχαριστιακό ζήτημα, γιατί, ἀπλούστατα, δέν δέχθηκε ποτέ τό ρῆμα “σημαίνειν”. Πιστή στό ἱερό κείμενο τῶν Γραφῶν καί σταματώντας εἰλικρινά ἐμπρός στό μυστήριον, βεβαιώνει τήν ταυτότητα ποῦ δηλώνεται καθαρά καί ξάστερα: “Τοῦτο μου ἐστί τό σῶμα”, καί τήν δέχεται ὀλοκληρωτικά ὡς μυστήριον ἄρρητο τῆς θείας ἀγάπης. Ἀντίθετα, ἡ ἀνατολική παράδοση εἶναι πλούσια σέ στοχασμούς γύρω ἀπ' τήν ἐπίκληση καί τό πνευματικό νόημα τῆς εὐχαριστίας»²³.

²³ Π. Εὐδοκίμοφ, ὁ.π., σσ. 331-332.

Ε. Ἡ Βιβλική Παράδοση καί ἡ Ὁρθόδοξη Πατερική προσέγγιση τοῦ ζητήματος

Οἱ μαρτυρίες ἀπό τήν Καινή Διαθήκη καί τούς Πατέρες πολλές καί λίαν σημαντικές. Θά δοῦμε ἐνδεικτικά κάποιες, ἰσχυρές κατὰ τή γνώμη μας γιά τήν κάλυψη ὧσων ἐπιθυμοῦν νά ἐγκύψουν λιγάκι μέ φόβο καί τρόμο πάνω ἀπό τό φρικτό τοῦτο Μυστήριό τῆς ἁπειρης γιά τόν ἄνθρωπο ἀγάπης τοῦ Θεοῦ. Πρῶτα καί κύρια ὁ ἀψευδής λόγος τοῦ Κυρίου: «Τοῦτο ἐστί τό σῶμα μου... Τοῦτο ἐστί τό αἷμα μου» (Ματθ. 26, 26-29). Ὁ Χριστός δέν παίζει μαζί μας. Εἶναι ἡ αὐτοαλήθεια. Ἐάν συνέβαινε κάτι ἄλλο, τότε θά μᾶς τό ἔλεγε μέ κάποιο τρόπο. Ἀντίθετα, ἐπιμένει στό «ἡ γάρ σὰρξ μου ἀληθῶς ἐστί βρωσις καί τό αἷμα μου ἀληθῶς ἐστί πόσις» (Ιω. 6, 51-58). Εἶναι ἐπίσης ἅγιος προσοχῆς ὁ ἐνεστώτας, πού δείχνει πράξη ἐπαναλαμβανόμενη: ὁ τρώγων μου τήν σάρκα, τό σῶμα τό ὑπέρ ὑμῶν διδόμενον, τό αἷμα τό ὑπέρ ὑμῶν ἐκχυνόμενον (Λουκ. 22, 15-20) – ὁ ἐνεστώτας αὐτός μονάχα διά τῆς εὐχαριστιακῆς ἐνσάρκωσης μπορεῖ νά γίνει κατανοητός καί ἀποδεκτός. Θά μοῦ πεῖτε: πῶς μπορεῖ ἕνα σῶμα νά εἶναι ἀδαπάνητο καί τό αἷμα του ἀστείρευτο; Μά εἶναι σῶμα καί αἷμα Χριστοῦ! Καί ὅλα τελοῦνται ἐν Πνεύματι παντοδυνάμῳ. Γιατί νά ἀπιστοῦμε; Ἐδῶ καί τό δικό μας φτωχό, ἀσθενές καί φθαρτό σῶμα τῆς ἁμαρτίας, συνεχῶς ἀνανεοῦται καί τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τό ἀναπληρούμενο αἷμα μας. Πόσο μᾶλλον αὐτά δύνανται νά ἰσχύουν στό θεωμένο σῶμα τοῦ Κυρίου! Δυστυχῶς, ἂν καί δέν θέλουμε νά μπαῖνουμε σέ τέτοιες λεπτομέρειες, πράγμα πού παραπέμπει σέ σχολαστική θεολογία –μακριά ἀπό ἐμᾶς!– ἀναγκαζόμαστε ἐνίστε νά τό κάνουμε, συρόμενοι ἀπό τούς τροποῦπαρξιστές ἀδελφούς! Τό ἴδιο περίπου βλέπουμε νά πράττει στή «Δογματική» του καί ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκνός, μπαίνοντας σέ παραδείγματα εἰλημμένα ἐκ τῆς φύσεως καί τῆς ἀνθρώπινης φυσιολογίας.

Οἱ Πατέρες εἶναι πιό ξεκάθαροι, χωρίς νά ὑπεισέρονται σέ λεπτομέρειες πού θά καταργοῦσαν ἢ θά «πείραζαν» τήν μυστηριακή φύση τῆς Εὐχαριστίας. Θά ξεκινήσουμε ἀπό τόν τελευταῖο πού ἀναφέραμε, τόν μεγάλο τῆς Ἐκκλησίας δογματολόγο ἅγιο Δαμασκνὸ Ἰωάννη: «Εἰ τοίνυν “ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ζῶν ἐστί καί ἐνεργής” καί “πάντα, ὅσα ἠθέλησεν ὁ Κύριος, ἐποίησεν”... εἰ ὁ οὐρανός καί ἡ γῆ ὕδωρ τε καί πῦρ καί ἀήρ καί πᾶς ὁ κόσμος αὐτῶν τῷ λόγῳ τοῦ Κυρίου συνετελέσθησαν καί τοῦτο δὴ τό πολυθρύλητον ζῶον ὁ ἄνθρωπος. Εἰ θελήσας αὐτός ὁ Θεός Λόγος ἐγένετο ἄνθρωπος καί τά τῆς Ἁγίας Ἀειπαρθένου καθαρὰ καί ἀμώμητα αἵματα ἐαυτῷ ἀσπύρως σάρκα ὑπεστήσατο, οὐ

δύναται τόν ἄρτον ἑαυτοῦ σῶμα ποιῆσαι καί τόν οἶνον καί τό ὕδωρ αἷμα;... **Σῶμα ἐστίν ἀληθῶς ἡνωμένον θεότητι, τό ἐκ τῆς ἀγίας Παρθένου σῶμα, οὐχ ὅτι αὐτό τό σῶμα τό ἀναληφθέν ἐξ οὐρανοῦ κατέρχεται, ἀλλ' ὅτι αὐτός ὁ ἄρτος καί ὁ οἶνος μεταποιεῖται εἰς σῶμα καί αἷμα Θεοῦ. Εἰ δέ τόν τρόπον ἐπιζητεῖς, πῶς γίνεται, ἀρκεῖ σοί ἀκοῦσαι, ὅτι διὰ Πνεύματος Ἁγίου, ὥσπερ ἐκ τῆς ἀγίας Θεοτόκου διὰ Πνεύματος Ἁγίου ἑαυτῷ καί ἐν ἑαυτῷ ὁ Κύριος σάρκα ὑπεστήσατο**» (Μτφρ.: Σῶμα εἶναι ἀληθινά, ἐνωμένο μέ τῇ θεότητι, τό σῶμα ποῦ προῦλθε ἀπό τήν ἀγία Παρθένο. Ὅχι ὅτι κατεβαίνει ἀπό τόν οὐρανό τό ἴδιο σῶμα ποῦ ἀναλήφθηκε, ἀλλά ὅτι ὁ ἴδιος ὁ ἄρτος καί ὁ οἶνος μεταποιεῖται σέ σῶμα καί αἷμα Θεοῦ. Ἄν ψάχνεις τόν τρόπο πῶς γίνεται, σοῦ ἀρκεῖ νά ἀκούσεις ὅτι γίνεται διὰ Πνεύματος Ἁγίου, ὅπως ἀκριβῶς ἀπό τήν ἀγία Θεοτόκο διὰ Πνεύματος Ἁγίου ὁ Κύριος ὑποστάσισε στόν ἑαυτό του καί μέσα στόν ἑαυτό του τήν ἀνθρώπινη φύση)²⁴... «Οὐ χεῖρον δέ καί τοῦτο εἰπεῖν, ὅτι, ὥσπερ φυσικῶς διὰ τῆς βρώσεως ὁ ἄρτος καί ὁ οἶνος καί τό ὕδωρ διὰ τῆς πόσεως εἰς σῶμα καί αἷμα τοῦ ἐσθίνοντος καί πίνοντος μεταβάλλεται, καί οὐ γίνεται ἕτερον σῶμα παρὰ τό πρότερον αὐτοῦ σῶμα, οὕτως ὁ τῆς προθέσεως ἄρτος, οἶνος τε καί ὕδωρ διὰ τῆς ἐπικλήσεως καί ἐπιφοιτήσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ὑπερφυῶς μεταποιεῖται εἰς τό σῶμα τοῦ Χριστοῦ καί αἷμα... **Οὐκ ἔστι τύπος ὁ ἄρτος καί ὁ οἶνος τοῦ σώματος καί αἵματος τοῦ Χριστοῦ –μή γένοιτο– ἀλλ' αὐτό τό σῶμα τοῦ Κυρίου τεθεωμένον...** Μετάληψις δέ λέγεται. Δι' αὐτῆς γάρ τῆς Ἰησοῦ θεότητος μεταλαμβάνομεν. Κοινωνία λέγεται τε καί ἐστίν ἀληθῶς διὰ τό κοινωνεῖν ἡμᾶς δι' αὐτῆς τῇ Χριστῷ καί **μετέχειν αὐτοῦ τῆς σαρκός** (ἡ ὑπογράμμιση δική μου: *πῶς θά μετείχαμε πραγματικά τῆς ἀνθρωπίνης φύσεώς του, ἐάν εἴχαμε ἐνώπιόν μας ἔστω καί ἕνα σοῦπερ ἁγιασμένο ὑποκατάστατο αὐτῆς;*) **τε καί τῆς θεότητος**»²⁵. Ὁ Δαμασκηνός ἀφίνει τήν ἡμετέρα ἀδυναμία τῆς παρούσης μέ ἐμπιστοσύνη στήν ἀναπλήρωση τῆς πίστεως πῶς ὅλα αὐτά τελεσιουργοῦνται ἐν Πνεύματι Ἁγίῳ. Συγκρίνει μάλιστα τό εὐχαριστιακό γεγονός μέ τήν σάρκωση τοῦ Λόγου στή σπλάγχνα τῆς Παναγίας πάλι ἐν Πνεύματι. Ἀληθῶς σάρξ τότε, ἀληθῶς ἡ ἴδια σάρξ καί τώρα. Διόλου τυχαία ἀντιπαράβολή ἀπό τόν ἅγιο.

Ὁ Νύσσης Γρηγόριος ἀναφέρεται ἐπίσης στήν μεταβολή μέ τά ἑξῆς λόγια:

²⁴ Τονίζω μέ **ἐντονη γραφή** καί σέ κάποιες περιπτώσεις μεταφράζω τά καίρια, κατά τή γνώμη μου, σημεία περί τῆς μεταβολῆς, πρὸς διευκόλυνση τοῦ σημερινοῦ Νεοέλληνα ἀναγνώστη, γιά τόν ὅποιο τά ἀρχαῖα ἑλληνικά ἰσοδυναμοῦν πολλές φορές μέ... κινέζικα.

²⁵ Ἁγίου Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς Ὁρθοδόξου πίστεως*, κεφ. «Περὶ τῶν ἁγίων καί ἀρχάντων τοῦ Κυρίου μυστηρίων».

«Οὐ διὰ βρώσεως καὶ πόσεως προῖόν εἰς τὸ σῶμα τοῦ Λόγου, ἀλλ' εὐθύς (δική μου ἡ ὑπογράμμιση) πρὸς τὸ σῶμα τοῦ Λόγου μεταποιούμενος» (Μτφρ.: δὲν εἰσέρχεται ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος μέ βρώση καὶ πόση στοῦ σῶμα τοῦ Λόγου, ἀλλὰ εὐθύς ἀμέσως μεταποιοῦνται στοῦ σῶμα τοῦ Λόγου), καθὼς εἴρηται ὑπὸ τοῦ Λόγου ὅτι τοῦτο ἐστὶ τὸ σῶμα μου²⁶). Ὁ ἅγιος Νικόλαος Καβάσιλας, μέσα στὰ πολλά πού ἔγραψε γιὰ τή Θεία Λειτουργία, ἐξηγεῖ καί τή μεταβολή: «Τούτων νύγμενων καί εἰρημένων, τὸ πᾶν τῆς ἱερουργίας “ἥνυσται καὶ τετέλεσται”, καί τὰ δῶρα ἡγιασθῇ καί ἡ θυσία ἀπληρώσθῃ καί τὸ μέγα θῦμα καί ἱερεῖον τὸ ὑπὲρ τοῦ κόσμου σφαγὲν ἐπὶ τῆς ἱερᾶς τραπέζης ὁρᾶται κείμενον. Ὁ γάρ ἄρτος τοῦ Κυριακοῦ σώματος οὐκ ἔτι τύπος οὐδέ δῶρον εἰκόνα φέρον τοῦ ἀληθινοῦ δώρου, οὐδέ γραφὴν τινά κομίζων ἐν ἑαυτῷ τῶν σωτηρίων παιδῶν ὥσπερ ἐν πίνακι, ἀλλ' αὐτὸ τὸ ἀληθινόν δῶρον. Αὐτὸ τοῦ Δεσπότη τοῦ πανάγιου σῶμα τὸ πάντα ἀληθῶς ἐκεῖνα δεξάμενον τὰ ὀνειδίη, τοὺς μῶλωπας, τὸ σταυρωθέν, τὸ σφαγὲν, “τὸ μαρτυρῆσαν ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου τὴν καλὴν ὁμολογίαν”, τὸ ραπισθέν, τὸ αἰκισθέν, τὸ ἐμπτυσμάτων ἀνασχόμενον, τὸ χολῆς γευσάμενον. Ὁμοίως καί ὁ οἶνος αὐτὸ τὸ αἷμα τὸ ἐκπηδήσαν σφαττομένου τοῦ σώματος. Τοῦτο τὸ σῶμα, τοῦτο τὸ αἷμα, τὸ συστάν ἐκ Πνεύματος Ἁγίου, τὸ γεννηθέν ἀπὸ τῆς Μαρίας Παρθένου, τὸ ταφέν, τὸ ἀναστάν τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, τὸ ἀνελθόν εἰς τοὺς οὐρανούς καί καθεζόμενον ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς... Τίς γάρ ἡ τοῦ προβάτου θυσία; ἡ ἀπὸ τοῦ μὴ ἐσφαγμένου πάντως εἰς τὸ ἐσφαγμένον μεταβολή, τοῦτο καί ἐνταῦθα γίνεται. Ὁ γάρ ἄρτος ἄθυτος ὧν μεταβάλλει τότε εἰς τὸ τεθυμένον. Μεταβάλλει γάρ ἀπὸ τοῦ ἄρτου μὴ ἐσφαγμένου· εἰς αὐτὸ τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου τὸ σφαγὲν ἀληθῶς. Ὅθεν καθάπερ ἐπὶ τοῦ προβάτου ἡ μεταβολὴ θυσίαν ἀληθῶς ἐργάζεται, οὕτω καί ἐνταῦθα διὰ τὴν μεταβολὴν ταύτην θυσία τὸ τελούμενον ἀληθῆς· μεταβάλλει γάρ οὐκ εἰς τύπον, ἀλλ' εἰς πράγμα σφαγῆς, εἰς αὐτὸ τὸ σῶμα Κυρίου τὸ τεθυμένον. Ἀλλ' εἰ μὲν ἄρτος μένων ἐγένετο τεθυμένος, ὁ ἄρτος ἂν ἦν ὁ δεξάμενος τὴν σφαγὴν καί ἦν ἂν ἡ σφαγὴ τότε ἄρτου θυσία. Ἐπεὶ δὲ ἀμφοτέρω μετεβλήθη καί τὸ ἄθυτον καί ὁ ἄρτος καί γέγονεν ἀντὶ μὲν ἀθύτου τεθυμένος, ἀντὶ δὲ ἄρτου σῶμα Χριστοῦ, διὰ τοῦτο ἡ σφαγὴ ἐκεῖνη οὐκ ἐν τῷ ἄρτῳ, ἀλλ' ὡς ἐν ὑποκειμένῳ θεωρουμένη τῷ σώματι τοῦ Χριστοῦ, οὐ τοῦ ἄρτου, ἀλλὰ τοῦ Ἀμνοῦ τοῦ Θεοῦ θυσία καί ἐστὶ καί λέγεται»²⁷. Τὰ λένε ὅλα οἱ ἅγιοι! Τί παραπάνω νὰ προσθέσουμε ἐμεῖς οἱ ἐλάχιστοι καὶ ταλαίπωροι;

²⁶ Ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης, *Λόγος Κατηχητικός ὁ Μέγας*.

²⁷ Ἁγίου Νικολάου Καβάσιλα, *Ἐρμηνεία εἰς τὴν Θεῖαν Λειτουργίαν*.

Ἀλλά δέν εἶναι μονάχα αὐτοί. Εἶναι καί οἱ ἀποστολικοί Πατέρες, οἱ ἅγιοι Κύριλλοι Ἱεροσολύμων καί Ἀλεξανδρείας καί ἀρκετοί ἄλλοι ἅγιοι καί Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας. Δέν ὑπάρχει λόγος νά παραθέσουμε μία μία ὄλες τίς μαρτυρίες²⁸. Ἀξιοσημείωτη ἴσως ἰδιαίτερα ἡ φράση τοῦ ἁγίου Θεοφυλάκτου Βουλγαρίας: **«Οὐ γάρ εἶπε, τοῦτο ἐστίν ἀντίτυπον, ἀλλά τοῦτο ἐστί τό σῶμα μου· ἀρρήτω γάρ ἐνεργείᾳ μεταποιεῖται, κἄν φαίνεται ἡμῖν ἄρτος. Ἐπεὶ γάρ ἀσθενεῖς ἐσμέν καί οὐκ ἂν ἐδεξάμεθα κρέας ἐσθίειν ὡμόν καί ἀνθρώπου σάρκα, διὰ τοῦτο ἄρτος μὲν ἡμῖν φαίνεται, σὰρξ δέ τῷ ὄντι ἐστί»** (Μτφρ.: δέν εἶπε ὅτι αὐτό εἶναι ἀντίτυπο, ἀλλά ὅτι αὐτό εἶναι τό σῶμα μου. Μέ ἄρρητη ἐνέργεια μεταβάλλεται, ἀκόμη κι ἂν σέ μᾶς φαίνεται ἄρτος. Ἐπειδή εἴμαστε ἀδύναμοι καί δέν θά μπορούσαμε νά δεχθῶμε νά φᾶμε ὡμό κρέας καί ἀνθρώπινη σάρκα, γι' αὐτό μᾶς φαίνεται ἄρτος, ἐνῶ σπὴν πραγματικότητα εἶναι σάρκα). Ὁ ἅγιος εἶναι σαφέστατος. Ἄλλα βλέπουμε, ὥστόσο ἄλλα εἶναι σπὴν πραγματικότητα²⁹. Ἡ διαφορά ἀνάμεσα στό εἶναι καί στό φαίνεσθαι ἀναφορικά μέ τά εὐχαριστιακά δῶρα εἶναι τό κλειδί τῆς πίστεως, διὰ τῆς ὁποίας ὁ χριστιανός βλέπει καί βιώνει τὴν πραγματικότητα ἐνός μυστηρίου πέρα καί πάνω ἀπὸ τά ἀπατηλὰ φαινόμενα καί τὴν ἀδυναμία τῶν αἰσθήσεων.

Πρὶν κλείσουμε, θά ἤθελα νά προσθέσω καί τὴ μαρτυρία δύο Ρώσων ἁγίων, τοῦ Φιλαρέτου Μόσχας³⁰ καί τοῦ μεγάλου Ἰωάννου τῆς Κρονστάνδης. Γράφει ὁ πρῶτος: «Ἡ λέξη μεταβολή δέν ἐξηγεῖ τὸν τρόπο μέ τὸν ὁποῖο ὁ ἄρτος καί ὁ οἶνος μεταβάλλονται στό Σῶμα καί στό Αἷμα τοῦ Κυρίου. Αὐτό δέν μπορεῖ νά τό κατανοήσει κανεὶς ἐκτός ἀπὸ τὸν Θεό. Καταδεικνύεται μόνο ὅτι ἀληθινά, πραγματικά καί οὐσιαστικά ὁ ἄρτος γίνεται τό ἀληθινό Σῶμα τοῦ Κυρίου καί ὁ οἶνος τό ἀληθινό Αἷμα τοῦ Κυρίου». Καί ὁ ἕτερος: **«Εἶναι ἀλήθεια ὅτι συχνὰ ἡ ἀρχιερωμένη καί τυφλή σάρκα μας ἢ ὁ “ἄρχων τοῦ κόσμου τούτου”, πού ἀλωνίζει μέσα στὴ διάνοιά μας, μᾶς ψιθυρίζουν ὅτι στό Ἅγιο Δισκοπότηρο ὑπάρχουν μονάχα ψωμί καί κρασί καί ὄχι τό πραγματικό Σῶμα καί Αἷμα τοῦ Κυρίου μας. Ἀλλά ἐμεῖς ἀπορρίπτουμε μέ ἀπέχθεια**

²⁸ Εὐκόλα σίμερα προσβάσιμες καί ἀπὸ τό Διαδίκτυο. Βλ. https://www.oodegr.com/oode/orthod/klassis_swma_aima_1.htm καί <https://www.impantokratoros.gr/panagopoulos-theia-koinvnia.el.aspx> (ἐπίσκεψη 19-9-2020).

²⁹ «Ὅλα τοῦτα μπορεῖ νά τά βρεῖ κανεὶς καί σέ ὑπομνήματα τῆς Ἀγίας Γραφῆς. Ἐνδεικτικά: Π. Τρεμπέλα, *Ἐπίτομια εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον*, Σωτήρ, Ἀθῆνα 2000, σσ. 461-462.

³⁰ Ὁ ἅγιος στηρίζεται κυρίως στὸν Ἰωάννη Δαμασκινό. Βλ. Ἁγίου Φιλαρέτου, μητροπολίτου Μόσχας, *Ἐκτενὴς Χριστιανικὴ Κατήχησις τῆς Ὁρθόδοξης Καθολικῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας*, Ἱ. Μεγίστη Μονὴ Βατοπαιδίου, Ἄγιον Ὅρος 2019, σσ. 134-135.

αυτούς τους ψιθυρισμούς. Πιστεύουμε και γνωρίζουμε ότι για σένα είναι όλα κατορθωτά. Σύ είσαι ο ποιητής της σαρκός των ανθρώπων, των κτηνών, των ψαριών, των πουλιών, των έρπετων, όλων όσα έχουν ζωή και κινούνται στην γη, στην θάλασσα και στον αέρα. Πώς μπορεί λοιπόν να μίν έχεις τον τρόπο να δημιουργείς και τώρα σάρκα; Τίποτε δέν είναι αδύνατο για σένα. Μπορείς λοιπόν να δημιουργήσεις σάρκα από τό ψωμί και τό κρασί, πού βρίσκονται τόσο κοντά στη σάρκα μας, έφόσον μάς χρησιμεύουν για βρώσι και πόσι. Δέν έφτιαξες τό Πανάγιο Σώμα σου από τό χώμα. Τό έφτιαξες από τό εύλογημένο ψωμί, πού τόσο γλυκειά και ποθητή μας είναι ή γεύσις του. Και δέν έφτιαξες τό Τιμο Αίμα σου από τό νερό, αλλά από τό κρασί, πού ή Άγία Γραφή τό ονομάζει “αίμα σταφυλής” (Σοφ. Σειρ. 39, 26). Τό κρασί, τό κοκκινωπό ανάμα της Θείας Ευχαριστίας, μοιάζει στο χρώμα μέ τό αίμα. Είναι εύχαριστο στη γεύσι και στηρίζει την καρδιά. **Γνωρίζοντας την αδυναμία μας, την λειπή μας πίστι, συγκαταβαίνεις και χρησιμοποιείς στο Μυστήριο του Σώματος και του Αίματος σου αυτές τις ύλικές ουσίες,** πού μάς είναι τόσο επιθυμητές. Άξιόνε μας λοιπόν, Κύριε, να πιστεύουμε ακράδαντα ότι υπό τά είδη του άρτου και του οίνου κοινωνούμε τό πραγματικό Σώμα σου και Αίμα σου... Όταν ο Άρχέκακος σέ πειράζει μέ λογισμούς άπιστίας γύρω από την θεία Ευχαριστία, ψιθυρίζοντάς σου ότι είναι αδύνατο να μεταβληθεί ο άρτος και ο οίνος σε Σώμα και Αίμα Χριστού, απάντησέ του: “ναί, είναι αδύνατο για σένα και για μένα –δίκιο έχεις– αλλά όχι και για τον Θεό”... ‘Ο ιερεύς μόνο λέγει τίς εύχές, μόνο κινεί τά χέρια του και ο Κύριος κάνει την θαυμαστή μεταβολή των Τιμών Δώρων»³¹.

ΣΤ. Συμπεράσματα –

Γιατί είναι τόσο σημαντικό, ιδιαίτερα σήμερα, να ξέρουμε τί ακριβώς (πρέπει να) πιστεύουμε αναφορικά μέ την Θεία Κοινωνία

Άπό όσα είδαμε παραπάνω, μπορούμε πλέον να εξαγάγουμε μερικά βασικά συμπεράσματα:

- Η τροποϋπαρξιακή έρμηνεία έχει περσοναλιστικές φιλοσοφικοθεολογικές βάσεις, όχι όμως βιβλικά και πατερικά έρείσματα. Είναι καινοφανής για τά δεδομένα της Όρθόδοξης Παράδοσης.

- Οί τροποϋπαρξιστές μιλάνε για μεταβολή του τρόπου ύπαρξης των Ευχαριστιακών Δώρων και δέν διευκρινίζουν μέ σαφήνεια αν πρόκειται για αληθινή μεταβολή σε Σώμα και Αίμα Χριστού.

³¹ Αγίου Ιωάννου της Κρονστάνδης, *Η εν Χριστώ ζωή μου*, Αστήρ, Αθήνα 1990, σσ. 22-23, 155-156.

- Ἡ Εὐχαριστία δι' αὐτῶν τείνει νά ἐξισωθεῖ μέ τά ὑπόλοιπα ἐκκλησιαστικά μυστήρια καί τό σῶμα τοῦ Κυρίου νά ἰδωθεῖ σάν ἕνας *super* ἡγιασμένος ἄρτος (ἐπιπέδου, ὥστόσο, ἀρτοκλασίας, ἥτοι ψιλοῦ τῇ φύσει ἄρτου).

- Ἡ μεταβολή πού πρεσβεύουν εἶναι φαντασιακή-θεωρητική καί σέ κάθε περίπτωση ἡ ὑποτιθέμενη ἔνωση τῆς Χάρης μέ τά Τίμα Δῶρα ἐξωτερική.

- Παρουσιάζουν συγγένειες κατὰ βάση μέ τήν λουθηρανική καί καλβινική προτεσταντική ἐρμηνεία (ἐμψώμωση – ἐνοίνωση – ἐναρτισμός).

- Χρησιμοποιοῦν αὐθαίρετα τήν ἀντιμονοφυσικὴ θεολογία καί ὁρολογία τοῦ ἁγίου Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ στήν εὐχαριστιακὴ ἐνσάρκωση, πράγμα πού δέν ἐπιχείρησε οὔτε ὁ ἴδιος ὁ ἅγιος.

- Ἀσυνεῖδητα μᾶλλον ὑπονομεύουν τήν Σάρκωση τοῦ Λόγου καί ὁδηγοῦν σέ μονοφυσικὲς ἀπολήξεις καί ἀκρότητες.

- Ἡ Σάρκωση τοῦ Λόγου φαντάζει κατ' αὐτοὺς ἀχρείαστη, ἐφόσον ἡ Χάρη θά μπορούσε καί μπορεῖ νά μεταδοθεῖ μέ κάθε μέσο, αἰσθητό ἢ νοερό. Ἀνοίγουν ἔτσι ἐμμέσως τήν πόρτα στόν Δοκητισμό.

- Ἡ Ὁρθοδοξία ἀνέκαθεν ἀντιμετώπιζε τό μυστήριο τῆς μεταβολῆς μέ εὐλαβῇ σιωπῇ καί παρέπεμπε στήν πίστη ὅτι ὅλα αὐτά τά θαυμαστά τελοῦνται ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι.

- Ἡ διάσταση ἀνάμεσα στό εἶναι (Σῶμα καί Αἷμα Χριστοῦ) καί στό φαίνεσθαι (ἄρτος καί οἶνος) ἀποτελεῖ τό κλειδί τῆς πίστεως, μέ τό ὅποιο πρέπει νά προσεγγίξει ὁ ὀρθόδοξος χριστιανός τό Μυστήριο. Ὁ Θεός ἐπιτρέπει αὐτήν τήν διάσταση, γιά νά μὴν καταργήσει τήν πίστη καί ἐξαιτίας τῆς ἀσθενείας τῆς ἀνθρώπινης φύσης στήν παρούσα φάση τῆς θείας οἰκονομίας.

- Εἶναι πολύ σημαντικό σήμερα νά ξέρουμε ἰδιαίτερος ἐμεῖς οἱ Ὁρθόδοξοι, λαός καί κληρὸς, τί ἀκριβῶς πιστεύουμε γιά τήν φύση τῆς Εὐχαριστίας, τῆς Θείας Κοινωνίας. Μονάχα ἔτσι θά ἀντεπεξέλθουμε στίς προκλήσεις τῶν καιρῶν καί τῶν ἁθεῶν ἀμφισβητιῶν τῆς Ἐκκλησίας, ἀντιπροτείνοντας τό μοναδικό διαχρονικό φάρμακο ἀθανασίας καί πάσης ἀσθενείας: τήν θεωμένη Σάρκα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ καί Θεοῦ ἡμῶν. Στό σημεῖο αὐτό σταματοῦν οἱ ἀγωνίες καί οἱ ἀμφιβολίες, οἱ συζητήσεις περὶ ἐπικινδυνότητας τῶν Ἀχράντων Μυστηρίων καί δίνεται ἡ ὄντολογικὴ ὀριστικὴ ἀπόκριση τῆς Ἐκκλησίας σέ ὅσα ἀπρόβλεπτα δεινὰ μέλλει νά ἔρθουν στήν οἰκουμένη στά Ἐσχάτα πού διανύουμε: ἡ κοινωνία μέ τόν Τριαδικό Θεό ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας δι' ὅλων τῶν ἐκεῖ τελουμένων Μυστηρίων, ἰδιαίτερα δέ καί πάνω ἀπὸ ὅλα διὰ τῆς Θείας Εὐχαριστίας. Ἀμήν!

ΒΑΣΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ἀγίου Γρηγορίου Νύσσης, «Λόγος Κατηχητικός ὁ Μέγας», *Γρηγορίου Νύσσης Ἔργα 1*, ΕΠΕ, Θεσ/νίκη 1979.

Ἀγίου Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, *Ἑκδοσις ἀκριβής τῆς Ὁρθοδόξου πίστεως, 1. Δαμασκηνοῦ Ἔργα 1*, ΕΠΕ, Θεσ/νίκη 1976.

Ἀγίου Ἰωάννου τῆς Κρονστάνδης, *Ἡ ἐν Χριστῷ ζωὴ μου*, Ἀστίρ, Ἀθήνα 1990.

Ἀγίου Νικολάου Καβάσιλα, *Ἑρμηνεία εἰς τὴν Θεῖαν Λειτουργίαν*, ΕΠΕ, Θεσ/νίκη 2011.

Ἀγίου Φιλαρέτου, μητροπολίτου Μόσχας, *Ἐκτενὴς Χριστιανικὴ Κατήχησις τῆς Ὁρθόδοξης Καθολικῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας*, Ἱ. Μεγίστη Μονὴ Βατοπαδίου, Ἅγιον Ὅρος 2019.

Ἀποφθέγματα Γερόντων, Πατερικαὶ ἐκδόσεις Γρηγόριος Παλαμῆς (ΕΠΕ), Θεσ/νίκη 1978.

Ν. Λουδοβίκου (π.), *Ἡ ἀνοικτὴ ἱστορία καὶ οἱ ἐχθροὶ τῆς Ἀρμὸς*, Ἀθήνα 2020.

Ν. Ματσούκα, *Δογματικὴ καὶ Συμβολικὴ Θεολογία Β΄*, Πουρναράς, Θεσ/νίκη 1999.

Ν. Ματσούκα, *Ὁ Προτεσταντισμὸς*, Πουρναράς, Θεσ/νίκη 2007.

Π. Εὐδοκίμοφ, *Ἡ Ὁρθοδοξία*, Ρηγόπουλος, Θεσ/νίκη 1972.

Π. Τρεμπέλα, *Υπόμνημα εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον*, Σωτήρ, Ἀθήνα 2000.

Χρ. Γιανναρά, *Ἀλφαβητάρι τῆς Πίστεως*, Δόμος, Ἀθήνα 2006.

ΜΕΡΟΣ Ε΄

Έορτολόγιο

* * *

ΙΕΡΩΝΥΜΟΣ

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΥΡΝΑΒΟΥ

ΜΗΝΥΜΑ ΧΡΙΣΤΟΥΓΕΝΝΩΝ

Λάρισα, Χριστούγεννα 2020

Πρός

Τόν Έρμό Κλήρο καί τόν Εὐσεβῆ Λαό
τῆς καθ' ἡμᾶς Ἱερᾶς Μητροπόλεως.

Άγαπητοί μου,

Χριστούγεννα σήμερα, κι ἔμεις πιστοί σέ Ἐκεῖνον πού σαρκώθηκε «δι' ἡμᾶς τούς ἀνθρώπους καί διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν», ὅπως ὁμολογοῦμε στό Σύμβολο τῆς Πίστεώς μας, στρέφουμε τὴν ὅλη μας ὑπαρξη, τό ὅλο μας εἶναι, στόν Παντοδύναμο Θεό πού ἀποκαλύπτεται ὡς μικρό καί ἀδύναμο βρέφος σέ μιὰ φάτνη στό σπίλαο τῆς Βηθλεέμ.

Τά Χριστούγεννα, ἰδίως στίς δυτικές κοινωνίες μετά τή βαθμιαία ἀποχριστιανοποίησή τους, ἂν καί εἶναι ὅ,τι πῶς σημαντικό ἔχουν νά ἐορτάσουν, συνήθως συνδυάζονται μέ τὴν παιδική ἀθωότητα, τή γαλήνη καί τὴν ἐλπίδα, περισσότερο ὡς συναισθηματικές, θεωρητικές καί συμβολικές ἔννοιες, χωρὶς νά συνδυάζονται μέ τὴν πρακτικότητα τῆς Πίστης. Ἔτσι ὅμως, χάνονται οὐσιαστικές ἀλήθειες πού τό πνευματικό περιεχόμενο τῆς Ἑορτῆς τίς ἀναδεικνύει καί πού ὅταν τίς προσεγγίζουμε αἰφνιδιαζόμαστε.

Μιά ἀπό αὐτές τίς ἀλήθειες τῶν Χριστουγέννων εἶναι τό ἀσυμβίβαστό τους μέ τὴν ἀνθρώπινη ἀλαζονεία! Ἡ ἀλαζονεία, ἡ ὁποία ἐκδηλώνεται κυρίως ὡς πείσμα, πλήττει τόν ἐγωπαθῆ ἀνθρώπο καί τόν ὁδηγεῖ νά ἐκδηλώνει τὴν ἐγωκεντρικότητά του, ἄσχετα ἀπό κοινωνική τάξη, οἰκονομική κατάσταση ἢ ἐπιστημονικές γνώσεις. Κι αὐτὴ ἡ ἀλαζονεία, στίς ποικιλότροπές της ἐκφράσεις, δέν παύει μέχρι σήμερα νά ὑπονομεύει τὰ κράτη καί τίς κοινωνίες, τὴν εἰρηνική

συνύπαρξη καί τήν προκοπή, τίς οικογενειακές καί διαπροσωπικές σχέσεις. Ένα εἶναι τό βασικό χαρακτηριστικό τοῦ ἀλαζόνα κατὰ τόν Ἅγιο Ἰωάννη τόν Χρυσόστομο: «ὅτι γάρ οὐδέν εἶναι νομίζει πάντας ἀνθρώπους πρὸς ἑαυτόν», τό ὅτι νομίζει πὼς σέ σχέση μέ τόν ἑαυτό του ὅλοι οἱ ἄλλοι εἶναι ἓνα τίποτα. Γι' αὐτό κι ἐπειδή δέν μπορεῖ νά ἀναγνωρίσει καλό σέ ἄλλους, παραβλέπει τήν ἀλήθεια, ὑποστηρίζει μέ παρανοϊκό τρόπο μόνον τή δική του λογική, γίνεται σκληρός, ἐνδεχομένως καί βίαιος, ἀποδεχόμενος τήν καταστροφή τῶν ἄλλων, ἴσως καί τήν αὐτοκαταστροφή.

Ἄν δέν κατανοήσουμε καλά πόσο ἀποστρέφεται ὁ Χριστός μας αὐτό τό πνεῦμα τῆς ἀλαζονείας, δέν θά μπορέσουμε νά κατανοήσουμε γιατί τά Εὐαγγέλια τονίζουν καί ἀναδεικνύουν τό γεγονός ὅτι ὁ Παντοδύναμος Θεός μας ἐμφανίζεται στήν ἀνθρωπότητα ὡς ἓνα ἀπλό καί ἀδύναμο βρέφος μᾶς φτωχῆς οἰκογένειας, κι ὅχι, γιά παράδειγμα, ὡς ἓνας πανέξυπνος διανοητής, ἢ ὡς πᾶμπλουτος ἐξουσιαστής, ἢ ὡς διάσημος διαμορφωτής τῆς κοινῆς γνώμης. Ἀντίστοιχα, ἀποκαλύπτει τόν Ἐαυτό Του στίς ταπεινές ψυχές. Χρησιμοποιεῖ ὡς ὄχημα τήν Κυρία Θεοτόκο, τήν Βασίλισσα τῆς ταπείνωσης, ἐμφανίζεται στούς ἀπλούς καί ταπεινούς στήν καρδιά ποιμένες, Τόν προστατεύει ὁ ταπεινός καί γι' αὐτό σώφρων Ἰωσήφ, Τόν προσκυνοῦν οἱ γεμάτοι πόθο ἀναζητητές τῆς ἀλήθειας, γι' αὐτό καί ἀπλοί καί ταπεινοί Μάγοι ἐξ Ἀνατολῶν, οἱ ὄντως σοφοί...

Ἀντίθετα, οἱ ἀλαζόνες τῆς ἐποχῆς, ὅσοι εἶχαν ἐμπιστοσύνη μόνο στόν ἑαυτό τους, στά πλούτη τους, στήν ἐξουσία τους, ἀκόμη καί στή σοφία τους, δέν μπόρεσαν νά Τόν συναντήσουν, ἄν καί γιά διαφορετικούς λόγους τό ἐπιδιώκουν. Ὁ ἐπιρμένος Ἡρώδης, οἱ ὑπερόπτες Γραμματεῖς καί οἱ Φαρισαῖοι, ὁ ὑπερήφανος Πιλάτος καί κοντά σέ αὐτούς ὁλόκληρη ἡ καθεστηκυῖα τάξη πού ἐνδιαφερόταν μόνο γιά πρόνομα καί δικαιώματα, ἄν καί μπροστά στά μάτια τους, δέν Τόν βλέπουν. Γιατί; Γιατί δέν μπόρεσαν ποτέ νά κατανοήσουν ἢ νά συμμεριστοῦν τό ὅτι ὁ Χριστός «ἑαυτὸν ἐκένωσεν, μορφὴν δούλου λαβὼν» (Φιλ. 2, 7).

Καί σήμερα συμβαίνει τό ἴδιο. Ἡ καμπάνα καλεῖ γιά νά προσέλθουμε καί νά μᾶς φανερώσει ἡ Ἐκκλησία τόν Χριστό. Γιά νά Τόν συναντήσουμε καί νά μᾶς ἀποκαλυφθεῖ, πρέπει νά προσέλθουμε ὅπως οἱ Μάγοι καί οἱ Ποιμένες. Μέ ταπείνωση καί ἀπλότητα, περιστέλλοντας τόν ἐγωισμό καί τήν ὑπερήφανη διάθεσή μας. Μὴν πλησιάσουμε ὅπως οἱ στρατιῶτες τοῦ Ἡρώδη πού Τόν ζητοῦν γιά νά Τόν σκοτώσουν, ἢ ὅπως ἀργότερα οἱ διάφοροι σοφιστές καί δόλιοι, οἱ ὁποῖοι κοίταξαν νά Τόν παγιδεύσουν στόν λόγο.

Ἀπό τή Γέννησή του καί μετὰ ὁ Χριστός ἀντιμετωπίζει ὅλων τῶν εἰδῶν τίς ἀνθρώπινες στάσεις ἀπέναντί Του. Ἀπό τίς πλέον ἐντιμες, ἕως τίς πλέον ἄθλιες.

Ἀπό τίς πλέον εὐσεβεῖς, ἕως τίς πλέον ἱερόσυλες. Ἀπό τίς πλέον ἄδολες, ἕως τίς πλέον ὑστερόβουλες. Τίς ἀνέχεται ὅλες περιμένοντας τήν ἐπιστροφή ὅλων μας στήν Πατρική ἀγκαλιά τοῦ Θεοῦ καί Πατρός. Ἔχει ὁμως προειδοποιήσει πώς, ἐνῶ ὅλα συγχωροῦνται, ὑπάρχει ἓνα ἁμάρτημα ποῦ δέν συγχωρεῖται ποτέ. Ἡ Βλασφημία κατά τοῦ Ἁγίου Πνεύματος (*Μάρκ.* 3, 28-29). Πῶς πραγματοποιεῖται αὐτό τό ἁμάρτημα; Κάθε φορά ποῦ ὁ ἄνθρωπος θεωρεῖ τόν ἑαυτό του μεγαλύτερο καί ἀνώτερο ἀπό τόν Θεό καί ἐνεργεῖ ἀντίστοιχα. Πότε ὁ ἄνθρωπος φτάνει σέ αὐτό τό σημεῖο; Ὅταν τόν κυριεύει ἡ ἀλαζονεία. Γι' αὐτό καί χαρακτηρίζεται πνευματικός καρκίνος, ὑπεύθυνος γιά πολλούς πνευματικούς θανάτους.

Τά Χριστούγεννα κυριαρχοῦν καί ἡ ἀνθρώπινη ἀλαζονεία ἀνατρέπεται! Ὁ Χριστός μας πρῶτα μέ τό παράδειγμά Του κι ὕστερα μέ τόν λόγο Του ἔρχεται νά μᾶς πει: «Μάθετε ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι πρῶτος εἰμι, καί ταπεινός τῇ καρδίᾳ· καί εὐρήσετε ἀνάπαυσιν ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν» (*Ματθ.* 11, 29). Ὁ καρκινογενής ἀνθρώπινος ἐγκεντρικισμός θεραπεύεται μέ τή Χάρη τοῦ Θεοῦ, ἀλλιῶς ὁ ἄνθρωπος παιδαγωγεῖται καθῶς «Ὁ Θεός ὑπερηφάνους ἀντιτάσσειται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσιν χάριν» (*Ἰακ.* 4, 6).

Αὐτή ἡ Χάρη κατ' ἐξοχὴν παραμένει διαχρονικά στὸν κόσμον καί μεταδίδεται μέσα ἀπὸ τό Μυστήριον τῶν Μυστηρίων, τὴν Θεία Εὐχαριστία. Δυστυχῶς, πολλοὶ ἀλαζόνες ἔφτασαν στὸ σημεῖο, ἐκμεταλλευόμενοι τὴν δύσκολη ὄντως συγκυρία τῆς πανδημίας, νά συμπεριφερθοῦν σάν ἄλλοι Ἡρώδες, προσπαθώντας νά φονεύσουν τὸν Χριστὸ στήν καρδιά μας, νά μᾶς στερήσουν ἀπὸ τὴν οὐσία τῆς Πίστης μας, νά μᾶς συμπαράσυσουν στὸν δικό τους πνευματικὸ θάνατο, προσβάλλοντας τὴν Θεία Κοινωνία. Θεώρησαν ἑαυτοὺς ἀνώτερους τῆς Ἐκκλησίας καί περιφρονώντας τὴν ἀποκρυσταλλωμένη ἐμπειρία τῶσων αἰώνων, ἔφτασαν νά χαρακτηρίσουν τό Μυστήριον τῆς ζωῆς ὡς πιθανότητα αἰτίας θανάτου. Δυστυχῶς, ἐκμεταλλεύθηκαν τὸν εὐλόγον φόβον ἀπὸ τὸν ἰὸ γιὰ νά προκαλέσουν παράλογον πανικὸν κατὰ τοῦ Υἱοῦ. Χρησιμοποίησαν ὡς ἐπιχείρημα τὴν δικήν τους ἀντίληψη περὶ ἐπιστήμης καί κούνησαν στήν Ἐκκλησία τό δάκτυλον, τὴν ἴδια ὥρα ποῦ ἡ ἐπιστήμη μας δὶλωνε ἀνεπαρκῆς κι ἀνίμφορη νά μᾶς λυτρώσει ἀπὸ τὴν πληγὴ τῆς πανδημίας. Κι ὁμως, εἶναι ἀπὸ αἰῶνες παρατηρημένο καί γι' αὐτό διαπιστωμένο, πὼς ἡ Θεία Κοινωνία, ὡς Μυστήριον ἄλλων διαστάσεων, δέν περιορίζεται στίς συμβατικότητες καί τίς συνθήκες τοῦ κόσμου τούτου. Γι' αὐτό καί μεταδίδεται «εἰς ἄφρονι ἁμαρτιῶν καί εἰς ζωὴν αἰώνιον», ἀρκεῖ ὁ ἄνθρωπος νά προσέχεται μέ μετάνοια καί ταπείνωση μπροστὰ στὸν φοβερὸ Θεό.

Ἀδελφοί μου, ὁ Χριστὸς σαρκώνεται γιὰ νά μᾶς προσφέρει τό Σῶμα Του καί τό Αἷμα Του. Ταπεινώνεται δείχνοντάς μας τὸν τρόπο γιὰ νά Τὸν πλησιάσουμε,

ὥστε φθάνοντάς Τον νά Τόν πάρουμε μέσα μας μέ τήν Θεία Κοινωνία καί νά κατοικήσει αἰώνια στίς καρδιές μας. Μακάρι, «ὁ ἐν σπηλαίῳ γεννηθεῖς καί ἐν φάτνῃ ἀνακλιθεῖς Χριστός, ὁ ἀληθινός Θεός ἡμῶν» νά μᾶς χαρίσει τήν ἀπαλλαγή ἀπό τό φρικτό πάθος τῆς ἀλαζονείας καί νά μᾶς ἀναδείξει μιμητές Του σέ αὐτό πού μέ τόν ἐρχομό Του μᾶς προτείνει, τήν ἀπλότητα τῆς ψυχῆς, τήν Ἁγία ταπείνωση.

Καλά κι εὐλογημένα Χριστούγεννα!

Μέ πατρικές εὐχές

Ο ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ

† Ὁ Λαρίσης καί Τυρνάβου Ἱερώνυμος

ΙΕΡΩΝΥΜΟΣ
ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΥΡΝΑΒΟΥ

ΜΗΝΥΜΑ ΠΡΩΤΟΧΡΟΝΙΑΣ

Λάρισα, Πρωτοχρονιά 2021

Πρός
Τόν Ἱερό Κλῆρο καί τόν Εὐσεβῆ Λαό
τῆς καθ' ἡμᾶς Ἱερᾶς Μητροπόλεως.

Ἀγαπητοί μου,

Καθὼς ἀποχαιρετᾶμε τόν χρόνο πού φεύγει, ἀνθρώπινο εἶναι νά κάνουμε ἕναν ἀπολογισμό τῶν ὧσων ζήσαμε. Καί δυστυχῶς μέσα στό 2020 ζήσαμε πολλά καί δύσκολα, πρωτοφανέρωτα καί πιεστικά, ἀπροσδόκητα καί ἀπογοητευτικά. Δέν ξέρω ἂν θά μποροῦσε νά βρεθεῖ κάποιος πού νά ἰσχυριστεῖ ὅτι εἶχε μιᾶ καλή χρονιά. Οἰκονομική καταστροφή (μικρότερη ἢ μεγαλύτερη), πανδημία, καρραντίνα, πρωτόγνωρα μέτρα ὑγειονομικῆς προστασίας, τυφῶνες καί ἄλλες φυσικές καταστροφές, κατεστραμμένες περιουσίες, ἀπρόσμενοι θάνατοι, σχολειά καί πανεπιστήμια κλειστά, χαμένες διδακτικές ὥρες, ἱατρικό προσωπικό καταπονημένο, ἔνοπλες δυνάμεις καί σώματα ἀσφαλείας σέ διαρκῆ ἐγρηγόρησι, ἀνεργία, κοινωνική ἀπόστασις καί δυσπιστία, φόβος, κάποτε καί πανικός...

Λογικό εἶναι νά εἴμαστε κουρασμένοι ἀπό ὅλα αὐτά, πρέπει ὅμως νά ἔχουμε καί τή χαρά ὅτι ἀντέξαμε! Εἶναι σημαντικό γιά τόν ἄνθρωπο νά παλεύει τίς ἀντιξοότητες τῆς ζωῆς, νά μὴν τηρεῖ παιθητικὴ στάσις μοιρολατρικῆς ἀποδοχῆς τῶν ὧσων συμβαίνουν, ἀλλὰ ἀποκτώντας ἐμπειρίες νά προχωρᾷ μπροστά μέ αἰσιοδοξία καί δύναμιν. Ὁ Θεός μᾶς ἐπλάσε καλῶς λίαν, ὅχι γιά νά μᾶς ταλαιπωροῦν οἱ δυσκολίες τοῦ κόσμου αὐτοῦ, ἀλλὰ γιά νά μποροῦμε νά ἀντέχουμε καί νά τίς ξεπερνᾶμε!

Εὐλόγησον τόν στέφανον τοῦ ἐνιαυτοῦ τῆς χρηστότητός Σου, Κύριε! Κάθε χρόνο τέτοια ἡμέρα, διαβάζουμε αὐτόν τόν στίχο ὡς προσευχὴ πρὸς τόν Κύριο τῆς Δόξης! Κι ὅμως, φέτος ἀποκτᾷ ἄλλη διάστασι. Οἱ δοκιμασίες τοῦ περσινοῦ

έτους έπληξαν πρώτ' απ' όλα τίς βεβαιότητες πού κυριαρχούσαν στό μυαλό και τήν ψυχή μας. Ή έπιστήμη μας, τήν όποία είχαμε σχεδόν θεοποιήσει, αποδείχθηκε άνεπαρκής νά μās προστατέψει από έναν έχθρό πού τό ανθρώπινο μάτι δέν μπορεί κών νά δει. Οί τεχνολογικές μας κατακτήσεις φάνηκαν αδύναμες στήν καταστροφική μανία τής φύσης. Ή άπληστη έκμετάλλευση τών φυσικών πόρων επέφερε τήν κλιματική αλλαγή κι ή ανθρώπινη άπονώ άνδεδειξε τίς οικονομικές και κοινωνικές ανισότητες και αντιθέσεις ως πρόκρημα διαίρεσης, αντιπαλότητας και μίσους.

Τί νά εύλογήσει, λοιπόν, ό Άγιος Θεός; Τί βλέπει από έμās; Τί είναι αυτός ό στέφανος του ένιαυτοϋ τής χρηστότητας του Κυρίου; Τώρα πού γκρεμίστηκαν οί βεβαιότητές μας, όφείλουμε νά επανατοποθετηθούμε άπέναντι στον Θεό και τον άνθρωπο. Όφείλουμε νά κατανοήσουμε ότι τά λάθος πιστεύματά μας επιφέρουν συνέπειες. Ό Θεός περιμένει από έμās μετάνοια, δηλαδή αλλαγή του νοός, αλλαγή στον τρόπο σκέψης μας, στά κριτήρια ενεργειών μας, στον τρόπο πού άποφασίζουμε. Και περιμένει φέτος όλα αυτά νά είναι πιο κοντά, άν όχι νά ταυτίζονται με τό Θείο Θέλημά Του.

Ό χρόνος τής ζωής μας μās δίνεται για νά αγωνιστούμε νά πλησιάσουμε και νά φτάσουμε τον Θεό. Νά Του άποδείξουμε ότι τουλάχιστον προσπαθούμε νά έχουμε ουσιαστική σχέση μαζί Του, χωρίς νά είμαστε ανακόλουθοι ή δίβουλοι στή συμπεριφορά μας άπέναντί Του. Ή στροφή μας προς Αυτόν πρέπει νά είναι όλόψυχη για νά είναι γνήσια και τά άποτελέσματα. Άνάλογα με τήν προσπάθειά μας στον άέναο κύκλο του χρόνου, επιδραπιλεύονται εύλογίες πού σχηματίζουν στεφάνι. Άλλου τό στεφάνι είναι πυκνό, άλλου άραιό και, δυστυχώς, άλλου άνύπαρκτο. Προσευχόμαστε, στον φετινό κύκλο του χρόνου ό Χριστός μας νά εύλογήσει ώστε τό στεφάνι νά είναι πλούσιο σε εύλογίες, για νά αλλάξει ό άνθρωπος, νά αλλάξει ή κοινωνία, νά αλλάξει ή ζωή.

Τώρα πού ή μόνη ουσιαστική βεβαιότητα αναδείχθηκε ό Άγιος Θεός και τό Θείο Του Θέλημα, ως τό πάrouμε άπόφαση ότι αξίζει νά αγωνιστούμε ώστε και τό δικό μας στεφάνι νά γεμίσει εύλογίες για νά μπορούμε νά αισθανόμαστε και νά είμαστε παιδιά Του.

Καλή και εύλογημένη χρονιά!

Μέ πατρικές εύχές

Ο ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ

† Ό Λαρίσης και Τυρνάβου Ιερόνυμος

«ΧΑΙΡΕ, ΣΚΕΠΗ ΕΛΛΗΝΩΝ, ΠΛΑΤΥΤΕΡΑ ΝΕΦΕΛΗΣ!»

*«Τῶν ὀρθοδόξων Ἑλλήνων ἅπαν το σύστημα,
τὴν παναγίαν Σκέπην, τῆς ἀγνῆς Θεοτόκου,
ὑμνίσωμεν προθύμως καὶ ἐν χαρᾷ,
πρὸς αὐτὴν ἐκβοήσωμεν
χαῖρε Παρθένε βοήθεια ἀσφαλῆς,
καὶ θερμὴ ἡμῶν ἀντίληψις».*

Μέ τὴν εὐλογημένη αὐτὴ προτροπή, ὁ Ἱερὸς Ὑμνογράφος, καλεῖ ὅλους μας μέ προθυμία καὶ χαρὰ νά ὑμνήσουμε γιὰ μιά ἀκόμη φορὰ τὰ μεγαλεῖα τῆς Κυρίας Θεοτόκου, ἐπ' εὐκαιρία τῆς ἐορτῆς τῆς Ἁγίας Σκέπης τῆς. Διπλὴ καὶ αὐτὴ ἡ ἐορτή, ὅπως κι ἐκεῖνη ἡ εὐλογημένη τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, μᾶς καὶ πάλι «γιορτάζει ἡ Παναγία καὶ ἡ γλυκεῖα Πατρίδα». Ἐορτάζουμε πανηγυρικά τὴ Σκέπη τῆς Παναγίας μας, ἡ ὁποία ὡς φωτοφόρος νεφέλη ἐπισκιάζει πάντα τὸν πιστὸ λαὸ τοῦ Θεοῦ διαφυλάττοντάς τον ἀπὸ κάθε κίνδυνο καὶ ὀδηγώντας τον σέ «τρίβον ἀσφαλῆ».

Τό ὑπερφυσικὸ αὐτὸ γεγονός τῆς ἐπισκίασης τοῦ πιστοῦ λαοῦ ἀπὸ τὴ φωτεινὴ νεφέλη ἀναφέρεται στὴν Παλαιὰ Διαθήκη στό Βιβλίον τῆς Ἐξόδου, ὅπου περιγράφεται ἡ πορεία τοῦ Ἰσραὴλ μέσα στὴν ἔρημο. Ἡ νεφέλη ἐκεῖνη, σημάδι τῆς ζώσας παρουσίας τοῦ Θεοῦ, ἄλλοτε προσωπορούμενη ἔδειχνε τὸν δρόμο στὸν Ἰσραηλῆ λαὸ καὶ ἄλλοτε ἀκολουθώντας τον κάλυπτε τὰ νῶτα του, ἀποτρέποντας κάθε κίνδυνο. Στό θαῦμα αὐτό οἱ ἐρμηνευτὲς τῆς Ἁγίας Γραφῆς εἶδαν μιά προφανῆ προτύπωση τῆς Παναγίας, ἀφοῦ ἡ νεφέλη συμβολίζει καὶ ἐκφράζει μέ ἀδιάψευστο τρόπο τὸ Μυστήριον τῆς Θείας Παρουσίας.

Αὐτὴ ἡ σύνδεση τῆς νεφέλης μέ τὸ Πρόσωπο τῆς Παναγίας πέρασε στὴν Βυζαντινὴ Παράδοση καὶ στὴν Ἱερὴ Ὑμνογραφία, ὥστε νά εἶναι διάχυτη στοὺς πιστοὺς ἡ πεποίθησις ὅτι ἡ Παναγία πάντοτε σκέπει καὶ ὀδηγεῖ τὸν νέο

Ἰσραὴλ, ὅλους ἐμᾶς τούς Χριστιανούς, πρὸς τὴν σωτηρία καὶ τὴν αἰώνια ζωή.

Δέν εἶναι λίγες οἱ φορές, πού ἡ Σκέπη τῆς Θεοτόκου συνδέθηκε μέ τὴν προστασία καὶ τὴν σωτηρία τῆς Βασιλεύουσας ἀπὸ ἐξωτερικὲς ἀπειλές, ὅταν ἄρχοντες καὶ πιστὸς λαὸς ἀνέπεμπαν προσευχές καὶ δεήσεις στὴν Παναγία, ὡς τὴν μόνη ἐλπίδα στὶς δύσκολες ὥρες τοῦ κινδύνου.

Μιά τέτοια δύσκολη στιγμή γιὰ τοὺς Ρωμιοὺς ἔγινε ἡ αἰτία τῆς καθιερώσεως τῆς Ἑορτῆς τῆς Ἁγίας Σκέπης, ὅπως περιγράφεται στό συναξάρι τῆς ἡμέρας. Ἦταν μιά νύχτα, κατὰ τὴν ὁποία ἡ Πόλη κινδύνευε ἀπὸ ἐπιδρομὴ Ἀγαρηνῶν καὶ ὁ πιστὸς λαὸς εἶχε συναχθεῖ στοὺς Ἱερούς Ναοὺς, νά παρακαλέσει τὴν Παναγία μέ ἀγρυπνίες καὶ δεήσεις. Τότε ὁ Ἅγιος Ἀνδρέας, ὁ διὰ Χριστὸν σαλός, καὶ ὁ μαθητὴς τοῦ Ἐπιφάνιος στὸν Ναὸ τῶν Βλαχερνῶν ἀξιώθηκαν νά δοῦν μιά γυναῖκα νά βγαίνει μέ μεγαλοπρέπεια ἀπὸ τὴν Ὁραία Πύλη καὶ νά κατευθύνεται πρὸς τὸ κέντρο τοῦ ναοῦ, ὑποβασταζόμενη ἀπὸ τὸν Τίμιο Πρόδρομο καὶ ἀκολουθούμενη ἀπὸ ἁγίους, πού φοροῦσαν λευκά καὶ ἔψαλλον. Ἐφτασε στὴν μέση τοῦ ναοῦ, γονάτισε καὶ προσευχήθηκε μέ δάκρυα. Ἐπειτα, μπῆκε στό Ἱερό καί, ἀφοῦ προσευχήθηκε καὶ ἀπὸ ἐκεῖ «ὑπὲρ τοῦ «περιεστῶτος λαοῦ», ἔβγαλε κι ἄπλωσε τὸ μαφόριό της ὡς σκέπη πάνω στό ἐκκλησίασμα. Ἡ Παναγία, μέ τὴν θαυμαστή αὐτὴ ἐμφάνισή της, ἀνταποκρίθηκε στὶς ἱκεσίες τῶν πιστῶν καὶ ἔσωσε τὴ Βασιλεύουσα, καθὼς ὅλοι «ἦσαν προσκαρτεροῦντες τῇ προσευχῇ», ἀναθέτοντας τὴν «πᾶσαν ἐλπίδα» τους στὸν Κύριο.

Αἰῶνες μετὰ, τὸ εὐσεβές μας Ἔθνος βρέθηκε καὶ πάλι σέ παρόμοια δύσκολη θέση. Ἦταν τότε πού ὁ παντοδύναμος Ἄξονας εἶχε σχεδόν καταπιεῖ ὁλόκληρη τὴν Εὐρώπη, τότε πού μεγάλα καὶ ἰσχυρά κράτη δέν ἄντεξαν τὸ βάρος τῆς ἀπειλῆς καὶ τῆς στρατιωτικῆς ἐπιβολῆς καὶ εἴτε ἔσπευσαν νά συνθηκολογήσουν ἄνευ ὅρων ἢ παραδόθηκαν μετὰ ἀπὸ μικρὴ ἀντίσταση. Ἦταν τότε πού ἡ μικρὴ Ἑλλάδα, παρὰ τίς διαρκεῖς καὶ οὐσιαστικὲς προσπτάθειές της νά διατηρήσει τὴν οὐδετερότητά της καὶ νά ἀποφύγει τὴν πολεμικὴ ἐμπλοκή, εἶδε τὰ σύννεφα τοῦ πολέμου νά τὴν κυκλώνουν ἀπειλητικά.

Καὶ ἦρθε τὸ ξιμέρωμα τῆς Δευτέρας 28ης Ὀκτωβρίου 1940, ὅταν οἱ ἀπανταχοῦ τῆς γῆς Ἕλληνες βροντοφώναξαν μέ ἓνα στόμα καὶ μιά φωνὴ ἐκεῖνο τὸ ἀνεπανάληπτο, τὸ ἀπαράμιλλο, τὸ γεμάτο ἐνθουσιασμό, ἀλλὰ καὶ καλὰ ζυγισμένο μέ τὸ καντάρι τῆς Ἱστορίας ΟΧΙ, πού ἄφησε μουνδιασμένους καὶ ἐκπληκτοὺς «συμμάχους» καὶ ἐχθροὺς. Κανεῖς τους δέν πίστευε πὼς ἡ μικρὴ καὶ ἀδύναμη στά μάτια ὅλων Ἑλλάδα τόλμησε νά ὀρθώσει τὸ ἀνάστημά της στὸν γεμάτο κομπορρημοσύνη γίγαντα, πού ὡς ἄλλος Λυαῖος προκαλοῦσε καὶ ἀπειλοῦσε ὡς ἀνίκητος. Καὶ ὅμως, τὸ ἔπραξε!

Μέ πίστη στόν Θεό, μέ μόνες άποσκευές τίς προσευχές τῶν μανάδων τους, πού ἔτρεξαν καί γέμισαν τίς Ἐκκλησίες, καί «μέ τό χαμόγελο στά χεῖλη» ξεχύθηκαν γιά τό μέτωπο τά Ἑλληνόπουλα, σάν νά πήγαιναν «σέ πανηγύρι», στή δική τους «άνθισμένη παιχαλιά», χωρίς νά διστάσουν στιγμή, χωρίς νά λογαριάσουν τίποτε!

Ἐφυγαν νά ἀναμετρηθοῦν μέ τόν θάνατο πάνω στά ἀλβανικά βουνά, ἀφήνοντας πίσω τους τά πάντα! Τή ζωή τους, τίς οἰκογένειές τους, τίς σπουδές καί τήν ἐργασία τους, τά σκιρτήματα τῆς νιότης καί τά ὄνειρά τους. Νίκησαν κάθε φόβο, ξεπέρασαν κάθε δισταγμό, τράβηξαν λεβέντικα τόν δρόμο τῆς εὐθύνης, σίκωσαν στούς ὤμους τους ὁλόκληρη τήν Πατρίδα καί «πάνω ἐκεῖ στίς Πίνδου μας τίς κορφές» ἔγραψαν, χύνοντας τό αἷμα τους, κάποιες ἀπό τίς λαμπρότερες σελίδες τῆς Ἱστορίας μας.

Ποιός ξέρεי ἀλήθεια μέχρι ἐκείνη τήν ὥρα πόσα ἀρνητικά σχόλια, πόσα παράπονα, πόσες ἐνστάσεις ἢ πόση συνολική ἀπόρριψη ὡς νέα γενιά θά εἶχαν δεχθεῖ ἀπό τούς μεγαλυτέρους τους; Πόσες φορές θά χρειάστηκε νά ἀπολογηθοῦν ἀπλά καί μόνο γιατί ἔλαχε νά γεννηθοῦν σέ μεταγενέστερη ἐποχή, ἡ ὁποία σέ τίποτε δέν μπορούσε νά συγκριθεῖ μέ «τίς παλαιότερες», «τίς ἔνδοξες», «τίς ἡρωικές», «τίς γεμάτες εὐσέβεια», «τίς ἄλλες ἐποχές» πού εἶχαν ζήσει οἱ πατέρες καί οἱ παπποῦδες τους; Ποιός μπορεῖ νά ὑπολογίσει πόσες μέχρι τότε στιγμές θά εἶχαν αἰσθανθεῖ ἐλλιπεῖς, ἀδύναμοι, κατώτεροι καί ἀνάξιοι τῶν προγόνων καί τῆς καταγωγῆς τους καί πόσες φορές παρὰ τήν ἀπογοήτευσή τους θά εἶχαν, μέ σφιγμένα τά δόντια καί τίς γροθιές, ὑποσχεθεῖ στούς ἑαυτούς τους νά ἀλλάξουν τά πάντα γύρω τους;

Ἐκεῖνα λοιπόν τά παιδιά ἔμελλε νά γίνουν «τά παιδιά τῆς Ἑλλάδος», πού πολέμισαν σκληρά καί ἀξιώθηκαν νά δοῦν ἀνάμεσά τους τή Μάνα ὅλου τοῦ κόσμου νά τούς εὐλογεῖ καί τή νεφέλη Της τή φωτεινή νά ἀπλώνεται πάνω τους, νά πορεύεται ἐμπρός τους καί νά τούς ὀδηγεῖ, ὥστε νά καταφέρουν τό ἀκατόρθωτο, νά χτυπήσουν μέ ὀρμή καί νά πετάξουν στήν θάλασσα τόν ἐχθρό, «πού πίστευε πῶς μπορεῖ στήν Ἑλλάδα νικητής νά μπεῖ».

Σήμερα, τιμῶντας τήν Ἁγία Σκέπη τῆς Θεοτόκου καί μνημονεύοντας τίς ψυχές ὅλων Ἐκείνων, ἅς κλῖνουμε τό γόνυ τῆς ψυχῆς καί τῆς καρδιάς μας καί ἅς δοξάσουμε τόν Κύριο γιά τή νίκη καί τήν Ἐλευθερία μας. Ἄς παρακαλέσουμε μέ δάκρυα τήν Παναγία μας γιά τή νεολαία μας, γιά τά σημερινά Παιδιά τῆς Ἑλλάδος. Ἄς τά ἐμπιστευθοῦμε καί ἅς τά προτρέψουμε μέ θεμέλιο τό ἔνδοξο παρελθόν νά οἰκοδομήσουν ἕνα ἀκόμα πιό λαμπρό μέλλον. Ἄς τούς διδάξουμε, ὅσο εἶναι καιρός, Χριστό καί Ἑλλάδα καί μέ ἕνα στόμα, μιά φωνή, ἅς ψάλουμε στήν Παναγία μας:

«Χαῖρε τοῦ κόσμου ἡ Σωτηρία
Χαῖρε Ἑλλάδος ἡ προστασία.
Χαῖρε δι' ἧς τοὺς ἐχθροὺς ἐκνικῶμεν
Χαῖρε πρὸς ἣν καθ' ἐκάστην βοῶμεν·
Χαῖρε Σκέπη ὁλόφωτε».

ΟΙ ΑΓΓΕΛΟΙ

Ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία ἀποδίδει ιδιαίτερη τιμή στίς τάξεις τῶν Ἀγγέλων, οἱ ὅποιοι καί κατέχουν μία ξεχωριστή θέση καί ἀποστολή μέσα στήν Δημιουργία τοῦ Θεοῦ. Στήν Ἁγία Γραφή θά βροῦμε πολλές ἀναφορές γιά τόν σημαντικό ρόλο πού διαδραματίζουν οἱ Ἄγγελοι στήν πραγματοποίηση τοῦ σχεδίου τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ. Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας κάνοντας λόγο γιά τίς Ἀγγελικές δυνάμεις μᾶς δίνουν σημαντικές πληροφορίες γι' αὐτές. Ὅλες αὐτές οἱ πληροφορίες φυσικά δέν μᾶς δίνουν μία πλήρη γνώση περί τῶν Ἀγγέλων, ἀλλά ἐκεῖνη ἀκριβῶς τήν γνώση τήν ὅποια παραχωρεῖ ὁ Θεός, ἐφόσον αὐτή εἶναι ἀπαραίτητη γιά τήν σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου.

Στήν Ἑλληνική γλῶσσα ἡ λέξη «ἄγγελος» σημαίνει τό πρόσωπο ἐκεῖνο τό ὁποῖο μεταφέρει μία ἀγγελία, ἓνα μήνυμα, ιδιαίτερα μάλιστα ἀπό τόν Θεό πρὸς τοὺς ἀνθρώπους. Σταδιακά ἀποδόθηκε μέ τήν λέξη αὐτή ὁλόκληρος ὁ ἐπουράνιος κόσμος. Δηλαδή ἡ λέξη «ἄγγελος» δηλώνει τόν ἐπουράνιο κόσμο καί τήν σχέση του μέ τοὺς ἀνθρώπους, στοὺς ὁποίους ἀναγγέλλει τό θέλημα τοῦ Θεοῦ.

Γιά τήν δημιουργία τοὺς βλέπουμε, ὅπως λέγει ὁ Εὐαγγελιστής Ἰωάννης, πὼς ὅλα τὰ δημιουργήματα δημιουργήθηκαν διὰ τοῦ Θεοῦ Λόγου σέ συνεργασία μέ τόν Πατέρα καί τό Ἅγιον Πνεῦμα καί χωρίς Αὐτόν δέν ἔγινε τό παραμικρό ἀπ' ὅλα ὅσα ἔχουν γίνει. Κι ὁ Ἀπόστολος Παῦλος γράφει ὅτι ὅσα εἶναι στὸν οὐρανὸ καί ὅσα εἶναι στή γῆ, ἐκεῖνα τὰ ὅποια φαίνονται κι ἐκεῖνα τὰ ὅποια εἶναι ἀόρατα, διὰ μέσου Αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ Λόγου δημιουργήθηκαν. Ἄρα εἶναι δημιουργήματα τοῦ Θεοῦ ἐκ τοῦ μηδενός καί δημιουργήθηκαν, ὅπως ἔγραψε ὁ Ἰώβ, πρὶν ἀπὸ τήν δημιουργία τοῦ ὁρατοῦ ὑλικοῦ κόσμου. Ὅχι διότι τοὺς εἶχε ἀνάγκη, ἀλλὰ ἀπὸ ἄπειρη ἀγαθότητα καί ἀγάπη.

Ποιά εἶναι ὁμως ἡ φύση τῶν ἀγγέλων; Ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Λαμασκηνός λέγει ὅτι ὁ Θεός τοὺς ἔκανε σύμφωνα μέ τήν δική Του ἀσώματη φύση καί εἶναι σάν κάποιος ἀνεμος ἢ σάν μία ἄλλη φωτιά, περιγράφοντας ἔτσι τήν εὐκινησία, τήν φλογερότητα, τήν διεισδυτικότητα καί ταχύτητα μέ τήν ὅποια κινοῦνται ἀπὸ πόθο καί διάθεση διακονίας τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ, προσηλωμένοι

διαρκῶς πρὸς τὰ ἄνω καὶ ἀπομακρυσμένοι ἀπὸ κάθε ὑλικῆ γήϊνη φροντίδα, ἐξουσιάζοντας ἐπὶ τοῦ ἑαυτοῦ τους. Δέν ἔχουν σῶμα καὶ διαρκῶς διακονοῦν τόν Θεό, ἀπὸ τόν ὁποῖο ἔλαβαν σπὴν φύση τους κατὰ χάριν τὴν ἀθανασία.

Τὸ σχῆμα καὶ τὴν κατάσταση αὐτῶν μόνον ὁ Θεός γνωρίζει. Σέ σχέση με τοὺς ἀνθρώπους εἶναι ἄυλοι καὶ ἀσώματοι. Ἀλλὰ συγκρινόμενη ἡ φύση τῶν ἀγγέλων με τόν Θεό εἶναι «παχεῖα καὶ ὑλική», διότι μόνον ὁ Θεός εἶναι ἀπόλυτα ἄυλος καὶ ἀσώματος. Ὁ ἄγγελος εἶναι φύση λογικὴ καὶ ἐλεύθερη στοῦ νά μεταβάλλει με τὴν θέλησή του τὴν προαίρεση του. Κι αὐτὸ διότι κάθε κτίσμα μεταβάλλεται, ἐνῶ μόνο τὸ ἄκτιστο παραμένει ἀμετάβλητο. Ἐτσι οἱ ἄγγελοι, ἔχοντας καὶ τὸ μεταβλητό, ἔχουν τὴν δυνατότητα νά διατηροῦνται, ἀλλὰ καὶ νά προοδεύουν πρὸς τὸ ἀγαθό. Ἐχουν ὅμως τὴν δυνατότητα νά πηγαίνουν καὶ πρὸς τὸ χειρότερο.

Συγκρίνοντας τόν ἄγγελο με τόν ἄνθρωπο στοῦ γεγονός τῆς μετανοίας, ὁ ἄγγελος δέν ἔχει τὴν δυνατότητα νά μετανοήσῃ, διότι εἶναι ἀσώματος. Ἐνῶ ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νά μετανοήσῃ, ἐξ αἰτίας τῆς ἀδυναμίας τοῦ σώματός του. Οἱ ἄγγελοι εἶναι ἀθάνατοι κατὰ χάριν, ὄχι ἀπὸ τὴν φύση τους. Διότι κάθε τι τὸ ὁποῖο ἔχει ἀρχὴ ἔχει καὶ τέλος. Ὁ μόνος ἀθάνατος καὶ αἰώνιος εἶναι ὁ Θεός. Διότι ὁ δημιουργὸς τοῦ χρόνου ὑπερβαίνει τόν χρόνο καὶ δέν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τόν χρόνο.

Οἱ ἄγγελοι εἶναι πνευματικὰ φῶτα, ἀλλὰ ἔρχονται δεύτερα διότι προσλαμβάνουν τὸ πνευματικὸ τους φῶς ἀπὸ τὸ πρῶτο ἄυλο καὶ ἀναρχο Φῶς, καὶ δέν εἶναι δυνατοὶ ἀφ' ἑαυτοῦ των, ἀλλὰ στηρίζονται σπὴν δύναμη καὶ τὴν σοφία τοῦ Παντοδυνάμου Θεοῦ. Μετέχουν δέ τοῦ φωτισμοῦ κατὰ χάριν, ἀναλογικὰ με τὴν ἀξία καὶ τὸ τάγμα εἰς τὸ ὁποῖο εὐρίσκονται. Καὶ παρ' ὅτι δέν ἔχουν γλῶσσα, δηλαδὴ προφορικὸ λόγο, ἐν τούτοις μεταδίδουν μεταξὺ τους τίς σκέψεις καὶ τίς ἀποφάσεις τους.

Ἄν καὶ ἅλα ὄντα, περιορίζονται ὅμως ἀπὸ τόν ὥρο. Ἐτσι, ὅταν ὁ Θεός τοὺς ἀποστέλλει σπὴν γῆ, δέν μποροῦν ταυτόχρονα νά εἶναι καὶ στὸν οὐρανό. Αὐτὸ φυσικὰ δέν σημαίνει ὅτι τοὺς περιορίζουν τὰ τεῖχη οἱ πόρτες καὶ τὰ λουκέτα. Ὅταν ἐμφανίζονται σέ κάποιους ἀνθρώπους, ἐμφανίζονται με τέτοια μορφή, ἀνάλογα με τὴν δυνατότητα ποὺ μποροῦν νά τοὺς βλέπουν οἱ ἄνθρωποι. Προφητεῦουν με τὴν Θεία Χάρη καὶ δέν ἔχουν ἀνάγκη ἀπὸ τόν γάμο, ἐπειδὴ ἀκριβῶς δέν εἶναι θνητοὶ ὅπως ὁ ἄνθρωπος. Δέν γνωρίζουμε ἂν εἶναι ἴσοι σπὴν οὐσία ἢ διαφέρουν. Διαφέρουν βέβαια μεταξύ τους ὡς πρὸς τόν φωτισμό καὶ τὴν θέση. Ὡς ἀσώματοι δέ ποὺ εἶναι, ἔχουν ἀπαλλαγὴ ἀπὸ κάθε σωματικὸ πάθος, χωρὶς αὐτὸ νά σημαίνει ὅτι εἶναι ἀπαθείς.

Τὸ ἔργο τῶν ἀγγέλων εἶναι διπλό. Λειτουργικὸ ἐνώπιον μὲν τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν μεγάλων γεγονότων τοῦ σχεδίου Του, ἀλλὰ καὶ ἐξυπηρετικὸ τῶν ἀνθρώπων.

Ὁ Δαβίδ γράφει ὅτι εὐλογοῦν τόν Κύριο καί ἐκτελοῦν ὅ,τι τοὺς πεῖ. Τροφή τοὺς εἶναι ἡ θέα τοῦ Θεοῦ, τόν ὁποῖο βλέπουν ὅσο αὐτό τοὺς ἐπιτρέπεται. Ὁ δέ Μέγας Βασιλεῖος ἀναφέρει ὅτι οἱ ἄγγελοι ὑμνοῦν καί δοξάζουν ἀκατάπαυστα τόν Θεό, ἐνῶ χαρακτηρίζει περιστατική ἐνέργεια «τὴν πρὸς ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους ἐπιστροφή καί ἐπιμέλεια».

Δεύτερη ἀποστολή τῶν ἀγγέλων εἶναι νά ἐνεργοῦν γιά τὴν προστασία τῶν ἀνθρώπων καί νά ἐπιμελοῦνται ὅλον τόν αἰσθητό κόσμο. Εἶναι δυσκίνητοι πρὸς τὸ κακὸ ἀλλὰ μέ τὴν χάρι τοῦ Θεοῦ ἔχουν γίνει ἀκίνητοι πρὸς τὸ κακὸ, παραμένοντας πλέον προσηλωμένοι μόνο στό ἀγαθό. Φανερόνεται δέ στοὺς ἀνθρώπους, γιά νά τοὺς ἀποκαλύψουν τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καί τὰ Θεῖα μυστήρια, παίρνοντας τὴν ἀνάλογη μορφή σύμφωνα μέ τὴν ἐντολή τοῦ Θεοῦ.

Τὸ σημαντικό, κάτι ποὺ δείχνει τὴν ἀπέραντη ἀγάπη καί μέριμνα τοῦ Θεοῦ πρὸς τόν ἄνθρωπο, εἶναι ὅτι πέραν ὅλων τῶν ἄλλων ἀναριθμήτων ἀγγέλων, ὁ κάθε ἄνθρωπος ἔχει τόν δικό του προσωπικό φύλακα Ἄγγελο. Ἀρκεῖ βέβαια νά μὴν τόν ἀπομακρύνουμε ἐξαιτίας τῶν ἁμαρτωλῶν ἔργων μας, διότι ὅπως ὁ καπνὸς διώχνει μακριὰ τίς μέλισσες καί ἡ βρομὰ σκορπίζει τὰ περιστέρια, ἔτσι καί τόν φύλακα τῆς ζωῆς μας ἄγγελο τόν ἀπομακρύνει ἡ ἁμαρτία. Ἡ βοήθεια τοῦ φύλακα ἀγγέλου εἶναι στό νά μᾶς προφυλάσσει ἀπὸ κάθε παγίδα τοῦ διαβόλου, νά μᾶς παιδαγωγεῖ, νά μᾶς προτρέπει σὴν διόρθωση τῶν ἁμαρτιῶν μας, σὴν κατὰκτηση τῶν ἀρετῶν καί νά ὁδηγήσει τὴν ψυχὴ μας μετὰ τὴν ἐξοδὸ τῆς ἀπὸ τὸ σῶμα στὸν οὐρανό.

Ὁ ἀρετῆς τῶν ἀγγέλων εἶναι ἀμέτρητος. Ὁ ἴδιος ὁ Ἰησοῦς ὁμιλεῖ σὴν Γεθσημανῇ γιά περισσότερες ἀπὸ δώδεκα λεγεῶνες ἀγγέλων. Στὴν Ἁγία Γραφὴ ἀκούγονται νά λένε καί τὸ ὄνομά τους, Ραφαήλ, Μιχαήλ, Γαβριήλ, Οὐριήλ, Ραγουήλ, Σαρακαήλ, Φανουήλ καί Ρεμυήλ.

Ἐπικεφαλῆς ὅμως ὅλων βρίσκονται οἱ δύο Ταξάρχες καί Ἀρχιστράτηγοι Μιχαήλ καί Γαβριήλ. Ὁ Ἀρχάγγελος Μιχαήλ, κατὰ τὴν Χριστιανικὴ παράδοση, εἶναι ὁ προστάτης τῆς Ἐκκλησίας. Περιγράφεται μέ σαφήνεια ἀπὸ τόν Εὐαγγελιστὴ Ἰωάννη ἡ μάχη ποὺ ἔδωσε μέ τοὺς ἀγγέλους στὸν οὐρανὸ ἐναντίον τοῦ δράκοντος ποὺ θέλει νά κατασπαράξει τὴν Ἐκκλησίαν. Πιστεύεται δέ ὅτι εἶναι ἐκεῖνος ποὺ ὁδηγεῖ τίς ψυχὰς τῶν δικαίων ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. Ὁ δέ Ἀρχάγγελος Γαβριήλ ἀναφέρεται ὡς ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος μεταφέρει τὰ χαρμόσυνα μηνύματα τοῦ Θεοῦ πρὸς τόν ἄνθρωπο.

Ἡ Ἐκκλησία μας τιμᾷ διὰ μέσου τῶν Ἀρχαγγέλων Μιχαήλ καί Γαβριήλ ὅλες τίς νοερὰς οὐράνιες δυνάμεις, μέ ἀποκορύφωμα τὴν 8η Νοεμβρίου ποὺ τελεῖται καί ἡ Σύναξη ὅλων τῶν Ἀσωμάτων καί Οὐρανίων Ταγμάτων. Ἐκτὸς αὐτοῦ ἀρκετὲς φορὲς σὴν διάρκειά τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ ἔτους τιμῶνται οἱ Ἅγιοι Ἀρχάγγελοι.

Ὡς πρὸς τὴν ἀπεικόνιση τῶν ἀγγέλων, παρ' ὅτι ὅπως λέγει ὁ ἅγιος Θεόδωρος

ὁ Στουδίτης ἀλλὰ καί οἱ πατέρες «οὐ πάρεστιν χρῶμα, οὐ σῶμα», δηλαδή οἱ ἄγγελοι δέν ἔχουν οὔτε χρῶμα, οὔτε σῶμα, οὔτε φτερά, οὔτε χέρια, οὔτε κεφάλι, μέ μαλλιά, οὔτε ὄρθιο ἀνάστημα, οὔτε γενικά κάτι ἀπό ὅσα βλέπονται ἢ κινοῦνται στὴν ὑλική φύση, ἐν τούτοις ἐπικράτησε καὶ καθιερώθηκε νὰ εἰκονογραφοῦνται. Θὰ δοῦμε τοὺς Ἀρχιστρατήγους Μιχαὴλ καὶ Γαβριὴλ, νὰ εἰκονογραφοῦνται ὅμοιοι μέ ἀνθρώπους. Ἔχουν ἀνθρώπινη μορφή, φοροῦν ἱερατικά ἐνδύματα, κρατοῦν κοντάρι καὶ ἀσπίδα μέ τό μονόγραμμα Χ. Καί ὁ λόγος εἶναι διότι ὁ Θεός θέλει ὅταν ἐμφανίζονται στοὺς ἀνθρώπους νὰ παίρνουν μορφή ἀνθρώπου ὅπως καὶ ἐμφανίστηκαν. Τὰ Σεραφεῖμ εἰκονίζονται μέ ἔξι φτεροῦγες, ἀνάμεσα στίς ὁποῖες φαίνεται τό νεανικό τους πρόσωπο, ἐνῶ ὅταν κρατοῦν εἰληπτάριο γράφει: «Ἅγιος Ἅγιος Ἅγιος». Τὰ Χερουβὶμ εἰκονίζονται μέ παράξενα σχήματα. Θὰ τὰ δοῦμε σάν πύρινους τροχοὺς γεμάτους μάτια καὶ τέσσερα φτερά.

Γιὰ τόν συμβολισμό τῶν ἰδιατέρων χαρακτηριστικῶν τῶν ἀγγέλων ὁ ἅγιος Συμεὼν Θεσσαλονίκης ἀναφέρει τὰ ἑξῆς: Ἡ νεανική τους ἡλικία, λέγει, ἐκφράζει «τὴν ἐπακμάζουσαν αἰὲ ζωτικὴν δύναμιν», τόν νεανικό δυναμισμό. Τὰ πόδια «τό κινητικόν καὶ ὀξύ», τὴν γρηγοράδα τους. Τὰ χέρια καὶ οἱ ὦμοι «τό ποιητικόν, ἐνεργητικόν καὶ δραστήριον», τὴν χαρὰ τους νὰ πράξουν τό θέλημα τοῦ Θεοῦ. Τὰ μάτια «τό φρουρητικόν τῶν θεοπτικῶν νοημάτων», τὴν ἐγρηγόρησίν τους. Τὰ φτερά «τὴν ἀναγωγικὴν ὀξύτητα καὶ τό οὐράνιον», ὅτι ἡ πολιτεία τους εἶναι οὐράνια. Τό ἑλαφρόν «τό μηδέν πρόσγειον», ὅτι δέν εἶναι γήινοι. Ἡ ράβδος, «τό βασιλικόν, ἡγεμονικόν καὶ τὰ θεῖα πάντα περαινόν», τὴν ἐξουσία πού ἔχουν ἀπὸ τὸν Θεό. Ἡ κορδέλα στά μαλλιά «τό καθαρὸν ὑπεμφαίνει τοῦ νοός», τὴν καθαρότητα τοῦ μυαλοῦ τους. Καὶ τό ὅτι εἶναι δεμένα πάντα τὰ μαλλιά τῶν ἀγγέλων μέ μία κορδέλα, συμβολίζει τό «οὐ περὶ τὰ ποικίλα καὶ περιττά κινοῦνται, ἄλλα περὶ τὰ θεῖα», δηλαδή δέν περνοῦν τὸν χρόνο τους ἀσκοπα, ἀλλὰ διαρκῶς τρέχουν νὰ ἐπιτελέσουν τό θέλημα τοῦ Θεοῦ.

Ὁλοκληρώνοντας ὅσο αὐτὸ εἶναι δυνατόν αὐτὴ μας τὴν ἀναφορὰ περὶ τῶν οὐρανίων ὄντων καὶ τῶν ἐπονομαζόμενων «ἅγιοι Ἄγγελοι», παρατηροῦμε ὅτι ἀποτελεῖ ἓνα θέμα πολυσύνθετο καὶ ἀρκετὰ πολὺπλοκο, σέ σχέση μέ τὴν ἀναφορὰ πού κάνει ἡ Ἐκκλησία πρὸς τοὺς Ἁγίους. Καὶ αὐτό διότι ἡ φύσις τῶν Ἀγγέλων εἶναι πνευματική καὶ, ἐπομένως, δέν ὑπάρχουν πληροφορίες οἱ ὁποῖες νὰ μᾶς δώσουν ἓνα πιὸ συγκεκριμένο πλαίσιο ἀναφορᾶς. Ὅμως τό γεγονός τῆς ὑπάρξεώς τους, ἡ σχέση τους μέ τὸν Θεό καὶ τὸν ἄνθρωπο, καθὼς καὶ ἡ τιμὴ πού ἡ Ἐκκλησία τοὺς ἀποδίδει, μᾶς δίνουν τὴν δυνατότητα νὰ προστρέχουμε μέ θαυμασμό καὶ μέ δέος, αἰσθανόμενοι νοερά τὴν παρουσία τους καὶ νὰ ἐπικαλούμαστε τὴν προστασία, τὴν καθοδήγηση καὶ τὴν πρὸς τὸν Ἅγιο Τριαδικό Θεό μεσιτεία τους.

ΑΡΧΙΜ. ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ ΚΙΑΜΕΤΗΣ
ΠΡΩΤΟΣΥΓΚΕΛΛΟΣ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΣ ΚΑΙ ΑΛΜΥΡΟΥ

Ο ΑΓΙΟΣ ΤΗΣ ΘΑΛΑΣΣΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΚΑΡΔΙΑΣ ΜΑΣ

*Μέ τί φουρτούνα καί τό Σιρόκο
ἤρθε μία σκούνα ἀπ' τό Μαρόκο.
Μέ τόν ἀγέρα καί μέ τ' ἀγιάζι
πάει μία μπρατσέρα γιά τί Βεγγάζη.*

*Μέ τόν άσίκη τόν μπουρλοτιέρη
ἤρθε ἕνα μπρίκι ἀπό τό Άλγέρι.
Μέ τήν Ἑλλάδα καρaboκύρη
πάει μία φρεγάτα γιά τό Μισίρι.*

*Άγιε Νικόλα, παρακαλῶ σε
στά πέλαγα ὅλα λουλούδια στρῶσε.*

Τό τόσο άπλό αλλά καί τόσο υπέροχο αυτό ποίημα του Νίκου Γκάτσου, πού μελοποιήθηκε από τόν Μάνο Χατζιδάκι, εἶναι ἡ ἴδια ἡ ψυχή γενεῶν καί γενεῶν Ἑλλήνων ναυτικῶν αλλά καί τῶν οικείων τους πού ἐναπόθεσαν τούς πόθους, τίς αγωνίες, τίς ἐλπίδες αλλά καί τήν εὐγνωμοσύνη τους μπροστά στά πόδια του μεγάλου Ἀγίου των ναυτικῶν μας, του Ἁϊ-Νικόλα.

Τό γένος μας τό ἑλληνικό ἀξιώθηκε νά περιβάλλεται ἀπό νέφος Ἀγίων, μέ τόν καθένα νά ἔχει τί δική του χάρη καί νά συνδέεται κάπως ιδιαίτερα μέ ἕναν τόπο. Ταξιδεύει κανείς στήν Ἑλλάδα καί βρίσκει σέ κάθε πόλη καί χωριό ἕναν πολιοῦχο ἢ ἕναν προστάτη Ἅγιο. Αλλά καί σέ κάθε οικογένεια, στό εἰκονοστάσι, δίπλα στήν εἰκόνα του Χριστοῦ ἢ τῆς Παναγίας, ιδιαίτερη θέση κατέχει κάποιος Ἅγιος πού θυμίζει κάποιο θαῦμα ἢ μιά ιδιαίτερη πατρίδα. Λίγοι ὅμως, ἐλάχιστοι εἶναι ἐκεῖνοι οἱ Ἅγιοι πού κατέχουν στίς ἑλληνικές καρδιές ὅπου γῆς τόσο περίοπτη θέση καί πού γεννᾶνε τόσο γλυκά συναισθήματα ὅσο ὁ ἅγιος Νικόλαος.

Νά ναι, ἄραγε, ὁ βίος του ὁ γεμάτος ἀπό πραότητα καί φιλανθρωπία πού διαπότισε τήν ὀρθόδοξη παράδοσή μας;

Νά ναι ἄραγε ἡ γλυκύτατη χαρακτηριστική μορφή, πού σπάνια ἀπουσιάζει ἀπό ἐκκλησίες καί ξωκλήσια;

Ἡ μήπως εἶναι ἡ ἡμέρα τῆς γιορτῆς του, ἡ 6η Δεκεμβρίου, πού οὐσιαστικά ἀνοίγει τόν κύκλο τῶν χριστουγεννιάτικων ἐορτῶν καί φέρνει στή μνήμη ὅλες τίς παιδικές γλυκές ἀναμνήσεις τους;

Ὅ,τι κι ἂν εἶναι, ὁ ἅγιος Νικόλαος ἔχει δώσει τό ὄνομά του σέ μυριάδες Ἑλληνες χριστιανούς ὀρθόδοξους, ἴσως στούς περισσότερους ἀπό κάθε ἄλλον Ἅγιο, καί κάθε φορά πού τό ὄνομά του ἀκούγεται, εἶναι σά μία θαλασσινή αὖρα νά χαϊδεύει τό πρόσωπο καί σάν κάτι ἀπό ἀλμύρα νά βρέχει τά χεῖλη μας.

Ἡ σχέση τοῦ Ἁϊ-Νικόλα μέ τή θάλασσα ξεκινάει ἀπό τόν τόπο τῆς καταγωγῆς ἀλλά καί ἀργότερα τῆς ἐπισκοπικῆς του διακονίας. Ἡ Λυκία, ὅπως καί οἱ γειτονικές περιοχές τῆς Κιλικίας καί τῆς Παμφυλίας, ἦταν γνωστές ἀπό τήν ἀρχαιότητα γιά τή ναυτική τους παράδοση. Οἱ ἀκτές ἦταν «τραχεῖες καί χαλεπές» ἀλλά καί «εὐλίμενες σφόδρα»· προσέφεραν δηλαδή ἀσφαλεῖς λιμένες στούς ναυτικούς, σύμφωνα μέ τήν περιγραφή τῆς περιοχῆς ἀπό τόν γεωγράφο τοῦ 1ου αἰῶνα μ.Χ. Στράβωνα¹. Οἱ κάτοικοι ἦταν ἐπιδέξιοι ναυτικοί καί τρομεροί πειρατές καί γι' αὐτό ἡ ἐπάνδρωση τοῦ βυζαντινοῦ στόλου –ἐμπορικοῦ καί πολεμικοῦ– γινόταν κατά κανόνα ἀπό τίς περιοχές αὐτές². Τά πλούσια κωνοφόρα δάση χρησιμοποιοῦνταν γιά τή ναυπήγηση πλοίων³. Αὐτά ἦταν τά ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά τῆς Λυκίας, ὅπου γεννίθηκε καί ἀνδρώθηκε ὁ προσφιλὴς μας Ἅγιος.

Ἀπό τά πρῶτα χριστιανικά χρόνια γίνονται γνωστά θαύματά του πού συνδέονται μέ τή θάλασσα, κάτι πού καθιστᾷ τόν Ἅγιο τόν ἀναμφισβήτητο διάδοχο τῶν Διόσκουρων, τῶν προστατῶν τῶν ναυτικῶν στήν περιοχή αὐτή κατά τήν ἐποχή τῆς εἰδωλολατρίας.

Ἡ φήμη του καί ἡ χάρη του ὅμως δέν ἦταν δυνατόν νά περιοριστοῦν σέ ἓναν τόπο. Τό ὄνομά του πῆρε ὅλα τα χαρακτηριστικά τοῦ θαλασσινοῦ νεροῦ πού στολίζει ἀκρογιαλιές, σκάβει θαλασσινές σπηλιές στούς βράχους, ταξιθεύει ἐλεύθερο καί καμία δύναμη δέν μπορεῖ νά τό περιορίσει. Ἔτσι καί ὁ

¹ Στράβων 14.3.2 (Loeb).

² Hélène Ahrweiler, *Byzance et la mer. La marine de guerre. La politique et les institutions maritimes de Byzance aux VIIe-Xve siècles*, Paris 1966, σ. 2.

³ Cl. Foss, "The Lycian Coast in the Byzantine Age", *Dumbarton Oaks Papers* 48 (1994), σ. 1.

ἅγιος Νικόλαος στόλισε τά τέμπλα στά νησιώτικα ξωκλήσια, ἔσκαψε τίς τραχιές ψυχές μέ πραότητα, ταξίδευε γιά νά συναντήσει τίς καρδιές ὄλων τῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδας, πού κάθε πρωί ἀνοίγουν τό παραθύρι τους καί ἀντικρίζουν τήν μαγευτική θάλασσα.

Περνοῦσαν τά χρόνια, περνοῦσαν οἱ αἰῶνες, καί ὁ Ἑλληνισμός ἀκολουθοῦσε τήν ἀρχέγονη μοῖρα του: Νά ζεῖ ἀπό τή θάλασσα, νά σώζεται ἀπό τή θάλασσα, νά ἐνώνεται μέ ἄλλους λαούς μέσα ἀπό τή θάλασσα, νά προκόβει μέ σύντροφο τή θάλασσα.

Αὐτή ἡ σύντροφος, πού πολλές φορές χαρόταν τόν ἄντρα γιά περισσότερα χρόνια ἀπό ὅ,τι μία ἀρραβωνιαστική, μία σύζυγος ἢ μία κόρη. Αὐτή ἡ σύντροφος πού πολλές φορές δέν δεχόταν νά χάσει τόν ναυτικό κι ἦταν ἐκείνη πού τοῦ δινε τήν τελευταία ὑγρή του κατοικία.

Αὐτή τή θάλασσα, ἐλπίδα καί κατάρρα, εὐλογία καί τραγωδία, γιά ζωή ἀλλά καί γιά θάνατο ἔμαθαν οἱ Ἕλληνες νά λατρεύουν καί νά φοβοῦνται, νά τήν ταξιδεύουν καί νά μὴν μποροῦν νά τή δαμάσουν. Ἔμαθαν νά ζοῦν μέ τίς ἀνίκαντες δυνάμεις τῆς καί τήν ἀπειλή τῆς καί κατάλαβαν γρήγορα πῶς οἱ ἀνθρώπινες δυνάμεις δέν ἀρκοῦν γιά νά τήν ὑποτάξουν. Γι' αὐτό καί στράφηκαν στόν ἅγιο Νικόλαο ἀναζητώντας προστασία, παρηγοριά κι ἐλπίδα. Κι ἐκεῖνος ἔγινε σύντροφος, συγγενής καί πῆρε θέση δίπλα σε κάθε τιμόνι μικροῦ καί μεγάλου πλεούμενου. Τή ματιά του ἔμαθε νά ζητᾷ ὁ τιμονιέρης καί τήν προστασία του ἔμαθε νά ζητᾷ ὁ καπετάνιος, τήν ὥρα πού βλεπε τό κύμα νά ῥχεται ἀπειλητικό καί ἔτοιμο νά καταπιεῖ τό σκαρί.

Εἶναι ἡ ἴδια μορφή, πού γιά αἰῶνες γέμιζε μέ βάλσαμο τίς ψυχές τῶν γυναικῶν, μανάδων καί συζύγων, ὅταν τά νέα ἀπό τό ταξίδι τοῦ ἀνδρός ἀργοῦσαν καί ὅταν ἔφθαναν στό νησί ἱστορίες καί φῆμες γιά φοβερές τρικυμίες πού συνάντησαν οἱ γολέτες καί τά μπρίκια τῶν ἀγαπημένων.

Πῶς νά μὴ γίνει ὁ ἀγαπημένος Ἅγιος τῶν Ἑλλήνων αὐτός πού σκούπισε τόσα δάκρυα ὅσο ὅλα τά ἑλληνικά πέλαγα; Πῶς νά μὴν λατρευτεῖ αὐτός πού προστάτεψε θαυματουργικά, τόσες φορές, ὅσα τά κοχύλια πού ξεραίνει ὁ ἥλιος στῆς ἑλληνικές ἀμμουδιές;

Προστάτης καί φίλος καί συγγενής ἔγινε ὁ ἅγιος Νικόλαος. Παραμέρισε τόν παλιό θεό τῆς θάλασσας, τόν φοβερό Ποσειδῶνα μέ τό ἄγριο πρόσωπο καί τήν ἀπειλητική τρίαινα. Ἐκεῖνος ἦταν ὁ δυνατός καί συχνά ὁ ἀδίκος καί αὐθαίρετος στό σκόρπισμα τῶν καταγίδων καί τῶν τυφῶνων. Ἡ μορφή ὅμως τοῦ ἁγίου Νικολάου γλύκανε τίς ψυχές τῶν ναυτικῶν καί, ἐκτός ἀπό τή φοβερή του προστασία, ἔγινε εἰκόνα πραότητας, ἐγκράτειας διδάσκαλος, πλοῦτος

ψυχῆς παρά τή φτώχεια, καί συνοδοιπόρος πρὸς τὰ ὑψηλά μέ ὁδηγὸ τὴν ταπεινῶση.

Στὸ πρόσωπό του συμπυκνώνονται ὅλα τὰ στοιχεῖα τῆς ὀρθόδοξης πίστεως μας: Τὸ ἀναλλοίωτο δόγμα, ἡ ἐγκράτεια τῆς ζωῆς, ἡ γαλήνη τῆς προσευχῆς, ἡ συντροφικότητα καί ἡ διαρκὴς ἀγιαστικὴ παρουσία. Καί δὲν εἶναι καθόλου τυχαῖο πὼς οἱ Ἕλληνες ναυτικοὶ μέ τή δική του εὐλογία, ἀπὸ αἰῶνες μέχρι σήμερα, μετατρέπονται σὲ φύλακες ἀγγέλους ὅλων ἐκείνων ποῦ βρίσκονται θαλασσοδαρμένοι, εἴτε μετὰ ἀπὸ ναυάγιο εἴτε ριγμένοι ἀπὸ ἀδίστακτους δουλεμπόρους καί διακινητὲς στὴν ἀγριεμένη θάλασσα. Ἀπ' ὅλο τὸν ἑλληνικὸ βίον, πουθενὰ ἄλλοῦ περισσότερο ἀπ' ὅ,τι στή θάλασσα, δὲν φανερῶνεται πιὸ ἀντρεπωμένο, πιὸ συντρεχτικὸ, πιὸ θυσιαστικὸ τὸ πρόσωπο τοῦ Ἑλλήνα.

Ἐμελλε καί στοὺς καιροὺς μας, τὸ πρόσωπο αὐτὸ νὰ γίνῃ ἡ σωτηρία γὰ ψυχὰς κατατρεγμένες, παῖγνιο στίς βλέψεις ἄνομων ἡγετῶν καί στὰ σχέδια σκοτεινῶν κέντρων. Τὴν ὥρα ποὺ καρυδότσουφλα γεμάτα ἀπελπισμένους πρόσφυγες ἢ μετανάστες βυθίζονται ἀπὸ χέρια δουλεμπόρων, πλεούμενα μέ τοῦ Ἀἰ-Νικόλα τὴ μορφὴ στή γέφυρα δὲν ἄφησαν τὴ θάλασσα νὰ γίνῃ ὑγρὸ μνημὲν κι ἄπλωσαν χέρι χωρὶς νὰ ρωτήσουν τὸ «πῶς» καί τὸ «γιατί». Κι ἀλήθεια, τί νὰ ρωτήσεις, ὅταν ἡ ζωὴ ἀπὸ τὸν θάνατο ἀπέχει μιά ἀνάσα;

Καί νὰ ποὺ πάλι, ὅπως ἐκείνους τοὺς καιροὺς, τοὺς ἀγρίους, ποὺ ἡ θάλασσα ἔφερε μέσα στή νύχτα τῶν πειρατῶν τὴν ἀρπαγὴ καί τὸ σκλάβωμα, γέμισε τὸ Αἰγαῖο μας πέλαγος ἀπὸ πλεούμενα, ἀπόγονους τοῦ ντελνιου τοῦ Καρᾶ Ἀλῆ. Μπορεῖ καί νὰ μὴν ἀλλάζουν οἱ καιροὶ καί μόνον νὰ κάνουν κύκλους. Μπορεῖ κι ὁ Ἀἰ-Νικόλας ποὺ ἄκουσε τὸ τάμα τοῦ Κανάρη πρὶν ἀνατινάξῃ τὴν τουρκικὴ ναυαρχίδα, νὰ εἶναι καί πάλι ἔτοιμος ν' ἀκούσῃ τὰ τάματα τῶν ἀπογόνων του, ποὺ αὐτὴ τὴν ὥρα ποὺ μιλάμε, σπικῶνουν τεῖχος, ὅχι ξύλινο σὰν τὰ καράβια τοῦ Θεμιστοκλῆ, ἀλλὰ ἀτσαλένιο, ἔτοιμο νὰ ἀνακόψῃ τὴν ὁρμὴ τῆς βαρβαρότητας. Μπορεῖ τὰ πυρπολικά νὰ γίναν φρεγάτες καί οἱ γολέτες ἀντιτορπιλικά. Στὴ γέφυρα ὅμως, ἀκόμη καί τοῦ πιὸ ἐξελιγμένου πολεμικοῦ πλοίου ποὺ κυματίζει ἡ ἑλληνικὴ σημαία, αὐτός, ὁ ἴδιος, ὁ παλιὸς καί τωρινὸς Ἅγιος, ποὺ πῆρε τοῦ Χριστοῦ τὸν λόγο, ὅταν καθισύχαζε τοὺς Μαθητὲς Του στή θάλασσα τῆς Τιβεριάδας, τὸν φωνάζει πάλι, δυὸ χιλιάδες χρόνια μετὰ:

«Μὴ φοβεῖσθε!».

Ὁ κάθε λαὸς ἔχει τὴν μοῖρα του. Κι ἀνάλογα τὴν μοῖρα του, διαλέγει καί τοὺς προστάτες του. Ὁ ἄρπαγας, σὲ ποιὸν Θεὸ νὰ σπικῶσιν τὰ μάτια; Καί νὰ ζητήσῃ τί; Αὐτός ὅμως ποὺ τάχτηκε νὰ κρατᾷ μέ νύχια καί μέ δόντια ἀναμμένο ἔναν δαυλὸ εἰρήνης καί πολιτισμοῦ, τοῦ μόνου ποὺ μπορεῖ νὰ μερῶσιν τὴν

ἄγρια ἀνθρώπινη ψυχή, βρίσκει τὴν παρηγορία νὰ στραφεῖ στὸν οὐρανὸ καὶ νὰ ζητήσει βοήθεια γιὰ τὸ κακὸ καὶ τ' ἄδικο. Ἔτσι ἔκανε, ὅταν ἡ θρασυδείλη τορπιλὴ ἀνατίνανε τὴν ΕΛΛΗ. Ἔτσι κάνει καὶ τώρα μὲ μιά ψυχή, τὴν ψυχή τῶν ναυτῶν τοῦ Πολεμικοῦ Ναυτικοῦ μας, ποὺ ἀρμενίζουν καὶ ὑπερασπίζονται ἐκεῖνα ποὺ τιμῶν τὸν ἄνθρωπο: Τὸ δίκαιο καὶ τὴν εἰρήνη. Κι ὅσο τὰ παιδιά αὐτὰ κοιτοῦν ψηλά κι ὅσο δὲν πείθονται πιά ἀπ' τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων, πάλι ὁ ἴδιος Ἅγιος θὰ βρεθεῖ καὶ θὰ κάνει αὐτὸ ποὺ κάνουν πάντα ἡ Παναγία καὶ οἱ Ἅγιοι: Θὰ ἀνατρέψει τίς ἀπατηλές ἀνθρώπινες ἰσορροπίες καὶ θὰ χαράξει στὰ μέτωπά τους καὶ στὸ κῦμα ἕναν σταυρό· αὐτόν ποὺ στάθηκε πάντοτε μωρία γιὰ τοὺς εὐφυεῖς καὶ χλεύη γιὰ τοὺς δυνάστες. Αὐτόν ποὺ πάλι θὰ ἐπιβάλλει μιά μυστικὴ τάξη, ποὺ τὴν ἀντιλαμβάνονται ὅσοι ἐμπιστεύονται τ' ἀόρατα.

Οἱ ἄλλοι νομίζουν πὼς πλέουν πάνω σέ νερό, ἐμεῖς ὅμως τὸ ξέρουμε: Οἱ θάλασσες, μὲ πρῶτο το Ἀρχιπέλαγος, μοσχοβολοῦν, γιατί αὐτὸ ποὺ φαίνεται, νερό δὲν εἶναι. Εἶναι τὸ μῦρο τοῦ Ἀϊ-Νικόλα ποὺ δὲν σταμάτησε νὰ ἀναδύεται ἀκόμη καὶ ὅταν τὸ λείψανό του ἀρπάχτηκε καὶ ταξίδεψε γιὰ ἄλλες χῶρες, χωρὶς εὐτυχῶς οἱ καταγίδες καὶ οἱ καιροὶ νὰ τὸ ἐξαφανίσουν. Εἶναι τὸ μῦρο ποὺ γεμίζει μοσχοβολιά τίς πόλεις ποὺ τὸν ἔχουν πολιοῦχο τους: τὴν Ἀλεξανδρούπολη, τὸν Βόλο, τὸ Γαλαξίδι, τὴν Ἑρμούπολη, τὴν Πάργα, τὴ Σητεία, ἀλλὰ καὶ τὴ Μόσχα, τὸ Μπάρρι, τὸ Ἀμστερνταμ, τὸ Λίβερπουλ.

Ἡ θάλασσα θὰ συνεχίσει νὰ εἶναι γιὰ ἐμᾶς τοὺς Ἕλληνες ὅ,τι ἦταν πάντα: Ἡ καταφυγὴ μας, ἡ ἐλπίδα μας, ὁ πλοῦτος μας, ἡ παρηγοριά μας. Μόνο ποὺ δὲν πρόκειται γιὰ ἕνα νεκρὸ ὑγρὸ στοιχεῖο. Κάθε της κῦμα, κάθε της ἀναρίγισμα, θὰ μείνει γιὰ πάντα πινελιά σέ μιά τεράστια ἀγιογραφία τοῦ Ἀϊ-Νικόλα, εἰκόνα ἀχειροποίητη καὶ ἀπλωμένη ἀπὸ τὴν Κέρκυρα ὡς τὴν Κύπρο, εἰκόνα προστασίας, ὅταν πιά δὲν θὰ ἔχουμε νὰ περιμένουμε τίποτα ἀπὸ τοὺς ἰσχυροὺς αὐτοῦ τοῦ κόσμου.

Καὶ ἀπὸ αὐτὴ τὴ γωνιά τῆς γῆς, ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ ξεχωρίσει τὸ γαλάζιο τ' οὐρανοῦ ἀπ' τὸ γαλάζιο της θάλασσας καὶ τὴ ζωὴ της ἀπ' τὴν πίστη της, τὸ πρόσωπο τοῦ Ἀγίου μὲ τὰ ρουφηγμένα μάγουλα καὶ τὴν συντρεχτικὴ ματιὰ, θὰ περικλείει τὴν ὑδρόγειο, κάνοντας τὸ ἄλμυρό νερό νὰ μοιάζει ροδόσπαρτο γιὰ ὅσους δὲν θὰ πάψουν νὰ λαχταροῦν ἕνα ταξίδι γιὰ ἐκεῖ ποὺ ἄκρη δὲν ἔχει ὁ οὐρανός.

ΑΡΧΙΜ. ΣΥΜΕΩΝ ΒΕΝΕΤΣΙΑΝΟΣ
ΓΕΝΙΚΟΣ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΙΔΡΥΜΑΤΟΣ ΝΕΟΤΗΤΟΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ
ΙΕΡΑΣ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΗΣ ΑΘΗΝΩΝ

Η ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ ΠΡΟΤΑΣΗ ΤΩΝ ΤΡΙΩΝ ΙΕΡΑΡΧΩΝ ΓΙΑ ΕΝΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΣΥΓΚΛΙΣΗ ΚΑΙ Η ΤΑΡΑΓΜΕΝΗ ΕΠΟΧΗ ΜΑΣ

Γιά περισσότερο από 170 χρόνια τό ελληνικό ἔθνος τιμᾷ τήν 30η Ἰανουαρίου ὡς ἡμέρα τῶν Γραμμάτων καί τῆς Παιδείας, ἀπό τότε πού ἡ Σύγκλητος τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (1842) ὄρισε τοὺς Τρεῖς οἰκουμενικοὺς Πατέρες καί Διδασκάλους Βασίλειο, Γρηγόριο καί Ἰωάννη Χρυσόστομο προστάτες αὐτῶν. Καί εἶναι κοντά μία χιλιετία πού ἡ Ἐκκλησία τιμᾷ καί τοὺς Τρεῖς μαζί, ἐκείνους πού γιά περισσότερο ἀπό 16 αἰῶνες ἔχουν ἀσκήσει βαθύτατη ἐπίδραση σέ ὅλες σχεδόν τίς πτυχές τοῦ ἀνθρώπινου βίου σέ ὅλα τὰ μῆκη τῆς οἰκουμένης. Ἡ προσπάθεια λοιπόν νά σκιαγραφηθεῖ ἡ προσωπικότητά τους σέ λίγες γραμμές, ἔστω καί ἀδρά, δέν φαίνεται καθόλου προσιτή, πολύ περισσότερο καθὼς ἐλλοχεύει πάντοτε ὁ κίνδυνος νά ἀναλυθεῖς καί δυστυχῶς νά ἀρκεσεῖς σέ μεγαλόστομες ἐκφράσεις καί πολυ-ειπωμένες πληροφορίες καί λεπτομέρειες.

Στόν παραξалиσμένο ἄνθρωπο τῆς ἐποχῆς μας, στόν προβληματισμένο νέο τῶν καιρῶν μας, πῶς εἶναι δυνατό νά ἐγχρονισθεῖ τό μήνυμα τοῦ λόγου τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν;

Κατ' ἀρχὴν μιά πρώτη ματιά στόν ἱστορικό «χάρτη» θά μᾶς βεβαιώσει ὅτι ἡ ἐποχή μας ἔχει πολλά κοινά χαρακτηριστικά μέ τή δική τους: πόλεμοι, ἀναταραχές, ὅλυντα οἰκονομικά προβλήματα, κοινωνικές διακρίσεις, ἐκμετάλλευση ἀνθρώπου ἀπό ἄνθρωπο, θρησκευτικές διαμάχες κ.λπ.

Γι' αὐτό καί τό μήνυμά τους ἐπίκαιρο, ἀuthεντικό, πρωτοποριακό. Ἀνεβάζουν τόν ἄνθρωπο στήν πραγματική του θέση, σπλητεύουν τήν κοινωνική περιθωριοποίηση τῶν ἀδυνάτων· κάθε ἄνθρωπος ἀποτελεῖ ἀνεπανάληπτη προσωπικότητα, εἰκόνα τοῦ Θεοῦ. «Μέ ποιό δικαίωμα», ἀναρρωτιέται ὁ Χρυσόστομος, «μπορεῖ κανεῖς νά περιφρονεῖ ἐκείνους τοὺς ὁποίους ὁ Θεός τόσο τιμᾷ ὥστε τοὺς δίνει τό Σῶμα καί τό Αἷμα τοῦ Υἱοῦ Του;». Ὁ Βασίλειος κατηγορεῖ ἀνοιχτά τοὺς μαυραγορίτες, πού ἐπιχειροῦν νά πλουτίσουν σέ βάρος τῶν συμπατριωτῶν τους κατά τόν μεγάλο λιμό πού ἐπληξε τήν περιοχή του. Ὅργα-

νώνει συσσίτια για όλο τόν λαό προσφέροντας βοήθεια χωρίς καμιά διάκριση σέ χριστιανούς, ειδωλολάτρες, ιουδαίους καί αίρετικούς, σώζοντας χιλιάδες από βέβαιο θάνατο. Άπαιτει δυναμικά από τούς άρχοντες τήν άπαλλαγή τών φτωχών από τήν βαριά φορολογία, ένω παρεμβάινει υπέρ τών εργαζομένων στά όρυχεία τοῦ Ταύρου. «Οί κοινωνικές ανισότητες δέν εἶναι θέλημα Θεοῦ», λέει ὁ Γρηγόριος, «γι' αυτό κι ἐμεῖς οἱ χριστιανοί ὀφείλουμε νά τείνουμε στήν άρχική ένότητα καί ὄχι στήν κατοπινή διαίρεση, στόν νόμο τοῦ Θεοῦ καί ὄχι στόν νόμο τοῦ ισχυροῦ». Κάθε ταύτιση μέ τή σημερινή πραγματικότητα εἶναι... τυχαία!

Κατοικοῦν στή γῆ, εὐαγγελιζόμενοι τήν Βασιλεία τών οὐρανών. Σέ αυτό καλοῦν καί ὅλους τούς χριστιανούς: σέ προσωπικό άγιασμό για τόν άγιασμό ὅλου τοῦ κόσμου. «Γνωρίζω πολλούς», λέει ὁ Χρυσόστομος, «πού νηστεύουν, προσεύχονται καί ἐπιδεικνύουν κάθε λογῆς αἰδίαπανη εὐλάβεια, ένῶ οὔτε έναν ὀβολό δέν δίνουν στούς θλιβομένους. Τί κέρδος ἔχουν από τήν υπόλοιπη άρετή τους;». Καί ὁ Γρηγόριος συμπληρώνει: «Μήν τεντώνεις τά χέρια σου στόν οὐρανό, αλλά στά χέρια τών φτωχών. Ἄν ἐκτείνεις τά χέρια σου στά χέρια τών φτωχών, ἔπιασες τήν κορυφή τοῦ οὐρανοῦ».

Προτρέπουν τούς χριστιανούς σέ άληθινή πνευματικότητα, πού άπελευθερώνει τόν άνθρωπο από δεισιδαιμονίες καί προλήψεις, καί ὄχι σέ ἐπιφανειακή θρησκευτικότητα. Γι' αυτό καί μέλημά τους ἦταν πάντα ἡ διατήρηση τῆς πίστης, άνόθευτης από παραχαράξεις τῆς διδασκαλίας τοῦ Εὐαγγελίου. Προστατεύοντας τούς εύκολόπιστους, πού εἶχαν παρασυρθεῖ, στρέφουν τά πνευματικά τους βέλη έναντίον τῆς άλλοίωσης τῆς άληθινῆς πίστης, καλῶντας σέ μετάνοια. «Χρησιμοποιοῦ ὡς άλλο ὄπλο τόν λόγο καί τόν στρέφω ὄχι έναντίον τών ανθρώπων, πού εἶναι θύματα τῆς αἰρέσεως, αλλά έναντίον αὐτῆς τῆς ἴδιας τῆς αἰρέσεως», ἔλεγε χαρακτηριστικά ὁ Χρυσόστομος. Λόγια πού διαπερνοῦν σάν ρομφαία ἱεροκήρυκες καί κατηχητές τῆς ἐποχῆς μας!

Σήμερα πού ἐξ αἰτίας τῆς ατομικότητας μοιάζει νά εἴμαστε ἐριμτικά κλεισμένοι στόν έαυτό μας –διηρημένοι σάν τούς κόκκους τῆς ἄμμου, κατά τήν έκφραση τοῦ Βασιλείου– ἔχουμε πολλά νά διδαχθοῦμε από τό «μυστικό» τῆς ἐπιτυχίας των, πού εἶναι ἡ διάθεση για ένότητα, για σύγκλιση. Ἐνα τεράστιο τόλμημά τους, πού μέχρι τότε ἄλλοι δέν τό ἐπιχειροῦσαν ἢ ἀποτύγχαναν, συνίσταται στό ὅτι ἔφεραν τόσο κοντά δύο κόσμους πού μέχρι τήν ἐποχή τους συμπεριφέρονταν ὡς διαμετρικά αντίθετοι: τόν Ἑλληνισμό καί τόν Χριστιανισμό.

Ἐσκαψαν στό βάθος τῆς φιλοσοφίας καί ὅλης τῆς κληρονομιάς πού μεσουρανοῦσε, για νά ἀνακαλύψουν τή δίρα τῆς αλήθειας, τήν ἀνεκπλήρωτη ἀναζήτηση τῆς ὑπαρξιακῆς ὁλοκλήρωσης τών προγόνων μας. Ἦσαν καί οἱ Τρεῖς ἐγκρατεῖς κάτοχοι τῆς κλασσικῆς παιδείας, ὁ Βασίλειος καί ὁ Γρηγόριος σπούδασαν στήν «Χρυσή Ἀθήνα τών Γραμμάτων», ὁ Χρυσόστομος μαθήτευσε δίπλα στόν ἐθνικό δάσκαλο τῆς ρητορικῆς Λιβάνιο. Ἀναγνωρίζουν –μέ τό ὄξύ

πνεῦμα τους– τὴν ἀξία τῆς ἀρχέγονης κληρονομίας, τιμῶν καὶ σέβονται τὸν πολιτισμό που ἀπλώνεται ὁλόγυρά τους, ὁμολογοῦν τὴν προσφορὰ τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ γλώσσας στὴν διατύπωση τῶν χριστιανικῶν δογμάτων.

Ἀσκητὲς καὶ θεολόγοι οἱ Τρεῖς Ἱεράρχες, μὲ ἀνοιχτούς πνευματικούς ὀρίζοντες, τονίζουν κατ’ ἐπανάληψιν τὴν ἀξία τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς παιδείας. Προτρέπουν τοὺς χριστιανούς νέους νὰ σπουδάσουν πρῶτα στὰ δημόσια εἰδωλολατρικά σχολεῖα γιὰ νὰ ἀποκτήσουν κριτικὴ σκέψη καὶ εὐρύτητα γνώσεων. Θεωροῦν τὴν μελέτη τῆς κλασσικῆς παιδείας ὡς τὸ προπαρασκευαστικό στάδιο γιὰ τὴν κατανόηση τῶν ὑψηλοτέρων ἐννοιῶν τῆς κατὰ Θεὸν φιλοσοφίας. Ὁ Βασίλειος θὰ παραδώσει στὶς ἐπόμενες γενιές τὸ ἐκπληκτικὸ συγγραφικὸ ἔργο «Πρὸς τοὺς νέους, ὅπως ἂν ἐξ ἐλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων». Ἀντὶ νὰ ἀπορρίψουν, προτιμοῦν νὰ βαπτίσουν τὸν Ἑλληνισμό στὰ νάματα τοῦ Χριστιανισμοῦ, στὴν κολυμβήθρα ἐνός νέου κόσμου ποὺ ἀνατέλλει, ἐπαγγελ-
λόμενοι τὴν ἀξία καὶ τὴν μοναδικότητα τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου.

Καὶ δὲν ἦταν μόνο αὐτὴ ἡ σύγκλιση ποὺ πέτυχαν ἀλλὰ καὶ δίδαξαν. Συν-
δύασαν τὴ γνώση μὲ τὸ ἀσκητικὸ ἥθος, κήρυξαν τὴν παιδεία ποὺ δὲν ἀποχω-
ρίζεται τὴν ἀρετὴ. Μιά παιδεία ποὺ μεταμορφώνει καὶ δὲν παραμορφώνει τὸν
ἄνθρωπο. Ὁραματίσθηκαν ἓνα (σύγχρονο) σχολεῖο, ὅπου κυριαρχεῖ τὸ χάρι-
σμα, ἡ ἀγάπη, ἡ ἀνεκτικότητα, ἡ ἀνακάλυψη τῆς ἀληθινῆς κλίσσης κάθε
μαθητῆ, ποὺ φέρνει χαρὰ καὶ ἱκανοποίηση, ποὺ ὑπηρετεῖται ἀπὸ τὸν ἱερό
πόθο τοῦ διδάσκοντος καὶ τὸν συγκλονισμό τοῦ διδασκόμενου.

Ἡ παιδεία, γιὰ τοὺς πανεπιστήμιονες ἐκείνους, δὲν εἶναι ἀπλῶς ἓνας τομέας
τῆς ζωῆς μας, ἀλλὰ ὁλόκληρη ἡ ζωὴ μας. Γι’ αὐτὸ καὶ δὲν μποροῦν νὰ συλλάβουν
ἀλλιῶς τὸ νόημά της παρὰ μόνο μέσῳ τοῦ προσώπου τοῦ Χριστοῦ, ποὺ εἶναι «ἡ
ὁδὸς καὶ ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωὴ» μας. Στὴν πράξη ἡ παιδεία ἀποδεικνύεται δρόμος
γιὰ τὴ ζωὴ, γιὰ τὸν Χριστό, εἶναι κατάργησι τοῦ θανάτου. «Ποιῖσατε δικαιοσύ-
νης ὄπλον καὶ μὴ θανάτου τὴν παιδευσιν», προτρέπει ὁ Γρηγόριος. Αὐτὴ ἡ
δικαιοσύνη εἶναι στὴν πραγματικότητα ἡ ἐξισορρόπηση ὅλων τῶν δυνάμεων μας
καὶ ἡ εὐθυγράμμίσι τους μὲ τὴν ἀλήθεια τοῦ Θεοῦ. «Ἡ παιδεία μετάληψις ἀγί-
οτητός ἐστι», ὁμολογεῖ ὁ Χρυσόστομος. Μελέτησαν οὐσιαστικά τὸ δράμα τοῦ
ἀνθρώπου καὶ εἰσηγήθηκαν τὴν θεραπεία του μέσῳ τῆς χριστοῦθειας.

Συμφωνοῦν καὶ οἱ ἄλλοι δύο μὲ τὸν Γρηγόριο, ποὺ θεωρεῖ «τὴν παιδευσιν
τῶν παρ’ ἡμῖν ἀγαθῶν εἶναι τὸ πρῶτον». Βασικὴ ἐπιδίωξη αὐτῆς τῆς παιδευ-
σης εἶναι νὰ ἀνακαλύψει ὁ νέος «τὸ κάλλος τῶν θείων πραγμάτων», πάλι
κατὰ τὸν Γρηγόριο, τὸν ἔρωτα γιὰ τὰ θεῖα πράγματα ποὺ ὑπάρχουν στὸν
κόσμο καὶ ποὺ μόνο ὁ ἀνθρώπινος νοῦς κατορθώνει νὰ συλλάβει. Αὐτός εἶναι
ὁ στόχος τῆς παιδείας, ἡ ὁλοκλήρωση τοῦ ἀνθρώπου, ὁ δρόμος τῆς σωτηρίας.

Ἡ πρότασί τους γιὰ τὴν παιδεία παραμένει ἀφάνταστα πρωτοποριακὴ, σπὶ
μῆτριν ἐποχὴ μας. Λέγει ὁ Χρυσόστομος: «Τὰ παιδιά δὲν πρέπει νὰ διδάσκονται

ὅσα θέλει ὁ δάσκαλος, ἀλλά ὅσα οἱ μαθητές εἶναι ἱκανοὶ νά ἀφομοιώσουν». Γι' αὐτό καί –κατά τόν Γρηγόριο– ὁ δάσκαλος ὀφείλει ἐγκαίρως νά διακρίνει τίς κλίσεις τῶν μαθητῶν του καί νά ὑποδεικνύει στούς ἐφήβους ποιούς κλάδους καί ποιά ἐπαγγέλματα νά ἀκολουθήσουν. Γιά νά τό καταφέρει αὐτό ὁ ἐκπαιδευτικός, καί γενικά γιά νά πετύχει στό ἔργο του, πρέπει –κατά τόν Βασίλειο– ὁ δάσκαλος νά ἔχει γνώσεις τῆς ψυχολογίας τοῦ ἀνθρώπου, νά μελετᾷ τίς θείες Γραφές, νά εἶναι ἀκέραιος στόν χαρακτήρα, καί νά ἔχει τελικά κάτι θεϊκό μέσα του: νά ἔχει τό χάρισμα τῆς διδασκαλίας. Διότι «οὐ πάντες διδάσκαλοι». Καθὼς σήμερα φαίνεται νά ἀναγνωρίζουμε τὴν ἀποτυχία πολλῶν συστημάτων πού δοκιμάσθηκαν, καί ἀναζητοῦμε νέα συστήματα ἀκόμη καί Πανελλαδικῶν ἐξετάσεων, μίπως ὁ «διορισμός» τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν ὡς συμβούλων τοῦ/τῆς ἐκάστοτε Ὑπουργοῦ Παιδείας θά βοηθοῦσε σημαντικά στὴν ἀνάκαμψη καί βελτίωση τῆς παιδείας μας;

Οἱ παιδαγωγικές θέσεις τους, πρωτοποριακές γιά κάθε ἐποχή, μποροῦν σήμερα νά συνοψισθοῦν σέ μία φράση τοῦ Χρυσοστόμου: «Οὐδέν οὕτω πρὸς διδασκαλίαν ἐπαγωγόν, ὥς τό φιλεῖν καί τό φιλεῖσθαι». Δέν βλέπουν ἄλλο τρόπο νά ἀποκτήσει νόημα ἡ ζωὴ μας ἀπὸ τὴν ἀγάπη! Τίποτε καλύτερο δέν μπορεῖ νά διέπει τὴ διδασκαλία παρὰ μόνον ἡ ἀγάπη γιά τό παιδί. Τίποτε καλύτερο δέν μπορεῖ νά ὀδηγεῖ τόν ἐκπαιδευτικό παρὰ μόνον ἡ ἀγάπη γι' αὐτό πού κάνει! Τίποτε καλύτερο δέν μπορεῖ νά διευκολύνει τίς σχέσεις τῶν παιδιῶν μεταξύ τους παρὰ μόνον νά μάθουν νά ἀγαποῦν, νά ἀνέχονται, νά ἀποδέχονται τόν ἄλλο, νά συνεργάζονται! Σήμερα πού πάρα πολλά παιδιά στά σχολεῖα μας ταλαιπωροῦνται ἀφάνταστα ἀπὸ τὴν... πανδημία τοῦ ἐκφοβισμοῦ, ἡ φιλία τοῦ Βασιλείου καί τοῦ Γρηγορίου μπορεῖ νά ἀποτελέσει ἀσφαλῆ ὁδηγὸ στὴν ἀναζήτηση ἐνός πιὸ ἀνθρώπινου περιβάλλοντος. Ὅπως περιγράφει ὁ Γρηγόριος γιά τὴ φιλία του μέ τόν Βασίλειο, «θεωρούσαμε δική μας ὁ καθένας τὴν ἐπιτυχία τοῦ ἄλλου, φαινόταν σάν νά ἔχουμε μία ψυχὴ πού κατοικοῦσε σέ δύο σώματα, κοινὸς ἀγώνας μας δέν ἦταν τό πρωτεῖο, ἀλλὰ ἡ ἀρετή». Γενικά, αὐτός ὁ συνδυασμός, γνώσης καί ἥθους, παιδείας καί ἀρετῆς, θά βοηθήσει τὰ παιδιά νά ἀξιοποιήσουν σωστά ὅσα ἔμαθαν στό σχολεῖο, νά ζήσουν ρεαλιστικά καί μέ προσδοκίες στὴν κοινωνία, νά ἀρμόσουν ἐν τέλει μέ ἐπιτυχία τό δικό τους οἰκογενειακό περιβάλλον.

Οἱ Τρεῖς Ἱεράρχες δέν παραλείπουν νά ἀπευθύνονται πολὺ συχνά καί πρὸς τοὺς γονεῖς. Ὑπενθυμίζουν τίς τεράστιες εὐθύνες τους, πὼς διδάσκουν κυρίως μέ τό παράδειγμά τους. Πὼς ἔχει τὴν ἀπαιτήσι ὁ γονιὸς νά ἐνεργήσει θετικά τό παιδί του, ὅταν ὁ ἴδιος τό χειραγωγεῖ μέ ἀπολύτως ἀρνητικὸ τρόπο; Γι' αὐτό καί οἱ γονεῖς χρέος ἔχουν νά παιδαγωγοῦν «οὐ διὰ ρημάτων μόνον, ἀλλὰ καί διὰ πραγμάτων». Ὁ δὲ Γρηγόριος θά εἶναι ἀκόμη πιὸ αὐστηρὸς: «Μισῶ διδάγμαθ' οἷς ἐναντίος βίος».

Στὶς παρααινέσεις τους ὑπογραμμίζουν πὼς τὰ παιδιά εἶναι πρόσωπα, εἰκό-

νες του Τριαδικού Θεού, τρυφερές υπάρξεις και συνάμα ολοκληρωμένες προσωπικότητες. «Ότι των οικείων ἀμελοῦμεν παίδων, καὶ τῶν μὲν κτημάτων αὐτῶν ἐπιμελούμεθα, τῆς δέ ψυχῆς αὐτῶν καταφρονοῦμεν, ἐσχάτης ἀνοίας πρᾶγμα», προειδοποιεῖ ὁ Χρυσόστομος. Ἄς τὰ ἀκούσουμε αὐτὰ σήμερα, οἱ βιολογικοὶ γονεῖς καὶ οἱ πνευματικοὶ πατέρες, καὶ ἅς ἀναρωτηθούμε γιὰ τὰ πρότυπα πού ἀνεχόμαστε νὰ προβάλλονται στὰ παιδιά μας, ὅχι μὲ βάση ἀρχές καὶ ἀξίες πού ἐμπνέουν, ἀλλὰ τὸ εὐκόλο καὶ γρήγορο κέρδος, μὲ τρόπους πού καταρρακώνουν τὴν ἀνθρώπινη προσωπικότητα.

Ἀσυμβίβαστοι καὶ ἄγιοι, δὲν δίστασαν νὰ συγκρουστοῦν ἀκόμη καὶ μὲ τὴν ἐξουσία προκειμένου νὰ ὑπερασπισθοῦν τὸ δίκαιο τῶν ἀδυνάτων ἢ τὴν ὀρθόδοξη πίστι. Καὶ ἤλθαν οἱ πικρίες, οἱ διώξεις, οἱ ἐξορίες. Ἀλλὰ ἐκεῖνοι ποτέ δὲν ἔσκησαν τὸ κεφάλι, δίνοντάς μας τὸ διαιώνιο παράδειγμα τῆς ἀκλόνητης πίστεως στὰ διδάγματα τοῦ Εὐαγγελίου, ἀψηφώντας τὶς συνέπειες.

Ὁ Βασίλειος ἀρνήθηκε τὴ φιλία τοῦ αἵρετικοῦ αὐτοκράτορα Οὐάλη καὶ συγκρούστηκε μὲ τὸν ἀντιπρόσωπό του ἑπαρχο Μόδεστο. «Εἴμαστε πρᾶσι ἄνθρωποι καὶ ὑποχωροῦμε ὅταν πρόκειται γιὰ προσωπικά μας θέματα», τὸν διαβεβαίωσε, «ὅταν ὅμως πρόκειται γιὰ τὴν πίστι μας στὸν Θεὸ δὲν ὑπολογίζουμε τίποτα, ἀγωνιζόμαστε μέχρι θανάτου, χωρὶς νὰ φοβόμαστε ὅποιοδήποτε βασανιστήριον. Νὰ τὰ πείς αὐτὰ νὰ τ' ἀκούσει ὁ βασιλιάς...», τοῦ εἶπε. Καὶ ὅταν ὁ ἑπαρχος τὸν ἀπειλῆσε μὲ δήμευση τῆς περιουσίας του, ὁ Βασίλειος περήφανα πάλι τοῦ ἀπάντησε: «Φοβέρισέ με μὲ τίποτε ἄλλο, γιατί αὐτὰ δὲν μὲ φοβίζουν. Μοναδική περιουσία μου εἶναι τὸ τριμμένο ράσο μου καὶ τὰ λιγοστά βιβλία μου».

Ὁ Γρηγόριος δὲν δίστασε νὰ παρατηθεῖ ἀπὸ τὸν πατριαρχικὸ θρόνο τῆς Κων/πόλης καὶ τὴν προεδρία τῆς Β' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ὅταν –ἐξ αἰτίας τῆς ἐπικράτησής του κατὰ τῶν αἵρετικῶν ἀρειανῶν– κάποιοι ζηλόφθονες τὸν ἀμφισβήτησαν.

Ὁ δὲ Χρυσόστομος ἤλθε σὲ σύγκρουση μὲ τὴν αὐτοκράτειρα Εὐδοξία, ὅταν ἐκεῖνη θέλησε νὰ παρέμβει στὸ ἔργο του. Καθὼς μάλιστα ἡ αὐτοκράτειρα παρανόμως οἰκειοποιήθηκε τὸ χωράφι μιᾶς φτωχῆς χήρας, ἐκεῖνος μὲ παρηγοσία τῆς ἔγραψε, ἐλέγχοντάς την: «Ὁ Θεὸς σοῦ ἔδωσε τὸ βασιλικὸ σκήπτρον γιὰ νὰ ἀπονέμεις παντοῦ δικαιοσύνη. Χῶμα καὶ στάχτη, χόρτο καὶ σκόνη, σκιά καὶ καπνὸς καὶ ὄνειρο εἶναι ὁ ἄνθρωπος, ἀκόμα κι ἂν εἶναι ἰσχυρὸς ἄρχοντας. Δῶσε τέλος στὸν πόνον καὶ στὴ δυστυχία τῶν ἀπελπισμένων. Μήπως θὰ κατέβουν μαζί σου στὸν τάφο τὰ σταφύλια τῶν κλημάτων, τὰ χρήματα καὶ ἡ δόξα τῆς ἐξουσίας;». Ἐξορίστηκε, πέρασε ἀπὸ κακουχίες, ἐγκλεισμούς, ἀπόπειρες δολοφονίας ἐναντίον του, τελικὰ πέθανε στὸν δρόμο πρὸς τὴν ἐξορία.

Μία ἀκόμη σύνδεση, ἀνάμεσα σὲ ὅλες τὶς ἄλλες πού πέτυχαν στὴ ζωὴ καὶ στὴ διδασκαλία τους, ἅς εἶναι ἡ τελευταία σημείωσή μας. Καὶ ἀφορᾷ στὸν συνεκτικὸ δεσμό θεωρίας καὶ πράξης, ἀσκητικότητας καὶ κοινωνικῆς παρουσίας.

Ἡ ιδιότητά τους ὡς Μοναχῶν καὶ ἡ διαρκὴς κλίση τους πρὸς τὸν ἀσκητικὸ

τρόπο ζωής καθόλου δέν τούς απέτρεψε νά ασχοληθoύν μέ τά κοινωνικά ζητήματα τῆς ἐποχῆς τους, νά γράβουν καί νά κατακρίνουν τίς ἀδικίες, νά ἀπαιτήσουν τό δίκαιο τῶν φτωχῶν καί ἀδυνάτων. Ἀλλά ὄχι μόνο αὐτό. Νά δοθοῦν μέ ὅλη τή δύναμη τῆς ψυχῆς τους στήν ὑπηρεσία τοῦ ἀνθρώπου, πού εἶναι εἰκόνα τοῦ Θεοῦ. Προσευχόμενοι διακονοῦσαν, ἀνακουφίζοντας τόν ἄνθρωπο λάτρευαν τόν Θεό!

Ὁ Βασίλειος δημιούργησε μία τεράστια πολιτεία ἀγάπης γιά ὅλους τούς ἀνθρώπους κάθε ἀνάγκης. Ἡ πολιτεία αὐτή, πού ἀργότερα θά πάρει τό ὄνομά του, ἡ Βασιλειάδα, δέν ἔχει ἱστορικό προηγούμενο. Διέθετε νοσοκομεῖο, γηροκομεῖο, ὀρφανοτροφεῖο, λεπροκομεῖο, πτωχοκομεῖο, ξενῶνα γιά τίς ἀνάγκες τῶν ὁδοιπόρων. Ὁ ἴδιος ὁ Βασίλειος, ὡς γιατρός πού ἦταν, ἐπισκεπτόταν τούς ἀσθενεῖς, φρόντιζε τούς λεπρούς.

Ὁ Χρυσόστομος, τόσο στήν Ἀντιόχεια ὅσο καί στήν Κωνσταντινούπολη, προσπάθησε νά μὴν ἀφήσει οὔτε ἓναν ἄστεγο χωρίς στέγη, οὔτε ἓνα φτωχό χωρίς τροφή, οὔτε μία χήρα ἢ ἓνα ὀρφανό χωρίς συμπαράσταση.

Ἡ ἐπιστημονική ἔρευνα ἔχει καταδείξει ὅτι ὁ Βασίλειος καί ὁ Χρυσόστομος εἶναι οὐσιαστικά οἱ ἐμπνευστές καί εἰσηγητές ἐνός δημόσιου συστήματος υγείας καί κοινωνικῆς πρόνοιας, πού μέ τήν πάροδο τοῦ χρόνου ἀπλώθηκε σέ ὁλόκληρη τή Βυζαντινὴ αὐτοκρατορία.

Ἀλλά καί ὁ «θεωρητικός» Γρηγόριος δέν ἔπαψε στιγμή νά ἀναλώνεται γιά τήν ἐπισκοπὴ του καί τίς ἀνάγκες, ὕλικές καί πνευματικές, τοῦ ποιμνίου του.

Κοντά 17 αἰῶνες τώρα, οἱ Τρεῖς Ἱεράρχες χτυποῦν τήν πόρτα μας. Τήν πόρτα τῶν σχολείων μας, τῶν σπιτιῶν μας, τῶν καρδιῶν μας. Εὐαγγελίζονται ἓναν καλύτερο κόσμο, αὐτόν πού ὅλοι μας ἐπιθυμοῦμε. Δίδαξαν μέ τήν πένα τους, κυρίως ὅμως μέ τή βιοτή τους ὅτι, ὁ καλύτερος κόσμος θά προέλθει ἀπὸ ἀνθρώπους μέ ἀληθινὸ νόημα ζωῆς, μέ ὑψηλὴ μόρφωση, μέ ἐσωτερικὴ γαλήνη καί ἰσορροπία, μέ διαρκεῖς ἀνησυχίες καί ἀναζητήσεις, μέ ἔργα ἀγάπης πρὸς ὅλους τούς ἀνθρώπους ἀδιακρίτως. Στήν σύγχρονη πραγματικότητα, πού ἡ ἐπιστήμη προσοδεύει ἀλλὰ δέν ἐγγυᾶται τήν υπέρβαση ὅλων τῶν προβλημάτων, πού ἡ ἀνθρωπιά καί ἡ ἀλληλεγγύη ὑποχωροῦν ἐπικίνδυνα, πού οἱ ἀνθρώποι μοιάζει νά φοβοῦνται καί νά ἀπελπίζονται ὅσο ποτε ἄλλοτε στήν ἱστορία, καθὼς πλησιάζει καί πάλι ἡ στιγμή τῆς τιμῆς τῶν Οἰκουμενικῶν Διδασκάλων, ἔρχεται αὐθόρμητα στὸν νοῦ μας ὁ αὐθεντικὰ καί βιωματικὰ ἐλπιδοφόρος λόγος τοῦ Χρυσοστόμου, λίγο πρὶν ἀναχωρήσει γιά τήν ἐξορία, πού καί οἱ Τρεῖς μαζί ἐπισημαίνουν στὸν σύγχρονο, ταραγμένο –ἀκόμη καί τρομοκρατημένο– ἄνθρωπο: «Πολλὰ τά κύματα καί χαλεπὸν τό κλυδώνιον· ἀλλ' οὐ δεδοίκαμεν μὴ καταποντισθῶμεν· ἐπὶ γὰρ τῆς πέτρας ἐστήκαμεν. Μαινέσθω ἡ θάλασσα, πέτραν διαλῦσαι οὐ δύναται· ἐγειρέσθω τά κύματα, τοῦ Ἰησοῦ τό πλοῖον καταποντίσαι οὐκ ἰσχύει». Ἅγιοι τοῦ Θεοῦ πρεσβεύσατε ὑπὲρ ἡμῶν... Ἅγιοι τοῦ Θεοῦ δεῖξατε ἡμῖν τόν δρόμον...

ΜΕΡΟΣ ΣΤ΄
Τοῦ καιροῦ μας

* * *

ΟΠΟΥ Ο ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ, ΕΚΕΙ ΚΑΙ Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ
ΧΡΟΝΙΚΑ ΑΠΡΙΛΙΟΥ-ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 2020

Ὁ Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Λαρίσης καί Τυρνάβου κ. Γερώνυμος:

- **1η Ἀπριλίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στήν ἀκολουθία τοῦ Μεγάλου Κανό-
νος στό Ἐπισκοπικό Παρεκκλήσιο τῶν Ἁγίων Ραφαήλ, Νικολάου καί Εἰρήνης
τῆς παρθένου.
- **3 Ἀπριλίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στήν ἀκολουθία τοῦ Ἀκαθίστου
Ὑμνου στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης.
- **5 Ἀπριλίου πρωί:** Λειτουργῆσε στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης.
- **7 Ἀπριλίου ἀπόγευμα:** Πραγματοποίησε τό ἑσπερινό ἀπογευματινό του
κήρυγμα στό Ἐπισκοπικό Παρεκκλήσιο τῶν Ἁγίων Ραφαήλ, Νικολάου καί
Εἰρήνης τῆς παρθένου, μέ θέμα: «ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ».
- **9 Ἀπριλίου πρωί:** Δέχθηκε ἐθιμοτυπικά τόν νέο Διοικητή-Στρατηγό τῆς 1ης
Στρατιᾶς κ. Βασίλειο Παπαδόπουλο.
- **10 Ἀπριλίου πρωί:** Συνεκάλεσε σύναξη τῶν Προϊσταμένων τῆς πόλεως
Λαρίσης.
- **12 Ἀπριλίου πρωί:** Λειτουργῆσε στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης.
- **12 Ἀπριλίου βράδυ:** Χοροστάτησε στήν ἀκολουθία τοῦ Νυμφίου στόν Ἱ.
Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης.
- **13 Ἀπριλίου βράδυ:** Χοροστάτησε στήν ἀκολουθία τοῦ Νυμφίου στόν Ἱ.
Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης.
- **14 Ἀπριλίου βράδυ:** Χοροστάτησε στήν ἀκολουθία τοῦ Νυμφίου στόν Ἱ.
Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης.
- **15 Ἀπριλίου βράδυ:** Χοροστάτησε στήν ἀκολουθία τοῦ Νιπτῆρος στόν Ἱ.
Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης.
- **16 Ἀπριλίου βράδυ:** Χοροστάτησε στήν ἀκολουθία τῶν Ἀχράντων Παίδων
στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης.
- **17 Ἀπριλίου πρωί:** Χοροστάτησε στήν ἀκολουθία τῶν Ὁρῶν καί τοῦ Ἑσπε-
ρινοῦ τῆς Ἀποκαθηλώσεως στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης.

- **17 Ἀπριλίου βράδυ:** Χοροστάτησε στήν ἀκολουθία τοῦ Ἑπιταφίου στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἀγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης.
- **18 Ἀπριλίου πρωί:** Χοροστάτησε στήν Θεία Λειτουργία τοῦ Μ. Βασιλείου στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἀγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης.
- **18 Ἀπριλίου βράδυ:** Χοροστάτησε στήν Ἀναστάσιμη Θεία Λειτουργία στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἀγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης.
- **19 Ἀπριλίου βράδυ:** Χοροστάτησε στήν ἀκολουθία τοῦ Ἑσπερινοῦ τῆς Ἀγάπης στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἀγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης.
- **21 Ἀπριλίου πρωί:** Χοροστάτησε στήν Θεία Λειτουργία στό πανηγυρίζον Ἐπισκοπικό Παρεκκλήσιο τῶν Ἁγίων Ραφαήλ, Νικολάου καί Εἰρήνης τῆς παρθένου.
- **22 Ἀπριλίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρικό Ἑσπερινό στόν Ἱ. Ν. Ἀγίου Γεωργίου Νικαίας.
- **23 Ἀπριλίου πρωί:** Χοροστάτησε στήν Θεία Λειτουργία στόν πανηγυρίζοντα Ἱ. Ν. Ἀγίου Γεωργίου Λαρίσης.
- **23 Ἀπριλίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρικό Ἑσπερινό στόν Ἱ. Ν. Ζωοδόχου Πηγῆς Λαρίσης.
- **24 Ἀπριλίου πρωί:** Χοροστάτησε στήν Θεία Λειτουργία στόν πανηγυρίζοντα Ἱ. Ν. Ζωοδόχου Πηγῆς Λαρίσης.
- **26 Ἀπριλίου πρωί:** Λειτουργήσε στόν πανηγυρίζοντα Ἱ. Ν. Ἀγίου Θωμᾶ Λαρίσης.
- **28 Ἀπριλίου ἀπόγευμα:** Πραγματοποίησε τό ἑσπερινό ἀπογευματινό του κήρυγμα στό Ἐπισκοπικό Παρεκκλήσιο τῶν Ἁγίων Ραφαήλ, Νικολάου καί Εἰρήνης τῆς παρθένου, μέ θέμα: «ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ».

- **3 Μαΐου πρωί:** Λειτουργήσε στόν Ἱ. Ν. Ἁγίων Κωνσταντίνου καί Ἑλένης Λαρίσης.
- **4 Μαΐου πρωί:** Συνέκλεσε σύναξη τῶν Προϊσταμένων τῆς πόλεως Λαρίσης.
- **5 Μαΐου ἀπόγευμα:** Πραγματοποίησε τό ἑσπερινό ἀπογευματινό του κήρυγμα στό Ἐπισκοπικό Παρεκκλήσιο τῶν Ἁγίων Ραφαήλ, Νικολάου καί Εἰρήνης τῆς παρθένου, μέ θέμα: «ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ».
- **10 Μαΐου πρωί:** Λειτουργήσε στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἀγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης.
- **12 Μαΐου ἀπόγευμα:** Πραγματοποίησε τό ἑσπερινό ἀπογευματινό του κήρυγμα στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἀγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης.
- **14 Μαΐου βράδυ:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρικό Ἑσπερινό καί στήν Ἱερὰ Ἀγρυπνία στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἀγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης.

- **17 Μαΐου πρωί:** Λειτουργήσε στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἀγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης.
- **17 Μαΐου πρωί:** Τέλεσε τήν ἐπίσημη Δοξολογία γιά τήν ἐορτή τοῦ πολιοῦ-
χου τῆς πόλεως στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἀγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης, παρουσία τῶν πολι-
τικῶν καί στρατιωτικῶν ἀρχῶν.
- **19 Μαΐου ἀπόγευμα:** Προήδρευσε τοῦ Μητροπολιτικοῦ Συμβουλίου.
- **20 Μαΐου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρικό Ἑσπερινό στόν Ἱ. Ν. Ἀγίων Κωνσταντίνου καί Ἑλένης Ἀμπελώνος.
- **21 Μαΐου πρωί:** Λειτουργήσε στόν πανηγυρίζοντα Ἱ. Ν. Ἀγίων Κωνσταντί-
νου καί Ἑλένης Λαρίσης.
- **21 Μαΐου μεσημέρι:** Μετέβη στήν Περιφέρεια Θεσσαλίας καί εὐχήθηκε
στόν ἐορτάζοντα Περιφερειάρχη κ. Κωνσταντῖνο Ἀγοραστό.
- **26 Μαΐου βράδυ:** Παρέστη συμπροσευχόμενος καί μίλησε καταλλίλως στίς
Ἱερές Ἀγρυπνίες πού τελέστηκαν γιά τήν ἐορτή τῆς Ἀποδόσεως τοῦ Πάσχα
στούς Ἱ. Ν. Ἀγίου Ἀχιλλίου, Ἀγίου Χαραλάμπους καί Ἀγίας Τριάδος Λαρίσης.
- **27 Μαΐου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρικό Ἑσπερινό στόν Ἱ. Ν.
Ἀναλήψεως τοῦ Χριστοῦ Λαρίσης.
- **28 Μαΐου πρωί:** Λειτουργήσε στόν πανηγυρίζοντα Ἱ. Ν. Ἀναλήψεως τοῦ
Χριστοῦ Λαρίσης.
- **29 Μαΐου πρωί:** Λειτουργήσε στόν Ἱ. Ν. Ζωοδόχου Πηγῆς Ἀργυροπουλίου.

- **1 Ἰουνίου ἀπόγευμα:** Συνεκάλεσε σύναξη τῶν Προϊσταμένων τῆς πόλεως
Λαρίσης.
- **3 Ἰουνίου ἀπόγευμα:** Δέχθηκε τόν Ἀρχηγό τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου Στρατοῦ
κ. Χαράλαμπε Λαλούση.
- **7 Ἰουνίου πρωί:** Λειτουργήσε στόν Ἱ. Ν. Ἀγίου Γεωργίου Τυρνάβου.
- **7 Ἰουνίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρικό Ἑσπερινό στόν Ἱ. Ν.
Ἀγίας Τριάδας Λαρίσης.
- **8 Ἰουνίου πρωί:** Λειτουργήσε στόν πανηγυρίζοντα Ἱ. Ν. Ἀγίας Τριάδας
Λαρίσης.
- **11 Ἰουνίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στήν Παράκληση γιά τοὺς ὑποψηφί-
ους μαθητές στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἀγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης.
- **13 Ἰουνίου πρωί:** Χοροστάτησε στήν Θεία Λειτουργία στόν Ἱ. Ν. Ἀγίων
Κωνσταντίνου καί Ἑλένης Λαρίσης γιά τήν ἐορτή τῆς Ἀγίας Ἑἰρήνης τῆς Λαρι-
σαίας καί τοῦ υἱοῦ αὐτῆς Ἰωάννου.
- **14 Ἰουνίου πρωί:** Λειτουργήσε στόν Ἱ. Ν. τῆς Τοῦ Θεοῦ Σοφίας καί χειρο-
τόνησε Πρεσβύτερο τόν π. Βαρνάβα Χατζηϊωαννίδη.

- **14 Ίουνίου απόγευμα:** Χοροστάτησε στὸν πανηγυρικό Ἑσπερινό στὸν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου γιὰ τὴν ἑορτὴ τοῦ Ἁγίου Ἱερωνύμου.
- **15 Ίουνίου πρωί:** Λειτουργήσῃ στὸν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου γιὰ τὴν ἑορτὴ τοῦ Ἁγίου Ἱερωνύμου.
- **15 Ίουνίου απόγευμα:** Δέχθηκε εὐχές τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ ἐπὶ τοῖς ὀνομαστηρίοις του.
- **21 Ίουνίου πρωί:** Λειτουργήσῃ στὸν Ἱ. Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου Ἀμπελῶνος καὶ χειροτόνησε Διάκονο τὸν π. Μιλτιάδη Θεοχαρούλη.
- **21 Ίουνίου απόγευμα:** Χοροστάτησε στὸν ἑσπερινό στὴν Ἱερά Μονὴ Ἀγίων Ραφαήλ, Νικολάου καὶ Εἰρήνης Πυργετοῦ καὶ ἔκειρε μικρόσχημο Μοναχό τὸν κ. Ἀπόστολον Γκάγκον, μετενομάσας αὐτόν εἰς Βίκτορα.
- **22 Ίουνίου πρωί:** Τέλεσε ἀγιασμό στὴν ἀνακαινισμένη αἵθουσα τοῦ Ἐφετείου Λαρίσης.
- **22 Ίουνίου απόγευμα:** Προήδρευσε τοῦ Μητροπολιτικοῦ Συμβουλίου.
- **24 Ίουνίου πρωί:** Λειτουργήσῃ στὸν Ἱ. Ν. Τιμίου Προδρόμου Τυρνάβου καὶ χειροτόνησε Πρεσβύτερο τὸν π. Μιλτιάδη Θεοχαρούλη.
- **26 Ίουνίου πρωί:** Τέλεσε τὸ μνημόσυνο τοῦ μακαριστοῦ προκατόχου του κυροῦ Ἰγνατίου ἐπὶ τῇ συμπληρώσει δύο ἐτῶν ἀπὸ τῆς ἐκδημίας του.
- **28 Ίουνίου πρωί:** Λειτουργήσῃ στὸν Ἱ. Ν. Ἁγίου Χαραλάμπους Πλατυκάμπου.
- **28 Ίουνίου απόγευμα:** Χοροστάτησε στὸν πανηγυρικό Ἑσπερινό στὸν Ἱ. Ν. Ἀγίων Ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου Λαρίσης.
- **29 Ίουνίου πρωί:** Λειτουργήσῃ στὸν πανηγυρίζοντα Ἱ. Ν. Ἀγίων Ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου Λαρίσης καὶ χειροτόνησε Πρεσβύτερο τὸν π. Βασίλειο Τζιόλα.
- **29 Ίουνίου απόγευμα:** Χοροστάτησε στὸν πανηγυρικό Ἑσπερινό στὸν Ἱ. Ν. Ἀγίων Δώδεκα Ἀποστόλων Ἑργατικῶν Κατοικιῶν Γιάννουλης.
- **30 Ίουνίου πρωί:** Λειτουργήσῃ στὸν πανηγυρίζοντα Ἱ. Ν. Ἀγίων Δώδεκα Ἀποστόλων Καλλιπεύκης.
- **30 Ίουνίου μεσημέρι:** Μετέβη στὸ Δημαρχεῖο Λαρίσης καὶ εὐχήθηκε στὸν ἑορτάζοντα Δήμαρχο τῆς πόλεως κ. Ἀπόστολο Καλογιάννη.

- **19 Ἰουλίου πρωί:** Παρέστη συμπροσευχόμενος στὸ μνημόσυνο τοῦ μακαριστοῦ Γέροντός του, Μητροπολίτου Φθιώτιδος κυροῦ Νικολάου στὸν Ἱ. Μ. Ν. Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου Λαμίας.
- **19 Ἰουλίου απόγευμα:** Χοροστάτησε στὸν πανηγυρικό Ἑσπερινό στὴν Ἱερά Μονὴ Προφίτου Ἡλιοῦ Τυρνάβου.

- **20 Ιουλίου πρωί:** Λειτουργήσε στὸν πανηγυρίζοντα Ἱ. Ν. Προφήτου Ἡλιοῦ Λαρίσης.
- **20 Ιουλίου πρωί:** Χοροστάτησε στὴν ἐπίσημη Δοξολογία καὶ τὴν ἐπιμνημόσυνη δέηση ὑπὲρ ἀναπαύσεως τῶν Κυπρίων ἀδελφῶν μας στὸν Ἱ. Ν. Προφήτου Ἡλιοῦ Λαρίσης.
- **22 Ιουλίου πρωί:** Δέχθηκε τὸν νέο Διοικητὴ τοῦ Γενικοῦ Νοσοκομείου Λαρίσης κ. Γρηγόριο Βλαχάκη.
- **25 Ιουλίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στὸν πανηγυρικό ἑσπερινό στὸν Ἱ. Ν. Ἀγίας Παρασκευῆς Ὑστερινῶν Τήνου.
- **26 Ιουλίου πρωί:** Λειτουργήσε στὸ Πανελλήνιο Ἰδρυμα Εὐαγγελιστρίας Τήνου.
- **27 Ιουλίου πρωί:** Λειτουργήσε στὸ Πανελλήνιο Ἰδρυμα Εὐαγγελιστρίας Τήνου καὶ τέλεσε τὸ ἐπίσιο μνημόσυνο τοῦ μακαριστοῦ Γέροντός του, Μητροπολίτου Φθιώτιδος κυροῦ Νικολάου, τοῦ Τηνίου.

- **1 Αὐγούστου πρωί:** Λειτουργήσε στὴν Ἱερὰ Μονὴ Ἀγίου Νικοδήμου Πυργετοῦ.
- **2 Αὐγούστου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στὸν Ἑσπερινό καὶ στὴν Παράκληση πρὸς τιμὴν τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου στὸν Ἱ. Ν. Ἀγίου Γεωργίου Χεμαδίου.
- **3 Αὐγούστου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στὸν Ἑσπερινό καὶ στὴν Παράκληση πρὸς τιμὴ τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου στὸν Ἱ. Ν. Ἀγίου Ἀθανασίου Σωτηρίου.
- **4 Αὐγούστου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στὸν Ἑσπερινό καὶ στὴν Παράκληση πρὸς τιμὴ τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου στὸν Ἱ. Ν. Τιμίου Προδρόμου Κυρελοχωρίου.
- **5 Αὐγούστου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στὸν πανηγυρικό ἑσπερινό στὸν Ἱ. Ν. Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος στὴν Ἱ. Ν. Στρατιὰ Λαρίσης.
- **6 Αὐγούστου πρωί:** Λειτουργήσε στὸν πανηγυρίζοντα Ἱ. Ν. Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος Στεφανοβικείου.
- **6 Αὐγούστου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στὸν Ἑσπερινό καὶ στὴν Παράκληση πρὸς τιμὴ τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου στὸν Ἱ. Ν. Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος Κουλούρας.
- **7 Αὐγούστου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στὸν Ἑσπερινό καὶ στὴν Παράκληση πρὸς τιμὴ τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου στὸν Ἱ. Ν. Ἀγίου Ἀθανασίου Ἀγναντερῆς.
- **9 Αὐγούστου πρωί:** Λειτουργήσε στὸν Ἱ. Ν. Ἀγίου Ἀποστόλου Βαρνάβα Σκοτίας.
- **9 Αὐγούστου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στὸν Ἑσπερινό καὶ στὴν Παράκληση

- ση προς τιμή της Ὑπεραγίας Θεοτόκου στὸν Ἱ. Ν. Ἀγίου Γεωργίου Γλαύκης.
- **10 Αὐγούστου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στὸν Ἑσπερινὸ καὶ στὴν Παράκληση πρὸς τιμὴ της Ὑπεραγίας Θεοτόκου στὸν Ἱ. Ν. Τιμίου Προδρόμου Καλοχωρίου.
 - **11 Αὐγούστου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στὸν Ἑσπερινὸ καὶ στὴν Παράκληση πρὸς τιμὴ της Ὑπεραγίας Θεοτόκου στὸν Ἱ. Ν. Ἀγίας Αἰκατερίνης Λαρίσης.
 - **12 Αὐγούστου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στὸν Ἑσπερινὸ καὶ στὴν Παράκληση πρὸς τιμὴ της Ὑπεραγίας Θεοτόκου στὴν Ἱερά Μονὴ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου Πυργετοῦ.
 - **13 Αὐγούστου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στὸν Ἑσπερινὸ καὶ στὴν Παράκληση πρὸς τιμὴ της Ὑπεραγίας Θεοτόκου στὸν Ἱ. Ν. Γενεσίου τῆς Θεοτόκου Σπηλιᾶς.
 - **14 Αὐγούστου πρωί:** Χοροστάτησε στὴν Παράκληση πρὸς τιμὴν τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου στὸν Ἱ. Ν. Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου Ἀμπελώνος.
 - **14 Αὐγούστου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στὸν πανηγυρικὸ Ἑσπερινὸ στὴν Ἱερά Μονὴ Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου Στομίου.
 - **15 Αὐγούστου πρωί:** Λειτουργήσῃ στὸν πανηγυρίζοντα Ἱ. Ν. Παναγίας Ἀρμενίου.
 - **16 Αὐγούστου πρωί:** Λειτουργήσῃ στὸν Ἱ. Ν. Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου Ραφάνης.
 - **22 Αὐγούστου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στὸν πανηγυρικὸ Ἑσπερινὸ στὴν Ἱερά Μονὴ Παναγίας Προυσιωτίσσης Καρπενησίου.
 - **23 Αὐγούστου πρωί:** Προεξῆρχε τῆς Εὐχαριστιακῆς Συνάξεως στὴν πανηγυρίζουσα Ἱερά Μονὴ Παναγίας Προυσιωτίσσης Καρπενησίου.
 - **23 Αὐγούστου ἀπόγευμα:** Συγχοροστάτησε στὸν πανηγυρικὸ Ἑσπερινὸ στὸν Ἱ. Ν. Ἀγίου Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ Κονίτσας.
 - **24 Αὐγούστου πρωί:** Προεξῆρχε τῆς Εὐχαριστιακῆς Συνάξεως στὸν Ἱ. Ν. Ἀγίου Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ Κονίτσας.
 - **27 Αὐγούστου βράδυ:** Τέλεσε τὴν Ἱερά Ἀγρυπνία ἐπὶ τῇ ἐορτῇ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου στὴν Ἱερά Μονὴ Σίμωνος Πέτρας τοῦ Ἀγίου Ὁρους.
 - **28 Αὐγούστου ἀπόγευμα:** Μετέβη στὴν Ἱερά Μονὴ Ὁσίου Γρηγορίου τοῦ Ἀγίου Ὁρους.
 - **30 Αὐγούστου πρωί:** Συλλειτουργήσῃ στὸν Ἱ. Ν. Ἀγίου Νικολάου Πάπαρι Τριπόλεως γιὰ τὰ ὀνομαστήρια τοῦ Μητροπολίτου Μαντινείας καὶ Κυνουρίας κ. Ἀλεξάνδρου.

- **31 Αυγούστου πρωί:** Τέλεσε τήν ἐπιμνημόσυνη δέηση γιά τά Ἐλευθέρια τῆς Πόλεως στόν Ἱ. Ν. Ἀναλήψεως τοῦ Χριστοῦ Λαρίσης.
- **1 Σεπτεμβρίου ἀπόγευμα:** Προήδρευσε τοῦ Μητροπολιτικοῦ Συμβουλίου.
- **2 Σεπτεμβρίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν Ἑσπερινό των Ἐγκαινίων, στό ἱερό παρεκκλήσιο τοῦ Ἁγίου Νεκταρίου Νικαίας.
- **3 Σεπτεμβρίου πρωί:** Τέλεσε τά Ἐγκαινία τοῦ ἱεροῦ παρεκκλησίου τοῦ Ἱ. Ν. Ἁγίου Νεκταρίου Νικαίας.
- **3 Σεπτεμβρίου μεσημέρι:** Τέλεσε Ἀγιασμό γιά τήν ἔναρξη τῆς νέας σχολικῆς χρονιάς σέ βρεφονηπιακοὺς σταθμούς τῆς πόλεως.
- **6 Σεπτεμβρίου πρωί:** Λειτουργῆσε στόν πανηγυρίζοντα Ἱ. Ν. Ἀρχαγγέλου Μιχαήλ Κρανιάς.
- **7 Σεπτεμβρίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρικό Ἑσπερινό στόν Ἱ. Ν. Παναγίας Φανερωμένης Τυρνάβου.
- **8 Σεπτεμβρίου πρωί:** Λειτουργῆσε στόν πανηγυρίζοντα Ἱ. Ν. Γενεθλίου τῆς Θεοτόκου Αἰγάνης.
- **13 Σεπτεμβρίου πρωί:** Λειτουργῆσε στήν Ἱερά Μονή Παναγίας Γλυκοφιλούσης.
- **13 Σεπτεμβρίου μεσημέρι:** Τέλεσε Τρισάγιο στόν μακαριστό προκάτοχό του κυρό Σεραφεῖμ Ὁρφανό.
- **13 Σεπτεμβρίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρικό ἑσπερινό στόν Ἱ. Ν. Ἁγίων Κωνσταντίνου καί Ἑλένης Λαρίσης.
- **14 Σεπτεμβρίου πρωί:** Λειτουργῆσε στόν Ἱ. Ν. Ἁγίων Κωνσταντίνου καί Ἑλένης Λαρίσης.
- **14 Σεπτεμβρίου πρωί:** Τέλεσε ἀγιασμούς γιά τήν ἔναρξη τοῦ νέου διδακτικοῦ ἔτους σέ ἐκπαιδευτήρια τῶν πόλεων Λαρίσης καί Τυρνάβου.
- **14 Σεπτεμβρίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρικό Ἑσπερινό στό Μητροπολιτικό Παρεκκλήσιο τοῦ Ἁγίου Βησσαρίωνος, Λαρίσης.
- **15 Σεπτεμβρίου πρωί:** Λειτουργῆσε στόν πανηγυρίζοντα Ἱ. Ν. Ἁγίου Βησσαρίωνος Ραχοῦλας.
- **16 Σεπτεμβρίου πρωί:** Τέλεσε τόν Ἀγιασμό στά γραφεῖα τῆς Πρωτοβάθμιας Ἐκπαίδευσης Λαρίσης.
- **16 Σεπτεμβρίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρικό Ἑσπερινό στόν Ἱ. Ν. Ἁγίας Σοφίας Λαρίσης.
- **17 Σεπτεμβρίου πρωί:** Λειτουργῆσε στόν πανηγυρίζοντα Ἱ. Ν. Ἁγίας Σοφίας Λαρίσης.

- **18 Σεπτεμβρίου απόγευμα:** Συνεκάλεσε σύναξη με τούς φορείς της πόλεως για τούς έορτασιμούς των 200 έτων από την Έλληνική Έπανάσταση.
- **22 Σεπτεμβρίου πρωί:** Τέλεσε την έξοδιο ακολουθία της Μεγάλης Ευεργέτιδος της Ήρας Μητροπόλεως Λαρίσης καί Τυρνάβου Ίωάννας Παντελίδου-Βλάχου, στό Α΄ Κοιμητήριο Αθηνών.
- **22 Σεπτεμβρίου απόγευμα:** Τέλεσε τόν Άγιασμό Θυρανοιξίων του Ι. Ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου Στομίου.
- **23 Σεπτεμβρίου απόγευμα:** Χοροστάτησε στον πανηγυρικό Έσπερινό στον Ι. Ν. Παναγίας Μυρτιδιωτίσσης Κυπαρίσσου.
- **24 Σεπτεμβρίου απόγευμα:** Τέλεσε τόν Άγιασμό Θυρανοιξίων του Ι. Ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου Ζαπτείου.
- **27 Σεπτεμβρίου πρωί:** Λειτουργησε στον Ι. Ν. Αγίων Τεσσαράκοντα Μαρτύρων Λαρίσης.
- **27 Σεπτεμβρίου μεσημέρι:** Τέλεσε τόν Άγιασμό Έγκαινίων επί τη ανακαινίσει του ένοριακού συσσιτίου των Αγίων Τεσσαράκοντα Μαρτύρων Λαρίσης.
- **28 Σεπτεμβρίου απόγευμα:** Απένεμε τά πτυχία στους αποφοιτήσαντες από τό Φροντιστήριο Ύποψηφίων Κατηχητών της Μητροπόλεως.
- **28 Σεπτεμβρίου βράδυ:** Συνεκάλεσε σύναξη των Καθηγητών της Σχολής Βυζαντινής Μουσικής της Μητροπόλεως.

- **1 Ώκτωβρίου απόγευμα:** Παρέστη στά έγκαίνια εκθέσεως των συντηρημένων εικόνων του Μητροπολιτικού Ναού Παναγίας Φανερωμένης Τυρνάβου στό Διαχρονικό Μουσείο Λάρισας.
- **2 Ώκτωβρίου απόγευμα:** Τέλεσε τόν Άγιασμό Θυρανοιξίων του Ι. Ν. Αγίου Λουκά Αρχιεπισκόπου Κριμαίας καί Συμφερουπόλεως, στην κωμόπολη του Άμπελωνος.
- **3 Ώκτωβρίου πρωί:** Χοροστάτησε στην επίσημη Δοξολογία στον Ι. Μ. Ν. Αγίου Αχιλλίου για την έορτή του Αγίου Διονυσίου του Άεροπαγίτου, προστάτου του Δικαστικού Σώματος της πόλεως.
- **3 Ώκτωβρίου μεσημέρι:** Συνεκάλεσε σύναξη κατηχητών όλης της Μητροπόλεως στον Ι. Ν. Αγίου Νικολάου Λαρίσης.
- **3 Ώκτωβρίου απόγευμα:** Παρέστη στην εκδήλωση Δικαστών-Λογοτεχνών του συλλόγου Φίλων Γραμμάτων καί Τεχνών Λαρίσης.
- **4 Ώκτωβρίου πρωί:** Λειτουργησε στον Ι. Ν. Αγίου Γεωργίου Όμορφοχωρίου.
- **4 Ώκτωβρίου μεσημέρι:** Τέλεσε τρισάγιο για τούς άδικοχαμένους φιλάθλους της ποδοσφαιρικής ομάδος ΠΑΟΚ, στό ειδικό μνημα στην κοιλάδα των Τεμπών.

- **6 Ὀκτωβρίου ἀπόγευμα:** Συνεκάλεσε τό Διοικητικό Συμβούλιο τῆς Λογίας, Φιλαδελφίας καί Ἀλληλεγγύης τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως.
- **7 Ὀκτωβρίου πρωί:** Λειτουργήσῃ στόν Ἱ. Ν. Ζωοδόχου Πηγῆς Λαρίσης ἐπὶ τῇ συμπληρώσει δύο ἐτῶν ἀπὸ τῆς εἰς Ἐπίσκοπο χειροτονίας του.
- **8 Ὀκτωβρίου πρωί:** Μετέβη στὴν Καρδίτσα καί διένειμε ἐφόδια στοὺς ἀνθρώπους τῶν πληγείσων περιοχῶν τῆς Μητροπόλεως Θεσσαλιώτιδος καί Φαναριοφερσάλων.
- **8 Ὀκτωβρίου ἀπόγευμα:** Ὁμίλησε στόν Ἱ. Ν. Ἀγίου Δημητρίου στὴν περιοχὴ Ἀγίου Δημητρίου Ἀθηνῶν, στό πλαίσιο τῶν ἐκδηλώσεων «Δημίτριά 2020».
- **11 Ὀκτωβρίου πρωί:** Λειτουργήσῃ στόν Ἱ. Ν. Ἀγίου Γεωργίου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων στή Λάρισα.
- **11 Ὀκτωβρίου ἀπόγευμα:** Τέλεσε τὸν ἀγιασμό ἐνάρξεως τῆς νέας ἱεραποστολικῆς περιόδου στὴν ΓΕΧΑ Λαρίσης.
- **12 Ὀκτωβρίου μεσημέρι:** Δέχθηκε τὴν ἐπίσκεψη τοῦ Ἐπισκόπου Ἀρούσης καί Τανζανίας κ. Ἀγαθονίκου.
- **12 Ὀκτωβρίου ἀπόγευμα:** Τέλεσε τὸν Ἀγιασμό ἐνάρξεως τῶν μαθημάτων τῆς Σχολῆς Βυζαντινῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς τῆς Μητροπόλεως «Ὁ Ἅγιος Ἀχίλλιος».
- **13 Ὀκτωβρίου ἀπόγευμα:** Ἀπνύθνε χαιρετισμό στὴν παρουσίαση τοῦ 3ου τεύχους τοῦ ἐπιστημονικοῦ περιοδικοῦ τῆς Μητροπόλεως «Ἀχιλλίου Πόλις».
- **14 Ὀκτωβρίου ἀπόγευμα:** Συγχοροστάτησε μὲ ἄλλους Ἀρχιερεῖς στόν πανηγυρικό ἐσπερινό στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἀγίας Σκέπης Ἐδέσσης γιὰ τὴν ἀνακομιδὴ τῶν Ἱερῶν Λειψάνων τοῦ Ἀγίου Καλλινίκου Μητροπολίτου Ἐδέσσης.
- **16 Ὀκτωβρίου ἀπόγευμα:** Συνεκάλεσε τό νέο Διοικητικό Συμβούλιο τοῦ Γενικοῦ Φιλοπτώχου Ταμείου τῆς Μητροπόλεως.
- **18 Ὀκτωβρίου πρωί:** Λειτουργήσῃ στόν Ἱ. Ν. Ἀγίου Θωμᾶ Λαρίσης.
- **19 Ὀκτωβρίου πρωί:** Παρέστη στή δίκη ἐναντίον τοῦ Μητροπολίτου Κερκύρας κ. Νεκταρίου, στό Δικαστικό Μέγαρο Κερκύρας.
- **20 Ὀκτωβρίου πρωί:** Χοροστάτησε στὴν ἐπίσημη Δοξολογία στόν Ἱ. Ν. Ἀποστόλων Πέτρου καί Παύλου Λαρίσης γιὰ τὴν ἐορτὴ τοῦ Ἀγίου Ἀρτεμίου, προστάτου τῆς Ἑλληνικῆς Αστυνομίας.
- **20 Ὀκτωβρίου ἀπόγευμα:** Πραγματοποίησε τό καθιερωμένο ἀπογευματινὸ ἐσπερινό τοῦ κήρυγμα στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἀγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης, μὲ θέμα: «ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ».
- **23 Ὀκτωβρίου πρωί:** Τέλεσε τὴν πρωτοχριστιανικὴ Θεία Λειτουργία τοῦ Ἀγίου Ἰακώβου τοῦ Ἀδελφοθέου στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἀγίου Ἀχιλλίου.

- **24 Ὀκτωβρίου ἀπόγευμα:** Δέχθηκε τόν Ἐπίσκοπο Γκούλου κ. Σίλβεστρο, τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας.
- **25 Ὀκτωβρίου πρωί:** Λειτουργήσε στόν Ἱ. Ν. Ἁγίου Ἀθανασίου Ἀρμενίου.
- **25 Ὀκτωβρίου μεσημέρι:** Τέλεσε τόν ἀγιασμό ἐνάρξεως τῆς νέας ἱεραποστολικῆς περιόδου στήν ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΕΣΤΙΑ Λαρίσης.
- **25 Ὀκτωβρίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρικό ἑσπερινό στόν Ἱ. Ν. Ἁγίου Δημητρίου Λαρίσης.
- **26 Ὀκτωβρίου πρωί:** Λειτουργήσε στόν πανηγυρίζοντα Ἱ. Ν. Ἁγίου Δημητρίου Δελερίων.
- **27 Ὀκτωβρίου μεσημέρι:** Τέλεσε τόν Ἀγιασμό Θυρανοιξίων τοῦ Ἱ. Ν. Ἁγίου Νέστορος στό Ἐθνικό Ἀθλητικό Κέντρο Λαρίσης.
- **27 Ὀκτωβρίου ἀπόγευμα:** Πραγματοποίησε τό καθιερωμένο ἀπογευματινό ἑσπερινό του κήρυγμα στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης, μέ θέμα: «ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ».
- **28 Ὀκτωβρίου πρωί:** Χοροστάτησε στήν ἐπίσημη Δοξολογία στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου γιά τήν ἑορτή τῆς Ἐθνικῆς Παλιγγενεσίας.
- **29 Ὀκτωβρίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν ἑσπερινό τῆς ἀγρυπνίας στόν Ἱ. Ν. Ἁγίου Νικολάου Λαρίσης γιά τήν ἐναρκτήρια ἐκδήλωση τῆς ἑορτῆς τῆς συνάξεως τῶν ἐν Λαρίσῃ Ἀγίων.
- **30 Ὀκτωβρίου ἀπόγευμα:** Προήδρευσε τοῦ Μητροπολιτικοῦ Συμβουλίου.
- **31 Ὀκτωβρίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρικό ἑσπερινό τῆς ἑορτῆς τῶν ἐν Λαρίσῃ Ἀγίων στόν Ἱ. Ν. Ἁγίου Νικολάου Λαρίσης.

ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΜΕΤΑ ΤΗ «ΛΩΖΑΝΗ» – ΤΑ «ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΑΝΑ»

Μετά τό 1947 ή ελληνική όμογένεια, αξιοποιώντας μιά απρόσμενη χαλά-
ρωση τών άσφυκτικών όρων καί συνθηκών τής πολιτικής ζωής στήν
Τουρκία, άρχίζει νά αναδιοργανώνεται καί νά ανακάμπτει. Μέσα σέ μιά όκταετία
περίπου, ή ελληνική κοινότητα θά κατορθώσει νά αναδιοργανώσει σέ μιά νέα βάση
τούς διάφορους πολιτιστικούς καί άθλητικούς συλλόγους, νά ανασυγκροτήσει τά
νοσοκομεία καί τά φιλανθρωπικά της ιδρύματα καί νά αναβαθμίσει τή λειτουργία
τών σχολείων. Μέσα σέ λίγα χρόνια, ό αριθμός τών μαθητών διπλασιάστηκε.

Αυτή ή σημαντική πρόοδος θά έπιτείνει τά ήδη έντονα έχθρικά αισθήματα
τής κυβέρνησης Μεντερές καί τών Τούρκων μουσουλμάνων τής Πόλης κατά
τών Έλλήνων. Έκείνο όμως που θά δώσει τήν ευκαιρία-άφορμή, όχι μόνο στήν
κυβέρνηση αλλά καί τόν Τύπο καί τόν τουρκικό όχλο νά στραφεί απροκάλυ-
πτα έναντίον τών Έλληνικής όμογένειας, ήταν ή ανακίνηση τοῦ Κυπριακοῦ
ζητήματος από τόν Στρατάρχη Παπάγο τό 1954.

Η Άγγλία, μέ τή σειρά της, καθοδηγεί άριστοτεχνικά τήν Τουρκία, βάζοντάς
την νά διατυπώνει άνύπαρκτες άπαιτήσεις. Η Τουρκία γίνεται έτσι ενεργό
μέρος τοῦ Κυπριακοῦ ζητήματος. Από τώρα καί στό έξής, ή Άγκυρα θά θέτει
συνεχώς θέμα, άν όχι έπιστροφής τής Κύπρου στήν ίδια, τουλάχιστον διχοτό-
μησης, δήθεν γιά νά προστατευθεί ή μουσουλμανική μειονότητα, τήν όποία οί
Άγγλοι μετονομάζουν σέ «τουρκική»!

Μέ τίς ευλογίες τής τουρκικής κυβέρνησης, ιδρύθηκαν καί ενισχύθηκαν
οικονομικά διάφορες «έθνικιστικές» οργανώσεις, άπολύτως έλεγχόμενες από
τήν Άγκυρα. Οί οργανώσεις αυτές επρόκειτο νά έχουν ενεργό συμμετοχή σέ
«λαϊκές» καί «αυθόρμητες» διαδηλώσεις υπέρ τών Τούρκων Κυπρίων καί έναν-
τίον τών Έλλήνων τής Κωνσταντινουπόλεως. Η κυριότερη οργανωση ήταν ή
«Kıbrıs Türkütir Cemiyeti» (ΚΤΚ) - Οργάνωση «Η Κύπρος είναι Τουρκική» μέ

ιδρυτή τόν ντονμέ (ἀπόγονο ἐξιλαμισμένων Ἑβραίων) Χικμέτ Μπιλ.

Ἡ κατάσταση ἔγινε ἀκόμα πιό δύσκολη γιά τούς Ἕλληνες τῆς Πόλης, μέ τήν ἔναρξη τοῦ ἔνοπλου Ἐθνικοαπελευθερωτικοῦ ἀγώνα τῆς Ε.Ο.Κ.Α. τήν 1η Ἀπριλίου 1955. Ὁ Τύπος δημοσίευε ἐμπρηστικά ἄρθρα, σπηλίτευε τόν Πατριάρχη Ἀθιναγόρα, ἐπειδή δέν καταδίκασε δημοσίως τόν ἑνωτικό ἀγώνα τῶν Κυπρίων. Διέδιδε ἀκόμα (ἀπολύτως ψευδῶς) ὅτι πραγματοποιοῦνταν ἔρανοι μεταξύ τῶν Ὁμογενῶν ὑπέρ τῶν ἀγωνιζομένων Ἑλλήνων Κυπρίων καί περί ἐπικείμενης γενικῆς σφαγῆς πού περιέμενε τούς Τούρκους τῆς Κύπρου στίς 28 Αὐγούστου 1955! Στίς 24 Αὐγούστου, ὁ Ἀντνάν Μεντερές προέβη σέ ἐμπρηστικές δημόσιες δηλώσεις, υἱοθετώντας ὅλα τα μυθεύματα ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων τῆς Κωνσταντινουπόλεως καί τῆς Κύπρου. Ὅλα αὐτά θά φανατίσουν ἀκόμα περισσότερο τόν βάρβαρο τουρκικό ὄχλο.

Τά «Σεπτεμβριανά»

Ὁ στόχος τῆς Ἀγγλίας πέτυχε. Τή νύχτα στίς 6 Σεπτεμβρίου τοῦ 1955, πρὶν λήξει ἡ τριμερὴς διάσκεψη τοῦ Λονδίνου*, ξέσπασε ὁργανωμένο «πογκρόμ» σέ βάρος τῶν Ἑλλήνων τῆς Κωνσταντινουπόλεως καί τῶν Ἑλλήνων ἀξιοματικῶν του ἀρχηγείου τοῦ ΝΑΤΟ. Καθοδηγούμενος ὁ τουρκικός ὄχλος προκαλοῦσε βίαια ἐπεισόδια (πογκρόμ) κατὰ τῶν περιουσιῶν τῶν Ἑλλήνων τῆς Πόλης, λεπλατώντας καί πυρπολώντας ἑλληνικά σπίτια, καταστήματα, σχολεῖα καί βιβλιοθήκες ἐκκλησιῶν καί νεκροταφεῖα. Μιά μέρα νωρίτερα, ὁ Βρετανός Ὑπουργός Ἑξωτερικῶν Χάρολντ ΜακΜίλαν ἔστειλε κρυπτογραφημένο μήνυμα στόν Τοῦρκο ὁμολογῶν, συμβουλεύοντάς τον πῶς πρέπει νά προχωρήσει σέ «ἐντονότερη δράση» γιά νά ἀποδειχτεῖ ἡ τουρκική ἀποφασιστικότητα στήν περιφρούρηση τῶν συμφερόντων της.

«*Ἡ Τριμερὴς Διάσκεψη τοῦ Λονδίνου*», γράφει ὁ Νεοκλῆς Σαρρῆς «εἶχε καί τρομερές ἐπιπτώσεις στήν Ἑλληνική μειονότητα τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀπό τόν Αὐγούστο τοῦ 1954, πού κατατέθηκε ἀπὸ τὴν Ἑλληνική κυβέρνησι προσφυγὴ στόν Ο.Η.Ε. μεῖς αἴτημα τὴν αὐτοδιάθεση τοῦ Κυπριακοῦ λαοῦ, ἐπικράτησε στή Τουρκία μεγάλος λαϊκὸς ἀναβρασμός. Στόν Τύπο γράφονταν ἐμπρηστικά ἀνθελληνικά ἄρθρα καί ἡ τουρκικὴ Κυβέρνησι δεχόταν πιέσεις νά ἀναλάβει δράση γιά νά ματαιώσει τὴν Ἑνωσι. Μὲ ὑποκίνηση τῆς ὑπὸ τὸν Φαζίλ Κουτσιοῦκ τουρκοκυπριακῆς ἡγεσίας, ἰδρύθηκε στήν Τουρκία ὁργανω-

* Βλ. σελ. 381.

ση μέ τήν ὀνομασία “*Ἡ Κύπρος εἶναι Τουρκική*”, πού δέν ἔπαινε νά ἐξάπτει τόν φανατισμό τῶν λαϊκῶν μαζῶν. Μέ ὑπόδειξη τοῦ ὑπουργοῦ Ἐξωτερικῶν Ζορλοῦ ὀργανώθηκαν ἀπό τήν ἴδια τήν Κυβέρνηση καί ἀπό στελέχη τοῦ κυβερνῶντος Δημοκρατικοῦ κόμματος, ἀπίστευτης βαρβαρότητας ταραχές, σέ βάρος τῆς ἐλληνικῆς μειονότητας στήν Κωνσταντινούπολη. Ἀπέβλεπαν στό νά δοθεῖ τό μῖνυμα ὅτι ἡ Κύπρος συγκλόνιζε τόν Τουρκικό λαό σέ βαθμό πού ἡ Κυβέρνηση “ἀδυνατοῦσε νά συγκερατῇ τήν κοινή γνώμη”. Αὐτό ἀποκάλυψε ὁ Μεντερές στόν δημοσιογράφο καί πρόεδρο τῆς ὁργάνωσης “*Ἡ Κύπρος εἶναι Τουρκική, Χικμέτ Μπιλ*”». (Σαρρῆς Ν., *Ἡ ἄλλη πλευρά*, τόμ. 2, σσ. 166, 192 καί 193).



Ὁ Πατριάρχης Ἀθναγόρας στά ἐρείπια τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου στήν Κωνσταντινούπολη.

Ἐναυσμα τῶν ταραχῶν ἀποτέλεσε εἰδηση, πού μεταδόθηκε ἀπό τόν κρατικό ραδιοσταθμό καί τίς ἐφημερίδες, ὅτι στίς 5 Σεπτεμβρίου ἐξερράγη στή Θεσσαλονίκη βόμβα ἐναντίον τοῦ σπιτιοῦ ὅπου (κατά τούς Τούρκους) γεννίθηκε ὁ Κεμάλ Ἀτατούρκ. Τά τουρκικά μέσα ἐνημέρωσης ἄφησαν νά ἐννοηθεῖ ὅτι γιά τήν τρομοκρατική αὐτή ἐνέργεια εὐθύνονταν Ἕλληνες. Στήν πραγματικότητα ἐπρόκειτο γιά μιά ἀκόμα τουρκική προβοκατόρικη ἐνέργεια, ἀφοῦ τή βόμβα τήν εἶχε μεταφέρει Τούρκος φοιτητής ἀπό τήν Τουρκία καί τήν τοποθέτησε Τούρκος κλητήρας. Τά δύο αὐτά πρόσωπα συνελήφθησαν ἀργότερα καί ὁμολόγησαν τήν πράξη τους.

«Μόλις δόθηκε τό σύνθημα, μαινόμενος τουρκικός ὄχλος ξεχύθηκε στους δρόμους τῆς Πόλης καί ἄρχισε νά λεπλατεῖ κάθε τί τό ἐλληνικό. Τό σχέδιο εἶχε ὀργανωθεῖ μέ ἀρτιότητα, ἀφοῦ μέρες ἤ καί ἐβδομάδες πρὶν, στρατολογήθηκαν ἐκτός τῶν Τούρκων τῆς Πόλης, ἄτομα ἀπό τήν Μικρά Ἀσία καί τήν Ἀνατολική Θράκη, μεταφέρθηκαν μέ σιδηροδρόμους, ταξί, λεωφορεῖα καί πλοῖα, ἐφοδιάστηκαν μέ ρόπαλα, ἀξίνες, λοστούς, βενζίνη, δυναμίτιδα, ἐνῶ παρασχέθηκαν τροφή καί κατάλυμα γιά μιά ἤ δύο ἡμέρες.

Συντάχθηκαν ἀκόμα οἱ κατάλογοι τῶν ἐπικείμενων στόχων, σέ κάθε συνοικία, καί σημαδεύθηκαν τήν κατάλληλη στιγμή τά ἐλληνικά κτήρια. Τέλος, ἐκπαιδεύτηκαν οἱ ἀστυνομικοί καί οἱ στρατιῶτες πού, γιά εὐνόητους λόγους, θά ἔφεραν πολιτική περιβολή, θά κατεύθυναν τόν ὄχλο στίς λεπλασίες καί τήν κατάλληλη στιγμή θά ἔπαιζαν τό ρόλο τῶν εἰρηνοποιῶν.

Μέσα σέ ἐννέα περίπου ὥρες, καταστράφηκαν ὁλοσχερῶς 1.004 σπίτια καί ἄλλα περίπου 2.500 ὑπέστησαν ἐκτεταμένες ζημιές. Καταστράφηκαν ἀκόμη 4.348 καταστήματα, 27 φαρμακεῖα, 26 σχολεῖα, 5 πολιτιστικοί σύλλογοι, οἱ ἐγκα-

ταστάσεις 3 έφημερίδων, 12 ξενοδοχεία, 11 κλινικές, 21 εργοστάσια, 110 ζαχαροπλαστεία και έστιατόρια, 73 εκκλησίες, ενώ συλήθηκαν πάρα πολλοί τάφοι σε 2 κοιμητήρια, καθώς και οί τάφοι των πατριαρχών στην Μονή Βαλουκλή.

Τουλάχιστον 30 Έλληνες δολοφονήθηκαν και εκατοντάδες άλλοι κακοποιήθηκαν βάνουσα. Σε 2.000 υπολογίζονται οί βιασμοί, αν και επίσημα καταγγέθηκαν μόνο 200. Ίδιαίτερο μίσος έπεδείχθη κατά των ιερωμένων, αφού πολλοί από αυτούς ξυλοκοπήθηκαν με ιδιαίτερη αγριότητα και άλλοι γυμνώθηκαν και διαπομπεύτηκαν, εξαναγκαζόμενοι να φωνάζουν: “Η Κύπρος είναι τουρκική”. Υπάρχουν μαρτυρίες ότι σε κάποιο ιεροδιάκονο έγινε αναγκαστική περιτομή. Ο Έπίσκοπος Παμφίλου Γεράσιμος και ό ήλικιωμένος μοναχός Χρύσανθος Μαντάς ξυλοκοπήθηκαν μέχρι θανάτου, ενώ ό Μητροπολίτης Ήλιουπόλεως Γεννάδιος παραφρόνησε από τούς ξυλοδαρμούς, για να αποβιώσει λίγο αργότερα...». (Σαρχής Ν., *Η άλλη πλευρά*, τόμ. 2, σελ. 203).

Οί Τούρκοι, για να κατευνάσουν τόν αγανακτισμένο από τήν πρωτοφανή αυτή αγριότητα, κόσμο, έπέρριψαν όλη τήν ευθύνη στους κομμουνιστές. Έπρόκειτο ασφαλώς για ένα τερατώδες ψέμα. Επί δέκα ολόκληρα χρόνια ή Τουρκία καυχόταν πως δέν έχει κομμουνιστές, και δέν είχε πράγματι. Πως λοιπόν, μέσα σε μιά νύχτα, ξεπήδησε ολόκληρο πλήθος από αυτούς για να προκαλέσει τόσες καταστροφές;

Σύμφωνα με δημοσίευμα της έφημερίδας Radikal, με ήμερομηνία 12 Αυγούστου 2008, τά γεγονότα που διαδραματίστηκαν στις 6 - 7 Σεπτεμβρίου 1955, έναντίον των Έλλήνων της Κωνσταντινουπόλεως, είχαν οργανωθεί από τό Γραφείο Είδικου Πολέμου (Özel Harp Dairesi), τό όποιο ουσιαστικά αποτελούσε τόν μηχανισμό, που είχε σπηθεί από τό NATO για τήν αποτροπή του κομμουνιστικού κινδύνου!

‘Η ελληνική αντίδραση στά «Σεπτεμβριανά»

Η αντίδραση της Έλληνικής Κυβέρνησης στά γεγονότα της 6ης και 7ης Σεπτεμβρίου 1955 υπήρξε από χλιαρή έως ανύπαρκτη. Άμέσως μετά τά έπεισόδια ό Άμερικανός ύπουργός Έξωτερικών Τζών Φόστερ Ντάλλες, κάλεσε και τίς δύο πλευρές να επιδείξουν αυτοσυγκράτηση και να συμφιλιωθούν. Μετά τήν ανάδειξη του Κωνσταντίνου Καραμανλή στην πρωθυπουργία στις 6 Οκτωβρίου 1955 και τήν αποχή της Ελλάδος από γυμνάσια του NATO στην Μεσόγειο, ή Άγκυρα υποχρεώθηκε να αποδώσει μιά στοιχειώδη ήθική ικανοποίηση στην Ελλάδα. Στίς 24 Οκτωβρίου τίμησε σε ειδική τελετή στό στρα-

τηγείο του Ν.Α.Τ.Ο. στη Σμύρνη τήν ελληνική σημαία, τήν όποία ύψωσε ό Τούρκος ύπουργός Έξωτερικών.

Ή τουρκική συμμετοχή στά «Σεπτεμβριανά» καί ή τύχη τών πρωταγώνων

Άπό τά μέλη τής κυβερνήσεως Μεντερές, συμμετοχή στήν όργάνωση του άνθελληνικού πογκρόμ φαίνεται νά είχαν, έκτός άπό τόν ίδιο τόν πρωθυπουργό, οί Μαχμούτ Τζελάλ Μπαγιάρ (πρόεδρος τής δημοκρατίας), Μεχμέτ Φουάτ Κιοπρουλού (πρώην ύπουργός Έξωτερικών), Φατίν Ρουστού Ζορλού (ύπουργός Έξωτερικών), Ναμίκ Γκεντίκ (ύπουργός Έσωτερικών), Έτχέμ Μεντερές (ύπουργός Αμύνης) καί Φαχρετίν Κερίμ Γκιοκάν, βαλής (κυβερνήτης) τής Κωνσταντινουπόλεως.

Πέντε χρόνια μετά τά γεγονότα, καί πιό συγκεκριμένα στίς 27 Μαΐου 1960, όμάδα άξιωματικών, υπό τόν στρατηγό Τζεμάλ Γκιουρσελ, κατέλαβε τήν έξουσία καί όδήγησε σέ δίκη (ή δίκη τής Πλάτης, πού έληξε στίς 5 Ιανουαρίου 1961) 592 μέλη καί συνεργάτες του Δημοκρατικού Κόμματος. Οί Τούρκοι πρόξενοι τής Θεσσαλονίκης, ό θυρωρός του Προξενείου πού τοποθέτησε τί βόμβα καί ό φοιτητής Όκτάν Έγκίν πού μετέφερε τί βόμβα στή Θεσσαλονίκη άθώωθηκαν. Ό Έγκίν άργότερα διορίστηκε Γενικός Διευθυντής Κρατικής Ασφαλείας καί στή συνέχεια Νομάρχης στή Νεάπολη (Nevsehir) τής Καππαδοκίας!

Ό πρόεδρος του Σωματείου «Ή Κύπρος είναι Τουρκική» Χικμέτ Μπιλ κατέθεσε στό δικαστήριο ως μάρτυρας κατηγορίας. Άργότερα άπεστάλη άπό τήν τουρκική κυβέρνηση ως άκόλουθος Τύπου στήν Τουρκική Πρεσβεία στή Βηρυτό. Οί Μπαγιάρ καί Έτχέμ Μεντερές δέν δικάστηκαν καθόλου γιά τήν συμμετοχή τους στήν όργάνωση του πογκρόμ, ένώ ό Κιοπρουλού άθώωθηκε. Ό Γκιοκάν άπλώς στερήθηκε τών πολιτικών του δικαιωμάτων.

Ένοχοι βρέθηκαν μόνον οί Άντνάν Μεντερές καί Ζορλού, γι' αυτό καί καταδικάστηκαν σέ φυλάκιση 6 έτών. Ένδεικτικά αναφέρεται ότι γιά άλλη, πολύ πιό άσήμαντη ύπόθεση, αὐτή τής καταχρίσεως κεφαλαίων, ό Μεντερές καταδικάστηκε σέ φυλάκιση 14 έτών καί 2 μηνών. Οί Μεντερές καί Ζορλού καταδικάστηκαν στήν έσχάτη των ποινών καί άπαγχονίστηκαν στό νησί Ίμραλί, τόν Σεπτέμβριο του 1961. Έκείνο πού βάρυνε στή θανατική καταδίκη τους ήταν οί κατηγορίες γιά παραβίαση του Τουρκικού Συντάγματος.

Θεία δίκη!

Τό χωριό Γκιόρζε τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἀπό τό ὅποιο προέρχονταν οἱ περισσότεροι Λαῶι ἐπιδρομεῖς, τέσσερις βδομάδες μετά τά γεγονότα, καταστράφηκε ὁλοσχερῶς ἀπό μεγάλη πυρκαγιά, ἐνῶ δύο ἄλλα χωριά, πού ἐπίσης συμμετεῖχαν στήν ἐπιδρομή, ἰσοπεδώθηκαν κυριολεκτικά ἀπό ἰσχυρό σεισμό.

Ἡ τριμερής διάσκεψη τοῦ Λονδίνου

Στίς 30 Ἰουνίου 1955, ὁ τότε ὑπουργός Ἐξωτερικῶν τῆς Ἀγγλίας Χάρολντ ΜακΜίλαν, ἐνεργῶντας κατὰ δόλιο τρόπο, προσκάλεσε τούς ὁμολόγους του τῆς Ἑλλάδας Στέφανο Στεφανόπουλο καί τῆς Τουρκίας Φατίν Ρουστού Ζορλοῦ σέ μία τριμερῆ διάσκεψη στό Λονδίνο. Χαρακτηριστικό δείγμα τῆς δολιότητος τοῦ Ἀγγλοῦ ὑπουργοῦ ἀποτελεῖ τό παραπλανητικό κείμενο τῆς ἀγγλικῆς Πρόσκλησης: «Ἡ Κυβέρνηση τῆς Αὐτῆς Μεγαλειότητος ἐμελέτησε περαιτέρω τά στρατηγικά καί ἄλλα προβλήματα πού ἐπηρεάζουν τόσο τή Μ. Βρετανία, ὅσο καί τήν Ἑλλάδα καί τήν Τουρκία στήν Ἀνατολική Μεσόγειο. Ἡ Κυβέρνηση φρονεῖ ὅτι ἡ συνεργασία τῶν τριῶν χωρῶν στήν περιοχὴ αὐτή, βασιζόμενη στήν ἀμοιβαία ἐμπιστοσύνη, εἶναι οὐσιώδης γιά τά κοινά τους συμφέροντα. Κατ' ἀκολουθίαν ἡ Κυβέρνηση τῆς Αὐτῆς Μεγαλειότητος προσκαλεῖ τίς κυβερνήσεις τῆς Ἑλλάδας καί τῆς Τουρκίας νά στείλουν ἀντιπροσώπους, γιά νά διασκεφτοῦν μαζί της στό Λονδίνο, σέ σύντομη ἡμερομηνία, ἐπὶ τῶν πολιτικῶν καί ἀμυντικῶν ζητημάτων, πού ἐπηρεάζουν τήν Ἀνατολική Μεσόγειο, συμπεριλαμβανομένης καί τῆς Κύπρου». (Κρανιδιώτης Ν., Δύσκολα χρόνια, σελ. 93).

Παρά τίς ἔντονες προειδοποιήσεις τοῦ Μακαρίου καί ἄλλων σημαντικῶν προσωπικοτήτων ἐκείνης τῆς ἐποχῆς ὅτι ἡ συμμετοχή τῆς Ἑλλάδας στή Διάσκεψη θά σήμαινε ἀναγνώριση τῆς Τουρκίας ὡς ἐνδιαφερόμενου μέρους στό Κυπριακό, ἡ Ἑλληνική Κυβέρνηση ἔπρεπε στήν καλοστημένη ἀπό τούς Ἀγγλους παγίδα. Ἡ τριμερής διάσκεψη συνῆλθε στίς 29 Αὐγούστου 1955 στό «Langaster Hause» τοῦ Λονδίνου. Κατά τήν διάρκειά της, ἡ Μ. Βρετανία εὐνοοῦσε προκλητικά τήν τουρκική πλευρά καί ἔτσι ἡ Διάσκεψη ὁδηγήθηκε σέ ἀδιέξοδο.

Τό ἴδιο χρονικό διάστημα ἡ Ἑλλάδα ζεῖ τό βουβό δράμα της. Ὁ Πρωθυπουργός Ἀλέξανδρος Παπάγος ἔχει καταρρεύσει ἀπό μία σοβαρὴ ἀσθένεια, πού τόν ἔχει καταστήσει ἀνίκανο νά κυβερνήσει. Οἱ δύο ἀντιπρόεδροι Παναγιώτης Κανελλόπουλος καί Στέφανος Στεφανόπουλος, πού ἀσκοῦν τήν ἐξουσία, δέν ἔχουν τήν παραμικρὴ δυνατότητα πρωτοβουλιῶν.

Ὁ Χάρολντ ΜακΜίλαν ἔγραψε ἀργότερα στά ἀπομνημονεύματά του: «Μέ ἐξέπληξε ἰδιαίτερος τό ὅτι ὁ Ἕλληνας Ὑπουργός τῶν Ἐξωτερικῶν Στέφανος Στεφανόπουλος δέχθηκε τήν βρετανική πρόταση, χωρίς νά θέσει ὅποιουσδήποτε ὅρους καί χωρίς νά διατυπώσει ἐπιφυλάξεις, λέγοντας μάλιστα ὅτι οἱ Ἕλληνες θά χαιρόντουσαν νά συναντηθοῦν μέ τοὺς Τούρκους φίλους τους».

Στὴν τριμερῆ διάσκεψη ὁ Τοῦρκος ὑπουργός Ἐξωτερικῶν Φατίν Ρουστοῦ Ζορλοῦ δῆλωσε ὡμά ὅτι «τό μέλλον τῆς Κύπρου δέν ἦταν θέμα οὔτε τῆς Ἑλλάδας, οὔτε τῆς Κύπρου, ἀλλά τῆς Ἀγγλίας καί τῆς Τουρκίας». Ὑπογραμμίζοντας τήν ἀντίθεση τῆς Τουρκίας στὴν Ἑνωση, χρησιμοποίησε ἐπιχειρήματα, πολλά ἀπό τά ὁποῖα ἐπαναλαμβάνονται μέχρι καί σήμερα...

Στή Διάσκεψη ἔγινε ὁλοφάνερο τό χάσμα ἀπόψεων μεταξύ Ἑλλάδας καί Τουρκίας. Ἦταν ὅ,τι ἀκριβῶς ἐπιδίωκε ἡ Ἀγγλία. Αὐτό ὁμολόγησε ὁ τότε ὑφυπουργός Ἐξωτερικῶν Σέρ Ἴβον Κιρκπάτρικ (Sir Yvonne Kirkpatrick), στὸν δημοσιογράφο Σύριλ Φόλς.

Ὁ ΜακΜίλαν ἀναφέρει: «Εἶχε (ἡ Ἑλλάδα) τουλάχιστον ἀποδεχθεῖ ὅτι ἡ Κύπρος δέν ἦταν “ἀποικιακό πρόβλημα”, ἀλλά ἓνα μεγάλο διεθνές ζήτημα».

«Ἡ διάσκεψη τελικά κατέληξε σέ πλήρη διπλωματική ἥττα τῆς Ἑλλάδας, ἔβαλε τήν σφραγίδα τῆς σίς μετέπειτα ἐξελίξεις καί ἀποτέλεσε τήν ἀπαρχή τῆς καταστρεπτικῆς ἀναμίξεως τῆς Τουρκίας στὴν Κύπρο. Ἡ ἀγγλική κυβέρνηση κατάφερε μέ τήν τριμερῆ νά ἐπιτύχει ἐκεῖνο τό ὁποῖο ἐπιδίωκε. Ἡ Τουρκία θεσμοθετεῖται πλέον ἐπισήμως ὡς ἀποφασιστικός παράγοντας γιά τή λύση τοῦ Κυπριακοῦ» (Κρανιδιώτη Ν., Δύσκολα χρόνια, σελ. 105).

ΒΑΡΒΑΡΑ Γ. ΒΑΣΙΛΑΚΗ
ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΓΟΝΕΩΝ
ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΥΡΝΑΒΟΥ

ΦΟΒΟΣ: ΠΟΛΕΜΙΟΣ Ή ΔΑΣΚΑΛΟΣ;

Όλοι ξέρουμε πώς είναι να νιώθεις φόβο... και αν έχουμε διερωτηθεί για τό αν θα ταχθοῦμε απέναντι ἢ δίπλα του, ἄς γνωρίσουμε κάποια πράγματα πού ἴσως μᾶς φανοῦν χρήσιμα καί ἄς αποφασίσουμε ἀργότερα γιά τή «σχέση» μας μαζί του...

Ὁ φόβος προέρχεται ἀπό τήν ἀρχαία ἐλληνική λέξη «φόβος» καί ὀρίζεται ὡς τό ἐξαιρετικά δυσάρεστο συναίσθημα πού καταλαμβάνει κάποιον στήν παρουσία ἢ τή σκέψη πραγματικοῦ ἢ ὑποθετικοῦ κινδύνου ἢ ἀπειλῆς.

Σύμφωνα λοιπόν μέ τήν American Psychological Association, «Ὁ φόβος εἶναι ἕνα βασικό, ἔντονο συναίσθημα πού προκαλεῖται ἀπό τήν ἀνίχνευση ἐπικείμενης ἀπειλῆς καί περιλαμβάνει μιά ἄμεση ἀντίδραση συναγερμού πού κινητοποιεῖ τόν ὀργανισμό προκαλώντας ἕνα σύνολο φυσιολογικῶν ἀλλαγῶν. Αὐτές περιλαμβάνουν γρήγορο καρδιακό παλμό, ἀνακατεύθυνση τῆς ροῆς τοῦ αἵματος μακριά ἀπό τήν περιφέρεια πρὸς τό ἔντερο, τάνυση τῶν μυῶν καί μιά γενική κινητοποίηση τοῦ ὀργανισμοῦ γιά ἀνάληψη δράσης (ἀπόκριση φόβου, ἀντίδραση πάλης ἢ φυγῆς – fight or flight). Ὁ φόβος διαφέρει ἀπό τό ἄγχος στό ὅτι ὁ πρῶτος θεωρεῖται κατάλληλη βραχυπρόθεσμη ἀπόκριση σέ μιά παρούσα, σαφῶς ἀναγνωρίσιμη ἀπειλή, ἐνῶ ἡ τελευταία εἶναι μιά μελλοντοστραφής, μακροπρόθεσμη ἀπάντηση ἐπικεντρωμένη σέ μιά διάχυτη ἀπειλή. Μερικοί θεωρητικοί χαρακτηρίζουν αὐτήν τήν διάκριση πύο συγκεκριμένα, προτείνοντας ὅτι ὁ φόβος βιώνεται ὅταν ἀποφεύγουμε ἢ ξεφεύγουμε ἀπό ἀποτρεπτικά ἐρεθίσματα καί ὅτι τό ἄγχος βιώνεται ὅταν εἰσερχόμαστε σέ μιά δυνητικά ἐπικίνδυνη κατάσταση (π.χ. ἕνα ζῶο πού ἀναζητᾷ σέ τροφή σέ ἕνα πεδίο ὅπου μπορεῖ νά ὑπάρχει ἀρπακτικό). Ὅποιες καί ἂν εἶναι οἱ ἀκριβεῖς διαφορές τους στήν ἔννοια, ὥστόσο, οἱ ὅροι χρησιμοποιοῦνται συχνά ἐναλλακτικά σέ κοινή γλῶσσα». Ἡ φοβία πού πολλές φορές συγχέεται μέ τόν φόβο,

ἀφορᾷ σέ καταστάσεις πού τό ἄτομο βιώνει ὑπερβολικό καί παράλογο φόβο, δυσανάλογο τοῦ ἐπαπειλούμενου κινδύνου, τό ἐρέθισμα συνήθως ἀπουσιάζει ἢ κρίνεται ἀσήμαντο καί, τέλος, παρατηρεῖται ἔκπτωση τῆς λειτουργικότητας τοῦ ἀτόμου σέ κάποια πεδία.

Όταν ἀντικείμενα ἢ καταστάσεις ἀπειλοῦν τήν σωματική ἢ τήν συναισθηματική μας ἀσφάλεια, τόσο ὅσο ἡ διάρκεια, ὅσο καί ἡ ἔνταση τοῦ φόβου πού βιώνουμε, εἶναι ἀνάλογη μέ τόν ὑπάρχοντα κίνδυνο καί οἱ διαστάσεις τοῦ φόβου ἀφοροῦν ἐξωτερικά τήν συμπεριφορική μας ἔκφραση καί ἐσωτερικά τήν ὑποκειμενική μας ἐνόχληση.

Όπως ἐκτενῶς μελέτησε τά συναισθήματα ὁ Paul Ekman στήν «Θεωρία τῶν βασικῶν συναισθημάτων», ὁ φόβος κατατάσσεται σ' ἓνα ἀπό τά ἐγγενῆ καί οἰκουμενικά συναισθήματα πού βιώνουμε στίς πρώιμες ἐμπειρίες μας. Ἀκόλουθα μέ τά ὑπόλοιπα βασικά συναισθήματα (χαρά, λύπη, ἀποστροφή, θυμός), ἔτσι καί ὁ φόβος ἐμφανίζεται σέ ὅλους τοὺς πολιτισμούς, ἀναλόγως μέ τήν ἀτομική βιολογική ἡλικία καί ἀπεικονίζεται παγκοσμίως μέ παρόμοιες ἐκφράσεις τοῦ προσώπου. Συγκεκριμένα, τά μάτια εἶναι ἄγρυπνα καί ἀνήσυχα, τά ἐσωτερικά σημεῖα τῶν φρυδιῶν κάμπτονται πρὸς τά πάνω, τά φρύδια τραβιοῦνται μαζί πρὸς τά κάτω, τά χεῖλη τεντώνονται ὀριζόντια. (Σημ.: Συναντᾷμε τόν φόβο καί στήν «Θεωρία τῶν βασικῶν συναισθημάτων» τοῦ Robert Plutchik, ὅπου ἡ ψυχοεξελικτική θεωρία τοῦ συναισθήματος δομήθηκε γύρω ἀπό ὀκτώ πρωτογενῆ συναισθήματα: τόν θυμό, τόν φόβο, τήν θλίψη, τήν ἀπῆλψη, τήν ἐκπληξη, τήν προσδοκία, τήν ἐμπιστοσύνη καί τήν χαρά).

Ὁ φόβος, ὡς μηχανισμός προειδοποίησης καί προστασίας σέ πραγματικό κίνδυνο ἢ ἀπειλή, μπορεῖ νά εἶναι ἔμφυτος καί νά ἐξυπηρετεῖ τήν ἐπιβίωση καί τήν αὐτοσυντήρησή μας, μπορεῖ νά εἶναι ὅμως καί ἐπὶκτητος, πού ἐπέρχεται μέ τή διαπαιδαγώγησή. Ὡς εἶδος, ἀντιδροῦμε στόν φόβο βιοψυχολογικά ὡς ἔνστικτο στήν ἀπειλή, μέ σχετιζόμενες φοβικές πηγές, ὅπως ἐνδεικτικά μποροῦμε νά ἀναφέρουμε τήν πτώση καί τοὺς δυνατοὺς θορύβους – πού αἰσθανόμαστε ἀμέσως μετά τήν γέννησή μας, τό ἄγνωστο, τό σκοτάδι, τά ἐπικίνδυνα ὕψη, τά ζῶα πού κινοῦνται ταχύτατα καί ἐμφανίζονται ξαφνικά πρὸς τήν κατεύθυνσή μας κ.ἄ. Κατά τήν διάρκεια τῆς ζωῆς μας, βιώνουμε καί ἄλλους φόβους πρὸ σημαντικῶν, μέ βαθυτέρες αἰτίες, ὅπως ἐκείνων τοῦ θανάτου, τῆς μοναξιάς, τῆς ἀπώλειας, τοῦ χωρισμοῦ/ἐγκατάλειψης, τῆς ἀποτυχίας, τοῦ πόνου, τῆς ἀπώλειας ἐλευθερίας, ἀπόρριψης, τῆς ἀβεβαιότητας, τῆς ἀπόφασης, τῆς ἀλλαγῆς.

Γίνεται σαφές ὅτι ὁ φόβος, ἂν καί ἀποτελεῖ μιά φυσιολογική συναισθημα-

τική αντίδραση, λόγω του ότι συνδέεται με απειλητικές καταστάσεις, είναι ένα δυσάρεστο συναίσθημα που επιφέρει και βιολογικές αλλαγές προερχόμενες από το αυτόνομο κεντρικό σύστημα, οι οποίες ενδέχεται να προκαλέσουν ακόλουθες μεταβολές σε γνωστικό, συμπεριφορικό ή κοινωνικό επίπεδο.

Οι τρόποι έκδήλωσης του φόβου διαφέρουν ανάλογα με το στάδιο της εμπειρίας, φέρνοντας π.χ. ακινητοποίηση (πάγωμα), κάλυψη προσώπου ή ευάλωτων σωματικών σημείων, αναπτήδημα ή τρέξιμο, προβλήματα στην κανονικότητα του ύπνου, εφιάλτες, ως και νυχτερινό τρόμο και συμπτώματα όπως αύξημένοι παλμοί καρδιάς, βιαστική αναπνοή, ξηροστομία, ναυτία, εφίδρωση, συσπάσεις μυών, ανασήκωμα τριχών κ.ά.

Αν και οικουμενικό συναίσθημα, δεν παύει να παρουσιάζει ιδιαιτερότητες και διαφοροποιήσεις, ανάλογα με το φύλο, την ηλικία, το είδος ή το κοινωνικό-πολιτιστικό υπόβαθρο. Η αποκριπτογράφηση του φόβου είναι βασικό αντικείμενο των έρευνητικών μελετών σε διάφορα πεδία. Έχει παρατηρηθεί λ.χ. ότι σε κάποια κοινωνικά πλαίσια, η βίωση ή έκφραση του φόβου είναι περισσότερο αποδεκτή για το γυναικείο φύλο, ενώ θεωρείται «ντροπή» ή «άσύμβατο» στο ανδρικό φύλο, το οποίο ενισχύεται διαγενεακά στην κατάνηξη αυτού του συναισθήματος. Σημαντική είναι και η διαφοροποίηση που παρουσιάζει ανά χρονολογικές περιόδους. Η μελέτη της «Εταιρείας Φυσιολογίας» της Μεγάλης Βρετανίας, ερευνώντας τους φόβους του ανθρώπου του 21ου αιώνα, έδωσε στην δημοσιότητα ενδιαφέροντα ευρήματα, που σύμφωνα με τον βαθμό σημαντικότητας και έντασης είναι τα εξής: θάνατος συγγενή ή φίλου, φυλάκιση, καταστροφή σπιτιού από πλημμύρα ή πυρκαγιά, σοβαρή ασθένεια, απόλυση που εργασία, χωρισμός-διαζύγιο, κλοπή ταυτότητας, κλοπή, νέο επαγγελματικό ξεκίνημα, έτοιμασίες γάμου, γέννηση πρώτου παιδιού, καθυστερήσεις μέσων μεταφοράς, τρομοκρατικές απειλές, απώλεια κινητού τηλεφώνου, μετακόμιση σε μεγαλύτερο σπίτι. Σε μελέτες που πραγματοποιήθηκαν σε ποντίκια, διαπιστώθηκε πως ένα γονίδιο που παράγει την πρωτεΐνη «σταθμίνη» (βρίσκεται στην αμυγδαλή, στον θάλαμο και στον φλοιό του έγκεφάλου) είναι υπεύθυνο για το αίσθημα και τον έλεγχο του φόβου, γιατί εμπλέκεται στην καταγραφή του φόβου στην μνήμη και στην αντίληψη. Άλλες μελέτες έδειξαν πως το γονίδιο «Gastrin Releasing Peptide» εϋθύνεται για την σύνθεση μιας πρωτεΐνης που καταστέλλει το κύκλωμα που σχετίζεται με τον φόβο λόγω τραυματικών μας εμπειριών. Με την πρόοδο και συνεργασία όλων των κατευθύνσεων και πρωτίστως την όρθολογική, δεοντολογική και ηθική στάση των εμπλεκόμενων φορέων, ίσως βρεθούμε κοντά στην ανακάλυψη κατάρ-

ληλεις άγωγής για τί θεραπευτική αντιμετώπιση διαταραχών (π.χ. μετατραυματικό στρες), καθώς και φοβιών προερχομένων από τραυματικά βιώματα κ.ά.

Είναι ολοφάνερο ότι ή ανάπτυξη, ή εξέλιξη, οί απαιτήσεις, ό τρόπος ζωής, μεταλλάσσουν ή προσθέτουν νέα είδη φόβου, οί έρευνες φέρνουν στο φώς αποκαλυπτικά και ιδιαίτερα ενδιαφέροντα ευρήματα, ό άνθρωπος ώστόσο παραμένει ευάλωτος απέναντί του στό διάβα των αιώνων. Η διαδρομή του φόβου στόν χρόνο είναι σαφώς παράλληλη μέ εκείνη του ανθρώπου. Στην αρχαία Ελλάδα, ό Φόβος, ήταν γιός του Άρη και της Αφροδίτης και μαζί μέ τόν άδερφό του Δεΐμο (προσωποποίηση του τρόμου), συνόδευαν τόν πατέρα τους στίς μάχες, ένω οί μορφές τους κοσμοῦσαν τίς περίφημες άσπίδες των Άγαμέμνονα και Άχλλέα. Τό 1877, τό όνομά του δόθηκε σέ έναν από τούς δύο μεγαλύτερους δορυφόρους του κόκκινου πλανήτη.

Πλούσια ή βιβλιογραφική άναφορά του και ή γνωστική παρακαταθήκη, στήν φιλοσοφία και στίς ανθρωπιστικές πολιτικές και κοινωνικές έπιστήμες. Στην Άριστοτέλους *Πητορική* 1381-1385, δίνεται μία πολύπλευρη διάσταση του φόβου και ό φιλόσοφος τονίζει τήν δυναμική του φόβου, τήν θεραπευτική και προστατευτική άξία της διαχείρισής του, άγκαλιάζοντας μέ ευγένεια ψυχής και λόγου τήν λυτρωτική πορεία πρός τό θάρρος. Έπηρεασμένος από τίς άρχές της Άριστοτέλειας Λογικής, ό Έπίκουρος, άφιέρωσε μεγάλο μέρος της διδασκαλίας του στήν προσπάθεια άπαλλαγής από τόν φόβο (άγχος θανάτου) και στήν Σχολή του Κήπου που ίδρυσε, έδωσε έμφαση στους λόγους του, ότι ή έπιθυμία του ανθρώπου νά έξουσιάζει τό αύριο (κύρια πηγή φόβου), τόν οδηγεί στό νά αναβάλλει, νά στερείται τί χαρά και νά πεθαίνει άπασχολημένος από αὐτήν τήν άρνητική και έγκλωβιστική σκέψη. Τόσο ό Άριστοτέλης όσο και ό Έπίκουρος επέστησαν τήν προσοχή των ακροατών τους, για όσους τείνουν νά έκμεταλλεύονται τήν άδυναμία του φόβου, μέ σκοπό νά έξουσιάζουν ψυχές και συνειδήσεις. Και όσα και έάν έχουν γραφεί, όσο και νά έχει μελετηθεί αὐτό τό δυνατό συναίσθημα, παραμένει πολλές φορές καθηλωτικό άκόμη και για τόν σύγχρονο άνθρωπο, που όπως χαρακτηριστικά άναφέρει ό I. Yalom, όταν τόν περιβάλλει ό φόβος δέν βιώνει ολοκληρωμένα τί ζωή του.

Ο φόβος, άναμφίβολα, συνόδευσε τήν ανθρωπότητα και πολλές φορές έκανε πιό αίσθητή τήν παρουσία του, γιγαντώνοντας τήν σκιά του μέσα από πολέμους, άσθένειες, λιμούς, πενία, διώξεις, φυσικές καταστροφές, τρομοκρατία, σκοταδισμό, φανατισμό και κακόβουλους νόες.

Είναι γενικότερα παραδεκτό ότι οί άνθρωποι σήμερα έχουν πολλούς λόγους νά άναπτύσσουν φόβο τόσο για τό παρόν, όσο και για τό μέλλον τους.

Χωρίς να παραβλέπουμε την προσωπική στάση απέναντι στον φόβο, δεν πρέπει να αγνοήσουμε ένα σημαντικό παράγοντα που λέγεται «κοινωνία», γιατί ο άνθρωπος δεν μπορεί να αποκοπεί μονομερώς από τα πλαίσια που υπάρχει. Κατανοώντας πλήρως ότι ο φόβος είναι κάτι τό φυσιολογικό και μέρος της σύγχρονης ύποκειμενικότητας, ο σύγχρονος άνθρωπος καλείται να συνοδοιπορήσει στη ζωή του με τον φόβο και με την εμπειρία της ενδεχομενικότητας (όλα είναι πιθανά να συμβούν κάτω από συγκεκριμένες προϋποθέσεις), ανάλογα πάντα με τις επιλογές του και τα σενάρια φόβου που επιφέρει εκάστη. Μέλημα μιά υγιούς κοινωνίας πρόνοιας, είναι να αφαιρεί τις πηγές φόβου, να παρέχει βοήθεια και να φροντίζει τις «φοβικές πτυχές» των πολιτών της, να καθησυχάζει την αγωνία τους, να μη χειραγωγεί με τό ύπουλο όπλο του φόβου, να μίν αναπτύσσει νέες φοβικές πηγές που υποτάσσουν αξίες, ψυχές και συνειδήσεις και να μίν δημιουργεί σύγχρονα εκκολαπτήρια που καλλιεργούν την κουλτούρα του φόβου ως διαντίδραση αντιμετώπισης. Εύκολα, λοιπόν, σήμερα μπορεί ο καθένας να συμπεράνει ότι άνθρωπος και κοινωνία έχουν άκομπι να διανύσουν μιά μεγάλη διαδρομή για την διαχείριση του φόβου.

Τί είναι άραγε αυτό που καθιστά τον φόβο ένα συναίσθημα με τόσο βαρύ και ισχυρό «ϊκός» φορτίο; Ό βραβευμένος με Νόμπελ (1948) Βρετανός ποιητής T. S. Eliot είπε χαρακτηριστικά «Θά σου δείξω τον φόβο σέ μιά χούφτα χώμα».

Ό φόβος συνοδεύεται στην γνωστική μας παλέτα με απειλή, κίνδυνο, έγκλωβισμό, πάγωμα, αλλά και συμπτώματα έντονης δυσφορίας. Ό φόβος πηγάζει από ανασφάλεια, τάση έλέγχου, αρρωσταίνει, διαστρεβλώνει, δηλητηριάζει σκέψεις, καθιλώνει, δημιουργεί ατέρμονες αναπάντητες έρωτήσεις, μās αποσπā την προσοχή από τό γνωστό «έδω και τώρα», μετατοπίζει την ύπαρξιακή μας φροντίδα στο άβέβαιο μέλλον, στερεί τις αυτόνομες σκέψεις, την έλευθερία, την βούληση, την κρίση.

Ό φόβος είναι μιά ακούσια αφήγηση με πρωταγωνιστές τούς ίδιους μας τούς έαυτους, σέ ιστορίες που έχουν αρχή, μέση και τέλος, έχουν αγωνία και επικεντρώνεται ή προσοχή της πλοκής στο «τί γίνεται μετά;» «και αν...;». Οί φόβοι μās οδηγούν στο μέλλον. Οί άνθρωποι έχουμε τί μοναδική ικανότητα να προβάλλουμε τούς έαυτους μας στο χρόνο, σέ μιά άλληλουχία άγχογόνων έρωτήσεων, οί όποιες μέσα στον κατακλυσμό της δυσφορίας δέν αποφέρουν καμία λογική και έπιβλητική απάντηση. Ένας φαύλος κύκλος αυτόματων άρνητικών σκέψεων, που δημιουργεί τό έφιαλτικό σενάριο που γράφουμε έμεις οί ίδιοι για τις σκιώδεις πλευρές της ζωής μας. Συγγραφείς και αναγνώστες είμαστε και όριοθετούμε τις ζώνες ασφαλείας μας, περιμένοντας

σέ κατάσταση άναμονής νά δοϋμε άν θά βγοϋν οί φόβοι μās άληθινοί. Καί ναι, κάποιοι βγαίνουν άληθινοί. Πόσο έτοιμοι είμαστε άραγε γιά νά προβλέψουμε, νά καταγράψουμε ή νά προετοιμαστοϋμε γιά όλους μας τούς φόβους; Είμαι έφικτό νά δοϋμε τό μέλλον νωρίς, όταν άκόμη μποροϋμε νά τό τροποποιήσουμε; Τί μās δυσκολεύει, τί μās καθιλώνει, από ποϋ μās προσανατολίζει, τί θά μπορούσαμε νά γίνουμε χωρίς αυτό;

Ό φόβος μοιάζει μέ γνωστικό-συναισθηματική μόλυνση. Ό έλεγχος τοϋ μέλλοντος, οί άνέφικτες επιθυμίες, ή αίσθηση παντογνωσίας καί παντοδυναμίας, ή έλλειψη ταπεινοφροσύνης καί λογικής, ή ναρκισσιστική τάση, άφοπλίζουν τά ισχυρά όπλα τής άντικειμενικότητας καί τής δύναμης τής τρωτότητας, πού θά μās βοηθοϋσαν νά σχηματίσουμε τήν πραγματική μας εικόνα έξω από τόν φόβο ή νά τόν διαχειριστοϋμε άνάλογα. Έπακόλουθα, ή έξωτερική άπειλή γιγαντώνεται καί κατατρώει τά ψυχικά μας αποθέματα, τόν πλοϋτο τών συναισθηματικών όρυκτών καί τήν πηγή κάθε αϋτοπραγμάτωσής μας. Μετατρέπει τόν άνθρωπο σέ Προμηθέα, δεμένο στους βράχους μās φοβικής κοινωνίας πού, τρομαγμένος πλέον, επιβεβαιώνει τά λόγια τοϋ Οϋμπέρτο Έκο «τίποτε δέν δίνει σ' έναν φοβισμένο άνθρωπο περισσότερο κουράγιο από τόν φόβο τοϋ άλλου». Καί έτσι τρέφεται καί τρέφει... Τρέφει τόν φόβο νά αντικρίσει τόν έαυτό του, νά ζει σάν τόν κλέφτη μέσα στή νύχτα, νά φοβάται νά δει τό φώς, τήν διαφορετικότητα στή σκέψη, νά είναι ειλικρινής, νά δει ότι τό μέλλον τοϋ ανήκει, ότι δέν είναι μόνο οί άρνητικές σκέψεις καί οί άπεγνωσμένες πράξεις του. Δέν είναι μόνο τα προβλήματα καί οί αδυναμίες του. Νά δει ξεκάθαρα ότι αϋτή ή αντιμετώπιση καί τό κλουβί τοϋ φόβου τόν έκαναν ένα γυμνό κορμί καί ένα υποδουλωμένο μυαλό. Μιά φτωχή ψυχή πού τοϋ προσέφεραν ένα άβέβαιο μέλλον, χωρίς νά υπολογίζουν τί μοναδικότητα καί τό παρελθόν του.

Ό φόβος είναι μία κατάσταση μυαλοϋ καί μία ζωή κυριευμένη από φόβο, διαφαίνεται νά καταλήγει σέ ένα έσωτερικό σαμποτάζ πού μās κρατά δέσμιους σέ φαινομενική ασφάλεια, μās ποτίζει μέ τόν φθόνο, τήν καχυποψία... κι άλλον φόβο. Αϋτή ή έσωτερική διαμάχη γεμίζει μέ άμφιθυμία κάθε κύτταρό μας, κάνοντας αδύνατη τήν βαθύτερη αναζήτηση καί έπαφή μέ τό «όλον» μέσα μας. Απομακρυνόμαστε από τήν ίδια τήν δημιουργία μας, τόν Δημιουργό μας καί ματαιώνουμε κάθε άνάγκη αϋτοπραγμάτωσης.

Οί δύσκολες στιγμές πού ζήσαμε καί ζοϋμε τούς τελευταίους μήνες μās έφεραν πιό κοντά στήν εύάλωτη πλευρά τοϋ έαυτοϋ μας. Μάθαμε ότι μετά τό τέλος τής πανδημίας, ό κόσμος δέν θά είναι ποτέ ίδιος, αλλά πρωτίστως είμεis οί ίδιοι. Είδαμε λοιπόν ένα νέο έαυτό, πού κλαίει πιό συχνά καί εύκο-

λότερα, πού δέν στολίζεται, δέν αγοράζει ή διασκεδάζει σέ καθημερινή βάση, δέν νιώθει ασφαλής, πού νιώθει ἐγκλωβισμένος, πού κλονίζεται, γιατί φοβάται. Σέ μιὰ κοινωνία πού ὁ ἄνθρωπος «πρέπει νά εἶναι αὐτό πού προβάλλεται», δηλ. ὅλοι πρέπει νά εἶναι καλά, ὁμορφοί, νέοι, μέ σύγχρονα κινητά, τέλεια κορμιά, πρόσωπα χωρίς ρυτίδες, ὅλοι πρέπει νά χαμογελᾶνε, ὅλοι πρέπει νά κάθονται εὐτυχισμένοι γύρω ἀπό ἓνα πλούσιο κυριακάτικο τραπέζι, ἔχοντας τήν «τέλεια» καί ὑποστηρικτική σχέση, μέσα σέ ἓνα πολυτελές αὐτοκίνητο πηγαίνοντας ἐκδρομή, ντυμένοι μέ τά πιό καινούργια καί μοντέρνα ρούχα, ἔχοντας τήν «τέλεια» δουλειά, ἄνεση χρημάτων, μετακίνησης καί ὅλα αὐτά, σέ ὑπερσύγχρονες κοινωνίες, πού φάνηκε νά κατέρρευσαν φορεῖς, δομές, συστήματα, σάν φθινοπωρινά πλατανόφυλλα, μπροστά σέ κάτι νέο, ἀόρατο στό γυμνό μάτι πού θέλει 20 δευτερόλεπτα καλῆς σαπουνάδας, 2 μέτρα ἀπόσταση, λίγο ἀντισηπτικό καί μιὰ χειρουργική μάσκα μιᾶς χρήσης, γιά νά ἐξαλειφθεῖ, νά μὴν μεταδοθεῖ, νά μὴν σκορπίσει θάνατο.

Ἡ περιρρέουσα ἀτμόσφαιρα κατακλύστηκε ἀπό «ὑπόπτους», πανικό, παραπληροφόρηση, «κρούσματα», στίγμα, ἀμφιβολίες, κοινωνική καί ἀτομική εὐθύνη, ἐνοχές, ἀγωνία, διχογνωμίες, ἀρνητές, ὑπέρμαχους καί μιὰ νέα κανονικότητα. Ὁ φόβος ἀπώλειας τῆς σωματικῆς ὑγείας κάτω ἀπό τίς νέες συνθήκες δημιούργησε τοὺς κύριους ἄξονες γιά τόν κλονισμό καί τῆς ψυχικῆς ἰσορροπίας ἔμβοων ἀνθρώπων, χάρτινα τείχη, διότι βασίστηκε σέ ἓνα ἀνορθολογικό σύστημα ἀσφάλειας. Ἡ διάχυτη ἀβεβαιότητα μετέτρεψε τόν φόβο σέ «φόβο τοῦ φόβου» καί ἡ μεταδικότητά του ἀπεδείχθη ἰσχυρότερη καί πιό βλαβερή ἀπὸ ἐκείνη τοῦ ἀόρατου θανατηφόρου ἰοῦ.

Καθημερινή ὑπερέκθεση στὴν ἐπικινδυνότητα, ἐξοικείωση μέ νοῦμερα θανάτου, καταγισμός εἰκόνων πόνου, στεναχώριας, θανάτου, ἐγκατάλειψης, περιορισμοῦ γιά τόν σύγχρονο ἄνθρωπο, πού ἐνῶ ἔχει ζήσει κατὰ τό πλεῖστον μέ μεγαλύτερη εὐμάρεια, ἀπὸ ὅ,τι οἱ προηγούμενες γενεές, πού ἐνῶ εἶχε διάχυτη αἴσθηση «ὑπερδύναμης», χαλαρότητας, εὐκολιῶν, δέν εἶχε ἀνθεκτικότητα, δέν εἶχε χωρὶς γιά τόση θλίψη, δέν εἶχε χρόνο γιά τόσο φόβο. Ὁ περιορισμός καί ἡ ἀπομόνωση ἀποκάλυψαν τά πραγματικά ἐσωτερικά ἐφόδια τῆς ζωῆς του. Μπορεῖ νά ἐκτέλεσε συνταγές μαγειρικῆς, νά ἀθλήθηκε, νά ξεκουράστηκε, νά εἶδε ταινίες, νά χειροκρότησε σέ μπαλκόνια, παρ' ὅλα αὐτά δυσκολεύτηκε νά ἀντιμετωπίσει τήν ἐσωτερική ἀλλαγὴ καί τό ἐνδεχόμενο τῆς ἀπώλειας. Τῆς ἀπώλειας τῶν εὐκολιῶν πού «μακιγιάριζαν» τήν καθημερινότητά του καί περιορίζαν τά βήματά του ἐντὸς τῶν ζωνῶν ἀσφαλείας. Ἡ πανδημία ἀνέδειξε τίς ἐλλειμματικές στιγμές τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξης. Ἡ βαθύτα-

τη και πολυεπίπεδη αλλαγή τροφοδότησε την απαισιοδοξία, κύριο παραγωγό της καθήλωσης και του σκοταδισμού. Κατέδειξε πόσο άνετοίμοι ήμασταν στά «δύσκολα». Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι αποτέλεσε εξίσου και ένα όρμητήριο σκέψεων και αναστοχασμού για την προσφορά, την αλληλεγγύη, την φροντίδα και την αγάπη στον συνάνθρωπο. Μέσα στον φόβο της απειλής, τό «εγώ» και τό «εμείς», ήρθαν πιο κοντά και άλλοτε συλλειτουργήσαν και άλλοτε συγκρούστηκαν. Μοιράστηκαν διαδικτυακά φόβοι, αποφάσεις, σκέψεις, όνειρα, ξεχασμένα «θέλω», «δέν μπορώ», θυμηθήκαμε τους συνανθρώπους μας, πού πριν από την πανδημία ή καθημερινότητά τους πάγωσε απότομα και βίωναν και βιώνουν για χρόνια όλα όσα εμείς καλούμαστε να διαχειριστούμε σε λίγες μέρες, σε λίγους μήνες. Παρ' όλα αυτά, ή εσωτερική μάχη δέν έπαψε να δονεί τό σύστημα των άρνητικών μας σκέψεων και των αντιρροπιστικών μας συμπεριφορών. «Από όλο αυτό ένωμένοι, θά βρούμε πιο δυνατοί», ήταν τό ένθαρρυντικό σύνθημα, αλλά μέσα στην έπιβεβλημένη απομόνωση και απόσταση, άκουγόταν από μέσα μας ό φόβος του να ήχει «πως θά γίνει αυτό;», «πότε θά τελειώσει;», «δέν άντέχω άλλο», «δέν θά τά καταφέρω». Και τό «νά άντιμετωπίσουμε τον φόβο, χρειάζεται να άντιμετωπίσουμε τον έαυτό μας», σημαίνει να άντέξουμε τίς άδυναμίες και τά σκοτάδια μας. Χρειάζεται να φέρουμε την τρωτότητά μας άπέναντι στην επί σειρά έτών πλαστογραφημένη «δυνατή και τέλεια» εικόνα μας.

Η συνύπαρξη ήταν και παραμένει δύσκολη. Δύο πλευρές πού δέν συναντήθηκαν ποτέ, πού δέν έδωσαν τά χέρια, δέν έκαναν ποτέ μιά μεγάλη βόλτα μαζί. Οί συνεργασίες τους σύντομες και σχεδόν πάντα, ή χαρούμενη «δυνατή» πλευρά κατέπνιγε κάθε προσπάθεια της «αδύναμης» θλιμμένης. Μιά κοινωνικά και πολιτισμικά κατασκευασμένη ύπεροχή πού δέν έπιτρέπει στην ευάλωτότητά μας να άναπνεύσει, στην άδυναμία μας να μιλήσει. Πέφτουμε σ' ένα ψυχογνωστικό διάκενο, όταν ή κοινωνία άρνείται να άποδεχτεί αυτό πού στην πραγματικότητα είμαστε, άφου έμεις οί ίδιοι δέν άποδεχόμαστε την πραγματική μας εικόνα. Άλλος ένας φαύλος κύκλος συντηρείται, όταν από τά μέσα δικτύωσης, τίς συναναστροφές μας, την συμπεριφορά μας, δείχνουμε να καταλαβαίνουμε ό ένας τον άλλον, μάλιστα στην ουσία δέν άφιερώνουμε χρόνο να παρατηρήσουμε και να έξηγήσουμε ούτε τον έαυτό μας.

Φοβόμαστε να έχουμε έγγύτητα, να νιώσουμε οικειότητα, να άποκαλυφθούμε, και έτσι μάσκες και απόσταση έγιναν σύμμαχοι στις συμπεριφορές άποφυγής-διαφυγής από την ουσιαστική έπαφή. Όλοι μας συνδεόμαστε με κάποιον τρόπο και αυτό πού μās κάνει διαφορετικούς είναι τό επίπεδο άπο-

σύνδεσης πού έχουμε, δηλαδή πόση ντροπή και φόβο νιώθει ο καθένας μας. Ντροπή για τό να είμαι αρκετά καλός, ντροπή για τό να μίν μπορώ να κάνω κάτι, ντροπή για τό σώμα μου, φόβος για να ξεπεράσω τή δυσκολία μου, φόβος ότι δέν θα μέ αγαπάνε άν τούς πω «όχι», φόβος να μίν πληγωθώ, να μίν μου κάνουν κακό... Ό φόβος ότι κάποιος θα δει αυτό πού είμαστε στην πραγματικότητα, ο φόβος του ότι δέν αξίζουμε να συνδεθούμε, να ένταχθούμε, να αγαπηθούμε, να είμαστε ίκανοί.

Δέν πρέπει, ώστόσο, να άγνοήσουμε τό γεγονός πώς τό «πατρών» του φόβου φτιάχνεται στη μήτρα και στην άγκαλιά των γονιών μας. Όσο μεγαλώνουμε, μās παροτρύνουν να σκεφτόμαστε τόν φόβο ως άδυναμία, σάν κάτι πού πρέπει να βγάλουμε άπό πάνω μας όπως τήν σκόνη άπό τό παλτό μας. Μαθαίνουμε ότι δέν υπάρχουν τέρατα κάτω άπό τό κρεβάτι ή πίσω άπό τήν κουρτίνα, όταν ήδη έχουμε χάσει τόν ύπνο μας. Μαθαίνουμε ότι ο φόβος είναι ντροπή και ή φράση «μή φοβάσαι» δέν χωράει στους λιλιπούτειους λαβυρίνθους του παιδικού μας μυαλού. Πόσο άπλό θα ήταν άπλά να βοηθηθούμε μέ τό να κατανοήσουμε αυτό τό συναίσθημα; Πόσο παραγωγικό θα ήταν για τήν αύτογνωσία μας να μās ψιθυρίσουν καθησυχαστικά στά αυτάκια μας τά λόγια του Άμερικανού καθηγητή Joseph Campbell ότι «Η σπηλιά πού φοβάσαι να μπεις, κρύβει τόν θησαυρό πού ψάχνεις»... Πόσο διαφορετική εξέλιξη θα έφερνε στην αύτοεικόνα και στην αύτοεκτίμησή μας, ότι ο δυνατός άνθρωπος δέν είναι ο άτρωτος και ο άτρόμπος, αλλά ο άνθρωπος πού κατανοεί, άποδέχεται και διαχειρίζεται τόν φόβο του... Ίσως τότε προλάβουμε εκείνους πού «πεθαίνουν στα 25 και μένουν άθαφτοι μέχρι τά 75», όπως περιγράφει ο Benjamin Franklin.

Τό θάρρος είναι αυτό πού κάνει τή διαφορά, είναι σάν αντιβιοτικό πρώτης γραμμής. Τό θάρρος του να ποούμε τήν ιστορία μας, να είμαστε άτελείς, να είμαστε εύγενικοί μέ τόν έαυτό μας και τούς άλλους, να έχουμε αυθεντικότητα και προθυμία, να φύγουμε άπό αυτό πού σκεφτόμαστε ότι πρέπει να γίνουμε και να γίνουμε αυτό πού είμαστε. Τό θάρρος τής προθυμίας να ποούμε πρώτοι «σ' αγαπώ», «συγγνώμη», να κάνουμε κάτι όταν δέν υπάρχουν έγγυήσεις, να αναπνέουμε μέ κανονικούς ρυθμούς άναπνοής όταν περιμένουμε να πάρουμε τά άποτελέσματα τής μαγνητικής, να άξιοποιήσουμε τό «έδω και τώρα». Κανείς δέν λέει ότι ή άποδοχή τής τρωτότητας είναι άπλή, είναι όμως έφικτή, όταν σταματήσει να προβλέπουμε και να ελέγχουμε. Ό Άριστοτέλης άναφέρει σχετικά: «...άφού λοιπόν άποσαφηνίσαμε τί είναι φόβος και ποιά πράγματα είναι φοβερά και σε ποιά ψυχική κατάσταση βρίσκονται οί άνθρωποι

πού φοβοῦνται, ἀπὸ ὅλα αὐτὰ γίνεται φανερό καί τί εἶναι τὸ θάρρος καί σέ ποιά πράγματα οἱ ἄνθρωποι εἶναι θαρραλέοι καί σέ ποιά κατάσταση βρίσκονται καί εἶναι θαρραλέοι. Γιατί τὸ θάρρος εἶναι ἀντίθετο στὸν φόβο καί τὸ θαρραλέο εἶναι ἀντίθετο στό φοβερό, ἔτσι πού ἡ ἐλπίδα γιὰ κάτι τὸ σωτήριο συνοδεύεται ἀπὸ μιὰ ἐντύπωση ὅτι βρίσκεται πολὺ κοντά, κι ὅτι τὰ φοβερά ἢ δὲν ὑπάρχουν ἢ βρίσκονται μακριά. Θάρρος ἐμπνέουν καί τὰ φοβερά ὅταν βρίσκονται μακριά, καί τὰ θαρραλέα ὅταν βρίσκονται κοντά. Κι ἂν ἡ θεραπεία (ἐνός κάπου) εἶναι δυνατὴ κι ὅταν προσφέρονται μεγάλες καί πολλές βοήθειες ἢ ὅταν συντρέχουν καί τὰ δυὸ μαζί. Καί ὅταν δὲν ἔχουμε ἀδικηθεῖ ἢ δὲν ἔχουμε ἀδικήσει κι ὅταν δὲν ὑπάρχουν καθόλου ἀντίπαλοί μας ἢ δὲν ἔχουν δύναμη ἢ ἔχουν δύναμη κι εἶναι φίλοι μας ἢ μᾶς ἔχουν εὐεργετήσει ἢ ἔχουν εὐεργετηθεῖ ἀπὸ ἐμᾶς. Ὡς ἂν εἶναι πολλοὶ αὐτοὶ πού ἔχουν τὰ ἴδια μὲ ἐμᾶς συμφέροντα ἢ ἂν εἶναι ἰσχυροὶ ἢ καί τὰ δυὸ μαζί...».

Ἡ αὐτογνωσία καί τὸ θάρρος εἶναι οἱ πυξίδες μας στὸ μονοπάτι τοῦ φόβου πού ἔχουμε νὰ βαδίσουμε γιὰ νὰ ἀπελευθερωθοῦμε ἀπὸ ὅποιο φοβικὸ μᾶς δεσμεύει, νὰ κατανοήσουμε τί εἶναι τελικά αὐτὸ πού μᾶς κρατᾷ αἰχμάλωτους, νὰ διακόψουμε τὰ χειρότερα σενάρια, νὰ δώσουμε τὴν ἀξία καί τὴν εὐκαιρία σέ ἐμᾶς τοὺς ἴδιους νὰ βγοῦμε νικητές, πλουσιότεροι γνωστικά καί ψυχο-συναισθηματικά.

Δὲν μποροῦμε νὰ προβλέψουμε τὸ μέλλον, ὅμως μποροῦμε νὰ κατανοήσουμε τὸ «ἐδῶ καί τώρα», νὰ κάνουμε ἐπαφὴ μὲ τὸ γνωστὸ σήμερα, νὰ μείνουμε γιὰ λίγο στὸ οἶκειο καί σπὴ σιγουριά, τοῦ τί μποροῦμε νὰ προβλέψουμε καί νὰ κατανοήσουμε. Μικρά καί σταθερά βήματα, ὅπου καθαρὴ σκέψη καί ἥρεμη πράξη ὀφείλουν νὰ βρίσκονται στοὺς ἀντίποδες τοῦ τρόμου καί τοῦ φόβου. Ἡ ταπεινοφροσύνη, ὁ ἐντοπισμὸς τοῦ ἐκλυτικοῦ μηχανισμοῦ τῶν ἀρνητικῶν μας σκέψεων, ἡ αὐτοπαρατήρηση, ἡ ἐκμάθηση ἐναλλακτικοῦ τρόπου σκέψης, τὸ χιοῦμορ, ἡ ἐκφραση τῶν συναισθημάτων μας, ἡ ἄνευ ὁρῶν ἀποδοχή, ἡ ἀνακάλυψη τῶν ὁρίων καί τῶν δυνατοτήτων μας, ἡ ἐπικέντρωση σ' αὐτὰ πού θέλουμε καί ὄχι σ' αὐτὰ πού φοβόμαστε, ἡ ἀνάδειξη τῶν ἱκανοτήτων καί τῶν κινήτρων μας, ὁ πειραματισμὸς σέ ὠφέλιμες δράσεις, ἡ ἀξιοποίηση τῶν ἐσωτερικῶν μας πηγῶν, ἡ αὐτο-φροντίδα, ἡ γνησιότητα, ἡ ἐνσυναίσθηση, ὁ ἀνθρωπισμὸς, ἡ ἀποδέσμευση ἀπὸ τίς προσδοκίες, ἡ ἀποκλήρυξη τῆς τελειομανίας, θὰ ἀνοίξουν τοὺς ὁρίζοντες τῆς οὐσιαστικότερης καί πιὸ παραγωγικῆς ἀλλαγῆς πού βιώσαμε ποτέ: νὰ μὴ φοβόμαστε κάθε ἀρχὴ καί κάθε τέλος. Νὰ μὴ φοβόμαστε τὴν ἴδια τὴ ζωὴ, γιατί αὐτὴ εἶναι ἡ δυσκολία τῆς: μιὰ ἀρχὴ καί ἓνα τέλος. Ὡς μὴν χρωματίσουμε τὴν ἐνδοχώρα τῆς ζωῆς μας μὲ τὰ μελάνια τοῦ φόβου, γιατί τὸ παρόν εἶναι τὸ μοναδικὸ πού μποροῦμε νὰ ἐλέγξουμε. Καί στὸ

σύνθημα ότι «ή ζωή δέν θά εἶναι πιά ἴδια», νά ἀπαντήσουμε μέ σιγουριά καί ὄχι φόβο καί ἀπογοήτευση, ὅτι «ή ζωή π ο τ ε δέν ἦταν ἴδια καί αὐτή ἦταν, εἶναι καί θά εἶναι ἡ ὁμορφιά της, ἀλλά καί ἡ προσωπική μας πρόκληση γιά τίς νέες ὠφέλιμες μεταβάσεις μας». Νά ἀπελευθερωθοῦμε ἀπό τόν «φόβο τοῦ φόβου» καί νά ἀφήσουμε γιά λίγο τόν ὑγιή φόβο νά μᾶς διδάξει, ὅ,τι δέν ἀφήσαμε τήν ἀγάπη νά κάνει μέχρι τώρα. Ἄς βάλουμε προτεραιότητες καί μικροῦς ἐφικτοῦς στόχους γιά νά προχωρήσουμε στό «ἐδῶ καί τώρα», ἔτσι ὥστε νά μὴ φοβόμαστε ἢ προβλέπουμε τό αὔριο, ἀλλά νά τό χτίζουμε σέ δικές μας σταθερές βάσεις, καί θά δανεισθῶ τί γνωστή ρήση τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου γιά τόν δάσκαλό του Ἀριστοτέλη, παραφράζοντάς την ὡς ἐξῆς: «Εἰς τόν μέν φόβον ὀφείλω τό ζῆν, εἰς τήν δέ ἀγάπην τό εὖ ζῆν»

Ὁ φόβος..., οἱ φόβοι, δέν ἀποτελοῦν τό τέλος αὐτοῦ τοῦ γνωστοῦ κόσμου. Τό ἐμβόλιο κατά τοῦ ἰοῦ (ἢ τῶν ἰῶν πού θά ἐμφανισθοῦν) δέν ἔχει κυκλοφορήσει ἀκόμη, δέν ἔχει δοκιμασθεῖ ἐπιτυχῶς, δέν γνωρίζουμε πλήρως τήν ἀσφάλεια καί τίς παρενέργειές του καί ἀναμένουμε τοὺς ἐπιστήμονες, τηρῶντας τόν ὄρκο καί τί δεοντολογία τους, νά βοηθήσουν μέ τό ἔργο τους ἀποτελεσματικά στή λήξη αὐτῆς τῆς μεγάλης κρίσης. Τό ἐμβόλιο ὁμως κατά τοῦ «Φόβου» κυκλοφορεῖ ἐδῶ καί 2.000 χρόνια περίπου καί δέν ὑπάρχει καμία ἀμφιβολία γιά τὰ ἀποτελέσματά του: καθαρότητα νοῦ, ἐσωτερική εὐταξία, αἴσθημα ἐλευθερίας, ὑπαρξιακή σταθερότητα, πνευματική ἀνάπτυξη. Μέ πίστη καί ἐμπιστοσύνη στόν Θεό, ἀδιάλειπτη καρδιακή προσευχή, ταπεινοφροσύνη, ὀπλιζόμαστε μέ θάρρος καί ὁ κάθε φόβος μετατρέπεται σέ «σωτήριο φόβο» πού μᾶς καθησυχάζει ἀπό ἀβεβαιότητες, ἐνισχύει τήν ἀνθεκτικότητά μας, μᾶς κάνει εὐέλκτους στίς ἀλλαγές, ἐλεύθερους, γενναϊόδωρους, φροντιστικούς, νά μποροῦμε νά ζητᾶμε βοήθεια, νά ἀξιοποιοῦμε τίς ἱκανότητες, τίς δυνατότητές μας, νά ἀναπτύσσουμε δεξιότητες, νά ἐπιλύουμε τὰ προβλήματά μας, νά ζοῦμε μέ μετάνοια καί χωρίς τό ἐπιβλαβές ἄγχος ἀλλά μέ χαρά, μέ ἐλπίδα τήν κάθε στιγμή, νά συγχωροῦμε τόν ἑαυτό μας καί τοὺς ἄλλους, νά ἀναγνωρίζουμε τήν τραγικότητά μας καί νά προσπαθοῦμε πάντα γιά τήν αὐτοβελτίωσή μας μέσα ἀπό τήν ἐνδοσκοπήση καί τί φιλανθρωπία, ὄχι γιά ἓνα ἀβέβαιο αὔριο, ἀλλά γιά μιά αἰώνια ζωή. Μά πάνω ἀπό ὅλα, μᾶς θυμίζει ὅτι τό Φῶς νικάει τό σκοτάδι καί τὰ πάντα εἶναι σχέση, ὅπου ἡ Ἀγάπη ἔχει τόν πρωταγωνιστικό καί λυτρωτικό ρόλο.

«Φόβος οὐκ ἔστιν ἐν τῇ ἀγάπῃ, ἀλλά ἡ τελεία ἀγάπη ἔξω βάλλει τόν φόβον»

(Α΄ Ἰωάν. 4, 18).

Πηγές

- Barlow D. H. (1993), *Clinical Handbook of Psychological Disorders*, New York, The Guilford Press.
- Βασιλειάδης Γρ. (2014), *Τό ψυχοθεραπευτικό ταξίδι. Από τό φόβο της σκιάς, στο φώς τῆς ἐπίγνωσης*, iWrite.gr.
- Bauman Z. (2007), *Πευστός Φόβος*, Ἀθήνα, Πολύτροπον.
- Beck A. T., Σίμος Γ. (Επιμ.). (1996), *Δέν ἀρκεῖ μόνο ἡ ἀγάπη* (μετάφρ. Χ. Μουτζούκης), Ἀθήνα, Πατάκη. (Τίτλος πρωτοτύπου: *Love is never enough*, Ἔτος πρωτοτύπου: 1988).
- Beck A. T., Emery G. & Greenberg R. (1985), *Anxiety disorders and phobias: A cognitive perspective*, New York, Basic Books.
- Boswell J. F., Thompson-Hollands J., Farchione T. J. & Barlow D. H. (2013), *Intolerance of Uncertainty: A Common Factor in the Treatment of Emotional Disorders*. *Journal of Clinical Psychology*, 69(6), 630–645.
- Brooks S. K., Webster R. K., Smith L. E., Woodland L., Wessely S., Greenberg N., et al. (2020), *The psychological impact of quarantine and how to reduce it: rapid review of the evidence*, *Lancet* 395, 912–920.
- Bude H. (2018), *Society of fear*, translated by Jessica Spengler, Cambridge, UK, Polity Press.
- Deurzen E. Van. (2002), *Existential Counselling & Psychotherapy in Practice*, Great Britain, SAGE Publications.
- Ἐριαν Ε. (2011), *Σιντάρτα – Ἕνα ἰνδικό παραμῦθι*, Ἀθήνα, Καστανιώτη.
- Folkman S., Lazarus R. S., Gruen R. J. & DeLongis A. (1986), «Appraisal, coping health status, and psychological symptoms.», *Journal of Personality and Social Psychology*, 50(3), 571-579.
- Fromm E. (2015), *Ἡ τέχνη τῆς ἀγάπης*, Ἀθήνα, Διόπτρα.
- Fromm E. (2017), *Ὁ φόβος μπροστά στίς ἐλευθερία*, Ἀθήνα, Διόπτρα.
- Gross J.J. (2002), «Emotion regulation: Affective, cognitive and social consequences», *Psychophysiology* (39), 281-291.
- Jost J. T. (2006), «The end of the end of ideology», *American Psychologist*, 61(7), 651–670.
- Καλαντζῆ - Ἀζίζι Α., Ἀγγελῆ, Κ. & Εὐσταθίου Γ. (2002), *Αὐτογνωσία & Αὐτοδιαχείριση: Γνωσιακή - Συμπεριφοριστική Προσέγγιση*. - Ἕνα μοντέλο κλινικῆς πρακτικῆς καί ἐκπαίδευσης εἰδικῶν ψυχικῆς ὑγείας καί ἐκπαιδευτικῶν, Ἀθήνα, Ἑλληνικά Γράμματα.
- King L. (2017), *The science of psychology: an appreciative view*, New York, McGraw-Hill Education.
- Larchet J.C. (2009), *Ἡ θεραπευτική των πνευματικῶν νοσημάτων: Εἰσαγωγή στίς ἀσκητικὴ παράδοση τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*. τόμος Β, μετάφρ. Χρῆστος Κούλας, Ἀθήνα, Ἀποστολικὴ Διακονία.
- Μακράκης Μ. (2004), *Φρόνιτ καί Ντοστογιέφσκι. Από τόν φόβο στίς ἀγάπη*, Ἀθήνα, Ἀρμός.
- Μπαμπινιώτης Γ. (2002), *Λεξικό τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Γλώσσας*, Ἔκδοση Β΄, Ἀθήνα, Κέντρο Λεξικολογίας.
- Ollendick T. H., Yang B., Dong Q., Xia Y., & Lin L. (1995), «Perceptions of fear in other children and adolescents: The role of gender and friendship status», *Journal of Abnormal Child Psychology*, 23, 439-452.

- Παππᾶ Β. (2013), *Ἡ λογική τῶν συναισθημάτων. Συναισθηματική ἀνάπτυξη καί συναισθηματική νοημοσύνη*, Ἀθήνα, Ὀκτώ.
- Reich W. (2014), *Ἄκου Ἀνθρωπάκο*, Ἀθήνα, Μίνωας.
- Rogge J. U. (2006), *Ὁ φόβος δυναμώνει τὰ παιδιά*, Ἀθήνα, Θυμάρ.
- Sanders D. & Wills F. (2003), *Counselling for Anxiety Problems*, Great Britain, SAGE Publications.
- Schimmenti A., Billieux J., & Starcevic V. (2020), «The four horsemen of fear: An integrated model of understanding fear experiences during the COVID-19 pandemic», *Clinical Neuropsychiatry*, 17(2), 41–45. <https://doi.org/https://doi.org/10.36131/10.36131>
- Σκούρας Φ., Χατζηδημιός Α., Καλούτσος Α., Παπαδημητρίου Γ. (1991), *Ἡ Ψυχοπαθολογία τῆς Πείνας, τοῦ Φόβου καί τοῦ Ἄγχους*, Ἀθήνα, Ὀδυσσεύς.
- Wolpe J., & Wolpe D. (1996), *Ζωή χωρίς φόβο*, μτφρ. Σ. Ἀνδρεοπούλου, Ἀθήνα, Δίοδος. (Τίτλος πρωτοτύπου: *Life without fear*, ἔτος πρωτότυπης ἐκδόσεως, 1988).
- Χατζημωυσιδῆς Α. (2014), *Ὁ φόβος (demo 2) ἕνα συναισθημα*, Ἀθήνα, Μορφωτικό Ἰνστιτούτο Ἑθνικῆς Τραπέζης.
- Yalom D. I. (2008), *Στόν κῆπο τοῦ Ἐπικούρου*, μτφρ. Ε. Ἀνδριτσάνου. & Γ. Ζέρβας, Ἀθήνα, ΑΓΡΑ.

Ἀπό τό διαδίκτυο

- <https://dictionary.apa.org/fear>
- http://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/library/browse.html?text_id=77&page=35
- <https://humanpsychology.com.au/why-fear-is-a-liar/>
- Asmundson G. J. G. & Taylor S. (2020a), «Coronaphobia: Fear and the 2019-nCoV outbreak», *Journal of Anxiety Disorders*, 70, 102196. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2020.102196>
- Carleton R. N., Norton M. A. P. J. & Asmundson G. J. G. (2007), «Fearing the unknown: A short version of the Intolerance of Uncertainty Scale», *Journal of Anxiety Disorders*, 21(1), 105–117. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2006.03.014>
- Engelhard I. M., Van Uijen S. L., Van Seters N. & Velu N. (2015), «The Effects of Safety Behavior Directed Towards a Safety Cue on Perceptions of Threat», *Behavior Therapy*, 46(5), 604–610. <https://doi.org/10.1016/j.beth.2014.12.006>
- Holmes E. A., O' Connor R. C., Perry V. H., Tracey I., Wessely S., Arseneault L. et al. (2020), «Multidisciplinary research priorities for the COVID-19 pandemic: a call for action for mental health science», *The Lancet Psychiatry*, 7(6), 547–560. [https://doi.org/10.1016/S2215-0366\(20\)30168-1](https://doi.org/10.1016/S2215-0366(20)30168-1)
- LeDoux J. E. (2014), «Coming to terms with fear», *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 111(8), 2871–2878. <https://doi.org/10.1073/pnas.1400335111>

ΠΡΩΤ. ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΚΑΛΛΙΓΕΡΗΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΠΟΙΜΑΝΤΙΚΗΣ ΓΑΜΟΥ ΚΑΙ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ
ΙΕΡΑΣ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΗΣ ΑΘΗΝΩΝ

**«ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΜΗΝ ΠΗΓΑΙΝΩ ΣΤΗΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑ...
ΑΛΛΑ ΚΑΤΑ Τ' ΑΛΛΑ ΑΚΟΛΟΥΘΩ...»¹
ΣΧΟΛΙΑ ΣΕ ΜΙΑ ΕΡΕΥΝΑ**

Ἡ μελέτη τῶν στάσεων καί τῶν ἀξιῶν τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἓνα ἀπό τά ἀγαπημένα θέματα ἔρευνας τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν ἰδιαίτερα σήμερα πού οἱ κοινωνίες χαρακτηρίζονται ἀπό τήν μεταβολή. Ἰδιαίτερο καί σημαντικό κεφάλαιο τῶν ἐρευνῶν αὐτῶν εἶναι ἡ σχέση θρησκείας-κοινωνίας. Ὁ λόγος εἶναι ἀπλός. «Οἱ κοινωνικές ἀλλαγές στόν σύγχρονο κόσμο συνοδεύονται καί ἀπό ἀλλαγές στόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ἡ θρησκευτική ἀναφορά βιώνεται καί ἐκφράζεται στήν νεωτερικότητα, προκαλώντας τήν κοινωνιολογική σκέψη ὄχι μόνο νά δημιουργήσει νέους ὅρους ἱκανούς νά περιγράψουν τή νέα φάση τῆς νεωτερικότητας, ἀλλά καί νά διερευνήσει ἐκ νέου τά ἐρωτήματα πού σχετίζονται μέ τή θέση τῆς θρησκείας στίς σύγχρονες κοινωνίες»². Βέβαια ὑπάρχει ἓνας βασικός ὅρος τόν ὁποῖο πρέπει πάντοτε νά θυμόμαστε. Ἡ κατανόηση τῶν συμπερασμάτων μᾶς ἔρευνας εἶναι πολύ δύσκολη ἂν δέν θέλουμε νά ἐξαγάγουμε συμπεράσματα τά ὁποῖα θά μᾶς ἀποπροσανατολίσουν. Οἱ ἔρευνες «...μποροῦν νά μᾶς δώσουν πολύτιμες πληροφορίες γιά τίς κοινωνικές ἐκφάνσεις τῆς θρησκευτικῆς σφαίρας τοῦ ἀνθρώπινου βίου, νά ἀποτυπώσουν ἀκόμη σύνθετα φαινόμενα στόν σύγχρονο κόσμο καί πτυχές τῆς ρευστῆς θρησκευτικότητας. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, πολύ λίγα μποροῦν νά μαρτυρήσουν γιά τήν καθεαυτή ἐμβίωση τοῦ θρησκευτικοῦ γεγονότος. Γιά τήν ἀκρίβεια, οἱ κοινωνικές ἐπιστῆμες

¹ Ὁ τίτλος προέρχεται ἀπό τή φράση μᾶς νέας 23 ἐτῶν, ὅπως ἀποδίδεται στήν ἔρευνα πού δημοσίευσε τόν Ἰούνιο τοῦ 2005 ἡ Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς μέ θέμα «Ἡ Νέα Γενιά στήν Ἑλλάδα σήμερα» σέ συνεργασία μέ τό Τμήμα Ἑπικοινωνίας καί ΜΜΕ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καί τῆς Ἑταιρείας δημοσκοπήσεων ALCO.

² Χ. Τσιρώνης *Θρησκεία καί κοινωνία στή δεύτερη νεωτερικότητα. Λόγοι, διάλογοι καί ἀντίλογοι στό ἔργο τοῦ Ul.Beck*, ἐκδ. Μπαρμπουνάκη, Θεσσαλονίκη, χ.χρ., σελ. 45.

έστιάζουν αποκλειστικά στις κοινωνικές εκφράσεις της θρησκευτικότητας αφήνοντας έξω από το πεδίο τους την εσωτερη κατανόηση του θρησκευτικού βιώματος ως πηγής νοηματοδοτήσεων της κοινωνικής δράσης. Μπορούν λοιπόν να προσφέρουν μιά αρκετά σαφή ιδέα για τον όριζοντα νοήματος σε μιά κοινωνία, να αποτελέσουν αφορμές αναστοχασμού, (αυτό)κριτικής, καθώς και έποικοδομτικής επαναπροσέγγισης της θρησκευτικής ζωής. Ίδιαιτέρως σήμερα, αξίζει να επαναπροσέγγισουμε και πάλι τὰ έρευνητικά δεδομένα, καθώς η Έλλάδα και άλλες χώρες διέρχονται από μιά φάση γενικευμένης θεσμικής αμφισβήτησης –άν όχι αποδιοργάνωσης– και η έμπιστοσύνη στή δύναμη που μπορεί να προσφέρει η αναφορά στο συλλογικό μοιάζει να έχει κλονιστεί...»³.

Αυτές είναι μερικές από τις επιδιώξεις σύμφωνα με τις οποίες οργανώνονται και πραγματοποιούνται πάρα πολλές έρευνες στην Έλλάδα και στο έξωτετικό. Πρίν από λίγους μήνες δημοσιεύτηκαν⁴ τὰ αποτελέσματα της πρόσφατης παγκόσμιας έρευνας που διενήργησε τό άμερικανικό Pew Research Center σε 34 χώρες στο χρονικό διάστημα 13 Μαΐου-2 Οκτωβρίου 2019.

Α. Τά βασικά θέματα που θίγει

Η μελέτη των ποσοτικών χαρακτηριστικών οδηγεί σε πολύ σημαντικά ποιοτικού χαρακτηήρα έρωτήματα που προκύπτουν άβίαστα και τὰ όποια χρειάζονται ένδελεχέστερη μελέτη. Θά αναφερθούμε σε μερικά ως παράδειγμα. Γιατί η σημασία του Θεού αύξήθηκε στην Ρωσία αλλά μειώθηκε στην Δ. Ευρώπη; Τί σημαίνει ότι η πίστη στον Θεό άνιχνεύεται περισσότερο στις αναδυόμενες οικονομίες αλλά όχι τόσο στις αναπτυγμένες; Η πίστη έξαρτάται από την οικονομική ευμάρεια; Γιατί η σύνδεση της πίστης στον Θεό με την ήθική άφορā περισσότερο τις αναπτυσσόμενες χώρες; Τέλος, τί σημαίνει άραγε η αύξηση ή η μείωση της σημασίας του Θεού στον άνθρωπο; Μπορεί τόσο εύκολα να αποτυπωθεί σε άριθμούς; Μετράται η σχέση Θεού-άνθρώπου; Μπορεί να αύξομειώνεται ανάλογα με την οικονομική άνάπτυξη ή όχι; Έρωτήματα που άπασχολούν ήδη πολλούς κοινωνιολόγους και φιλοσόφους, αλλά η ψηλάφησή τους ξεφεύγει από τὰ όρια του κεμένου αυτού.

Στήν άνάλυσή μας θά περιοριστούμε μόνο σε τρία, κεντρικά σύμφωνα με την άποψή μας, θέματα από όσα θίγει η έρευνα, και τὰ όποια συναντάμε και

³ Χρ. Τσιρώνη «Οί έρευνες για την θρησκευτικότητα στην σύγχρονη Έλλάδα. Έπιστημολογικά προλεγόμενα» στο ejournals.lib.auth.gr/culres/article/download. Άνακτήθηκε στις 4-10-2020.

⁴ Βλ. Παύλου Παπαδόπουλου «Ευρωπαϊκή “πρωτιά” για την πίστη των Έλλήνων» έφημ. ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ 26.07.2020.

σέ άλλες πού πραγματοποιήθηκαν στὴν Ἑλλάδα τὰ τελευταῖα 15 χρόνια καὶ γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ ἔχουμε τὴν δυνατότητα σύγκρισής τους.

1. *Πόσο σημαντική εἶναι ἡ θρησκεία γιὰ τὴν ζωὴ μας;* Ἀπὸ τίς ἀπαντήσεις φαίνεται ὅτι οἱ Ἕλληνες πρωτεύουμε ὄχι μόνον στὴν Εὐρώπη ἀλλὰ καὶ στὸν «ἀνεπτυγμένο» οἰκονομικὰ κόσμῳ, ξεπερνώντας ἀκόμα καὶ τίς παραδοσιακὰ θρησκευόμενες ΗΠΑ.

2. Κάτι ἀντίστοιχο συμβαίνει καὶ μὲ τὴν *σημασία τῆς προσευχῆς στὴν προσωπικὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου*. Οἱ Ἕλληνες εἶναι δευτεροὶ στὸν κόσμῳ.

3. Ἀλλάζει ὅμως ἡ ἱεράρχηση στὸ ἐρώτημα πού ἐρευνᾷ τὴν *σχέση πίστεως καὶ ἠθικῆς*. Ἐνδεικτικὰ φαίνεται ὅτι οἱ πολῖτες μὲ χαμηλὰ εἰσοδήματα, μὲ ἡλικία ἄνω των 50 καὶ μὲ χαμηλὸ μορφωτικὸ ἐπίπεδο συνδέουν σέ πολὺ μεγαλύτερο ποσοστὸ τὴν ἠθικὴ μὲ τὴν πίστη σέ σχέση μὲ τοὺς νεώτερους, τοὺς οἰκονομικὰ εὐπορότερους καὶ τοὺς ἀπόφοιτους τῆς ἀνώτερης καὶ ἀνώτατης ἐκπαίδευσης. Διαβάζοντας ἐπιφανειακὰ τὰ ἀποτελέσματα ἐπιτρέπουν θριαμβολογίες. Ἡ πραγματικότητα ὅμως εἶναι διαφορετικὴ. Αὐτὴ θὰ προσπαθίσουμε νὰ προσεγγίσουμε, ἐμβαθύνοντας σέ τρία θέματα πού ξεχωρίσαμε.

• **Πόσο σημαντικὴ εἶναι ἡ Θρησκεία στὴ ζωὴ μας; Ἡ ὀρθόδοξη πίστη;**

Ι. Ἄν συγκρίνουμε τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἔρευνας μὲ ἄλλες παλαιότερες πού πραγματοποιήθηκαν στὴν Ἑλλάδα⁵, παρατηροῦμε ὅτι τὰ ποσοστὰ ἀποδοχῆς τῆς θρησκείας ἀλλὰ καὶ τῆς πίστεως στὸν Θεὸ παραμένουν διαχρονικὰ πολὺ ὑψηλὰ (βλ Πίνακας 1). Ἡ ἀναφορὰ στὶς ἔννοιες «θρησκεία» καὶ «Θεός» εἶναι ἀναμενόμενα πολὺ γενικὴ. Ὅσο περισσότερο ὅμως συγκεκριμενοποιούνται μὲ τὴν βοήθεια τῶν ἐρωτημάτων πού θέτουν οἱ ἐρευνητές, τόσο περισσότερο μειώνεται. Ἐπίσης ποιοτικὰ εἶναι πολὺ διαφορετικὴ ἡ παραδοχὴ τῆς θρησκευτικότητας ἢ τῆς πίστεως σέ ἕναν Θεὸ ἀπὸ τὴν πίστη στὴν Ἀνάσταση. Ἄν διαβάσουμε προσεκτικὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ Πίνακα 2, τότε θὰ ἀντιληφθοῦμε ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶναι μὲν πιστοὶ ἀλλὰ ἀποτιμώντας τὴν πίστη βασιζόμενοι στὴν θεολογικὴ σκέψη τῆς Ἐκκλησίας μας ἡ εἰκόνα θαμπώνει. Φαίνεται μὲ τὴν γλῶσσα τῶν ἀριθμῶν ὅτι οἱ Ἕλληνες ὡς πιστοὶ βρίσκονται σέ πλήρη σύγχυση.

⁵ Ἀναφερόμαστε συγκεκριμένα στὴν ἔρευνα τῆς Γ. Γραμματείας Ν. Γενιάς πού δημοσιεύθηκε τὸ 1998 μὲ τὴν βοήθεια τῆς VPR-C. Στὴν ἔρευνα «Ἡ Νέα Γενιά στὴν Ἑλλάδα σήμερα», ἡ ὁποία πραγματοποιήθηκε ἀπὸ τὴ Γενικὴ Γραμματεία Νέας Γενιάς σέ συνεργασία μὲ τὸ Τμήμα Ἑπικοινωνίας καὶ ΜΜΕ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ τῆς ἐταιρείας δημοσκοπήσεων ALCO, στὶς ἀναλύσεις δεδομένων τῆς Εὐρωπαϊκῆς κοινωνικῆς ἔρευνας τὰ ἀποτελέσματα τῆς ὁποίας δημοσιεύθηκαν στὸ βιβλίο *Πολιτικὴ-Κοινωνία-Πολίτες*, ἐκδ. ΕΚΚΕ, Ἀθήνα 2007, Τί πιστεύουν οἱ Ἕλληνες; <https://www.in.gr/2019/04/26/greece/ereyna-ti-pisteyoun-oi-ellines-gia-pasxa-thriskeia-kai-ekklisia>. «Υπάρχει Θεός γιὰ τοὺς Ἕλληνες;» www.kathimerini.gr/society/992442/ereyna-yparchei-theos-gia-toys-ellines.

Μια στατιστική αποτύπωση...				
	1995	1997	2006	2015
Πίστη στο Θεό (+αρκετά)	76,6%	91,3%	81% (Ε.Ε)	74,2%
Αποδοχή της Εκκλησίας ως θεσμός	59,8%	68,6%	6,6/10 (Εκκλησία) 7,8/10(Θρησκεία)	85,4% (είμαι θρησκευόμενος)
Η Ορθόδοξη ως σκοπός στη ζωή	3,8%	5,3%	3%-4%	2%-3%

Πίνακας 1.

Εσείς προσωπικά πιστεύετε:	
Στο μίτι	62,5%
Στο πεπρωμένο	51,4%
Σε ανώτερες υπερφυσικές δυνάμεις	44,1%
Στη Δευτέρα Παρουσία και στην τελική κρίση ζωντανών και νεκρών	31,8%
Στην ύπαρξη Παραδείσου και κόλασης	30,2%
Στην ύπαρξη προηγούμενων ζωών	27,3%
Πόσο σημαντική είναι η θρησκεία στη ζωή σας;	49,5% (πολύ 19,6%+ αρκετά 29,9%)
Είμαι θρησκευόμενος	51,9% (2015) -85,6% (2001)

Πίνακας 2.

Ἄν σταθούμε, ἰδιαίτερα, στὴν ἔννοια «Ἐκκλησία», θὰ διαπιστώσουμε ὅτι εἶναι ὀλοφάνερη ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα στὸν θεσμό, ὁ ὁποῖος εἶναι ἀποδεκτὸς σέ σχετικὰ ὑψηλὰ ποσοστὰ σέ σχέση μὲ τὸ θεολογικὸ περιεχόμενο τοῦ ὅρου ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται στὴν κοινότητα καὶ στὴν σύνδεση μὲ τὸ νόημα ζωῆς. Ἐδῶ ὁ βαθμὸς ἀποδοχῆς εἶναι ἐξαιρετικὰ χαμηλός. Καὶ σέ αὐτὸ τὸ σημεῖο ἡ γλῶσσα τῶν ἀριθμῶν ἀποκαλύπτει ὅτι στὴν συνείδηση τῶν Ἑλλήνων ἡ Ἐκκλησία εἶναι σημαντικὴ ἐπειδὴ προσφέρει ἀσφάλεια, συναισθηματικὸ καταφύγιο, ἀνακούφιση σέ μεταφυσικὰ ἐρωτήματα, ἀλλὰ ἡ διδασκαλία της δὲν ἀποτελεῖ νόημα ζωῆς γιὰ τὴν συντριπτικὴ πλειοψηφία τους. *Μέ ἄλλα λόγια θρησκεύουμε, ἀλλὰ ἡ πίστη στὴν διδασκαλία τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας δὲν εἶναι ξεκάθαρη. Πιστεύουμε στὸν Χριστό, ἀλλὰ δὲν μετέχουμε στὴν ἐκκλησιαστικὴ κοινότητα ἡ ὁποία σύμφωνα μὲ τὸν Ἀπ. Παῦλο εἶναι σώμα Του.*

Ἄν ἀκόμα μὰ φορὰ προσθέσουμε στὴν συζήτηση τὰ εὐρήματα τοῦ Πίνακα 2, τότε τὸ τοπίο τῆς θρησκευτικότητας τοῦ Ἑλλήνα ξεκαθαρίζει ἀκόμα περισσότερο. Οἱ ἀπαντήσεις δείχνουν ἓναν ἄνθρωπο ὁ ὁποῖος ἔχει θρησκευτικὴ ἀναφορὰ, ἀλλὰ καὶ ἐδῶ ἡ πίστη του δὲν εἶναι ξεκάθαρη. Οἱ διαφορὲς πού παρατηροῦμε στὶς ἔννοιες «θρησκευτικότητα», «ἐκκλησιαστικότητα», «πίστη» καὶ ἄλλες ὑπογραμμίζουν τὴν σύγχυση, ἡ ὁποία δὲν ἀνιχνεύεται γιὰ πρώτη φορὰ, οὔτε ἀποτελεῖ ἑλληνικὴ ἀποκλειστικότητα. Ἀπλῶς δὲν ἀφήνει περιθώρια θριαμβολογιῶν καὶ θέτει ἐπίσης μὲ ρεαλισμὸ τὸ πρόβλημα τοῦ ἀποχριστιανισμοῦ καὶ γιὰ τὴν ἑλληνικὴ κοινωνία, ἀφοῦ οἱ βαπτισμένοι ὀρθόδοξοι χριστιανοὶ δὲν καλιεργοῦν τὸ βάπτισμά τους σύμφωνα μὲ τὴν διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας μας.

II. Τὸ μεγάλο ποσοστὸ τῆς εὐσέβειας πού ἀνιχνεύεται δὲν σημαίνει ἀπαραίτητα ἀποδοχὴ τῶν δογμάτων τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας, οὔτε τῶν λατρευτικῶν πρακτικῶν, οὔτε (πολύ περισσότερο) τὴν ἔνταξη τοῦ πολίτη σέ αὐτή.

«Η θρησκευτικότητα είναι ευρύτερη έννοια και έμπεριέχει τί συμμετοχή στη Λειτουργία ή σέ θρησκευτικού τύπου τελετουργίες, τί γνώση γιά τούς “πυλώνες τής πίστεως”-δόγματα, αλλά και γιά τούς κανόνες, τήν ιεραρχία και τίς δομές τής θρησκευτικής κοινότητας, τήν παραδοχή και ύποστήριξη τών βασικών πεποιθήσεων του θρησκευτικού σώματος, καθώς επίσης και τόν προσανατολισμό τής καθημερινής ζωής πρós τόν όρίζοντα τής θρησκευτικής νοηματοδότησης. Οί έρευνες συντελοούνται μέσα από τόν όρισμό μεταβλητών ποσοτικού ή ποιοτικού χαρακτήρα πού αντικατοπτρίζουν μέ μετρήσιμα δεδομένα μία ή και περισσότερες πτυχές τής θρησκευτικότητας. Βεβαίως, οί πιό έσωτερικές διαστάσεις του θρησκευτικού βιώματος παραμένουν σχεδόν άπροσπέλαστες γιά τήν κοινωνική καταγραφή και άνάλυση. Οί μετρήσιμες λοιπόν καταγραφές τής έκκλησιαστικότητας μπορούν νά προσφέρουν μία γενική εικόνα γιά τήν ένσωμάτωση τής θρησκείας στή δομική λειτουργία τής κοινωνίας, δέν θά πρέπει όμως νά λησμονείται ότι διαμορφώνονται σέ ένα δυναμικό, σχεδόν ρευστό πεδίο κοινωνικών άλλαγών. Ό βαθμός συμμετοχής τών πιστών σέ λατρευτικού τύπου συνάξεις μπορεί νά επηρεάζεται από έξελίξεις στό πολιτικό, κοινωνικό, προσωπικό και θεσμικό τους συγκείμενο»⁶. Τό γεγονός ότι οί Έλληνες θρησκεύουν ή είναι εύσεβείς δηλώνει τήν άξία πού έχει ή πίστη στήν ζωή τους. Αυτό όμως δέν σημαίνει ότι ή πίστη αυτή άποτελεί μέρος τής ταυτότητάς τους. Αυτή ή πραγματικότητα δέν είναι δυσερμίνευτη. «Μορφές θρησκευτικής έκφρασης “χωρίς Θεό” ή/και χωρίς Έκκλησία δέν είναι πλέον σπάνιες στήν ύστερη νεωτερικότητα»⁷. Ούτε όμως πρωτόγνωρες. «Ό Θεός τών φιλοσόφων» του Πασκάλ είναι ένας Θεός χωρίς θρησκεία. Στήν ύστερη νεωτερικότητα ή σχέση «Θεού»-θρησκείας διαφοροποιείται μέχρι πού άντιστρέφεται. Σήμερα έχουμε μορφές θρησκευτικότητας χωρίς Θεό ή/και Έκκλησία. «Νέα θρησκευτικά κινήματα, θρησκευτικές άκρότητες διαφόρων μορφών, συγκρητισμοί και οικουμενισμοί, στενοί δεσμοί μεταξύ θρησκειών, έθνικών και πολιτικών ταυτοτήτων, κοσμικές μορφές θρησκευτικότητας, ρευστά σύνορα μεταξύ θρησκείας και θεραπευτικής... θρησκείες κατά παραγγελία...»⁸. Οί έννοιες «θρησκεία», «Θεός», «Έκκλησία» δέν είναι στενά δεμένες. Παρατηρείται μιά χαλαρή σχέση άνάμεσα στήν πίστη τών ανθρώπων και στή

⁶ Χρ. Τσιρώνης, ό.π.

⁷ Βλ. Βασιλική Γεωργιάδου-Ηλ. Νικολακόπουλος «Έκκλησιασμός, θρησκευτικότητα και προσευχή: Μιά ασύμπτωτη σχέση» στό Π. Καφετζής, Θ. Μαλούτας, Ι. Τσίγκανου (έπιμ.) *Πολιτική, Κοινωνία, Πολίτες. Άνάλυση δεδομένων τής Ευρωπαϊκής έρευνας*, έκδ. ΕΚΚΕ Άθήνα 2007, σελ. 129.

⁸ Βλ. Jean-Paul Willaime *Κοινωνιολογία τών θρησκειών*, μτφρ. Α. Καραστάθη, έπιμ. Θ. Ψυχολιός, έκδ. Καρδαμίτσα, Άθήνα 2004, σελ. 99.

θρησκεία όπως περιγράφεται στα ιερά τους κείμενα⁹. Πρόκειται για ένα φαινόμενο παγκόσμιο που παρατηρείται έντονα και στους Έλληνες ορθόδοξους χριστιανούς. Άπλή ανάγνωση του Πίνακα 2 επιβεβαιώνει την άποψη του Γάλλου έρευντη. Άλλοι κοινωνιολόγοι επισημαίνουν την δυνατότητα επιβίωσης της θρησκευτικής πίστης χωρίς να υπάρχει ή αντίστοιχη ένταξη των πιστών σε μία θρησκευτική κοινότητα με την οποία συνδέεται μία συγκεκριμένη όμολογία πίστης¹⁰. Έπομένως αν η αποδοχή μιας θρησκείας (ή Όρθόδοξη Έκκλησία στην περίπτωση της έρευνας) είναι πολύ υψηλά, αυτό δέν σημαίνει ότι ο πολίτης που απαντά στα έρωτήματα της έρευνας είναι ευσεβής ή αν πιστεύει μετέχει στην (έκκλησιαστική) κοινότητά του.

• Η Προσευχή

Σάν πρακτική αποτελεί ένδειξη πίστης. Καί σέ αυτό τό σημείο όμως, σύμφωνα μέ τούς κοινωνιολόγους, συγχέουμε την θρησκευτικότητα μέ την άσκηση της πίστης και μέ την προσευχή, όσο και αν μās φαίνεται άπίστευτο. «...ή έκκλησιαστική πρακτική, τό ίδιο όπως και ή προσευχή, δέν αποτελούν άπαραιτήτως συνοδευτικές εκφράσεις ενός υπάρχοντος αίσθήματος πίστης γιά τίς αλήθειες που αποκαλύπτονται στα ιερά κείμενα των θρησκευτικών δογμάτων»¹¹. Στην εποχή του ατομικισμού ή πίστη είναι δυνατό να βιώνεται τμηματικά, επιλεκτικά και συγκυριακά. Η ιδιότητα του θρήσκου δέν ταυτίζεται υποχρεωτικά μέ την ιδιότητα του πιστού που είναι άφοσιωμένος στην πίστη του. «Οί άνθρωποι προσεγγίζουν κριτικά το θρησκευτικό πεδίο και επιλέγουν τόν τρόπο προσωπικής συσχέτισής τους μέ τίς θεσμικές εκφάνσεις του. Ακόμη ό πλουραλισμός δέν εμφανίζεται πλέον άποκλειστικά ως μία κατάσταση μεταξύ των θρησκειών αλλά και στό έσωτερικό τους, καθώς οί άνθρωποι έπεξεργάζονται τίς ήθικές, τίς κοινωνικές, ακόμα και τίς τελετουργικές επιλογές της ζωής τους»¹². Η προσευχή μπορεί, και αυτή, να είναι άπλό συναισθηματικό καταφύγιο και να μίν ριζώνει μέσα στό έδαφος μās ώριμης πίστης.

• Η σχέση ήθικής και πίστης

Η σχέση πίστης και ήθικής δέν ακολουθεί διαφορετικό δρόμο. Ήδη ό προσεκτικός παρατηρητής έχει διαπιστώσει αντιφάσεις που δέν είναι πρώτο-

⁹ Jean-Paul Willaime, ό.π., σελ. 138.

¹⁰ Βλ. Βασιλική Γεωργιάδου-Ηλ. Νικολακόπουλος, σελ. 131.

¹¹ Ό.π., σελ. 128.

¹² Χ. Τσιρώνης, ό.π., σελ. 156.

γνώρες. Ουσιαστικά είναι παράγωγη της θρησκευτικότητας της εποχής μας, ή όποια εκδηλώνεται με την άνηψη της πίστης και την πτώση του ανήκειν. Σέ ολόκληρη τήν Εὐρώπη βλέπουμε αὐτή τήν ἀντιθετική πορεία¹³.

Ἡ ἡθική ἀκολουθεῖ καί αὐτή τήν ἐξατομίκευση καί τήν ὑποκειμενοποίηση τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος. Βρισκόμαστε μπροστά «στή βασιλεία τοῦ νά πράττεις μόνος σου σέ θέματα θρησκείας, εἴτε αὐτό ἀφορᾷ στή ζήτηση εἴτε στήν προσφορά ἀγαθῶν σωτηρίας»¹⁴. Αὐτή ἡ πραγματικότητα ὁδηγεῖ στήν ἐκ τοῦ προχείρου κατασκευή πίστεων καί ἐμπειριῶν καί στήν ἀναζήτηση ὁμάδων ἔνταξης εἴτε ἐντός τῆς Ἐκκλησίας, εἴτε ἔξω ἀπό τή ζωή της. Ὅπως ἔχει δεῖξει καί ἡ δράση παραθρησκευτικῶν ὁμάδων τόσο στήν Ἑλλάδα ὅσο καί στό ἐξωτερικό, ἀντιμετωπίζουμε τήν ἀνάπτυξη μιᾶς «θρησκείας (ἢ καί μιᾶς Ἐκκλησίας)¹⁵ κατὰ παραγγελία, ὅπου ἡ συνεκτικότητα εἶναι περισσότερο θέμα τοῦ καταναλωτῆ παρά τοῦ παραγωγοῦ καί ὅπου ἡ θρησκευτική ὑπεραγορά γίνεται ὁ κεντρικός θεσμός τῆς ρύθμισης τοῦ πιστεύειν»¹⁶. Σέ αὐτή τήν «ὑπεραγορά» οἱ θεσμοί (θρησκευτικοί ἢ ἐκκλησιαστικοί) δέν εἶναι οἱ μόνοι πού προσφέρουν τή δυνατότητα τῆς πίστης¹⁷.

Ἡ κατάσταση πού περιγράψαμε προηγουμένως ἀναδεικνύει τή σημασία τῆς παράδοσης μέ ἕνα τελείως διαφορετικό τρόπο ἀπό αὐτό πού ἔχουμε ὀρίσει μέχρι τώρα. Αὐτή φυλάσσεται ὡς ἀπόθεμα γιά περίπτωσι ἀνάγκης. Ἀποτελεῖ ἕνα καταφύγιο γιά τούς «ἄστεγους» πιστοῦς. Οὔτε αὐτό εἶναι παράλογο, ἀφοῦ ζοῦμε στό τέλος «τῶν μεγάλων ἀφηγήσεων». Γεγονός πού σημαίνει ὅτι ὁ ἄνθρωπος ζεῖ χωρίς σημεῖα ἀναφορᾶς. Τό πρόβλημα τοῦ νοήματος τῆς ζωῆς, τοῦ θανάτου καί τῆς ἐλευθερίας μένει δυναμικά παρόν χωρίς οὐσιαστικές ἀπαντήσεις¹⁸. Τό ἴδιο καί οἱ ἡθικές δεσμεύσεις.

Β. Οἱ προβληματισμοί πού δημιουργοῦνται

Ι. «Σέ κάθε περίπτωση πάντως, τά ἐρευνητικά δεδομένα δέν ἐπιτρέπουν γενικεύσεις, θρηνωδίες ἢ πανηγυρισμούς οὔτε στόν ἐκκλησιαστικό χῶρο οὔτε

¹³ Πρβλ J.-P. Willaime *Κοινωνιολογία τῶν θρησκειῶν*, ἔκδ. Καρδαμίτσα, Ἀθήνα 2004, τίν εἰσαγωγή τοῦ Στ. Ζουμπουλάκη στό βιβλίο τοῦ Ζ. Ντανιέλ *Ὁ Θεός εἶναι φανατικός*; Ἔκδ. Πόλις, Ἀθήνα 1998.

¹⁴ J.-P. Willaime, ὁ.π., σελ. 138.

¹⁵ Ἡ προσθήκη εἶναι δική μας.

¹⁶ Ὁ.π., σελ. 141.

¹⁷ Πρβλ. ὁ.π., σελ. 141-142.

¹⁸ Βλ. Yalom, *Ψυχιατρική καί Θρησκεία*, ἔκδ. Ἄγρα.

καί ἔξω ἀπὸ αὐτόν, καθώς περιγράφουν ἕναν κόσμο πλουραλιστικό πού μετασχηματίζεται μέ ραγδαίους ρυθμούς καί ἐπιτρέπει τὴν ἀνάδειξη ποικίλων ἀντιφάσεων καί ἀμφισβησιῶν...»¹⁹.

Εἶναι ὅμως σαφές ὅτι οἱ ἀλλαγές στὸν καθημερινὸ βίο πού ἐπιφέρει ἡ (συνεχῆς) κοινωνικὴ μεταβολὴ δὲν ἔχουν μελετηθεῖ σέ βάθος ἀπὸ τοὺς ἐκκλησιαστικούς φορεῖς, οἱ ὁποῖοι σχεδιάζουν καί ὑλοποιοῦν τὴν ποικιλιὰ διακονίας τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου. Οὔτε φυσικὰ ἡ σχέσις τους μέ τὴν θρησκευτικότητα παραμένει ἀμετάβλητη. Τὸ πρόβλημα γιὰ τοὺς φορεῖς τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητος εἶναι ὅτι δὲν ἀξιολογοῦν σωστά τίς συνεχεῖς καί σέ βάθος ἀλλαγές πού συνθέτουν τὸ φαινόμενο πού ὀνομάζεται «κοινωνικὴ μεταβολή». Στὴν καθημερινότητα ὁ διασκορπισμένος λαὸς τοῦ Θεοῦ δὲν συντάσσεται καί δὲν συγκροτεῖται σέ σῶμα μέ κεφαλὴ τὸν Χριστό. Ὁ πιστὸς Τὸν ἀναγνωρίζει, Τὸν ἀποδέχεται, ἀλλὰ δὲν ἐντάσσεται στὸ Σῶμα Του. Θρησκεύει, ὅπως τὸ περιγράφει ἐμφαντικά ὁ Ντοστογιέφσκι περιγράφοντας τὸν μῦθο τοῦ Μεγάλου Ἱεροεξεταστῆ. Κυριαρχεῖται ἀπὸ τὸ «θαῦμα», τὸ «μυστήριον» καί τὸ «κύρος»²⁰, τὰ ὁποῖα εἶναι «τρία βασικὰ γνωρίσματα ταυτότητος τῆς φυσικῆς θρησκείας, τρεῖς ἐμπειρωμένες πρακτικὲς τῆς θεσμικῆς ὁργανωμένης θρησκευτικότητος»²¹. Πρακτικὲς ἐξαιρετικὰ διαδεδομένες ἀκόμα καί σήμερον στὴν Ἑλλαδικὴ Ἐκκλησίᾳ, χωρὶς νὰ δίνεται ἡ ἀπαραίτητη σημασία στὴν ἐξέλιξη τοῦ φαινομένου. Δὲν γίνεται ἔτσι ἀντιληπτὸ αὐτὸ πού ἔχει ἤδη ἐπισημανθεῖ ἀπὸ ἀρκετοὺς σύγχρονους ὀρθόδοξους θεολόγους: «Ὁ ἀτομικισμὸς καί ὁ ψυχολογισμὸς πού ἐπικρατεῖ γενικότερα στὸν κοινωνικὸ χῶρον διαβρώνει καί τὴν περὶ τῆς Ἐκκλησίας ἀντίληψη... μετατρέποντας τὴν Ἐκκλησίαν σέ θεραπευτήριον ἀτόμων σὰν νὰ μὴν ἀρκεῖ ἡ κοινότης τῆς Ἐκκλησίας γιὰ νὰ θεραπεύσῃ τὸν ἄνθρωπον καί νὰ τὸν μετατρέψῃ ἀπὸ ἐνδοστρεφῆ σέ κοινωνικὴ ὑπαρξιν»²². Ὁ θρησκός καί ὄχι πιστὸς πού ζεῖ στὴν ἐκκλησιαστικὴ κοινότητα προσέρχεται σέ μιὰ θρησκευτικὴ κοινότητα ὅχι μέ κριτήριον τὴν ἀναζήτησιν τῆς ἀλήθειας ἀλλὰ μέ τὴν ἐπιθυμίαν νὰ αἰσθανθεῖ ψυχικὴ εὐφορία, νὰ ἀποτινάξῃ ἀπὸ πάνω του τὸ βάρος τοῦ ἄγχους καί τῆς ὑφέρουσας κατάθλιψης... ὁ σύγχρονος Ἕλληνας δηλώνει βαθιὰ πίστη στὸν Θεὸ ἀλλὰ ἀδυνατεῖ καί νὰ ὑποψιαστῇ πὼς ὁ Θεὸς του δὲν εἶναι ὁ Χριστὸς τοῦ Εὐαγγελίου. Ἐπικαλεῖται συχνὰ τὸν

¹⁹ Χρ. Τσιρώνης, ὁ.π., σελ. 67.

²⁰ Φ. Ντοστογιέφσκι *Ἀδελφοὶ Καραμάζοφ*, ἐκδ. Γκοβόστη, μτφρ. Ἀ. Ἀλεξάνδρου, τόμ. Β΄ σελ. 109.

²¹ Χρ. Γιανναρᾶ, *Ἐνάντια στὴ θρησκείαν*, ἐκδ. Ἰκαρος, Ἀθήνα 2006, σελ. 31.

²² Στ. Γιαγκάζογλου, *Κοινωνία Ἐσχάτων*, ἐκδ. Ἰνδικτος, Ἀθήνα 2016, σελ. 148-149.

Θεό, αλλά στό μεγαλύτερο μέρος τῆς ζωῆς του ζεῖ σάν νά μὴν ὑπάρχει Θεός»²³.

Π. Φυσικά ἡ ἀντίδραση ἀρκετῶν κληρικῶν καὶ λαϊκῶν εἶναι ἀναμενόμενη. Γιά αὐτὴ τὴν πραγματικότητα εὐθύνεται ἡ... πραγματικότητα! Τό συνηθέστερο ἐπιχείρημα τῆς ἀδυναμίας ἄσκησης τῆς ποιμαντικῆς διακονίας εἶναι ὅτι ἡ πραγματικότητα εἶναι τόσο ἰσχυρή καὶ οἱ σειρῆνες της τόσο δελεαστικές, ὥστε κάθε προσπάθεια νά πέφτει στό κενό. Ἀναδεικνύοντας, ἀθέλητα ἴσως, μὲ αὐτόν τόν τρόπο σέ μέθοδο τὴν καχυποψία καὶ τὴν ἄρνηση τῶν μεταβολῶν τῆς μεταμοντέρνας κοινωνίας στὴν ὁποία καταφεύγουν κληρικοί καὶ οἱ λαϊκοὶ συνεργάτες τους σέ ρυθμιστικὸ παράγοντα τῆς ἐργασίας τους! Ὁ φόβος καὶ ἡ ἄρνηση φαίνεται νά ἐπικρατεῖ τῆς πρόσκλησης «Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τα ἔθνη...» προσχωρῶντας στὴν ἡττοπάθεια.

Ἡ προσπάθεια τῆς διακονίας τοῦ λαοῦ ἀπὸ τοὺς κληρικούς ἀποτυγχάνει διότι δέν τὸν ἀγγίζει ἐπειδὴ δέν ψηλαφεῖ τοὺς προβληματισμούς του, τίς ἀγωνίες του καὶ τίς ἀμφισβητήσεις του. Ἡ Ποιμαντικὴ μας ἀποτυγχάνει ἐπειδὴ δέν θεολογεῖ, ἢ καλύπτεται δέν συνομιλεῖ μὲ τὸν κόσμο, δέν ἀπαντᾷ στό κάλεσμά του. Ἡ Θεολογία τῆς Ἐκκλησίας μας «προστατεύεται» ἀπὸ τὸ καταθλιπτικὸ κάλυμμα τῆς ἀδυναμίας μας γιὰ βαθύτερη σπουδὴ τῶν πηγῶν. Ἡ Παράδοση χρησιμοποιεῖται ὡς ἄλλοθι διατήρησης ἑνὸς παρελθόντος πού ἔχει φύγει καὶ τῆς ἄρνησης τοῦ διαλόγου μὲ τὸ παρὸν μὲ προοπτικὴ τὸ μέλλον. Τό ἀποτέλεσμα τῆς τακτικῆς αὐτῆς δέν πρέπει νά μᾶς παραξενεύει. Ἡ Ἐκκλησία καὶ ἡ Θεολογία της ἐκκοσμικεύεται ἐπειδὴ οἱ φορεῖς φοβοῦνται τὴν διακινδύνευση τοῦ ἀνοίγματος στὸν «ἄλλον» πού καλεῖ «διαβάς... βοήθησον ἡμῖν»²⁴ καὶ ἡ ἐκκοσμίκευση τῆς θεολογίας, ὅπως εἶναι φυσικό, δέν μπορεῖ νά ποιμάνει.

«Οἱ ἐνορίες μας δέν μοιάζουν νά συνιστοῦν τίς εὐχαριστιακές συνάξεις πού ἀποσκοποῦν στὴ λατρεία τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ, οὔτε καλλιεργοῦν στὴν πράξη τὴν ἀγάπη καὶ τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὸν πάσχοντα ἀδελφό. Θυμίζουν περισσότερο κέντρα ἐξυπηρετήσεως θρησκευτικῶν ἀναγκῶν στὰ ὁποῖα οὔτε ὁ ἱερέας οὔτε ὁ πιστὸς ἐκπλήσσονται πλέον ἀπὸ τὸ γεγονὸς πὼς δέν ξέρουν τίποτε ὁ ἕνας γιὰ τὸν ἄλλον καὶ δέν ἐπιθυμοῦν καὶ νά κάνουν κάτι τέτοιο»²⁵. Ἡ Ἐκκλησία παρέβλεψε τὸν προφητικὸ ρόλο, ἐπιδιώκοντας νά γίνει ἡ φωνὴ πού διαφυλάσσει, προβάλλει καὶ ἀξιώνει τὴν ἐπιτέλεση τῆς κοινωνικῆς ἠθικῆς. Στὴν νεώτερη Ἱστορία τοῦ τόπου μας εἴτε διαδραμάτισε τὸν ρόλο τῆς θερα-

²³ Πρωτοπρ. Εὐάγγελος Γκανᾶς «Ἡ Ποιμαντικὴ στὰ χρόνια τῆς ἐκκοσμίκευσης» στό περιοδ. *ΘΕΟΛΟΓΙΑ*, τ. 81 (2) Ἀπρίλιος-Ιούνιος 2010, σελ. 58, 59.

²⁴ *Πράξ.* 16, 9.

²⁵ *Πρωτοπρ. Εὐάγγελος Γκανᾶς*, ὁ.π., σελ. 61.

παινίδας τῶν κρατικῶν θεσμῶν –καί κυρίως τῆς κρατικῆς ιδεολογίας– ἡ ἐκκοσμίκευση τήν δράση της υἱοθετῶντας ἄκριτα συνήθως μεθόδους οἱ ὁποῖες, ὅταν δέν ἦταν κακή ἀπομίμηση τῶν κρατικῆς πολιτικῆς, ἦταν ὅπωςδήποτε ξένες μέ τήν θεολογική της παράδοση. Δέν εἶναι καθόλου τυχαία ἡ ἀπουσία ἐπιστημονικοῦ διαλόγου μέ τίς κοινωνικές ἐπιστῆμες.

Ἡ Ποιμαντική στούς δυό αἰῶνες πού πέρασαν μεταβλήθηκε σέ γραφειοκρατικό μηχανισμό. Ἀκόμα καί ἡ τέλεση τῶν μυστηρίων ἔχει ἀπωλέσει ἐν πολλοῖς τόν ποιμαντικό της χαρακτήρα καί γι' αὐτό πολύ εὐκόλα μετακυλίστηκε στό ἔδαφος τοῦ κοινωνικοῦ γεγονότος. Τα μυστήρια μετατράπηκαν σέ θρησκευτικές τελετές μέ διαβατήριο χαρακτήρα γιά τούς μετέχοντες, εἰδικά ἡ τέλεση τοῦ Γάμου καί τῆς Βαπτίσεως.

Κάτι ἀντίστοιχο συμβαίνει καί μέ τήν Κατηχητική διακονία. Μέ τίς μορφές πού ἔχει στήν καθημερινή πράξη (Κατήχηση νηπίων, παιδιῶν καί νέων, ἡ μελέτη τῆς Ἀγ. Γραφῆς, τό κήρυγμα) ὑποτιμᾶται ὡς δευτερεύουσας ἡ καί τριτεύουσας ἀξίας. Καθόλου σπάνια δέν ὑπάρχει στίς ἐνορίες οὔτε ὡς ἀσχολία. Κατηγορεῖται ἀπό πολλούς ὡς ἀναχρονιστική ἀπλῶς γιά νά μὴν ἀσκηθεῖ ἡ ἀγωγή, μιά καί εἶναι ἐξαιρετικά δύσκολο ἔργο. Εἰδικά ἡ κατήχηση τῶν νέων ὑποφέρει ἀπό τήν ἀναζήτηση ἐκσυγχρονισμοῦ τοῦ ὅρου της, καί ὄχι τῆς οὐσίας. Βέβαια συχνά ὡς ἐκσυγχρονισμός τῆς κατήχησης θεωρεῖται ἡ ἄκριτη χρήση τῆς τεχνολογίας καί ἄλλων πρακτικῶν μέ τήν δικαιολογία νά «φέρουμε τά παιδιά στόν Χριστό», καθιστῶντας ἰσοδύναμη τήν κλήση γιά τήν μεταμόρφωση τοῦ ἀνθρώπου καί τοῦ κόσμου μέ τίς καραμέλες καί τά φθινά δῶρα τῶν στρατιωτῶν στήν ἐποχή τῶν ἀνακαλύψεων πρὸς τούς ντόπιους γιά νά κερδίσουν τήν εὐμένειά τους. Σαφές δεῖγμα καί αὐτό τῆς θεολογικῆς ἔνδειας καί τῆς ἄγνοιας γιά τήν συνεχῶς διαμορφούμενη πραγματικότητα τῶν ἐκκλησιαστικῶν φορέων.

Γ. Σύντομες σκέψεις σέ καιρούς κλήσης

Οἱ διαπιστώσεις πού προαναφέραμε δέν εἶναι καινούργιες, οὔτε φυσικά ἄγνωστες. Ἡ βιβλιογραφία μέ πολύ σημαντικά ἔργα, ἀνάμεσά τους καί πολλῶν θεολόγων, στήν ὁποία ἐπισημαίνονται ἐκτενῶς οἱ ἀδυναμίες πού ὀδήγησαν στήν εἰκόνα πού περιγράψαμε, εἶναι ἀρκετά μεγάλη. Αὐτό ὅμως δέν σημαίνει ὅτι εἶναι ἀδύνατη ἡ ἀλλαγὴ τῆς πορείας πού ἀκολουθεῖται μέχρι σήμερα.

Ἡ ἀποστολή τῆς Ἐκκλησίας μας εἶναι νά ἐργαστεῖ γιά νά συναντηθεῖ μέ τόν ἀνθρώπο πού ἀναζητᾷ νόημα ζωῆς, πού συνωστίζεται στό προαύλιο τῶν Ναῶν ἀλλά δέν πρέπει νά θεωρεῖται, ἐπειδὴ θρησκεύει, πιστός ἢ ἀκόμα καί κατηχούμενος. Αὐτὴ ἡ ἀποστολή περιγράφεται ἀπό τούς ἐξῆς ἄξονες:

1. «Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τα ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τό

ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγ.Πνεύματος, διδάσκοντες τηρεῖν πάντα ὅσα ἐνετειλάμην ὑμῖν»²⁶.

2. ... (Ἡ Ἐκκλησία εἶναι) μιά πόλη χτισμένη ψηλά στό βουνό, δέν μπορεῖ νά κρυφτεῖ»²⁷.

3. Παραμένει πάντοτε καθ' ὁδόν.

Συνοπτικά σημαίνει ὅτι ἡ Ἐκκλησία πρέπει νά εἶναι ἡ κοινότητα πού θά ἀναγγέλλει πάντοτε στόν κόσμο τήν πορεία τοῦ Χριστοῦ μέχρι τήν Ἀνάστασι καί σκοπό ἔχει «νά βοηθήσει τοὺς ἀνθρώπους νά ἀντιμετωπίσουν πρόσωπο μέ πρόσωπο τήν ἁμαρτωλότητά τους, τήν τάση τους νά ἀποφεύγουν συστημικά νά ποῦν τήν ἀλήθεια μέ τόν ἑαυτό τους καί τόν κόσμο»²⁸.

Μιά κοινότητα πού διαλέγεται μέ τό παρόν χωρίς νά συμβιβάζεται μέ αὐτό, μέ σκοπό νά καλεῖ κάθε ἄνθρωπο σέ πορεία, ὅπως καλεῖ ὁ Χριστός μέ τό «ἀκολούθει μοι». Νά μένει στήν Ἱστορία, χωρίς νά ἀπορροφᾶται ἀπό αὐτή, διατηρῶντας φλέγουσα τήν προσδοκία ὡς ἐπιθυμία τῆς ὄντως ζωῆς. Ζωή πού πολυτεύεται μέσα στήν κοινότητα, ὡς σημείο τῆς νέας δημιουργίας πού εἶχε ὑποσχεθεῖ ὁ Ἰησοῦς στοὺς ἔσχατους καιροὺς. Ἡ ἴδια νά εἶναι ἀπάντηση στά κυρίαρχα ἐρωτήματα τοῦ σύγχρονου κόσμου καί ὄχι τό «ἔχειν» τῶν μεθόδων. Τό πρόβλημα, ἐπομένως, δέν πρέπει νά εἶναι ποιόν καί πῶς ἀνακουφίζει, ἀλλά ἂν διακρίνεται γιά τήν παρουσία τῆς Χάριτος τοῦ Θεοῦ, ἂν κατοικεῖ σέ αὐτήν καί ἂν τήν μεταδίδει ὥστε νά μεταμορφώνει κάθε ἄνθρωπο ἀπό ιδιώτη σέ πολίτη πού ἐπιλέγει τήν πόλη πού ζεῖ στό Φῶς τοῦ Χριστοῦ, ἀνακαλύπτοντας τήν ἰδιαίτερη κλήσι του.

Μέ αὐτοὺς τοὺς ὅρους θά ἔχουμε ποιμαντική διακονία πού θεολογεῖ καί Κατήχησι πού ἡ ταυτότητά της δέν ἐξαντλεῖται στήν ἀναζήτηση τοῦ ἐξωραϊσμοῦ τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφάνειας τοῦ ὀνόματός της, ἀλλά μοχθεῖ οὐσιαστικά στήν ἀγωγή τῶν νέων καί τῶν ἐνηλίκων πού ὁδηγοῦνται νά ἀντιληφθοῦν «ὅτι εἶναι μακάριο, ὅχι τό νά γνωρίζεις κάτι περὶ τοῦ Θεοῦ, ἀλλά τό νά ἔχεις μέσα σου τόν Θεό»²⁹.

²⁶ *Ματθ.* 28, 19-20.

²⁷ *Ματθ.* 5, 14.

²⁸ *Πρωτ. Εὐάγγελος Γκανᾶς*, ὁ.π., σελ 67.

²⁹ Ἁγ. Γρηγορίου Νύσσης, «Εἰς τοὺς Μακαρισμοὺς», *Λόγος ΣΤ' 4*, μετάφρασι, εἰσαγωγή, σχόλια Ἀρχ. Παγκράτιος Μπρούσαλης ἐκδ. Ἀποστολική Διακονία, σελ. 173.

